

UNIwersYTET W BIAŁYMSTOKU
WYDZIAŁ PRAWA

ISSN 1732-9132
e-ISSN 2719-9991

MISCELLANEA HISTORICO-IURIDICA

TOM XXI
zeszyt 1

BIAŁYSTOK 2022

Współautorzy tomu XXI, zeszyt 1

Tomasz Ambroziak (Instytut Polski w Moskwie / Польский культурный центр в Москве)

Hubert Bąk (Akademia Kujawsko-Pomorska w Bydgoszczy)

Tomasz Ciesielski (Uniwersytet Opolski)

Andrzej Gaca (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Kacper Górski (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie)

Monika Jusupović (Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk)

Emil Kalinowski (Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów)

Robert Kozyrski (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II)

Dariusz Kupisz (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

Adam Lityński (Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu)

Karol Łopatecki (Uniwersytet w Białymstoku)

Andrei Macuk (Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk)

Andrzej Rachuba (Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk)

Andrei Radaman (Uniwersytet w Białymstoku / Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk)

Mariusz Sawicki (Uniwersytet Opolski)

Jarosław Stolicki (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie)

Magdalena Stulgis (Uniwersytet w Białymstoku)

Jerzy Urwanowicz (Uniwersytet w Białymstoku)

Mikola Volkau (Европейский гуманитарный университет / European Humanities University, Lithuania)

Leszek A. Wierzbicki (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

Michał Zwierzykowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)

UNIwersytet w Białymstoku
Wydział Prawa
Katedra Nauk Historyczno-Prawnych,
Teorii i Filozofii Prawa oraz Komparatystyki Prawniczej

Miscellanea Historico-Iuridica

Tom XXI, zeszyt 1

Edycje źródłowych akt sejmikowych
(przeszłość – terażniejszość – przyszłość)

pod redakcją
Karola Łopateckiego

Białystok 2022

Rada Naukowa/Scientific Board:

Eduardo Cebreiros Álvarez (Universidade da Coruña, Spain); Soazick Kerneis (Université Paris Ouest Nanterre La Défense, France); Adam Lityński (Humanitas University; Sosnowiec, Poland); Marju Luts-Sootak (University of Tartu, Estonia); Piotr Niczyporuk (University of Białystok, Poland); Kenneth J. Pennington (The Catholic University of America; Washington, USA); Janis Pleps (University of Latvia); Karel Schelle (Masaryk University; Brno, Czechia); Dariusz Szpoper (Pomeranian University in Słupsk, Poland); Charles Szymanski (Vytautas Magnus University; Kaunas, Lithuania); Jan Zablocki (Cardinal Stefan Wyszyński University; Warsaw, Poland)

Redakcja/Editors:

Piotr Fiedorczyk (redaktor naczelny/chief editor)
Katarzyna Doliwa (zastępca redaktora naczelnego/deputy chief editor)
Bartosz Kamil Truszkowski (sekretarz/secretary)

Redaktorzy tematyczni/Subject Editors:

Piotr Niczyporuk (prawo rzymskie/Roman Law)
Karol Łopatecki (historia prawa – średniowiecze i czasy nowożytność/history of law – medieval period and early modern times)
Marcin Łysko (historia prawa – XX wiek/history of law – 20th century)
Karol Kuźmich (historia doktryn polityczno-prawnych/history of political and legal thought)

Recenzenci/Reviewers:

Vadim Anipiarkou, Ewa Dubas-Urwanowicz, Witold Filipczak, Grzegorz Głabisz, Łukasz Gołaszewski, Aleksandr Grusza, Monika Jusupović, Robert Kołodziej, Wojciech Krawczuk, Paweł Krokosz, Andrei Macuk, Adam Moniuszko, Zbigniew Naworski, Uładzimir Padalinski, Dariusz Rolnik, Mariusz Sawicki, Jan Jerzy Sowa, Jerzy Urwanowicz, Wojciech Walczak, Leszek Wierzbicki, Andrzej Zakrzewski, Michał Zwierzykowski

Redakcja i korekta/Correction:

Elżbieta Kozłowska-Świątkowska (język polski/Polish)
Marcin Pędich (język angielski/English)
Krzysztof Rutkowski (język rosyjski)

Redakcja techniczna i skład: Roman Sakowski

Adres Redakcji/Editors' Address:

Wydział Prawa, Uniwersytet w Białymstoku,
15-213 Białystok, ul. Mickiewicza 1; tel. (fax): (+48) 85 732 70 62
e-mail: miscellanea@uwb.edu.pl; <http://miscellanea.uwb.edu.pl>

© Copyright by Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2022

Od 2021 r. periodyk „Miscellanea Historico-Iuridica” jest umieszczony w prowadzonym przez Ministerstwo Edukacji i Nauki wykazie czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych z przypisaną liczbą 100 punktów.

Abstracts of articles published in “Miscellanea Historico-Iuridica” are available online by “The Central European Journal of Social Sciences and Humanities” (CEJSH) under: <http://cejsh.icm.edu.pl>, by Index Copernicus and by Central and Eastern European Online Library (CEEOL).

Od 2021 r. czasopismo wydawane jest wyłącznie w formie elektronicznej. Wersje drukowane poprzednich tomów można nabyć w cenie 20,00 zł + VAT (8%) pod adresem:

15-328 Białystok, ul. Świerkowa 20B, p. 7
e-mail: wydawnictwo@uwb.edu.pl; tel. 85 745 71 02; 85 745 71 20

ISSN 1732–9132

e-ISSN 2719–9991

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 15-328 Białystok, ul. Świerkowa 20B
<http://wydawnictwo.uwb.edu.pl>; e-mail: wydawnictwo@uwb.edu.pl

Spis treści

Od Redakcji.....	9
Kodeks etyki Polskiego Towarzystwa Historycznego	11

I

STUDIA NAD SEJMIKAMI SZLACHECKIMI

Emil Kalinowski

Stanowisko posłów podlaskich w sprawie unii polsko-litewskiej na sejmie brzeskim w 1566 r.....	21
---	----

Jerzy Urwanowicz

Ku ustanowieniu sądu <i>ultimae instantiae</i> . Laudum sejmiku województwa podlaskiego z 1577 r.....	51
--	----

Andrei Radaman

Miejsca obrad sejmików i zjazdów szlacheckich powiatu nowogródzkiego	75
--	----

Karol Łopatecki

Specyfika działalności sejmikowej województwa połockiego	117
--	-----

Robert Kozyrski

Sejmiki województw Małopolski właściwej 1572–1648 – stan badań, organizacja, specyfika sejmikowa, propozycje badawcze.....	153
---	-----

Kacper Górski

Zawieszenie jurysdykcji w grodzie krakowskim ze względu na sejmik lub sejm w świetle praktyki przełomu XVI i XVII w.....	201
---	-----

Andrei Macuk

Protestacje przeciwko nowogródzkim sejmikom za panowania
 Augusta III (1736–1763) 231

Tomasz Ciesielski

O Józefie Kantym Ossolińskim, winie i burzliwym przebiegu sejmiku
 przedkonwokacyjnego w Łucku zimą 1764 r. 263

Monika Jusupović

Sejmik preński (1791–1794) 287

Adam Lityński

Profesor Stanisław Płaza – badacz sejmików. O Mistrzu 305

II

O EDYCJACH AKT SEJMIKOWYCH

Tomasz Ambroziak

Jak wydawać cyryliczne akta sejmikowe? Analiza rosyjskich, ukraińskich
 i białoruskich współczesnych zasad wydawniczych oraz wybranej praktyki
 edytorskiej. Część I 321

Andrzej Rachuba

Edycje akt sejmikowych z terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego 347

Leszek A. Wierzbicki

Edycje akt sejmikowych ziem i województw prowincji małopolskiej 365

Michał Zwierzykowski

Edycje akt sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej 379

Adam Lityński

O sejmikach XVIII w. uwag kilka 405

Dariusz Kupisz

Akta sejmikowe jako źródła do historii staropolskiej wojskowości 417

Jarosław Stolicki

Materiały do działalności sejmiku kijowskiego z II poł. XVII w.
 w księgach grodzkich dawnego województwa kijowskiego 433

Mariusz Sawicki

Nieznane dokumenty dotyczące sejmiku województw poznańskiego
 i kaliskiego z lat 1701 i 1735 w londyńskich zbiorach archiwalnych.
 Edycja źródłowa 455

III VARIA

Andrzej Gaca, Hubert Bąk

Władza królewska ze szczególnym uwzględnieniem uprawnień
prawodawczych monarchy w Królestwie Danii epoki Waldemarów.
Analiza na podstawie wybranych źródeł prawa z I poł. XIII w. 473

Николай Волков (Mikola Volkau)

Сотенная организация в городах Великого княжества Литовского 499

IV SPRAWOZDANIA

Magdalena Stulgis

VI Ogólnopolska konferencja naukowa „Magnateria Rzeczypospolitej
w XVI–XVIII wieku. Wobec sejmików”, Ciechanowiec 24-27 maja 2022 r. 537

Contens 545

Od Redakcji

Niniejszy zeszyt poświęcony jest samorządowi szlacheckiemu w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Jest to węzłowe zagadnienie dotyczące ustroju państwa polsko-litewskiego w okresie wczesnonowoczesnym. Uzewnętrznia ono pozycję szlachty, rolę demokracji bezpośredniej i pośredniej, w końcu stanowi wskazówkę przy rozważaniach nad sposobem sprawowania władzy oraz kwestią podzielonej suwerenności wewnętrznej. W XXI stuleciu obserwujemy bezprecedensowe przyspieszenie prac nad edycją akt sejmikowych, jak też coraz bardziej zaawansowane badania nad sejmikami szlacheckimi. W ciągu ostatnich kilkunastu lat powstały kilku lub kilkunastuosobowe zespoły pracujące nad edycjami laudów i innych źródeł ukazujących funkcjonowanie sejmików szlacheckich. Co do zasady przekraczają one granice poszczególnych jednostek organizacyjnych jak wydziały, instytuty, a nawet uniwersytety. Jest to niezaprzeczalny skutek wieloletnich projektów realizowanych w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki. To one umożliwiły wzmożone zainteresowanie tym zagadnieniem, jak i tworzenie nowych oraz integrację istniejących zespołów. W efekcie publikujemy 18 artykułów poświęconych temu zagadnieniu, które świadczą o dynamicznym dyskursie naukowym. Są one umieszczone w dwóch działach: *Studiach nad sejmikami szlacheckimi* i *O edycjach akt sejmikowych*. Dodatkowo opublikowano dwa artykuły w dziale *Varia* i jedno sprawozdanie dotyczące konferencji poświęconej sejmikom, która odbyła się 24-27 maja 2022 r. w Ciechanowcu. Myślę, że sposób stworzenia tak dużego środowiska wokół istotnego, ale przecież nie jedynego kluczowego zagadnienia z punktu widzenia historii ustroju i prawa może stanowić źródło inspiracji. Warto wskazać tegoroczną inicjatywę badaczy z UWM, którzy koordynują powstanie Polskiego Towarzystwa Badaczy Wieku Siedemnastego, a głównym jego działaniem ma być wznowienie i intensyfikacja prac nad edycją źródłową diariuszy sejmowych. Mam nadzieję, że za kilka, kilkanaście lat wokół zagadnień dotyczących sejmu walnego będziemy mogli obserwować podobną sytuację.

Karol Łopatecki

From the Editorial Board

This issue is devoted to the self-government of the nobility in the Polish-Lithuanian Commonwealth. It is a knotty issue concerning the system of the Polish-Lithuanian state in the early modern period. It externalizes the position of the nobility, the role of direct and indirect democracy, and ultimately provides guidance in considering the mode of governance and the issue of divided internal sovereignty. In the twenty-first century we have seen an unprecedented acceleration of work on the editing of sejmik records, as well as increasingly sophisticated research on the sejmiks of the nobility. In the last dozen years or so, teams of several or more people have been formed to work on editions of lauds and other sources showing the functioning of sejmiks of the nobility. As a rule, these cross the boundaries of individual organisational units such as faculties, institutes and even universities. This is an undeniable result of long-term projects carried out as part of the National Programme for the Development of the Humanities. It is these that have enabled increased interest in the subject as well as the creation of new and integration of existing teams. As a result, we are publishing 18 articles on the subject, which testify to a dynamic scientific discourse. They are placed in two sections: *Studies on Regional Parliamentary Assemblies (Sejmiks) of the Nobility* and *On Editions of the Regional Parliamentary Assemblies (Sejmiks) Records*. In addition, two articles have been published in the *Varia* section and one report on a conference on sejmiks held on 24-27 May 2022 in Ciechanowiec. I think that the way in which such a large community has been created around an important, but after all not the only, key issue from the point of view of the history of the political system and law, can be a source of inspiration. It is worth mentioning the initiative of researchers from the University of Warmia and Mazury who are coordinating the establishment of the Polish Society of Seventeenth Century Researchers, the main activity of which is to resume and intensify work on the source edition of Sejm records. I hope that in a few years' time we will be able to observe similarly numerous research teams around the issues concerning the General Sejm.

Karol Łopatecki

KODEKS ETYKI POLSKIEGO TOWARZYSTWA HISTORYCZNEGO

przyjęty przez Zarząd Główny PTH 26 marca 2021 roku
zatwierdzony przez Walne Zgromadzenie Delegatów PTH
17 września 2022 roku

Preambuła

Polskie Towarzystwo Historyczne świadome szczególnej odpowiedzialności historyków za prawdę o przeszłości przedstawia niniejszy kodeks, aby przypomnieć zasady dobrego uprawiania historii i aby każdy mógł sięgnąć po niego w razie wątpliwości lub sporów. Wśród rozmaitych sposobów ukazywania dziejów naukę historyczną cechują szczególne zasady i standardy umożliwiające zachowanie jej wiarygodności i rzetelności. Postępowanie zgodnie z tymi regułami jest podstawą społecznego zaufania do historii jako nauki i do historyków jako grupy: badaczy i badaczek, nauczycieli i nauczycielek oraz wszystkich innych, którzy uprawiają historię. Jego umacnianie jest obowiązkiem nas wszystkich bez względu na formalne wykształcenie, wykonywany zawód czy światopogląd.

I. Zasady podstawowe

1. Wolność badań i uniwersalne zasady uprawiania nauki

Historycy korzystają z wolności zagwarantowanych w Konstytucji RP (art. 54, art. 73), w tym ze swobody badań naukowych, ogłaszania ich wyników i nauczania. Wolności te obejmują m.in. wybór tematów i metod poznania przeszłości oraz jej przedstawiania. Korzystając z wolności i praw, należy zawsze kierować się dążeniem do prawdy i zasadą naukowej rzetelności. Konstytucyjny obowiązek troski o dobro wspólne (art. 82) wymaga od historyków szczególnej dbałości o dziedzictwo narodowe.

Historyków obowiązują uniwersalne reguły uprawiania nauki, a w szczególności: opieranie wniosków i interpretacji na sprawdzalnych informacjach i poprawnym logicznie rozumowaniu; wzajemny szacunek i otwartość w dyskusjach z innymi uczonymi; sprawiedliwość i bezstronność w ocenie pracy innych badaczy i uznawanie ich osiągnięć poznawczych, w tym zwłaszcza wykorzystanych we własnych badaniach; odwaga w przeciwstawianiu się poglądom sprzecznym z profesjonalną wiedzą oraz praktykom niezgodnym z zasadami rzetelności naukowej¹.

¹ Zob. *Kodeks etyki pracownika naukowego*, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne PAN 25 czerwca 2020 r.

2. Odniesienie do źródeł historycznych i ich ochrona

Historycy czerpią wiedzę ze źródeł – różnego rodzaju zapisów i reliktyw przeszłości. Poprawne odniesienie do nich jest podstawą nauki historycznej. Z tego powodu badacze dziejów chronią źródła i zabiegają o jak najszerszy dostęp do nich, zwłaszcza do publicznych zbiorów archiwalnych, bibliotecznych i cyfrowych. Korzystanie z nich w celach badawczych powinno być zapewnione wszystkim historykom bezpłatnie i na równych zasadach. Godne poparcia są wszelkie działania służące ułatwieniu prowadzenia badań, w tym opracowywanie edycji źródeł, katalogowanie i opracowanie zbiorów, ich digitalizacja i udostępnianie w formie cyfrowej. Należy się przeciwstawiać wszelkim próbom utrudniania dostępu do nich. Ich dostępność może być ograniczana jedynie w granicach prawa, ze względu na ważne i jasno określone dobra, takie jak prawo do własności i prywatności, bezpieczeństwo państwa lub wymogi konserwacji.

Niszczenie, uszkodzanie, ukrywanie i fałszowanie źródeł, a także katalogów i innych pomocy archiwalnych i bibliotecznych, oraz nieuzasadnione utrudnianie dostępu do tych zasobów w jakikolwiek inny sposób jest poważnym naruszeniem zasad etyki. Przy ograniczaniu możliwości korzystania ze źródeł ze względu na ich ochronę i konserwację należy udostępniać badaczom kopie. Uzasadnione opłaty, np. za wykonywanie reprodukcji, powinny odpowiadać rzeczywistym kosztom usługi.

3. Szacunek do przeszłości i szacunek wzajemny

Zasadą poszanowania przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka należy się odpowiednio kierować również w stosunku do epok i pokoleń dawno minionych. Historycy zwracają uwagę na wartość przeszłych doświadczeń dla ludzi współcześnie żyjących i sprzeciwiają się fałszywym uproszczeniom i bezpodstawnym sądom o przeszłości. Szacunek dla dziejów wymaga wskazywania historycznego kontekstu minionych zjawisk, zdarzeń i sądów, a także ostrożności w stosowaniu współczesnych nam kategorii i przekonań do ocen przeszłości.

Poszanowanie godności osób przedstawianych za pomocą słowa, obrazu lub dźwięku wymaga uwzględnienia ich praw, w tym prawa do „ochrony życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia” (art. 47 Konstytucji RP) oraz szczególnie ostrożnego postępowania z danymi wrażliwymi. Ostrożność i delikatność należy zachować także przy pozyskiwaniu informacji od osób żyjących, traktując je z szacunkiem i nie nadużywając ich zaufania².

Badanie przeszłości to praca zbiorowa, w której historycy opierają się na dokonaniach poprzedników i przedstawiają innym uczonym tezy do dyskusji. Tworzą społeczność przestrzegającą reguł i wyznającą wartości, które kie-

---

² Zob. Rekomendacje etyczne Polskiego Towarzystwa Historii Mówionej.

rują ich postępowaniem w ustalaniu i upowszechnianiu prawdy. Jedną z nich jest szacunek dla innych badaczy, niezbędny zwłaszcza w naukowych sporach i krytyce. Zasada wzajemnego szanowania wymaga rzetelnego zaznaczania założeń z prac innych osób i adekwatnej oceny wyników ich badań. Wyklucza też ona nierówne traktowanie ze względu na wiek, płeć, pozycję w hierarchii akademickiej, kolor skóry, niepełnosprawność, wyznawaną religię lub bezwyznaniowość.

II. Badania historyczne i przedstawianie ich wyników

1. Dążenie do prawdy

Dążenie do prawdy w historii polega w szczególności na stałej weryfikacji sądów i faktów: na konfrontowaniu własnych opinii o przedmiocie badań ze źródłami informacji o nim. Historycy kształtują swoje poglądy na temat przeszłości, opierając je na źródłach historycznych oraz wiedzy naukowej. Odwołując się do źródeł, winni unikać niejasności w kryteriach ich doboru i kierować się przyjętymi w nauce regułami krytyki zewnętrznej i wewnętrznej. W razie niedostatku informacji źródłowej mogą formułować hipotezy, odpowiednio je uzasadniając. Nie powinni przemilczać wiarygodnych i istotnych dla sprawy źródeł lub pytań badawczych, które podważają ich interpretacje. Odnosząc się do interpretacji innych autorów, powinni nie tylko czynić to w sposób, który wyeliminuje ryzyko plagiatu, lecz także wyraźnie wskazać źródło zapożyczenia, nawet jeśli było ono jedynie inspiracją. W ocenie odmiennych wykładni obowiązuje zasada szacunku wobec innych autorów, merytorycznego uzasadniania formułowanych sądów oraz samodzielność myślenia, czyli nieuleganie bezpodstawnym wpływom autorytetów albo naciskom środowiskowym i politycznym.

Dążąc do prawdy, historycy powinni przedstawiać swe sądy i wyniki badań w sposób, który umożliwi ich weryfikację. Pamiętając, że „źródła same nie mówią, powiedzą nam to, o co je spytamy”, powinni w stosunku do przekazu źródłowego przyjmować postawę krytyczną, co oznacza wychodzenie poza dosłowność obecnych w nim treści oraz konieczność ich odniesienia do innych zdarzeń i realiów badanej epoki. Powinni pamiętać, że interpretacja nigdy nie jest ostateczna, skończona lub „jedynie słuszna” oraz że podlega weryfikacji, a także unikać autorytatywnych wypowiedzi na tematy, które nie są im dobrze znane.

2. Dyskusje o historii

Dyskusja i wzajemna krytyka są niezbędnymi sposobami uprawiania nauki, pogłębiania naszego rozumienia przeszłości i korygowania błędów. Opinie badaczy w wielu sprawach różnią się, co jest, a przynajmniej może być czynnikiem postępu w badaniach. Konieczna jest jednak gotowość do uznania odmiennych

perspektyw i otwartość na rzeczowe argumenty oponentów. Pluralizm interpretacji jest jednym z warunków rozwoju wiedzy.

Naruszeniem zasad dyskusji są w szczególności takie działania, jak: atakowanie osoby zamiast sformułowanych przez nią tez, nieuzasadnione podważanie wiarygodności innego uczestnika debaty (np. przez przypisywanie złej woli lub niskich motywów), okazywanie pogardy i lekceważenia, świadome stawianie fałszywych zarzutów, dyskredytowanie bądź umyślne pomijanie osiągnięć naukowych.

3. Ocena wyników badań

Wzajemna ocena wyników badań jest jedną z podstaw rozwoju nauki. Odbywa się w szczególności poprzez recenzje prac i krytykę dorobku.

Historycy decydujący się na przygotowanie recenzji rozprawy czy artykułu bądź na ewaluację projektu badawczego powinni mieć kompetencje merytoryczne odpowiednie do tematyki opiniowanej pracy. Nie mogą jednak podjąć się tego zadania w sytuacji konfliktu interesów³.

Opiniujący jest zobowiązany do kierowania się rzetelnością i bezstronnością, zachowując otwartość na koncepcje i perspektywy, których nie podziela. Kryterium oceny nie mogą być osobiste cechy lub nieprzedstawione w danej pracy poglądy autora. Recenzja nie może ograniczać się do streszczenia zawartości opiniowanego dzieła; musi zawierać jego ocenę wraz ze stosownym uzasadnieniem oraz spójną z nimi konkluzją. Do momentu upublicznienia utworu nie można udostępniać i wykorzystywać jego treści bez zgody autora. Recenzje, jak każdy tekst naukowy, również podlegają krytyce.

4. Ochrona praw do publikacji

Historycy przestrzegają praw autorskich. Zgodnie z przepisami ich działalność twórcza prowadzi do powstania utworów, które podlegają ochronie niezależnie od formy (tekst pisany, mówiony, film, wystawa, grafika, mapa, prezentacja, baza danych, program komputerowy itp.), wartości, sposobu wyrażenia czy przeznaczenia. Niedopuszczalna jest ingerencja w warstwę treściową, językową, wizualną czy akustyczną utworu bez zgody autora.

Edycja źródeł i tomy zbiorowe pod redakcją są wartościowymi elementami dorobku badawczego. Opracowanie takich publikacji nie jest jednak tożsame z autorstwem, wymaga precyzyjnego określenia roli edytora bądź redaktora oraz wszystkich innych twórców biorących udział w powstaniu utworu. Zarówno w tych, jak i w innych publikacjach niedopuszczalne jest podawanie jako współautora lub współredaktora osoby, która nie wniosła twórczego wkładu w powstanie dzieła lub jeśli wkład ten był znikomy. Zdobywanie środków

---

³ Szerzej *Kodeks etyki pracownika naukowego*.

finansowych, zbieranie danych czy ogólny nadzór administracyjny nad grupą badawczą same z siebie nie stanowią współautorstwa.

5. Plagiat i autoplagiat

Przywłaszczenie autorstwa utworu, czyli tzw. plagiat, jest czynem karalnym. Wysoce naganne jest podawanie dosłownych lub lekko tylko zmienionych zapożyczeń z cudzych dzieł jako sformułowań własnych oraz przedstawianie wyników czyichś badań bez wskazania ich autora. Rażącem przekroczeniem norm jest przejęcie lub przypisanie sobie pomysłu bądź koncepcji innego badacza, nawet jeśli nie zostały one ogłoszone. Poważnym naruszeniem zasad jest też tzw. autoplagiat, czyli fikcyjne powiększanie dorobku naukowego poprzez publikowanie tego samego lub podobnego dzieła pod różnymi tytułami bez wyraźnego zaznaczenia powielania tych samych treści. Dorobek innych autorów można wykorzystać bez ich wymieniania jedynie w pracach upowszechniających wiedzę historyczną (w podręcznikach, encyklopediach, pracach popularnonaukowych itp., niezależnie od nośnika), jeżeli jest to przyjęte w publikacjach danego typu.

Niedopuszczalne jest przypisywanie sobie autorstwa pracy naukowej stworzonej przez kogoś innego, nawet za jego zgodą.

III. Historia w sferze publicznej

1. Historia i pamięć historyczna

Historia nie jest pamięcią. Historycy swą wiedzą wspierają pamięć o przeszłości i ją weryfikują. Zdają sobie sprawę z jej ograniczeń, możliwości i potrzeby istnienia; badają pamięć i jej zapisy, rozumiejąc, że prawda o przeszłości nie spoczywa wyłącznie w pamięci i musi być wsparta studium innych źródeł oraz odnośną wiedzą naukową. Historycy nie pozostają obojętni wobec prób niszczenia świadectw pamięci minionych pokoleń lub prób manipulowania pamięcią o przeszłości.

2. Historia i prawo

Warunkiem rozwoju nauki historycznej jest z jednej strony ograniczenie do niezbędnego minimum regulacji prawnych i ingerencji państwa w materię wiedzy o przeszłości, a z drugiej stworzenie ram prawnych, które gwarantują wolność uprawiania nauki oraz chronią źródła historyczne i prawa autorskie historyków. Historycy powinni strzec wolności i praw niezbędnych do prowadzenia badań, przeciwstawiając się próbom ich ograniczania czy narzucania opinii o przeszłości przez urzędy lub sądy – rozstrzyganie o słuszności refleksji naukowej nie leży w ich gestii. Powinni domagać się, by zmiany prawa mogące wpłynąć na uprawianie historii były z nimi zawczasu konsultowane.

3. Historia i polityka

Historia od zawsze znajdowała się w polu zainteresowań świata polityki. Od kiedy stała się nauką, zadaniem historyków jest krytyczny namysł nad przeszłością, który wyklucza nadużywanie historii jako sprzecznego z wiedzą naukową instrumentu budowy czy rozpowszechniania ideologii i wizji politycznych. Należy również przeciwstawiać się fałszowaniu obrazu przeszłości w bieżących sporach i próbom narzucania przez polityków fałszywych interpretacji dziejów oraz ograniczania wolności badań naukowych czy swobody dyskusji przez urzędy, instytucje i partie polityczne.

4. Historia i media

Historycy korzystają ze środków społecznego przekazu w celu upowszechniania wiedzy naukowej. Mogą zabierać głos publicznie, zwłaszcza w sprawach będących w obszarze ich kompetencji, zachowując dbałość o wiarygodność nauki. Historyk, który wspierając się tytułem lub stopniem naukowym, wykracza w publicznej wypowiedzi poza granice swych kompetencji, dokonuje nadużycia. Nie powinien ulegać pokusie wypaczania historii, nawet gdy jego praca ma być wykorzystana jako rozrywka lub towar. We współpracy z instytucjami popularyzującymi wiedzę o przeszłości historycy winni kierować się zasadami tego kodeksu, w tym zasadą szacunku dla przeszłości i autonomii świata nauki.

5. Edukacja historyczna

Edukacja historyczna niezależnie od miejsca, w którym się odbywa, polega na pobudzaniu zainteresowania przeszłością, wpajaniu szacunku dla prawdy i kształceniu umiejętności samodzielnego jej dociekania oraz na rzetelnym przekazywaniu wiedzy. Wierne przedstawianie faktów musi iść w parze z uświadamianiem ograniczeń poznania historycznego i roli zróżnicowanych interpretacji przeszłości oraz potrzeby poddawania ich rzeczowej dyskusji. Podobnie jak badania historyczne, edukacja nie może być nadużywana jako instrument rozpowszechniania sprzecznych z wiedzą naukową ideologii i wizji politycznych albo godzić w wartości uniwersalne i humanistyczne. Winna sprzyjać wykorzystaniu doświadczeń dziejowych do świadomego przeżywania problemów współczesności i uwrażliwiać na możliwe perspektywy przyszłości. Wszyscy historycy powinni współdziałać w umacnianiu społecznego szacunku i uznania dla zawodu nauczyciela. Opiekunowie osób prowadzących badania naukowe winni zadbać o ich zaznajomienie z zasadami etycznymi dotyczącymi uprawiania historii i dawać im dobry przykład w tym względzie.

6. Przejrzystość procedur i równość szans

Historycy dbają o stosowanie zasad równości i przejrzystości we wszystkich procedurach dotyczących zatrudnienia, awansu oraz przyznawania stypendiów w ich zawodzie.

IV. Stosowanie i zmiany kodeksu

1. PTH zobowiązuje swoich członków i zachęca niezrzeszonych historyków do stosowania kodeksu oraz do upowszechniania jego zasad wśród współpracowników i studentów.
2. Skargi na naruszenie kodeksu rozpatruje Sąd Koleżeński PTH.
3. Nie wolno milczeć wobec poważnego naruszenia zasad. Rażące przypadki należy zgłaszać do władz PTH i kierownika jednostki naukowej lub innych przełożonych osoby, która się tego dopuściła.
4. Organem powołanym do ustalania wykładni kodeksu jest Komisja Etyki przy Zarządzie Głównym PTH. Komisja wydaje opinie na wniosek zgłoszony przez Sąd Koleżeński, co najmniej trzech członków PTH lub z własnej inicjatywy.
5. PTH zachęca wszystkich historyków do wypracowywania i upowszechniania dobrych praktyk w badaniach i nauczaniu historii uwzględniających zasady etyki. Komisja Etyki gromadzi i publikuje przykłady takich praktyk.
6. Zmiana postanowień kodeksu może nastąpić w drodze stosownej uchwały Walnego Zgromadzenia Delegatów na wniosek Zarządu Głównego PTH, po konsultacji z Komisją Etyki. Komisja Etyki i Sąd Koleżeński może przedstawiać Zarządowi Głównemu PTH własne propozycje zmian w treści kodeksu.

Kodeks opracowała komisja w składzie:

Prof. dr hab. Małgorzata Gmurczyk-Wrońska (IH PAN)

Prof. dr hab. Marek Kornat (IH PAN, UKSW)

Prof. dr hab. Mariusz Mazur (UMCS)

Prof. dr hab. Andrzej Nowak (UJ, IH PAN)

Henryk Rutkowski (IH PAN, ZG PTH)

Prof. dr hab. Rafał Stobiecki (UŁ)

Prof. dr hab. Dariusz Stola (ISP PAN, UW)

Prof. dr hab. Rafał Wnuk (KUL)

Prof. dr hab. Krzysztof Zamorski (UJ) – przewodniczący

I

**STUDIA
NAD SEJMIKAMI SZLACHECKIMI**

Emil Kalinowski

Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów
e-mail: emil.kalinowsky@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4726-6458

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.01

Stanowisko posłów podlaskich w sprawie unii polsko-litewskiej na sejmie brzeskim w 1566 r.

ABSTRAKT

Artykuł zawiera edycję mało dotąd znanego w historiografii źródła historycznego z 1566 r., związane ze staropolskim parlamentaryzmem wraz z obszernym omówieniem tła historycznego i jego treści. Zawiera ono wspólne stanowisko sześciu posłów wybranych na podlaskich sejmikach na litewski sejm w Brześciu nad Bugiem w 1566 r. wyrażone w imieniu pozostałej w domach szlachty, dotyczące kwestii unii Wielkiego Księstwa Litewskiego z Królestwem Polskim. Badania zostały oparte na możliwie szerokiej bazie źródłowej, na którą składały się zarówno materiały wydane drukiem w XIX, XX i XXI w., jak również archiwalne, w tym zachowane akta urzędów grodzkich z terenu Podlasia: w Drohiczynie, Mielniku i Brańsku oraz wypisy z nich autorstwa Ignacego Kapicy. Przybliżono również biografie autorów pisma: Adama Kosińskiego i Jana Buyno z ziemi drohickiej, Kaspra Irzykowicza i Piotra Padkowskiego z ziemi mielnickiej, Tomasza Owsianego i Wojciecha Wyszkowskiego z ziemi bielskiej. Byli to prominentni przedstawiciele lokalnej elity szlacheckiej, niemal wszyscy w chwili wyboru na posła związani z sądownictwem, które na Podlasiu opierało się na prawie polskim. Prezentowane tu źródło to ciekawy pod wieloma względami przekaz ukazujący nastroje i dążenia szlachty podlaskiej na kilka lat przed wiekopomnymi wydarzeniami 1569 r.: inkorporacją jej województwa do Polski oraz zawarciem unii realnej polsko-litewskiej. Umieszczenie go w kontekście dotychczasowej wiedzy, jak i nowych ustaleń o ówczesnej sytuacji politycznej na Podlasiu dopełnia ten obraz.

**The Statement of the Envoys of Podlasie Concerning
the Case of Polish-Lithuanian Union at the Sejm of Brześć in 1566**

ABSTRACT

The article contains an edition of the historical source from 1566 connected with old Polish parliamentarism, so far barely known in historiography, with comprehensive periphrasis of its historical background and its content. It contains a joint position of six envoys elected at the sejmiks of Podlasie to the Sejm of Brześć-on-the-Bug in 1566, expressed on behalf of the nobility remaining in their homes, on the issue of the union of the Grand Duchy of Lithuania with the Kingdom of Poland. The research was based on the broadest possible source base, which included both materials published in print in the 19th, 20th and 21st centuries, as well as archival ones, including the preserved files of castle offices from Podlasie: in Drohiczyn, Mielnik and Brańsk and excerpts from them by Ignacy Kapica. The biographies of the authors of the writing are also presented: Adam Kosiński and Jan Buyno from Drohiczyn Land, Kasper Irzykiewicz and Piotr Padkowski from Mielnik Land, Tomasz Owsiany and Wojciech Wyszkowski from Bielsk Land. They were prominent representatives of the local noble elite, almost all of them associated with the judiciary, which in Podlasie was based on Polish law. The source presented here is an interesting draft in many respects, showing the moods and aspirations of the Podlasian nobility several years before the memorable events of 1569: the incorporation of its voivodeship into Poland and the conclusion of the Polish-Lithuanian real union. Placing it in the context of existing knowledge and new findings about the then political situation in Podlasie completes this picture.

Słowa kluczowe: Podlasie, szlachta podlaska, posłowie sejmowi, sejm litewski, unia polsko-litewska, sejmiki ziemskie

Key words: Podlasie, nobility of Podlasie, sejm envoys, Lithuanian sejm, Polish-Lithuanian union, land sejmiks

Źródła historyczne dotyczące udziału posłów wybranych na sejmikach przez szlachtę podlaską i posłanych na sejmy Wielkiego Księstwa Litewskiego są dość rzadkie, dlatego też niezwykle cenne dla badaczy nie tylko Podlasia, ale w ogóle staropolskiego i starolitewskiego parlamentaryzmu. Większość z tych znanych obecnie doczekała się wydania drukiem jeszcze w XIX w., choć żadnej z tych edycji nie nazwalibyśmy dzisiaj krytyczną¹. Wydaje się więc rzeczą oczywistą,

¹ *Proźby szlachty podlaskiej wniesione do króla na sejmie 1565 r. w Wilnie i odpowiedź Zygmunta-Augusta*, [w:] *Pamiętniki historyczne*, wyd. L. Hubert, t. 1, Warszawa 1861, s. 56-72; *Gospodarskie otkazy, danne povelam "Podlášskim" na Vilenskom sejmě 23 fevr. 1547 goda*, [w:] *Dokumenty*

że na opublikowanie zasługuje źródło dotąd niedrukowane, zachowane pośród zbiorów rękopiśmiennych Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Kórniku². Jest to, tak jak sugeruje tytuł niniejszego artykułu, stanowisko posłów podlaskich w sprawie unii Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską, które odczytano publicznie na forum sejmu litewskiego w Brześciu nad Bugiem w 1566 r. Zanim jednak zajmiemy się tym źródłem i jego merytoryczną zawartością, warto zarysować tło historyczne jego powstania.

Sejm brzeski 1566 r. nie doczekał się jeszcze własnej monografii, lecz był przedmiotem badań historyków różnych narodowości. Należy tu wspomnieć przede wszystkim mające już swoje lata prace Matwieja Ljubawskiego³, Nikołaja Maksimiejki⁴ i Oskara Haleckiego⁵ oraz znacznie późniejsze opracowanie Andrzeja Rachuby⁶. W niedawnej oksfordzkiej syntezie unii polsko-litewskiej Robert Frost, choć poświęcił temu sejmowi niewiele miejsca i błędnie zasugerował, że trwał tylko dwa miesiące, to udanie zrekapitulował jego znaczenie⁷. Również nie tak dawno streścił jego przebieg w artykule poświęconym reformom ustrojowym Wielkiego Księstwa z lat 1564-1566 i ich implikacji dla sprawy unii polsko-litewskiej Dominik Szulc⁸, który zwrócił również uwagę na wyjątkowy status Podlasia na tle innych ziem tego państwa⁹. Ostatnio natomiast zajmował się sejmem brzeskim 1566 r. w kontekście podlaskim, opierając się na interesującym nas źródle, piszący te słowa¹⁰.

Aby treść publikowanego poniżej pisma umieścić we właściwym kontekście, należy cofnąć się o kilka lat wstecz od rozpoczęcia obrad sejmu w Brześciu

---

Moskovskogo Arhiva Ministerstva Ūsticiū, wyd. M. V. Dvornar-Zapol'skij, t. 1, Moskwa 1897, s. 530-535; *Otvety kor. i v. kn. Sigizmunda Avgusta na pros'by slāhty zemli Podlāšskoj, povětov* Bel'skago, Dorogickago i Mel'nickago, 20 āнварā 1566 goda, s. 184-192; *Prozba voevodstva Podlāšskogo*, s. 491-492 (z sejmu grodzieńskiego 1568 r.); *Prozba povetu Dorogickogo*, s. 492; *Prozba povetu Bel'skogo*, s. 492-493; odpowiedzi króla z lat 1566 i 1568 także w: *Russkaā Istoričeskā Biblioteka* (dalej: RIB), t. 30: *Litovskaā Metrika*, otd. 1-2, č. 3: *Knigi publičnyh' děl'*, t. 1, red. I.I Lappo, Ūr'ev" 1914, kol. 378-396, 507-512.

² Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku (dalej: B. PAN Kórnik), nr 247, k. 122-122v.

³ M.K. Lūbavskij, *Litovsko-russkij sejm*", Moskwa 1901, s. 738-755.

⁴ N.A. Maksimiejko, *Sejmy litovsko-russkago gosudarstva do Lūblinskoj unii 1569 g.*, Har'kov" 1902, passim.

⁵ O. Halecki, *Dzieje unii jagiellońskiej*, t. 2: *W XVI wieku*, Kraków 1920, s. 210-217.

⁶ A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569-1763*, Warszawa 2002, s. 55-57.

⁷ R. Frost, *Oksfordzka historia unii polsko-litewskiej*, t. 1: *Powstanie i rozwój 1385-1569*, przeł. T. Fiedorek, Poznań 2018, s. 737-738. Pierwotne wydanie angielskie ukazało się w 2015 r.

⁸ D. Szulc, *Litewskie reformy ustrojowe lat 1564-1566 a sprawa unii polsko-litewskiej. Podsumowanie problemu w 450-tą rocznicę wejścia w życie*, „Shidnoēvropejskij istoričnij visnik” 2017, vyp. 3, s. 15-16.

⁹ Ibidem, s. 15.

¹⁰ E. Kalinowski, *Decade of breakthrough. Podlasie between union and interregnums (1566-76)*, [w:] *Interregnum. Between hereditary and elective monarchy*, red. D. von Gūttner-Sporzyński, R.T. Tomczak (tekst złożony do druku).

nad Bugiem. Kwestia ugruntowania unii polsko-litewskiej była jednym z kluczowych postulatów ruchu egzekucyjnego w Koronie. Potrzebę przyjęcia stałych rozwiązań w tym zakresie ukazały obu stronom nie tylko wydarzenia związane z polityką bałtycką Zygmunta Augusta i zbrojnymi zmaganiem litewsko-moskiewskimi, ale też zarysowująca się coraz wyraźniej perspektywa wygaśnięcia dynastii jagiellońskiej wobec jego bezdzietności w trzecim już związku małżeńskim. Przełom polityczny nastąpił w 1562 r., kiedy to na Litwie szlachta zebrana na sejmie obozowym pod Witebskiem wysłała do Polaków petycję w sprawie unii, a w Koronie król podjął współpracę z egzekucjonistami, datującą się od sejmu w Piotrkowie (1562–1563)¹¹. Kolejny zjazd parlamentarny Wielkiego Księstwa Litewskiego w Wilnie (1563) zdecydował o wysłaniu posłów na wspólne obrady z Polakami do Warszawy (1563–1564). W skład poselstwa weszli zarówno przedstawiciele rady wielkksiążęcej, jak i szlachty¹². Wśród tych pierwszych znalazł się Mikołaj Kiszka, podczaszy litewski, starosta drohicki oraz aż dwóch reprezentantów Podlasia, podczas gdy pozostałe województwa posiadały tylko jednego. Byli nimi starosta brański Krzysztof Olędzki i pisarz ziemski drohicki Adam Kosiński. Podczaszy znalazł się następnie w ścisłej delegacji Litwy wyznaczonej do rozmów o unii podczas trwania sejmu warszawskiego na początku 1564 r.¹³ Oprócz przedstawicieli panów do rady weszło sześciu litewskich posłów szlacheckich, lecz nie znamy ich personaliów. Negocjacje utkwily jednak w martwym punkcie. Powodem tego było usztywnienie stanowiska przewodzącego delegacji Wielkiego Księstwa kanclerza litewskiego Mikołaja Radziwiłła „Czarnego” na wieść o zwycięstwie jego stryjecznego brata, Mikołaja „Rudego”, nad wojskami moskiewskimi w bitwie nad rzeką Ułą¹⁴. Wobec takiego rozwoju spraw Koroniarze upomnieli się o sporne ziemie: Wołyń i Podlasie¹⁵. Rozmowy o unii miały być kontynuowane na następnym sejmie litewskim, który zebrał się w 1564 r. w podlaskim Bielsku, a potem na koronnym w przygranicznym Parczewie na Lubelszczyźnie. Obrady bielskie przerwał niespodziewany wypadek – tamtejszy drewniany zamek spłonął od uderzenia pioruna. Następny zjazd chciano początkowo

¹¹ A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August. Król polski i wielki książę litewski 1520–1562*, wyd. 2, Kraków 2010, s. 545; O. Halecki, *Sejm obozowy szlachty litewskiej pod Witebskiem 1562 r. i jego petycja o unię z Polską*, „Przegląd Historyczny” 1914, t. 18, z. 3, s. 320–352; E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólewia w XVI–XVII wieku*, Warszawa 2020, s. 83.

¹² *Volumina Constitutionum* (dalej: VC), t. 2: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005, s. 129.

¹³ *Zrzodlopisma do dziejow unii Korony Polskiej i W. X. Litewskiego*, cz. II, oddz. 1, wyd. A.T. Działyński, Poznań 1856, s. 314.

¹⁴ O. Halecki, *Dzieje unii...*, t. 2, s. 182–189.

¹⁵ *Zrzodlopisma do dziejow unii...*, cz. II, oddz. 1, s. 356–357, 363; VC, t. 2, vol. 1, s. 129–130; E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej...*, s. 85.

przeprowadzić w Węgrowie na Podlasiu, ale ostatecznie pomysł ten upadł¹⁶. Tymczasem za sprawą knozań przeciwnego unii Radziwiłła „Czarnego” do Parczewa Litwa wysłała właściwie nie posłów, a obserwatorów, toteż sprawy nie posunęły się ani o cal¹⁷. Polacy obradowali następnie w Piotrkowie na początku 1565 r., podczas gdy Litwini znaleźli się w trudnym położeniu militarnym i zmuszeni byli powrócić do rokowań unijnych. Poselstwu litewskiemu wysłanemu na piotrkowski sejm towarzyszył wspomniany już podlaski magnat, Mikołaj Kiszka¹⁸. Na przełom lat 1565 i 1566 król zaplanował sejm Wielkiego Księstwa w Wilnie. Podczas jego trwania spisano gospodarską odpowiedź na postulaty posłów trzech ziem podlaskich: drohickiej, mielnickiej i bielskiej, daną 20 stycznia 1566 r.¹⁹ Podlasianie domagali się m.in. unii z Polską, argumentując, że w przeciwnym razie z uwagi na wyniszczające konflikty graniczne z Koroniarzami „ziemie podlaską rychło ukrainą być rozumieją”²⁰. Chodziło tu o pierwotne rozumienie tego terminu jako niebezpiecznego pogranicza, zanim jeszcze nabrał on jednoznacznych konotacji polityczno-terytorialnych²¹. Sejm wileński był widownią doniosłych wypadków – przeprowadzono na nim reformę administracyjno-polityczną Wielkiego Księstwa, w wyniku której m.in. utworzono kilka nowych województw, w tym brześciańskie (brzeskolitewskie) z południowo-wschodniej części Podlasia połączonej z dawnym księstwem turowsko-pińskim²².

Właśnie w Brześciu miał się zebrać kolejny, zwołany w parę miesięcy po zakończeniu poprzedniego zjazd parlamentarny Wielkiego Księstwa Litewskiego, pierwszy przeprowadzony według nowych, koronnych wzorców. Listy sejmowe rozesłano z podlaskiego Knyszyna 24 marca. Znalazła się w nich prócz innych kwestii zapowiedź negocjacji unijnych z Koroniarzami²³. Na Podlasiu, prócz ogólnych wezwań zaadresowanych do trzech powiatów (ziem), osobne pisma otrzymali tylko miejscowi magnaci, panowie na Boćkach i Ciechanowcu – wojewoda nowogródzki (wcześniej podlaski) Paweł Sapieha oraz podczaszy litewski Mikołaj Kiszka²⁴. Warto wspomnieć, że osobą biorącą udział w ekspedycji listów był pochodzący z Podlasia sekretarz i pisarz gospodarski

¹⁶ E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej...*, s. 84; A. Rachuba, op. cit., s. 46.

¹⁷ O. Halecki, *Dzieje unii...*, t. 2, s. 197-198.

¹⁸ Zob. Spieralski Z., *Kiszka Mikołaj h. Dąbrowa (zm. 1587)*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 12, Wrocław 1966–1967, s. 512; por. *Dyaryusz sejmu piotrkowskiego R. P. 1565 poprzedzony Kroniką 1559–1562*, oprac. W. Chomętowski, wyd. W. Krasieński, (Biblioteka Ordynacyi Krasieńskich), Warszawa 1868, s. 290; O. Halecki, *Dzieje unii...*, t. 2, s. 207, przypis 2.

¹⁹ *Proźby szlachty podlaskiej...*, s. 56-72.

²⁰ *Ibidem*, s. 59.

²¹ Zob. S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 4: U-Z, Warszawa 1814, s. 41, s.v. *ukraina*.

²² E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej...*, s. 55.

²³ M.K. Lúbavskij, op. cit., *Priloženia*, s. 166.

²⁴ *Ibidem*, s. 164-165.

Maciej Sawicki, powołany niedawno na podkomorstwo drohickie, które wkrótce miał utracić, ale otrzymać urząd wojskiego drohickiego, a potem także starostwo mielnickie²⁵. Sejmiki we wszystkich województwach litewskich ustalono na 10 kwietnia 1566 r. Na okrojonym do trzech ziem Podlasia takowe zgromadzenia szlacheckie funkcjonowały jeszcze przed reformą, osobne dla każdego z powiatów (ziem): w Drohiczynie, w Mielniku i w Brańsku. Co ciekawe, do Metryki Litewskiej jako przykładową instrukcję dla posła gospodarskiego wpisano tę daną wysłannikowi na sejmik mielnicki. Król skierował tam referendarza podlaskiego Sebastiana Suchodolskiego, szlachcica rodem z Drohickiego, którego czekała przyszłość wybitnego parlamentarzysty swojej ziemi²⁶. W Drohiczynie stanowisko króla przekazać miał szlachcie Maciej Sawicki, nie wiadomo zaś, kogo ostatecznie skierowano do Brańska²⁷. Wysłannicy wielkksiążęcy mieli przypomnieć szlachcie, aby posłała na obrady do Brześcia „osoby baczne”²⁸, czyli roztropne, mądre. Winni też przedstawić na sejmiku dygnitarzy powołanych na nowe urzędy w poszczególnych powiatach (ziemiach) oraz opowiedzieć o nowych chorągwiach powiatowych (ziemskich)²⁹. Na Podlasiu ustanowiono kasztelanię, która przypadła Hrehoremu Tryźnie (23 marca 1566)³⁰, a także marszałkostwa ziemskie, lecz oficjalnie obsadzono na razie tylko to bielskie, oddane wojewodzie nowogródzkiemu Mikołajowi Sapieże (4 kwietnia 1566)³¹. Drugi z synów Pawła Sapiehy, Bogdan, otrzymał nominację na podkomorstwo bielskie (30 marca 1566)³². Doprowadziło to do pewnego zgrzytu, ponieważ Bielszczanie mieli już podkomorzego, Stanisława Skwarka Gąssowskiego, który zmarł dopiero w 1568 r., a i wówczas ustanowiono surogatora na tym urzędzie, ponieważ młody Sapieha zajęty był innymi ważnymi sprawami³³. W planach było jeszcze nadanie marszałkostwa mielnickiego, brak zaś wzmianki o drohickim – być może podobną

²⁵ Ibidem, s. 167; AN Kraków, Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór Zygmunta Glogera (dalej: AN Kraków, ZZG), nr 30, s. 9; nr 32, s. 507-508; *Lietuvos Metrika. Kn. nr 530 (1566–1572): viešuju reikalų knyga 8*, wyd. D. Baronas, L. Jovaiša, Vilnius 1999 (dalej: LM 530/8), s. 50-51; *Urzednicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., (*Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. 8), Kórnik 1994, s. 123.

²⁶ N.A. Maksimiejko, op. cit., *Priloženie*, s. 157-159; M.K. Lûbavskij, op. cit., *Priloženia*, s. 167-169; RIB, t. 30, otd. 1-2, č. 3, t. 1, kol. 878-882; zob. *Posłowie ziemscy koronni 1493-1600*, red. I. Kaniewska, oprac. W. Uruszczak i in., Warszawa 2013, s. 199, 206, 251, 262, 280, 292; R. Jaworski, *Spis posłów koronnych na sejm koronacyjny w 1574 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 2017, R. 124, z. 2, s. 314.

²⁷ N.A. Maksimiejko, op. cit., *Priloženie*, s. 155. W spisie posłów gospodarskich przy powiecie bielskim zostawiono puste miejsce.

²⁸ N.A. Maksimiejko, op. cit., *Priloženie*, s. 158; M.K. Lûbavskij, op. cit., *Priloženia*, s. 168.

²⁹ N.A. Maksimiejko, op. cit., *Priloženie*, s. 158; M.K. Lûbavskij, op. cit., *Priloženia*, s. 168-169.

³⁰ AN Kraków, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów (dalej: AMCh), nr 1087, s. 1-2.

³¹ *Lietuvos Metrika. Kn. nr 51 (1566-1574): užrašimų knyga 51*, wyd. A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas, Vilnius 2000 (dalej: LM 51), s. 41.

³² Zob. *Urzednicy podlascy...*, s. 47.

³³ AN Kraków, ZZG, nr 17, s. 174; LM 530/8, s. 72-73.

rolę względem stołecznej ziemi miał spełniać kasztelan podlaski. Postanowiono natomiast, że oba te powiaty, mające wspólnego chorążego, dostaną też jedną chorągiew, „zółto-gorącą” z herbem Pogoń w białym polu³⁴. W późniejszym o kilkanaście lat dziele Gwagnina-Strykowskiego znajdujemy opis podlaskich weksyliów, gdzie mowa jest o wspólnym dwurożnym proporcu całego województwa i dwóch jednoróżnych: drohickim (zapewne drohicko-mielnickim) i bielskim³⁵. Choć odnosi się to do nowych chorągwi z Orłem i Pogonią, można sądzić, że przed 1569 r. ich liczba była taka sama. Owo marszałkostwo mielnickie dostać miał pisarz ziemski drohicki Adam Kosiński, który tytułował się marszałkiem K.J.M. już wiosną 1566 r., lecz przywilej na ten urząd otrzymał dopiero w styczniu następnego roku³⁶. Dalej w instrukcji danej posłom gospodarskim była mowa o podatku pogłównym uchwalonym na zapłatę wojsku zaciężnemu, a na końcu znalazło się napomnienie do chorążych, aby przekazali owym wielkksiążęcym wysłannikom rejestry szlachciców uchylających się w poprzednich latach od udziału w wyprawach wojennych³⁷. Podczas dyskusji nad tymi zagadnieniami wybrano zatem na Podlasiu łącznie sześciu posłów sejmowych, po dwóch na każdym sejmiku, którzy byli autorami publikowanego poniżej pisma. Wiadomo zresztą, że w Brańsku polecono swoim reprezentantom omówienie z królem artykułów o unii z Polską³⁸. Zanim przejdziemy do przedstawienia przebiegu sejmu brzeskiego, warto nakreślić sylwetki owych posłów, ponieważ co do jednego byli to prominentni przedstawiciele lokalnej elity.

Rozpocniemy od stołecznej ziemi drohickiej: pierwszy z jej reprezentantów, Adam Kosiński, wywodził się z jednego z wielu tutejszych rodów, dziedziców w Kosiance. Jego rodzinie udało się dokonać znacznego awansu społecznego, głównie za sprawą ojca Adama, Leonarda, który był dworzaniem królewskim i przez pewien czas namiestnikiem (podstarościm) w Brańsku³⁹. Adam w młodości również rozpoczął swą karierę od służby na dworze monarszym, o czym Zygmunt August nie omieszczał wspomnieć po latach⁴⁰. W 1552 r. Kosiński posłował z ziemi drohickiej do króla, a dwa lata później został powołany do komisji rozstrzygającej spory graniczne z Koroną w powiecie mielnickim⁴¹.

34 M.K. Lúbavskij, op. cit., *Priloženiâ*, s. 230; LM 51, s. 64; por. niżej.

35 A. Gwagnin, *Sarmatiae Evropeae descriptio, quae Regnum Poloniae, Lituaniam, Samogitiam (...) partem complectitur*, [Kraków, po 20 VI 1578], Biblioteka Narodowa w Warszawie, SD XVI.F.196. k. 70 [<https://polona.pl/item/sarmatiae-evropeae-descriptio-quaer-regnum-poloniae-lituaniam-samogitiam-partem,OT EyMTMwMjQ/4/#info:metadata>].

36 Zob. niżej.

37 M.K. Lúbavskij, op. cit., *Priloženiâ*, s. 169.

38 AN Kraków, ZZG, nr 15, s. 49.

39 Zob. T. Jaszczółt, *Leonard Kosiński (4 ćw. XV w.-przed 1539), h. Rawicz*, [w:] *Słownik biograficzny białostocko-lomżyńsko-suwalski*, red. A. Dobroński, z. 2, Białystok 2003, s. 63-65.

40 LM 51, s. 64; LM 530/8, s. 52.

41 M.K. Lúbavskij, op. cit., *Priloženiâ*, s. 76.

Niedługo później uzyskał urząd pisarza ziemskiego drohickiego, przy czym w latach 1555–1557 był jednocześnie pisarzem grodzkim mielnickim⁴². Dekadę później poczynił kolejny krok naprzód w karierze, zostając marszałkiem powiatowym. Oficjalną nominację na marszałkostwo mielnickie otrzymał dopiero w styczniu 1567 r., lecz decyzja zapaść musiała wcześniej. Może dostał tzw. ekspektatywę na nie podczas bytności w Wilnie w marcu 1566 r., gdyż tytułował się marszałkiem już w kwietniu i maju⁴³, a pod koniec października wysłano doń z urzędu list z wezwaniem na następny sejm, zaplanowany na 1 grudnia 1566 r.⁴⁴ W tymże roku został przez szlachtę mielnicką wybrany posłem do króla razem z tamtejszym podsędkiem ziemskim Wojciechem Dziadkowskim. Ponieważ zapiska o tym informująca jest bardzo lakoniczna i nie zawiera dokładniejszej daty, można się zastanawiać, czy nie chodziło tutaj o poselstwo sejmowe⁴⁵. O postawie politycznej Kosińskiego wiele mówi fakt, że otrzymawszy powołanie na marszałka w języku ruskim wystarał się u króla o jego wersję polską, którą wydano w lutym 1567 r.⁴⁶ Konweniuje to ze znanym postulatem szlachciców podlaskich, by dawać im listy po łacinie lub po polsku, „gdyż ruskiego pisma (...) czytać nie umieją”⁴⁷. W polskim przywileju skorygowano też względem pierwowzoru zasięg władzy marszałka – przydano mu dwie ziemie, drohicką i mielnicką, analogicznie jak w przypadku tutejszego chorążostwa⁴⁸. Kosiński odegrał ważną rolę podczas wiekopomnego sejmku w Lublinie w 1569 r., na który posłował z ziemi drohickiej i gdzie za poparcie dla przyłączenia Podlasia do Polski nagrodzony został kasztelaną podlaską, a synowi Janowi zapewnił zwolnione przez siebie pisarstwo⁴⁹. O wyjątkowej pozycji nowo kreowanego senatora najlepiej świadczy fakt, że miesiąc przed nominacją kasztelańską, 2 kwietnia 1569 r., dostał w depozyt podlaski przywilej inkorporacyjny,

42 Archiwum Akta Dawnych w Warszawie, Księgi ziemskie drohickie (dalej: AGAD, Ks. ziem. droh.), nr 2, k. 497; nr 4, k. 139-140; I. Kaniewska, *Kosiński Adam h. Rawicz (zm. ok. 1574)*, [w:] PSB 1968–1969, t. 14, s. 207; *Urzędnicy podlascy...*, s. 75, 172.

43 AGAD, Ks. ziem. droh., nr 4, k. 20v, 139-141v; AN Kraków, ZZG, nr 32, s. 499-501; LM 530/8, s. 49-50, 52-53; por. *Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, (*Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej...*, t. 11), Kórnik 1994, s. 93-94; *Urzędnicy podlascy...*, s. 19; I. Kaniewska, op. cit., s. 207 (tu błędna sugestia, że marszałkostwo uzyskał już w 1550 r. powtórzona za: I. T. Baranowski, *Podlasie w przededniu unii lubelskiej. Trzy studia z dziejów społeczno-ekonomicznych*, (cz. 1), „Przegląd Historyczny” 1908, t. 7, z. 1, s. 62, przypis 2). W poprzednich swoich publikacjach przez pomyłkę podałem, że nominacja Kosińskiego miała miejsce w 1566 r.; zob. E. Kalinowski, *Pospolite ruszenie szlachty ziemi bielskiej*, „Bielski Almanach Historyczny” 2017, s. 14, przypis 44; Idem, *Szlachta ziemi bielskiej...*, s. 229, przypis 113.

44 M.K. Lúbavskij, op. cit., *Priloženia*, s. 206.

45 AN Kraków, ZZG, nr 49, s. 80.

46 LM 51, s. 64; LM 530/8, s. 52-53.

47 *Prozby szlachty podlaskiej...*, s. 60; *Prozba povetu Dorogickogo*, s. 492.

48 LM 530/8, s. 53; I. T. Baranowski, op. cit., s. 62, przypis 2.

49 O. Halecki, *Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w roku 1569*, Kraków 1915, s. 37-41, 47-49, 72-74, 145-147; *Posłowie ziemscy...*, s. 190; *Urzędnicy podlascy...*, s. 75, 135.

który miał u siebie przechowywać on i jego potomkowie⁵⁰. Był żonaty z Anną z Irzykowiczów, siostrą Kaspra⁵¹, o którym niżej. Zmarł w Krakowie wiosną 1574 r. w czasie trwania sejmiku koronacyjnego⁵².

Drugi poseł z Drohiczyna, Jan Buyno, w 1566 r. również był już doświadczonym jurystą, albowiem od kilku lat sprawował funkcję sędziego grodzkiego drohickiego przy staroście Mikołaju Kiszce, a ściślej rzecz ujmując przy jego podstarościach. Buyno wywodził się podobnie jak Kosiński ze szlachty drohickiej. Owa gałąź Buynów również wyróżniała się na tle drobnoszlacheckiego tłumu, a do pewnego znaczenia doszli trzej bracia sędziego, synowie Marka. Z nich najszlachetniejszym był dworzanin królewski, a potem chorąży drohicki i mielnicki Mikołaj, drugi obok Kosińskiego poseł z Drohiczyna na sejm lubelski 1569 r., tak jak on zwolennik inkorporacji Podlasia do Korony⁵³. Sam Jan w czasie tych doniosłych wydarzeń był zarazem sędzią grodzkim drohickim i podstarościm mielnickim, co ciekawe, z ramienia Macieja Sawickiego, pisarza kancelarii litewskiej, związanego z Radziwiłłami zagorzałego przeciwnika unii⁵⁴. Może zbyt entuzjastyczne przyjęcie królewskich uniwersałów o włączeniu do Korony przyczyniło się do rychłej utraty przez Buynę stanowiska podstarościego⁵⁵. Tak czy inaczej, posłował z ziemi drohickiej jeszcze na sejm 1570 r., reprezentował też Podlasie na sejmiku generalnym mazowieckim w Warszawie w grudniu następnego roku⁵⁶. Zmarł między 1573 a 1576 r.⁵⁷

W Mielniku wybrany został Kasper Irzykowicz, dworzanin królewski, pochodzący ze starego litewskiego rodu Olechnowiczów⁵⁸. Był zwolennikiem reformacji – w 1563 r. wziął udział w synodzie różnowierczym w Mordach na Podlasiu, zwołanym pod protektorem Mikołaja Radziwiłła „Czarnego”⁵⁹. Wybór Irzykowicza na posła w 1566 r. zapoczątkował jego szybką karierę

⁵⁰ AGAD, Metryka Koronna (dalej: MK), nr 105, k. 108v-109; *Akta unji Polski z Litwą 1385–1569*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932, s. 228.

⁵¹ A. Boniecki, *Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku*, Warszawa 1883, s. 99, 147.

⁵² *Urządnicy podlascy...*, s. 135.

⁵³ AGAD, Ks. ziem. droh., nr 4, k. 142; AN Kraków, ZZG, nr 32, s. 488; *Posłowie ziemscy...*, s. 191.

⁵⁴ AN Kraków, ZZG, nr 49, s. 80; R. Ragauskienė, *Maciej Sawicki (około 1530–1581) – klient Radziwiłłów z Podlasia*, [w:] *Szlachta i ziemiaństwo na pograniczach kulturowych dawnej Rzeczypospolitej od XVI do początku XX wieku*, red. D. Michaluk, K. Mikulski, Warszawa 2016, s. 31; por. O. Halecki, *Przyłączenie Podlasia...*, s. 74-76, 82-84 (tu błędna sugestia, że chodziło o dwóch różnych Janów Buynów).

⁵⁵ Zob. AN Kraków, ZZG, nr 49, s. 80; por. *Akta unji...*, s. 216.

⁵⁶ *Posłowie ziemscy...*, s. 199; E. Kalinowski, *Podlasianie Wielkopolaninem? Z nieznanych dziejów przynależności terytorialnej Podlasia po 1569 r.*, „Przegląd Historyczny” 2015, t. 106, z. 3, s. 426-427.

⁵⁷ NGAB Mińsk, f. 1715, op. 1, nr 4, k. 561v-562; nr 7, k. 160-161.

⁵⁸ M. Ferenc, *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, wyd. 2, Oświęcim 2014, s. 214; A. Boniecki, op. cit., s. 98-99.

⁵⁹ *Akta synodów różnowierczych w Polsce*, t. 2: 1560–1570, oprac. M. Sipayłło, Warszawa 1972, s. 326.

urzędniczą. Jeszcze latem tego roku został surogatorem starostwa brańskiego, a jesienią Zygmunt August posłał go w swym imieniu na sejmik przedsejmowy ziemi bielskiej⁶⁰. Niedługo potem uzyskał od monarchy urząd podkomorzego mielnickiego⁶¹. Pomimo tego, że podczas obrad parlamentarnych w Grodnie (1566–1567) znalazł się w grupie litewsko-ruskich ziemian proszących władzę o odłączenie ich dóbr od ziemi bielskiej⁶², tutejsza szlachta wybrała go jednym ze swych reprezentantów na sejm unijny w Lublinie w 1569 r.⁶³ Tam przyjął chwiejną postawę, dopiero napomnienia ze strony Litwinów skłoniły go do wyjazdu z miasta, lecz król nakazał swoim komornikom ściganie go. Ci ostatecznie ściągnęli Irzykowicza z powrotem, gdzie zmuszony był, choć nie bez oporów, zaakceptować fakt przyłączenia Podlasia do Korony. Jego ówczesny poselski kolega, podstarości jurydyczny brański Teofil Brzozowski, który początkowo się ukrywał, lecz z Lublina nie wyjechał, został nagrodzony podkomorstwem bielskim, ostatecznie już odebrany Bogdanowi Sapieże za niewykonanie przysięgi na wierność Koronie (29 marca 1569)⁶⁴. Na Podlasiu Irzykowiczowi długo pamiętano „zdradę” w godzinie próby, bo jeszcze podczas bezkrólewia po śmierci ostatniego Jagiellona wykluczono go ze składu sądów kapturowych⁶⁵. Podkomorzy mielnicki pozostawił ciekawe świadectwo dotyczące ostatnich dni życia Zygmunta Augusta oraz pierwszych dni interregnum w 1572 r., wydane przez Aleksandra Kraushara⁶⁶. Zmarł około 1578 r.⁶⁷

Drugi reprezentant szlachty mielnickiej, Piotr Padkowski (Patkowski) z Padkowic, był rodowitym Podlasianinem wywodzącym się z sąsiedniej ziemi drohickiej. Od kilku lat sprawował urząd sędziego ziemskiego mielnickiego, piastowany wcześniej przez jego ojca Andrzeja⁶⁸. W 1569 r. bez oporów przyjął wieść o przyłączeniu Podlasia do Korony, o czym zachował się krótki list

⁶⁰ Zygmunt August do J. Chodkiewicza i O. Wołowicza, Lublin, 26 VII 1566, Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka ks. Czartoryskich, Teki Naruszewicza (dalej: MN Kraków, B. Czart., TN), nr 75, s. 315; M.K. Lûbavskij, op. cit., *Priloženâ*, s. 179.

⁶¹ *Urzędnicy podlascy...*, s. 114.

⁶² N.A. Maksimiejko, op. cit., *Priloženie*, s. 181-182.

⁶³ *Posłowie ziemscy...*, s. 190. Początkowo Irzykowicz miał być na tym sejmiku w charakterze posła gospodarskiego, lecz ostatecznie zastąpił go pisarz ziemski bielski Tomasz Owsiany; zob. M.K. Lûbavskij, op. cit., *Priloženâ*, s. 207, 209.

⁶⁴ AGAD, MK, nr 105, k. 174; MRPS, ps. 5, t. 2: *Acta vicecancellariorum: 1548–1572*, 1961, s. 9; *Urzędnicy podlascy...*, s. 48; O. Halecki, *Przyłączenie Podlasia...*, s. 41, 47-49, 74; J. Tęgowski, *Rodowody dwóch linii Brzozowskich na przykładzie rodzin podkomorzego bielskiego Teofila oraz descendantów Mikołaja podkomorzego bielskiego (do końca XVII w.)*, [w:] *Studia genealogiczne poświęcone pamięci profesora Włodzimierza Dworzaczka*, t. 3, red. A. Sikorski, T. Sławiński, Warszawa 2019, s. 314.

⁶⁵ E. Kalinowski, *Aktywność polityczna szlachty podlaskiej podczas pierwszego bezkrólewia*, „Kwartalnik Historyczny” 2016, R. 123, z. 2, s. 259-260.

⁶⁶ K. Irzykowicz do NN, Knyszyn, 18 VII 1572, [w:] *Nieznaną relacją o śmierci Zygmunta Augusta (1572)*, wyd. A. Kraushar, „Kwartalnik Historyczny” 1894, R. 8, z. 3, s. 438-440.

⁶⁷ *Urzędnicy podlascy...*, s. 114.

⁶⁸ P. Padkowski sędzią został między 1556 a 1561 r., zob. ibidem, s. 119.

skreślony przezeń w rodowych Padkowicach, zamieszczony w jednej z ksiąg Metryki Koronnej i w pomnikowym wydawnictwie Stanisława Kutrzeby i Władysława Semkowicza⁶⁹. Na sędziostwie ziemskim pozostał do śmierci, a w międzyczasie przynajmniej dwa razy reprezentował szlachtę mielnicką na sejmach (1582, 1585), raz zaś na sejmiku generalnym mazowiecko-podlaskim w Warszawie (1582)⁷⁰. Co ciekawe, w 1576 r. jednego syna, Przeclawa, wyekspediował jako posła z Mielnika na koronację Batorego do Warszawy, natomiast drugiego, Andrzeja, szykował do służby wojskowej u kasztelana trockiego Ostafiego Wołłowicza, stronnika habsburskiego⁷¹. Choć teść sędziego, Przeclaw Gnojeński, był zwolennikiem reformacji, nie wiemy, czy podobne zapatrywania na wiarę miała jego córka, a małżonka Piotra, Anna, jak i on sam⁷². Padkowski zmarł w 1585 lub na początku 1586 r.⁷³

Pierwszy z posłów bielskich, Tomasz Owsiany, z urodzenia był Koroniarzem z ziemi sieradzkiej⁷⁴. Początkowo służył wojskowo⁷⁵, potem trafił w orbitę wpływów królowej Bony. Z jej ramienia zarządzał starostwami brańskim i suraskim, spełniając jednocześnie funkcję starosty jurydycznego⁷⁶. Musiał zyskać sobie sporą popularność wśród szlachty bielskiej, ta bowiem wybrała go w 1561 r. pisarzem ziemskim po śmierci nielubianego, narzuconego jej z naruszeniem prawa Wojciecha Jasińskiego, również Polaka z Korony, kuchmistrza Zygmunta Augusta⁷⁷. Owsiany przynajmniej raz posłował wcześniej z ziemi bielskiej: na sejm wileński w 1565–1566 r. razem z Marcinem Mieńskim, przyszłym podstarościem brańskim⁷⁸. O zaufaniu Bielszczan do Owsianego świadczy również fakt, że w latach 1561 i 1562 pozostawiono go podczas wypraw pospolitego ruszenia (służby ziemskiej) do pilnowania ksiąg ziemskich w Brańsku⁷⁹. Jesienią

69 Akta unji..., s. 215.

70 Posłowie ziemscy..., s. 280, 293; AGAD, Księgi grodzkie warszawskie. *Libri donationum et perpetuarum transactionum*, nr 6, k. 135v.

71 AGAD, Księgi grodzkie mielnickie (dalej: Ks. gr. miel.), nr 1, k. 181-182.

72 Zob. Akta synodów..., t. 2, s. 326; *Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur* (dalej: MRPS), ps. 5: *Sigismundi Augusti regis tempora complectens (1548–1572)*, t. 1: *Acta cancellariorum 1548–1572*, wyd. T. Wierzbowski, Varsoviae 1919, s. 31; A. Marchwińska, *Pogrzeb Barbary Radziwiłłówny i odprawa jej królewskiego dworu (1551)*, „*Studia Waweliana*” 2007, t. 13, s. 111.

73 NGAB Mińsk, f. 1715, op. 1, nr 10, k. 60v; Archiwum Państwowe w Lublinie, Trybunał Koronny Lubelski, nr 433, s. 18; *Urządnicy podlascy...*, s. 119.

74 E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej...*, s. 81.

75 M. Plewczyński, *Szlachta podlaska w wojsku polskim za ostatnich Jagiellonów*, „*Studia Podlaskie*” 1991, t. 3, s. 7.

76 *Urządnicy podlascy...*, s. 64.

77 Ibidem, s. 43; E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej...*, s. 79.

78 AN Kraków, ZZG, nr 15, s. 48; por. E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej...*, s. 81-82.

79 NGAB Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 3, k. 477v; nr 4, k. 309v–310; AGAD, Zbiór Ignacego Kapicy (dalej: Kapijana), nr 9, s. 238-239. W swej książce o bezkrólewicach (*Szlachta ziemi bielskiej...*, s. 78, przypis 221) przez pomyłkę w księdze nr 3 podałem błędny numer karty – 777v zamiast 477v.

1568 r. był na sejmiku brańskim posłem gospodarskim⁸⁰. Jako rodowity Koroniarz zapewne z radością przyjął rozstrzygnięcia sejmu lubelskiego względem przynależności Podlasia. Działał aktywnie także po 1569 r., m.in. zasiadając w drugim sądzie kapturowym ziemi bielskiej, powołanym na mocy konfederacji podlaskiej (1573) oraz uczestnicząc w poselstwie wysłanym pod Stężycę (1575)⁸¹. W 1578 r. zrezygnował z pisarstwa ziemskiego ze względu na podeszły wiek. Prawdopodobnie dążył jednak do zapewnienia sukcesji na tym stanowisku swemu synowi Adamowi, co spotkało się ze zdecydowanym oporem szlachty i doprowadziło do jej konfliktu z ówczesnym wojewodą podlaskim Mikołajem Kiszką. Ostatecznie młody Owsiany zadowolić się musiał, dość zresztą prestiżową, godnością chorążego ziemskiego bielskiego⁸². Adam był katolikiem⁸³, zapewne więc i jego ojciec nie odszedł od rzymskiej konfesji. Matką Adama a żoną Tomasza była Anna z Wodyńskich, a jej z kolei bratową Katarzyna, córka Adama Kosińskiego⁸⁴. Natomiast Jadwiga Owsiana, córka Tomasza, została wydana za bratanek Kacpra Irzykowicza⁸⁵. Wreszcie wnuczka pisarza, Katarzyna, chorążanka bielska, była później żoną Samuela Wyszkwowskiego, syna Wojciecha⁸⁶. Owsiany senior zmarł pod koniec 1584 lub w pierwszych tygodniach 1585 r.⁸⁷.

Ostatni z szóstki posłów, a drugi reprezentant szlachty bielskiej, Wojciech Wyszkwowski, to z kolei jeszcze jeden Podlasianin z dziada pradziada w tym towarzystwie. Pochodził z rodziny dziedziców w Wyszkach koło Bielska, zapoczątkowanej przez sędziego ziemskiego bielskiego Wisława, któremu dobra te, wcześniej zwane Piórkowem, zawdzięczały swoją późniejszą nazwę⁸⁸. Jak widać posiadał rodzinne tradycje urzędnicze, do których zresztą z powodzeniem nawiązał. Karierę palestranta zaczynał od stanowiska podpiska urzędu grodzkiego brańskiego, które zajmował w 1553 r. Potem był instygatorem, następnie pisarzem grodzkim, a w 1561 r. awansował na sędziego grodzkiego⁸⁹. Razem z Tomaszem Owsianym w latach 1561 i 1562, a z innymi towarzyszami w 1567, pilnował podczas wypraw wojennych ksiąg ziemskich w Brańsku⁹⁰. W 1568 r. został sędzią ziemskim bielskim, a niedługo potem znów posłował na

⁸⁰ M.K. Lúbavskij, op. cit., *Priloženâ*, s. 209.

⁸¹ E. Kalinowski, *Aktywność polityczna...*, s. 260; Idem, *Szlachta ziemi bielskiej...*, s. 255.

⁸² *Urzędnicy podlascy...*, s. 37, 43-44.

⁸³ Zob. Archiwum Diecezjalne w Siedlcach, D 16, k. 20v-22v.

⁸⁴ AN Kraków, ZZG, nr 55, s. 502; LM 530/8, s. 49-50; zob. A. Boniecki, op. cit., s. 378.

⁸⁵ AN Kraków, ZZG, nr 17, s. 177, 541.

⁸⁶ Centralnij deržavnij istoričnij arhiv Ukraïni, m. L'viv (dalej: CDIAU Lwów), f. 812 (Kapicjana), op. 1, nr 3, k. 21v.

⁸⁷ NGAB Mińsk, f. 1744, op. 1, nr 9, k. 308; AN Kraków, ZZG, nr 17, s. 437.

⁸⁸ E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej...*, s. 47.

⁸⁹ NGAB Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 2, k. 6v, 7v; nr 3, k. 703-703v; nr 71, k. 215v.

⁹⁰ Zob. wyżej; NGAB Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 5, k. 506v.

litewski sejm, tym razem do Grodna⁹¹. Pozostawał aktywny przez następne lata: m.in. wszedł „z urzędu” do obu składów sądów kapturowych ziemi bielskiej w czasie pierwszego bezkrólewia: pierwszego, powołanego według postanowień uchwały kolskiej (1572) i drugiego – na mocy konfederacji podlaskiej (1573)⁹². Posłował na pierwszy sejm po unii lubelskiej, w 1570 r., reprezentował też ziemię bielską na zjeździe stężyckim w 1575, a potem na sejmie 1582 r.⁹³ Podczas elekcji 1575 r. jako jeden z niewielu podlaskich urzędników poparł kandydaturę habsburską⁹⁴. Uczestniczył również w następnym sejmie elekcyjnym w roku 1587⁹⁵. Po złożeniu urzędu sędziego (1591) zajął się gospodarowaniem w swoich majątkach. Żył jeszcze w roku 1611, a zmarł przed 1617⁹⁶. Za żonę miał Marynę Mieńską, córkę podstarościego brańskiego Jana, a siostrę sędziego ziemskiego bielskiego Wincentego i komornika królewskiego Baltazara⁹⁷, potem zaś Małgorzatę, której rodowego nazwiska nie udało się ustalić⁹⁸. Trzech spośród swoich synów kształcił na Akademii Krakowskiej⁹⁹. Nie wiadomo, czy sam należał do dysydentów religijnych, natomiast niektórzy jego potomkowie, syn Baltazar i wnuk Krzysztof, byli wyznawcami arianizmu. Ten ostatni po „potopie” szwedzkim został nawet pozbawiony urzędu podczaszego bielskiego¹⁰⁰. Nie spotkało to innego wnuka Wojciecha, a syna Stanisława – Zygmunta, łowczego ziemi bielskiej¹⁰¹.

O pozycji majątkowej podlaskich posłów na sejm 1566 r. dają wyobrazenie zachowane rejestry służby ziemskiej (pospolitego ruszenia) Wielkiego Księstwa Litewskiego z lat 1565 i 1567¹⁰². I tak Adam Kosiński na pierwszą z tych wypraw wystawił łącznie 30 jeźdźców, z tych połowę „z powinności”, drugą zaś „na łaskę hospodarską”, a do tego jeszcze 15 drabów (piechurów)¹⁰³. Tomasz Owsiany,

91 NGAB Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 6, k. 159, 224, 426; AN Kraków, ZZG, nr 15, s. 54; por. *Urzednicy podlascy...*, s. 55 (tu błędna informacja przez niewłaściwe odczytanie źródła; zob. AGAD, Kopicjana, nr 10, s. 15).

92 E. Kalinowski, *Aktywność polityczna...*, s. 253, 260.

93 *Poslowie ziemscy...*, s. 199, 280; E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej...*, s. 255.

94 E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej...*, s. 261.

95 Laudum sejmiku województwa podlaskiego, Warszawa, „w okopie”, 20 VII 1587, NGAB Mińsk, f. 1706, op. 1, nr 11, k. 305v.

96 AGAD, *Księgi grodzkie brańskie* (dalej: Ks. gr. bran.), nr 12, k. 22-22v; CDIAU Lwów, f. 812 (Kopicjana), op. 1, nr 3, k. 21v; nr 11, k. 67; *Urzednicy podlascy...*, s. 55.

97 NGAB Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 5, k. 526v; nr 6, k. 412.

98 AGAD, Ks. gr. bran., nr 12, k. 22v.

99 *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, t. 3: *Ab anno 1551 ad annum 1606*, wyd. A. Chmiel, Cracoviae 1904, s. 125.

100 E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej...*, s. 120; *Urzednicy podlascy...*, s. 45.

101 CDIAU Lwów, f. 812 (Kopicjana), op. 1, nr 12, k. 16; *Urzednicy podlascy...*, s. 41; por. E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej...*, s. 120 (tu błędnie o przynależności Zygmunta do innej linii rodu).

102 RIB, t. 33: *Litovskaâ Metrika*, otd. 1, č. 3: *Knigi publicnyh" děl' . Perepisi vojska litovskago*, Petrograd" 1916, kol. 358-409, 873-1181; *Popisy wojskowe pospolitego ruszenia Wielkiego Księstwa Litewskiego (1524-1566)*, oprac. G. Lesmaitis, tłum. B. Piasecka, red. K. Łopatecki, Białystok 2016, s. 291-351.

103 *Popisy wojskowe...*, s. 319.

sam z przyczyn zdrowotnych pozostały w domu, posłał do obozu pięciokonny poczet, z czego jeden jeździec, choć z gorszym uzbrojeniem, został wyekwipowany nad powinność¹⁰⁴. Pozostali posłowie nie figurują w owym spisie. W 1567 r. Kosiński przybył z identycznym poczem, jak poprzednio¹⁰⁵. Owsiany ze swoich dóbr w ziemiach drohickiej i bielskiej wystawił tym razem czterech jeźdźców i dwóch piechurów¹⁰⁶. Wspomniano przy tym o 12 włókach jego i dwóch jego sąsiada, Marcina Kaczyńskiego, co oznaczało chyba, że jeden z konnych został posłany tylko z czterech włók, a więc w części fakultatywnie. Podobnie jak przed dwoma laty, także i teraz stan zdrowia nie pozwalał pisarzowi ziemi bielskiej osobiście udać się do obozu, co w obu przypadkach oświadczał przed brańskim urzędem grodzkim¹⁰⁷. Piotr Padkowski, dziedzic w dwóch wsiach w województwie podlaskim i jednej w brześciańskim, wysłał syna Andrzeja wraz z trzema innymi konnymi żołnierzami oraz z dwoma pieszymi¹⁰⁸. Kasper Irzykowicz ze swoich własnych dóbr w Dzieciolowie w ziemi bielskiej wystawił czterech konnych, kolejnych siedmiu jeźdźców i dwóch pieszych z Bacik w mielnickiej, gdzie opiekował się majątnością swoich bratanków¹⁰⁹. Wojciech Wyszkowski, o czym była już mowa wyżej, w 1567 r. pilnował ksiąg w Brańsku¹¹⁰. Być może nieobecność Jana Buyno w rejestrze wiązała się z podobną funkcją albo koniecznością zapewnienia ciągłości pracy sądu grodzkiego.

Biorąc pod uwagę fakt, że bogatsza szlachta miała obowiązek stawić jednego konnego żołnierza z każdych 10 włók, możemy oszacować majątki większości spośród podlaskich posłów 1566 r. Adam Kosiński, najbogatszy, posiadał ich zatem około 150 (około 2700 ha), natomiast Irzykowicz, Padkowski i Owsiany po około 40 włók (około 720 ha), z tym, że majątek tego ostatniego między 1565 a 1567 skurczył się nieco do 32 włók (około 576 ha). Zostawiony przy księgach Wyszkowski służył konno samojeden, z czego wniosek, że władał mniej więcej 10 włókami (około 180 ha). W poprzednich latach gdy pełnił tę samą funkcję (1561 i 1562) miał poczty dwukonne, lecz składał się na nie wraz ze współdziedzicami dóbr, które dzierżył¹¹¹.

Przyjrzyjmy się teraz treści pisma opracowanego wspólnie przez wszystkich reprezentantów trzech ziem Podlasia, w którym zwracali się do senatorów i posłów Wielkiego Księstwa Litewskiego zgromadzonych na sejmie. Jest tu też mowa o pozostałym rycerstwie biorącym udział w obradach, wynika z tego zatem, że istniała możliwość obserwacji przebiegu czynności sejmowych.

¹⁰⁴ Ibidem, s. 323.

¹⁰⁵ RIB, t. 33, otd. 1, č. 3, kol. 456-457.

¹⁰⁶ Ibidem, kol. 1099.

¹⁰⁷ NGAB Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 6, k. 25v.

¹⁰⁸ RIB, t. 33, otd. 1, č. 3, kol. 976.

¹⁰⁹ Ibidem, kol. 988.

¹¹⁰ NGAB Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 5, k. 506v.

¹¹¹ Ibidem, nr 3, k. 477v; nr 4, k. 310.

Posłowie z Podlasia powoływali się wielokrotnie na mandat szlachty pozostałej w województwie – „braci naszych”. Co zatem Podlasianie polecili swoim wysłannikom? Otóż okazali się być zwolennikami dalszego procedowania ustaleń z Warszawy (1563–1564) i Bielska (1564). Przebieg negocjacji na sejmie warszawskim zrekapitulowano w zredagowanym wówczas przez Koroniarzy recessie sejmowym¹¹². Jak już wspomniano, znalazła się tu wzmianka o pretensjach koronnych do Podlasia i Wołynia¹¹³. Zgodzono się właściwie tylko na wspólny sejm, nie rozstrzygnięto natomiast kwestii odrębnych urzędów litewskich i sejmiku „powiatowego” w Litwie, tudzież kontrowersji związanych z tytułaturą i polityką monetarną¹¹⁴. W wydanej wówczas osobnej „Deklaracji o unii” Zygmunt August zapowiedział zrzeczenie się na rzecz Korony swych praw do sukcesji na Litwie¹¹⁵. „Projekt bielski”, który „nie był (...) zbyt daleki od recessu (...) i nie zawierał żadnych nowych ustępstw na rzecz Polaków” tak podsumował historyk Józef Jasnowski:

Polska i Litwa miały stanowić jedno państwo z tym jednakże zastrzeżeniem, że Litwa zachowa w tytułaturze państwowej swój odrębny tytuł i własne urzędy. Swoich praw dziedzicznych do Litwy miał się gospodar zrzec na rzecz zarówno Polaków jak i Litwinów. Wspólne sejmy walne miały się odbywać na przemian w granicach Polski i Litwy¹¹⁶.

W swym piśmie z 1566 r. Podlasianie wzywali ogólnie Litwinów do zgody „z pany Polaki”, ale przewidywali z góry trudności w jej osiągnięciu. Dlatego też zaproponowali, aby rozjemcą – „jednaczem” – pomiędzy obiema walczącymi o swoje interesy stronami był sam król. Albowiem ten, związany przysięgami wobec obu państw, zobowiązał się przestrzegać ich praw i dbać o ich „sławę”. Takie rozwiązanie proponowali senatorowie koronni na sejmie warszawskim (1563–1564), oponował przeciwko niemu zaś czołowy przeciwnik unii w ówczesnej delegacji litewskiej, zmarły w 1565 r. Mikołaj Radziwiłł „Czarny”¹¹⁷.

Na końcu publikowanego niżej pisma z 1566 r. wspomniano o innym dokumencie, niestety dzisiaj najprawdopodobniej utraconym, w którym wyrażone były partykularne problemy nurtujące szlachtę podlaską¹¹⁸. Jako taki jednak nie wzbudził może zainteresowania w późniejszych wiekach i po prostu zaginął.

¹¹² VC, t. 2, vol. 1, s. 128-132.

¹¹³ Ibidem, s. 129-130.

¹¹⁴ Ibidem, s. 130-131; O. Halecki, *Dzieje unii...*, t. 2, s. 190.

¹¹⁵ O. Halecki, *Dzieje unii...*, t. 2, s. 190.

¹¹⁶ J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565). Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński*, wyd. 2, Oświęcim 2020, s. 268 (na podstawie: O. Halecki, *Dzieje unii...*, t. 2, s. 195-196).

¹¹⁷ J. Jasnowski, op. cit., s. 265.

¹¹⁸ B. PAN Kórnik, nr 247, k. 122-122v.

Należy podkreślić koncyliacyjną i prounijną postawę Podlasian. Rzecz to nie nowa, bowiem podlaskie dążenia do „skończenia” unii widać było w wydanych w XIX w. materiałach z poprzedniego sejmiku. Warto jednak zauważyć konsekwencję, która cechowała tę najbardziej polską z litewskich prowincji. Szlachta drohicka, mielnicka i bielska w swej masie należała do polskiego etnosu, o korzeniach mazurskich bądź wielko- czy małopolskich, niewielka tylko jej część miała ruskie pochodzenie, ta jednak bardzo szybko się polonizowała¹¹⁹. Wskazuje się zresztą słusznie, że termin „Podlasze” nie oznaczał ziem „pod Lachami”, wszak większość tej krainy graniczyła z Mazowszanami, ale pod „laszym” prawem, które przywędrowało tutaj razem z wielką falą drobnorycerskiego osadnictwa począwszy od końca XIV w.¹²⁰ Nic zatem dziwnego, że kraina ta od zawsze ciążyła ku Polsce, z którą zresztą, zwłaszcza z Mazowszem, posiadała silne więzi historyczne. Odłączenie Podlasia brzeskiego od ziem drohickiej, mielnickiej i bielskiej w 1566 r. skonsolidowało tylko ich propolsko nastawionych mieszkańców. Być może zresztą już wówczas liczone się z utratą tej prowincji w litewskich kręgach rządzących, znając pretensje podnoszone przez Koroniarzy na sejmie roku 1563-1564, ale i z lat wcześniejszych¹²¹. Zachował się bowiem projekt jeszcze dalej idącego okrojenia Podlasia, w którym do województwa trockiego miał należeć też powiat goniądzki i tykocińsko-ksnyżyńskie dobra hospodara¹²². Co zaś do spistości i konsolidacji trzech północno-zachodnich ziem podlaskich, warto zwrócić uwagę na zwyczaj uzgadniania stanowisk przez reprezentantów sejmowych Drohiczan, Mielniczan i Bielszczan. Pierwsze ślady ich współdziałania widzimy już w 1547 r. w hospodarskich odpowiedziach na postulaty sejmowe Podlasian, które częściowo się pokrywały¹²³. To samo da się zauważyć i w 1565-1566, i w 1568 r.¹²⁴ Charakterystyczne jest, że posłowie podlascy w dobie inkorporacji ich województwa do Korony prosili o zwołanie

¹¹⁹ Por. J. Hawryluk, *Podlasze: śladami ruskiej przeszłości*, Bielsk Podlaski 2000, s. 103-107.

¹²⁰ Por. J. Maroszek, *Prawo polskie na Podlasiu do 1569 r.*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięcioletnie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. 1, red. M. Mikołajczyk i in., Białystok 2010, s. 327. O prawie polskim na Podlasiu zob. również: Ł. Gołaszewski, A. Zakrzewski, *Ustrój województwa podlaskiego, XVI-XVIII wiek. Wybrane problemy*, [w:] *Podlasie nadbużańskie. 500-lecie województwa podlaskiego*, red. O. Łątyzonek, Ciechanowiec 2013, s. 196-202; E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej...*, s. 43-55, 78.

¹²¹ *Zrzedlopisma do dziejow unii...*, cz. 2, oddz. 1, s. 356-357, 363; VC, t. 2, vol. 1, s. 129-130; por. Zygmunt II August do Mikołaja Radziwiłła „Czarnego”, Piotrków, 5 III 1563, [w:] *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*, oprac. I. Kaniewska, Kraków 1999, s. 441; E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej...*, s. 44, 85.

¹²² RIB, t. 30, otd. 1-2, č. 3, t. 1, kol. 887-888; E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej...*, s. 64-65, 85-86.

¹²³ Zob. *Gospodarskie otkazy...*, s. 530-535.

¹²⁴ *Prošby szlachty podlaskiej...*, s. 56-72; *Prozba voevodstva Podlâšskogo*, s. 491. Owa „Prośba województwa podlaskiego” dzieli się na pierwszą część o mężobójstwie, którą zapewne uzgodnili wszyscy Podlasianie i drugą, dotyczącą *stricte* ziemi mielnickiej, czego jednak nie odnotowano w nagłówku.

wspólnego sejmiku trzech ziem¹²⁵. Takowy zjazd wojewódzki z powodzeniem funkcjonował w szczególnie trudnym ze względu na litewskie dążenia rewindykacyjne okresie pierwszych dwóch bezkrólewi (1572–1576). Wówczas już jednak dawały o sobie znać animozje między ziemiami, przede wszystkim rywalizacja Bielszczan z Drohiczanami o pierwszeństwo w województwie¹²⁶. Ziemia mielnicka natomiast zazwyczaj zgodnie współpracowała z sąsiadami. Warto zresztą przytoczyć zakończenie laudum sejmiku w Mielniku z grudnia 1577 r., w którym znalazło się charakterystyczne zdanie: „A co się dotycze *de modo judiciorum ultimae instantiae*, także też około obrony i innych rzeczy potrzebnych Rzeczypospolitej należących, to wszystko z posłami drogickiego, brańskiego powiatów zgadzać się i stanowić poruczamy”¹²⁷. Świadczy ono o utrwalonej i wciąż żywej tradycji współdziałania szlachty całego Podlasia.

Sejm brzeski 1566 r. obradował od końca kwietnia do początku sierpnia¹²⁸. Jego przebieg tak podsumował szkocki historyk Robert Frost: „Dyskusje całkowicie skupiły się na podatkach, położeniu militarnym, skutkach reform i problemach, które narosły w ich następstwie. Nie było czasu na rozmowy o unii”¹²⁹. Znalazło to odzwierciedlenie w uchwale z Brześcia „o mytach i obronie ziemskiej”, gdzie brak nawet najmniejszej wzmianki na temat unijnych rokowań¹³⁰. Wysłano wprawdzie dwa kolejne kilkusobowe poselstwa na obrady Koroniarzy do Lublina, nie był to jednak jeszcze ten sejm lubelski, który miał przejść do historii Europy Środkowo-Wschodniej. Instrukcja dana pierwszej litewskiej delegacji wbrew postulatom Podlasian nie opierała się na ustaleniach z Warszawy i Bielska, co mocno zirytowało Polaków, po śmierci „Czarnego” spodziewających się większych ustępstw¹³¹. Drugie poselstwo przywiozło natomiast prośbę o odłożenie negocjacji unijnych do następnego sejmiku ze względu na zagrożenia zewnętrzne Wielkiego Księstwa ze strony Moskwy i Tatarów krymskich¹³². W Lublinie Zygmunt August obdarzył dwoma urzędami Podlasianina Melchiora Niecieckiego – 30 lipca dał mu podkomorstwo drohicckie, a 16 sierpnia również instygatorstwo podlaskie¹³³. Skądinąd wiadomo, że przeciwnicy zbliżenia z Koroną na sejmie brzeskim szykowali się wręcz do zerwania obrad¹³⁴. Co ciekawe, według słów samego Zygmunta Augusta torpedowaniem w Brześciu prac nad unią grozić miał podlaski magnat Mikołaj Kiszka.

¹²⁵ E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej...*, s. 86.

¹²⁶ Zob. *ibidem*, s. 159-162.

¹²⁷ Laudum sejmiku ziemi mielnickiej, Mielnik, 18 XII 1577, AGAD, Ks. gr. miel., nr 1, k. 463.

¹²⁸ O. Halecki, *Dzieje unii...*, t. 2, s. 210-217.

¹²⁹ R. Frost, *op. cit.*, s. 737.

¹³⁰ Zob. *Ufala sejma Berestejskiego o mytach i oboronie zemskej*, [w:] *Dokumenty...*, t. 1, s. 197-200.

¹³¹ R. Frost, *op. cit.*, s. 738; O. Halecki, *Dzieje unii...*, t. 2, s. 207-208, 214.

¹³² M.K. Lúbavskij, *op. cit.*, *Priloženija*, s. 746-747.

¹³³ AN Kraków, ZZG, nr 30, s. 9; LM 530/8, s. 37-38; [S. Ptaszycki], *Dostojnicy litewscy*, „Ateneum” 1886, t. 41, s. 158.

¹³⁴ O. Halecki, *Dzieje unii...*, t. 2, s. 212.

Ten bowiem otrzymał od króla propozycję objęcia województwa wołyńskiego, lecz chciał jako swego rodzaju uposażenie otrzymać możliwość wykupienia starostwa brańskiego na Podlasiu z rąk spadkobierców zmarłego w międzyczasie Krzysztofa Olędzkiego¹³⁵. Choć miała być to transakcja wiązana, Kiszka obraził się na monarchę za odmowę przekazania mu Brańska, pomimo iż sam odrzucił oferowane mu dygnitarstwo na Wołyniu. To ostatnie trafiło ostatecznie do kniazia Aleksandra Czartoryskiego (12 września 1566), a starostwo brańskie pozwolono w końcu wykupić dworzaninowi królewskiemu z polskich Prus, Janowi Dulskiemu (14 września 1566)¹³⁶. Kiszkę ominęła także nowo utworzona kasztelania podlaska, którą, jak już wspomniano, otrzymał wcześniej Hrehory Tryzna (23 marca 1566)¹³⁷. Sprawa unii rozstrzygnąć się miała kilka lat później, a niepoślednią rolę odegrało w tym Podlasie i tylekroć tu wspomniana jego inkorporacja do Korony na początku marca 1569 r. O powodzeniu tej akcji w pewnym stopniu przesądziło opowiedzenie się za Polską właśnie Mikołaja Kiszki, najpotężniejszego z Podlasiem, starosty stołecznego Drohiczyzna. Za swą postawę nagrodzony został stanowiskiem wojewody podlaskiego¹³⁸.

Postać zewnętrzna źródła

Zachowany dokument jest czystopisem pisemnego stanowiska podlaskich posłów. Zostało ono nakreślone italią, starannym, równym i czytelnym duktem pisma, na złożonym na dwoje arkuszu czerpanego papieru, tworzącym cztery strony o wymiarach 35,8 x 29 cm. Ponieważ korzystałem z dostępnego w Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej skanu¹³⁹, nie byłem w stanie dostrzec na nim znaków wodnych. Większość tekstu spisano jedną ręką, poza podpisami posłów na jego końcu, które najprawdopodobniej są ich autentycznymi sygnaturami. Żaden z duktów pisma sygnatariuszy nie jest tożsamy z ręką pisarską części zasadniczej. Wydawcy odnośnego tomu katalogu rękopisów Biblioteki Kórnickiej nie przesadzili, czy źródło jest kopią, czy oryginałem¹⁴⁰. Za tą drugą opcją przemawia fakt złożenia własnoręcznych podpisów przez posłów.

¹³⁵ Zygmunt August do J. Chodkiewicza, Lublin, 28 czerwca 1566, MN Kraków, B. Czart., TN, nr 75, s. 154-155; tenże do tegoż i O. Wołowicza, Lublin, 26 lipca 1566; ibidem, s. 313-317; *Urządnicy podlascy...*, s. 64.

¹³⁶ *Urządnicy wołyńscy XIV-XVIII wieku. Spisy*, oprac. M. Wolski, (*Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej...*, t. 3, z. 5), Kórnik 2007, s. 151; LM 530/8, s. 44-47.

¹³⁷ AN Kraków, AMCh, nr 1087, s. 1-2; por. *Urządnicy podlascy...*, s. 135; zob. wyżej.

¹³⁸ O. Halecki, *Przyłączenie Podlasia...*, s. 104-105, 145-146; *Urządnicy podlascy...*, s. 153.

¹³⁹ Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/527344/edition/451906>, (dostęp: 31.08.2022).

¹⁴⁰ *Katalog rękopisów staropolskich Biblioteki Kórnickiej XVI-XVIII w.*, t. 2, oprac. R. Marciniak, M. Muszyński, J. Wiesiołowski, Wrocław 1985, s. 362.

W nagłówku dokumentu zapisano późniejszą ręką, być może siedemnastowieczną, błędną datę: „1568”. W lewym górnym rogu jest widoczny położony niebieskim atramentem w XIX lub XX w. numer porządkowy tekstu w ramach całego kodeksu: „46”. W przeciwległym rogu ołówkiem odnotowano foliację: „122”, obecną również na trzeciej stronie arkusza: „123”. Na stronie czwartej znajdują się zapiski archiwalne odnoszące się do treści dokumentu. Mniej więcej w odległości $\frac{3}{4}$ patrząc od góry strony, na środku, szesnastowieczną kursywą zanotowano „bjelska”, to jednak przekreślono i dodano niżej: „podljaska”. Zaraz poniżej duktem z XVII w. dodano: „Mowa posłów podlaskich na sejmie w Brześciu złożonym dla uniej Litwy z Polską”¹⁴¹, gdzie następnie skreślono jedną lekką linią pierwsze trzy słowa. U góry strony widoczna jest natomiast zapisana górą do dołu dziewiętnastowieczna adnotacja „N. 29. Fasc. II publicznych”, co zdradza, jak się zdaje, proveniencję źródła z Archiwum Radziwiłłowskiego. Obecnie znajduje się ono pod sygnaturą 247 w zbiorach Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, którą w wydany katalogu rękopisów zatytułowano „Korespondencja Zygmunta Augusta z żoną Barbarą Radziwiłłówną oraz materiały związane z pertraktacjami o unię Korony z Litwą – autografy, oryginały, kopie”¹⁴². W odnośnym fragmencie spisu zawartości tej sygnatury dokument nasz figuruje pod numerem „48”, opatrzonej podpisem o brzmieniu: „Mowa posłów podlaskich 1566”¹⁴³.

Zasady edycji źródłowej

Poniższe wydanie pisma podlaskich posłów zostało przygotowane zgodnie z prawidłami instrukcji wydawniczej Kazimierza Lepszego¹⁴⁴. Zastosowano jednak pewne wyjątki: nie modernizowano i nie poprawiano niektórych charakterystycznych zwrotów, które uznano za właściwe dla szesnastowiecznej polszczyzny. I tak pozostawiono w tekście źródłowym formy bez „e” typu „pirwszy”, „zwirchność”, „niktore”. Nie korygowano również postaci „naszy” na „nasi”, „wszytkiej” na „wszystkiej”, „nawięcej” na „najwięcej”. Zachowano także oboczność „sejm” – „sjem”, jak też tę w stosunku do samogłosek w zestawieniach: „potem” i „potym”, „raczył” – „raczeli”, „sędzia” – „sądzia”, „ręką” – „rąką” etc. Zdecydowano jednak o fonetycznym złożeniu zgodnie z zaleceniami instrukcji słów zapożyczonych z łaciny, takich jak „uniej”, „kondycjach” itp.

¹⁴¹ Transkrypcja według instrukcji Kazimierza Lepszego; zob. niżej.

¹⁴² Katalog rękopisów..., t. 2, s. 355.

¹⁴³ Ibidem, s. 362.

¹⁴⁴ K. Lepszy, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do poł. XIX w.*, Wrocław 1953, passim

Edycja źródła

Stanowisko posłów podlaskich w sprawie unii Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską na sejmie litewskim w Brześciu nad Bugiem w 1566 roku

b. m., b. d. (między 10 a 28 kwietnia 1566)

Oryginał (?): Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, nr 247, k. 122-122v.

[k. 122] ^aRzecz posłów podlaskich^{a145}, Adama Kosińskiego, marszałka J.K.M., pisarza ziemskiego, Jana Buyna, sędziego grodzkiego, drohickich, Kaspra Irzykowicza, dworzanina K.J.M., Piotra Padkowskiego, sędziego ziemskiego, mielnickich, Tomasza Owsianego, pisarza ziemskiego, Wojciecha Wyszkwowskiego, sędziego grodzkiego, bielskich, do ichm. panów senatorów a rad K.J.M. i tego państwa Wielkiego Księstwa Litewskiego, także do ichm. panów posłów ziemskich a powiatnych i do wszego rycerstwa na tym sejmie brzesckim będących około uniejey obywatelów Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, dla której ten sjem złożon jest, uczyniona i na piśmie podana.

Miłościwi panowie! Naukę a rozkazanie od urzędników ziemskich i od szlachty wszytkiej powiatów drohickiego, mielnickiego i bielskiego tę mamy i wm. wszem opowiadamy, że bracia naszy pozwolili a dzierzą się statecznie namów i traktatów, które wm. niektórzy panowie radni i posłowie ziemscy tego państwa Wielkiego Księstwa Litewskiego, będąc w Warszawie na sejmie z ichm. pany radnymi i posły ziem Korony Polskiej uczynili, a potym gdy wm. raczyli być społem wszyscy panowie radni i ichm. książęta a rycerstwo i szlachta prawie wszytka tego państwa Wielkiego Księstwa Litewskiego na sejmie bielskim zgodnymi namowami poprawili i zezwolili, a ichm. panom radnym i posłom Korony Polskiej ziemskim w Bielsku będącym opowiedzieli, i z nimi ich z Bielska odpuścili a odprawili, rozumiejąc to u siebie bracia naszy, że wm. panowie radni, zacności i rozumów wysokich, i wm. rycerstwo sławne tego państwa Wielkiego Księstwa Litewskiego, wierni miłośnicy rzeczy nas wszech pospolitej, przy tychże namowach a wolej i zdaniu swym pirwszym stać raczycie a przeciwko jemu nie będziecie raczeli być, ponieważ że wm. czynić raczyli rozmyślnie za naradzeniem statecznym a według przywilejów obojgu państwu należących. A iż panowie Polacy onych namów z wm. jeszcze nie skończyli i dlatego sejmy tu i w Lublinie teraz są złożone, bracia naszy, o których to nawięcej idzie, proszą Pana Boga i wm. wszytkich, aby się wm. z pany Polaki o nie i o wszytki rzeczy obiema państwam potrzebne zmówili, zgodzili i skutecznie postanowili, aby ta

^{145 a-a} Tekst wyróżniony w źródle pismem majuskułowym.

unia obojgu państwow potrzebna skutek swój wzięła. A jeśliby tak wm. panowie i bracia naszy miłościwi jako i panowie Polacy w kondycjach, których nie zgodzili się, czego [k. 122v] Panie Boże uchowaj, jakoż slychamy i wiemy, że dwiema stronami przeciwko sobie różnym abo upornym trudno się na jedną rzecz zgodzić, potrzeba być między nie jednacza albo sędziego. Tedy my posłowie za poruczeniem a rozkazaniem szlachty wszytkiej tych powiatów, braciej naszej, różnice takowe przypuszczamy a poddawamy na rozeznanie a konkludowanie J.K.M. królowi y panu zwirzchnemu a przedniejszemu tak Korony Polskiej, jako Wielkiego Księstwa Litewskiego a panu naszemu miłościwemu, który powinien jest jednako zachowywać prawa i wolności obojgu państwu nadanych, i jednako a zarówne przestrzegać sławy i dostojności tak Korony Polskiej, jako i Wielkiego Księstwa Litewskiego. A okrom osoby a zwirzchności J.K.M. żaden inszy zgadzać abo rozeznować nie może ani będzie wm. obywatelów a narodów tego państwa Wielkiego Księstwa Litewskiego z obywatelmi a z narody Korony Polskiej.

Przy tym, miłościwi panowie, opowiadamy przed wm. wszytkimi radami przedniejszymi, tak też i rycerstwem sławnym tu będącym tego państwa Wielkiego Księstwa Litewskiego, że bracia naszy rozkazali nam niktóre doległości a potrzeby powietne przed J. K. M. opowiedzieć i przelożyć, a na nie J.K.M. łaski a miłościwego wyslychania, tak też łaskawej przyczyny wm. wszech do J.K.M., pana naszego miłościwego, prosić, które na osobliwym spisku potym podamy.

Adam Kosiński, marszałek K.J.M., pisarz i poseł drohicki subscripsit.

Jan Buyno, poseł ziemi drohickiej, sędzia ziemski [!] drohicki manu propria subscripsit.

Kaspar Irzykowicz ręką własną.

Piotr Patkowski, sędzia mielnicki ręką własną.

Tomasz Owsiany, pisarz bielski ręką własną.

Wojciech Wyszowski, sędzia grodzki bielski ręką własną.

pante Boże rozumaj. Jakżeś słyszamy i wiemy że dwuema stronami przedtem
 nie wojmni abo wprzemiu trudna się nawiedzał król Zgodnie, ponieważ byz wiodzi
 wódzami albo z ichiego. Także my posłowie za pomocnicem a wskazaniem sławie
 wzięliśmy z ich parostaw braci i nasich, wzięliże takowe przysięgamy i poddama
 my na wierność a czerkowanie. Jc. Koz. Alzi. Koz. i z panu swie przysięgi
 a przedmiotem tak Coram Cesarze jako wielkiego Xięcia a Krasnawie a panu
 naszymi Alzi. i wemni, którzy powzięli iść i tak jako ja szemniemy prawa z wielkiego
 gu państwa nadawich, i sędziaka a zarowno przysięgamy sławi i do trójnogo tak
 Coram Polski jako z wielkiego Xięcia litewskiego i obroni ofiaki a przysięgi
 Jc. Jc. Koz. Al. Jaden i byz zgodzany abo wierny jako wiemy i am będy i
 obywatelom a wstawom tego państwa wielkiego i Litewskiego Szlachetom i szlachy
 Coram Polski

Przemim Alzi. i wemni powzięli iść i tak jako ja szemniemy prawa z wielkiego
 przedmiotem, tak będy wciastem sławim iu będywom tego państwa wiel
 kiego i Litewskiego bracia nasze wskazali nam wbiore talęgi i przysięgi po
 wzięli przed Jc. Koz. Al. opowiadają i przysięgi a namie Jc. Koz. Al. będy
 a wielkiego wstępnia. Także sławim i przysięgi a namie Jc. Koz. Al. będy
 L. Al. zana naszego Alzi. i wemni, przysięgi, Krasnawie i szlachy i
 im podamy

A on Krasnawie i szlachy i przysięgi a namie Jc. Koz. Al. będy

Jan Będziński i szlachy i przysięgi a namie Jc. Koz. Al. będy

Władysław Izykowski rok w roku
 Piotr Łaskowski rok w roku
 Jan Będziński rok w roku
 Władysław Izykowski rok w roku

Bibliografia

Źródła archiwalne i starodruki

Archiwum Diecezjalne w Siedlcach:

D 16 (Akta oficjałatu janowskiego).

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

Księgi grodzkie brańskie: nr 12;

Księgi grodzkie mielnickie: nr 1;

Księgi grodzkie warszawskie. *Libri donationum et perpetuarum transactionum*: nr 6;

Księgi ziemskie drohickie: nr 2, 4;

Metryka Koronna: nr 105;

Zbiór Ignacego Kapicy (Kapicjana): nr 9, 10.

Archiwum Narodowe w Krakowie:

Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów: nr 1087;

Zbiór Zygmunta Glogera: nr 15, 17, 18, 30, 32, 49, 55.

Archiwum Państwowe w Lublinie:

Trybunał Koronny Lubelski: nr 433;

Centralnij deržavnij istoričnij arhiv Ukraïni, m. L'viv:

Fond 812 (Kapicjana), opis 1: nr 3, 12.

Biblioteka Narodowa w Warszawie:

SD XVI.F.196: A. Gwagnin, *Sarmatiae Evropeae descriptio, quae Regnum Poloniae, Lituaniam, Samogitiam [...] partem complectitur*, [Kraków, po 20 VI 1578].

Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku:

nr 247.

Muzeum Narodowe w Krakowie:

Biblioteka ks. Czartoryskich: Teki Naruszewicza, nr 75.

Nacyânalny ģistaryčny arhiv Belaruśi, g. Minsk:

Fond 1706 (Księgi grodzkie bielskie), opis 1: nr 11;

Fond 1708 (Księgi grodzkie brańskie), opis 1: nr 2, 3, 4, 5, 71;

Fond 1715 (Księgi grodzkie drohickie), opis 1: nr 2, 4, 7, 10;

Fond 1744 (Księgi ziemskie bielskie), opis 1: nr 9.

Źródła drukowane

Akta synodów różnowierczych w Polsce, t. 2: (1560–1570), oprac. M. Sipayłło, Warszawa 1972.

Akta unji Polski z Litwą 1385–1569, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932.

Album studiosorum Universitatis Cracoviensis, t. 3: *Ab anno 1551 ad annum 1606*, wyd. A. Chmiel, Cracoviae 1904.

- Dokumenty Moskovskago Arhiva Ministerstva Ūstic'ii*, wyd. M.V. Dovnar-Zapol'skij, t. 1, Moskva 1897.
- Dyaryusz sejmu piotrkowskiego R. P. 1565 poprzedzony Kroniką 1559–1562*, oprac. W. Chomętowski, wyd. W. Krasiński, (*Biblioteka Ordynacyi Krasińskich*), Warszawa 1868.
- Gospodarskie otkazy, dannye povëtam" Podlãškim" " na Vilenskom" sejmë 23 fevr. 1547 goda*, [w:] *Dokumenty Moskovskago Arhiva Ministerstva Ūstic'ii*, wyd. M.V. Dovnar-Zapol'skij, t. 1, Moskva 1897, s. 530-535.
- Lietuvos Metrika. Kn. nr 51 (1566–1574): užrašymų knyga 51*, wyd. A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas, Vilnius 2000.
- Lietuvos Metrika. Kn. nr 530 (1566–1572): viešųjų reikalų knyga 8*, wyd. D. Baronas, L. Jovaiša, Vilnius 1999.
- Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*, oprac. I. Kaniewska, Kraków 1999.
- Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*, ps. 5: *Sigismundi Augusti regis tempora complectens (1548-1572)*, vol. 1: *Acta cancellariorum 1548–1572*, wyd. T. Wierzbowski, Varsoviae 1919; vol. 2: *Acta vicecancellariorum 1548–1572*, 1961.
- Nieznana relacya o śmierci Zygmunta Augusta (1572)*, wyd. A. Kraushar, „Kwartalnik Historyczny” 1894, R. 8, z. 3, s. 437-440.
- Pamiętniki historyczne*, wyd. L. Hubert, t. 1, Warszawa 1861, s. 56-72.
- Volumina Constitutionum*, t. 2: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585, wyd. I. Dwornicka, S. Grodziski, W. Uruszczak, Warszawa 2005.
- Zrzodlopisma do dziejow unii Korony Polskiej i W. X. Litewskiego*, cz. II, oddz. 1, wyd. A.T. Działyński, Poznań 1856.

Opracowania

- Baranowski I.T., *Podlasie w przededniu unii lubelskiej. Trzy studia z dziejów społeczno-ekonomicznych*, [cz. I], „Przegląd Historyczny” 1908, t. 7, z. 1.
- Boniecki A., *Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewkiem w XV i XVI wieku*, Warszawa 1883.
- Ferenc M., *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, wyd. 2, Oświęcim 2014.
- Frost R., *Oksfordzka historia unii polsko-litewskiej*, t. 1: *Powstanie i rozwój 1385–1569*, przeł. T. Fiedorek, Poznań 2018.
- Gołaszewski Ł., Zakrzewski A., *Ustrój województwa podlaskiego, XVI–XVIII wiek. Wybrane problemy*, [w:] *Podlasie nadbużańskie. 500-lecie województwa podlaskiego*, red. O. Łatyszonek, Ciechanowiec 2013.
- Halecki O., *Dzieje unii jagiellońskiej*, t. 2: *W XVI wieku*, Kraków 1920.
- Halecki O., *Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w roku 1569*, Kraków 1915.
- Halecki O., *Sejm obozowy szlachty litewskiej pod Witebskiem 1562 r. i jego petycja o unię z Polską*, „Przegląd Historyczny” 1914, t. 18, z. 3.
- Hawryluk J., *Podlasze: śladami ruskiej przeszłości*, Bielsk Podlaski 2000.

- Jasnowski J., *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565). Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński*, wyd. 2, Oświęcim 2020.
- Jaszczołt T., *Leonard Kosiński (4 ćw. XV w. – przed 1539), h. Rawicz*, [w:] *Słownik biograficzny białostocko-łomżyńsko-suwalski*, red. A. Dobroński, z. 2, Białystok 2003.
- Jaworski R., *Spis posłów koronnych na sejm koronacyjny w 1574 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 2017, R. 124, z. 2.
- Kalinowski E., *Aktywność polityczna szlachty podlaskiej podczas pierwszego bezkrólewia*, „Kwartalnik Historyczny” 2016, R. 123, z. 2.
- Kalinowski E., *Decade of breakthrough. Podlasie between union and interregnums (1566–76)*, [w:] *Interregnum. Between hereditary and elective monarchy*, red. D. von Güttner-Sporzyński, R.T. Tomczak (tekst złożony do druku).
- Kalinowski E., *Podlasiainin Wielkopolaninem? Z nieznanych dziejów przynależności terytorialnej Podlasia po 1569 r.*, „Przegląd Historyczny” 2015, t. 106, z. 3.
- Kalinowski E., *Pospolite ruszenie szlachty ziemi bielskiej*, „Bielski Almanach Historyczny” 2017.
- Kalinowski E., *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólewia w XVI–XVII wieku*, Warszawa 2020.
- Kaniewska I., *Kosiński Adam h. Rawicz (zm. ok. 1574)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 14, Wrocław 1968-1969.
- Katalog rękopisów staropolskich Biblioteki Kórnickiej XVI–XVIII w.*, t. 2, oprac. R. Marciński, M. Muszyński, J. Wiesiołowski, Wrocław 1985.
- Lepszy K., *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do poł. XIX w.*, Wrocław 1953.
- Linde S. B., *Słownik języka polskiego*, t. 4: U-Z, Warszawa 1814.
- Lûbavskij M. K., *Litovsko-russkij sejm*, Moskwa 1901.
- Maksimiejko N. A., *Sejmy litovsko-russkago gosudarstva do Lûblinskoj unii 1569 g.*, Har'kov” 1902.
- Marchwińska A., *Pogrzeb Barbary Radziwiłłówny i odprawa jej królewskiego dworu (1551)*, „Studia Waweliana” 2007, t. 13.
- Maroszek J., *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwią*, Białystok 2000.
- Maroszek J., *Prawo polskie na Podlasiu do 1569 r.*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. 1, red. M. Mikołajczyk i in., Białystok 2010.
- Plewczyński M., *Szlachta podlaska w wojsku polskim za ostatnich Jagiellonów*, „Studia Podlaskie” 1991, t. 3.
- Popisy wojskowe pospolitego ruszenia Wielkiego Księstwa Litewskiego (1524–1566)*, oprac. G. Lesmaitis, przeł. B. Piasecka, red. K. Łopatecki, Białystok 2016.
- Posłowie ziemscy koronni 1493–1600*, red. I. Kaniewska, oprac. W. Uruszczak i in., Warszawa 2013.
- [Ptaszycki S.], *Dostojnicy litewscy*, „Ateneum” 1886, t. 41.

- Rachuba A., *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002.
- Ragauskienė R., *Maciej Sawicki (około 1530–1581) – klient Radziwiłłów z Podlasia*, [w:] *Szlachta i ziemiaństwo na pograniczach kulturowych dawnej Rzeczypospolitej od XVI do początku XX wieku*, red. D. Michaluk, K. Mikulski, Warszawa 2016.
- Spieralski Z., *Kiszka Mikołaj h. Dąbrowa (zm. 1587)*, [w:] PSB 1966–1967, t. 12.
- Sucheni-Grabowska A., *Zygmunt August. Król polski i wielki książę litewski 1520–1562*, wyd. 2, Kraków 2010.
- Szulc D., *Litewskie reformy ustrojowe lat 1564–1566 a sprawa unii polsko-litewskiej. Podsumowanie problemu w 450-tą rocznicę wejścia w życie*, „Shidnoëvropeskij istoričnij visnik” 2017, vyp. 3.
- Tęgowski J., *Rodowody dwóch linii Brzozowskich na przykładzie rodzin podkomorzego bielskiego Teofila oraz descendentów Mikołaja podkomorzego bielskiego (do końca XVII w.)*, [w:] *Studia genealogiczne poświęcone pamięci profesora Włodzimierza Dworzaczka*, t. 3, red. A. Sikorski, T. Sławiński, Warszawa 2019.
- Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, (*Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. 11), Kórnik 1994.
- Urzednicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Dubas-Urwanowicz i in., (*Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. 8), Kórnik 1994.
- Urzednicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. M. Wolski, (*Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. 3, z. 5), Kórnik 2007.

STRESZCZENIE**Stanowisko posłów podlaskich w sprawie unii polsko-litewskiej na sejmie brzeskim w 1566 r.**

Zachowane w zbiorach Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Kórniku pismo zawierające stanowisko posłów wszystkich trzech ziem podlaskich na sejm litewski w Brześciu nad Bugiem w 1566 r. wobec unii polsko-litewskiej nie było dotąd publikowane. Szlachta podlaska znana była z pozytywnego stosunku do zbliżenia z Polską, co znalazło wyraz w znanej odpowiedzi króla Zygmunta Augusta na jej postulaty z czasów poprzedniego sejmiku Wielkiego Księstwa Litewskiego w Wilnie (1565–1566), wydawanym dwukrotnie w XIX w. Prezentowane tutaj źródło historyczne ma charakter mowy, którą zapewne odczytał na forum sejmowym jeden z sześciu reprezentantów Podlasia w imieniu ich wszystkich. Województwo podlaskie zostało okrojone jedynie do trzech ziem najbardziej związanych historycznie i etnicznie z Polską: drohickej, mielnickiej i bielskiej. Część południowo-wschodnia Podlasia z Brześciem, Kobryniem i Kamieńcem połączono z dawnym księstwem turowsko-pińskim, tworząc nową jednostkę administracyjną: województwo brześciańskie. Sejmiki przedsejmowe odbyły się 10 kwietnia 1566 r. Szlachta zebrana w Drohiczynie wybrała posłami Adama Kosińskiego i Jana Buynę. Pierwszy z nich był marszałkiem powiatowym drohickim i mielnickim, a zarazem pisarzem ziemskim drohickim. Drugi sprawował funkcję sędziego grodzkiego drohickiego. Sejmik mielnicki wyznaczył na posłów Kaspra Irzykowicza, dworzanina królewskiego oraz Piotra Padkowskiego, sędziego ziemskiego mielnickiego. Szlachcice z ziemi bielskiej obradujący w Brańsku wybrali natomiast Tomasza Owsianego, pisarza ziemskiego bielskiego oraz Wojciecha Wyszowskiego, sędziego grodzkiego brańskiego. Wszyscy należeli do ścisłej elity politycznej Podlasia. Treść stanowiska reprezentantów tych trzech sejmików zawiera wezwanie senatorów i posłów litewskich do dalszego procedowania ustaleń z sejmów w Warszawie (1563–1564) i w Bielsku (1564) oraz ogólnie do zgody z Polakami. W przypadku nieporozumień arbitrem miał być sam król, swymi przysięgami zobowiązany o dbanie o dobro i „sławę” obu państw. Podlascy posłowie wspominali też o innym dokumencie, zawierającym spisane polecenia szlachty pozostałej w domach, dotyczące spraw lokalnych. Jego tekst, niestety, obecnie nie jest znany. Publikowane tutaj źródło historyczne jest kolejnym świadectwem istnienia przed 1569 r. zwyczaju porozumiewania się posłów trzech ziem podlaskich podczas sejmów litewskich. Zostało wydane zgodnie z wymogami instrukcji wydawniczej przygotowanej przez Kazimierza Lepszego.

SUMMARY

The Statement of the Envoys of Podlasie Concerning the Case of Polish-Lithuanian Union at the Sejm of Brześć in 1566

The writing preserved in the collection of the Library of the Polish Academy of Sciences in Kórnik, containing the statement of envoys from all three lands of Podlasie to the Lithuanian Sejm in Brześć-on-the-Bug in 1566 concerning the Polish-Lithuanian union, has not been published so far. The nobility of Podlasie is known for its positive attitude towards rapprochement with Poland, which was reflected in the well-known response of King Sigismund Augustus to its postulates from the times of the previous sejm of the Grand Duchy of Lithuania in Vilnius (1565–1566), published twice in the 19th century. The historical source presented here has the character of a speech, which was probably read by one of the six representatives of Podlasie on behalf of all of them at the parliamentary forum. The Voivodeship of Podlasie had recently been reduced to only the three most historically and ethnically connected with Poland lands of Drohiczyn, of Mielnik and of Bielsk. The south-eastern part of Podlasie with Brześć, Kobryń and Kamieniec had been attached to the former duchy of Turów and Pińsk, creating a new administrative unit: the Voivodeship of Brześć. Pre-Sejm sejmiks were held on April 10, 1566. The nobility gathered in Drohiczyn elected as envoys Adam Kosiński and Jan Buyno. The first of them was the district marshal of Drohiczyn and Mielnik lands, and also a Drohiczyn Land's court writer. The second was a judge of Drohiczyn castle's court. The Mielnik land sejmik appointed as envoys: Kasper Irzykowicz, a royal courtier and Piotr Padkowski, a judge of Mielnik Land's court. The nobles from the Bielsk Land debating in Brańsk, on the other hand, chose Tomasz Owsiany, the Bielsk Land's court writer, and Wojciech Wyszkowski, the judge of Brańsk castle's court. They all belonged to the strict political elite of Podlasie. The content of the statement of the representatives of these three sejmiks includes an appeal to Lithuanian senators and envoys to proceed with the settlements of the sejms in Warsaw (1563–1564) and in Bielsk (1564), and generally to agree with Poles. In the event of disagreements, the arbitrator was to be the king himself, who by his oaths was obliged to care for the good and „fame” of both countries. Envoys from Podlasie also mentioned another document containing written orders of the nobility remaining in their homes regarding local matters. Unfortunately, its text is currently unknown. The historical source published here is another testimony to the existence, before 1569, of the custom of communication between the deputies of the three Podlasie lands during the Lithuanian sejms. It was issued in accordance with the requirements of the publishing instruction prepared by Kazimierz Lepszy.

Jerzy Urwanowicz

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: j.urwanowicz@uwb.edu.pl

ORCID: 0000-0002-7545-9591

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.02

Ku ustanowieniu sądu *ultimae instantiae*. Laudum sejmiku województwa podlaskiego z 1577 r.¹

ABSTRAKT

Wydawany dokument z 1577 r., przedstawiony został w kontekście historycznym. Odzwierciedla on ostatnią fazę trwających przeszło 30 lat dążeń szlachty do ustanowienia sądu najwyższego (apelacyjnego). Dotychczas sąd ten stanowił prerogatywę króla, który rozpatrywał sprawy z terenu całego państwa podczas obrad sejmu. Było to nieefektywne. Stale rosnąca ilość zaległych, nierozpoznanych apelacji powodowała niezadowolenie szlachty. Spory i dyskusje toczyły się zarówno wokół formy przyszłego sądu (miała to być instytucja centralna – Trybunał, czy zdecentralizowana – sądy *ultimae instantiae*), składu sędziów i sposobu ich wyłaniania, jak też zakresu kompetencji. Włączone świeżo do Korony Polskiej (w 1569 r.) województwo podlaskie uczestniczyło w tym procesie, jednocząc swe dążenia z województwami sandomierskim i lubelskim. Tamtejsza szlachta przodowała w walce o sąd apelacyjny. Opisana w dokumencie zdecentralizowana forma sądu, traktowana była jako instytucja przejściowa. Także miał to być środek nacisku na władzę królewską i sejm, by powołać centralny sąd apelacyjny. Przy okazji tych działań szlachta podlaska doprowadziła do powołania czwartego sejmiku, wojewódzkiego (obok istniejących już trzech ziemskich w Drohiczynie, Mielniku i Brańsku). Uchwała sejmu z 1578 r., dotycząca utworzenia Trybunału Koronnego, czyniła zadość postulatowi szlachty podlaskiej (jak też z innych województw) wyrażonego w edytowanym dokumencie. Sąd najwyższy

---

¹ Publikacja powstała w ramach projektu programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2018-2023, nr projektu 31H 17 04441 84.

został powołany. Równocześnie ta decyzja doprowadziła do stabilizacji działania sejmiku wojewódzkiego na Podlasiu. Jego główną funkcją był coroczny obiór sędziów do Trybunału. Laudum jest świadectwem dojrzałości politycznej i wysokiej kultury prawnej szlachty podlaskiej.

**Resolution of the Assembly of the Podlasie Province of Drohiczyn,
9 September 1577**

ABSTRACT

Presented in a historical context, the document of 1577 reflects the last phase of the nobility's drive to establish a supreme court. Previously, the court was the prerogative of the king, who examined cases from across the state during the sessions of the diet. This was inefficient. The ever-increasing backlog of pending appeals caused dissatisfaction among the nobility. Disputes and discussions revolved around its form (central authority – the Tribunal, or a decentralized form – *ultimae instantiae* courts), its composition and method of selecting judges, as well as its scope of authority. The Podlasie province, newly incorporated (in 1569) into the Polish Crown, participated in the process, uniting its forces with the Sandomierz and Lublin provinces at the forefront of the battle for the court of appeal. The decentralized form of the court, described in the document, was treated as a temporary institution. Also, it was intended as a way to put pressure on the king and the parliament to establish a central court of appeal. In the course of these activities, the nobility of Podlasie led to the consolidation of the fourth assembly (Polish: sejmik), a provincial one (in addition to the existing three assemblies (Polish: sejmiki ziemskie,)). The 1578 Sejm resolution on the establishment of the Crown Court met the claims of the nobility of the Podlasie province (as well as from other provinces) stated in the document. The supreme court was established. At the same time, this decision led to the stabilization of the operation of the assembly of Podlasie. Its main function was the annual election of judges to the Tribunal. The resolution is a testimony to the political maturity and high standards of legal decorum of the Podlasie nobility.

Słowa kluczowe: Trybunał Koronny, sądy *ultimae instantiae*, sejmik województwa podlaskiego

Key words: the Crown Tribunal, *ultimae instantiae* courts, assembly of the Podlasie province

W dokumencie znajduje odbicie kilka spraw zarówno o charakterze państwowym, jak też regionalnym. Do tych pierwszych należy zaliczyć dążenie do reformy sądownictwa apelacyjnego w Królestwie Polskim w II poł. XVI w. Sąd apelacyjny, zarazem najwyższy, wynikał z prerogatywy i zobowiązania królewskiego. Monarcha realizował funkcję sędziowską rozpatrując sprawy podczas obrad sejmowych, zaś senatorowie pełnili funkcję asesorów. Rosnąca ilość zaległych, nierozpoznanych apelacji z terenu całej Korony powodowała frustrację i niezadowolenie osób zainteresowanych. Był to pragmatyczny powód do podjęcia dyskusji i działań nad wprowadzeniem zmian w sądownictwie apelacyjnym. Był też powód programowy: *correctura iurium* stanowiła ważny postulat prężnego i efektywnego w działaniu szlacheckiego ruchu egzekucyjnego².

Dążenia do wprowadzenia zmian w sądownictwie apelacyjnym przebiegały dwutorowo. Pierwszy nurt, którego przejawy widać na forum sejmowym i w publicystyce, zmierzał do powołania nowej centralnej magistratury, która przybierze później formę Trybunału. Drugi nurt – oddolny, przejawiał dążenia szlachty do powołania sądu apelacyjnego w postaci zdecentralizowanej: poszczególne sejmiki powoływały na terenie okręgu swej działalności sądy *ultimae instantiae*. Warto podkreślić, że na ostateczny kształt sądu apelacyjnego wywarły wpływ działania obu nurtów³.

Podlasie, inkorporowane do Korony podczas sejmu unijnego w Lublinie w 1569 r., znalazło się w obliczu trwającej już od ćwierćwiecza rozgrywki o sądy apelacyjne. Szlachta województwa podlaskiego zdecydowała się dołączyć do szlachty województw sandomierskiego i lubelskiego, przodującej w działaniach na rzecz reformy sądownictwa wyższej instancji, by wspólnie powołać sąd *ultimae instantiae*. Równocześnie zabiegi o powołanie owego sądu, jak też utworzenie Trybunału Koronnego w 1578 r., walnie przyczyniły się do utrwalenia się na terenie Podlasia czwartego sejmiku, wojewódzkiego (obok trzech działających już sejmików ziem: drohickiej, mielnickiej i bielskiej).

Walka szlachty o sąd najwyższy

Pierwsza konkretna próba reformy sądu najwyższego podjęta została podczas sejmu 1543 r., jeszcze za rządów Zygmunta I Starego. Przewidywano utworzenie sądu centralnego, stale działającego. Sędziowie mieli pochodzić z wyborów. Propozycja ta była nie do przyjęcia z punktu widzenia senatorów,

² A. Sucheni-Grabowska, *Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów a ruch egzekucyjny*, cz. 1: *Geneza egzekucji dóbr*, Wrocław 1974, passim; Eadem, *Spory królów ze szlachtą w złotym wieku*, Kraków 1988, passim.

³ O. Balzer opublikował w 1886 r. pracę pt. *Geneza Trybunału Koronnego. Studium z dziejów sądownictwa polskiego w XVI wieku*, która do dziś zachowała walor aktualności w opisywanej materii. Przywołuję tu wyniki jego badań za: wyd. 2., Warszawa 2009.

gdyż tracili oni swoją uprzywilejowaną pozycję asesorów podczas sądów królewskich⁴. Dekadę później Zygmunt August podczas sejmów 1552 i 1553 r. zaproponował powołanie doraźnego sądu najwyższego (wyłącznie do załatwienia zaległych spraw). Miał on działać poza sejmem w składzie: senatorowie oraz przedstawiciele szlachty wybrani przez sejmiki – ale jako czynnik dodatkowy, uboczny wobec pozycji senatorów. Szlachta nie zaakceptowała tego rozwiązania⁵.

Pierwszy przejaw ofensywnej postawy szlachty wobec reformy sądownictwa miał miejsce podczas sejmiku warszawskiego 1556/1557 r. Przedstawiony wówczas projekt poselski zakładał powołanie jednej instytucji dla całego Królestwa Polskiego. Sędziowie mieli być obierani przez sejm (spośród senatorów) i sejmiki (z grona szlachty). Projekt przewidywał rozpatrywanie spraw sądowych osób świeckich z duchownymi. Także w gestii sądu miały być sprawy mieszczan, którzy powinni mieć w tym sądzie swych przedstawicieli. Nowa magistratura miała więc objąć wszystkie kompetencje sądowe monarchy. Piotrków miał być siedzibą tej instytucji. Propozycja powinna być wzięta pod rozwagę przez sejmiki, co jednak nie nastąpiło. Zdaniem Abdona Kłodzińskiego, projekt ten miał być realizacją idei Andrzeja Frycza Modrzewskiego. Opór przeciwko przedstawionym rozwiązaniom stawiało przede wszystkim duchowieństwo⁶.

Inicjatywa utworzenia jednorazowego sądu doraźnego, której nie udało się zrealizować podczas sejmów: 1552, 1553 i 1558/1559, została urzeczywistniona na sejmie 1562/1563 r., który obradował w Piotrkowie. Posłowie zgodzili się na ordynację królewską, która powoływała doraźny, działający do kolejnego sejmiku sąd apelacyjny. Rozwiązanie to miało zmodyfikowaną formę dawnych sądów wiecowych, rozpatrujących sprawy na terenie poszczególnych powiatów i województw. W ich skład wchodziły dygnitarze, urzędnicy ziemscy (obie grupy to uczestnicy sądów wiecowych) i przedstawiciele szlachty wybrani na sejmikach (co odróżniało to rozwiązanie od sądów wiecowych)⁷. Oswald Balzer trafnie zinterpretował ordynację z 1563 r. jako sukces szlachty, pomimo tego, że sądy

4 Ibidem, s. 125-126; W. Maisel, *Trybunał Koronny w świetle laudów sejmikowych i konstytucji sejmowych*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1982, t. 34, z. 2, s. 73-109. Kiełkowanie idei Trybunału autor zauważył już wcześniej, niż Balzer, bo w przywileju Aleksandra Jagiellończyka z 1504 r.

5 O. Balzer, op. cit., s. 134-136; A. Kłodziński, *Na drodze do powstania Trybunału Koronnego, Projekty sejmiku warszawskiego z r. 1556/7*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, t. 2, Lwów 1925, s. 62.

6 A. Kłodziński, op. cit., s. 67-69. Podczas sejmiku piotrkowskiego z 1558/1559 r. po raz kolejny pojawił się podobny pomysł, lecz i ta inicjatywa nie doczekała się realizacji, ibidem, s. 70.

7 *Volumina Constitutionum* (dalej: VC), t. 2: 1550-1609, vol. 1: 1550-1585, wyd. I. Dwornicka, S. Grodziski, W. Uruszczak, Warszawa 2005, s. 109-111, *Ordinatio et constitutio novorum iudiciorum... [15 marca 1563 r.]*. Sądy wiecowe jako sądy wyższej instancji zaczęły stopniowo zanikać od poł. XV w. i sukcesywnie były zastępowane przez sąd królewski, vide: W. Bednaruk, *Trybunał Koronny. Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578-1794*, Lublin 2008, s. 20-21.

o nią oparte nie wszędzie zostały zwołane. Utrwaliło się bowiem przeświadczenie o nieodzownej obecności przedstawicieli szlachty w sądach apelacyjnych. Ponadto od tego momentu nasilają się dążenia nie do jednorazowego załatwienia sprawy, lecz do powołania nowej instytucji orzecznictwa apelacyjnego⁸.

Trybunał czy sądy *ultimae instantiae*?

Okres dwóch szybko po sobie następujących bezkrólewí po śmierci Zygmunta Augusta w 1572 r., przedzielony krótkim epizodem panowania Henryka Walezego, dał nowy impuls w rozgrywce o sąd najwyższy. Czas ten dostarczył również nowych rozwiązań. Podczas pierwszego bezkrólewia szlachta zorganizowała nową instytucję, sądy kapturowe oparte o konfederację ziemi (województwa). Zasiadali w niej obieralni przez sejmiki sędziowie. Sądy te rozstrzygały w niektórych sprawach cywilnych, karnych i naruszających pokój publiczny. Było to rozwiązanie konieczne, jako że *absente lege silent lex*, lecz również sprawdzające się w praktyce. Kolejny krok nastąpił pomiędzy styczniem (konwokacja) a kwietniem 1573 r. (elekcja nowego króla), gdy z inicjatywy szlachty zaczęły powstawać pierwsze sądy apelacyjne nazywane *ultimae instantiae*⁹. Zbiór aktów prawnych przedłożony do akceptacji Henrykowi Walezemu, nazwany *Artykułami Henrykowskimi*, sankcjonował wprowadzoną przez szlachtę oddolnie instytucję sądów apelacyjnych. Pozwalał również na ich powstawanie w tych województwach, w których jeszcze nie zostały powołane¹⁰.

W *interregnum* zrodziła się myśl, że skoro i w sądach kapturowych, i *ultimae instantiae* pierwiastek królewski okazał się zbędny, to i w sądzie najwyższym, również podczas *regnum*, można obyć się bez monarchy. Równocześnie szlachta świadoma swojej pozycji, jak też skuteczności funkcjonujących w okresie bezkrólewia powołanych przez nią rozwiązań, nie zamierzała rezygnować z utworzenia nowej magistratury centralnej. Powinni w niej zasiadać deputaci z wyboru dokonanego na sejmikach, a nie z powodu tytułu czy piastowanego urzędu. Zakres kompetencji nowej instytucji miał obejmować całe orzecznictwo królewskie, a więc także w sprawach duchownych i miejskich.

Takie rozwiązania zawierał projekt poselski przedstawiony na sejmie koronacyjnym Henryka Walezego w 1574 r. Przewidywał on powołanie dwóch

⁸ O. Balzer, op. cit., s. 154-155, 195.

⁹ Ibidem, s. 231-232; E. Dubas-Urwanowicz, *Bezpieczeństwo wewnętrzne a geneza Trybunału. Sądownictwo koronne dwóch pierwszych bezkrólewí* [w:] *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI-XVIII wieku*, red. U. Augustyniak i A.B. Zakrzewski, Warszawa 2010, s. 107-117.

¹⁰ VC, t. 2, vol. 1, s. 326-329, *Artykuły Henrykowskie [17 maja 1573 r.]*, artykuł 16. W wersji przyjętej przez Stefana Batorego na sejmie koronacyjnym 1576 r. zapis w tej sprawie znalazł się w artykule 14 – ibidem, s. 356-359, *Litterae confirmationis Articulorum Henrico Regi antea oblatorum*.

trybunałów: w Piotrkowie (dla Wielkopolski i Prus) oraz we Lwowie (dla Małopolski). Zasiadać w nich mieli deputaci od szlachty i miast. Deputaci szlacheccy mieli być wybierani na corocznych sejmikach, zwoływanych w stałym terminie. Kadencja miała rozpoczynać się 1 listopada i trwać do wyczerpania rejestru bieżących spraw. Deputaci mieli sprawować urząd przez jedną kadencję, wybory miały być coroczne¹¹. Projekt wypłynął jeszcze raz w podobnej postaci, podczas sejmiku konwokacyjnego z 1574 r. (po ucieczce Henryka). Wysuwała go wówczas szlachta województw sandomierskiego i lubelskiego¹².

Koncepcja instytucji przedstawiona w 1574 r. naruszała interesy senatorów (uczestników sądów królewskich) i duchowieństwa (jako senatorów, ponadto projekt nie przewidywał udziału deputatów duchownych). Co zaskakujące, opór pojawił się też ze strony miast (pomimo tego, że miały posiadać swych deputatów). Naruszał też interesy króla. Także postępująca dekompozycja ruchu egzekucyjnego sprawiła, że nie cała szlachta rozumiała potrzebę powołania instancji najwyższej w takiej formie i dlatego nie w pełni ją popierała. Wszystko to sprawiło, że projekt ten poszedł w odwłokę. Natomiast konfederacja generalna, związana na konwokacji warszawskiej 18 września 1574 r., sankcjonowała powstające sądy *ultimae instantiae*, podobnie jak czyniły to wcześniej uchwalone, nieprzyjęte przez Henryka, *Artykuły Henrykowskie*¹³.

Druga połowa, a zwłaszcza ostatni kwartał 1574 r., przyniósł prawdziwy wysyp sądów *ultimae instantiae* powoływanych w Koronie¹⁴. Przewodziła na tym polu szlachta województw sandomierskiego i lubelskiego. 17 sierpnia 1574 r. szlachta zgromadzona na okazowaniu pospolitego ruszenia obu województw w Solcu przyjęła uchwałę dotyczącą utworzenia wspólnego sądu *ultimae instantiae* w Sandomierskiem i Lubelskiem¹⁵. Pierwsza sesja sądu apelacyjnego odbyła się w Sandomierzu 1 grudnia 1574 r.¹⁶

Może wydawać się paradoksalne, że niemal w tym samym czasie posłowie z tych województw podczas konwokacji 1574 r. zgłosili pomysł centralnej magistratury, gdy szlachta sandomierska i lubelska organizowała zdecentralizowane sądownictwo apelacyjne. Wydaje mi się, że jest to sprzeczność pozorna. Celem głównym miało być utworzenie Trybunału jako sądu najwyższego. Droga do

¹¹ O. Balzer, op. cit., s. 218-219.

¹² Ibidem, s. 247-248; W. Śladkowski, *Sąd „ultimae instantiae” trzech województw: sandomierskiego, lubelskiego i podlaskiego 1574–1577*, „Rocznik Lubelski” 1960, t. 3, s. 39.

¹³ E. de Noailles, *Henri de Valois et la Pologne en 1572*, t. 3, *Documents et pieces justificatives*, Paris 1867, s. 605-609, *Confederatio in conventionem generali facta*; vide: przyp. 9.

¹⁴ E. Dubas-Urwanowicz, *Bezpieczeństwo...*, s. 115.

¹⁵ *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016, s. 30. Wspomniana przez W. Śladkowskiego o miesiąc wcześniejsza inicjatywa posłów sandomierskich podczas sejmiku lubelskiego z 15 lipca 1574 r. (W. Śladkowski, op. cit., s. 39) nie znajduje odzwierciedlenia w zachowanych źródłach (*Akta...*, s. 30).

¹⁶ W. Śladkowski, op. cit., s. 40.

tego celu wiodła poprzez sądy *ultimae instantiae* – jako środek nacisku z jednej strony oraz jako instytucja przejściowa z drugiej. Zastosowane zostało rozwiązanie nie w jednym województwie, jak w większości, lecz w dwóch. Trzy lata później dokooptowane zostało do tego sądu trzecie województwo, podlaskie. Zarysowana więc została tendencja do ewolucyjnego przewycięzania decentralizacji sądów *ultimae instantiae*, wciąż stanowiąc element nacisku zmierzającego do utworzenia Trybunału.

Na sejmie toruńskim z 1576 r. przedstawiony został senatorski projekt sądu apelacyjnego. Przewidywał on apelacje tylko w sprawach cywilnych. Spod jego kompetencji mieli być wyłączeni duchowni. Deputaci mieli pochodzić wyłącznie z elekcji na sejmikach. Senator nie mógł zasiadać w sądzie z tytułu piastowanego urzędu, ale mógł być deputatem z wyboru (była to abdykacja senatu z dotychczasowego stanowiska). Miał to być jeden Trybunał z dwiema siedzibami: w Piotrkowie i Lublinie. Projekt senatorski (podobnie jak – bliżej nieznanymi – projekt poselski) zostały przez ten sejm odrzucone¹⁷.

Podczas obrad sejmowych okazało się, że jeszcze nie wszystkie sejmiki powołały sądy *ultimae instantiae*. Między innymi nie powstały one na ziemiach województwa podlaskiego i większości ziem województwa mazowieckiego. Król Stefan Batory okazał na tym sejmie dystans wobec zdecentralizowanego sądownictwa apelacyjnego. W limitacji z 20 grudnia 1576 r. Batory zastrzegł sądowni królewskiemu sprawy kryminalne, urzędowe (*causae officii*), miejskie, duchowne. W gestii sądów *ultimae instantiae* pozostawione zostały jedynie apelacje w sprawach cywilnych¹⁸.

W 1577 r. zostały powołane szlacheckie sądy apelacyjne również w tych województwach w których jeszcze ich nie było. Sejmik generalny z 15 maja 1577 r. uchwalił przyjęcie sądów dla całego województwa mazowieckiego¹⁹. Województwo podlaskie złożyło akces do sądu *ultimae instantiae* województw sandomierskiego i lubelskiego, który został przyjęty. Dokooptowanie Podlasia do wspólnego sądu apelacyjnego trzech województw nastąpiło 15 grudnia 1577 r. w Opatowie²⁰.

¹⁷ O. Balzer, op. cit., s. 302-303.

¹⁸ Ibidem, s. 253-254, 307.

¹⁹ J.A. Gierowski, *Sejmik generalny księstwa mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocław 1948, s. 158-159.

²⁰ AGAD, Księgi grodzkie mielnickie, ks. 1, s. 460-463, laudum sejmiku województwa podlaskiego z 9 września 1577 r., k. 410v.-414; AP Lublin, Księgi grodzkie lubelskie, seria: Rmo, ks. 19, k. 312-318 laudum sejmiku województwa podlaskiego z 9 września 1577 r.; BN PAU i PAN, nr 8355, s. 27-34, laudum sejmiku województwa podlaskiego z 9 września 1577 r. (kopia XIX-wieczna). AGAD, Księgi grodzkie brańskie, ks. 8 k. 697-697v. oblata laudum województwa lubelskiego z 29 IX 1577 r.; ibidem, s. 698-698v., oblata laudum województwa sandomierskiego z 29 września 1577 r.; *Akta sejmikowe województwa lubelskiego...*, s. 35-38, laudum sejmiku lubelskiego w Lublinie, 29 IX 1577 r.; ibidem, s. 39-43, laudum sejmiku województw sandomierskiego i lubelskiego w Opatowie, 15 grudnia 1577 r.

Włączenie się Podlasia w proces powstawania zdecentralizowanego sądownictwa apelacyjnego nastąpiło więc w ostatnim momencie. Tamtejsza szlachta zdecydowała się na ten krok przyłączając się do dwóch województw przodujących w zabiegach o utworzenie sądu najwyższego zarówno jako instytucji centralnej, jak też zdecentralizowanej. Sejmik województwa podlaskiego zaakceptował *in extenso* decyzje i rozstrzygnięcia przyjęte przez szlachtę sandomierską i lubelską począwszy od okazowania pod Solcem z sierpnia 1574 r., na zjeździe opatowskim w styczniu 1577 r. kończąc. Ale Podlasianie wnieśli też własny wkład merytoryczny do wspólnego sądu. Trzej deputaci wyłaniani przez województwo (po jednym z każdej ziemi) mogli być wybierani zarówno spośród miejscowych senatorów i dygnitarzy, jak też ze szlachty nieutytułowanej. Kadencja sędziego trwała rok. Musiał upłynąć czteroletni okres, zanim deputat był obrany ponownie. Dopuszczony wszakże został wyjątek: można było zostać wybranym sędzią na kolejną kadencję bez odbywania karencji, jeśli dokonany został wybór jednogłośny, *nemine contradicente*. Ten wyjątek zdaje się sugerować, że zwykle wybór był dokonywany większością głosów. Deputaci nie mogli być zainteresowani żadną ze spraw rozpatrywanych w sądzie. Nie mogli również udzielać porad stronom sporu. Przypadki korupcji miały być natychmiast donoszone szlachcie, która nie tylko odwoływała skorumpowanego deputata, lecz także pozbawiała go na przyszłość dostępu do urzędów. Brak podstawy prawnej przy osądzeniu jakiegoś przypadku miał skutkować odesłaniem sprawy na sejm, który miał przygotować rozstrzygnięcie prawne²¹. Poprawki zaproponowane przez województwo podlaskie znalazły uznanie wśród szlachty z dwu pozostałych województw.

A iż panowie Podlasianie (...) niektóre artykuły przyczynili w tym przyłączeniu się do sądów tych naszych generalnych pospolitych, tego my ichmciom radzi pozwalamy, gdyż im ta poprawa jako i nam zawždy wolna jest natenczas, a potem zawždy społem z nami poprawiać tego będą, kiedy jedno tego będzie potrzeba²².

Przyłączenie się województwa podlaskiego do sądu tworzonego przez dwa województwa małopolskie było krokiem logicznym. Podlasie znalazło się w ogniu walki o sądownictwo apelacyjne dopiero po jego inkorporacji do Korony Polskiej w 1569 r. Sąsiedztwo i historyczne związki łączyły je z województwem mazowieckim, na którego terenie sądy *ultimae instantiae* powstawały jednak opornie i z opóźnieniem. Dlatego szlachta podlaska zdecydowała się na akces do dwóch województw małopolskich, tym bardziej, że od południa województwo podlaskie sąsiadowało z lubelskim. Dla Sandomierzan i Lublinian akces Podlasian był także korzystny. Alians ten wzmacniał bowiem

²¹ AP Lublin, Ks. gr. lub., seria: Rmo, ks. 19, k. 313-315; W. Śladkowski, op. cit., s. 45-46.

²² *Akta sejmikowe...*, s. 39, laudum sejmiku lubelskiego z 29 IX 1577 r.

etap pośredni na drodze od sądów *ultimae instantiae* do Trybunału. Szlachta województwa podlaskiego podzielała ten pogląd. Zostawiała otwartą furtkę dla innych województw, które zechcą się przyłączyć do utworzonego sądu apelacyjnego. Znamienne, że w swym laudum termin „trybunał” zastosowała właśnie w odniesieniu do sądu trzech województw²³.

Zagrożenie Rzeczypospolitej ze strony Carstwa Moskiewskiego, pod preją którego obradował sejm w 1578 r., wymusiło kompromis w sprawie sądu najwyższego. Konstytucja sejmowa powołała do życia Trybunał Koronny. Zaakceptowała ona również wyroki sądów *ultimae instantiae* dotyczące szlachty. Wobec duchowieństwa i mieszczan egzekucja wydanych przez nie wyroków została zawieszona do momentu zatwierdzenia ich na sądzie sejmowym przez króla²⁴.

Utworzenie sądu najwyższej instancji stanowiło ważny krok, bowiem – jak zauważył Waclaw Uruszczaak – był to częściowy rozdział władzy sędziowskiej od ustawodawczej i wykonawczej. Ponadto wybór deputatów do Trybunału przez sejmiki ziemskie wzmacniał ustrój parlamentarny państwa. Wzmacniał również zasady demokracji, w której władza (także sędziowska) powinna legitymować się mandatem narodu (w tym przypadku – narodu szlacheckiego)²⁵.

Zmagania o sąd apelacyjny a instytucja sejmiku wojewódzkiego na Podlasiu

Proces powoływania do życia województwa podlaskiego rozpoczął się w 1513 r. od nominacji Iwana Sapiehy wojewody witebskiego na urząd wojewody podlaskiego²⁶. Swoją ostateczną formę uzyskało ono w latach 1565–1566,

²³ Ibidem.

²⁴ VC, t. 2, vol. 1, s. 406-411, *Konstytucja sejmu walnego warszawskiego roku Pańskiego 1578 r.*; O. Balzer, op. cit., s. 17-318, E. Dubas-Urwanowicz, *Król i szlachta na sejmach Batoriańskich. Konflikty i kompromisy*, w: *Między monarchią a demokracją: studia z dziejów Polski XV–XVIII wieku*, Warszawa 1994, s. 143-169; L. Kieniewicz, *Senat za Stefana Batorego*, Warszawa 2000, s. 87-102.

²⁵ W. Uruszczaak, *Zasady ustroju społecznego Rzeczypospolitej Obojga Narodów a Trybunał Koronny*, [w:] *Trybunał Koronny w kulturze prawnej Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Dębiński, W. Bednaruk, M. Lipska, Lublin 2008, s. 11-12. Na temat funkcjonowania instytucji vide: W. Bednaruk, *Trybunał Koronny: szlachecki sąd najwyższy w latach 1578–1794*, Lublin 2008; obszerny artykuł recenzyjny z tej pracy: P. Gawron, A. Moniuszko, *O Trybunale Koronnym w epoce Wazów. Uwagi na marginesie pracy Waldemara Bednaruka „Trybunał Koronny: szlachecki sąd najwyższy w latach 1578–1794”*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2010, t. 62, z. 1, s. 395-425; vide również: W. Zarzycki, *Trybunał Koronny Dawnej Rzeczypospolitej*, Piotrków Trybunalski 1993.

²⁶ AGAD, Kopicjana, nr 18, s. 550; ibidem, *Dokumenty pergaminowe*, nr 1137; W. Jarmolik, *Powstanie województwa podlaskiego*, „Białostoczczyzna” 1994, nr 4 (16), s. 6-9; *Wstęp*, [w:] *Urzednicy...*, s. 13-15; J. Maroszek, *Dzieje województwa podlaskiego do 1795 roku*, Białystok 2013, s. 53 i n.; W. Kalinowski, *Szlachta...*, s. 49-54. Natomiast jako początek województwa podlaskiego uznają rok 1520 Ł. Gołaszewski i A.B. Zakrzewski, w pracy: *Ustrój województwa podlaskiego, XVI–XVIII wiek. Wybrane problemy*, [w:] *Podlasie nadbużańskie. 500-lecie województwa podlaskiego*, red. O. Łatyszonek, Ciechanowiec 2013, s. 195-196.

podczas reformy administracyjnej przeprowadzonej w Wielkim Księstwie Litewskim. Wówczas to – obok istniejącego już urzędu wojewody – utworzony został drugi urząd senatorski, kasztelana²⁷. Teren województw tworzyły trzy ziemie (wymienione wedle porządku honorowego): drohicka, mielnicka i bielska. Pokrywały się one z okręgami sejmikowymi i grodzkimi. Instytucje te – w odniesieniu do ziemi drohickiej i mielnickiej – znajdowały się w Drohiczynie i Mielniku. Natomiast sejmik ziemi bielskiej obradował w Brańsku, tu również mieścił się sąd i urząd grodzki tej ziemi. Województwo podlaskie nie miało sejmiku wojewódzkiego. Łączącym je spoiwem były li tylko dwa urzędy senatorskie: wojewody i kasztelana oraz jeden urząd ziemski, stolnika²⁸. Tym niemniej w okresie przeduniyjnym widoczne są ślady porozumiewania się i współpracy sejmików podlaskich pomiędzy sobą. Były to kontakty raczej między posłami wybranymi na sejm przez trzy ziemie niż na wspólnym wojewódzkim zgromadzeniu²⁹. Postulat zwołania sejmiku wojewódzkiego posłowie z Podlasia zgłaszali na sejmie unijnym³⁰.

Sejmik wojewódzki pojawił się na Podlasiu w czasie pierwszego i drugiego *interregnum*. Miejszem jego obrad był Drohiczyn. Na tych zgromadzeniach zawiązywane były konfederacje wojewódzkie³¹. Ale – przykładowo – sesje sądów grodzkich na Podlasiu, po ucieczce Henryka Walezego, odbywały się na mocy ordynacji przyjętej także przez sejmik wojewódzki w styczniu 1575 r.³²

Istnienie i funkcjonowanie tego sejmiku zostało utwierdzone w okresie *re-
gnum*. Jednym z pierwszych śladów działalności pod panowaniem królewskim

²⁷ *Urządnicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz, Kórnik 1994, nr 1182, pierwszym kasztelanem został Hrehory Tryzna.

²⁸ *Ibidem*, nr 1352. W 1569–1570 funkcję tę pełnił Bartłomiej Żychorski. W okresie przed unią lubelską byli też urzędnicy gospodarscy, określane jako podlascy, odpowiedzialni za zarząd wód i lasów, tacy jak bobrownicy czy leśnicy. Istniał też urząd marszałka wojewódzkiego, piastowany przez Adama Kosińskiego, *ibidem* s. 14, 172.

²⁹ Przykładem może być „Mowa posłów podlaskich 1566”, wygłoszona na sejmie brzeskim, dotycząca unii Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską, sygnowana nazwiskami wszystkich sześciu posłów z Podlasia – po dwóch z każdej ziemi (BPAN w Kórniku, nr 247, k. 122-122v.). Na temat tego dokumentu *vide* w niniejszym tomie E. Kalinowski, *Stanowisko posłów podlaskich w sprawie unii polsko-litewskiej na sejmie brzeskim 1566 r.*, s. 21-49.

³⁰ O. Halecki, *Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w roku 1569*, Kraków 1915, s. 29-39.

³¹ Przykładowo: NGAB Mińsk, f. 1708, ks. 202, k. 480-483, konfederacja województwa podlaskiego, Drohiczyn, 12 marca 1573 r.; BUW, nr 354, konfederacja województwa podlaskiego, Drohiczyn, 18 czerwca 1573 r.; E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólewi w XVI–XVIII wieku*, Warszawa 2020, s. 147-155.

³² AGAD, Gr. mieln., ks. 1, k. 77-78v., ordynacja sądów kapturowych województwa podlaskiego, Drohiczyn, 13 stycznia 1575 r.; NGAB Mińsk, f. 1715, ks. 167, k. 137v. „Termini castr. primi querellarum, sub discessu Sacrae Mtis Regiae a Regno Poloniae in Franciam, vigore constitutione conventus particularis palatinatus Podlachiae in castro Droh. celebrata, feria secunda post dominicam Septuagesimae AD 1575”.

stanowi laudum dotyczące porozumienia z województwami sandomierskim i lubelskim w sprawie utworzenia sądów *ultimae instantiae* z 9 września 1577 r. Był to powtórny zjazd szlachecki województwa w tej sprawie. Sejmik zwołany na 23 sierpnia nie odbył się z powodu słabej frekwencji i wobec tego szlachta postanowiła zgromadzić się ponownie 9 września³³.

Zgromadzeni uchwalili, że sejmiki wojewódzkie będą zbierały się corocznie. Ich głównym celem miał być wybór trzech deputatów (po jednym z każdej ziemi) do sądu apelacyjnego organizowanego wspólnie z województwem sandomierskim i lubelskim. Nie wiadomo kto wystawił uniwersał zwołujący sejmik. Mógł to zrobić jeden z senatorów województwa: Mikołaj Kiszka wojewoda podlaski, zarazem starosta drohicki lub Maciej Sawicki kasztelan podlaski. Częściej uniwersały zwołujące sejmiki wojewódzkie wydawał wojewoda Kiszka.

Konstytucja sejmu z 1578 r., ustanawiająca Trybunał Koronny, stabilizowała funkcjonowanie sejmiku województwa podlaskiego, zwyczajowo nazywanego „generałem”, jako sejmiku deputackiego. Przyjęte na tym sejmie prawo: *Porządek do obierania sędziów* oraz *Obieranie sędziów* stanowiły, iż na corocznych, zbierających się w stałym wrześniowym terminie sejmikach byli obierani deputaci do Trybunału. W odniesieniu do Podlasia na sejmiku wojewódzkim zbierającym się w Drohiczynie wybierano dwóch deputatów. Na mocy konstytucji sejmu 1699 r. sejmik wojewódzki zakończył swą działalność. Funkcję sejmików deputackich przejęły podlaskie sejmiki ziemskie³⁴.

Włączenie się do walki o Trybunał Koronny w oparciu o szlachtę małopolską zapewne przesądziło o tym, że Podlasie znalazło się w małopolskiej prowincji trybunalskiej. Deputaci mieli zasiadać w Trybunale w Lublinie, tu były rozpatrywane sprawy sądowe szlachty podlaskiej. W ślad za tym pójdzie też zmiana lokalizacji w prowincji parlamentarnej. Po inkorporacji do Korony senatorowie i posłowie z Podlasia zajmowali miejsca w senacie i izbie poselskiej pomiędzy Mazowszanami³⁵. Podlasianie mieli też wspólny z województwem mazowieckim sejmik generalny w Warszawie. Tym samym formalnie przynależeli do wielkopolskiej prowincji parlamentarnej³⁶. Dlatego też po usytuowaniu się

33 AGAD, Ks. gr. mielnickie, ks. 1, k. 407-407v.

34 VC, t. 2, vol. 1, s. 407; *Volumina Legum*, t. 6, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 35, *Miejsce obrania deputatów podlaskich na Trybunał*. Na temat sposobu procedowania, roli oraz likwidacji tego sejmiku vide: J. Urwanowicz, *Sejmiki podlaskie w XVI-XVIII w. a kształtowanie się Podlasia jako regionu*, [w:] *Konteksty regionalności. Badania inter- i transdyscyplinarne*, red. A. Kopiczko i in., Olsztyn 2019, s. 176-185; E. Dubas-Urwanowicz, K. Łopatecki, J. Urwanowicz, *Akta sejmikowe podlaskie – specyfika edycji*, „Studia Edytorskie” 2022, t. 4 (w druku).

35 Wojewoda podlaski zajmował krzesło po plockim, witebskim i mazowieckim, a przed rawskim, brzeskim litewskim i chełmińskim (i pięcioma innymi); kasztelan – po plockim, witebskim i czeruskim zaś przed rawskim, brzeskim litewskim, chełmińskim (i czterema innymi kasztelanami większymi) VC, t. 2, vol. 1, s. 239-241, *Porządek rady koronnej polskiej i litewskiej*.

36 J.A. Gierowski, op. cit., s. 36, 88 i n.

w prowincji trybunalskiej, kolejnym logicznym krokiem było opuszczenie przez posłów podlaskich wielkopolskiej prowincji parlamentarnej i w latach 40. XVII w. przejście do prowincji małopolskiej³⁷. Jakkolwiek sejmikiem generalnym dla posłów podlaskich formalnie był wciąż generał mazowiecki.

Sejm z 1578 r. podjął również decyzję dotyczącą rozbudowy hierarchii urzędniczej województwa podlaskiego. Do istniejących już urzędów wojewody, kasztelana i tytularnych godności stolnika i łowczego, dołączono tytularne urzędy podczaszego, cześnika i podstolego³⁸. Hierarchia wojewódzka pozbawiona była urzędników sprawujących rzeczywiste funkcje: starostów grodzkich i urzędników sądowych ziemskich. Powołana później niż hierarchie w trzech ziemiach Podlasia, miała mniejszą siłę przyciągania szlachty niż tamte hierarchie, pomimo że formalnie stała od nich wyżej. Stąd po wprowadzeniu hierarchii wojewódzkiej, pojawiła się próba zawłaszczenia, czy też utożsamienia urzędów ziemskich z wojewódzkimi. Przez jakiś czas te same osoby przy piastowanych urzędach posługiwały się zamiennie określeniami bielski/drohicki i podlaski. Przędowała na tym polu szlachta bielska, w mniejszym stopniu dotrzymywała jej kroku drohicka, nie uczestniczyła w nim szlachta mielnicka.

Był to przejaw swoistej rywalizacji i próba zmienienia – utrwalonej historycznie i zwyczajowo – zasady starszeństwa ziem w województwie. Ostatnie miejsce ziemi bielskiej było wbrew aspiracjom jej szlachty i próbowała ona zasadę ową zmienić. Podobnie było z kwestią obioru deputatów do Trybunału Koronnego. Zasada obioru dwóch deputatów z trzech ziem prowadziła do licznych perturbacji spowodowanych rywalizacją bielsko-drohicką i w efekcie doprowadziła do likwidacji sejmiku wojewódzkiego na mocy konstytucji sejmowej z 1699 r.³⁹

Zasady wydania

Oryginał laudum nie zachował się. Podstawą wydania stał się dokument znajdujący się w Archiwum Państwowym w Lublinie, w zespole Księgi grodzkie lubelskie, seria: Relacje, manifestacje oblaty, ks. 19, k. 312-318. Został on aktykowany w urzędzie grodzkim lubelskim w dniu 30 września 1577 r. (*feria secunda post foestum Sancti Michaelis*), na podstawie ekserptu z oblaty w urzędzie grodzkim drohickim. Oblata została dokonana dnia 10 września (*feria tertia post*

³⁷ E. Kalinowski, *Podlasianin Wielkopolaninem: z nieznanych dziejów przynależności terytorialnej Podlasia po 1569 r.*, „Przegląd Historyczny” 2015, t. 106, 3, s. 421-440.

³⁸ VC, t. 2, vol. 1, s. 417. Konstytucja *Urzędy tychże [Ruskiego, Belskiego] Województw i Podlaskiego* wymienia też urząd stolnika, który w województwie podlaskim istniał już wcześniej, vide przyp. 23. Urząd łowczego utworzony został w 1575 r., pierwszym urzędnikiem został Jan Dulski, *Spisy...*, s. 138.

³⁹ *Wstęp*, [w:] *Spisy...*, s. 16-18, 22-23. Vide: przypis 32.

foestum Nativitatis Virginis Mariae AD 1577). Laudum przedłożyli w urzędzie grodzkim Melchior Kostro (w tekście błędnie: „Kostrowski”), Apolinary Gałązkowski (Gałąskowski) i Marcin Brzozowski. Oblata dokumentu znajdującego się w AGAD w Księgach grodzkich mielnickich (ks. 1, k. 410v.-414) nie mogła stać się podstawą wydania z powodu złego stanu zachowania księgi. W Bibliotece Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, nr 8355, s. 27-34, znajduje się XIX-wieczna kopia zrobiona z dokumentu oblatowanego w urzędzie grodzkim lubelskim. Edycja została oparta na dokumencie aktykowanym w księgach grodzkich lubelskich, zaś oblata z księgi grodzkiej mielnickiej i XIX-wieczna kopia, posłużyły li tylko jako materiał pomocniczy.

Dokument został wydany w oparciu o zasady opracowane przez Kazimierza Lepszego⁴⁰ z zastosowaniem pewnych modyfikacji. Zmodernizowane zostały zasady ortografii i interpunkcji. Rozwinięcie abrewiacji zostało zaznaczone nawiasami zwykłymi ( ). Uzupełnienia tekstu przez wydawcę zaznaczone zostało nawiasami kwadratowymi [ ]. Zachowane zostały niektóre oboczności w pisowni, np. Drohiczyn/Drogiczyn, drohicka/drogicka; sejm/sjem; rejestr/regestr. Poszczególne artykuły laudum, wyodrębnione w tekście, zostały wyraźniej oddzielone poprzez zastosowanie akapitów.

Tekst dokumentu jest wyraźny, dukt pisma czytelny. Nieliczne poprawki, zmiany i uzupełnienia dokonane przez pisarza zostały oznaczone odsyłaczami literowymi (obok cyfrowych) i objaśnione w przypisach.

Laudum województwa podlaskiego z Drohiczyna, 9 września 1577 r.

Rkp. 1: AP w Lublinie, Ks. grodzkie lubelskie, ks. 19, k. 312-318; rkp. 2: AGAD w Warszawie, Ks. grodzkie mielnickie, ks. 1, k. 410v.-414 (zły stan zachowania); rkp. 3: BN PAU i PAN w Krakowie, nr 8355 (kopia XIX-wieczna)

[k. 312v.] My, rady, urzędnicy i wszytko rycerstwo koronne a obywatele wszytkich trzech ziem: drogickiej, mielnickiej i bielskiej województwa podlaskiego, zjachawszy się tu, na miesce zwykle naznaczone do Drohiczyna, wedle namowy i pierwsze(go) postanowienia naszego⁴¹ na dzisiejszy dzień 9 septembra złożonego i opisani, zwłaszcza w tej potrzebie dla postanowienia modi ultimae instantiae, wszytkich in genere spraw, którekolwiek p(er) viam motionis sive apel(lat)ionis do Króla Jego Mości na sejmie za dworem a quibuscumq(ue) iudiciis aut instantiis przypadły, a to dla tego, aby każdy sprawiedliwości swej do[j]ść mógł co naprędzej, gdyż przez niej w województwie naszym widzimy być wielką szkodę i ucisk ukrzywdzonem. Zaczem de malo in p[o]enis ludzie swawolni postępują. Przystawając tedy prawu

⁴⁰ K. Lepszy, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do poł. XIX w.*, Wrocław 1953.

⁴¹ Sejmik wojewódzki zwołany na 23 sierpnia 1577 r. nie odbył się z powodu słabej frekwencji.

pospolitemu [i] wolności naszej o tośmy się starali, abychmy to w województwie naszym, przykładem inszych województw, to odprawowanie sprawiedliwości świętej postanowili, jakoż [aby] nam z łaski Bożej na żadnej rzeczy nie schodziło. Ale dla więcszej uczciwości i powagi tak zacnej sprawy, nie sami przez się, ale pospołu z inszemi temi naszemu województwu przyległemi województwy sandomierskiem i lubelskiem odprawowano być potrzebuje, rozumiejąc tak postanawiamy, przyjmując i przystawając do postanowienia sprawiedliwości województw sandomierskiego i lubelskiego na okazowaniu pod Solcem w roku 1574 dnia 20 augusta uczynionego⁴²; z poprawą pewnych [k. 313] artykułów, która się stała w Opatowie in conventione g(e)n(er)ali terrae sandomirensis die 2 novembris anni 1574⁴³; ^a także i z tą poprawą, która się stała w Opatowie na obieraniu sędziów w dzień świętego Michała⁴⁴ roku 1575; także i z tą poprawą, która się stała na^{45b} zjeździe opatowskiem januarii se(cun) do anni 1577⁴⁶. Aby wszytki[e] sprawy i kauzy zatrzymane i zadzierżane, także też i te, które by na potomne czasy otworzyć i począć się mogły, sądzone i odprawowane były. Zwłaszcza, iż nam tego pozwala prawo pospolite na elekciej Henryka króla postanowiono⁴⁷ i króla Jego Miłości pana naszego miłościwego przysięgą na koronaciej utwierdzone⁴⁸. Przeto przychylając się do tego prawa wyżej mienionego i do wolności naszych szlacheckich, których jest fundamentem porzedi [?] przystojne i prędka sprawiedliwość, postanawiamy i czynimy swego województwa takie odprawowanie apelacji i mocij takim porządkiem, jaki jest [w] województwach sandomierskiem i lubelskiem postanowiono, jako się już o tem wyżej wspomniało. Z tem dokładem, iż niektórych artykułów w postanowieniu województw tych poprawić nam się zdało. Jakoż tę poprawę i zdanie swe niżej tego napisaliśmy, poddając się pod zgodę spólną z temi województwy z którymi spólną a jednostajną sprawiedliwość mieć chcemy i postanawiamy, które to nasze postanowienie sprawiedliwości ultimae instantiae prze[z] nasze zjednoczenie z województwy sandomierskiem i lubelskiem i obiecujemy, ślubujemy i przysięgamy statecznie, skutecznie i nienaruszenie trzymać i dzierżyć i wedle niego krzywdy i szkód swych dochodzić. Które to postanowienie nasze i zgodne zjednoczenie czynienia sprawiedliwości ultimarum instantiar(um) województw [k. 313v.] sandomierskiem i lubelskiem, gdzie by zaś kto potem chciał ganić, targać, psować, albo inakszem sposobem i kształtem aniż jest opisano postanowienie województw sandomierskiego i lubelskiego, takowego nie inaczej rozumieć mamy jedno pro hoste patriae, ponieważ psować by chciał na czym salus et incolumitas Reipub(licae) totius zawisła i zasiadła. Warując to jednak i w cale zachowywając, żeby zawsze w tem wyżej mianowanem sposobie postanowienia województw sandomierskiego i lubelskiego sprawiedliwości odprawowania ultimae instantiae województwa

42 Okazowanie odbyło się w rzeczywistości w dniu 17 sierpnia. Materiały dotyczące tego zgromadzenia nie zachowały się. Szlachta sandomierska i lubelska, później także podlaska często odwoływały się do „artykułów soleckich”. *Akta sejmikowe...*, s. 30.

43 Materiały dotyczące tego zgromadzenia nie zachowały się.

44 29 IX. ^{a - a} Zdanie zostało powtórzone w tekście dokumentu.

45 ^b W tym miejscu przekreślone słowo: sejmie.

46 Materiały dotyczące tego zgromadzenia nie zachowały się. Sejmik lubelski, który ściśle współpracował z sandomierskim, obradował 2 dni później, 4 lutego 1577 r. *Akta sejmikowe...*, s. 35-37.

47 VC, t. 2, vol. 1, s. 328-329, artykuł 16, *Artykuły Henrykowskie [17 maja 1573 r.]*. Henryk Walezy nie zaprzysiągł tych *Artykułów*.

48 Ibidem, s. 356-359, artykuł 14, *Litterae confirmationis Articularum Henrico Regi antea oblatorum*. Stefan Batory zaprzysiągł *Artykuły* na sejmie koronacyjnym w 1576 r.

nasze(g)o było nam wolno wszystko odmienić, albo też przyczynić, umniejszyć, co by się nam pożytkiem zgodnie zdało. Też i to sobie wolnie zostawujemy, gdzie by in[n]e województwa takowy sposób sprawiedliwości odprawowania *ultimae instantiae* sobie zezwoliły i postanowiły, że w tem z nimi zgodnie porównywać się powinni będziemy i jeden spólny stateczny sąd z jemi mieć w tej mierze wedle spólne(g)o postanowienia.

A to też sobie jeszcze w cale zachowując na potomne czasy, gdzie by się to nam więc wszytkiem zgodnie zdało włożyć zasię sprawiedliwość *ultimae instantiae* spraw i kaus wszytkich wyżej mianowanych na osobę K(róla) Je(g)o M(iłoś)ci, tedy nam tego nie ma przeszkadzać to nasze terażniejsze postanowienie i do tych województw przyłączenie. To też sobie warując, aby wszytkie *subselia minora* tak ziemskie, grodzkie, podkomorskie, komisarskie, wiecowe, były *loco et t(em)po(re) suis* odprawowane *instantiis descriptis*.

Na te sądy sędziowie obierani mają być na sejmiku województwa wszytkie(g)o nasze(g)o podlaskiego ze wszytkich trzech ziem to jest: drogickiej, mielnickiej i bielskiej w Drohiczynie z każdej ziemie po jednym sędziem. Na których obieranie każdego roku [k. 314] już teraz sobie składamy czas dzień św. Michała⁴⁹, na którym sejmiku każda ziemia obrać spólnie ma między sobą osobę jednę godną, bogobojną, cnotliwą, prawą i z wiecami ziem swych sądowych umiętną, dobrze osiadłą.

Ci sędziowie mają być obierani *promiscue* tak z ichmość panów rad, jako też i z rycerstwa, a wszakoż z tych, którzy na sędziach jakich siedzą apelacje albo ruszenia od ich dekretów idą, obierani być nie mają.

Obrani sędziowie do drugich tylko sądów trwać mają, to jest do roku, a in[n]i na ich miejsce obierani być mają.

A żaden z elektów na sądy obierani być nie ma powtóre aż po czwartym roku. Wszakoż w tym artykule to sobie warujemy, iż jeśli by się nam wszytkiem w którejkolwiek ziemie obrani sędzia podobał, tedy rok po roku wolno nam go będzie obrać, jeśli się nań wszyscy obywatele onej ziemie zgodziemy *nemine contradicente*.

Przysięgę ci sędziowie taką uczynić mają tamże na sejmiku elekciej swej zaraz, jaka była na nowe sądy. Tego dołożywszy, iż praktykowania w kausach wszelakich czynić nie mają żadne(g)o, ani przestroóg, ani rady dawać a jeden na drugiego taić nie ma jeśliby wiedział, żeby namniejszy podarek od kogo wziął, takowego ktoby jemu samemu albo komu drugiemu co dawał, oznajmić. A takowy, który by słusznie w tem był pokazan, ma być z tych sądów wyrzucon, a potem *inhabilis* na wszytkie urzędy póki żyw.

Sądzić mają sprawiedliwie wedle opisanego prawa i *pospolite(g)o* zwyczaju, Boga i sumnien mając przed oczyma. A gdzie by się toż przytoczyło, przednie za okazaniem *stron novum emergens*, o czym by prawa *pospolite(g)o* nie było, tedy *exaudita controversia et consc(ri)pta* mają odesłać *in concluso rotulo* na sejm *sub poenis partium*. A tam na takową sprawę statut ma być uczynion [k. 314v.] na temże sejmie *de consensu om(niu)m ordinum* a zaś na trybunał *illus* także *sub sigillo regali* ma być odesłan a z tego ma być uczynion dekret. A w inszych *causas* wszytkich także się zachować mają, jako stoi w postanowieniu *sendomiarskiem* i *lubelskiem*. Ci sędziowie sądzić mają mocje i apelacje wszytkie od wszytkich sądów ziemskich, grodzkich, wiecowych, starościch, podkomorskich, komisarskich, zawisłe i przypadłe na dekret

Króla Jego Miłości i na sejmowy, jako trzy te, które będą przypadać generaliter, to wszystko co zwykło przychodzić na sejm p(er) viam motionis et appellationis, także i post curiam, także i te kauzy, które nie byli praktykowane na wieczasz [wiecach?]. Cóż sędziowie sędzić mają causas criminales, ale które mere criminales się okażą, te tylko przesłuchawszy, kontrowersją spisawszy, mają odesłać na sjem walny do Króla pro cognitione et decreto.

Mają też ci sędziowie sędzić causas pro poenis sessionis turris o zabicie ad instantiam instigatoris, które się zaczęły i zacząć mają, też i aktie, które ex offi(c)io o intentowane były dignitariis et officialibus pro negligentia sive excessu ex off(ic)io illorum comissa. Też chociaby strona do tego była przypozwana abo nie, ci sędziowie sędzić mają.

Dla tych akcyj wyżej mianowanych po śmierci Króla Je(g)o M(oś)ci pana naszego, ^{50c} przypodawać nie trzeba, ale iux(ta) exigentiam termini, jako mu za żywota Króla Je(g)o M(oś)ci przypadał. Także i teraz na rok przed temi sądami, okrom jeże-[li]by która strona umarła, bądź actorea, bądź rea, tedy sukce(so)ra mają przypozwać p(ar)tes reae, albo sukcesor aktorów ma odziwić [?] causam cum parte rea. Także też od uchwały terażniejszych sądów, kiedy by sędzia ziemski umarł, po śmierci [k. 315] jego przypozwać nie trzeba będzie. Conclusia dekretu taka ma być wszakże, tak [jak] gdyby była disparitas votorum, tedy je mają i drugi, i trzeci raz p(er) vota puścić, a gdzieby do trzecie(g)o razu nie zgodzili się in votis, tedy maior pars concludat.

Niebytność i śmierć któregokolwiek sędziego z onych wybranych przeszkadzać sądów tych nie ma, ale powinien będzie absens przysiąc a[!]bo na tych sądziech, albo na wtórych, iż vera infirmitate impeditus przyjachać nie mógł.

U tego sądu prokurator stroną poprawi i już kauzy swej nie może, jedno ją authentice sędziom oddać a dilacjować, nic nowego nie przyczyniając.

Dekreta wszelakie mają być, z pisma dowodnie racje wypisawszy, ferowane i pisarzom na piśmie tu(n)c aktykowane(g)o oddawane.

Inhibitu żadnych nie przyjmować, ani kauzy z rejestru przypadłej odkładać i zaczęta jeśli deliberacji potrzebuje nie dalej, jedno do trzecie(g)o dnia skończyć mają. A wszakoż absentibus in negotiis Reipub(licae) extra Regnum dilatatione iść mają.

A gdzie by też komu in aliqua causa przysięgę skazano, tedy to in arbitrio ipsius będzie komu iurament skazą, albo na roczech ziemskich powiatu swe(g)o, albo in illo tribunali, gdzie się akcja zaczęła, albo tamże u onego sądu zamierzyszy sobie czas, jakoby do przysięgi mógł cum testibus stanąwszy przysięgę odprawić, tego dołożywszy, że tamże u one(g)o sądu przysiędze sup(er) negotio principali może będzieli chciał et super damna deinde sequentia przysięgę wedle prawa pospolitego opisania uczynić. A już za taką przyczyną on sąd ma zaraz przydać wożne(g)o na wwiązanie actori et iure victori remitować strony et loci capitaneum illius districtus, ubi bona iure victi consistenterunt, pro executione facienda.

Około preskrypcii banicii fatali tak postanawiamy, jako jest opisano konstytucją na sejmie krakowskim coronationis [k. 315v.] Króla Je(g)o M(oś)ci uczynionej⁵¹. Będzie też wolno apelować stronie, której by się ukrzywdzony być rozumiał, od tych sądów do takowego sądu blisko przyszłego w roku przyszłym, gdzie już dalej apelować nie będzie mógł. A ten który będzie apelował, powinien będzie trzy grzywny położyć według elucydacji opatowskiej przed temi sędziami in instantia której jeśli

⁵⁰ ^c Powtórzenie zwrotu: Króla Je(g)o M(oś)ci.

⁵¹ VC, t. 2, vol. 1, s. 371, 4. *Praescriptio seu fatalia sub interregno*.

apel(lati)oni dekret sąd on wziąć ma, a jeśli retraktują, tedy w czas jemu wrócić mają według postanowienia opatowskiego⁵².

Mie[ ]sce tym sądom postanawiamy Lublin dla odległości województwa naszego. A obrani sędziowie województwa naszego uczyniwszy przysięgę, zaraz na zjeździe przyszedł, który sobie naznaczamy na dzień świętego Michała⁵³ pro hac vice tantum na obieranie sędziów. A inszych lat na dzień świętego Mateusza⁵⁴ ut sup(ra). Powinni będą jachać z tem naszym zgodnem postanowieniem do Sandomierza na dzień przyszy ósmy miesiąca nowembra. A tam z ichmością pany deputaty województwa sandomierskiego i lubelskiego odsądziwszy województwo sandomierskie, zaś powinni jachać do Lublina a tam odprawiać [sprawy] województwa lubelskiego i podlaskiego, a rozjeżdżać się nie mają, aż wszystkie sprawy in apell(at)onibus et motionibus i na wyrokach Króla Je(g)o M(oś)ci zawisły i te które by do tego czasu przypadły odprawy. Gdyż już nie wątpimy o ichmości panach deputacich onych wojewózd[tw], że nam, braciej swej, dla miłości dobrego Rzeczypospolitej.

Aby żaden na zjazd do onego miasta województwa naszego, kiedy oni sędziowie obierani będą, także też kiedy takowe sądy odprawowane będą z tumultem, z bronią, z wszelaką strzelbą przyjeżdżać nie śmiał.

Do sądu aby żaden nie wchodził, tylko dla wpisowania się [k. 316] do rejestru. A kogo z rejestru zawołają, aby z więtszym poczem nie wchodził jedno z prokuratorem a ze dwiema przyjaciółmi. Któremu sądowi takie bezpieczeństwo postanawiamy, jako pod Solcem⁵⁵ i w Opatowie⁵⁶ na poprawie tego artykułu jest opisano i postanowiono. Około gospód rozdawania przystawamy do postanowienia ichmości panów Sandomierzan i panów Lublan, tedy żądamy ichmość, aby według postanowienia soleckiego⁵⁷ jako deputatom naszym, tak i nam z urzędu gospody dawane były a ten artykuł około zastępowania gospód aprobujemy.

Pieczęć sądowa ziemska tych trzech wojewózd[tw] ma być z takim napisem: titulum „Sigillum iudicii g(e)n(ra)lis palatinatus Sendomiriensis, Lublinensis et Podlachiae”.

Akta takowych sądów i pieczęć w osobliwej skrzyni mają być chowane przy księgach ziemskich; wszakże te księgi mają być otwarzane na każde leżenie ksiąg z księ(ga)mi ziemskimi.

Przy tych sądziech otworzone mają być księgi ziemskie dla przyjmowania zapisów i wy[ ]mowania potrzebnych ekstraktów.

Opatrzenie sędziów i pisarza ma być z pamiętnego, które ma być in duplo, to jest dziesięć groszy.

Wszelakie zapisy, protestacje, rekognicje też mają być przed sądem onym zeznawane, które takiej wagi mają być, jako sejmowe albo ziemskie.

Starostowie dekretów wszystkich przez takowe^{58d} sędzie uczynione egzekucją czynić powinni będą s(u)b privatione officii, o co ma być pozwan ad illa iudicia g(e)n(er)alia i tam in suo termino respondować et decretum pati comissa sibi apell(at)io ne ad futurum simile iudicium. Tego też tu nieopuszczając, iż in termino apell(at)io

52 Materiały dotyczące tego sejmiku nie zachowały się.

53 29 września.

54 21 września.

55 Materiały dotyczące tego zgromadzenia nie zachowały się.

56 Materiały dotyczące tego zgromadzenia nie zachowały się.

57 Materiały dotyczące tego zgromadzenia nie zachowały się.

58 ^d W tym miejscu przekreślone słowo: wszystkie.

nis przystawając do prawa [316v.] pospolitego i zwyczajów dawnych dilacia na munimenta żadna nie ma być dawana ani kome[n]dowana i owszem, już tam każdy cum munimentis powinien być gotowem exceptis causis ex cit(a)t(i)onibus p(ro)venien(tib)us. Także in causis, które przypadają vigore motionis ab accessorio, tedy gdy już odprawia accessorium, skażą sup(er) principali, odpowiedzieć tedy parti utriusque, która by tego potrzebowa[ła] ma być dilatia ad munimenta, które okazać ma na przyszłych sędziach. A jeśli by brał dylacją do ksiąg województwa swego a tam by ani roki, ani leżenie ksiąg nie było w tem czasie, tedy ma przynieść signifikatorią od starosty iż roki i leżenie ksiąg nie było.

W artykule tego de apell(ati)one dołożywszy, iż od kaus ab accessorio na ten sąd przechodzić będzie a dekretem ono accessorium będzie nalezione na którąkolwiek instancją a przyszło u onego sądu de negotio principali kontrowertować, za którą kontrowersją gdzie by się więc nowy dekret stał, tedy od tego dekretu wolna ma być apelacja ad futurum simile iudicium. Starostowie mieszczan i wszystkich trzech ziem sądowi województwa podlaskiego: drohickiej, mielnickiej i bielskiej aby był powinien prędką a nieodwłoczną sprawiedliwość egzekucją czynić s(u)b poenis in statuto descriptis. A gdzie by był negligens in facienda executionae rei iudicatae coram iudicio g(e)nerali p(er)emptorie cit(a)tus, respondeat et pro poena satisfaciatur totiens quotiens cit(a)tus fuerit et suo p(ar)ti resarerire [?] ibidem in instanti tenebitur p(er) p(ar)tem iudici comprobata; których jeśli by tam zaraz nie odłożył, tedy vicinior capitaneus egzekucją na dobrach jego ratione poenarum et d(am)norum czynić będzie powinien; którego viciniorum tak rozumieć chcemy, do którego się strona [k. 317] ukrzywdzona uda, który tam in p(er)lucris et lucris stronie ukrzywdzonej egzekucją na stronie onej która jest incovicta, także i na staroście czynić ma usq(ue) ad ultimum gradum, ut de iure veniet sub damnis et poenis ut supra; toż ma być rozumiano i o staroście na którym by prawo było od kogo przewidziano, albo który by kogo z majątności wybił.

Starostowie i urzędnicy wszyscy ziemscy, także też i grodzcy, aby nie byli ex officio et bonis za dworem na sjem pozywani jedno do tych sądów ulimae instantiae, a pozwy na nie mają być dawane sub sigillo terr(estr)is illius districtus. Także też wszyscy ad proseq(uentio)nem motionis et apellationis tum et cit(a)t(i)onis revifficatoriales pozwy mają rewidować s(u)b sigillo iudicii terr(estr)is illius districtus tem swoim deputatom, które obierzemy, dajemy władzę i moc limitować sądy te, jeśli by które legale impedimentum przypadło, to jest albo ruszenie pospolite, albo conventus g(e)n(er)alis, albo – czego Boże uchowaj – pestis. W czem się mają z wiszemi [inszemi] sędziami województw sandomierskiego i lubelskiego zgadzać.

Ci deputaci do tych sądów mianowani nie mają sędzić apelacji od sądów ziemskich o dziesięćcinę; także aby sąd ziemski i grodzki in minoribus subseliis będą nie odprawowały i starosta i sąd jego aby egzekucji nie czynił dotąd, aż będzie compositio inter status. Co vigore pr(aese)ntis conventus w swoim województwie postanawiamy; czego czynić nie mają s(u)b poenis in statutis cont(ra) officiales negligente descriptis.

Pod tem czasem sądenia województwa sandomierskiego i lubelskiego roki ziemskie, podkomorskie, komisarskie i grodzkie województwa podlaskie(g)o mają być odprawiane czasów w statucie opisanych, a gdy się poczną odprawować iudicia ultimae instantiae województwa podlaskie(g)o, [k. 317v.] na ten czas urzędnicy mają przestać odsądenia spraw sądowych.

I też w województwie naszym podlaskiem a s(u)bsellis minoribus, jako od sądów ziemskich, starościńskich, grodzkich, podkomorskich, komisarskich apellatio ani motio są int(er)ponowane. Przeto to sobie warujemy pro hac vice tantum sądów

niniejszych przyszyłych *ultima instantiae* vigorem mieli a tem kaus swych nie tracili, ale aby gdzie int(er)ponowali apelacja była rozumiana pro motione iuridice int(er)posita iux(ta) p(re)sc(ri)ptum statuti.

A iż panowie starostowie wszystkich trzech ziem wedle konstytucyj anni 1562⁵⁹ sami sądów swych nie odprawowali osobami swemi a tak to sobie warujemy, aby te dekreta ważne ^etak^{e60} były, które sędziowie ich odprawowali, jakoby je starostowie sądzili pro hac vice tantum.

A iż z tem naszym postanowieniem rozumieliśmy być rzecz potrzebną posłać tak do ichmości panów Sandomierzan na zjazd do Opatowa na dzień świętego Michała⁶¹, jako też i do Lublina do ichmości panów Lublan, tedy naznaczamy spośród siebie bracią swą urodzone(g)o pana Jana Niemierę stolnika podlaskiego⁶² do Opatowa, a urodzonego pana Apolinara Gałązkowskiego⁶³ do Lublina, którem tę moc dajemy zgadzać się z ichmościami na te artykuły, które są na sejmik lubelski i opatowski od ichmościów panów deputatów iudiciorum *ultima instantiae* województwa sandomierskie(g)o i lubelskie(g)o propter melior(ati)onem i elucid(ati)onem posłano.

A iżby to nasze zgodne postanowienie skutek swój brało i owszem obywatelom województwa podlaskiego ku wiadomości przychodziło, za naznaczeniem osób pewnych spośród siebie opisano i przez nas wszystkich poprawione i przyjęte to nasze wspólne postanowienie zgodnie napisane za podpisy rąk tych naszych deputatów⁶⁴ do ksiąg grodzkich [k. 318] drohickich do aktykowania oddajemy używając w tem jegomości pana starosty miesca onego⁶⁵, aby do inszych urzędów województwa tego authe(n)tice z urzędu swego ku aktykowaniu odesłać raczył⁶⁶; aby tam każdy z grodu swego to sobie dla wiadomości wy[j]mował.

Działo się to w Drohiczynie na zjeździe województwa podlaskie(g)o dla ustanowienia sprawiedliwości swej odprawienia *ultimarum instantiarum*, die 9 septembris, to jest w poniedziałek po Narodzeniu Panny Marjej, roku pańskiego tysiąc pięćset sied[em]dziesiąt siódmego.

Sebastian Suchodolski⁶⁷ de manu propria,
Arnolphus Hlebowicz vexillifer⁶⁸ de manu p(ro)pria,
Martinus Wąż subiudex⁶⁹ sc(ri)pt(er)u(m),
Piotr Padkowski sędzia mielnicki⁷⁰,

59 VC, t. 2, vol. 1, s. 105, *O sędziach starościach*, pkt 53.

60 ^e-^e Słowo dopisane nad linią tekstu.

61 29 września.

62 Jan Niemiera (Niemira) stolnik podlaski 1576-1603.

63 Apolinary Gałązkowski (Gałązkowski, Gałązka) podsędek ziemski drohicki 1588-1598, deputat do sądu *ultima instantiae* z ziemi drohickiej lub mielnickiej.

64 Apolinary Gałązkowski, Melchior Kostro i Marcin Brzozowski wykonali oblatę w grodzie drohickim, zapewne więc to oni zostali obrani na pierwszych deputatów województwa podlaskiego do sądów *ultima instantiae*.

65 Mikołaj Kiszka starosta drohicki 1556-1587, wojewoda podlaski 1569-1587.

66 Zachowała się tylko oblata w księgach grodzkich mielnickich. Nie zachowały się księgi grodzkie drohickie i brańskie, w których oblatowane było owo laudum.

67 Sebastian Suchodolski wojski drohicki 1576-1584.

68 Arnolf Hlebowicz chorąży drohicki i mielnicki 1572-1592.

69 Marcin Wąż podsędek drohicki 1557-1587.

70 Piotr Padkowski (Padkowski) sędzia ziemski mielnicki 1561-1585.

Jan Kosiński pisarz ziemie drohickiej⁷¹ s(ubs)c(ripse)rat,
 Andrzej Jałbrzyk Wszeński⁷² s(ubs)c(ripse)rat,
 za zleceniem Melchior Kostrowski⁷³,
 za zleceniem sc(ripse)rat Piotr Gnojeński⁷⁴ ręką swą,
 Jan Melchior Bokiej⁷⁵, Marcin Brzozowski⁷⁶, Maciej Pobikrowski sędzia grodzki
 drogicki⁷⁷ sc(ripsa)nt.
 Ex actis castren(sibus) Drohicen(sibus), sub sigillo capitan(eali) resc(ri)ptum.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

- Archiwum Główne Akt Dawnych, Dokumenty pergaminowe, nr 1137.
 Archiwum Główne Akt Dawnych, Kopicjana, nr 18.
 Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi grodzkie brańskie, ks. 8.
 Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi grodzkie mielnickie, ks. 1.
 Archiwum Państwowe w Lublinie, Księgi grodzkie lubelskie, seria: relacje, manifestacje, oblaty, ks. 19.
 Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie (BN PAU i PAN), rkps 8355.
 Biblioteka PAN w Kórniku, rkps 247.
 Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, rkps 354.
 Nacjonalny gistoryczny archiw Białarusi w Mińsku, f. 1708, op. 1, ks. 202.
 Nacjonalny gistoryczny archiw Białarusi w Mińsku, f. 1715, op. 1, ks. 167.

Źródła drukowane

- Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016.
 de Noailles Emmanuel, *Henri de Valois et la Pologne en 1572*, t. III, *Documents et pieces justificatives*, Paris 1867;

⁷¹ Jan Kosiński pisarz ziemski drohicki 1569–1588, syn Adama Kosińskiego kasztelana podlaskiego.
⁷² Andrzej Jałbrzyk Wszeński (Wyszyński) pisarz grodzki brański 1573–1590, podstarości grodzki brański 1590–1591, wojski drohicki 1586–1591, sędzia ziemski bielski 1591–1595.
⁷³ Melchior Kostro podstarości drohicki 1591–1596, sędzia grodzki drohicki 1594, sędzia ziemski bielski 1595–1615, deputat do sądu *ultimae instantiae* z ziemi drohickiej lub mielnickiej. Forma nazwiska: „Kostrowski” została zapisana zapewne omyłkowo.
⁷⁴ Piotr Gnojeński (Gnoński) podkomorzy mielnicki 1578–1581.
⁷⁵ Jan Melchior Bokiej (Bokij) h. własnego. Rodzina Bokiejów sprawowała urzędy w ziemi drohickiej i mielnickiej w XVI i XVII w.
⁷⁶ Marcin Brzozowski podstoli podlaski i bielski 1580–1616, podstarości grodzki brański 1591–1596, starosta brański 1596–1609, podkomorzy bielski 1617–1620, deputat do sądu *ultimae instantiae* z ziemi bielskiej.
⁷⁷ Maciej Pobikrowski sędzia grodzki drohicki, pisarz ziemski drohicki 1588–1597, sędzia ziemski drohicki 1597–1602.

Volumina Constitutionum, t. 2: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585, wyd. I. Dwornicka, S. Grodziski, W. Uruszczak, Warszawa 2005.

Volumina Legum, t. 6, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860.

Opracowania

Balzer O., *Geneza Trybunału Koronnego. Studium z dziejów sądownictwa polskiego w XVI wieku*, wyd. 2., Warszawa 2009.

Bednaruk W., *Trybunał Koronny. Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578–1794*, Lublin 2008.

Dubas-Urwanowicz E., *Bezpieczeństwo wewnętrzne a geneza Trybunału. Sądownictwo koronne dwóch pierwszych bezkrólewi*, [w:] *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII wieku*, pod red. U. Augustyniak i A.B. Zakrzewskiego, Warszawa 2010.

Dubas-Urwanowicz E., *Król i szlachta na sejmach Batoriańskich. Konflikty i kompromisy*, [w:] *Między monarchią a demokracją: studia z dziejów Polski XV–XVIII wieku*, Warszawa 1994.

Dubas-Urwanowicz E., Łopatecki K., Urwanowicz J., *Akta sejmikowe podlaskie – specyfika edycji*, „Studia Edytorskie” 2022, t. 4.

Gawron P., Moniuszko A., *O Trybunale Koronnym w epoce Wazów. Uwagi na marginesie pracy Waldemara Bednaruka „Trybunał Koronny: szlachecki sąd najwyższy w latach 1578–1794”*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2010, t. 62, z. 1.

Gierowski J.A., *Sejmik generalny księstwa mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocław 1948.

Gołaszewski Ł., Zakrzewski A.B., *Ustrój województwa podlaskiego, XVI–XVIII wiek. Wybrane problemy*, [w:] *Podlasie nadbużańskie. 500-lecie województwa podlaskiego*, red. O. Łatyszonek, Ciechanowiec 2013.

Halecki O., *Przylączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w roku 1569*, Kraków 1915.

Jarmolik W., *Powstanie województwa podlaskiego*, „Białostoczczyzna” 1994, nr 4 (16).

Kalinowski E., *Podlasianin Wielkopolaninem: z nieznanych dziejów przynależności terytorialnej Podlasia po 1569 r.*, „Przegląd Historyczny” 2015, t. 106, z. 3.

Kalinowski E., *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólewi w XVI–XVII wieku*, Warszawa 2020.

Kieniewicz L., *Senat za Stefana Batorego*, Warszawa 2000.

Kłodziński A., *Na drodze do powstania Trybunału Koronnego, Projekty sejmu warszawskiego z r. 1556/7*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, t. 2, Lwów 1925.

Lepszy K., *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do poł. XIX w.*, Wrocław 1953.

Maisel W., *Trybunał Koronny w świetle laudów sejmikowych i konstytucji sejmowych*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1982, t. 34, z. 2.

Maroszek J., *Dzieje województwa podlaskiego do 1795 roku*, Białystok 2013.

- Sucheni-Grabowska A., *Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów a ruch egzekucyjny, cz. I: Geneza egzekucji dóbr*, Wrocław 1974.
- Sucheni-Grabowska A., *Spory królów ze szlachtą w złotym wieku*, Kraków 1988.
- Śladkowski W., *Sąd „ultimae instantiae” trzech województw: sandomierskiego, lubelskiego i podlaskiego 1574–1577*, „Rocznik Lubelski” 1960, t. III.
- Uruszczak W., *Zasady ustroju społecznego Rzeczypospolitej Obojga Narodów a Trybunał Koronny*, [w:] *Trybunał Koronny w kulturze prawnej Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Dębiński, W. Bednaruk, M. Lipska, Lublin 2008.
- Urwanowicz J., *Sejmiki podlaskie w XVI–XVIII w. a kształtowanie się Podlasia jako regionu*, [w:] *Konteksty regionalności. Badania inter- i transdyscyplinarne*, red. A. Kopiczko i in., Olsztyn 2019.
- Urzędnicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz, Kórnik 1994.
- Zarzycki W., *Trybunał Koronny Dawnej Rzeczypospolitej*, Piotrków Trybunalski 1993.

STRESZCZENIE

Laudum sejmiku województwa podlaskiego z Drohiczyzna, 9 września 1577 r.

W wydawanym dokumencie znajduje odbicie kilka spraw o charakterze państwowym i regionalnym. Odzwierciedla on dążenie do reformy sądownictwa apelacyjnego w Królestwie Polskim w II poł. XVI w. Sąd apelacyjny, zarazem najwyższy, wynikał z prerogatywy i zobowiązania królewskiego. Monarcha realizował funkcję sędziowską rozpatrując sprawy podczas obrad sejmowych. Rosnąca ilość zaległych apelacji z terenu całej Korony powodowała niezadowolenie osób zainteresowanych. Był to pragmatyczny powód do podjęcia dyskusji nad wprowadzeniem zmian w sądownictwie apelacyjnym. Był też powód programowy: *correctura iurium* stanowiła postulat szlacheckiego ruchu egzekucyjnego. Dążenia do wprowadzenia zmian w sądownictwie apelacyjnym przebiegały dwutorowo. Pierwszy nurt zmierzał do powołania nowej centralnej magistratury. Drugi nurt – oddolny, przejawiał dążenia szlachty do powołania sądu apelacyjnego w postaci zdecentralizowanej: poszczególne sejmiki powoływały na terenie swego okręgu sądy *ultimae instantiae*. Na ostateczny kształt powołanego w 1578 r. Trybunału Koronnego wywarły wpływ oba nurty. Podlasie, inkorporowane do Korony podczas sejmu w Lublinie w 1569 r., znalazło się w obliczu trwającej już rozgrywki o sądy apelacyjne. Szlachta województwa podlaskiego zdecydowała się dołączyć do szlachty województw sandomierskiego i lubelskiego, przodującej w działaniach na rzecz reformy sądownictwa wyższej instancji, by wspólnie powołać sąd *ultimae instantiae*. Równocześnie zabiegi o powołanie owego sądu walnie przyczyniły się do utrwalenia się na terenie Podlasia czwartego sejmiku, wojewódzkiego (obok trzech istniejących już sejmików ziemskich).

SUMMARY

**Resolution of the Assembly of the Podlasie Province of Drohiczyn,
9 September 1577**

Several state and regional issues are highlighted in the document. It reflects the push for the reform of courts of appeal in the Kingdom of Poland in the second half of the sixteenth century. The court of appeal, being the highest court, resulted from the royal prerogative and obligation. The monarch exercised his judicial function by hearing cases during Sejm sessions. The growing backlog of appeals from across the Crown caused resentment among the involved parties. This was a pragmatic reason to initiate a discussion on introducing changes in the appellate judiciary. There was also a programme reason: *Correctura iurium* was a demand of the nobility's enforcement movement. The drive for change in the appellate judiciary advanced along two tracks. The first track was aimed at establishing a new central authority. The second track, a grassroots one, manifested the nobility's drive to establish a court of appeal in a decentralized form: individual electoral assemblies appointing *ultimae instantiae* courts within their areas of operation. The final shape of the Crown Tribunal, established in 1578, was influenced by both tracks. Podlasie, incorporated into the Crown during the Lublin Sejm of 1569, found itself facing an ongoing showdown over the courts of appeal. The nobility of the Podlasie province decided to join the nobility of the Sandomierz and Lublin provinces, at the leading edge of the efforts to reform the higher courts in order to jointly establish the *ultimae instantiae* court. At the same time, endeavours to create this court were instrumental in consolidating the fourth general assembly, a provincial one (in addition to the three already existing assemblies), in Podlasie.

Andrei Radaman

Uniwersytet w Białymstoku / Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla
Polskiej Akademii Nauk
e-mail: andrej.radaman@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7211-124X
DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.03

Miejsca obrad sejmików i zjazdów szlacheckich powiatu nowogródzkiego^{*}

ABSTRAKT

Przedmiotem artykułu są lokalizacje, w których odbywały się zgromadzenia szlacheckie (zjazdy i sejmiki) w powiecie nowogródzkim Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jest to zagadnienie ważne, gdyż ukazuje ono w praktyce rolę i miejsce sejmiku w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej Obojga Narodów nawet sejm walny, który był najważniejszym organem Rzeczypospolitej nie posiadał własnego budynku obrad, tym bardziej jest to widoczne w organizacji lokalnych zgromadzeń szlacheckich. Mamy więc do czynienia z adaptacją istniejących możliwości do wymogów życia sejmikowego w Wielkim Księstwie Litewskim po unii lubelskiej z 1569 r. Dzieje sejmików nowogródzkich dają przykład sytuacji, w której szlachta powiatowa sama od początku istnienia instytucji sejmiku tworzyła przestrzeń do sejmikowania i przestrzenie szlacheckiego samorządu, budując sobie pomieszczenia sejmikowe i sądowe. To jest jeden z nielicznych w skali Rzeczypospolitej takich przykładów, który mieści się w konsekwencji w szeroko pojętej archeologii prawnej, i jest oznaką ogromnej dojrzałości szlachty nowogródzkiej. Artykuł porusza również różne kwestie organizacji obrad sejmików i zjazdów szlachty powiatu nowogródzkiego.

Places of Debates of Dietines (Sejmiks) and Other Noble Assemblies of the Nowogródek Poviats

ABSTRACT

The subject of the article is the locations in the Nowogródek (Novgorodok) poviat (district) where noble gatherings were held. This is an important issue as it highlights the role and place of the dietines (sejmiks) in the political system of the the Polish-Lithuanian Commonwealth. Even the Sejm, which was the most important organ

* Artykuł powstał w ramach programu realizowanego przez Ministerstwa Edukacji i Nauki pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki”, nr projektu 11H 20 0318 88.

of the Polish-Lithuanian Commonwealth, did not have its own meeting building, which is all the more evident in the organization of local noble assemblies. So we are dealing with the adaptation of the existing possibilities to the requirements of sejmik life. The article also touches upon another issue concerning the organization of dietinies (sejmiks) and other meetings of the Nowogródek powiat (district) nobility. The history of the Nowogródek dietinies (sejmiks) is an example of a case in which the nobility themselves, from the very beginning of the sejmik allocated quarters for sejmik and noble self-government spaces, building sejmik and court rooms for themselves. This is one of the few such examples in the Polish-Lithuanian Commonwealth and a sign of the great maturity of the Nowogródek nobility. Consequently, this example is included in broadly understood legal archeology.

Słowa kluczowe: sejmiki, województwo nowogródzkie, zamek, dwór gospodarski, kościół, izba sejmikowa

Key words: dietines (sejmiks), Nowogródek (Novgorodok) Voivodeship (Palatinate, Province), castle, manor house, church building, dietine (sejmik) chamber

Obszar województwa nowogródzkiego składał się w badanym okresie z trzech jednostek o charakterze administracyjno-sądowo-wojskowym, zwanych powiatami. W trakcie reformy ustroju państwa z lat 60. XVI w. do istniejącego od 1507 r. województwa nowogródzkiego zostały włączone położone na południe od górnego biegu Niemna powiaty słonimski i wołkowyski, wyjęte z zasięgu kompetencji wojewody trockiego¹. Granice powiatów nowogródzkiego i słonimskiego, jako nowych jednostek województwa nowogródzkiego i ich stolic były wyznaczone podczas zjazdu wojskowego, który obradował w Mińsku w listopadzie i grudniu 1564 r. oraz w styczniu 1565 r.

30 kwietnia 1565 r. król Zygmunt August wystawił w Piotrkowie po sejmie walnym koronnym przywileje dla pewnej grupy powiatów Wielkiego Księstwa (w tym dla nowogródzkiego i słonimskiego) zawierające określenie granic nowych powiatów sądowych z powołaniem urzędników sądowych ziemskich. Tym samym zatwierdził uchwały zjazdu mińskiego co do organizacji nowego ustroju terytorialnego i sądowego Litwy, przedłożone mu przez posłów panów rady – kasztelana wileńskiego i hetmana dwornego Hrehorego Chodkiewicza, mar-

¹ *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 2: Województwo trockie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. Romaniuk, A. Haratym, przy współpracy A. Macuka i J. Aniszczyk, Warszawa 2009, s. 5-6.

szałka dwornego i podskarbiego Ostafiego Wołłowicza oraz posłów rycerstwa – chorążego dwornego Hrehorego Rahożę i chorążego słonimskiego Michała Sokołowskiego (zob. aneks)².

Na Sejmie Wielkim wileńskim z przełomu lat 1565 i 1566 reformę administracyjną ukończono³ (wówczas też ostatecznie wyznaczono obszar powiatu wołkowyskiego), jednak jeszcze długo szlachta nowogródzka i pińska sądziła się w sprawie granicy administracyjnej nowogródzko-pińskiej, która została ostatecznie określona dopiero przez komisarzy króla Zygmunta III 19 marca 1599 r. oraz uchwałę sądu zadwornego (19 kwietnia 1600 r.)⁴.

W tym czasie województwo nowogródzkie osiągnęło swój ostateczny kształt terytorialny, jak i obowiązujący niemal do końca istnienia Rzeczypospolitej podział administracyjny na trzy powiaty sądowe: nowogródzki [ziemia nowogródzka⁵] (25 870 km²), słonimski (6 240 km²) i wołkowyski (4 810 km²). Terytorium wchodzące w skład województwa liczyło 36 920 km² i pod

² Z tą datą otrzymały przywileje zawierające określenie granic i wyznaczenie urzędników sądowych m.in. powiaty: brzeski (brześciański), oszmiański, miński, słonimski i nowogródzki. Zob. *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 8: *Ziemia brzeska i województwo brzeskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, T. Jaszczolt, A. Radaman, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Macuk, A. Danilczyk, A. Haratym, Warszawa 2020, s. 18 (tam i literatura).

³ М.К. Любавский, *Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства*, Москва 1900, s. 156-164, 226-232; И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский совет и его сеймик*, Юрьев 1911, s. 87-88; М.Ф. Спиридонов, *Источники о реформе административно-территориального деления Великого Княжества Литовского 1565 г. в зарубежных архивах*, [w:] *Замежная архіўная Беларусіка. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі 25-26 красавіка 1996 г.*, Мінск, укл. У.М. Міхнюк, М.Ф. Шумейка, Я.Я. Янушкевіч, Мінск 1998, s. 77-80. Ostateczny podział Wielkiego Księstwa Litewskiego (w tym i województwa nowogródzkiego) na powiaty zawiera dokument z początku 1569 r., wpisany do ML 531, k. 186v-187.

⁴ *Ограничение воеводства Новгородского с поветом Пинским*, 19 III 1599 r., Łachwa, Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Мінск (dalej: NGABM), f. 1848, op. 1, nr 1, k. 76v-79v; 19 IV 1600 r., Warszawa, AGAD, Archiwum Radziwiłłów (dalej: AR), dz. XXIII, teka 87, Łachwa, plik 11, s. 127-133; M. Siekierski, *The Estate of Łachwa of Prince Nicholas Christopher Radziwiłł (1549–1616). A Contribution to the Study of the Historical Geography and Economy of Southern Byelorussia*, "The Journal of Byelorussian Studies" 1981, t. 5, nr 1, s. 23-24, 27; A. Radaman, *Да праблемы вызначэння мяжы паміж Наваградскім і Пінскім наветамі Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага ў другой палове XVI ст.*, [w:] *Памяць стагоддзяў на карце Айчыны: Зборнік навуковых прац у гонар 70-годдзя М.Ф. Спірыдонава*, укладальнікі: Р. Аляхновіч, А. Груша, А. Доўнар, Мінск 2007, s. 73-89; М. Спірыдонаў, В. Насевіч, *Беларускія землі ў XVI ст.* Генеральная карта, 1 : 300 000, [w:] *Вялікі гістарычны атлас Беларусі*, т. 1, Мінск 2009, s. 115, 122-128, 134-138.

O kształtowaniu się granic województwa nowogródzkiego zob. też: H. Łowmiański, *Rys historyczny województwa nowogródzkiego w jego dzisiejszych granicach (do r. 1795)*, Wilno 1935, s. 20-22; М.Ф. Спірыдонаў, *Наваградчына ў XVI–XVIII ст. Пань і прыгонныя*, [w:] *Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Наваградскага раёна*, s. 101.

⁵ H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, cz. III: *Sławne Państwo Wielkie Księstwo Litewskie*, Warszawa 2008, s. 76.

względem wielkości znajdowało się na piątym miejscu wśród województw Litwy historycznej⁶.

Już 30 grudnia 1565 r. Zygmunt August w czasie Wielkiego Sejmu wileńskiego z lat 1565–1566 na prośbę stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego wystawił przywilej, zwany od miejsca wystawienia „wileńskim”, który wprowadzał instytucję sejmiku szlacheckiego⁷. Początkowo istniał tylko ten jeden rodzaj sejmiku – przedsejmowy, który miał wybierać posłów na sejmy i zajmować się innymi sprawami powiatu. Andrzej Rachuba twierdzi, że

termin „sejmik” w II Statucie Litewskim zarezerwowany był tylko dla zjazdu szlachty przed sejmem walnym i wbrew zdaniu Iwana Łappy nie wydaje się, by [prawo przywileju 1565 r.] *eo ipso* pozwalało szlachcie na sejmiku przedsejmowym powoływać do życia innego typu sejmiki i poszerzać ich kompetencje. Prawo nie dawało bowiem sejmikowi uprawnień stanowiących, a jedynie wnioskujące⁸.

⁶ *Urzędnicy WKL*, t. 2, s. 6; *Metryka Litewska. Rejestry podymnego WKL. Województwo nowogródzkie 1690 r.*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2002, s. 5; W. Bubiń, *Sejmik nowogródzki, słuczorzski i stwołowicki w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego 1764–1795*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. M. Markiewicza, Kraków 2007, s. 11.

⁷ AGAD, Depozyt w Oddziale I, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 7772, 1 k., *Nadanie ustroju sejmikowego i powołanie sądów ziemskich w Wielkim Księstwie Litewskim*; edycja – A. Радаман, *Віленскі земскі прывілей 1565 г. Вялікага князя літоўскага Жыгімонта Аўгуста*, „Беларускі гістарычны агляд” 2005, t. 12, s. 1-2 (22-23), s. 132-161. O sejmikach nowogródzkich zob. H. Wisner, *Przedsejmowy sejmik nowogródzki w latach 1607–1648*, PH 1978, t. 69, z. 4, s. 677-689 (aneks, s. 690-693); Idem, *Ktokolwiek będziesz w Nowogródzkiej stronie*, PH 1980, t. 71, z. 3, s. 655-657; W. Sienkiewicz, *Kilka uwag o udziale szlachty w sejmiku nowogródzkim*, PH 1979, t. 70, z. 3, s. 519-522; Idem, *W odpowiedzi Henrykowi Wisnerowi*, PH 1980, t. 71, z. 3, s. 657-661; A. Vasiliauskas, *Local Politics and Clientage in the Grand Duchy of Lithuania 1587–1632*, London 2001, s. 292; Idem, *The Practice of Citizenship among the Lithuanian Nobility, ca. 1580–1630*, [w:] *Citizenship and Identity in a Multinational Commonwealth Poland-Lithuania in context, 1550–1772*, red. K. Friedrich, B. Pendzich, Leiden 2009, s. 71-102; D. Urbanowicz [teraz – Konieczna], *Z problematyki obrad sejmiku nowogródzkiego w czasach Jana III Sobieskiego*, [w:] *Z badań nad Rzeczpospolitą w czasach nowożytnych*, red. K. Matwijowski, Wrocław 2001, s. 95-106; H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa 2002; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002; A. Macuk, *Szlachta województwa nowogródzkiego wobec elekcji Stanisława Leszczyńskiego i Augusta III w 1733 r.*, „Przegląd Historyczny” 2005, t. 46, z. 1, s. 41-60 i n.; W. Bubiń, op. cit., s. 192; A. Radaman, *Samorząd sejmikowy w powiatach województwa nowogródzkiego Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1565–1632*, [w:] *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII wieku*, red. U. Augustyniak, A.B. Zakrzewski, Warszawa 2010, s. 55-103 i n.; A. Радаман, А. Мацук, *Новагародак як адміністрацыйна-тэрытарыяльны цэнтр*, [w:] *Гісторыя Навагрудка – з глыбінь вякоў да нашых дзён = История Новогрудка – из глубин веков до наших дней*, рэд. кал.: М.П. Касцюк, Мінск 2014, s. 160-210; A. Rachuba, *Wolność szlachecka i niezależność państwa w opinii szlachty nowogródzkiej za rządów Wazów*, [w:] *Najwyższa Pani swoich praw... Idee wolności, niepodległości i suwerenności Rzeczypospolitej 1569–1795*, red. A. Grześkowiak-Krwawicz, Warszawa 2019, s. 103-117; A. Мацук, *Павятовыя соймкі ў сацыяльна-палітычным жыцці Вялікага Княства Літоўскага (1697–1764 гг.)*, Мінск 2023.

⁸ A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 47.

Podstawami prawnymi działalności sejmików w Wielkim Księstwie Litewskim na pierwszym etapie ich rozwoju były⁹: wileński przywilej Zygmunta Augusta z 1565 r., Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1566 r. (rozdz. III, art. 5)¹⁰ i uchwały sejmów grodzieńskich z 6 stycznia 1567 r. (art. 1, cz. 2-3)¹¹ i 10 lipca 1568 r. (art. 49)¹². *II Statut litewski* (rozdz. IV, art. 1)¹³ przewidywał też istnienie innego rodzaju powiatowego (wojewódzkiego) szlacheckiego zjazdu – elekcyjnego. Był to ważny element w procesie wyłaniania urzędników do nowych sądów ziemskich, na którym wybierano kandydatów (elektów) na ziemskie urzędy sądowe (sędziego ziemskiego, podsędziego i pisarza), od 1589 r. na urzędy chorążego i podkomorzego (*III Statut litewski*: rozdz. II, art. 5; rozdz. IX, art. 1)¹⁴, a od II poł. XVII w. i na urząd marszałka powiatowego¹⁵. Oprócz sejmików, które formalnie zwoływał wielki książę litewski, i zjazdów elekcyjnych, które formalnie mogli zwoływać z wyjątkiem monarcha, wojewoda i kasztelan, istniały zjazdy, które zbierały się na żądanie szlachty powiatowej¹⁶. Na kształtowanie się tych

9 I. Лаппо, *Великое Княжество Литовское...*, s. 509-511; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 47, 52.

10 Cyfra rzymska oznacza numer rozdziału, arabska – artykułu Statutu. Tekst artykułów 5 i 6 rozdziału III Statutu WKL 1566 r. wedle: Statut WKL 1566 r. (spis kórnicki), BN PAN w Kórniku, rkps. 818, k. 59v-60v; publikacja A. Radaman, *Віленскі земскі прывілей 1565 г. вялікага князя літоўскага Жыгімонта Аўгуста*, „Беларускі гістарычны агляд” 2005, t. 12, z. 1-2 (22-23), aneks 1, s. 159-161. Zob. też: *Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 г.*, Мінск 2003 (dalej: *II Statut litewski*), s. 79-89.

11 *Русская историческая библиотека* (dalej: RIB), t. 30, kol. 408-409. Iwan Łappo twierdził, że „primierami upuścienij i pogriješnostiej redakcii” II Statutu Litewskiego „spiešnosti i nieudovletvortielnosti redakcionnoj raboty” służył 5 artykuł III rozdziału Vtorogo Statuta”. „Upuścienija i pogriješnosti redakcii prievraščialiś w diefiekty zakona o powietovom siejmikie, i, koniečno, oni niemielenno posle načala novogo siejmikovanja na praktike vyzvali sootvietstvujučije „prošby” stanov na bliżajšich posle utwierdženija Statuta 1566 goda siejmach Vielikogo Kniažestva Litovskogo”, art. 5 rozdz. III Statutu WKL 1566 r. (I. Лаппо, *Литовский Статут 1588 г.*, t. 1, cz. I, Kaunas 1934, s. 35-36).

12 RIB XXX, kol. 476-477.

13 BN PAN w Kórniku, rkps. 818, k. 73-74v, *II Statut litewski*, s. 96-98.

14 Podobnie jak w Polsce byli to urzędnicy elekcyjni, mianowani przez króla spośród czterech kandydatów wybranych przez szlachtę zgromadzoną na sejmiku właściwego powiatu. O instytucji sejmiku elekcyjnego na Litwie pisali: I. Лаппо, *Великое Княжество Литовское...*, s. 498-519; A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000, s. 23, 41, 154-168; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 52, 203-204; A. Radaman, *Samorząd sejmikowy w powiatach...*, s. 76-84.

15 T. Wasilewski, *Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z koronną od inii lubelskiej do początku XVIII wieku*, „Zapiski Historyczne” 1986, nr 1, s. 52; A.B. Zakrzewski, *Marszałek powiatowy Wielkiego Księstwa Litewskiego – marszałkiem sejmikowym (XVI-XVIII w.)*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie: studia ofiarowana prof. J. Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. S. Russocki, W. Sudnik i in., Warszawa 1996, s. 356-357. Zob. też konstytucje sejmowe z lat 1631 i 1669 (VL, t. 3, 703-704 [s. 336] (art. 108); *Volumina Constitutionum* (dalej: VC), t. 3: 1611-1640, vol. 2: 1627-1640, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2013, s. 124; *Voluimina Legum* (dalej: VL), t. 5, 17 [s. 13] (art. 57)).

16 S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572-1632)*, Warszawa – Kraków 1984, s. 23.

zjazdów, niezwiązanych z sejmem, w województwie nowogródzkim jak i w całym Wielkim Księstwie Litewskim wywarły wpływ zjazdu szlachty z okazji popolitego ruszenia w czasie wojny moskiewskiej, jak również zjazdy z czasów pierwszego i drugiego bezkrólewia¹⁷. Przywilej *Trybunał obywatelom VKL*, przyjęty na Sejmie warszawskim z 1581 r., przewidywał utworzenie specjalnego sejmiku trybunalskiego, zwanego też gromnicznym, poświęconego wyborom deputatów trybunalskich¹⁸. Trzecie bezkrólenie miało ostateczny wpływ na krystalizację szerokiego zakresu funkcji sejmiku powiatowego¹⁹. Wreszcie *III Statut litewski* (rozdz. III, art. 9) zatwierdził kompetencje i zasady działalności sejmiku relacyjnego (posejmowego)²⁰, przedłużał też czas trwania posiedzeń sejmikowych do 4 dni, wprowadzał nową hierarchię urzędników powiatowych, zlikwidował odpowiedzialność finansową za nieobecność na sejmikach bo „każdy z miłości i powinności swej ku Rzeczypospolitej powinien na te sejmiki przybyć” (rozdz. III, art. 6)²¹. Ustrój sejmikowy ulegał stopniowej ewolucji, która znajdowała odbicie w konstytucjach sejmu walnego szlacheckiej Rzeczypospolitej. Obok tego nieprzewidziane okoliczności tworzyły nieraz precedensy²². Należy zaakceptować opinię Andrzeja B. Zakrzewskiego, że „prawo stanowione WKL unormowało sejmikową problematykę dosyć szeroko, osobiście w porównaniu z Koroną, gdzie dominowało prawo zwyczajowe, niemniej jednak niewystarczająco”²³.

Już w przywileju wileńskim z 1565 r. zostało omówione, że „sojmy małyje povietovyje” (sejmiki przedsejmowe) „osiełogo” rycerstwa powinny „zbierać się v tych że povietiech na miestcach gołowniejšych povietom i sudom rozłożonych”

¹⁷ H. Lulewicz, *Gniewów o unię...*, passim.

¹⁸ Konstytucje sejmu walnego warszawskiego roku bożego 1581, art. 41. Artykuły do prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego (*Volumina Constitutionum* (dalej: VC), t. 2: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585, wyd. I. Dwornicka, S. Grodziski, W. Uruszczak, Warszawa 2005, s. 452; VL, t. 2, s. 1020; Способ прав Трибунальских (Варшава, 1 III 1581) (Российская Национальная библиотека в Санкт-Петербурге (dalej: RNB), f. 971, Коллекция автографов П. Дубровского, автограф 124, nr 16, k. 56-67); *Трибунал обывателем Великого Князства Литовско-го, на сойме варшавском даный, року 1581*, „Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских” 1857, книга XXV, отд. II, s. 1-22; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1582–1696. Spis*, oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba, red. A. Rachuba, Warszawa 2007, s. 7-17.

¹⁹ S. Płaza, op. cit., s. 19; И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское...*, s. 306.

²⁰ Tekst III Statutu Litewskiego wedle edycji w języku starobiałoruskim z 1589 r. (*Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 г. Тэкст. Даведнік. Каментарый*, Мінск 1989) i edycji w języku polskim z 1614 (BOss II 5629).

²¹ *III Statut litewski*, Wilno 1614, s. 49. „...Wycofano się nawet z sankcji wobec senatorów, choć jedynie przy informacji o sejmikach relacyjnych dodano, że nieuczestniczenie w nich nie będzie karane” (A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 91).

²² H. Wisner, *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. Konwokacja wileńska oraz sejmiki przedsejmowe i relacyjne*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1989, t. 3, s. 51.

²³ A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 11; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 48.

(tzn. w centrach administracyjnych powiatów)²⁴. Natomiast jak przewidywał *II Statut litewski* z 1566 r. na zjazdy elekcyjne szlachta powiatowa czy „vsi chto kolwiek jakogo stanu budiet tam v tom povietie imienia svoi mieti” powinna zbierać się do dworu hospodarskiego „katoryj na pośrodku tego povietu budiet”²⁵, z czego wynika, że ten dwór nieobowiązkowo powinien być administracyjnym centrum powiatu (województwa)²⁶. Z badań nad tematem wynika, że szlachta województwa nowogródzkiego najczęściej zbierała się na sejmiki powiatowe i zjazdy elekcyjne w stolicach powiatów: w Nowogródku (w źródłach cyrylickich Новгородок [Novhorodok]), Słonimiu i Wołkowysku²⁷.

Iwan Łappo oceniał, że „sejmikowanie” raczej odbywało się w zamkach lub na dworze hospodarskim, w przeciwieństwie do sytuacji w Koronie, gdzie zbierała się szlachta w kościele lub na cmentarzu. Odrębność litewską tłumaczył znacznym odsetkiem niekatolików wśród szlachty WKsL, przynajmniej w początkach działalności sejmików²⁸. Rzeczywiście, *II Statut litewski* wskazywał, iż zjazdy na elekcje urzędników mają się odbywać na dworze hospodarskim (królewskim) „katoryj na pośrodku tego povietu budiet” (rozdz. IV, art. 1)²⁹, a *III Statut litewski* – w zamku lub na dworze hospodarskim (królewskim) (rozdz. IV, art. 1)³⁰, jednak jak słusznie pisze A. Rachuba, nie musiało się to stosować do sejmików³¹.

²⁴ A. Радаман, *Віленскі земскі прывілей 1565 г...*, s. 136, 157; И. Лаппо, *Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской Унии до смерти Стефана Батория*, т. 1, Санкт-Петербург 1901, s. 87-88; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 81.

²⁵ *II Statut litewski*, BN PAN w Kórniku, rkps. 818, k. 73-v; <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm>.

²⁶ A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 52; A. Радаман, А. Мацук, *Новагародак як...*, s. 192.

²⁷ И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское...*, s. 98-104, 558-559, 561; W. Kriegerseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991, s. 28; П. Лойка, *Шляхта беларускіх зямель у грамадска-палітычным жыцці Рэчы Паспалітай 2-й паловы XVI – 1-й трэці XVII ст.*, Мінск 2002, s. 33-34; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 47, 82, 89-90; A. Rachuba, *Miejsca obrad sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1569–1794*, [w:] *Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII ст.*, рэд. С.Ф. Сокал, А.М. Янушкевіч, Мінск 2008, s. 184, 192-193; A. Vasiliauskas, *The Practice of Citizenship...*, s. 76-77; A. Radaman, *Samorząd sejmikowy w powiatach województwa nowogródzkiego Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1565–1632*, [w:] *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII wieku*, red. U. Augustyniak, A.B. Zakrzewski, Warszawa 2010, s. 56-57; A. Радаман, А. Мацук, *Новагародак як...*, s. 166, 168.

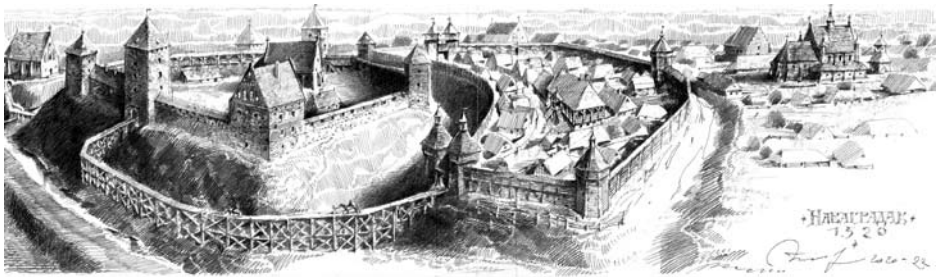
²⁸ И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское...*, s. 98-104, 559-561; A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 29; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 86-90.

²⁹ *II Statut litewski*, BN PAN w Kórniku, rkps. 818, k. 73-v; <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm>.

³⁰ *III Statut litewski*, Wilno 1614, s. 80; Minsk 1989, s. 139.

³¹ „Problem nie jest wcale tak prosty do zbadania, bo w zdecydowanej większości akty wystawione przez obradujących na sejmiku (lauda, instrukcje, kredensy) zadawały się enigmatycznym stwierdzeniem, że zebrano się *in locum solitum*, *in solitum locum consiliorum*, „na miejscu sejmikom zwyyczajnym”, „na miejsce obradom zwykle” etc. Istotne jest w takim przypadku ustalenie owego miejsca zwyczajowego” (A. Rachuba, *Miejsca obrad sejmików...*, s. 184).

Tradycyjnym [„zwykłym”] miejscem obrad szlachty nowogródzkiej nie tylko w badanym okresie lecz i do końca istnienia Rzeczypospolitej rzeczywiście był górny zamek nowogródzki położony na tzw. górze zamkowej³². Już na sejmie grodzieńskim w 1568 r. posłowie województwa nowogródzkiego wspominali o poprawie zamku „wiśnieho” i o zabezpieczeniu go „strelboju” na koszt skarbu gospodarskiego, poruszyli również sprawę odnowienia „okolnego” zamku oraz powołania horodniczego³³, który doglądałby tej pracy. W tym roku posłowie województwa nowogródzkiego prosili też o listy gospodarskie do potomków nowogródzkich horodniczych z poleceniem dostarczenia nowemu horodniczemu spisów domów, których mieszkańcy zostali zobowiązani do udziału w budowie zamku. Na prośby te władca odpowiedział, aby postąpić według starożytnego zwyczaju i wydać odpowiednie listy z kancelarii³⁴.

Ryc 1. Zamek w Nowogródku (1520 r.). Rekonstrukcja

Źródło: © Павел Татарнікаў (Paweł Tatarnikaū), 2020–2022, konsultant – dr Мікалай Волкаў (Mikałaj Wolkaū). Rekonstrukcja udostępniona przez autora i wykorzystana za zgodą autora.

³² O zamku nowogródzkim zob. R. Gürtler, *Roboty konserwatorskie na Górze Zamkowej w Nowogródku (sprawozdanie ogólne)*, „Ochrona Zabytków Sztuki” 1930–1931, z. 1-4, cz. 1, s. 181-188; Ф. Гуревич, *Древний Новогрудок. Посад – окольный город*, Ленинград 1981; Еадем, *Летапісны Наваградак*, Санкт-Пецярбург – Наваградак 2003, s. 42-47; М. Ткачоў, *Замкі Беларусі (XIII–XVIII ст.)*, Мінск 1977; Idem, *Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі XIII–XVIII ст.*, Мінск 1978, s. 44-52; А. Краўцэвіч, *Гарады і замкі Беларускага Панямоння XIV–XVIII ст.: планіроўка, культурны слой*, Мінск 1991, s. 33-35, 45-46, 93-95; Т. Габрусь, *Архітэктурныя помнікі Наваградчыны*, [w:] *Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Наваградскага раёна*, Мінск 1996, s. 150-152; А. Кушнярэвіч, *Наваградскі замак*, [w:] *Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Наваградскага раёна*, Мінск 1996, s. 90-92; Т. Вяршыцкая, *Новы погляд на гісторыю Наваградскага замка*, „Беларускі гістарычны часопіс”, 2007, nr 7, s. 44-47; М. Волкаў, *Наваградскі замак. Колькі заўваг да спробаў рэканструкцыі выгляду помніка* (12.01.2016), <https://wouk.livejournal.com/tag/Наваградак>, (01.06.2022).

³³ Urząd horodniczego był w Nowogródku długo łączony z urzędem podwojewódzkiego, np. Semen Prokopowicz Skripkowskij (Mokrzecki ze Skrzypek na Podlasiu), namiestnik i horodniczy nowogródzki (wsp. 30 V 1559 – 30 VIII 1566) (LVIA, f. 1280, opis 1, nr 121, k. 82; NGABM, F. 694, opis 4, nr 1051, k. 15-18v; E. Kalinowski, *Rodzina Mokrzeckich na Podlasiu do połowy XVII w. Studium Historyczno-Genealogiczne*, „Studia Podlaskie” 2021, t. 29, s. 51-53).

³⁴ RIB, t. 30, kol. 500-501.

O zamku jako o tradycyjnym („zwykłym”) miejscu obrad sejmików ziemi nowogródzkiej wiemy z wielu źródeł i literatury naukowej³⁵. Zamek wyznaczyła Nowogródkowi na obrady Konstytucja Sejmu Wielkiego w 1791 r. i konstytucja sejmku grodzieńskiego 1793 r.³⁶

Przez długi czas pozostawało jednak otwarte pytanie o lokalizacji *loco solito* obrad sejmików na zamku. Do obiegu naukowego do dzisiaj nie wprowadzono żadnego inwentarza zamku nowogródzkiego, dlatego nie możemy odrzucić możliwości prowadzenia przez szlachtę obrad sejmikowych w II poł. XVI w. w kilku „śvietlicach” i basztach zamkowych. Jak oceniał I. Łappo, w tym czasie sejmiki najczęściej odbywały się „v izbach sudowych”³⁷. Nie wiadomo jednak o istnieniu specjalnej izby sądowej sądu ziemskiego na zamku nowogródzkim w latach 60. i 70. XVI w. Jak twierdzi A.B. Zakrzewski, radykalna modernizacja struktury zarządzania i sądownictwa w latach 60. XVI w. spowodowała wydanie szczegółowych norm prawnych regulujących ochronę i udostępnianie akt sądowych i w myśl II Statutu Litewskiego (art. 13 rozdz. IV) sposób przechowywania akt był wspólnym obowiązkiem władzy, urzędników i miejscowej szlachty³⁸. Na posiedzeniu sądów ziemskich i w celu przechowywania ksiąg konstytucja z 1581 r. nakazała wydzielić place w miastach sądowych w celu wzniesienia odpowiednich budynków³⁹. Także w projekcie III Statutu z marca 1584 r. (rozdz. III, art. 7, 29) był proponowany stały podatek „po 2 grośy z wołoki na strawu

35 W. Bubień, op. cit., s. 40; Tak, 20 lutego 1594 r. na zjazd (sejmik) elekcyjny nowogródzki dla wyboru kandydatów na wakujący urząd chorążego „stany wojevodstva novgorodskiego na miestco zwykloje do zamku našogo novgorodskiego zjechawsisia vodle naleźnosti svojee i Statutu prava pospolitogo” (List nominacyjny na chorągwo nowogródzkie dla Mikołaja Hołowni (N 1 III 1595) (ML 76, k. 492-v; ML 78, k. 300-301). 1 V 1613 r. elekcja na sęstwo ziemskie odbyła się od razu po tym jak szlachta zjechała się „na miesce zwykloje do Novagorodka” (ML 91, k. 173). 4 września 1630 r. też „do Nowogrodka na miejsce zwykłe ziachali” (AGAD, AR, dz. II, nr 1029, s. 1). 20 kwietnia 1632 r. sejmik elekcyjny po śmierci pisarza ziemskiego Jana Protasowicza odbył się w Nowogrodku w miejscu „zwyczajnym” (List szlachty nowogródzkiej do króla Zygmunta III z Nowogrodka, 20 kwietnia 1632 r. (or.) (Riksarkivet, Stockholm, Extranea IX, Polen, vol. 90. Handlingar och brev., 3. Till Sverige under Karl X Gustavs krig förda polska arkiv., teka „T”, Diverse personer till Sigismund III, nr 1, k. 1v, nr 1, k. 1-v)). W sierpniu-wrzeźniu 1719 r. na kilku sejmikach elekcyjnych szlachta powiatu nowogródzkiego znów zebrała się „ad locum solitum obrad naszycy” (ML 581, k. 868-869v, 875-876v, 1038-1040 i in.). A. Rachuba wspomina obrady sejmików nowogródzkich na zamku w latach 1642, 1673, 1699, 1733, 1755 i 1764 (A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 89; A. Rachuba, *Miejsca obrad sejmików...*, s. 192, przypis 63), W. Bubień – obrady z lat 1780, 1784, 1792 (W. Bubień, op. cit., s. 74-76, 79, 123, 130).

36 VL, t. 9, s. 333; W. Kriegseisen, op. cit., s. 267; A. Rachuba, *Miejsca obrad sejmików...*, s. 192; W. Bubień, op. cit., s. 11, 28.

37 И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское...*, s. 559-560.

38 A.B. Zakrzewski, *Budowa archiwów szlachty trockiej*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2000, t. 11, s. 112-113. Zob. *II Statut litewski* (art. 1 i 13 rozdz. IV); art. 82 konstytucji sejmku lubelskiego 1569 r. (VC, t. 2, vol. 1, s. 255); art. 46 konstytucji sejmku walnego warszawskiego 1581 r. (VC, t. 2, vol. 1, s. 452).

39 VL, t. 2, s. 1021; VC, t. 2, vol. 1, s. 452.

posłom, kotoryje na sjem walnyj vypravovani byvajut', na budovanje domov dla złożenja knig ziemskich i na inšyje potreby⁴⁰. W latach 1584–1587 projekt tego podatku był odrzucony przez społeczeństwo szlacheckie Wielkiego Księstwa Litewskiego i te artykuły weszły do III Statutu Litewskiego w innej redakcji⁴¹.

Powyższe rozwiązania nie zamknęły możliwości uchwalenia lokalnych podatków „na budowanie domov dla złożenia knig ziemskich i na inšyje potreby”. Tak, w 1589 r. Zygmunt III i wszystkie stany sejmowe „za prośbą posłów wojewodztwa nowogrodzkiego” dały zgodę na to, żeby „mur stary w okolnym nowogrodzkim zamku i wieżę [basztę] starą nad studnią leżącą oprawić i tam dom sądowy i schowanie na księgi zbudować⁴². Na sejmiku gromnicznym (deputackim) i poselskim w początku lutego 1590 r. sejmik powiatowy nowogrodzki uchwalił pobór „na budowanie domu sudowego” w zamku. Podatek ten (2 gr. litewskie od domu szlacheckiego szlachty, która nie mając poddanych sama swe role sprawuje, z włók osiadłych po 1,5 gr. z włoki, z domów miejskich po 1 gr. z domu, od ogrodników po 0,5 gr.) wybierał pisarz ziemski nowogrodzki Jan Hołownia⁴³. W 1610 r. nowogrodzki sejmik trybunalski (gromniczny) znów uchwalił pobór na dom sądowy pomiarem 1 gr. litewski z włoki⁴⁴. Podobny podatek był uchwalany również w 1615 r.⁴⁵

⁴⁰ *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2: *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI–XVII wiek*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2009 (AZS WKsL, t. 2), s. 74.

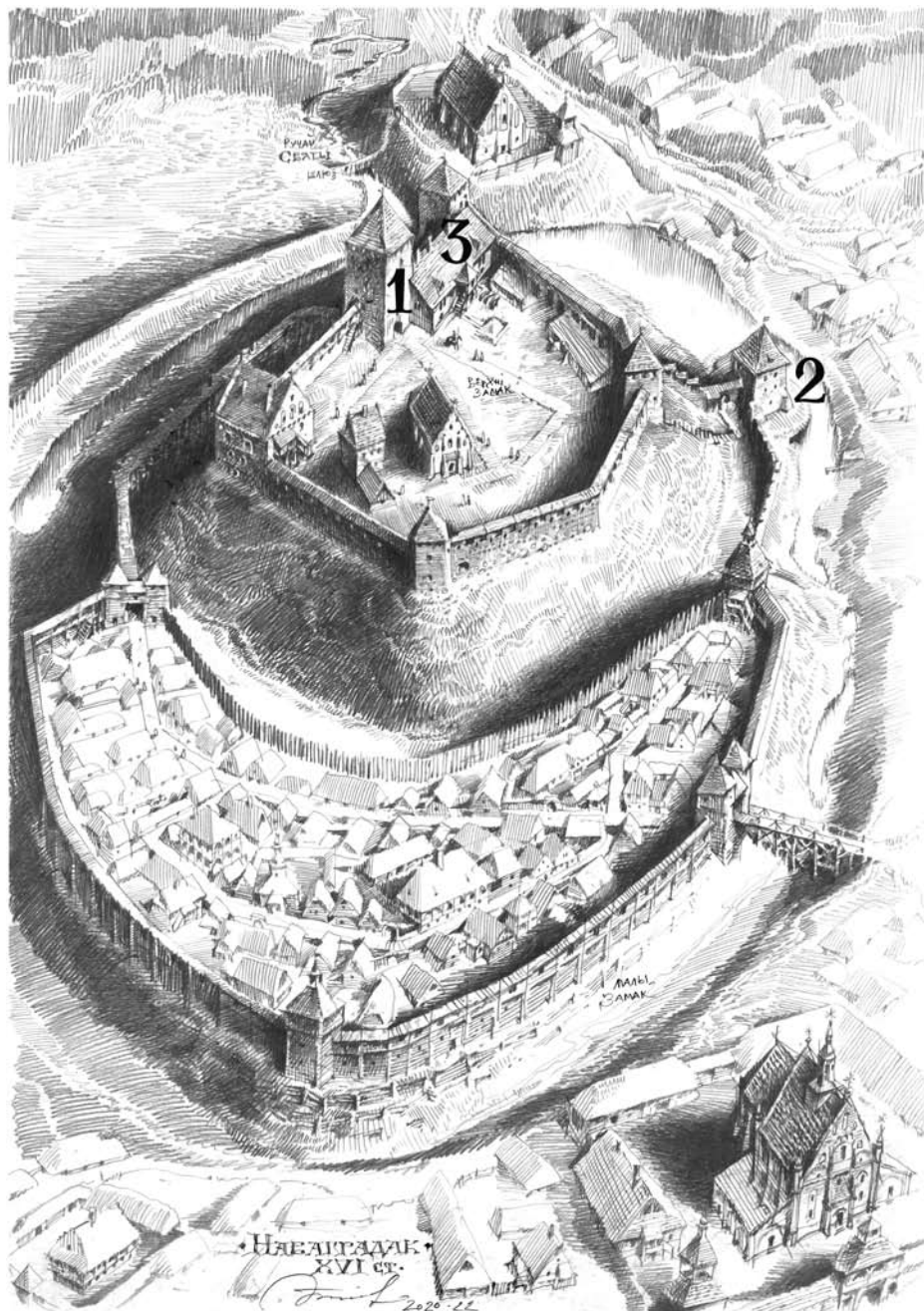
⁴¹ A.B. Zakrzewski, *Budowa archiwów...*, s. 113; A. Радаман, *Ухваленне мясцовых падаткаў на соймаках і шляхецкіх з'ездах Новагародскага ваяводства ВКЛ у другой палове XVI – пачатку XVII ст.*, „Беларускі гістарычны часопіс” 2013, nr 9, s. 28. „Zob. instrukcję posłom na sejm 1585 r. z sejmiku wileńskiego: «Z strony drugiego Statutu około założenia skarbu pospolitego dla odprawowania posłów, budowania domów sądeckich i innych potrzeb ziemskich, też się nam nie zda tego w Statut wpisować i jako rzeczy doczesne między wieczne mieszać. Ale nie zachcą li wszyscy onej dwu groszu przez panów deputatów napisane w Statucie mieć, tedy to z niego wymazać, a odłożyć w tej sprawie zastanowienie za spólną wszystkich zgodą na sejmie w Warszawie, a my panom posłom naszym dajemy moc, zgodnie z Ich Mości pany radami i inszymi pany posły wszystkimi tutejszego państwa w spólnym zebraniu na sejmie w Warszawie o założeniu pospolitego skarbu namowę i postanowienie czynić, na jaki się obyczaj w tej mierze wszystkie stany zgodzą, zwłaszcza naprzód uprosiwszy do tego mynce u Jego Krolewskiej Mości i obwarowawszy jako namocniej być może, żeby to bezpiecznie w szafunku wszystkiej Rzeczpospolitej zostawało» (B. Czart., rkps. 2242, nr 47, s. 397-404)».

⁴² Art. 94 Konstytucji sejmu walnego warszawskiego 1589 r. „*Dom sądowy i chowanie ksiąg w Nowogrodzku*”, VC, t. 2, vol. 2, s. 117; VL, t. 2, s. 1286 [289]; W. Chorążyczewski, K. Syta, *Stosunek szlachty polskiej w XVI–XVIII w. do ksiąg sądów partykularnych w świetle ustaw sejmowych i sejmikowych*, MHA 1999, t. 10, s. 17; A. Радаман, *Ухваленне мясцовых падаткаў...*, s. 28.

⁴³ Wsp. jako poborca tego podatku 20 IV 1590 r. i 2 XI 1591 r. (AGAD, AR, dz. XXIII, teka 93, plik 3, s. 82; ibidem, teka 128, plik 5, s. 2-3; A. Радаман, *Ухваленне мясцовых падаткаў...*, s. 28).

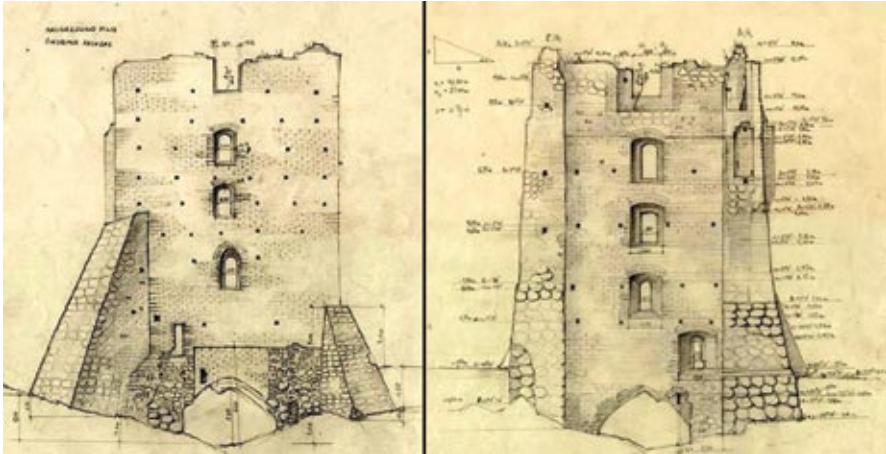
⁴⁴ AGAD, AR, dz. XXIII, teka 70, plik 6, s. 44-47; A. Радаман, *Ухваленне мясцовых падаткаў...*, s. 28.

⁴⁵ AGAD, AR, dz. XXIII, teka 70, plik 6, s. 76-77, 80-81; A. Радаман, *Ухваленне мясцовых падаткаў...*, s. 28.

Ryc 2. Zamek w Nowogródku (XVI w.): Baszta Szczytówka [1], Baszta Kałodziejnaja nad studnią [2], Izba sądowa sądu grodzkiego [3]

Źródło: © Павел Татарнікаў (Paweł Tatarnikaū), 2020–2022, konsultant – dr Мікалай Волкаў (Mikałaj Wołkaū). Rekonstrukcja udostępniona przez autora i wykorzystana za zgodą autora.

Ryc. 3 i 4. Baszta Szczytówka

Źródło: <https://wouk.livejournal.com/tag/Наваградск>

Nie wiadomo dokładnie, kiedy była zbudowana i jak długo istniała ta izba sądowa ziemska w baszcie nad studnią (lub obok niej) w dolnym (okolnym) zamku. Z pewnością jednak do chowania ksiąg ziemskich nowogrodzkich i ksiąg Trybunału głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego w 1638 r. była oddana jeszcze baszta Szczytówka na górnym zamku⁴⁶.

Po badaniach archeologicznych z lat 20. oraz z lat 60.–80. XX w. na terenie zamku nowogrodzkiego znaleziono resztki różnych budowli w tym pałacyku murowanego XIV–XVII w.⁴⁷ Zapewne ten pałacyk „po lewoj ruce všedšy v zamok” był „dawnym domem zamkowym” sądu grodzkiego, o którym są wzmianki w aktach sądowych grodzkich i o którym też wspominał w swym dziuryszu podsędek nowogrodzki Fiodor Jewłaszwowski w 1602 r.⁴⁸ Wiemy,

⁴⁶ „Із ксігі Зіемскіе і Трыбунальскіе, в Новогродку мейсца варовнего не маю, за просьбаю Послów Војеводства Новогродзкіе, а за згодю wszех Станów, więз іеднѣ в замку нашым новогродзким, названю Szczytowską, на зложене і schowanie іх дајему: ктора więза же przez starość надвѣтлонa, przeto со sobie на поправѣ іеј, на Sejmiku Relacyi blisko по Sejmie przypadającym uchwałę, terazniejšą konstytuјą ratyfikujemy”, art. 89, „Złożenie ksiąg nowogrodzkich” konstytucji sejmu warszawskiego z roku 1638, VL, t. 3, s. 963 [457]. W. Chorążyczewski, K. Syta, op. cit., s. 17.

⁴⁷ М. Малевская, *Монументальные сооружения новогродского детинца*, „Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии Академии наук СССР”, 1972–1973, nr 135, s. 90-97; Eadem, *Раскопки гражданской постройки XIV века в Новогродке*, [w:] *Археологические открытия 1977 года*, ред. Б. Рыбаков, Москва 1978, s. 420-421; Eadem, *Архитектурный комплекс новогродского детинца XIII–XIV вв. в: Древнерусское государство и славяне. Материалы симпозиума, посвящённого 1500-летию Киева*, ред. Л. Поболь, Минск 1983, s. 122-125.

⁴⁸ [по 13 IX 1602 r. Bartosz Stanisławowicz Bruchański – A.R.] ... на рок зуполный на везене засел в замку новогородском и в том похибивши листу своего, што мел засест в дому замковым по левой руще стоячим – то он по той же левой руще еще пред домом тым давним замковым збудовал избу сам и в тэй засел был... и [змарл] там» (AGAD, APR, sygn. 564, s. 49; Ф. Еулашоўскі, *Гістарычныя запіскі*, s. 119).

że w izbach sądowych (grodzkiej i ziemskiej) sejmiki nowogrodzkie obradowały w 1642 r.⁴⁹

Po zniszczeniach zamku nowogrodzkiego w latach 1655–1660 na zamku planowano wybudować izbę sejmikową, o czym wspomniano po raz pierwszy w akcie atestacji i manifeście szlachty nowogrodzkiej na sejmiku gromnicznym 2 lutego 1668 r.⁵⁰ Kolejna uchwała o odbudowie tej izby była podjęta w I poł. lat 80. XVII w., w instrukcji sejmiku przedsejmowego posłom na sejm od 5 stycznia 1685 r. czytamy

Laudum braterskie na wystawienie izby sejmikowej w Nowogrodzku uchwalone *per paenitentiam magnatum* nie jest dotąd wypłacone, otrzymają ichm. p[anowie] posłowie na tym sejmie konstytucją aprobacyi tego laudum, aby ta izba dla wygody sejmikowej dokończona być mogła⁵¹.

Jako już dobudowana izba sejmikowa wspomniana została w lipcu 1695 w instrukcji z sejmiku relacyjnego posłom do króla (Nowogródek 7 lipca 1695 r.)⁵². Według dziennika Stanisława Niezabitowskiego, w izbie sejmikowej sejmiki powiatu nowogrodzkiego obradowały 8 sierpnia 1697 r., 7 sierpnia 1698 r. i 22 września 1699 r.⁵³ Z prac naukowych Andreja Macuka wiadomo, że sejmiki deputackie (gromniczne) z lat 1742, 1748, 1750, 1751 i sejmiki poselskie z lat 1738 i 1748 też zbierały się w izbie sejmikowej. Kolejna uchwała o podatku na odnowienie izby sejmikowej (po 2 gr. z dymu) była przyjęta na sejmiku gospodarskim w 1750 r. Lecz w maju 1751 w Nowogrodzku wybuchł wielki pożar⁵⁴ i zebranych 300 złotych nie wystarczyło na jej remont. Sejmiki gromniczny i gospodarski 1753 r. odbyły się pod otwartym niebem na placu (ponadworku) zamkowym z powodu tego, że izba sejmikowa całkowicie się zawaliła. W tym roku sejmik gospodarski uchwalił na jej odbudowę kolejny podatek pomiarem „szostak bity z dymu” i już w roku 1754 sejmik deputacki znów obradował w zwykłym miejscu. Miejscem obrad sejmiku deputackiego 1761 r. była już „szopa” (pawieć) na zamku⁵⁵.

49 A. Радаман, А. Мацук, *Новагародак як...*, s. 166.

50 NGABM, F. 1730, nr 3, k. 488-489v – informację łaskawie udostępnił prof. A. Rachuba.

51 AGAD, AR, dz II, nr 1730, s. 8 – informację łaskawie udostępnił prof. A. Rachuba.

52 RNB, Pol. F IV, nr 130, nr 97 – informację łaskawie udostępnił prof. A. Rachuba.

53 S. Niezabitowski, *Dzienniki 1695–1700*, oprac., przyg. do druku i wstępem opatrzył A. Sajkowski, Poznań, 1998, s. 164, 203, 246.

54 W. Bubiń, op. cit., s. 132; A. Karpiński, *Požary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Katalog*, współpraca E. Kalinowski, E. Nowosielska, Warszawa 2020, s. 213: 8 V 1751 r.; J. Paszenda, *Kościół i kolegium jezuitów w Nowogrodzku*, „Przeгляд Wschodni” 2001, t. 7, z. 4 (28), s. 1154: 3 V 1751 r.

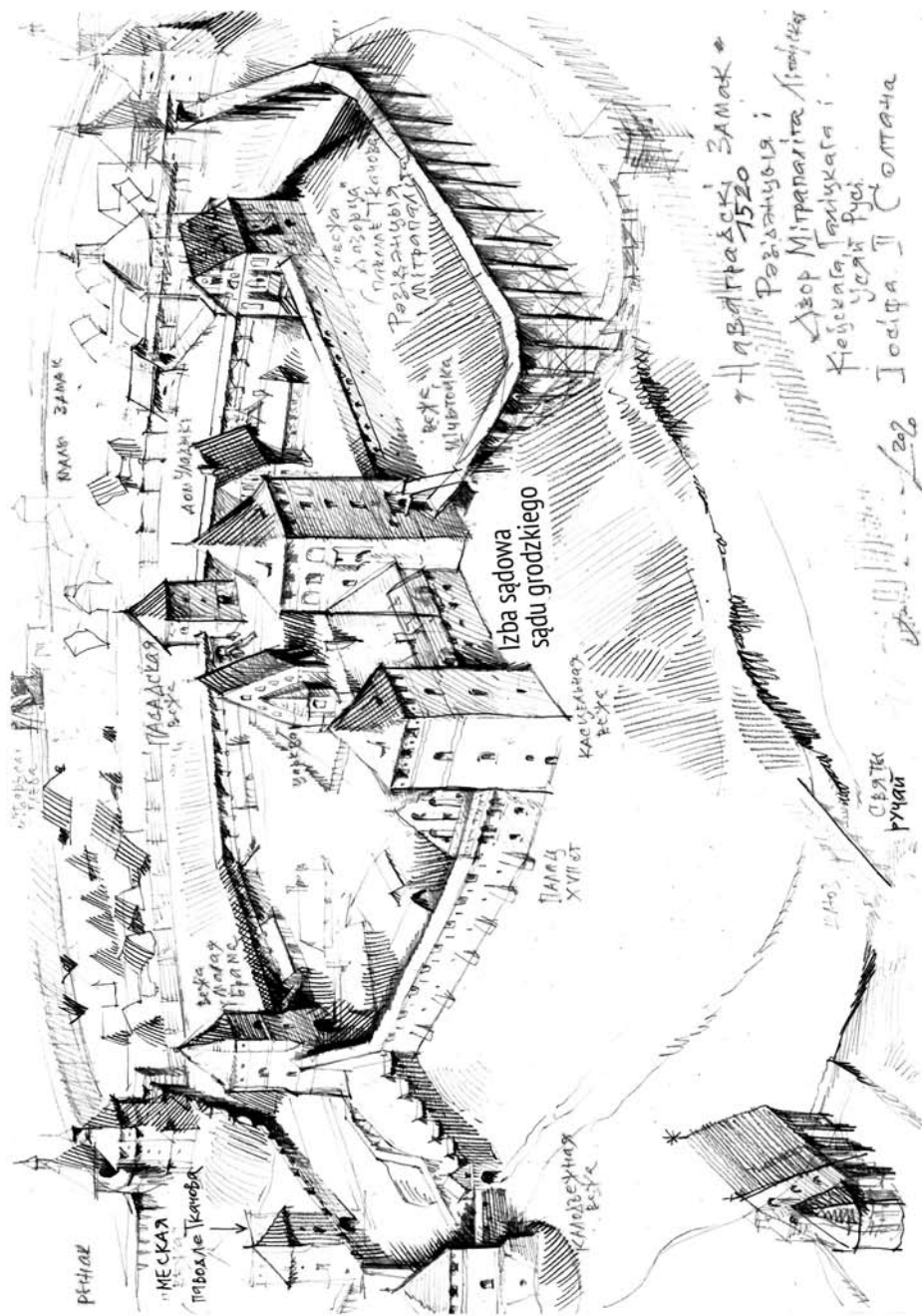
55 A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 89; A. Rachuba, *Miejsca obrad sejmików...*, s. 192; A. Macuk, *Szlachta województwa nowogrodzkiego...*, s. 52; A. Мацук, *Павятовія соймкі ў сацыяльна-палітычным жыцці Вялікага Княства Літоўскага (1697–1764 гг.)*, Мінск 2023, W. Bubiń, op. cit., s. 132-133; A. Радаман, А. Мацук, *Новагародак як...*, s. 166.

Рис. 5 і 6. Гóra zamkowa в Новогóрдку в пач. XXI в., Baszta Szczytówka [1], фото © Сяргеі Плыткewіч (Siargiej Płytkiewicz). Zdjęcie udostępnione przez autora i wykorzystane za zgodą autora.

Źródło: <https://planetabelarus.by/publications/my-sebya-ordoyu-meryaem-ili-kak-izmenilas-belarus-za-poltora-veka>

Ryc. 5. Zamek w Nowogródku (1520)

Źródło: © Павел Татарнікаў (Paweł Tatarnikaŭ), konsultant – dr Мікалай Волкаў (Mikajaj Wołkau). Rekonstrukcja udostępniona przez autora i wykorzystana za uprzejmą zgodą autora.

W latach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego obywatele szlacheccy powiatu nowogródzkiego również sami dbali o należyte miejsce obradowania sejmików, którym była izba sejmikowa⁵⁶ i z własnych funduszy przeprowadzali jej remont. „Dla tego celu powołali do kierowania, a zarazem i nadzoru nad przeprowadzeniem prac najpierw podstolego nowogródzkiego Kazimierza Jabłońskiego, a później pisarza grodzkiego i podczaszego nowogródzkiego Adama Wierzejskiego. Powinni byli oni niejednokrotnie rozliczać się ze swojej działalności na sejmikach gromniczych”⁵⁷. Z akt sejmikowych i pracy doktorskiej W. Bubienia wiadomo, że do 1765 r. izba sejmikowa znajdująca się na zamku została dwukrotnie zniszczona przez pożar i w celu odbudowy tych zniszczeń szlachta wcześniej zebrała 1100 złotych. 8 lutego 1765 r. sejmik podjął decyzję o wybudowaniu pod nadzorem horodniczego Kazimierza z Samsonów Jabłońskiego (N 20 marca 1759 – A 18 lutego 1766) nowej murowanej izby sejmikowej, która powinna być „należycie” obszerna, zaś mieć „we środku stół dla urzędników i rotmistrzów i ławy dla szlachty”. Na ten cel przeznaczone 2160 złotych wcześniej „destinowanych” na pocztę i groszowe z podymnego po 4 grosze z dymu. Prace budowlane na górze zamkowej były wstrzymane w latach 70. i później wznowione dopiero w latach 80. XVIII w. Od 1765 i do 1786 r. siedem razy na sejmikach gromniczych (gospodarskich) były uchwalone podatki na kontynuowanie dalszej rozbudowy budynków znajdujących się na zamku, przede wszystkim izby sejmikowej (prawdopodobnie zakończonej w 1766 r. i remontowanej w II poł. lat 80. XVIII w.), izby sądowej, kancelarii ziemskiej i pomieszczenia przeznaczonego na magazyny archiwalne, które musiały być „sklepieniem, kratami i drzwiami żelaznymi obwarowane”⁵⁸. W tej izbie obradowały sejmiki poselskie w sierpniu 1780 r. (rozdwojone), gromniczne z lat 1784 i 1792⁵⁹.

Nie posiadamy informacji w znanych nam źródłach o obradach sejmików w zamkowej cerkwi prawosławnej (później unickiej) Uspienija Preświatoj Bogorodzicy z XIV w., która została przebudowana w XVI w., a następnie przebudowana w II poł. XVII w.⁶⁰

⁵⁶ W. Bubień, op. cit., s. 78.

⁵⁷ Ibidem, s. 135.

⁵⁸ NGABM, F. 1730, nr 38, k. 45-46, 1502-1503; W. Bubień, op. cit., s. 15, 132-135.

⁵⁹ W. Bubień, op. cit., s. 74-76, 79, 123, 130.

⁶⁰ Ф. Гуревич, М. Малевская, К. Павлова, Т. Пономарёва, Е. Шолохова, *Новогрудская экспедиция*, [w:] *Археологические открытия 1968 года*, Москва 1969, s. 353; М. Малевская, Е. Шолохова, *Раскопки культовых сооружений Новогрудского детинца XIV-XVII в.*, [w:] *Археологические открытия 1973 года*, Москва 1974, s. 376-377; Eadem, *Раскопки церковных построек на детинце Новогрудка*, [w:] *Археологические открытия 1974 года*, Москва 1975, s. 391-392. Po zniszczeniach zamku nowogródzkiego z lat 1655-1660 na początku XVIII w. (w 1703 r. i do zburzenia w 1706) w tej cerkwi na zamku były przechowywane księgi ziemskie i trybunalskie ziemi nowogródzkiej (*Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697-1794. Spis*, red. A. Rachuba, Warszawa 2004, s. 14, przypis 32: „I pod ten czas, gdy ichm.

Ryc. 8. *Góra zamkowa w Nowogródku (1846)*, Kanuty Rusiecki (1800–1860): 1 – Cerkiew unicka Uspienija Przeświatoj Bogorodzicy; 2 – Baszta Kościelna; 3 – Baszta Szczytówka

W wiekach XVII i XVIII czasem obradowano w kościołach⁶¹. Tak, w dniach 8-9 września 1613 r. obrady nowogrodzkiego zjazdu szlacheckiego odbyły się w jednym z kościołów Nowogródka, po których szlachta udała się w pole za miasto na okazowanie wojskowe⁶². Jak twierdzi A. Rachuba, „najczęściej w Nowogródku dochodziło do zbierania się w kościele w przypadku rozbitcia sejmiku”⁶³. W grudniu 1689 r. sejmiki przedsejmowe (rozdwójone) odbyły się na zamku i w budynku kościoła (Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny i św. Barbary) zakonu jezuitów przy ul. Trojeckiej (jeszcze drewnianym).

pp. urzędników ziemskich województwa nowogrodzkiego żadnego w życiu nie było, [bo] jedni dawno pomarli, a imp. Wolski, podsędek nowogrodzki w roku tym 1703 umarł. Pod który czas księgi ziemskie trybunalskie wakowali i w zamku nowogrodzkim w cerkwie za kluczem jednego protopopy tamecznego zostawali”. 23 lipca 1764 r. na sejmiku predelekcyjnym chciano wynieść przed zgromadzonymi Stanami Rzeczypospolitej sprawę profanacji tej świątyni, do której doszło wskutku napadu na podczaszego i rotmistrza nowogrodzkich Jana i Ignacego Rowińskich dokonanego przez niejakiego Prószyńskiego. Starano się, ażeby odbudowa na ten czas już kaplicy (cerkwi) Bazylianów na placu w zamku królewskim nowogrodzkim została zatwierdzona przez odpowiednią konstytucję. W roku 1768 miały trwać prace budowlane (W. Bubiń, op. cit., s. 45, 134). Wspomniana cerkiew nie była czynna już w roku 1797 i ostatecznie była zburzona w II poł. XIX w. Zob. T. Габрусь, *Архітектурныя помнікі Наваградчыны...*, s. 151-152; M. Гайба, *Сем вежаў Наваградка*, „Культура” 2010, nr 26 (946). Zob. też: <https://www.radzima.org/ru/object-photo/6543.html>. O obradach sejmików wołyńskich w cerkwach prawosławnych Wołodymira i Łucka zob. M. Крикун, *Інструкція сеймику Волинського воеводства 1595 року*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка” 1996, t. 231, s. 421, przypis 38; H. Яковенко, *Паралельний світ: дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст.*, Київ 2002, s. 25, przypis 36. Por.: W. Kriegseisen, op. cit., s. 53.

⁶¹ Według słów Antoniego Tyzenhauza sejmiki powiatowe na Litwie odbywały się w zamkach królewskich wybudowanych w czasach przedunijnych, i jak określa: „tylko dla małych racy”, były przenoszone do klasztorów czy kościołów lub do innych miejsc (List A Tyzenhauza do S. A Poniatowskiego, 24 II 1780 r., Grodno, B. Czart., rkps 718, k. 298-299, cyt. za: W. Bubiń, op. cit., s. 15).

⁶² List wojewody nowogrodzkiego Teodora Skumina Tyszkiewicza i kasztelana nowogrodzkiego Samuela Wołowicza do kanclerza WKsL Lwa Sapiehy, Nowogródek, 11 IX 1613 r. [pol., oryg.] (Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІА України, м. Київ), ф. 48, Сапегі, оп. 1, nr 527, k. 1); A. Радаман, А. Мацук, *Новагародак як...*, s. 166, 202–203.

⁶³ A. Rachuba, *Miejsca obrad sejmików...*, s. 192.

27 czerwca 1690 i sapieżyńcy i regaliści zebrali się na sejmik w zamku, lecz sapieżyńcy zmusili przeciwników do ucieczki i stronnicy dworu opuściwszy zamek zebrali się znów w kościele Jezuitów⁶⁴.

Ryc. 9. Kościół Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, św. Józefa i św. Stanisława Kostki – zakonu jezuitów w Nowogródku, XVIII w.

Źródło: © Andrej Šulajeŭ (Андрэй Шулаеў), 2011. Rekonstrukcja udostępniona przez autora i wykorzystana za uprzejmą zgodą autora, <https://radzima.org/be/fota/48800.html>

7 lipca 1695 r. dwa podzielone sejmiaki relacyjne zebrały się w zamku. Szlachta przeciwna Sapiehom obradowała „legitime wedle prawa” na miejscu zwyczajnym sejmikowym w izbie, w której „szczęśliwie i zgodnie” ten sejmik zakończył się. Instrukcja będącego w mniejszości stronnictwa sapieżyńskiego postom do króla była spisana tegoż dnia i też z sejmiku odprawowanego w zamku nowogródzkim – miejsca *prawem pro consilis* opisanego⁶⁵. W takim razie do zbrojnego starcia na ulicach miasta i w kościele (kaplicy?) Ducha Świętego i św. Barbary zakonu Braci Miłosierdzia (bonifratrów) pod zamkiem przy ul. Kowalskiej doszło już po zakończeniu obrad rozdwojonego sejmiku⁶⁶.

⁶⁴ A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 86, przypis 31; s. 89, 145, 198; Idem, *Miejsca obrad sejmików...*, s. 192, przypisy 64-65; J. Paszenda, op. cit., s. 1151-1155.

⁶⁵ RNB, Pol. F IV, nr 130, nr 97, k. 293-296v; RNB, F. 971, awt. 126, nr 15, k. 39-42v; A. Rachuba, *Litwa wobec projektu zwołania sejmiku konnego w 1695 r. i walki Sapiehów z biskupem Brzostowskim*, „Zapiski Historyczne” 1986, t. 51, z. 1, s. 75-76; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 201; D. Urbanowicz, *Z problematyki obrad sejmiku nowogródzkiego...*, s. 102-103.

⁶⁶ RNB, Pol. F IV, nr 130, nr 97, k. 293-296v; RNB, F. 971, awt. 126, nr 15, k. 39-42v; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 92; I. Pietrzakiewicz, *Miser res sacra. Bonifratrzy w dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków 2009, s. 63-64.

Ryc. 10. Plan Nowogródka 1798 r.

Legenda: 1 – cerkiew Bazyliańców (nieczynna w roku 1798); 2 – baszty zamkowe; B – lokalizacja kościoła [wcześniej kaplicy (niekonsekrowanej)] Świętego Ducha i św. Barbary i klasztoru zakonu Braci Miłosierdzia (bonifratrów) pod zamkiem przy ul. Kowalskiej; J – lokalizacja kościoła Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, i św. Barbary później murowanego kościoła Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, św. Józefa i św. Stanisława Kostki oraz klasztoru – Jezuitów przy ul. Trojeckiej i Kowalskiej.

Źródło: Российский государственный военно-исторический архив, ф. 846, оп. 16, д. 21528, ч. 6, л. 7; J. Paszenda, op. cit., s. 1159, 1164.

W lutym 1699 r. sejmik deputacki podzielił się. Republikanie obradowali w zamku w dniach 9-11 lutego 1699 r., zaś sapieżyńcy 9 lutego w kościele zakonu jezuitów⁶⁷. Kolejny sejmik (13-14 marca 1699 r.) obradował 14 marca w refektarzu tego kościoła⁶⁸. W 1729 r. szlachta nowogródzka obradowała już w murowanym kościele Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, św. Józefa i św. Stanisława Kostki – Jezuitów⁶⁹. Według diariusza sejmiku przedsejmowego z 1780 r., spisane go przez wojewodę Józefa Niesiołowskiego, sejmik ten w wyniku rozdwojonych obrad odbywał się nie w zamku, a w refektarzu kościoła ojców Dominikanów⁷⁰. W kościołach parafialnych obradowały sejmiki nowo wydzielonego w 1791 r. z powiatu nowogródzkiego powiatu słuczorzeskiego (w kościele parafialnym w Słucku)⁷¹ i jedyny sejmik utworzonego w 1793 r.

⁶⁷ Д. Віцько, *Депутацкія соймкі ВКЛ 1699 г.*, „Arche” 2015, nr 12 (145), s. 179-182.

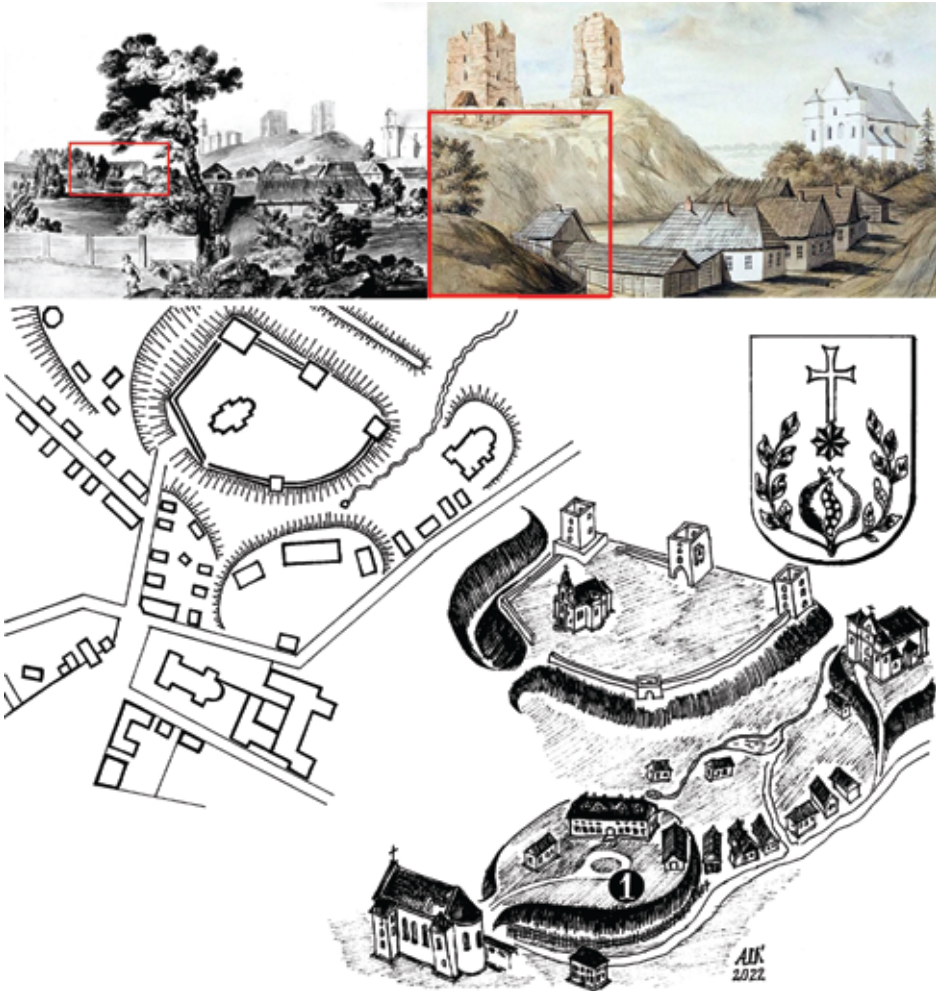
⁶⁸ Ibidem, s. 182-183.

⁶⁹ A. Rachuba, *Miejsca obrad sejmików...*, s. 192, przypisy 64-65; J. Paszenda, op. cit., s. 1151-1155.

⁷⁰ Informacja owa nie występuje jednak w laudum. Zob. W. Bubień, op. cit., s. 76.

⁷¹ VL, t. 9, s. 333; A. Rachuba, *Miejsca obrad sejmików...*, s. 192; W. Bubień, op. cit., s. 11, 167, 169. 14 II 1792 na sejmiku słuczorzeskim w sprawach dotyczących ustanowienia przyszłego miejsca obrad sejmiku – izby sejmikowej, kancelarii sądowej, a także archiwów, Michał Łopot z własnej

powiatu stwołowickiego (w kościele parafialnym w Stwołowiczach 3-6 lutego 1794 r.)⁷².

Ryc. 11. Teren klasztoru Braci Miłosierdzia (bonifratrów) pod zamkiem przy ul. Kowalskiej w Nowogródku. Kościół [wcześniej kaplica (niekonsekwrowana)] Świętego Ducha i św. Barbary [1]

Źródło: © Andrej Šulaŭeŭ (Андрэй Шулаеў), 2022. Rekonstrukcja udostępniona przez autora i wykorzystana za uprzejmą zgodą autora.

inicjatywy, miał zwrócić się do kasztelana wileńskiego Macieja Radziwiłła (W. Bubiń, op. cit., s. 167). Jak podkreślono w uchwale sejmikowej z 20 lutego 1792 r., kolejne sejmiki w Słucku miały odbywać się w innym, dogodniejszym dla obrad miejscu (w porozumieniu z właścicielem miasta Dominikiem Radziwiłłem i jego głównym opiekunem Maciejem Radziwiłłem) (В. Аніляркоў, *Случарэцкі павет (1791–1792): стварэнне, адміністраванне, скасаванне*, [w:] *Парламентарызм у Вялікім Княстве Літоўскім у XVIII стагоддзі*, Серыя „Актуальныя праблемы гісторыі і культуры”, вып. 2, Мінск 2020, s. 314-315).

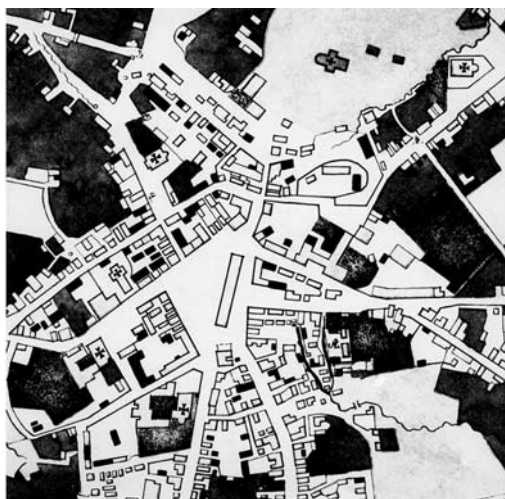
⁷² VL, t. 10, s. 316-317; W. Bubiń, op. cit., s. 11, 172-174.

Ryc. 12. Plan Nowogródka 1798 r.

Legenda: 1 – cerkiew Bazylianów (nieczynna); 2 – baszty zamkowe; 3-4 – domy sądu ziemskiego; 5-6 – Sobór Świętych Borysa i Gleba i monaster Bazylianów; 7 – cerkiew Zmartwychwstania; 8 – cerkiew św. Mikołaja; 9 – kościół Franciszkanów; 10 – kościół Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, św. Józefa i św. Stanisława Kostki – zakonu jezuitów; 11 – apteka; 12-13 – kościół św. Michała Archanioła i klasztor Dominikanów; 14 – kościół św. Antoniego i klasztor Franciszkanów; 15 – Ratusz; 17 – pałac Radziwiłłów.

Źródło: Российский государственный военно-исторический архив, ф. 846, оп. 16, д. 21528, ч. 6, л. 7; 1. А. Краўцэвіч, *Гарады і замкі Беларускага Панямоння XIV-XVIII ст.: планіроўка, культурны слой*, Мінск 1991, s. 94; 2. J. Paszenda, op. cit., 1164.

Ryc. 13. Plan Nowogródka (początek XIX w.)

Źródło: Ю.В. Чангурия, *Белорусское градостроительное искусство. Средневековое наследие, Ренессанс, Барокко, классицизм в системе европейского зодчества*, Минск 2017, с. 331, рис. 4.1.1.

Rozpatrzmy też kwestię dotyczącą miejsc zjazdów pospolitego ruszenia i zjazdów popisowych (okazowań)⁷³. Zgodnie z uchwałą sejmiku wileńskiego z 1563 r. o miejscu zwołania zjazdów popisowych w powiatach decydował chorąży powiatowy⁷⁴. Uchwała sejmiku głównego (przedsejmowego) WKsL w Słonimiu 1596 r. (12–17 marca 1596) nic nie mówiła o miejscu okazowań⁷⁵. Później w 1605 r. zjazd główny (konwokacja wileńska) stanów WKsL (2–7 maja 1605) postanowił że zjazdy popisowe nadal będą zwołane „w miejscu, gdzie się mają okazować przy mieściech sądowych, tam, gdzie się zwykli roki ziemskie i grodzkie odprawować”⁷⁶. Konstytucja sejmowa sejmiku 1607 r. nakazywała, aby zjazdy popisowe powiatowe odbywały się corocznie według uchwały sejmiku z 1563 r.⁷⁷, zaś konstytucja WKsL sejmiku zwyczajnego z 1613 r. znów ustaliła, że zjazdy popisowe w powiatach powinny się odbywać „w polu przy miastach, zamkach i dworach gospodarskich, w których się sądy i sejmiki powiatowe odprawować zwykły”⁷⁸. Po raz pierwszy taki zjazd popisowy odbył się w polu pod Nowogródkiem 10 września 1613 r., w związku z tym, że poprzednio od 8 do 9 września 1613 r. odbywał się zjazd szlachecki w jednym z nowogródzkich kościołów⁷⁹. Kolejny

73 Zob. K. Łopatecki, op. cit., s. 577: „Sejmiki pospolitego ruszenia dzieliły się na ordynaryjne i ekstrakordynaryjne. Pierwsze dotyczyły przede wszystkim sejmików deputackich (gromnicznych) i relacyjnych, których termin mógł przypaść na czas służby ziemskiej. Nie istniała norma prawna, która regulowałaby taką sytuację, każdorazowo szlachta decydowała, co należało wobec takiej sytuacji uczynić – przesunąć termin zgromadzenia, przeprowadzić go w zwykłym miejscu lub w kole wojskowym. Z kolei drugi typ sejmików był zwoływany przez króla, wojewodę (na popis). Wyjątkowo zgodę na przeprowadzenie sejmików pospolitego ruszenia wydawał sejm. W szczególności w WKsL zgromadzenia szlacheckie pospolitego ruszenia swoimi decyzjami wykraczały poza kompetencje kół wojskowych. Praktyka wskazuje, iż jeżeli władca nie sprzeciwił się tym decyzjom, stawały się one prawomocne, a pod względem prawnym uchwały były legalne ex tunc. Definicja takich zgromadzeń wyłamuje się z łatwego przyporządkowania. Można przyjąć, iż tak obradujące koła wojskowe były sejmikami pod warunkiem, że ich decyzje nie zostaną zakwestionowane przez króla”.

74 RIB XXX, kol. 318–320. Zob. też: A. Januškiewič, *Początek przemodu: sejm wileński 1563 r. na tle wojny inflanckiej i reform ustrojowych w Wielkim Księstwie Litewskim*, [w:] *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań XVI–XVIII wiek*, red. T. Ciesielski, A. Filipczak-Kocur, Warszawa – Opole 2008, s. 81–88; K. Łopatecki, op. cit., s. 171, 225.

75 AZS WKsL, t. II, s. 121.

76 AZS WKsL, t. 2, s. 149. Zob. też: H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, cz. II: *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dyplomacja. Varia*, Warszawa, s. 168; K. Łopatecki, op. cit., s. 168, 227, 292.

77 VC, t. 2, vol. II, s. 345 – błędnie 1565. Zob. też: K. Łopatecki, op. cit., s. 292.

78 VC, t. 3, vol. I, s. 148; H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów...*, cz. II, s. 169; A. Радаман, А. Мацук, *Новагаро-дак як...*, s. 202–203.

79 ANKr., ASang, rkps. 51, s. 416; ЦДДА України, м. Київ, ф. 48, Сапері, оп. 1, nr 527, k. 1; A. Радаман, А. Мацук, *Новагародак як...*, s. 202 (rys. 76), 203.

zjazd popisowy odbył się w polu pod Nowogródkiem 8–9 września 1615 r.⁸⁰ 10 czerwca 1651 r. zjazd popisowy też odbył się w Nowogródku⁸¹.

W innych miejscowościach niż w Nowogródku sejmiki i inne zjazdy szlacheckie powiatu nowogródzkiego odbywały się tylko w przypadkach nadzwyczajnych, np. w okresie wojny, wewnętrznego zbrojnego konfliktu lub epidemii⁸². Tak więc zjazd elekcyjny szlachty nowogródzkiej w końcu 1564 – początku 1565 r. odbył się podczas zjazdu pospolitego ruszenia w Mińsku (zob. aneks). W lutym 1596 r. w związku z ekspedycją wojskową przeciwko kozakom Semena Nalewajki, szlachta nowogródzka miała zebrać się w Kopylu (obecnie rejon kopylski obwodu mińskiego), gdzie zgodnie z uniwersałami króla Zygmunta III i listami hetmana wielkiego Krzysztofa Radziwiłła na 12 lutego wyznaczono zebranie pospolitego ruszenia powiatów nowogródzkiego i brzeskiego. Prawdopodobnie 12-13 lutego 1596 r. w tym miejscu odbył się nie tylko zjazd wojskowy popisowy (ekspedycyjny), lecz i sejmik przedsejmowy nowogródzki⁸³.

Urzednicy sądowi ziemscy złożyli przysięgę we wrześniu 1566 r, w Lachowiczach, co zapewne było wynikiem epidemii⁸⁴ (obecnie rejon lachowicki obwodu brzeskiego [Lachavicki rajon Bresckaj vobłaści]). Następnie sejmik przedsejmowy

⁸⁰ AGAD, AR, dz. XXIII, t. 70, p. 6, s. 78–79; *Pamiętniki Samuela Maskiewicza początek swój biorą od roku 1594 w lata po sobie idące*, Wilno 1838, s. 97; *Pamiętniki Samuela i Bogusława Maskiewiczów (wiek XVII)*, oprac. A. Sajkowski, wstęp i red. W. Czaplinski, Wrocław 1961, s. 201.

⁸¹ AGAD, AR, dz. VI, nr II-50, s. 85-99.

⁸² И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское...*, s. 561-564; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 82; A. Радаман, А. Мацук, *Новагародак як...*, s. 168.

⁸³ List hetmana wielkiego litewskiego Krzysztofa Radziwiłła do szlachty powiatu nowogródzkiego z 2 grudnia 1595 r., AR II, nr 323, s. 1-3; BPAN Kórnik 289, s. 135-136, Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka”, Wasyl Zienkowicz Cichiński, Iwan Baka, Józef Hołownia i Jan Hołownia, pisarz ziemski w imieniu zgromadzonych do analogicznego zjazdu szlachty województwa mińskiego, z Kopyła 13 lutego 1596 r.; AZS WKsL, t. 2, s. 116, 119; APR 564, s. 42-44; «Гістарычныя запіскі» Ф. Еўлашоўскага, wyd. У.М. Свяжынскі, s. 115-116; С. Леп’явко, *Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні*, Чернігів 1996, s. 164, 168, 193; Т. Кемпа, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł «Sierotka» (1549–1616), wojewoda wileński*, Warszawa 2000, s. 287; H. Lulewicz, *Nieformalne zjazdy senatorsko-szlacheckie w Wielkim Księstwie Litewskim na przykładzie wydarzeń z lat 1595–1596 (inwazja S. Nalewajki)*, [w:] *Парламенція структуры ўлады...*, s. 207-211, 215; A. Радаман, *Вайсковыя шляхецкія з’езды (нопісы і зборы паспалітага рушэння Новагародскага паведа ў другой палове XVI ст.)*, [w:] *Парламенція структуры ўлады...*, s. 223-228; A. Radaman, op. cit., s. 57, 63-64, 66; Idem, *Попісавы экспедыцыйны з’езд і перадсоймавы соймак Новагародскага паведа ў Капылі ў лютым 1596 г.*, [w:] *Капыль: гісторыя горада і рэгіёна (да 360-годдзя выдання прывілея на магдэбургскае права Капылю)*, уклад. А.А. Скеп’ян, А.Б. Доўнар, І.В. Соркіна; рэд. А.А. Каваленя, Мінск 2012, s. 185-210; K. Łopatecki, *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)*, Białystok 2013, s. 501-502; Białystok 2018, s. 503-504.

⁸⁴ AGAD, Archiwum Potockich z Radzyna (APR), sygn. 564 [dawna sygnatura 143A], s. 5-6; Ф. Еўлашоўскі, *Гістарычныя запіскі*, [w:] У. Свяжынскі, „Гістарычныя запіскі” Ф. Еўлашоўскага, Мінск 1990, s. 93.

– 25 listopada 1566 r. odbył się w Cyrynie⁸⁵ (obecnie rejon korelicki obwodu grodzieńskiego [Karelicki rajon Grodzienskaj vobłaści]). Kolejne sejmiki przedsejmowe (poselskie) i zjazdy elekcyjne tego powiatu w czasach epidemii najczęściej obradowały poza Nowogródkiem. Przed sejmem konwokacyjnym 17 września 1572 r. sejmik zebrał się w Maszewiczach⁸⁶ (obecnie rejon korelicki obwodu grodzieńskiego [Karelicki rajon Grodzienskaj vobłaści]). W Cyrynie obradował sejmik przedsejmowy 22 października 1590 r. przed sejmem 1590–1591⁸⁷ i zjazd elekcyjny 1 września 1592 r. (po śmierci podsędka Kaspra Kiersnowskiego)⁸⁸. Sejmik przedsejmowy przed sejmem zwyczajnym warszawskim 1626 r. obradował „we wsi Plebańskiej w Horodeczynie” (obecnie Haradzieczna) pod Nowogródkiem (16-18 grudnia 1625 r.)⁸⁹ (obecnie rejon nowogródzki obwodu grodzieńskiego [Navagrudski rajon Grodzienskaj vobłaści]). 4 września 1630 r. sejmik nowogródzki obradował jednak w Nowogródku i tylko podjął uchwałę o przeniesieniu do Cyryna obrad sądu grodzkiego⁹⁰.

⁸⁵ ЛННБУ ім. В. Стефаніка, Архіўум Сапіеў з Красічызна, XII: Архіўум Воўловічў з Лу́снiewа, т. 975, cz. 1, k. 24-v (uchwała podatkowa – «поголовщина от головы по пенезю»).

⁸⁶ Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), f. 1280, ap. 1, nr 121, k. 335v-336 (k. 341-342); АВАК XXXI, Wilno 1906, nr 26, s. 43 („з Божьего допущения в Новогородку на тот час поветрие не малое” [17 IX 1572]); И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское...*, s. 561-562; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 84; A. Радаман, А. Мацук, *Новагародак як...*, s. 168.

⁸⁷ 22 października 1590 r. w Cyrynie sejmik przedsejmowy dał pozwolenie na przeniesienie posiedzeń sądu grodzkiego do Cyryna, gdzie ten zasiadł «*про небытность од поветря в Новогородку за сполным позволением на прыймоване протестацій и иных вишеяких справ всех воец панов обывателей воеводства новогородского, которые се на сеймик поветовый дня двадцать второго октября до Церина зъехали были*» (AGAD, AR, dz. XXIII, teka 140, plik 2, s. 62, plik 7, s. 4, 7). W maju 1591 r. Zjazd główny stanów WKsL zatwierdził „za zgodą wszystkich stanów” opowiadania urzędowe i zeznanie woźnych, którzy się dla powietrza morowego w Nowogródku odprowowali w Cyrynie (20 [28] V 1591) (AZS WKsL, t. 2, s. 98: „Opowiadanie urzędowe i zeznanie woźnych, którzy się dla powietrza morowego w Nowogródku odprowowali, w Cyrynie za zgodą wszystkich stanów utwierdzamy”).

⁸⁸ AGAD, APR, sygn. 564, s. 40; RGADA, f. 356, op. 1, nr 35, k. 369; Ф. Еўлашоўскі, *Гістарычныя запіскі*, s. 113.

⁸⁹ Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka, Rankraščiu skyrius (dalej: LMAVB), RS, f. 198, nr 2, k. 1-3v, instrukcja sejmikowa nowogródzka; Jan Świdorski do Krzysztofa Radziwiłła z Dolatyc 21 grudnia 1625 r., AR V 15435, s. 19-20; H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów, cz. III, s. 102*; A. Vasiliauskas, *The Practice of Citizenship...*, s. 74; A. Radaman, op. cit., s. 57 (porównaj: „Z powodu zarazy kilka sejmików nie zebrało się też w ustalonych zwyczajowo miejscowościach... I tak sejmik ... nowogródzki [odbył się] pod tym miastem we wsi Rebanska Horodczyna” [sic! –A.R.] (J. Kwak, *Sejm warszawski 1626 r.*, Opole 1985, s. 19).

⁹⁰ AGAD, AR, dz. II, nr 1029, s. 1-3, 4-5; AR, dz. X, nr 700, s. 5-6. Porównaj: „Mikołaj Sapieha obecny na sejmiku przedsejmowym w Nowogródku 4 września 1630 r., przełożył z powodu szerzącej się zarazy, roczki sądowe woj. Nowogródzkiego do lata roku następnego i równocześnie postanowił przenieść kancelarię nowogródzką do Cyryna. Sam schronił się przed zarazą w Boćkach” (PSB 35, nr 1, z. 1(144), s. 123-124). „O Nowogródku zła wieść u nas: powiadają, jakoby tam były vestigia pestis [oznaki zarazy]”. Dolatycze 13 sierpnia 1630 r. Paweł Demitrowicz, ksiądz kaznodzieja ewangelicki, nauczyciel księcia Bogusława, do Krzysztofa Radziwiłła, hetmana polnego W. Ks. Litewskiego o postępach Bogusława w nauce szkolnej. Adres: Jaśnie oświeconemu księżęciu na Birzach i Dubinkach,

21 czerwca 1658 r. w czasie wojny przedsejmowy sejmik nowogródzki obradował w Nieświeżu⁹¹.

Występowały również i inne odrębności. Podczas sejmików przed sejmem 1572 r. z przyczyny epidemii szlachta zbierała się nie powiatami, lecz całymi województwami⁹². Główny sejmik przedsejmowy województwa nowogródzkiego powinien odbywać się w Słonimie, gdzie 25 listopada 1571 r. zjechała się szlachta z powiatów nowogródzkiego i słonimskiego. Na sejmiku tym nie było jednak szlachty wołkowyskiej, która zebrała się później odrębnie, w styczniu 1572 r. w centrum administracyjnym swego powiatu⁹³. Z czasów panowania Henryka Walezego i Stefana Batorego nie mamy informacji o zwoływaniu sejmików całego województwa nowogródzkiego. Uniwersał z 8 stycznia 1587 r. grodzieńskiego zjazdu senatorskiego WKsL (6-12 stycznia 1587 r.) w czasie *interregnum* zwoływał przedkonwokacyjny sejmik trzech powiatów województwa na 22 stycznia

---

hetmanowi polnemu W. Ks. Litewskiego etc., Panu i dobrodziejowi memu wielkiemu. (AGAD, AR, dz. V, nr 75; B. Radziwiłł, *Autobiografia*, Warszawa 1979, s. 197).

⁹¹ AGAD, AR, dz. II, nr 1360, k. 1; *Pamiętniki Filipa, Michała i Teodora Obuchowiczów: (1630–1707)*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba, Warszawa 2003, s. 128; А. Радоман, *Особенности российского администрирования и уголовного судопроизводства на территории Новгородского воеводства Великого Княжества Литовского, Русского и Жемайтского в 1657–1658 гг. в: Наследие российской государственности*, ред. Ю. Анохин, Барнаул 2012, s. 37.

⁹² Już na sejmie grodzieńskim z 1568 r. szlachta wileńska chciała, żeby w Wilnie odbywały się sejmiki nie tylko powiatu wileńskiego lecz i innych powiatów województwa „dla bolšoj ozdoby i učitivosti tego vojevodstva vilenskogo, stolicy jego miłosti hospodarskoje”. W przededniu sejmu lubelskiego Zygmunt August dał zezwolenie na zwołanie sejmiku wojewódzkiego w Wilnie, lecz zaznaczył, że posłowie powinni być wybierani do powiatów sądowych (RIB, t. 30, kol. 494-495; Любавский, op. cit., s. 804; И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское...*, s. 564-566; А. Радаман, А. Мацук, *Новагародак як...*, s. 168). Tryb ten – zdaniem H. Lulewicza: „stał się (...) wygodnym narzędziem do umocnienia kontroli nad szlachtą przez najwyższych dostojników, zwykle przez wojewodów. Nawiazywał ten sposób do sytuacji sprzed reform ustrojowych Zygmunta Augusta, kiedy wojewodowie wileński i trocki oraz starosta żmudzki sprawowali nad szlachtą podległych sobie obszarów niemal pełnię władzy, łącznie z sądowniczą. Ostatecznie wojewódzki sposób sejmikowania nie utrwalił się na Litwie, chociaż czasami tamtejsza elita władzy korzystała z niego w dobie pierwszych bezkrólewi. Był to niewątpliwie bardzo wygodny dla niej środek oddziaływania na dosyć powolne procedury demokracji sejmikowej, zwłaszcza w sytuacjach kiedy należało znacznie przyspieszyć sam proces podejmowania decyzji politycznych. Można by rzec, że na tym m.in. polegał oryginalny wkład Wielkiego Księstwa do recipeowanych z Korony mechanizmów demokracji szlacheckiej”. Zob. H. Lulewicz, *Gniewów o unię...*, s. 75. Może stąd pochodzi błędna opinia Jaremy Maciszewskiego, że w województwach witebskim i smoleńskim zwykle obierano na sejmy 2 posłów na sejmikach wojewódzkich. Zob. J. Maciszewski, *Szlachta polska i jej państwo*, wyd. 2, Warszawa 1986, s. 146. O sejmikach zwoływanych sposobem wojewódzkim w WKsL zob. też: O. Kanecki, *Sejmiki zwoływane sposobem wojewódzkim jako szczególna forma samorządu stanowego w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2016, t. 15, z. 1, s. 85-94.

⁹³ И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское...*, s. 562, 564, 567, aneks, s. 35-36 „До повету Волковийского о зъеханье на соймик для того, иж на першом з Новгородским и Слонимским не были”; H. Lulewicz, *Gniewów o unię...*, s. 75; zob. też: A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 85.

tego roku⁹⁴. W okresie panowania Zygmunta III sejmików wojewódzkich nie obserwujemy⁹⁵.

Wnioski

Jako sejmiki, tak i inne zjazdy szlacheckie nowogródzkie w XVI–XVIII w. najczęściej obradowały w zamku nowogródzkim, gdzie szlachta samodzielnie w ciągu kilku stuleci tworzyła przestrzeń do sejmikowania i samorządu, budując sobie różne pomieszczenia sądowe, archiwalne i sejmikowe. I to jest oznaka ogromnej dojrzałości szlachty nowogródzkiej, która od 1590 r. i do końca XVIII w. wielokrotnie podejmowała decyzję o poborach na te cele. Po zniszczeniach z II poł. XVII – pocz. XVIII w. zwykłym miejscem obrad sejmików była izba sejmikowa na zamku, wspomniana po raz pierwszy w źródłach już w 1668 r. Tylko kilka zjazdów szlacheckich powiatu nowogródzkiego i sejmików odbyło się w kościołach. Kiedy konstytucja sejmowa z 1791 r. wyznaczyła szlachcie nowo wydzielonego powiatu słuczorzeskiego miejsce w kościele parafialnym w Słucku, a konstytucja sejmowa 1793 r. szlachcie powiatu stwołowickiego – w kościele parafialnym w Stwołowiczach, szlachta nowogródzka nadal sejmikowała na zamku. Wciąż istnieje potrzeba zbadania źródeł, żeby znaleźć odpowiedź na pytanie o dokładnym czasie zbudowania izby sejmikowej i innych pomieszczeń dla obrad sejmików na zamku nowogródzkim. W innych miejscowościach niż stolica powiatu sejmiki i inne zjazdy szlacheckie nowogródzkie odbywały się tylko w przypadkach nadzwyczajnych – w okresie wojny (Mińsk, 1565; Nieśwież, 1658), wewnętrznego zbrojnego konfliktu (Kopył, 1596) lub epidemii (Lachowicze, 1566; Cyryn, 1566, 1590, 1592; Maszewicze, 1572; Horodeczyno [Haradzieczna], 1625).

94 AZS WKsL, t. I, s. 195-197; H. Lulewicz, *Gniewów o unię...*, s. 358, 360-361.

95 А. Радаман, А. Мацук, *Новагародак як...*, s. 168.

ANEKS

Akt ograniczenia i zarazem ustanowienia sądowego powiatu nowogródzkiego z powołaniem sądu ziemskiego oraz jego zaprzysiężenia na zjeździe powiatowym szlachty w Nowogródku

Przywilej Zygmunta Augusta z opisem granic powiatu nowogródzkiego i nominacją pierwszego składu sądu ziemskiego, w Piotrkowie, 30 kwietnia 1565 r.

Or.: – nieznany

K (ruska): B. Czart. 2242, nr 24, s. 209-214 (w formie aktykacji 29 czerwca 1593 r. do akt ziemskich nowogródzkich).

Wyd.: М.Ф. Спірыдонаў, *Наваградчына ў XVI–XVIII ст. Пань і прыгонныя*, [w:] *Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Наваградскага раёна*, Мінск 1996, s. 102-105.

K (polska): B. Czart. 2243, s. 231-237 (w formie aktykacji 29 czerwca 1593 r. do akt ziemskich nowogródzkich).

Жыгимонтъ Августъ,

Бож(е)ю м(и)л(о)стью король полскии, великии княз(ь) литовскии, рускии, прускии, жомоитъскии, мазовецкии, ифлянтъскии и иных.

Кн(я)зем, паном воеводам, старостам, державцам, кнегиням, паням вдовам, бояром и двораномъ нашим, татаром и всякого стану подданым нашим, тым, которые оселости свои, именья земские, мають в повете Новгородском, стану такъ духовного, яко и светского, зваща в том округе и в тых границах, яко тепер зимы прошлое, недавно на суды земские ново за росказанемъ и позволенемъ нашимъ на з(ь)езде менскомъ через панов радъ нашихъ их м(и)л(о)сть и вас всих обователи, рыцества нашего, там того панства нашего Великого Князства Литовского, на он часъ там будущих, спольным зволениемъ вашим постановлено и ограничено поветъ Новгородскии для ведомости пэвное, поки ся моц и владность суду земского оног повету и позвы того суду стегати мають⁹⁴.

Которыи жо повет Новгородскии такъ ся в замеренью и ограниченою своем маеть и в том округе всих именья которыхъ кольвекъ станов и особ, будь никого не выимуючы, тому суду новгородскому земскому и замковому подданы и належати будуть. Почоншы от Молчади реки, где впадываеть в Немонъ противъ Белицы. Рекою Немном уверьхъ до того местца, где Немон устал, до Пырешова именем Корсаков, и до Телекова именем панов Сологубов. С Телекова суходолом до Яченки, именья кн(я)зя Костентина Костентиновича Острозского, воеводы киевского⁹⁵. Зъ Яченки у реку Бчичъ, Бчичом до реки Оресы. От Оресы до Жыда озера, от Жыда озера до болота Обыдемя, от того болота до реки Случы а Случю рекою у Прыпетъ. Прыпетю уверьхъ до устья Яселды. Яселдою уверьхъ до мосту Пинского на тои жо рецэ. От того мосту суходолом, беручы у право волости их м(и)л(о)сти пана Миколая Радивила,

⁹⁴ Zjazd w Mińsku zwołany na 25 listopada 1564 r.

⁹⁵ Ostrogski Konstanty Wasyl, książę (zm. 23 lutego 1608), marszałek ziemi wołyńskiej 1550–1608 i starosta włodzimierski 1550–1579, 1588–1603, wojewoda kijowski od 1559.

воеводы виленского, маршалка земского⁹⁶, пана Миколая Юревича Радивила, воеводы троцкого⁹⁷, пана Яна Ходкевича, старосты жомойтского⁹⁸, п(а)ни Станиславовое Кишыное, воеводиное витебское⁹⁹, аж до Полонки имени кн(я)зя Романа Сангушковича, старосты житомирского¹⁰⁰. От Полонки престо суходолом до реки Молчади и где устала тая река Молчадь, тою рекою аж до устья, где в Немон упадываеть противъ Белицы.

Ознаимуюемъ вам и ведомо чынимъ симъ нашимъ листомъ, што ж мы, г(о)с(по)д(а)ръ, звыклое ласки и повинности нашеое, будучы г(о)с(по)д(а)ромъ и паномъ надъ тымъ панствомъ Великимъ Князствомъ Литовскимъ с презрениа и ласки Божое, а з вашого, всихъ станов радов и родичов, обовятелеи рыцержства тамъ того панства, м(и)л(о)сти и добровольного обраня постановевен, и головою вашою в Речи посполитои того то панства учынен, полнечы досыть, чынячы и выконываючы належность враду нашего г(о)с(по)д(а)рьского в обудвухъ тыхъ речахъ, што намъ прыслушить ку вамъ, подъданымъ нашимъ, то есть оборону и справедливость, которые обеде речи – оборона, валька – яко на сесъ часть есть и справедливость, ачкolveкъ однимъ разомъ и подъ однимъ часомъ нинешнимъ трудно могутъ ити и быти становены. Але фольгуючы прыпадкомъ и налогамъ теперешнимъ тамъ тое Речи посполитое Великого Князства, а вгожаючы и постерегаючы тежъ того, ижъ бы з стороны нашеое обеде тые справы передъ речонные повинности нашеое г(о)с(по)д(а)рьское скутокъ а выполне свое взяти могъли, а одна ся другое не упоследила и проволоки а омешканя не взела, помнечы на то, што есмо вамъ всимъ в Бельску межы иными речъми прывивьемъ нашимъ описали и утвердили, же вжо суды подле Статуту нового мелися почати и своимъ порядкомъ и поступкомъ ити отъ дня свята светог(о) Мартина прошлого в року шестъдесятъ четвертомъ [11 XI (15)64].

И попираючы, абы то, хотя ж на светии Мартинъ стати для пэвныхъ прычын не могло, предъ ся безъ мешканя дошло и конецъ въ скутьку своемъ взяло, зложили есмо были черезъ листы наши чась певныи в року минуломъ шестъдесятъ четвертомъ по святе светого Мартина у двухъ неделяхъ [25 XI 1565], на котории возвали и росказали есмо паномъ радамъ нашимъ ихъ м(и)л(о)сти и тежъ княжатомъ, панятомъ и всему рыцержству нашему, обовятелемъ и родичомъ оног(о) панства Великого Князства Литовского, до Менска зъехатися такъ для службы нашеое и земское военное на отпоръ непрятелю нашему, кн(я)зю великому московскому, о которого тягненью з воиски его до панства нашеог(о)

⁹⁶ Radziwiłł Mikołaj „Czarny” (zm. 28/29 maja 1565), książę na Nieświeżu i Ołyce, marszałek ziemski od 1544 i jednocześnie kanclerz litewski 1550 oraz wojewoda wileński 1551.

⁹⁷ Radziwiłł Mikołaj „Rudy” (zm. 27 kwietnia 1584), książę na Birzach i Dubinkach, podczaszy 1544–1551 i łowczy litewski 1546–1554, wojewoda trocki od 1550, hetman najwyższy 1556–1566, 1578–1584, wojewoda wileński od 1566 i kanclerz WKsL 1566–1579.

⁹⁸ Chodkiewicz Jan Hieronimowicz (zm. 4 sierpnia 1579), stolnik litewski 1559, starosta żmudzki 1564 i jednocześnie marszałek ziemski od 1566, kasztelan wileński od 1574, administrator i hetman inflancki 1566–1578.

⁹⁹ Anna z Radziwiłłów (zm. 1600), wdowa po Stanisławie Kiszce (zm. 1554), wojewodzie witebskim od 1544.

¹⁰⁰ Sanguszko(wicz) Roman, książę (zm. 1571), starosta żytomierski od 1557, wojewoda braclawski od 1566 i hetman polny litewski 1567–1571.

частые нас слухи на он часъ з украин доходили, яко и для вѣступу вашого в судъ земский водле Статуту нового, для росписанья поветовъ и местец на судъ и ховане книгъ и на обранье врадников судовых: судей, подъсудьков и писаров. Жебы ся то обое на ономъ зъезде однимъ разомъ отправити: безпечность речы посполитое от непрыятеля бытностию и особами панов рад их м(и)л(ос)ти, а персми мужными васъ, рыцѣрства нашего, зобраного там на одно местце, обваровати а порадокъ справедливости светое через васъ же спольною згодою и намовами вашыми водлугъ ласкавого узыченя и позволенья нашего постановити и росправити могъ.

Гдежъ на ономъ зъезде панове рады наши их м(и)л(ос)ть стану духовного и светского с княжаты, паняты, врадники земскими и дворными, хоружыми и з рыцѣрством, обовятелями тог(о) панства нашего Великого Князства, будучы на он часъ в Менску, спольнымъ зволеньемъ и згодою, яко иншыя некоторые поветы, такъ и тот Новгородский, поки ся в немъ владза суду земского и замкового и позы ихъ ростегати мають, постановили и розграничили.

Яко тая граница его вышеи в семь листе нашемъ меновите и достаточне есть описана. К тому тежъ и врадниковъ судовых на оныи поветъ Новгородский вы, которые ся з ымен(я)ми а оселостями своими в томъ повете округе и границахъ его замыкаете, водле описанья статутowego на кождыи врадъ по чотыры особы с посродку васъ братю вашу, земен шляхту, людеи добрыхъ обрали есте и паномъ радамъ ихъ м(и)л(ос)ти, на он часъ в Менску будучымъ, ихъ объявили и оповедали; на которыхъ и панове рада, споломъ з вами зволивъшы, до насъ имена ихъ на писме за печатями своими черезъ пословъ своихъ, радъ же нашихъ – пана виленского, гетьмана нашего дворного Великого Князства Литовского, старосту городенского пана Грыгоря Александровича Ходкевича¹⁰¹, а маршалка дворного, подскарбего земского Великог(о) Князства Литовского, писара нашего, старосту могилевского пана Остафья Воловича¹⁰², и тежъ черезъ пословъ отъ всего рыцѣрства шляхты, к намъ посланыхъ – хоружого дворного Грыгоря Рагозу¹⁰³, а хоружого слонимского Михаила Соколовского¹⁰⁴ послали.

А такъ мы, г(о)с(по)д(а)рь, межѣ тое братѣи вашею в ономъ повете Новгородскомъ на тотъ врадъ земский судовый черезъ васъ, рыцѣрство наше, обраное, зъ звирхности нашею г(о)с(по)д(а)рьское позволяемъ и устанавляемъ на оныи влады тыхъ особъ:

¹⁰¹ Chodkiewicz Hrehory Aleksandrowicz (zm. 19 listopada 1573), wojewoda witebski 1554, kijowski 1555, kasztelan trocki 1559 i hetman dworny 1561–1566, kasztelan wileński 1564 i starosta grodzieński 1564–1573, hetman najwyższy 1566–1573.

¹⁰² Wołłowicz Ostafi (Eustachy) (zm. 20 listopada 1587), pisarz hospodarski 1551–1566, marszałek hospodarski 1553, marszałek nadworny 1561–1569 i podskarbi ziemski 1561–1566, starosta mohylowski 1554–1565, podkanclerzy litewski 1566–1579, kasztelan trocki 1569, kasztelan wileński i kanclerz od 1579.

¹⁰³ Rahoza Hrehory (zm. 1570), dworzanin JKM, chorąży nadworny 1561, sędzia ziemski miński 1566.

¹⁰⁴ Sokołowski Michajło (zm. po 1576), chorąży slonimski już 1561, jednocześnie sędzia ziemski od 1565.

на судство – Мальхера Сновского¹⁰⁵,
 на подсудство – Богдана Покощевского¹⁰⁶,
 а на писарство – Есифа Головню¹⁰⁷.

Гдеж есмо и печать оному повету, геръбъ там того панства нашог(о) Великого Князства Литовского Погоню з написом, менуючы тот же повесть, дали и даем.

Перед которымъ врадом судовым будете справедливости своее ужывати таковым кшталтомъ и способомъ, ижъ што перед тым за прозбою и жеданемъ васъ, рыцержства нашего всякого стану, обователеи того панства Великого Князства, з прычын, потребъ и прыпадков слушных допустили есмо з ведомостью и прызволенемъ пановъ рад нашихъ оног(о) жъ панства Статутъ прав земских попрысежонны через светое и славное памяти короля его м(и)л(ос)ть и великого князя Жыкгимонта, пана отца нашего, и через нас самых для лепшое и яснейшее справедливости людское поправити, розшырыти, прыбавити, уняти и доложыти водле налепшого скутьку и досконалости. Гже ж вжо через пэвных особъ, от васъ же самых и з посродку вас обраных, маршалков, врадников земских, хоружых и иных особъ раду и народу шляхетского и докторовъ прав чужоземских хрестиянских тот Статутъ старыи естъ поправленъ, а некоторые розделы в нем, зваща судовыи, новым кшталтом и порадаком постановленъ и написан. Которыи жо Статутъ новыи, будучы мы прошлого году шестьдесят четвертого в Бельску на соиме великом вальном вамъ, всему рыцержству нашому оног(о) панства, до рукъ ку переписано, прогледанью и ужываню подали и привилеям нашим, тым то вышеи мененымъ, вам его утвердили.

Але иж не весь тот Статутъ естъ просмотрен и потребуеъ еще в некоторых речах поправенья. А то быть не может, только на соиме оног(о) панства нашего Великого Князства за собранемъ всех станов, тогда есмо описанем оног(о) ж привилея в Бельску [sejm w Bielsku Podl. w VI 1564, przywilej bielski z I VII 1564], на тот Статутъ выданого, заховали зуполную моц и допустили оныи Статутъ и артыкулы, в немъ на соиме Великого Князства спольным а одностаинным намышленьем, радою и зволеньемъ всех становъ поправляти водлугъ належности и потребы ку доскональшой а лепшой справедливости. Якож и рокъ ку зачатю а вступу в тот Статут новыи и порадаком судовъ, в нем описаныи, бы зложон. И на том жо привилеи естъ описан день свята светог(о) Мартина, минулого в году прошлом шестьдесят четвертомъ. Лечъ ижъ с пэвных прычын а за розными прыпадки на там тую реч посполитую Великого Князства Литовского, а наболеи за службу земскою военною и за от(ъ)еханемъ нашим оттоль, з Великого Князства, тут, до другога панства нашог(о) корунного, тот Статут не просмотрен и не поправленъ и на оныи рокъ, день светого Мартина, вступъ в тое право новое и засажене оных судов земских водле порадаку, в Статуте описаного, не дошло аж до сих мест. Про то мы, одправившы, дасть Богъ, фортуinne тую потребу военною, которую есмо сего лета з неприятелем нашимъ, кн(я)зем великим московским,

¹⁰⁵ Snowski Grawż (Grauż) Malcher (zm. 1587), dworzanin hospodarski, sędzia ziemski nowogródzki od 1565 i jednocześnie marszałek hospodarski 1567–1579, kasztelan witebski 1579, poseł na sejmy z sejmiku nowogródzkiego.

¹⁰⁶ Pokoszczeński Pałusowski Bohdan (zm. 1567), podsędek nowogródzki 1565.

¹⁰⁷ Hołownia Jesif (Józef) Iwanowicz (zm. ok. 1597), dworzanin hospodarski, pisarz ziemski nowogródzki 1565, podsędek 1567, sędzia ziemski 1580.

за помощю его светою потужную вести умыслили и для тогож вжо без мешканя, *отсель* с панства нашего корунного тамъ до того панства нашего Великого Князства Литовского *выеждчаем*. Скоро по войне и роспущенью з нее *воиска* хочем *заразом съем*, *здавна звыклыи*, там же, в оном панстве, *зложыти* такъ для *поправенья* Статуту, яко для *иных потребъ земских* [sejm walny zwołany na do Wilna na 18 XI 1565 trwał do pocz. III 1566, przywilej wileński z 30 XII 1565].

Ведь же, яко на *початку* того листу нашего *вышеи* ся написало, *постерегаючи* того, абы до тых местъ, *поки* ся Статутъ *поправить* за *зложенемъ* и *упущенемъ* *владности* старых *врадов* *судовых* а за *непостановенем* того *теперешнего* *нового* *порадку* на *суды* *справедливость* *светая*, которое мы *сторожом* *естэсмы*, не *задержывала* и не *омешкивалася*, а *вы* ку *трудностям* и *зашъстьямъ* *большым* за *тымъ* и *въ* *продолженю* *тое* *то* *справы* *справедливости* не *приходили*, для того на *тот* *таковыи* *зачатокъ* и *въступъ* в *тое* *право* *новое*, а *звлаща* на *засаженъе* *судовъ*, *водле* *порадку* и *описаня* в *розделе* *судовомъ* *моцю* *оного* *першого* *позволеня* и *прывилья* *нашого*, в *Бельску* на *то* *выданого*, и *место* *року* *тэж* *прошлого* *светог(о)* *Марътина* *складаем* *инъшыи* *пэвныи* *часть*, *то* *есть* *день* *свята* *Въступенья* в *небо* *Хрыстова* *близко* *пришлого* в *року* *теперешнемъ* (15)65 м(е)с(я)ца *мая* *31* *дня*¹⁰⁸ [31 V 1565].

На *которыи* *рокъ* и *вжо* *того* *дня* *тые* *врадники* *судовые* *земские*, *вышеи* *описаные*, *оного* *повету* *Новгородского*, *сбравшыся* *онде* *до* *Новагородка*, *будуть* *повинни*, *напервеи*, *при* *бытности* *васъ*, *кн(я)зем*, *панов*, *рыццёрства* *шляхты* *тамошнего* *повету*, *которыи* *ся* *там* *зъедете* и *перед* *посланцомъ* *нашым*, *через* *которого* *печатъ* *наша* *тому* *владу* *земскому* *будеть* на *он* *же* *часть* *по* *присязе* *подана*, *присягу* на *тые* *влады* *свои* *водле* *того*, *яко* *въ* *Статуте* *есть* *выображено*, *вчынити*. А *потом* *заразом* на *он* *же* *час*, *яко* *тые* *земские* *судьи*, *такъ* и *замковьи* *врадъ*, в *тых* *артыкулах*, *што* в *Статуте* *его* *суду* *заставлено* и *вынято*, а *меновите* *описано*, *мають* *почати* *владу* *своего* *ужывати*, *позвы* *выдавати* и *дальшыи* *поступокъ* *правныи* *около* *прытеганья* *сторон* *до* *суда* и *отправы* *речи* *присужоных* *стегати* *водлуг* *описанья* *порадку* *розделу* *судового*, в *новом* *Статуте* *доложеного*. А *хто* *бы* *ся* в *том* *спротивил* и *послушон* *владу* *судового* *быти* не *хотел*, *тогда* на *таковых* и *каране* *маеть* *быти* *водле* *тогож* *розделу* *судового* *нового* *Статуту*.

Ведже *речи* и *крызды* *самые* *розсужати* и *розознавати* *ещо* *Статутом* *старым* *права* *посполитого* *земского* *для* *непрезъренья* и *непоправенья* *нового* *Статуту* *до* *тогож* *соиму*, *которыи* *то* *скоро* *по* *теперешней* *сеголетней* *войне* *зложым* и *обещуемъ* *зложыти*, *заховываючи* *ся* в *том* *судьи* *слушне* а *побожне* и *потому*, *яко* *владу* *их* *моць* и *владность* в *оном* *розделе* *судовом* *Статуту* *нового* и *в* *прывильи* *нашом*, на *тотъ* *Статутъ* в *Бельску* *выданомъ*, *есть* *замерона* и *описана*. А *иж* *над* *описане* *прывилья* *нашого*, в *Бельску* *выданого*, не *новым*, а *старым* *Статутомъ* *до* *того* *соиму* *пришлого*, *которыи* *Великому* *Князству* *Литовскому* *зложыти* *маем*, *судити* и *справоватися* *кажем* *через* *сесь* *нашъ* *листь*, *то* *тому* *прывилью* и *утверженю* *нашому* *ничого* *шкодити*, *уимовати*, на *переказе* *быти* не *маеть* и не *можеть*, *кдыж* *то* не *без* *прычыны* *слушьное* *делаемъ*, *одно*

¹⁰⁸ W powiecie nowogrodzkim zjazd ten odbył się zapewno tylko we wrześniu 1566 r. w Lachowiczach (AGAD, Archiwum Potockich z Radzyna (APR), sygn. 564, s. 5-6; У. Свяжынскі, op. cit., s. 93).

постерегаючи, абы за презренемъ и непоправенемъ Статуту межы вами и справами вашими помешокъ и за тым большихъ зашъстеи и трудностей не уросло и не сталося. Але *от* того вжо *соиму* за презренемъ и поправенемъ того Статуту, не старого, але нового, подлугъ опису и замкнення его и привилья нашего, в Бельску дано(о), ужывати и им ся справовати будете.

Вы бы о том ведали и вжо *от* того часу, вышеи описаного свята в небо Въступенья Хрыстова водлугъ добровольного позволенья и подданья всих васъ станов обовятелеи оногo панства в тое новое ровное а однакое право позывалися и прытягивали один другого въ кривдах и долегостях своих перед оныи земскии суд того повету Новгородского и передъ врад тамошнии замковыи порядкомъ и поступком, описаным в розделе судовом нового Статуту, а розсудокъ самыи речей, кривдъ и иных справъ и поступковъ правныхъ ужывали и приимовали старым Статутом и обычаем права посполитого давного. И вжо бы есте *от* того року послушенство оным врадом судовым, земскому и замковому, прыстоиное и повинное водле описаня в новом Статуте чынили, а никоторое противности, переказы и сплошенства в том делати не смели. Яко ж и оповеданья вси на врадах и выписы, также записы, записы и всякие листы, тэстаменты и кождые поступки правные, водлугъ бегу права и Статуту старого справленые, и листы, с канцлерьи наше вынесеные, пры моцы мають захованы быти у кождого права до того ж *соиму*, перво помененого, коли ж на оныи рокъ день светого Мартина водле привилья нашего засаженье судов тых новых и въступъ в тое право с прычин помененых не сталося и не дошло.

А твоя бы теж м(и)л(о)сть, пане Сопего, яко воевода тамошнии новгородскии¹⁰⁹ на оныи рокъ ку засаженью и зачатю тых судов земских, тепер через нас зложоныи и вышеи в сем листе назначоныи, там, до того воеводства своего Новгородского, зъехал и мечьцъ тым врадником судовым ку справованю судов и ку хованю книгъ земских судовыхъ онде в замку нашомъ новгородском ознаимил, указалъ и подал.

А где бы еси сам за якими причинами на оныи час тамъ, в Новегородьку, быти не могъ, твоя бы м(и)л(о)сть наместнику своему тамошнему свою волю и росказане нашо в тои речы выполнити велел и там же в он часъ суд замковыи водле описаня и обовязку статутowego засадил и на прышлыи час мелъ и досыть тому чынил конечно. Которыи жо розсудокъ и поступокъ самых речей старым Статутомъ маеть справован быти и тръвати не далей, одно до тых мест, поки новыи Статутъ на *соиме* спольною згодою и зволенем вас, всего рыцёрства нашего, обовятелеи там того панства, водле потребы skuteczное такъ, яко то на светыи Мартин быти мело, поправленъ будеть.

А к тому и то обваровываем, иж где бы тые границы оногo повету Новгородского яко(о) поправенья, будь уняти альбо розшырыти их, любо теж в том повете врадов и мечьцъ судовых и на хованье книгъ прибавити потреба указывала, тогды то вольно будеть на оном жо *соиме* за спольными всих вас намовами и зволеньем водле часу и потребы и, яко ся з налешым порядком ку доскональшой и снаднейшой справедливости людскои видети будеть, поправити и постановити. И на то даем вам сесь наш листъ з нашою печатью.

Писан у Петрыкове. Лета Божего нароженья 1565 м(е)с(е)ца апреля 30 дня.

¹⁰⁹ Sapieha Paweł Iwanowicz (zm. marzec 1579), dzierzawca brasławski 1517–1547 i marszałek hospodarski 1519–1557, wojewoda podlaski 1556, nowogródzki 1558.

Пры том были: панъ виленьский, гетманъ дворный [Великого Князства Литовского]¹¹⁰, староста городенский пан Грыгорей Алексъсандровичъ Ходкевичъ; маршалокъ дворный, подъскаръбии земский Великого Князства Литовского, писаръ короля его м(и)л(ос)ти, староста могилевский панъ Остафей Волович; подчашый Великог(о) Князства Литовского, староста дорогицький панъ Миколаи Петрович Техановский Кишка; маршалокъ и писаръ г(о)с(по)д(а)рський, державца ошъменский, вилькеиский и кершуньский [błądna nazwa, winno być: krasnosielski] панъ Янъ Гаико; писаръ г(о)с(по)д(а)рський, державца марковский и мядел(ь)ский панъ Миколаи Нарушевичъ.

Янъ Шимкович, маршалокъ и писаръ.

Bibliografia

- Bubień W., *Sejmik nowogródzki, sluczorzeski i stwołowicki w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego 1764–1795*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof., dr. hab. M. Markiewicza, Kraków 2007.
- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1582–1696*. Spis, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, red. A. Rachuba, Warszawa 2007.
- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794*. Spis, oprac. A. Rachuba i P.P. Romaniuk, red. A. Rachuba, Warszawa 2004.
- Gürtler R., *Roboty konserwatorskie na Górze Zamkowej w Nowogródku (sprawozdanie ogólne)*, „Ochrona Zabytków Sztuki” 1930–1931, z. 1–4, cz. 1.
- Januškievič A., *Początek przełomu: sejm wileński 1563 r. na tle wojny inflanckiej i reform ustrojowych w Wielkim Księstwie Litewskim*, [w:] *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań XVI–XVIII wiek*, red. T. Ciesielski, A. Filipczak-Kocur, Warszawa – Opole 2008.
- Kalinowski E., *Rodzina Mokrzejckich na Podlasiu do połowy XVII w. Studium Historyczno-Genealogiczne*, „Studia Podlaskie” 2021, t. 29.
- Kanecki O., *Sejmiki zwoływane sposobem wojewódzkim jako szczególna forma samorządu stanowego w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2016, t. 15, z. 1.
- Karpiński, A. *Pożary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe*. Katalog, współpraca E. Kalinowski, E. Nowosielska, Warszawa 2020.
- Kempa T., *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” (1549–1616), wojewoda wileński*, Warszawa 2000.
- Kriegseisen W., *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991.

¹¹⁰ W rękopisie błędnie – великий князь литовский [sic!].

- Kwak J., *Sejm warszawski 1626 r.*, Opole 1985.
- Lulewicz H., *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa 2002.
- Lulewicz H., *Nieformalne zjazdy senatorsko-szlacheckie w Wielkim Księstwie Litewskim na przykładzie wydarzeń z lat 1595–1596 (inwazja S. Nalewajki)*, [w:] *Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII ст.*, рэд. С.Ф. Сокал, А.М. Янушкевіч, Мінск 2008 // *Nieformalne zjazdy senatorsko-szlacheckie w Wielkim Księstwie Litewskim na przykładzie wydarzeń z lat 1595–1596 (inwazja S. Nalewajki)*, [w:] *Parlamenteckія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII ст.*, рэд. S.F. Sokal, A.M. Anuškevič, Minsk 2008.
- Łopatecki K., *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)*, Białystok 2018.
- Łowmiański H., *Rys historyczny województwa nowogrodzkiego w jego dzisiejszych granicach (do r. 1795)*, Wilno 1935.
- Maciszewski J., *Szlachta polska i jej państwo*, wyd. 2, Warszawa 1986.
- Macuk A., *Szlachta województwa nowogrodzkiego wobec elekcji Stanisława Leszczyńskiego i Augusta III w 1733 r.*, „Przegląd Historyczny” 2005, t. 96, z. 1.
- Metryka Litewska. Rejestry podymnego WKL. Województwo nowogrodzkie 1690 r.*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2002.
- Paszenda J., *Kościół i kolegium jezuitów w Nowogrodzku*, „Przegląd Wschodni” 2001, t. 7, z. 4 (28).
- Pietrzekiewicz I., *Miser res sacra. Bonifratrzy w dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków 2009.
- Płaza S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa – Kraków 1984.
- Rachuba A., *Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 r. i walki Sapiechów z biskupem Brzostowskim*, „Zapiski Historyczne” 1986, t. 51, z. 1.
- Rachuba A., *Miejsca obrad sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1569–1794*, [w:] *Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII ст.*, рэд. С.Ф. Сокал, А.М. Янушкевіч, Мінск 2008 // *Miejsca obrad sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1569–1794*, [w:] *Parlamenteckія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII ст.*, рэд. S.F. Sokal, A.M. Anuškevič, Minsk 2008.
- Rachuba A., *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002.
- Rachuba A., *Wolność szlachecka i niezależność państwa w opinii szlachty nowogrodzkiej za rządów Wazów*, [w:] *Najwyższa Pani swoich praw... Idee wolności, niepodległości i suwerenności Rzeczypospolitej 1569–1795*, red. A. Grześkowiak-Krwawicz, Warszawa 2019.
- Radaman A., *Samorząd sejmikowy w powiatach województwa nowogrodzkiego Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1565–1632*, [w:] *Praktyka życia publicznego*

- w *Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII wieku*, red. U. Augustyniak, A.B. Zakrzewski, Warszawa 2010.
- Siekierski M., *The Estate of Lachwa of Prince Nicholas Christopher Radziwiłł (1549–1616). A Contribution to the Study of the Historical Geography and Economy of Southern Byelorussia*, „The Journal of Byelorussian Studies” 1981, t. 5, nr 1.
- Sienkiewicz W., *Kilka uwag o udziale szlachty w sejmiku nowogródzkim*, „Przegląd Historyczny” 1979, t. 70, z. 3.
- Sienkiewicz W., *W odpowiedzi Henrykowi Wisnerowi*, „Przegląd Historyczny” 1980, t. 71, z. 3.
- Urbanowicz [Konieczna] D., *Z problematyki obrad sejmiku nowogródzkiego w czasach Jana III Sobieskiego*, [w:] *Z badań nad Rzeczpospolitą w czasach nowożytnych*, red. K. Matwijowski, Wrocław 2001.
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 2: *Województwo trockie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. Romaniuk, A. Haratym, przy współpr. A. Macuk, J. Aniszczyk, Warszawa 2009.
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 8: *Ziemia brzeska i województwo brzeskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, T. Jaszczółt, A. Radaman, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Macuk, A. Danilczyk, A. Haratym, Warszawa 2020.
- Vasiliauskas A., *Local Politics and Clientage in the Grand Duchy of Lithuania 1587–1632*, London 2001.
- Vasiliauskas A., *The Practice of Citizenship among the Lithuanian Nobility, ca. 1580–1630*, [w:] *Citizenship and Identity in a Multinational Commonwealth Poland–Lithuania in Context, 1550–1772*, red. K. Friedrich, B. Pendzich, Leiden 2009.
- Volumina Constitutionum*, t. 2: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585, wyd. I. Dwornicka, S. Grodziski, W. Uruszcak, Warszawa 2005.
- Volumina Constitutionum*, t. 3: 1611–1640, vol. 2: 1627–1640, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2013.
- Wasilewski T., *Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z koronną od unii lubelskiej do początku XVIII wieku*, „Zapiski Historyczne” 1986, t. 51, nr 1.
- Wisner H., *Przedsejmowy sejmik nowogródzki w latach 1607–1648*, „Przegląd Historyczny” 1978, t. 69, z. 4.
- Wisner H., *Ktokolwiek będziesz w Nowogródzkiej stronie*, „Przegląd Historyczny” 1980, t. 71, z. 3.
- Wisner H., *Rzeczpospolita Wazów, cz. II: Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dyplomacja. Varia*, Warszawa 2004.
- Wisner H., *Rzeczpospolita Wazów, cz. III: Sławne Państwo Wielkie Księstwo Litewskie*, Warszawa 2008.
- Wisner H., *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. Konwokacja wileńska oraz sejmiki przedsejmowe i relacyjne*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1989, t. 3: *Radziwiłłowie XVI–XVIII w. w kregu polityki i kultury*.
- Zakrzewski A.B., *Budowa archiwów szlachty trockiej*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2000, t. 11.

- Zakrzewski A.B., *Marszałek powiatowy Wielkiego Księstwa Litewskiego – marszałkiem sejmikowym (XVI–XVIII w.)*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie: studia ofiarowane prof. J. Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. S. Russocki, W. Sudnik i in., Warszawa 1996.
- Zakrzewski A.B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000.
- Аніпяркоў В., *Случарэцкі павет (1791–1792): стварэнне, адміністраванне, скасаванне*, [w:] *Парламентарызм у Вялікім Княстве Літоўскім у XVIII стагоддзі*, Серыя „Актуальныя праблемы історыі і культуры”, вып. 2, Мінск 2020 // Anipárko V., *Slučarècki pavet (1791–1792): stvarènne, administravanne, skasavanne*, [w:] *Parlamentaryzm u Vâlikim Knâstve Lito’skim u XVIII stagoddzi*, Seryâ „Aktual’nye problemy istorii i kul’tury”, vup. 2, Minsk 2020.
- Віцько Д., *Дэпутацкія соймкі ВКЛ 1699 г.*, „Arche” 2015, nr 12 (145) // Vic’ko D., *Dêputackiâ sojmiki VKL 1699 g.*, „Arche” 2015, nr 12 (145).
- Волкаў М., *Наваградскі замак. Колькі заўваг да спробаў рэканструкцыі выгляду помніка* (12.01.2016), <https://wouk.livejournal.com/tag/Наваградск>, (01.06. 2022) // Volkaŭ M., *Navagradski zamak. Kol’ki zaiŭvag da sprobaiŭ rëkanstrukcyi vyglâdu pomnika*, (12.01.2016), <https://wouk.livejournal.com/tag/Наваградск>, (01.06.2022).
- Вяршыцкая Т., *Новы погляд на гісторыю Наваградскага замка*, „Беларускі гістарычны часопіс” 2007, nr 7 // Vâršyckaâ T., *Novy poglâd na gîstoriû Navagradskaga zamka*, „Belaruski gîstaryčny časopîs” 2007, nr 7.
- Габрусь Т., *Архітэктурныя помнікі Наваградчыны*, [w:] *Памяць: Гісторыка – дакументальная хроніка Наваградскага раёна*, Мінск 1996 // Gabrus’ T., *Arhîtèkturnyâ pomniki Navagradčyny*, [w:] *Pamâć’: Gîstoriyka – dakumental’naâ hronika Navagrudskaga raëna*, Minsk 1996.
- Гайба М., *Сем вежаў Навагрудка*, „Культура” 2010, nr 26 (946) // Gajba M., *Sem vežaiŭ Navagrudka*, “Kul’tura” 2010, nr 26 (946).
- Гуревич Ф., *Древний Новогрудок. Посад – околный город*, Ленинград 1981 // Gurevič F., *Drevnij Novogrudok. Posad – okol’nyj gorod*, Leningrad 1981.
- Гуревич Ф., Малевская М., Павлова К., Пономарёва Т., Шолохова Е., *Новогрудская экспедиция*, [w:] *Археологические открытия 1968 года*, Москва 1969 // Gurevič F., Malevskaâ M., Pavlova K., Ponomarëva T., Šolohova E., *Novogrudskaâ êkspediciâ*, [w:] *Arheologičeskie otkrytiâ 1968 goda*, Moskva 1969.
- Гурэвіч Ф., *Летапісны Наваградак*, Санкт-Пецярбург–Наваградак 2003 // Gurëvič F., *Letapîsny Navagradak*, Sankt-Pecârburg – Navagradak 2003.
- Краўцэвіч А., *Гарады і замкі Беларускага Панямоння XIV–XVIII ст.: планіроўка, культурны слой*, Мінск 1991 // Краўцэвіч А., *Garady i zamki Belaruskaga Panâmonnâ XIV–XVIII st.: planiroŭka, kul’turny sloj*, Minsk 1991.

- Крикун М., *Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка” 1996, т. 231 // Krikun M., *Instrukciâ sejmiuku Volins’kogo voêvodstva 1595 roku*, „Zapiski Naukovogo tovaristva imeni Ševčenka” 1996, т. 231.
- Кушнярэвіч А., *Наваградскі замак*, [w:] *Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Наваградскага раёна*, Мінск 1996 // Kušnârëvič A., *Navagradskî zamak*, [w:] *Patâc’: Gistoryka-dakumental’naâ hronika Navagrudskaga raëna*, Minsk 1996.
- Лаппо И., *Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория*, т. 1, Санкт-Петербург 1901 // Lappo I., *Velikoe knâžestvo Litovskoe za vremâ ot zaključeniâ Lûblinskoj Unii do smerti Stefana Batoriâ*, т. 1, Sankt-Peterburg 1901.
- Лаппо И., *Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский повет и его сеймик*, Юрьев 1911 // Lappo I., *Velikoe knâžestvo Litovskoe vo vtoroj polovine XVI stoletîâ. Litovsko-russkij povet i ego sejmik*, Ūr’ev 1911.
- Лаппо И., *Литовский Статут 1588 г.*, т. 1, cz. 1, Kaunas 1934 // Lappo I., *Litovskij statut 1588 g.*, т. 1, cz. 1, Kaunas 1934.
- Леп’явко С., *Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні*, Чернігів 1996 // Lep’âvko S., *Kozac’ki vijni kincâ XVI st. v Ukraïni*, Černîgîv 1996.
- Лойка П., *Шляхта беларускіх зямель у грамадска-палітычным жыцці Рэчы Паспалітай 2-й паловы XVI – 1-й трэці XVII ст.*, Мінск 2002 // Lojka P., *Šlâhta belaruskîh zâmel’ u gramadska-palityčnym žycci Rëčy Paspalîtaj 2-j palovy XVI – 1-j trëci XVII st.*, Minsk 2002.
- Любавский М.К., *Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства*, Москва 1900 // Lûbavskij M.K., *Litovsko-russkij sejm. Opyt po istorii učreždeniâ v svâzi s vnutrennim stroem i vnešneu žizn’û gosudarstva*, Moskva 1900.
- Малевская М., *Архитектурный комплекс новогрудского детинца XIII–XIV вв.*, [w:] *Древнерусское государство и славяне. Материалы симпозиума, посвященного 1500-летию Киева*, ред. Л. Поболь, Минск 1983 // Malevskaâ M., *Arhitekturnyj kompleks novogrudskogo detinca XIII–XIV vv.*, [w:] *Drevnerusskoe gosudarstvo i slavâne. Materialy simpoziuma, posvâšenno 1500-letîû Kievâ*, ред. L. Pabol’, Minsk 1983.
- Малевская М., *Монументальные сооружения новогрудского детинца*, „Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии Академии наук СССР” 1972–1973, з. 135 // Malevskaâ M., *Monumental’nye soorūženiâ novogrudskogo detinca*, „Kratkie soobšeniâ o dokladah i polevyh Issledovaniâh Instituta arheologii Akademii nauk SSSR”, 1972–1973, з. 135.
- Малевская М., *Раскопки гражданской постройки XIV века в Новогрудке*, [w:] *Археологические открытия 1977 года*, Москва 1978 // Malevskaâ M., *Raskopki graždanskoj postrojki XIV veka v Novogrudke*, [w:] *Arheologičeskie otkrytiâ 1977 goda*, Moskva 1978.

- Малевская М., *Раскопки церковных построек на детинце Новогрудка*, [w:] *Археологические открытия 1974 года*, Москва 1975 // Malevskaâ M., *Raskopki cerkovnyh postroek na detince Novogrudka*, [w:] *Arheologičeskie otkrytiâ 1974 goda*, Moskva 1975.
- Малевская М., Шолохова Е., *Раскопки культовых сооружений Новогрудского детинца XIV–XVII в.*, [w:] *Археологические открытия 1973 года*, Москва 1974 // Malevskaâ M., Šolohova E., *Raskopki kul'tovyh sooruženij Novogrudskogo detinca XIV–XVII v.*, [w:] *Arheologičeskie otkrytiâ 1973 goda*, Moskva 1974.
- Мацук А., *Павятовыя соймакі ў сацыяльна-палітычным жыцці Вялікага Княства Літоўскага (1697–1764 гг.)*, Мінск 2023 // Macuk A., *Pavâtovyâ sojmiki ŭ sacyâl'na-palіtyčnym žyccі Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga (1697–1764 gg.)*, Minsk 2023.
- Радаман А., *Вайсковыя шляхецікі з'езды (попісы і зборы паспалітага рушэння Новагародскага павета ў другой палове XVI ст.)*, [w:] *Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII ст.*, рэд. С.Ф. Сокал, А.М. Янушкевіч, Мінск 2008 // Radaman A., *Vajskovyâ šlâheckіâ z'ezdy (popisy i zbory paspalitaga rušennâ Novagarodskaga paveta ŭ drugoj palove XVI st.)*, [w:] *Parlamenckіâ struktury ŭlady ŭ sistэme dzâržajŭnaga kiravannâ Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga і Rэčy Paspalitaj u XV–XVIII st.*, ред. S.F. Sokal, A.M. Anuškevič, Minsk 2008.
- Радаман А., *Віленскі земскі прывілей 1565 г. вялікага князя літоўскага Жыгімонта Аўгуста*, „Беларускі гістарычны агляд” 2005, т. 12, з. 1-2 (22-23) // Radaman A., *Vilenski zemski pryvilej 1565 g. Vâlikaga knâzâ litoŭskaga Žyğimonta Aŭgusta*, „Belaruski gіstaryčny aglâd” 2005, t. 12, z. 1-2 (22-23).
- Радаман А., *Да праблемы вызначэння мяжы паміж Новагародскім і Пінскім паветамі Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага ў другой палове XVI ст.*, [w:] *Памяць стагоддзяў на карце Айчыны: Зборнік навуковых прац у гонар 70-годдзя Міхаіла Фёдаравіча Спірыдонава*, укладальнікі: Р. Аляхновіч, А. Груша, А. Доўнар, Мінск 2007 // Radaman A., *Da prablemy vuznačennâ mâžy паміж Novagarodskim і Pінskim pavetami Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga, Ruskaga і Žamojckaga ŭ drugoj palove XVI st.*, [w:] *Pamâc' stagoddzâ ŭ na karce Ajčyny: Zbornik navukovyh prac u gonar 70-goddzâ Mihaila Fёdaraviča Spіrydonava*, ukladal'nikі: R. Alâhnovič, A. Gruša, A. Doŭnar, Minsk 2007.
- Радаман А., *Попісавы экспедыцыйны з'езд і перадсоймавы соймак Новагародскага павета ў Капылі ў лютым 1596 г.*, [w:] *Капыль: гісторыя горада і рэгіёна (да 360-годдзя выдання прывілея на магдэбургскае права Капылю)*, уклад. А.А. Скеп'ян, А.Б. Доўнар, І.В. Соркіна; рэд. А.А. Каваленя [і інш.], Мінск 2012 // Radaman A., *Popisavy ekspedycyjny z'ezd і peradsojmavy sojmik Novagarodskaga paveta ŭ Kapyli ŭ lŭtym 1596 g.*, [w:] *Kapyl': gіstoryâ gorada і rэгіёна (da 360-goddzâ vydannâ pryvileâ na magdэburgskae prava Kapylŭ)*,

uklad. A.A. Skerp`ân, A.B. Doŭnar, I.V. Sorkina; rėd. A.A. Kavalenâ [i inš.], Minsk 2012.

- Радаман А., *Ухваленне мясцовых падаткаў на соймаках і шляхецкіх з'ездах Навагародскага ваяводства ВКЛ у другой палове XVI – пачатку XVII ст., „Беларускі гістарычны часопіс” 2013, nr 9 // Radaman A., Uhvalenne mäscovyh padatkaŭ na sojmikah i šlâheckih z'ezdah Novagorodskaga vaâvodstva VKL u drugoj palove XVI – pačatku XVII st., „Belaruskі gіstaryčny časopіs” 2013, nr 9.*
- Радаман А., Мацук А., *Навагародак як адміністрацыйна-тэрытарыяльны цэнтр, [w:] Гісторыя Навагрудка – з глыбінь вякоў да нашых дзён = Істория Новогрудка – из глубин веков до наших дней, рэд. кал.: М.П. Касцюк, Мінск 2014 // Radaman A., Macuk A., Novagorodak âk administracyjnâ-tèryтарыâl'ny cèntр, [w:] Gіstoryâ Navagrudka – z glybін' vâkoŭ da našyh dzèŭ = Istorіâ Novogrudka – iz glybін vekov do naših dneј, rėd. kal.: M.P. Kasčuk, Minsk 2014.*
- Радоман А., *Особенности российского администрирования и уголовного судопроизводства на территории Новгородского воеводства Великого княжества Литовского, Русского и Жемайтского в 1657–1658 гг., [w:] Наследие российской государственности, ред. Ю. Анохин, Барнаул 2012 // Radoman A., Osobennosti rossijskogo administrirovaniâ i ugolovnogogo sudoproizvodstva na territorii Novogorodskogo Voevodstva Velikogo Knâžestva Litovskogo, Russkogo i Žemajtskogo v 1657–1658 gg., [w:] Nasledie rossijskoј gosudarstvennosti, red. Ū. Anohin, Barnaul 2012.*
- Свяжынскі У., *„Гістарычныя запіскі” Ф. Еўлашоўскага, Мінск 1990 // Svâžynskі U., „Gіstaryčnyâ zapіskі” F. Eŭlašoŭskaga, Minsk 1990.*
- Спиридонов М.Ф., *Источники о реформе административно-территориального деления Великого княжества Литовского 1565 г. в зарубежных архивах, [w:] Заграничная архіўная беларусіка. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі 25–26 красавіка 1996 г., Мінск, укл. У.М. Міхнюк, М.Ф. Шумейка, Я.Я. Янушкевіч, Мінск 1998 // Spiridonov M.F., Istočniki o reforme administrativno-territorial'nogo deleniâ Velikogo knâžestva Litovskogo 1565 g. v zarubežnyh arhivah, [w:] Zamežnaâ arhіўnaâ belarusіka. Matèryâly mіžnarodnaj navukovaj kanferèncyi 25–26 krasavіka 1996 g., Minsk, ukl. U.M. Mіhnŭk, M.F. Šumeјka, Â.Â. Ânuškevič, Minsk 1998.*
- Спірыдонаў М., Насевіч В., *Беларускія землі ў XVI ст. Генеральная карта, 1 : 300 000, [w:] Вялікі гістарычны атлас Беларусі, т. 1, Мінск 2009 // Spirydonau M., Nasevič V., Belaruskіâ zemlі ŭ XVI st. General'naâ karta, 1 : 300 000, [w:] Vâlіki gіstaryčny atlas Belarusi, t. 1, Minsk 2009.*
- Спірыдонаў М.Ф., *Наваградчына ў XVI–XVIII ст. Пань і прыгонныя, [w:] Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. Мінск 1996 // Spirydonau M.F., Navagradčyna ŭ XVI–XVIII st. Pany і prygonnyâ, [w:] Patmâč': Gіstoryka-dakumental'naâ hronіka Navagrudskaga raèna, Minsk 1996.*
- Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 г., Мінск 2003 // Statut Vâlіkaga Knâstva Lіtoŭskaga 1566 g., Minsk 2003.*

- Ткачоў М., *Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі XIII-XVIII ст.*, Мінск 1978 // Ткачоў М., *Abarončyâ zbudavannî zahodnih zâmel' Belarusi XIII-XVIII st.*, Minsk 1978.
- Ткачоў М., *Замкі Беларусі (XIII-XVIII ст.)*, Мінск 1977 // Ткачоў М., *Zamki Belarusi (XIII-XVIII st.)*, Minsk 1977.
- Чантурия Ю.В., *Белорусское градостроительное искусство. Средневековое наследие, Ренессанс, барокко, классицизм в системе европейского зодчества*, Минск 2017 // Čanturiâ Ŭ.V., *Belorusskoe gradostroitel'noe iskusstvo. Srednevekovoe nasledie, Rennsans, barokko, klassicizm v sisteme evropejskogo zodčestva*, Minsk 2017.
- Яковенко Н., *Паралельний світ: дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст.*, Київ 2002 // Ākovenko N., *Paralel'nij svit: doslidžennâ z istoriiuâvlen' ta idej v Ukraïni XVI-XVII st.*, Kiïv 2002.

STRESZCZENIE

Miejsca obrad sejmików i zjazdów szlacheckich województwa nowogrodzkiego

Celem artykułu jest omówienie zwyczajowych miejsc sejmikowania szlachty powiatu nowogrodzkiego (ziemi nowogrodzkiej). W pracy przedstawiono informacje związane z organizowaniem obrad różnych rodzajów sejmików i innych zjazdów szlacheckich. Zarówno sejmiki, jak i inne zjazdy szlacheckie nowogrodzkie w XVI-XVIII w. najczęściej obradowały w nowogrodzkim zamku, gdzie szlachta sama w ciągu kilku stuleci tworzyła przestrzeń do sejmikowania i samorządu, budując sobie różne pomieszczenia sądowe, archiwalne i sejmikowe. Jest to rzadki przykład w skali Rzeczypospolitej Obojga Narodów, zasługujący na upamiętnienie w archeologii prawnej oraz oznaka ogromnej dojrzałości szlachty nowogrodzkiej, która co najmniej od 1590 r. do końca XVIII w. wielokrotnie podejmowała decyzje o pobieraniu podatków na budowanie pomieszczeń dla sądów i obrad sejmików. Po zniszczeniach II poł. XVII – pocz. XVIII w. zwyczajowym miejscem obrad sejmików była izba sejmikowa na zamku, wspomniana po raz pierwszy w źródłach już w 1668 r. W wiekach XVII-XVIII tylko kilka zjazdów szlacheckich powiatu nowogrodzkiego oraz sejmików odbyło się w kościołach (oo. Jezuitów, Bonifratrów i Dominikanów). Kiedy konstytucja sejmowa z 1791 r. wyznaczyła szlachcie nowo wydzielonego powiatu słu-czorzeskiego miejsce w kościele parafialnym w Słucku, a konstytucja sejmowa 1793 r. szlachcie powiatu stwołowickiego w kościele parafialnym w Stwołowiczach, szlachta nowogrodzka nadal sejmikowała na zamku. Należy zbadać źródła, aby móc ustalić, kiedy dokładnie zbudowano izbę sejmikową i inne pomieszczenia do obrad sejmików na zamku nowogrodzkim. Poza stolicą powiatu sejmiki i inne zjazdy szlacheckie na Nowogrodzcyźnie odbywały się tylko w przypadkach nadzwyczajnych: w okresie wojny (Mińsk, 1565; Nieśwież, 1658), wewnętrznego konfliktu zbrojnego (Kopył,

1596) lub epidemii (Lachowicze, 1566; Cyryn, 1566, 1590, 1592; Maszewicze, 1572; Horodeczyno [Haradzieczna], 1625).

SUMMARY

Places of Debates of Dietines (Sejmiks) and Other Noble Assemblies of the Nowogródek Powiat

The aim of the paper is to pinpoint the usual places of meetings of the dietines (sejmiks) and other noble assemblies of the Nowogródek (Novgorodok, Navagradak) powiat (district) or Nowogródek (Novgorodok, Navagradak) Land. The paper deals with the issue of the organization of sessions of various types of dietines (sejmiks) and other noble assemblies. In the second half of the 16th century and in the 17th and 18th centuries dietines (sejmiks), as well as other noble conventions of the Nowogródek powiat (district) favored the Nowogródek castle as their meeting place. In this castle the nobility were creating space for sejmik and self-government for several centuries, building various court, archival and sejmik rooms. This is a rare example for the entirety of the Polish-Lithuanian Commonwealth, worthy of being included in legal archeology. It is also a sign of great maturity of the Nowogródek nobility, who repeatedly made a decision to secure funds for building rooms for courts and sejmiks from 1590 and until the end of the 18th century. Due to the damage sustained by the castle in the second half of the 17th – early 18th century, the usual place of sejmiks' meetings was the sejmik chamber in the castle, mentioned in sources for the first time as early as 1668. In the 17th and 18th centuries, a few noble conventions and sejmiks of the Nowogródek powiat (district) were held in roman catholic churches (Jesuits, Bonifraters and Dominicans). The parliamentary constitution of 1791 stated parish church in Słuck to be the sejmik venue for the nobility of the Słuczorzeski powiat, recently separated from Nowogródek. Once again in 1793 the parliamentary constitution directed the nobility of the Stwołowicze powiat to hold their meetings in the parish church in Stvalavičy (Stwołowicze). In contrast, the Nowogródek nobility still sejmiked at the castle. The sources should be researched further in order to find out the exact time of building the dietine (sejmik) chamber and other rooms for the sejmiks at the Nowogródek castle. In places other than the capital of the powiat, sejmiks and other noble conventions of Nowogródek took place only in extraordinary cases – during the war (Minsk (Mińsk), 1565; Niašviž (Nieśwież), 1658), an internal armed conflict (Kapył (Kopył), 1596) or epidemics (Lahavičy (Lachowicze), 1566; Cyryn, 1566, 1590, 1592; Maševičy (Moszewicze), 1572; Haradzieczna (Horodzieczno), 1625).

Karol Łopatecki

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: k.lopatecki@uwb.edu.pl

ORCID: 0000-0002-7921-9421

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.04

Specyfika działalności sejmikowej województwa połockiego

ABSTRAKT

Artykuł prezentuje założenia wstępne projektu polegającego na wydaniu akt sejmikowych województwa połockiego. Ukazana została koncepcja pracy, podstawa źródłowa oraz szerzej scharakteryzowano działalność zgromadzeń szlachty połockiej. Przybliżono terytorium i wskazano cechy ustrojowo-polityczne województwa połockiego w XVI–XVIII stuleciu, akcentując jego znaczenie na tle innych jednostek terytorialnych Wielkiego Księstwa Litewskiego. W tym celu zebrano istniejącą wiedzę o tym województwie, aby ukazać specyfikę regionu. W szczególności zaprezentowano genezę powstania nowożytnych sejmików na terenie Połoczczyzny wraz z odnotowaniem istnienia „sejmu małego” sprzed reform z lat 1565–1566. Wskazano, jakie konsekwencje wiązały się z działalnością peryferyjnego sejmiku, który obejmował ziemie przez długi czas zagrożone agresją militarną. W końcu zaakcentowano cechy charakterystyczne życia sejmikowego na Połoczczyźnie. Przy tych zagadnieniach, oprócz analizy aktów prawnych i źródeł praktyki sejmikowej, wykorzystano analizę kwantytatywną (wykresy 1 i 2) oraz zastosowano metody właściwe dla geografii historycznej (mapy 1 i 2). Zgromadzone dane ukazują peryferyjność Połoczczyzny, a w szczególności lokalnego zgromadzenia szlacheckiego. Po pierwsze, wynikało to z małego znaczenia w kontekście funkcjonowania sejmu walnego, czy też Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Po drugie, był to obszar nieustannie zagrożony konfliktami militarnymi. Uzewnętrznia się to dużą faktyczną zmiennością miejsc obrad sejmikowych. Możemy wyodrębnić aż dziewięć stolic sejmikowych, poza tym znanych jest przynajmniej sześć innych lokacji. Stanowi to rekord na rozpoznanych obszarach Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Specifics of the Sejmik Activity of the Polotsk Voivodeship

ABSTRACT

The article presents the initial assumptions of the project to publish the sejmik records of the Polotsk voivodeship. The conception of the work, the source basis and the activities of the assemblies of the Polotsk nobility are presented. The territory of the Polotsk voivodeship in the 16th-18th centuries has been approximated and the political features of the Polotsk voivodeship in the 16th–18th centuries have been indicated, emphasising its significance in comparison with other territorial units of the Grand Duchy of Lithuania. To this end, existing knowledge about the province was gathered to show the specifics of the region. In particular, the origins of the modern sejmiks in the Polotczyzna region are presented, including the existence of the „small sejm” before the reforms of 1565–1566. The consequences of the peripheral sejmik, which covered lands long threatened by military aggression, are indicated. Finally, the characteristics of sejmik life in the Polotsk region are highlighted. For these issues, in addition to the analysis of legal acts and sources of sejmik practice, a quantitative analysis was used (Charts 1 and 2) and methods appropriate to historical geography were applied (Maps 1 and 2). The collected data shows the peripherality of Polotsk and, in particular, of the local noble assembly. Firstly, this was due to its low importance in the context of the functioning of the General Sejm or the Lithuanian Tribunal. Secondly, it was an area constantly threatened by military conflicts. This is externalized by the great variability of the places of sejmiks sessions. We can distinguish as many as nine sejmik capitals, besides which at least six other locations are known. This is a record in the recognised areas of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Słowa kluczowe: sejmiki, parlamentaryzm, województwo połockie, Wielkie Księstwo Litewskie, geografia sejmikowa, edycje akt sejmikowych, sejm mały księstwa połockiego, wojewodowie połoccy

Key words: sejmiks, parliamentarism, Polotsk voivodship, Grand Duchy of Lithuania, sejmik geography, editions of sejmik records, Small Sejm of the Duchy of Polotsk, Polotsk voivods

W marcu 2022 r. został uruchomiony projekt zatytułowany „Akta sejmikowe województwa połockiego (XVI–XVIII wiek)”¹. Ma on na celu krytyczną edycję materiałów źródłowych, będących efektem funkcjonowania peryferyjnego, północo-wschodniego sejmiku Wielkiego Księstwa Litewskiego (zob. mapa 1). W artykule prezentuję koncepcję wydawniczą tego projektu, ukazując wstępne założenia i charakterystykę źródłową. Dokonuję ogólnej charakterystyki i akcentuję specyfikę działalności sejmikowej województwa połockiego. Z uwagi na skomplikowane losy tych ziem zaprezentowano geografie sejmikową oraz ukazano znaczenie Połocczyny na mapie ustrojowej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zagadnienia te są możliwe do zaprezentowania dzięki bardzo licznym pracom białoruskich badaczy, którzy prowadzili (i prowadzą) intensywne badania w tym zakresie. Przede wszystkim słowa uznania skierować należy do twórczości Witala Gałubowicza², Ihara Bortnika³, Andreja Macuka⁴, Uładzimira Padalińskiego⁵, a także Andreja Radamana⁶. Na wskazanych badaczach lista bynajmniej się nie kończy, a wyjątkowe zainteresowanie tym obszarem wynika z faktu, że księstwo połockie utożsamia się z kolebką dzisiejszego państwa białoruskiego⁷. Obszar ten ma zatem wyjątkowe znaczenie dla badaczy białoruskich. Szczególną wagę mają także spisy urzędników i deputatów, które obejmują również to województwo,

¹ Projekt dofinansowany przez Narodowy Program Rozwoju Humanistyki (Dziedzictwo narodowe), nr umowy 0318/NPRH9/H11/88/2022. Niniejszy artykuł jest również rezultatem tego grantu. W składzie zespołu badawczego, oprócz piszącego te słowa, są: Wital Gałubowicz, Andrej Macuk, Uładzimir Padaliński, Andrej Radaman, Marta Kupczewska i Janusz Danieluk.

² В. Галубовіч, *Полацкая шляхта і дынастыя Вазай*, Мінск 2016 (bezpośrednio sejmiku dotyczą strony 48-71 oraz 92-168); Idem, *Miscellanea historica polocensia*, Гродна 2014. Wśród licznych artykułów na szczególną uwagę zasługują prace: В. Галубовіч, *Паслы ад Полацкага ваяводства ВКЛ на соймах Рэчы Паспалітай у 1588-1668 гг.*, „Герольд-Litherland” 2011, t. 8, s. 37-40; Idem, *У Каралеўскія паслы на соймікі Полацкага ваяводства: часы Жыгімонта і Уладзіслава Вазай*, [w:] *Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і між-дысцыплінарных даследаванняў: электрон. зб. навук. арт. IV міжнар. навук. канф. да 50-годдзя Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, Полацк, 19-20 крас. 2018 г.*, пад агульн. рэд. А.І. Корсак, Наваполацк 2018, s. 389-396.

³ Przykładowo: I. Bortnik, *Kultura polityczna szlachty województwa połockiego na przełomie XVI–XVII wieku w świetle instrukcji sejmikowych*, „Studia Interkulturowe” 2016, t. 9, s. 3-36.

⁴ Przede wszystkim monografia: А. Мацук, *Полацкае ваяводства ў XVIII ст.: ваявода, шляхецкая эліта, соймікі*, Мінск 2014.

⁵ Przykładowo: У. Падалінскі, *Соймавае прадстаўніцтва Полацкага ваяводства ў канцы XVI ст. Спроба аналізу*, [w:] *Полацкі музейны штогоднік: (зборнік навуковых артыкулаў за 2010 г.)*, уклад. Т.А. Джумантаева, А.У. Шумовіч, Т.Р. Смірнова, Полацк 2011, s. 155-163.

⁶ Autor ten przede wszystkim rozpoznawał i analizował skład urzędów ziemskich województwa połockiego. А.Радаман, *Арганізацыя і склад полацкага земскага суда ў другой палове XVI – першай трэці XVII ст.*, „Герольд Litherland” 2011, t. 18, s. 21-36.

⁷ O. Łatyszonek, *Od Rusinów Białych do Białorusinów*, Białystok 2006.

a powstawały pod nadzorem dwóch wybitnych polskich lituanistów Henryka Lulewicza i Andrzeja Rachuby⁸.

Edycja akt sejmikowych trwa nieprzerwanie od niemal 160 lat. W pierwszej kolejności lauda i instrukcje sejmikowe wydawały instytucje związane z Imperium Rosyjskim w ramach dwóch serii wydawniczych: Archiwum Południowo-Zachodniej Rosji (*Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов*) oraz Akty Wileńskiej Komisji Archeograficznej (*Акты Виленской археографической комиссии*). Pierwszą poważną debatę o potrzebie opublikowania dokumentacji wytworzonej przez sejmiki podjęto na Zjeździe Historycznym Polskim w 1880 r. Wówczas ks. Walerian Kalinka zwrócił uwagę na konieczność wydania laudów sejmikowych, pomysł poparł Kazimierz Jarochoński oraz Michał Bobrzyński, którzy dodatkowo zaakcentowali wagę poznawczą omawianych źródeł⁹.

Szybko wytworzyła się wśród badaczy polskich oryginalna koncepcja wydawania monograficznych edycji poświęconych jednemu lub ewentualnie kilku sejmikom położonych w obrębie województwa¹⁰. Z uwagi na obszerność materiału źródłowego całość dzieli się na okresy, z reguły dotyczące lat panowania poszczególnych władców¹¹. Poza Polską ten model wydawania źródeł nie przyjął się i albo mamy do czynienia z publikacją pojedynczych dokumentów¹², albo pojawiają się edycje obejmujące większy obszar w stosunkowo krótkim czasie¹³.

⁸ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1582–1696. Spis*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2007 (dalej: *Deputaci*, t. 1); *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794. Spis*, red. A. Rachuba, oprac. A. Rachuba, P.P. Romaniuk przy współpracy A. Macuka i J. Aniszczunki, Warszawa 2004 (dalej: *Deputaci*, t. 2); *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 5: *Ziemia połocka i województwo połockie, XIV–XVIII wiek*, red. H. Lulewicz, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, A. Haratym, A. Macuk, A. Radaman, przy współpracy W. Hałubowicza, P.P. Romaniuka, Warszawa 2018 (dalej: *Urzednicy*, t. 5).

⁹ Szerzej: K. Łopatecki, *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość–teraźniejszość–przyszłość*, „*Miscellanea Historico-Iuridica*” 2015, t. 14, z. 2, s. 9-43.

¹⁰ Pierwszą tego typu edycją były: *Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1887. Rozpropagował tę koncepcję jednak Adolf Pawiński: *Dzieje Ziemi Kujawskiej oraz akta historyczne do nich służące*, t. 2-5, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1888.

¹¹ A. Rachuba, *Edycje akt sejmikowych z terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „*Miscellanea Historico-Iuridica*” 2022, t. 21, z. 1, s. 347-364; L. Wierzbicki, *Edycje akt sejmikowych ziem i województw prowincji małopolskiej*, „*Miscellanea Historico-Iuridica*” 2022, t. 21, z. 1, s. 365-378; M. Zwierzykowski, *Edycje akt sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej*, „*Miscellanea Historico-Iuridica*” 2022, t. 21, z. 1, s. 379-404.

¹² W odniesieniu do województwa połockiego (przykładowo): В. Галубовіч, *Пасольская інструкцыя ад шляхты полацкага ваяводства на сойм 1640 г.*, [w:] *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі. Матэрыялы IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі*, Полацк 2003, s. 41-49; В. Галубовіч, А.Радаман, *Інструкцыя полацкай шляхты на сойм 1609 г.*, „*Commentarii Polocenses Historici*” 2006, t. 3, s. 70-72.

¹³ *Lietuvos Džidžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788-1790)*, Vilnius 2015; Я.К. Анішчанка, *Збор твораў у 6 т.*, т. 5: *Абывацелі правіцыі: Інструкцыі шляхецкіх сеймікаў беларускіх земляў ВКЛ (Літоўская правіцыя)*. Зб. дакум., Выд. Я.К. Анішчанка, Мінск 2009.

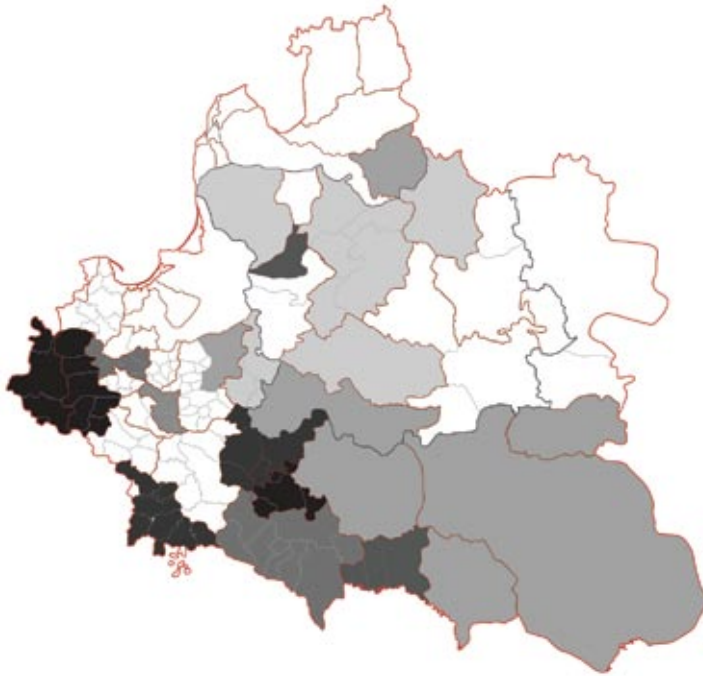
W pierwszych edycjach uznano za zasadne ograniczyć się jedynie do laudów sejmowych i dokumentów zwołujących sejmiki. Jednakże biorąc pod uwagę aktywność życia politycznego szlachty w epoce wczesnonowożytnej szybko uznano, że to zdecydowanie zbyt mało. Koncepcję tę zapoczątkował Stanisław Kutrzeba, który uznał, że należy wydawać cały korpus materiałów powiązanych z działalnością sejmików i zjazdów szlacheckich¹⁴, co powojenni historycy, z wyjątkami, kontynuowali i rozwijali. Aby zrealizować to założenie należało przeprowadzić pogłębione kwerendy nie tylko w księgach sądowych (przede wszystkim grodzkich), ale również w innych zespołach archiwalnych.

Większe zainteresowanie historyków polskich publikacją dokumentów sejmikowych z ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego nastąpiło dopiero w 1935 r., kiedy miał miejsce w Wilnie Powszechny Zjazd Historyków Polskich. Jednak na pierwszą książkę ukazującą dorobek sejmiku litewskiego w dłuższym okresie trzeba było czekać aż 84 lata od wileńskich debat, kiedy to Monika Jusupović opublikowała akta sejmiku kowieńskiego (województwo trockie) za panowania Augusta III i Stanisława Augusta Poniatowskiego¹⁵. Obecnie jednak istnieje co najmniej siedem zinstytucjonalizowanych w obrębie projektów NPRH zespołów badawczych, które pracują nad kolejnymi tomami dotyczącymi terytorium wszystkich trzech prowincji Rzeczypospolitej.

Z przygotowanej wizualizacji postępów prac nad monograficznymi edycjami akt sejmikowych lub laudów sejmikowych wynika, że ogromne zapóźnienie w edycjach litewskich w stosunku do Korony jest stopniowo nadrabiane. Jednakże w najbliższej przyszłości akty województwa połockiego będą jedyną edycją dotyczącą wschodnich ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Tym samym, to przez ich pryzmat będzie można ocenić stosunek szlachty z północnego-wschodu państwa do bieżącej polityki i projektów reform w Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

¹⁴ S. Kutrzeba, *Przedmowa*, [w:] *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 1: 1572–1620, Kraków 1932, s. III–IV. Autor ten jest twórcą nieco zapomnianego, ale wyjątkowo ważnego artykułu, w którym wyartykułował systemową zmianę podejścia do tego typu edycji źródłowych: S. Kutrzeba, *Postulaty wydawnicze z zakresu historii prawa polskiego*, „Nauka polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój” 1918, nr 1, s. 253–274. Już w 1918 r. zaakcentował, że nie liczne i dorywczo wydawane źródła przynoszą szczególną korzyść nauce, ale planowane, wielkie serie wydawnicze. Podkreślił konieczność (niezrealizowaną dotychczas) wydania akt sejmikowych pruskich oraz zasygnalizował bardzo złe kopie pozostawione w spuściźnie przez Adolfa Pawińskiego. Wówczas też wyjaśnił, dlaczego nie powinno się wydawać samych tylko laudów sejmikowych, ale konieczne jest możliwie szerokie potraktowanie tematyki.

¹⁵ M. Jusupović, *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, Warszawa 2019.

Mapa 1. Edycje monograficznych edycji źródłowych akt sejmikowych naniesione na układ województw w granicach Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1622–1648

Legenda (kolory): czarny – edycje akt sejmikowych w pełni wydane do końca 2023 r.; rozjaśniona czerń – zaawansowane edycje akt sejmikowych (wydane przynajmniej w 50%); ciemnoszary – rozpoczęte edycje akt sejmikowych; szary – ukończone prace nad edycjami laud sejmikowych; jasnoszary – istniejące zbiorcze edycje laud sejmikowych (niekoniecznie w tomach poświęconych wyłącznie laudom lub szerzej aktom sejmikowym); jasny odcień szarości – sformalizowane zespoły pracujące nad wydaniem akt sejmikowych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Rachuba, *Edycje akt...*; L. Wierzbicki, *Edycje akt...*; M. Zwierzykowski, *Edycje akt...*

Geneza zgromadzeń szlacheckich na Połocczyźnie

Średniowieczne księstwo połockie położone nad centralną częścią dorzecza Dźwiny zostało na początku XIV w. (prawdopodobnie około 1307 r.) podporządkowane przez Litwę. Uzyskało ono jako księstwo feudalne szeroką autonomię, a na czele tych państw stali młodszy (zazwyczaj) synowie lub bracia z rodu wielkich książąt litewskich. U schyłku XIV w. księstwo przekształciło się w namiestnictwo. Proces integracji postępował i Połoczyznę już od 1504 r. zaczęto nazywać województwem, a urzędujących tam namiestników tytułowano woje-

wodami. Jednakże wówczas terytorium to było coraz mocniej atakowane przez Wielkie Księstwo Moskiewskie. Na przełomie wieków (1503) utracono północno-wschodnie ziemie pograniczne z zamkiem Ostry oraz włościami Newel, Łuki, Pusta, Rzewa, Zawołoczce i częścią Sitna, na których terenach znajdowało się ponad 3000 dymów. Ciągłe wojny i najazdy doprowadziły też do depopulacji pozostałych przy Litwie terenów (z 11 520 dymów w 1528 r. do nieco ponad 7 700 dymów w 1552 r.). Krytyczna sytuacja nastąpiła w 1563 r., kiedy to wojska Iwana IV Groźnego zdobyły nie tylko Połock, ale i większą część województwa, przede wszystkim na prawym brzegu Dźwiny¹⁶.

Zwycięskie kampanie Stefana Batorego doprowadziły do odzyskania w latach 1579–1580 utraconych w 1563 r. i na przełomie XV i XVI w. ziem połockich. Triumf militarny udokumentowano w pierwszym atlasie stworzonym w Rzeczypospolitej¹⁷. Obok mapy i twierdz przygotowano rozbudowaną narrację o księstwie połockim, dowodząc jego „odwieczną” przynależność do Wielkiego Księstwa Litewskiego¹⁸. Obszar województwa połockiego w wyniku wojen ulegał ciągłym zmianom *de facto* i *de iure*. Po pokoju w Jamie Zapolskim w 1582 r. granice województwa uległy czasowej petryfikacji¹⁹. Obszar ten wynosił około 16 000 km², a w 1638 r. uległ powiększeniu z uwagi na przyłączenie włości Newel i Siebież do tegoż województwa, które wcześniej wchodziły w skład województwa smoleńskiego²⁰. Należy również podkreślić dewastującą rolę potopu moskiewskiego (1654), kiedy to wojska moskiewskie zajęły całe

¹⁶ А. Янушкевіч, *Заход Полацка маскоўскім войскам у 1563 г.*, „Commentarii Polocenses historici” 2005, t. 2, s. 5-12. Do niewoli wówczas trafił wojewoda połocki i wójt Połocka Stanisław Dowojno, który do ojczyzny powrócił dopiero w lipcu 1567 r. *Urzędnicy*, t. 5, s. 5-24.

¹⁷ Oczywiście sama mapa księstwa połockiego oraz osiem planów zamków lub miast zostały naniesione na płytę miedziorzniczą i wydane drukiem w Rzymie w 1580 r., ale wykonano to na podstawie szkiców sporządzonych przez inżynierów i kartografów w służbie Stefana Batorego (Piotr Frankus, Stanisław Pachołowiecki). Do tego należy dołączyć rolę polityków (Jan Zamoyski, Piotr Wolski, Giovanni Andrea Caligari) oraz zewnętrznych podwykonawców (Tomasz Treter, Giovanni Battista Cavalieri). J. Niedźwiedz, *Atlas Księstwa Połockiego Stanisława Pachołowieckiego (1580): propaganda, genologia i tworzenie wiedzy geograficznej*, „Terminus” 2017, t. 19, z. 1, s. 477-510; K. Łopatecki, *Okoliczności powstania i przydatność wojskowa mapy Descriptio Ducatus Polocensis Stanisława Pachołowieckiego (1580)*, „Terminus” 2017, t. 19, z. 1, s. 75-126.

¹⁸ G. Franczak, *Polotia recepta. Mapa Księstwa Połockiego – teksty i preteksty sporu o władzę*, „Terminus” 2021, t. 23, z. 2, s. 97-133.

¹⁹ Istniały jednak spory dotyczące rozgraniczenia powiatu orszańskiego, witebskiego i połockiego. Dyskusje trwały już na sejmie 1576 r. Wydano również konstytucje powołujące komisje graniczne, m.in. w latach 1590 i 1601. *Volumina Constitutionum*, t. 2, vol. 2: 1587–1609, wyd. S. Grodziski, Warszawa 2008, s. 155, 294; *Акты, относящиеся к истории Западной России*, t. 3: 1544–1587 гг., Спб. 1848, s. 199-200; У. Падалінскі, *Праблематыка мясцовага самакіравання ў раішэннях вальнага сойма Рэчы Паспалітай (1569–1605 гг.)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2015, t. 44, s. 10.

²⁰ *Volumina Constitutionum*, t. 3, vol. 2: 1627–1640, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2013, s. 330; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachina, P.P. Romaniuk, Warszawa 2003, s. 16-17.

województwo, zmuszając przynajmniej część szlachty do emigracji²¹. Próby siłowego odzyskania Połoczczyzny, a przede wszystkim Połocka w latach 1662–1667 nie udały się i dopiero rozejm zawarty w Andruszowie w 1667 r. umożliwił odzyskanie większości województwa²². Na reokupację pozostałej części należało czekać aż do 1678 r.²³ Po tym czasie nastąpiła ponowna odbudowa siatki osadniczej na tych terenach, powtórnie zaburzona podczas Wielkiej Wojny Północnej²⁴. Kolejne zmiany przyniósł I rozbiór Rzeczypospolitej (1772), II zaś definitywnie zakończył istnienie województwa połockiego w ramach Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1793)²⁵.

Z powyższego opisu wynika specyfika Połoczczyzny (księstwa, następnie namiestnictwa i województwa), będącego pogranicznym obszarem Wielkiego Księstwa Litewskiego, które przez długi czas stanowiło teren działań wojennych, a twierdza w Połocku była jedną przeszkodą na drodze do Wilna²⁶. W takich warunkach stolica województwa, będąca główną twierdzą na tym obszarze odgrywała ogromną rolę. Uzyskała ona prawa magdeburskie już w 1498 r., stając się ważnym ośrodkiem handlu dzięki rzece Dźwinie, a niektórzy mieszcianie połoccy dysponowali nawet dobrami ziemskimi (tzw. mieszcianie konni), wypełniając podobne do szlachty powinności²⁷. Po zniszczeniach

²¹ К. Бабятынскі, *Полацк і Полацкая зямля ў час вайны Рэчы Паспалітай з Масквой ў 1654–1655 гг.*, „Commentarii Polocenses historici” 2006, t. 3, s. 21–28.

²² K. Kossarzewski, *Działania wojenne nad Dźwiną w latach 1662–1667*, [w:] *Organizacja armii w nowożytnej Europie: struktura – urzędy – prawo – finanse*, red. K. Łopatecki, Zabrze 2011, s. 323–380.

²³ W 1678 r. zawarto porozumienie, które przedłużało rozejm na kolejnych 15 lat pomiędzy Rzeczypospolitą i Carstwem Moskiewskim. Wówczas car Fiodor III Romanów „ustąpił” Nowel, Wieliz i Siebiez stronie litewskiej. M. Franz, *Porozumienie cara Fiodora Aleksandrowicza z królem polskim Janem III Sobieskim o pokoju na 15 lat z 1678 roku – dokument petersburski*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2014, t. 6, z. 2, s. 23–42.

²⁴ Zob. *Metryka litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo połockie 1667 i 1690 r.*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2018.

²⁵ Rozpoczęła się wówczas batalia o zalegalizowanie szlachectwa, które zwalniało z podatków i wypełniania obowiązku rekruckiego. W 1775 r. aż 463 osoby z Połoczczyzny wywodły przed sądem swoje szlachectwo. V. Makarevich, *Od idei do praktyki. Polityka przesiedleń wobec drobnej szlachty w guberniach białorusko-litewskich i ukraińskich Cesarstwa Rosyjskiego w końcu XVIII – pierwszej połowie XIX wieku*, [w:] *Tożsamość – pamięć historyczna – idee. Przemiany narodowościowe i społeczne na Litwie i Białorusi w XIX i na początku XX wieku*, red. D. Michaluk, Warszawa 2016, s. 110–111.

²⁶ У. Падалінскі, *Уплыў памежнага становішча на палітычную дзейнасць шляхецкіх карпарацый Полацкага і Віцебскага ваяводстваў (1558–1607 гг.)*, [w:] *Беларускае Падзвінне: вопыт, метадыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў: электрон. зб. навук. арт. IV міжнар. навук. канф. да 50-годдзя Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, Полацк, 19–20 крас. 2018 г.*, пад агул. рэд. А.І. Корсак, Наваполацк 2018, s. 419–433.

²⁷ М.Д. Макараў, *Ад пасада да магдэбургіі: прававое становішча насельніцтва местаў Беларускага Падзвіння ў XIV – першай палове XVII стст.*, Мінск 2008. Z uwagi na znaczenie militarne konieczne było dostosowanie prawa magdeburskiego, co m.in. uzewnętrzniało się tym, że urząd wójtowski w okresie jagiellońskim został przypisany do urzędu wojewody. A. Jurkevičius, *The nomination procedure of the officials of the city of Polotsk in 1498–1563*, „Zapiski Historyczne” 2017, t. 82, z. 4, s. 625–647.

miasta w latach 1563 i 1579 odbudowało się ono (na wschód od zamków). Rola stolicy województwa wydaje się bardzo ważna zarówno w kontekście militarnym²⁸, jak i społeczno-ekonomicznym²⁹.

Obszar pogranicza widoczny jest także w kontekście struktury społecznej. Jeszcze w połowie XVI w. (w świetle rewizji z 1552 r.) bardzo liczne były grupy znajdujące się pomiędzy chłopstwem a kształtującym się stanem szlacheckim. Oprócz bojarów pancernych i putnych, bardzo duża była grupa wolnych chłopów, którzy liczyli aż 39 procent włościan³⁰. Teren ten był co do zasady pozbawiony w epoce wczesnonowożytnej tak rozległych latyfundiów magnackich, jak było to widoczne w innych częściach Rzeczypospolitej. Badania Wasyla Woronina wskazują nawet, na rozwiniętą świadomość regionalną, przy czym oczywiście dotyczyło to wykształconych warstw społecznych³¹.

Aby ocenić znaczenie województwa połockiego i działającego tam sejmiku na tle Wielkiego Księstwa Litewskiego należy scharakteryzować strukturę administracyjną i specyfikę regionalną. Oczywiście podobnie jak na całej Litwie najważniejsze były reformy administracyjno-samorządowe przeprowadzone w latach 1565–1566. Wówczas całe terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego uzyskało struktury ujednoczone i znacznie bardziej przejrzyste niż w Koronie. Całość podzielono na województwa (zob. mapa 1), na czele których stali wojewodowie i kasztelanowie³². Na niższym szczeblu wprowadzono powiaty będące strukturą sądową i administracyjną, były to, co ważne, również okręgi sejmikowe. W powiatach będących stolicą województwa stał wojewoda, który z reguły pełnił funkcję lokalnego starosty, obszar ten nie posiadał jednak marszałka powiatowego³³.

²⁸ Doraźnie szlachta połocka w 1633 r. wyraziła zgodę na obronę zamku na zasadach opartych na służbie ziemskiej, co z powodzeniem realizowano na Smoleńszczyźnie. Jednakże pożar zamku i niezrealizowana decyzja o jego przebudowie podjęta na sejmach w 1647 i 1652 r. doprowadziła do szybkiego upadku miasta 27 czerwca 1654 r. Strona rosyjska przeprowadziła prace remontowe, a po deokupacji Połocczyny ponownie ufortyfikowaniem sejmu zajął się sejm w 1667 r. Szerzej: K. Łopatecki, *Ocena wiarygodności źródeł kartograficznych prezentujących oblężenie Połocka z 1579 roku*, „Terminus” 2017, t. 19, z. 4, s. 759-795.

²⁹ М. Макараў, *Месцякі ўлады Полацка (1580–1772 гг.): арганізацыя, персанальны склад*, Смаленск 2014.

³⁰ М. Спірыдонаў, *Полачына ў сярэдзіне XVI ст.* „Commentarii Polocenses historici” 2004, t. 1, s. 5-19.

³¹ В. Варонін, *Полачына і палачане ў нацыянальна-культурным і рэлігійным жыцці Вялікага Княства Літоўскага ў першай палове XVI ст.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2002, t. 17, s. 211-219. Por. I. Bortnik, op. cit., s. 34.

³² Wówczas też ustalono granice, także województwa (w źródle – powiatu) połockiego. Została ona bardzo enigmatycznie ustalona według granic powiatu brasławskiego, oszmiańskiego i witebskiego. Tym samym obszar sporny z Moskwą był niedookreślony. *Приложения*, [do:] М. Любавский, *Литовско-русский сейм...*, 164.

³³ A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w.*, Warszawa 2000, s. 20; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002, s. 45-71.

Od takiego podziału były jednak wyjątki. W województwie połockim, mściławskim i księstwie żmudzkiem był tylko jeden okręg sejmikowy, obejmujący całą jednostkę terytorialną. Na obecnym etapie badań można jedynie przypuszczać, że rozwiązania te dla Połocczyny, były wynikiem tradycji. Do reform administracyjnych na tym terenie działał sejm (wiec) regionalny³⁴. Przede wszystkim jednak, brak podziałów na powiaty wynikał ze szczątkowej struktury terytorialnej województwa w momencie przeprowadzenia reform administracyjnych i depopulacji tych terenów.

Zanim scharakteryzuję rolę sejmików połockich, warto jeszcze przybliżyć znaczenie połockiego sejmiku regionalnego. Jak podkreśla Wasyl Woronin, to na nim wybierano urzędy ziemskie, co potwierdzał chociażby wybór na burmistrza miasta Wasyla Korsaka w II poł. lat 40. XVI w. Miało zapewne wpływ wskazanie kandydatów na opatów klasztorów (oczywiście prawosławnych) połockich. Na sejmie połockim uchwalano również lokalne prawa, a także był to najwyższy organ sądowy, to on również decydował o wewnętrznym podziale podatków uchwalonych na sejmach litewskich. W końcu dokonywał wyboru delegatów na sejm i przygotowywał prośby adresowane do hospodara³⁵. Wówczas też wspólnota lokalna uzyskała prawo akceptowania wojewody. W I poł. XVI w. było to prawo do żądania odwołania, a od przełomu XVI i XVII stulecia elekcja rzeczywiście odbywała się na sejmiku³⁶.

Reformy wprowadzone w latach 1565–1566 było trudno przeprowadzić na Połocczynie w związku z okupacją większości ziem województwa³⁷. Tym niemniej w 1566 r. erygowano urząd kasztelana połockiego powołując na niego Jerzego Zenowicza. Otrzymał on jednocześnie starostwo w Leplu, które podniesiono do rangi grodu z uprawnieniami sądownictwa starościńskiego. Konkurencyjny ośrodek funkcjonował w Dziśnie, jednakże to w Leplu aż do 1579 r. odbywały się sejmiki powiatowe. Po sejmie warszawskim w 1570 r. udało się powołać urzędy sądowe (podkomorzego, sędziego, podsędkę i pisarza ziemskiego), z większym opóźnieniem – lecz nie przekraczającym kilkunastu lat – poradzono sobie ze stworzeniem struktury urzędniczej³⁸.

34 Podobnie było na Żmudzi, przy czym nie były to wiece jak u Słowian Wschodnich, ale raczej zjazdy nobiłów. E. Saviščevas, *Początki parlamentaryzmu na Żmudzi w XVI wieku*, „Studia Historyczne” 2016, t. 59, z. 2, s. 157-174. Por. P. Boroń, *Słowiańskie wiece plemienne*, Katowice 1999, s. 24, 108.

35 В. Варонін, *Палітычны лад Полацкага ваяводства ў першай палове XVI ст.*, „Беларускі Гістарычны Агляд” 1998, т. 5, з. 1, с. 27-66; por. М. Любавский, *Литовско-русский сейм: опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешней жизнью государства*, Москва 1900, с. 160.

36 S. Polechow, *Przywileje dzielnicowe Wielkiego Księstwa Litewskiego. Stan i perspektywy badań*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, t. 66, z. 2, s. 57.

37 *Urzędnicy*, t. 5, s. 25-26.

38 *Ibidem*, s. 29.

Geografia sejmikowa województwa połockiego

Wydaje się, że od początku istnienia nowożytnych sejmików litewskich organizowane były one na Połocczynie. I tak 24 marca 1566 r. listy sejmikowe zostały wysłane do kasztelana połockiego, a wiemy, że na potrzeby zwołania kolejnego sejmu Zenowicz rozesłał te listy do kniaziów i panów, którzy posiadali dobra w ziemi połockiej³⁹. Na chwilę obecną świadectwo organizacji najstarszych nowożytnych sejmików województwa wiąże się z rokiem 1570. Wówczas na sejm przybyli posłowie z Połocczyny⁴⁰, natomiast analogicznej delegacji nie znamy z sejmu z 1569 r., kiedy zawieszono akt unii realnej⁴¹. Niewiele młodsze były inne zgromadzenia szlacheckie – sejmik elekcyjny, podczas którego wybrano kandydatów do pełnienia funkcji sądowych (sędzia, podsędek, pisarz ziemski i podkomorzy) odbył się 28 lipca 1570 r., zaledwie miesiąc po podpisaniu rozejmu z Moskwą⁴².

Gdzie odbywały się pierwsze zgromadzenia szlacheckie jest zagadką. Pod koniec 1568 r. Zygmunt August rozsyłając listy zwołujące sejmiki powiatowe wysłał swoich przedstawicieli do poszczególnych powiatów, jedynym miejscem bez wyraźniej lokalizacji była „ziemia połocka”⁴³. Naturalnym miejscem byłyby ośrodki grodowe – Dzisna i Lepel⁴⁴. Z uwagi na dominującą rolę kasztelana połockiego, który jednocześnie był starostą lepelskim naturalna wydaje się ta druga lokalizacja. Jednakże pierwszą informacją źródłową jest okres wielkiego bezkrólewia. W tym czasie odbywały się zjazdy szlacheckie w Berezeczcu (1574–1575)⁴⁵. Wybór miejsca jest zaskakujący, ale po przeanalizowaniu geograficznym lokacja wydaje się przemyślana. Po pierwsze, leży ona mniej więcej w równej odległości pomiędzy dwoma grodami starościańskimi, żadna z części województwa nie mogła się więc czuć poszkodowana. Po drugie, osada znajduje się przy trasie prowadzącej do Wilna. Dobra komunikacja i szybkość

39 *Приложения*, [w:] М. Любавский, *Литовско-русский сейм...*, s. 164, 177.

40 Na sejmie tym posłowie połoccy już uczestniczyli w osobach Onikieja Andejowicza Korsaka Zaleskiego i Łukasza Bohdanowicza Haraburdy. R. Jaworski, *Litewscy posłowie ziemscy na sejmie walmut warszawskim 1570 r.*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2020, t. 21, z. 1, s. 9–25.

41 Absencja posłów może świadczyć, że połockie sejmiki przedsejmowe 1569 r. nie odbyły się lub posłowie nie przybyli na obrady sejmu lubelskiego, kiedy to zawarto akt unii lubelskiej. У. Падалінскі, *Прадстаўніцтва Вялікага Княства Літоўскага на Люблінскім сойме 1569 года*, Мінск 2017, s. 204–207. Zob. *Unia lubelska 1569: pieczęcie i herby*, oprac. S. Górzyński, przy współudziale H. Wajsa, J. Król-Próby, R. Jankowskiego, Warszawa 2019.

42 А. Радаман, *Арганізацыя і склад полацкага земскага суда ў другой палове XVI-першай трэці XVII ст.*, „Герольд Litherland” 2011, nr 18, s. 26–28.

43 *Приложения*, [do:] М. Любавский, *Литовско-русский сейм...*, s. 207.

44 А. Rachuba, *Міесца абрад сеjmіkоw Вялікаго Княства Літewскаго в латах 1569–1794*, [w:] *Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікаго княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях*, рэд. С.Ф. Сокал, А.М. Янушкевіч, Мінск 2008, s. 191; В. Галубовіч, *Полацкая шляхта...*, s. 50.

45 А. Радаман, *Арганізацыя...*, s. 31–32.

przekazywania informacji z centrum politycznym, w szczególności w okresie *interregnum* odgrywała zapewne kluczową rolę.

Po odzyskaniu miasta w 1579 r. zgromadzenia szlacheckie zbierały się w Połocku. Tam też stworzono, najpóźniej w 1581 r., urząd grodzki, a dwa dawne istniejące grody (co było ewenementem na Litwie) zniknęły, a na ich bazie nie rozwinęły się struktury powiatowe. Paradoksalnie więc odzyskanie Połocka zastopowało proces tworzenia powiatów w województwie, co przełożyłoby się zapewne w dłuższej perspektywie na powstanie dwóch sejmików powiatowych, a tym samym silniejszą pozycję województwa.

Podczas potopu moskiewskiego szlachta połocka musiała obradować daleko od swoich miejsc zamieszkania. Potwierdziła to czasowa konstytucja 1659 r., która przeniosła sejmiki połockie do odległego Kobrynia. Już po dwóch latach sejm zdecydował o przeniesieniu obrad sejmiku do znacznie bliższego Miadzioła. Lokacja powinna być wykorzystywana do 1667 r., choć wiemy, że nie zawsze do tej normy prawnej się stosowano⁴⁶. W nadzwyczajnych okolicznościach zjazdy szlacheckie miały miejsce w Mereczu (1654), Kobrynie (1658), Głębokim (1661), Dolcach (1702) oraz w Uszaczu (1707–1710), gdyż w latach 1705–1710 Połock był znowu okupowany przez wojska moskiewskie⁴⁷. Dostrzec można dążenie do wybierania skrajnych, południowych obszarów województwa, które z reguły były najbezpieczniejszymi ziemiami Połocczyzny.

Rozbiory (1772) oznaczały utratę przez województwo stolicy, a zarazem miejsca sejmikowania oraz siedziby ziemstwa i grodu⁴⁸. W tej sytuacji Konfederacja Generalna Warszawska 28 września 1773 r. wyznaczyła miasteczko Nowy Lepel na miejsce sejmików i sądów oraz siedzibę kancelarii ziemskiej i grodzkiej połockiej. Sejm w 1776 r. uznał jednak, że Nowy Lepel nie nadaje się jako miejsce obrad sejmików i na stałe przeniósł, za instancją sejmiku województwa połockiego „Sądy, Seymiki y wszelkie zjazdy publiczne” do Uszacza (1776–1793)⁴⁹. Należy dodać, że oba miasta były prywatne i wybór nowej stolicy województwa miał duże znaczenie gospodarcze i polityczne. Szczególna sytuacja dotyczyła

⁴⁶ W Kobryniu miały odbywać się również sejmiki powiatu mozyrskiego. *Volumina Legum*, t. 4, Petersburg 1859, s. 316, 388, 428, 477.

⁴⁷ *Volumina Legum*, t. 6, Petersburg 1860, s. 77, 104-105; A. Rachuba, *Miejsca obrad...*, s. 191; B. Галубовіч, *Полацкая шляхта...*, s. 50-51. Podkreślić należy, że z zajęciem Połocka przez armię rosyjską w 1705 r. nastąpiło zabicie przeora i pięciu bazylianów, a w 1710 r. Sobór Sofijski, gdzie przedtem znajdowało się ciało Jozefata Kuncewicza został wysadzony (znajdował się tam skład amunicji). D. Wereda, *Kult Jozafata Kuncewicza w XVIII wieku*, „Acta Academiae Artium Vilmensis” 2009, t. 54, s. 85-97.

⁴⁸ A.B. Zakrzewski, *Sejmiki...*, s. 11, nazwał taką sytuację sejmikami półguzulankimi.

⁴⁹ *Volumina Legum*, t. 8, Petersburg 1860, s. 573-574 (*Miasto Uszcz*); *Urządnicy*, t. 5, s. 42, 49; W. Filipczak, *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012, s. 42. Bardzo wartościowa z uwagi na geografię i stosunki kształtujące się po I rozbiorze jest edycja źródłowa: *Dekanat połocki w świetle opisów parafii z 1784 roku*, oprac. B. Gawrylczyk, Białystok 2005 (praca magisterska napisana pod kierunkiem Józefa Maroszka); <http://pbc.biaman.pl/Content/13819/PDF/t.%204.%20dekanat%20Po%20Poc%20ock%201784%20B.%20Gawrylczyk.pdf>, (07.08.2022).

właściciela tego drugiego – Tadeusza Żaby, który jako kasztelan, a następnie wojewoda wpływał na obrady sejmiku⁵⁰. Zresztą specyfiką województwa połockiego był fakt, że miasta (oprócz Połocka) miały charakter prywatny – tak było m.in. w Głębokim, Nowym Leplu, Uszaczu i Dolcach (nb. ta ostatnia miejscowość była w rękach arcybiskupa połockiego). Ustawa Rządowa z 3 maja 1791 r. przenosiła obrady sejmiku do miejscowości Czaśniki, przy czym to sam sejmik miał w przyszłości uregulować tę kwestię. Ostatecznie już na sejmiku lutowym z 1792 r. na powrót przeniesiono sejmik do Uszacza⁵¹.

Drugi rozbiór (12/23 stycznia 1793) całkowicie oderwał województwo połockie od Rzeczypospolitej, co zatwierdził sejm grodzieński w traktacie cesyjnym z Rosją, zawartym 22 lipca⁵². Już 16/27 maja 1793 r. zjazd w Uszaczu, obradujący pod dyktando prezydenta ziemskiego Antoniego Podwińskiego, wysłał do Michaiła Kreczetnikowa, pełniącego urząd gubernatora „krajów nowo przyłączonych”, swych delegatów (podwojewódzkiego Jana Korsaka i komornika Wincentego Pylińskiego) z instrukcją zawierającą postulaty województwa⁵³. Część zachodnia wraz z fragmentem powiatu brasławskiego utworzyła w 1795 r. powiat dziśnieński (dzisieński) w składzie namiestnictwa mińskiego, część wschodnia jako powiat lepelski została przyłączona wówczas do namiestnictwa połockiego.

Przygotowana mapa nr 2 ukazuje geograficznie sejmikową województwa połockiego. Wszystkie lokacje znajdowały się w południowej części województwa lub zgoła w innych jednostkach administracyjnych (wileńskim, trockim i brzeskolitewskim). Jedynie Połock znajdował się na prawym brzegu Dźwiny i miał centralne położenie względem ziem województwa. Większość lokacji (Głębokie, Berezwece, Lepel, Dolce, Nowy Lepel, Czaśniki) charakteryzowała się peryferyjnością. W sposób oczywisty widoczna jest dbałość o wybór możliwie bezpiecznej osady, starano się jednak za wszelką cenę lokalizować sejmiki na terenie województwa. Rzeczywiście Uszacz po I rozbiórce było idealnym pod względem geograficznym miejscem na zorganizowanie zjazdów szlacheckich. Jeśli chodzi o sejmiki egzulanckie to zastanawia wybór mniejszych lokacji, które nie były

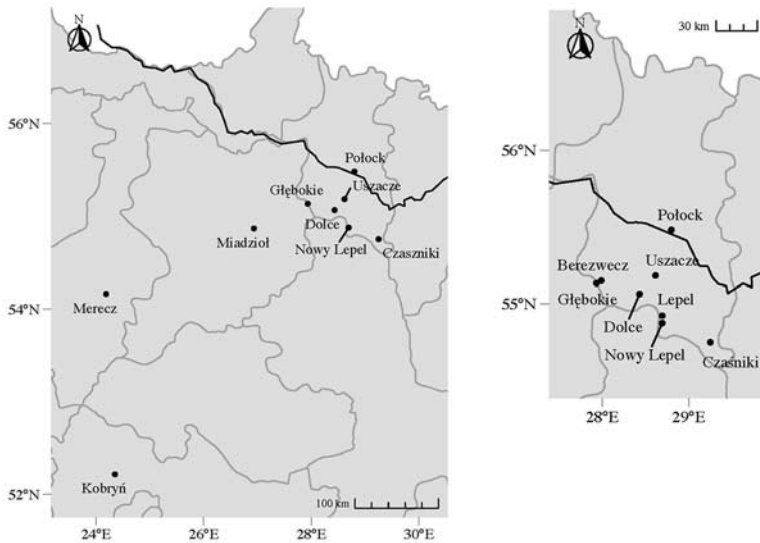
⁵⁰ Przed Sejmem Wielkim silny był antagonizm wojewody Tadeusza Żaby z kasztelanem połockim Józefem Sielickim, mimo, że obaj należeli do stronników partii dworskiej. J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 r. (cz. II). Przebieg sejmików*, „Przegląd Historyczny” 1960, t. 51, z. 2, s. 361. Natomiast dwa lata później część szlachty wystosowała na wojewodę połockiego skargę z uwagi na narzucenie obrad i treści instrukcji poselskiej uchwalonej 22 XI 1790 r. *Lietuvos Dzidziosios...*, s. 203-216.

⁵¹ *Volumina Legum*, t. 9, Kraków 1889, s. 333; *Urządnicy*, t. 5, s. 45-46. To w Czaśnikach obradujący sejmik poparł Konstytucję 3 maja, choć informacja ta nie przedostała się szerzej do polsko-litewskiej opinii publicznej. E. Kwiatkowska-Jeznach, *Sejmiki lutowe 1792 r. w relacjach „Gazety Narodowej i Obcej” i „Gazety Warszawskiej”*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 2014, t. 92, s. 59.

⁵² B. Dymek, *Posłowie mazowieccy na sejmie grodzieńskim 1793 roku*, „Rocznik Mazowiecki” 2013, t. 25, s. 38.

⁵³ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск), ф. 1778, оп. 1, nr 40, k. 161-161v.

stolicami powiatów. W szczególności pomijano Wilno, które było naturalnym miejscem obrad dla tego typu zgromadzeń szlacheckich⁵⁴. Wyjaśnienie tego zjawiska, które może mieć charakter zachowania swoistej niezależności wobec gospodarzy, wymaga pogłębionych badań. Podsumowując, żaden inny sejmik w Rzeczypospolitej nie miał takiej dynamiki zmian. W czasie swojego istnienia dziewięć oficjalnych stolic sejmikowych (łącznie siedem miast), nie licząc do-
 różnie wybieranych miejsc.

Mapa 2. Geografia sejmikowa województwa połockiego

Legenda: na mapie fragment Wielkiego Księstwa Litewskiego z odnotowaną rzeką Dźwiną. Zaznaczono miejsca odbywania sejmików, przy czym Lepel i Nowy Lepel zaznaczono jako jedną lokalizację, gdyż oba miejsca oddalone były od siebie o około 3 km i przy tej skali niewidoczne jest odnotowanie obu punktów. Podkreślić należy, że oficjalnym miejscem obrad sejmikowych był Lepel (do 1579) – Połock (do 1659) – Kobryń (do 1661) – Miadzioł (do 1667) – Połock (do 1772) – Nowy Lepel (do 1775 r.) – Uśczenie (do 1791) – Czaśniki (do 1792) – Uśczenie (do 1793 r.).

Źródło: opracowanie własne.

54 R. Jurgaitis, *Gdzie odbywały się obrady sejmiku wileńskiego w latach 1717–1795?*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2017, t. 16, z. 2, s. 245-260.

Pozycja województwa połockiego na tle Wielkiego Księstwa Litewskiego

Jak wyglądało znaczenie polityczne województwa połockiego na tle Wielkiego Księstwa Litewskiego? Pod względem prestiżu ziemie te, mimo dawnych tradycji państwowych, nie uzyskały wysokiego statusu, co chociażby uwidoczniło się w tytułaturze władców⁵⁵. Tym niemniej na sejmie lubelskim ustalono, że województwo połockie znalazło się na piątej pozycji wśród dziesięciu litewskich jednostek administracyjnych⁵⁶. Znajdowało się ono za województwami wileńskim, trockim, księstwem żmudzkiem, smoleńskim (niekontrolowanym w 1569 r. *de facto* przez hospodara litewskiego), natomiast przed województwami nowogródzkim, witebskim, brzeskolitewskim, mścisławskim i mińskim. Ta przeciętna pozycja prestiżowa nijak się miała do realnej reprezentacji sejmowej (od 1569) i trybunalskiej (od 1581). Brak powiatów, a w konsekwencji jeden okręg sejmikowy oznaczał, że województwo wybierało jedynie dwóch posłów na sejm i dwóch deputatów Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Po 1627 r. kiedy to w pełni województwo smoleńskie uczestniczyło w życiu politycznym Rzeczypospolitej, to Połoczczyzna odpowiadała za 4,08% posłów i 4,16% deputatów z Wielkiego Księstwa Litewskiego. Była to najsłabsza reprezentacja wespół z księstwem żmudzkiem i mścisławskim. Całościowo województwo połockie było regionem o najsłabszej pozycji ustrojowej, wyprzedzając jedynie województwo mścisławskie.

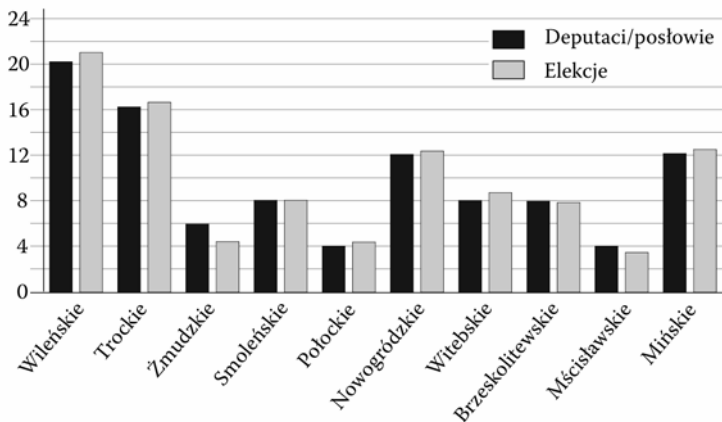
Na wykresie nr 1 zestawilem prestiż województw oparty na hierarchii urzędniczej w korelacji z realnym wpływem dotyczącym kształtowania reprezentacji poselskiej⁵⁷ i deputackiej. W obliczeniach uwzględniłem liczbę urzędników,

55 Charakterystyczne, że w skróconej tytułaturze władców elekcyjnych w sposób bezpośredni nie odwoływano się do księstwa połockiego, odnotowano natomiast: Królestwo Polskie, Wielkie Księstwo Litewskie oraz księstwa: ruskie, pruskie, mazowieckie, żmudzkie, kijowskie, wołyńskie, podolskie, podlaskie, inflanckie, smoleńskie, siewierskie, czernihowskie. Najpełniejsza ideologicznie narracja księstwa połockiego została opublikowana na mapie *Descriptio Ducatus Polocensis*. G. Franczak, *Atlas Księstwa Połockiego Stanisława Pacholowieckiego z 1580 roku: transkrypcja i przekład*, „Terminus” 2017, t. 19, z. 1, s. 61-74.

56 Obliczam to na podstawie kolejności miejsc w senacie przyporządkowanej wojewodom i kasztelanom. *Volumina Constitutionum*, t. 2, vol. 1: 1550–1585, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005, s. 239-241.

57 Z powiatów wybierano po dwóch posłów, czego na Litwie w zasadzie przestrzegano. Wyjątkiem było księstwo żmudzkie, które delegowało większą liczbę posłów. Trudno bez edycji źródłowych akt sejmikowych tego obszaru podjąć statystyczne uśrednienia, jednakże przyjmuję, że dla XVII stulecia było to trzech posłów.

których elekcje przeprowadzał sejmik w obrębie województwa⁵⁸. Ze zgromadzonych danych wynika, że największym beneficjentem wprowadzonych w latach 1565–1566 reform (z późniejszymi zmianami dotyczącymi województwa smoleńskiego) było województwo nowogródzkie i mińskie, natomiast najbardziej na pozycji utraciło księstwo żmudzkie i połockie. Bezapelacyjnie najsilniejszą pozycję miały województwa wileńskie i trockie⁵⁹. Wykres ten odzwierciedla realny wpływ wojewodów i kasztelanów na decyzje podejmowane na sejmikach (nie tylko elekcyjnych) znajdujących się na swoim terenie.

Wykres 1. Układ województw według pozycji wojewodów i kasztelanów z Wielkiego Księstwa Litewskiego z uwzględnieniem procentowego wkładu w liczbę wybieranych deputatów i posłów z ziem litewskich

Legenda: na wykresie „elekcje” zaznaczono procentową liczbę urzędów (z uwzględnieniem wybieranych od 1669 r. marszałków ziemskich), których kandydaci byli wskazywani przez sejmiki w Wielkim Księstwie Litewskim.

Źródło: opracowanie własne aktualne do czasów stanisławowskich.

W ujęciu globalnym życie sejmikowe województwa połockiego jest nie tylko geograficznie, ale także ustrojowo i strukturalnie peryferyjne. Znajduje się na dziewiątym miejscu (niżej jest tylko mścisławskie), za województwami: wileńskim, trockim, nowogródzkim, mińskim, witebskim, smoleńskim, brze-

⁵⁸ Nie został uwzględniony problem woźnych. Mimo braku umocowania prawnego szlachta litewska starała się partycypować w ich wyborze. Działo się to często jako dodatkowy punkt podczas obrad sejmików (np. deputackich). Zob. A.B. Zakrzewski, *Sejmiki...*, s. 74, 169-170.

⁵⁹ Należy jednak pamiętać, że powiat lidzki pierwotnie był przyporządkowany do województwa trockiego, ale szybko – prawdopodobnie już w 1566 r. został przyłączony do Wilna wraz z awansem na urząd wojewody wileńskiego dotychczasowego wojewody trockiego – Mikołaja Radziwiłła „Rudego”. Gdyby układ pierwotny się utrzymał – województwo trockie pod względem siły posłów i (w przyszłości) deputatów zajęłoby miejsce wileńskiego, a wileńskie miałyby pozycje trockiego. Zob. A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 53.

skolitewskim i żmudzki. Nie oznacza to jednak, że sejmik województwa połockiego nie jest ważny. Wręcz przeciwnie, okręg sejmikowy obejmuje jeden z największych obszarów, który dodatkowo zamieszkiwała szlachta żyjąca na północno-wschodnim pograniczu Wielkiego Księstwa Litewskiego. Połoczczyzna była unikalnym środowiskiem, gdyż w tym regionie nastąpiło zderzenie różnych kultur, religii, grup etnicznych, tradycji ustrojowych, a dodatkowo był to teren poddawany ciągłej presji wojennej i znajdował się w strefie oddziaływania europejskich tras handlowych⁶⁰. Dlatego edycja akt sejmikowych województwa połockiego będzie miała fundamentalne znaczenie w badaniach zachodzących procesów społeczno-kulturowych, politycznych i ekonomicznych na wschodnich kresach Rzeczypospolitej⁶¹. Akta sejmikowe z tego obszaru z uwagą odnoszą się do relacji z Carstwem Moskiewskim⁶², a jednocześnie dużą wagę skupiają na relacjach ze Szwecją, z uwagi na znaczenie Dźwiny jako głównej arterii transportowej, a tym samym ekonomicznej⁶³.

Cechy charakterystyczne działalności sejmikowej

Wyodrębnić można trzy najbardziej charakterystyczne rysy połockiego życia sejmikowego. Po pierwsze, ogromne znaczenie miał arcybiskup połocki najpierw prawosławny⁶⁴, a po unii brzeskiej (1596) unicki. W skład eparchii wchodziło województwo połockie, witebskie mściśławskie, a także powiat brąsławski. Połock był siedzibą arcybiskupstwa, duchowny ten nie zasiadał jednak

⁶⁰ W ujęciu mikro jest to widoczne w samym mieście Połocku. W znakomity sposób ukazuje to edycja: *Księga magistratu miasta Połocka z 1676 roku*, oprac. M. Makarau, D. Liseichykau, A. Latushkin, red. T. Kempa, Toruń 2020. Opublikowane źródło ukazuje dynamikę przemian zachodzącą w mieście po odzyskaniu kontroli nad nim przez Wielkie Księstwo Litewskie (1667). W latach panowania Moskwy (1654–1667) większość katolików rzymskich i greckich uciekło z miasta, a władzę przejęła ludność prawosławna, tworząc przy okazji nowe urzędy. Po zakończeniu wojny katolicy odzyskali swoją pozycję, ale jednocześnie prawosławni utracili możliwość partycypacji we władzach miejskich. Dodatkowo pojawiały się wewnętrzne personalne spory, a to wszystko przekładało się na ciągłe spory prawne.

⁶¹ Por. В. Галубовіч, *Спроба семантычнага аналізу паняццяў: ВКЛ – Рэч Паспалітая– Айчына – народ (на матэрыялах соймакавай дакументацыі полацкай шляхты першай паловы XVII ст.)*, „Герольд–Litherland” 2006, t. 17, s. 23–26; I. Бортнік, *Сацыяльна-палітычныя каштоўнасці і нормы паводзін шляхты Полацкага ваяводства ў канцы XVI – пачатку XVII стст. паводле соймакавых інструкцый*, [w:] *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: матэрыялы VI Міжнар. навук. канф. (1-3 лістапада 2012 г.)*: у 2 ч., ч. 1, Полацк 2013, s. 41–53.

⁶² В. Галубовіч, *Беларуска-расійскае памежжа як фактар грамадска-палітычнага жыцця полацкай шляхты ў аглястраванні соймакавай дакументацыі канца XVI – першай паловы XVII стагоддзя*, [w:] *Дыяспара. Культуралогія. Гісторыя: матэрыялы IV Міжнар. кангрэса беларусістаў “Беларуская культура ў кантэксце культур еўрапейскіх краін” (Мінск, 6-9 чэрв. 2005 г.)*, рэд. А. Мальдзіса, А. Смаленчука, Мінск 2006, s. 256–260.

⁶³ I. Bortnik, op. cit., s. 34–35.

⁶⁴ Na sejmy litewskie oprócz wojewody zapraszany był również władca połocki: *Приложения*, [do:] М. Любавский, *Литовско-русский сейм...*, s. 60, 70.

w senacie, ale był niemal zawsze obecny na sejmikach⁶⁵. Po drugie, sejmik przez większość analizowanego czasu miał prawo wybierać wojewodę połockiego na sejmiku elekcyjnym (pierwszy przypadek akceptacji wojewody miał miejsce w 1597 r.), co ostatecznie potwierdziła konstytucja z lat 1647 i 1699⁶⁶. Nie zawsze nominat zgadzał się przyjąć urząd, czego przykładem był Bogusław Radziwiłł w 1654 r.⁶⁷ Sejmik podjął nawet próbę w 1698 r. odwołania wojewody Dominika Słuszki. Sejmik nie tylko wybierał wojewodę, ale inicjował procedurę nominowania posłów do króla z prośbą o wydanie uniwersału dotyczącego elekcji senatora⁶⁸.

Po trzecie, sejmik ten był jednym z najbardziej egalitarnych zjazdów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Oczywiście istniały różnice w poszczególnych wiekach, ale np. za panowania Wettinów sejmik ten nie wybrał ani razu posłem magnata. Co więcej oprócz wyjątkowych sytuacji zamożny szlachcic zostawał posłem raz w karierze (wyjątkowo dwukrotnie). Można pokusić się o hipotezę, że istniał obyczaj, w świetle którego miejscowa elita dzieliła się tym zaszczytem (ale i niewątpliwym obciążeniem finansowym) pozwalając stosunkowo szerokiej grupie osób uczestniczyć w sejmach walnych⁶⁹. Nie oznacza to, że wpływ magnaterii nie istniał i oczywiście zdarzały się nawet sytuacje, w których magnaci przy pomocy sprowadzonych przez siebie sług i żołnierzy narzucali swoje zdanie szlachcie⁷⁰. Widoczny jest wyraźny kryzys funkcjonowania sejmików połockich w I poł. XVIII w. Wynika to m.in. z toczonych działań wojennych,

⁶⁵ Zdarzały się nawet sytuacje – jak w 1764 r. – kiedy to dyrektorem koła był arcybiskup połocki (Jan Smogorzewski). T. Szwaciński, *Sejmiki poselskie przed konwokacją 1764 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 2006, t. 113, s. 35; В. Галубовіч, *Полацкая шляхта...*, s. 57. Szerzej o kwestiach religijnych na Połocczynie: idem, *Канфесійная праблематыка на сойміках Полацкага ваяводства ў канцы XVI – сярэдзіне XVII ст.*, [w:] *Хрысціянства ў гістарычным лёсе беларускага народа: зб. навук. арт. У 2 ч., Ч. 1*, рэдкал.: С.В. Марозава [i inш.], Гродна 2009, s. 179-185; В. Якубаў, *Міжканфесіянальныя канфлікты ў Полацкім ваяводстве (1550–1618 гг.)*, [w:] *Исследования по истории Восточной Европы: науч. сб.*, Вып. 2, Мінск 2009, s. 175-185; T. Kempa, *Prawosławie i unia we wschodnich województwach WKL w końcu XVII w.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2004, z. 22, s. 5-41.

⁶⁶ *Volumina Constitutionum*, t. 4, vol. 1: 1641–1658, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, K. Fokt, Warszawa 2015, s. 113; *Volumina Legum*, t. 6, s. 42.

⁶⁷ B. Radziwiłł, *Autobiografia*, oprac. T. Wasilewski, Warszawa 1979, s. 134.

⁶⁸ В. Галубовіч, *Полацкія ваяводцы ў XVII ст.*, „Беларускі гістарычны часопіс” 2007, t. 11, s. 37-42.

⁶⁹ А. Мацук, *Полацкае ваяводства...*, passim; Idem, *Род Буйніцкіх в Палацкам ваяводстве ў панаванне Аўгуста III*, [w:] *Беларускае Падзвінне і вопыт, методіка і вынікі палевых і міждысцыплінарных даследаванняў (да 20-годдзя археалагічных і этнаграфічных экспедыцый ПДУ)*, 17-18 красавіка 2014, Частка 2, ред. Д. Дук, Ч. Лобач, С. Швыкоўскій, Наваполацк 2014, s. 107-116.

⁷⁰ Przykładowo tak miał zrobić Kazimierz Jan Sapieha, przed sejmem 1699 r. Oczywiście z ogromną przesadą akcentowaną, że takich osób miało być kilka tysięcy. Mimo tego Połocczanie opowiedzieli się raczej za republikanami. D. Wićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Zapiski Historyczne” 2014, 79, s. 47-49.

problem jednak jest znacznie głębszy. Sejmik przedsejmowy połocki za panowania Augusta II był najczęściej zrywanym sejmikiem w Wielkim Księstwie Litewskim. Za panowania Augusta III z 14 sejmików przedsejmowych zerwano 6 (m.in. trzy razy z rzędu w latach 1752, 1754, 1756)⁷¹.

Pewną, choć krótkotrwałą obocznością, było wprowadzenie urzędu marszałka powiatowego (1591). Na Litwie zasadą było, że w powiatach, gdzie urządował wojewoda i kasztelan nie nominowano tych urzędników. Zygmunt III zdecydował się jednak rozszerzyć praktykę nominacyjną. W województwie połockim na urząd ten powołał Wasyla Michajłowicza Druckiego Sokolińskiego, który jednak zmarł już na początku 1595 r.⁷² Kolejnej nominacji już nie było, tym samym praktyka zwoływania i przewodniczenia sejmikom połockim przez marszałka nie wykształciła się.

Na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego w pewnym zakresie pasuje typologia zaproponowana przez Adama Lityńskiego (sejmik stanowił jedną instytucję, ale pełnił różne funkcje)⁷³. Warto jednak podkreślić, że co do zasady zwołanie zgromadzeń szlacheckich miało różne podstawy prawne, a w konsekwencji różnił je sposób zwoływania⁷⁴. Współcześni dosyć konsekwentnie rozróżniali różne typy zgromadzeń, a na Litwie w myśl *II Statutu litewskiego* właściwym sejmikiem był jedynie „sejmik przedsejmowy” (inne jego funkcje określano jako zjazdy). Ich formalny status rozpoczął się od zgody wydanej przez hospodara 30 grudnia 1565 r. na powołanie sejmików przedsejmowych⁷⁵. Dopiero powstanie sejmików deputackich (gromniczych) oraz regulacje *III Statutu litewskiego* rozszerzyło termin „sejmik” na analogiczne zgromadzenia zgodnie ze wzorcem koronnym. Dlatego warto zaakcentować

⁷¹ А. Мацук, *Полацкае ваяводства...*, s. 120.

⁷² А. Радаман, *Кіраванне соймакавамі пасяджэннямі ў Вялікім Княстве Літоўскім, Рускім і Жамойцкім у другой палове XVI – пачатку XVII ст.*, „Вестці Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка” 2002, nr 2 (32), s. 120-132.

⁷³ А. Лityński, *Z problematyki klasyfikacji sejmików ziemskich*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Prace Prawnicze” 1969, t. 1, s. 89-105; akceptuje tę koncepcję dla Wielkiego Księstwa Litewskiego: А.В. Закрзевскі, *Sejmiki...*, s. 23-24.

⁷⁴ Przykładowo: R. Kołodziej, *Uwagi na temat funkcjonowania sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w Środku w czasach panowania Władysława IV*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2018, t. 73, z. 2, s. 31-48; А.В. Закрзевскі, *Sejmiki...*, s. 24-26. Sejmik przedsejmowy zwoływany był uniwersałem króla lub interrexa; deputackie działały na mocy przepisów prawa o stałych porach (na Litwie – 2 II); relacyjne na podstawie deklaracji sejmowej (czasem uniwersałów). Sejmiki elekcyjne mógł zwołać król lub wojewoda, w Wielkim Księstwie Litewskim był to niemal zawsze ten drugi (stąd waga wykresu nr 1 w ocenie wagi znaczenia wojewodów). Sejmiki gospodarskie organizowane były przy okazji innych zgromadzeń szlacheckich i dopiero Sejm Niemy (1717) dawał umocowaną w prawie podstawę. W okresie bezkrólewia sejmiki konwokacyjne zwoływał interrex, predelekcyjne – zjazd konwokacyjny, a koronacyjne – zjazd elekcyjny. W końcu zjazdu (sejmiki) nadzwyczajne powoływał senator lub wysoki urzędnik powiatu. Dodatkowo należy pamiętać, że często zwoływano w II poł. XVII i w XVIII stuleciu sejmik z limity.

⁷⁵ А. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 47-48, 72-73.

głos Jarosława Stolickiego, że „sejmik mógł wypełniać różne funkcje, ale zawsze zaczynał od tej sprawy, dla której współcześni zjeżdżali się”⁷⁶. Natomiast przez pryzmat województwa połockiego i szerzej Wielkiego Księstwa Litewskiego wszystkie rodzaje (funkcje) sejmików, a także okazowania (zgromadzenia szlacheckie sprawdzające gotowość bojową szlachty) miały wspólną właściwość terytorialną⁷⁷.

Dlatego władne jest wskazanie rodzajów sejmików połockich, które podobnie jak na całej Litwie możemy określić jako⁷⁸: przedsejmowe, przedkonwokacyjne (mowa oczywiście o konwokacjach litewskich), relacyjne, gromniczne (deputackie), elekcyjne, gospodarcze⁷⁹, pospolitego ruszenia⁸⁰. Odrebną kwalifikacja dotyczy sejmików z limity, które wyróżniały się formą zwołania, ale nie miały wspólnego celu, gdyż realizowały one inne sprawy, niż wynikało to ze zgromadzeń pierwotnych. Z uwagi na fakt, że szlachta połocka była położona peryferyjnie, co do zasady nie udawała się na pole elekcyjne *viritim*, lecz wysyłała swoich przedstawicieli. Dlatego istotną rolę miały także sejmiki przedelekcyjne, które nabierały charakteru sejmików przedsejmowych (wyłaniając przedstawicieli województwa na tym zgromadzeniu)⁸¹. Oczywiście powyższe wyliczenia nie wyczerpują zagadnienia, Połocczanie gromadzili się na zjazdach, które formalnie nie były sejmikami lub ich identyfikacja jest niejednoznaczna,

⁷⁶ J. Stolicki, *O monografii sejmiku w drugiej połowie XVII wieku*, [w:] *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 182.

⁷⁷ *Volumina Constitutionum*, t. 3, vol. 1: 1611–1626, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2010, s. 148.

⁷⁸ Zob. A.B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwa*, Warszawa 2013, s. 95–103.

⁷⁹ Zob. bardzo rzeczowy artykuł dotyczących sejmików gospodarczych na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego, które po 1717 r. miały się odbywać następnego dnia po sejmiku deputackim: M. Jusupowicz, *Funkcjonowanie kowieńskich sejmików gospodarskich po reformach sejmu niemego*, „Kwartalnik Historyczny” 2020, t. 127, z. 4, s. 855–881.

⁸⁰ Zdefiniowanie zjazdów szlacheckich i warunków, w których nabierają one cech sejmików podczas okazowania i pospolitego ruszenia wymaga dyskusji. Ostatnio akcentując różnorodność istniejących nazw Leszek Wierzbicki proponuje nazwać je „sejmikami ekspedycyjnymi”. To krok w dobrym kierunku. Pamiętać jednak należy, aby rozgraniczyć sejmiki „pospolitego ruszenia” od kół wojskowych (działających w obrębie pospolitego ruszenia) i sedycji, czyli nielegalnych zgromadzeń. Mogą również mieć miejsce, w których konkretny sejmik przypadał na czas pospolitego ruszenia. L. Wierzbicki, *Sejmiki ekspedycyjne. Zgromadzenia szlacheckie w czasie wypraw pospolitego ruszenia (na przykładzie 1672 roku)*, „Wieki Stare i Nowe” 2019, t. 14, s. 88–97; K. Łopatecki, *Organizacja, prawo i dyscyplina w pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)*, Białystok 2013, s. 367–379, 574–577.

⁸¹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск), ф. 1734, оп. 1, nr 54, к. 820–825v; *Instrukcja PP. Posłom Województwa Połockiego na Sejm Elekcyjny 1764 roku*, „Rubon” 1847, t. 8, s. 7–21; H. Wisner, *Litwa wobec elekcji Władysława Wazy*, „Rocznik Białostocki” 1991, 17, s. 32–33; В. Галубовіч, *Інструкцыя полацкай шляхты на элекцыйны сойм 1632 г.*, [w:] *Тэзісы V Міжнароднай канферэнцыі „Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі”*, уклад. Г.М. Раманава, Полацк 2007, s. 14–16. Zagadnienie to wymaga pogłębionych badań.

dlatego też często używa się wobec nich określeniem zgromadzenia (sejmiki) nadzwyczajne. Nazwa ta dobrze oddaje ich specyfikę, która z reguły dotyczy sytuacji wyjątkowych, np. podczas wojny domowej na przełomie XVII i XVIII w. oraz podczas Wielkiej Wojny Północnej⁸². Niewątpliwie zarówno ordynaryjna jak i ekstraordynaryjne zgromadzenia szlacheckie powinny się znaleźć w wydawnictwie poświęconym aktom sejmikowym. Ostatnio zwraca się uwagę na rolę roczków sądu grodzkiego lub ziemskiego, podczas której zbierała się w większej liczbie szlachta. Szczególnie uroczysty charakter miały podczas obejmowania urzędów, podczas których składano przysięgę. Niewątpliwie problem ten jest wart większej uwagi.

Aby ukazać z jak wielką liczbą sejmików mieliśmy do czynienia, przeanalizowałem najstabilniejszy wiek XVII (1601–1700). Biorąc pod uwagę liczbę sejmów – 86 i 5 zjazdów elekcyjnych – powinna być analogiczna liczba sejmików przedsejmowych i przedelekcyjnych. Nie mam obecnie wiedzy, ile sejmików połockich zostało rozerwanych lub z innych przyczyn nie udało się przeprowadzić wyboru posłów⁸³. Co do zasady po sejmach – niezależnie od sytuacji, czy udanych, czy też zakończonych porażką – powinny być zorganizowane sejmiki relacyjne. Czasem jednak władca ustala, że relacja z sejmu zostanie złożona na innym bliskim czasowo sejmiku lub łączył go np. z sejmikiem przekonwokacyjnym⁸⁴. Dlatego bez dokładnych badań analitycznych bardzo trudno przyjąć konkretną liczbę (powinna być ona nieco mniejsza niż sejmików przedsejmowych). Na podstawie spisu deputatów wiadomo, że udaną akcją wyboru sędziów do Trybunału Litewskiego przeprowadzono w 90 przypadkach⁸⁵. Natomiast potwierdzone elekcje poświadczają, że było 45 udanych sejmików elekcyjnych⁸⁶. Do tego należałoby dodać 11 sejmików przedkonwokacyjnych. Gdyby tylko uwzględnić te pięć rodzajów sejmików, to w ciągu XVII w. zorganizowano 237 zgromadzeń (zapewne niewielka ich część odbywała się dzień po dniu lub

⁸² Przykład opisanych zjazdów w Dolach podczas pospolitego ruszenia w Dolcach (1702). А.У. Мацук, *Полацкія соймкі ў 1697–1704 гг.*, [w:] *Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міжвысціплінарных даследаванняў: зб. арт. V міжнар. навук. канф., Полацк, 15-16 крас. 2021 г.*, ред. А.І. Корсак, В.У. Чараўко, У.Я. Аўсейчыка, Наваполацк 2021, s. 219-225.

⁸³ Z uwagi na odległość do Warszawy (rzadziej innych ośrodków) na sejm, brak posłów z województwa połockiego podczas obrad nie musi oznaczać braku lub nieudanego przeprowadzenia obrad sejmiku przedsejmowego.

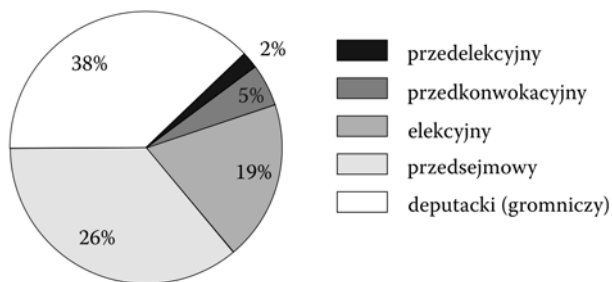
⁸⁴ K. Łopatecki, *Konwokacja litewska 1615 roku. Z badań nad procedurą przyjmowania uchwał konwokacyjnych*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2019, 13, 1, s. 493-522. Robert Kołodziej (*Uwagi...*, s. 40) akcentuje (dla sytuacji w Wielkopolsce), że sejmiki relacyjne nie pojawiają się, kiedy sejmy rozchodziły się bez podjęcia konstytucji. Zmiana nastąpiła w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego (podstawą zwołania sejmików były decyzje posejmowych rad senatu). Co więcej niekiedy nie zwoływano sejmików i po sejmach zakończonych sukcesem, choć może lepiej skwitować, że brak śladów takowych w księgach grodzkich.

⁸⁵ *Deputaci*, t. 1, passim; *Deputaci*, t. 2, passim.

⁸⁶ *Urzędnicy*, t. 5, passim.

nawet tego samego dnia⁸⁷), a uwzględniając sejmiki relacyjne zapewne ich liczba wynosiła ponad trzysta. Oznacza to, że biorąc w tych pięciu funkcjach (rodzajach) sejmików szlachta powinna uczestniczyć w obradach co pięć miesięcy, a uwzględniając zjazdy posejmowe należałoby ten czas skrócić do czterech miesięcy. Niewątpliwie przyszła edycja źródełowa pozwoli wskazać jak często odbywały się inne rodzaje (funkcje) sejmików oraz częściowo przynajmniej zweryfikować ilość skutecznie zakończonych sejmików przedsejmowych.

Sejmiki połockie w XVII wieku

Wykres 2. Sondażowa ocena częstotliwości wstępujących rodzajów (funkcji) sejmików województwa połockiego zbierających się w XVII stuleciu

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 2 wskazuje, że co do zasady pojęcie sejmiku utożsamiano z cyklicznie zwoływanymi sejmikami deputackimi oraz równie częstymi sejmikami przedsejmowymi oraz zapewne relacyjnymi. Gdyby uwzględnić sejmiki relacyjne na poziomie 90% sejmików przedsejmowych, te trzy zgromadzenia szlacheckie odpowiadałyby za około 80% wszystkich. Rzadszym zgromadzeniem był sejmik elekcyjny, gdyż sejmik deputacki zwoływany był dwa razy częściej. Specyficzne dla Litwy sejmiki przedkonwokacyjne jak i przeddelekcyjne były bardzo rzadkie. Zapewne inne rodzaje sejmików nie wpłynęłyby w sposób istotny na ocenę procentowej częstotliwości sejmików, z wyjątkiem sejmików z limity, które jednak nie posiadają jednoznacznej klasyfikacji i nominalnie przecież są przedłużeniem obrad zgromadzenia, na którym zastosowano ten wybieg proceduralny.

⁸⁷ Szerzej o takiej praktyce: J. Stolicki, *Elekcje na urzędy ziemskie (sejmiki elekcyjne) w województwach ukraińskich w czasie wygnania*, „Kwartalnik Historyczny” 2022, t. 129, nr 1, s. 5-34.

Założenia i problemy edycji akt sejmikowych

Niewątpliwie edycja akt sejmikowych województwa połockiego ukazuje jedynie niewielką część aktywności sejmikowej⁸⁸. Jest to wynik przede wszystkim szczupłości zachowanego materiału archiwalnego. Podstawową bazą źródłową są księgi grodzkie, w których dokonywane były oblaty akt sejmikowych. Niestety, w odniesieniu do Połoczczyzny ta dokumentacja została mocno przetrzebiona, co wynika z trudnych losów jeszcze w epoce wczesnonowożytnej (zob. mapa nr 2). Duży zbiór ksiąg znajduje się w Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск) w zespole 1734, gdzie przechowywanych jest 105 ksiąg grodzkich z lat (1649) 1660–1795⁸⁹. Uzupełnieniem w stosunku do XVIII w. będzie kwerenda w księgach grodzkich uszackich oraz lepeleskich⁹⁰. Dodatkowo dotychczasowe doświadczenie członków zespołu wskazuje, że nie pozbawiona podstaw jest kwerenda w księgach ziemskich⁹¹. Pozostały, ogromny zasób materiałów jest zatem rozproszony po różnych bibliotekach i archiwach znajdujących się w różnych krajach.

Księgi grodzkie województwa połockiego miały być przechowywane w soborze Sofii (pw. Mądrości Bożej), który był położony na terenie zamku wysokiego. Spłonął on w 1607 r. i w konsekwencji na sejmie, jeszcze w tym roku uchwalono konstytucję, aby zapewnić odbudowę świątyni, którą będzie można wykorzystać na przechowywanie ksiąg grodzkich i ziemskich. Nie wiadomo jednak, czy wcześniej cerkiew również służyła jako archiwum, wydaje się to jednak prawdopodobne. Jej odbudowa zakończyła się w 1618 r. staraniem arcybiskupa Jozefata Kuncewicza unickiego arcybiskupa połockiego⁹². Prawdziwe spustoszenie dokonało się w momencie przejścia Połocka przez Moskwę w latach 1654–1667. Zdekompletowany materiał archiwalny wskazuje z pewnością, że starsze księgi uległy zniszczeniu podczas okupacji moskiewskiej z połowy XVII w.

Kolejny raz świątynia została zniszczona w 1710 r. przez wybuch prochów znajdujących się w podziemiach świątyni. Destrukcji uległa wówczas narożna ściana i jedna z kaplic, nadwerżyły się fundamenty, sklepienia i filary. Przebudowa obiektu miała miejsce w latach 30. i 40. XVIII w., a ukończono ją w 1750 r.

⁸⁸ Jak ocenił Wital Gałubowicz z czasów panowania Wazów z instrukcji sejmików przedsejmowych zachowało się około 10% instrukcji.

⁸⁹ W opisie 2 przechowywanych kolejnych 16 ksiąg z okresu po I rozbiorze do 1795 r.

⁹⁰ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск), f. 1721; w zespole przechowywanych jest 16 ksiąg lepeleskich.

⁹¹ Takowe znajdują się w zespole: Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск), f. 1778, op. 1. Obejmują one co do zasady lata 1668–1795 (rozbiory nie przerwały prac sądu), wcześniejszy okres jest zachowany szczątkowo, choć nieco lepiej dotyczy lat 1623, 1652.

⁹² *Volumina Constitutionum*, t. 2, vol. 2, s. 362; S. Alexandrowicz, *Nowe źródło ikonograficzne do obłężenia Połocka w 1579 r.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1971, t. 19, z. 1, s. 15–29.

Wiadomo jednak, że 21 lipca 1738 r. woźny (Nikodem Gumowski) wraz z dwoma świadkami szlacheckiego pochodzenia (Jakubem Zalewskim i Tomaszem Iwanowskim) rewidowali zarówno tę jak i drugą – drewnianą świątynię bazylianów – które położone były na terenie zamku wysokiego. Dokonano tego na wniosek wiceregenta kancelarii grodzkiej Konstantego Samuiły (Samuiłowicza). Okazało się, że po śmierci regenta kancelarii grodzkiej – Aleksego Józefa Spirydonowicza – archiwalia w 1737 r. zostały zabezpieczone w soborze. Księgi ułożono w dwóch skrzyniach (małej i dużej) oraz w beczce (według źródła „kuble”) i każdą opieczętowano czterema pieczęciami. Podczas rewizji ustalono, że u małej skrzyni zostały zerwane wszystkie pieczęcie, a u dużej ostała się tylko jedna (ta zresztą została zniszczona nieco później: przed 4 sierpnia). Dlatego wszystkie zostały przeniesione do nowych lokacji. Jedna ze skrzyń trafiła do skarbcza znajdującego się po prawej stronie od ołtarza w Cerkwi św. Sofii. Było to nowo wyremontowane pomieszczenie. Drugą skrzynię i beczkę ulokowano w drewnianej cerkwi prowadzonej przez bazylianów. Przeniesienie wynikało z obawy przed zniszczeniem lub kradzieżą ksiąg, gdyż Sobór św. Sofii miał dziurę w murze, a w ciągu dnia nie były zamykane drzwi do świątyni (lub pomieszczenia, gdzie dotychczas one się przechowywały). Zniszczenie pieczęci utożsamiano albo „z czynem nieprzyjaźni, czyli też kto z nieostrożności podczas zgromadzenia w cerkwi ludzi”⁹³. Niewątpliwie sposób przechowywania ksiąg grodzkich w niedostatecznie chronionym budynku stanowił powód – jeżeli nie strat w jednostkach, to przynajmniej – znacznego pogorszenia ich stanu zachowania. Niewątpliwie jednak dostrzec można u wiceregenta kancelarii głęboki etos archiwisty, który starał się zachować zasób w nienaruszonym stanie.

Chronologię edycji źródłowej umieszczamy w luźno zakreślonych stuleciach. Z reguły dotychczasowe wydawnictwa za datę skrajną podawały 1572 r. Jak sygnalizowałem, na terenie Połoczczyzny ślady działalności sejmikowej (sejmu regionalnego) widoczne są od początku XVI w. Co prawda, najstarsza pełna znana instrukcja połocka wydana posłom na sejm pochodzi dopiero ze stycznia 1598 r.⁹⁴, ale aktywność zgromadzeń szlacheckich znana jest ze znacznie wcześniejszego okresu. Możemy ją odtworzyć przy pomocy źródeł, które wska-

93 Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск), ф. 1823, оп. 1, nr 23, k. 19-20v. Ostatnio (23.09.2022) dokument ten został w zeskanowanej formie umieszczony na stronie archiwum. Zob. <https://www.facebook.com/NHA B1551>.

94 Biblioteka ks. Czartoryskich w Krakowie, rkps. 2234, s. 237-243 (nr 51); В. Галубовіч, *Полацкая шляхта...*, s. 92-104; L. Jarminiński, *Bez użycia siły. Działalność polityczna protestantów w Rzeczypospolitej u schyłku XVI wieku*, Warszawa 1992, s. 212-213; T. Kempa, *Wobec kontrreformacji: protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, Toruń 2007, s. 142-143.

zują o ich działalności albo stanowią ich świadectwo⁹⁵. Naszym celem będzie ukazanie działalności sejmu połockiego sprzed reformy administracyjnej. Zna na jest instrukcja sejmu małego połockiego z 1559 r. wysłana na sejm litewski⁹⁶, a już po upadku Połocka w 1566 r. odbywał się sejmik połocki, na który został wysłany poseł wielkiego księcia Baltazar Łukomski. Sądzymy, że dalsza kwerenda pozwoli znacznie uzupełnić wiedzę o funkcjonowaniu sejmiku i sejmu w XVI stuleciu. Natomiast II rozbiór zakończył istnienie sejmiku województwa połockiego, ale nie zgromadzeń szlacheckich, które nadal pod rosyjskim zaborem z powodzeniem istniały⁹⁷. Być może w przyszłości warto byłoby przygotować XIX-wieczne edycje akt sejmików szlacheckich lub przynajmniej ich chronologię z terenów byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Oprócz dokumentów *stricte* związanych z funkcjonowaniem sejmików połockich (lauda, instrukcje, uniwersały i legacje oraz listy królewskie, hetmańskie, senatorskie, skwitowania, asekuracje, protestacje, diariusze sejmikowe, wywody szlachectwa), edycja będzie zawierała też materiały uzupełniające, takie jak np. wzmianki w korespondencji prywatnej, wyimki z pamiętników i diariuszy. Szczególną uwagę skupimy na informacjach wygłaszanych przez posłów połockich na sejmikach prowincjonalnych w Słonimiu oraz na sejmach walnych. Pozwoli to przynajmniej częściowo odtworzyć treść brakujących instrukcji sejmików przedsejmowych⁹⁸. Wydaje się, że edycja połockich akt sejmikowych, w znacznie większym stopniu będzie posiłkować się źródłami pośrednio informującymi o działalności sejmiku niż w sposób bezpośrednio stanowiącym dowód postanowień połockich zgromadzeń szlacheckich.

Rezultatem projektu będzie edycja akt sejmikowych w formie książkowej (zapewne dwutomowej). Zdajemy sobie sprawę, że pięcioletni termin przygotowania, a następnie proces wydania całości drukiem nie jest satysfakcjonujący. Dlatego już w połowie projektu udostępnimy opracowane dokumenty, które będziemy w pliku stosownie uzupełniać. Dzięki temu badacze uzyskają przynajmniej częściowo możliwość korzystania z trudno dostępnych, w szczególności w obecnej sytuacji geopolitycznej, materiałów związanych z sejmikiem połockim.

95 Przykładowo: *List do szlachty ziemi Połockoje na imienia ich do pety hodow*, Wilno 7 V 1580, [w:] *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. Dyjarjusze, relacje, listy i akta z lat 1576–1586*, wyd. I. Polkowski, Kraków 1887, s. 185–187.

96 *Русская историческая библиотека*, t. 30: *Литовская метрика*. Отделы первый-второй, ч. 3: *Книги публичных дел*, т. 1, Юрьев 1914, s. 286–290.

97 T. Bairašauskaite, *Sejmiki litewskie w pierwszej ćwierci XIX wieku: prawo i zwyczaj*, „Przegląd Historyczny” 1998, t. 89, z. 1, s. 125–129.

98 Przykładowo, dzięki wotowaniu posłów połockich na sejmiku prowincjonalnym 30 stycznia 1597 r. znamy głównych osiem punktów podjętych na poprzedzającym go sejmiku w Połocku. Biblioteka Narodowa, 3085/III, k. 73; *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2: *Okresy panowania królów elekcyjnych XVI–XVII wiek*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2009, nr 28, s. 131.

* * *

Podsumowując, sejmik województwa połockiego jawi się jako peryferyjny obszar, nieodgrywający większego znaczenia ani w kontekście funkcjonowania sejmów, ani Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (wykres 1). Jednakże uzewnętrznia on specyfikę wschodnich województw, ciągle zagrożonych przez ekspansję moskiewską. W najbliższym horyzoncie czasowym brak planów na edycję sejmików znajdujących się w województwie mściśławskim, witebskim, smoleńskim lub mińskim, dlatego edycja ta wydaje się szczególnie pożądana (zob. mapa 1). Cechą charakterystyczną Połocczyny są jej często zmieniające się granice oraz długie okresy okupacji. Dlatego też jej geografia sejmikowa jest wyjątkowa, gdyż stolica sejmiku ulegała nadzwyczaj częstej zmianie. Oficjalnie było aż dziewięć stolic sejmikowych (Lepel – 1579 – Połock – 1659 – Kobryń – 1661 – Miadziol – 1667 – Połock – 1772 – Nowy Lepel – 1775 – Uszacje – 1791 – Czaśniki – 1792 – Uszacje – 1793; zob. mapa 2). Nawet we względnie stabilnym okresie 1579–1772 potop moskiewski z lat 1654–1667 oraz Wielka Wojna Północna (1705–1710) w znacznym stopniu uniemożliwiły sejmikowi zbieranie się w Połocku. Województwo połockie jawi się więc jako poligon, na którym można obserwować dostosowywanie się szlachty do nadzwyczajnych sytuacji, w których sejmiki miały charakter egzulancki lub półegzulancki. W konsekwencji zachowany korpus źródłowy jest w fatalnym stanie, a główny zespół obejmujący księgi grodzkie połockie liczą zaledwie 105 jednostek. Wiadomo, że co do zasady księgi przechowywane były na zamku górnym w Połocku, we właściwych pomieszczeniach znajdujących się w Cerkwi św. Sofii. Doraźnie były one jednak wynoszone do innych budynków na terenie miasta.

Sondażowa próba oceny występowania połockich sejmików wykonana dla XVII w. wskazuje, że powinno być ich ponad trzysta i to bez uwzględnienia sejmików zwoływanych z limity. Aktywność szlachecka na tych terenach jest duża – co oczywiście wynika z obrad sejmików deputackich, przedsejmowych i relacyjnych oraz stosunkowo częstych elekcyjnych. Litewską specyfiką były sejmiki przedkonwokacyjne oraz przedelekcyjne. Cechą charakterystyczną życia sejmikowego były elekcje wojewody połockiego, udział arcybiskupa połockiego w obradach oraz egalitarny charakter sejmiku, który co do zasady nie był w takim stopniu zdominowany przez magnaterię, jak na innych obszarach Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. II, *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI-XVII wiek*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2009.
- Dekanat połocki w świetle opisów parafii z 1784 roku*, oprac. B. Gawrylczyk, Białystok 2005 (praca magisterska napisana pod kierunkiem Józefa Maroszka), <http://pbc.biaman.pl/Content/13819/PDF/t.%204.%20dekanat%20Po%20C5%82ock%201784%20B.%20Gawrylczyk.pdf>, (07.08.2022).
- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1582–1696*. Spis, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2007.
- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794*. Spis, red. A. Rachuba, oprac. A. Rachuba, P.P. Romaniuk przy współpracy A. Macuka i J. Aniszczewki, Warszawa 2004.
- Dzieje Ziemi Kujawskiej oraz akta historyczne do nich służące*, t. 2-5, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1888.
- Instrukcja PP. Posłom Województwa Połockiego na Sejm Elekcyjny 1764 roku*, „Rubon” 1847, t. 8.
- Księga magistratu miasta Połocka z 1676 roku*, oprac. M. Makarau, D. Liseichykau, A. Latushkin, red. T. Kempa, Toruń 2020.
- Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1887.
- Lietuvos Džidžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, Vilnius 2015.
- Radziwiłł B., *Autobiografia*, oprac. T. Wasilewski, Warszawa 1979.
- Metryka litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo połockie 1667 i 1690 r.*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2018.
- Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. Dyjarjusze, relacje, listy i akta z lat 1576–1586*, wyd. I. Polkowski, Kraków 1887.
- Unia lubelska 1569: pieczęcie i herby*, oprac. S. Górzyński, przy współudziale H. Wajsa, J. Król-Próby, R. Jankowskiego, Warszawa 2019.
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2003.
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 5: *Ziemia połocka i województwo połockie, XIV–XVIII wiek*, red. H. Lulewicz, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, A. Haratym, A. Macuk, A. Radaman, przy współpracy W. Hałubowicza, P.P. Romaniuka, Warszawa 2018.
- Volumina Constitutionum*, t. 3, vol. 1: *1550–1585*, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005.
- Volumina Constitutionum*, t. 3, vol. 2: *1587–1609*, wyd. S. Grodziski, Warszawa 2008.
- Volumina Constitutionum*, t. 3, vol. 1: *1611–1626*, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2010.
- Volumina Constitutionum*, t. 3, vol. 2: *1627–1640*, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2013.

Volumina Constitutionum, t. 4, vol. 1: 1641–1658, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, K. Fokt, Warszawa 2015.

Volumina Legum, t. 4, 6, 8, 9, Petersburg 1859–1860.

Акты, относящиеся к истории Западной России, t. 3: 1544–1587 гг., Спб. 1848 // *Akty, odnoszące się do historii Zachodniej Rosji*, t. 3: 1544–1587 gg., Spb. 1848.

Анішчанка Я.К., *Збор твораў у 6 т.*, т. 5: *Абывацелі правінцыі: Інструкцыі шляхецкіх сеймікаў беларускіх земляў ВКЛ (Літоўская правінцыя)*. Зб. дакум., Выд. Я.К. Анішчанка, Мінск 2009 // *Aniścanka Ā.K., Zbor tvoraŭ ŭ 6 t.*, т. 5: *Abyvaceli pravincyi: Instrukcyi šlahieckich sejmikaj belaruskich zemlaj VKL (Litoŭskaj pravincy)*. *Zb. dakum.*, Vyd. Ā.K. Aniścanka, Minsk 2009.

Русская историческая библиотека, т. 30: *Литовская метрика*. Отделы первый-второй, Ч. 3: *Книги публичных дел. т. 1*. Юрьев 1914 // *Russkaā istoričeskaā biblioteka*, t. 30: *Litovskaā metrika. Otdely pervyj-vtoroj*, Č. 3: *Knigi publicnyh del. t. 1*. Ūr'ev 1914.

Opracowania

Alexandrowicz S., *Nowe źródło ikonograficzne do oblężenia Połocka w 1579 r.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1971, t. 19, z. 1.

Bairauskaite T., *Sejmiki litewskie w pierwszej ćwierci XIX wieku: prawo i zwyczaj*, „Przełęcz Historyczny” 1998, t. 89, z. 1.

Boroń P., *Słowiańskie wiece plemienne*, Katowice 1999.

Bortnik I., *Kultura polityczna szlachty województwa połockiego na przełomie XVI–XVII wieku w świetle instrukcji sejmikowych*, „Studia Interkulturowe” 2016, t. 9.

Dymek B., *Posłowie mazowieccy na sejmie grodzieńskim 1793 roku*, „Rocznik Mazowiecki” 2013, t. 25.

Filipczak W., *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012.

Franczak G., *Atlas Księstwa Połockiego Stanisława Pachołowieckiego z 1580 roku: transkrypcja i przekład*, „Terminus” 2017, t. 19, z. 1.

Franczak G., *Polotia recepta. Mapa Księstwa Połockiego – teksty i preteksty sporu o władzę*, „Terminus” 2021, t. 23, z. 2, s. 97–133.

Franz M., *Porozumienie cara Fiodora Aleksandrowicza z królem polskim Janem III Sobieskim o pokoju na 15 lat z 1678 roku–dokument petersburski*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2014, t. 6, z. 2.

Jarmiński L., *Bez użycia siły. Działalność polityczna protestantów w Rzeczypospolitej u schyłku XVI wieku*, Warszawa 1992.

Jaworski R., *Litewscy posłowie ziemscy na sejmie walnym warszawskim 1570 r.*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2020, t. 21, z. 1.

Jurgaitis R., *Gdzie odbywały się obrady sejmiku wileńskiego w latach 1717–1795?*, „Przełęcz Nauk Historycznych” 2017, t. 16, z. 2.

Jurkevičius A., *The nomination procedure of the officials of the city of Polotsk in 1498–1563*, „Zapiski Historyczne” 2017, t. 82, z. 4.

Jusupović M., *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, Warszawa 2019.

- Jusupović M., *Funkcjonowanie kowieńskich sejmików gospodarskich po reformach sejmu niemego*, „Kwartalnik Historyczny” 2020, t. 127, z. 4.
- Kempa T., *Prawosławie i unia we wschodnich województwach WKL w końcu XVII w.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2004, z. 22.
- Kempa T., *Wobec kontrreformacji: protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, Toruń 2007.
- Kołodziej R., *Uwagi na temat funkcjonowania sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie w czasach panowania Władysława IV*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2018, t. 73, z. 2.
- Kossarzecki K., *Działania wojenne nad Dźwiną w latach 1662–1667*, [w:] *Organizacja armii w nowożytnej Europie: struktura – urzędy – prawo – finanse*, red. K. Łopatecki, Zabrze 2011.
- Kutrzeba S., *Postulaty wydawnicze z zakresu historii prawa polskiego*, „Nauka polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój” 1918, 1.
- Kutrzeba S., *Przedmowa*, [do:] *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 1: 1572–1620, wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932.
- Kwiatkowska-Jeznach E., *Sejmiki lutowe 1792 r. w relacjach „Gazety Narodowej i Obcej” i „Gazety Warszawskiej”*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Historica” 2014, t. 92.
- Lityński A., *Z problematyki klasyfikacji sejmików ziemskich*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Prace Prawnicze” 1969, t. 1.
- Łatyszonek O., *Od Rusinów Białych do Białorusinów*, Białystok 2006.
- Łopatecki K., *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość–teraźniejszość–przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z. 2.
- Łopatecki K., *Konwokacja litewska 1615 roku. Z badań nad procedurą przyjmowania uchwał konwokacyjnych*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2019, 13, 1.
- Łopatecki K., *Ocena wiarygodności źródeł kartograficznych prezentujących oblężenie Połocka z 1579 roku*, „Terminus” 2017, t. 19, z. 4.
- Łopatecki K., *Okoliczności powstania i przydatność wojskowa mapy Descriptio Ducatus Polocensis Stanisława Pachołowieckiego (1580)*, „Terminus” 2017, t. 19, z. 1.
- Łopatecki K., *Organizacja, prawo i dyscyplina w pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)*, Białystok 2013.
- Makarevich V., *Od idei do praktyki. Polityka przesiedleń wobec drobnej szlachty w guberniach białorusko-litewskich i ukraińskich Cesarstwa Rosyjskiego w końcu XVIII – pierwszej połowie XIX wieku*, [w:] *Tożsamość – pamięć historyczna – idee. Przemiany narodowościowe i społeczne na Litwie i Białorusi w XIX i na początku XX wieku*, red. D. Michaluk, Warszawa 2016.
- Michalski J., *Sejmiki poselskie 1788 r. (cz. II). Przebieg sejmików*, „Przegląd Historyczny” 1960, t. 51, z. 2.
- Niedźwiedz J., *Atlas Księstwa Połockiego Stanisława Pachołowieckiego (1580): propaganda, genologia i tworzenie wiedzy geograficznej*, „Terminus” 2017, t. 19, z. 1.

- Polechow S., *Przywileje dzielnicowe Wielkiego Księstwa Litewskiego. Stan i perspektywy badań*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, t. 66, z. 2.
- Rachuba A., *Edycje akt sejmikowych z terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2022, t. 21.
- Rachuba A., *Miejsca obrad sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1569-1794*, [w:] *Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях*, рэд. С.Ф. Сокал, А.М. Янушкевіч, Мінск 2008 // Rachuba A., *Miejsca obrad sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1569–1794*, [w:] *Parla-mentcкіâ struktury ũlady ũ sisteme dzârżaunaga kiravannâ Vâlikaga knâstwa Litoũskaga i Reçy Paspalitaj u XV–XVIII stagoddzâh*, ред. S.F. Sokal, A.M. Anuškevič, Minsk 2008..
- Rachuba A., *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569-1763*, Warszawa 2002.
- Savišcevas E., *Początki parlamentaryzmu na Żmudzi w XVI wieku*, „Studia Historyczne” 2016, t. 59, z. 2.
- Stolicki J., *Elekcje na urzędy ziemskie (sejmiki elekcyjne) w województwach ukraińskich w czasie wygnania*, „Kwartalnik Historyczny” 2022, 129, 1.
- Stolicki J., *O monografii sejmiku w drugiej połowie XVII wieku*, [w:] *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013.
- Szwaciński T., *Sejmiki poselskie przed konwokacją 1764 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 2006, t. 113.
- Wereda D., *Kult Jozafata Kuncewicza w XVIII wieku*, „Acta Academiae Artium Vilnensis” 2009, t. 54.
- Wićko D., *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Zapiski Historyczne” 2014, nr 79.
- Wierzbicki L., *Edycje akt sejmikowych ziem i województw prowincji małopolskiej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2022, t. 21, z. 1.
- Wierzbicki L., *Sejmiki ekspedycyjne. Zgromadzenia szlacheckie w czasie wypraw pospolitego ruszenia (na przykładzie 1672 roku)*, „Wieki Stare i Nowe” 2019, t. 14.
- Wisner H., *Litwa wobec elekcji Władysława Wazy*, „Rocznik Białostocki” 1991, nr 17.
- Zakrzewski A.B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w.*, Warszawa 2000.
- Zakrzewski A.B., *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI-XVIII w.). Prawo – ustroj – społeczeństwa*, Warszawa 2013.
- Zwierzkowski M., *Edycje akt sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2022, t. 21, z. 1.
- Бабятынскі К., *Полацк і Полацкая зямля ў час вайны Рэчы Паспалітай з Масквой ў 1654–1655 гг.*, „Commentarii Polocenses historici” 2006, t. 3 // Babâtyński K., *Polack i Polackaâ zâmlâ ũ čas vajny Rèçy Paspalitaj z Maskvoj ũ 1654–1655 gg.*, „Commentarii Polocenses historici” 2006, t. 3.

- Бортнік І., *Сацыяльна-палітычныя каштоўнасці і нормы паводзін шляхты Полацкага ваяводства ў канцы XVI–пачатку XVII стст. паводле соймавак інструкцый*, [w:] *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: матэрыялы VI Міжнар. навук. канф. (1-3 лістапада 2012 г.): у 2 ч., ч. 1*, Полацк 2013 // Bortnik I., *Sacyâl'na-palityčnyâ kaštoŭnasci i normy pavodzin šlâhty Polackaga vaâvodstva ŭ kancy XV – pačatku XVII stst. pavo-dle sojmikavyh instrukcyj*, [w:] *Gistoryâ i arhealogiâ Polacka i Polackaj zâmlî: matèryâly VI Mižnar. navuk. kanf. (1-3 listapada 2012 g.): u 2 č., Č. 1*, Polack 2013.
- Варонін В., *Палітычны лад Полацкага ваяводства ў першай палове XVI ст., „Беларускі Гістарычны Агляд” 1998, т. 5, з. 1* // Varonin V., *Palityčny lad Polackaga vaâvodstva ŭ peršaj palove XVI st.*, „Belaruski Gistaryčny Aglâd” 1998, t. 5, z. 1.
- Варонін В., *Полаччына і палачане ў нацыянальна-культурным і рэлігійным жыцці Вялікага Княства Літоўскага ў першай палове XVI ст.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2002, t. 17 // Varonin V., *Poláččyna i palačane ūnacyânal'na-kul'turnym i religijnym žyccî Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga ū peršaj palove XVI st.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2002, t. 17.
- Галубовіч В., *Miscellanea historica polocensia*, Гродна 2014 // *Miscellanea historica polocensia*, Grodna 2014.
- Галубовіч В., *Беларуска-расійскае памежжа як фактар грамадска-палітычнага жыцця полацкай шляхты ў адлюстраванні соймавак дакументацыі канца XVI – першай паловы XVII стагоддзя*, [w:] *Дыяспара. Культуралогія. Гісторыя: матэрыялы IV Міжнар. кангрэса беларусістаў „Беларуская культура ў кантэксце культур еўрапейскіх краін” (Мінск, 6-9 чэрв. 2005 г.)*, рэд. А. Мальдзіса, А. Смаленчука, Мінск 2006 // Galubovič V., *Belaruska-rasijskae pamežža âk faktar gramadska-palityčnaga žyccâ polackaj šlâhty ū adlûstravannî sojmikavaj dakumentacyî kanca XVI – peršaj palovy XVII sta-goddzâ*, [w:] *Dyâspara. Kul'turalogiâ. Gistoryâ: matèryâly IV Mižnar. kangrèsa belarusistaiŭ „Belaruskaâ kul'tura ū kantèksce kul'tur eŭrapejskih kraîn” (Minsk, 6-9 čèrv. 2005 g.)*, rëd. A. Mal'dzisa, A. Smalencŭka, Minsk 2006.
- Галубовіч В., *Інструкцыя полацкай шляхты на элеkcыйны сойм 1632 г.*, [w:] *Тэзісы V Міжнароднай канферэнцыі „Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі”*. Уклад. Г.М. Раманава, Полацк 2007 // Galubovič V., *Înstrukcyâ polackaj šlâhty na êlekcyjny sojm 1632 g.*, [w:] *Tèzisy V Mižnarodnaj kanferèncyî „Gistoryâ i arhealogiâ Polacka i Polackaj zâmlî”*. Uklad. G.M. Ramanava, Polack 2007.
- Галубовіч В., *Канфесійная праблематыка на соймаках Полацкага ваяводства ў канцы XVI – сярэдзіне XVII ст.*, [w:] *Хрысціянства ў гістарычным лёсе беларускага народа: зб. навук. арт. У 2 ч., Ч. 1*, рэдкал.: С.В. Марозава [і інш.], Гродна 2009 // Galubovič V., *Kanfesiinaâ prablematyka na sojmikah Polackaga vaâvodstva ū kancy XVI – sârëdzine XVII st.*, [w:] *Hrysciânstva ū gistaryčnym læse belaruskaga naroda: zb. navuk. art. U 2 č., Č. 1*, rëdkal.: S.V. Marozava [i inš.], Grodna 2009.

- Галубовіч В., *Паслы ад Полацкага ваяводства ВКЛ на соймах Рэчы Паспалітай у 1588–1668 гг.*, „Герольд-Litherland” 2011, т. 8, s. 37-40 // Galubovič V., *Paslyad Polackaga vaâvodstva VKL na sojmah Rëcy Paspalitaj u 1588–1668 gg.*, „Gerol’d-Litherland” 2011, т. 8, s. 37-40.
- Галубовіч В., *Пасольская інструкцыя ад шляхты полацкага ваяводства на сойм 1640 г.*, [w:] *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі. Матэрыялы IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі*, Полацк 2003 // Galubovič V., *Pasol’skaâ instrukcyâ ad šlâhty polackaga vaâvodstva na sojm 1640 g.*, [w:] *Gistoryâ i arhealogiâ Polacka i Polackaj zâmlî. Matèryâly IV mižnarodnaj navukovaj kanferèncyi*, Polack 2003.
- Галубовіч В., *Полацкая шляхта і дынастыя Вазаў*, Мінск 2016 // Galubovič V., *Polackaâ šlâhta i dynastyâ Vazaj*, Minsk 2016.
- Галубовіч В., *Полацкія ваяводы ў XVII ст.*, „Беларускі гістарычны часопіс” 2007, т. 11 // Galubovič V., *Polackiâ vaâvody ŭ XVII st.*, „Belaruskî gîstaryčny časopîs” 2007, т. 11.
- Галубовіч В., Радаман А., *Інструкцыя полацкай шляхты на сойм 1609 г.*, „Commentarii Polocenses Historici” 2006, т. 3 // Galubovič V., Radaman A., *Înstrukcyâ polackaj šlâhty na sojm 1609 g.*, „Sommentarii Polocenses Historici” 2006, т. 3.
- Галубовіч В., *Спроба семантычнага аналізу паняццяў: ВКЛ – Рэч Паспалітая–Айчына – народ (на матэрыялах соймакавай дакументацыі полацкай шляхты першай паловы XVII ст.)*, „Герольд-Litherland” 2006, т. 17 // Galubovič V., *Sproba semantučnaga analizupanaccâj: VKL – Rëč Paspalitaâ – Aŭčyna – narod (pa matèryâlah sojmikavaj dakumentacyi polackaj šlâhty peršaj palovy XVII st.)*, „Герольд-Litherland” 2006, т. 17.
- Галубовіч В., *У. Каралеўскія паслы на соймікі Полацкага ваяводства: часы Жыгімонта і Уладзіслава Вазаў*, [w:] *Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў: электрон. зб. навук. арт. IV міжнар. навук. канф. да 50-годдзя Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта*, Полацк, 19-20 крас. 2018 г., пад агульн. рэд. А.І. Корсак, Наваполацк 2018 // Galubovič V.U., *Karaleŭskiâ pasly na Sojmiki Polackaga vaâvodstva: časy Žygimonta i Uladzislava Vazaj*, [w:] *Belaruskae Padzvînne: vopyt, metodyka i vyniki palâvyh i miždyscyplinarnyh dasledavannâj: elektron. zb. navuk. art. IV mižnar. navuk. kanf. da 50-goddzâ Polackaga dzâržainnaga ŭniversitèta*, Polack, 19-20 kras. 2018 g., pad agul’n. rëd. A.Ī. Korsak, Navapolack 2018.
- Любавский М., *Литовско-русский сейм: опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешней жизнью государства*, Москва 1900 // Lûbavskij M., *Litovsko-russkij sejm: opyt po istorii učreždeniâ v svâzi svnutrennim stroem i vnešnej žizn’û gosudarstva*, Moskva 1900.
- Макараў М., *Месцікі ўлады Полацка (1580–1772 гг.): арганізацыя, персанальны склад*, Смаленск 2014 // Makaraŭ M., *Mesckîâ ŭlady Polacka (1580–1772 gg.)*: *arganizacyâ, persanal’ny sklad*, Smalensk 2014.

- Макараў М.Д., *Ад пасада да магдэбургіі: прававое становішча насельніцтва местаў Беларускага Падзвіння ў XIV – першай палове XVII стст.*, Мінск 2008 // Макараў М.Д., *Ad pasada da magdëburgii: pravavoe stanovišča naseľn'icтва mestaў Belaruskaga Padzvinnâ ŭ XIV – peršaj palove XVII stst.*, Мінск 2008.
- Мацук А., *Род Буйніцкіх в Палацкам ваяводстве ў панаванне Аўгуста III*, [w:] *Беларускае Падзвінне і вопыт, методіка і вынікі палевых і міждысцыплінарных даследванняў (до 20-годдзя археалагічных і этнаграфічных экспедыцый ПДУ), 17-18 красавіка 2014*, ч. 2, ред. Д. Дук, Ч. Лобач, С. Швыкоўскай, Наваполацк 2014 // Macuk A., *Rod Bujnickih v Polackam vaâvodstve ŭ panavanne Aŭgusta III*, [w:] *Belaruskae Padzvinne i vopyt, metodika i vyniki palevyh i miždyscyplinarnyh dasledyvannâŭ (do 20-goddzâ arhealagičnyh i ètnagrafičnyh èkspedicyj PDU), 17-18 krasavika 2014*, Častka 2, ped. D. Duk, Č. Lobač i S. Švykoŭskij, Navapolack 2014.
- Мацук А., *Полацкае ваяводства ў XVIII ст.: ваявода, шляхецкая эліта, соймкі*, Мінск 2014 // Macuk A., *Polackae vaâvodstva ŭ XVIII st.: vaâvoda, šlahieckaa èlita, sojmiki*, Minsk 2014.
- Мацук А.У., *Полацкія соймкі ў 1697–1704 гг.*, [w:] *Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў: зб. арт. V міжнар. навук. канф., Полацк, 15-16 крас. 2021 г.*, рэд. А.І. Корсак, В.У. Чараўко, У.Я. Аўсейчыка, Наваполацк 2021 // Macuk A.U., *Polackiâ sojmiki ŭ 1697–1704 gg.*, [w:] *Belaruskae Padzvinne: vopyt, metodyka i vyniki palâvyh i miždyscyplinarnyh dasledavannâŭ: zb. art. V mižnar. navuk. kanf., Polack, 15-16 kras. 2021 g.*, ред. А.І. Korsak, V.U. Čaraŭko, U.Â. Aŭsejčyka, Navapolack 2021.
- Падалінскі У., *Праблематыка мясцовага самакіравання ў раішэннях вальнага сойма Рэчы Паспалітай (1569–1605 гг.)* „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2015, t. 44 // Padalinski U., *Prablematyka mâscovaga samakiravannâ ŭ rašënnâh val'naga sojma Rëčy Paspalıtaj (1569–1605 gg.)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2015, t. 44.
- Падалінскі У., *Прадстаўніцтва Вялікага Княства Літоўскага на Люблінскім сойме 1569 года*, Мінск 2017 // Padalinski U., *Pradstaŭnictva Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga na Lûblinskim sojme 1569 goda*, Minsk 2017.
- Падалінскі У., *Соймавае прадстаўніцтва Полацкага ваяводства ў канцы XVI ст. Спроба аналізу*, [w:] *Полацкі музейны штогоднік: (зборнік навуковых артыкулаў за 2010 г.)*, уклад. Т.А. Джумантаева, А.У. Шумовіч, Т.Р. Смірнова, Полацк 2011 // Padalinski U., *Sojmavae pradstaŭnictva Polackaga vaâvodstva ŭ kancy XVI st. Sproba analizu*, [w:] *Polacki muzejny štogođnik: (zbornik navukovyh artykulaŭ za 2010 g.)*, uklad. T.A. Džumantava, A.U. Šumovič, T.R. Smirnova, Polack 2011.
- Падалінскі У., *Уплыў памежнага становішча на палітычную дзейнасць шляхецкіх карпарацый Полацкага і Віцебскага ваяводстваў (1558–1607 гг.)*, [w:] *Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў: электрон. зб. навук. арт. IV міжнар. навук. канф. да 50-годдзя Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, Полацк,*

- 19-20 крас. 2018 г., пад агул. рэд. А.І. Корсак, Наваполацк 2018 // Padalinski U., *Uplyў pamežnaga stanovišča na palityčnui dzejnasc' šláheckih karparacyj Polackaga i Vicebskaga vaâvodstvaŭ (1558–1607 gg.)*, [w:] *Belaruskae Padzvinne: vopyt, metodyka i vyniki palâvyh i miždyscyplinaryh dasledavannâŭ: êlektron. zb. navuk. art. IV mižnar. navuk. kanf. da 50-goddzâ Polackaga dzâržajûnaga ŭniversitêta, Polack, 19-20 kras. 2018 g., pad agul. rêd. A.Ī. Korsak, Navapolack 2018.*
- Радаман А., *Арганізацыя і склад полацкага земскага суда ў другой палове XVI – першай трэці XVII ст.*, „Герольд Litherland” 2011, t. 18 // Radaman A., *Arganizacyâ i sklad polackaga zemskaga suda ŭ drugoj palove XVI – peršaj treci XVII st.*, „Gerol' d Litherland” 2011, t. 18.
- Радаман А., *Кіраванне соймакамі пасяджэннямі ў Вялікім Княстве Літоўскім, Рускім і Жамойцкім у другой палове XVI – пачатку XVII ст.*, „Весці Беларускага дзяржаўнага педагагічнага універсітэта ім. Максіма Танка” 2002, nr 2 (32) // Radaman A., *Kiravanne sojmikavami pasâdžennâmi ŭ Vâlikim Knâstve Litoŭskim, Ruskim i Źamojskim u drugoj palove XVI – pačatku XVII st.*, „Vesci Belaruskaga dzâržajûnaga pedagagičnaga universitêta imâ Maksima Tankâ” 2002, nr 2 (32).
- Спірыдонаў М., *Полаччына ў сярэдзіне XVI ст.* „Commentarii Polocenses Historici” 2004, t. 1 // Spirydonau M., *Polaččyna ŭ sârêdzine XVI st.*, „Commentarii Polocenses Historici” 2004, t. 1.
- Якубаў В., *Міжканфесіянальныя канфлікты ў Полацкім ваяводстве (1550–1618 гг.)*, [w:] *Исследования по истории Восточной Европы: науч. сб.*, Вып. 2, Мінск 2009 // Ākubaŭ V., *Mižkanfesiânal'nyâ kanflikty ŭ Polackim vaâvodstve (1550–1618 gg.)*, [w:] *Studia Historica Europae Orientalis: nauč. sb.*, Vyp. 2, Mînsk 2009.
- Янушкевіч А., *Захоп Полацка маскоўскім войскам у 1563 г.*, „Commentarii Polocenses historici” 2005, t. 2 // Ānuškevič A., *Zahop Polacka maskoŭskim vojskam u 1563 g.*, „Commentarii Polocenses historici” 2005, t. 2.

STRESZCZENIE

Specyfika działalności sejmikowej województwa połockiego

Artykuł prezentuje początek projektu polegającego na wydaniu akt sejmikowych województwa połockiego na tle innych analogicznych inicjatyw (mapa 1). Ukazana została koncepcja pracy, przedstawiono wstępne założenia i podstawę źródłową. Aby wyjaśnić trudności związane z planowaną edycją scharakteryzowano w ujęciu ustrojowym Połocczynę w XVI–XVIII stuleciu. Przybliżono terytorium i zaakcentowano jego znaczenie na tle Wielkiego Księstwa Litewskiego. W tym celu zebrano istniejącą wiedzę o tym województwie i zgromadzeniach szlacheckich aby ukazać specyfikę regionu. W szczególności zaprezentowano genezę powstania nowożytnych sejmików na terenie Połocczyny wraz z odnotowaniem istnienia „sejmu małego” sprzed reform z lat 1565–1566. Wskazano jakie konsekwencje wiązały się z działalnością peryferyjnego sejmiku, który obejmował ziemie przez długi czas zagrożone agresją militarną. W końcu ukazano cechy charakterystyczne życia sejmikowego na Połocczynie. Głównym jego rysem był peryferyjność obszaru, a w konsekwencji okręgu sejmikowego. Po pierwsze, wynikało to z małego znaczenia w kontekście funkcjonowania sejmu walnego, czy też Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (wykres 1). Po drugie, był to obszar nieustannie zagrożony konfliktami militarnymi. Uzewnętrznia się to dużą faktyczną zmiennością granic, co przekładało się na wyjątkowo interesującą geograficznie tego okręgu sejmikowego. Oficjalnie możemy wyodrębnić aż dziewięć stolic sejmikowych (Lepel – 1579; Połock – 1659; Kobryń – 1661; Miadziol – 1667; Połock – 1772; Nowy Lepel – 1775; Uszacz – 1791; Czaśniki – 1792; Uszacz – 1793; zob. mapa 2), poza tym znanych jest przynajmniej sześć innych lokacji. Nawet we względnie stabilnym okresie 1579–1772 były okresy, w którym sejmik nie mógł zbierać się w Połocku (1654–1667 i 1705–1710). Województwo połockie jawi się więc jako poligon, na którym można obserwować dostosowywanie się szlachty do nadzwyczajnych sytuacji, w których miał on charakter egzulancki lub półegzulancki. Sondażowa próba oceny występowania połockich sejmików wykonana dla XVII w. wskazuje, że powinno być ich ponad trzysta i to bez uwzględnienia sejmików zwoływanych z limity. Aktywność szlachecka na tych terenach jest duża – co oczywiście wynika z obrad sejmików deputackich, przedsejmowych i relacyjnych oraz stosunkowo częstych elekcyjnych. Litewską specyfiką były sejmiki przedkonwokacyjne oraz przedelekcyjne. Cechą charakterystyczną życia sejmikowego są elekcje wojewody połockiego, udział arcybiskupa połockiego w obradach oraz egalitarny charakter sejmiku, który co do zasady nie był w takim stopniu zdominowany przez magnaterię jak na innych obszarach Wielkiego Księstwa Litewskiego.

SUMMARY

Specifics of the Sejmik Activity of the Polotsk Voivodeship

The article presents the beginning of the project to publish the sejmik records of the Polotsk voivodeship against the background of other analogous initiatives (map 1). The conception of the work is shown, the preliminary assumptions and the source basis are presented. In order to clarify the difficulties of the planned edition, the Polotsk region in the 16th-18th centuries was characterised in terms of its government. The territory was approximated and its importance against the background of the Grand Duchy of Lithuania was emphasised. To this end, existing knowledge about the province and the noble assemblies was collected in order to show the specificity of the region. In particular, the origins of the modern sejmiks in the Polotsk region are presented, including the existence of the „small sejm” before the reforms of 1565–1566. The consequences of the peripheral sejmik, which covered lands long threatened by military aggression, are indicated. Finally, the characteristics of sejmik life in the Polotsk region are shown. The main feature of the Polotsk voivodeship was its peripherality. Firstly, this was due to its insignificance in terms of the functioning of the General Sejm or the Lithuanian Tribunal (Chart 1). Secondly, it was an area constantly threatened by military conflicts. This was manifested by a high variability of borders, which translated into an exceptionally interesting geography of this sejm district. Officially, we can distinguish as many as nine sejmik capitals (Lepel – 1579 – Polotsk – 1659 – Kobrin – 1661 – Miadziol – 1667 – Polotsk – 1773 – Novi Lepel – 1775 – Ushach – 1791 – Chasniki – 1792 – Ushach – 1793; see Map 2), besides, at least six other locations are known. Even in the relatively stable period of 1579–1772, there were periods when the assembly could not meet in Polotsk (1654–1667 and 1705–1710). Thus, the Polotsk voivodeship appears as a training ground for observing the adaptation of the nobility to extraordinary situations, in which it had an exculpatory or semi-exculpatory character. A probing attempt to assess the occurrence of Polotsk sejmiks made for the 17th century indicates that there should have been more than three hundred, and this is without taking into account sejmiks convened out of ‘limits’. The activity of the nobility in these areas is high – which is, of course, due to the sejmiks of deputation, pre-sejm and relational sejmiks and the relatively frequent electoral sejmiks. The Lithuanian specifics were the pre-convocation and pre-election sejmiks. Characteristic features of sejmik life are the election of the voivode of Polotsk, the participation of the archbishop of Polotsk in the deliberations, and the egalitarian nature of the sejmik, which as a rule was not as dominated by the magnates as in other areas of the Grand Duchy of Lithuania.

Robert Kozyrski

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: robert.kozyrski@kul.pl

ORCID: 0000-0001-5490-9410

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.05

Sejmiki województw Małopolski właściwej 1572–1648 – stan badań, organizacja, specyfika sejmikowa, propozycje badawcze¹

ABSTRAKT

Sejmiki w Rzeczypospolitej były pierwszym i podstawowym forum edukacji politycznej każdego szlachcica. To na nich rozwiązywano problemy lokalnej społeczności, kontrolowano pobór podatków, organizowano oddziały wojskowe, przeprowadzano elekcje kandydatów na urzędy ziemskie, wreszcie wybierano posłów na sejm, deputatów do Trybunału Koronnego i delegacje do ważnych osób w państwie. Zazwyczaj zwoływał je król lub lokalny przedstawiciel władzy państwowej. W okresie bezkrólewia były zwoływane przez interrexa – prymasa. Ich znaczenie wzrosło zwłaszcza po śmierci w 1572 r. ostatniego z męskich przedstawicieli Jagiellonów zasiadającego na tronie polsko-litewskim. W połowie XVII w. kontrolowały już niemal wszystkie aspekty życia politycznego w państwie, pozostając aż do 1717 r. istotnym czynnikiem kształtującym świadomość mieszkańców Rzeczypospolitej i wpływając na decyzje podejmowane przez Sejm. Wszystkie podjęte na sejmikach decyzje były spisywane w specjalnych aktach, zwanych laudami. Wraz z instrukcjami poselskimi dokumenty te stanowią podstawowe źródło do badania ich dziejów, w tym tworzących te instytucje ludzi: świeckich i duchownych dygnitarzy, urzędników, szlachty i innych uczestników obrad. Podstawą artykułu są akta wytworzone przez trzy sejmiki województw

---

¹ Artykuł stanowi rozszerzoną i uzupełnioną o nowe treści wersję referatu, który autor wygłosił podczas II Kongresu Badaczy Epoki Wazów i Królów Rodaków, odbywającego się w Olsztynie 28-30 września 2022 r.

Małopolski właściwej: krakowski, sandomierski i lubelski. W odniesieniu do najnowszej literatury i wydawnictw źródłowych przedstawia on ich organizację, dokonuje analizy łączących ich więzi i omawia uczestników biorących udział w obradach.

Sejmiks of the Provinces of Lesser Poland in 1572–1648 – State of Research, Organization, Sejmik Specifics, Research Proposals

ABSTRACT

Sejmiks in the First Polish Republic were the first and primary forum for the political education of every nobleman. It was during those assemblies that problems of the local community were solved, tax collection was controlled, military troops were organized, elections of candidates for land offices were held, and finally, deputies to the Sejm, deputies to the Crown Tribunal and delegates to important persons in the state were elected. They were usually convened by the king or local representative of the state government. During the interregnum, they were convened by the interrex primate. Their importance increased especially after the death of the last of the male representatives of the Jagiellonian royal family to sit on the Polish-Lithuanian throne in 1572. By the middle of the 17th century, they controlled almost all aspects of political life in the country, remaining an important factor shaping the consciousness of the inhabitants of the Republic and influencing decisions made by the Sejm until 1717. All decisions made at the sejmiks were recorded in special files, known as lauds. Together with parliamentary instructions, these documents constitute the primary source for studying their history, including the members of these institutions: secular and clerical dignitaries, officials, nobles and other participants in the proceeds. The source basis of the article is the records produced by the three sejmiks of the Lesser Poland Voivodeship, assembled in Kraków, Sandomierz and Lublin. With reference to the most recent literature and source publications, it presents their organization, analyses the links that bind them together, and portrays their participants.

Słowa kluczowe: sejmiki szlacheckie, województwo krakowskie, województwo sandomierskie, województwo lubelskie

Key words: sejmiks, Kraków Voivodeship, Sandomierz Voivodeship, Lublin Voivodeship

Historyczna Małopolska, złożona z dwóch ziem – krakowskiej i sandomierskiej powstała w wyniku skomplikowanych procesów politycznych, zainicjowanych w 1177 r. przez księcia sandomierskiego Kazimierza Sprawiedliwego. Kazimierz nie tylko przejął opróżniony po Mieszku Starym tron pryncypacki w Krakowie, ale umocniwszy podstawy swej władzy kontynuował żmudny proces budowania wpływów wśród poddanych, zarówno świeckich jak i duchownych². W tym względzie książę zwierzchni Polski okazał się dość zręcznym politykiem. Dzięki przywilejom nadanym na zjeździe w Łęczycy w 1180 r. zdołał m.in. obalić zasady obejmowania władzy w dzielnicy senioralnej, co otworzyło mu drogę do zmiany granic pozostających pod jego kontrolą terytoriów³. W ten sposób powstała trwała struktura terytorialna, określana terminem Małopolski właściwej⁴. Na przełomie XIII i XIV w. odegrała ona ważną rolę w procesie odtwarzania jednolitego państwa polskiego. Małopolska, obok Wielkopolski stała się wówczas jedną z dwóch dzielnic zjednoczonego Królestwa⁵. Nie znamy dokładnej daty powstania województw: krakowskiego i sandomierskiego. Najpewniej proces ten miał miejsce już w II poł. XII w. Wojciech Kętrzyński uważał, że pierwszym wojewodą krakowskim był Mikołaj, a urząd swój sprawował jeszcze przed 1174/1176 r.⁶ Najstarsze informacje o wojewodzie sandomierskim Goworku z rodu Rawiczów pochodzą z 1195 r. Według *Kroniki wielkopolskiej* był on uczestnikiem bitwy nad Mozgawą, stoczonej pomiędzy książętami piastowskimi niezadowolonymi z wyboru na tron krakowski małoletniego Leszka Białego⁷. Z kolei województwo lubelskie, utworzone przez

² J. Dobosz, *Kazimierz II Sprawiedliwy*, Poznań 2014, s. 109-127.

³ W. Abraham, *Zjazd Łęczycy w r. 1180*, „Kwartalnik Historyczny. Organ Towarzystwa Historycznego” 1889, 3, s. 385-405.

⁴ Terminem Małopolski właściwej określa się obszary trzech przedrozbiorowych województw: krakowskiego, sandomierskiego i lubelskiego. Tak definiował to pojęcie zarówno Marcin Kromer, jak i Szymon Starowolski. Ten punkt widzenia przyjęli także autorzy wydawnictw zagranicznych, jak chociażby holendersko-niemiecki kartograf i geograf Andreas Cellarius. Zob. M. Kromer, *Polska czyli o położeniu, obyczajach, urzędach i Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego... ksiąg dwoje*, Wilno 1853, s. 8; S. Starovolski, *Tractatus tres. I. Polonia. II. Sarmatiae bellatores. III. Scriptorum Polonicorum ekatontas, seu centum illustrium Poloniae scriptorium elogia et vitae*, Wratislaviae 1733, s. 8-19; A. Cellarius, *Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lituaniae. Omniumque regionum juri Polonico Subjectorum. Novissima descriptio, urbium potissimarum icones elegantis-simas et delinitionem hujus regni geographicam oculis subjiciens studio*, Amstelodami 1659, s. 134-200.

⁵ A. Podraza, *Małopolska jako region historyczny (Rozważania na tle zainteresowań historią regionalną)*, [w:] *Małopolska. Regiony – regionalizmy – małe ojczyzny*, red. E. Chudziński i in., Kraków 1999, s. 23-28.

⁶ W. Kętrzyński, *Studyja nad dokumentami XII. wieku*, Kraków 1891, s. 59 [259]. Podobny pogląd prezentują autorzy spisu urzędników dawnej Rzeczypospolitej. Zob. *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, t. 4: *Małopolska (Województwa krakowskie, sandomierskie, lubelskie)*, z. 1: *Urzędnicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy*, oprac. J. Kurtyka i in., Wrocław – Kraków 1990, s. 120 (dalej: *Urzędnicy*).

⁷ *Pomniki dziejowe Polski*, seria II, t. 8: *Kronika wielkopolska*, wyd. i kom. B. Kürbis, Warszawa 1970, s. 69.

króla Kazimierza Jagiellończyka w 1474 r. wyodrębniło się z województwa sandomierskiego. Pierwszym znanym wojewodą lubelskim był Dobiesław Kmita z Wiśnicza⁸. W Małopolsce właściwej funkcjonowały trzy sejmiki wojewódzkie i jeden partykularny. Szlachta zjeżdżała się więc na obrady do Proszowic (woj. krakowskie), Lublina (woj. lubelskie) i Opatowa (woj. sandomierskie)⁹. Czwarci zaś z sejmików księstw oświęcimskiego i zatorskiego wprawdzie podejmował uchwały dotyczące zarządu lokalnego, ale jego przedstawiciele (posłowie) wchodziłi w skład reprezentacji poselskiej województwa krakowskiego i swe polityczne cele uzgadniali wspólnie z decydentami na sejmiku w Proszowicach¹⁰. Nie zawsze jednak szlachta oświęcimska i zatorska przestrzegała tych regulacji prawnych. Tendencje separatystyczne ujawniły się już na początku XVII w., co więcej stały się nawet problemem, nad którym dyskutował sejm warszawski w 1616 r. Zwrócono wówczas uwagę posłowi wybranemu w Zatorze, iż powinien stawić się na sejmiku w Proszowicach „bo inaczej miejsca na sejmie z posłami województwa krakowskiego mieć nie będzie”¹¹.

Celem niniejszego artykułu jest analiza dziejów czterech sejmików województw Małopolski właściwej funkcjonujących w latach 1572–1648¹². Autora interesowała szczególnie ich specyfika, stopień wzajemnych zależności, organizacja, przede wszystkim zaś stan badań nad wymienionymi instytucjami samorządu szlacheckiego ze szczególnym uwzględnieniem publikacji im poświęconych.

Istotną rolę w poznaniu dziejów sejmików odgrywa materiał źródłowy. Z punktu widzenia kompletności zasobu potencjalny badacz czterech sejmików Małopolski właściwej znajduje się w zasadzie w dość komfortowej sytuacji, dysponując w dużej mierze drukowanymi już aktami sejmikowymi dla trzech z tych sejmików: krakowskiego, lubelskiego oraz księstw oświęcimskiego i zatorskiego. Niestety jednak nie dokumentują one dziejów tych zgromadzeń do końca istnienia Rzeczypospolitej. Jeśli chodzi o akta krakowskie, to jak dotąd ukazało się pięć tomów, których wydawcą był: Stanisław Kutrzeba i Adam Przyboś, a całość – łącznie z włączonymi do nich aktami sejmiku księstw

⁸ W. Ćwik, J. Reder, *Lubelszczyzna. Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Lublin 1977, s. 33-34; *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej...*, t. 4, z. 1, s. 147.

⁹ W. Kriegerseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991, s. 32-33.

¹⁰ S. Kutrzeba, *Skład sejmu polskiego (1493–1793)*, „Przegląd Historyczny” 1906, nr 2, s. 53-54.

¹¹ *Volumina Constitutionum* (dalej: VC), t. 3: 1611–1640, vol. 1: 1611–1626, do druku przygotował S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2010, s. 20.

¹² Zastosowany w artykule podział chronologiczny wynika wprost z tradycyjnej periodyzacji dziejów Rzeczypospolitej, zaproponowanej jeszcze w XIX w. przez nestora polskiej historii prawa – Adolfa Pawińskiego, a przyjętej i stosowanej przez badaczy tych zagadnień. Zob. A. Pawiński, *Rządy sejmikowe w Polsce na tle stosunków województw kujawskich: 1572–1795*, Warszawa 1888, s. 337-366.

oświęcimskiego i zatorskiego zamyka rok 1696¹³. Warto jednak zwrócić uwagę, że digitalizacja akt grodzkich i ziemskich umożliwia dostęp do cyfrowych kopii tych dokumentów z XVII i XVIII w. Na stronie Małopolskiej Biblioteki Cyfrowej dostępne są akta sejmiku krakowskiego z lat 1642–1788¹⁴. Natomiast na stronie Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej znajdują się akta sejmików księstw oświęcimskiego i zatorskiego z lat 1669–1747¹⁵. Akta sejmikowe województwa lubelskiego z lat 1572–1668 wydał drukiem Henryk Gmiterek. Dwa tomy dokumentujące działalność tego sejmiku ukazały się w latach 2016 i 2021¹⁶. Jak dotąd akta sejmików sandomierskich nie zostały wydane drukiem, z pewnością przeszkodziła w tym II wojna światowa oraz fakt, że księgi, w których się one znajdowały zostały bezpowrotnie zniszczone podczas działań wojennych. Na szczęście pod koniec XIX w. spisaniem wszystkich akt sejmikowych zajął się Adolf Pawiński, i to w nich właśnie – przechowywanych w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie – znajdują się odpisy akt sejmików sandomierskich. Na podkreślenie zasługuje również fakt, że akta tego sejmiku znajdują się w zbiorach: Biblioteki Narodowej w Warszawie (Biblioteka Ordynacji Zamojskich), Archiwum Głównego Akt Dawnych (Archiwum Radziwiłłów), Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie oraz w księgach grodów sandomierskich¹⁷. Szczególnie te ostatnie dają nadzieję na odtworzenie zniszczonej dokumentacji sejmikowej, jak dotąd jednak nikt z badaczy zajmujących się tą problematyką nie podjął prac poszukiwawczych w tym zasobie.

¹³ *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. Stanisław Kutrzeba, t. 1: 1572–1620, Kraków 1932 (dalej: ASWK I); *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. Adam Przyboś, t. 2: 1621–1648, fasc. 1: 1621–1648, Kraków 1953 (dalej: ASWK II); *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. Adam Przyboś, t. 2: 1621–1648, fasc. 2: 1649–1660, Kraków – Wrocław 1955; *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. Adam Przyboś, t. 3: 1661–1673, Wrocław 1959; *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. Adam Przyboś, t. 4: 1674–1680, Wrocław 1963; *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. Adam Przyboś, t. 5: 1681–1696, Kraków 1984.

¹⁴ Są to Księgi grodzkie krakowskie z serii *Relationes, oblatæ laudorum Cracoviensium*, nr 759, 760, 761, 761a. Zob. Małopolska Biblioteka Cyfrowa, <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/publication/19559?tab=1>, (01.10.2022). Cały zasób archiwalny został dokładnie omówiony w 1909 r. przez Stanisława Kutrzebę: S. Kutrzeba, *Katalog Krajowego Archiwum aktów grodzkich i ziemskich w Krakowie*, „Teki Grona Konserwatorów Galicyi Zachodniej” 1909, t. 3, s. 1–266. Informacja o księgach z aktami sejmikowymi znajduje się na s. 170.

¹⁵ Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/7358/edition/6707>, (01.10.2022).

¹⁶ *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016 (dalej: ASWL I); *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1633–1668*, oprac. H. Gmiterek, Lublin-Radom 2021 (dalej: ASWL II).

¹⁷ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, rkps 8338 (Teki Pawińskiego, 21) (dalej: BPAU); Biblioteka Narodowa w Warszawie. Biblioteka Ordynacji Zamojskich, nr 1809; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów, dz. II, nr 1015 (dalej: AGAD); Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps 80, 82, 96, 313, 1621, 2723 i inne (dalej: BCz.). Duża część akt sejmiku sandomierskiego przechowywana w Bibliotece Książąt Czartoryskich (Teki Naruszewicza) jest już dostępna w postaci cyfrowej. Zob. https://polona.pl/search/?filters=source:Biblioteka_Czartoryskich,public:1,hasTextContent:0, (01.10.2022).

Zgoła odmiennie przedstawia się sytuacja w przypadku opublikowanych monografii poszczególnych zgromadzeń sejmikowych. Wprawdzie żaden z sejmików województw Małopolski właściwej nie posiada takiej, która obejmowałaby swym zasięgiem chronologicznym okres istnienia Rzeczypospolitej, ale chyba najlepiej pod tym względem opracowany został sejmik lubelski. Do wydanych drukiem prac na jego temat należą opracowania Magdaleny Ujmy i Waldemara Bednaruka. Pierwsza z nich dokumentuje dzieje sejmiku lubelskiego w latach 1572–1696, natomiast czasy stanisławowskie (1764–1794) były przedmiotem opracowania Waldemara Bednaruka¹⁸. Sejmik lubelski za Sasów (1697–1763) omówiła Agnieszka Panek w swej pracy doktorskiej, obronionej na Uniwersytecie Opolskim w 2000 r. I chociaż od tego momentu upłynęło już ponad dwadzieścia lat, to w dalszym ciągu nie została ona wydana drukiem, a dostęp do niej jest możliwy wyłącznie w miejscu przechowywania, tj. w zasobach Uniwersytetu Opolskiego¹⁹. Jeszcze w połowie lat 80. XX w. Zofia Trawicka wydała drukiem monografię sejmiku sandomierskiego w latach 1572–1696. Praca ta jest jedyną tego typu publikacją, odnoszącą się do działalności szlachty sandomierskiej²⁰. Wciąż w rękopisie pozostaje obroniona w 2016 r. na Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach praca doktorska Pawła Paciorka, a dotycząca funkcjonowania sejmiku sandomierskiego w latach 1764–1795²¹. Paradoksalnie w najgorszej sytuacji znajduje się sejmik krakowski, którego dziejami w czasach saskich (1697–1763) zajmował się Kazimierz Przyboś i to jeszcze na początku lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku²². Jest to tym dziwniejsze, że przecież potencjalny autor takiej monografii dysponuje dość szczegółowym zestawem źródeł, włącznie z wydanymi aktami tego sejmiku dla lat 1572–1696. Pewną nadzieję na drukowaną monografię sejmiku krakowskiego daje praca doktorska Rafała Kobyłca, dokumentująca jego działalność w latach 1572–1648, a obroniona na Uniwersytecie Jagiellońskim w 2022 r.²³

Sejmikami Małopolski właściwej zajmowali się również autorzy wydawnictw i artykułów naukowych, przy czym opublikowane dotąd prace można podzielić na dwie grupy. Do pierwszej zaliczają się te, w których przedmiotem badań były wszystkie zgromadzenia sejmikowe i ich uczestnicy. Do drugiej zaś należą publikacje omawiające konkretne problemy (zagadnienia), które

¹⁸ M. Ujma, *Sejmik lubelski 1572–1696*, Warszawa 2003; W. Bednaruk, *Sejmik lubelski w okresie stanisławowskim (1764–1794)*, Lublin 2011.

¹⁹ A. Panek, *Sejmik lubelski za Sasów (1697–1763)*, Opole 2000, mps w Archiwum Uniwersytetu Opolskiego w Opolu.

²⁰ Z. Trawicka, *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1572–1696*, Kielce 1985.

²¹ P. Paciorek, *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1764–1795. Ustrój i funkcjonowanie*, Kielce 2016, mps w Archiwum Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.

²² K. Przyboś, *Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich (1697–1763)*, Kraków 1981.

²³ R. Kobyłca, *Sejmik województwa krakowskiego w latach 1572–1648*, Kraków 2022, mps w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

występowały na poszczególnych sejmikach. Tak więc do prac natury ogólnej przyporządkować możemy przede wszystkim monografie poszczególnych sejmów, przygotowane w oparciu o archiwalia zawierające nie tylko diariusze z przebiegu obrad i inne dokumenty, ale również akta poszczególnych sejmików, w tym małopolskich²⁴. Dużą grupę wydawnictw stanowią studia nad małopolską elitą polityczną. Warto tu wymienić prace Ireny Kaniewskiej, Włodzimierza Kaczorowskiego, Witolda Filipczaka, Marii Rhode, Wojciecha Sokołowskiego oraz Marcina Sokalskiego²⁵. Kwestiami wojskowymi sejmików małopolskich, chociaż nie tylko, zajmował się w swych pracach Dariusz Kupisz²⁶. Wiele uwagi różnym zagadnieniom, w tym społecznym, poświęcił w swych artykułach Henryk Suchojad²⁷. Trudną materię skarbowości na sejmikach małopolskich

²⁴ Zestawienie wszystkich akt zawierających nie tylko diariusze i relacje, ale też stosowną literaturę dokumentującą sejmy w Rzeczypospolitej w latach 1569–1793 zostało ostatnio opublikowane w wydawnictwie: *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. L.A. Wierzbicki, D. Kupisz, Warszawa 2021. Do najnowszych prac, które dotyczą działalności sejmów w Rzeczypospolitej należą monografie Macieja A. Pieńkowskiego, Tomasza Kucharskiego i Anny Karabowicz. Zob. M.A. Pieńkowski, *Trudna droga do władzy w Rzeczypospolitej. Sejm koronacyjny Zygmunta III 1587/1588 i sejm pacyfikacyjny 1589 roku*, Warszawa 2021; T. Kucharski, *Sejmy elekcyjne w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1632–1733*, Warszawa 2021; A. Karabowicz, *Prawodawstwo sejmowe i królewskie za panowania Stefana Batorego (1576–1586)*, Warszawa 2022.

²⁵ I. Kaniewska, *Małopolska reprezentacja sejmowa za czasów Zygmunta Augusta 1548–1572*, Kraków 1974; W. Kaczorowski, *Małopolanie wśród elektorów Władysława IV*, „Studia Historyczne” 1984, t. 27, z. 4, s. 571-592; W. Filipczak, *Walka o mandaty poselskie w prowincji małopolskiej przed sejmem 1778 roku*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1996, nr 58, s. 103-127; M. Rhode, *Ein Königreich ohne König. Der kleinpolnische Adel in sieben Interregna*, Wiesbaden 1997; W. Sokołowski, *Politycy schyłku złotego wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzyści w latach 1574–1605*, Warszawa 1997; M. Sokalski, *Między królewskim majestatem a szlachecką wolnością. Postawy polityczne szlachty małopolskiej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Kraków 2002.

²⁶ D. Kupisz, *Urzędnicy starostwa radomskiego a sejmik sandomierski. Uwagi dotyczące współpracy administracji starościńskiej i samorządowej w Rzeczypospolitej*, [w:] *Z dziejów administracji w Małopolsce w XVI–XX wieku*, red. D. Kupisz, Radom 2003, s. 9-15; Idem, *Chorągwie powiatowe województw małopolskich jako formacje samoobrony terytorialnej w pierwszej połowie XVII wieku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 2006, 42, s. 33-57; Idem, *Wojska powiatowe samorządu Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008; Idem, *Projekt organizacji obrony terytorialnej księcia Krzysztofa Zbaraskiego z 1624 r. i jego realizacja przez samorząd szlachecki województw małopolskich*, [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim*, red. D. Wereda, t. 2: *Polityka i ekonomia – społeczeństwo i wojsko – religia i kultura w XVI–XVIII wieku*, Siedlce 2009, s. 171-188.

²⁷ H. Suchojad, *Sejmiki małopolskie i wielkopolskie wobec poddanych w 2. poł. XVII wieku (1669–1699)*, „Studia Kieleckie” 1988, 15, nr 3, s. 25-30; Idem, *Sejmiki małopolskie i wielkopolskie II poł. XVII w. a duchowieństwo*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1990, nr 8, s. 65-91; Idem, *Z problematyki stosunku sejmików małopolskich do ludności żydowskiej w drugiej połowie XVII w.*, [w:] *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego*, red. Feliks Kiryk, Przemysł 1991, s. 99-112; Idem, *Sejmiki małopolskie i wielkopolskie wobec spraw handlowych w 2. poł. XVII wieku*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1992, nr 10, s. 53-73; Idem, *Polityka sejmików małopolskich i wielkopolskich wobec miast w 2. poł. XVII w. (1669–1699)*, „Rocznik Świętokrzyski”

przybliżyli czytelnikowi Adam Lityński i Wojciech Sadowski²⁸. Wojciech Kriegseisen zajmował się samorządem szlacheckim w Małopolsce w II poł. XVII i na początku XVIII w., zaś Wacław Urban omówił sprawy związane z kościołami i religią²⁹.

Szczegółowe studia nad sejmikiem krakowskim przyniosły wiele ciekawych prac o różnorodnej tematyce. Ważną w nich rolę, ze względu na swe centralne i metropolitalne położenie odgrywało samo miasto Kraków. O jego problemach rozpatrywanych na forum sejmikowym pisali: Stanisław Krzyżanowski, Bogusław Dybaś i Leszek Kudła³⁰. Zdecydowana większość artykułów traktujących o sejmiku krakowskim odnosiła się jednak do zagadnień parlamentarnych i fiskalnych. Należy tu przede wszystkim wskazać na prace: Wacława Urbana, Joanny Bąkowej, Kazimierza Przybosia i Adama Walaszka, Marii Talik, Romualda Boska, Marka Wrede, Witolda Kłaczewskiego, Przemysława Wiatra, Piotra Wierzbickiego, Diany Maksimiuk, Katarzyny Kuras, Rafała Kobylca, Pawła Niziołka, Bartosza Dziewanowskiego-Stefańczyka, Natalii Olszewskiej oraz Artura Goszczyńskiego³¹. W przeciwieństwie do krakowskiego dzieje

1994, nr 21, s. 9-23; Idem, *Problem soli suchedniowej na sejmikach małopolskich i wielkopolskich w 2. poł. XVII w. (1669–1699)*, „Kwartalnik Historyczny” 1995, nr 13, s. 29-42; Idem, *Problem nobilitacji oraz indygenatów na sejmikach małopolskich i wielkopolskich w latach 1669–1696*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1996, t. 51, nr 1-3, s. 169-177; Idem, *Sejmiki małopolskie wobec potopu*, [w:] *Rzeczpospolita w latach potopu. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii WSP i Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce 23-24 października 1995*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996, s. 133-145.

²⁸ A. Lityński, *Małopolskie sądy skarbowe do 1717 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1972, t. 24, z. 2, s. 107-124; Idem, *Szlachecki samorząd gospodarczy w Małopolsce (1606–1717)*, Katowice 1974; W. Sadowski, *Sądy fiskalne w województwie lubelskim w latach 1669–1696. Skład osobowy i funkcjonowanie w świetle akt sejmikowych*, [w:] *Z dziejów administracji w Małopolsce...*, s. 17-23.

²⁹ W. Kriegseisen, *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669–1717*, Warszawa 1989; W. Urban, *Sprawy kościelne na sejmikach odbywających się w Małopolsce 1535–1548*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia” 1988, t. 26, s. 193-201.

³⁰ S. Krzyżanowski, *O sejmikowaniu mieszczaństwa krakowskiego*, „Rocznik Krakowski” 1898, nr 2, s. 207-224; L. Rymar, *Udział miasta Krakowa w sejmach i sejmikach Rzeczypospolitej*, „Rocznik Krakowski” 1904, nr 7, s. 187-258; B. Dybaś, *Problematyka budowy i utrzymania fortyfikacji stałych w opiniach i działaniach sejmików województw krakowskiego i ruskiego w okresie wojen w połowie XVII wieku*, [w:] *Rzeczpospolita w latach potopu...*, s. 109-131; L. Kudła, *Miasto Kraków a sejmik szlachecki województwa krakowskiego w XVII wieku*, „Krzysztofory” 1998, nr 20, s. 51-58.

³¹ W. Urban, *Skład społeczny i ideologia sejmiku krakowskiego w latach 1572–1606*, „Przegląd Historyczny” 1953, t. 44, z. 3, s. 309-331; J. Bąkowa, *Szlachta województwa krakowskiego wobec opozycji Jerzego Lubomirskiego w latach 1661–1667*, Kraków 1974; K. Przyboś, A. Walaszek, *Reprezentacja sejmowa województwa krakowskiego w XVII wieku*, „Studia Historyczne” 1977, t. 20, z. 3, s. 377-401; Idem, *Prodworskie i opozycyjne stanowisko posłów krakowskich w latach 1648–1696*, [w:] *Uchwalanie konstytucji na sejmach w XVI–XVIII wieku*, red. S. Ochmann, Wrocław 1979, s. 75-79; M. Talik, *Stanowisko sejmików mało- i wielkopolskich w sprawach podatkowych w pierwszej i na początku II poł. XVII wieku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1981, t. 34, s. 67-88; Ibidem, R. Bosek, *Stanowisko sejmiku proszowickiego w sprawach skarbowych 1572–1648*, s. 89-98; M. Wrede, *Elekcja posłów na sejm, Proszowice 1689. W sprawie zasad glo-*

sejmiku księstw oświęcimskiego i zatorskiego nie należą do zagadnień zbyt często poruszanych. Z pewnością na taki stan rzeczy wpływała specyfika tego sejmiku oraz fakt, iż miał on znaczenie peryferyjne dla szlachty krakowskiej. Z tego też powodu wielu autorów prac dotyczących inkorporacji tych księstw do Korony wspomina o nim niejako przy okazji, podkreślając zależność administracyjną i polityczną tych ziem od województwa krakowskiego. Do tej grupy autorów należą: Ferdynand Bostel, Stanisław Kutrzeba, Andrzej Nowakowski, Marian J. Ptak, Krzysztof R. Prokop i Marek Ferenc³². W 2016 r. Jacek Pielas opublikował ponadto rejestr pospolitego ruszenia księstw oświęcimskiego

sowania na sejmikach przedsejmowych, „Przegląd Historyczny” 1985, t. 76, z. 2, s. 269-289; W. Kłaczeński, *Elekcja podkomorzego krakowskiego w 1664 r.*, [w:] *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. K. Matwijowski, Z. Wójcik, Wrocław 1988, s. 185-191; P. Wiater, *Reprezentacja parlamentarna sejmików województw krakowskiego, lubelskiego, sandomierskiego i ruskiego za panowania Jana Kazimierza (1648–1668)*, [w:] *Z dziejów i tradycji Srebrnego Wieku*, red. J. Pietrzak, Wrocław 1990, s. 5-31; P. Wierzbicki, *Problematyka obrad sejmiku województwa krakowskiego w bezkrólewiu po zgonie Jana III Sobieskiego*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAN i PAU w Krakowie” 2002, nr 47, s. 117-140; Idem, *Reprezentacja szlachty powiatu sądeckiego na zjazdach województwa krakowskiego w latach 1700–1703 w świetle laudów sejmikowych*, „Rocznik Sądecki” 2004, nr 32, s. 19-36; Idem, *Stosunek szlachty województwa krakowskiego do polityki Rzeczypospolitej na zjazdach sejmikowych w latach 1700–1704*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAN i PAU w Krakowie” 2003, nr 48, s. 103-129; D. Maksimiuk, *Działalność posłów sejmiku proszowickiego na sejmie ekstraordynaryjnym z 1637 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2007, t. 5, s. 57-75; K. Kuras, „Prywaty i dyfidencje” – walka stronictw na sejmikach województwa krakowskiego w czasach panowania Augusta III, [w:] *Inter maiestatem ac libertatem. Studia z dziejów nowożytnych dedykowane Profesorowi Kazimierzowi Przybosiowi*, red. J. Stolicki, M. Ferenc, J. Dąbrowski, Kraków 2010, s. 247-268; R. Kobylec, *Działalność polityczna województwa krakowskiego podczas bezkrólewia po Władysławie IV*, „Studia Historyczne” 2013, t. 66, z. 2, s. 153-167; P. Niziołek, *Geneza kryzysu monetarnego w Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII w. w opinii szlachty województwa krakowskiego*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2015, nr 75, s. 239-262; B. Dziewanowski-Stefańczyk, *Opinie szlachty krakowskiej w drugiej połowie XVII w. o kryzysie i naprawie pieniądza. Głos polemiczny*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2016, nr 76, s. 543-555; N. Olszewska, *Wzrost znaczenia instytucji marszałka sejmikowego z punktu widzenia podpisów składanych pod aktami sejmikowymi na przykładzie akt ziemi krakowskiej w latach 1572–1632*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2017, t. 34, nr 4, s. 20-36; A. Goszczyński, *Zerwany sejmik przedsejmowy województwa krakowskiego z 17 stycznia 1600 r. w świetle korespondencji*, [w] *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 8: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019, s. 285-297.

³² F. Bostel, *Sądownictwo ziemskie oświęcimskie i zatorskie od r. 1440–1565*, Lwów 1889; S. Kutrzeba, *Prawa, przywileje, statuty, lauda księstw oświęcimskiego i zatorskiego*, Kraków 1912; A. Nowakowski, *Prawne aspekty inkorporacji księstw oświęcimskiego i zatorskiego do Korony w latach 1563–1564*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1984, t. 36, z. 2, s. 91-116; Idem, *Dzieje ustroju i prawa księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego*, Białystok 1988; Idem, *Integracja księstwa oświęcimskiego z Królestwem Polskim (1454–1564) i późniejsze losy ziemi oświęcimskiej w kontekście Wadowic*, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny” 2018, nr 21, s. 166-207; M.J. Ptak, *Kilka uwag o ustroju politycznym księstw oświęcimskiego i zatorskiego do 1563 roku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2000, nr 5, s. 99-107; K.R. Prokop, *Księstwa oświęcimskie i zatorskie wobec Korony Polskiej w latach 1438–1513. Dzieje polityczne*, Kraków 2002; M. Ferenc, *Dzieje Oświęcimia i ziemi oświęcimskiej od 1564 do 1772 roku*, [w:] *Oświęcim miasto pogranicza*, t. 1, red. nauk. B. Czwojdrak, K. Miroszewski, P. Węcowski, Warszawa 2018, s. 133-177.

i zatorskiego z 1621 r., natomiast najnowszą pozycją z tego zakresu, wydaną w 2022 r. jest artykuł Agaty Kwiatek analizujący listy Wazów do pisarza i sędziego ziemskiego zatorskiego Jana Pisarzowskiego³³.

Ze wszystkich czterech sejmików Małopolski właściwej – sejmik sandomierski posiada najbogatszą tematycznie literaturę. Tak więc do autorów, którzy specjalizowali się w badaniach nad działalnością zgromadzeń szlachty sandomierskiej z pewnością należy wspomniana już Zofia Trawicka. Oprócz wydanej monografii tego sejmiku w opublikowanych artykułach zajmowała się też poszczególnymi rodzinami i rodami aktywnymi na polu politycznym w województwie sandomierskim. Nieobca jej również była tematyka społeczna poruszana na tym forum przez sandomierzan³⁴. Wiele uwagi aktywistom politycznym, w tym reprezentacjom poselskim sandomierzan poświęcił też w swych pracach Jacek Pielas³⁵. Z kolei Dariusz Kupisz analizował zagadnienia wojskowe, religijne i wyznaniowe oraz administracyjne omawiane na sejmikach sandomierskich w XVI–XVIII w.³⁶ Działalność poselska sandomierzan

33 J. Pielas, *Rejestr pospolitego ruszenia księstw oświęcimskiego i zatorskiego z 18 października 1621 roku*, „Res Historica” 2016, nr 42, s. 353-377; A. Kwiatek, *Listy Wazów do pisarza i sędziego ziemskiego zatorskiego Jana Pisarzowskiego (1599–1679)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2022, t. 149, z. 2, s. 391-404.

34 Z. Trawicka, *Stosunek sejmiku sandomierskiego do plebejów w XVII w.*, [w:] *Studia z dziejów Kielecczyny XV–XX w. Zbiór artykułów*, Kielce 1982, s. 18-34; Eadem, *Popis powiatu checińskiego z 1621 roku*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1985, nr 4, s. 39-47; Eadem, *Opatów miejscem obrad sejmiku województwa sandomierskiego*, [w:] *Opatów. Materiały z Sesji 700-lecia miasta Sandomierza*, Opatów 1985, s. 135-138; Eadem, *Kochanowscy na forum sejmiku województwa sandomierskiego w latach 1572–1696*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1986, nr 31, s. 85-92; Eadem, *Życie polityczne województwa sandomierskiego w drugiej połowie XVII wieku*, [w:] *Między monarchią a demokracją. Studia z dziejów Polski XV–XVIII wieku*, red. A. Sucheni-Grabowska, M. Żaryn, Warszawa 1994, s. 270-331; Eadem, *Sejmik przedkonwokacyjny województwa sandomierskiego z 3 czerwca 1632 roku*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. K. Iwanicka, M. Skowronek, K. Stembrowicz, Warszawa 1996, s. 306-312.

35 J. Pielas, *Działalność Oleśnickich jako przedstawicieli sejmiku województwa sandomierskiego w XVI–XVII wieku*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i Materiały Historyczne” 2000, nr 1, s. 119-132; Idem, *Szlachta sandomierska wobec najważniejszych wydarzeń politycznych pierwszych lat panowania Augusta II (1696–1704)*, [w:] *Rzeczpospolita w dobie wielkiej wojny północnej*, red. J. Muszyńska, Kielce 2001, s. 127-148, Idem, *Ku konfederacji sandomierskiej 1704 roku. Postulaty sejmiku opatowskiego i ich realizacja w przededniu związku*, [w:] *Lokalne społeczności a konstytucje i uchwały sejmowe. Z dziejów parlamentaryzmu między Wisłą a Pilicą*, red. J. Muszyńska, J. Pielas, Kielce – Warszawa 2008, s. 81-109; Idem, *Biografie aktywistów sejmików województwa sandomierskiego w XVII wieku – stan obecny, potrzeby i perspektywy badawcze*, [w:] *Życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą w XVI–XX wieku. Studia*, red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas, Kielce 2017, s. 27-37.

36 D. Kupisz, *Urzędnicy starostwa radomskiego a sejmik sandomierski. Uwagi dotyczące współpracy administracji starościńskiej i samorządowej w Rzeczypospolitej*, [w:] *Z dziejów administracji w Małopolsce...*, s. 9-15; Idem, *Laudum zjazdu szlachty powiatu radomskiego z 1711 roku*, [w:] *Z dziejów administracji w Małopolsce...*, s. 115-118; Idem, *Sprawy zakonów na forum sejmiku sandomierskiego w XVII–XVIII wieku*, [w:] *W służbie Bogu i społeczeństwu. Zakony na ziemiach*

oraz kariery polityczne mieszkańców województwa sandomierskiego były także przedmiotem zainteresowania Macieja Matwijowa³⁷. Najwcześniejsze, szesnastowieczne dzieje sejmiku sandomierskiego omówili: Andrzej Wyczański i Tomisław Giergiel³⁸. Do grupy badaczy sejmiku sandomierskiego należą też: Andrzej Kamiński, Borys N. Floria, Anatol Leszczyński, Przemysław Wiater, Henryk Suchojad, Witold Filipczak, Kazimierz Przyboś, Leszek A. Wierzbicki, Agnieszka Biedrzycka, Paweł Paciorek oraz Mariusz Kozdrach³⁹.

Wiele ciekawych opracowań zostało również poświęconych sejmikowi lubelskiemu. Spośród autorów zajmujących się instytucją tego sejmiku

---

polskich w XVI–XIX wieku, red. D. Kupisz, Radom 2004, s. 31-44; Idem, *Wojsko powiatowe jako samoobrona terytorialna województwa sandomierskiego w XVII i na początku XVIII wieku*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i Materiały Historyczne” 2006, nr 7, s. 71-84; Idem, *Protestanci i kwestie tolerancji wyznaniowej na zjeździe radomskim w 1591 r.*, [w:] *Ewangelicy w Radomiu i regionie (XVI–XX w.)*, red. J. Kłaczek, Radom 2007, s. 33-46; Idem, *Lubomirscy na forum sejmiku województwa sandomierskiego w XVII wieku*, [w:] *Lubomirscy. Rodu droga na parnas Rzeczypospolitej*, red. H. Gmiterek, A. Szymanek, t. 1, Janowiec 2012, s. 57-71.

37 M. Matwijów, *Udział szlachty sandomierskiej w rokoszu Lubomirskiego 1665–1666*, [w:] *Z przeszłości Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*, red. K. Matwijowski, S. Ochmann-Staniszevska, B. Rok, Wrocław 1998, s. 7-30; Idem, *Kilka uwag o działalności szlachty sandomierskiej w bezkrólewiu po abdykacji Jana Kazimierza (1668–1669)*, [w:] *Czasy nowożytne. Studia poświęcone pamięci prof. Władysława Eugeniusza Czaplirskiego w 100. rocznicę urodzin*, red. K. Matwijowski, Wrocław 2005, s. 107-115; Idem, *Drogi kariery osobistej Marcina Michała Dębickiego, trybuna szlachty sandomierskiej II poł. XVII wieku*, „Studia Historyczne” 2006, t. 49, z. 2, s. 123-138; Idem, *Problem klientelizmu wśród szlachty sandomierskiej za panowania Jana II Kazimierza i Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, [w:] *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa prof. Krystyna Matwijowskiego*, red. B. Rok, J. Maroń, Toruń 2006, s. 533-542.

38 A. Wyczański, *Artykuły sejmiku sandomierskiego z 1538 roku*, [w:] *Prawo, parlament, ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. K. Iwanicka, M. Skowronek, K. Stembrowicz, Warszawa 1996, s. 352-355; T. Giergiel, *Colloquia rycerstwa sandomierskiego. Od wieców dzielnicowych do zjazdu ziem polskich w Chęcinach w 1331 roku*, [w:] *Lokalne społeczności a konstytucje i uchwały sejmowe...*, s. 9-55.

39 A. Kamiński, *Konfederacja sandomierska wobec Rosji w okresie poaltrantszadzkiem 1706–1709*, Wrocław 1969; Borys N. Floria, *Rokosz sandomierski w świetle rosyjskiego raportu dyplomatycznego*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobotka” 1982, t. 37, nr 3-4, s. 441-447; A. Leszczyński, *Ekspensy kahału opatowskiego na sejmiki województwa sandomierskiego w 1752 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1986, t. 38, z. 1, s. 185-197; P. Wiater, *Reprezentacja parlamentarna sejmików województw krakowskiego, lubelskiego, sandomierskiego...*, s. 5-31; H. Suchojad, *Aktywność ustawodawcza szlachty sandomierskiej w drugiej połowie XVI i w XVII wieku. Wybrane problemy*, [w:] *Lokalne społeczności a konstytucje i uchwały sejmowe...*, s. 57-80; W. Filipczak, *Ziemskie urzędy sądowe w życiu politycznym województwa sandomierskiego w latach 1777–1783*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2016, t. 15, nr 2, s. 191-214; K. Przyboś, *Posłowie województwa sandomierskiego na sejmy Rzeczypospolitej w latach 1668–1674*, [w:] *Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą...*, s. 39-76; L.A. Wierzbicki, *Poselstwa od szlachty województwa sandomierskiego do Michała Korybuta i Jana III (1670–1693)*, [w:] *Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą...*, s. 77-86; A. Biedrzycka, *Sprawy wojskowe na sejmiku sandomierskim w czasach Jana III Sobieskiego*, [w:] *Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą...*, s. 87-115; P. Paciorek, *Postawy polityczne szlachty sandomierskiej w świetle konfederacji z lat 1764–1767*, [w:] *Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą...*, s. 117-171; M. Kozdrach, *Radom jako miejsce obrad sejmików i lokalnych zjazdów szlacheckich w drugiej połowie XVIII wieku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2019, t. 18, nr 1, s. 75-97.

na uwagę zasługują zwłaszcza artykuły Rafała Jaworskiego i Henryka Gmitterka, w których analizie poddane zostały instrukcje sejmikowe z lat 70. i 80. XVI w.⁴⁰ Gmiterek także, oprócz Wiesława Śładkowskiego, Teresy Romaniuk oraz Jacka Wołoszyna zajmował się problematyką religijną i wyznaniową, bardzo mocno obecną na forum tego sejmiku w latach 1572–1648⁴¹. Największą jednak liczbę prac poświęconych temu sejmikowi stanowią te, w których omówione zostały poglądy szlachty lubelskiej na państwo oraz działalność przedstawicieli lublinian na sejmach Rzeczypospolitej⁴². Decyzje podjęte przez szlachtę lubelską w czasach kryzysów wewnętrznych i wojen były z kolei przedmiotem analizy: Zbigniewa Kwaśnego, Witolda Kłaczewskiego, Agnieszki Panek, Leszka Andrzeja Wierzbickiego, Henryka Gmitterka i Adama Liska⁴³. Problemami skarbowymi i stosunkiem sejmiku

⁴⁰ H. Gmiterek, *Instrukcja sejmiku lubelskiego posłom na sejm 1581 roku*, „Res Historica” 2014, nr 38, s. 215–223; R. Jaworski, *Instrukcja sejmiku lubelskiego dana posłom na sejm walny warszawski 1570 r.*, „Res Historica” 2020, nr 50, s. 607–623.

⁴¹ W. Śładkowski, *Skład społeczny, wyznaniowy i ideologia sejmiku lubelskiego w latach 1572–1648*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 1957, nr 12, s. 129–156; T. Romaniuk, *Działalność polityczno-reformacyjna szlachty różnowierczej na sejmiku lubelskim w latach 1575–1648*, „Rocznik Lubelski” 1975, 18, s. 33–51; Eadem, *Rola i znaczenie szlachty różnowierczej na sejmiku lubelskim 1575–1648*, [w:] *Studia z dziejów epoki Renesansu*, red. H. Zins, Warszawa 1979, s. 267–284; H. Gmiterek, *Problemy różnowierstwa na forum sejmiku lubelskiego do połowy XVII w.*, [w:] *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej...*, s. 161–170; J. Wołoszyn, *Stanowisko sejmiku lubelskiego w kwestiach wyznaniowych w świetle lubelskich instrukcji poselskich z lat 1648–1668*, „Res Historica” 1999, nr 7, s. 53–69; Idem, *Stosunek szlachty województwa lubelskiego do Kościoła katolickiego w latach 1648–1696 (w świetle laudów sejmikowych)*, „Res Historica” 2000, nr 10, s. 97–103.

⁴² A. Sidorowska, *Lubelska reprezentacja sejmowa za panowania Władysława IV. Próba analizy pochodzenia społecznego i karier*, Res Historica” 1999, nr 7, s. 35–51; W. Szczygielski, *Przyczynek do badań nad świadomością polityczną szlachty lubelskiej w czasach Sejmu Wielkiego*, [w:] *Dyplomacja, polityka, prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Kocojowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. I. Panic, Katowice 2001, s. 267–277; A. Burkietowicz, A. Filipczak-Kocur, M. Ujma, *Peryferia a centrum. Postawy szlachty województwa sieradzkiego i lubelskiego wobec króla i sejmu w XVII wieku*, [w:] *Cywilizacja prowincji Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Jankowski, A. Klonder, Bydgoszcz 2004, s. 89–103; G. Gębka, *Reprezentacja sejmowa województwa lubelskiego za panowania Jana Kazimierza Wazy*, „Res Historica” 2004, nr 17, s. 39–53; S. Denys, *Poglądy sejmiku lubelskiego na państwo i prawo w czasach stanisławowskich (1764–1795)*, [w:] *Per aspera ad astra. Materiały z XVI ogólnopolskiego zjazdu historyków studentów*, red. A. Świątek, t. 5: *Historia Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Kraków 2008, s. 65–74; W. Sadowski, *Państwo i władca w oczach szlachty. Postawy polityczne obywateli województwa lubelskiego za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego*, Lublin – Radzyń Podlaski 2008; W. Bednaruk, *Magnacy reprezentanci województwa lubelskiego w sejmie okresu stanisławowskiego*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 2016, nr 9, s. 22–35.

⁴³ Z. Kwaśny, *Kilka uwag w sprawie stanowiska szlachty lubelskiej w okresie wojny narodowyzwolenczej na Ukrainie w latach 1648–1654*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1969, nr 108, 16, s. 31–45; W. Kłaczewski, *Szlachta Lubelszczyzny wobec procesu Jerzego Lubomirskiego w 1664 roku*, „Rocznik Lubelski” 1989–1990, nr 31–32, s. 111–117; A. Panek, *Stanowisko szlachty lubelskiej i jej przywódców wobec wojny o tron Polski (1733–1735)*, [w:] *Polska – Saksonia w czasach unii (1697–1763). Próba nowego spojrzenia*, red. K. Bartkiewicz, Zielona Góra 1998,

lubelskiego do polityki zagranicznej zajmowali się natomiast: Magdalena Ujma i Wojciech Sadowski⁴⁴.

Bez wątpienia sejmik sandomierski należał do najstarszych i do 1474 r. był wspólnym forum, na które zjeżdżała się szlachta sandomierska i lubelska⁴⁵. Jego protoplastą był – wiec, rodzaj sądu wyższego, który rozpatrywał sprawy nie tylko z zakresu sądownictwa, ale też te, które bezpośrednio dotyczyły zarządu samego województwa. Stanisław Kutrzeba w swej pracy o sądownictwie w wiekach średnich podał informację o trzech takich wiecach w latach: 1362 – sandomierski, 1365 – wiślicki i 1373 – radomski⁴⁶.

Najwcześniejsze ślady działalności sejmiku sandomierskiego pochodzą z lat 40. XV w., a autor tych przekazów – Adolf Pawiński odnotował aż szesnaście zgromadzeń szlachty, które zostały zorganizowane w latach 1440–1453. Z zestawionego materiału trudno wnioskować o charakterze tych spotkań, niemniej jednak w kilku przypadkach odnotowują one miejsce obrad i personalia uczestników. Wiemy, że większość z nich odbyła się w Wiślicy przy licznych udziale dygnitarzy obu województw. W 1450 r. w „Colloquium generale Wyślicie” udział wzięli: kasztelan krakowski Jan Czyżowski, wojewoda krakowski Jan z Tęczyna, wojewoda sandomierski Jan Głowacz Oleśnicki, kasztelan

---

s. 129-146; Eadem, *Sejmik lubelski w okresie wojny północnej 1702–1716*, [w:] *Rzeczpospolita w dobie wielkiej wojny północnej...*, s. 149-166; Eadem, *Szlachta lubelska i jej przywódcy wobec elekcji i koronacji Augusta II Wettyna*, „Prace Uczestników Studium Doktoranckiego” 2002, nr 4, s. 51-58; L.A. Wierzbicki, *Szlachta lubelska wobec króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego (w świetle akt sejmikowych)*, *Res Historica*” 2004, nr 17, s. 11-28; H. Gmiterek, *Początki dramatu. Wysilek materialny województwa lubelskiego w pierwszym okresie wojen kozackich (1648–1649)*, „*Studia Archiwalne*” 2020, nr 7, s. 27- 46; A. Lisek, *Szlachta województwa lubelskiego w schyłkowym okresie wojny o tron polski w latach 1735–1736*, „*Wiek Stare i Nowe*” 2022, nr 17(22), s. 1-22.

44 M. Ujma, *Stosunek sejmiku lubelskiego do polityki zagranicznej Rzeczypospolitej w latach 1587–1632*, „*Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia*” 1990, nr 27, s. 59-78; Eadem, *Pacyfistyczne tendencje szlachty lubelskiej w dziedzinie polityki zagranicznej za panowania Zygmunta III Wazy (1587–1632)*, „*Sprawozdania Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Seria A*” 1992, nr 23, s. 83-86; Eadem, *Stosunek sejmiku lubelskiego do problemów skarbowych w świetle jego uchwał z lat 1572–1696*, „*Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia*” 1994, nr 30, s. 125-147; W. Sadowski, *Sądy fiskalne w województwie lubelskim w latach 1669–1696. Skład osobowy i funkcjonowanie w świetle akt sejmikowych*, [w:] *Z dziejów administracji w Małopolsce...*, s. 17-23.

45 Autor najstarszej znanej publikacji dziejów sejmikowych – ks. Idzi Presiowski, który swą pracę ogłosił w 1829 r. wprost uważał ziemię sandomierską za kolebkę parlamentaryzmu polskiego, uznając zjazd powszechny w Chęcinach w 1331 r. za instytucję przedparlamentarną. W przygotowanym przez siebie w tej pracy zestawieniu wieców, sejmików, różnego typu zjazdów i sejmów, za pierwszy historyczny walny uznał sejm w Korczynie w 1404 r., który wyprzedził w tym względzie sejm z 1468 r.. Co ciekawe, Presiowski w ogóle nie uwzględnił w tym zestawieniu sejmów w 1493 r. Zob. I. Presiowski, *Krótką wiadomość o sejmach i sejmikach przedsejmowych w dawnej Polsce*, Kraków 1861, s. 59.

46 S. Kutrzeba, *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. I. Województwo krakowskie (1374–1501)*, Kraków 1901, s. 50, 52-53, 103.

wiślicki Mikołaj z Zakrzewa, kasztelan czechowski Jakub Przekora z Morawian i kasztelan małogoski Stanisław Ligęza z Gorzyc⁴⁷. Z pewnością wyżej wymienieni nie byli jedynymi uczestnikami tego zgromadzenia, a użyta w treści tego aktu formuła *ac iliis* pozwala nam sądzić, że był to dość liczny zjazd szlachty. W podobnym zjeździe, zorganizowanym w 1457 r. w Nowym Mieście Korczynnie oprócz wspomnianych już Jana Czyżowskiego, Jana z Tęczyna i Jana Głowacza Oleśnickiego wzięli także udział: kasztelan sandomierski Przedbor z Koniecpola, wojewoda kaliski Stanisław Ostroróg, kasztelan zawichojski Jan z Zagórzan *et aliis quampluribus*⁴⁸. Począwszy od 1468 r., tj. od chwili kiedy – jak twierdzi Waław Uruszczak – zebrał się pierwszy sejm walny Królestwa Polskiego możemy dokonać precyzyjnego podziału sejmików oraz odtworzyć personalia wybranych na nich posłów sejmowych⁴⁹. Kwestia ta wymaga dodatkowych badań, ale już dziś wiadomo, że w tym początkowym okresie system wyborczy funkcjonował w oparciu o zwyczaje przyjęte w wiekach wcześniejszych, a jego unormowanie prawne nastąpiło dopiero w II poł. XVI w.⁵⁰ Pamięć o wspólnych zjazdach województw sandomierskiego i krakowskiego przetrwała do czasów pierwszego bezkrólewia w 1572 r. W tym właśnie roku odbyły się aż cztery wspólne zjazdy senatorów i szlachty, których celem było wypracowanie wspólnego stanowiska wobec zbliżającej się elekcji nowego władcy i – jak się wydaje – chęć zabezpieczenia interesów szlachty małopolskiej przed znacznie większymi wpływami na politykę szlachty wielkopolskiej. W Krakowie od 14 do 24 lipca 1572 r. nad wspólnym stanowiskiem w kwestii bieżących problemów Rzeczypospolitej debatowali krakowianie i sandomierzanie, tam też – 17 lipca dowiedzieli się o zgonie Zygmunta Augusta, zmieniając od razu charakter swego zjazdu i zawiązując stosowną konfederację (kaptur)⁵¹. Na dwóch kolejnych zjazdach, które odbyły się pomiędzy 3 a 5 października w Osieku oraz 4 a 5 listopada w Połańcu do zgromadzonych tam krakowian i sandomierzan dołączyli również lublinianie, którym przewodził kasztelan lubelski Stanisław Słupecki⁵². Na ostatnim w tym roku zjeździe (sejmiku przedsejmowym, przed-

47 Ibidem, *Dodatki. Lauda i uchwały wieców sądowych, sejmików ziemskich oraz sejmów prowincjonalnych i in.*, s. LIII-LIV.

48 Ibidem, s. LIV.

49 W. Uruszczak, *Najstarszy sejm walny koronny „dwiuzbowy” w Piotrkowie w 1468 roku*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, red. W. Bukowski, T. Jurek, t. 2, Kraków 2012, s. 1033-1056.

50 Chodzi przede wszystkim o konstytucje uchwalone na sejmach w latach: 1550 (Przywilej króla Zygmunta Augusta, w którym wszystkie przywileje, prawa i swobody koronne potwierdza i w wykonaniu z swymi pewnymi konstytucjami wstawia), 1565 (Konstytucje sejmku piotrkowskiego 1565 r.) i Artykuły henrykowskie z 1573 r. Zob. VC, t. 2, vol. 1, s. 22-28, 162-167, 326-329.

51 Ś. Orzelski, *Bezkrólewia ksiąg ośmioro 1572-1576*, wyd. E. Kuntze, Kraków 1917, s. 5-6; ASWK I, s. 1-10.

52 ASWK I, s. 11-15; E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewiach po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998, s. 11-50.

konwokacyjnym) w Wiślicy w dniach 13-17 grudnia obecni byli wyłącznie sandomierzanie i krakowianie, szlachta lubelska natomiast obradowała 15 grudnia na swoim sejmiku w Urzędowie⁵³. Wspólne okazowanie (popis) szlachty sandomierskiej i lubelskiej odbyło się pod Solcem w 1574 r.⁵⁴ Lublinianie i sandomierzanie zjechali się też na wspólny sejmik do Opatowa w 1577 r.⁵⁵ Zjazd trzech województw po śmierci Stefana Batorego, na którym zawiązano konfederację odbył się w Krakowie w 1586 r.⁵⁶ W latach późniejszych szlachta województw małopolskich nie organizowała już wspólnych zjazdów, coraz popularniejsze stawały się poselstwa do różnych sejmików, w tym i małopolskich. Zwoływano je w sytuacjach nadzwyczajnych, wymagających szczegółowego uzgodnienia stanowiska politycznego. Te swoiste misje dyplomatyczne były zazwyczaj powierzane dwóm lub trzem osobom zaufanym, wybranym na sejmiku, które zaopatrywano w stosowną korespondencję. Zanim jeszcze do tego doszło największy z dotychczasowych zjazdów, który zgromadził szlachtę małopolską i ruską odbył się 24 sierpnia 1575 r. w Nowym Mieście Korczynie⁵⁷. Zjechali się nań przedstawiciele województw: krakowskiego, sandomierskiego, lubelskiego, ruskiego, podolskiego i bełskiego, by uzgodnić wspólne stanowisko w kwestii elekcji nowego władcy po wyjeździe z Rzeczypospolitej Henryka Walezego. W tym licznym gronie przeważało stanowisko, iż należy jak najszybciej zorganizować nową elekcję, a zwołany przez arcybiskupa gnieźnieńskiego, prymasa Jakuba Uchańskiego sejm konwokacyjny powinien przekształcić się w sejm elekcyjny⁵⁸. By przekonać do swego stanowiska szlachtę wielkopolską sejmikujący postanowili wysłać do sejmiku w Kole poselstwo, w skład którego weszli: starosta stężycki Bartłomiej Żeleński i Jan Płaza⁵⁹. Różnego typu poselstwa wysyłane do sejmików w całej Rzeczypospolitej rozpowszechniły się w województwie krakowskim w pierwszych latach panowania Zygmunta III Wazy. Nie zostały one jednak zaakceptowane przez elitę polityczną Korony, która uznała, że wyłączne prawo do zwoływania sejmików ma jedynie król.

53 ASWK I, s. 15-23; ASWL I, s. 27-29.

54 ASWL I, s. 30.

55 Ibidem, s. 39-43.

56 ASWK I, s. 113-120; ASWL I, s. 56.

57 Sejmik bełski wydelegował do Nowego Miasta Korczyna swoich posłów: wojskiego bełskiego Macieja Mokošieja, podsędkę bełskiego Marcina Oleśnickiego, Ambrożego Łaszczę i Andrzeja Stanińskiego. Zob. *Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572–1655*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, Kraków 2020, s. 39. Reprezentacja krakowian składała się aż z dwudziestu trzech osób, przy czym postanowiono, że każdy z uczestników sejmiku może wziąć udział w zjeździe w Nowym Mieście Korczynie dysponując pełnoprawnym głosem. Zob. ASWK I, s. 55.

58 W. Zakrzewski, *Po ucieczce Henryka. Dzieje bezkrólewia 1574–1575*, Kraków 1878, s. 141; E. Dubas-Urwanowicz, *Polacy i Litwini w działaniach dyplomatycznych Habsburgów w bezkrólewia 2. połowy XVI wieku*, [w:] *Polska wobec wielkich konfliktów w dobie nowożytnej w XV–XVIII wieku*, red. R. Skowron, Kraków 2009, s. 283-296.

59 ASWK I, s. 57. Zjazd w Kole nie doszedł do skutku. Zob. Ś. Orzelski, *Bezkrólewia ksiąg ośmioro...*, s. 353-360.

W 1590 r. takie „prywatne conventiculum” w Krakowie zostało ostro potępione przez senatorów, którzy przypomnieli ich organizatorom o obowiązującej w tym zakresie procedurze prawnej. Musiało ono wywołać nie lada poruszenie w środowisku szlachty, skoro w tej sprawie głos zabrali nie tylko senatorzy świeccy, ale też duchowni z biskupem krakowskim Piotrem Myszkowskim na czele⁶⁰. Zupełnie wyjątkowo należy potraktować rokosz Zebrzydowskiego, podczas którego szlachta i dygnitarze wszystkich trzech sejmików korespondując lub spotykając się ze sobą nawiązali ścisłą współpracę. Z całą pewnością kontakty te miały miejsce w 1606 r. podczas zjazdu pod Stężycą, Lublinem i pod Sandomierzem⁶¹. Jeszcze na początku stycznia 1607 r. szlachta krakowska wysłała do swych braci w województwie sandomierskim poselstwo w celu uzgodnienia wspólnego stanowiska w kwestiach dotyczących zwołania sejmu „na którymby ... egzorbitancie i urazy ... naprawione były”⁶². W podobnym tonie na lutowym sejmiku w 1607 r. wypowiedzieli się też lublinianie, wysyłając swych przedstawicieli do różnych województw. Do Wielkopolski, na sejmik generalny w Kole i do arcybiskupa gnieźnieńskiego, prymasa Bernarda Maciejowskiego delegowano: Pawła Lubienieckiego i Krzysztofa Ziemackiego. Do województwa sandomierskiego udali się: Marcin Sieniński i Olbrycht Karmanowski. Z kolei do województw bełskiego i wołyńskiego wysłano: chorążego lubelskiego Piotra Czernego, podsędką lubelskiego Jana Dzierżka i Stanisława Wierzbickiego. Polecono im również wizytę u wojewody krakowskiego Mikołaja Zebrzydowskiego⁶³. W 1629 r. szlachcie krakowskiej udało się zorganizować szeroką koalicję antyszwedzką, chroniącą dobra i mieszkańców przed stacjonującymi w Rzeczypospolitej wojskami szwedzkimi. Pomimo zawarcia sześcioletniego rozejmu w Altmarku⁶⁴ powszechnie obawiano się wojsk cudzoziemskich, które nie zważając na ustalenia rozejmowe chętnie korzystały z żywności i zasobów materialnych obszarów, na których stacjonowały. Do wspólnego porozumienia obronnego, po uprzedniej wymianie poselstw oprócz krakowskiego przystąpiły wówczas województwa: sandomierskie, sieradzkie, ruskie, lubelskie i bełskie⁶⁵. Za największe osiągnięcie prawnoustrojowe sejmików małopolskich, które było wynikiem wzajemnych uzgodnień uznać należy sąd *ultima instantiae* z lat 1574–1577, zwany również sądem sandomiersko-lubelskim, chociaż jest to określenie nieprecyzyjne, bo w 1577 r. do sądu tego przystąpiło województwo

⁶⁰ Ibidem, s. 151-152.

⁶¹ H. Wisner, *Rokosz Zebrzydowskiego albo sandomierski. Cezura czy epizod z dziejów walk politycznych początku XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1983, t. 90, nr 3, s. 527-539.

⁶² ASWK I, s. 309-310.

⁶³ ASWL I, s. 141-142.

⁶⁴ M. Cichocki, *Mediacja Francji w rozejmie altmarskim*, Kraków 1928, s. 131-133.

⁶⁵ ASWK II, s. 112-113.

podlaskie⁶⁶. Niemniej jednak ten sąd apelacyjny, którego sesje odbywały się m.in. w Lublinie położył podwaliny pod powstanie Trybunału Koronnego dla całej Rzeczypospolitej⁶⁷.

Każdy z sejmików Małopolski właściwej obradował w miejscu ustalonym w drodze praktyki. Szlachta sandomierska, jak na to wskazują akta sejmikowe zjeżdżała się na sejmik do Opatowa, chociaż w 1496 r. sejm piotrkowski w Statutach Jana Olbrachta wyznaczył jej na miejsce obrad Nowe Miasto Korczyn⁶⁸. Oczywiście w latach 1572–1648 z różnych przyczyn sandomierzanie obradowali także w innych miejscowościach. Do najpopularniejszych należała Koprzywnica⁶⁹. Na najstarszym ze znanych sejmików tam się odbywających – 11 września 1572 r., sandomierzanie debatowali nad kwestią bezpieczeństwa wewnętrznego, ustalając zasady i ramy prawne funkcjonowania sądów kapturowych⁷⁰. Kaptury, jak je powszechnie nazywano działały na wszystkich zjazdach w Rzeczypospolitej w okresie bezkrólestwa egzekwując prawo wobec osób je naruszających. Oprócz kompetencji sądowych, kaptury pełniły także funkcję organu wykonawczego sejmiku, sprawując pełnię władzy administracyjnej, policyjnej i sądowej w ziemi lub województwie z ramienia i pod kontrolą sejmiku⁷¹. W Koprzywnicy 2 marca 1573 r. odbył się też sejmik przedsejmowy przed sejmem elekcyjnym, a w latach 1587, 1614 i 1616 organizowano okazowania (popisy) – zjazdy sprawdzające przygotowanie szlachty do działań wojennych⁷². Zgodnie z przytoczonymi wyżej statutami z 1496 r. stałym miejscem obrad sejmiku krakowskiego były Proszowice⁷³. Interesujące jest, że w tym samym dokumencie postanowiono również o zwoływaniu drugiego sejmiku krakowskiego w Czechowie dla szlachty z powiatów sądeckiego i bieckiego. W dostępnych źródłach historycznych brak jednak wzmianki o tym miejscu i nie wiadomo czy w Czechowie odbył się jakikolwiek sejmik. Z całą pewnością jednak inną, ważną lokalizacją sejmików krakowskich było samo miasto stołeczne Kraków. Pomijając spotkania w okresie bezkrólestwa na początku lat 70. XVI w.

⁶⁶ W. Śladkowski, *Sąd „ultimae instantiae” trzech województw: sandomierskiego, lubelskiego i podlaskiego 1574–1577*, „Rocznik Lubelski” 1960, nr 3, s. 37–50.

⁶⁷ O. Balzer, *Geneza Trybunału Koronnego. Studium z dziejów sądownictwa polskiego w XVI wieku*, Warszawa 1886, s. 243–244.

⁶⁸ BPAU, rkps 8338 (Teki Pawińskiego, 21), k. 1, 23–23v., 58–59, 74–75; VC, t. 1, vol. 1, s. 77.

⁶⁹ W źródłach i literaturze często cytowana jest dawna nazwa miasta – Pokrzywnica. Dla lepszej identyfikacji miejscowości, w odróżnieniu od Pokrzywnicy w województwie mazowieckim stosuję nazwę współczesną – Koprzywnica. Miasto położne jest zresztą nad rzeką Koprzywianką.

⁷⁰ BCz. 80, s. 324–325.

⁷¹ A. Abramski, *Postępowanie przed sądami kapturowymi koronnymi w XVII i XVIII wieku*, „Studia Iuridica Silesiana” 1986, nr 11, s. 36–59.

⁷² BCz. 82, s. 535–538; BPAU, rkps 694, k. 32; ibidem, rkps 950, k. 101–111; ibidem, rkps. 1051, k. 31v.–33.

⁷³ Zob. przypis nr 53.

w Krakowie organizowane były zjazdy na rokach ziemskich w 1589 (nie ma pewności czy się odbył), 1596, 1607, 1614, 1616, 1618 i 1620 r.⁷⁴ Z kolei okazowania (popisy) szlachty krakowskiej zwoływano pod Kazimierzem. Posiadamy informację o co najmniej trzech tego typu spotkaniach, które zorganizowano w 1619, 1632 i 1634 r.⁷⁵ Zupełnie wyjątkowy charakter miał sejmik kapturowy w 1632 r., który krakowianie złożyli w Warszawie w trakcie trwania sejmu konwokacyjnego. Wprawdzie sejmik przedsejmowy tego województwa odbył się 3 czerwca 1632 r. w Proszowicach, ale „nie mogąc tam sobie dla krótkości czasu i inszych okoliczności” debatować, szlachta postanowiła go kontynuować w innym miejscu i terminie⁷⁶. O miejscu obrad sejmiku księstw oświęcimskiego i zatorskiego zdecydował sejm warszawski, obradujący w latach 1563–1564⁷⁷. Ustalono na nim, że sądy ziemskie i roki sądowe będą sprawowane w dwóch grodach, w Oświęcimiu i Zatorze, w tych dwóch miejscach także szlachta obu księstw miała wybierać posła na sejm. W praktyce jednak sejmiki tych księstw organizowane były w Zatorze, i to właśnie w tym mieście odbywały się niemal wszystkie wyżej wymienione zjazdy, na których wybierano również kandydatów na urzędy ziemskie⁷⁸. Tylko raz, w 1621 r. okazanie szlachty księstw oświęcimskiego i zatorskiego odbyło się pod Lwowem, podczas pospolitego ruszenia⁷⁹. Ostatni z interesujących nas sejmików – województwa lubelskiego, od chwili swego powstania w 1474 r. zbierał się w Urzędowie⁸⁰. Jak twierdzi Waldemar Bednaruk miejsce to nie przypadło szlachcie lubelskiej do gustu i to w efekcie podjętych przez nią działań sejm krakowski obradujący na przełomie 1531–1532 r. postanowił przenieść obrady do stolicy województwa – Lublina⁸¹. Urzędów co prawda stracił swe znaczenie, jednak jak dowodzą akta sejmikowe był sprawdzoną lokalizacją, w której jeszcze w 1572 r. obradował sejmik przed sejmem konwokacyjnym⁸². Lublin musiał być dosyć przyjaznym miejscem dla sejmikujących, skoro ci – w porównaniu do mieszkańców innych województw – wykazywali się najmniejszą mobilnością, niemal stale zjeżdżając się na obrady

74 ASWK I, s. 135-136, 204-206, 304-314, 352-353, 354-356, 386-390, 408-422.

75 Ibidem, s. 401-405; ASWK II, s. 153-156, 174-180.

76 ASWK I, s. 140-153. Prawdopodobnie był to pierwszy w województwie krakowskim sejmik limitowany, chociaż takie sformułowanie w treści akt nie pada.

77 VC, t. 2, vol. 1, s. 134-144.

78 ASWK I, s. 252, 327-328, 367-368, 405; ASWK II, s. 19, 23-28, 42-43, 62-64, 70-75, 100-101, 112, 117, 128, 137-140, 156-158, 169-170, 182-184, 194-195, 204, 209-210, 220-222, 226, 229-232, 241, 253-257, 271, 273-279, 287-290, 304-308, 319-328, 335, 338-343.

79 J. Pielas, *Rejestr pospolitego ruszenia księstw oświęcimskiego i zatorskiego...*, s. 353-377.

80 A. Sochacka, *Zjazdy szlachty lubelskiej w późnym średniowieczu*, [w:] *Regimen, Dominium, Societas Nobilium. Z dziejów gospodarki, administracji i polityki w Lubelskiem w średniowieczu*, red. A. Obara-Pawłowska, D. Wróbel, Lublin 2014, s. 302-304.

81 VC, t. 1, vol. 2, s. 101; W. Bednaruk, *Kościół św. Stanisława w Lublinie jako miejsce obrad sejmikowych*, „Kościół i Prawo” 2018, t. 7 (20), nr 1, s. 10.

82 ASWL I, s. 27-29.

do miasta. Tylko w nielicznych przypadkach przenoszono je w inne miejsca. W 1624 r. sejmik przedsejmowy obradował w Konopnicy, a rok później w Chodlu⁸³. Podlubelska Konopnica była jeszcze miejscem obrad sejmiku przedsejmowego w 1629 i deputackiego w 1641 r.⁸⁴

Wszystkie interesujące nas sejmiiki Małopolski właściwej obradowały w kościołach. Często były to jedyne w okolicy, bezpieczne i zdolne do pomieszczenia większej liczby osób budowle. Ponadto w miesiącach jesienno-zimowych, kiedy z powodu pogody organizowanie większych spotkań bywało problematyczne, możliwość debatowania w świątyni pozwalała na dłuższy pobyt na sejmiku, a tym samym zrealizowanie długiego niekiedy porządku obrad. Bez wątplenia kościoły w województwach Małopolski właściwej zapewniały niemały komfort obradującym. Najlepszym tego przykładem jest proszowicka świątynia pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Jana Chrzciciela, do której na sejmiiki zjeżdżała się szlachta województwa krakowskiego i reprezentacja sejmiku księstw oświęcimskiego i zatorskiego (na sejmiiki przedsejmowe)⁸⁵. Obecna bryła budynku nie przypomina dawnych kościołów, które stały na tym miejscu, jednak przynajmniej trzykrotnie odbudowywana z wielkim rozmachem mogła pomieścić nawet kilkaset osób⁸⁶. Pierwszy, zapewne drewniany kościół został wybudowany w tym miejscu około 1240 r. W XIV w. do funkcjonującej w tym miejscu parafii należała jedna z liczniejszych wspólnot, stąd też po spaleniu kościoła w 1407 r. miasto bez wątplenia przy wsparciu możnych fundatorów zdobyło się na wybudowanie nowego kościoła gotyckiego. Prace budowlane zakończyły się w połowie XV w. wystawieniem okazałej świątyni, którą niejednokrotnie odwiedzali władcy oraz hierarchowie duchowni i świeccy⁸⁷. Sejmiiki sandomierskie obradujące w Opatowie miały swe sesje w kolegiacie pw. św. Marcina. Świątynia powstała w I poł. XII w. i początkowo była siedzibą biskupa misyjnego Rusi – Gerarda⁸⁸. Ten romański kościół był kilkakrotnie przebudowywany, a pierwsze prace prowadzone były jeszcze w XIII w. Zakrojony na szeroką skalę remont w świątyni przeprowadzono w I poł. XVI w., po pożarze kościoła w 1502 r. Wnętrze pokryte barokową polichromią zostało wykonane w XVIII w.⁸⁹ Nie dysponujemy jednak jego dokładnym opisem, a to ze względu na burzliwy przebieg sejmiików.

⁸³ Ibidem, s. 292-297, 308-313.

⁸⁴ Ibidem, s. 352-355; ASWL II, s. 113-114.

⁸⁵ Ibidem, s. 106.

⁸⁶ F. Kiryk, *Dzieje Proszowic w epoce piastowskiej i jagiellońskiej*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne III” 1967, nr 26, s. 25-27.

⁸⁷ F. Leśniak, *W okresie Polski szlacheckiej*, [w:] *Proszowice. Zarys dziejów do 1939 r.*, red. F. Kiryk, Kraków 2000, s. 231-246.

⁸⁸ W. Fudalewski, *Miasto Opatów. Podług miejscowych źródeł i podań*, Warszawa 1895, s. 8.

⁸⁹ Z. Świechowski, *Kościelec. Kościół pw. św. Wojciecha. Opatów. Kolegiata pw. św. Marcina*, Warszawa 1954, s. 41-42.

Już Władysław Fudalewski w swej pracy dotyczącej historii Opatowa odnotował, że „pod arkadami filarów stały ołtarze. Podczas sejmików odbywające się zebrania w kolegiacie były niekiedy powodem do ich nieposzanowania. Biskup [krakowski – R.K.] Andrzej Trzebicki wszystkie cztery owe ołtarze polecił kapitulie usunąć”. Wydarzenie to miało miejsce w 1659 r.⁹⁰ W Lublinie szlachta zjeżdżała się na sejmiki do kościoła Dominikanów pw. św. Stanisława. Świetnie usytuowany w centrum miasta kościół i kompleks zakonny powstał jeszcze przed 1342 r. i podobnie jak pozostałe świątynie był kilkakrotnie przebudowywany i odbudowywany. Od 1333 r. znajdowała się w nim relikwia Krzyża Świętego, którą przekazał pod opiekę dominikanom książę ruski Grzegorz⁹¹. W kompleksie, znajdującym się zresztą nieopodal budynku Trybunału Koronnego przechowywany był również skarb wojewódzki⁹². Tam też mieściło się archiwum (sklep), w którym zdeponowane zostały księgi trybunalskie oraz akta sądów ziemskich, grodzkich i podkomorskich. Z punktu widzenia interesów stanowych szlachty dokumenty przechowywane w lubelskim klasztorze Dominikanów stanowiły więc najważniejsze źródło prawne, wykorzystywane nie tylko w sądownictwie, ale przede wszystkim we wzajemnych transakcjach finansowych⁹³. Jak dotąd nie mamy pewności, gdzie obradowały sejmiki księstw oświęcimskiego i zatorskiego. Lakoniczna informacja w laudach, mówiąca o miejscu konsultacjom zwyczajnym nie pozwala nam na precyzyjne określenie lokalizacji w dwóch miastach: w Zatorze i Oświęcimiu⁹⁴. Zakładając jednak, że sejmiki tych ziem obradowały w kościołach, co zresztą było powszechną praktyką w Małopolsce właściwej, możemy z dużym prawdopodobieństwem wskazać trzy świątynie. W Zatorze byłby więc to kościół pw. św. Wojciecha i św. Jerzego⁹⁵. W przypadku Oświęcimia szlachta mogła zjeżdżać się do dwóch zlokalizowanych w niedalekiej odległości od rynku świątyń: Dominikanów

⁹⁰ W. Fudalewski, *Miasto Opatów...*, s. 49.

⁹¹ J.A. Wadowski, *Kościół lubelskie. Na podstawie źródeł archiwalnych*, Kraków 1907, s. 262-264. Relikwia została skradziona w 1991 r. z bazyliki Dominikanów w Lublinie i do dzisiaj nie wiadomo, gdzie się znajduje. Informacja o księciu ruskim Grzegorzu jest niepewna, J.A. Wadowski podaje ją za Janem Długoszem. Bardziej prawdopodobne jest, że relikwię podarował dominikanom w 1420 r. nieznanemu bp Andrzej, dominikanin z Krakowa, który otrzymał ją w darze od ks. kijowskiego Iwana w 1387 r. Podczas prac badawczych i inwentaryzacyjnych w kościele prowadzonych w latach 1994-1995 odkryto w podziemiach niszę grobową z pochówkiem bp Andrzeja. Zob. <https://lublin.dominikanie.pl/bazylika/relikwie>, (07.10.2022).

⁹² W. Bednaruk, *Kościół św. Stanisława w Lublinie...*, s. 9-17.

⁹³ J. Łosowski, *Starania sejmików szlacheckich o należyte gromadzenie, zabezpieczanie, opracowanie i przechowywanie akt sądów szlacheckich w XVI-XVIII wieku. Główne problemy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2018, nr 145, 1, s. 6-8.

⁹⁴ Zob. przypis nr 63.

⁹⁵ Zator, [w:] B. Krasnowolski, *Leksykon zabytków architektury Małopolski*, Warszawa 2013, s. 310-312.

pw. Matki Bożej Wspomożenia Wiernych lub pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny⁹⁶. Wszystkie te kościoły posiadają średniowieczny rodowód. Świątynia w Zatorze powstała przed 1393 r., w miejscu starszego kościoła i do dzisiaj zachował się w niej piętnastowieczny dzwon gotycki oraz chrzcielnica z brązu. Podobną historię posiada kościół pw. Matki Bożej Wspomożenia Wiernych w Oświęcimiu, wybudowany jeszcze w I poł. XIV w. dla dominikanów sprowadzonych do miasta przez ks. cieszyńskiego Mieszka. Z tego samego okresu pochodzi też kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Niepopartą żadnym przypisem źródłowym informację o lokalizacji miejsca obrad sejmiku w kościele pw. św. Wojciecha i św. Jerzego w Zatorze podaje Maria Fila w swej publikacji przygotowanej z okazji 725-lecia nadania praw miejskich miastu i 30-lecia założenia Towarzystwa Miłośników Ziemi Zatorskiej. Tą samą lokalizację odbywania sejmików w Zatrze wskazał również Marek Ferenc, autor tekstu dotyczącego dziejów Oświęcimia i ziemi oświęcimskiej w epoce nowożytnej⁹⁷. Kwestia ta wymaga jednak dalszych badań archiwalnych i dopóki same źródła z epoki nie dadzą nam rozwiązania tej zagadki możemy jedynie z dużym prawdopodobieństwem wskazać powyższe lokalizacje obrad sejmików w Zatorze i Oświęcimiu.

Odbywanie sesji sejmików w świątyniach zawsze obarczone było ryzykiem ewentualnych zniszczeń, bowiem z natury rzeczy zgromadzenia te były dość burzliwym forum wymiany poglądów, a uzgadnianie stanowisk nierzadko kończyło się starciem zbrojnym pomiędzy zwaśnionymi uczestnikami. Duchowni doskonale zdawali sobie z tego sprawę, jednak możliwość uzyskania wsparcia finansowego od sejmików sprawiała, że godzili się na taką ewentualność. A sejmiki przeznaczały niekiedy dość okazałe darowizny nie tylko na cele religijne, charytatywne, czy też utrzymanie duchowieństwa, ale też na remonty obiektów sakralnych, w tym uszkodzonych w trakcie obrad⁹⁸. By zapobiec występowaniu tego typu incydentów już w II poł. XVI w. uchwalone zostały stosowne konstytucje, w założeniu chroniące zarówno uczestniczącą w sejmikach szlachtę,

⁹⁶ Ibidem, *Oświęcim*, s. 226-228; *Zabytki sztuki w Polsce. Małopolska*, red. S. Brzezicki, J. Wolańska, Warszawa 2016, s. 1036; Sz. Tracz, *Matka Boska Wspomożenie Wiernych / Św. Stanisław Kostka*, [w:] *Sakralne Dziedzictwo Małopolski*, 2022, <https://sdm.upjp2.edu.pl/dziela/matka-boska-wspomozenie-wiernych-sw-stanislaw-kostka>, (07.10.2022); Idem, *Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny*, [w:] *Sakralne Dziedzictwo Małopolski*, 2022, <https://sdm.upjp2.edu.pl/dziela/kosciol-w-niebowziecia-na-jswietszej-marii-panny-2>, (07.10.2022).

⁹⁷ M. Ferenc, *Kościół parafialny pod wezwaniem św. Wojciecha i św. Jerzego w Zatorze*, Zator [2017], s. 4, 6; M. Ferenc, *Dzieje Oświęcimia i ziemi oświęcimskiej...*, t. 1, s. 151.

⁹⁸ F. Mazurek, *Darowizna*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. R. Łukaszyk i in., t. 3, Lublin 1989, kol. 1028. W 1609 r. w laudum sejmiku deputackiego lublinianie odnotowali: „A iż zjazdy województwa naszego zwykliśmy tu w Lublinie odprawować w kościele św. Stanisława ojców Dominikanów, zaczęm niewczas cierpią i podczas bez jakiej szkody być nie mogą, przetoż za zgodą wszystkiego województwa naznaczamy im z poboru terażniejszego złp 200, które pan poborca nasz oddać im za ich kwitem będzie powinien”. Zob. ASWL I, s. 189.

jak i miejsca obrad. Największe obawy budziła broń palna, przeciwko której skierowana była konstytucja uchwalona na sejmie warszawskim w 1578 r.⁹⁹ W 1581 r. do katalogu zakazanej broni włączono rusznice, rozszerzając jednocześnie zakres miejsc, w których nie wolno ich było nosić i używać: „Rusznice aby żaden (...) na sejmikach, na zieżdziech, i na innych sądowych akcyach, także na biesiadach wszelakich, targach, iarmarkach, nie używał, ani nosił, pod winą czternastu grzywien”, a w 1601 także strzelby i łuki¹⁰⁰. Konstytucje o podobnej treści powtórzono jeszcze w 1611 i 1620 r.¹⁰¹. Pomimo tak surowych zakazów na murach kolegiaty w Opatowie wciąż można dostrzec ślady rzekomych przygotowań szlachty do sejmiku. Według tezy sformułowanej jeszcze w 1900 r. przez Władysława Łuszczkiewicza głębokie wyźłobienia tam się znajdujące miały pochodzić od częstego ostrzenia szabel i grotów¹⁰². Współczesne badania jednak całkowicie odrzucają te ustalenia, a te ślady łączy się raczej z pozostałościami pogańskiego kultu gromowładnego bóstwa z mitologii słowiańskiej zwanego Żmij¹⁰³. Obrzęd na jego cześć polegał na nieceniu w kamieniu świętego ognia przy pomocy świdrów i pił ogniowych i w okolicach Sandomierza przetrwał aż do XIX w. W czasach chrześcijańskich święte kamienie zastąpiły mury kościołów i kapliczek. Ogień niecony o nie w Wielką Sobotę przed Zmartwychwstaniem Pańskim miał wręcz sakralny charakter. Z całą pewnością do rozdwojenia lub nawet zerwania sejmiku przedsejmowego szlachty sandomierskiej, zwołanego w Opatowie przed sejmem warszawskim doszło w 1600 r. Głównym powodem protestów, jak się wydaje był wybór posłów¹⁰⁴. W Lublinie najpoważniejszy incydent w tym względzie miał miejsce na sejmiku elekcyjnym kandydatów na pisarza ziemskiego w 1597 r. Część zebranej na nim szlachty zaprotestowała przeciwko kandydaturze Mikołaja Brodowskiego

⁹⁹ VC, t. 2, vol. 1, s. 409-410: „Żaden tak na sejmik ku obieraniu sędziów, iako i na miejsce gdzie sądy będą sprawowane, aby nie śmiał przyjeżdżać i przychodzić zbrojnie i z żadnymi innymi broniami, okrom miecza, korda, szable, szpady. A ktoby śmiał z strzelbą abo z iaką inszą bronią wszelaką przyiachać abo z nią chodzić, aby pięćdziesiąt grzywien był karan *peremptorie*, nie odchodząc od sądu abo od sejmiku, *sub poena quatuordecem marcarum*: a ieśliby *temere* odszedł, tedy ma być odesłan na exekucyją wedle prawa, *ad loci capitaneum*. A gdzieby kto na sejmiku obierania sędziogo abo sędziów, abo też we trzech niedzielach przed zaczęciem sądu tego, abo też w trzech niedzielach po osądzeniu iaką osobę szlachecką ranił abo zabił, tedy podług statutu postąpić przeciw iemu, nie inaczej iedno, iakoby to na sejmie przy Nas uczynił”.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 446; ibidem, t. 2, vol. 2, s. 293.

¹⁰¹ Ibidem, t. 3, vol. 1, s. 18, 277-278.

¹⁰² W. Łuszczkiewicz, *Kościół kolegiacki św. Marcina w Opatowie, Studium zabytku romańskiego XII wieku w Polsce*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1900, nr 6, s. 29.

¹⁰³ J. Hochleitner, *Tajemnicze znaki na ceglach gotyckich kościołów na przykładzie katedry św. Mikołaja w Elblągu*, „Rocznik Elbląski” 2002, nr 18, s. 95-102.

¹⁰⁴ BCz. 2723, s. 451-463, 471-472.

widząc ją być przeciwko jawnemu i jasnemu prawu pospolitemu, które to dobrze waruje, aby takowi, jako dygnitarstw inszych, tak i urzędów ziemskich mieć nie mogli, którzyby prawdziwej dziedzicznej posesyje, w którejby dobrze przedtem nie przemieszkiwali, nim urząd wakuje, nie pokazali¹⁰⁵.

Do zgody i pojednania zwaśnionych stron doszło już po wyborze Brodowskiego na urząd pisarza ziemskiego lubelskiego w 1598 r. Tym razem zwyciężył rozsądek, a lublinianie „nie życząc dalszej przewłoki sprawiedliwości ludzkiej a miłości braterskiej dogadzając” zgodzili się na objęcie przez niego urzędu¹⁰⁶. Niekiedy, jak chociażby na sejmiku deputackim w Lublinie w 1623 r. wydarzenia przybierały wręcz dramatyczny obrót. Tuż po jego zakończeniu przed drzwiami świątyni wśród wychodzących z niej uczestników doszło do awantury, którą sprowokowali: starosta urzędowski Jerzy Rzeczycki wraz z braćmi Mikołajem i Janem. Nie znamy powodów tego zajścia, wiadomo natomiast, że bracia

do szabel porwali się, i z dobytymi broniami pod ołtarzem wielkim szermowali i po pawimencie kościelnym krzesali, ludzi szlacheckich nic im niewinnych ani się z nimi wadząc i im się niesprzeciwiających, którzy na posad z kościoła wychodzili, po kościele na nich i za nimi siekąc.

Rzeczyckich uspokoiła dopiero reakcja samych dominikanów, którzy za pomocą mediacji i biciem w dzwon zdołali zapanować nad całym zdarzeniem. Poszkodowani, jak wynika z laudum wraz z zakonnikami wnieśli skargę do sądu grodzkiego domagając się przykładowego ukarania sprawców tego zajścia¹⁰⁷. Do rozdwojenia sejmiku krakowskiego doszło w 1590 r., podczas zgromadzenia przedsejmowego w Proszowicach¹⁰⁸. Na nic zdały się mediacje wojewody krakowskiego Mikołaja Firleja, a na sejm do Warszawy pojechali posłowie obu stron. Parlamentarzyści w tym przypadku zastosowali procedurę rugów usuwając z obrad jedną z przebywających na nim reprezentacji¹⁰⁹.

W sesjach sejmików Małopolski właściwej uczestniczyła cała szlachta, zarówno posesjonaci, jak i gołota. O ile w dużej części laudów i instrukcji poselskich odnajdziemy personalia tej pierwszej grupy, sprawującej urząd lub pełniącej określoną funkcję z poruczenia sejmiku, to już w przypadku osób nieposiadających własności ich imiona i nazwiska pojawiają się bardzo

¹⁰⁵ ASWL I, s. 96.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 101.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 291–292.

¹⁰⁸ ASWK I, s. 430–433.

¹⁰⁹ W. Czapliński W., *Sejm w latach 1587–1696*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, red. J. Michalski, t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984, s. 256–258.

rzadko. Z tego też powodu nie jesteśmy w stanie określić precyzyjnej liczby osób uczestniczących w sejmikach i jak dotąd żaden z badaczy tych zagadnień nie przedstawił wiarygodnej metody umożliwiającej dokonanie takich obliczeń¹¹⁰. Wiadomo natomiast, że do uczestniczenia w sesjach samorządu szlacheckiego zobowiązane były przede wszystkim „rady i urzędnicy”, czyli senatorowie świeccy i duchowni oraz osoby posiadające prestiżowe z punktu widzenia województwa, powiatu, czy ziemi urzędy. Konstytucje sejmowe uchwalone w 1510 i 1565 r. bardzo wyraźnie określiły krąg osób, bez obecności których sejmiki nie mogły się odbywać. Należeli do nich: *episcopi, palatini, castellani, et ceteri officiales teneantur interesse conventibus terrestribus*¹¹¹. Ustawodawca przykładał szczególną uwagę do obecności członków senatu na sejmikach przedsejmowych¹¹². Najważniejszą osobistością, a zarazem senatorem duchownym w Małopolsce właściwej był biskup krakowski, który w uchwalonym w 1569 r. porządku prawnym Rzeczypospolitej zajmował trzecią pozycję w senacie, po arcybiskupie gnieźnieńskim i lwowskim¹¹³. Ze względu na rozległość obszaru diecezji krakowskiej był on jedynym ordynariuszem rzymskokatolickim zobowiązanym do uczestniczenia w sejmikach szlacheckich. Zarówno diecezja lubelska, jak i sandomierska powstały już po rozbiorach Rzeczypospolitej, lubelska w 1805–1807 r., a sandomierska w 1818 r.¹¹⁴ Wprawdzie archidiaconat kurzelow-

¹¹⁰ Model idealny tego typu obliczeń zakłada zestawienie i analizę kilku rodzajów materiałów źródłowych. Należą do nich: lauda i instrukcje poselskie z podpisami uczestników obrad, listy i korespondencja przesyłana do okręgu sejmikowego z kancelarii królewskiej oraz rejestry poborowe. Metodę tę zastosował w praktyce Stanisław Płaza, próbując oszacować liczbę uczestników sejmików w województwach poznańskim i kaliskim oraz sieradzkim. Zob. S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego, cz. 1: Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa – Kraków 1987, s. 21–24; Idem, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Kraków 1984, s. 87–89. Jednak, jak sam stwierdził w jednej z cytowanych prac: „Na słabą w wielu wypadkach frekwencję na sejmikach w sposób istotny wpływały – obok braku głębszego i systematycznego zainteresowania sprawami publicznymi u szerokich mas szlacheckich – kłopoty i wysokie koszty, związane z udziałem w zgromadzeniach szlacheckich, zwłaszcza dla biedniejszej, chociaż osiadłej, ale z daleka od miejsca zebrań, szlachty”. Ponadto w ciągu całego okresu istnienia zgromadzeń szlacheckich w Rzeczypospolitej przedrozbiorowej ukształtował się zespół osób, który stale brał udział w obradach. Wojciech Witkowski określił go mianem – zawodowych sejmikujących. Zob. W. Witkowski, *Samorząd szlachecki w dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Polskie Tradycje samorządowe a heraldyka. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w dniach 4 i 5 czerwca 1991 r. w Lublinie*, red. P. Dymmel, Lublin 1992, s. 44–45.

¹¹¹ VC, t. 1, vol. 1, s. 223.

¹¹² Ibidem, t. 2, vol. 1, s. 163. „... postanawiamy opatrujemy to, żeby rady Nasze duchowne i świeckie na sejmikach bywały, a spólnie z szlachtą artykuły spisowali i potem ie na główniejsze sejmy ... znosili”.

¹¹³ Ibidem, s. 239.

¹¹⁴ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1970, nr 21, s. 387[347]–390[350], 396[356]–400[360].

ski archidiecezji gnieźnieńskiej, złożony z sześciu dekanatów: kurzelowskiego, małogoskiego, żarnowskiego, opoczyńskiego, skrzyńskiego i przytyckiego był położony w części województwa sandomierskiego, ale w aktach tego sejmiku nie ma wzmianki o chociaż jednym pobycie arcybiskupa gnieźnieńskiego na forum sejmikowym. Ponieważ siedziba biskupia znajdowała się w Krakowie, toteż z oczywistych względów ordynariusze krakowscy bywali na sejmikach krakowskich. Sejmiki lubelski i sandomierski porozumiewały się z nimi używając do tego celu poselstw lub korespondencji¹¹⁵. Aktywnym uczestnikiem sejmików krakowskich był zwłaszcza bp Piotr Myszkowski. Z całą pewnością wziął on udział w odbywającym się w dniach 7-10 listopada 1584 r. sejmiku przedsejmowym w Proszowicach, a 27 grudnia 1586 r. w Krakowie uczestniczył w zjeździe senatorów i rycerstwa województw krakowskiego, sandomierskiego i lubelskiego¹¹⁶. Swą obecność zaznaczył także 25 czerwca 1590 r. w zjeździe częściowym szlachty województwa krakowskiego na rokach ziemskich w Proszowicach¹¹⁷. Ze szlachtą krakowską na sejmikach spotykali się też biskupi: Bernard Maciejowski, Piotr Tylicki oraz Piotr Gembicki¹¹⁸.

Zupełnie inaczej kwestia obecności na sejmikach wyglądała w przypadku „rad” świeckich. W województwach Małopolski właściwej funkcjonował dość duży korpus senatorów i to oni właśnie odgrywali znacznie ważniejszą rolę od „rad” duchownych. Najważniejszym dostojnikiem świeckim, który zgodnie z konstytucjami miał obowiązek uczestniczenia w sejmikach był kasztelan krakowski¹¹⁹. Spośród dziewięciu osób, które posiadały tę godność w latach 1572–1648 stałym uczestnikiem obrad sejmików krakowskich był jedynie Jerzy Zbaraski. Wiemy na pewno, że w latach 1620–1630 wziął on udział w co najmniej ośmiu sejmikach województwa krakowskiego¹²⁰. Niewątpliwie wpływ na niską frekwencję na sejmikach kasztelanów krakowskich miał wybór na ten urząd ludzi niezwiązanych z Małopolską właściwą. Taką właśnie osobą był Janusz Ostrogski, pierwszy kasztelan krakowski, który nie pochodził z Małopolski. Ta nominacja na najwyższy urząd świecki w Koronie przedstawiciela znanego rodu wywodzącego się z Rusi wzbudziła wśród szlachty wiele kontrowersji. Już sam jego wjazd do Krakowa w 1593 r. był symboliczny. Witali go

¹¹⁵ ASWL I, s. 141.

¹¹⁶ ASWK I, s. 107, 119.

¹¹⁷ Ibidem, s. 150.

¹¹⁸ Ibidem, s. 259, 330-338, 341, 385, 398, 428; ASWK II, s. 351, 353, 358.

¹¹⁹ Urzędnicy, t. 4, z. 2, s. 60-61. Urząd ten w omawianym okresie pełniło dziewięć osób: Sebastian Mielecki, Walenty Dembiński, Seweryn Boner, Janusz Ostrogski, Jerzy Zbaraski, Tomasz Zamoycki, Stanisław Koniecpolski, Jakub Sobieski i Mikołaj Potocki.

¹²⁰ ASWK I, s. 428, ASWK II, s. 3-8, 21, 60, 98, 100, 113, 128.

bowiem tylko urzędnicy i duchowni. Szlachta zbojkotowała całe wydarzenie¹²¹. Z tego też powodu Ostrogski rzadko bywał na sejmikach, chociaż zrobił wiele by zjednać sobie szlachtę¹²². Do senatorów większych zaliczali się też wojewodowie: krakowski, sandomierski i lubelski; oraz kasztelanowie: wojnicki, lubelski i sandomierski. Do grona senatorów mniejszych należeli natomiast kasztelanowie: sądecki, biecki, oświęcimski, wiślicki, radomski, zawichojski, żarnowski, małogoski, połaniecki i czechowski¹²³. Kilku spośród wojewodów małopolskich w trakcie swej kariery w aparacie państwowym Rzeczypospolitej reprezentowało na sejmikach różne województwa. Piotr Zborowski, jako wojewoda sandomierski w latach 1568–1574 uczestniczył w sejmikach w Opatowie, by po awansie na województwo krakowskie w 1574 r. brać udział w obradach sejmików krakowskich w Proszowicach. Zmarł w 1580 r. W latach 1589–1597 wojewodą lubelskim był Mikołaj Zebrzydowski. Zanim został wojewodą krakowskim w 1601 r. i zaznaczył swą aktywność w Proszowicach był uczestnikiem obrad sejmików lubelskich. Do grona tego należał jeszcze Stanisław Koniecpolski, wojewoda sandomierski w latach 1625–1633, uczestnik sejmików w Opatowie, a od 1633 do 1646 – kasztelan krakowski. Nie dysponujemy wiarygodną informacją potwierdzającą jego obecność na sejmikach w Proszowicach, wiemy natomiast, że ze szlachtą krakowską kontaktował się listownie. Osobą, która bardziej preferowała udział w życiu politycznym państwa niż lokalnej społeczności był Jan Kostka. Najprawdopodobniej jako wojewoda sandomierski nigdy nie uczestniczył w sejmikach tego województwa, chociaż z miejscową szlachtą porozumiewał się za pomocą korespondencji, głównie kierując na sejmiki w Opatowie swe uniwersały¹²⁴. Zofia Trawicka uważa, że „bardziej potrafił porozumieć się ze szlachtą pruską niż sandomierską, gdzie właściwie był obcy”¹²⁵. Kostka związany z dworem francuskim wyraźnie sprzyjał Henrykowi Walezemu, to jemu zawdzięczał swój awans na województwo sando-

¹²¹ Ibidem, s. 194-195.

¹²² Z. Anusik, *Glosa do dziejów rodu książąt Ostrogskich*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2008, t. 7, nr 1, s. 187-188.

¹²³ VC, t. 2, vol. 1, s. 239-241; Urzędnicy, t. 4, z. 2, s. 45-46, 60-61, 107-108, 119-120, 131-133, 139-140; Ibidem, t. 4, z. 3, s. 37, 40-41, 65, 70-71, 91-92, 150-151, 162-163, 166-167; Ibidem, t. 4, z. 4, s. 23-24, 57-58. Wojewodami krakowskimi byli: Jan Firlej, Piotr Zborowski, Andrzej Tęczyński, Mikołaj Firlej, Mikołaj Zebrzydowski, Jan Tęczyński i Stanisław Lubomirski. Województwo sandomierskie w omawianym okresie miało dziesięciu wojewodów. Należeli do nich: Piotr Zborowski, Jan Kostka, Stanisław Szafraniec, Jerzy Mniszech, Zbigniew Ossoliński, Stanisław Koniecpolski, Mikołaj Firlej, Jerzy Ossoliński, Krzysztof Ossoliński i Władysław Dominik Zasławski-Ostrogski. Podobnie w województwie lubelskim było dziewięciu wojewodów: Mikołaj Maciejowski, Jan Tarło, Mikołaj Firlej, Mikołaj Zebrzydowski, Marek Sobieski, Gabriel Tęczyński, Piotr Firlej, Mikołaj Oleśnicki i Piotr Aleksander Tarło.

¹²⁴ BPAU, rkps 8338 (Teki Pawińskiego, 21), k. 9-9v, 10-10v, 14-14v., 35v.-36.

¹²⁵ Z. Trawicka, *Sejmik województwa sandomierskiego...*, s. 25.

mierskie, był też jego wierzycielem. Wraz z bratem udzielił królowi pożyczki na pokrycie kosztów elekcji i podróży do Rzeczypospolitej. Dlatego też bardziej interesowało go to, co dzieje się w centrum decyzyjnym państwa, niż na jego peryferiach¹²⁶. Z innych powodów rzadko na sejmikach sandomierskich pojawiali się: Jerzy Mniszech i Stanisław Koniecpolski, związani z województwem ruskim Rzeczypospolitej. Mniszcha od spraw lokalnych skutecznie odciągnęła kwestia dymitriad (1604–1610) i związana z nimi interwencja w Rosji¹²⁷. Z kolei Stanisław Koniecpolski był hetmanem polnym, a następnie hetmanem wielkim koronnym. W okresie pełnienia godności wojewody sandomierskiego czynnie uczestniczył w wojnie ze Szwecją (1626–1629), następnie zaś tłumił powstanie kozackie pod wodzą Tarasa Fedorowicza (1630). Jedyna, pewna informacja o jego aktywności lokalnej w województwie sandomierskim pochodzi z 1632 r. Trzeciego czerwca tego roku wziął udział w sejmiku przedkonwokacyjnym w Opatowie¹²⁸. Wojewoda lubelski Marek Sobieski wziął udział w co najmniej trzech sejmikach: w posejmowym w 1600 r., elekcyjnym poborcy w 1600 r. i przedsejmowym w 1602 r.¹²⁹ Regularnie na sejmikach lubelskich bywał Gabriel Tęczyński. Wśród dziewięciu wojewodów lubelskich, którzy posiadali tę godność Tęczyński był najbardziej sumiennym uczestnikiem obrad w Lublinie. Z całą pewnością był obecny na sejmikach: przedsejmowych w 1606, 1607 r., relacyjnym w 1607 r., deputackim w 1607 r. i przedsejmowych w 1608 oraz 1613 r.¹³⁰

W przeciwieństwie do kasztelanów krakowskich i wojewodów małopolskich – kasztelanowie województw: sandomierskiego, lubelskiego i krakowskiego (wojnicki, sądecki, biecki i oświęcimski) regularnie uczestniczyli w sejmikach szlacheckich. Ich dość aktywna obecność na tych zgromadzeniach wynikała wprost z liczebności tej grupy senatorów. W latach 1572–1648 do korpusu kasztelanów trzech województw małopolskich (oprócz kasztelanów krakowskich) należały aż 123 osoby¹³¹. Do prawdziwych rekordzistów, statystów sejmikowych w omawianym okresie należeli Firlejowie z Dąbrowicy. Aż ośmiu przedstawicieli tego rodu zaznaczyło swą obecność na sejmikach województwa Małopolski właściwej. Można więc uznać, że Firlejowie specjalizowali się w uprawianiu polityki lokalnej osiągając najwyższe w województwie godności.

¹²⁶ S. Bodniak, Z. Skorupska, *Jan Kostka kasztelan gdański*, Gdańsk 1979, s. 302–317.

¹²⁷ P. Florek, *Pierwszy etap walki Dymitra I Samozwańca o koronę carską. Bitwa pod Nowogrodem Siewierskim w 1604 r.*, „Echa Przeszłości” 2007, nr 8, s. 91–109.

¹²⁸ BPAU, rkps 8338 (Teki Pawińskiego, 21), k. 87v.

¹²⁹ ASWL I, s. 105, 111, 120.

¹³⁰ Ibidem, s. 132, 149, 159, 164, 179, 207.

¹³¹ Zob. przypis nr 122.

W pracach sejmiku krakowskiego brali udział: Jan Firlej 1572–1574 (zm. 1574 r., syn Piotra Firleja i Katarzyny Tęczyńskiej) oraz jego syn – Mikołaj Firlej 1589–1600 (zm. 1600 r.)¹³². Jan Firlej swą karierę polityczną rozpoczął na sejmiku bełskim, a następnie lubelskim. Na sejmiku w Proszowicach występował już jako marszałek wielki koronny i wojewoda krakowski¹³³. Jego syn Mikołaj Firlej był natomiast związany wyłącznie z sejmikiem krakowskim. W 1575 r. na sejmiku generalnym w Nowym Mieście Korczynie, jeszcze jako starosta kazimierski został wybrany posłem na sejm konwokacyjny, w 1576 r. był posłem na sejm koronacyjny, by w latach następnych pełnić inne zlecone mu przez sejmik krakowski funkcje¹³⁴. Z sejmikami krakowskimi, a następnie sandomierskimi związany był również syn Mikołaja Firleja – także Mikołaj Firlej (zm. 1636 r., matka Elżbieta Ligęza). W senacie Rzeczypospolitej zasiadał od 1615 r. jako kasztelan biecki, a potem wojnicki, wojewodą sandomierskim był w latach 1633–1636¹³⁵. Inny z synów wojewody krakowskiego Jana Firleja i Zofii Boner – również Jan Firlej (zm. 1614 r.), był m.in. trzykrotnie posłem z województwa krakowskiego na sejm, do senatu wszedł w 1613 r. jako kasztelan wojnicki¹³⁶. Działalność polityczną na sejmiku lubelskim prowadził Andrzej Firlej (zm. 1585 r., syn wojewody lubelskiego Piotra (I) Firleja i Katarzyny Tęczyńskiej), w latach 1576–1585 kasztelan lubelski¹³⁷. Drugi z Firlejów – Andrzej (zm. 1609 r., syn Jana Firleja i Zofii Boner), kasztelan małogoski i kasztelan radomski był aktywny na sejmiku sandomierskim¹³⁸. Z sejmikiem sandomierskim i lubelskim związany był trzeci z Firlejów noszący imię Mikołaj (zm. 1588 r., syn wojewody lubelskiego Piotra Firleja i Katarzyny Tęczyńskiej), kasztelan wiślicki, rawski i wojewoda lubelski oraz Piotr (II) Firlej (zm. 1619 r., syn Jana Firleja i Zofii Boner), kasztelan zawichojski, biecki, wojnicki i wojewoda lubelski¹³⁹. W po-

¹³² Ze względu na fakt obecności na sejmikach kilku różnych osób o tym samym imieniu i nazwisku wywodzących się z tego samego rodu, wszędzie tam, gdzie to konieczne podaję datę śmierci oraz personalia rodziców.

¹³³ ASWK I, s. 1, 3-8, 10, 12, 15, 23-26, 28-30. Jan Firlej do senatu Rzeczypospolitej trafił w 1555 r. jako kasztelan bełski. Był wojewodą bełskim (1556-1561), wojewodą lubelskim (1561-1563), od 1563 r. marszałkiem wielkim koronnym, a w latach 1572-1574 wojewodą krakowskim.

¹³⁴ Ibidem, s. 27, 58, 69, 73, 76, 98, 106, 107, 111, 112, 119, 129, 135, 136, 149, 161, 182, 195-197, 429, 431-435. Mikołaj Firlej został senatorem w 1576 r. Był wówczas kasztelanem bieckim. Od 1589 do 1600 r. był wojewodą krakowskim.

¹³⁵ Z. Trawicka, *Sejmik województwa sandomierskiego...*, s. 25.

¹³⁶ K. Chłapowski, *Elita senatorsko-dygnitarska Korony za czasów Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa 1996, s. 26, 100.

¹³⁷ W. Sokołowski, *Politycy schyłku złotego wieku...*, s. 17, 19, 39-40.

¹³⁸ K. Lepszy, *Firlej Andrzej*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), red. W. Konopczyński i in., t. 6, Kraków 1948, s. 475-476.

¹³⁹ PSB, t. 7, s. 10-12; ibidem, s. 17.

dobny sposób swe kariery polityczne kształtowali też: Myszkowscy, Korycińscy, Ossolińscy i Tarłowie¹⁴⁰.

Do uczestników zgromadzeń Małopolski właściwej, którzy dość licznie przybywali na sejmiki należeli też „dygnitarze” – osoby o wyjątkowym statusie, otaczane szacunkiem przez społeczność lokalną, posiadające prestiżowe urzędy ziemskie¹⁴¹. To ci ludzie właśnie w większości przypadków reprezentowali swych wyborców na sejmach Rzeczypospolitej, bywali na ogół marszałkami sejmików oraz deputatami do Trybunału Koronnego. Absolutnym rekordzistą w tej grupie był Marcin Michał Dębicki, podczaszy, chorąży, a następnie podkomorzy sandomierski, poseł wybrany aż na dwadzieścia cztery sejmy, wziął też udział w trzech elekcjach¹⁴². Jego długoletnią karierę polityczną poprzedziła służba wojskowa, w której osiągnął stopień oficerski – porucznika roty pancernej. Po raz pierwszy posłem na sejm Rzeczypospolitej został w 1637 r., następnie w latach: 1639, 1640, 1641, 1642, 1647, 1648 (konwokacyjny), 1648 (elekcyjny), 1649, 1649/1650, 1650, 1652 (2x), 1653, 1655, 1658, 1659, 1661, 1662, 1664, 1668 (2x), 1669 (elekcyjny), 1670, 1674 (konwokacyjny), 1674 (elekcyjny) i 1676¹⁴³. W piętnastu sejmach i dwóch elekcjach w latach 1632–1659 uczestniczył Stanisław Szczucki, podsędek i sędzia sandomierski¹⁴⁴. Dziewięciokrotnie posłem na sejm w latach 1632–1655 był Jakub Brzeski, burgrabia opoczyński, łowczy sandomierski¹⁴⁵. Do posłów „zawodowych” wybieranych przez szlachtę krakowską na sejmiku w Proszowicach, a zarazem uczestników wielu zgromadzeń sejmikowych należał z pewnością Marcjan Chełmski (zm. ok. 1617 r.), chorąży krakowski, starosta ryczywolski, ujski i podkomorzy krakowski. Źródła poświadczają jego wybór na tę funkcję co najmniej czternaście razy w latach: 1613–1642¹⁴⁶.

¹⁴⁰ Chodzi o Jana Myszkowskiego (kasztelana połanieckiego i żarnowskiego), Piotra Myszkowskiego (kasztelana wojnickiego i lubelskiego), Zygmunta Myszkowskiego (kasztelana wojnickiego), Aleksandra Myszkowskiego (kasztelana oświęcimskiego), Krzysztofa Korycińskiego (kasztelana sądeckiego i wojnickiego), Jana Stanisława Korycińskiego (kasztelana oświęcimskiego), Mikołaja Korycińskiego (kasztelana sądeckiego), Andrzeja Korycińskiego (kasztelana wiślickiego), Hieronima Ossolińskiego (wojewodę sandomierskiego), Jana Zbigniewa Ossolińskiego (kasztelana żarnowskiego, wojewodę podlaskiego i sandomierskiego), Krzysztofa Ossolińskiego (kasztelana sądeckiego, wojnickiego, wojewodę sandomierskiego), Jerzego Ossolińskiego (wojewodę sandomierskiego), Jan Tarło (kasztelan małogoski, kasztelan radomski, wojewoda lubelski), Zygmunt Scipio Tarło (kasztelan sądecki), Piotr Aleksander Tarło (kasztelan lubelski, wojewoda lubelski), Jan Karol Tarło (kasztelan wiślicki).

¹⁴¹ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego...*, s. 30–31, 88–91.

¹⁴² PSB, t. 5, s. 139–140.

¹⁴³ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkps 49, s. 263; ibidem, rkps 166, k. 462–464; BCz. 137, s. 257–263; Z. Trawicka, *Sejmik województwa sandomierskiego...*, s. 271.

¹⁴⁴ PSB, t. 47, 447–451.

¹⁴⁵ Z. Trawicka, *Sejmik województwa sandomierskiego...*, s. 271.

¹⁴⁶ ASWK I, s. 350–426; ASWK II, s. 28–223.

W aktywności poselskiej dorównywali mu: Stanisław Cikowski (zm. 1617 r.), podkomorzy krakowski – w latach 1581–1613 wziął udział w trzynastu sejmach oraz Stanisław Morski – uczestniczył w jedenastu sejmach, zwołanych w latach 1592–1616¹⁴⁷. Swoich rekordzistów, aktywnych uczestników w pracach sejmowych Rzeczypospolitej miało też województwo lubelskie. Należeli do nich: Bartłomiej Kazanowski (zm. 1642 r.), podstarości, podstoli, wojski lubelski, starosta łukowski, kasztelan zawichojski oraz Daniel Iżycki, sędzia lubelski. Kazanowski był posłem siedemnaście razy w latach 1616–1634, z kolei Iżycki uczestniczył w dwunastu sejmach w latach 1634–1652¹⁴⁸.

Generalnie należy zauważyć, że frekwencja szlachty na sejmikach była uzależniona od kilku ważnych czynników, wśród których – jak się wydaje – ogromną rolę odgrywał kalendarz prac polowych, pogoda oraz dystans jaki musieli pokonać uczestnicy tych zgromadzeń, by z miejsca zamieszkania dotrzeć tam gdzie organizowano obrady. Szczególnie ten ostatni powód hamował aktywność polityczną uboższej części społeczności szlacheckiej, której dodatkowo odmawiano przysługujących jej praw. Już Adam Lityński zauważył, że

równość [szlachecka – R.K.] była mitem, który na sejmikach namacalnie się ujawniał: biedny szlachcic z trudem był tolerowany i z odległych rządów mógł się tylko przyglądać decyzjom możliwych i utytułowanych, którzy trzymali *rząd* na sejmiku¹⁴⁹.

Duże obłężenie szlachty przeżywały sejmiki jesienne: elekcyjne deputata do Trybunału Koronnego i organizowane po nich gospodarskie. Warto zwrócić uwagę, że data ich zwołania pokrywała się z popularnym w Rzeczypospolitej świętem religijnym – narodzenia Najświętszej Marii Panny (8 września). Poza tym – jak dowodzą badania – to wówczas zawierano kontrakty, których przedmiotem był obrót ziemią¹⁵⁰. W dużym stopniu jesteśmy w stanie odtworzyć frekwencję na sejmikach Małopolski właściwej posługując się *Instructuarium* – czyli instrukcją połączoną z formularzem i terminarzem określającym adresatów i liczbę listów rozsyłanych przed każdym zjazdem do mieszkańców kon-

¹⁴⁷ ASWK I, s. 98-342; ibidem, s. 183-366.

¹⁴⁸ ASWL I, s. 227-382; ASWL II, s. 32-311.

¹⁴⁹ A. Lityński, *Sejmik jako instytucja demokracji szlacheckiej 1764–1793. Tradycje-mity-nowości-utopie*, [w:] *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Prof. Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 1999, s. 75.

¹⁵⁰ Dość dobrze zjawisko to zostało zbadane i przedstawione w pracy Huberta Łaszkiwicza. Zob. H.M. Łaszkiwicz, *Dziedzictwo czy towar? Szlachecki handel ziemią w powiecie chełmskim w II połowie XVII wieku*, Lublin 1998.

kretnego powiatu, ziemi lub województwa. Na naszą uwagę zasługuje szczególnie instrukcja, którą powszechnie stosowano w okresie panowania Władysława IV Wazy¹⁵¹. Należy jednak pamiętać, że źródło to nie uwzględnia szlachty gołoty, chociaż wymienia bliżej niesprecyzowaną grupę osób obdarzoną klejnotem szlacheckim, do której kancelaria koronna kierowała listy pozbawione personaliów. Nie wiemy dokładnie kto i kiedy miałyby te dokumenty wypełniać, być może były one przeznaczone dla stronników dworu królewskiego. Kwestia ta wymaga zresztą głębszej analizy i badań. W każdym razie na ogólną liczbę 605 zarejestrowanych listów do szlachty województw Małopolski właściwej, aż 221 – przeznaczonych było dla mieszkańców województwa sandomierskiego, 202 – krakowskiego, 114 – lubelskiego, a 68 – księstw oświęcimskiego i zatorskiego¹⁵². W przybliżeniu cyfry te odpowiadają liczbie szlachty gromadzącej się na poszczególnych sejmikach, chociaż i tu istnieją znaczne rozbieżności. Kazimierz Przyboś i Adam Walaszek obliczyli, że w sejmikach w Proszowicach brało udział około stu czterdziestu uczestników, z drugiej jednak strony było ich znacznie więcej w okresach bezkrólewia i napięć politycznych¹⁵³. Największa, zarejestrowana liczba uczestników sejmiku pojawiła się w Proszowicach w 1587 r. Na okazowanie przybyło wówczas dwa tysiące osób, wywołując swą obecnością obawy obecnych tam oficjeli województwa krakowskiego¹⁵⁴. W tym samym czasie w okazowaniu województwa lubelskiego w Lublinie wzięło udział sześćdziesiąt sześć osób, a w 1649 r. po zwołaniu przez Jana Kazimierza Wazę pospolitego ruszenia, pod Magierowem zgromadziło się blisko 800 osób, podzielonych na chorągwie: generalną województwa lubelskiego, Jana Bartosza Kazanowskiego, Adama Suchodolskiego, Jana Przeclawa Michowskiego, Mikołaja Grabi, Mikołaja Lubienieckiego i Remiana Gałęzowskiego¹⁵⁵. W 1632 r. pod aktem konfederacji szlachty sandomierskiej zgromadzonej w Opatowie podpisało się siedemdziesiąt sześć osób¹⁵⁶. Panuje ogólne przekonanie, że przeciętnie w sejmikach uczestniczyło od 100 do 200 osób¹⁵⁷, chociaż nie można tego stwierdzić z całą pewnością. Liczba uczestników sejmików odbywanych w Małopolsce właściwej była tak zróżnicowana, że określenie jakiegokolwiek mediany zawsze obarczone będzie dużym błędem statystycznym.

¹⁵¹ *Kancelaria koronna a sejm walny. Instructuarium*, oprac. W. Krawczuk, Warszawa 1995, s. 7.

¹⁵² *Ibidem*, s. 39-42.

¹⁵³ K. Przyboś, A. Walaszek, *Reprezentacja sejmowa województwa krakowskiego w XVII wieku...*, s. 83.

¹⁵⁴ AGAD, Archiwum Publiczne Potockich, sygn.. 6, s. 248-249.

¹⁵⁵ ASWL I, s. 60; ASWL II, s. 230-240.

¹⁵⁶ BPAU, rkps 8338 (Teki Pawińskiego, 21), k. 83-88.

¹⁵⁷ W. Śladkowski, *Skład społeczny, wyznaniowy i ideologia sejmiku lubelskiego w latach 1572-1648...*, s. 133.

Wnioski ogólne, program badawczy

Sejmiki Małopolski właściwej tworzyły dość zwarty i współpracujący ze sobą zespół, złożony z profesjonalnych osób, odgrywających – jak chociażby kasztelan krakowski – ważne funkcje w aparacie lokalnym i państwowym. Bez wątplenia na status tych zgromadzeń wpływało położenie geograficzne Małopolski właściwej oraz fakt, że tu właśnie znajdowała się stolica państwa, a po jej przeniesieniu do Warszawy miejsce koronacji i pochówków królewskich. Cechą charakterystyczną tych instytucji była swoista więź i sieć wzajemnych kontaktów, zbudowana jeszcze w średniowieczu, która pozwalała reagować szybko na problemy całej prowincji. Zaskakującym efektem analizy działalności tych zgromadzeń był też wypracowany przez mieszkańców Małopolski właściwej sposób działania i podejmowania ważnych decyzji, polegający na wzajemnych konsultacjach. Świadczą o tym liczne poselstwa podróżujące nie tylko między sejmikami, ale też kierowane do dygnitarzy świeckich i duchownych. Z tego też powodu potwierdzenia nie znalazła teza Jana Rzońcy, sformułowana jeszcze w 1990 r. wedle której szlachta wprawdzie posiadała swobodę działania, ale „oddanie inicjatywy innym świadczy o braku posiadania własnej”¹⁵⁸. Z całą pewnością szlachty zamieszkującej Małopolskę właściwą nie można posądzać o brak inicjatywy, a liczne przykłady współdziałania w rozwiązywaniu wspólnych problemów świadczą o czymś zupełnie innym.

Ta i wiele innych kwestii wymaga zresztą przeprowadzenia gruntownych badań oraz – co w tym przypadku najważniejsze – jak najszybszego udostępnienia badaczom tych zagadnień kompletnego zestawu akt sejmikowych. Taka właśnie konkluzja płynie ze zorganizowanej w Olsztynie we wrześniu 2022 r. konferencji, poświęconej parlamentarystom i elitom parlamentarnym w XVII w.¹⁵⁹ Pytanie tylko brzmi: jak to zrobić? Po części odpowiedzi na nie udzielił nam już Alfons Parczewski podczas Pierwszego Zjazdu Historycznego Polskiego w Krakowie w 1880 r.¹⁶⁰ Rozważając tę kwestię zauważył, że uniwersalnym rozwiązaniem byłoby publikowanie tych akt dla każdego województwa osobno. Po ponad stu czterdziestu latach postulat ten w dużej części został zrealizowany, a od kilku lat prace nad edycją akt sejmikowych znacznie przyspieszyły. Nie oznacza to wcale, że pokonane zostały wszystkie przeszkody w tej kwestii. Do dzisiaj nie dysponujemy spójnym, a zarazem jednolitym

¹⁵⁸ J. Rzońca, *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599. Wybrane zagadnienia polityki wewnętrznej i zagranicznej*, Opole 1990, s. 46.

¹⁵⁹ II Kongres Badaczy Epoki Wazów i Królów Rodaków, <http://wieksiedemnasty.pl/program>, (15.10.2022).

¹⁶⁰ *Pamiętnik Pierwszego Zjazdu Historycznego Polskiego imienia Jana Długosza, odbytego w Krakowie w czterechsetną rocznicę jego śmierci*, wyd. M. Bobrzyński, M. Sokołowski, Kraków 1881, s. 51.

aparatem pojęciowym. Zbudowanie kompletnej bazy pojęć odnoszących się do zagadnień poruszanych przez sejmiki znacznie ułatwiłoby przygotowanie ich koherentnych monografii. Do dziś w zasadzie nie została rozstrzygnięta różnica pomiędzy sejmikiem a zjazdem. Utał się pogląd, że sejmiki były zwoływane przez króla na mocy uniwersału królewskiego, a zjazdy przez lokalnych polityków, np. wojewodów. I wreszcie pytanie zasadnicze dotyczy zagadnienia: w jakiej formie publikować akta sejmikowe? Nie umniejszając ogromnego wysiłku edytorskiego i organizacyjnego wielu autorów publikowanych akt sejmikowych należy rozważyć ich przeniesienie do internetu. Po części już się to dzieje, bowiem trwa akcja umieszczania w sieci ksiąg grodzkich i ziemskich. Może w takim razie należałoby je publikować w oryginale, pozostawiając potencjalnemu autorowi monografii czy artykułu ich odczytanie i interpretację. W tym względzie możliwości jest wiele, a już dziś rozwój technologii cyfrowych znacznie ułatwia i przyspiesza cykl wydawniczy. Wśród wielu postulatów badawczych zgłaszanych przez środowisko naukowe znajduje się również i ten, co więcej, wyraźnie domaga się on debaty naukowej i wypracowania schematu, wedle którego przygotowywane byłyby prace o sejmikach szlacheckich w Rzeczypospolitej.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 6

Archiwum Radziwiłłów, dz. II, nr 1015

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie

rkps 80, 82, 96, 137, 313, 1621, 2723

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

rkps 49, 166

Biblioteka Narodowa w Warszawie. Biblioteka Ordynacji Zamojskich

nr 1809

Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie

rkps 694, 950, 1051, 8338 (Teki Pawińskiego, 21)

Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/7358/edition/6707>

Akta sejmików księstw oświęcimskiego i zatorskiego z lat 1669-1747

Małopolska Biblioteka Cyfrowa, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/19559?tab=1>

Księgi grodzkie krakowskie z serii Relationes, oblatæ laudorum Cracoviensium, nr 759, 760, 761, 761a

Źródła drukowane

- Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572-1655*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kłodziej, Kraków 2020.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. S. Kutrzeba, t. 1: 1572–1620, Kraków 1932.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. A. Przyboś, t. 2: 1621–1648, , fasc. 1: 1621–1648, Kraków 1953.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. A. Przyboś, t. 2: 1621–1648, fasc. 2: 1649–1660, Kraków – Wrocław 1955.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. A. Przyboś, t. 3: 1661–1673, Wrocław 1959.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. A. Przyboś, t. 4: 1674–1680, Wrocław 1963.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. A. Przyboś, t. 5: 1681–1696, Kraków 1984.
- Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016.
- Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1633–1668*, oprac. H. Gmiterek, Lublin – Radom 2021.
- Cellarius A., *Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lituaniae. Omniumque regionum juri Polonico Subjectorum. Novissima descriptio, urbium potissimarum icones elegantis-simas et delinitionem hujus regni geographicam oculis subjiciens studio*, Amstelodami 1659.
- Gmiterek H., *Instrukcja sejmiku lubelskiego posłom na sejm 1581 roku*, „Res Historica” 2014, nr 38.
- Kancelaria koronna a sejm walny. Instructuarium*, oprac. W. Krawczuk, Warszawa 1995.
- Kromer M., *Polska czyli o położeniu, obyczajach, urządach i Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego ... ksiąg dwoje*, Wilno 1853.
- Orzelski Ś., *Bezkrólewia ksiąg ósmioro 1572–1576*, wyd. E. Kuntze, Kraków 1917.
- Starovolsci S., *Tractatus tres. I. Polonia. II. Sarmatiae bellatores. III. Scriptorum Polonicorum ekatontas, seu centum illustrium Poloniae scriptorium elogia et vitae*, Wratislaviae 1733.
- Volumina Constitutionum*, do druku przygotowali S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, t. 1: 1493–1549, vol. 1: 1493–1526, Warszawa 1996.
- Volumina Constitutionum*, do druku przygotowali W. Uruszczak, S. Grodziski, I. Dwornicka, t. 1: 1493–1549, vol. 2: 1527–1549, Warszawa 2000.
- Volumina Constitutionum*, do druku przygotował S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, t. 2: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585, Warszawa 2005.
- Volumina Constitutionum*, do druku przygotowali S. Grodziski, t. 2: 1550–1609, vol. 2: 1587–1609, Warszawa 2008.
- Volumina Constitutionum*, do druku przygotował S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, t. 3: 1611–1640, vol. 1: 1611–1626, Warszawa 2010.

Opracowania

- II Kongres Badaczy Epoki Wazów i Królów Rodaków, <http://wieksiedemnasty.pl/program/>.
- Abraham W., *Zjazd łączycy w r. 1180*, „Kwartalnik Historyczny. Organ Towarzystwa Historycznego” 1889, nr 3.
- Abramski A., *Postępowanie przed sądami kapturowymi koronnymi w XVII i XVIII wieku*, „Studia Iuridica Silesiana” 1986, nr 11.
- Anusik Z., *Glosa do dziejów rodu książąt Ostrogskich*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2008, t. 7, nr 1.
- Balzer O., *Geneza Trybunału Koronnego. Studium z dziejów sądownictwa polskiego w XVI wieku*, Warszawa 1886.
- Bąkowa J., *Szlachta województwa krakowskiego wobec opozycji Jerzego Lubomirskiego w latach 1661–1667*, Kraków 1974.
- Bednaruk W., *Kościół św. Stanisława w Lublinie jako miejsce obrad sejmikowych*, „Kościół i Prawo” 2018, t. 7(20), nr 1.
- Bednaruk W., *Magnaccy reprezentanci województwa lubelskiego w sejmie okresu stanisławowskiego*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddz. w Lublinie” 2016, nr 9.
- Bednaruk W., *Sejmik lubelski w okresie stanisławowskim (1764–1794)*, Lublin 2011.
- Biedrzycka A., *Sprawy wojskowe na sejmiku sandomierskim w czasach Jana III Sobieskiego*, [w:] *Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą w XVI–XX wieku. Studia*, red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas, Kielce 2017.
- Biedrzycka A., *Szczucki (Szczucki)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, red. A. Romanowski i in., t. 47.
- Bodniak S., Z. Skorupska, *Jan Kostka kasztelan gdański*, Gdańsk 1979.
- Bosek R., *Stanowisko sejmiku proszowickiego w sprawach skarbowych 1572–1648*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1981, nr 34 (1981).
- Bostel F., *Sądownictwo ziemskie oświęcimskie i zatorskie od r. 1440–1565*, Lwów 1889.
- Burkietowicz A., Filipczak-Kocur A., Ujma M., *Peryferia a centrum. Postawy szlachty województwa sieradzkiego i lubelskiego wobec króla i sejmu w XVII wieku*, [w:] *Cywilizacja prowincji Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Jankowski, A. Klonder, Bydgoszcz 2004.
- Chłapowski K., *Elita senatorско-dygnitarska Korony za czasów Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa 1996.
- Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. L.A. Wierzbicki, D. Kupisz, Warszawa 2021.
- Cichocki M., *Mediacja Francji w rozejmie altmarskim*, Kraków 1928.
- Cywilizacja prowincji Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Jankowski, A. Klonder, Bydgoszcz 2004.
- Ćwik W., Reder J., *Lubelszczyzna. Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Lublin 1977.
- Czasy nowożytnie. Studia poświęcone pamięci prof. Władysława Eugeniusza Czaplińskiego w 100. rocznicę urodzin*, red. K. Matwijowski, Wrocław 2005.

- Denys S., *Poglądy sejmiku lubelskiego na państwo i prawo w czasach stanisławowskich (1764–1795)*, [w:] *Per aspera ad astra. Materiały z XVI ogólnopolskiego zjazdu historyków studentów*, red. A. Świątek, t. 5: *Historia Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Kraków 2008.
- Dobosz J., *Kazimierz II Sprawiedliwy*, Poznań 2014.
- Dubas-Urwanowicz E., *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewicach po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998.
- Dubas-Urwanowicz E., *Polacy i Litwini w działaniach dyplomatycznych Habsburgów w bezkrólewicach 2. połowy XVI wieku*, [w:] *Polska wobec wielkich konfliktów w dobie nowożytnej w XV–XVIII wieku*, red. R. Skowron, Kraków 2009.
- Dybaś B., *Problematyka budowy i utrzymania fortyfikacji stałych w opiniach i działaniach sejmików województw krakowskiego i ruskiego w okresie wojen w połowie XVII wieku*, [w:] *Rzeczpospolita w latach potopu. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii WSP i Kieleckie Towarzystwo Naukowe*, Kielce 23-24 października 1995, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996.
- Dyplomacja, polityka, prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Kocojowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. I. Panic, Katowice 2001.
- Dziewanowski-Stefańczyk B., *Opinie szlachty krakowskiej w drugiej połowie XVII w. o kryzysie i naprawie pieniądza. Głos polemiczny*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2016, nr 76.
- Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 8: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019.
- Ewangelicy w Radomiu i regionie (XVI–XX w.)*, red. J. Kłaczek, Radom 2007.
- Ferenc M., *Dzieje Oświęcimia i ziemi oświęcimskiej od 1564 do 1772 roku*, [w:] *Oświęcim miasto pogranicza*, t. 1, red. nauk. B. Czwojdrak, K. Miroszewski, P. Węcowski, Warszawa 2018.
- Filipczak W., *Walka o mandaty poselskie w prowincji małopolskiej przed sejmem 1778 roku*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Historica” 1996, nr 58.
- Filipczak W., *Ziemskie urzędy sądowe w życiu politycznym województwa sandomierskiego w latach 1777–1783*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2016, 15, nr 2.
- Florek P., *Pierwszy etap walki Dymitra I Samozwańca o koronę carską. Bitwa pod Nowogrodem Siewierskim w 1604 r.*, „Echa Przeszłości” 2007, nr 8.
- Floria B.N., *Rokosz sandomierski w świetle rosyjskiego raportu dyplomatycznego*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobotka” 1982, 37, nr 3-4.
- Fudalewski W., *Miasto Opatów. Podług miejscowych źródeł i podań*, Warszawa 1895.
- Gębka G., *Reprezentacja sejmowa województwa lubelskiego za panowania Jana Kazimierza Wazy*, „Res Historica” 2004, nr 17.
- Giergiel T., *Colloquia rycerstwa sandomierskiego. Od wieców dzielnicowych do zjazdu ziem polskich w Chęcinach w 1331 roku*, [w:] *Lokalne społeczności a konstytucje i uchwały sejmowe. Z dziejów parlamentaryzmu między Wisłą a Pilicą*, red. J. Muszyńska, J. Pielas, Kielce–Warszawa 2008.
- Goszczyński A., *Zerwany sejmik przedsejmowy województwa krakowskiego z 17 stycznia 1600 r. w świetle korespondencji*, [w] *Epistolografia w dawnej Rzeczypospoli-*

- te, t. 8: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019.
- Gmiterek H., *Początki dramatu. Wysiłek materialny województwa lubelskiego w pierwszym okresie wojen kozackich (1648–1649)*, „*Studia Archiwalne*” 2020, 7.
- Gmiterek H., *Problemy różnowierstwa na forum sejmiku lubelskiego do połowy XVII w.*, [w:] *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. K. Matwijowski, Z. Wójcik, Wrocław 1988.
- Historia sejmu polskiego*, red. J. Michalski, t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984.
- Hochleitner J., *Tajemnicze znaki na ceglach gotyckich kościołów na przykładzie katedry św. Mikołaja w Elblągu*, „*Rocznik Elbląski*” 2002, nr 18.
- Inter maiestatem ac libertatem. Studia z dziejów nowożytnych dedykowane Profesorowi Kazimierzowi Przybosiowi*, red. J. Stolicki, M. Ferenc, J. Dąbrowski, Kraków 2010.
- Jaworski R., *Instrukcja sejmiku lubelskiego dana posłom na sejm walny warszawski 1570 r.*, „*Res Historica*” 2020, 50.
- Kaczorowski W., *Małopolanie wśród elektorów Władysława IV*, „*Studia Historyczne*” 1984, t. 27, z. 4.
- Kamiński A., *Konfederacja sandomierska wobec Rosji w okresie poaltrantszadzki 1706–1709*, Wrocław 1969.
- Kaniewska I., *Małopolska reprezentacja sejmowa za czasów Zygmunta Augusta 1548–1572*, Kraków 1974.
- Karabowicz A., *Prawodawstwo sejmowe i królewskie za panowania Stefana Batorego (1576–1586)*, Warszawa 2022.
- Kętrzyński W., *Studia nad dokumentami XII. wieku*, Kraków 1891.
- Kiryk F., *Dzieje Proszowic w epoce piastowskiej i jagiellońskiej*, „*Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne III*” 1967, nr 26.
- Kłaczewski W., *Elekcja podkomorzego krakowskiego w 1664 r.*, [w:] *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. K. Matwijowski, Z. Wójcik, Wrocław 1988.
- Kłaczewski W., *Szlachta Lubelszczyzny wobec procesu Jerzego Lubomirskiego w 1664 roku*, „*Rocznik Lubelski*” 1989–1990, 31–32.
- Kobylec R., *Działalność polityczna województwa krakowskiego podczas bezkrólewia po Władysławie IV*, „*Studia Historyczne*” 2013, t. 66, z. 2.
- Kobylec R., *Sejmik województwa krakowskiego w latach 1572–1648*, Kraków 2022, mps w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.
- Konopczyński W., *Dębicki Marcin Michał*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, red. W. Konopczyński i in., t. 5, Kraków 1939–1946.
- Kościół parafialny pod wezwaniem św. Wojciecha i św. Jerzego w Zatorze*, Zator [2017].
- Kozdrach M., *Radom jako miejsce obrad sejmików i lokalnych zjazdów szlacheckich w drugiej połowie XVIII wieku*, „*Przegląd Nauk Historycznych*” 2019, 18, nr 1.
- Krasnowolski B., *Leksykon zabytków architektury Małopolski*, Warszawa 2013.
- Kriegseisen W., *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669–1717*, Warszawa 1989.

- Kriegseisen W., *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991.
- Krzyżanowski S., *O sejmikowaniu mieszczaństwa krakowskiego*, „Rocznik Krakowski” 1898, 2.
- Kucharski T., *Sejmy elekcyjne w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1632–1733*, Warszawa 2021.
- Kudła L., *Miasto Kraków a sejmik szlachecki województwa krakowskiego w XVII wieku*, „Krzysztofor” 1998, 20.
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1970, 21.
- Kupisz D., *Chorągwie powiatowe województw małopolskich jako formacje samoobrony terytorialnej w pierwszej połowie XVII wieku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 2006, nr 42.
- Kupisz D., *Laudum zjazdu szlachty powiatu radomskiego z 1711 roku*, [w:] *Z dziejów administracji w Małopolsce w XVI-XX wieku*, red. D. Kupisz, Radom 2003.
- Kupisz D., *Lubomirscy na forum sejmiku województwa sandomierskiego w XVII wieku*, [w:] *Lubomirscy. Rodu droga na parnas Rzeczypospolitej*, red. H. Gmiterek, A. Szymanek, t. 1, Janowiec 2012.
- Kupisz D., *Projekt organizacji obrony terytorialnej księcia Krzysztofa Zbaraskiego z 1624 r. i jego realizacja przez samorząd szlachecki województw małopolskich*, [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim*, red. D. Wereda, t. 2: *Polityka i ekonomia – społeczeństwo i wojsko – religia i kultura w XVI-XVIII wieku*, Siedlce 2009.
- Kupisz D., *Protestanci i kwestie tolerancji wyznaniowej na zjeździe radomskim w 1591 r.*, [w:] *Ewangelicy w Radomiu i regionie (XVI–XX w.)*, red. J. Kłaczek, Radom 2007.
- Kupisz D., *Sprawy zakonów na forum sejmiku sandomierskiego w XVII–XVIII wieku*, [w:] *W służbie Bogu i społeczeństwu. Zakony na ziemiach polskich w XVI–XIX wieku*, red. D. Kupisz, Radom 2004.
- Kupisz D., *Urzędnicy starostwa radomskiego a sejmik sandomierski. Uwagi dotyczące współpracy administracji starościńskiej i samorządowej w Rzeczypospolitej*, [w:] *Z dziejów administracji w Małopolsce w XVI–XX wieku*, red. D. Kupisz, Radom 2003.
- Kupisz D., *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008.
- Kupisz D., *Wojsko powiatowe jako samoobrona terytorialna województwa sandomierskiego w XVII i na początku XVIII wieku*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i Materiały Historyczne” 2006, nr 7.
- Kuras K., „Prywaty i dyfidencje” – walka stronnictw na sejmikach województwa krakowskiego w czasach panowania Augusta III, [w:] *Inter maiestatem ac libertatem. Studia z dziejów nowożytnych dedykowane Profesorowi Kazimierzowi Przybosiowi*, red. J. Stolicki, M. Ferenc, J. Dąbrowski, Kraków 2010.
- Kutrzeba S., *Katalog Krajowego Archiwum aktów grodzkich i ziemskich w Krakowie*, „Teka Grona Konserwatorów Galicyi Zachodniej” 1909, t. 3.

- Kutrzeba S., *Prawa, przywileje, statuty, lauda księstw oświęcimskiego i zatorskiego*, Kraków 1912.
- Kutrzeba S., *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. I. Województwo krakowskie (1374–1501)*, Kraków 1901.
- Kutrzeba S., *Skład sejmu polskiego (1493–1793)*, „Przegląd Historyczny” 1906, nr 2.
- Kwaśny Z., *Kilka uwag w sprawie stanowiska szlachty lubelskiej w okresie wojny narodowowyzwoleńczej na Ukrainie w latach 1648–1654*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1969, t. 108, nr 16.
- Kwiatek A., *Listy Wazów do pisarza i sędziego ziemskiego zatorskiego Jana Pisarzowskiego (1599–1679)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2022, t. 149, z. 2.
- Lepszy K., *Firlej Andrzej*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, red. W. Konopczyński i in., t. 6, Kraków 1948.
- Lepszy K., *Firlej Mikołaj z Dąbrowicy*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, red. W. Konopczyński i in., t. 7, Kraków 1948–1958.
- Lepszy K., *Firlej Piotr*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, red. W. Konopczyński i in., t. 7, Kraków 1948–1958.
- Leszczyński A., *Ekspensy kahału opatowskiego na sejmiki województwa sandomierskiego w 1752 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1986, t. 38, z. 1.
- Leśniak F., *W okresie Polski szlacheckiej*, [w:] *Proszowice. Zarys dziejów do 1939 r.*, red. F. Kiryk, Kraków 2000.
- Lityński A., *Sejmik jako instytucja demokracji szlacheckiej 1764–1793. Tradycje-mitynowości-utopie*, [w:] *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Prof. Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 1999.
- Lisek A., *Szlachta województwa lubelskiego w schyłkowym okresie wojny o tron polski w latach 1735–1736*, „Wieki Stare i Nowe” 2022, nr 17(22).
- Lityński A., *Małopolskie sądy skarbowe do 1717 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1972, t. 24, z. 2.
- Lityński A., *Szlachecki samorząd gospodarczy w Małopolsce (1606–1717)*, Katowice 1974.
- Lokalne społeczności a konstytucje i uchwały sejmowe. Z dziejów parlamentaryzmu między Wisłą a Pilicą*, red. J. Muszyńska, J. Pielas, Kielce – Warszawa 2008.
- Lubomirscy. Rodu droga na parnas Rzeczypospolitej*, red. H. Gmiterek, A. Szymanek, t. 1, Janowiec 2012.
- Łaskiewicz H.M., *Dziedzictwo czy towar? Szlachecki handel ziemią w powiecie chełmskim w II połowie XVII wieku*, Lublin 1998.
- Łosowski J., *Starania sejmików szlacheckich o należyte gromadzenie, zabezpieczanie, opracowanie i przechowywanie akt sądów szlacheckich w XVI–XVIII wieku. Główne problemy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2018, t. 145, z. 1.

- Łuszczkiewicz W., *Kościół kolegiacki św. Marcina w Opatowie, Studium zabytku romańskiego XII wieku w Polsce*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1900, nr 6.
- Maksimiuk D., *Działalność posłów sejmiku proszowickiego na sejmie ekstraordynaryjnym z 1637 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2007, t. 5.
- Małopolska. Regiony – regionalizmy – małe ojczyzny*, red. E. Chudziński i in., Kraków 1999.
- Matwijów M., *Drogi kariery osobistej Marcina Michała Dębickiego, trybuna szlachty sandomierskiej II poł. XVII wieku*, „Studia Historyczne” 2006, t. 49, z. 2.
- Matwijów M., *Kilka uwag o działalności szlachty sandomierskiej w bezkrólewiu po abdykacji Jana Kazimierza (1668–1669)*, [w:] *Czasy nowożytne. Studia poświęcone pamięci prof. Władysława Eugeniusza Czaplńskiego w 100. rocznicę urodzin*, red. K. Matwijowski, Wrocław 2005.
- Matwijów M., *Problem klientelizmu wśród szlachty sandomierskiej za panowania Jana II Kazimierza i Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, [w:] *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa prof. Krystyna Matwijowskiego*, red. B. Rok, J. Maroń, Toruń 2006.
- Matwijów M., *Udział szlachty sandomierskiej w rokoszu Lubomirskiego 1665–1666*, [w:] *Z przeszłości Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*, red. K. Matwijowski, S. Ochmann-Staniszevska, B. Rok, Wrocław 1998.
- Mazurek F., *Darowizna*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. R. Łukaszyk i in., t. 3, Lublin 1989, kol. 1028.
- Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa prof. Krystyna Matwijowskiego*, red. B. Rok, J. Maroń, Toruń 2006.
- Nad społeczeństwem staropolskim*, red. D. Wereda, t. 2: *Polityka i ekonomia – społeczeństwo i wojsko – religia i kultura w XVI–XVIII wieku*, Siedlce 2009.
- Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, red. W. Bukowski, T. Jurek, t. 2, Kraków 2012.
- Niziołek P., *Geneza kryzysu monetarnego w Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII w. w opinii szlachty województwa krakowskiego*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2015, nr 75.
- Nowakowski A., *Dzieje ustroju i prawa księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego*, Białystok 1988.
- Nowakowski A., *Integracja księstwa oświęcimskiego z Królestwem Polskim (1454–1564) i późniejsze losy ziemi oświęcimskiej w kontekście Wadowic*, „Wadoviana. Przegląd Historyczno-Kulturalny” 2018, 21.
- Nowakowski A., *Prawne aspekty inkorporacji księstw oświęcimskiego i zatorskiego do Korony w l. 1563–1564*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1984, t. 36, z. 2.
- Olszewska N., *Wzrost znaczenia instytucji marszałka sejmikowego z punktu widzenia podpisów składanych pod aktami sejmikowymi na przykładzie akt ziemi krakowskiej w latach 1572–1632*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2017, t. 34, nr 4.
- Opatów. Materiały z Sesji 700-lecia miasta Sandomierza*, Opatów 1985.

- Oświęcim, [w:], *Leksykon zabytków architektury Małopolski*, red. B. Krasnowolski, Warszawa 2013, s. 226–228.
- Oświęcim miasto pogranicza, t. 1, red. nauk. B. Czwojdrak, K. Miroszewski, P. Węcowski, Warszawa 2018.
- Paciorek P., *Postawy polityczne szlachty sandomierskiej w świetle konfederacji z lat 1764–1767*, [w:] *Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą w XVI–XX wieku. Studia*, red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas, Kielce 2017.
- Paciorek P., *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1764–1795. Ustrój i funkcjonowanie*, Kielce 2016, mps w Archiwum Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.
- Pamiętnik Pierwszego Zjazdu Historycznego Polskiego imienia Jana Długosza, odbytego w Krakowie w czterechsetną rocznicę jego śmierci*, wyd. M. Bobrzyński, M. Sokołowski, Kraków 1881.
- Panek A., *Sejmik lubelski w okresie wojny północnej 1702–1716*, [w:] *Rzeczpospolita w dobie wielkiej wojny północnej*, red. J. Muszyńska, Kielce 2001.
- Panek A., *Sejmik lubelski za Sasów (1697–1763)*, Opole 2000, mps w Archiwum Uniwersytetu Opolskiego w Opolu.
- Panek A., *Stanowisko szlachty lubelskiej i jej przywódców wobec wojny o tron Polski (1733–1735)*, [w:] *Polska – Saksonia w czasach unii (1697–1763). Próba nowego spojrzenia*, red. K. Bartkiewicz, Zielona Góra 1998.
- Panek A., *Szlachta lubelska i jej przywódcy wobec elekcji i koronacji Augusta II Wettyna*, „Prace Uczestników Studium Doktoranckiego” 2002, nr 4.
- Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. K. Iwanicka, M. Skowronek, K. Stembrowicz, Warszawa 1996.
- Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Prof. Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 1999.
- Pawiński A., *Rządy sejmikowe w Polsce na tle stosunków województw kujawskich. 1572–1795*, Warszawa 1888.
- Per aspera ad astra. Materiały z XVI ogólnopolskiego zjazdu historyków studentów*, red. A. Świątek, t. 5: *Historia Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Kraków 2008.
- Pielas J., *Biografie aktywistów sejmików województwa sandomierskiego w XVII wieku – stan obecny, potrzeby i perspektywy badawcze*, [w:] *Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą w XVI–XX wieku. Studia*, red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas, Kielce 2017.
- Pielas J., *Działalność Oleśnickich jako przedstawicieli sejmiku województwa sandomierskiego w XVI–XVII wieku*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i Materiały Historyczne” 2000, nr 1.
- Pielas J., *Ku konfederacji sandomierskiej 1704 roku. Postulaty sejmiku opatowskiego i ich realizacja w przededniu związku*, [w:] *Lokalne społeczności a konstytucje i uchwały sejmowe. Z dziejów parlamentaryzmu między Wisłą a Pilicą*, red. J. Muszyńska, J. Pielas, Kielce – Warszawa 2008.

- Pielas J., *Rejestr pospolitego ruszenia księstw oświęcimskiego i zatorskiego z 18 października 1621 roku*, „Res Historica” 2016, nr 42.
- Pielas J., *Szlachta sandomierska wobec najważniejszych wydarzeń politycznych pierwszych lat panowania Augusta II (1696–1704)*, [w:] *Rzeczpospolita w dobie wielkiej wojny północnej*, red. J. Muszyńska, Kielce 2001.
- Pieńkowski M.A., *Trudna droga do władzy w Rzeczypospolitej. Sejm koronacyjny Zygmunta III 1587/1588 i sejm pacyfikacyjny 1589 roku*, Warszawa 2021.
- Płaza S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Kraków 1984.
- Płaza S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego, cz. 1: Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa-Kraków 1987.
- Podraza A., *Małopolska jako region historyczny (Rozważania na tle zainteresowań historią regionalną)*, [w:] *Małopolska. Regiony – regionalizmy – małe ojczyzny*, red. E. Chudziński i in., Kraków 1999, s. 23–28.
- Polska – Saksonia w czasach unii (1697–1763). Próba nowego spojrzenia*, red. K. Bartkiewicz, Zielona Góra 1998.
- Polska wobec wielkich konfliktów w dobie nowożytnej w XV–XVIII wieku*, red. R. Skowron, Kraków 2009.
- Polskie tradycje samorządowe a heraldyka. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w dniach 4 i 5 czerwca 1991 r. w Lublinie*, red. P. Dymmel, Lublin 1992.
- Pomniki dziejowe Polski*, seria II, t. 8: *Kronika wielkopolska*, wyd. i kom. B. Kürbis, Warszawa 1970.
- Prawo, parlament, ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. K. Iwanicka, M. Skowronek, K. Stembrowicz, Warszawa 1996.
- Presiowski I., *Krótką wiadomość o sejmach i sejmikach przedsejmowych w dawnej Polsce*, Kraków 1861.
- Prokop K.R., *Księstwa oświęcimskie i zatorskie wobec Korony Polskiej w latach 1438–1513. Dzieje polityczne*, Kraków 2002.
- Proszowice. Zarys dziejów do 1939 r.*, red. F. Kiryk, Kraków 2000.
- Przyboś K., *Posłowie województwa sandomierskiego na sejmy Rzeczypospolitej w latach 1668–1674*, [w:] *Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą w XVI–XX wieku. Studia*, red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas, Kielce 2017.
- Przyboś K., *Prodworskie i opozycyjne stanowisko posłów krakowskich w latach 1648–1696*, [w:] *Uchwalanie konstytucji na sejmach w XVI–XVIII wieku*, red. S. Ochmann, Wrocław 1979.
- Przyboś K., *Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich (1697–1763)*, Kraków 1981.
- Przyboś K., Walaszek A., *Reprezentacja sejmowa województwa krakowskiego w XVII wieku*, „Studia Historyczne” 1977, t. 20, z. 3.
- Ptak M.J., *Kilka uwag o ustroju politycznym księstw oświęcimskiego i zatorskiego do 1563 roku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2000, nr 5.

- Regimen, Dominium, Societas Nobilium. Z dziejów gospodarki, administracji i polityki w Lubelskiem w średniowieczu*, red. A. Obara-Pawłowska, D. Wróbel, Lublin 2014.
- Rhode M., *Ein Königreich ohne König. Der kleinpolinische Adel in sieben Interregna*, Wiesbaden 1997.
- Romaniuk T., *Działalność polityczno-reformacyjna szlachty różnowierczej na sejmiku lubelskim w latach 1575–1648*, „Rocznik Lubelski” 1975, nr 18.
- Romaniuk T., *Rola i znaczenie szlachty różnowierczej na sejmiku lubelskim 1575–1648*, [w:] *Studia z dziejów epoki Renesansu*, red. H. Zins, Warszawa 1979.
- Rymar L., *Udział miasta Krakowa w sejmach i sejmikach Rzeczypospolitej*, „Rocznik Krakowski” 1904, nr 7.
- Rzeczpospolita w dobie wielkiej wojny północnej*, red. J. Muszyńska, Kielce 2001.
- Rzeczpospolita w latach potopu. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii WSP i Kieleckie Towarzystwo Naukowe*, Kielce 23–24 października 1995, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996.
- Rzońca J., *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599. Wybrane zagadnienia polityki wewnętrznej i zagranicznej*, Opole 1990.
- Sadowski W., *Państwo i władca w oczach szlachty. Postawy polityczne obywateli województwa lubelskiego za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego*, Lublin-Radzyń Podlaski 2008.
- Sadowski W., *Sądy fiskalne w województwie lubelskim w latach 1669–1696. Skład osobowy i funkcjonowanie w świetle akt sejmikowych*, [w:] *Z dziejów administracji w Małopolsce w XVI–XX wieku*, red. D. Kupisz, Radom 2003..
- Sidorowska A., *Lubelska reprezentacja sejmowa za panowania Władysława IV. Próba analizy pochodzenia społecznego i karier*, „Res Historica” 1999, nr 7.
- Sochacka A., *Zjazdy szlachty lubelskiej w późnym średniowieczu*, [w:] *Regimen, Dominium, Societas Nobilium. Z dziejów gospodarki, administracji i polityki w Lubelskiem w średniowieczu*, red. A. Obara-Pawłowska, D. Wróbel, Lublin 2014, s. 302–304.
- Sokalski M., *Między królewskim majestatem a szlachecką wolnością. Postawy polityczne szlachty małopolskiej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Kraków 2002.
- Sokołowski W., *Politycy schyłku złotego wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzyści w latach 1574–1605*, Warszawa 1997.
- Studia z dziejów epoki Renesansu*, red. H. Zins, Warszawa 1979.
- Studia z dziejów Kielecczyny XV–XX w. Zbiór artykułów*, Kielce 1982.
- Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. K. Matwijowski, Z. Wójcik, Wrocław 1988.
- Suchojad H., *Aktywność ustawodawcza szlachty sandomierskiej w drugiej połowie XVI i w XVII wieku. Wybrane problemy*, [w:] *Lokalne społeczności a konstytucje i uchwały sejmowe. Z dziejów parlamentaryzmu między Wisłą a Pilicą*, red. J. Muszyńska, J. Pielas, Kielce – Warszawa 2008, s. 57–80.

- Suchojad H., *Polityka sejmików małopolskich i wielkopolskich wobec miast w 2. poł. XVII w. (1669–1699)*, „Rocznik Świętokrzyski” 1994, nr 21.
- Suchojad H., *Problem nobilitacji oraz indygenatów na sejmikach małopolskich i wielkopolskich w latach 1669–1696*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1996, t. 51, nr 1-3.
- Suchojad H., *Problem soli suchedniowej na sejmikach małopolskich i wielkopolskich w 2. poł. XVII wieku (1669–1699)*, „Kwartalnik Historyczny” 1995, nr 13.
- Suchojad H., *Sejmiki małopolskie i wielkopolskie II poł. XVII w. a duchowieństwo*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1990, nr 8.
- Suchojad H., *Sejmiki małopolskie i wielkopolskie wobec poddanych w 2. poł. XVII wieku (1669–1699)*, „Studia Kieleckie” 1988, t. 15, nr 3.
- Suchojad H., *Sejmiki małopolskie i wielkopolskie wobec spraw handlowych w 2. poł. XVII wieku*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1992, nr 10.
- Suchojad H., *Sejmiki małopolskie wobec potopu*, [w:] *Rzeczpospolita w latach potopu. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii WSP i Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce 23-24 października 1995*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996.
- Suchojad H., *Z problematyki stosunku sejmików małopolskich do ludności żydowskiej w drugiej połowie XVII w.*, [w:] *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego*, red. F. Kiryk, Przemyśl 1991.
- Szczygielski W., *Przyczynek do badań nad świadomością polityczną szlachty lubelskiej w czasach Sejmu Wielkiego*, [w:] *Dyplomacja, polityka, prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Kocojowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. I. Panic, Katowice 2001.
- Śladkowski W., *Sąd „ultimae instantiae” trzech województw: sandomierskiego, lubelskiego i podlaskiego 1574–1577*, „Rocznik Lubelski” 1960, nr 3.
- Śladkowski W., *Skład społeczny, wyznaniowy i ideologia sejmiku lubelskiego w latach 1572–1648*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 1957, nr 12.
- Świechowski Z., *Kościelec. Kościół pw. św. Wojciecha. Opatów. Kolegiata pw. św. Marcina*, Warszawa 1954.
- Talik M., *Stanowisko sejmików mało- i wielkopolskich w sprawach podatkowych w pierwszej i na początku II poł. XVII wieku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1981, nr 34.
- Tracz Sz., *Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny*, [w:] *Sakralne Dziedzictwo Małopolski*, 2022, <https://sdm.upjp2.edu.pl/dziela/kosciol-wniebowziecia-najswietszej-marii-panny-2>
- Tracz Sz., *Matka Boska Wspomożenie Wiernych / Św. Stanisław Kostka*, [w:] *Sakralne Dziedzictwo Małopolski*, 2022, <https://sdm.upjp2.edu.pl/dziela/matka-boska-wspomozenie-wiernych-sw-stanislaw-kostka>
- Trawicka Z., *Kochanowscy na forum sejmiku województwa sandomierskiego w latach 1572–1696*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1986, t. 31.

- Trawicka Z., *Opatów miejscem obrad sejmiku województwa sandomierskiego*, [w:] *Opatów. Materiały z Sesji 700-lecia miasta Sandomierza*, Opatów 1985.
- Trawicka Z., *Popis powiatu chęcińskiego z 1621 roku*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1985, nr 4.
- Trawicka Z., *Sejmik przedkonwokacyjny województwa sandomierskiego z 3 czerwca 1632 roku*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. K. Iwanicka, M. Skowronek, K. Stembrowicz, Warszawa 1996.
- Trawicka Z., *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1572–1696*, Kielce 1985.
- Trawicka Z., *Stosunek sejmiku sandomierskiego do plebejów w XVII w.*, [w:] *Studia z dziejów Kielecczyny XV–XX w. Zbiór artykułów*, Kielce 1982.
- Trawicka Z., *Życie polityczne województwa sandomierskiego w drugiej połowie XVII wieku*, [w:] *Między monarchią a demokracją. Studia z dziejów Polski XV–XVIII wieku*, red. A. Sucheni-Grabowska, M. Żaryn, Warszawa 1994.
- Uchwalanie konstytucji na sejmach w XVI–XVIII wieku*, red. S. Ochmann, Wrocław 1979.
- Ujma M., *Pacyfistyczne tendencje szlachty lubelskiej w dziedzinie polityki zagranicznej za panowania Zygmunta III Wazy (1587–1632)*, „Sprawozdania Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Seria A” 1992, nr 23.
- Ujma M., *Sejmik lubelski 1572–1696*, Warszawa 2003.
- Ujma M., *Stosunek sejmiku lubelskiego do polityki zagranicznej Rzeczypospolitej w latach 1587–1632*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia” 1990, nr 27.
- Ujma M., *Stosunek sejmiku lubelskiego do problemów skarbowych w świetle jego uchwał z lat 1572–1696*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia” 1994, nr 30.
- Urban W., *Skład społeczny i ideologia sejmiku krakowskiego w latach 1572–1606*, „Przeгляд Historyczny” 1953, t. 44, z. 3.
- Urban W., *Sprawy kościelne na sejmikach odbywających się w Małopolsce 1535–1548*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia” 1988, nr 26.
- Uruszczak W., *Najstarszy sejm walny koronny „dwuizbowy” w Piotrkowie w 1468 roku*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, red. W. Bukowski, T. Jurek, t. 2, Kraków 2012.
- Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, t. 4: *Małopolska (Województwa krakowskie, sandomierskie, lubelskie)*, z. 1: *Urzędnicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy*, oprac. J. Kurtyka i in., Wrocław – Kraków 1990.
- Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, t. 4: *Małopolska (Województwa krakowskie, sandomierskie, lubelskie)*, z. 2: *Urzędnicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. S. Cynarski, A. Falinowska-Gradowska, Kórnik 1990.

- W służbie Bogu i społeczeństwu. Zakony na ziemiach polskich w XVI–XIX wieku*, red. D. Kupisz, Radom 2004.
- Wadowski J. A., *Kościół lubelskie. Na podstawie źródeł archiwalnych*, Kraków 1907.
- Wiater P., *Reprezentacja parlamentarna sejmików województw krakowskiego, lubelskiego, sandomierskiego i ruskiego za panowania Jana Kazimierza (1648–1668)*, [w:] *Z dziejów i tradycji Srebrnego Wieku*, red. J. Pietrzak, Wrocław 1990.
- Wierzbicki L. A., *Poselstwa od szlachty województwa sandomierskiego do Michała Korybuta i Jana III (1670–1693)*, [w:] *Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą w XVI–XX wieku. Studia*, red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas, Kielce 2017.
- Wierzbicki L. A., *Szlachta lubelska wobec króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego (w świetle akt sejmikowych)*, „Res Historica” 2004, nr 17.
- Wierzbicki P., *Problematyka obrad sejmiku województwa krakowskiego w bezkrólewiu po zgonie Jana III Sobieskiego*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAN i PAU w Krakowie” 2002, nr 47.
- Wierzbicki P., *Reprezentacja szlachty powiatu sądeckiego na zjazdach województwa krakowskiego w latach 1700–1703 w świetle laudów sejmikowych*, „Rocznik Sądecki” 2004, nr 32.
- Wierzbicki P., *Stosunek szlachty województwa krakowskiego do polityki Rzeczypospolitej na zjazdach sejmikowych w latach 1700–1704*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAN i PAU w Krakowie” 2003, nr 48.
- Wisner H., *Rokosz Zebrzydowski albo sandomierski. Cezura czy epizod z dziejów walk politycznych początku XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1983, 90, nr 3.
- Witkowski W., *Samorząd szlachecki w dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Polskie tradycje samorządowe a heraldyka. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w dniach 4 i 5 czerwca 1991 r. w Lublinie*, red. P. Dymmel, Lublin 1992.
- Wołoszyn J., *Stanowisko sejmiku lubelskiego w kwestiach wyznaniowych w świetle lubelskich instrukcji poselskich z lat 1648–1668*, „Res Historica” 1999, 7.
- Wołoszyn J., *Stosunek szlachty województwa lubelskiego do Kościoła katolickiego w latach 1648–1696 (w świetle laudów sejmikowych)*, „Res Historica” 2000, 10.
- Wrede M., *Elekcja posłów na sejm, Proszowice 1689. W sprawie zasad głosowania na sejmikach przedsejmowych*, „Przegląd Historyczny” 1985, t. 76, z. 2.
- Wyczański A., *Artykuły sejmiku sandomierskiego z 1538 roku*, [w:] *Prawo, parlament, ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. K. Iwanicka, M. Skowronek, K. Stembrowicz, Warszawa 1996.
- Z dziejów administracji w Małopolsce w XVI–XX wieku*, red. D. Kupisz, Radom 2003.
- Z dziejów i tradycji Srebrnego Wieku*, red. J. Pietrzak, Wrocław 1990.
- Z przeszłości Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*, red. K. Matwijowski, S. Ochmann-Staniszevska, B. Rok, Wrocław 1998.
- Z życia politycznego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą w XVI–XX wieku. Studia*, red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas, Kielce 2017.

- Zabytki sztuki w Polsce. Małopolska*, red. S. Brzezicki, J. Wolańska, Warszawa 2016.
- Zakrzewski W., *Po ucieczce Henryka. Dzieje bezkrólewia 1574–1575*, Kraków 1878.
- Zator, [w:] B. Krasnowolski, *Leksykon zabytków architektury Małopolski*, Warszawa 2013.
- Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego*, red. F. Kiryk, Przemysł 1991.

STRESZCZENIE

Sejmiki województw Małopolski właściwej 1572–1648 – stan badań, organizacja, specyfika sejmikowa, propozycje badawcze

Artykuł poświęcony czterem sejmikom Małopolski właściwej koncentruje się na zagadnieniach dotyczących ich organizacji i funkcjonowaniu. Po raz pierwszy na taką skalę omawia dostępne źródła i literaturę, uwzględnia prace najnowsze, nieopublikowane (prace doktorskie) oraz internetowe źródła archiwalne. Zasadniczą część artykułu stanowi analiza więzi łączących poszczególne sejmiki, funkcjonujące w ramach jednej prowincji – Małopolski. Autor rozważał również kwestię dotyczącą miejsc, w których toczyły się obrady, ich lokalizacji i podjął próbę określenia liczby uczestników tych zgromadzeń. We wnioskach natury ogólnej sformułowany został program badań nad sejmikami Małopolski właściwej możliwy do zrealizowania w przyszłości z zastosowaniem narzędzi informatycznych.

SUMMARY

Sejmiks of the Provinces of Lesser Poland in 1572–1648 – State of Research, Organization, Sejmik Specifics, Research Proposals

This article devoted to the four sejmiks of the Lesser Poland Voivodeship focuses on issues concerning the organization and functioning of these sejmiks. It discusses the available sources and literature on an unprecedented scale, taking into account recent, unpublished works (doctoral dissertations) and online archival sources. The main part of the article is an analysis of the ties linking the various sejmiks, functioning within a single province – the Lesser Poland Voivodeship. The author also addressed the question of the locations of the sessions and made attempt to determine the number of participants in these assemblies. In general conclusions, a program was formulated for research on the sejmiks of the Lesser Poland Voivodeship to be implemented in the future with the use of information technology tools.

Kacper Górski Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
e-mail: kacper.gorski@uj.edu.pl

ORCID: 0000-0002-2400-073X

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.06

Zawieszenie jurysdykcji w grodzie krakowskim ze względu na sejmik lub sejm w świetle praktyki przełomu XVI i XVII w.¹

ABSTRAKT

Przedmiotem niniejszego artykułu jest wpływ obrad sejmikowych i sejmowych na funkcjonowanie ziemskiego wymiaru sprawiedliwości (tj. przede wszystkim sądów ziemskich, grodzkich i urzędów grodzkich). Praktyka zawieszania sądownictwa w związku z sejmem i sejmikami znana była już w późnym średniowieczu, ale uregulowano ją dopiero w XVI stuleciu. Zgodnie z konstytucją z 1538 r. sądy powinny milknąć po sejmiku przedsejmowym. Jurysdykcję reasumowano po zakończeniu sejmiku. Zasady te obowiązywały do końca lat 80. XVI w. Wtedy to uchwalono nowe prawo, zgodnie z którym ziemski wymiar sprawiedliwości (roki sądu ziemskiego, grodzkiego oraz urzędu grodzkiego) należało zawiesić tydzień przed sejmikiem (1590) i przywrócić dwa tygodnie po zakończeniu sejmiku (1589). Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie wyników badań nad stosowaniem opisanych wyżej zasad. Próbką badawczą stanowiła praktyka sądu i urzędu grodzkiego krakowskiego w latach 1585–1620, którą przeanalizowano na podstawie ksiąg grodzkich z tego

¹ Artykuł powstał na podstawie materiałów w dużej części zebranych i opracowanych w trakcie realizacji projektu badawczego Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (obecnie Ministra Edukacji i Nauki, „Diamantowy Grant”) nr DI2013 000543 realizowanego w latach 2014–2021. Efekt projektu stanowiła rozprawa doktorska obroniona na Wydziale Prawa i Administracji UJ w 2021 r. (*Jurysdykcja karna sądu i urzędu grodzkiego krakowskiego w latach 1585–1620. Studium z dziejów staropolskiego wymiaru sprawiedliwości*, Kraków 2021 [mps]). Zawarte w niej rozważania dotyczące sejmiku i sejmiku jako przeszkody dla wykonywania jurysdykcji starościńskiej zostały znacząco poszerzone, m.in. dzięki uzupełniającej kwerendzie w krakowskich grodzkich aktach dekretów (sądu i urzędu).

okresu, przechowywanych w Archiwum Narodowym w Krakowie. Dzięki tak ujętemu zakresowi chronologicznemu udało się ustalić, w jaki sposób interpretowano obowiązek limitowania jurysdykcji w sądzie i urzędzie grodzkim przed i po zmianie prawa z lat 1589–1590.

Suspension of Jurisdiction of Castrensial Courts of Law in Kraków Due to Sejmik or Sejm in the Light of Their Praxis at the Turn of 17th Century

ABSTRACT

This paper discusses the impact of sejmiks and Sejms on land law judiciary. Although suspending courts' activities due to public convention was practised in Poland in the late Middle Ages, it was not prescribed in written land law until 1538. According to the constitution of 1538, the land courts of law should cease after sejmik that precedes Sejm was held. The administration of justice resumed when the Sejm finished. These rules were in force up to the late 80s, when new laws were passed. Land law judiciary (i.e. land, castrensial judicial, and castrensial official courts of law) should be suspended a week before sejmik (1590) and should resume two weeks after the Sejm ended (1589) thereunder. The aim of this paper is to present results of research on practical compliance with these principles. The object of study was the praxis of both castrensial judicial and castrensial official courts of law in Kraków in the years 1585–1620. The fundamental primary sources were books of records, which are preserved in the National Archives in Kraków. Within such chronological scope it was possible to establish how above-stated principles were followed in courts of law before and after revision of 1589–1590.

Słowa kluczowe: Królestwo Polskie, Rzeczpospolita Obojga Narodów, prawo ziemskie, sejmik, sejm walny, sąd grodzki, sąd ziemski

Key words: Kingdom of Poland, Polish-Lithuanian Commonwealth, land law, sejmik, Sejm, castrensial court of law, land court of law

Wprowadzenie

Szlachcic zaangażowany w życie polityczne swojej ziemi mógł uczestniczyć w zjazdach partykularnych – sejmikach² albo, jako poseł lub senator, w obradach sejmu walnego. Pojawiał się też na rokach sądowych – ziemskich, grodzkich, czy też przed urzędem grodzkim. Niewykluczony był zbieg terminów

² Wyrażeń „zjazd partykularny” czy „zgromadzenie” używam jako synonimu wyrazu „sejmik”. Zabieg ten ma jednak charakter wyłącznie stylistyczny. Zob. uwagi dotyczące terminologii w: A. Lityński, *Z problematyki klasyfikacji sejmików ziemskich*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Prace prawnicze” 1969, t. 1, nr 5, s. 95; Idem, *Szlachecki samorząd gospodarczy w Małopolsce (1606–1717)*, Katowice 1974, s. 32; S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa – Kraków 1984, s. 23.

sprawy sądowej i zjazdu. Stanowiło to problem, szczególnie jeśli szlachcic był żywo zainteresowany osobistą obecnością w obu miejscach. Prawo ziemskie rozwiązywało ów konflikt za niego, uznając prymat zjazdu (partykularnego lub generalnego) nad sesją sądową i nakazując generalne zawieszenie tych drugich na czas pierwszych.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest stosowanie zasady zawieszenia jurysdykcji w praktyce wczesnonowożytnej. Instytucja ta stanowiła przedmiot prawodawstwa w XVI i XVII w. Za kluczowe uznano ustalenie, czy, a jeśli tak – to w jakim zakresie, prawo znajdowało zastosowanie w praktyce. Próbę badawczą stanowił sąd i urząd grodzki krakowski w okresie sprawowania starostwa przez Mikołaja Zebrzydowskiego (1585–1620)³. Do artykułu załączono aneks zawierający zestawienie limit dokonanych w grodzie, a wynikających z celebrowania sejmiku przedsejmowego i sejmu walnego.

Przedstawionej praktyki i powziętych wniosków nie można bezwiednie powielić w odniesieniu do innych ziem lub instytucji. W drugim przypadku chodzi przede wszystkim o pozostałe sądy prawa ziemskiego⁴, a szczególnie te, do działalności których nie odnosiło się omawiane niżej prawodawstwo (podkomorskie, królewskie, trybunalskie, kapturowe). Postawienie jakichkolwiek tez czy hipotez nie jest możliwe bez przeanalizowania ich praktyki. Przeprowadzenie takich badań dla różnych sądów Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego należy uznać za ważny postulat badawczy⁵.

Podjęcie wybranego tematu jest uzasadnione, ponieważ problemu w zasadzie nie podejmowano w dotychczasowych badaniach nad sejmikami⁶. Trudno czynić z tego zarzut – jest to kwestia związana zasadniczo z funkcjonowaniem wymiaru sprawiedliwości, a zbadanie jej wymagało sięgnięcia do materiału źródłowego, z którego podczas badań nad sejmikami niemal w ogóle się nie korzysta⁷.

³ *Urządnicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. S. Cynarski, A. Falniowska-Gradowska, red. A. Gašiorowski, Kórnik 1990, nr 351.

⁴ Rozumiem przez nie sądy w Królestwie Polskim, które stosowały ziemskie prawo procesowe i materialne. Były to zatem nie tylko sądy ziemskie czy sądy i urzędy grodzkie, ale także sądy podkomorskie, wiecowe, trybunalskie, królewskie (zadworne i sejmowe) i kapturowe. Świadomie unikam terminu „sądy szlacheckie”, ponieważ sugeruje on, jakoby każda z wymienionych wyżej jurysdykcji miała charakter stanowy, co byłoby stwierdzeniem częściowo fałszywym.

⁵ W szczególności warto zwrócić uwagę na sądy podkomorskie, o których XVI-wieczne prawodawstwo milczało. Wyraźnie wskazała na nie dopiero konstytucja z 1677 r. (przyp. 28).

⁶ Ze względu na ograniczenia długości tekstu, zrezygnowano z wyczerpania w tym miejscu przeszukiwanych pod tym kątem opracowań poświęconych sejmikom dawnej Rzeczypospolitej. Warto jednak zaznaczyć, że w kilku monografiach problem stanowiący przedmiot artykułu zaznaczono. Zob. A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. – ustroj i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000, s. 38; M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732*, Poznań 2010, s. 92.

⁷ Pomijali ją również autorzy artykułów poświęconych problemom i postulatom badawczym, jak A. Lityński (*Sejmiki w dawnej Rzeczypospolitej. Problemy badawcze*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” (dalej: CPH) 1996, t. 48, z. 1-2, s. 47-62) czy J. Choińska-Mika (*Sejmiki koronne XVI–XVII*

Temat jest interesujący i, jak okazało się podczas analizy materiału źródłowego, wykracza poza sferę funkcjonowania sejmików i sejmu oraz sądów. Dotyka bowiem problemu wykładni prawa stanowionego w przedzoborowej Rzeczypospolitej. Oczywiście wątek ten poruszono w bardzo ograniczonym zakresie, niemniej w odnośnikach zamieszczono obszernie ustępy z wpisów do akt sądowych, które pozwalają przyjrzeć się stosowanym metodom interpretacji prawa ziemskiego⁸.

Klasyfikacja sejmików

Zanim jednak o tym, należy, w możliwie zwięzły sposób, przedstawić różniczenie sejmików ze względu na funkcję⁹. Nie stanowi to wprawdzie przedmiotu rozważań, niemniej, jak się okaże, cel zwołania zjazdu miał kluczowe znaczenie dla stosowania zawieszenia jurysdykcji. Nakreślenie „chronologii wydarzeń” związanych z sejmikiem pozwoli ponadto lepiej zobrazować moment, w którym dochodziło do ustania działalności sądów.

W omawianym okresie sejmik mógł pełnić funkcję zjazdu przedsejmowego, posejmowego, elekcyjnego lub deputackiego¹⁰. O jego zwołaniu decydował król lub kompetentny urzędnik ziemski, którzy swoją decyzję ogłaszali w for-

wieku. *Problemy badawcze*, [w:] *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII wieku. Materiały XVIII konferencji Komisji Lituanistycznej przy Komitecie Nauk Historycznych PAN w dniach 22-23 września 2009 roku*, red. U. Augustyniak, A.B. Zakrzewski, Warszawa 2010, s. 13-23).

- ⁸ Cytowane fragmenty ze źródeł rękopiśmiennych redagowano zgodnie z instrukcją K. Lepszego, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w.*, [w:] J. Tandecki, K. Kopiński, *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014, s. 359-384 (załącznik 4).
- ⁹ W artykule przyjęto powszechnie akceptowaną, a wyłożoną przez A. Lityńskiego, tezę o jedności sejmiku i różnych jego funkcjach. Szerzej zob. w podsumowaniu. Zaprezentowana klasyfikacja ma charakter syntetyczny i nie uwzględnia partykularizmów (poza porównaniem wybranych kwestii w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim), jak chociażby opisanej przez M. Zwierzykowskiego specyfiki wielkopolskich zgromadzeń elekcyjnych. Zob. M. Zwierzykowski, *op. cit.*, s. 87-88.
- ¹⁰ Sejmiki gospodarskie w omawianym okresie nie stanowiły jeszcze odrębnego typu zgromadzenia szlacheckiego. Funkcje te zyskały na znaczeniu w XVII w., co doprowadziło ostatecznie do wyodrębnienia zjazdów pod koniec stulecia. Rozszerzenie kompetencji (a co za tym szło – zwiększenie znaczenia) sejmików wiąże się najczęściej z przejmowaniem prawa do uchwalania i egzekwowania podatków. Własne środki finansowe stanowiły dla szlachty fundament realnej samorządności szlacheckiej. Do jej ograniczenia doszło w 1717 r., kiedy odebrano sejmikom prawo poboru podatków, wyjąwszy szelężne i czopowe, którymi szlachta mogła dysponować na potrzeby lokalne. Zob. m.in. K. Przyboś, *Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich (1697–1763)*, Kraków 1981, s. 107-126; W. Kriegseisen, *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669–1717*, Warszawa 1989, s. 10-11, 37-38. Szerzej o rozwoju funkcji gospodarskiej i genezie sejmików gospodarskich zob. w A. Lityński, *Szlachecki samorząd gospodarczy...*, s. 12-15, 35-77. Zob. też Z. Naworski, *Sejmik generalny Prus Królewskich 1569–1772. Organizacja i funkcjonowanie na tle systemu zgromadzeń stanowych prowincji*, Toruń 1992, s. 64-5; A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 177-184; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002, s. 208-212.

mie uniwersału¹¹. Wyjątkowe w tym względzie były sejmiki deputackie, które zbierały się rokrocznie, na mocy samego prawa.

Zjazdy przedsejmowe

O zwołaniu i dacie zjazdu przedsejmowego decydował co do zasady władca za pośrednictwem uniwersału sejmowego. Pomiędzy jego publikacją a rozpoczęciem sejmiku powinny upłynąć dwa–trzy tygodnie. Osobnymi listami i mandatami o terminie powiadamiano dygnitarzy i starostów sądowych¹². Zwołanie sejmiku było, zgodnie z postanowieniem artykułów henrykowskich, obligatoryjne¹³. Pod koniec XVI w. celebrowano je zwykle od trzech do dwóch tygodni przed rozpoczęciem sejmu walnego. W 1613 r. ustanowiono ostatecznie termin sześciotygodniowy¹⁴. Zgromadzona na sejmiku szlachta obradowała zwykle od jednego do dwóch dni¹⁵. Po jego zakończeniu wybrani posłowie oraz senatorowie powinni się jeszcze udać na sejmik generalny, którego datę wyznaczał król w uniwersale sejmowym. Za panowania Zygmunta III praktyka

11 Od drugiej połowy XVII w. sejmiki limitowano, tj. zawieszano obrady. Dzięki temu możliwe było ich wznowienie bez nowego uniwersału. Praktyki tej zakazano w 1717 r. Szerzej zob. H. Olszewski, *Praktyka limitowania sejmików*, CPH 1961, t. 13, z. 1, s. 33-55; K. Przyboś, op. cit., s. 26-29; W. Kriegseisen, *Samorząd szlachecki w Małopolsce...*, s. 43-49 (obszerna polemika z H. Olszewskim).

12 S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego...*, s. 27-46; I. Lewandowska-Malec, *Sejm walny koronny Rzeczypospolitej Obojga Narodów i jego dorobek ustawodawczy (1587-1632)*, Kraków 2009, s. 122-127. O terminie od 2 do 3 tygodni pomiędzy ogłoszeniem uniwersału a sejmikiem stanowiło zatwierdzenie polsko-litewskiej unii lubelskiej przez Zygmunta II Augusta z 11 sierpnia 1569 r. (*Volumina Constitutionum*, t. 2: 1550-1609, vol. 1: 1550-1585, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005 (dalej: VC, t. 2, vol. 1), s. 243). Na ten fragment powoływało się też *Instructuarium* kancelarii koronnej (*Kancelaria koronna a sejm walny. Instructuarium*, wyd. i tłum. W. Krawczuk, Warszawa 1995, s. 13). Przepuszczalnie postanowienie to było oparte na ustalonej praktyce. Zob. też np. confirmację generalną Zygmunta II Augusta z 1550 r. (nr 13. VC, t. 2, vol. 1, s. 24); sejm 1595, nr 2 (trzy tygodnie). *Volumina Constitutionum*, t. 2: 1550-1609, vol. 2: 1587-1609, wyd. S. Grodziski, przedm. W. Uruszczak, Warszawa 2008 (dalej: VC, t. 2, vol. 2), s. 216. O praktyce zwoływania sejmików przedsejmowych w I poł. XVI w. zob. W. Uruszczak, *Sejm walny koronny w latach 1506-1540*, Warszawa 1980, s. 73-78. O praktyce pruskiej zob. Z. Naworski, *Sejmik generalny Prus Królewskich...*, s. 61, 145-147. *III Statut litewski* przewidywał okres 2 tygodni pomiędzy ogłoszeniem uniwersału a sejmikami. A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 26-27; A. Rachuba, op. cit., s. 73, 79-80.

13 *Artykuły henrykowskie* (1576, sejm koronacyjny), nr 8. VC, t. 2, vol. 1, s. 368; I. Lewandowska-Malec, op. cit., s. 137.

14 Sejm 1613 (I), nr 25. *Volumina Constitutionum*, t. 3: 1611-1640, vol. 1: 1611-1626, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, przedm. W. Uruszczak, Warszawa 2010, s. 123 (dalej: VC, t. 3, vol. 1); S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego...*, s. 49-50; I. Lewandowska-Malec, op. cit., s. 137. Por. sejm 1595, nr 2 (termin 3-tygodniowy, przed sejmem nadzwyczajnym). VC, t. 2, vol. 2, s. 216. O praktyce I poł. XVI w. zob. W. Uruszczak, op. cit., s. 98. Konstytucję z 1613 r. stosowano także w Prusach Królewskich. Z. Naworski, *Sejmik generalny Prus Królewskich...*, s. 62. Termin 6-tygodniowy przewidywał również *III Statut litewski* (1588). Oznaczało to wydłużenie o 2 tygodnie w stosunku do II Statutu. A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 34, 131-132; A. Rachuba, op. cit., s. 73.

15 I. Lewandowska-Malec, op. cit., s. 139.

odbywania generałów w Małopolsce zaczęła zanikać, niemniej władca ten w uniwersałach datę zjazdu w Nowym Mieście Korczynie zawsze wyznaczał¹⁶.

Zjazdy posejmowe (relacyjne)

W praktyce parlamentarnej wczesnonowożytnej Korony znano również instytucję sejmików posejmowych (relacyjnych). Ich celem było zdanie sprawy z zakończonego sejmu, względnie zatwierdzenie uchwalonego tam poboru, ale podejmowano na nich także inne decyzje¹⁷. Zwoływał je król, często na podstawie uchwały sejmu¹⁸. Odbywały się zwykle w ciągu kilku tygodni od zakończenia zjazdu walnego¹⁹.

¹⁶ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego...*, s. 46-49; I. Lewandowska-Malec, op. cit., s. 153-158. Konstytucja z 1569 r. nakazywała, by sejmik proszowicki poprzedzał korczyński generał o 4 dni. Sejm 1569, nr 64. VC, t. 2, vol. 1, s. 252. W 1613 r. postanowiono, by przerwa między generałem korczyńskim a sejmem liczyła trzy tygodnie. Według *Instructuarium kancelarii koronnej sejmik w Korczynie die 5 post particularem conventum Prossoviensem [celebrare consuevit – uzup. K.G.] Praecedit autem Generalia Regni Comitata ad minus duabus septimanis*. Sejm 1613 (I), nr 25. VC, t. 3, vol. 1, s. 123; *Kancelaria koronna...*, s. 38. O praktyce I poł. XVI w. zob. W. Uruszczak, op. cit., s. 97-98. Zob. też o praktyce pruskiej i litewskiej w odpowiednio Z. Naworski, *Sejmik generalny Prus Królewskich...*, s. 62, 66-73; A. Rachuba, op. cit., s. 154-156.

¹⁷ I. Lewandowska-Malec, op. cit., s. 215-227. Cytowana autorka podzieliła sejmiki posejmowe, według kryterium przedmiotu obrad, na: relacyjne, podatkowe, wojskowe, komisarskie i w innych sprawach. Ogólną nazwę sejmiku posejmowego przyjął wcześniej m.in. S. Płaza (*Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego...*, s. 50). Zob. też uwagi W. Uruszczaka dotyczące I poł. XVI w. (op. cit., s. 194-197). Przyjęty przez krakowskich badaczy termin (sejmik „posejmowy”) ustępuje powszechnie przyjmowanej w piśmiennictwie (i wykorzystywanej również w czasach staropolskich) nazwie sejmiku „relacyjnego”. Kwestia nomenklatury nie jest istotna z perspektywy przedmiotu artykułu.

¹⁸ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego...*, s. 61-62; Idem, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632). Część I*, Warszawa – Kraków 1987, s. 136-137. Zdaniem I. Lewandowskiej-Malec za panowania Zygmunta III zbierały się „z większą regularnością niż w okresie wcześniejszym, ale nie po każdym sejmie” (op. cit., s. 226). W 1589 r. postanowiono, by posłowie składali relacje na sejmikach deputackich. Zgodzić się trzeba w tym miejscu z opinią S. Płazy, że tak sztywno określony termin był niepraktyczny. W 1591 r. nakazano z kolei zwołać osobne sejmiki relacyjne, ustawa miała jednak charakter jednorazowy. (*Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego...*, s. 52-3).

¹⁹ Zob. np. S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego...*, s. 62-63; Idem, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego...*, s. 137-138. I. Lewandowska-Malec podała przykład uniwersału poborowego z 1609 r., w którym prawodawca odniósł się do posejmowych sejmików relacyjnych, „które zwykli po sejmie we czterech niedzielach miewać”, niemniej ustęp odnosił się *expressis verbis* do Wielkiego Księstwa Litewskiego, a tam czas celebrowania sejmików posejmowych ustalił *III Statut litewski* (art. 9, rozdz. III). A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 145-146; A. Rachuba, op. cit., s. 194. Por. sejm 1609, uniwersał poborowy. VC, t. 2, vol. 2, s. 399; I. Lewandowska-Malec, op. cit., s. 216-217.

Zjazdy elekcyjne i deputackie

Sejmiki elekcyjne i deputackie służyły wyborowi osób piastujących urzędy sędziowskie. Na pierwszych wskazywano kandydatów na urzędy ziemskie: podkomorstwo, sęstwo, podsęstwo i pisarstwo ziemskie. Sama nominacja stanowiła prerogatywę królewską. Podczas drugich szlachta bezpośrednio wybierała deputatów, czyli sędziów ustanowionego w 1578 r. Trybunału Koronnego²⁰. Zwołanie partykularnego zjazdu elekcyjnego należało do wojewody (a jeśli by tego zaniechał – do kasztelana)²¹, z kolei na deputackich szlachta gromadziła się z mocy prawa, w pierwszy poniedziałek po 8 września (Narodzenie Najświętszej Marii Panny)²².

Stan normatywny

Roki sądowe odraczano ze względu na zjazd publiczny (głównie sejm walny i poprzedzający go sejmik) już w późnym średniowieczu²³. W XVI w. stanowiło to już zasadę, którą zaczęto interpretować zbyt szeroko. Jurysdykcję zawieszano już po wysłaniu (a ściślej – po ogłoszeniu) uniwersałów sejmowych. W każdym razie na taki właśnie *abusus* powołano się na sejmie piotrkowskim

²⁰ Sejm 1578 (warszawski), nr 2. VC, t. 2, vol. 1, s. 407.

²¹ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego...*, s. 146-147. Sejmik należało zwołać w ciągu 6 tygodni po zawakowaniu urzędu. Taką samą regulację zawierała „Korektura pruska”. Sejm 1587–1588 (koronacyjny), nr 10. VC, t. 2, vol. 2, s. 65; Z. Naworski, *Sejmik generalny Prus Królewskich...*, s. 59-60, 64. Prawem zwoływania sejmików elekcyjnych dysponowali również wojewodowie litewscy (formalnie – w zastępstwie władcy). Warto dodać, że prawo litewskie przewidywało elekcyjność także innych urzędników ziemskich, m.in. chorążego (III Statut), a nawet niektórych senatorów: starosty żmudzkiego, wojewody połockiego i witebskiego (II Statut; sejmiki zwoływał monarcha). A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 154-161; Idem, *Ograniczenie przez sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego monarszego prawa mianowania urzędników sądowych, XVII–XVIII w.*, [w:] *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, red. Z. Kiaupa, A. Mickievičius, J. Sarcevičienė, Vilnius 1997, s. 173-184; A. Rachuba, op. cit., s. 203-204.

²² Sejm 1578 (warszawski), nr 2. VC, t. 2, vol. 1, s. 407; S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego...*, s. 68. O praktyce pruskiej zob. Z. Naworski, *Sejmik generalny Prus Królewskich...*, s. 64. W Wielkim Księstwie Litewskim sejmiki deputackie zbierały się 2 lutego (stąd nazywano je gromnicznymi), a od 1685 r. – w pierwszy poniedziałek po tym dniu. A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 34, 170; A. Rachuba, op. cit., s. 208.

²³ S. Kutrzeba, *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. I. Województwo krakowskie (1374–1501)*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny” 1901, seria 2, t. 15 (og. zb. t. 40), s. 309, 365; J. Rafacz, *Dawny proces polski*, Warszawa 1925, s. 39. Niestety cytowani badacze nie charakteryzują szerzej tej instytucji w późnym średniowieczu. Nie regulowało jej prawo pisane, przez co nie posiadamy wiedzy, czy była to powszechnie obowiązująca zasada, czy też pragmatyczne rozwiązanie problemu nieobecności urzędników sądowych z powodu uczestnictwa w obradach. O instytucji w prawie mazowieckim zob. A. Moniuszko, *Mazowieckie sądy ziemskie (1588–1648). Organizacja – funkcjonowanie – postępowanie*, Warszawa 2013, s. 59-60.

w 1538 r. Postanowiono wówczas, by ziemski wymiar sprawiedliwości funkcjonował aż do sejmiku przedsejmowego, *non obstantibus litteris huiusmodi [de conventu generali – uzup. K.G.] et conventus generalis publicatione*²⁴. Warto odnotować, że rozwiązanie to pojawiło się także w II zwodzie prawa mazowieckiego (tzw. Goryńskiego), zatwierdzonym przez Zygmunta I na początku 1540 r. Nie wiadomo jednak, czy przepis pojawił się już na początku prac (rozpoczęto je w 1536 r.), czy dopiero po uchwaleniu konstytucji z 1538 r.²⁵

Normę z I poł. XVI w. zmodyfikowano kilkadziesiąt lat później. W 1590 r. okres ustania jurysdykcji ustalono na tydzień przed rozpoczęciem sejmiku. W odróżnieniu od wcześniejszej regulacji, zasadą wyraźnie objęto także roki sądu i urzędu grodzkiego²⁶. Rok wcześniej postanowiono nadto o utrzymaniu zawieszenia sądów w ciągu dwóch tygodni od zakończenia sejmu²⁷.

Stan normatywny na przełomie XVI i XVII w. prezentował się zatem następująco. Do 1590 r. (a ściślej – do ogłoszenia konstytucji sejmu, który zakończył się 21 kwietnia) sądy powinny działać do dnia sejmiku przedsejmowego, natomiast po zmianie prawa – do tygodnia przed jego rozpoczęciem. Stan zawieszenia trwał początkowo do zakończenia sejmu, a od 1589 r. (zjazd walny zakończył się 23 kwietnia) – dodatkowo jeszcze przez dwa tygodnie. Zasady obowiązywały do 1677 r., kiedy regulę zawieszenia ziemskiego wymiaru sprawiedliwości w trakcie sejmu zniesiono²⁸.

²⁴ Sejm 1538, nr 46: *Quoniam abusu quodam inolevit, iudicia terrestria non celebrari, mox ut litterae de conventu generali statuto emittuntur, quod fit cum magna iustitiae negligentia, proinde statuimus, ut deinceps futuris temporibus, non obstantibus litteris huiusmodi et conventus generalis publicatione, iudicia terrestria ubique celebrentur, usque ad conventum particularem, in unoquoque palatina institutum. Volumina Constitutionum*, t. 1: 1493–1549, vol. 2: 1527–1549, wyd. W. Uruszczak, S. Grodziski, I. Dwornicka, Warszawa 2000 (dalej: VC, t. 1, vol. 2), s. 176.

²⁵ *Iura Masoviae Terrestria. Pomniki dawnego prawa mazowieckiego ziemskiego*, oprac. J. Sawicki, t. 3: 1526–1540, Warszawa 1974, s. 221 (art. 251). Na przepis wskazał A. Moniuszko, op. cit., s. 60.

²⁶ Sejm 1590, nr 26: „Roki wszelakie ziemskie, grodzkie i skargowe, tydzień przed sejmikiem powiatowym, aby nie były sądzone. A ieśliby sądzone były, tedy to nullius valoris być ma, excepta positione actorum terrestrium, na których exempcyce bonorum tylko mają być odprawowane, etiam sub conventu generali et particulari.” VC, t. 2, vol. 2, s. 150.

²⁷ Sejm 1589, nr 73: „Sądy ziemskie i grodzkie, jurydyki grodzkie nie mają się odprawować w żadnym urzędzie i w grodzie po dokończeniu sejmu walnego koronnego in arctiori tempore, iedno do dwu niedziel”. VC, t. 2, vol. 2, s. 113.

²⁸ Sejm 1677, nr 28: „Dla prędszego dochodzenia sprawiedliwości, pozwalamy lege praesenti, aby sądy podkomorskie, ziemskie, grodzkie, według kadencyi swoich zawsze, etiam podczas Seymu sądzone były. Wszakże ktoby miał funkcją, albo sprawy, albo negotium na Seymie, powinna mu ad affectationem pozwolona bydz suspensa ad proximos [terminos – uzup. K.G.] po Seymikach Relacyjnych, na którym terminie dowieść potym ma Marszałkowską attestacją, że był na Seymie praesens”. *Volumina Legum*, t. 5, Petersburg 1860 (dalej: VL 5), s. 227. Kwestii tej nie dyskutowano na sejmiku przedsejmowym i posejmowym (relacyjnym) w Proszowicach, nie wspomina o niej również autor monografii sejmu. *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 4: 1674–1680, wyd. A. Przyboś, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963, s. 59–80; K. Matwijowski, *Pierwsze sejmy z czasów Jana III Sobieskiego*, Wrocław 1976, s. 150–238. W poświęconej sejmom w okresie regni Jana III monografii pióra R. Kołodziejza szczegółową analizę prawodawstwa pominięto („Ostatni wolności naszej klejnot”. *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014).

Dla porównania warto przyrzeć się regułom obowiązującym w Wielkim Księstwie Litewskim. II Statut (1566) stanowił o przerwaniu roków sądowych na cztery tygodnie przed początkiem sejmu²⁹. W III Statucie (1588) pojawił się przepis analogiczny do cytowanej wyżej konstytucji z 1677 r., tj. zawierający nakaz celebrowania roków ziemskich i grodzkich podczas sejmu³⁰. Innymi słowy w 1677 r. w Koronie przyjęto zasadę obowiązującą na Litwie już od blisko dziewięćdziesięciu lat³¹. Jak wyglądała faktyczna realizacja opisanych wyżej zasad na przełomie XVI i XVII w.?

Praktyka

Zgodnie z obowiązującym prawem, w grodzie krakowskim jurysdykcję suspendowano w związku ze zjazdem publicznym (partykularnym lub walnym)³². Do zawieszenia dochodziło zwykle na podstawie limity, która stanowiła odgórne, generalne odroczenie wszystkich terminów przez kompetentnego urzędnika. Było to istotne odstępstwo od charakterystycznej dla nowożytnego procesu ziemskiego zasady dyspozytywności, którego nie obalało nawet zgodne stanowisko stron³³. Roki sądu i urzędu grodzkiego limitowano osobno, co stanowiło konsekwencję różnych trybów funkcjonowania tych jurysdykcji³⁴. Roki sądowe odraczano każdorazowo, co do zasady na kolejną

²⁹ Art. 27, rozdział IV. *Statut litewski drugiej redakcji (1566)*, [w:] *Archiwum Komisji Prawniczej*, t. 7, Kraków 1900, s. 95-6.

³⁰ Art. 47, rozdział IV. *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэксты – Даведкі – Каментарыі*, red. І.П. Шамякіі, Мінск 1989, s. 176 // *Statut Válikaga Knástva Litoúskaga 1588. Téksty – Davednik – Kamentaryi*, red. І.П. Šamákin, Minsk 1989, s. 176; *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, Wilno 1744, s. 169-70. Regulacja uzupełnia katalog różnic między parlamentaryzmem litewskim i koronnym. Zob. szerzej A.B. Zakrzewski, *Odrębności systemu parlamentarnego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku*, [w:] *Rzeczpospolita w XVI–XVIII wieku. Państwo czy wspólnota?*, red. B. Dybaś, P. Hanczewski, T. Kempa, Toruń 2007, s. 107-28.

³¹ Konstytucja z 1677 r. zawierała nawet analogiczny wyjątek, tj. prawo do zawieszenia sprawy przez osobę, która miałaby „funkcyj”, albo sprawy, albo negotium na Seymie”. Na kolejnych rokach powinna udowodnić swoją obecność na zjeździe walnym zaświadczeniem (atestacją) wydanym przez marszałka. W prawie litewskim dotyczyło to senatorów, posłów i osób mających sprawę sądową na sejmie. Powinni byli wysłać posłańca na roki, który podawał przyczynę nieobecności strony; ta zobowiązana była okazać na kolejnych rokach świadectwo z kancelarii królewskiej. Sejm 1677, nr 28 (przyp. 618). VL 5, s. 227.

³² Przestrzeganie tych zasad w ziemskich sądach na Mazowszu odnotował również A. Moniuszko, op. cit., s. 60. Nie odniósł się do nich badający praktykę pruskich sądów zamkowych Z. Naworski, *Szlachecki wymiar sprawiedliwości w Prusach Królewskich (1454–1772). Organizacja i funkcjonowanie*, Toruń 2004, s. 131-3.

³³ Można przytoczyć w tym miejscu dekret z 11 marca 1591 r., który wydano podczas limity spowodowanej sejmikiem posejmovym. Urząd odmówił rozsądzenia sprawy (*supersessit [s] a disjudicatione causae*), mimo obecności i gotowości obu stron do uczestnictwa w rozprawie, co zakończyło się ostatecznie protestacjami powoda i pozwanego oraz reprotestacją urzędu. CC 793, s. 1474-6.

³⁴ Krakowski sąd grodzki celebrował roki co 6 tygodni, urząd grodzki z kolei orzekał codziennie, wyjąwszy soboty, niedziele i określone święta kościelne. Szerzej zob. w K. Górski, op. cit., s. 109-118.

sesję, jeśli w dniu, w którym przypadało ich rozpoczęcie, nie mogły się odbyć. Zawieszenia jurysdykcji urzędu grodzkiego dokonywano najczęściej na określony czas, przy czym nie zawsze wskazywano w akcie limity dokładną datę reasumpcji. Dokonałą formalnie przez kompetentnego urzędnika (starostę w sądzie, podstarościego lub wicesgerenta w urzędzie grodzkim) limitę ogłaszał woźny grodzki.

Odroczenie powodowało, że nie rozpatrywano żadnych spraw przypadających na dane roki sądu grodzkiego. Nie udało się ze stuprocentową pewnością ustalić, czy taki sam skutek miało zawieszenie jurysdykcji urzędowej, tzn. czy zaprzestawano jej całkowicie, czy też jednak dopuszczano ją w określonym, znacząco ograniczonym zakresie³⁵. Pod koniec drugiej dekady XVII w. zaczęto umieszczać w limitach wyjątki, które dopuszczały orzekanie przez urząd w określonych rodzajach spraw, mianowicie skarbowych (*fisci*), o wykup dóbr (*exemptionis*), *recentium criminum* i z terminu taktowego. Wyłączenia takie odnaleźć można w limitach z 1616 i 1618 r., a przypuszczalnie także z 1617 r.³⁶. Wyjątki te znajdowały zastosowanie w praktyce³⁷. W sprawie rozpatrywanej 8 stycznia 1619 r. pozwany podniósł nawet zarzut celebrowania roków, mimo trwającej limity³⁸. Czy obowiązywały one także wcześniej? Można domniemywać,

35 Warto wspomnieć, że zawieszenie jurysdykcji urzędu grodzkiego z pewnością nie oznaczało całkowitego zawarcia grodu, czy zaprzestania wykonywania innych, niesądowych czynności urzędowych (np. egzekucyjnych). O działalności kancelarii świadczą m.in. wpisy w prowadzonych bez żadnej przerwy grodzkich aktach relacji.

36 CC 852, s. 2346 (1616; brak wyłączenia dla spraw o wykup dóbr); CC 861, s. 8-9 (1618). Za istnieniem takiego wyłączenia w limicie z grudnia 1617 r. przemawia to, że w okresie zawieszenia dokonywano wpisów dotyczących spraw skarbowych (o czopowe). Poszyt zawierający wpis tej limity zaginął (zob. przyp. 34 w aneksie), sąd niemożliwa jest pełna weryfikacja tego przypuszczenia. CC 858, s. 1-44.

37 Dla przykładu, wpisy z 1619 r. pochodzą z 7 (z adnotacją: *sub celebratione conventus Regni generalis; kondemnata in lucro*, aresztowana przez pozwanych), 8 (kontynuacja aresztowanej sprawy z dnia poprzedniego, zob. niżej) i 15 stycznia (sprawa *fisci*; kondemnata *in lucro*) oraz 19 marca 1619 r. (sprawa *fisci*, ogłoszenie w nieobecności pozwanego banicji nałożonej przez Trybunał Koronny). CC 861, s. 9-35. Dla innych lat zob. CC 852, s. 2347-2382 (kilkanaście wpisów z 1616 r., wszystkie dotyczyły czopowego); CC 858, s. 1-44 (9 wpisów z 1618 r., wszystkie dotyczyły czopowego).

38 *Citati vero reproduxerunt constitutionem anni millesimi quingentesimi nonagesimi, qua constitutio probatur terminos querellarum una septimana ante conventum particularem limitari debere, cum igitur sub celebratione conventus generalis termini querellarum non celebrantur, ex eoque ne citati, uti coram privata corporis persona generoso vicecapitano forum habere minime possunt, limitatioque causarum per officium praesens cum exceptione causarum exemptionum facta minime obesse potest, siquidem eadem limitatione ius scriptum officium praesens suffocare non potest, tum quod tot limitationibus authenticis antea per officium praesens factis probatur, nunquam causas exemptionum in eisdem limitationibus sub tempore celebrationis conventus generalis ad iudicandum exceptas esse.* CC 861, s. 18-19. Niestety, urząd nie odniósł się do tej ekscypcji, koncentrując się na innej. Warto podkreślić, że w przywołanej wyżej argumentacji pozwani zaznaczyli niedopuszczalność wyjątku umieszczonego w limicie z grudnia 1618 r., w którym dopuszczono, poza sprawami skarbowymi, *recentibus criminibus* i z terminu taktowego, także te o wykup dóbr (do nich należała przedmiotowa sprawa). Wskazali niezgodność tego postanowienia z prawem pisanym (*ius scriptum*) i dotyczącą praktyką urzędu.

że dopuszczalne było prowadzenie postępowania sumarycznego, szczególnie jeśli było ono związane z obowiązkiem pieczy nad bezpieczeństwem publicznym³⁹. Wyłączenie dotyczące spraw skarbowych i o wykup dóbr (rozpatrywanych w formalnych ramach procesu ziemskiego) zaczęto stosować w Krakowie dopiero od 1616 r., na co wskazuje całkowity brak wpisów podczas trwania limity w okresie poprzedzającym tę datę.

Do przywrócenia funkcjonowania urzędu grodzkiego dochodziło na podstawie reasumpcji. W odróżnieniu od limity nie umieszczano osobnego wpisu w aktach. Fakt wznowienia jurysdykcji odnotowywano w nagłówku określającym datę. W sądzie grodzkim do reasumpcji nie dochodziło – celebrowano po prostu przypadające roki.

Do uchwalenia nowego prawa w grodzie krakowskim przestrzegano zasad określonych w konstytucji z 1538 r.⁴⁰ Normę nakazującą zaprzestanie jurysdykcji po sejmiku przedsejmowym stosowano wobec roków sądowych, mimo że tekst ustawy wyraźnie wspominał wyłącznie o sądach ziemskich. Tytułem przykładu, roki przypadające 17 stycznia 1582 r. limitowano *quia id expressis verbis in legibus regni publicis cautum est et definitum, ut iudicia omnia tam terrestria quam castrensia post particulares conventus in palatinibus ante comitia generalia regni institutos et eorum celebrationem sile ant*⁴¹.

Postanowienia ustawy nie stosowano wobec urzędu grodzkiego, którego roki bez przeszkód celebrowano po sejmiku, w tym także podczas sejmu⁴².

Konstytucje z lat 1589 i 1590 stanowiły o zawieszeniu jurysdykcji tydzień przed sejmikiem i reasumpcji po dwóch tygodniach od zakończenia sejmu. Tym razem wyraźnie objęły roki sądu i urzędu grodzkiego⁴³. Ich uchwalenie doprowadziło do zmian, niemniej nie od razu zaczęto je stosować. W grodzie krakowskim można wyróżnić trzy fazy wdrażania tych postanowień⁴⁴.

³⁹ Wpisów dotyczących spraw prowadzonych w ramach postępowania sumarycznego (czyli na podstawie terminu gwałtownego, taktowego lub gwałtownego, a nie pozwu pisemnego) nie umieszczano w aktach *decretorum officii*, stąd badanie praktyki urzędu krakowskiego w tym zakresie jest mocno utrudnione. Szerzej o postępowaniu sumarycznym w K. Górski, op. cit., s. 285-305.

⁴⁰ Sejm 1538, nr 46 (przyp. 24). VC, t. 1, vol. 2, s. 176.

⁴¹ CC 1031, s. 604-605. Tak samo w CC 1031, s. 605-607. Szlachta zebrała się w Proszowicach 14 stycznia, generał korczyński odbył się 19 stycznia 1582 r. *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 1: 1572-1620, wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932, s. 95-96. Zasadę zastosowano także m.in. podczas roków przypadających na początku 1581 r. – 4 stycznia i 15 lutego (sejmik proszowicki celebrowano 3 stycznia 1581 r.), a także pod koniec 1579 r. (11 listopada i 23 grudnia), aczkolwiek bez tak rozbudowanego uzasadnienia (sejmik odbył się 30 października 1579 r.). CC 1030, s. 701-703, 1646-1649; *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 1, s. 94-95.

⁴² Zob. pozycje nr 1 i 2 w aneksie (sejmiki i sejmy z lat 1589 i 1590).

⁴³ Sejm 1589, nr 73 (przyp. 27). VC, t. 2, vol. 2, s. 113; sejm 1590, nr 26 (przyp. 26). VC, t. 2, vol. 2, s. 150.

⁴⁴ Szczegółowa analiza była możliwa dzięki trybowi funkcjonowania krakowskiego urzędu grodzkiego (od poniedziałku do piątku). Stąd zdecydowaną większość poniższych ustaleń powzięto na podstawie akt urzędu grodzkiego. Potwierdziła je zbadana praktyka limitowania roków sądu grodzkiego, którą również uwzględniono w aneksie.

Pierwszą, obejmującą lata 1590–1594, charakteryzował chaos interpretacyjny. Jesienią 1590 r. oraz wiosną 1593 r. jurysdykcję, zgodnie z nowo uchwalonym prawem, zawieszono wprawdzie na tydzień przed sejmikiem posejmowym, ale przywrócono po jego zakończeniu⁴⁵. Nie stosowano się tym samym do obowiązku zawieszenia jurysdykcji rządowej podczas sejmu, który od 1589 r. wyraźnie dotyczył przeciw urzędu (1590, 1590–1591, 1593)⁴⁶. W okresie tym raz doszło również do limity jurysdykcji z powołaniem na zjazd posejmowy (1591)⁴⁷. W przypadku innych sejmików – elekcyjnych i deputackich, roków nie zawieszano, a urząd orzekał nawet w dniu zjazdu⁴⁸. Jednoznaczna była natomiast praktyka sądu grodzkiego – nie zdarzyło się, by sprawy rozpatrywano w czasie nakazanej limity. Co do zasady na celebrowanie roków nie wpływały także inne sejmiki, aczkolwiek zdarzyło się, że odroczone sądy przypadające pięć dni przed sejmikiem deputackim, jako przyczynę podając m.in. nadchodzący zjazd⁴⁹.

Praktyka zmieniła się od przełomu 1594 i 1595 r. (faza druga). Zaczęto wtedy przestrzegać postanowień z 1589 i 1590 r. Datę limity i rozpoczęcia sejmiku niemal zawsze rozdzielało sześć lub siedem dni bez jurysdykcji, co w opinii urzędników czyniło zadość normie stanowiącej o „tygodniu przed sejmikiem”⁵⁰. Zawieszenie utrzymywano po sejmiku, aż do upływu dwóch tygodni od zakończenia zjazdu walnego (okres między dniem zamknięcia obrad a wznowieniem jurysdykcji liczył zwykle czternaście dni)⁵¹. Limita obejmowała tym samym również korczyński sejmik generalny. Irrelevantny był zjazd posejmowy – w żaden sposób nie wpływał na datę reasumpcji jurysdykcji⁵².

45 W 1590 r. łączny czas limity wynosił 19 dni, a w 1593 r. – 11 dni. Termin reasumowania jurysdykcji w obu przypadkach był różny – w 1590 r. był to dziesiąty dzień po zakończeniu sejmiku, a w 1593 r. – czwarty lub piąty (nieznana jest dzienna data sejmiku). Zob. aneks.

46 Zob. aneks.

47 Był to jedyny sejmik posejmowy w tym okresie. We wpisie określono go mianem *conventio particularis Prosoviensis*, nie zaznaczając jego funkcji. CC 793, s. 1473-4.

48 Sejmiki deputackie: CC 792 (1590); CC 794 (1591; epidemia); CC 797 (1592; epidemia); CC 801 (1593); CC 804 (1594). Sejmik elekcyjny: CC 800 (1593). Zob. też wcześniejsze sejmiki deputackie: CC 782 (1585); CC 785 (1586); CC 789 (1589). Por. jednak przypadek z 1588 r., kiedy urząd nie orzekał w dniu łączonego sejmiku deputackiego i elekcyjnego z 12 września 1588 r. Nie dokonano w tym przypadku żadnej formalnej limity. CC 787.

49 Sejmik miał się odbyć 12 września, a roki przypadały 7 września 1594 r. Starosta odroczył sąd *ob imminentem conventum pro eligendis iudicibus ad Tribunal Regni Lublinense deputandis et alias legales causas animum ipsius magnifici capitanei loci huius moventes*. CC 1039, s. 2104.

50 Większa liczba mogła wynikać np. z przypadających dni wolnych od wokandy. Zob. aneks.

51 Zdarzały się wyjątki, jak np. w 1598 r., kiedy z niewyjaśnionych przyczyn jurysdykcję wznowiono kilka dni wcześniej. Zob. aneks.

52 Tak było już wiosną 1595 r., kiedy mimo zdarzających się zarzutów urząd stał na stanowisku, że obowiązek limity nie dotyczył sejmiku posejmowego. Warto jednak zaznaczyć, że w dniu zaplanowanego na 25 kwietnia zjazdu spraw nie sądzono. Zob. aneks.

Przeszkody nie stanowiły też sejmiki elekcyjne i deputackie⁵³. Jeśli chodzi o sąd grodzki, to utrzymano prawidłową praktykę z poprzedniego okresu. Nie zdarzyło się też, by roki starościńskie odroczone z powodu sejmiku innego niż przedsejmowy⁵⁴.

Drugą fazę od trzeciej odróżniało zachowanie podsądnych. Po 1594 r. pozwani podważali oficjalną interpretację prawa i w podnoszonych ekscepcjach przekonywali, że urząd nie powinien orzekać w związku ze zjazdami posejmowymi, elekcyjnymi i deputackimi. Powoływali się przy tym na brzmienie ustawy z 1590 r., w której posłużono się ogólnym terminem „sejmik powiatowy”. Stosując korzystną wykładnię rozszerzającą dowodzili, że normę należało stosować wobec wszystkich sejmików⁵⁵. Czasem odwoływali się również do

53 Sejmiki deputackie: CC 807 (1595); CC 809 (1596); CC 811 (1597); CC 813 (1598); CC 815 (1599); CC 817 (1600); CC 822 (1602); CC 825 (1603); CC 828 (1604); CC 830 (1605); CC 835 (1608); CC 837 (1609); CC 839 (1610); CC 843 (1612); CC 845 (1613); CC 848 (1614); CC 850 (1615); CC 853 (1616); CC 856 (1617); CC 860 (1618); CC 862 (1619). W latach 1591, 1592 urząd nie orzekał ze względu na epidemii, w 1606 i 1607 – z uwagi na rokosz, w 1611 – z powodu sejmu, zaś w 1620 starostwo wakowało. CC 794 (1591); CC 797 (1592); CC 832 (1606); CC 833 (1607); CC 841 (1611); CC 864 (1620). Sejmiki elekcyjne: CC 810 (1597); CC 830 (1605); CC 831 (1606); CC 839 (1610); CC 856 (1617); CC 861 (1619).

54 Sejmik przedsejmowy i sejm walny przywoływano zwykle w motywie limity roków sądowych.

55 4 sierpnia 1593 r. pozwany stwierdzał (odnośnie do s. elekcyjnego), że *se nihil iuridicum pati debere in officio praesenti, ex rationibus infra allegatis. Prima ratio, quod statuta et constitutiones Regni Poloniae de eiusmodi celebratione et iudicandarum causarum quarumcunque ante conventum particularem una septimana in silentio permanere debet prout lucidius ex eiusmodi constitutione constat in facie officii praesenti reproducta, quod et tempore sub celebratione conventi particularis omne officium et iudicium celebrari non debet et a causis supersederet. Altera ratio, quod generaliter constitutiones et statuta Regni de omnibus ferme conventibus declarant, quibus pars citata probat constitutiones neminem vero excipit, nam exceptiones de conventibus tam generalibus quam particularibus non sint expresse positae verum generaliter de omnibus conventibus statutum est, iure publico expressa vero in iure nocent, non expressa non nocent, particularitas vero in universali includitur et generalitas in particulari non includitur*. CC 800, s. 1375-1385. Z kolei 21 kwietnia 1595 r. pozwany dowodził (w związku ze zjazdem posejmowym), że *se ad praesens coram officio praesenti terminum habere non posse obstante conventu particulari Prossoviensi pro feria tertia proxime ventura vigore literarum Sacrae Regiae Maiestatis tum et constitutionum Regni incidente, constitutiones vero vetant exercere quaevis iudicia ante conventus eiusmodi una integra septimana, eo quod magis arduum est tractare publica negotia quam privata eiusmodique conventus particularis non simpliciter, sed auctoritate conventus generalis propter concludenda ea, quae in proxime conventu generali non sunt sortita suum effectum indictus est et non frustra sed ob vigentes Reipublicae causas*. CC 805, s. 521-530. Wyraźnie do wykładni językowej (z jednoczesnym odniesieniem do celu regulacji) odwoływał się w duplice pozwany 7 września 1598 r. (s. deputacki): *Ex adverso memoratus citatus sinistrum opinionem citati [ss] qua oblique sensum genuinum constitutionis publicae interpretari conatur confutando allegavit et iuridice deduxit iura quaevis tam publica quam privata non in alium sensum quam prout in se sonant vertenda esse. Eiusdem etenim est valoris conventus praesens proxime instans prout et alii conventus particulares legibus Regni privilegiati conventus generalis Regni antecedentes. Si quidem in praesenti conventu prout et in reliquis nobilitas Regni convenire solet ex debito officii sui. Ad haec in conventu praesenti etiam publica non vero privata tractantur, nullam denique distinctionem nec exceptionem constitutio praefata eorundem conventuum fecit, sed generaliter omnes comprehendit*. CC 813,

innych argumentów, zaznaczając chociażby przedmiot obrad sejmiku (sprawy publiczne)⁵⁶. Ich opór prowadził często do kondemnaty *in lucro*. W konsekwencji odmowy odpowiedzi na żądanie powoda pozwani przegrywali tak, jakby w grodzie nie pojawili się w ogóle⁵⁷.

Urząd, wbrew wykładni językowej, podkreślał, że konstytucja odnosiła się wyłącznie do sejmików przedsejmowych⁵⁸. Wspomagał się przy tym wykładnią systemową i przywoływał m.in. ustawę z 1589 r., która stanowiła o upływie dwóch tygodni po zakończeniu sejmu, a nie sejmiku⁵⁹. Opisana wyżej interpretacja nie była odosobniona – przyjął ją również Trybunał Koronny,

s. 732-7. Zob. też fragment dupliki pozwanego z 20 kwietnia 1595 r. (s.posejmowy): *constitutioque praememorata generalis est et ad omnes conventus refertur nec declarat ad quos conventus referri debeat, nam in toto nihil excluditur ac in generalibus semper specialia insunt publicumque ius ad statum Reipublicae spectat et privatum a nomine interpretari nequit*. CC 805, s. 499-506. Zob. też np. CC 807, s. 50-64, 75-84, 98-116 (1595); CC 809, s. 521-540 (1596; protestacja pełnomocnika powoda); CC 816, s. 921-932 (1600); CC 825, s. 64-71, 93-100 (1603).

56 Tytułem przykładu w sprawie z 1600 r. pozwany podkreślał, że na sejmiku posejmowym, zwołanym na mocy postanowienia sejmu i uniwersałem królewskim, miano obradować o sprawach istotnych dla państwa (zagrożenie najazdem). CC 816, s. 921-932. Zob. też CC 805, s. 499-506 (1595; podobna argumentacja dla zjazdu posejmowego, na którym szlachta miała zatwierdzić podatki; pozwany zacytował zasadę *quod omnes tangit ab omnibus debet approbari*); CC 807, s. 50-64, 75-84 (1595; s. deputacki); CC 825, s. 93-100 (1603; j/w); CC 831, s. 2159-2163 (1606; s. posejmowy).

57 Zob. np. CC 800, s. 1375-85 (1593); CC 801, s. 266-283 (dwa wpisy; 1593); CC 805, s. 521-530 (1595); CC 816, s. 916-921 (1600); CC 825, s. 193-198 (1603). Zob. też CC 809, s. 521-540 (1596; kondemnata *in evasione* powoda).

58 4 sierpnia 1593 r. (s. elekcyjny): *eo attento, ex quo constitutio Regni per citatam partem allegata non refertur nisi ad conventum particularem, qui ante conventum Regni generalem antecedere debet*. CC 800, s. 1375-85. 7 września 1593 r. (s. deputacki): *eo attento, quod non prohibita est facultas celebrationis terminorum causarum officii tantummodo sub conventu particulari, qui conventum generalem praecedit*. CC 801, s. 266-283. Zob. też dekret z 20 kwietnia 1595 r. (s. posejmowy): *eo attento, cum conventus modernus ratione contributionum publicarum per Sacram Maiestatem Regiam compositus non refertur ad conventum generalem, sed extraordinarie propter exactorem et dispensatorem contributionum publicarum palatinatus Cracoviensis est compositus*. CC 805, s. 499-506 (tak samo w CC 805, s. 521-530). W dekrete z 7 września 1598 r. urząd stwierdzał wprost (s. deputacki): *eo attento, quandoquidem constitutio de limitandis iudiciis quibusvis non ad conventicula electionis deputati verum ad ea, quae comitia generalia antecedi solent extenditur*. CC 813, s. 732-737. Zob. też przyp. 60. Za zbyt definitywne trzeba uznać zdanie umieszczone w dekrete z 10 września 1599 r. (s. deputacki) jakoby *conventus electionis iudicum deputatorum Tribunalis Regni iudiciis quibusvis, cum ea duntaxat conventionibus particularibus conventionem generalem praecedentibus iuxta expressa verba constitutionis* [podkr. K.G.] *sistuntur, praeiudicare nequit*. CC 815, s. 1958-1961 (podobnie w CC 816, s. 916-921 [1600]; CC 825, s. 64-71 [1603]). Zob. też CC 807, s. 75-84, 98-116 (1595); CC 815, s. 1964-1968 (1599); CC 816, s. 921-947 (1600; cztery wpisy); CC 825, s. 93-100, 193-198 (1603); CC 831, s. 2159-2163 (1606).

59 5 września 1595 r. (s. deputacki): *eo considerato, quoniam constitutionis posterioris [z 1590 r. – K.G.] sensus ex subsequenti contextu anterioris constitutionis declaratur, ubi iudicia non in arctiori tempore quam in duabus septimanis post conventum generalem reassumenda esse, lex iubet non de alio conventu particulari quam de eo, qui ante conventum generalem solet celebrari, non autem de congregatione nobilitatis ad eligendum iudicem ordinarium pro Tribunali Regni intellegendum esse*. CC 807, s. 50-64.

na którego jednolitą linię orzeczniczą zaczęto się w Krakowie powoływać od 1596 r.⁶⁰. Oczywiście na takim samym stanowisku stała zwykle strona powodowa przedstawiająca swoje racje w replice⁶¹, aczkolwiek zdarzało się, że jej argumentacja sięgała zbyt daleko, np. odmawiała sejmikowi charakteru publicznego⁶².

Trzecia faza, której początek można datować na pierwsze lata XVII w., nie różniła się w zasadzie od poprzedniej. Praktyka ustalona w latach 90. XVII w. została utrzymana. Pozwani przestali natomiast kwestionować praktykę urzędu. Od początku stulecia ekscepcje wniesiono z okazji dwóch zjazdów – w 1603 (s. deputacki) i 1606 r. (s. posejmowy)⁶³. Jurysdykcji nie limitowano

⁶⁰ Pierwszy odnaleziony przykład pochodzi z 3 września 1596 r. (s. deputacki): *Ideo officium praesens ex debito officii sui praesidens celebrationi terminorum praesentium querellarum et antiquitus censendo imminet electionem iudicis Tribunalis, prout conventus particulares generalem conventionem antecedentes non impedire iuxta praescriptum constitutionis Regni et interpretationem ipsius per plurima praeiudicata Iudicii Tribunalis celebrationem eorundem terminorum querellarum, immo eiusmodi terminos antea actis annis semper antea iudicando*. CC 809, s. 521-540. Zob. też CC 813, s. 732-737 (1598); powołanie nieokreślonego orzecznictwa krakowskiego urzędu grodzkiego w replice powoda).

⁶¹ CC 805, s. 521-30 (1595); CC 807, s. 50-64, 75-84 (1595); CC 816, s. 916-921, 932-47 (1600; cztery wpisy); CC 825, s. 64-71, 93-100 (1603); CC 831, s. 2159-2163 (1606). W sprawie z 1600 r. (s. posejmowy), powód słusznie zauważył w tryplie, że konstytucja z 1589 r. wyraźnie nakazywała wznowienie jurysdykcji po dwóch tygodniach po zakończeniu sejmu, nie wspominając nic o sejmiku posejmowym. CC 816, s. 921-32. Zob. też CC 809, s. 521-540 (1596; kontrowersja strony pozwanej w odpowiedzi na protestację powoda).

⁶² Na przykład 4 sierpnia 1593 r. (s. elekcyjny): *Altera vero ratio, quod constitutio de non celebrandis sub tempus conventus particularis quibusvis iudiciis, non ad terminos querellarum, in quibus causa praesens privilegiata ad inscriptionem vertens incidit, verum duntaxat ad terminos terrestres sive castrenses iudiciales refertur, ipsa constitutione id per expressum dictante*. Dalej przechodził już do zasadnych argumentów: *Dato non tamen concessio etiam si constitutio ipsa etiam ad terminos querellarum se extendere debent [s], quod minime conceditur, tamen quia iudicia duntaxat sub tempus conventus particularis conventum generalem ex iure et consuetudine ipsa praecedentis constitutio allegata silere iuxta suum genuinum sensum vult, praesens ante conventus non particulares [s] verum duntaxat ex placito illustris et magnifici domini palatini Cracoviensis pro eligendo iudice sit inductus, quo stante iudicia silere minime debent. Proinde ipsa constitutio de supersedendo ab iudiciis allegata, eo potissimum, quod is idem citatus eodem conventui non intersit, immo hic personaliter compareat*. CC 800, s. 1375-1385; 20 kwietnia 1595 r. (s. posejmowy): *Si quidem conventus is privatus non praecedit conventum generalem Regni de qualibus solummodo constitutio Regni intelligenda est, imminens vero conventus tantummodo ad eligendum exactorem contributionis est privatim compositus non omnibusque interest se praesentes sistere in eodem conventu particulari exceptis iis, qui esse cupierint [s] exactores*. CC 805, s. 499-506. Podobnie w: CC 805, s. 521-530 (1595; s. posejmowy); CC 807, s. 98-116 (1595; s. deputacki). Zob. też CC 813, s. 732-737 (1598); CC 816, s. 916-921 (1600). W sprawie z 1595 r. (s. deputacki) powód posunął się nawet do stwierdzenia, że *constitutio Regni non de eiusmodi congregatione nobilium pro deputando iudice terrae Cracoviensis ad Tribunal Regni verum de conventu particulari qui conventum generalem praecedere debet est interpretandum, maxime autem cum congregatio praesens non pro conventu particulari habetur*. CC 807, s. 75-84. W innej autor określił sejmik deputacki mianem *conventio privata, non autem publica*. CC 807, s. 98-116.

⁶³ Zob. przyp. 55, 56 i 57.

też w związku z partykularnymi zjazdami nadzwyczajnymi, jak np. sejmikiem zwołanym przez wojewodę krakowskiego do Krakowa w sprawie obrony (9-10 sierpnia 1618 r.), czy okazowaniem pod Kazimierzem (1 maja 1619 r.)⁶⁴.

Warto zwrócić uwagę na wykładnię terminów ustalonych w konstytucjach z 1589 i 1590 r.⁶⁵ Nakazywały one zawieszenie jurysdykcji „tydzień” przed sejmikiem i utrzymanie limity „do dwu niedziel” (tygodni) po zakończeniu sejmu. Na 15 przypadków, w których udało się ustalić czas bez jurysdykcji (między limitą a sejmikiem przedsejmowym), w 6 wynosił on sześć dni, w 6 zaś – siedem takich dni⁶⁶. W 2 przypadkach czas ten był dłuższy (1598 – dziesięć; 1602/1603 – osiem dni), przy czym w drugim z nich należy chyba zrzucić to na karb okresu świątecznego. Na tej podstawie można stwierdzić, że sześć dni uznawano za wymagane minimum a przerwa w istocie stanowiła „tydzień” (zwykle sześć lub siedem dni). Zaledwie raz naruszono tę regułę – w 1616 r. (pięć dni), co nie spotkało się jednak z jakimikolwiek protestacjami szlachty.

W większości (12) z 17 weryfikowalnych przypadków⁶⁷, odstęp między dniem zakończenia sejmu a reasumpcją jurysdykcji urzędowej wynosił czternaście dni. Nawet jeśli był nieco krótszy (w 1 przypadku – dziesięć, w 3 – trzynaście dni), nie budziło to kontrowersji wśród stron. Przypuszczalnie właśnie trzynaście dni należy traktować jako wymagane minimum. Podobnie jak wyżej, w urzędzie krakowskim starano się limity nie przedłużać – odnaleziono zaledwie jedną taką sytuację (1606 r. – szesnaście dni), ale należy ją chyba wiązać z przypadającymi pod koniec świątami kościelnymi (3 i być może też 4 maja).

Podsumowując, po ustabilizowaniu praktyki na oficjalną wykładnię zasady zawieszenia jurysdykcji z okazji sejmiku lub sejmu (uregulowanej w 1589 i 1590 r.) składały się cztery reguły:

- 1) limita dotyczyła roków starościńskich (sądu grodzkiego) oraz urzędowych i nie obejmowała kancelarii grodzkiej;
- 2) jurysdykcję zawieszano wyłącznie w związku z sejmikiem przedsejmowym oraz sejmem walnym;
- 3) sądownictwa nie zawieszano w przypadku pozostałych sejmików: posejmowych, elekcyjnych, deputackich i innego rodzaju, niezależnie od przedmiotu obrad⁶⁸;

⁶⁴ CC 859 (1618); CC 861 (1619).

⁶⁵ Zestawienie zob. w aneksie. Tekst ustaw w przyp. 26 i 27.

⁶⁶ Do tego można dołączyć limitę poprzedzającą sejmik posejmowy z 1591 r., która również objęła siedem dni bez jurysdykcji (5–11 marca). Zob. aneks.

⁶⁷ Poza sytuacjami, w których w ogóle nie doszło do zawieszenia roków urzędowych na czas sejmu, odrzucono również przypadek z lat 1607–1608, kiedy z powodu wydarzeń rokoshowych jurysdykcję przywrócono dopiero po roku od zakończenia sejmu z 1607 r. Zob. aneks.

⁶⁸ Przy czym oczywiście zawsze mogło się zdarzyć, że roków nie celebrowano podczas sejmiku z innych przyczyn, np. przypadającego święta kościelnego lub limity spowodowanej epidemią.

- 4) czas limity przed sejmikiem wynosił co do zasady tydzień, a reasumpcji po sejmie walnym – dwa tygodnie, ale terminów nie trzymano się bezwzględnie i dopuszczano niewielkie odstępstwa, co nie budziło sprzeciwu podsądnych.

W zbadanym okresie łączny czas limity wahał się od siedemdziesięciu sześciu do nawet stu jedenastu dni, a średnia dla 13 przypadków wyniosła w zaokrągleniu dziewięćdziesiąt jeden dni (trzy miesiące)⁶⁹. Ponadto nie odbywały się roki sądu grodzkiego, zwykle dwa, a w skrajnych przypadkach nawet trzy. Podsumowując, złożenie sejmu prowadziło do zawieszenia jurysdykcji grodzkiej na około ćwierć roku.

Konkluzje

Prawo regulujące zawieszenie jurysdykcji w związku ze zjazdem publicznym nie było precyzyjne. W konsekwencji dużo zależało od jego interpretacji. Urzędnicy posiłkowali się przede wszystkim wykładnią systemową. Podkreślali związek ustawy z konstytucjami z lat 1538 i 1589⁷⁰. Uwzględniali oczywiście cel zasady (umożliwienie szlachcie partycypacji w życiu politycznym), ale rozumieli go bardzo wąsko i wykluczali zastosowanie reguły wobec zjazdów innych niż sejmik przedsejmowy i sejm⁷¹. Być może mieli świadomość negatywnego wpływu rozszerzenia zasady na efektywność sądownictwa.

Trudno jednak odmówić racji i drugiej stronie. Elekcja kandydata na ziemski urząd sądowy, wybór deputata czy wreszcie dyskusja na sejmiku posejmowym były immanentnie związane z życiem politycznym w danej ziemi, nie mówiąc już o tym, że przedmiot obrad na zjeździe elekcyjnym czy deputackim często wykraczał poza zasadniczą funkcję. Brak limity formalnie pozbawiał szlachtę możliwości uczestniczenia w takim sejmiku, a zajmowano się tam czasem sprawami niezwykle istotnymi (np. uchwalenie poboru wziętego „do braci”)⁷².

⁶⁹ Przeanalizowano 13 przypadków. Z obliczeń wyłączono przypadek z 1607/1608 r., kiedy z powodu wydarzeń rokoszowych łączny czas zawieszenia roków urzędu wyniósł 445 dni (blisko 15 miesięcy). Zob. aneks.

⁷⁰ Zob. np. CC 807, s. 50-64 (1595).

⁷¹ Podobnie A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 38. Przypuszczał on, że celem ustawy z 1590 r. było „wyraźne rozdzielenie zjazdów z okazji roczków sądowych i sejmików” oraz „usprawienie sejmikowych obrad i zapewnienie im stosownej frekwencji”. Podniósł również kwestie praktyczne, mianowicie potrzebę zapewnienia gospód zgromadzonej szlachcie (oczywiście dotyczyło to przypadku, gdy zjazd i sądy celebrowano w tym samym miejscu). Słusznie odrzucił nieuprawnioną tezę W. Sokołowskiego, jakoby ustawa miała na celu „zapobieżenie »urabiania« opinii publicznej i stanowisk szlachty jeszcze przed złożeniem sejmików przedsejmowych”. (*Politycy schyłku Złotego Wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzyści w latach 1574–1605*, Warszawa 1997, s. 62).

⁷² Zwrócił na to uwagę pozwany wiosną 1600 r. twierdząc (odnośnie do s. posejmowego): *quod vero actor allegat constitutionem praefatam de iis tantum conventibus particularibus qui conventum generalem praecedere solent intelligi debere, id ipsum iuvare nequit, siquidem eaedem literae universales*

Na korzyść argumentujących w ten sposób pozwanych przemawiała nie tylko wykładnia teleologiczna, ale też (a właściwie przede wszystkim) literalna, do której zresztą odwoływali się najczęściej⁷³.

Oficjalną wykładnię, popartą przez Trybunał Koronny, należy uznać za korzystną przede wszystkim dla funkcjonalności ziemskiego wymiaru sprawiedliwości. Przyjęcie interpretacji rozszerzającej stosowanie zasady na pozostałe sejmiki wydłużyłoby ten okres nawet o kilka tygodni w skali roku. Niewątpliwie jednak stanowisko urzędników naruszało w jakimś stopniu wolności szlacheckie.

Samą instytucję limitowania jurysdykcji należy ocenić negatywnie, ponieważ chroniąc prawa nielicznych pozbawiała dostępu do wymiaru sprawiedliwości duże grono zainteresowanych na wcale długi okres. Dotyczyło to zarówno urzędu, jak i sądu grodzkiego⁷⁴. Uwzględniwszy cel tej instytucji, można postawić tezę, że najlepszym rozwiązaniem byłoby:

- 1) zniesienie jej obowiązywania odnośnie do sejmu, w którym uczestniczyli przecież wyłącznie posłowie i senatorowie, oczywiście z zachowaniem prawa do odroczenia przez nich terminu w sądzie⁷⁵;
- 2) rozszerzenie zasady na pozostałe sejmiki.

W 1677 r. „dla prędszego dochodzenia sprawiedliwości” wprowadzono jedynie pierwszy z postulatów. Odnośnie do sejmików żadnej decyzji nie podjęto⁷⁶.

---

et conventum generalem in Nova Civitate Corczyn indictum et maius negotium Reipublicae, quam in antea actis conventibus particularibus, in quibus solummodo electio nunciorum et introductio rerum ex necessitate Reipublicae fieri consueverat, in futuro vero imminetia pericula providenda et generalis motio atque monstratio in vim supplementi conventus generalis praeteriti constitui possunt in se continent, quibus obstantibus pro privatia censi haud quaque possunt. CC 816, s. 921-932.

⁷³ Nie można zapominać, że za próbami pozwanych stały często przyczyny prozaiczne – chęć wydłużenia postępowania i odwleczenia ostatecznego wyroku.

⁷⁴ Trzeba pamiętać, że nie była to jedyna legalna podstawa limitowania roków sądowych i urzędowych. Można do nich zaliczyć także soboty i święta kościelne, epidemie i zwołanie pospolitego ruszenia. K. Górski, op. cit., s. 132-154.

⁷⁵ Problem stanowiłaby wówczas nieobecność urzędników sądowych (ziemskich i grodzkich, w tym starostów) ze względu na uczestnictwo w obradach sejmowych. Jego rozwiązanie wymagałoby już zmian systemowych, szczególnie obowiązku osobistego celebrowania roków sądowych. Kwestię ewentualnej konieczności osobistego stawiennictwa strony na sądzie sejmowym rozwiązywała dyktacja *pro maiori*.

⁷⁶ Bez zbadania praktyki po 1677 r. nie sposób rozstrzygnąć o stosowaniu tej ustawy wobec sejmików przedsejmowych. Zdaniem niektórych konstytucja, zgodnie z jej literalnym brzmieniem, dotyczyła wyłącznie sejmu. Wbrew pozorom, nie było to rozwiązanie nielogiczne. Jak już wspomniano szlachta realizowała się politycznie przede wszystkim na sejmikach, a zapewnienie szlachcie możliwości uczestnictwa w zjazdach przedsejmowych było istotniejsze niż w samym sejmie. Zob. np. J. Rafacz, op. cit., s. 40; W. Krieger, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991, s. 15; M. Zwierzykowski, op. cit., s. 92. Zagadką pozostaje, dlaczego na takie rozwiązanie zdecydowano się tak późno, skoro gotowy wzorzec znajdował się w III Statucie Litewskim (1588).

Powzięte ustalenia potwierdzają nadto tezę, że w systemie prawno-politycznym Korony rzeczywiście rozróżniano sejmiki według kryterium celu zwołania. W świetle zbadanej praktyki funkcja zjazdu była relewantna prawnie, ponieważ decydowała, czy sejmik stanowił przeszkodę dla funkcjonowania ziemskiego wymiaru sprawiedliwości. Bynajmniej nie przeczy to powszechnie przyjętej w nauce tezie Adama Lityńskiego o jedności sejmiku⁷⁷. Różnice dotyczące wpływu na sądownictwo czy np. podmiotu kompetentnego do zwołania zjazdu stanowiły po prostu pochodne tych funkcji.

Odchodząc od głównego przedmiotu rozważań można zaznaczyć, że przytaczana wyżej argumentacja sędziów i stron świadczy o stosowaniu w procesie interpretacji prawa ziemskiego (w tym wypadku – stanowionego) wykładni, które określić można literalną, celowościową i systemową. Pomimo archaicznej (w stosunku do dzisiejszej) techniki prawodawczej wykorzystywane metody dekodowania norm z przepisów prawa nie odbiegały zatem od stosowanych współcześnie.

Warto jeszcze odnotować przypadek wyraźnego odwołania się przez krakowski urząd grodzki do interpretacji prawa dokonanej w wyroku Trybunału Koronnego (przyp. 60). Jest to jeden z wielu odnalezionych przez autora przykładów praktycznego traktowania orzecznictwa jako źródła interpretacji norm prawnych, a czasem nawet jako źródła prawa⁷⁸.

Zgłębienie problematyki wykładni prawa ziemskiego oraz prawotwórczej i interpretacyjnej roli judykatury w przedrozbiorowej Koronie stanowi niewątpliwie istotny postulat badawczy. To zagadnienia kluczowe dla ustalenia treści każdej normy prawa ziemskiego. Dobrze poznać ją można wyłącznie poprzez badanie źródeł praktyki stosowania prawa.

77 A. Lityński, *Z problematyki klasyfikacji...*, s. 94; Idem, *Szlachecki samorząd gospodarczy...*, s. 22-23, 34. Cel zwołania sejmiku nie wykluczał podjęcia podczas obrad innych, legalnych i ważnych postanowień i uchwał. Jak stwierdził Lityński, funkcja zjazdu rodziła „jedynie »powinność«, ale nie »konieczność« obradowania nad określonymi sprawami” (*Z problematyki klasyfikacji...*, s. 98).

78 Szersze rozważania poświęcone prawotwórczej roli orzecznictwa sądów w przedrozbiorowej Koronie zob. B. Lesiński, *Prejudykaty jako źródło prawa ziemskiego w dawnej Polsce*, „Czasopismo Prawno-historyczne” 1990, t. 42, z. 1-2, s. 9-49.

ANEKS

Tabela 1. Zestawienie limit sądu i urzędu grodzkiego wynikających z sejmiku przed- lub posejmowego oraz sejm

Lp.	Ostatni dzień jurysdykcji urzędu grodzkiego (dzień limitowania)	Sejmik przedsejmowy	Odstęp pomiędzy limitą roków urzędu a sejmikiem (w dniach) ¹	Sejm	Sejmik posejmowy	Reasumpcja jurysdykcji urzędu grodzkiego	Odstęp pomiędzy zakończeniem sejm a reasumpcją (w dniach)	Łączny czas zawieszenia jurysdykcji (w dniach)	Przypadki roki sądu grodzkiego (łącznie)
1.	roków urzędu nie limitowano	3 lutego 1589	n/d	6 marca – 23 kwietnia 1589	brak	n/d	n/d	n/d	2 ²
2.	roków urzędu nie limitowano	13-15 lutego 1590	n/d	8 marca – 21 kwietnia 1590	brak	n/d	n/d	n/d	2 ³
3.	30 października 1590 5 marca 1591	6-9 listopada 1590	6	2 grudnia 1590 – 16 stycznia 1591	12-13 marca 1591	19 listopada 1590 15 marca 1591 ⁴	n/d	28 (19+9)	2 ⁵
4.	n/d ⁶	8-12 sierpnia 1592	n/d	7 września – 20 października 1592	brak	n/d	n/d	n/d	2 ⁷

1 W przypadku wszystkich odstępów liczono dni pomiędzy limitą a rozpoczęciem sejmiku (wyłącznie), zakończeniem sejm a reasumpcją (wyłącznie). Podobnie w przypadku łącznego czasu zawieszenia jurysdykcji.

2 Roki przypadające 1 marca i 12 kwietnia 1589 r. nie odbyły się, ale brakuje wpisu limity. Uwzględniono wyłącznie roki przypadające między sejmikiem przedsejmowym a końcem sejm.

3 Roki przypadające 14 marca i 25 kwietnia 1590 r. nie odbyły się, ale brakuje wpisu limity. Uwzględniono roki przypadające między sejmikiem przedsejmowym a okresem 2 tygodni po zakończeniu sejm.

4 Jurysdykcji urzędowej nie sprawowano w dniach 31 października – 18 listopada 1590 r. Nie zawieszono jej podczas sejm, ale limitowano przed sejmikiem posejmowym. Formalnego zawieszenia dokonano 5 marca 1591 r., a urząd nie orzekał w dniach 5 – 14 marca 1591 r.

5 Roki przypadające 21 listopada 1590 r. i 2 stycznia 1591 r. nie odbyły się, ale brakuje wpisu limity.

6 Urząd grodzki był zamknięty z powodu epidemii od 14 lipca 1592 r. do 11 stycznia 1593 r. (kancelaria od 24 lipca do 5 stycznia).

7 Roki przypadające 12 sierpnia i 23 września 1592 r. nie odbyły się, ale brakuje wpisu limity (epidemia – zob. przyp. 7).

5.	24 marca 1593	koniec marca lub początek kwietnia 1593 ⁸	n/n	4 maja – 16 czerwca 1593	brak	5 kwietnia 1593 ⁹	n/d	11	2 ¹⁰
6.	29 grudnia 1594 ¹¹	5 stycznia 1595	7	6 lutego – 21 marca 1595	25 kwietnia 1595	4 kwietnia 1595	14	95	2 ¹²
7.	26 lutego 1596 ¹³	4 marca 1596	7	26 marca – 8 maja 1596	brak	22 maja 1596	13	86	2 ¹⁴
8.	15 stycznia 1597	23-27 stycznia 1597	7	10 lutego – 25 marca 1597	brak	9 kwietnia 1597	14	83	2 ¹⁵
9.	30 stycznia 1598	10 lutego 1598	10	2 marca – 16 kwietnia 1598	brak	27 kwietnia 1598	10	86	2 ¹⁶
10.	n/d ¹⁷	17 stycznia 1600 3 lutego 1600 (powtórny)	n/d	9 lutego – 22 marca 1600	15 maja 1600	6 kwietnia 1600	14	n/d	2 ¹⁸

8 Jeśli przyjąć praktykowany w innych przypadkach odstęp 6 lub 7 dni między limitą a rozpoczęciem sejmiku, to szlachta zjechała się do Proszowic najprawdopodobniej 31 marca lub 1 kwietnia 1593 r.

9 Jurysdykcji urzędowej nie sprawowano w dniach 25 marca – 4 kwietnia 1593 r. Nie zawieszono jej podczas sejmiku.

10 W obu przypadkach (21 kwietnia i 2 czerwca 1593) jako przyczynę limity podano odpowiednio nadchodzący i trwający sejm.

11 Brak formalnej limity.

12 W obu przypadkach (11 stycznia i 22 lutego 1595) jako przyczynę limity podano odpowiednio miniony sejmik i trwający sejm.

13 26 lutego 1596 r. urząd nie rozpatrywał żadnych spraw, stąd w obliczeniu odstępu potraktowano go jako należący do przerwy.

14 W obu przypadkach (6 marca i 17 kwietnia 1596) jako przyczynę limity podano odpowiednio nadchodzący i trwający sejm.

15 W obu przypadkach (5 lutego i 19 marca 1597) jako przyczynę limity podano odpowiednio nadchodzący i trwający sejm.

16 W obu przypadkach (18 lutego i 1 kwietnia 1598) jako przyczynę limity podano odpowiednio nadchodzący i trwający sejm.

17 Od 18 października 1599 r. urząd i kancelaria pozostawały zamknięte z powodu zarazy. Tę drugą otwarto 27 stycznia 1600 r., ale rok urzędu pozostały w zawieszeniu ze względu na sejm.

18 2 lutego sąd limitowany na przypadające święto Oczyszczenia Najświętszej Maryi Panny. 15 marca 1600 r. jako podstawę wskazano trwający sejm.

cd. Tabela 1.

Lp.	Ostatni dzień jurysdykcji urzędu grodzkiego (dzień limitowania)	Sejmik przedsejmowy	Odstęp pomiędzy limitami roków urzędu a sejmikiem (w dniach) ¹	Sejm	Sejmik posejmowy	Reasumpcja jurysdykcji urzędu grodzkiego	Odstęp pomiędzy zakonowaniem sejmum a reasumpcją (w dniach)	Łączny czas zawieszenia jurysdykcji (w dniach)	Przypadki roku sądu grodzkiego (łącznie)
11.	n/d ¹⁹	połowa grudnia 1600	n/d	30 stycznia – 13 marca 1601	brak	28 marca 1601	14	n/d	2 ²⁰
12.	24 grudnia 1602	2 stycznia 1603	8	22 stycznia – 5 marca 1603	brak	20 marca 1603	14	85	2 ²¹
13	9 grudnia 1604	16 grudnia 1604	6	20 stycznia – 3 marca 1605	brak	18 marca 1605	14	98	2 ²²
14.	8 lutego 1606	16 lutego 1606	7	7 marca – 18 kwietnia 1606	3 czerwca 1606	5 maja 1606	16 ²³	85	2 ²⁴
15.	28 marca 1607	5 kwietnia 1607 (nie odbył się)	7	7 maja – 16 czerwca 1607	2 sierpnia 1607	16 czerwca 1608 ²⁵	365	445	2 (10) ²⁶

¹⁹ 20 października 1600 r. limitowano z powodu epidemii roku urzędowe. 5 stycznia 1601 r. wiceserent wznowił jurysdykcję po epidemii i jednocześnie od razu limitował rok ze względu na sejmik i nadchodzący sejm walny.

²⁰ Rok przypadające 10 stycznia 1601 r. nie odbyły się, ale brakuje wpisu limity. 14 lutego 1601 r. jako przyczynę podano trwający sejm.

²¹ W limicie z 29 stycznia 1603 r. jako przyczynę podano trwający sejm, z kolei 12 marca 1603 r. – brak upływu dwóch tygodni po jego zakończeniu.

²² W obu przypadkach (12 stycznia i 23 lutego 1605) jako przyczynę limity podano odpowiednio nadchodzący i trwający sejm.

²³ Opóźnienie przywrócenia jurysdykcji miało zapewne związek z przypadającymi świętami (3 i być może również 4 maja).

²⁴ W limicie z 8 marca 1606 r. jako przyczynę podano trwający sejm, z kolei 19 kwietnia 1606 r. – brak upływu dwóch tygodni po jego zakończeniu.

²⁵ W skutek rokосу, w który uwikłany był starosta krakowski, po sejmie 1607 r. urząd grodzki nie wznowił działalności, przez co łączny czas limity wyniósł ostatecznie blisko 15 miesięcy, a dokładnie – 445 dni.

²⁶ W limicie z 2 maja 1607 r. jako przyczynę podano nadchodzący sejm, z kolei 13 czerwca 1607 r. (a więc jeszcze podczas sejmum) akt rokосowy. W nawiasie liczbę roków uzupełniono o te, które przypadły wskutek zamknięcia grodu z powodu rokосу. Należy jednak podkreślić, że pierwsze rokи sądowe odbyły się jeszcze później, dopiero 18 marca 1609 r.

16.	5 grudnia 1608	13 grudnia 1608	7	15 stycznia – 26 lutego 1609	brak	13 marca 1609	14	97	2 ²⁷
17.	23 sierpnia 1611	30 sierpnia 1611	6	26 września – 7 listopada 1611	brak	22 listopada 1611	14	90	2 ²⁸
18.	29 stycznia 1613	5 lutego 1613	6	19 lutego – 2 kwietnia 1613	brak	16 kwietnia 1613	13	76	2 ²⁹
19.	n/d ³⁰	18 listopada 1613	n/d	3 – 24 grudnia 1613 (N)	14 stycznia 1614 24 marca 1614	8 stycznia 1614	14	n/d	1 ³¹
20.	15 stycznia 1615	22 stycznia 1615	6	12 lutego – 26 marca 1615	brak	10 kwietnia 1615	14	84	2 ³²
21.	2 marca 1616	8 marca 1616	5	26 kwietnia – 7 czerwca 1616	12 lipca 1616	22 czerwca 1616	14	111	3 ³³
22.	n/n ³⁴	2 stycznia 1618	n/n	13 lutego – 27 marca 1618	2 maja 1618	11 kwietnia 1618	14	n/n	2 ³⁵

27 Roki przypadające 10 grudnia 1608 r. i 21 stycznia 1609 r. nie odbyły się, ale brakuje wpisu limity.

28 W limitcie z 28 września 1611 r. jako przyczynę podano trwający sejm, z kolei 9 listopada 1611 r. – brak upływu dwóch tygodni po jego zakończeniu.

29 W obu przypadkach (13 lutego i 27 marca 1613) jako przyczynę limity podano odpowiednio nadchodzący i trwający sejm.

30 1 października 1613 r. roki urzędowe zawieszono z powodu epidemii. Limita trwała do 17 grudnia 1613 r., kiedy ze względu na ustanie zagrożenia otwarto kancelarię, a jurysdykcję urzędową natychmiast zawieszono z racji trwającego sejmu nadzwyczajnego.

31 Jako przyczynę limity z 4 grudnia 1613 r. podano epidemię.

32 W obu przypadkach (28 stycznia i 11 marca 1615) jako przyczynę limity podano odpowiednio nadchodzący i trwający sejm.

33 W trzech limitach z 23 marca, 4 maja i 15 czerwca 1616 jako przyczynę wskazano odpowiednio nadchodzący sejm, trwający sejm i brak upływu dwóch tygodni po jego zakończeniu.

34 Wpisu limity nie odnaleziono w aktach z końca 1617 r. i początku 1618 r. Można przypuszczać, że poszyt z akt serii dekretów sądu, który ją zawierał, nie zachował się.

35 Roki z 24 stycznia i 7 marca 1618 r. nie odbyły się, ale treści limity nie udało się ustalić, ponieważ poszyty z tego okresu nie zachowały się.

cd. Tabela 1.

Lp.	Ostatni dzień jurysdykcji urzędu grodzkiego (dzień limitowania)	Sejmik przedsejmowy	Odstęp pomiędzy limitami roków urzędów sejmikiem (w dniach) ¹	Sejm	Sejmik posejmowy	Reasumpcja jurysdykcji urzędu grodzkiego	Odstęp pomiędzy zakonczeniem sejmum a reasumpcją (w dniach)	Łączny czas zawieszenia jurysdykcji (w dniach)	Przepadłe rok sędu grodzkiego (łącznie)
23.	4 grudnia 1618 ³⁶	11 grudnia 1618	6	22 stycznia – 6 marca 1619	9 kwietnia 1619	20 marca 1619	13	105	3 ³⁷
24.	n/d ³⁸	wrzesień 1620	n/d	3 listopada – 11 grudnia 1620	30-31 grudnia 1620	n/d	n/d	n/d	n/d ³⁹

Źródło: opracowanie własne⁴⁰.

³⁶ Wpisu limity brakuje w luźnych poszytach akt grodzkich z końca 1618 r., odnaleziono go jednak na pierwszych stronach akt z 1619 r. (pozbawionych nagłówka z datą). Po porównaniu ostatniego wpisu z CC 860 i pierwszego z CC 861 udało się ze stuprocentową pewnością ustalić, że pierwszy (niepełny) wpis z CC 861 (w inwentarzu przypisany do 1619 r.) stanowi bezpośrednią kontynuację ostatniego (przerwanego) z CC 860, a więc pochodzi z 4 grudnia 1618 r. Dzięki temu możliwe było oznaczenie daty limity jurysdykcji urzędowej na 4 grudnia 1618 r.

³⁷ Roki z 26 grudnia 1618 r. i 6 lutego 1619 r. nie odbyły się, ale jako formalną podstawę podano odpowiednio święto oraz prywatne sprawy starosty. Nie odbyły się również rok z 20 marca 1619 r., będące na styku terminu dwóch tygodni po zakończeniu sejmum, niemniej jako przyczynę wskazano również prywatne sprawy starosty.

³⁸ Roki nie odbywały się z powodu wakatów na starostwie (Mikołaj Zebrzydowski zmarł 17 czerwca 1620 r., a jego następcą – Gabriel Tarnowski – objął urząd 13 stycznia 1621 r.). *Urzędnicy województwa krakowskiego*, nr 351, 352.

³⁹ Roki nie odbywały się z powodu wakatów na starostwie (zob. przyp. 38).

⁴⁰ Opracowano na podstawie: *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 1, passim; I. Lewandowska-Malec, op. cit., s. 16-7; K. Górski, op. cit., s. 684-90; CC 790, 791, 792 (1590); CC 793, s. 1473-4 (1591); CC 797, s. 1648 (1592); CC 798, s. 1 (1593); CC 799, s. 279-80, 281 (1593); CC 804 (1594); CC 805, s. 1 (1595); CC 808, s. 1273, 1275 (1596); CC 810, s. 336, 337 (1597); CC 812, s. 1051-2, 1053 (1598); CC 815, s. 2267-8 (1599); CC 816, s. 1 (1600); CC 817, s. 2173-4 (1600); CC 818, s. 1 (1601); CC 822, s. 3146 (1602); CC 823, s. 1 (1603); CC 828, s. 2705-6 (1604); CC 829, s. 1 (1605); CC 831, s. 1654, 1655 (1606); CC 833, s. 1844 (1607); CC 834, s. 1 (1608); CC 835, s. 2049-50 (1608); CC 836, s. 1 (1609); CC 841, s. 1406-7, 1409 (1611); CC 844, s. 841-2, 843 (1613); CC 845, s. 2166-7 (1613); CC 846, s. 1 (1614); CC 849, s. 536, 537 (1615); CC 852, s. 2346 (1616); CC 853, s. 1 (1616); CC 857 (1617); CC 858, s. 45 (1618); CC 860, s. 5053-4 (1618); CC 861, s. 1, 8-9, 37 (1619); CCR 16, s. 1097 (1590); CCR 18, s. 1842 (1592); CCR 19, s. 1 (1593); CCR 26, s. 1905-6 (1599); CCR 27, s. 1 (1600); CCR 28, s. 1-2 (1601); CCR 39, s. 2355-6, 2357-8 (1613); CCR 43 (1617).

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie, zespół Castrensia Cracoviensia:

CC 782, 785, 787, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 797, 798, 799, 800, 801, 804, 805, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 815, 816, 817, 818, 822, 823, 825, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 839, 841, 843, 844, 845, 846, 848, 849, 850, 852, 853, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 864, 1030, 1031, 1039.

CCR 16, 18, 19, 26, 27, 28, 39, 43.

Starodruki

Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego, Wilno 1744.

Źródła drukowane

Akta sejmikowe województwa krakowskiego, t. 1: 1572-1620, wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932.

Akta sejmikowe województwa krakowskiego, t. 4: 1674-1680, wyd. A. Przyboś, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963.

Iura Masoviae Terrestria. Pomniki dawnego prawa mazowieckiego ziemskiego, oprac. J. Sawicki, t. 3: 1526-1540, Warszawa 1974.

Kancelaria koronna a sejm walny. Instructuarium, wyd. i tłum. W. Krawczuk, Warszawa 1995.

Statut litewski drugiej redakcyi (1566), [w:] *Archiwum Komisji Prawniczej*, t. 7, Kraków 1900.

Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэксты – Даведкі – Каментарыі, ред. І.П. Шамякін, Мінск 1989. // *Statut Válikaga Knástva Litoŭskaga 1588. Tèksty – Davednik – Kamentary*, red. Ì.P. Šamàkin, Minsk 1989.

Volumina Constitutionum, t. 1: 1493-1549, vol. 2: 1527-1549, wyd. W. Uruszczak, S. Grodziski, I. Dwornicka, Warszawa 2000.

Volumina Constitutionum, t. 2: 1550-1609, vol. 1: 1550-1585, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005.

Volumina Constitutionum, t. 2: 1550-1609, vol. 2: 1587-1609, wyd. S. Grodziski, przedm. W. Uruszczak, Warszawa 2008.

Volumina Constitutionum, t. 3: 1611-1640, vol. 1: 1611-1626, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, przedm. W. Uruszczak, Warszawa 2010.

Volumina Legum, t. 5, Petersburg 1860.

Opracowania

- Choińska-Mika J., *Sejmiki koronne XVI–XVII wieku. Problemy badawcze*, [w:] *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII wieku. Materiały XVIII konferencji Komisji Lituanistycznej przy Komitecie Nauk Historycznych PAN w dniach 22-23 września 2009 roku*, red. U. Augustyniak, A.B. Zakrzewski, Warszawa 2010, s. 13-23.
- Górski K., *Jurysdykcja karna sądu i urzędu grodzkiego krakowskiego w latach 1585–1620. Studium z dziejów staropolskiego wymiaru sprawiedliwości*, Kraków 2021 (mps rozprawy doktorskiej).
- Kołodziej R., „Ostatni wolności naszej klejnot”. *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014.
- Kriegseisen W., *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669–1717*, Warszawa 1989.
- Kriegseisen W., *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991.
- Kutrzeba S., *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. I. Województwo krakowskie (1374-1501)*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny” 1901, seria 2, t. 15 (og. zb. t. 40).
- Lepszy K., *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w.*, [w:] *Edytorstwo źródeł historycznych*, J. Tandecki, K. Kopiński, Warszawa 2014 (załącznik 4).
- Lesiński B., *Prejudykaty jako źródło prawa ziemskiego w dawnej Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1990, t. 42, z. 1-2.
- Lewandowska-Malec I., *Sejm walny koronny Rzeczypospolitej Obojga Narodów i jego dorobek ustawodawczy (1587-1632)*, Kraków 2009.
- Lityński A., *Sejmiki w dawnej Rzeczypospolitej. Problemy badawcze*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1996, t. 48, z. 1-2.
- Lityński A., *Szlachecki samorząd gospodarczy w Małopolsce (1606–1717)*, Katowice 1974.
- Lityński A., *Z problematyki klasyfikacji sejmików ziemskich*, [w:] *Prace prawnicze*, t. 1, Katowice 1969.
- Matwijowski K., *Pierwsze sejmy z czasów Jana III Sobieskiego*, Wrocław 1976.
- Moniuszko A., *Mazowieckie sądy ziemskie (1588-1648). Organizacja – funkcjonowanie – postępowanie*, Warszawa 2013.
- Naworski Z., *Sejmik generalny Prus Królewskich 1569–1772. Organizacja i funkcjonowanie na tle systemu zgromadzeń stanowych prowincji*, Toruń 1992.
- Naworski Z., *Szlachecki wymiar sprawiedliwości w Prusach Królewskich (1454–1772). Organizacja i funkcjonowanie*, Toruń 2004.
- Olszewski H., *Praktyka limitowania sejmików*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1961, t. 13, z. 1.
- Plaża S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa – Kraków 1984.

- Płaza S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632). Część I*, Warszawa – Kraków 1987.
- Przyboś K., *Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich (1697–1763)*, Kraków 1981.
- Rachuba A., *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002.
- Rafacz J., *Dawny proces polski*, Warszawa 1925.
- Sokołowski W., *Politycy schyłku Złotego Wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzyści w latach 1574–1605*, Warszawa 1997.
- Uruszczak W., *Sejm walny koronny w latach 1506–1540*, Warszawa 1980.
- Urzędnicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. S. Cynarski, A. Falniowska-Gradowska, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1990.
- Zakrzewski A.B., *Odrębności systemu parlamentarnego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku*, [w:] *Rzeczpospolita w XVI–XVIII wieku. Państwo czy wspólnota?*, red. B. Dybaś, P. Hanczewski, T. Kempa, Toruń 2007, s. 107-28.
- Zakrzewski A.B., *Ograniczenie przez sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego monarszego prawa mianowania urzędników sądowych, XVII–XVIII w.*, [w:] *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, red. Z. Kiaupa, A. Mickievičius, J. Sarcevičienė, Vilnius 1997, s. 173-84.
- Zakrzewski A.B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. – ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000.
- Zwierzykowski M., *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2010.

STRESZCZENIE

Zawieszenie jurysdykcji w grodzie krakowskim ze względu na sejmik lub sejm w świetle praktyki przełomu XVI i XVII w.

Polskie prawo ziemskie uznawało zjazd publiczny za ważniejszy od sądu i nakazywało zawieszenie jurysdykcji na czas sejmiku lub sejmiku walnego. Zasadę stosowaną już w późnym średniowieczu unormowano w prawie pisanim dopiero w 1538 r. W świetle uchwalonej konstytucji sądy ziemskie powinny zaprzestać działalności po sejmiku przedsejmowym. Jurysdykcję reasumowano po zakończeniu sejmiku. Zasady zmieniono w latach 1589–1590. Sądy milkły odtąd tydzień przed sejmikiem i wracały po upływie dwóch tygodni od zakończenia zjazdu walnego. Reguły te obowiązywały do 1677 r., kiedy zasadę zniesiono, umożliwiając jednocześnie indywidualne odroczenie terminu w sądzie ze względu na potrzebę uczestnictwa w sejmie. Analogiczne do ustanowionej w konstytucji z 1677 r. rozwiązanie znano już wcześniej w Wielkim Księstwie Litewskim (III Statut z 1588 r.). Jurysdykcję zawieszano za pomocą tzw. limity, czyli generalnego odroczenia wszystkich terminów. Obejmowała ona wszystkie sprawy toczące się na podstawie pozwu pisemnego (proces ziemski), chyba że w limicie ustanowiono wyjątki. Zawieszenie przypuszczalnie nie dotyczyło spraw, które rozpatrywano w ramach postępowania sumarycznego (np. z terminu gwałtownego lub taktowego). Przed 1589–1590 r. w grodzie krakowskim przestrzegano postanowień ustawy z 1538 r., aczkolwiek stosowano ją wyłącznie wobec roków sądu grodzkiego. Konstytucja z 1590 r. objęła również roki urzędowe. Prawo nie od razu zaczęło stosować. Wyróżnić można trzy fazy wdrażania nowych zasad. Pierwsze lata (I) były dość chaotyczne, szczególnie dla urzędu grodzkiego. Od przełomu 1594 i 1595 r. działalność sądu i urzędu grodzkiego była już ustabilizowana (II). Rozpoczęcie sejmiku przedsejmowego niemal zawsze poprzedzało 6 lub 7 dni bez jurysdykcji urzędowej. Przywracano ją najczęściej po upływie 14 dni. Ustawa z 1590 r. stanowiła o „sejmiku powiatowym”, w grodzie termin interpretowano jednak zawężająco. W rezultacie urząd zawieszał aktywność sądową wyłącznie przed zjazdem przedsejmowym. Przeszkody dla sądu i urzędu grodzkiego nie stanowiły sejmiki posejmowe, elekcyjne i deputackie. Praktyka ta budziła sprzeciw podsądnych. Pozwani zgłaszali ekscepcje i przekonywali, że konstytucję z 1590 r. należy wyklądać rozszerzająco, tj. stosować ją wobec wszystkich sejmików. Zjawisko zanikło na początku XVII stulecia – po 1601 r. zarzuty podniesiono w przypadku zaledwie dwóch zjazdów (III). W oficjalnej interpretacji zasady, popartej stanowiskiem Trybunału Koronnego, wskazać można cztery reguły: 1) obowiązek limity dotyczył roków sądu i urzędu grodzkiego; 2) stosowano ją wyłącznie ze względu na sejmik przedsejmowy i sejm; 3) jurysdykcji nie zawieszano w związku z sejmikiem posejmowym, elekcyjnym i deputackim, niezależnie od przedmiotu obrad; 4) terminów tygodnia przed zjazdem partykularnym i dwóch tygodni po zakończeniu sejmiku należało przestrzegać, ale dopuszczalne było drobne odstępstwo od reguły. Prawo dotyczące zawieszenia sądów ze względu na sejmik i sejm było nieprecyzyjne, w związku z czym dużo zależało od

jego interpretacji. Urzędnicy dokonywali wykładni zawężającej, posiłkując się wykładnią systemową. Z kolei pozwani wskazywali na tekst (wykładnia literalna) i cel ustawy (wykładnia teleologiczna). Oficjalną interpretację należy uznać za pożyteczną dla wymiaru sprawiedliwości, ale niekorzystną dla wolności szlacheckich. Samą instytucję zawieszenia jurysdykcji w związku z sejmikiem przedsejmowym i sejmem trzeba ocenić negatywnie, ponieważ, chroniąc prawa nielicznych, na długo (średnio ćwierć roku) pozbawiała zainteresowanych dostępu do wymiaru sprawiedliwości. Jej zniesienie w 1677 r. było rozwiązaniem właściwym dla funkcjonowania sądownictwa.

SUMMARY

Suspension of Jurisdiction of Castrensial Courts of Law in Kraków Due to Sejmik or Sejm in the Light of Their Praxis at the Turn of 17th Century

Polish land law regarded a public convention (such as sejmik or Sejm) superior to judiciary, thus courts' judicial activities should be suspended during the assembly. Although it was practised in the late Middle Ages, it was not prescribed in written common law until 1538. According to the constitution of 1538, the land courts of law should cease after sejmik that precedes Sejm was held. The administration of justice resumed when the Sejm finished. These rules were in force up to the late 80s, when new laws were passed. Courts were silenced a week before sejmik (1590) and resumed two weeks after Sejm ended (1589) thereunder. The institution was abolished in 1677. From that time on only individual deferments due to participation in Sejm were possible. Rules similar to these of 1677 were in effect in the Grand Duchy of Lithuania since 1588. The judiciary activities ceased by means of so-called limitation (*limitatio*), i.e. general postponement of all dates (*termini*). The limitation encompassed every case initiated by issuing a written process (land lawsuit, *proces ziemski*), unless exceptions were laid down. Presumably the limitation did not affect cases that were conducted within the framework of summary proceedings (i.e. lacking in a written process, e.g. *terminus realis* or *terminus tactus*). Before 1589–1590 Kraków castrensial officers followed the rules established in 1538, however this law did not apply to castrensial official court's activities. The law of 1590 involved these too. Nevertheless, it was not until mid-90s when it was fully observed. In fact, three stages of adopting the new rules could be distinguished. First years (1590–1594) were quite chaotic, especially in castrensial official court of law (I). After 1594/1595 the praxis of both castrensial judicial and castrensial official courts stabilised (II). Pre-Sejm sejmik was usually preceded by 6 or 7 days without jurisdiction. Judicial activities resumed following 14 days after Sejm ended. Although the constitution of 1590 did not stated precisely which sejmiks should affect the administration of justice, Kraków officers interpreted the law narrowly. In consequence, the only sejmiks that constituted an impediment to judicial activities were those preceding Sejm (*sejmik przedsejmowy*). Post-Sejm sejmik (*sejmik posejmowy*) as well as a local assembly that

convened in order to choose candidates for judicial offices (*sejmik elekcyjny*), or to elect members of the Crown Tribunal (*sejmik deputacki*) had no effect on court proceedings. Such interpretation was objected by parties, particularly defendants. They interposed demurrers (*exceptiones*), in which they argued that the law of 1590 should be read extensively, thus applied to all kinds of sejmiks. Since the beginning of 17th century these objections appeared rarely. In 1601-1620 they concerned only two sejmiks (III). The interpretation adopted in Kraków castrensial courts was supported by the Crown Tribunal. It comprised four rules regarding the limitation: 1) it was mandatory, and was applied to both castrensial judicial and castrensial official courts of law; 2) it should be declared due to pre-Sejm sejmik and Sejm; 3) other sejmiks (including post-Sejm assembly) should not be impediment to judicial activities, irrespective of discussed matters; 4) limitation periods (i.e. a week before pre-Sejm sejmik, and two weeks after the end of Sejm) should be followed, however small deviations (1-2 days) were not usually objected by parties. To conclude, the law concerning the suspension of jurisdiction due to sejmik and Sejm was imprecise. In consequence it was particularly dependent on interpretation. Kraków officers read it narrowly. In addition they sought assistance in systematic interpretation. On the other hand, defendants pointed out the sheer text of the constitution of 1590 (grammatical interpretation) as well as the aim of the very institution (teleological interpretation). The official reading was undoubtedly favourable to the administration of justice, however one can see it as breach of rights and liberties of the privileged estate (the nobility). The institution of suspending jurisdiction due to sejmik and Sejm deserves the negative evaluation. Although protecting rights of a few, it deprived a large number of people of access to justice. When one takes into consideration the functionality of judiciary, the law of 1677 was definitely a step in the right direction.

Andrei Macuk Instytut Historii im. T. Manteuffla Polskiej Akademii Nauk
e-mail: andrei.macuk@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5684-5721

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.07

Protestacje przeciwko nowogródzkim sejmikom za panowania Augusta III (1736–1763)

ABSTRAKT

Przeciwko sejmikom nowogródzkim najczęściej protestowano w skali całego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Udało się odnaleźć 93 protestacje przeciwko sejmikom nowogródzkim za panowania Augusta III. Umożliwiło to po raz pierwszy przeprowadzenie badania tego typu dokumentów sejmikowych. Celem artykułu jest analiza protestacji przeciwko sejmikom nowogródzkim za panowania Augusta III z wyróżnieniem podobieństw i różnic między nimi. Protestacje zostały wniesione przeciwko wszelkiego rodzaju sejmikom powiatowym nowogródzkim. W rezultacie można się dowiedzieć o czasie i miejscu aktykacji protestacji. Udało się ustalić dokładną liczbę protestującej szlachty tak na osobnych sejmikach, jak i ogółem na sejmikach nowogródzkich. Niemal wszyscy protestujący byli przedstawicielami drobnej szlachty. Rzadki był udział urzędników i czołowych rodzin szlacheckich powiatu nowogródzkiego. Głównym celem protestacji było rozbitcie sejmiku i dlatego były one głównie przeciwne wyborowi dyrektora sejmikowego. Okazało się, że nie ma związku między liczbą protestów a uznaniem sejmiku za zerwany. Udało się też ustalić, że nie ma związku między liczbą szlachty, która podpisała protest, a uznaniem sejmiku za zerwany.

Protestations Against Nowogródek Sejmiks During August III's Reign (1736–1763)

ABSTRACT

Nowogródek (Novogrudok) sejmiks were most often protested throughout the Grand Duchy of Lithuania. There were 93 protestations against the Nowogródek (Novogrudok) sejmiks during August III's reign. This made it possible to conduct a study of this type of sejmik documents for the first time. The purpose of the article is to analyze the protestations against the Nowogródek sejmiks during

Augustus III's reign, highlighting the common and different between them. Protestations were brought against all types of Novogrudok povet sejmiks. As a result, it was possible to establish the time and place where the protestations were brought. It was possible to establish the exact number of the protesting gentry in individual sejmiks and the usual number in Nowogródek sejmiks. Almost all of them were representatives of the petty gentry. It was possible to outline the circle of clans and certain gentry, who most often put their signatures under protestations against the Novogrudok sejmiks. The participation of the Novogrudok povet uryadniks (officers) and leading gentry families was rare. At the same time, the leading noble groups of the Grand Duchy of Lithuania had a significant influence on the Novogrudok sejmik: the Radzivils, the Sapiehas and the Czartoryskis. Their influence on the petty gentry was manifested in its active participation in protestations at Novogrudok sejmiks. The protestations, main purpose was to disrupt the sejmik and therefore they were mainly against the sejmik director election. It was possible to find out that there is no connection between the number of protestations and the recognition of the sejmik as disrupted. It was possible to establish that there is also no connection between the number of gentry who signed the protestations and the recognition of the sejmik as disrupted. In conclusion, the average participation in protests against the Novogrudok sejmik during August III reign was reconstructed.

Słowa kluczowe: powiatowy sejmik, protestacja przeciwko sejmikowi, Nowogródek, szlachta, magnaci

Key words: povet (district) sejmik, protestation against sejmik, Nowogródek (Novogrudok), gentry, nobility

Sejmik nowogródzki za panowania Augusta III mocno wyróżniał się na tle innych sejmików WKsL. Spowodowane to było silnym wpływem Radziwiłłów, którzy właśnie w tym powiecie posiadali swoje główne posiadłości. Ich silną pozycję majątkową powiększyło jeszcze definitywne przejęcie tzw. dóbr neuburskich. Początkowo wywołało to konflikty z licznymi posesorami i zastawnikami tych dóbr, które przenosiły się na obrady sejmikowe, ale z czasem Radziwiłłowie umocnili swoją pozycję i wraz ze swoimi stronnikami zdominowali sejmik w Nowogródku¹. Ich dodatkowym atutem było dzierżenie urzędu wojewody nowogródzkiego przez niemal cały okres rządów Augusta III. Najpierw

¹ J. Lesiński, *Spory o dobra neuburskie*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1996, t. 6, s. 115-130. W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa*, Warszawa 2000, s. 45-51; A. Мацук, *Барацьба магнацкіх групавак у ВКЛ (1717–1763 гг.)*, Мінск 2010, s. 82-138; Idem, *Радзівілы і справа аб “нойбургскіх ўладаннях” у 1730–1740-я гады*, „Беларускі гістарычны часопіс” 2005, nr 3, s. 15-21; Idem, *Рух пасэсараў “нойбургскіх ўладанняў”*, „Геральд Litherland” 2007, nr 17, s. 26-37; Z. Anusik, A. Stroynowski, *Radziwiłłowie w epoce saskiej. Zarys dziejów politycznych i majątkowych*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1989, nr 33, s. 29-58.

województwo był od 1729 do 1746 r. Mikołaj Faustyn Radziwiłł, a po jego śmierci do 1754 r. syn Jerzy. Po nagłym zgonie tego ostatniego urząd przypadł Józefowi Jabłonowskiemu, który wprawdzie był blisko skoligacony z Radziwiłłami przez żonę Karolinę, rodzoną siostrę hetmana wielkiego litewskiego i wojewody wileńskiego Michała Kazimierza, ale niezbyt często włączał się w przygotowanie sejmików nowogródzkich. Jego brak zaangażowania nieco osłabiał wpływy radziwiłłowskie, ale te i tak pozostawały niezwykle mocne sprawiając, że żaden ród magnacki nie mógł równać się z nimi znaczeniem na tychże sejmikach aż do końca saskiego panowania. Na sejmiku w Nowogródku mandaty poselskie zdobywali często młodzi Radziwiłłowie².

Spośród innych rodzin magnackich większe dobra w Nowogródczyźnie mieli tylko Sapiehowie i posiadacz Lachowicz wojewoda mściśławski Jerzy Felicjan Sapieha rywalizował na sejmikach z frakcją radziwiłłowską. Po jego śmierci w 1750 r., dzięki mobilizacji średniej szlachty, skuteczną walkę z Radziwiłłami podjęła „Familia”. W rezultacie rywalizacji magnackiej sejmiki nowogródzkie w czasach Augusta III były często zrywane. Spośród 14 poselskich zerwano 7, na 28 sejmików gromnicznych (deputackich) aż 17 zerwano³. Wiele sejmików też było oprotestowanych, ale skutkiem tego nie uznawano ich za zerwane.

Po śmierci w 1734 r. Stefana Haraburdy, pisarza ziemskiego nowogródzkiego⁴ i wakowaniu tego urzędu, którego posiadacz z mocy prawa stawał się pisarzem kadencji ruskiej Trybunału Litewskiego w Nowogródku, szczególnie zagrożone zerwaniem stały się tamtejsze sejmiki deputackie. Deputaci nowogródzcy mieli bowiem pierwszeństwo do funkcji pisarza trybunalskiego kadencji ruskiej w Nowogródku, a pełnienie tej funkcji miało istotne znaczenie dla litewskich stronnictw magnackich⁵.

² Z. Anusik, A. Stroynowski, *Radziwiłłowie w epoce saskiej. Zarys dziejów politycznych i majątkowych*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica 1989, nr 33, s. 29-58; A. Мацук, *Апазіцыя Радзівілам на наваградскіх сойміках 1736–1763 гг.*, [w:] *Навагрудчына ў гістарычна-культурнай спадчыне Еўропе (да 600-годдзя Грунвальдскай бітвы)*, Мінск 2010, s. 135-144; Idem, *Наваградскія пасольскія соймкі 1756 г.*, „Архіварыус” 2015, выпуск 13, s. 225-236; Idem, *Radziwiłłowie jako posłowie na sejmy Rzeczypospolitej w czasach panowania Augusta III*, [w:] *Wokół Sobieskich i Radziwiłłów. Prestiż, przejawy pobożności, działalność polityczna*, red. J. Pietrzak, Nieborów-Arkadia 2020, s. 68-76.

³ A. Мацук, *Апазіцыя Радзівілам на наваградскіх сойміках 1736–1763 гг...*, s. 135-144; Idem, *Наваградскія пасольскія соймкі 1756 г.*, „Архіварыус” 2015, выпуск 13, s. 225-236; Idem, „Несрываемыя” и „успешныя” сеймики в Великом княжестве Литовском во время правления Августа III, [w:] *XVIII amžiaus studijos*, t. 1: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių*, sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2015, s. 35-53.

⁴ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794): Spis*, red. A. Rachuba; oprac.: A. Rachuba i P.P. Romaniuk, przy współpr. A. Macuka i J. Aniszczunki, Warszawa 2004, s. 13.

⁵ A. Macuk, *Wybór pisarzy Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 40. XVIII w.*, [w:] *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań XVI–XVIII wiek*, red. A. Filipczuk-Kocur, T. Ciesielski, Warszawa – Opole 2008, s. 105-124.

Analizując kwestię protestacji wobec sejmików nowogródzkich zajmujemy się okresem od 1736 r., ponieważ wcześniejsze sejmiki odbywały się w sytuacji walki zbrojnej pomiędzy zwolennikami Sasa i Stanisława Leszczyńskiego. Na sejmikach przedsejmowych w 1735 r. posłowie byli często wybierani przemocą pod naciskiem wojskowym, dlatego wybrano wówczas posłów ze wszystkich 24 sejmików powiatowych na Litwie⁶.

Prawo litewskie nie określało warunków ważności protestacji. Mogła ją zgłosić każdy uczestnik obrad sejmikowych. Protestacja podczas sejmiku zawieszala *activitatem* zjazdu. Mogła być zgłoszona w razie łamania prawa podczas obrad. W efekcie protestacji zgromadzenie powinno się rozejść, ale jak stwierdza Andrzej Zakrzewski „Naturalnie, protestacja nieskuteczna, czyli niezakończona zerwaniem sejmiku lub uwzględnieniem postulatów składającej ją szlachty, nie zostawiała wzmianki”⁷. Wypada zauważyć, że były nieskuteczne protestacje, które zostały wpisane do ksiąg sądów grodzkich lub Trybunału Litewskiego. W trakcie poszukiwania akt sejmiku nowogródzkiego udało się odnaleźć wiele takich protestacji, które stanowią bardzo ciekawy i mało zbadany materiał dla historyka⁸. Duża liczba protestacji wynikała ze znaczenia tego sejmiku dla

⁶ А. Мацук, *Паслы з ВКЛ на сойм Рэчы Паспалітай 1735 г.*, „Гісторыка-археалагічны зборнік” 2017, выпуск 32, s. 118-126.

⁷ А. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000, s. 107.

⁸ НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 12, арк. 420-421адв; LVIA, SA 91, k. 17-20v; РНБ, АД 126, л. 233-236; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 13, арк. 802-803адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 14, арк. 906-907адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 14, арк. 908-908адв; LVIA, SA 95, k. 643-644; НГАБ, ф. 1731, вопіс 1, nr 25, арк. 172-173адв; РГАДА, ф.1463, nr 1082, k. 1-2; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 19, арк. 272-273v; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 20, арк. 440-440адв; НГАБ, ф. 1710, вопіс 1, nr 14, арк. 84-84адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 22, арк. 465-465адв; НГАБ, ф. 1722, вопіс 1, nr 104a, арк. 229-229адв; НГАБ, ф. 1722, вопіс 1, nr 104a, арк. 230-230адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 23, арк. 1237-1237адв; НГАБ, ф. 1733, вопіс 1, nr 37, арк. 64-64адв; НГАБ, ф. 1733, вопіс 1, nr 37, арк. 65-65v; НГАБ, ф. 1722, вопіс 1, nr 104b, арк. 216-216адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 24, арк. 666-667; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 24, арк. 669-670; НГАБ, ф. 1722, вопіс 1, nr 104b, арк. 270-270адв; НГАБ, ф. 1722, вопіс 1, nr 104b, арк. 271-271адв; НГАБ, ф. 1710, вопіс 1, nr 15, арк. 909-909адв; РНБ, АД 126, л. 240-241; НГАБ, ф. 1737, вопіс 1, nr 38, арк. 19-20; РНБ, АД 126, л. 242; НГАБ, ф. 1737, вопіс 1, nr 38, арк. 21-22адв; НГАБ, ф. 1737, вопіс 1, nr 38, арк. 23-23адв; НГАБ, ф. 1722, вопіс 1, nr 106, арк. 139-139адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 25, арк. 443-443адв; НГАБ, ф. 1737, вопіс 1, nr 38, арк. 87-88адв; LVIA, SA 113, k. 828-829v; LVIA, SA 113, k. 836-837v; LVIA, SA 113, k. 838-839v; LVIA, SA 113, k. 840-841v; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 27, арк. 118-119адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 27, арк. 120-120v; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 27, арк. 121-121адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 27, арк. 123-123адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 28, арк. 138-138адв; LVIA, SA 116, k. 711-712; НГАБ, ф. 1737, вопіс 1, nr 40, арк. 46-46v; НГАБ, ф. 1737, вопіс 1, nr 40, арк. 49-49адв; НГАБ, ф. 1737, вопіс 1, nr 40, арк. 50-51адв; НГАБ, ф. 1737, вопіс 1, nr 40, арк. 55-55адв; НГАБ, ф. 1737, вопіс 1, nr 40, арк. 52-53; НГАБ, ф. 1737, вопіс 1, nr 40, арк. 54-54v; НГАБ, ф. 1722, вопіс 1, nr 108, арк. 510-511адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 28, арк. 1471-1471адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 29, арк. 65-65адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 29, арк. 67-68адв; LVIA, SA 119, k. 370-371v; LVIA, SA 119, k. 372-373; LVIA, SA 119, k. 374-375; LVIA, SA 119, k. 378-379; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 30, арк. 13-13адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 30, арк. 97-97адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 30, арк. 100-100адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 30, арк. 101-101адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 30, арк. 102-102адв; НГАБ, ф. 1730, воп. 1, nr 30, арк. 103-103адв; НГАБ,

stronnictw magnackich. Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie nowogródzkich protestacji sejmikowych z okresu panowania Augusta III i opisanie podobieństw oraz różnic między nimi.

Tabela 1. Protestacje przeciwko sejmikom nowogródzkim

Rok	Rodzaj sejmiku	Liczba protestacji
1736	Gromniczny	1
1736	Poselski	–
1736	Relacyjny	1
1737	Gromniczny	1
1738	Gromniczny	2
1738	Poselski	1
1739	Gromniczny	–
1740	Gromniczny	–
1740	Poselski	1
1741	Gromniczny	1
1742	Gromniczny	2
1743	Gromniczny	–
1744	Gromniczny	1
1744	Poselski	–
1745	Gromniczny	1
1746	Gromniczny	–
1746	Poselski	2
1747	Gromniczny	1
1748	Gromniczny	3
1748	Poselski	5
1749	Gromniczny	–
1750	Gromniczny	5
1750	Poselski	2
1751	Gromniczny	4

1752	Gromniczny	4
1752	Poselski	–
1753	Gromniczny	2
1754	Gromniczny	5
1754	Poselski	1
1755	Gromniczny	5
1755	Gospodarski	1
1756	Gromniczny	10
1756	Poselski	11
1757	Gromniczny	–
1758	Gromniczny	1
1758	Poselski	1
1759	Gromniczny	3
1760	Gromniczny	4
1760	Poselski	2
1761	Gromniczny	1
1761	Poselski	–
1762	Gromniczny	1
1762	Poselski	3
1763	Gromniczny	4
Razem		93
Gromniczne		62
Poselskie		29
Gospodarskie		1
Relacyjne		1

Źródło: opracowanie własne na podstawie akt przechowywanych w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі), zob. przypis nr 8.

ф. 1730, вопіс 1, nr 30, арк. 104-104адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 30, арк. 105-105адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 30, арк. 105а-105аадв; НГАБ, ф. 1737, вопіс 1, nr 41, арк. 58-58адв; LVIA, SA 121, k. 1386-1389v; LVIA, SA 121, k. 1390-1391v; РНБ, АД 126, л. 248-250; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 30, арк. 823-824адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 30, арк. 825-826адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 30, арк. 827-827адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 30, арк. 828-829адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 30, арк. 830-831адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 30, арк. 832-832адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 30, арк. 833-833адв; НГАБ, ф. 1737, вопіс 1, nr 41, арк. 417-417адв; НГАБ, ф. 1737, вопіс 1, nr 41, арк. 463-463адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 32, арк. 784-784адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 32, арк. 752-752адв; LVIA, SA 125, k. 461-462v; LVIA, SA 125, k. 463-464v; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 33, арк. 106-106адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 34, арк. 99-100адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 34, арк. 101-101v; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 34, арк. 102-102адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 34, арк. 114-114v; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 34, арк. 690-690адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 34, арк. 694-694адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 35, арк. 170-171; LVIA, SA 129, k. 737-738; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 35, арк. 1183; НГАБ, ф. 1730, nr 35, арк. 1881-1881 адв; AGAD, AR, dz. II, suplement 946 (5); НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 35, арк. 1882-1883; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 35, арк. 1894-1894адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 36, арк. 88-88адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 36, арк. 90-91v; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 36, арк. 94-94адв; НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 36, арк. 95-95адв.

Protestację zgłaszano na sejmiku ustnie i dopiero, gdy nie odniosła skutku, aby udokumentować jej pojawienie się spisywano tekst protestu (manifestu) i następnie dokonywano jego urzędowej aktykacji⁹. Udało się odnaleźć 93 protestacje przeciwko różnego rodzaju sejmikom nowogródzkim.

Z przedstawionej Tabeli 1 wynika, że protestacje były wnoszone przeciwko sejmikom poselskim, gromnicznym, gospodarskim i relacyjnym. Liczba protestów wzrosła w latach 1750–1756. Ich rekordowa ilość przypadła na rok 1756, kiedy pojawiło się aż 21 protestów (10 przeciwko sejmikowi gromnicznemu i 11 poselskiemu). Wyjątkowo duża liczba 11 protestacji wobec sejmiku poselskiego wynikała z jego rozdzielenia i prowadzenia obrad przez dwa konkurencyjne zgromadzenia. Gwałtowny wzrost liczby sprzeciwów był rezultatem zaostrzenia się walki politycznej w WKsL między Radziwiłłami a Czartoryskimi, która nasiliła się od roku 1755¹⁰. Narastanie protestacji w latach 1750–1754 (20 sprzeciwów na sejmikach gromniczych) wynikało tak z konfliktów wewnętrznych wśród miejscowej szlachty, jak z ciągłego zainteresowania sejmikami w Nowogródku ze strony stronnictw magnackich¹¹.

Interesujące jest porównanie protestów wobec sejmiku nowogródzkiego z innymi sejmikami za panowania Augusta III. Dzięki edycji akt sejmiku kowieńskiego wiemy, że wniesiono przeciwko zaledwie 10 protestacji¹². Jest to liczba nieporównywalnie mniejsza, ale też łatwa do wytłumaczenia, bo sejmik w Kownie był uważany wówczas za niezrywalny, a więc protestów przeciwko niemu było tak mało. Więcej było sprzeciwów wobec sejmików wileńskich –

⁹ A. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w....*, s. 110.

¹⁰ A. Мацук, *Паслы ад павятовых соймаў ВКЛ на сойм Рэчы Паспалітай 1756 г.*, [w:] *Україна крізь віки: Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смоля, Київ 2010*, s. 624–639; Idem, *Фінансава-арганізацыйнае забеспячэнне дзейнасці павятовых соймаў 1756–1757 гг.: новыя крыніцы*, „Вестці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук” 2019, nr 1, s. 56–68.

¹¹ A. Мацук, *Барацьба магнацкіх групавак у ВКЛ...*, s. 338–339, 341, 344, 347; Idem, *Апазіцыя Радзівілам на наваградскіх соймах 1736–1763 гг. ...*, s. 139–140; AGAD, Zbiór Czołowskiego, sygn. 574, M. Czartoryski do J.S. Sapiehy, 17 lutego 1751, Wołczyn, k. 138–139; LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 32, List [Mikołaja Tadeusza Łopacińskiego] do Księcia [mp. podkanclerzego [litewskiego] Michała Czartoryskiego] z Nowogródka pisany, k. 90v–91v; LMAB, f.119, b. 141, M. Czartoryski do M. Łopacińskiego, 27 lutego 1751, Wołczyn, k. 29–29v; A. Мацук, *Планы магнацкіх групіровак на выбіральныя кампаніі в правленіе Аугуста III*, [w:] *XVIII amžiaus studijos*, t. 7: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Giminė. Bendrija. Grupotė*, sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2020, s. 64; AGAD, AR, dz. V, sygn. 12424, cz. 1, M. Protasowicz do M.K.Radziwiłła, 9 lutego 1754, Nowogródek, k. 40–41; AGAD, AR, dz. IV, sygn. 640, Barbara Radziwiłłowa do M.K.Radziwiłła, 13 kwietnia 1754, Dzieciół, k. 91–92.

¹² *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, wydała Monika Jusupović, Warszawa 2019, s. 108–110, 113–114, 139–140, 149–150, 535–538.

wiadomo o 23 protestacjach¹³, ale to także cztery razy mniej niż w Nowogródku. W Wielkim Księstwie Litewskim najczęściej zrywany był sejmik mściślowski (zerwano 8 z 14 sejmików poselskich, a także 20 z 28 gromnicznych¹⁴). Tym niemniej znamy jedynie 12 protestacji wobec obrad w Mściśławiu. Z pewnością było ich znacznie więcej, ale wielu protestacji nie spisywano, ponieważ często do zerwania sejmiku wystarczył sprzeciw ustny. Ostatni przykład uzmysławia fakt, że liczba zgłoszonych protestacji nie jest zbieżna z liczbą niedoszłych sejmików. W Nowogródku było 93 protestacji czyli prawie 8 razy więcej niż w Mściśławiu, ale zerwanych sejmików było o 2 mniej (były to sejmiki gromniczne). Z naszych wieloletnich kwerend wynika, że najbliższa duża liczba sprzeciwów dotyczy sejmików lidzkich i trockich (około 50 przypadków), ale ciągle było to prawie o dwa razy mniej niż wobec nowogródzkich.

Czy na oprotestowywanie nowogródzkich sejmików deputackich w latach parzystych wpływała kwestia pierwszeństwa deputatów z Nowogródka do funkcji pisarza trybunalskiego kadencji ruskiej? Wydaje się, że tak, ponieważ na 62 protestacje przeciw sejmikom gromnicznym aż 39 zaniesiono w latach parzystych, co oznacza sprzeciwy wobec 11 z 14 odbywanych sejmików. Z drugiej strony deputaci nowogródzcy byli 4 razy pisarzami kadencji ruskiej (1738, 1742, 1744 i 1748) i za każdym razem protesty wnoszone przeciw sejmikom okazywały się nieskuteczne.

Protestacja nabierała mocy prawnej po aktykacji (obłacie) w dowolnym urzędzie grodzkim na terenie całej Rzeczypospolitej. To pozwalało rywalizującym stronnictwom na wpisywanie protestów w dogodnym dla siebie czasie i miejscu.

W przypadku sejmiku nowogródzkiego kwestia miejsca wnoszenia protestacji wygląda następująco. Zdecydowanie najwięcej, bo 52 sprzeciwy wniesiono do sądu grodzkiego w Nowogródku. Złożono tam od 1 do 7 protestacji wobec 22 sejmików.

¹³ R. Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Vilnius 2016, s. 370-384; LVIA, SA 4750, k. 191-192; LVIA, SA 4751, k. 1678-1678v; LVIA, SA 4752, k. 135-136; LVIA, SA 5961, k. 270-270v, 272-272v; LVIA, SA 5971, k. 62-62v; LVIA, SA 13919, k. 53-54v; LVIA, SA 13923, k. 312-312v; LVIA, SA 127, k. 524-525v, 526-527v; LVIA, SA 129, k. 771-772v; LVIA, SA 132, k. 1137-1138v. Większość protestacji na sejmikach gromnicznych jest już znana i została wskazana w drugim tomie spisów deputatów do Trybunału Litewskiego. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 168-281.

¹⁴ A. Macuk, *Sejmiki województwa mściślawskiego za panowania Augusta III*, [w:] *Unie między państwowe, parlamentaryzm i samorządność Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, red. W. Uruszczak, Z. Noga, M. Zwierzykowski, K. Fokt, Warszawa 2020, s. 350-376.

Tabela 2. Miejsce aktykacji protestacji przeciwko sejmikowi

Rok	Rodzaje sejmików	Miejsce aktykacji protestacji
1736	Gromniczny	1 (nowogródzki sąd grodzki i taka sama kopia do ksiąg Trybunału WKsL)
1736	Relacyjny	1 (Trybunał WKsL)
1737	Gromniczny	1 (nowogródzki sąd grodzki)
1738	Gromniczny	2 (nowogródzki sąd grodzki)
1738	Poselski	1 (Trybunał WKsL)
1740	Poselski	1 (orszański sąd grodzki)
1741	Gromniczny	1 (Trybunał WKsL)
1742	Gromniczny	2 (nowogródzki sąd grodzki)
1744	Gromniczny	1 (wołkowyski sąd grodzki)
1745	Gromniczny	1 (nowogródzki sąd grodzki)
1746	Poselski	2 (lidzki sąd grodzki)
1747	Gromniczny	1 (lidzki sąd grodzki)
1748	Gromniczny	3 (2 piński i 1 lidzki sądy grodzkie)
1748	Poselski	5 (2 nowogródzki, 2 lidzki 1 wołkowyski sądy grodzkie)
1750	Gromniczny	5 (3 słonimski, 1 lidzki i 1 nieustalony)
1750	Poselski	2 (nowogródzki i słonimski sądy grodzkie)
1751	Gromniczny	4 (Trybunał WKsL)
1752	Gromniczny	4 (nowogródzki sąd grodzki)
1753	Gromniczny	2 (nowogródzki sąd grodzki i Trybunał WKsL)
1754	Gromniczny	5 (słonimski grodzki sąd)
1754	Poselski	1 (nowogródzki grodzki sąd)
1755	Gromniczny	5 (2 nowogródzki sąd grodzki i 3 Trybunał WKsL)
1755	Gospodarski	1 (Trybunał WKsL)
1756	Gromniczny	10 (9 nowogródzki i 1 słonimski sądy grodzkie)
1756	Poselski	11 (7 nowogródzki i 2 słonimski sądy grodzkie, 2 Trybunał WKsL)
1758	Gromniczny	1 (nowogródzki sąd grodzki)
1758	Poselski	1 (nowogródzki sąd grodzki)
1759	Gromniczny	3 (1 nowogródzki sąd grodzki i 2 Trybunał WKsL)
1760	Gromniczny	4 (nowogródzki sąd grodzki)
1760	Poselski	2 (nowogródzki sąd grodzki)
1761	Gromniczny	1 (nowogródzki sąd grodzki)
1762	Gromniczny	1 (nowogródzki sąd grodzki)
1762	Poselski	3 (nowogródzki sąd grodzki)
1763	Gromniczny	4 (nowogródzki sąd grodzki)

Źródło: opracowanie własne na podstawie akt przechowywanych w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі), zob. przypis nr 8.

Drugie najpopularniejsze miejsce to Trybunał Litewski, gdzie aktykowano 16¹⁵ protestacji (od 1 do 4) wobec 10 sejmików. Stosunkowo częste wykorzystywanie kancelarii trybunalskiej, co wyróżnia protesty wobec sejmików nowo-

¹⁵ Jeszcze jedna z nich była wniesiona jednocześnie do grodu nowogródzkiego.

gródzkich od innych z terenu WKsL, wynikało z faktu odbywania ruskiej kadencji Trybunału akurat w Nowogródku i większość aktykacji „trybunalskich” wniesiono właśnie wtedy. W przypadku innych sejmików np. trockiego, do Trybunału udawano się w razie nieprzyjęcia protestu w macierzystym i innym pobliskim grodzie¹⁶. Dodatkowym motywem składania protestów wobec sejmiku deputackiego w Trybunale w latach parzystych było utrudnienie deputatom z Nowogródka wejście do koła trybunalskiego i ubieganie się o funkcję pisarza kadencji ruskiej.

Częstym zjawiskiem było nieprzyjmowanie protestacji w miejscowym grodzie, wobec czego udawano się do innego pobliskiego. Protestujący wobec sejmiku trockiego, co badał Andrzej Zakrzewski, kierowali się w takiej sytuacji do Wilna¹⁷, natomiast szlachta nowogródzka wybierała najczęściej Słonim. Z tego powodu w tamtejszych księgach grodzkich zachowało się 12 protestacji (jednocześnie od 1 do 5) wobec 5 sejmików. Zwraca uwagę, że wszystkie te protesty pochodzą z lat 1750–1756 (5 wobec sejmiku gromnicznego w 1754 r., 3 wobec takiego sejmiku w 1750 r., 2 wobec sejmiku poselskiego w 1756 r., po jednej przeciw sejmikowi poselskiemu 1750 r. i gromniczemu 1756 r.). Najbliżej Nowogródka znajdował się gród w Lidzie, gdzie w latach 1746–1750 wniesiono 7 protestów przeciwko 5 sejmikom (po 2 protestacje na sejmiki poselskie w 1746 i 1748 r. i po jednej na gromniczne w latach 1747, 1748 i 1750). Jak łatwo zauważyć gród lidzki jako miejsce aktykowania nowogródzkich sprzeciwów od 1750 r. został zastąpiony przez gród słonimski. Na pewno powiązane to było ze śmiercią Jerzego Felicjana Sapiehy i przejściem kierownictwa ugrupowania antyradziwiłłowskiego do miejscowej szlachty średniej. W tymże 1750 r. protest wobec sejmiku gromnicznego złożono zarówno w Lidzie jak i w Słoniemiu, choć powodem wybrania innych miejsc niż Nowogródek było nie tyle odrzucenie protestu przez gród nowogródzki, ile prawdopodobny zamiar oszustwa, które był łatwiejsze do ukrycia w zamiejscowych grodach. Część szlachty nowogródzkiej – zwolenników Radziwiłłów – zarzuciła, że zanesione protestacje zawierają sfałszowane podpisy. Marcin Korsak, Adam Kiersnowski, Niesłuchowscy i Milewscy w swoim manifestie twierdzili, że w ogóle nie byli na sejmiku, ale mimo to „protestacje posporządzali i do takowych protestacji i sami się podpisali”. Co więcej, wpisano do protestu wszystkich obecnych w stancji wojewody mściśławskiego Jerzego Felicjana Sapiehy, także nieuczestniczących w sejmiku. Pod protestacją znalazły się podpisy nieobecnych nie tylko na sejmiku, ale nawet w Nowogródku, a powodem wniesienia jej w grodzie słonimskim, było dodanie podpisów

¹⁶ A. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w....*, s. 112.

¹⁷ Ibidem.

obywatelów powiatu słonimskiego, osób kilku jako to ichm. panów Raka i Czeczotów takż na tym sejmiku niebyłych, a nadto niewiadome i w województwie nowogródzkim nie znajdujące się nazwiskami osoby scilicet niejakowychści Dłachtena, Hałke, Galkiewicza, Łotowskiego, Palikszę, Paziewicza i innych. Tu-dzież niektórych pisma nieumiejętnych sami rękoma swymi podpisywali, a niektórych etiam tych ichm., którzy actu na tym sejmiku byli nie protestowali się¹⁸.

Podobnie wadliwa była protestacja przeciw sejmikowi poselskiemu 1750 r. również wniesiona w Słonimiu. Protestanci „zapisawszy katalog imion i przezwisk osób, którzy żadnej posesji nie mają i nie są patriotami tego województwa. Drugich amplifikując liczbę jako ichm. panów Małuszyckich i Kuncewiczów, których tylu nie masz i na sejmiku nie byli”. W przypadku obu protestacji z 1750 r. twierdzono, że były aktykowane nie w Nowogródku, ale w innym miejscu, ponieważ zostały sfalszowane i nie były zgłaszane na sejmiku nowogródzkim¹⁹. Być może z tej racji protesty te nie zostały uznane i nie unieważniły wyboru nowogródzkich deputatów i posłów w 1750 r., choć jeśli chodzi o deputatów, większe znaczenie miało porozumienie litewskich magnatów co do Trybunału Litewskiego w tym roku²⁰.

Po dwie protestacje wniesiono do grodów w Wołkowysku i Pińsku. Jedna protestacja przeciw sejmikowi nowogródzkim znalazła się nawet w księgach grodzkich w dalekiej od Nowogródka Orszy. Aktykowanie w Orszy prawdopodobnie należy wiązać z osobą, która protest wniosła i podpisała na pierwszym miejscu – był to mostowniczy orszański Jan Michał Borodzicz, który posiadał dobra zarówno w powiecie nowogródzkim, jak i w orszańskim²¹. Co ciekawe, nie było protestacji w innych grodach położonych blisko Nowogródka: w Brześciu, Mińsku, Oszmianie i Wilnie. Dysponujemy ponadto oryginałem jednej protestacji, która nie wiadomo, gdzie została złożona, może w ogóle nie została aktykowana.

Po nowogródzkim poselskim sejmiku 1756 r. wszystkie znane protestacje znalezione zostały albo w księgach grodzkich nowogródzkich albo w księgach trybunalskich (sejmik gromniczny 1759 r.). Było to najpewniej efektem zaostrenia się walki politycznej w WKsL i umocnienia się w powiecie nowogródzkim stronników „Familii”. Ostra rywalizacja Radziwiłłów z Czartoryskimi

¹⁸ РНБ, АД 126, л. 237-238об.

¹⁹ AGAD, AR, dz. IV, sygn. 640, B. Radziwiłłowa do M.K. Radziwiłła, 25 sierpnia 1750, Słonim, k. 14-16.

²⁰ Z. Zielińska, *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej, 1743–1752*, Warszawa 1983, s. 321-323; A. Мацук, *Пінскі соймак у трыбунальскай кампаніі 1750 г.*, [w:] *Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі „Гісторыя і сучаснасць Пінска (да 910-годдзя першай летатіснай узгадкі горада)”*, Мінск – Пінск 2007, s. 77-93.

²¹ O jego działalności w powiecie orszańskim. A. Мацук, *Грамадска-палітычнае жыццё Вялікага Княства Літоўскага ў часы бескаралеўя 1733–1735 гг.*, Мінск 2020, s. 274, 277-278.

w Nowogródku sprawiała, że począwszy od 1757 r. wszystkie tutejsze sejmiki aż do sejmiku poselskiego w 1762 r. były zrywane i z góry było wiadomo, że nie dojdą do skutku. Ponieważ obie rywalizujące strony zgadzały się na niedojście sejmiku nie było potrzeby udawać się poza Nowogródek i składać protestacje gdzie indziej.

Duża liczba protestacji wobec sejmików nowogródzkich umożliwia analizowanie kwestii, ile osób podpisywało protesty, czy była to tylko drobna i nie-utytułowana szlachta czy także miejscowi urzędnicy (Tabela 3).

Najwięcej było protestacji podpisanych przez 1–5 osób: 19. Po 16 było protestów sygnowanych przez 6–10 i 11–15 osób. Protestacji podpisanych przez 1 do 15 osób było łącznie 51, co stanowi ponad połowę wszystkich znanych. Protestacji z 15–20 podpisami było 9, z 21–25 podpisami 11, a z 26–30 tylko 5. Zdecydowanie najliczniejsze grono szlachty protestowało przeciwko trzem sejmikom: 110 osób podpisało protest wobec sejmiku gromnicznego w 1750 r., 109 przeciw poselskiemu w 1746 r. i 105 przeciw gromniczemu w 1747 r.

Wśród podpisujących protesty zwracają uwagę bardzo nieliczne osoby z tytułami. Czterech urzędników nowogródzkich, stronników radziwiłowskich: budowniczy, koniuszy, łowczy i surogator grodzki (czyli trzech tytularnych) sygnowało sprzeciw wobec jednego z rozdwojonych sejmików poselskich w 1756 r. Najwyższym w hierarchii urzędnikiem nowogródzkim podpisującym protest był chorąży, który wraz ze skarbnikiem i łowczym podpisał w 1748 r. protest przeciwko sejmikowi poselskiemu. W jego wyniku posłowie nowogródzcy z tego sejmiku nie byli dopuszczeni podczas rugów na sejmie Rzeczypospolitej. Możemy też rozumieć, że w wielu wypadkach, kiedy protestowali urzędnicy, to te sejmiki były zrywane i dlatego te protestacje nie pozostawiły śladu na piśmie w księgach sądowych.

Pod jedną protestacją maksymalnie znalazło się 110 podpisów, natomiast najwięcej podpisów przeciwko jednemu sejmikowi zebrano w 1750 r., kiedy na 5 sprzeciwach wobec sejmiku gromnicznego znalazło się 330 podpisów. Po odliczeniu powtarzających się osób (niektóre podpisy występują po 2 lub 3 razy, a Jan Liborzaj figuruje pod wszystkimi 5 protestami) pozostaje 224 podpisów. Liczbę tę wypadaloby jeszcze pomniejszyć, ponieważ 12 osób stwierdziło, że podpisali sfabrykowane protesty na prośbę wojewody mściławskiego Jerzego Felicjana Sapiehy, Wiktora i Ignacego Woyniłowiczów, choć nie byli obecni na sejmiku, a niektórzy nawet w Nowogródku. Ponadto 3 spośród owych 12 podpisów (Franciszek Mińkowski, Ludwik Jankowski i Maciej Bierbasz) nie udało się odnaleźć pod kwestionowanymi protestami. Uwzględniając oba przypadki liczba protestujących spada do 215 osób, choć wśród podpisów miały być osoby zupełnie nieznanne i przedstawiciele szlachty słonimskiej. Autorami tych fałszerstw z protestacjami byli wymienieni Marcin Korsak, Niesłuchowscy, Milewscy i Adam Kiersnowski.

Tabela 3. Liczba podpisów pod protestacjami

Rok	Rodzaje sejmików	Liczba protestującej szlachty (z zaznaczeniem urzędników)	1	2	3
1	2	3			
1736	Gromniczny	60	1753	Gromniczny	1. – 3. 2. – 16.
1736	Relacyjny	15	1754	Gromniczny	1 – 24. 2 – 26. 3 – 32. 4 – 6. 5 – 17.
1737	Gromniczny	110	1754	Poselski	2
1738	Gromniczny	1. – 29 2. – 1	1755	Gromniczny	1. – 1. 2. – 1. 3. – 12. 4. – 13. 5. – 8.
1738	Poselski	26	1755	Gospodarski	6
1740	Poselski	51	1756	Gromniczny	1. – 5. 2. – 8. 3. – 5. 4. – 3. 5. – 14. 6. – 22. 7. – 6. 8. – 23. 9. – 6. 10. – 21.
1741	Gromniczny	24	1756	Poselski	1. – 81 (łowczy, surogator grodzki, koniuszy i budowniczy). 2. – 87 (łowczy, surogator grodzki, koniuszy i budowniczy). 3. – 3. 4. – 5. 5. – 23. 6. – 4. 7. – 5. 8. – 9. 9. – 6. 10. – 41. 11. – 12.
1742	Gromniczny	1. – 7 2. – 31	1758	Gromniczny	15
1744	Gromniczny	26	1758	Poselski	6
1745	Gromniczny	5	1759	Gromniczny	1. – 19. 2. – 17. 3. – 11.
1746	Poselski	1. – 109 2. – 39 (mostowniczy)			
1747	Gromniczny	105			
1748	Gromniczny	1. – 14. 2. – 12. 3. – 7.			
1748	Poselski	1. – 23. 2. – 16. 3. – 14. 4. – 13. 5. – 15 (chorąży, skarbnik, łowczy)			
1750	Gromniczny	1. – 110. 2. – 22. 3. – 78. 4. – 69. 5. – 51.			
1750	Poselski	1. – 30. 2. – 21.			
1751	Gromniczny	1. – 36 (strukczaszcy). 2. – 18. 3. – 22. 4. – 41.			
1752	Gromniczny	1. – 17. 2. – 23. 3. – 17. 4. – 6.			

cd. Tabela 3.

1	2	3
1760	Gromniczny	1. – 10. 2. – 15. 3. – 10. 4. – 6.
1760	Poselski	1. – 12. 2. – 19.
1761	Gromniczny	14
1762	Gromniczny	14

1	2	3
1762	Poselski	1. – 3. 2. – 3. 3. – 5.
1763	Gromniczny	1. – 2. 2. – 7. 3. – 1. 4. – 2.

Źródło: opracowanie własne na podstawie akt przechowywanych w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі), zob. przypis nr 8.

O losie tego sejmiku miały zdecydować dopiero pertraktacje pomiędzy rywalizującymi frakcjami. Podkanclerz litewski Michał Czartoryski upierał się, żeby wojewoda mściśławski Jerzy Sapieha nie rezygnował ze swego sprzeciwu, szczególnie, że pod protestami było więcej podpisów niż pod kredensami dla deputatów. Do utrzymania protestacji konieczna była obecność Sapiehy na inauguracji Trybunału w Wilnie i jego wsparcie przez jak najliczniejsze grono stronników „Familii” z województwa nowogródzkiego: Chreptowiczów, Woyniłowiczów, Wiażewiczów i Kuncewiczów²². Wszyscy oni, podobnie jak nowogródzki lider „Familii”, Teodor Niezabytowski, zapowiadali swoje przybycie do Wilna. Z tego względu ks. Czartoryski był przekonany, że deputaci nowogródzcy nie wejdą do koła trybunalskiego²³.

O ich dopuszczenie prosił natomiast ks. podkanclerzego hetman Michał Kazimierz Radziwiłł, obiecując, że w żadnym wypadku nie będą ubiegali się o urzędy trybunalskie, gdyż chciał utrzymać deputatów z Nowogródka „nie dla pióra, ale dla honoru”²⁴. Czartoryski także nie wierzył, że hetman podejmie konkurencję o funkcję pisarza dla jednego z deputatów nowogródzkich, bo wobec przewagi sympatyków „Familii” w kole trybunalskim nie ma szans na sukces²⁵. Zgodził się zatem na prośbę Radziwiłła i ten jako wojewoda wileński uznał legalność sejmiku nowogródzkiego, a protesty przeciw niemu za nieważne. Ze swojej strony ks. hetman dotrzymał obietnicy i deputaci nowogródzcy nie pretendowali do funkcji pisarza kadencji ruskiej.

Inny przykład dużej liczby protestujących stanowi sejmik poselski w 1746 r., przeciw któremu 2 protesty podpisało 148 osób. Po odliczeniu 19 powtarzających się podpisów pozostaje ich 129.

²² BN, sygn.. 3285, cz. 1, M. Czartoryski do M.A. Sapiehy, 9 marca 1750, Wołczyn, k. 82-82v.

²³ BN, sygn.. 3285, cz.1, M. Czartoryski do M.A. Sapiehy, 18 marca 1750, Wołczyn, k. 86.

²⁴ BN, sygn.. 3285, cz.1, M. Czartoryski do M.A. Sapiehy, 27 marca 1750, Wołczyn, k.91v; AGAD, AR, dz. IV, sygn. 872, k. 246v.

²⁵ BN, sygn.. 3285, cz.1, M. Czartoryski do M.A. Sapiehy, 9 marca 1750, Wołczyn, k. 82v.

Dla porównania przywołamy inne litewskie sejmiki. Przeciw obradom gromnicznym w Mścislawiu w 1747 r. zaprotestowało 135 osób²⁶. Sprzeciw wobec sejmiku gromnicznego w Grodnie w 1741 r. podpisało 208 osób²⁷. Szlachta żmudzka w 1740 r. oprotestowała najpierw sejmik deputacki, a następnego dnia gospodarski. Pierwszy sprzeciw sygnowało 115 osób, a drugi 124²⁸. W blisko położonym od Nowogródka Słonimiu miejscowa szlachta w liczbie 126 osób zaprotestowała przeciwko sejmikowi gromnicznemu w 1751 r.²⁹ Sejmik nowogródzki nie odbiegał zatem zbyt od wyżej wspomnianych, ale sporą różnicę widać już w porównaniu z trockim. Wedle ustaleń Andrzeja Zakrzewskiego za panowania Augusta III przeciw obradom w Trokach zaprotestowało maksymalnie 46 osób³⁰.

Najwięcej protestacji zostało wniesionych przeciwko nowogródzkiemu gromnicznemu sejmikowi 1756 r. Analizując te podpisy widzimy, że protestacje podpisało razem 107 szlachciców (ponieważ 6 szlachciców podpisało 2 protestacje: Dominik Borodicz, Antoni Chmielewski, Zygmunt Dachnowicz Haciski, Stanisław Świeboda, Ignacy Sidorowicz i Szymon Tarajewicz).

Po nowogródzkim poselskim sejmiku 1756 r. liczba podpisów pod protestacją zmniejszyła się i nie przekraczała 19 (w większości wypadków nawet 15). Było to najpewniej efektem zaostrenia się walki politycznej tak w całym WKsL, jak i w powiecie nowogródzkim. Ostra rywalizacja Radziwiłłów z Czartoryskimi w Nowogródku sprawiała, że począwszy od 1757 r. wszystkie tutejsze sejmiki aż do sejmiku poselskiego w 1762 r. były zrywane. Szlachta miejscowa wiedziała, że nie dojdą do skutku wybory na sejmikach nowogródzkich. Wystarczyło niewiele podpisów pod protestacją, żeby obie strony uznawały sejmik nowogródzki za zerwany.

Większość, bo 57 sejmików zostało oprotestowanych jeszcze tego samego dnia. Następnego dnia wniesiono 19 protestacji, po dwóch dniach – 6, po trzech – 3, po czterech i pięciu – 1, po 16 dniach – 2, po 28 i 33 dniach – 1.

Najdłużej trwało wniesienie protestu przeciw rozdwojonemu sejmikowi poselskiemu w 1756 r. – aż 33 dni, dwie inne protestacje wobec tego sejmiku złożono po 17 dniach. Po 28 dniach dotarł do grodu protest wobec sejmiku poselskiego w 1740 r., tyle że był to odległy gród w Orszy. Były to sytuacje nietypowe i niezwykle dla funkcjonowania sejmiku nowogródzkiego, bo powszechna i przeważająca była praktyka aktykowania protestów tego samego lub następnego dnia (76 z 93 znanych protestacji). Jak najszybsze wniesienie protestacji miało świadczyć o jej legalności.

²⁶ AGAD, AR, dz. II, sygn. 2692, k. 1-3.

²⁷ HIAB, ф. 1722, bonic 1, nr 102, apk. 217-219. Jeszcze jedna kopia ma tylko 8 podpisów szlachty. AGAD, AR, dz. II, sygn. 2588, k. 1-2.

²⁸ LVIA, SA 14534, k. 305-308, 309-311v.

²⁹ LVIA, SA 113, k. 870-871.

³⁰ A. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w....*, s. 113-114.

Tabela 4. Data aktykacji protestacji

Rok	Rodzaj sejmiku	Dzień sejmiku – Dzień wniesienia protestacji
1736	Gromniczny	6 II 1736 – dzień później
1736	Relacyjny	23 X 1736 – 2 dni później
1737	Gromniczny	5 II 1737 – dzień później
1738	Gromniczny	3 II 1738 – 2 protestacje tego samego dnia
1738	Poselski	25 VIII 1738 – 4 dni później
1740	Poselski	22 VIII 1740 – 28 dni później
1741	Gromniczny	6 II 1741 – tego samego dnia
1742	Gromniczny	5 II 1742 – 2 protestacje tego samego dnia
1744	Gromniczny	4 II 1744 – dzień później
1745	Gromniczny	8 II 1745 – dzień później
1746	Poselski	22 VIII 1746 – 2 protestacje 3 dni później
1747	Gromniczny	6 II 1747 – tego samego dnia
1748	Gromniczny	1. 5 II 1748 – 8 II 1748 2. 5 II 1748 – 8 II 1748 3. 5 II 1748 – dzień później
1748	Poselski	19 VIII 1748 – 2 protestacje tego samego dnia, 2 następnego i jedna 2 dni później
1750	Gromniczny	9 II 1750 – jedna protestacja następnego dnia, 3 dwa dni później, jedna bez daty aktykacji
1750	Poselski	23 VI 1750 – jedna tego samego dnia, druga następnego
1751	Gromniczny	8 II 1751 – 3 protestacje tego samego dnia, jedna następnego
1752	Gromniczny	7 II 1752 – 4 protestacje tego samego dnia
1753	Gromniczny	5 II 1753 – jedna protestacja tego samego dnia, druga 2 dni później
1754	Gromniczny	4 II 1754 – 5 protestacji następnego dnia
1754	Poselski	19 VIII 1754 – tego samego dnia
1755	Gromniczny	3 II 1755 – 3 protestacje tego samego dnia, 2 następnego
1755	Gospodarski	4 II 1755 – tego samego dnia
1756	Gromniczny	9 II 1756 – 10 protestacji tego samego dnia
1756	Poselski	23 VIII 1756 – 7 protestacji tego samego dnia, jedna 5 dni później, dwie 17 dni i jedna 33 dni
1758	Gromniczny	6 II 1758 – tego samego dnia
1758	Poselski	21 VIII 1758 – tego samego dnia
1759	Gromniczny	5 II 1759 – 3 protestacje tego samego dnia
1760	Gromniczny	4 II 1760 – 3 protestacje tego samego dnia, jedna następnego
1760	Poselski	25 VIII 1760 – jedna protestacja tego samego dnia, druga następnego
1761	Gromniczny	9 II 1761 – tego samego dnia
1762	Gromniczny	8 II 1762 – tego samego dnia
1762	Poselski	23 VIII 1762 – 3 protestacje tego samego dnia
1763	Gromniczny	7 II 1763 – 4 protestacje tego samego dnia

Źródło: opracowanie własne na podstawie akt przechowywanych w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі), zob. przypis nr 8.

Rozpatrzmy pytanie: jakie były powody protestacji szlachty na sejmikach? (Tabela 5).

Tabela 5. Powody zgłoszenia protestacji

Rok	Rodzaj sejmiku	Formalny powód protestacji
1	2	3
1736	Gromniczny	Miejsce dyrektora sejmiku chciał zająć marszałek konfederacki.
1736	Relacyjny	Pensja dla komisarzy.
1737	Gromniczny	Postępowanie szlachty, która próbowała wybrać posłów po uniwersale na sejmik elekcyjny i nie zezwoliła na odczytanie listu kanclerza litewskiego Jana Fryderyka Sapiehy.
1738	Gromniczny	<i>Contra totum actum.</i>
1738	Poselski	Wybór dyrektora sejmiku.
1740	Poselski	Działania wojska.
1741	Gromniczny	Wybór dyrektora sejmiku.
1742	Gromniczny	Wybór dyrektora sejmiku.
1744	Gromniczny	Wybór dyrektora sejmiku.
1745	Gromniczny	Wybór dyrektora sejmiku.
1746	Poselski	Wybór na posła Eliasza Mogilnickiego.
1747	Gromniczny	Postępowanie dyrektora sejmikowego, który bez narady nominował deputatów.
1748	Gromniczny	1. Wybór na deputata Antoniego Rdułtowskiego. 2. Wybór dyrektora sejmiku. 3. Wybór deputatów, pomimo wcześniejszego zerwania sejmiku.
1748	Poselski	1. Wybór dyrektora sejmiku. 2. Wybór dyrektora sejmiku. 3. Wybór dyrektora sejmiku. 4. <i>Contra totum actum.</i> 5. <i>Contra totum actum.</i>
1750	Gromniczny	1. Wybór dyrektora sejmiku. 2. Wybór dyrektora sejmiku. 3. <i>Contra totum actum.</i> 4. <i>Contra totum actum.</i> 5. <i>Contra totum actum.</i>
1750	Poselski	1. Wybór na posła Stanisława Korsaka. 2. Wybór dyrektora sejmiku.
1751	Gromniczny	1. Wybór dyrektora sejmiku. 2. Wybór dyrektora sejmiku. 3. Wybór dyrektora sejmiku. 4. Wybór dyrektora sejmiku.
1752	Gromniczny	1. Wybór dyrektora sejmiku. 2. Wybór dyrektora sejmiku. 3. Wybór dyrektora sejmiku. 4. Wybór dyrektora sejmiku.
1753	Gromniczny	1. Wybór dyrektora sejmiku. 2. Wybór dyrektora sejmiku.
1754	Gromniczny	1. Wybór dyrektora sejmiku. 2. Wybór dyrektora sejmiku. 3. Wybór dyrektora sejmiku. 4. Wybór dyrektora sejmiku. 5. Wybór dyrektora sejmiku.
1754	Poselski	Wybór dyrektora sejmiku.
1755	Gromniczny	1. Wybór dyrektora sejmiku. 2. Wybór na deputata Felicjana Daneyki. 3. Wybór dyrektora sejmiku.

cd. Tabela 5.

1	2	3
		4. Wybór dyrektora sejmiku. 5. Wybór dyrektora sejmiku.
1755	Gospodarczy	Wybór dyrektora sejmiku.
1756	Gromniczny	1. Wybór dyrektora sejmiku. 2. Wybór dyrektora sejmiku. 3. Wybór dyrektora sejmiku. 4. Wybór dyrektora sejmiku. 5. Wybór dyrektora sejmiku. 6. Wybór dyrektora sejmiku. 7. Uniemożliwienie rozpoczęcia obrad sejmiku. 8. Postępowanie dyrektora sejmiku, który bez narady nominował deputatów. 9. Postępowanie dyrektora sejmiku, który bez narady nominował deputatów. 10. Wybór dyrektora sejmiku.
1756	Poselski	1. Postępowanie kancelarii grodzkiej, która nie dawała instrukcji królewskich. 2. Nielegalne wybranie na posłów Stanisława Radziwiłła i Ignacego Woyniłowicza i postępowanie kancelarii grodzkiej. 3. Wybór dyrektora sejmiku. 4. Przeciwko temu, że sejmik był zerwany. 5. Przeciwko powtórnemu sejmikowi. 6. Wybór dyrektora sejmiku. 7. Przeciwko powtórnemu sejmikowi. 8. Wybór dyrektora sejmiku. 9. Przeciwko powtórnemu sejmikowi. 10. Wybór dyrektora sejmiku. 11. Wybór na posłów Stanisława Radziwiłła i Ignacego Woyniłowicza poza sejmikiem.
1758	Gromniczny	Wybór dyrektora sejmiku.
1758	Poselski	Wybór dyrektora sejmiku.
1759	Gromniczny	1. Wybór dyrektora sejmiku. 2. Wybór dyrektora sejmiku. 3. Wybór dyrektora sejmiku.
1760	Gromniczny	1. Wybór dyrektora sejmiku. 2. Wybór dyrektora sejmiku. 3. Wybór dyrektora sejmiku. 4. Wybór dyrektora sejmiku.
1760	Poselski	1. Wybór dyrektora sejmiku. 2. Wybór dyrektora sejmiku.
1761	Gromniczny	Zerwanie sejmiku i próby zorganizowania nowego.
1762	Gromniczny	Wybór dyrektora sejmiku.
1762	Poselski	1. Wybór dyrektora sejmiku. 2. Wybór dyrektora sejmiku. 3. Wybór dyrektora sejmiku.
1763	Gromniczny	1. Wybór dyrektora sejmiku. 2. Wybór dyrektora sejmiku. 3. Wybór dyrektora sejmiku. 4. Wybór na deputata łowczego nowogr. Antoniego Tuhanowskiego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie akt przechowywanych w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі), zob. przypis nr 8.

W latach 1736–1763 większość, bo aż 67 protestacji dotyczyło wyboru dyrektora sejmikowego (często były to protestacje przeciwko wszystkim uchwałom sejmiku wnoszone podczas wyboru dyrektora sejmikowego), co było powszechnym pretekstem do zerwania obrad. Szlachta miała gwarancję, że sejmik nie dojdzie do skutku, jeśli nie dopuszczono do wyboru dyrektora. Jego obranie otwierało możliwość „sklejenia” sejmiku³¹.

Powodem trzech protestów był sprzeciw wobec konkretnych deputatów, a czterech wobec konkretnych posłów (dwa z nich z rozdwojonego sejmiku poselskiego w 1756 r.). W takich wypadkach nie chodziło o uznanie całego sejmiku za nieważny, a tylko wyboru konkretnych deputatów lub posłów.

Powstaje pytanie, na ile skuteczne były te wszystkie protestacje przeciwko sejmikom nowogrodzkim.

Na podstawie Tabeli 6 możemy stwierdzić, że za panowania Augusta III protestacje były zanesione przeciwko 22 nowogrodzkim gromnicznym sejmikom. W 10 wypadkach te protestacje nie przeszkodziły wybranym na tych sejmikach deputatom. Jeszcze 12 sejmików w wyniku protestów zostało zerwanych (3 razy deputaci nie zostali dopuszczeni do grona trybunalskich sędziów podczas reasumpcji Trybunału Głównego Litewskiego).

Za panowania Augusta III protestacje były zanesione przeciwko 10 nowogrodzkim sejmikom poselskim. Wyróżniamy nowogrodzki sejmik poselski z 1756 r., który był rozdwojony. Z pozostałych sejmików pięć pomyślnie zakończono i miejscowi posłowie byli na sejmie Rzeczypospolitej. Jeszcze cztery sejmiki w wyniku protestacji zostały uznane za zerwane. Z nich tylko jeden oraz w 1748 r. posłowie nowogrodzcy: horodniczy nowogrodzki Jan Jabłoński i sędzia grodzki nowogrodzki Ignacy Sowicz Korsak, pojechali na sejm Rzeczypospolitej, ale nie zostali dopuszczeni na rugach sejmowych z powodu zanesionych protestacji.

Jeśli spojrzymy na liczbę protestów przeciwko sejmikom, które zakończyły się bezskutecznie, to okaże się, że protestacji przeciwko gromnicznym sejmikom było 29, a poselskich – 9. W sumie jest to 38 protestacji. Jeśli dodamy jeszcze 11 protestacji przeciwko nowogrodzkiemu sejmikowi poselskiemu w 1756 r., to już razem będzie 49 protestacji. To ponad połowa wszystkich znanych protestacji przeciwko nowogrodzkim sejmikom. Porównując pomyślnie zakończone sejmiki z liczbą protestów (nie licząc nowogrodzkiego sejmiku poselskiego 1756 r.), nowogrodzkie gromniczne sejmiki z lat 1750, 1755 i 1756 zakończyły się sukcesem (odpowiednio 5, 10 i 5 protestów zanesiono przeciwko nim).

³¹ O takim podejściu szlachty przekonująco świadczy „memoryalik” z korespondencji Łopacińskich. Więcej o tym A. Macuk, *Sejmiki województwa mściławskiego...*, s. 359-360.

Tabela 6. Skuteczność protestacji wobec sejmików nowogródzkich

Rok	Rodzaj sejmiku	Rezultat protestu
1736	Gromniczny	Deputaci nie zostali dopuszczeni do koła podczas inauguracji Trybunału Litewskiego.
1737	Gromniczny	Zerwany
1738	Gromniczny	Skutecznie
1738	Poselski	Skutecznie
1740	Poselski	Zerwany
1741	Gromniczny	Skutecznie
1742	Gromniczny	Skutecznie
1744	Gromniczny	Skutecznie
1745	Gromniczny	Skutecznie
1746	Poselski	Skutecznie
1747	Gromniczny	Deputaci nie zostali dopuszczeni do koła podczas inauguracji Trybunału Litewskiego
1748	Gromniczny	Skutecznie
1748	Poselski	Posłowie zostali na sejmie wyrugowani.
1750	Gromniczny	Skutecznie
1750	Poselski	Skutecznie
1751	Gromniczny	Zerwany
1752	Gromniczny	Zerwany
1753	Gromniczny	Zerwany
1754	Gromniczny	Zerwany
1754	Poselski	Skutecznie
1755	Gromniczny	Skutecznie
1756	Gromniczny	Skutecznie
1756	Poselski	Protesty nie miały znaczenia, bo sejmu nie było.
1758	Gromniczny	Zerwany
1758	Poselski	Zerwany
1759	Gromniczny	Zerwany
1760	Gromniczny	Deputaci nie zostali dopuszczeni do koła podczas inauguracji Trybunału Litewskiego.
1760	Poselski	Zerwany
1761	Gromniczny	Zerwany
1762	Gromniczny	Zerwany
1762	Poselski	Skutecznie
1763	Gromniczny	Skutecznie
Razem	Gromniczne	Skutecznie – 10, Zerwane – 12
Razem	Poselskie	Skutecznie – 5, Zerwane – 5

Źródło: opracowanie własne na podstawie akt przechowywanych w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі), zob. przypis nr 8.

Tabela 7. Podpisy rodów szlacheckich w protestacjach przeciwko sejmikom

Rody szlacheckie	Ilość podpisów w protestacjach
Tarajewiczowie	78
Czczotowie	53
Bielikowiczowie	48
Dachnowiczowie Haciscy, Saplicowie	37
Milewscy	34
Mogilniccy	31
Miładowscy, Okołowowie	30
Wołczeccy	29
Piaseccy	28
Bułhakowie	26
Płaskowiccy	25
Lisowscy	24
Małuszycy	23
Kondratowiczowie, Rowińscy	20
Niesłuchowscy	19
Hołowniowie, Wołodźkowie, Woyniłowiczowie, Zamoyscy	18
Daszkiewiczowie, Kuncewiczowie, Panfiłowiczowie, Pileccy	17
Bereśniewiczowie, Jabłonowscy Snadzczy, Rajeccy, Skuratowiczowie	15
Chmielewscy, Janisławscy, Krzyszyłowscy	14
Brońcowie, Dobrzyńscy	13
Białowescy, Dawidowscy, Korsakowie, Kotłubajowie, Pacynkowie	12
Piotrowiczowie, Przygoccy, Racowie, Świebodowie, Woynowie Jasienieccy, Żmijowscy	11
Liborczałowie, Protasowiczowie, Rymszowie	10

Źródło: opracowanie własne na podstawie akt przechowywanych w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі), zob. przypis nr 8.

Zostały zerwane dwa sejmiki: nowogródzki gromniczny 1754 r. oraz nowogródzki poselski z 1748 r. (przeciwko każdemu z nich zanesiono po 5 protestacji). Jak widać, nie ma związku między liczbą protestów a uznaniem sejmiku za zerwany. Jak trafnie stwierdził Andrzej Zakrzewski, nie należy jednak przeceniać roli protestacji, w pewnym układzie sił to nie one decydowały o objęciu funkcji, a stanowisko magnata³². To samo na przykładzie sejmiku poselskiego brzeskiego 1756 r. pokazuje Diana Konieczna³³. Możemy powiedzieć, że w tych wypadkach zadecydowało stanowisko magnatów uznające za legalne sejmiki gromniczne z lat 1750, 1755 i 1756 i nielegalne gromniczny sejmik 1754 r. i poselski sejmik 1748 r.³⁴

Jeśli porównamy skuteczność sejmików z liczbą szlachty, która podpisała protestacje przeciwko nim, to nie przeszkodziła protestacja przeciwko nowogródzkiemu sejmikowi poselskiemu 1746 r. (109 podpisów szlachty) oraz nowogródzkim gromnicznym sejmikom 1747 r. (105 podpisów szlachty) i 1750 r. (110 podpisów szlachty). Jednak trzeba podkreślić, że protestacja na nowogródzkim sejmiku poselskim 1746 r. nie była skierowana przeciwko całemu sejmikowi ani wyborowi dyrektora sejmikowego, a jedynie przeciwko wyborowi na posła Eliasza Mogilnickiego. Faktycznie na poselskich rugach w sejmie ta protestacja mogła zaszkodzić tylko jemu. Jednak możemy bez cienia wątpliwości wskazać, że uznanie sejmiku za zerwany nie zależało od liczby szlachty, która podpisała protestację przeciwko niemu.

Oprócz wpływów magnatów często skuteczność protestacji w obliczu prawnych reguł zależała od różnych czynników związanych z lokalną specyfiką sejmiku³⁵. Dla lepszego zrozumienia tego zagadnienia zwróćmy uwagę na główne rody szlacheckie, których członkowie najczęściej podpisywali omawiane protestacje przeciwko sejmikom nowogródzkim.

W sumie mamy 2062 podpisów szlachty pod 93 protestacjami przeciwko sejmikom nowogródzkim. Razem to były podpisy 1147 szlachciców. Zgodnie z tabelą mamy 49 rodów szlacheckich, których przedstawiciele złożyli 1016 podpisów pod protestacjami przeciwko nowogródzkim sejmikom. Więc 1016 podpisów, to więcej niż 88% – na to połowa wszystkich podpisów pod protestacjami. Głównie protestacje podpisywali członkowie rodów należących do drobnej szlachty.

³² A. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w...*, s. 113.

³³ D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskolitewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013, s. 68.

³⁴ Z. Zielińska, *Walka „Familii”...*, s. 321-323; A. Мацук, *Пінські соймкі у трибунальській кампанії 1750 г...*, s. 77-93; A. Мацук, *Барацьба магнацкіх групав у ВКЛ...*, s. 393-395, 409-410, 425-430; AGAD, AR, dz. IV, sygn. 640, Barbara Radziwiłłowa do M.K. Radziwiłła, 13 kwietnia 1754, Dziegiel, k. 91-92.

³⁵ M. Wójciuk, *Przemoc, presja, przekupstwo i konflikty na sejmikach brzeskim i pińskim w dobie saskiej w świetle pamiętników i korespondencji*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2009, t. 6, s. 94.

Za panowania Augusta III wśród protestujących widzimy jednak przedstawicieli rodów wpływowych wśród szlachty nowogródzkiej. Tu można wymienić: Woynilowiczów, Korsaków, Protasowiczów, Kuncewiczów, Daszkiewiczów i Mogilnickich. Inna rzecz, że najczęściej protestacje podpisywali najmniej znaczni ich przedstawiciele. Jednocześnie nie widać wśród protestującej szlachty wpływowych rodzin miejscowych, jak Chreptowiczów, Niesiołowskich, Haraburdów, Niezabytowskich, Rdułtowskich (tylko jeden podpis pod protestacją zostawił Paweł Rdułtowski). Rekordzistami, jeśli chodzi o podpisywanie się pod protestacjami przeciwko nowogródzkiemu sejmikowi byli Tarajewiczowie: 78 podpisów. Następni z kolei Czeczotowie złożyli 53 takie podpisy. Dalej był ród Bielikowiczów z 48 podpisami. To znane rody, które już dawno osiadły w powiecie nowogródzkim, ale stanowiły drobną szlachtę. Do drobnej szlachty zaliczamy i następne trzy rody: Dachnowiczów Haciskich, Sapliców i Milewskich. Analiza spisu rodów, których członkowie najczęściej podpisywali się pod protestacjami, pokazuje, że głównie była to szlachta drobna. Zatem protestacje przeciwko sejmikom nowogródzkim były udziałem drobnej szlachty. Można rzec, że szlachta nowogródzka niczym nie różniła się od szlachty daleko położonego na wschód powiatu rzeczyckiego, gdzie też głównie protestowała szlachta drobna³⁶. Szlachta średnia i magnaci w Nowogródku pozostawali w cieniu i prawie nie było widać ich udziału na protestacjach przeciwko sejmikom nowogródzkim.

W przypadku podpisów konkretnych szlachciców istnieje problem, że mogą to być różne osoby, które mają to samo imię i nazwisko. W niektórych przypadkach można ustalić istnienie dwóch różnych osób na podstawie tego, że te same protestacje podpisało dwóch szlachciców o tym samym imieniu i nazwisku.

W sytuacji Piotra Tarajewicza występuje 5 przykładów, kiedy takie imię i nazwisko było wymienione w jednej protestacji. To znaczy, że było dwóch Piotrów Tarajewiczów. Jerzy Tarajewicz był dwa razy wymieniony w trzech protestacjach. Jeden taki przypadek odnotował Jan Bielikowicz. Nie ulega zatem wątpliwości, że było co najmniej dwóch Piotrów i Jerzych Tarajewiczów oraz Janów Bielikowiczów. Tylko w odniesieniu do Stanisława Lisowskiego nie mamy takich przykładów, gdyż występuje dwa razy w jednej protestacji. Te przykłady pokazują, że w rzeczywistości realna największa liczba znanych podpisów jednej osoby pod protestacjami przeciwko nowogródzkim sejmikom za panowania Augusta III wynosi około 10 podpisów.

³⁶ А. Мацук, *Рэчыцкіі грамаднічыі соймак у 1736–1763 гг.*, [w:] *Рэчыцкіі край. Да 150-годдзя з дня нараджэння Мітрафана Доўнара-Запольскага*, Мінск 2019, s. 293-304.

Tabela 8. Podpisy poszczególnych osób:

Imię i nazwisko	Liczba podpisów	Sejmiki
Jerzy Tarajewicz	15	poselski 1738 (2 razy), gromniczny 1747 (2 razy), gromniczny 1752, gromniczny 1753, gromniczny 1754, poselski 1756, gromniczny 1759, gromniczny 1760, poselski 1760 (2 razy), gromniczny 1761.
Piotr Tarajewicz	15	gromniczny 1752, gromniczny 1753, gromniczny 1755, gromniczny 1756 (2 razy), poselski 1756 (2 razy), gromniczny 1759, gromniczny 1760 (2 razy 2 protestacji), poselski 1760 (2 razy), gromniczny 1761.
Jan Bielikowicz	11	poselski 1748 (2 razy), gromniczny 1750, gromniczny 1751, gromniczny 1754, gromniczny 1756, poselski 1756.
Stanisław Lisowski	11	gromniczny 1748, poselski 1748, gromniczny 1750, gromniczny 1754, gromniczny 1756, poselski 1756, poselski 1760, gromniczny 1761.

Źródło: opracowanie własne na podstawie akt przechowywanych w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі), zob. przypis nr 8.

Na podstawie analizy 93 protestacji przeciwko sejmikom nowogródzkim wyprowadzono następujące wnioski. Sejmiki nowogródzkie najczęściej były oprotestowywane w skali całego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Protestacje zanoszono przeciwko sejmikom nowogródzkim: gromnicznym – 62, poselskim – 29, gospodarskim – 1, relacyjnym – 1. Wpływ na liczbę protestacji miał fakt, że deputaci nowogródzcy mieli pierwszeństwo w wyborze pisarza kadencji ruskiej w lata parzyste. Skutkowało to protestacjami przeciwko 38 sejmikom gromnicznym. Protestacje przeciwko nowogródzkim sejmikom za panowania Augusta III były aktykowane w księgach grodzkich nowogródzkich, słonimskich, lidzkich, wołkowyskich i pińskich, orszańskich, a też w księgach Trybunału Litewskiego. Najwięcej (52) protestacji było zanesionych do ksiąg nowogródzkiego grodzkiego sądu. Dotyczyły one 22 nowogródzkich sejmików. Protestacji było od jednej do siedmiu przeciwko jednemu sejmikowi. Na drugim miejscu po liczbie protestacji znajdują się księgi Trybunału Głównego Litewskiego – 16 protestacji. Większość protestacji przeciwko nowogródzkim sejmikom gromnicznym w księgach Trybunału Litewskiego w latach nieparzystych tłumaczy się tym, że w Nowogródku odbywała się wówczas ruska kadencja Trybunału Litewskiego. Na trzecim miejscu pod względem liczby protestacji znajduje się sąd grodzki słonimski (12 protestacji). Wszystkie protestacje były zanesione do sądu grodzkiego słonimskiego w okresie 1750–1756 i dotyczyły tylko 5 nowogródzkich sejmików. Do ksiąg grodzkich w Lidzie zanesiono 7 protestacji. Nastąpiło to w latach 1746–1750 i przeciwko 5 nowogródzkim sejmikom.

Powszechnie było zanieśnienie i aktykacja protestacji tego samego dnia lub nazajutrz po odbyciu sejmiku. Dokładniej ten warunek spełnia 76 protestacji z 93 protestacji znanych. To miało świadczyć o legalności protestacji. W tym samym dniu co sejmik nowogródzki zanieśniono i aktykowano 57 protestacji w sądzie grodzkim lub Trybunale Głównym Litewskim. Następnego dnia zanieśniono i aktykowano 19 protestacji przeciwko nowogródzkiemu sejmikowi.

Liczba protestującej szlachty była zróżnicowana: od 1 do 110. Więcej niż połowa (51) protestacji była podpisana przez maksymalnie 15 szlachciców. Najliczniejszymi protestacjami były te przeciwko nowogródzkiemu gromniczemu sejmikom: 1750 r. – 110 podpisów, 1747 r. – 105 podpisów oraz nowogródzkiemu poselskiemu sejmikowi 1746 r. – 109 podpisów. Łącznie najwięcej podpisów szlachty znajduje się pod pięcioma protestacjami przeciwko nowogródzkiemu gromniczemu sejmikowi w 1750 r. – 215 szlachciców. W 1746 r. pod dwiema protestacjami przeciwko nowogródzkiemu poselskiemu sejmikowi swoje podpisy złożyło 129 szlachciców. Pod protestacjami była mała liczba podpisów urzędników. Najwięcej, bo czterech, podpisało protestację przeciwko jednemu z rozdwojonych nowogródzkich sejmików poselskich z 1756 r. Najwyższym urzędnikiem podpisującym protestację przeciwko nowogródzkiemu sejmikowi był nowogródzki chorąży, który wraz ze skarbnikiem i łowczym podpisał w 1748 r. protestację przeciwko poselskiemu sejmikowi.

Większość protestacji dotyczyła wyboru dyrektora sejmikowego – 67. Skutkiem tych protestacji miało być uniemożliwienie uznania za zakończony wyborem posłów lub deputatów. Więc istotnym celem większości protestacji było zerwanie sejmików. Za panowania Augusta III protestacje zanieśniono przeciwko 22 nowogródzkiemu gromniczemu sejmikom. W 10 wypadkach te protestacje nie przeszkodziły wybranym na tych sejmikach deputatom. Jednak 12 sejmików w ich wyniku zostało zerwanych (3 razy deputaci nie zostali dopuszczeni do grona trybunalskich sędziów podczas reasumpcji Trybunału Litewskiego). Za panowania Augusta III protestacje były wnoszone przeciwko 10 nowogródzkiemu poselskiemu sejmikom. Wyróżniamy nowogródzki sejmik poselski z 1756 r., który był rozdwojony. Z pozostałych sejmików 5 pomyślnie zakończono i miejscowi posłowie byli na sejmie Rzeczypospolitej. Pozostałe 4 sejmiki w wyniku protestacji uznano za zerwane.

Przeciwko tym sejmikom, które doszły do skutku, bezskutecznie złożono 49 protestacji. To ponad połowa wszystkich znanych protestacji przeciwko nowogródzkiemu sejmikom. Udało się zatem ustalić, że nie ma związku między liczbą protestacji a uznaniem sejmiku za zerwany. Też nie ma powiązania między liczbą szlachty podpisującej protestację i uznaniem sejmiku za zerwany.

Przedstawiciele 49 rodów szlacheckich złożyli 1016 podpisów pod protestacjami przeciwko sejmikom nowogródzkiemu. Razem 2062 podpisy złożyło 1147 szlachciców. Więc prawie połowa podpisów była złożona przez przedstawicieli

49 rodów szlacheckich. Rekordzistami pod względem składania podpisów byli Tarajewiczowie: 78 wypadków. Następni z kolei Czeczotowie mieli 53 takie podpisy. Dalej był ród Bielikowiczów z 48 podpisami. Zwykle protestacje podpisywali przedstawiciele rodów drobnoszlacheckich. W wypadku podpisów konkretnych szlachciców jest problem, że mogą to być różne osoby, które mają to samo imię i nazwisko. Najwięcej podpisów zostawili: Jerzy i Piotr Tarajewiczowie – po 15 podpisów, Jan Bielikowicz i Stanisław Lisowski – po 11 podpisów. W niektórych wypadkach możemy ustalić istnienie dwóch osób: gdy te same protestacje podpisało dwóch szlachciców o tym samym imieniu i nazwisku. W rzeczywistości realna największa liczba znanych podpisów jednej osoby pod protestacjami przeciwko nowogródzkim sejmikom wynosi około 10 podpisów.

Możemy nawet określić średnią/modelową protestację nowogródzką za panowania Augusta III. Zaniesiona przeciwko wyborowi sejmikowego dyrektora na sejmiku gromnicznym. Była aktykowana w księgach grodzkich nowogródzkich w dniu sejmiku i podpisana przez nie więcej niż 15 szlachciców, między którymi byli głównie przedstawiciele rodów Tarajewiczów (w tym Piotr i Jerzy Tarajewiczowie), Czeczotów i Bielikowiczów (w tym Jan Bielikowicz) i nie było żadnego urzędnika. Celem tej protestacji było zerwanie tego sejmiku gromnicznego.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Archiwum Radziwiłłów (AR), dz. II, sygn. 2588.

AGAD, AR, dz. II, sygn. 2692.

AGAD, AR, dz. II, suplement 946 (5).

AGAD, AR, dz. IV, sygn. 640.

AGAD, AR, dz. IV, sygn. 872.

AGAD, AR, dz. V, sygn. 12424, cz. I.

AGAD, Zbiór Czołowskiego, sygn. 574.

Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795, wydała Monika Jusupović, Warszawa 2019.

Biblioteka Narodowa, sygn. 3285, cz. I.

Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794): Spis, red. A. Rachuba; oprac.: A. Rachuba, P.P. Romaniuk, przy współpr. A. Macuka i J. Aniszczzenki, Warszawa 2004.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyrius, f. 119, b. 141.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), Senieji aktai (SA) 91.

LVIA, SA 95.

LVIA, SA 113.

LVIA, SA 116.

LVIA, SA 119.

LVIA, SA 121.

LVIA, SA 125.

LVIA, SA 127.

LVIA, SA 129.

LVIA, SA 132.

LVIA, SA 4750.

LVIA, SA 4751.

LVIA, SA 4752.

LVIA, SA 5961.

LVIA, SA 13919.

LVIA, SA 14534.

LVIA, f.1135, ap.14, b.32.

Российский государственный архив древних актов, ф. 1463, дело 1082 // Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov, f. 1463, delo 1082.

Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ), ф. 1710, вопіс 1, nr 14 // Nacyâna-
l'ny gistoryčny arhiŭ Belarusi (NGAB), f. 1710, vopis 1, nr 14.

НГАБ, ф. 1710, вопіс 1, nr 15 // NGAB, f. 1710, vopis 1, nr 15.

НГАБ, ф. 1722, воп. 1, nr 102 // NGAB, f. 1722, vopis 1, nr 102.

НГАБ, ф. 1722, вопіс 1, nr 104a // NGAB, f. 1722, vopis 1, nr 104a.

НГАБ, ф. 1722, вопіс 1, nr 104b // NGAB, f. 1722, vopis 1, nr 104b.

НГАБ, ф. 1722, вопіс 1, nr 106 // NGAB, f. 1722, vopis 1, nr 106.

НГАБ, ф. 1722, вопіс 1, nr 108 // NGAB, f. 1722, vopis 1, nr 108.

НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 12 // NGAB, f. 1730, vopis 1, nr 12.

НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 13 // NGAB, f. 1730, vopis 1, nr 13.

НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 14 // NGAB, f. 1730, vopis 1, nr 14.

НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 19 // NGAB, f. 1730, vopis 1, nr 19.

НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 20 // NGAB, f. 1730, vopis 1, nr 20.

НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 22 // NGAB, f. 1730, vopis 1, nr 22.

НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 23 // NGAB, f. 1730, vopis 1, nr 23.

НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 24 // NGAB, f. 1730, vopis 1, nr 24.

НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 25 // NGAB, f. 1730, vopis 1, nr 25.

НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 27 // NGAB, f. 1730, vopis 1, nr 27.

НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 28 // NGAB, f. 1730, vopis 1, nr 28.

НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 29 // NGAB, f. 1730, vopis 1, nr 29.

- НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 30 // NGAB, f. 1730, vopis 1, nr 30.
НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 32 // NGAB, f. 1730, vopis 1, nr 32.
НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 33 // NGAB, f. 1730, vopis 1, nr 33.
НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 34 // NGAB, f. 1730, vopis 1, nr 34.
НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 35 // NGAB, f. 1730, vopis 1, nr 35.
НГАБ, ф. 1730, вопіс 1, nr 36 // NGAB, f. 1730, vopis 1, nr 36.
НГАБ, ф. 1731, вопіс 1, nr 25 // NGAB, f. 1731, vopis 1, nr 25.
НГАБ, ф. 1733, вопіс 1, nr 37 // NGAB, f. 1733, vopis 1, nr 37.
НГАБ, ф. 1737, вопіс 1, nr 38 // NGAB, f. 1737, vopis 1, nr 38.
НГАБ, ф. 1737, вопіс 1, nr 40 // NGAB, f. 1737, vopis 1, nr 40.
НГАБ, ф. 1737, вопіс 1, nr 41 // NGAB, f. 1737, vopis 1, nr 41.
Российская национальная библиотека, Автографы Дубровского, nr 126 // Rossijskaâ nacional'naâ biblioteka, Avtografy Dubrovskogo, nr 126.

Opracowania

- Anusik Z., Stroynowski A., *Radziwiłłowie w epoce saskiej. Zarys dziejów politycznych i majątkowych*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1989, nr 33.
- Jurgaitis R., *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Vilnius 2016.
- Karkucińska W., *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa*, Warszawa 2000.
- Konieczna D., *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskolitewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013.
- Lesiński J., *Spory o dobra neuburskie*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1996, t. 6.
- Macuk A., *Radziwiłłowie jako posłowie na sejmy Rzeczypospolitej w czasach panowania Augusta III*, [w:] *Wokół Sobieskich i Radziwiłłów. Prestiż, przejawy pobożności, działalność polityczna*, red. J. Pietrzak, Nieborów-Arkadia 2020.
- Macuk A., *Sejmiki województwa mściławskiego za panowania Augusta III*, [w:] *Unie między państwowe, parlamentaryzm i samorządność Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, red. W. Uruszczak, Z. Noga, M. Zwierzykowski, K. Fokt, Warszawa 2020.
- Macuk A., *Wybór pisarzy Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 40. XVIII w.*, [w:] *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań XVI–XVIII wiek*, red. A. Filipczuk-Kocur, T. Ciesielski, Warszawa – Opole 2008.
- Wójciuk M., *Przemoc, presja, przekupstwo i konflikty na sejmikach brzeskim i pińskim w dobie saskiej w świetle pamiętników i korespondencji*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2009, t. 6.
- Zakrzewski A., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000.
- Zielińska Z., *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej, 1743–1752*, Warszawa 1983.

- Мацук А., «Несрываемыя» и «успешные» сеймики в Великом княжестве Литовском во время правления Августа III, [w:] XVIII amžiaus studijos, t. 1: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2015 // Macuk A., «Nesryvaimieji» «uospesnyje» sejmiki v Velikom knažestve Litovskom vo vremâ pravleniâ Avgusta III, [w:] XVIII amžiaus studijos, t. 1: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2015.
- Мацук А., Апазіцыя Радзівілам на наваградскіх соймаках 1736–1763 гг., [w:] Наваградчына ў гістарычна-культурнай спадчыне Еўропе (да 600-годдзя Грунвальдскай бітвы), Мінск 2010 // Macuk A., Апазіцыя Радзівілам на наваградскіх соймаках 1736–1763 гг., [w:] Navagrudчына ў гістарычна-культурнай спадчыне Еўропе (да 600-годдзя Грунвальдскай бітвы), Мінск 2010.
- Мацук А., Барацьба магнацкіх групавак у ВКЛ (1717–1763 гг.), Мінск 2010 // Macuk A., Barac'ba magnackih grupovak u VKL (1717–1763gg.), Minsk 2010.
- Мацук А., Наваградскія пасольскія соймікі 1756 г., „Архіварыус” 2015, Выпуск 13 // Macuk A., Navagradskiâ pasol'skiâ sojmiki 1756 g., „Arhivaryus” 2015, Vypusk 13.
- Мацук А., Паслы ад павятовых соймакаў ВКЛ на сойм Рэчы Паспалітай 1756 г., [w:] Украіна крізь вікі: Збірник наукових праць на пошану академіка НАН Украіни професора Валерія Смолія, Київ 2010 // Macuk A., Paslyad pavatovoh sojmikaj VKL na sojm Rěcy Paspalıtaj 1756 g., [w:] Ukraïna kriz' viki: Zbïrnik naukovih prac' na pošanu akademika NAN Ukraïni profesora Valeriâ Smoliâ, Kïiv 2010.
- Мацук А., Паслы з ВКЛ на сойм Рэчы Паспалітай 1735 г., „Гісторыка-археалагічны зборнік” 2017, Выпуск 32 // Macuk A., Pasly z VKL na sojm Rěcy Paspalıtaj 1735 g., „Gïstoryka-arhealagïčny zbornik” 2017, Vyp. 32.
- Мацук А., Пінскі сойм ік у трыбунальскай кампаніі 1750 г., [w:] Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі „Гісторыя і сучаснасць Пінска (да 910-годдзя першай летапіснай узгадкі горада)”, Мінск – Пінск 2007 // Macuk A., Pïnskï sojmik u trybunal'skaj kampanii 1750 g., [w:] Materyâly navukova-praktyčnaj kanferencyi “Gïstoryâ i sučasnasc' Pïnska (da 910-goddzâ peršaj letapisnaj uzgadki gorada)”, Mïnsk – Pïnsk 2007.
- Мацук А., Грамадска-палітычнае жыццё Вялікага Княства Літоўскага ў часы бескаралеўя 1733–1735 гг., Мінск 2020 // Macuk A., Gramadska-palıtıçnae žıscë Vâlıkaga Knâstva Litoŭskaga ũ časy beskaraleŭâ 1733–1735 gg., Mïnsk 2020.
- Мацук А., Планы магнатскіх групіровак на выбіральныя кампаніі в правленіе Августа III, [w:] XVIII amžiaus studijos, t. 7: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Giminė. Bendrija. Grupuoė, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2020 // Macuk A., Planu magnatskih grupirovok na izbiratel'nye kampanii v pravlenie Avgusta III, [w:] XVIII amžiaus studijos T. 7: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Giminė. Bendrija. Grupuoė, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2020.

- Мацук А., *Радзівілы і справа аб “нойбургскіх ўладаннях” у 1730–1740-я гады*, „Беларускі гістарычны часопіс” 2005, nr 3 // Macuk A., *Radzivily i sprava ab “nojburgskih uladannâh” u 1730–1740-â gady*, „Belaruskì gìstaryčny časopis” 2005, nr 3.
- Мацук А., *Рух пасэсараў „нойбургскіх уладанняў”*, „Геральд Litherland” 2007, nr 17 // Macuk A., *Ruh pasèsaraŭ “nojburgskih uladannâŭ”*, „Gerald Litherland” 2007, nr 17.
- Мацук А., *Рэчыцкі грамнічны соймак у 1736–1763 гг.*, [w:] *Рэчыцкі край. Да 150-годдзя з дня нараджэння Мітрафана Доўнара-Запольскага*, Мінск 2019 // Macuk A., *Rèčyckì gramničny sojmik u 1736–1763 gg.*, [w:] *Rèčyckì kraj. Da 150-goddžâ z dnâ naradžènnâ Mitrafana Doŭnara-Zapol’skaga*, Minsk 2019.
- Мацук А., *Фінансава-арганізацыйнае забеспячэнне дзейнасці павятовых соймакаў 1756–1757 гг.: новыя крыніцы*, „Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук ” 2019, nr 1 // Macuk A., *Finansava-organizacyjnae zabespáčènnè dzejnascì pavâtovyŭ sojmikaŭ 1756–1757 gg.: novyâ krynicy*, „Vescì Nacyânal’naj akadèmiì navuk Belarusi” 2019, Seryâ humanitarnyŭ navuk, nr 1.

STRESZCZENIE

Protestacje przeciwko nowogródzkim sejmikom za panowania Augusta III (1736–1763)

Za panowania Augusta III odnaleziono 93 protestacje przeciwko sejmikom nowogródzkim. To największa liczba protestacji przeciwko sejmikom jednego powiatu w skale całego Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Augusta III. Protestowano przeciwko wszelkiego rodzaju sejmikom, najczęściej przeciwko gromnicznym (deputackim) i poselskim. Celem protestacji było zerwanie sejmiku, dlatego najczęściej protestacji dotyczyło wyboru dyrektora sejmikowego. Stwierdzono, że protestacje najczęściej wnoszone były w dniu sejmiku lub w dniu następnym. Protestacje te najczęściej były aktykowane w sądzie grodzkim w Nowogródku. Protestacje nowogródzkie wyróżniają się tym, że ich aktykacja w księgach Trybunału Litewskiego znalazła się na drugim miejscu pod względem częstotliwości. Protestacje przeciwko sejmikowi nowogródzkiemu zostały również wpisane do ksiąg grodzkich sądów w Słoniemiu, Lidzie, Wołkowysku i Orszy. Liczba protestującej szlachty wahała się od 1 do 110, w większości wypadków od 1 do 15 szlachciców. Podpisy przedstawicieli 49 rodów szlacheckich razem daje ponad 88% wszystkich podpisów. Zdecydowaną większość stanowili przedstawiciele drobnej szlachty. Wśród nich najczęściej występowały rody: Tarajewiczów, Czeczotów, Bielikowiczów, Dachnowiczów Haciskich,

Sapliców i Milewskich. Najwięcej podpisów (około 10 protestacji) złożyli Piotr i Jerzy Tarajewiczowie, Jan Bielikowicz i Stanisław Lisowski. Pod protestacjami była niewielka liczba podpisów urzędników. 4 urzędników podpisało protestację przeciwko jednemu z dwóch sejmików poselskich alternatywnych w Nowogródku w 1756 r. Najwyższym urzędnikiem, który podpisał protestację przeciwko sejmikowi nowogródzkiemu, był chorąży nowogródzki, który wraz ze skarbnikiem i łowczym podpisał w 1748 protestację przeciwko sejmikowi poselskiemu. W rezultacie 12 z 22 oprotestowanych sejmików gromnicznych zakończyło się bez sukcesu, a z 10 oprotestowanych sejmików poselskich 5 zakończyło się bez sukcesu. Udało się ustalić, że nie ma związku między liczbą protestacji a uznaniem sejmiku za zerwany. Nie ma też związku między liczbą szlachty, która podpisała protestację a uznaniem sejmiku za zerwany. Protestacja przeciwko sejmikowi nowogródzkiemu za panowania Augusta III wyglądała następująco: została ogłoszona przeciwko wyborowi dyrektora na sejmiku gromnicznym, została wpisana w dniu sejmiku do ksiąg nowogródzkiego grodzkiego sądu i podpisana przez nie więcej niż 15 szlachciców. Nie było wśród nich ani jednego urzędnika, ale głównie podpisali przedstawiciele rodów Tarajewiczów (wśród nich były Jerzy i Piotr), Czeczotów i Bielikowiczów (wśród nich był Jan). Celem protestacji było zerwanie sejmiku.

SUMMARY

Protestations Against Novogradok Sejmiks During August III's Reign (1736–1763)

Research revealed 93 protestations against the Novogradok sejmiks during August III reign. This is the largest number of protests against the sejmiks of one povet in the entire Grand Duchy of Lithuania during August III's reign. All types of sejmiks were protested, and most often gromniczny (deputy) and embassy ones. The protestations purpose was to disrupt the sejmik and therefore most of the protestations were against the sejmik director election. It was identified that the protestations were most often brought on the sejmik day or the next day. These protestations were usually entered in the Novogradok grodsky court. Novogradok protestations are distinguished by the fact that their inscription in the books of the Tribunal of the Grand Duchy of Lithuania was in second place in terms of frequency. Also, protestations against the Novogradok sejmik were included in the grodsky court books in Slonim, Lida, Volkovysk and Orsha. The number of protesting gentry ranged from 1 to 110, and in most cases it was from 1 to 15 gentry. Representatives of 49 gentry families put more than 88 percent of all signatures under the protestations against Novogradok sejmiks. The vast majority of these were representatives of the petty gentry. Among them, most often representatives of the Taraevichs, the Czeczets, the Bielikovichs, the Dahnovich Hatsiskiys, the Saplitsys and the Milevskys. Some gentry signed more than one protestations. Piotr and Jerzy Taraevich, Jan Bielikovich and Stanislav Lisovsky signed about 10 protestations. Under the protestations there was a small number of

uryadniks, (officers) signatures. Most of them, 4 uryadniks, signed a protest against one of the two alternative sejmiks in Novogradok in 1756. The highest uryadnik who signed the protestation against the sejmik was the Novogradok horuzhy, who, together with the scarbnik (treasury) and lovchy (hunter), signed a protestation against the embassy sejmik in 1748. As a result, 12 out of 22 gromnichny sejmiks that were protested ended in vain, and among the 10 embassy sejmiks that were protested – 5. It was possible to establish that there is no connection between the number of protestations and the recognition of the sejmik as disrupted. There is also no connection between the number of gentry who signed the protestations and the recognition of the sejmik as disrupted. A typical protest against the Novogradok sejmik during August III reign looked in the following way. It was announced against the director election at the gromnichny sejmik. It was entered on the day of the sejmik in the Novogradok Grodsky court books and signed by no more than 15 gentry. There was not a single sergeant among them, but mainly representatives of the Taraevichs (among them Jerzy and Piotr Taraevichi), the Czeczets and the Bielikovichs (among them Jan Bielikovich). The purpose of the protest was to disrupt the sejmik.

Tomasz Ciesielski

Uniwersytet Opolski
e-mail: tciesielski@uni.opole.pl

ORCID: 0000-0002-3254-1261

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.08

O Józefie Kantym Ossolińskim, winie i burzliwym przebiegu sejmiku przedkonwokacyjnego w Łucku zimą 1764 r.

ABSTRAKT

W artykule podjęto próbę oceny wpływu magnatów na przebieg obrad sejmikowych w Rzeczypospolitej Obojga Narodów przez pryzmat działań podjętych przez wojewodę wołyńskiego Józefa Kantego Ossolińskiego na przełomie 1763 i 1764 r. w celu przeforsowania na sejmiku przedkonwokacyjnym w Łucku decyzji korzystnych dla obozu tzw. republikantów. Mimo bardzo intensywnych zabiegów i dużej ofiarności materialnej, w tym przywiezieniu kilku tysięcy litrów wina, działania te zakończyły się fiaskiem za sprawą równie dobrego przygotowania się do kampanii sejmikowej przeciwników politycznych. To zwolennikom „Familii” kierowanym przez łowczego koronnego Stanisława Czartoryskiego, wspieranego przez kilku innych magnatów oraz milicję nadworną i szlachtę czynszową Czartoryskich, udało się zdominować sejmik. Ossoliński potrafił zjednoczyć obóz republikanów, ale nie zdołał zapobiec najpierw bijatyce i sprofanowaniu kościoła, następnie podzieleniu sejmiku na dwa obradujące oddzielnie koła. Na obu wybrano posłów na sejm konwokacyjny i sędziów kapturowych, co sprawiło, że walki o zdominowanie polityczne Wołynia trwały jeszcze trzy miesiące. Ostatecznie to posłowie wyznaczeni przez Czartoryskich zostali uznani za prawomocnie wybranych, choć należy podkreślić, że trzech z nich nie przybyło na konwokację z przyczyn politycznych. Artykuł został oparty na relacjach o przebiegu sejmiku i inauguracji sądów doby bezkrólewia, słabo dotychczas wykorzystany materiał źródłowy z zasobów archiwów i bibliotek naukowych w kraju i za granicą, który został poddany krytycznej ocenie z wykorzystaniem metod badawczych, charakterystycznych dla dyscypliny historia.

**About Józef Kanty Ossoliński, Wine and the Turbulent Course
of the Pre-convocation Sejmik in Lutsk in the Winter of 1764**

ABSTRACT

The article attempts to assess the influence of magnates on the course of sejmiks in the Polish-Lithuanian Commonwealth through the lens of the actions taken by Volyn voivode Józef Kanty Ossolinski in late 1763 and early 1764 to push through decisions favorable to the party of the so-called republicans at the pre-convocation sejmik in Lutsk. Despite very intensive efforts and a great deal of material generosity, including the importation of several thousand liters of wine, these efforts failed due to the equally good preparation of political opponents – the ‘family’ led by the Crown huntsman Stanisław Czartoryski, supported by several other magnates, as well as the court militia and the Czartoryski rented nobility, who managed to dominate the sejm. Although Ossoliński managed to unite the republican camp, he failed to prevent first a brawl and profanation of the church, and then a division of the sejm into two circles sitting separately. At both instances, deputies to the Convocation Sejm and extraordinary, so called “kapturowy” judges were elected, which meant that the struggle for political domination of Volhynia continued for another three months. In the end, it was the deputies appointed by the Czartoryskis who were declared legitimately elected, although it should be noted that three of them did not come to the convocation for political reasons. The article is based on hitherto under-utilized source material from the resources of archives and academic libraries in Poland and abroad, which has been critically evaluated using research methods characteristic of the discipline of history.

Słowa kluczowe: Józef Kanty Ossoliński, „Familia”, wino, Łuck, sejmik przedkonwokacyjny, sąd kapturowy

Key words: Józef Kanty Ossoliński, “Familia”, wine, Lutsk, pre-convocation sejmik, extraordinary „hood” court

Urodzony w 1707 r. Józef Kanty Ossoliński zaliczał się do grona magnatów dobrze wykształconych, zamożnych i aktywnych w życiu publicznym Rzeczypospolitej w czasach saskich i pierwszych latach panowania Stanisława Augusta. Niewątpliwie jego edukacja objęła cały typowy szlachecki program kształcenia z nauką w kolegium jednego z zakonów, skoro w 1721 r. immatrykułował się w Akademii Krakowskiej. Nie wiadomo jednak czy podjął w niej naukę, jak też czy „wychowanie odebrał francuskie, modne, z wysokich parnasów”¹. Na pewno Józef Kanty dobrze opanował zasady pisowni

¹ J. Bartoszewicz, *Józef i Teresa Ossolińscy*, „Tygodnik Ilustrowany” 1864, R. 9, nr 232, s. 86.

polskiej i nie miał problemów z używaniem języka francuskiego, o czym świadczy jego obszerna, zachowana korespondencja². Z pewnością również wysoki był status majątkowy Ossolińskiego, który u schyłku panowania Augusta III władał rozległymi dziedzicznymi dobrami tarchomińskimi pod Warszawą (ale te dzierżawił od niego Jan Klemens Branicki) i sandomierskimi z Ossolinem, Rudką z przyległościami na Podlasiu, Antonówką, Czerniejowcami, Klityszczem, Tomaszpołem na Podolu, Turzyskiem na Wołyniu oraz kluczami Rymanów, Bukowsko i Dynów w ziemi sanockiej. Do tych ostatnich przylegał wniesiony mu w posagu przez poślubioną 4 lutego 1731 r. żonę Teresę ze Stadnickich, złożony z miasteczka i 40 wsi klucz Lesko z okazałą rezydencją, w której to Ossolińscy najchętniej przebywali. Oprawę Teresy stanowiły też dobra chrzanowskie w powiecie krakowskim i Drażgów w ziemi stężyckiej. Do tego dochodziły trzy rezydencje w Warszawie, na Pradze i na Solcu, jak też dochodowe starostwa sandomierskie i chmielnicke. Otrzymane od ojca i pozyskane dzięki korzystnemu małżeństwu dobra Józef Kanty potrafił powiększyć poprzez dokonywane zakupy majątków ziemskich, co świadczy, że w miarę sprawnie zarządzał swoimi rozległymi dobrami³.

Aktywny w życiu publicznym Józef Kanty, jak większość magnatów służył w wojsku, na początku lat 30. XVIII stulecia dowodził kompanią w regimencie pieszym generała artylerii koronnej, a następnie był rotmistrzem chorągwi pancерnej, którą zastępujący go porucznicy w miarę sprawnie zarządzali⁴. Należy przyjąć, że aktywność Józefa Kantego na polu militarnym sprowadzała się do posiadania stopni oficerskich i tytularnego dowodzenia oddziałami, gdyż brak informacji o jego aktywnym udziale w działaniach bojowych w okresie wojny o tron polski z lat 1733–1735. Był za to w tym okresie aktywny w życiu politycznym, gdyż już na początku bezkrólewia został marszałkiem skonfederowanej ziemi zatorskiej⁵. Przez dwa lata zaliczał się do zdeklarowanych zwolenników Stanisława Leszczyńskiego. Choć jego ojciec, Franciszek Maksymilian do końca swojego życia nie uznał wyboru Wettina, decydując się na emigrację do Francji,

² Z niewykorzystanych w niniejszym artykule jednostek wymienić można: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD): Archiwum Roskie, pudło XV, nr 23, s. 8-11, nr 25, pudło XXXIV, nr 48; Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej, dz. I, nr 1804; Zbiór Aleksandra Czołowskiego, nr 3202; Biblioteka im. Książąt Czartoryskich w Krakowie (dalej: BC), 942; Biblioteka Kórnicka PAN (dalej: BKPAN), nr 1170; Biblioteka Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: BOss), nry 5471, 11832. Jednostki te nie zostały wykorzystane, gdyż nie zawierają listów z przełomu 1763 i 1764 r., a tym samym nie wnoszą żadnych informacji faktograficznych, które mogły być przydatne przy pisaniu niniejszego artykułu.

³ J. Bartoszewicz, op. cit., s. 86; W. Szczygielski, *Ossoliński Józef Kanty*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 24, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979, s. 410, 412.

⁴ Świadczy o tym zachowana księga chorągwi: Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (dalej: BJ), nr 6059.

⁵ *Od Augusta Mocnego do Augusta III. Doniesienia z Warszawy Andrzeja Cichockiego z lat 1732–1734*, wyd. J. Dygdała, Warszawa 2016, s. 226.

to Józef Kanty stosunkowo wcześniej, gdyż 14 marca 1735 r. uznał za prawowitego władcę Augusta III⁶. Nie można wykluczyć, że była to celowa decyzja rodzinna, aby zachować pełną kontrolę nad rozległymi dobrami ziemskimi, tak dziedzicznymi, jak i królewskimi. Na pewno ta konwersja nie uraziła zbytnio Stanisława Leszczyńskiego, skoro w 1738 r. poprosił wojewodę podolskiego Wacława Rzewuskiego, aby wspomógł ówczesnego starostę sandomierskiego w sprawie toczącej się w Trybunale Wielkim⁷.

Po awansie na wojewodę wołyńskiego w 1757 r., Ossoliński „przypomniał” sobie o posiadanej szarży i zaczął domagać się od porucznika swojej chorągwi, aby odkomenderował do jego boku 2-3 towarzyszy, choć tylko na czas publicznych wystąpień⁸. Mogły to być jednak dość częste okazje, gdyż Józef Kanty aktywnie udzielał się w życiu politycznym Rzeczypospolitej. Od 1729 r. posłował na niemal wszystkie sejmy z różnych prowincji i województw (Inflanty, czernihowskie, sandomierskie, mazowieckie). Potrafił przy tym odgrywać istotną rolę nie tylko w trakcie samych obrad parlamentarnych (zdarzało mu się oprotestowywać projekty niektórych uchwał, np. dotyczących technicznej strony aukcji wojska omawianej na sejmie 1738 r.), ale też w trakcie całych kampanii towarzyszących sejmom⁹. To chyba sprawiło, że na sejmie 1744 r. został niesłusznie zaliczony do grona skorumpowanych przez pruskiego rezydenta posłów¹⁰. W rzeczywistości Ossoliński od 1735 r. aż do śmierci Augusta III unikał konfliktu z dworem królewskim, ale też nie wchodził w nim we współpracę. Wydaje się przy tym, że otoczeniu Wettina nie zależało zbytnio na pozyskaniu Ossolińskiego, który po otrzymaniu 17 grudnia 1738 r. urzędu chorążego nadwornego koronnego, aż 18 lat czekał na kolejny awans i podniesienie do godności senatorskiej, do której Józefa Kantego predestynowało tak urodzenie, jak i posiadany majątek. Dopiero 5 stycznia 1757 r. uzyskał godność wojewody wołyńskiego, za którą i tak musiał uiścić Henrykowi Brühlowi 5000 dukatów¹¹.

⁶ W. Szczygielski, op. cit., s. 410.

⁷ S. Leszczyński do W. Rzewuskiego, Luneville 5 marca 1738, [w:] *Kronika Podhorecka 1706–1779*, ułożył L. Rzewuski, Kraków 1860, s. 138-139.

⁸ BJ, nr 6059, k. 160v-161, 180-181; T. Ciesielski, *Armia koronna w czasach Augusta III*, Warszawa 2009, s. 265.

⁹ *Od Augusta Mocnego...*, s. 176; *Teka Gabryela Junoszy Podoskiego arcybiskupa poznańskiego*, wyd. K. Jarochoński, Poznań 1856, t. III, s. 306, t. IV, s. 17, 311, 372, 378, 409-409, 431-433, 436, 448-449, 467, 469; *Diarjusze sejmowe z XVIII wieku*, t. 3: *Diarjusze sejmów z lat 1750, 1752, 1754 i 1758*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1937, s. 33; t. III, s. 726-727, 737; H. Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku. U początków nowej sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej*, Kraków 2000, s. 95, 113, 114, 146, 147, 170, 186, 191, 199, 222, 226.

¹⁰ M. Matuszewicz, *Diarjusz życia mego*, oprac. B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, t. 1, Warszawa 1986, s. 236; Z. Zielińska, *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej 1743–1752*, Warszawa 1983, s. 129-130, 139.

¹¹ W. Szczygielski, op. cit., s. 411.

Do tego należy dodać nadany mu pół roku później 12 czerwca 1757 r. Order Orła Białego¹² oraz wcześniejszą, gdyż z 1754 r. zgodę na scedowanie synowi starostwa chmielnickiego¹³. Taki poziom dostępu do łask królewskich był wszak typowy dla przedstawicieli obozu republikańskiego, z którym Ossoliński był związany od końca lat 30. XVIII w. Długo nie odgrywał w nim poważniejszej roli, a sytuacja uległa zmianie dopiero wraz z pokoleniową wymianą nieformalnych przywódców stronnictwa. Józef Kanty skorzystał na wyniesieniu do rangi jednego z jego przywódców Jana Klemensa Branickiego, który nastawiał się na współpracę z dyplomacją francuską. Wacław Szczygielski uważał, że to Branickiemu i ministrowi pełnomocnemu Ludwika XV François Durandowi Ossoliński zawdzięczał krzesło senatorskie. W 1760 r. kolejny ambasador francuski Antoine-René de Voyer de Paulmy, markiz d'Argenson miał promować Ossolińskiego do wakującego podskarbiostwa koronnego, ale bezskutecznie¹⁴.

Józef Kanty od lat 40. XVIII w. postrzegany był przez „Familię” jako jej przeciwnik¹⁵, a na dodatek wzrastała jego rola jako jednego z liderów obozu republikańskiego¹⁶. Nic więc dziwnego, że jego pozycja w życiu publicznym państwa wzrosła wraz ze śmiercią Augusta III, a sam Ossoliński postanowił wykorzystać bezkrólewie dla rozwoju swojej kariery publicznej. W pierwszych miesiącach zdawał się popierać kandydaturę wettyńską i jednocześnie zacieśniał współpracę z Branickim, uczestnicząc w grudniu 1763 r. w spotkaniu w Białymstoku. Na radzie senatu 2 stycznia 1764 r. domagał się ewakuacji korpusu rosyjskiego z Rzeczypospolitej i jednocześnie przygotowywał się do konfrontacji ze stronnikami „Famili” na Wołyniu, gdzie posiadał znaczne wpływy jako tamtejszy wojewoda i właściciel sporego majątku ziemskiego¹⁷.

Przygotowania do stanowiącego kulminację początkowej fazy bezkrólewia sejmiku przedkonwokacyjnego rozpoczął niemal natychmiast po wydaniu 12 listopada 1763 r. przez prymasa, arcybiskupa Władysława Aleksandra Łubieńskiego uniwersału zwołującego sejm konwokacyjny na 7 maja, a poprzedzające go sejmiki na 6 lutego (koniec stycznia w przypadku halickiego oraz zatorsko-oświęcimskiego). Jednym z tego elementów było przygotowanie odpowiednich zapasów wina, którymi Ossoliński zamierzał ugościć przybyłych na zjazd urzędników i szlachtę. Nie wiadomo, czy był koneserem tego napoju,

¹² M. Męclewska, *Kawalerowie i statuty Orderu Orła Białego 1705–2008*, Warszawa 2008, s. 187, nr 358.

¹³ M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli. Kształtowanie się obozu politycznego Jerzego Augusta Mniszcha 1750–1763*, Warszawa 1990, s. 242.

¹⁴ W. Szczygielski, op. cit., s. 411.

¹⁵ Z. Zieliska, op. cit., s. 209.

¹⁶ Był nim na pewno w latach 60. XVIII w. patrz: *Kronika Podhorecka...*, s. 46.

¹⁷ W. Szczygielski, op. cit., s. 411.

ale na pewno dysponował jego dużymi zapasami pieczolowicie przechowywanymi w piwnicach zamku w Lesku. Zarządzali nimi piwnicznymi, którzy sprawni byli w sztuce winifikacyjnej, zwłaszcza w kupażowaniu wina, jak Jastkiewicz, Wiśniewski, czy Chodorkowski. Umiejętnie potrafili go postarać i ulepszać, wykorzystując do tego lagier winny, który zalewali winem młodym lub „najpodlejszego” nawet gatunku. Wszystkie beczki i antały opieczętowali oraz oznaczali kodami cyfrowo-literowymi, które informowały, kiedy zostały ocenione i rozpoczął się ich okres leżakowania w piwnicach leskich, kto tego dokonał (inicjały piwnicznych), gatunek wina i jego walory smakowe¹⁸. Zachowane księgi inwentarzowe pozwalają stwierdzić, że przynajmniej od lat 40. XVIII w. Ossoliński dokonywał znacznych zakupów wina, przede wszystkim węgierskich, tak w miejscu jego powstawania, czyli w rejonie Tokaju, jak też w składach winnych na terenie Rzeczypospolitej (z reguły podawano w nich gdzie i od kogo nabywano wino). Według spisu sporządzonego w 1766 r. przez piwnice leskie przeszło od 1755 r. 359 beczek, 185 antałów i 47 garnców węgryzyna, przy zaledwie 6 beczkach i 2 antałach francuskiego¹⁹. Przyjmując, że ówczesne beczki wina miały pojemność między 130 a 160 litra, daje to 52 860-64 017 litra samego węgryzyna. Nie wiadomo, jak wielkie było spożycie wina na dworze Ossolińskiego, ale z wykazu jego rozchodu wynika, że wielkie transporty były wysyłane do Ossolina, Sandomierza, Warszawy czy na Wołyń do Turzysk²⁰. Domyślić się można, że niekiedy powodem tego były wydarzenia publiczne. Pewność można mieć w przypadku wysyłki znacznych ilości wina pod koniec 1763 r., gdyż z tytułu zachowanego wykazu jednoznacznie wynika, że miało zostać wykorzystane na sejmiku przedsejmowym²¹. Decyzję w tej materii Józef Kanty podjął natychmiast po ukazaniu się uniwersału prymasa zwołującego sejm konwokacyjny, gdyż do 27 listopada 1763 r. w piwnicach zamku leskiego zakończono selekcję i przygotowano wino do wysyłki do Łucka i Turzysk. W tej ostatniej miejscowości, odległej od Łucka o niespełna 80 km, znajdował się pałac Ossolińskich, w którym Józef Kanty zapewne zamierzał ugościć liczące się w województwie osoby i stronników obozu republikańskiego przed rozpoczęciem sejmiku. Zachował się wykaz wyeksponowanych beczek i antałów, który pozwala nie

¹⁸ R. Marcinek, *Rex vinorum. Z dziejów węgryzyna w dawnej Polsce*, Warszawa 2015, s. 314-315.

¹⁹ Księga percepty i expensy win węgierskich, miódów w piwnicach leskich 1755-1763, Львівська Наукова Бібліотека НАН України ім. В.Стефаника (dalej: LNB), fond 141, op. 1, nr 85, b.p. (s. 124-125).

²⁰ Patrz np.: Regestr win z piwnicy liskiej do Warszawy posłanych 1750, LNB, f. 141, op. 1, nr 1673.

²¹ Specyfikacja win węgierskich na sejmiki do Łucka antekonwokacyjne i do Turzyska na Wołyń z pod attendencji p. Germana burgrabiego zamku leskiego z piwnic leskich wziętych wypisuje się d[nia] 27ma 9bris [listopada] 1763 roku, Archiwum Państwowe w Przemyślu (dalej: APPrzem), Archiwum Zamku Leskiego (dalej: AZL), nr 417, s. 1-10; Ten sam wykaz, ale umieszczony bez wydzielonego podtytułu: LNB, fond 141, op. 1, nr 85, s. 112-125.

tylko poznać jakość i rocznik wina, ale też gdzie i od kogo zostało one zakupione. Do Turzysk wysłano tylko niewielką ilość wyselekcjonowanego wina, gdyż 5 beczek. Zawierały one dobrej jakości węgryzyna. Za najprzedniejszą należy uznać beczkę wina z „suchych jagód”, czyli aszu z 1749 r. wyprodukowanego z użyciem winogron z późnego zbioru, zrywanych na przełomie października i listopada. Jeden z winiarzy opiekujących się piwnicami winnymi na zamku w Lesku, Jastkiewicz oznaczył ją jako XIPSSS (dziesiąte wyprowadzenie przez Jastkiewicza i proboszcza rymanowskiego ks. Przyiałgowskiego, „suchojagod-
ne dobre”²²). Do tego dochodziły 2 beczki starzonego wina, czyli maślacza, z 1756 r. i 1758 r. oznaczone jako XIPMD i XIPM, co świadczy, że Jastkiewicz zakwalifikował je odpowiednio jako dobre i nie gorsze. Dwie ostatnie beczki zawierały wino ordynaryjne, czyli szamorodni, powstałe na bazie dojrzałych, ale nie wysuszonych winogron. Zakupione zostały w 1759 i 1760 r., a obie beczki zostały uszlachetnione przez dodanie przypraw, stąd i nadane im przez innego leskiego piwnicznego Wiśniewskiego oznaczenia ŻWSSK (stare-słodkie-korzenne) oraz ŻWMOK (młode-ordynaryjne-korzenne). Znacznie więcej wina posłano do Łucka, gdyż łącznie 30 beczek i 8 antałów. Niewątpliwie do najszlachetniejszych zaliczono 16 beczek i 1 antał wina aszu. Większość, czyli 13 beczek i antał kupiono w latach 1749 i 1754-1756 i 1759 w Tarcali i Tolcsy koło Tokaju. Dwie beczki zakupiono w 1759 r. w Ranowie od Żyda, a jedną pozyskano w 1760 r. wymieniając z niejakim Konaszym za konie. Jastkiewicz, Wiśniewski i trzeci z winiarzy Chodorkowski oznaczyli te wina symbolami XIPSSS (suchojagodne-stare-słodkie), 9CHSP (stare przednie), 9CHSE (słodkie-esencjonalne, czyli nierozcieńczone lub mocne), ŻWSSD (stare-słodkie-dobre) oraz Ż2WSSK (stare-słodkie-korzenne). Ówczesna szlachta równie wysoko ceniła mocne, słodkie wina starzone typu maślacz, a tego wyeksportowano do Łucka 3 beczki oznaczone jako 9CHM i XIPMD, a zawierały one węgryzyny zakupione w 1755 i 1756 r. Do tego dochodziły 2 beczki wina młodego, kupowanego na kształt maślacza, zakupione w 1760 r. w Toroni od niejakiego Zamroniego, a oznaczone ŻWMMO (młode-maślacz-ordynaryjne). Win ordynaryjnych, czyli szamorodni posłano do Łucka 9 beczek. Prezentowały one różną jakość. Dwie beczki pozyskane w 1759 r. i 1760 r. zawierały wina stare, oznaczone przez Wiśniewskiego jako ŻWSSK (stare-słodkie-korzenne) i ŻWSO (stare-ordynaryjne). W czterech beczkach kupionych w 1760 r. znajdowało się wino młode korzenne: ŻWMOK. Dwie beczki zawierały wino kupażowane, w którym najpodlejszego gatunku wina uszlachetniono dolewką wina wyższej jakości, co pozwoliło uzyskać napój oceniony na 7IOG (ordynaryjne główne) oraz XIPMO (młode-ordynaryjne). Ostatnia trzydziesta beczka nie została

²² Specyfikacja win ..., APPrzem, AZL, nr 417, s. 2.

oceniona, a opisano ją jako „od wiadomego starozakonnego Józefowicza obywatela leskiego darowana”. Sześć antałów zawierało napoje powstałe w wyniku zalania winami młodymi lub najpodlejszego gatunku lagieru winnego pozostałego po aszu i maślaczach zakupionych w 1746 i 1748 r. Za wyjątkiem jednego, będącego dziełem Jasińskiego (6IK), pozostałe sygnowane były przez Kluga jako 3KOG, 3KP, 3KB i 3 KP. Jeden antał zawierał wino, które określono jako „od beczki wina jednej przez Jmć Pana Wiśniewskiego na sejmiki w przemyskie in A[nn]o 1763 kupionej pozostałe”²³. Ten ostatni zapis świadczy, że Ossoliński nie po raz pierwszy zamierzał pozyskać względy sejmikującej szlachty przez ugoszczenie jej winem. Na sejmiku przedkonwokacyjnym nie zamierzał pod tym względem oszczędzać, gdyż gdyby przyjąć pojemność beczek na 130-160 litrów, a antałów na 32,5-40 litrów, to do Łucka posłano około 4160-5120 litrów wina różnego gatunku. Możliwe wszakże, że i 370 litrów więcej, gdyż nie wiadomo czy do Łucka nie posłano też jednej beczki z winem mętnym zlanym z różnych beczek (9CMSP) oraz 268 butelek kwartowych (0,7 l) zawierający wina lepsze, dobre, podlejsze i ordynaryjne uzyskane przez zalanie lagieru, które w wykazie opatrzone adnotacją, że zostały przekazane burgrabiemu zamku leskiego Germanowi²⁴. Co więcej, w jednym z wykazów pominięto wino butelkowane, a umieszczono w zamian dodatkowych 13 beczek kupionych od „starozakonnego” Józefowicza, jak też 23 beczki posłane do Włodzimierza²⁵. Zwiększyłoby to transport wina zawiezonego do Łucka o 1690 lub nawet 2080 litrów, czyli do 5850-7200 litrów. Dodatkowo w odległym o 75 km Włodzimierzu znajdowało się 2990-3680 litrów wina. Tymczasem w tym mieście, będącym centrum powiatu i siedzibą jednego z trzech urzędów i sądów grodzkich na Wołyniu pozycja zwolenników Ossolińskiego była najsilniejsza, tak wynika przynajmniej z zachowanych źródeł opisujących sytuację w województwie zimą 1764 r., jak też z faktu, że to w grodzie włodzimierskim udało się przeciwnikom „Familii” w końcu oblatować laudum i manifestacje posejmikowe.

Przygotowanie tak znacznych zapasów wina było konieczne i świadczyło o dużej zapobiegliwości Ossolińskiego, gdyż na sejmiku, który rozpoczął się w Łucku 6 lutego, jeżeli zawierzyć podpisom złożonym na laudach i manifestacjach złożonych przez dwa zwaśnione koła, zebrało się nawet 1522 szlachciców. Oczywiście są to zawodne dane, gdyż niewątpliwe na aktach wniesionych do grodu łuckiego pojawiły się podpisy nieuczestniczących w sejmiku, a nawet nieobecnych w Łucku szlachciców, a szczególnie rozbieżne dane posiadamy w stosunku do szlachty, która obradowała pod protektoratem Ossolińskiego.

²³ Ibidem, s. 9.

²⁴ Ibidem, s. 10.

²⁵ LNB, fond 141, op. 1, nr 85, s. 124-125.

²⁶ Oblata z 17 II 1764, LNB, f. 5, dz. 1, nr 718, k. 171v-178v.

Pod uchwalonym na tym kole sejmikowym laudum znajduje się 926 podpisów²⁶. Tymczasem strona przeciwna twierdziła, że wojewodzie wołyńskiemu udało się zebrać tylko niewielkie grono sympatyków – obliczane na 200, czy nawet 27 osób²⁷. W krótkim diariuszu sejmiku sporządzonym niewątpliwie przez osobę związaną z Czartoryskim, pojawiło się stwierdzenie, że po rozdwojeniu obrad Ossoliński „w niejkiej częścce sejmikował (...) w korytarzu księży jezuitów”²⁸. Inny stronnik Czartoryskich stwierdził w „Opisaniu sejmiku łuckiego przedkonwokacyjnego”, że gdy kończąc obrady republikanie skupieni przy Ossolińskim „studentów, kapele jezuicką, ludzi nadwornych do podpisów prowadzili dla liczby, którzy nie byli na sejmiku, sprowadzają szlachtę”²⁹. Niewielkiej liczbie osób skupionych przy Ossolińskim przeczą wszakże nie tylko zachowane laudum, ale też i sam przebieg obrad sejmikowych. Jeżeli zwolenników „Familii” miało być 596, a tylu szlachciców podpisało laudum uchwalone pod dyktando Czartoryskich³⁰, to jak wytłumaczyć, że takiej masie mogła się przeciwstawić garstka republikanów, wybierając swój komplet posłów i sędziów kapturowych. Zwłaszcza, że „Familia” sprowadziła do Łucka milicję nadworną i szlachtę czynszową wojewody ruskiego Augusta Aleksandra Czartoryskiego przebraną w „szaty i pozor obywatelów równym, dla okazania jakoby wielości, za członki ciała całego wdztwa, aby byli rozumiane”³¹. Wydaje się więc, że nie można mieć wątpliwości, co do ściągnięcia do Łucka przez obie strony po kilkuset swoich popleczników, a żadna z nich nie była na tyle słaba, aby można ją było spacyfikować jeszcze w trakcie sejmiku. O tym, że szlachta licznie stawiała się w Łucku świadczy też stwierdzenie kończące krótki diariusz o rozlokowanym na przedmieściu wojsku komputowym, które nie interweniowało, gdyż „mieszać się bało przeciwko tysięcznej i więcej liczbie obywatelów”³².

Wiadomo, że w Łucku stawilo się kilku magnatów oraz sporo zamożnej i utytułowanej szlachty. Anonimowy zakonnik – właściwie, jak wynika z jego stwierdzenia o „naszym kolegium” jezuita – w swoim liście wyliczył obok wojewody wołyńskiego Józefa Kantego Ossolińskiego także jego syna starostę sandomierskiego Józefa Salezego Ossolińskiego, kasztelana wołyńskiego Michała Jana Nepomucena Ledóchowskiego, marszałka nadwornego i starostę krzemienieckiego księcia Józefa Paulina Sanguszkę, łowczego koronnego księcia Stanisława Czartoryskiego (prawdopodobnie z synem starostą łuckim Józefem

²⁷ BKPAN, nr 452, k. 257v

²⁸ Dyaryusz Seymiku Wołyńskiego, AGAD, Archiwum Publiczne Potockich (dalej: APP), nr 313, s. 75.

²⁹ Opisanie sejmiku łuckiego przedkonwokacyjnego, BKPAN, nr 452, k. 257v.

³⁰ LNB, f. 5, dz. 1, nr 718, k. 195-199

³¹ Manifest Jm. Pana Podhorskiego marszałka sejmiku z strony JW. Wody Wołyń[skiego], LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 180v-181; M. Matuszewicz, op. cit., s. 436.

³² Dyaryusz..., AGAD, APP, nr 313, s. 76.

Klemensem Czartoryskim³³), podczaszego koronnego Feliksa Czackiego, podkomorzego królewskiego księcia Maksymiliana Woronieckiego, hrabiego Jana Amora Tarnowskiego, dodając, że byli też obecni „wszyscy urzędnicy wołyńscy, oficjalistowie łuccy, włodzimierscy i krzemienieccy”³⁴. Książę Sanguszko miał po rozdwojeniu obrad sejmikowych ogłosić, że zachowuje neutralność i 9 lutego wyjechał z Łucka³⁵, a Woroniecki przybył dopiero pod sam koniec obrad 11 lutego³⁶.

Zachowało się całkiem sporo źródeł, które przybliżają przebieg obrad sejmiku w Łucku, a są to: krótka charakterystyka zgromadzenia pióra Marcina Matuszewicza, trzy w miarę obszerne relacje epistolograficzne, jeden krótki dziennik oraz dwa lauda, jedna protestacja i jedna manifestacja³⁷. Część z tych źródeł wykorzystał w opublikowanym przed kilku laty artykule Tomasz Szwaciński³⁸, który nie miał wątpliwości, że doszło do rozdwojenia obradującego w Łucku sejmiku województwa wołyńskiego. Zdecydowało o tym dobre przygotowanie obu stron do kampanii sejmikowej. Początkowo znacznie lepsze „Familii”, która zadanie zadbania o pomyślny dla niej przebieg sejmiku zleciła łowczemu wielkiemu koronnemu Stanisławowi Czartoryskiemu. Przydzielono mu do pomocy szlachtę czynszową z dóbr wojewody ruskiego, ale też zyskano poparcie ze strony szlachty wołyńskiej. Duże znaczenie miało wysunięcie tylko jednego kandydata na marszałka sejmiku, którym był zdeklarowany stronnik Czartoryskich, obdarzony przez nich dużym zaufaniem miecznik kijowski i pisarz grodzki łucki

33 Jezuita w swoim doniesieniu wymienił łowczego koronnego i starostę łuckiego jako dwie osoby, ale z ustaleń Mariana Wolskiego wynika, że o ile zgodę na cesję starostwa synowi Stanisław Czartoryski uzyskał 24 kwietnia 1763 r., to do właściwej cesji doszło dopiero 4 kwietnia 1766 r.: *Urzędnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. M. Wolski (*Urzędnicy Dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, t. 3: *Ziemie ruskie*, z. 5), Kórnik 2007, s. 100, nr 387 i 388.

34 NN jezuita [„zakonnik”] do NN, b.m. i d. [II 1764], BOss, nr 580, k. 20v.

35 Ibidem, k. 22v.

36 Opisanie sejmiku..., BKPAN, nr 452, k. 257v.

37 Ibidem, k. 256-257v; Dyaryusz..., AGAD, APP, nr 313, s. 75-76; NN do NN, Łuck 16 lutego 1764, BKPAN, nr 452, k. 258-259v; J.K. Ossoliński do W.A. Łubieńskiego, Łuck 14 luty 1764, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 129-135v (w języku francuskim, s. 136-141), APP, nr 313, s. 77-80 i BOss, 1403, s. 243-249; Protestacja szlachty łuckiej, 6 luty 1764 (wypis urzędowy z 9 lutego 1764), LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 169-170; Laudum koła obradującego pod laską M. Podhorskiego (dalej: Laudum I), LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 144-154v; Laudum z 11 lutego 1764 koła obradującego pod laską J. Steckiego (dalej: Laudum II), Łuck 13 lutego 1764, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 183-199v i BKPAN, nr 452, k. 238-242v, 246-249; Manifest..., LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 179-182v; M. Matuszewicz, op. cit., t. 2, s. 453-453. Starosta włodzimierski Franciszek Antoni Ledóchowski skupił się na odbywających się we Włodzimierzu obradach egzulanckiego sejmiku czernihowskiego. Obrady w Łucku w liście do biskupa łuckiego skomentował następująco: „w Łucku katedralny kościół i jezuicki skrwawiony rąbaniną, potem rozdwojone stały się sejmiki, obydwie strony obrały sobie posłów, marszałków i sędziów kapturowych”, b.m. 15 luty 1764, BKPAN, nr 452, k. 250v.

38 T. Szwaciński, *Sejmiki poselskie przed konwokacją 1764 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 2006, R. 113, nr 1, s. 32-33.

Józef Stecki³⁹. Słabością tego obozu był fakt, że zdecydowana większość urzędników i oficjalistów wołyńskich opowiedziała się po stronie przeciwników „Familii”, ale początkowo zostali oni podzieleni przynajmniej na dwie grupy skupione – jedna przy wojewodzie wołyńskim, a druga przy szlacheckich liderach. Dopiero 8 lutego udało się przełamać podział w obozie republikantów, ale też i obóz „Familii” mógł w drugiej części zmagania sejmikowych odnotować sukcesy, gdyż otwarcie przyłączyli się do niego kasztelan wołyński i podczaszy koronny. Ledóchowski w dwóch pierwszych dniach obrad nie uczestniczył w sejmiku „pod pretekstem słabości”, ale 8 lutego stanął po stronie Czartoryskich. Czacki po rozdwojeniu sejmiku początkowo pozostał przy wojewodzie wołyńskim w kolegium jezuickim i prowadził mediacje między zwaśnionymi stronami, ale 9 lutego przeniósł się na zamek, dołączając do „Familii”⁴⁰.

Za sprawą rozdwojenia obrad i nieprzejednanej względem siebie postawy zwaśnionych stron sejmik trwał aż 6 dni, choć zaczął się spokojnie – wbrew temu, co stwierdził w swoim *Diariuszu* Marcin Matuszewicz, że

partia książąt Czartoryskich (...) mając ułanów i czynszową szlachtę księcia wojewody ruskiego atakował jeszcze przed zagajeniem sejmiku przez Ossolińskiego, wojewodę wołyńskiego, Powstał tumult i wzajemne rąbanie się. Na resztę wojewoda wołyński musiał się retyrować do klasztoru jezuickiego⁴¹.

Inne relacje przeczą tak gwałtownemu zainaugurowaniu obrad, a wynika z nich, że Ossoliński od swojego przybycia do Łucka 4 lutego mieszkał z „całym dworem” w kolegium jezuickim, zajmując dużą jego część⁴². Jeszcze przed rozpoczęciem sejmiku „nadpowinnych szukał środków do zjednoczenia i zupełnej zgody” składając wizyty łowczemu koronnemu Czartoryskiemu, kasztelanowi wołyńskiemu Ledóchowskiemu i wojskiemu włodzimierskiemu Michałowi Piaskowskiemu, który zdaje się był liderem szlachty wołyńskiej sympatyzującej z „Familią”⁴³.

W dniu rozpoczęcia sejmiku 6 lutego początkowo wszystko przebiegało zgodnie z wieloletnim obyczajem. Przy wejściu do kościoła katedralnego wojewodę wołyńskiego powitał w imieniu kapituły kanonik łucki ksiądz Kiecelawski. Mszę wotywną odprawił biskup sufragan łucki Franciszek Kobielski, a kazanie wygłosił ksiądz Gurowski. Problemy zaczęły się po zagajeniu sejmiku, gdy Ossoliński przedstawił kandydatów do łaski marszałkowskiej. Obok Józefa

39 Stecki Józef, [w:] PSB, t. 43, Warszawa – Kraków 2004–2005, s. 77.

40 NN jezuita [„zakonnik”] do NN, b.m. i d. [luty 1764], BOss, nr 580, k. 21v, 22v.

41 M. Matuszewicz, op. cit., t. 2, s. 453.

42 NN jezuita [„zakonnik”] do NN, b.m. i d. [luty 1764], BOss, nr 580, k. 21, 21v.

43 NN do NN, Łuck 16 II 1764, BK PAN, nr 452, k. 258. O wizytach składanych przez wojewodę wołyńskiego wspomina też stronnik „Familii” w Opisanu..., BK PAN, nr 452, k. 256.

Steckiego zostali zgłoszeni cześnik wołyński Józef Pruszyński, pisarz ziemski włodzimierski Józef Ludwik Władysław Podhorodeński oraz pisarz grodzki włodzimierski Józef Pieściorowski⁴⁴. Sprawa o tyle była skomplikowana, że w województwie wołyńskim obowiązywała przy wyborze na marszałka sejmikowego zasada alternaty pomiędzy trzema powiatami, która w 1764 r. przypadała na powiaty krzemieniecki i włodzimierski. Tymczasem kandydat Czartoryskich związany był z powiatem łuckim. Jeżeli jednak zawierzyć spisaniem w kręgach związanych z „Familią” krótkiemu *Diariuszowi Sejmiku Wołyńskiego*, to na wybór Steckiego zgadzały się powiaty łucki i włodzimierski, a tylko krzemieniecki „nie pozwalał w niejkiej części i obstawano *circa liberum veto*”⁴⁵. Ossoliński w swoim liście do prymasa twierdził jednak, że także szlachta z powiatu włodzimierskiego domagała się przestrzegania alternaty i wspólnie z krzemieniecką zablokowała obrady⁴⁶. Z innych źródeł wynika, że urzędnicy i szlachta związana z obozem hetmańskim oprotestowała Steckiego, jako niespełniającego warunków prawnych, gdyż kandydował z powiatu, na którego nie przypadała alternata, a czego był w pełni świadomy jako marszałek niedawnego sejmiku przedsejmowego. Uznali oni, że uporczywe forsowanie Steckiego do łaski marszałkowskiej dzieje się „z krzywdą całego ryccerstwa, z ubliżeniem *vocis vetandi*”⁴⁷. Kilkakrotnie podejmowane próby przywrócenia aktywności nie powiodły się, gdyż żadna ze stron nie była skłonna do ustępstw i Ossolińskiemu nie pozostało nic innego, jak zarządzenie przerwy w obradach sejmikowych do następnego dnia⁴⁸. Anonimowy autor *Opisania obrad sejmiku łuckiego przedkonowkacyjnego* twierdzi, że pojawiła się propozycja załagodzenia sporu, ale pod warunkiem zrezygnowania z zabiegów o łaskę marszałkowską przez wszystkich kandydatów, co uczynili Podhorodeński, Pruszyński i Pieściorowski. Stanowczo jednak odmówił tego Stecki⁴⁹ i jego przeciwnicy wnieśli 6 lutego protestację blokującą obrady do ksiąg grodzkich łuckich w obecności pełniącego obowiązki burgrabiego zamku łuckiego Szymona Stanisława Kostki Sokołowskiego. Podpisało się pod nią 36 szlachciców, a wśród nich było trzech kandydatów do łaski marszałkowskiej: Pruszyński, Podhorodeński i Pieściorowski, których wspierali krewni i część urzędników ziemskich:

44 Laudum II, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 184v-185; BKPAN, nr 452, k. 238v, 246v; J.K. Ossoliński do W.A. Łubieńskiego, Łuck 14 luty 1764, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 129, AGAD, APP, nr 313, s. 77 i BOss, nr 1403, s. 243.

45 Dyaryusz..., AGAD, APP, nr 313, s. 75.

46 J.K. Ossoliński do W.A. Łubieńskiego, Łuck 14 luty 1764, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 129-129, AGAD, APP, nr 313, s. 77 i BOss, nr 1403, s. 243.

47 Protestacja szlachty łuckiej..., LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 169v.

48 Laudum I, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 145v; Laudum II, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 185-185v i BKPAN, 452, k. 238-238v, 246v; J.K. Ossoliński do W.A. Łubieńskiego, Łuck 14 luty 1764, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 129v, AGAD, APP, nr 313, s. 77 i BOss, nr 1403, s. 243; NN do NN, Łuck 16 luty 1764, BKPAN, k. 258; Manifest ..., LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 181.

49 Opisanie sejmiku..., BKPAN, nr 452, k. 256.

wojski większy krzemieniecki (łucki) Piotr Zbrożek, horodniczy krzemieniecki Jan Sieniuta Lachowiecki, pisarz grodzki krzemieniecki Jakub Przybyszewski, podstoli grodzki krzemieniecki i chorąży zakroczymski Andrzej Przyłuski z krewnymi oraz sędzia grodzki trembowelski i porucznik chorągwi pancernej wojewody rawskiego Mikołaj Podhorski⁵⁰.

W pierwszej przerwie w obradach podjęto mediację pomiędzy zwaśnionymi stronami. Z anonimowego *Opisania sejmiku...* wynika, że wieczorne spotkanie odbyło się u Sanguszki, a uczestniczyli w nim wojewoda wołyński, łowczy koronny, wielu urzędników i szlachciców. Marszałek nadworny litewski miał w jego trakcie zapewnić, że osoby blokujące obrady są gotowe wycofać swoją „kontradykcję”, ale pod następującymi warunkami: „byleby p. Piaskowski i Steccy u nich byli z wizytą” oraz powołania po dwóch asesorów marszałkowskich przy marszałku. Na spotkaniu tym ustalono też, że syn wojewody Józef Salezy Ossoliński zostanie posłem, a chorąży wołyński Andrzej Wyleżyński marszałkiem sądów kapturowych, o ile tego ostatniego stanowiska nie będzie chciał objąć kasztelan wołyński⁵¹. Nie wiadomo, czy wykorzystano wtedy zapasy wina zwiezione do Łucka przez Ossolińskiego, jeżeli tak, to z marnym skutkiem, gdy zamierzono uspokoić sytuację. Stronnicy „Familii” dalej forsowali do łaski marszałkowskiej Steckiego, a ich przeciwnicy trwali przy złożonej manifestacji. Wydaje się jednak, że wśród tych ostatnich udało się przynajmniej zainicjować proces osiągnięcia porozumienia między wojewodą wołyńskim a przywódcami szlacheckimi. Ossolińskiemu nie udało się natomiast zbliżyć do Steckich i Piaskowskiego, do czego nakłaniał go anonimowy autor *Opisania sejmiku...* jako najlepszego sposobu zapewnienia synowi wyboru na posła na sejm. Co więcej, miał przekonywać wojewodę wołyńskiego do jak najwcześniejszego rozpoczęcia następnego dnia obrad, „aby z pijaństwa jakiego, które często bywa w Łucku, nie było zamieszania”⁵².

We wtorek 7 lutego nie udało się jednak uniknąć opóźnienia we wznowieniu prac sejmikowych, gdyż szlachta licznie zebrała się o godzinie 8 rano w kościele katedralnym, co z powodu „ciasności” wymusiło przeniesienie zgromadzenia do kościoła Jezuitów⁵³. Obrady w nim rozpoczęło wręczenie przez jezuitów panegiryku Ossolińskiemu, a następnie „strona jmci pana Steckiego wykrzykiwała Jmci P. Stecki, ale przeciwna strona kontradykowała”⁵⁴. Ossoliński starając się

⁵⁰ Protestacja szlachty łuckiej..., LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 169-170v.

⁵¹ Opisanie sejmiku..., BKPAN, nr 452, k. 256.

⁵² Ibidem, k. 256.

⁵³ Przebieg wydarzeń 7 lutego: Laudum II, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 185v-186; BKPAN, nr 452, k. 238v, 246v; J.K. Ossoliński do W.A. Łubieńskiego, Łuck 14 luty 1764, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 129v, AGAD, APP, nr 313, s. 77 i BOss, 1403, s. 243; NN do NN, Łuck 16 luty 1764, BKPAN, nr 452, k. 258-258v.

⁵⁴ NN jezuita [„zakonnik”] do NN, b.m. i d. [luty 1764], BOss, nr 580, k. 21. Patrz też: NN do NN, Łuck 16 luty 1764, BKPAN, nr 452, k. 258v.

przerwać impas posłał do protestujących chorążego wołyńskiego Wyleżyńskiego z prośbą o wycofanie „kontrydykcji i manifestu”, ale ci nie zamierzali ustąpić. Wówczas wojski włodzimierski Piaskowski zgłosił propozycję, aby nie zważając na zgłoszoną protestację, wzorem 1696 r. zawiązać konfederację i wznowić obrady, ale ograniczając ich program do wybrania posłów i sędziów kapturowych⁵⁵. Odpowiedział mu pisarz ziemski włodzimierski Podhoroński, domagając się rezygnacji Steckiego z kandydowania na marszałka i „dowodząc, że powiat włodzimierski i krzemieniecki przy prawie i sprawiedliwości stoi”⁵⁶. Gdy zakończył swoją przemowę rozpoczął się tumult. Jak wynika z krótkiego dziennika sejmiku wszczął go sędzia grodzki trembowelski Podhorski, dobywając szabli w obronie swojej protestacji⁵⁷. Potwierdził to w swoim liście Ossoliński przypisując Podhorskiemu bardzo ostrą reakcję na wystąpienie wojskiego włodzimierskiego wzywające do przystąpienia do wyboru marszałka⁵⁸. Przeciwnicy „Familii” w swoim manifestie oskarżyli jej stronników, że

chcąc jm. p. marszałka ułożonego sobie utrzymać do szabel porwali się, którym porwaniem niektórych obywatelów poraniali, innych urzędników i współobywatelów znakomitością i cnotą dystygowanych w nieuchronnym życia stawili niebezpieczeństwie⁵⁹.

Anonimowy zakonnik zarzekając się, że pominął w swoim liście wydarzenie dla niego „nie oczywiście pewne, jako to czyli się z strony księcia łowczego, czyli j. pana wojewody szabla pierwsza dobytą pokazała”, stwierdził z całym przekonaniem, że jako pierwszy wydobył szablę stronnik Steckiego. Wskazał nawet kasztelanica kijowskiego, czyli Jana Kazimierza Steckiego, że „jak niektórzy mówią, pierwszy pałasza dobył, gdy j. pan Podhoroński mowę swoją kończąc, gestem pokazał, że prawo wolności szlacheckiej nie tylko słowem, ale i szablą gotów bronić”⁶⁰. Anonimowy autor *Opisania sejmiku...* twierdzi natomiast, że Stecki i Piaskowski starali się uspokoić sytuację, nie był też pewny, czy doszło w ogóle do walki na szable, a jako poszkodowanego wymienił jednego szlachcica, niezaliczającego się do żadnego z rywalizujących obozów⁶¹. Inne relacje twierdzą jednak, że doszło do walki na broń białą, a w jej trakcie walki stronnicy „Familii” zranili, choć „nieszkodliwie”, 3-4 urzędników. Podobno też znaleziono w kościele dwa ucięte palce⁶². Na czas tumultu Ossoliński wspólnie

55 Opisanie sejmiku..., BKPAN, nr 452, k. 256.

56 NN jezuita [„zakonnik”] do NN, b.m. i d. [luty 1764], BOss, nr 580, k. 21.

57 Dyaryusz..., AGAD, APP, nr 313, s. 75.

58 J.K. Ossoliński do W.A. Łubińskiego, b.m. 14 luty 1764, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 129v-130, AGAD, APP, nr 313, s. 77 i BOss, nr 1403, s. 243-244.

59 Manifest Jm. Pana Podhorskiego..., LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 181v.

60 NN jezuita [„zakonnik”] do NN, b.m. i d. [luty 1764], BOss, nr 580, k. 20.

61 Opisanie sejmiku..., BKPAN, nr 452, k. 256v.

62 NN jezuita [„zakonnik”] do NN, b.m. i d. [luty 1764], BOss, nr 580, k. 21; NN do NN, Łuck 16 luty 1764, BKPAN, nr 452, k. 258v.

z Sanguszką, Czartoryskim oraz Czackim opuścili kościół i udali się przez zakrystię do kolegium⁶³. Gdy sytuacja uspokoiła się, wojewoda wołyński powrócił do kościoła, ale tylko w celu zarządzenie przerwy w obradach „dla nadziei wynalezienia środków pojednania obu stron”⁶⁴.

W laudum uchwalonym przez zwolenników „Familii” zbagatelizowano tumult, który miał zostać szybko uspokojony. Doszło jednak do sprofanowania rozlaniem krwi kościoła jezuickiego, a to sprawiło, że pozostałe świątynie albo zostały zamknięte, albo też nie chciały wpuścić na swój teren sejmikującej szlachty. Następnego dnia, 8 lutego, według jednych źródeł Ossoliński poszukiwał sposobów pojednania zwaśnionych stron, ale natrafił na stanowczy opór ze strony „Familii”, która jako warunek wznowienia obrad postawiła wybór Steckiego na marszałka, a przynajmniej zarządzenie, aby elekcja odbyła się na zasadzie *pluralitatem votorum* (większością głosów). Według informatorów związanych z „Familiją” za fiaskiem prób porozumienia stał rezydujący w kolegium jezuickim Ossoliński, który nie był skłonny do podjęcia kolejnej próby wznowienia sejmiku, choć nakłaniali go do tego stronnicy Czartoryskich wsparci przez kasztelana wołyńskiego Michała Jana Ledóchowskiego, który do tej pory nie uczestniczył w obradach sejmikowych. Wojewoda wołyński domagał się jednak, aby przed wznowieniem obrad zostały uzgodnione kandydatury na posłów i sędziów kapturowych, a sam sejmik kontynuować w korytarzu kolegium jezuickiego. Na to nie chcieli przystać zwolennicy „Familii”, którzy zebrali się według krótkiego diariusza na cmentarzu przykościelnym, a według innych źródeł udali się na zamek („według Statutu Litewskiego”) i nakłonili Ledóchowskiego, aby zagaił obrady „na dziedzińcu obszernym” pod katedrą „ruską” (grekokatolicką). Miało to nastąpić w południe 8 lutego. Następnie powołując się na prawo i praktykę z 1733 r., zwolennicy „Familii” zawiązali konfederację, której marszałkiem został obrany wojski włodzimierski Mikołaj Piaskowski. Obradując dzięki temu *sub vinculum confederationis* stronnicy Czartoryskich wybrali na marszałka sejmiku pisarza grodzkiego łuckiego i miecznika kijowskiego Józefa Steckiego, któremu przydzielono do pomocy 6 utytułowanych szlachciców, ale żaden nie był urzędnikiem wołyńskim⁶⁵. Według relacji anonimowego jezuity natychmiast po wyborze Stecki miał zgłosić kandydatów

⁶³ NN jezuita [„zakonnik”] do NN, b.m. i d. [luty 1764], BOss, nr 580, k. 21; Według M. Matuszewicza (op. cit., s. 453) i „Dyarusza Sejmiku Wołyńskiego” (AGAD, APP, nr 313, s. 75) uciekł tylko sam Ossoliński. Wojewoda wołyński w liście do prymasa stwierdził, że schronił się w kolegium wraz z „pryncypalniejszymi wdztwa urzędnikami”, b.m. 14 luty 1764, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 130, AGAD, APP, nr 313, s. 77 i BOss, nr 1403, s. 244.

⁶⁴ NN jezuita [„zakonnik”] do NN, b.m. i d. [luty 1764], BOss, nr 580, k. 21.

⁶⁵ Laudum II, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 186-187v; BKPAN, nr 452, k. 238v-239, 246v-247; NN jezuita [„zakonnik”] do NN, b.m. i d. [luty 1764], BOss, nr 580, k. 21, 22v; J.K. Ossoliński do W.A. Lubieńskiego, b.m. 14 luty 1764, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 130v-132, AGAD, APP, nr 313, s. 77-78 i BOss, nr 1403, s. 244-246; AGAD, APP, nr 313, s. 77; Opisanie sejmiku..., BKPAN, nr 452, k. 256v-257.

na posłów na sejm konwokacyjny⁶⁶. Według innych źródeł po wyborze marszałka odłożono sesję do następnego dnia – anonimowy autor *Opisania sejmiku...* sobie przypisał zasługę, że w tym dniu nie podjęto innych decyzji. Przerwę w obradach stronnicy Czartoryskich wykorzystali do sprowadzenia z różnych miejsc osób do „sejmikowania nienależących”, jak też do przymuszenia części zebranej w Łucku szlachty do dołączenia do konfederacji, a straszakiem miało być ściągnięte do miasta wojsko⁶⁷.

Ogiński w liście do prymasa Łubieńskiego twierdził, że chciał 8 lutego wznowić obrady, wyznaczając na ich miejsce kolegium jezuickie. Jako warunek wstępny postawił jednak rezygnację Steckiego z kandydowania na marszałka sejmiku, na co zdecydowały się już inne osoby zgłoszone 6 lutego. Ten jednak odmówił wspierany przez liczne grono szlachty, która wezwała Ogińskiego do wznowienia obrad sejmikowych na zamku. Na to wojewoda nie zgodził się i początkowo zamierzał zalimitować sejmik do następnego dnia, ale gdy porozumiał się z autorami protestacji z 6 lutego, a zwolennicy „Familii” zawiązali konfederację i wybrali marszałka sejmikowego, jeszcze 8 lutego wznowił obrady sejmikowe na korytarzu kolegium jezuickiego. W tym dniu udało się wybrać na marszałka sędziego grodzkiego trembowelskiego i porucznika pancernego Mikołaja Podhorskiego, a na asesorów starostę podhajeckiego Ludwika Hulewicza, Józefa Sławuszczyńskiego, Józefa Wojnę Orańskiego, stolnika czernihowskiego Tadeusza Kisiela, stolnika horodelskiego Stefana Przyłuskiego, stolnika malborskiego Jana Kondrackiego. Zwieńczeniem sesji było zawiązanie konfederacji przez grupę szlachty wspierającą wojewodę wołyńskiego⁶⁸.

Wieczorem 8 lutego i rano następnego dnia kontynuowano rozmowy, których celem było przywrócenie jednoci sejmiku. Ossoliński ponowił propozycję, aby punktem wyjścia była rezygnacja Steckiego i Podhorskiego z łaski marszałkowskiej⁶⁹. Jednak zebrana na zamku szlachta odrzuciła 9 lutego i tę propozycję, a następnie wybrała na posłów na sejm konwokacyjny łowczego koronnego Stanisława Czartoryskiego, podczaszego koronnego Feliksa Czackiego, podczaszego kijowskiego Celestyna Czaplica, miecznika wołyńskiego i pułkownika hetmańskiego Józefa Zagórskiego, wojskiego włodzimierskiego Mikołaja

⁶⁶ NN jezuita [„zakonnik”] do NN, b.m. i d. [luty 1764], BOss, nr 580, k. 22v.

⁶⁷ Manifest Jm. Pana Podhorskiego..., LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 182; *Opisanie sejmiku...*, BKPAN, nr 452, k. 257.

⁶⁸ J.K. Ossoliński do W.A. Łubieńskiego, b.m. 14 luty 1764, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 132v, AGAD, APP, nr 313, s. 78 BOss, nr 1403, s. 246; *Laudum I*, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 146-147, 154-154v; *Dyaryusz...*, AGAD, APP, nr 313, s. 75; NN jezuita [„zakonnik”] do NN, b.m. i d. [luty 1764], BOss, nr 580, k. 22.

⁶⁹ J.K. Ossoliński do W.A. Łubieńskiego, b.m. 14 luty 1764, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 132v-133, 135, BOss, nr 1403, s. 246-247; NN jezuita [„zakonnik”] do NN, b.m. i d. [luty 1764], BOss, nr 580, k. 22; *Opisanie sejmiku...*, BKPAN, nr 452, k. 257. Patrz też *Manifest Jm. Pana Podhorskiego...*, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 181v-182.

Piaskowskiego, kasztelanica kijowskiego i starostę stawiskiego Jana Kazimierza Steckiego. Ponadto uczestnicy skonfederowanego koła postanowili wysłać w poselstwie do prymasa starostę nosowskiego Michała Stoińskiego i chorążego pancernego (lub parnawskiego) Antoniego Wolskiego⁷⁰. Na tym, jak twierdzi autor *Opisania sejmiku...*, zakończono obrady 9 lutego „dla nadziei zjednoczenia”⁷¹. W przedostatnim dniu obrad, 10 lutego stronnicy „Familii” wybrali pisarza i 59 sędziów sądów kapturowych, powierzając przewodniczenie ich pracom kasztelanowi wołyńskiemu Ledóchowskiemu⁷². Ten jednak w ostatnim dniu obrad, 11 lutego zrezygnował z marszałkostwa sądów kapturowych i funkcję tę powierzono rekomendowanemu przez kasztelana wołyńskiego staroście sienickiemu Konstantemu Olizarowi. Po tym akcie stosowne przysięgi złożyli sędziowie kapturowi, opisano ich obowiązki i uzgodniono, że na pierwszą sesję zbiórą się 5 marca w zamku łuckim, a także ukończono spisywanie liczącej 25 punktów, w miarę ugodowej instrukcji dla posłów na sejm⁷³.

Po fiasku ostatniej próby porozumienia się ze stronnikiem „Familii”, szlachta skupiona wokół Ossolińskiego wznowiła 9 lutego obrady, ale chyba dość późno, gdyż w tym dniu odczytano jedynie listy nadesłane przez ministrów i senatorów Rzeczypospolitej oraz swoje mowy wygłosili dygnitarze i urzędnicy z województwa wołyńskiego⁷⁴. Do elekcji posłów na sejm przystąpiono 10 lutego, przy czym uprzednio uczestnicy koła wymusili na marszałku sejmikowym przysięgę, że uczciwie będzie zliczać oddawane głosy na posłów, jak też zapisywać propozycje zgłaszane do instrukcji⁷⁵. Józef Kanty Ossoliński zrezygnował z forsowania na tę funkcję swojego syna, starostę sandomierskiego Józefa Salezego Ossolińskiego⁷⁶, a według anonimowego jezuita, gdy ten został „zgodnie obrany (...) posłem”, zrezygnował w jego imieniu z funkcji, „aby nie zadano,

⁷⁰ Laudum II, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 187v-188v, BKPAN, nr 452, k. 239v, 247-247v; NN jezuita [„zakonnik”] do NN, b.m. i d. [luty 1764], BOss, nr 580, k. 22; *Opisanie sejmiku...*, BKPAN, nr 452, k. 257; *Dyaryusz seymu convocationis... siedmio-niedzielnego warszawskiego: zdania, mowy, projektu y manifesta w sobie zawierający, przez sessye zebrany r. p. 1764*, Warszawa 1764, k. Rr2v, Ss.

⁷¹ *Opisanie sejmiku...*, BKPAN, nr 452, k. 257.

⁷² Laudum II, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 188v-190v; BKPAN, nr 452, k. 239v-240v, 247v-248; J.K. Ossoliński do W.A. Łubieńskiego, b.m. 14 lutego 1764, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 135-135v, AGAD, APP, nr 313, s. 78 i BOss, nr 1403, s. 243; *Opisanie sejmiku...*, BKPAN, nr 452, k. 257v. Według NN jezuita zwolennicy „Familii” wybrali skład sądu kapturowego 9 lutego, b.m. i d. [luty 1764], BOss, nr 580, k. 22.

⁷³ Laudum z 11 lutego 1764..., LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 190v-194v, BKPAN, nr 452, k. 240v-242v, 248-249v; *Opisanie sejmiku...*, BKPAN, nr 452, k. 257v. Instrukcja dla posłów na sejm (wypis z ksiąg grodzkich łuckich z 13 lutego 1764), LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 200-205, BKPAN, nr 452, k. 244-245v.

⁷⁴ J.K. Ossoliński do W.A. Łubieńskiego, b.m. 14 luty 1764, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 133-133v, AGAD, APP, nr 313, s. 79 i BOss, nr 1403, s. 247.

⁷⁵ Laudum I, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 147-147v.

⁷⁶ J.K. Ossoliński do W.A. Łubieńskiego, b.m. 14 luty 1764, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 133v-135, AGAD, APP, nr 313, s. 79 i BOss, nr 1403, s. 247-248.

że z interesem syna przyjechał⁷⁷. W tej sytuacji na posłów wybrano: podkomorzego królewskiego księcia Maksymiliana Woronieckiego, stolnika wołyńskiego Szymona Olszańskiego, porucznika pancernego Stefana Aksaka, horodniczego wołyńskiego Michała Baltazara Podhorskiego, Józefa Feliksa Berszę Drzewieckiego oraz Jana Amora Tarnowskiego, których zobowiązano do przestrzegania, liczącej 58 punktów, instrukcji⁷⁸. Ponadto wybrano po dwóch posłów do prymasa W.A. Łubińskiego (stolnika malborskiego Jana Kondrackiego i chorążego owruckiego Tomasza Mioduszowskiego) oraz hetmana wielkiego J.K. Branickiego (stolnika nowogródzkiego i chorążego pancernego Józefa Borzęckiego oraz towarzysza pancernego Józefa Sławuszewskiego). Najważniejszymi postawionymi przed nimi zadaniami miało być przekonanie interreksa i hetmana do uznania za prawomocnie wybranych posłów i sędziów kapturowych, którzy zostali wyznaczeni na kole sejmikowym kierowanym przez Podhorskiego⁷⁹. Tych ostatnich wybrano wcześniej niż posłów na sejm, choć tego samego 10 lutego. Było ich 54 z 3 powiatów, a marszałkiem sądów kapturowych został pisarz ziemski włodzimierski Józef Ludwik Władysław Podhoroński. W uchwalonym laudum określono ich kompetencje i zadania oraz wyznaczono na początek sesji sądowej pierwszy poniedziałek po niedzieli zastupnej, a ten wypadł 5 marca, czyli w ten sam dzień, co zebranie sędziów strony przeciwnej⁸⁰.

Po zakończeniu obrad wojewoda wołyński „z liczną szlachtą i urzędnikami” próbował wnieść laudum sejmikowe i instrukcję „na zamek”, ale nie zostały one przyjęte do wpisania do ksiąg grodzkich łuckich⁸¹. W tej sytuacji marszałek sejmiku Podhorski i asesor sejmikowy Hulewicz udali się do Włodzimierza i w tamtejszym urzędzie grodzkim złożyli manifest oprotestowujący urzędników grodu łuckiego (burgarbiego Michała Bucewicza oraz namiestnika Stanisława Sokołowskiego) i opisujący wydarzenia sejmikowe. Sam zaś Ossoliński

77 NN jezuita [„zakonnik”] do NN, b.m. i d. [luty 1764], BOss, nr 580, k. 20.

78 Laudum..., LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 152-153; NN jezuita [„zakonnik”] do NN, b.m. i d. [luty 1764], BOss, nr 580, k. 22v; Opisania sejmiku..., BKPAN, nr 452, k. 257v (w tym źródle informacja, że Woroniecki przybył do Łucka dopiero w sobotę 11 lutego). M. Matuszewicz w swoim diariuszu w wykazie posłów w miejsce Woronieckiego umieścił Józefa Ludwika Podhorońskiego (op. cit., t. 2, s. 454), który wyliczony też został w dołączonym do diariusza sejmiku konwokacyjnego wykazie posłów nielegalnie wybranych, *Dyaryusz seymu convocationis...*, k. Rr2v-Ssv. W zachowanej instrukcji poselskiej opracowanej przez koło republikantów nie zostali wymienieni posłowie: Łuck 10 luty 1764, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 155-168v.

79 Laudum I, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 153-154; Instrukcja dla posłów do prymasa, 13 styczeń [sic!] 1764, instrukcja dla posłów do hetmana, 11 luty 1764, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 206-210.

80 Laudum I, k. 148-152; NN do NN, Łuck 16 luty 1764, BKPAN, nr 452, k. 259. Patrz też J.K. Ossoliński do W.A. Łubińskiego, b.m. 14 luty 1764, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 133v-135, AGAD, APP, nr 313, s. 79 i BOss, nr 1403, s. 248-249.

81 NN jezuita [„zakonnik”] do NN, b.m. i d. [luty 1764], BOss, nr 580, k. 22v; NN do NN, Łuck 16 luty 1764, BKPAN, nr 452, k. 259.

przed opuszczeniem Łucka napisał 14 lutego obszerny list do prymasa Łubieńskiego, w którym przedstawił okoliczności rozdwojenia sejmiku i podejmowane przez siebie bezskuteczne wysiłki na rzecz przywrócenia jedności, co zmusiło go do podjęcia obrad w kolegium jezuickim, wybór odrębnego kompletu posłów i sędziów kapturowych. Kopie tego listu dołączył do pisma wyekspediowanego tego samego dnia do Białegostoku, w którym poprosił hetmana wielkiego koronnego Jana Klemensa Branickiego o pomoc w utrzymaniu wybranych na kierowanym przez siebie kole posłów i sędziów kapturowych⁸².

Z Łucka Ossoliński udał się najpierw do Krystynopola, a następnie do Brodów, skąd napisał do wojewody wileńskiego Karola Stanisława Radziwiłła list, w którym przypomniał, że doprowadził do wyboru na posła jego poplecznika księcia Maksymiliana Woronieckiego⁸³. Ossoliński nie opuścił Wołynia, gdyż przygotowywał się do pierwszej, a właściwie pierwszych posiedzeń wołyńskiego sądu kapturowego. Nie zawiódł go hetman wielki koronny, który przed 5 marca wysłał do Łucka wojsko komputowe. Były to wydzielonych z chorągwi wchodzących w skład partii ukraińskiej (regimentarz Franciszek Salezy Potocki)

po 12. Pocztowych a 2. Towarzystwa od każdej Chorągwi, którym w ordynansach było wyrażono, aby szli in assistentiam Imci Pana Woiewody Wołyńskiego, dla utrzymania Kapturu przez niego ustanowionego⁸⁴.

Do tego dochodził oddział piechoty odkomenderowanej z garnizonu w Brodach. Także „Familia” ściągnęła do Łucka oddziały zbrojne i obsadziła zamek ponad 100 żołnierzami piechoty i kozaków nadwornych⁸⁵. Według anonimowego informatora Józefa Mniszcha pod Łuckiem zgromadzono kilka tysięcy żołnierzy i to z armatami. Twierdził on, że zapowiadało się „wielkie (...) animositas” między łowczym koronnym obsadzającym ze swoimi ludźmi zamek, a wojewodą wołyńskim ze „swoją partią wnieść do miasta usiłującym”⁸⁶. W rzeczywistości jednak eskortowany przez żołnierzy komputowych Józef Podhorodeński bez przeszkód zdołał dokonać uroczystego wjazdu do Łucka rano 4 marca. W tym dniu wziął udział w nabożeństwie w kościele OO. Dominikanów, został powitany na rynku przez piechotę wydzieloną z garnizonu brodzkiego i zainstalował się w pałacu biskupim, w którym przyjął 27 przybyłych

⁸² J.K. Ossoliński do J.K. Branickiego, Łuck 14 luty 1764, LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 142-143;

⁸³ J.K. Ossoliński do J.K. Branickiego, Brody 3 marzec 1764, AGAD, Archiwum Radziwiłłowskie, dz. V, nr 11036, s. 11-12.

⁸⁴ Takie stwierdzenie pojawiło się w mowie wygłoszonej 12 maja na sejmie konwokacyjnym przez strażnika wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego, *Dyaryusz seymu convocationis...*, k. K.

⁸⁵ Opisanie intymacyi sądów kapturowych w[oje]w[ó]dztwa wołyńskiego pod dyрекcją JW. Józefa Hrabi z Tęczyna Ossolińskiego W[oje]wody Wołyńskiego..., LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 213.

⁸⁶ NN do J.A.W. Mniszcha, Warszawa 15 marzec 1764, BC, nr 3858, s. 258.

sędziów oraz zgromadzoną w Łucku szlachtę, wysłuchując jej skarg na funkcjonowanie łuckiego urzędu i sądu grodzkiego. W tym samym czasie zebrał się na zamku drugi komplet sędziów kapturowych, którym marszałkował Olizar. Ochraniało go ponad 100 żołnierzy piechoty i kozaków – niewątpliwie nadwornych Czartoryskich. Z inicjatywy Ossolińskiego podjęta została wczesnym rankiem 5 marca nieskuteczna próba mediacji między oboma zjazdami sędziów kapturowych. W tej sytuacji Podhorodeński, po odprawieniu solennej wotywy o godzinie 9, zainaugurował posiedzenie sądu w kolegium jezuickim, które ochraniało 50 żołnierzy z garnizonu brodzkiego. Trwało ono krótko, gdyż z okazji mięsopustów marszałek wydał uroczysty obiad i kolację. Krótkie były też posiedzenia 6 i 7 marca, gdyż brakowało spraw procesowych do rozpatrzenia, jak też dostępu do akt grodzkich. Podhorodeńskiemu nie pozostało nic innego jak zalimitować obrady sądu kapturowego do 16 kwietnia, gdy sędziowie zebrać się mieli we Włodzimierzu. Dzień wcześniej, 6 marca, także z powodu braku spraw procesowych, Olizar zalimitował „swój” sąd kapturowy do 16 kwietnia. Taki przebieg wydarzeń zawiera manifestacja, którą republikanie wnieśli do ksiąg grodzkich krzemieniecki i włodzimierskich, gdyż w Łucku im tego odmówiono⁸⁷.

Pierwsze starcie o sądy kapturowe nie wyłoniło zwycięzcy, ale już na obradującym pod presją obsadzających Warszawę wojsk rosyjskich sejmie konwokacyjnym 7 maja zdecydowanie dominowała „Familia”. Za legalnych uznano posłów wybranych na kole obradującym pod laską Józefa Steckiego „pod Konfederacją Powiatów Łuckiego i Włodzimierskiego”. W pracach konwokacji uczestniczyło jednak tylko trzech z nich: Czartoryski, Piaskowski i Stecki. Czacki, Czapllic i Zagórski zostali natomiast zaliczeni do „Series Posłów legitime obranych a Seymowi Konwokacji przeciwnych y na nim nie będących”. W grupie posłów „z Rozdwojonych Seymików Wojedztw illegitime obranych” wyliczono: Aksaka, Drzewieckiego, Olszańskiego, Podhorodeńskiego, Podhorskiego i Jan Tarnowskiego⁸⁸.

Na konwokacji stanął się też Ossoliński, który 7 maja podpisał manifest przeciwko stacjonowaniu w Warszawie obcych wojsk, aby 12 maja oprotestować odebranie komendy nad wojskiem koronnym hetmanowi Janowi Klemensowi Branickiemu i definitywnie opuścić obrady⁸⁹. Wojewoda wołyński zaliczał się wtedy do przywódców obozu przeciwnego Czartoryskim, a niewątpliwie zawdzięczał to swojej postawie w trakcie kampanii przedsejmowej. Matuszewicz umieścił go wśród 6 wojewodów, którzy uczestniczyli w sejmikach przedkonwokacyjnych i

⁸⁷ Opisanie..., LNB, f. 5, dz. I, nr 718, k. 211-217v.

⁸⁸ *Dyaryusz seymu convocationis...*, k. Rr2v-Ssv.

⁸⁹ W. Szczygielski, op. cit., s. 411.

gorąco chcieli doprowadzić do jakichś porozumień z przeciwnymi partiami i dobrowolnie dopuścić na funkcję poselską większą nawet liczbę oddanych książe-
tom Czartoryskim niż własnych przyjaciół, wreszcie wedle ich woli czynić, pragnąc
jedynie zachować godność i swoje wojewodzińskie prerogatywy oraz strzec
spokoju⁹⁰.

W rzeczywistości jednak Ossoliński na sejmiku w Łucku nie uchylał się od
konfrontacji z Czartoryskimi i stronnikami „Familii”. Tak jak oni nie unikał
działań prowokujących drugą stronę i nie wahał się naginać prawa zwyczajowo-
wego do swoich potrzeb. Obie strony pod pozorem zachowania kroków legal-
nych zawiązały konfederacje, które w obliczu braku jedności na sejmiku były
bezprawne. Nie wahały się też fałszować podpisów umieszczony pod laudami.
Ossolińskiemu w trakcie kilkudniowej batalii sejmikowej, jak też późniejszej,
przy inauguracji sądów kapturowych nie zabrakło determinacji. Ale nie tylko
jej, gdyż także był gotowy winem zyskać przychylność szlachty, odciągając ją od
„Familii”. To nie udało mu się w pełni, a nie wiadomo, czy częstując alkoholem
nie przyczynił się do wywołania tumultu i sprofanowania kościoła. To jednak
wymagałoby ustalenia, czy doszło do ugoszczenia szlachty winem przywiezio-
nym przez Ossolińskiego, jak też, czy rzeczywiście w Łucku często dochodziło
do „pijaństwa” w trakcie sejmików.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Publiczne Potockich, nr 313;
Archiwum Radziwiłłowskie, dz. V, nr 11036.

Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum Zamku Leskiego, nr 417.

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, nr 3858.

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, nr 6059.

Biblioteka Kórnicka PAN, nr 452.

Biblioteka Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu, nr 580.

Львівська Наукова Бібліотека НАН України ім. В. Стефаніка, фонд 5, dz. 1, nr 718;
fond 141, op. 1, nr 85, 1673 // L'vivska Naukova Biblioteka NAN Ukraini
ім. В. Стефаніка, фонд 5, dz. 1, nr 718; фонд 141, op. 1, nr 85, 1673.

Źródła drukowane

Diarjusze sejmowe z XVIII wieku, t. III: *Diarjusze sejmów z lat 1750, 1752, 1754 i 1758*,
wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1937.

⁹⁰ M. Matuszewicz, op. cit., t. 2, s. 476.

Dyaryusz seymu convocationis... siedmio-niedzielnego warszawskiego: zdania, mowy, projektu y manifesta w sobie zawierający, przez sessye zebrany r. p. 1764, Warszawa 1764.

Kronika Podhorecka 1706–1779, ułożył L. Rzewuski, Kraków 1860.

Matuszewicz M., *Diariusz życia mego*, oprac. B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, Warszawa 1986, t. 1-2.

Od Augusta Mocnego do Augusta III. Doniesienia z Warszawy Andrzeja Cichockiego z lat 1732–1734, wyd. J. Dygdała, Warszawa 201.

Teka Gabryela Junoszy Podoskiego arcybiskupa poznańskiego, wyd. K. Jarochowski, Poznań 1856, t. III i IV.

Opracowania

Bartoszewicz J., *Józef i Teresa Ossolińscy*, „Tygodnik Ilustrowany” 1864, R. 9, nr 232.

Ciesielski T., *Armia koronna w czasach Augusta III*, Warszawa 2009.

Czepe M., *Kamaryla Pana z Dukli. Kształtowanie się obozu politycznego Jerzego Augusta Mniszcha 1750–1763*, Warszawa 1990.

Palkij H., *Sejmy 1736 i 1738 roku. U początków nowej sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej*, Kraków 2000.

Marcinek R., *Rex vinorum. Z dziejów węgryzna w dawnej Polsce*, Warszawa 2015.

Męclewska M., *Kawalerowie i statuty Orderu Orła Białego 1705–2008*, Warszawa 2008.

Stecki Józef, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 43, Warszawa – Kraków 2004-2005.

Szczygielski W., *Ossoliński Józef Kanty*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979, t. 24, s. 410-413.

Szwaciński T., *Sejmiki poselskie przed konwokacją 1764 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 2006, R. 63, nr 1.

Urzednicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy, oprac. M. Wolski (*Urzednicy Dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, t. 3: *Ziemie ruskie*, z. 5), Kórnik 2007.

Zielińska Z., *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej 1743–1752*, Warszawa 1983.

STRESZCZENIE

O Józefie Kantym Ossolińskim, winie i burzliwym przebiegu sejmiku przedkonwokacyjnego w Łucku zimą 1764 r.

Urodzony w 1707 r. Józef Kanty Ossoliński na początku lat 60. XVIII w. zaliczał się do liderów obozu republikańców koronnych i grona najbardziej wpływowych magnatów w kraju. Predestynowały go do tego staranne wykształcenie, rozległe majątki ziemskie, a także urodzenie. Aktywny od końca lat 20. XVIII w. w życiu politycznym Rzeczypospolitej Obojga Narodów, postanowił wykorzystać bezkrólewie po śmierci Augusta III dla rozwoju swojej kariery publicznej. W jego planach istotne znaczenie miało przeprowadzenie w taki sposób sejmiku przedkonwokacyjnego wołyńskiego w Łucku, aby podjęto na nim decyzje korzystne dla obozu republikańców. Dlatego też

natychmiast po wydaniu 12 listopada 1763 r. przez prymasa, arcybiskupa Władysława Aleksandra Łubieńskiego uniwersału zwołującego sejm konwokacyjny, Ossoliński podjął przygotowania do kampanii sejmikowej. Jednym z tego elementów było przewiezienie z zamku w Lesku na Wołyń, głównie do Łucka kilku tysięcy litrów wina (nie mniej niż 4160 litrów, a może nawet i około 10 000 litrów), którym Ossoliński zamierzał ugościć szlachtę i pozyskać ją w walce z przeciwnym obozem politycznym kierowanym przez Czartoryskich. Jednak jego przeciwnicy także starannie przygotowali się do sejmiku, który niemal od samego początku obradował w atmosferze sporów, niepomysłnie dla planów Ossolińskiego. Sejmik rozpoczął się 6 lutego, 7 lutego doszło na nim do tumultu z użyciem broni białej i sprofanowania kościoła, w którym odbywały się obrady, a 8 lutego doszło do podziału zjazdu szlacheckiego na dwa koła. Mimo podejmowanych prób pojednania taki stan utrzymał się do końca obrad, czyli do 11 lutego. Zarówno stronnicy Ossolińskiego, jak i Czartoryskich doprowadzili do wyboru na posłów i sędziów kapturowych własnych kandydatów. Sporządzili też stosowne lauda i instrukcje poselskie, ale tylko te powstałe na kole zdominowanym przez Czartoryskich zostały wpisane do łuckiej księgi sądu grodzkiego. Oba stronnictwa opublikowały w formie listów lub diariuszy relacje o przebiegu sejmiku, w których oskarżyły drugą stronę o zerwanie obrad. Ten przechowywany obecnie w kilku archiwach i bibliotekach materiał źródłowy, poddany starannej krytyce, stał się podstawą do odtworzenia przebiegu sejmiku. Walka o zdominowanie polityczne Wołynia trwała jeszcze kilka tygodni po zakończeniu sejmiku przekonwokacyjnego, a nie rozstrzygnęła jej próba powołania sądów kapturowych przez oba zwaśnione obozy 5 marca 1764 r. Na rozpoczętym 7 maja 1764 r. sejmie konwokacyjnym zdecydowanie dominowali już Czartoryscy, którzy doprowadzili do uznania za legalnie wybranych swoich posłów. Należy więc uznać, że Ossoliński mimo dużej ofiarności materialnej, starannego przygotowania kampanii sejmikowej, sięgania w niej po środki i metody wykraczające poza przyjęte normy prawne, przegrał kampanie polityczną 1764 r. Miał jednak bardzo dobrze przygotowanych przeciwników, na czele których stał Stanisław Czartoryski wspierany przez kilku magnatów i senatorów związanych z Wołyniem.

SUMMARY

About Józef Kanty Ossolinski, Wine and the Turbulent Course of the Pre-convocation Sejmik in Lutsk in the Winter of 1764

At the beginning of the 1760s. Józef Kanty Ossolinski (born in 1707) was counted among the leaders of the so called crown republican party and among the most influential magnates in the country. He was predestined by his thorough education, extensive land holdings and ancestry. Active since the late 1720s in the political life of the Polish-Lithuanian Commonwealth, he decided to take advantage of the interregnum following the death of August III to advance his public career. In his plans, it was important to conduct the pre-convocation sejmik of Volhynia in Lutsk in such a way that decisions favorable to the republican party would be made at

it. Therefore, immediately after the primate, Archbishop Władysław Aleksander Lubiński, issued the universal convening the Convocation Sejm on November 12, 1763, Ossoliński undertook preparations for the sejmik campaign. One of the elements of this was the transportation from his castle in Lesko to Volhynia, mainly to Lutsk, of several thousand liters of wine (no less than 4160 liters, and perhaps even about 10,000 liters), with which Ossolinski intended to placate the nobility and win them over in the fight against the opposing political camp led by the Czartoryskis. However, his opponents also carefully prepared for the sejmik, which almost from the beginning deliberated in an atmosphere of quarrels, unfavorable to Ossolinski's plans. The sejmik began on February 6, on February 7 there was a fight with sabres at the sejmik and a profanation of the church where the sessions were held, and on February 8 the convention of the nobility split into two circles. Despite attempts at reconciliation, this state of affairs persisted until the end of the session, on February 11. Both Ossoliński's and the Czartoryskis' supporters led to the election of their own candidates as deputies and judges to extraordinary court. They also drew up the relevant lauds and deputies' instructions, but only those produced in the Czartoryski dominated circle were entered in the Lutsk book of the municipal court. Both sides published accounts of the sejmik's proceedings in the form of letters or diaries, in which they accused the other side of breaking up the session. This source material, now stored in several archives and libraries, subjected to careful criticism, became the basis for reconstructing the course of the sejmik. The struggle for political domination of Volhynia continued for several weeks after the conclusion of the convocation sejmik, and was not resolved by the attempt of the two feuding parties to set up extraordinary court on March 5, 1764. At the convocation sejm, which began on May 7, 1764, the Czartoryskis were already decisively dominant, and led to the recognition of their deputies as legally elected. Thus, it should be concluded that Ossolinski, despite his great material generosity, careful preparation of the sejmik campaign, reaching for means and methods beyond the accepted legal niceties, lost the political campaign of 1764. However, he had very well-prepared opponents, led by Stanislaw Czartoryski supported by several magnates and senators associated with Volhynia.

Monika Jusupović

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk
e-mail: monika.jusupovic@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7117-2104

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.09

Sejmik preński (1791–1794)

ABSTRAKT

Sejm Wielki przeprowadził reformę administracyjną, w ramach której utworzono w Rzeczypospolitej nowe powiaty i wyznaczono miejsca obradowania sejmików. W wyniku tego z powiatu kowieńskiego wydzielono powiat preński, który funkcjonował do upadku Rzeczypospolitej. Jego powstanie miało powody administracyjne, ale przyczyniło się też do zakończenia konfliktów, które często i z dużą siłą wybuchły na sejmiku kowieńskim. W Prenach odbywać się miały osobne sejmiki z prawem do wyboru dwóch posłów na sejm i jednego deputata na Trybunał. Pierwszy raz sejmik preński zebrał się w lutym 1792 r., wówczas przede wszystkim zajął się wyrażaniem poparcia dla Konstytucji 3 Maja i jej zaprzysiężeniem. Kolejny raz sejmik preński zebrał się w zupełnie innej sytuacji politycznej, po zawiązaniu konfederacji targowickiej. Zadaniem tego sejmiku był wybór posłów na sejm grodzieński, który miał zatwierdzić drugi rozbiór. Celem artykułu jest omówienie dziejów sejmików preńskich oraz wydanie niepublikowanych dotąd akt tegoż sejmiku. Należą do nich laudum i instrukcja na sejmik 1792 oraz notatka i list relacjonujący przebieg tego sejmiku. Stanowią one uzupełnienie wydanych wcześniej akt sejmiku kowieńskiego z czasów dwóch ostatnich władców i wydane są przy zastosowaniu podobnych zasad edytorskich. Akta dotyczące kolejnego zgromadzenia tego sejmiku w 1793 r. zostały już wcześniej opublikowane, ale również wykorzystano je dla zbadania dziejów tegoż sejmiku.

Dietines of Prienai (1791–1794)

ABSTRACT

The Great Diet (1788–1795) introduced many reforms, one of them was reform of the administrative structure of the Polish-Lithuanian Commonwealth. One of the results of this change was separation of the Prienai district from the district of Kaunas. Origin of this district had administrative causes, but it contributed to the ending of frequent and fierce conflicts in the dietines of Kaunas. New assemblies were established in Prienai and elected two envoys to the parliament and one deputy to the Tribunal. Dietine of Prienai gathered for the first time on 15 February 1792, when its main activity was supporting the Third May Constitution. Next assembly in Prienai gathered in entirely different political circumstances, after foundation of the confederation of Targowica. The purpose of these assemblies was election of envoys to the diet, which was established to accept the second partition of the Commonwealth. The purpose of this article is analysis of the history of dietines of Prienai and edition of previously unpublished records of this assembly. Among them there are laudum and instruction of the assembly of 1792 and note and letter presenting the course of this dietine. Edition of these records will supplement the earlier editions of acts of the Kaunas dietines and will be published following similar editorial instruction. Records of the next Prienai assembly, which gathered in 1793, are already published, but we analyzed them to find information about dietines of Prienai.

Słowa kluczowe: sejmik, akta sejmikowe, powiat preński, reformy Sejmu Wielkiego
Key words: dietines, records of dietines, district of Prienai, reforms of the Great Diet

Jesienią 1791 r. Sejm Wielki uporządkował podział administracyjny Rzeczypospolitej i wyznaczył miejsca odbywania sejmików. Utworzono nowe powiaty, czego elementem było wydzielenie się z powiatu kowieńskiego osobnego powiatu preńskiego, na który składać się miały parafie: preńska, łankielska, wierzbołowska, olwicka, wilkowiska, kieturwłocka, udrjańska, rumbowicka, balwierzyska, bartnicka, jeźmieńska, dorsuniska, pilwiska, poniemuńska, wisztyniecka, nowomiejska oraz części parafii punieńskiej i staklickiej. Szlachta nowo utworzonego powiatu zbierać się miała na sejmiki w kościele parafialnym w Prenach i miała prawo wysyłać na sejm dwóch posłów¹.

¹ *Volumina Legum* (dalej: VL), t. 9, s. 332; *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, red. A. Rachuba, t. 2, Warszawa 2009, s. 32; R. Šmigelskytė-Stukienė, *Už ar prieš reformas: Ketverių metų seimo nutarimų įgyvendinimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietuose 1789–1792 metais*, „Istorija” 2009, 2, s. 14.

Podział sejmiku kowieńskiego na dwa zgromadzenia, jakkolwiek spowodowany względami organizacyjnymi, miał szczególne znaczenie ze względu na jego burzliwe funkcjonowanie. W powiecie kowieńskim dominowało stronnictwo Zabiellów, a przedstawiciele tej rodziny od 1730 r. aż do trzeciego rozbioru posiadali urząd marszałka i nie tylko dzięki tej funkcji starali się opanować sejmiki. Coraz większą rolę odgrywali też spokrewnieni z nimi Kossakowscy, zwłaszcza biskup inflancki Józef i przyszły hetman targowicki Szymon. Stronnictwo to rywalizowało z dominującą na Litwie od 1776 r. partią dworską, na której czele w powiecie kowieńskim w latach 80. XVIII w. stali starosta Michał Pac i podkomorzy Tomasz Wawrzecki. W wyniku tego w latach 1779–1786 aż sześć sejmików zostało rozdwojonych, dochodziło też do licznych konfliktów i procesów, nieraz o podłożu politycznym. Od 1787 r. obrady zdominowane były przez stronnictwo zabiellowskie, ale na sejmiku gromnicznym w 1791 znów doszło do rozdwojenia obrad, a przyczyną sporu była elekcja podkomorzego po awansie Tomasza Wawrzeckiego na chorągwo wielkie litewskie. Część szlachty z sędziami ziemskimi i grodzkimi na czele odłączyła się od obrad kierowanych przez marszałka Zabiellę, a według liderów zabiellowskich przyczyną rozdwojenia była ich przewaga liczebna. Na odłączonym sejmiku podkomorzym obrano Adama Kozakowskiego, a na zwolnione przez niego sęstwo wybrano Adama Meysztowicza. Ostatecznie jednak przywileje dostali kandydaci zabiellowscy, czyli Michał Kossakowski na podkomorstwo, a na zwolnione przez niego chorągwo Józef Medeksza².

Po tym sejmiku konflikty między obydwoma stronnictwami zakończyły się, co zapewne ma związek z tym, że przy okazji kolejnego zgromadzenia szlachta spotykała się już na dwóch osobnych sejmikach w Kownie i Prenach. Pierwszy sejmik preński odbył się 14 lutego 1792 r., na który to dzień wyznaczono termin wyboru deputatów do Trybunału Głównego Litewskiego. Dyrektorem tego zgromadzenia był starosta kowieński Michał Pac, asesorami byli zaś Ludwik Sopoćko, Karol z Wolda Mejer, Tomasz Illinicz, Dominiki Dylewski, Józef Walentynowicz i Franciszek Wisogird. Szlachta preńska wyraziła w aktach spisanych podczas tego zgromadzenia radość z powodu wydzielenia nowego powiatu, zgodnie z ich życzeniami³. Były to zapewne słowa grzecznościowe, ale sugerujące, że utworzenie powiatu preńskiego było po myśli tamtejszej szlachty.

Sejmiki lutowe 1792 r. odgrywały wyjątkową rolę, ponieważ szlachta gromadziła się wtedy po raz pierwszy po uchwaleniu Konstytucji 3 Maja. Ich głównym zadaniem było ustosunkowanie się do tego aktu, które miało dowodzić entuzjastycznego stosunku społeczeństwa dla Konstytucji. W historiografii

² M. Jusupović, *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiellów w latach 1733–1795*, Warszawa 2014, passim.

³ „Podziękowanie sejmiku”, 14 lutego 1792, aneks; W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994, s. 313.

zgromadzenia te zyskały miano „referendum trzeciomajowego”. Sejmiki spełniły nadzieje liderów sejmowych, gdyż dzięki staraniom króla i innych zwolenników Konstytucji w zdecydowanej większości ją poparły. Sejmikami litewskimi zająć się miał m.in. Tomasz Wawrzecki, jak już wcześniej wspomiano dawniej jeden z przywódców kowieńskich regalistów, potem zaś zaangażowany w przygotowywanie Konstytucji 3 Maja. Obecny był on wtedy na sejmiku preńskim i zapewne pilnował jego pomyślnego przebiegu⁴.

Podczas otwarcia obrad tego zgromadzenia ksiądz Michał Karpowicz, archidiacon smoleński i proboszcz preński wygłosił kazanie, które opublikowano drukiem, według Wawrzeckiego na żądanie słuchaczy, a zapewne przede wszystkim w celach propagandowych, ze względu na jego oratorskie zalety i prokonstytucyjną wymowę. Kaznodzieja wspominał o wydzieleniu sejmików preńskich i innych reformach, ale przede wszystkim zachwalał Konstytucję 3 Maja i zachęcał do zaprzysiężenia, przestrzegania i bronienia jej. Podkreślał zasługi i mądrość króla i sejmujących, którzy wykorzystali sprzyjający moment dla ratowania ojczyzny. Wymieniał wybitnych uczestników sejmu, wśród których umieścił też liderów preńskich i kowieńskich, mianowicie Wawrzeckiego czy Zabięłłów. Omawiał wszystkie punkty Konstytucji i przekonywał, że jest ona korzystna dla kraju i zabezpiecza wolność, równość i prawo własności obywateli. Podkreślał, że władza została przywrócona szlachcie, a mieszczenie i chłopci odzyskali swe prawa. Konstytucja nie przysłużyła się jedynie możnowładztwu, które dotąd rządziło się w państwie wykorzystując ubogą szlachtę. Właśnie magnaci urastali w kazaniu do rangi największego wroga ojczyzny. Mówca przekonywał, że Konstytucja przyjęta została legalnie i zbijał argumenty oraz niesłuszne zarzuty przeciwników, zaznaczając, że naród ma prawo uformować swój własny rząd. Przekonywał przy tym, że protestacje przeciw tej uchwale zostały wycofane po zapoznaniu się z nią. Konstytucja miała też zapewnić Polsce ochronę przed zagranicznymi zakusami, w związku z czym jedynym niebezpieczeństwem były wewnętrzne intrygi i zdrada, do której zaliczał sprzeciwianie się Konstytucji⁵.

Zebrana na sejmiku szlachta preńska stanęła na wysokości zadania, gdyż podziękowała królowi i stanom sejmującym za dotychczasowe osiągnięcia sejmu, a zwłaszcza za nowo uchwaloną Konstytucję. Złożyła przysięgę przestrzegania i utrzymywania tej ustawy, podkreślając swe poparcie dla sukcesji tronu. Akt zawierający przysięgę podpisało około 140 osób. Wybrano też posłów do króla i sejmu, którymi zostali regent grodzki kowieński Antoni Sławiński oraz

4 W. Smoleński, *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*, Kraków 1897, s. 261-263; W. Szczygielski, op. cit., s. 16-17, 314.

5 *Kazanie ks. Karpowicza, archidiacona smoleńskiego, proboszcza preńskiego, teologii i pisma św. w Szkole Głównej Litewskiej Profesora*, Wilno 1792, <https://polona.pl/item/kazanie-x-karpowicza-archidiacona-smolenskigo-na-pierwszym-zafundowaniu-powiatu,ODYxOTg4MjQ/8/#info:metadata>, (21.04.2022).

rotmistrz brasławski Bartłomiej Slunko⁶. Na posłów wybrano osoby niezbyt znaczące, lecz podobnie było w Kownie czy Wilnie. Sprawowanie tej funkcji mogło być odskocznią do dalszej kariery. Wyznaczeni posłowie otrzymali krótką instrukcję, według której mieli podziękować królowi i sejmującym za uchwalenie Konstytucji i przedstawić im akt wykonanej przez obywateli preńskich przysięgi wraz z podpisami. Posłowie otrzymali też dodatkowe polecenie rekomendowania zasług marszałka konfederacji litewskiej Kazimierza Nestora Sapiehy⁷. Po zaprzysiężeniu Konstytucji przez sejmikujących przysięgę złożyli też obecni w kościele magistrat i mieszczenie preńscy⁸. Wyrażone w ten sposób poparcie sejmików preńskich dla Konstytucji nie było niczym wyjątkowym, gdyż większość tegorocznych sejmików miała w tym zakresie podobny przebieg⁹.

Sejmik preński trwał aż trzy dni, co wynika z licznych zrealizowanych przezeń zadań¹⁰. Podczas obrad należało wybrać deputata do Trybunału. Po reformie 1791 r. każdy powiat wyznaczał tylko jednego deputata, w Prenach w 1792 r. został nim sędzia ziemski Wincenty Szell¹¹. Potem odbył się sejmik gospodarski, na którym wybrano wymienionych wyżej delegatów do króla i urzędników dla nowo utworzonego powiatu. Podkomorzym został podstarości kowieński Szymon Wiszniewski, który już w latach osiemdziesiątych należał do lokalnych regalistów. Według Wawrzeckiego był on jedynym kandydatem, jednomyślnie przyjętym. Na chorągwowo zaś kandydatów było czterech, ale trzech mieli zrezygnować na rzecz najstarszego i zasłużonego Tomasza Illinicza. Ten kiedyś był stronnikiem zabielińskim, ale z czasem zdaje się zmienił orientację polityczną¹². Prawdopodobieństwa relacji Wawrzeckiego dodaje stwierdzenie, że podobny przebieg miały mieć wybory urzędników na sejmiku wileńskim, gdzie po wycofaniu się części kandydatów miało dojść do konsensusu¹³.

⁶ „Podziękowanie sejmiku”, 14 luty 1792, aneks; W. Szczygielski, op. cit., s. 314; R. Šmigelskytė-Stukienė, *Už ar prieš reformas*, s. 15. Warto zauważyć, że Bartłomiej Slunko w 1790 r. procesował się z Zabieliłami, LVIA F716 op. 1, nr 134, k. 17.

⁷ Instrukcja dla posłów, 14 luty 1792, aneks; R. Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Vilnius 2016, s. 126.

⁸ List Tomasza Wawrzeckiego, 24 luty 1792, aneks; W. Szczygielski, op. cit., s. 314.

⁹ W. Szczygielski, op. cit., s. 16-17; R. Jurgaitis, op. cit., s. 103-104, 126.

¹⁰ R. Šmigelskytė-Stukienė, *Už ar prieš reformas*, s. 15. Tyle samo dni trwał analogiczny sejmik w Kownie, a sejmik wileński trwał aż 7 dni i należał do najdłuższych wśród osiemnastowiecznych sejmików wileńskich, R. Jurgaitis, op. cit., s. 113, 120; M. Jusupovič, *Funkcjonowanie kowieńskich sejmików gospodarskich po reformach Sejmu Niemego*, „Kwartalnik Historyczny” 2020, t. 128, nr 4, s. 873.

¹¹ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego, 1697–1794*, red. A. Rachuba, Warszawa 2004, s. 397.

¹² List Tomasza Wawrzeckiego, 24 luty 1792, aneks; *Urzędnicy*, t. 2, s. 549-551; M. Jusupovič, *Elita prowincjonalna*, s. 154, 304, 317.

¹³ R. Jurgaitis, op. cit., s. 201.

Wawrzecki relacjonuje krótko, że równie zgodnie obrano pozostałych urzędników. Zapewne chodzi tu o elekcję sędziów i pisarza ziemskiego dla nowo utworzonego powiatu. Sędziami zostali Karol Mejer, Józef Walentyłowicz, Józef Kozierowski, Leonard Wiszniewski, Wincenty Szell, Franciszek Mołochowicz, Antoni Korewa, Wojciech Illinicz, Maksymilian Gawroński, Wojciech Olenzki. Pisarzem aktowym został Bartłomiej Slunko¹⁴. Wybrano też komisarzy cywilno-wojskowych, komisarzy granicznych oraz lustratora starostw. Związane to było z wprowadzanymi przez Sejm Wielki reformami, mianowicie przede wszystkim utworzeniem w 1789 r. Komisji Cywilno-Wojskowych zajmujących się lokalną administracją. Sejmiki gospodarskie miały wybierać co najmniej 15 komisarzy na dwuletnie kadencje i tytu właśnie wybrano na sejmiku preńskim¹⁵. Poza tym wybrano również 15 członków komisji granicznych, które Sejm Wielki powołał w celu rozstrzygnięcia sporów granicznych między majątkami. Organy te miały mieć co najmniej 12 członków, a jeśli wybierano więcej, to liczba dodanych komisarzy powinna być iloczynem 3. Liczebność komisji zależna była od sytuacji w powiecie. Dla porównania można zauważyć, że w powiecie kowieńskim wybrano aż 24 komisarzy, a więc dużo więcej niż w Prenach¹⁶. Nie wynikało to z rozmiarów powiatu, a więc zapewne z sytuacji w nim, czyli występowania sporów granicznych. Na sejmiku uchwalono też podatek na cele rozgraniczenia, być może właśnie na potrzeby komisji granicznych¹⁷. Funkcję lustratora starostw z kolei objął Franciszek Żaba. Był to także efekt reform Sejmu Czteroletniego, który 19 grudnia 1791 podjął decyzję o sprzedaży starostw, choć prace nad tą reformą trwały jeszcze do wiosny następnego roku, a więc po omawianych sejmikach. Przygotować i przeprowadzić tę sprzedaż miały komisje lustratorskie złożone z urzędnika skarbowego i dwóch lustratorów wybranych na sejmikach¹⁸. Józef Kozierowski został wybrany kandydatem do Komisji Skarbowej, jako że sejm wyłaniać miał komisarzy ze stanu rycerskiego spośród przedstawionych mu kandydatów¹⁹.

List Tomasza Wawrzeckiego, w którym relacjonował przebieg sejmików, opublikowano w „Gazecie Narodowej i Obcej”. Autor bardzo pochlebnie

¹⁴ Notatka o sejmiku 1792, aneks; *Urzędniczy*, t. 2, s. 550-552. Analogicznych wyborów dokonano na sejmiku wileńskim, R. Jurgaitis, op. cit., s. 120.

¹⁵ Notatka o sejmiku 1792, aneks; VL, t. 9, s. 136; J. Gordziejew, *Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1789-1792)*, Kraków 2010, s. 23-24.

¹⁶ Notatka o sejmiku 1792, aneks; VL, t. 9, s. 346-347; M. Jusupović, *Funkcjonowanie kowieńskich sejmików*, s. 873.

¹⁷ List Tomasza Wawrzeckiego, 24 luty 1792, aneks.

¹⁸ Notatka o sejmiku 1792, aneks; VL, t. 9, s. 368; W. Smoleński, op. cit., s. 134; A. Stroynowski, *Reforma królewskich ziem na Sejmie Czteroletnim*, „Acta Universitatis Lodzianae. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”, Seria I „Nauki Humanistyczno-Społeczne. Folia Historica” 1979, nr 69, s. 53-55, 62-65; M. Jusupović, *Funkcjonowanie kowieńskich sejmików*, s. 873.

¹⁹ Notatka o sejmiku 1792, aneks; VL, t. 9, s. 319.

oceniał spokojne, poważne i zgodne obrady. Podkreślał brak walk partyjnych, bałaganu i pijaństwa²⁰. Zapewne zachwyty te miały w znacznej mierze charakter propagandowy. Wawrzecki należał do grupy wtajemniczonych w przygotowanie wprowadzenia Konstytucji 3 Maja i był jednym z zadeklarowanych patriotów, a więc opisywał przykładowy przebieg sejmiku jako efekt wprowadzonych reform i zachęcał do ich poparcia, co potwierdzają ostatnie słowa listu. Z drugiej strony, we wspomnieniach walk partyjnych możemy dopatrywać się aluzji do burzliwych i często rozdwajanych sejmików kowieńskich, w których uczestnicy obrad preńskich wcześniej brali udział. Łatwo przy tym zauważyć, że w sejmiku tym uczestniczyli raczej członkowie dawnego stronnictwa regalistycznego niż adherenci zabiełłowscy. Przemawiają za tym podpisy pod aktami tego sejmiku, gdyż trudno wśród nich znaleźć kogoś, kto podczas rozdwojonego sejmiku 1791 r. poparł kandydata zabiełłowskiego. Z kolei podpisy pod kredensem dla kandydata przeciwnego Zabiełłom stronnictwa z 1791 r. często są tożsame z tymi z omawianego sejmiku²¹.

Już w kilka miesięcy po omawianych sejmikach gromnicznych sytuacja Rzeczypospolitej całkowicie się zmieniła, gdyż zawiązano konfederację targowicką, a Rosja rozpoczęła wojnę z Polską. Wobec tego w 1793 r. nie wybierano deputatów na sejmikach, a Trybunał się nie zebrał²².

Następne sejmiki odbyły się w maju 1793 r., a ich celem był wybór posłów na sejm grodzieński, który miał zatwierdzić drugi rozbiór oraz zreformować ustrój likwidując dzieło Sejmu Wielkiego. Przeprowadzeniem sejmików litewskich zajęć się mieli Józef i Szymon Kossakowscy oraz Józef Zabiełło²³. Zapewne przyczynili się oni do tego, że sejmik preński obradował wtedy razem z kowieńskim i smoleńskim, który, jako sejmik egzulancki, odbywał się w czasach stanisławowskich w Wilnie, potem w Olicie. Niewątpliwie targowiczanie nie dopuścili do zebrania się osobnego sejmiku preńskiego, co sugerowałoby, że nie mogli liczyć na podporządkowanie go konfederacji. Łatwiej było kontrolować sejmiki, jeśli trzy z nich obradowały razem, zwłaszcza że po ożywieniu politycznym czasów Sejmu Wielkiego i oburzeniu kolejnym rozbiorem i wojną z Rosją trudniej było podporządkować społeczeństwo szlacheckie rosyjskim żądaniom. Zapewne też przywódcy targowiccy odżegnywali się w ten sposób od reform Sejmu Wielkiego, który wydzielił ten sejmik.

Dyrektorem sejmiku powiatu kowieńskiego, preńskiego i smoleńskiego był podstoli i marszałek konfederacji kowieńskiej i jeden z głównych stronników

²⁰ List Tomasza Wawrzeckiego, 24 luty 1792, aneks; W. Szczygielski, op. cit., s. 314.

²¹ *Akta sejmiku kowieńskiego 1733–1795* (dalej: ASK), wyd. M. Jusupović, Warszawa 2019, s. 458–481. Podobnie było w przypadku sejmiku wileńskiego, gdzie odezwa Tadeusza Korsaka wpłynęła na wyrażenie pełnego poparcia dla Konstytucji 3 Maja i zaprzysiężenie jej, R. Jurgaitis, op. cit., s. 103–104.

²² *Deputaci Trybunału Głównego*, s. 400.

²³ M. Jusupović, *Prowincjonalna elita*, s. 335–336.

zabiełłowskich Antoni Blinstrub. Zgadzało się to z zalecaniami rosyjskimi, aby marszałkiem sejmikowym był marszałek konfederacji. Obywatele kowieńscy i preńscy wybrali wspólnych posłów, którymi byli tenże Antoni Blinstrub, podkomorzy kowieński i konsyliarz konfederacki Michał Kossakowski, mostowniczy kowieński jak również konsyliarz Antoni Domeyko oraz sędzia ziemski kowieński Adam Kozakowski. Tylko ostatni z nich należał wcześniej do stronnictwa regalistycznego, a w czasie Sejmu Wielkiego patriotycznego podpisał podziękowanie sejmiku kowieńskiego za uchwalenie Konstytucji 3 Maja. Zdaje się zatem, że podczas tych sejmików nie do końca zrealizowano nakazy rosyjskie, aby posłami zostawali tylko konfederaci, niezaangażowani w prace Sejmu Wielkiego i popieranie Konstytucji. Osobno wybrano posłów smoleńskich, a uczestnicy sejmiku potwierdzali, że wyboru dokonali jednogłośnie²⁴.

Posłowie preńscy, kowieńscy i smoleńscy otrzymali wspólną instrukcję na sejm, która też oparta miała być na przysłanej przez posła rosyjskiego. Jej autorzy uznali, że w krytycznym czasie, „w którym przemocy ustąpić wszystko musi” nie mogą przygotowywać szczegółowych instrukcji, zalecali więc ogólnie działać zgodnie z rezolucjami konfederacji. Przy tym wskazywali konieczność chronienia prerogatyw rządu republikańskiego, praw kardynalnych, zwłaszcza dotyczących religii i bezpieczeństwa oraz własności szlachty. Podkreślali też, że instytucje władzy nie mogą naruszać przywilejów narodu. Poza tymi konserwatywnymi, zgodnymi z żądaniami rosyjskimi postulatami, ze spraw konkretnych wspomniano jedynie o zmniejszeniu świadczeń na rzecz wojsk rosyjskich. Analogiczne punkty znaleźć możemy w innych instrukcjach na ten sejm, na przykład trockiej czy wileńskiej, co potwierdza, że tworzono je według narzucenego przez Rosję wzoru²⁵.

Kredens i instrukcję podpisali głównie obywatele kowieńscy, z osób które uczestniczyły w sejmiku preńskim pojawiają się jedynie: Franciszek Slunko, Franciszek Szell, Józef Dołęga Kozierowski, Wincenty Mołochowiec, Maksymilian Gawroński, Michał Dylewski, mimo że pod każdym z tych dwóch dokumentów znajduje się ponad sto podpisów²⁶. Zatem sejmik ten zdominowany był przez konfederatów i stronników zabiełłowskich (choć sami Zabiełłowie w nim nie uczestniczyli). Trudno dopatrzeć się nań większego zaangażowania obywateli preńskich, co zresztą mogło być na rękę targowiczanom.

Nie mamy informacji, czy w lutym 1794 r. sejmik preński obrał deputatów. W roku zaś kolejnym Preny znalazły się pod zaborem pruskim.

²⁴ ASK, s. 498, 506-507; D.I. Iłowajski, *Sejm grodzieński – ostatni sejm Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań 1872, s. 89; R.H. Lord, *Drugi rozbiór Polski*, Warszawa 1984, s. 264; Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius 2003, s. 226.

²⁵ ASK, s. 508-509; D. I. Iłowajski, op. cit., s. 89, 98; R. Jurgaitis, op. cit., s. 138, 144.

²⁶ ASK, s. 507-510.

ANEKS

Mimo że sejmik preński istniał od 1791 do upadku Rzeczypospolitej, faktycznie funkcjonował od 1792 do 1794 r., przy czym akta z tego ostatniego roku nie zachowały się. Z 1792 r. zachowały się dwa dokumenty z sejmiku gromnicznego, mianowicie laudum i instrukcja, co istotne ten pierwszy dokument przetrwał w dwóch kopiach. Poza tym dostępna jest notatka o efektach sejmiku oraz relacjonujący przebieg obrad list Tomasza Wawrzeckiego opublikowany w „Gazecie Narodowej i Obcej”. Zachowało się także kazanie Michała Karpowicza wygłoszone na początku tego sejmiku. Zrezygnowano jednak z jego publikacji w tym miejscu, ponieważ jest wydrukowane, bardzo obszerne (prawie 40 stron) i łatwo dostępne w internecie. Z kolei z 1793 r. zachowały się dwa dokumenty z sejmiku przedsejmowego, które wydano już w aktach sejmiku kowieńskiego²⁷, zatem ponowne ich publikowanie mija się z celem.

Poniżej opublikowano zatem tylko cztery dokumenty. Dwa z nich zachowały się w oryginale w Bibliotece Czartoryskich i Archiwum Tyszkiewiczów. Jeden z nich, podobnie jak inny z opublikowanych aktów sejmikowych znaleźć też można w formie aktykacji w księgach ziemiańskich kowieńskich. Ostatni dokument to list z gazety, a więc druk. W przypadku dokumentu zachowanego w dwóch rękopisach za podstawę przyjęto oryginał, a znaczniejsze różnice w porównaniu z kopią zaznaczono w przypisach.

Wydane dokumenty poprzedzono nagłówkami, w których podano tytuł nadany przez wydawcę i datę sejmiku, a poniżej zapisano miejsce przechowywania i sygnaturę dokumentu. Zaznaczono też, czy mamy do czynienia z oryginałem czy aktykacją, podano też informacje o danej kopii.

Zastosowano zasady edytorskie przyjęte w edycji akt kowieńskich, a więc bazujące na instrukcji Kazimierza Lepszego i uzupełnione zasadami stosowanymi w innych edycjach akt sejmikowych. Tekst modernizowano przy zachowaniu brzmienia, co dotyczy również imion i nazw geograficznych. Jedynie nazwiska oddawano literalnie, oprócz końcówek fleksyjnych oraz liter z kreską (ć, ś, ó itp.). Błędów w tekście nie poprawiano, zaznaczając je za pomocą [sic] lub przypisu tekstowego. Podobnie przypisy stosowano w przypadku skreśleń, poprawek i miejsc nieczytelnych. Dаты roczne i dzienne oddawano cyframi, inne zaś liczby słownie.

Skróty w tekście rozwijano bez zaznaczenia ich, jeśli rozwinięcie jest jednoznaczne, w razie zaś wątpliwości stosowano nawias kwadratowy. Także w nawiasach kwadratowych podano numery stron podstawy wydania. W dokumencie zachowanym w oryginale podpisy zapisane są w kolumnach, przepisywano zatem nazwiska z kolejnych kolumn, zaznaczając początek następnej w nawiasie kwadratowym. Jeśli ktoś podpisał się krzyżykiem zaznaczano to zawsze przez „x”.

W edycji wprowadzono skróty dla wyrażeń często się powtarzających i zwyczajowo skranych:

gr.	– grodzki
J.K.M.	– Jego Królewska Mość
j.o.ks.j.	– jaśnie oświecony książę jegomość

²⁷ ASK, s. 506-510.

j.p.	– jegomość pan
j.w.	– jaśnie wielmożny
mp.	– manu proproia
mps.	– manu propria sua
pow.	– powiat
w.i.p.p.	– wielmożni ichmość panowie
WKsL	– Wielkie Księstwo Litewskie
woj.	– województwo
ziem.	– ziemski

Sejmik gromniczny w Prenach 14 lutego 1792

Laudum sejmiku, 14 luty 1792

Rkps. 1 BC 886, s. 795-800 – oryginał, notatka o aktykowaniu przez Antoniego Sławińskiego w ziemiaństwie kowieńskim 29 II 1792, przy dokumencie pieczęć Gozdawa herb Paców

Rkps. 2 LVIA SA 13808, k. 25-28v w ziemiaństwie kowieńskim aktykował Antoni Sławiński, regent gr. kowieński 29 II 1792

My, dygnitarze, urzędnicy, rycerstwo, szlachta, obywatele powiatu preńskiego z mocy prawa sejmu terazniejszego na nowy powiat od kowieńskiego oddzieleni, na miejsce konstytucyjne, sejmikowe do miasta wolnego Rzeczypospolitej Pren w dniu 14 lutego 1792 roku, jako w terminie z nowej ustawy rządowej przypadającym, zebrani, znajdując najprzód dogodną chęciom naszym i życzeniom, tak w oddziale powiatu, jako i w przeznaczeniu miejsca konstytucyjnego na sejmiki, ustawę, z najgorliwszą posłuszeństwa dla niej czułością^a do odbywania obrad w tym to miejscu i mieście konstytucyjnym przystąpiliśmy.

A że troskliwość nasza o sposobność nieodwłocznego okazania się Najjaśniejszemu Stanisławowi Augustowi, Królowi Polskiemu, Wielkiemu Książęciu Litewskiemu, Panu Naszemu Miłościwemu i najjaśniejszym skonfederowanym Rzeczypospolitej stanom z najwyższą wdzięcznością za chwalebne sejmu terazniejszego we wszystkich czyny nieuchronny obowiązek szukania do tego zręczności nam przypominała, przeto w terazniejszym na sejmiki zebraniu się zaraz od tego zaczynać postanowiliśmy. W rządzie ustaw sejmowych chwalebnych i wiekopomnej sławy bez wyłączenia godnych znajdujemy w naszych przekonaniach wartą pierwszeństwa ustawę rządową na dniu 3 i 5 maja 1791 roku nastającą. Ta, jak jest hasłem rzetelnej szczęśliwości ojczyzny i prawdziwym publicznej całego narodu i osobistej każdego obywatela wolności fundamentem, [796] tak całą serc naszych zajęła przychylność i przywiązanie, żeby więc te nasze wewnętrzne [sic] przekonania najpewniejszym zostały ugruntowane dowodem i żeby czułość przeświadczenia naszego za tą ustawą rządową 3 i 5 maja zapadłą z strony nas, obywateli jawnie mogła być okazaną, to oboje uroczystym^b wykonanej przysięgi aktem stwierdzić przedsięwzięliśmy, taką sobie zgodnie i wspólnie ułożywszy i podawszy rotę: „Przysięgamy Panu Bogu Wszechmogącemu, w Trójcy Świętej Jedynemu i ojczyźnie naszej, że ustawę rządową

^a W rkps. 2 dodane słowo „obrad”.

^b W rkps. 2 zamienione na „uroczyskiem”.

3 i 5 maja 1791 roku ustanowioną, rząd stały od zamieszania i możnowładztwa, tron od fatalnych dla ojczyzny bezkrólewioń, ojczyzny wolność rzetelną polityczną całemu narodowi i osobistą każdemu obywatelowi przynoszącą z zupełnym posłuszeństwem wiernie utrzymywać będziemy, wszelkim zamachom nawrócenie bezkrólewioń, znieśnienie sukcesy tronu w Polsce lub na obalenie doskonałego rządu ustawą 3 i 5 maja przepisanego, wszystkimi siłami i całą możnością zapobiegać będziemy, nie oszczędzając życia, krwi, zdrowia i majątku, tak nam Boże dopomóż i niewinna syna jego męka”. Przez taką niniejszej wykonanej przysięgi ofiarę uwieczniając dzieło na dniu 3 i 5 maja dokonane, jak czujemy najwyższe w nas ukontentowanie, tak równie znamy się być obowiązani do oświadczenia najgorętszych^c [797] dziękczyniń Najjaśniejszemu Panu i stanom sejmującym, jako tego dzieła sprawcom, dla przeniesienia więc dowodu tej dokonanej obywatelskiej ofiary i dla przeniesienia Najjaśniejszemu Panu i stanom sejmującym za dzieło 3 i 5 maja najżywszego podziękowania spomiędzy nas w.i.p.p. Antoniego Sławińskiego, regenta gr. kowieńskiego, Bartłomieja Słunki, rotmistrza brasławskiego delegujemy, których to delegujących się współbraci naszych do uczynienia w najżywszych wyrazach za ustawę 3 i 5 maja Najjaśniejszemu Panu i stanom sejmującym podziękowania i do doniesienia o zaprzysiężeniu naszym na utrzymywanie tej ustawy pomienionych ichmściów delegowanych obowiązujemy i umacniamy i to wszystko podpisem rak naszych stwierdzamy.

Dat w Prenach 1792 miesiąca lutego 14 dnia.

Michał Pac, starosta kowieński jako prezydujący na sejmikach pow. preńskiego; Ludwik Sopoćko, deputat z pow. kowieńskiego, pułkownik wojsk WKsL, asesor pow. preńskiego; Karol Wolda Mejer, łowczy kowieński, asesor; Tomasz Illinicz, oboźny pow. kowieńskiego, asesor; Dominik Dylewski,^d skarbnik starodubowski^d, asesor pow. preńskiego; Józef Walentyłowicz, asesor pow. preńskiego i skarbnik pow. starodubowskiego; Franciszek Wisogierd, podwojewoda woj. smoleńskiego, asesor pow. preńskiego; Szymon Wiszniewski, podstarosta sądowy pow. kowieńskiego; Jakub Zielonka, sędzia gr. pow. kowieńskiego; Nikodem Middleton, pisarz gr. pow. kowieńskiego; Wincenty Szell, komisarz cywilno-wojskowy pow. kowieńskiego; Józef Szeientyn, podpułkownik regimentu trzeciego²⁸, sędzia trybunalski woj. smoleńskiego; Tomasz Wawrzecki; Józef Dołęga Koziarowski, miecznik woj. smoleńskiego; Franciszek Szell, porucznik^e WKsL., komisarz cywilno-wojskowy pow. kowieńskiego; ks. Michał Karpowicz, archidiakon, prałat smoleński, proboszcz preński, *mp.*; Aleksander Korewa, regent ziem. i komisarz cywilno-wojskowy pow. kowieńskiego; Onufry Orłowski, łowczy pow. upickiego; Leonard Wiszniewski, szambelan J.K.M.; [798] [1. kolumna] Maksymilian Gawroński, c[zeńnikowicz] łęczycki, dworzanin skarbowy WKsL *mps.*; Józef Zielonka, porucznik WKsL; Franciszek Żaba; Wojciech Illinicz, r[otmistrz] pow. kowieńskiego; Michał Dylewski, rotmistrz smoleński; Jakub Bernatowicz, rotmistrz trocki; Józef Rafanowicz, rotmistrz pow. kowieńskiego; Tadeusz Morgiewicz, rotmistrz pow. kowieńskiego; Franciszek Witkoski; Stanisław Ellart Fogler, r[otmistrz] pow. orszańskiego; B. Franciszek Słunko, m[ostowniczy] m[ściślawski], dworzanin skarbowy WKsL; Antoni Kulesza, por[ucznikowicz] kowieński; Maciej

^c W rkps. 2 zamieniono na „najprędszych”.

^d W rkps. 1 urząd nieczytelny.

²⁸ Regimentu pieszego buławy polnej litewskiej, *Deputaci*, s. 393.

^e W rkps. 2 słowo powtórzone.

Radziwiłłowicz, rotm[istrz] pow. osz[miańskiego]; Thadeusz Skilski, r[otmistrz] woj. trockiego; Józef Karpowicz, komornik; Michał Bielawski, rotm[istrz] pow. wołkowyskiego; Bartłomiej Hanusowski, chorąży usarski; Nikodem Kulikowski; Józef Kulikowski, komornik woj. wileńskiego; Jan Kuszel, rotm[istrz] brzeski ^{mp}; Wincenty Szukszta, rotmistrzowicz pow. kowieńskiego; Wincenty Mołochowiec^f, ^grotm[istrz] woj. trockiego; Franciszek Mołochowiec^g, star[osta] bublewski; Jerzy Kulesza, ^{mp}; Kazimierz Bończa Tomaszewski, komor[nik] woj. wołkowyskiego ^{mp}; Antoni Rozwadowski, porucznik pow. preńskiego; Andrzej Wilpiszewski; Piotr Slunko, strażnik woj. mścińskiego; Józef Ostromecki x; Stefan Downarowicz x^h; Faustyn Kulesza, rotm[istrz] pow. kowieńskiego; Augustyn Mackiewicz; Wincenty Chodykin; [2. kolumna] Ignacy Szukszta, starosta lełuszański; Józefat Mołochowiecⁱ, starościc²; Tomasz Danowski, cz[ęśnik] ziemi łomżyńskiej; Mikołaj Napiórkowski, kom[ornik] starodubowski; Wincenty Wiszniewski, r[otmistrz] pow. kowieńskiego; Antoni Sławiński, regent gr. pow. kowieńskiego; Antoni Korewa, podczaszy inflancki, ^{mp}¹; Antoni Piotrowicz ^{mps}; Bartłomiej Slunko, rotmistrz braślawski; [799] Antoni Mordas Żyliński; Ignacy Jakubowski; Wawrzyniec Dobkiewicz, rotmistrz pow. kowieńskiego; Antoni Korkosz; Jakub Matulewicz; Ignacy Dobkiewicz; Stanisław Dopkiewicz^k; Józef Matuszewicz, rotmistrz pow. kowieńskiego; Marcin Budrewicz; Jan Budrewicz; Józef Dobkiewicz; Michał Królikowski; Maciej Lengiewicz x; Michał Lengiewicz; Ignacy Klidzia; Antoni Korkuz x; Antoni Dobkiewicz; Augustyn Medeck; Adam Downarowicz; Tadeusz Chodykin; ¹Mateusz Dubrawski x¹; ¹Józef Janowicz x; Kazimierz Dombrowski¹; ^mJerzy Dombrowski^m; Piotr Downarowicz; Franciszek Downarowicz; Maciej Downarowicz; ⁿMichał Pietrowicz xⁿ; Wincenty Dounarowicz x; Tomasz Dobkiewicz x; Michał Mordas Żyliński; Antoni Porajecki x; Jan Nowicki x; ^oJan Klidzia x; ^o Thadeusz Stawiński x; Jerzy Hermanowicz x; Andrzej Hermanowicz x; Antoni Sobolewski x; Antoni Lango x; Thadeusz Lango x; Tomasz Nowicki; Jerzy Dymśa; Ignacy Rozwadowski x; [800] [1 kolumna] Stefan Deynarowicz x; Mateusz Antonowicz x; Dominik Antonowicz x; Marcin^p Woytkuński x; ^rKazimierz Woytkuński x^r; Aleksander Bańkoski x; Michał Bieniecki x; Antoni Szymkoski x; Andrzej Honesto x; Józef Dombrowski^s; Leon Dopkiewicz^t x; Jan Hermanowicz x; Antoni Klidzia x; Bernard Lewicki x; Stanisław Lewicki x; Józef Rozwadowski x; Jan Budrewicz x; Marcin Budrewicz x; Ignacy Kuczewski r[otmistrz] trocki; Ambroży Mackiewicz x;

^f W rkps. 2 „Małachowiec”.

^{g-g} W rkps. 2 brak fragmentu.

^h W rkps. 2 brak „x”.

ⁱ W rkps. 2 „Małachowiec”.

² Zapewne starościc bublewski.

^j W rkps. 2 brak „mp”.

^k W rkps. 2 „Dobkiewicz”.

¹⁻¹ Podpisu brak w rkps. 2.

¹⁻¹ W rkps. 2 podpisy powtórzone 2 razy.

^{m-m} Podpisu brak w rkps. 2.

ⁿ⁻ⁿ Podpisu brak w rkps. 2.

^{o-o} Podpisu brak w rkps. 2.

^p W rkps. 2 „Maciej” zamiast „Marcin”.

^{r-r} W rkps. 2 brak podpisu.

^s W rkps. 2 zamieniono na „Domkowski”.

^t W rkps. 2 „Dobkiewicz”

Bartłomiej Mackiewicz x; Onufry Bunkowski x; Bartłomiej Bunkowski x; Kazimierz Bunkowski x; Józef Dąbrowski^u; Maciej Kiernożycki; Michał Kiernożycki x; Jan Konstantynowicz; Michał Hrynkiewicz; Józef Borysewicz; ^wAdam Hermanowicz^w x; [2 kolumna] ^zJan Obicynowski x; Andrzej Strawiński, rotm[istrz] x; Onufry Obicynowski x; Jakub Obicynowski x; Józef Obicynowski x^z.

Instrukcja dla posłów, 14 luty 1792

Rkps. LVIA SA 13808, k. 29-30v w ziemiaństwie kowieńskim aktykował Antoni Strawiński, regent gr. kowieński 29 luty 1792

Instrukcja od nas, obywateli pow. preńskiego w.i.p.p. Antoniemu Sławińskiemu, regentowi gr. pow. kowieńskiego, Bartłomiejowi Slunkowi, rotmistrzowi pow. brasławskiego do Najjaśniejszego Króla Jegomości Stanisława Augusta, Króla Polskiego, Wielkiego Książęcia Litewskiego, na sejmiku deputackim w dniu 14 lutego 1792 roku, w miejscu konstytucyjnym w Prenach z mocy nowej ustawy złożonym, dana. Oświadczą jegomości panowie delegowani najżywsze nasze ukontentowanie z ustawy rządowej dnia 3 i 5 maja 1791 roku nastącej, tak skuteczne [sic] szczęściu narodowemu wzrost przynoszącej.

Złożą zatym Najjaśniejszemu Panu i stanom sejmującym, jako wspólnym tego narodowego odrodzenia się sprawcom, podziękowanie najczulsze, a na dowód miary przeświadczeń naszych za tą ustawą 3 i 5 maja zapadłą, złożą u podnóżka Najjaśniejszego Pana akt uroczysty^a wykonanej w dniu sejmikowym i miejscu przez nas na utrzymanie tej ustawy przysięgi podpisami naszemi stwierdzoney.

Również [29v] obligujemy ichmość panów delegatów o zalecenie imie[nie]m powiatu naszego względem Najjaśniejszego Pana i stanów sejmujących j.o.ks.j. Kazimierza Sapięhy, generała artyleryi i marszałka konfederacyi WKsL, którego patriotyzm, cnoty, zasługi i przymioty najwyższe, przenikając serca nasze, do tego publicznego szacunku, ufności i wdzięczności nas pociągają.

Michał Pac, starosta pow. kowieńskiego jako prezydujący na sejmikach pow. preńskiego; Ludwik Sopoćko, pułkownik wojsk WKsL, asesor pow. preńskiego; Dominik Dylewski, skarbnik starodubowski, asesor pow. preńskiego; Józef Wałętynowicz, asesor pow. preńskiego, skarbnik pow. starodubowskiego; Karol z Wolda Mejer, łowczy kowieński^b i asesor; Tomasz Illnicz, komisarz cywilno-wojskowy pow. kowieńskiego, asesor; Józef Szejentyn, podpułkownik regimentu trzeciego, sędzia trybunalski z woj. smoleńskiego; Józef Dołęga Kozierowski, mieczny woj. smoleńskiego; Szymon Wiszniewski, podstarosta sądowy pow. kowieńskiego; Jakub Zielonka, sędzia gr. pow. kowieńskiego; Nikodem Middleton, pisarz gr. pow. kowieńskiego; Michał Dylewski, rotmistrz smoleński; Ignacy Szukszta, starosta leluszański; Wincenty Szell, deputat^b pow. preńskiego; Wincenty Małachowiec, rotmistrz woj. trockiego;

^u W rkps. 2 zamieniono na „Domkowski”.

^{w-w} Podpisu brak w rkps. 2.

^{z-z} W rkps. 2 „Obiecanowski” zamiast „Obicynowski”.

^a Skreślone „ch” na końcu słowa.

^b Urząd powtórzony.

^b Słowo powtórzone.

Franciszek Szell, porucz[nik] WKsL; Franciszek Slunko, mostowniczy mściśławski, dworzanin skarbu WKsL; Bartłomiej Hanusowski, chorąży usarski; Józefat Małachowiec, starościc [30] bublewski; Maksymilian Gawroński, c[ześnikowicz] ziemi łączycyckiej, dworzanin skarbu WKsL, plenipotent; Paweł Lipiński *mps.*; Stanisław Ellart Fogler, rotmistrz pow. orszańskiego; Tadeusz Skilski, rotmistrz woj. trockiego; Józef Sznarbachowski, chorąży; Wincenty Szukszta, rotmistrz pow. kowieńskiego; Franciszek Małachowiec, starosta bublewski; Józef Rafanowicz, rotmistrz pow. kowieńskiego; Onufry Orłowski, łowczy pow. upickiego; Antoni Korewa, podczaszny inflancki; Wojciech Illnicz, rotmistrz pow. kowieńskiego; Michał Hryniewicz; Augustyn Pudecki; Jan Konstantynowicz; Jan Budrewicz; Marcin Budrewicz; Jakub Mateuszewicz; Józef Karpowicz, komornik; Antoni Kulesza *mp.*; Antoni Piotrowicz *mps.*; Adam Downarowicz; Józef Matuszewicz x; Józef Ostromecki; Wojciech Radwiłłowicz, rot[mistrz] pow. kowieńskiego; Michał Lengiewicz x; Bernard Lewicki x; Stanisław Lewicki; Tadeusz Morgiewicz, rotm[istrz] pow. kowieńskiego; Jan Kuszel, rotmistrz brzeski x; Antoni Wilpiszewski x; Kazimierz Boreyko [30v] x; Jabłoński; Franciszek Żaba; Leonard Wiszniewski, szambelan J.K.M. x; Kazimierz Wilpiszewski; Ignacy Jakubowski x; Ignacy Boreyko; Tomasz Wawrzecki.

Notatka o sejmiku, 1792

Rkps. BN, Materiały z Archiwum Tyszkiewiczów w Czerwonym Dworze, akc. 16165, t. 2, k. 75, udostępnione w Polonie <https://polona.pl/item/materialy-z-archiwum-tyszkiewiczow-w-czerwonym-dworze-t-2-lata-1773-1813,MTQ1NzkwMzYy/156/#info:metadata>

Sejmiki preńskie od pow. kowieńskiego oddzielone, w dniu 14 lutego 1792 roku rozpoczęte, jednomyślnie odbyte.

Dyrektorem czyli marszałkiem j.w. Pac, starosta kowieński prezydujący; asesorowie: Ludwik Sopoćko; Szeientyn podpułkownik; Tomasz Illnicz, oboźny; Józef Walentynowicz; Franciszek Wisogierd, podwojewodzi; Dominik Dylewski, skarbnik;

urzędnicy powiatowi preńscy: deputatem Wincenty Szell, komisarz cywilno-wojskowy kowieński; podkomorzym Szymon Wiszniewski, podstarości kowieński; chorążym Tomasz Illnicz, oboźny kowieński;

delegaci do Najjaśniejszego Króla i stanów: Antoni Sławiński, intendent policyjny, regent gr. kow.; Bartłomiej Szlunko, rotmistrz;

sędziowie ziemiańscy: Karol Meier, łowczy kowieński; Józef Walentynowicz, skar[bnik]; Józef Kozierowski, mieczny; Leonard Wiszniewski, szambelan; Wincenty Szell, deputat; Franciszek Małachowiec, starosta; Antoni Korewa, podczaszny; Wojciech Illnicz, rotmistrz; Maksymilian Gawroński, dworzanin; Wojciech Olendzki; pisarz aktowy dożywotni Bartłomiej Szlunko, rotmistrz;

komisarze normalni graniczni: Szymon Wiszniewski, podkomorzy preński; Tomasz Illnicz, chorąży preński; Jakub Zielonka, sędzia gr. kowieński; Franciszek Wissogierd, podwojewodzi; Dominik Dylewski, skarbnik; Onufry Orłowski, łowczy upicki; Michał Dylewski, rotmistrz; Ludwik Sopoćko, chorąży usarski; Aleksander Korewa, regent; Bazyl Szlunko; Ignacy Szukszta, starosta; Bartłomiej Hanusowski; Stanisław Fogler, rotmistrz; Tadeusz Skilski, rotmistrz; Nikodem Kulikowski;

lustrator starostw: Franciszek Żaba, cześnik witebski; kandydat do komisji skarbowej, Józef Kozierowski, miecznik smoleński;

komisarze cywilno-wojskowi: Nikodem Middleton, pisarz gr. kowieński; Józef Karpowicz, komornik; Józef Rafanowicz, rotmistrz; Franciszek Woronowicz; Józef Sznarbachowski, chor[ąży]; Antoni Pniewski; Wincenty Małachowiec, starościc; Paweł Lipiński; Jakub Bernatowicz, rotmistrz; Antoni Szelpach; Józef Zielonka, porucznik; Tadeusz Morgiewicz; Ludwik Illinicz; Jan Jagintowicz; Wincenty Chodykin.

List Tomasza Wawrzeckiego, 24 luty 1792

Druk: Gazeta Narodowa i Obca rok 2 nr 18, 3 marzec 1792 s. 104

Wypis z listu z Kowalów dnia 24 lutego

Na dniu 14 lutego powiat preński zjechawszy się do Pren odprawił sejmik następującym sposobem: Po zwykłym dzwonieniu i mszy miał kazanie ks. Karpowicz, archidiakon i proboszcz miejscowy z słów pisma: *Legem impebitis opere, hoc est enim sapientia vestra et intellectus coram populis, ut audientes universam legem dicant, en populus sapiens et intelligens. Gens Magna! nec est alia natio tam grandis. Custodi igitur et docebis eam filios, ac nepotes.* W osnowie kazania okazał: Jaka sama w sobie jest ustawa rządowa 3. i 5. maja co do swych ustaw, co do swej legalności i co do powszechnej o sobie opinii. Po wtóre jaka jest ta ustawa w stosunkach do uszczęśliwienia narodu, co do mocy i bezpieczeństwa zewnątrz, co do porządku i spokojności wewnątrz i co do równości i powagi szlacheckiej. Cała powszechność jest w chęci i oczekiwaniu, aby wydrukowane to kazanie zostało i spodziewa się to czytać z pożytkiem, co słuchała z tak wielkim zbudowaniem i upodobaniem. Po kazaniu pierwszy *ex ordine* urzędnik zagaiwszy sejmik, zbliżył się do wielkiego ołtarza z całym powiatem, który z rozrzewnieniem i niewypowiedzianą pociechą, na utrzymanie krwi, życiem i majątkiem ustawy rządowej 3 i 5 maja jednomyślnie zaprzysiął. Po czym całe obywatelstwo rozstało się, zostawując we śródtku między sobą miejsce magistratowi i ludowi miejskiemu preńskiemu przystępującemu do zaprzysiężenia. Po przysiędze szlachty i miasta, za ustąpieniem ludu miejskiego, na sejmiku deputackim obrano jednomyślnie deputatem j.p. Szela. Na sejmiku gospodarskim powiat uchwalił z dymu rolniczego na rok po zł 4 przez 3 lata na uskutecznienie normalnego rozgraniczenia i delegatów obrał do J.K.M. i stanów sejmujących z oświadczeniem powiatowego z ustawy rządowej i ze wszystkich dzieł sejmu teźniejszego ukontentowania. Na sejmiku elekcyjnym do podkomorstwa jeden tylko był kandydatem j.p. Szymon Wiszniewski, podstarosta kowieński, wszyscy obywatele, szanując cnotę, przymioty i zasługi tego szacownego obywatela, jednomyślnym żądaniem pociągnęli i obrali podkomorzym. Do chorąstwa czterech było kandydatów, ale trzej majątniejsi i zaleceni odbytemi funkcjami publicznymi odstąpili kandydacyi najstarszemu wiekiem, a cnotliwemu i zasłużonemu

obywatelowi j.p. Tomaszowi Illiniczowi, oboźnemu kowieńskiemu. Z tąż samą jednomyślnością, ufnością i zgodą dalsi wszyscy urzędnicy obranemi zostali, a sejmik we trzech dniach zakończył się.

Pierwszy raz byłem na takim sejmiku, na który wszyscy zgromadzili się obywatele, a nikt ich nie przywoził, bo wszyscy sami zjechali się. Nie widziałem na nim niczyjej partii, nikt nigdzie szlachty nie zamykał, nikt nie poił, na każdej sesji sejmikowej wszyscy znajdowali się, nie widziałem pijanych, ani kłócących się, nie słyszałem żadnych wiwatów, żadnego wołania i wrzasku, ale z rozrzewnieniem widziałem wszystkich obywatelów od najmajętniejszego do najuboższego, pełnych radości z wolności i swobód upewnionych prawami sejmu terazniejszego, mianowicie w opisie sejmików, znających się na ich pożytkach, śmiało a grzecznie i skutecznie przekładających ostrożności swoje względem osób w kandydacją do urzędów zapisujących się. Słowem widziałem sejmik rozumny i poważny. Gdyby apostołowie i miłośnicy dawnego w kraju i na sejmikach bezrządu i nieładu widzieć mogli sejmik preński, a widząc w postępowaniu i w skutkach wolność rzetelną, spokojność i porządek, jeżeli jeszcze serc swych do gruntu nie zepsuli, jeżeli zdań swoich zupełnie obcej nie oddali woli, przekonani i zawstydzeni dowodami przyznać je dobroci praw, a same prawa czcić nauczyliby się, którym dotąd tak złośliwie uwłaczają.

Tomasz Wawrzecki, chorąży wielki WKsL, poseł brasławski

Bibliografia

- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego, 1697–1794*, red. A. Rachuba, Warszawa 2004.
- Gordziejew J., *Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1789–1792)*, Kraków 2010.
- Łłowajski D.I., *Sejm grodzieński – ostatni sejm Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań 1872.
- Jurgaitis R., *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Vilnius 2016.
- Jusupović M., *Funkcjonowanie kowieńskich sejmików gospodarskich po reformach Sejmu Niemego*, „Kwartalnik Historyczny” 2020, t. 128, nr 4.
- Jusupović M., *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabieliów w latach 1733–1795*, Warszawa 2014.
- Lord R.H., *Drugi rozbiór Polski*, Warszawa 1984.
- Stroynowski A., *Reforma królewsczyzn na Sejmie Czteroletnim*, „Acta Universitatis Lodziensis. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”, Seria I, „Nauki Humanistyczno-Społeczne. Folia Historica” 1979, nr 69.

Šmigelskytė-Stukienė R., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius 2003.

Šmigelskytė-Stukienė R., *Už ar prieš reformas: Ketverių metų seimo nutarimų įgyvendinimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietuose 1789–1792 metais*, „Istorija” 2009, 2.

Smoleński W., *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*, Kraków 1897.

Szczygielski W., *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994.

Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, red. A. Rachuba, t. 2, Warszawa 2009.

STRESZCZENIE

Sejmik preński (1791–1794)

W wyniku reformy administracyjnej przeprowadzonej przez Sejm Wielki powstał m.in. powiat preński. Wydzielenie go z powiatu kowieńskiego zakończyło konflikty wybuchające w ciągu poprzednich kilkunastu lat na sejmiku kowieńskim. Pierwszy sejmik preński zebrał się w lutym 1792 r., a jego najważniejszym zadaniem było wyrażenie poparcia dla Konstytucji 3 Maja. Sejmik wywiązał się z tego wybierając też delegatów, którzy mieli wyrazić wdzięczność królowi i sejmującym. Poza tym wybrał deputatów na Trybunał, urzędników powiatowych i członków utworzonych przez Sejm Wielki magistratur. Jeden ze zwolenników reform zachwalał zgodny i poważny przebieg obrad. Sytuacja zmieniła się po zawiązaniu konfederacji targowickiej i wybuchu wojny z Rosją. Kolejny sejmik zebrał się w maju 1793 r. w celu wyboru posłów na sejm grodzieński. Tym razem sejmik preński obradował razem z kowieńskim i smoleńskim, do czego przyczynili się zapewne litewscy przywódcy konfederacji. Na posłów wybrano głównie konfederatów targowickich, a treść instrukcji zgodna była z zaleceniami rosyjskimi. Nie wiemy, czy sejmik preński zebrał się jeszcze w lutym 1794 r. Do artykułu załączono aneks, w którym wydano cztery niepublikowane dotąd dokumenty związane z sejmikiem preńskim.

SUMMARY

Dietines of Prienai (1791–1794)

As a result of reforms introduced by The Great Diet (1788–1795), the Prienai district was separated from district of Kaunas. Origin of this district had administrative causes, but it ended frequent and fierce conflicts in the dietines of Kaunas. Dietine of Prienai gathered for the first time on 15 February 1792 and was controlled by leaders and activists of former court party, which competed in Kaunas assemblies with the Zabiellios family. The most important task of assemblies in 1792 was supporting the Third May Constitution enacted in 1791. Assemblies of Prienai fulfilled this task, chose envoys to the king and parliament to express their gratitude and pledged to

the Constitution. They also elected a deputy to the Tribunal and officials for the new district. One of the adherents of the Great Diet reforms praised the peaceful and respectable course of this assembly. A few months later political circumstances changed, after the establishing of the confederation of Targowica and declaration of war by Russia. Next assemblies in Prienai gathered to elect envoys for the diet, which had to accept the second partition of the Commonwealth. Dietine of Prienai met together with these of Kaunas and Smolensk, because it was easier to control them this way. They chose envoys mainly from among confederates and prepared instructions according to Russian recommendations. We don't have information, if in 1794 dietine in Prienai gathered and elected a deputy for the Tribunal. The article contains appendix with four previously unpublished records of Prienai dietines.

Adam Lityński

Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu
e-mail: adamlityn@interia.pl

ORCID: 0000-0003-0899-9130

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.10

Profesor Stanisław Płaza – badacz sejmików. O Mistrzu

ABSTRACT

Stanisław Płaza (1927–2006) to postać pierwszoplanowa wśród uczonych piszących o sejmikach. Już pierwsza książka zaskakiwała samą konstrukcją. Stanisław Płaza stworzył syntezę naszej wiedzy o sejmikach koronnych. Autor przybliży czytelnikowi postać Uczzonego, jego życie. Zanim ukończył szkoły znalazł się (w 1940 r.) z całą rodziną w sowieckim łagrze, jak wielu Polaków w wyniku sowieckiej okupacji ponad połowy Polski po pakcie Hitler-Stalin (z 1939 r.). Po wojnie powrócił do Polski, ukończył studia i został pracownikiem naukowym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Uzyskał tytuł profesora. Sejmik został przez Stanisława Płazę oryginalnie umieszczony w całym skomplikowanym systemie organów państwowych oraz samorządowych. Stanisław Płaza uporządkował nasze wyobrażenia i naszą wiedzę o ustroju dawnej Rzeczypospolitej, a zwłaszcza o systemie parlamentarnym, fundamentalnym w ustroju demokracji szlacheckiej. Autor też dużo pisywał o sejmikach dawnej Rzeczypospolitej, przyjaźnił się i współpracował z Profesorem Stanisławem Płazą. Mimo wysokiego uznania mistrzostwa Profesora Stanisława Płazy, piszący te słowa nieraz z Nim polemizował naukowo. Obecnie autor przypomina naukowe osiągnięcia Profesora Stanisława Płazy i dawne polemiki, które były z uwagą obserwowane w środowisku.

**Professor Stanisław Płaza – Researcher of Noble Parliamentary Assemblies.
About the Master**

ABSTRACT

Stanisław Płaza (1927–2006) is a leading figure among scholars writing about local noble parliamentary assemblies. Stanisław Płaza created a synthesis of our knowledge about Crown local noble parliamentary assemblies. The author introduces the reader to the figure of the scholar, his life. Before Płaza finished school he found himself (in 1940) with his whole family in a Soviet Gulag, like many Poles, as a result of the Soviet occupation of over half of Poland after the Hitler-Stalin pact of 1939. After the war he returned to Poland, completed his studies and became a researcher at the Jagiellonian University. He obtained the title of professor. Stanisław Płaza placed the local noble parliamentary assembly in an original way in the whole complicated system of state and self-government bodies. Stanisław Płaza put in order our ideas and our knowledge about the system of the former Republic of Poland, and especially about the parliamentary system, fundamental in the system of noble democracy. The author himself wrote a lot about the local noble parliamentary assemblies of the former Republic of Poland, and was a friend and collaborator of Professor Stanisław Płaza. In spite of the high recognition of Professor Stanisław Płaza's mastery, the author often argued with him academically. Currently, the author recalls the scientific achievements of Professor Stanisław Płaza and old polemics, which were closely observed in scholarly circles.

Słowa kluczowe: Profesor Stanisław Płaza, Uniwersytet Jagielloński, sejmiki

Key words: Professor Stanisław Płaza, Jagiellonian University, local noble parliamentary assemblies

Sejmiki ziemskie Rzeczypospolitej Obojga Narodów od dawna budziły zainteresowanie badaczy dziejów ustroju i nie przypadkiem – jak to niegdyś napisał znawca problematyki parlamentaryzmu – „zagadnienie funkcjonowania sejmików w ciągu XVII i I poł. XVIII stulecia stanowi kluczowy problem badawczy”¹. Żywy rozwój badań w tym przedmiocie rozpoczął się od klasycznego dzieła Adolfa Pawińskiego o sejmiku kujawskim, poprzez lituanistyczne rozprawy Andrzeja B. Zakrzewskiego, a dzisiaj kończy się na badaniach i edycjach źródeł dokonywanych głównie przez Michała Zwierzykowskiego. Pomiędzy tymi nazwiskami i wiążącymi się z nimi datami mieści się literatura naukowa ogromna i samo tylko przytoczenie licznych prac rozsądziłoby

¹ H. Olszewski, *Praktyka limitowania sejmików*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” (dalej: CPH) 1961, t. 13, z. 1, s. 33; Idem, *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee*, t. 2: *Studia i rozprawy*, Poznań 2002, s. 278.

ograniczone ramy niniejszego artykułu. Warto wszak z naciskiem podkreślić, że większość badających i wnoszących nowe ustalenia to historycy ogólni, a nie historycy prawa. Przyjdzie do tego wrócić. Nasuwa się natomiast fraza użyta przez Wieszcza, iż „było cymbalistów wielu...”. Było więc badaczy sejmików ziemskich wielu, ale żaden nie może się równać ze Stanisławem Płazą. Stanisław Płaza to postać pierwszoplanowa wśród uczonych piszących o sejmikach, mimo że nie wyróżnia się liczebnością swoich prac, ale ich jakością i koncepcją teoretyczną w omawianej materii nie ma sobie równych. Najpierw więc kilka słów o osobie.

Postać m.in. zaprezentowała niegdyś Dorota Malec na specjalnej sesji naukowej na UJ, poświęconej pamięci Profesora Stanisława Płazy. Oddajmy jej głos:

Profesor Stanisław Płaza urodził się w roku 1927, na kresach południowo-wschodnich ówczesnej Rzeczypospolitej, w Jarosławicach koło Zborowa. Rodzice prowadzili gospodarstwo rolne. Rodzina żyła szczęśliwie do roku 1940, kiedy podzieliła tragiczny los wielu setek tysięcy Polaków i deportowana została na Ural, najpierw do miasta Krasnouralsk, gdzie Pan Profesor, jak wielu jego rówieśników, którzy doświadczyli tych samych tragicznych kolei losu, zmuszony był do zajmowania się ciężką pracą fizyczną. Różne to były zajęcia: praca przy rozbudowie stadionu miejskiego, w sowchozie, w biurze inżynieryjnym, w gospodarstwie rolnym, w kuźni. Do Polski rodzina wróciła w roku 1944, szukając swojego miejsca².

Stanisław Płaza po podjęciu pracy na Uniwersytecie zajmował się historią ustroju i prawa w Polsce. Pierwszą połowę swojego naukowego życia Uczony poświęcił sprawom ustroju wsi oraz prawa wiejskiego; wydawał księgi sądowe wiejskie, wykorzystując swoją wiedzę z zakresu archiwistyki, nabytą w ciągu kilku lat zawodowej pracy w Archiwum Państwowym Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego. Edycje źródłowe do dziejów wsi w dawnej Polsce wraz z podsumowującą rozprawą o warsztacie naukowym historyka wsi Polski feudalnej zyskały wysoką ocenę fachowców, którzy podkreślali nowatorski charakter opracowań³.

² D. Malec, głos w dyskusji po referacie: A. Lityński, *Uczony, nauczyciel, przyjaciel. Stanisław Płaza zapisany w mojej pamięci*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2017, nr 10 (4), s. 657; zob. także obszerniej D. Malec, *Prof. dr hab. Stanisław Płaza (1927–2006)*, „Palestra” 2006, z. 3-4, s. 320-324; W. Uruszczak, *Pożegnanie uczonego i wychowawcy młodzieży*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2008, t. 2, s. 13 i n.

³ Na wspomnianej sesji naukowej w UJ, poświęconej pamięci Profesora Stanisława Płazy, miałem zaszczyt wygłosić referat na temat naukowych osiągnięć Uczonego w przedmiocie sejmików. Wszystkie wystąpienia zostały później opublikowane w czasopiśmie „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2017, nr 10 (4). Tutaj korzystam z fragmentów mojego ówczesnego wystąpienia. Nosi ono tytuł: *Uczony, nauczyciel, przyjaciel. Stanisław Płaza zapisany w mojej pamięci*.

Następny etap naukowej twórczości zainicjował przedstawieniem procesu powstawania artykułów henrykowskich na tle tendencji reformatorskich w czasie pierwszego bezkrólewia po Jagiellonach (1572–1574). Prace nad tworzeniem artykułów henrykowskich przyniosły bliższe zetknięcie się Stanisława Płazy z problemami politycznymi na wysokim szczeblu, m.in. z funkcjonowaniem i polityczną oraz ustrojową rolą sejmików ziemskich. Już w monografii *Próby reform ustrojowych w czasie pierwszego bezkrólewia (1572–1574)* (Kraków 1969, s. 51 i n.; 71 i n.) pisał Stanisław Płaza o ówczesnych sejmikach przedkonwokacyjnych oraz pokonwokacyjnych. To zetknięcie się z bogactwem i dynamiką życia politycznego demokratycznej i liberalnej szlacheckiej Rzeczypospolitej może fascynować i pewnie tak było w odniesieniu do Stanisława Płazy. Drugą połowę swojego zawodowego życia poświęcił bowiem przede wszystkim badaniu ustrojowych form szlacheckiej aktywności politycznej, a w szczególności sejmików ziemskich, których – jak wiadomo – nader żywy rozwój nastąpił nieprzypadkowo po okresie pierwszego bezkrólewia pojagiellońskiego.

Po latach intensywnej kwerendy oraz pracy koncepcyjnej powstały w krótkich odstępach czasu dwie książki⁴ zaskakujące kręgi naukowe zamierzeniem autorskim, niekonwencjonalną konstrukcją oraz takimż wykonaniem. Zwłaszcza inaugurująca zamierzony cykl monografii sejmików rozprawa o ustroju i funkcjonowaniu sejmików i zjazdów szlacheckich województw poznańskiego i kaliskiego (1572–1632) zaskakiwała na wstępie samą konstrukcją. Składa się bowiem z części ogólnej, dotyczącej wszystkich sejmików Rzeczypospolitej w badanym zakresie chronologicznym oraz z części jak gdyby szczegółowej, będącej analizą ustroju i funkcjonowania sejmiku średzkiego (dla województw poznańskiego i kaliskiego) w latach 1572–1632. Pod skromnym tytułem „zagadnień ogólnych”, niewidocznym nawet w tytule książki, Stanisław Płaza stworzył syntezę naszej ówczesnej wiedzy o sejmikach koronnych w badanym przedziale czasowym.

Zauważmy, że sejmiki były instytucjami kultury politycznej; instytucjami cechującymi się dawnością i ściśle powiązаныmi z demokratycznymi tradycjami szlachty polskiej. Wszak to przywileje nieszawskie umocniły i prawnie zabezpieczyły społeczną i polityczną pozycję szlachcica oraz podniosły nieważne dotychczas sejmiki do roli gwaranta systemu społecznego i politycznego. Nie przypadkiem od daty przywilejów nieszawskich najczęściej⁵ liczy się czasy demokracji szlacheckiej, co tak bardzo różni szlachecką Pospolitą Rzecz od

4 S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa – Kraków 1984; Idem, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, cz. I, Kraków 1987.

5 Odmienną, autorską periodyzację zaproponował Waclaw Uruszczak, zob. W. Uruszczak, *Historia państwa i prawa polskiego 966–1795*, wyd. 4, Warszawa 2021, s. 34–36.

innych krajów ówczesnego świata. Złota wolność wspierała się na takim filarze, jak sejmik⁶.

Napisanie przez Stanisława Płazę syntezy problematyki ustrojowej sejmików jest dziełem wielkim, zaś jej połączenie z częścią szczegółową – sejmikiem średzkim, a trzy lata później także z sejmikiem sieradzkim – dało dodatkowo ważny wynik naukowy. Znakomicie ułatwiło spojrzenie na sejmik z perspektywy całego systemu ustrojowego, spojrzenie od strony centralnych organów państwa na czele z sejmem i królem. Sejmik został przez Stanisława Płazę oryginalnie wtopiony w cały skomplikowany system organów państwowych oraz samorządowych i ich funkcjonowania we wzajemnym powiązaniu. W części w pewnym sensie analitycznej, czytelnik otrzymał obraz sejmiku średzkiego (później sieradzkiego) od wewnątrz, od strony działania „koła” szlacheckiego, od strony uczestników zgromadzenia wojewódzkiego (ziemskiego), spogląda na problemy z ich punktu widzenia. Stanisław Płaza w pierwszej swojej książce o sejmikach stwierdził, że na sejmikach „opierał się cały, skomplikowany gmach naszego parlamentaryzmu” (s. 5). Jeśli tak, to nie sposób było nie postawić naukowego pytania o skład osobowy tej instytucji demokracji szlacheckiej, w tym także oczywiście o trwałość składu osobowego i ewentualne zmiany na przestrzeni tych ponad trzech stuleci. W odniesieniu do sejmików województw poznańskiego i kaliskiego z końca XVI i początku XVII w. Stanisław Płaza jednoznacznie stwierdził, że

prawo udziału w sejmiku z głosem stanowczym (...) mieli tylko ci, którzy posiadali w okręgu sejmikowym osiadłość, czyli ziemską posiadłość. Szlachta nieosiadła wprawdzie mogła przybywać na sejmik, ale formalnie jej udział w sejmiku nie liczył się, chociaż mogła odgrywać rolę w rozgrywkach politycznych⁷.

W badanym okresie Stanisław Płaza stwierdzał niską frekwencję szlachty na sejmikach⁸ a nawet próby wprowadzenia ustawowego obowiązku uczestniczenia w sejmikach. Z biegiem dziesięcioleci to się zmieniało i od połowy XVIII stulecia narastały reformatorskie tendencje do odsunięcia nieposesjonatów od sejmików, co wywoływało reakcje alternatywne⁹. Nie dziw: wszak uczestnictwo całej

⁶ Pisałem o tym w artykule złożonym do książki jubileuszowej Profesora Stanisława Płazy: zob. A. Lityński, *Sejmik jako instytucja demokracji szlacheckiej 1764-1793. Tradycje – mity – nowości – utopie*, [w:] *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Prof. Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 1999, s. 72 i passim.

⁷ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego...*, s. 89.

⁸ Ibidem; także S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego...*, s. 21 i n.

⁹ Kasztelan brzeski Marcin Matuszewicz w pamiętniku opisał jak to na sejmiku województwa brzeskiego propozycja wprowadzenia spisu uprawnionych do sejmikowania wywołała tak wielkie wzburzenie, że wnioskodawca został pobity i z trudem uratował życie, zaś projekt swój musiał publicznie podrzeć. M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 2: 1758-1764, opr. i wstęp B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, Warszawa 1986, s. 610.

szlachty w sejmikach realizowało pierwszą ze „źrenic złotej wolności”, a mianowicie *aequalitas*, chociaż ta była mitem, który na sejmikach namacalnie się ujawniał. Warto też zauważyć, że aż do ustaw Sejmu Czteroletniego brak było zinstytucjonalizowanej formy kontroli osób przybywających na sejmiki. Argumenty z arsenału wolnościowych, o równości szlacheckiej jako elemencie wolności i demokracji, o tym, że klasyfikowanie szlachty według majątków *aequalitatem* wolnego Polaka niszczy¹⁰ zderzały się z argumentami znamionującymi nowe czasy. Konfrontacja tych dwóch sposobów myślenia wystąpiła zwłaszcza na forum Sejmu Czteroletniego, kiedy to w styczniu 1791 r. nad ustawą o sejmikach rozgorzała długa i ostra dyskusja. Tomasz Wawrzecki, przyszły Naczelnik Insurekcji, stwierdzał: „szlachcic nie jest to jedno, co obywatel każdy” i wprawdzie każdy szlachcic ma prawo do wolności i równości, „ale żaden do sejmików należeć nie powinien, póki [nie] jest obywatelem, obywatelem zaś nie szlachectwo, ale posesja czyni”¹¹. Bratanek króla, książę Stanisław Poniatowski w toku dyskusji nad *Zasadami do poprawy formy rządu* stwierdził: „Urodzenie czyni szlachcicem, ale też tego zaprzeczyć mi nikt nie zdoła, że posesja tylko obywatelem czyni”¹².

Erudycja, wnikliwość badawcza i znakomita znajomość źródeł dały obraz mistrzowski sejmiku jako fundamentalnej części organów ustrojowych państwa demokracji szlacheckiej. Pozwoliło to Stanisławowi Płazie na wysunięcie szeregu oryginalnych, dalekosiężnych, a gruntownie uzasadnionych koncepcji co do sposobu rozumienia Rzeczypospolitej i jej funkcjonowania. W książce o sejmiku średzkim (województw poznańskiego i kaliskiego) Profesor zabrał głos w bodajże wszystkich ważnych sprawach działania mechanizmu państwowego, prezentując liczne myśli zupełnie nowe, porządkując problemy, przypominając sprawy pomijane. Całość tworzy fascynujące łańcuchy myślowe. Na plan pierwszy wysuwa się myśl Stanisława Płazy o potrzebie spojrzenia na system parlamentarny jako jedność trzech współzależnych i powiązanych z sobą elementów: króla, sejmu oraz sejmików. Wcześniejsza literatura naukowa akcentowała przeciwstawianie sejmików sejmowi, na co Stanisław Płaza zapatrywał się krytycznie. Dziś już chyba rzadko kto zdaje sobie sprawę, że to Jemu zawdzięczamy to nowe spojrzenie na sejmiki i sejmy jako na pewną całość, a nie instytucje i siły antytetyczne. To było zupełnie nowe podejście. Porządkując pojęcia związane

¹⁰ Źródła zob. A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764–1793...*, s. 119.

¹¹ Źródła oraz inne wypowiedzi w tymże duchu przytaczam w: A. Lityński, *Sejmik jako instytucja demokracji szlacheckiej...*, s. 75-76; zob. także A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764–1793...*, s. 119-120; A. Lityński, *Szlachecka doktryna na sejmikach, czyli między mitem a utopią. Zagadnienia wybrane*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. S. Russocki i in., Warszawa 1996, s. 137.

¹² Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, dział: Archiwum Sejmu Czteroletniego, sygn. 5, k. 376; zob. też A. Lityński, *Sejmik jako instytucja demokracji szlacheckiej...*, s. 75.

z problemem suwerenności wewnętrznej Rzeczypospolitej, Stanisław Płaza przyjął sygnalizowane w literaturze¹³ rozróżnienie między suwerennością polityczną i prawną, ale zmodyfikował ówczesne koncepcje, stawiając nowatorską tezę o dualistycznej suwerenności politycznej: stanu szlacheckiego i króla. To ostatnie wywołało dyskusję naukową, w której – nie kwestionując koncepcji co do zasady – sygnalizowano w odniesieniu do problemu suwerenności prawnej, natomiast Stanisław Płaza przedstawił swoją kolejną twórczą myśl, niezwykle ciekawą i naukowo inspirującą. Wyraził pogląd, że

suwerenność prawna przysługiwała systemowi organów parlamentarnych, które obejmowały króla, sejm (senat oraz izbę poselską) i sejmiki przy istnieniu między nimi pewnego stanu równowagi (s. 17).

Była to myśl nowatorska i chociaż wówczas zgłosiłem zastrzeżenie, że król sam w sobie, *rex solus*, nie miał suwerenności prawnej (w szczególności wszak nie miał władzy ustawodawczej względem szlachty), to jednak co do współsuwerenności króla jako stanu sejmującego zgoda była. W odniesieniu do relacji sejm–sejmiki, od dawna frapującej badaczy, Stanisław Płaza, konstatując, że „kwestia relacji między sejmem a sejmikami nadal nie była uregulowana ani przepisami prawa stanowionego, ani prawa zwyczajowego”, twierdził, iż milczenie prawa i doktryny

tłumaczy się tym, że dla ówczesnych działaczy był to problem jasny i oczywisty: sejm i sejmiki stanowią pewną całość, że ten tandem może w ogóle funkcjonować tylko razem i raczej mogli sobie wyobrazić sejmiki bez sejmu niż sejm bez sejmików. Problem zwierzchnictwa jednego organu nad drugim w ogóle dla nich nie istniał zapewne (s. 17).

I w dalszym ciągu wywiódł:

Dlatego chyba można mówić o staropolskim parlamentaryzmie, złożonym z króla, sejmu oraz sejmików, i dopiero tak rozumianemu parlamentowi przysługiwała suwerenność prawna. Przy jednoczesnej koncepcji federacyjności Rzeczypospolitej taki parlament odpowiadałby w państwach federacyjnych izbom złożonym z przedstawicieli państw federacyjnych (s. 17).

To myśl nowa, o poważnych konsekwencjach ustrojowych.

Sygnalizowany tutaj ciąg myślowy, od równowagi między sejmem a sejmikami i w konsekwencji przysługującej im łącznie suwerenności prawnej,

¹³ A. Lityński, *W kwestii suwerenności wewnętrznej Rzeczypospolitej w epoce oligarchii*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Prace Prawnicze” 1971, t. 2, nr 21.

doprowadził Stanisława Płazę do bardzo mocnego zaakcentowania istnienia „*sui generis* ustroju federacyjnego w Polsce”, zamiennie nazywanego quasi-federacyjnym charakterem Rzeczypospolitej (s. 17-18). Sama myśl nie była wprawdzie zupełnie nowa, ale wcześniejsze rozważania badaczy miały charakter ogólnohistoryczny, także socjologiczny, natomiast u Stanisława Płazy znalazła bardzo precyzyjne uzasadnienie prawnicze, co przy rozważaniach prawnoustrojowych ma pierwszorzędne znaczenie. Jak napisał, jeśli rozumieć ustrój Rzeczypospolitej jako quasi-federację województw minipaństw, to takie rozumienie niesie za sobą poważne konsekwencje.

Otóż reprezentanci tych minipaństw – województw na sejmie nie mogą być traktowani jak normalni posłowie sejmowi, lecz jak quasi-przedstawiciele państw, jak niemal dzisiejsi ambasadorowie czy pełnomocni ministrowie, wysłani na jakąś konferencję, której uczestnicy nie mogą narzucać sobie nawzajem swoich stanowisk. Tych uczestników wyposaża się w odpowiednie pełnomocnictwa oraz instrukcje. Jeżeli więc obrady-pertraktacje (sejmowe) wyszły poza te instrukcje, to reprezentanci województw („państw”) musieliby odwołać się do swoich mocodawców. Praktyka sejmików posejmowych akceptowania lub nawet odrzucania uchwał sejmowych powinna być traktowana – wywodził Stanisław Płaza – jako swojego rodzaju ratyfikacja umów (s. 18).

Teza ta doprowadziła Stanisława Płazę do nowego spojrzenia na kwestię jedności w sejmie. Jeśli bowiem obrady sejmowe stanowiły w istocie pertraktacje sfederowanych terytoriów, to „przestaje być niezrozumiałym dziwactwem”, że uczestnicy nie mogą sobie nawzajem narzucać stanowisk, co wyjaśnia problem jedności. Było to kapitalne, nowatorskie podejście do fundamentalnego problemu ustrojowego dawnej Rzeczypospolitej. Koncepcja Stanisława Płazy była nie tylko oryginalna, lecz także twórcza, skłaniająca do ponownych przemyśleń podstawowych problemów ustrojowych. Stwierdzenie to jest aktualne, mimo iż wspomniana teza od razu wzbudziła zastrzeżenia, zważywszy, że jedność istniała, zanim wykształciły się struktury federacyjne państwa¹⁴. Na korzyść koncepcji Stanisława Płazy przemawia jednak okoliczność, że z jedności zaczęto czynić użytek dopiero w czasach, gdy owa federacyjność Rzeczypospolitej zaczęła się realizować.

Mandat poselski mógł być imperatywny, bo szlachecki „naród” był suwerenem politycznym w Rzeczypospolitej, z Pospolitą Rzeczą się identyfikował. Wskazywałem kiedyś¹⁵ incydent z 1792 r. na lubelskim sejmiku lutowym: jeden z jego uczestników (pozytywnie ustosunkowany do *Ustawy rządowej*) kryty-

¹⁴ A. Lityński, *O modelu monografii sejmiku...*, s. 156 i in.; Idem, *Sejmiki ziemskie 1764–1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988, s. 143.

¹⁵ Idem, *Sejmik jako instytucja demokracji szlacheckiej...*, s. 81.

kował brak w tejże *Ustawie* związania posłów instrukcją, „podług której wolą Narodu, czyli wolą każdego województwa, w celu ustanowienia praw dla Narodu skutecznicą mają”. Mówca bał się „przemocy własnych posłów” (jakże to podobne do obaw „ojców założycieli” konstytucji amerykańskiej). Wywodził, że głosowanie przeciwko instrukcji obala „przyrodzone prawo w społeczności i umowę”, albowiem

wszelka władza w społeczności ludzkiej, a tym więcej prawodawcza początek swój bierze z woli narodu, a posłowie na sejm wybrani w istocie są reprezentantami województw i opowiadaczami woli współobywatelów instrukcją sobie daną wyjaśnionej, na której bezpieczeństwo wolności i swobód (...) zawisło¹⁶.

Dzieło to jest wielkie zawartymi tam myślami, nakreślonymi koncepcjami odczytywania zasad funkcjonowania dawnego organizmu państwowego wielkiej Rzeczypospolitej szlacheckiej, nowością spojrzenia na jej instytucje ustrojowe. Książki o sejmikach zawierają ogromne bogactwo myśli i informacji, w sposób charakterystyczny dla Stanisława Płazy uporządkowały nasze wyobrażenia i naszą wiedzę o ustroju dawnej Rzeczypospolitej, a zwłaszcza o systemie parlamentarnym, fundamentalnym przecież w ustroju demokracji szlacheckiej. Nie miejsce tutaj, by przypominać – na ogół znane – naukowe osiągnięcia Stanisława Płazy, a zwłaszcza jego główne dzieło o sejmikach województw poznańskiego i kaliskiego.

Warto jednak zauważyć, że swoje przemyślenia i nowatorskie koncepcje Stanisław Płaza znakomicie wykorzystał w popularnonaukowej formie cennej książki *Wielkie bezkrólewia*, wydanej już rok po drugiej książce o sejmikach (Kraków 1988). Podziwiać trzeba umiejętność nałożenia na siebie zagadnień prawnych (wyłożonych już w monografii o sejmikach średzkich) i wydarzeń historycznych z lat dwóch pierwszych wielkich bezkrólewi. Jednocześnie swoje wcześniejsze tezy, zwłaszcza o federacyjności Rzeczypospolitej, Stanisław Płaza umacniał przekazem materiału historycznego z lat 1572–1576. Jeszcze przed wielkimi bezkrólewiami:

(...) nawet w tych normalnych czasach, kiedy funkcjonowały wszystkie organy centralne z królem na czele – województwa jako podstawowe jednostki terytorialne, na jakie dzieliła się Rzeczypospolita, posiadały ogromną samodzielność, były jakby „państwem w państwie”. (...) W okresie bezkrólewia samodzielność województw niepomniernie wzrastała. (...) Życie publiczne koncentrowało się

¹⁶ *Diariusz sejmików województwa lubelskiego, to jest ziemi lubelskiej i powiatu urzęd[owskiego] roku 1792*, Lublin 1792, s. 114, 115, 125; zob. też A. Lityński, *Sejmik jako instytucja demokracji szlacheckiej...*, s. 81; Idem, *Sejmiki ziemskie 1764–1793...*, s. 164; W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994, s. 212.

w województwach, które właściwie przekształciły się w niemal udzielne organizmy państwowe, przypominające średniowieczne państewka dzielnicowe. Pełnię władzy przejmowały w nich organy lokalne („ile województw, tyle rządów”). Władzą zwierzchnią stawał się sejmik, obejmujący ogół miejscowej szlachty osiadłej, która mogła się samodzielnie zbierać i decydować o wszystkich sprawach swego terytorium. Taki stan rzeczy umacniał doktrynę polityczną, wytworzoną już wcześniej, iż suwerenność polityczna, jako najwyższa, nieograniczona władza w państwie, umożliwiającą swobodne decydowanie o sprawach publicznych – należy do szlachty. W okresie bezkrólewia do szlachty należała także suwerenność prawna, którą realizowała ona poprzez sejmiki i sejm konwokacyjny (...) (s. 77).

Po okresie bezkrólewia natomiast suwerenność zarówno polityczną, jak i prawną Stanisław Płaza widział jako podzieloną: ta pierwsza podzielona była – jak twierdził – między szlachtę i króla, ta druga zaś między króla, sejm i sejmiki. „Dopiero tak rozumianemu parlamentowi przysługiwała pełna suwerenność prawna” (s. 78). Autor podtrzymywał przy tym swoją wcześniejszą tezę, że „taki parlament odpowiadałby w państwach federacyjnych izbom złożonym z przedstawicieli państewek federacyjnych, przy czym izbę niższą tworzyłyby sejmiki, a więc miałyby ona charakter jakby rozproszony terytorialnie” (s. 79). W taki sposób Uczony widział oryginalne połączenie demokracji bezpośredniej z pośrednią. W łańcuchu konsekwencji wspomnianej tezy o federacyjnym charakterze Rzeczypospolitej, złożonej z województw – quasi-państewek, była i ta, że z fundamentalnej zasady równości państw (województw) wynikała niemożność narzucenia któremukolwiek woli innego województwa (państewka). „Dlatego w sejmie Rzeczypospolitej obowiązywała zasada jednomyślności, ale nie posłów, lecz województw, których wolę oni tylko przekazywali” (s. 79). Stąd brały się – wywiódł Stanisław Płaza – instrukcje poselskie. Obok nich jednak przekonanie o jedności federacyjnej, wielkiej Rzeczypospolitej oraz o potrzebie wspólnego działania w okresach zagrożeń skutkowało pozostawianiem posłom pewnej swobody działania. „Branie do braci” zaś było odwoływaniem się do rozproszonej izby niższej parlamentu. Analizy i syntezy Stanisława Płazy pozwoliły ujrzeć w całej złożoności nader skomplikowany mechanizm funkcjonowania liberalnego i demokratycznego państwa szlachty. To wielka zasługa naukowa Stanisława Płazy.

Oprócz cennych myśli generalnych monografie Stanisława Płazy przyniosły jakże wiele spostrzeżeń, uwag, obserwacji w części szczegółowej. Nie sposób wymienić ich wszystkich, więc przykładowo tylko wspomnę o przyczynkach do zagadnienia bezpieczeństwa obrad oraz wolności słowa, o obszernych i – jak zawsze – gruntownych uwagach na temat zwoływania obrad, oblatowania i publikowania dokumentów sejmikowych, o ważnych uwagach na temat genezy sejmików posejmowych. W monografiach sejmikowych są elementy

dyskusyjne¹⁷, ale nie ma punktów słabych, nieprzemyślanych, niedopracowanych. Dzieła to nowatorskie, wszechstronne, pełne nowych zapładniających koncepcji i myśli. Wykład jest klarowny, przemyślany i prowadzony z dużą dyscypliną. Cała konstrukcja, zwłaszcza pierwszej rozprawy (o sejmikach wielkopolskich), jest nowatorska i oryginalna.

Na koniec niniejszej wypowiedzi – ale nie dorobku Stanisława Płazy – koniecznie trzeba się zatrzymać nad dziełem życia Stanisława Płazy, którym nazywam *Historię prawa w Polsce na tle porównawczym*, dzieło trzytomowe, z dodatkowym czwartym tomem zawierającym indeksy. Miało dwa wydania. Dzieło to ogromne zarówno liczbą stron (ponad 1600 oraz tom indeksów), jak i bogactwem informacji. Wyróżnia się także formą wykładu, a mianowicie dbałością o przejrzystość olbrzymiego materiału. Osobną sprawą jest bibliografia, przy czym Autor dał czytelnikowi także bibliografię dotyczącą prawa w innych krajach, których dzieje prawa w syntezie omówił. Za *Historię prawa* przyznano Autorowi najwyższe wyróżnienie uniwersyteckie, a mianowicie „Laur Jagielloński”¹⁸.

Bibliografia

- Diariusz sejmików województwa lubelskiego, to jest ziemi lubelskiej i powiatu urzędo[wskiego] roku 1792*, Lublin 1792.
- Lityński A., *O modelu monografii sejmiku. W związku z książką Stanisława Płazy Sejmiki i zjazdu szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa–Kraków 1984, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1985, z. 1.
- Lityński A., *Sejmik jako instytucja demokracji szlacheckiej 1764–1793. Tradycje – mity – nowości – utopie*, [w:] *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Prof. Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 1999.
- Lityński A., *Sejmiki ziemskie 1764–1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988.
- Lityński A., *Szlachecka doktryna na sejmikach, czyli między mitem a utopią. Zagadnienia wybrane*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. S. Russocki i in., Warszawa 1996.
- Lityński A., *Uczony, nauczyciel, przyjaciel. Stanisław Płaza zapisany w mojej pamięci*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2017, nr 10 (4).

¹⁷ Polemizowałem głównie w: A. Lityński, *O modelu monografii sejmiku...*, passim.

¹⁸ D. Malec, *Prof. dr hab. Stanisław Płaza...*, s. 321.

- Lityński A., *W kwestii suwerenności wewnętrznej Rzeczypospolitej w epoce oligarchii*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Prace Prawnicze” 1971, t. 2, nr 21.
- Malec D., *Głos w dyskusji*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2017, nr 10 (4).
- Malec D., *Prof. dr hab. Stanisław Płaza (1927–2006)*, „Palestra” 2006, z. 3-4.
- Matuszewicz M., *Diariusz życia mego*, t. 2: 1758–1764, opr. i wstęp B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, Warszawa 1986.
- Olszewski H., *Praktyka limitowania sejmików*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1961, t. 13, z. 1.
- Olszewski H., *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee. Tom 2: Studia i rozprawy*, Poznań 2002.
- Płaza S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa – Kraków 1984.
- Płaza S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, cz. 1, Kraków 1987.
- Szczygielski W., *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994.
- Uruszczak W., *Historia państwa i prawa polskiego 966–1795*, wyd. 4, Warszawa 2021.

STRESZCZENIE

Profesor Stanisław Płaza – badacz sejmików. O Mistrzu

Stanisław Płaza (1927–2006) to postać pierwszoplanowa wśród uczonych piszących o sejmikach. Wyróżnia się nie liczebnością swoich prac, ale ich jakością. Jego koncepcje teoretyczne nie mają sobie równych. Najpierw więc kilka słów o osobie. Stanisław Płaza urodził się w 1927 r., na kresach południowo-wschodnich ówczesnej Rzeczypospolitej. W 1940 r. rodzina deportowana została na Ural. Do Polski wrócili w 1944 r. Drugą połowę swojego zawodowego życia na Uniwersytecie Jagiellońskim Stanisław Płaza poświęcił przede wszystkim badaniu ustroju Polski w XVI–XVII w. W szczególności badał sejmiki ziemskie (województwie). Ciężka choroba i śmierć Uczzonego nie pozwoliły dokończyć zamierzenia. Jednak już pierwsza książka – dotycząca sejmików województw poznańskiego i kaliskiego (1572–1632) – zaskakiwała na wstępie samą konstrukcją. Składa się bowiem z części ogólnej, dotyczącej wszystkich sejmików Rzeczypospolitej, oraz z części jak gdyby szczegółowej. Ta druga jest analizą ustroju i funkcjonowania konkretnego sejmiku (dla województw poznańskiego i kaliskiego). Stanisław Płaza stworzył syntezę naszej wiedzy o sejmikach koronnych w badanym przedziale czasowym. Między innymi spojrzął na sejmik z perspektywy całego systemu ustrojowego. Sejmik został przez Stanisława Płazę oryginalnie wtopiony w cały skomplikowany system organów państwowych oraz samorządowych. Erudycja, wnikliwość badawcza i znakomita znajomość źródeł dały obraz mistrzowski sejmiku jako fundamentalnej części organów ustrojowych

państwa demokracji szlacheckiej. Stanisław Płaza uporządkował nasze wyobrażenia i naszą wiedzę o ustroju dawnej Rzeczypospolitej, a zwłaszcza o systemie parlamentarnym, fundamentalnym w ustroju demokracji szlacheckiej.

SUMMARY

Professor Stanisław Płaza – Researcher of Noble Parliamentary Assemblies. About the Master

Stanisław Płaza (1927–2006) is a leading figure among scholars writing about noble parliamentary assemblies. He is distinguished not by the number of his works, but by their quality. His theoretical concepts have no equal. First, a few words about the person. Stanisław Płaza was born in 1927, in the south-eastern Borderlands of what was then the Republic of Poland. In 1940, his family was deported to the Urals. They returned to Poland in 1944. Stanisław Płaza devoted the second half of his professional life at the Jagiellonian University primarily to the study of the Polish political system in the sixteenth and seventeenth centuries. In particular, he studied (regional) assemblies. Severe illness and the scholar's death prevented him from completing the project. However, already the first book – concerning noble parliamentary assemblies of the Poznań and Kalisz provinces (1572–1632) – was surprising in its structure. It consists of a general part, concerning all the noble parliamentary assemblies of the Republic of Poland, and a detailed part. The latter is an analysis of the system and functioning of a specific sejmik (for the provinces of Poznań and Kalisz). Stanisław Płaza created a synthesis of our knowledge about Crown noble parliamentary assemblies in the examined period of time. Among other things, he looked at the noble parliamentary assemblies from the perspective of the entire system of government. Stanisław Płaza established an original way of fitting noble parliamentary assemblies into the whole complicated system of state and local government bodies. Erudition, research insight, and excellent knowledge of sources gave a masterly picture of noble parliamentary assemblies as a fundamental part of systemic organs of the state of noble democracy. Stanisław Płaza put in order our ideas and our knowledge about the system of the former Republic of Poland, especially about the parliamentary system, fundamental in the system of noble democracy.

II

O EDYCJACH AKT SEJMIKOWYCH

Tomasz Ambroziak

Instytut Polski w Moskwie (Польский культурный центр в Москве)
e-mail: tomasz.ambr@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0125-6011

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.11

**Jak wydawać cyrylickie akta sejmikowe?
Analiza rosyjskich, ukraińskich i białoruskich
współczesnych zasad wydawniczych oraz wybranej
praktyki edytorskiej.
Część I**

ABSTRAKT

Jednym z obszarów, w których w ostatnich latach dokonuje się istotny postęp w publikacji źródeł, jest edytorstwo akt sejmikowych. Zasadniczym pytaniem, które staje przed wydawcami źródeł, jest kwestia zasad edycji. Wydawcy litewskich akt sejmikowych znajdują się w specyficznej sytuacji, ponieważ stają przed problemem wydania w jednym tomie źródeł w języku polskim i ruskim. Tymczasem w polskiej praktyce edytorskiej brak ściśle określonych zasad wydawania źródeł cyrylickich, a współczesne doświadczenia w tej materii są dość skromne. Z podobnym problemem zetknął się zespół przygotowujący edycję akt sejmikowych województwa wileńskiego z lat 1566–1655. W trakcie prac, w celu określenia zasad edycji tekstu, dokonano analizy istniejących modeli teoretycznych i rozwiązań przyjętych w praktyce wydawniczej oraz ich oceny pod kątem przydatności dla zadań, które przed sobą postawiliśmy. W niniejszym artykule przeanalizowane zostaną współczesne instrukcje wydawnicze i rekomendacje metodyczne dla publikacji źródeł cyrylickich sformułowane w edytorstwie rosyjskim, białoruskim i ukraińskim, a także wybrane publikacje źródłowe dokumentów cyrylickich z terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego z XVI–XVII w. Wnioski z analizy posłużą do sformułowania propozycji konkretnych rozwiązań dla wydawców akt sejmikowych.

How to Publish Cyrillic Sejmik Records? Analysis of Russian, Ukrainian and Belarusian Modern Publishing Principles and Selected Editorial Practice. Part 1

ABSTRACT

One area in which significant progress has been made in the publication of sources in recent years is the editing of sejmik records. The fundamental question facing publishers of sources is the issue of editing principles. Publishers of Lithuanian sejmik records are in a peculiar situation, as they face the problem of publishing sources in Polish and Ruthenian in one volume. Meanwhile, in Polish editing practice, there are no strictly defined rules for publishing Cyrillic sources, and contemporary experience in this matter is quite modest. The team preparing the edition of the sejmik records of the Vilnius voivodship from 1566–1655 faced a similar problem. In the course of the work, in order to determine the principles of editing the text, the existing theoretical models and solutions adopted in publishing practice were analyzed and evaluated for their suitability for the tasks ahead. This article will analyze contemporary publishing instructions and methodological recommendations for the publication of Cyrillic sources formulated in Russian, Belarusian and Ukrainian editing, as well as selected source publications of Cyrillic documents from the territory of the Grand Duchy of Lithuania from the 16th–17th centuries. The conclusions of the analysis will be used to formulate proposals for specific solutions for the publishers of sejmik records.

Słowa kluczowe: edytorstwo źródłowe, zasady wydawnicze, źródła cyrylickie, akta sejmikowe, Wielkie Księstwo Litewskie, województwo wileńskie

Key words: source editing, publishing principles, cyrillic sources, sejmik records, Grand Duchy of Lithuania, Vilnius voivodship

Wstęp

Jedną z istotnych cech charakterystycznych ostatnich lat jest znaczący wzrost ilości publikacji źródeł do historii Rzeczypospolitej w okresie wczesnonowożytnym. Zjawisko to nie może nie cieszyć historyków, tym bardziej, że nastąpiło ono po okresie dziesięcioleci umiarkowanej, oględnie rzecz ujmując, dynamiki prac wydawniczych.

Jednym z obszarów, na którym dokonuje się niewątpliwy postęp, jest edytorstwo akt sejmikowych. Stosunkowo niedawno powstały gruntowny przegląd historii edycji akt sejmikowych autorstwa K. Łopateckiego¹ zwalnia autora

¹ Por. K. Łopatecki, *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z. 2, s. 9-43.

z obowiązku szczegółowego jej przedstawiania, zatem moje uwagi będą miały jedynie charakter uzupełniający wobec wspomnianego artykułu.

Co istotne, do niedawna niezwykle słabo opracowane pozostawały akta sejmikowe z terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego, mimo że pierwsze prace nad wydaniem dokumentów sejmików litewskich rosyjska archeografia podjęła jeszcze w XIX w. Jednak wydane w ramach prac Wileńskiej Komisji Archeograficznej dokumenty sejmików brzeskiego, grodzieńskiego, wileńskiego, starodubowskiego i pińskiego z lat 1596–1794 oczywiście nie mogą być uznane za edycje akt sejmikowych. Z wyjątkiem pierwszego ze wspomnianych sejmików, tj. sejmiku brzeskiego, wydano bowiem jedynie nieliczne akta, umieszczając je ponadto pośród źródeł o innym charakterze². Pojedyncze dokumenty dotyczące funkcjonowania sejmików w Wielkim Księstwie zostały też wydane na początku minionego stulecia w postaci aneksów lub w przypisach w monografiach M. Lubawskiego³ i I. Łappy⁴, jednak w większym stopniu niż bezpośrednio działalność i decyzje sejmików naświetlają one procedurę przygotowania przez kancelarię litewską procedury kampanii sejmowej. Podobny charakter mają dokumenty, które zostały wydane w ramach publikacji ksiąg *Metryki Litewskiej*⁵. Pojedyncze instrukcje sejmików Wielkiego Księstwa ukazywały się w postaci oddzielnych publikacji H. Lulewicza⁶, H. Sahanowicza⁷, W. Hałubowicza⁸

² *Акты Виленской археографической комиссии*, t. 1: *Акты Гродненского земского суда*, Вильно 1865; t. 2: *Акты Брестского земского суда*, Вильно 1867; t. 3: *Акты Брестского городского суда*, Вильно 1870; t. 4: *Акты Брестского городского суда*, Вильно 1870; t. 7: *Акты Гродненского городского суда*, Вильно 1874; t. 7: *Акты Виленского городского суда*, Вильно 1875; t. 21: *Акты Гродненского земского суда*, Вильно 1894; t. 34: *Акты относящиеся ко времени войны за Малороссию*, Вильно 1909.

³ М.К. Любавский, *Литовско-русский Сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешней жизнью государства. Приложения*, Москва 1901.

⁴ И.И. Лаппо, *Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский совет и его сеймик*, Юрьев 1911.

⁵ *Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией*, t. 30, Юрьев 1914; *Lietuvos Metrika Knyga Nr. 531 (1567–1569): viešuju reikalu knyga 9*, par. L. Anužyte, A. Baliulis, Vilnius 2001; *Lietuvos Metrika (1569–1571): viešuju reikalu knyga 10*, par. L. Anužytė, A. Baliulis, Vilnius 2001.

⁶ H. Lulewicz, *Najstarsza znana instrukcja sejmikowa z Wielkiego Księstwa Litewskiego. Sejmik wileński przed sejmem warszawskim 1570 roku*, [w:] *Studia historyczno-prawne. Prace dedykowane profesorowi Janowi Sereydcy w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, Opole 2004, s. 171–180.

⁷ H. Sahanovič, *Vilniaus seimelio instrukcija pasiuntiniams į 1619 metų abiejų tautų respublikos seimą*, „Lietuvos istorijos metraštis“, 2008, 1, Vilnius 2009, s. 137–144; Г. Сагановіч, *Інструкцыя паслам Ашмянскага павета на канвакацыйны сойм 1632 г.*, „Беларускі гістарычны агляд“ 2007, t. 14, z. 1–2, s. 207–219.

⁸ В. Галубовіч, А. Радаман, *Інструкцыя полацкай шляхты на сойм 1608 [1609] г.*, „Commentarii Polocenses Historici“ (= „Полацкія гістарычныя запіскі“) 2006, t. 3, s. 70–72; В. Галубовіч, *«Пры складанні ніжэйшага паклону»: невядомая інструкцыя полацкай шляхты на сойм Рэчы Паспалітай 1639 г.*, „Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А: Гуманитарные науки. Исторические науки“ 2020, nr 1, s. 45–50.

i przede wszystkim A. Radamana⁹ oraz w ramach zbiorów dokumentów¹⁰. Pewne dokumenty dotyczące funkcjonowania sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego (przede wszystkim sejmiku wileńskiego) odnajdujemy również w wydanych przez H. Lulewicza *Aktach zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*¹¹. W ostatnich latach pojawiły się też (krytykowany w nauce) wybór akt sejmikowych z obszaru współczesnej Białorusi¹² oraz zbiór instrukcji i laudów sejmikowych z okresu Sejmu Wielkiego¹³. Faktycznie więc dopiero w 2019 r. doczekaliśmy się pierwszej klasycznej edycji akt sejmikowych z terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego w postaci przygotowanych przez M. Jusupović akt sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795¹⁴.

Nie może zatem nie cieszyć, że obecnie kilka zespołów w oparciu o granty Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki prowadzi prace nad przygotowaniem kolejnych edycji litewskich akt sejmikowych. W ramach projektu „Monumenta Magni Ducatus Lithuaniae – przygotowanie edycji unikalnych źródeł do dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego” edycję akt sejmikowych województwa wileńskiego z lat 1566–1655 opracowuje T. Kempa oraz piszący te słowa. Zespół pod kierownictwem A. Rachuby przygotowuje do wydania akta sejmiku nowogródzkiego od 1566 do 1794 r. Niedawno finansowanie w ramach tego samego programu uzyskały dwie kolejne grupy badaczy. Pierwsza z nich,

⁹ A. Радаман, *Інструкцыя Новагародскага сойма на варшаўскі вальны сойм 1598 г., „Сацыяльна-эканамічныя і прававыя наследаванні”* 2005, nr 2, s. 97-109; Idem, *Інструкцыя сойма Новагародскага павета паслам на элекцыйны сойм 1587 г.*, „Беларускі гістарычны агляд” 2003, t. 10, nr 1-2 (18-19), s. 163-174; Idem, *Інструкцыя слонімскага перадсоймавага сойма, які адбыўся ў Слоніме 11 снежня 1602 г., соймавым паслам на кракаўскі вальны сойм Рэчы Паспалітай 1603 г.*, [w:] *Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура*, cz. I, Мінск 2017, s. 237-245; Idem, *Інструкцыя шляхты Гарадзенскага павета паслам на Варшаўскі сойм 1572 г. з агульнаваяводскага сойма Трокскага ваяводства, які адбыўся ў Самілішках 9 снежня 1571 г.*, [w:] *Гарадзенскі палімісест. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё, XV–XX ст.*, рэд. А. Смаленчук, Н. Сліж, Гародня 2009, s. 246-251; Idem, *Соймакавая ухвала шляхты Браслаўскага павета ад 19 снежня 1600 г. у кантэксце вайны Рэчы Паспалітай абодвух народаў са Швецыяй (1600–1629)*, [w:] *Браслаўскія чытанні. Матэрыялы VI-й навукова-краязнаўчай канферэнцыі, прысвечанай 150-й гадавіне з дня нараджэння браслаўскага лекара Станіслава Нарбута (1853–1926)*, 7-8 мая 2003 г., Браслаў 2003, s. 80-88.

¹⁰ *Dyaryusze sejmowe r. 1597, w dodatkach akta sejmikowe i inne odnoszące się do tego sejmku*, wyd. E. Barwiński, [w:] *Scriptores rerum Polonicarum*, t. 20, Kraków 1907, s. 403-415; *Wiadomości do dziejów polskich z Archiwum Prowincji Szląskiej*, wyd. A. Mosbach, Wrocław 1860, s. 312-317.

¹¹ *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, opr. H. Lulewicz, t. 1: *Okresy bezkrólewí*, Warszawa 2006; t. 2: *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI–XVII wiek*, Warszawa 2009.

¹² Я.К. Анішчанка, *Збор твораў у 6 т.*, т. 5: *Абывацелі правінцыя: Інструкцыі шляхецкіх сеймікаў беларускіх земляў ВКЛ (Літоўская правінцыя)*. Зб. дакум., wyd. Я.К. Анішчанка, Мінск 2009.

¹³ *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, par. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015.

¹⁴ *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, wyd. M. Jusupović, Warszawa 2019; por. T. Амброзяк, *Первая публікацыя сейміковых дакументаў Велікаго княжства Літоўскага*, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana” 2021, nr 1, s. 196-204.

pod kierownictwem K. Łopateckiego, przygotowuje edycję akt sejmiku połockiego z XVI–XVIII w. Druga, pod kierownictwem M. Jusupović – akt sejmiku trockiego z lat 1733–1795.

Zasadniczym pytaniem, które powinien zadawać sobie wydawca podczas edycji jest nie tylko co, ale i w jaki sposób wydawać. Wydawcy litewskich akt sejmikowych znajdują się w specyficznej sytuacji. W odniesieniu do źródeł w języku polskim w praktyce wciąż podstawą praktyki edytorskiej, choć stosowaną czasem z pewnymi odstępstwami, pozostaje *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do poł. XIX w.* autorstwa K. Lepszego¹⁵. Jednak w Wielkim Księstwie Litewskim mamy do czynienia nie tylko ze źródłami w języku polskim, ale też w języku ruskim. Tymczasem w polskiej praktyce edytorskiej brak ściśle określonych zasad wydawania źródeł cyrylickich. Stawia to przed wydawcami potrzebę przyjęcia jakichś zasad podczas ich publikacji. Jak wynika z powyższego akapitu, współczesne doświadczenia w wydawaniu cyrylickich źródeł sejmikowych z terenu Wielkiego Księstwa (czy szerzej – litewskiego systemu parlamentarnego) są dość skromne – są to przede wszystkim publikacje poszczególnych instrukcji sejmikowych przygotowane przez A. Radamana. Poza tym doświadczenia te mają charakter raczej pośredni: można bowiem zaliczyć do nich wydane przez H. Lulewicza *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego* i, z zastrzeżeniami, wymienione wyżej księgi *Metryki Litewskiej*.

Z podobnym problemem zetknął się też zespół przygotowujący edycję akt sejmikowych województwa wileńskiego z lat 1566–1655, tj. T. Kempa oraz piszący te słowa. W przygotowanej przez nas publikacji obok źródeł w języku polskim zebraliśmy bowiem 58 dokumentów cyrylickich. Oczywiście pytanie, które musieliśmy sobie zadać w trakcie pracy, brzmiało: w jaki sposób je wydać? Jedną z jego części była kwestia określenia zasad edycji tekstu, którymi będziemy się kierować w naszej publikacji. W tym celu dokonaliśmy analizy istniejących modeli teoretycznych i rozwiązań przyjętych w praktyce wydawniczej oraz ich oceny pod kątem przydatności dla zadań, które przed sobą postawiliśmy.

Analizowane zasady wydawnicze

W niniejszym artykule przeanalizowane zostaną współczesne instrukcje wydawnicze i rekomendacje metodyczne dla publikacji źródeł cyrylickich sformułowane w edytorstwie rosyjskim, białoruskim i ukraińskim, a także, dla pokazania rozwiązań nie tylko formułowanych w teorii, ale i rzeczywiście wykorzystywanych w praktyce edytorskiej, wybrane publikacje źródłowe

¹⁵ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, opr. K. Lepszy, Wrocław 1953.

dokumentów cyrylickich z terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego z XVI–XVII w. Pominięte natomiast zostaną starsze instrukcje wydawnicze, gdyż szczegółowe śledzenie przyjętych w nich rozwiązań jest już domeną raczej historii edytorstwa, a jednocześnie nadmiernie rozbudowując tekst, nie przyniosłoby chyba wiele praktycznych korzyści¹⁶. Ponieważ porównanie wszelkich aspektów sposobu oddawania tekstu źródła znacznie przekracza ramy pojedynczego artykułu, w niniejszym tekście wskazane poniżej pozycje zostaną przeanalizowane pod kątem ich ogólnych założeń oraz konkretnych rozwiązań dotyczących sposobu oddawania w tekście liter wykorzystywanych w oryginalnym dokumencie. Pozostałe aspekty problematyki, choć bez wątplenia istotne i niezmiernie interesujące, będą jeszcze przedmiotem dalszych rozważań i zostaną ujęte w kolejnej części opracowania.

Analizę rozpocznę od wymienienia i krótkiej charakterystyki pozycji poddanych analizie. Pierwsza z nich stanowi swego rodzaju zwieńczenie dorobku radzieckiej archeografii. Jest nią drugie wydanie *Zasad wydawania dokumentów historycznych w ZSRR* (dalej: *Zasady ZSRR*) z 1990 roku¹⁷. Uwzględnione zostaną rozwiązania przewidziane przez nie w dyplomatycznym i naukowo-krytycznym sposobie oddawania tekstu.

Kolejną pozycję, nieco wcześniejszą od *Zasad ZSRR*, również wypada nazwać podstawową, a jednocześnie stanowiącą punkt odniesienia dla wielu publikacji źródłowych, w tym części tych, które będą poddane analizie w niniejszym artykule. Są nią opracowane w 1985 r. przez A. Choroszkiewicz i S. Kasztanowa *Rekomendacje metodyczne w zakresie wydania i opisanie materiałów Metryki Litewskiej* (dalej: *Rekomendacje dla ML*)¹⁸. *Rekomendacje dla ML* odegrały niewątpliwą rolę w kształtowaniu zasad późniejszej praktyki edytorskiej, nawet jeśli poszczególni wydawcy, informując o tym lub nie, przyjmowali inne rozwiązania. Kasztanow jest autorem również innego zbioru zasad: *Rekomendacji metodycznych w zakresie wydania Akt Państwa Rosyjskiego*” (dalej: *Rekomendacje dla Akt Państwa Rosyjskiego*)¹⁹.

Ukraińskie edytorstwo w latach 80. i 90. ubiegłego wieku sformułowało kilka propozycji instrukcji wydawniczych, spośród których analizie poddane zostaną dwie. Pierwsza z nich to sformułowane przez W. Straszkę *Zasady oddawania tekstu dokumentów cyrylickich XVI–XVIII w. metodami dyplomatyczną i popularną oraz rekomendacje przy stosowaniu tych zasad w wy-*

¹⁶ Czytelnika chętnego do zgłębienia tego frapującego zagadnienia można odesłać np. do pracy: С.М. Каштанов, *Актовая археография*, Москва 1998, s. 233-299.

¹⁷ *Правила издания исторических документов в СССР*, 2-е издание, Москва 1990.

¹⁸ *Методические рекомендации по изданию и описанию материалов Литовской метрики*, сост. А.Л. Хорошкевич, С.М. Каштанов, Москва – Вильнюс 1985.

¹⁹ С.М. Каштанов, *Методические рекомендации по изданию «Актów Русского государства»*, [w:] *Idem, Актовая археография*, s. 143-232.

daniach typu naukowego i naukowo-popularnego²⁰ (dalej: *Zasady oddawania tekstu*). Analizie poddane zostaną rozwiązania przewidziane przez *Zasady oddawania tekstu* dla metody dyplomatycznej (naukowej) i popularnej (naukowo-krytycznej). Drugą są przygotowane przez W. Nimczuka *Zasady wydawania źródeł napisanych językiem ukraińskim i cerkiewnosłowiańskim redakcji ukraińskiej*²¹ (dalej: *Zasady dla źródeł ukraińskich*). Wśród rozwiązań zaproponowanych przez *Zasady dla źródeł ukraińskich* przeanalizowane zostaną te, które przewidziano dla metod dyplomatyczno-krytycznej i krytyczno-dyplomatycznej.

Własną propozycję przygotowała również nauka białoruska. Mowa tu o sporządzonych przez A. Gruszę *Rekomendacjach metodycznych w zakresie publikacji rękopiśmiennych aktowych źródeł cyrylickich na Białorusi (XIII–XVIII w., okres Wielkiego Księstwa Litewskiego)*²² (dalej: *Zasady na Białorusi*).

Jak już wspomniano, analizie zostaną również poddane rozwiązania stosowane w praktyce edytorskiej, w związku z czym sięgniemy do wybranych publikacji źródłowych. Analiza wszystkich publikacji, choć niezmiernie ciekawa z punktu widzenia szczegółowego opisu tendencji współczesnego edytorstwa, znacznie przerosłaby możliwości artykułu i chyba wniosłaby niewiele nowego z punktu widzenia możliwych sposobów oddawania tekstu źródeł, gdyż powstające publikacje opierają się albo na wybranych przez wydawców instrukcjach i rekomendacjach, albo są swego rodzaju kombinacją zasad w nich przewidzianych. W związku z tym w ramach niniejszego artykułu zostaną przeanalizowane rozwiązania przyjęte w wybranych księgach *Metryki Litewskiej*: księdze nr 5 (z lat 1427–1506), wydanej w 1993 r. przez E. Banionisa²³, będącej pierwszą litewską publikacją ksiąg *Metryki* (dalej: ML 5); księdze nr 28 (z lat 1522–1552), wydanej w 2000 r. przez W. Mienżyńskiego²⁴, czyli pierwszej białoruskiej edycji ksiąg *Metryki* (dalej: ML 28) oraz księdze wpisów nr 131, wydanej w 2001 r. przez A. Rachubę (dalej: ML 131)²⁵. Dodatkowo przeanalizowane zostaną wydane przez H. Lulewicza *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego* (dalej: *Akta zjazdów*), ponieważ zawarte

²⁰ В. Страшко, *Правила передачі тексту кирилических документів XVI–XVIII ст. дипломатичним і популярним методами та рекомендації для застосування цих правил у виданнях наукового і науково-популярного типів (Проект)*, Київ 1992.

²¹ В. Німчук, *Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковно-слов'янською мовою української редакції. Проект*, Київ 1995.

²² *Метадычныя рэкамендацыі на публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII–XVIII стст., перыяд Вялікага княства Літоўскага)*, аўтар-складальнік А.І. Груша, Мінск 2003.

²³ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5*, par. E. Banionis, Vilnius 1993.

²⁴ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 28 (1522–1552). Кніга запісаў 28 (Копія канца XVI ст.)*, падр. В. Мянжынскі, У. Свяжынскі, Менск 2000.

²⁵ *Метрыка Літэўска. Ксіэга ўпісów nr 131*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2001.

w tym wydawnictwie dokumenty dotyczą funkcjonowania systemu parlamentarnego w Wielkim Księstwie Litewskim, a ponadto niektóre z nich były przedmiotem edycji w ramach publikacji akt sejmikowych województwa wileńskiego, oraz cztery edycje pojedynczych akt sejmikowych dokonane przez A. Radama (dalej: *Instrukcje sejmikowe*)²⁶.

Założenia ogólne

Analizę zasad oddawania tekstu zacząć wypada od przybliżenia ogólnych założeń, którymi kierują się poszczególne instrukcje wydawnicze. Ich przegląd rozpoczniemy od *Zasad ZSRR*. Przewidziano w nich dwa sposoby oddawania tekstu wydawanego dokumentu: dyplomatyczny oraz naukowo-krytyczny, wybór między nimi ma być dokonywany przez wydawcę w zależności od zadań edycji. Dla obu sposobów *Zasady ZSRR* przewidują ogólną regułę oddawania tekstu źródła przy dokładnym zachowaniu jego charakterystycznych cech stylistycznych i językowych. Przy zastosowaniu sposobu dyplomatycznego, wykorzystywanego w specjalistycznych edycjach naukowych i dydaktycznych (paleograficznych, lingwistycznych itp.) należy oddać tekst w całkowitej zgodzie z oryginałem i jego cechami charakterystycznymi, takimi jak archaiczna ortografia, pewne cechy grafiki czy błędami. Sposób naukowo-krytyczny przewiduje natomiast, przy dokładnym zachowaniu cech stylistycznych i fonetycznych, stosowanie współczesnej (rosyjskiej) ortografii i interpunkcji. Reguły te są, moim zdaniem, niezbyt klarowne. *Zasady ZSRR* nie precyzują bowiem, jakież to cechy fonetyczne tekstu powinien zachować wydawca poza innymi niż te, które są odzwierciedlone w ortografii. Dodatkowo wskazany podział komplikują zasady wydawania tekstów do końca XVIII w. Przewidują one bowiem zachowanie cech ortografii dokumentu, zarówno takich, które są normą, jak i będących odchyleniem od normy, zaś dla źródeł z XVI–XVIII w. dodatkowo zamianę liter, które wyszły z użycia, na stosowane współcześnie. Te punkty *Zasad ZSRR* nie przewidują jednak rozróżnienia między sposobem dyplomatycznym i naukowo-krytycznym, co wydaje się stać w pewnej sprzeczności z innymi przywołanymi wyżej regułami wydawania dokumentów sposobem dyplomatycznym.

Kolejną pozycją są *Rekomendacje dla ML*. Ich cechą charakterystyczną jest dokonanie bardzo daleko idącego zróżnicowania zasad oddawania tekstu pomiędzy źródłami powstałymi do końca XVI w. a źródłami z wieku XVII i późniejszymi. W przypadku pierwszej grupy autorzy *Rekomendacje dla ML*

²⁶ А. Радаман, *Инструкция Новагородскага сойма 1598...*; Idem, *Инструкция сойма Новагородскага павета 1587...*; Idem, *Инструкция ишляхты Гарадзенскага павета 1571*; Idem, *Соймакавая ухвала ишляхты Браслаўскага павета 1600...*

zalecają wierne oddawanie pisowni źródła, zaś w przypadku drugiej, postępują jej daleko idącą modernizację. W odniesieniu do pierwszej grupy źródeł autorzy starali się wskazać szczegółowe zasady w zakresie sposobu oddawania tekstu, nawet jeśli część problemów edytorskich nie została przez nich podjęta. Należy przy tym zauważyć, że nawet w obrębie pierwszej grupy autorzy dokonali pewnego zróżnicowania zasad dla oryginalnych ksiąg z I poł. XVI w. oraz ksiąg, które zachowały się w postaci kopii z końca XVI w. Gorzej wygląda jednak sytuacja w odniesieniu do drugiej grupy źródeł, w przypadku których zasady oddawania tekstu zostały określone ogólnikowo, co w praktyce nie pozwala na rozstrzygnięcie wielu istotnych kwestii wydawniczych. Co ciekawe, o wskazanym zróżnicowaniu zasad zwykle nie informowali wydawcy, powołujący się na *Rekomendacje dla ML* przy określeniu własnych zasad edycji. O ile można to zrozumieć w przypadku edycji konkretnej książki Metryki (gdy można po prostu założyć, że wydawca stosował się do konkretnej grupy zasad przewidzianych przy *Rekomendacje dla ML*), o tyle wypadałoby jednak wspomnieć o tym podczas edycji zbioru źródeł powstałych w różnym czasie, wobec których, jeśli wydawca chciałby literalnie stosować się do reguł przewidzianych w *Rekomendacjach dla ML*, należałoby stosować różne zasady edycji.

Podobnego rozróżnienia nie widzimy natomiast w *Rekomendacjach dla Akt Państwa Rosyjskiego*. Przeciwnie, ich autor wprost stwierdził, że niezależnie od tego, jaki rękopis jest podstawą wydania: oryginał czy kopia, wydawca powinien stosować jednolite zasady transkrypcji tekstu. Jedną z podstawowych reguł przewidzianych przy *Rekomendacjach dla Akt Państwa Rosyjskiego* jest zasada „szacunku względem tekstu”. Przejawia się ona w zachowaniu ortografii oryginału, choć z zamianą liter, które wyszły z użytku, oraz wydaniu dokumentu bez jakichkolwiek skrótów i arbitralnych uzupełnień. Za takie nie uważa się jednak naukowo uzasadnionej rekonstrukcji tekstu w nawiasie kwadratowym, rozszyfrowania skrótów czy uzupełnienia brakujących liter w nawiasie zwykłym.

W *Zasadach oddawania tekstu* scharakteryzowano dwie metody oddawania tekstu źródła: dyplomatyczną i popularną. Podstawowym założeniem przy formułowaniu pierwszej z nich było kierowanie się zasadą historyczności dokumentu, będącego niepowtarzalnym świadectwem swojej epoki. Zmiany dokonywane w tekście podczas publikacji źródła, zdaniem autora, czynią opublikowany dokument nieadekwatnym względem oryginału i stawiają badaczy „przed możliwością dezinformacji”. Metoda dyplomatyczna polega zatem na możliwie jak najadekwatniejszym oddawaniu tekstu, granicą czego są jedynie rozumienie tekstu przez wydawcę i możliwości techniczne druku. Głównym założeniem przy sformułowaniu metody popularnej było uwzględnienie wartości kulturologicznej dokumentu historycznego dla nieprofesjonalnego czytelnika i adaptacja tekstu do jego potrzeb przy jednoczesnym zachowaniu autentyczności

źródła. Metoda popularna przewiduje więc maksymalną adaptację tekstu do norm współczesnej grafiki i ortografii języka, w którym dokonywana jest edycja (ukraińskiego, rosyjskiego lub białoruskiego) przy zachowaniu charakterystycznych dla oryginału cech fonetycznych i stylistycznych. *Zasady oddawania tekstu* przewidują, że w celu oddania tekstu w przypadku edycji źródeł sposobem drukarskim (tj. nie jako faksymile) w wydaniach typu naukowego powinno się stosować wyłącznie metodę dyplomatyczną, a w wydaniach typu popularnonaukowego stosować wyłącznie metodę popularną.

Radykalną, a jednocześnie dość skomplikowaną, propozycję przedstawiono w *Zasadach dla źródeł ukraińskich*. Wyróżniono w nich dwie klasy publikacji źródeł: naukową i popularną. W klasie naukowej wyróżniono trzy metody (sposoby) edycji źródeł: dyplomatyczną, dyplomatyczno-krytyczną i krytyczno-dyplomatyczną. W klasie popularnej wyróżniono zaś dwie metody edycji: naukowo-krytyczną i naukowo-popularną. Z kolei w ramach metody naukowo-krytycznej określono różne zasady dla trzech grup źródeł, wyróżnionych ze względu na kryterium chronologiczne: pochodzących z X–XIII w., z XIV–XVIII w. oraz z XIX–XX w.

Według *Zasad dla źródeł ukraińskich* celem wydania źródeł metodami dyplomatyczno-krytyczną i krytyczno-dyplomatyczną jest maksymalne zachowanie tekstu jako całościowego komunikatu językowego oraz tych elementów, które sprzyjają jego odpowiedniemu rozumieniu. W przypadku obu metod ingerencja w tekst powinna być minimalna. Zadaniem zastosowania metody dyplomatyczno-krytycznej jest, według autora, przeniesienie do publikacji najważniejszych wizualnych i językowych cech charakterystycznych tekstu wraz z jego krytyczną obróbką w celu ułatwienia czytania i zrozumienia, i adaptacją do możliwości drukarskich i wydawniczych. Metoda krytyczno-dyplomatyczna natomiast przewiduje zachowanie najważniejszych elementów grafiki i ortografii oryginału, ale zezwala na wniesienie pewnych elementów współczesnej ortografii i interpunkcji w celu ułatwienia zrozumienia tekstu, szczególnie dla czytelników, niebędących filologami (w tym dla historyków).

Dość niejasne, by nie powiedzieć, częściowo sprzeczne, są zalecenia autora odnośnie do wykorzystania konkretnej metody w obrębie wydawnictw z klasy naukowej. W jednym miejscu uznano bowiem, że metody dyplomatyczna i dyplomatyczno-krytyczna powinny być wykorzystywane przy edycji źródeł z dowolnego okresu, zaś metoda krytyczno-dyplomatyczna przy edycji źródeł z XVIII–XX w.²⁷ Jednak w innym miejscu autor podał, że metoda dyplomatyczno-krytyczna wykorzystywana jest przy publikacji przede wszystkim źródeł z X–XV w. oraz bardzo ważnych tekstów następných epok, zaś metoda

²⁷ В. Німчук, *Правила видання пам'яток, писаних українською мовою*, s. 8.

krytyczno-dyplomatyczna przy publikacji źródeł dowolnego okresu, szczególnie z XVI-XVIII w.²⁸. Jednocześnie jednak przy pierwszej publikacji źródła zalecono stosowanie metody dyplomatycznej lub dyplomatyczno-krytycznej, by „przekazać najpewniejsze informacje o źródle”²⁹. W *Zasadach dla źródeł ukraińskich* wprowadzono jednak jeszcze jeden podział edycji źródłowych, tym razem na trzy typy: akademicki, naukowo-krytyczny i popularny. W edycji typu akademickiego zalecono stosowanie metody dyplomatycznej lub dyplomatyczno-krytycznej. W edycji typu naukowo-krytycznego zalecono zaś wykorzystanie metody dyplomatyczno-krytycznej lub krytyczno-dyplomatycznej, ewentualnie dyplomatycznej. Te dość zawiłe rozróżnienia sprawiają, że pozostaje niezrozumiałe, którą z metod edycji powinien zastosować wydawca źródeł sejmikowych, jeśli chciałby stosować się do *Zasad dla źródeł ukraińskich*: dyplomatyczno-krytyczną czy krytyczno-dyplomatyczną³⁰.

Do podstawowych założeń *Zasad na Białorusi* należą m.in. pełnia przedstawienia i dokładność oddania tekstu oraz jego czytelność. Jedną z ich reguł jest zasada „szacunku względem tekstu”, przewidująca m.in. niewnoszenie do tekstu arbitralnych zmian i zachowanie ortografii oryginału. Pozycja ta jest rozbudowana i w niektórych miejscach bardzo szczegółowa. Podstawą jej tworzenia były, jak stwierdza autor, zasady przewidziane w *Rekomendacjach dla ML* oraz *Rekomendacjach dla Akt Państwa Rosyjskiego*.

Wypada również krótko przedstawić zasadnicze założenia przyjmowane przez wydawców poszczególnych edycji, które są przedmiotem analizy w niniejszym artykule. Należy zauważyć, że wstępy do owych edycji różnią się pod względem szczegółowości, a ponadto nie zawsze wydawcy w rzeczywistości trzymali się deklarowanych w owych wstępach zasad. W przypadkach, gdy we wstępie nie poruszono którejs z rozpatrywanych w artykule kwestii szczegółowych, przyjęte przez wydawcę rozwiązanie starano się zrekonstruować w oparciu o tekst edycji.

Co ciekawe, mimo że ML 5 była pierwszą wydaną wspólnie (tj. pomijając przedrewolucyjne edycje rosyjskie) cyrylicką księgą Metryki Litewskiej, jej wydawca w żaden sposób nie odniósł się do *Rekomendacji dla ML*³¹. Podstawową zasadą przy jej wydaniu było literalne oddanie tekstu źródła, ale z określonymi zmianami w grafice, tj. zamianą liter, które wyszły z użycia. Podobne

²⁸ Ibidem, s. 15.

²⁹ Ibidem, s. 21.

³⁰ Odnośnie krytyki *Zasad dla źródeł ukraińskich* por. także Т.Г. Таирова-Яковлева, *Современное состояние украинской археографии (публикации источников раннего нового времени)*, „Вестник СПбГУ” 2014, Сер. 2, Вып. 4, s. 147.

³¹ Co skrytykowali M. Vuczko i O. Chorużenko: М.Е. Бычкова, О.М. Хоруженко, *Современные принципы издания кириллических документов Литовской метрики*, „Труды Института российской истории” 2009, вып. 8, s. 73.

założenie, choć czasem realizowane w inny sposób, przyjęto też w ML 28. W tym przypadku wydawcy powołali się na *Rekomendacje dla ML*, choć nie zawsze przyjęte przez nich rozwiązania rzeczywiście im odpowiadały.

Również w *Aktach zjazdów* przyjęto ogólne założenie literalnego oddania tekstu przy pomocy współczesnego alfabetu. Co ciekawe, we wstępie wydawca powołał się jednocześnie na zasady ML 5 oraz *Rekomendacji dla ML*, pomimo różnic między nimi i pomimo wspomnianego już zróżnicowania zasad w samych *Rekomendacjach dla ML*. W ML 131 przy wydawaniu dokumentów cyrylickich również zadeklarowano zastosowanie *Rekomendacji dla ML*, choć, jak ujrzymy na przykładzie kwestii szczegółowych, przy oddawaniu tekstu w szeregu przypadków zastosowano rozwiązania odmienne. Inną drogą podążono natomiast w *Instrukcjach sejmikowych*, gdzie starano się np. zachować litery, które wyszły z użycia. Należy przy tym zauważyć, że zastosowane w poszczególnych dokumentach wydanych przez A. Radamana rozwiązania były do siebie dość podobne, ale, jak zobaczymy, nie zawsze identyczne.

Kwestie szczegółowe

Po rozpatrzeniu ogólnych założeń poszczególnych instrukcji i rekomendacji należy przejść do analizy przewidzianych w nich szczegółowych rozwiązań. W przypadku poszczególnych kwestii będziemy podawać rozwiązania *explicito* wymienione w instrukcjach i zasadach wydawniczych. Jeśli autorzy którejs z instrukcji nie wypowiedzieli się na dany temat, co do zasady nie będę, aby nadmiernie nie rozbudowywać tekstu, dodatkowo zaznaczał tego faktu. Omówię również rozwiązania przyjęte w poszczególnych edycjach, o ile zostały wprost wymienione we wstępach lub dają się zrekonstruować bez drobiazgowego porównywania tekstu z całością rękopisu, ponieważ w przeciwnym przypadku rekonstrukcja mogłaby mieć jedynie wrywkowy charakter.

Jednym z kluczowych zagadnień do rozstrzygnięcia przez wydawców źródeł cyrylickich jest kwestia zachowywania cech ortografii oryginalnego tekstu, w szczególności zamiany liter, które wyszły z użycia. Wbrew pozorom, w obrębie tego zagadnienia widzimy spore zróżnicowanie szczegółowych rozwiązań proponowanych przez poszczególne instrukcje wydawnicze. Niektóre z nich kierują się ogólną regułą zachowania cech ortografii źródła. *Zasady oddawania tekstu* w metodzie dyplomatycznej zalecają dotrzymanie maksymalnej adekwatności tekstu, czego granicą jest jedynie rozumienie tekstu przez edytora oraz możliwości drukarskie. *Zasady ZSRR* dla źródeł do końca XVIII w., zarówno w metodzie dyplomatycznej, jak i naukowo-krytycznej, postulują zachowanie cech ortografii, zarówno będących normą, jak i odstępstw od niej, przewidując oddawanie tekstu przy pomocy liter grażdanki. Według *Zasad na Białorusi* tekst powinien być oddawany przy pomocy współczesnego białoruskiego alfabetu i czcionki z zachowaniem ortografii oryginału.

Zachowanie liter, które wyszły z użycia, przewiduje metoda dyplomatyczna w *Zasadach oddawania tekstu*, metoda dyplomatyczno-krytyczna i krytyczno-dyplomatyczna w *Zasadach dla źródeł ukraińskich* (choć ta ostatnia wyjątkowo, „w razie skrajnej potrzeby”, dopuszcza ich zamianę na współczesne), *Zasady na Białorusi*, *Instrukcje sejmikowe* oraz *Rekomendacje dla ML*. Te ostatnie ograniczają jednak to zalecenie, po pierwsze, do oryginalnych ksiąg Metryki z I poł. XVI w. i, po drugie, do kopii z końca XVI w. W przypadku kopii z końca XVI w. litery, które wyszły z użycia, powinny zostać zachowane tylko w tym przypadku, jeśli litery współcześnie używane i te, które wyszły z użycia odpowiadają „różnym ekwiwalentom fonetycznym”, w ich stosowaniu w oryginale brak konsekwencji lub jeśli nie odzwierciedlają „cech charakterystycznych grafiki pisma kopistów”.

Zamianę na współczesne litery proponują natomiast *Zasady ZSRR* w ramach metody naukowo-krytycznej, *Rekomendacje dla ML* dla źródeł z XVII w., *Rekomendacje dla Akt Państwa Rosyjskiego* oraz *Zasady oddawania tekstu* dla metody naukowo-krytycznej. Według pierwszej ze wspomnianych pozycji litery, które wyszły z użycia powinny być zamienione na współczesne litery „oznaczające ten sam dźwięk”. Natomiast według ostatniej pozycji litery te powinny być oddawane przy pomocy liter współczesnego alfabetu języka wydania odpowiednio do ich współczesnego sposobu zapisu w tym języku, co jest w praktyce rekomendacją niezbyt, jak się wydaje, przejrzystą. Zamianę liter na współczesne stosują, choć w różnych wariantach, wszyscy wydawcy analizowanych ksiąg Metryki (ML 5, ML 28 i ML 131) oraz *Akt zjazdów*. Sprzeczne są natomiast zalecenia *Zasad ZSRR*, które w przypadku metody dyplomatycznej przewidują zachowanie liter, które wyszły z użycia, jednocześnie dla źródeł z XVI–XVIII w. postulując ich zamianę na współczesne. Można chyba przyjąć, że ostatnia z zasad, jako szczegółowa, ma pierwszeństwo w zastosowaniu przed ogólną zasadą zachowania liter, które wyszły z użycia, a zatem wydawca, który chciałby stosować się do *Zasad ZSRR* powinien litery te zamieniać na współczesne.

Jeśli jednak spojrzymy na szczegóły przyjętych rozwiązań, zagadnienie sposobu oddawania liter, które wyszły z użytku, nieco się komplikuje. W przypadku liter „o”, „ж”, „а”, „ѣ”, „ѧ” ich zachowanie przewidują metoda dyplomatyczna *Zasad oddawania tekstu*, *Zasady dla źródeł ukraińskich*, *Zasady na Białorusi* i *Instrukcje sejmikowe*. Przy czym *Zasady dla źródeł ukraińskich* i *Zasady na Białorusi* dopuszczają zamianę litery „ѧ” na „я” dla publikacji źródeł od XIV w. Z kolei zamianę tych liter na odpowiednio „o”, „y”, „я” i „я” stosują *Zasady ZSRR* w metodzie naukowo-krytycznej, *Rekomendacje dla ML* dla źródeł z XVII w., *Rekomendacje dla Akt Państwa Rosyjskiego* oraz ML 5, ML 28, ML 131 i *Akta zjazdów*. Należy przy tym zauważyć, że dla litery „а” ML 28 zastosowało szczególne rozwiązanie – oddawanie jej jako „я” z kropką nad literą, tj. „я̣”.

Bardziej skomplikowane są przypadki użycia liter „ѣ” i „ѧ”. Jeśli chodzi o tę pierwszą, jej zachowanie przewidują *Rekomendacje dla ML* w przypadku ksiąg z I poł. XVI w. i (ze wskazanym wyżej zastrzeżeniem) w kopiach z końca XVI w., *Zasady ZSRR*, ale jedynie dla północnych dialektów języka rosyjskiego, *Rekomendacje dla Akt Państwa Rosyjskiego*, metoda dyplomatyczna w *Zasadach oddawania tekstu*, *Zasady dla źródeł ukraińskich* oraz *Instrukcje sejmikowe*. Zamiana tej litery na „e” jest zalecana w *Rekomendacjach dla ML* dla źródeł z końca XVI w., jeśli nie odpowiada ona fonetyce, oraz dla źródeł z XVII w., a także w *Zasadach ZSRR* poza przypadkiem północnych dialektów języka rosyjskiego i stosowana w ML 5 i ML 28. Natomiast przykłady podane w opisie metody naukowo-krytycznej *Zasad oddawania tekstu* wskazują, że dla wydania w języku ukraińskim oddawana jest ona jako „i”, a dla wydania w języku rosyjskim jako „e”.

Zachowanie litery „e” postulują metoda dyplomatyczna w *Zasadach oddawania tekstu*, *Zasady na Białorusi*, *Instrukcje sejmikowe*, *Rekomendacje dla ML* w przypadku ksiąg z I poł. XVI w. i (ze wskazanym zastrzeżeniem) w kopiach z końca XVI w. Jak można wnioskować z uwag poczynionych przy opisywaniu zasad metody dyplomatyczno-krytycznej w *Zasadach dla źródeł ukraińskich*, litera „e” powinna zostać zachowana w tych przypadkach, gdy istnieje ścisłe rozróżnienie pomiędzy funkcjami (fonetycznymi?), jakie pełnią litery „e” i „ѧ”. Z kolei przy użyciu metody krytyczno-dyplomatycznej *Zasady dla źródeł ukraińskich* przewidują zachowanie „e” na początku słowa (z określonymi wyjątkami) i po samogłosce.

W innych instrukcjach wydawniczych i edycjach spotykamy natomiast zasadę zamiany litery „ѧ”. Jej najczęściej spotykanym ekwiwalentem jest litera „e”. Takie rozwiązanie stosują *Rekomendacje dla ML* dla kopii z XVI w. (ze wskazanym zastrzeżeniem) i dla ksiąg z XVII w., *Rekomendacje dla Akt Państwa Rosyjskiego*, metoda krytyczno-dyplomatyczna w *Zasadach dla źródeł ukraińskich* (w środku słowa po spółgłosce), ML 5, ML 131 i *Akta zjazdów*. W przypadku metody naukowo-krytycznej w wymienionych przez *Zasady oddawania tekstu* przykładach zastosowano zamianę litery „ѧ” na „i” lub „и” dla wydań w języku ukraińskim oraz na „e”, „и” lub „ѣ” dla wydań w języku rosyjskim. Z kolei ML 28 zaproponowało jeszcze inne rozwiązanie: zamianę tej litery na „ѧ”.

Zachowanie litery „oy/ѣ” przewidziano w *Zasadach dla źródeł ukraińskich* i *Zasadach na Białorusi* oraz zastosowano w *Instrukcjach sejmikowych*. Natomiast w ML 28 i *Aktach zjazdów* zamieniono ją na „y”. Jeszcze inne rozwiązanie zaproponowano w *Rekomendacjach dla Akt Państwa Rosyjskiego*: zachowanie litery (digrafu) „oy”, ale zamianę litery „ѣ” na „y”.

Niewiele kontrowersji budzi zagadnienie oddawania digrafu „kr”, stosowanego na oznaczenie wybuchowego [g]. Jego zachowanie w edycji przewidują

Rekomendacje dla ML dla źródeł do końca XVI w. (odnośnie do źródeł z XVII w. kwestię tę pominięto milczeniem), metoda dyplomatyczna w *Zasadach oddawania tekstu* i *Zasady na Białorusi*. Stosują się do tej praktyki wydawcy wszystkich analizowanych publikacji: ML 5, ML 28, ML 131, *Akt zjazdów* i *Instrukcji sejmikowych*. Jedynie metoda naukowo-krytyczna w *Zasadach oddawania tekstu* przewiduje zamianę digrafu „kr” zgodnie ze współczesną ortografią – dla języka ukraińskiego jako „r”, a dla języka rosyjskiego jako „r”. O rozwiązaniu tej kwestii nie wspomniano natomiast w *Rekomendacjach dla Akt Państwa Rosyjskiego*. Ich autor przyjął zasadę zachowania w tekście „tylko litery „ѣ” i digrafu „oy”” oraz zamiany wszystkich innych na litery współczesnego alfabetu. *A contrario* można byłoby zatem wnioskować, że digraf „kr” powinien być zamieniony na literę „r”, ale podobnej zamiany brak w przytoczonych w *Rekomendacjach dla Akt Państwa Rosyjskiego* przykładach. Być może ze względu na specyfikę wydawanych akt problem ten po prostu nie został podjęty.

Kwestią rozmaicie rozwiązywaną jest natomiast sposób oddawania wyniesionego nad rząd znaku „’”, używanego w miejscu, w którym w analogicznych słowach we współczesnych językach wschodniosłowiańskich używane jest „и”, „й”, „і” lub „ї”. W wielu publikacjach (w tym niektórych analizowanych w ramach niniejszego artykułu) znak ten nazywany jest (jak się wydaje, błędnie) pajerkim³². Metoda dyplomatyczna w *Zasadach oddawania tekstu* przewiduje „zachowanie istniejących pajerków, ponieważ ich znaczenie dźwiękowe jest niejednoznaczne” i oddawanie go w postaci, którą można chyba uznać za pionową tyldę (kod Unicode: U+033E), czyli „’”.

Inne rekomendacje i zasady przewidują oddawanie tego znaku w postaci litery wstawionej w rząd, jednak zastosowane rozwiązania bywają różne. *Rekomendacje dla ML* dla źródeł do końca XVI w. zalecają oddawanie go jako „й”. Co ciekawe, w tym przypadku nie wspomniano o zaznaczeniu tej litery kursywą, mimo że *Rekomendacje dla ML* zalecają zaznaczanie w ten sposób liter wyniesionych nad rząd. Również w przytoczonych w *Rekomendacjach dla ML* przykładach nie zaznaczono tej litery kursywą. W *Zasadach na Białorusi* nie wskazano wprost rozwiązania tego problemu, ale z zasady niestosowania litery „й” oraz jednego z przykładów wstawiania w linię wyniesionych liter („каменецкии”), można wnioskować, że znak ten powinien być oddawany jako

³² Odnośnie do dyskusji na temat znaczenia tego znaku por. *Введение*, [w:] *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 224 (1522–1530): 4-oji Teismų būtų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, par. S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt., Vilnius 1997, s. CXLIII; Т. Тимченко, А. Лифшиц, *К вопросу об издании Литовской Метрики*, „Новости Литовской Метрики” 2002, т. 6, с. 45; А.І. Дзярновіч, *Да партрэту літары «й» у Метрыцы ВКЛ*, [w:] *Актуальныя пытанні вывучэння і выдання Метрыкі Вялікага княства Літоўскага. Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі (Мінск, 11-12 лістапада 2003 г.)*, Мінск 2005, s. 22-35.

„u” (tj. litera „и” zaznaczona kursywą). Podobna sytuacja występuje w *Rekomendacjach dla Akt Państwa Rosyjskiego*, gdzie również przytoczono zasadę niestosowania litery „й”, a z podanych przykładów można wywnioskować, że znak ten powinien zostać oddany przy pomocy litery „и” – nie jest natomiast jasne, czy zaznaczonej kursywą, czy nie.

Odnosnie do rozwiązania tej kwestii przy zastosowaniu metody naukowo-krytycznej z *Zasad oddawania tekstu* możemy jedynie wnioskować z przewidzianych w niej ogólnych zasad oddawania nieistniejących liter. Zgodnie z nimi w tym celu powinno się stosować litery współczesnego alfabetu języka wydania odpowiednio do ich współczesnego sposobu zapisu w tym języku, wstawiane w linię i nie zaznaczane. Z przykładu z Dodatku 2 do *Zasad oddawania tekstu* wynika, że omawiany znak został oddany jako „й”. *Rekomendacje dla ML* dla źródeł z XVII w. również nie określiły wprost, w jaki sposób oddać ów znak. Sformułowano w nich jedynie ogólną zasadę o dopuszczalności stosowania „й”. Trudno więc powiedzieć, czy zgodnie z nimi dla źródeł z XVII w. wydawca powinien użyć „и” czy „й” (bez kursywy, zgodnie z zasadą niezaznaczania kursywą wyniesionych liter). *Zasady dla źródeł ukraińskich* nie podają rozwiązania tego problemu przy zastosowaniu metody dyplomatyczno-krytycznej, zaś przy użyciu metody krytyczno-dyplomatycznej zalecają oddawanie tego znaku przy użyciu liter „и”, „і” lub „й”, w zależności od wymowy.

W różny sposób zagadnienie to rozwiązują wydawcy. W ML 5 i drugim tomie *Akt zjazdów* znak ten oddano przy pomocy litery „u”, a w ML 28, ML 131 i pierwszym tomie *Akt zjazdów* – litery „й”. Różne rozwiązania stosowano przy wydawaniu poszczególnych dokumentów spośród *Instrukcji sejmikowych*. Przy wydaniu instrukcji grodzieńskiej z 1571 r. do oddania omawianego znaku użyto litery „u”. W przypadku uchwały sejmiku brasławskiego zasadniczo stosowano znak przypominający pionową tyldę, tj. „’”, ale z nieokreślonych przez wydawcę przyczyn w niektórych miejscach użyto w tym celu litery „й” (jak: „кождый”, „грошей”³³). Jeszcze inne rozwiązanie zastosowano w przypadku instrukcji nowogródzkiej z 1587 r., gdzie użyto zarówno znaku przypominającego pionową tyldę, jak i znaku przypominającego „z” (tj. łacińskiej litery „z” w indeksie górnym), „w zależności od formy napisania go w rękopisie”³⁴.

33 А. Радаман, *Соймікавая ухвала шляхты Браслаўскага павета 1600...*, s. 86.

34 Idem, *Інструкцыя соймака Новагародскага павета 1587...*, s. 164.

Wnioski

Podsumowując, należy zauważyć, że w rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej teorii edytorstwa brak powszechnie przyjętych założeń teoretycznych przy publikacji źródeł cyrylickich z okresu wczesnonowożytnego. Założenia te wahają się od radykalnych propozycji oddawania tekstu źródła w postaci jak najbliższej grafice i ortografii oryginału do propozycji jego ograniczonej modernizacji. Do pierwszej grupy można zaliczyć założenia metody dyplomatycznej *Zasad oddawania tekstu* i metody dyplomatyczno-krytycznej *Zasad dla źródeł ukraińskich*. Do drugiej – zasady przewidziane przez *Rekomendacje dla ML* dla źródeł z XVII w. oraz założenia metody naukowo-krytycznej *Zasad ZSRR*. Skomplikowane wydają się założenia *Zasad dla źródeł ukraińskich*, szczególnie jeśli chodzi o wybór przez wydawcę zalecanego przez tę pozycję modelu edycji. Najbardziej rozbudowane, jeśli chodzi o praktyczne rozwiązania niektórych (choć nie wszystkich) kwestii wydawniczych, są natomiast *Zasady na Białorusi*.

Z analizy wybranych publikacji źródłowych wynika jednak, że większość wydawców ma tendencję do niestosowania radykalnych rozwiązań, takich jak te przewidziane przez metodę dyplomatyczną *Zasad oddawania tekstu* i metodę dyplomatyczno-krytyczną *Zasad dla źródeł ukraińskich*, i dokonuje bardziej lub mniej ograniczonej modernizacji tekstu. Wyjątkiem od tej tendencji są niektóre spośród wydanych przez A. Radamana *Instrukcji sejmikowych*.

W zakresie sposobu oddawania liter, które wyszły z użycia, najmniej kontrowersji wywołuje zagadnienie oddawania digrafu „kr”, zamianę którego zgodnie ze współczesną ortografią przewiduje jedynie metoda naukowo-krytyczna *Zasad oddawania tekstu*. Odnośnie części liter, jak „w”, „ж”, „а”, „ѣ”, „ѧ” i „oy/8” teoria i praktyka, z niewielkimi wyjątkami, postulują zazwyczaj dwa rozwiązania: zachowanie tych liter w tekście źródła lub zamianę ich na odpowiedniki współczesnego alfabetu cyrylickiego. Największą różnorodnością cechują się natomiast rozwiązania dotyczące oddawania liter „Ѣ” i „Ѥ” oraz znaku „’”. W ich przypadku rozwiązań proponowanych przez teorię i praktykę bywa więcej: oprócz ich zachowywania lub oddawania jako odpowiednio „e”, „e” oraz „и” lub „ѣ”, niektórzy z autorów i wydawców proponują oddawać daną literę przy użyciu jednej z kilku innych, przy czym rozstrzygnięcie tego wyboru powinno być dokonywane według zasad, które czasami wydają się nie do końca przejrzyste. Pojawiają się również rozwiązania polegające na wprowadzeniu nowych, niespotykanych w tekstach z epoki liter, jak liter z kropką lub jeszcze innych znaków graficznych.

Na zakończenie wypada również przedstawić rozwiązania, które przyjął nasz zespół w trakcie pracy nad wydaniem akt sejmikowych województwa wileńskiego z lat 1566–1655.

Ze względu na to, że w ramach przygotowywanej publikacji źródłowej sąsiadują ze sobą akta w języku polskim i ruskim, podjęliśmy próbę ustalenia zasad wydawniczych tak, by pogodzić ze sobą dwa sprzeczne cele: jednocześnie uwzględnić specyfikę tekstów w obu językach oraz w miarę możliwości ujednoczyć zasady wydawnicze. Wydało nam się to tym bardziej celowe, że edycje akt sejmikowych mają wszak długą tradycję i za zasadne uznaliśmy trzymanie się przyjętego w praktyce modelu ich wydawania. W związku z tym zdecydowaliśmy, że finalna propozycja naszego zespołu będzie kompromisem i wypadkową obu wskazanych tendencji. Zdawaliśmy sobie przy tym sprawę, że dokładna unifikacja zasad wydawniczych dla źródeł polskich i cyrylickich nie jest możliwa. Jednocześnie jednak naszym założeniem było konsekwentne stosowanie określonych przez nas zasad³⁵.

Podstawą wydania dokumentów w języku polskim stała się dla nas *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do poł. XIX w.* K. Lepszego, choć z pewnymi modyfikacjami. Podstawowym przyjętym przez nas założeniem była w tym przypadku ograniczona modernizacja tekstu źródła. Dlatego też uznaliśmy, że oddawanie tekstu źródeł cyrylickich wraz ze wszystkimi charakterystycznymi cechami grafiki i ortografii oryginału wprowadzałoby dysonans względem sposobu wydania źródeł polskich. Z drugiej jednak strony, częściowo uznaliśmy za zasadne racje przemawiające za dokładnym oddawaniem oryginalnego tekstu dokumentu. Nie chcieliśmy też tworzyć własnego, siłą rzeczy arbitralnego sposobu daleko idącej modernizacji tekstu, staraliśmy się zatem w przypadku każdego z zagadnień decydować o sposobie jego rozstrzygnięcia z uwzględnieniem i wyważeniem tych racji, wybierając te spośród proponowanych w teorii i stosowanych w praktyce rozwiązań, które w danym przypadku najlepiej zgadzały się z naszymi założeniami.

Przyjęto zatem ogólną zasadę oddawania tekstu źródła w sposób dokładny, ale z pewnymi istotnymi ograniczeniami. Tekst został podzielony na wyrazy oraz, zgodnie z logiką wypowiedzi, na zdania i akapity. Spotykane w tekście skróty zostały rozszyfrowane, opuszczone litery zostały wstawione w nawiasie zwykłym, litery wyniesione ponad linię zostały wstawione w linii i oddane kursywą. Nie zaznaczano tytułów, czyli znaków diakrytycznych stosowanych przy zapisie liczb i skrótów, ani ich braku.

Kierując się wskazanymi wyżej założeniami, w zakresie sposobu oddawania stosowanych w tekście źródła liter, które we współczesnych językach wschodniosłowiańskich wyszły z użytku, uznano za stosowne oddawanie ich przy pomocy liter używanych współcześnie, tj. litery „e” oraz „ѣ” jako „e”; „ж” i „ѣ” jako „y”, „л” i „и” jako „я”; „ω” jako „o”. Zgodnie z oryginałem oddawano

³⁵ Na niekonsekwencję stosowania przez wydawców przyjętych przez siebie zasad wskazywali np. w odniesieniu do ksiąg *Метрики Литовской*: Т. Тимченко, А. Лифшиц, op. cit., s. 33.

natomiast zastosowanie dwuznaku „кг”, mającego oddawać w piśmie wybuchowe [g]. Używany w rękopisie znak „’” stosowany w miejscu, w którym we współczesnych językach wschodniosłowiańskich używane jest „й” lub „и”, oddawano w publikacji konsekwentnie jako „и”, zgadzając się z założeniami niewprowadzania do tekstu znaków obcych systemowi grafiki oryginału oraz oddawania nie fonetycznego, a graficznego znaczenia danej litery – w tym przypadku jako wyniesionego „и”.

Wypada wyrazić nadzieję, że przeprowadzona analiza przysłuży się kolejnym wydawcom źródeł cyrylickich, a wyciągnięte z niej wnioski i założenia przyjęte przy wydawaniu akt sejmikowych województwa wileńskiego staną się materiałem porównawczym, który pobudzi do dyskusji środowisko edytorskie.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733-1795*, wyd. M. Jusupović, Warszawa 2019.
- Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, opr. H. Lulewicz, t. 1: *Okresy bezkrólewí*, Warszawa 2006; t. 2: *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI–XVII wiek*, Warszawa 2009.
- Dyaryusze sejmowe r. 1597, w dodatkach akta sejmikowe i inne odnoszące się do tego sejm*, wyd. E. Barwiński, [w:] *Scriptores rerum Polonicarum*, t. 20, Kraków 1907.
- Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, opr. K. Lepszy, Wrocław 1953.
- Lietuvos Didžiosios Kunigaištystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, par. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015.
- Lietuvos Metrika (1569–1571): viešuju reikalų knyga 10*, par. L. Anužytė, A. Baliulis, Vilnius 2001.
- Lietuvos Metrika Knyga nr 531 (1567–1569): viešuju reikalų knyga 9*, par. L. Anužyte, A. Baliulis, Vilnius 2001.
- Lietuvos Metrika. Knyga nr 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5*, par. E. Banionis, Vilnius 1993.
- Lulewicz H., *Najstarsza znana instrukcja sejmikowa z Wielkiego Księstwa Litewskiego. Sejmik wileński przed sejmem warszawskim 1570 roku*, [w:] *Studia historyczno-prawne. Prace dedykowane profesorowi Janowi Sereďyce w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, Opole 2004.
- Metryka Litewska. Księga wpisów nr 131*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2001.
- Sahanovič H., *Vilniaus seimelio instrukcija pasiuntiniams į 1619 metų abiejų tautų respublikos seimą*, „Lietuvos istorijos metraštis” 2008, 1, Vilnius 2009.
- Wiadomości do dziejów polskich z Archiwum Prowincji Szląskiej*, wyd. A. Mosbach, Wrocław 1860.

- Акты Виленской археографической комиссии*, т. 1: *Акты Гродненского земского суда*, Вильно 1865; т. 2: *Акты Брестского земского суда*, Вильно 1867; т. 3: *Акты Брестского городского суда*, Вильно 1870; т. 4: *Акты Брестского городского суда*, Вильно 1870; т. 7: *Акты Гродненского городского суда*, Вильно 1874; т. 7: *Акты Виленского городского суда*, Вильно 1875; т. 21: *Акты Гродненского земского суда*, Вильно 1894; т. 34: *Акты относящиеся ко времени войны за Малороссию*, Вильно 1909 // *Akty Vilenskoj arheografičeskoj komissii*, t. 1: *Akty Grodnenskogo zemskogo suda*, Vil'no 1865; t. 2: *Akty Brestskogo zemskogo suda*, Vil'no 1867; t. 3: *Akty Brestskogo gorodskogo suda*, Vil'no 1870; t. 4: *Akty Brestskogo gorodskogo suda*, Vil'no 1870; t. 7: *Akty Grodnenskogo gorodskogo suda*, Vil'no 1874; t. 7: *Akty Vilenskogo gorodskogo suda*, Vil'no 1875; t. 21: *Akty Grodnenskogo zemskogo suda*, Vil'no 1894; t. 34: *Akty odnosâšiesâ ko vremeni vojny za Malorossiiu*, Vil'no 1909.
- Анішчанка Я.К., *Збор твораў у 6 т.*, т. 5: *Абывацелі правінцыі: Інструкцыі шляхецкіх сеймікаў беларускіх земляў ВКЛ (Літоўская правінцыя)*. Зб. дакум., выд. Я.К. Анішчанка, Мінск 2009 // *Aniščanka Ā.K., Zbor tvoraŭ ū 6 t.*, т. 5: *Abyvaceli pravincyi: Instrukcyi šlahieckih sejmikaŭ belaruskich zemlâŭ VKL (Litoŭskaâ pravincyâ)*. Zb. dakum., vyd. Ā.K. Aniščanka, Minsk 2009.
- Галубовіч В., «*Пры складанні ніжэйшага паклону*»: *невядомая інструкцыя полацкай шляхты на сойм Рэчы Паспалітай 1639 г.*, „Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А: Гуманитарные науки. Исторические науки” 2020, nr 1 // Galubovič V., «*Pry skladanni nižejšaga pakloni*»: *nevâdamaâ instrukcyâ polackaj šlahty na sojm Rëcy Rëcy Paspalıtaj 1639 g.*, „Vestnik Polockogo gosudarstvennogo universiteta. Seria A: Gumanitarnye nauki. Istoričeskie nauki” 2020, nr 1.
- Галубовіч В., Радаман А., *Інструкцыя полацкай шляхты на сойм 1608 [1609] г.*, „Commentarii Polocenses historici” (= „Полацкія гістарычныя запіскі”) 2006, т. 3 // Galubovič V., Radaman A., *Instrukcyâ polackaj šlahty na sojm 1608 [1609] g.*, „Commentarii Polocenses historici” (= „Polackiâ gıstaryčnyâ zapıski”) 2006, т. 3.
- Каштанов С.М., *Методические рекомендации по изданию «Актов Русского государства»*, [w:] Idem, *Актовая археография* // Kaštanov S.M., *Metodičeskie rekomendacii poızdaniŭ «Aktov Russkogo gosudarstva»*, [w:] Idem, *Aktovaâ arheografiâ*.
- Лаппо И.И., *Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский повет и его сеймик*, Юрьев 1911 // Lappo I.I., *Velikoe knâžestvo Litovskoe vo vtoroj polovine XVI stoletia. Litovsko-russkij povet i ego sejmik*, Ūr'ev 1911.
- Любавский М.К., *Литовско-русский Сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешней жизнью государства. Приложения*, Москва 1901 // Lûbavskij M.K., *Litovsko-russkij Sejm. Opyt po istorii učeždeniâ v svâzi s vnutrennim stroem i vnešnej žizn' ū gosudarstva. Priloženiâ*, Mockva 1901.

- Метадычныя рэкамендацыі на публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII–XVIII стст., перыяд Вялікага княства Літоўскага), аўт.-склад. А.І. Груша, Мінск 2003 // Metadyčnyâ rëkamendacyi pa publi-kacyi rukapisnyh aktavyh kiryličnyh krynic u Belarusi (XIII–XVIII stst., peryâd Vâlikaga knâstva Litoŭskaga), aŭt.-sklad. A.Ī. Gruša, Minsk 2003.*
- Методические рекомендации по изданию и описанию материалов Литовской метрики, сост. А. Л. Хорошкевич, С. М. Каштанов, Москва – Вильнюс 1985 // Metodičeskie rekomendacii po izdaniû i opisaniû materialov Litovskoj metriki, sost. A. L. Horoškevič, S. M. Kaštanov, Moskva – Vil' nûs 1985.*
- Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 28 (1522–1552). Кніга запісаў 28 (Копія канца XVI ст.), падр. В. Мянжынскі, У. Свяжынскі, Менск 2000 // Metryka Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga. Kniga 28 (1522–1552). Kniga zapisaŭ 28 (Kopiâ kanca XVI st.), падр. V. Mânžynski, U.Svâžynski, Mensk 2000.*
- Німчук В., Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковно-слов'янською мовою української редакції. Проект, Київ 1995 // Nimčuk V., Pravila vidannâ pam'âtok, pisanih ukraïns'koŭ movoŭ ta cerkovno-slovâns'koŭ movoŭ ukraïns'koŭ redakciji. Proekt, Kiïv 1995.*
- Правила издания исторических документов в СССР, 2-е издание, Москва 1990 // Pravila izdaniâ istoričeskih dokumentov v SSSR, 2-e izdanie, Moskva 1990.*
- Радаман А., Інструкцыя Новагародскага сойма паслам на варшаўскі вальны сойм 1598 г., „Сацыяльна-эканамічныя і прававыя даследаванні” 2005, nr 2 // Radaman A., Īnstrukcyâ Novagarodskaga sojmika paslam na varšauški val'ny sojm 1598 g., „Sacyâl' na-ëkanamičnyâ i pravavyâ dasledavanni” 2005, nr 2.*
- Радаман А., Інструкцыя слонімскага перадсоймавага сойма, які адбыўся ў Слоніме 11 снежня 1602 г., соймавым паслам на кракаўскі вальны сойм Рэчы Паспалітай 1603 г., [w:] Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура, cz. 1, Мінск 2017 // Radaman A., Īnstrukcyâ slonimskaga peradsojmavaga sojmika, âki adbyŭsâ ŭ Slonime 11 snežnâ 1602 g., sojmovym paslam na krakaŭski val'ny sojm Rëčypaspalitaj 1603 g., [w:] Vâlikae Knâstva Litoŭskae: palityka, ëkanomika, kul'tura, cz. 1, Minsk 2017.*
- Радаман А., Інструкцыя сойма Новагародскага павета паслам на элекійны сойм 1587 г., „Беларускі гістарычны агляд” 2003, t. 10, nr 1-2 (18-19) // Radaman A., Īnstrukcyâ Sojmika Novagarodskaga paveta paslam na ëlekijny sojm 1587 g., „Belaruski гіstaryčny aglâd” 2003, t. 10, nr 1-2(18-19)..*
- Радаман А., Інструкцыя шляхты Гарадзенскага павета паслам на Варшаўскі сойм 1572 г. з агульнаваяводскага сойма Трокскага ваяводства, які адбыўся ў Самілішках 9 снежня 1571 г., [w:] Гарадзенскі палімпсест. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё, XV–XX ст., рэд. А. Смаленчук, Н. Сліж, Гародня 2009 // Radaman A., Īnstrukcyâ Šlâhty Garadzenskaga paveta paslam na Varšauški sojm 1572 g. z agul'navaâvodskaga sojmika Trokskaga vaâvodstva, âki adbyŭsâ ŭ Samiliškah 9 snežnâ 1571 g., [w:] Garadzenski palimpsest. Dzâržaiŭnyâ ŭstanovy i palityčnae žyccë, XV–XX st., rëd.A. Smalenčuk, N. Sliž, Garodnâ 2009.*

- Радаман А., *Соймікавая ухвала шляхты Браслаўскага паведа ад 19 снежня 1600 г. у кантэксце вайны Рэчы Паспалітай абодвух народаў са Швецыяй (1600–1629)*, [w:] *Браслаўскіячытанні. Матырыялы VI-йнавукова-краязнаўчай канферэнцыі, прысвечанай 150-й гадавіне з дня нараджэння браслаўскага лекара Станіслава Нарбута (1853–1926)*, 7-8 мая 2003 г., Браслаў 2003 // Radaman A., *Sojmikavaâ uhvala šlâhty Braslaŭskaga paveta ad 19 snežnâ 1600 g. u kantèksce vajny Rëcy Paspalıtaj abodvuh narodaŭ sa Švecyâj (1600–1629)*, [w:] *Braslaŭskiâ čytannî. Matyryâly VI-j navukova-kraâznajčaj kanferèncyi, prysvečanaj 150-j gadavîne z dnâ naradzènnâ braslaŭskaga lekara Stanislava Narbuta (1853–1926)*, 7-8 maâ 2003 g., Braslaŭ 2003.
- Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией*, т. 30, Юрьев 1914 // *Russkaâ istoričeskaâ biblioteka, izdavaemaâ Arheografičeskoj komissiej*, т. 30, Ёr'ev 1914.
- Сагановіч Г., *Інструкцыя паслам Ашмянскага паведа на канвакацыйны сойм 1632 г.*, „Беларускі гістарычны агляд“, 2007, т. 14, з. 1-2, с. 207-219 // Saganovič G., *Інструкыâ paslam Ašmânskaga paveta na kanvakacyjny sojm 1632 g.*, „Belaruski гістарычны агляд“, 2007, т. 14, з. 1-2, с. 207-219.
- Страшко В., *Правила передачі тексту кириличних документів XVI–XVIII ст. дипломатичним і популярним методами та рекомендації для застосування цих правил у виданнях наукового і науково-популярного типів (Проект)*, Київ 1992 // Straško V., *Pravila predačî tekstu kiriličnih dokumentiv XVI–XVIII st. diplomatičnim i populârnim metodami ta rekomendacii dlâ zastosuvannâ cih pravil u vidannâh naukovogo i naukovopopulârnogo tipiv (Proekt)*, Kiïv1992.

Opracowania

- Łopatecki K., *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, т. 14, з. 2.
- Амброзяк Т., *Первая публикация сеймиковых документов Великого княжества Литовского*, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana” 2021, nr 1 // Ambrozâk T., *Pervaâ publikaciâ sejmikovyh Dokumentov Velikogo knâžestva Litovskogo*, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana” 2021, nr 1.
- Бычкова М.Е., Хоруженко О.М., *Современные принципы издания кириллических документов Литовской метрики*, „Труды Института российской истории” 2009, вып. 8 // Byčkova M.E., Horuženko O.M., *Sovremennye principy izdaniâ kirilličeskih dokumentov Litovskoj metriki*, „Trudy Instituta rossijskoj istorii” 2009, вып. 8.
- Введение*, [w:] *Lietuvos Metrika. Knyga nr 224 (1522–1530): 4-oji Teismų būtų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, par. S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt., Vilnius 1997 // *Vvedenie*, [w:] *Lietuvos Metrika. Knyga nr 224 (1522–1530): 4-oji Teismų būtų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, par. S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt., Vilnius 1997.
- Дзярновіч А.І., *Да партрэту літары «й» у Метрыцы ВКЛ*, [w:] *Актуальныя пытанні вывучэння і выдання Метрыкі Вялікага княства Літоўскага*.

Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі (Мінск, 11–12 лістапада 2003 г.), Мінск 2005 // Dzárnovič A.I., Da partrètu litaru «j» u Metrycy VKL, [w:] Aktual'nyâ pytannì vuvučènnâ i vydannâ Metryki Vâlikaga knâstva Litoŭskaga. Matèryály mižnarodnaj navukova-praktyčnaj kanferèncyi (Minsk, 11-12 listapada 2003 g.), Minsk 2005.

Каштанов С.М., *Актовая археография*, Москва 1998 // Kaštanov С.М., *Aktovâ arheografiâ*, Moskva 1998.

Таирова-Яковлева Т.Г., *Современное состояние украинской археологии (публикации источников раннего нового времени)*, „Вестник СПбГУ” 2014, Сер. 2, Вып. 4 // Tairova-Åkovleva T.G., *Sovremennoe sostoânie ukraïnskoj arheologii (publikacii istočnikov rannego novogo vremeni)*, „Vestnik SPBGU” 2014, Ser. 2, Vyp. 4.

Тимченко Т., Лифшиц А., *К вопросу об издании Литовской Метрики*, „Новости Литовской Метрики” 2002 // Timčenko T., Liščic A., *K voprosu ob Izdanii Litovskoj Metriki*, „Novosti Litovskoj Metriki” 2002.

STRESZCZENIE

Jak wydawać cyrylickie akta sejmikowe? Analiza rosyjskich, ukraińskich i białoruskich współczesnych zasad wydawniczych oraz wybranej praktyki edytorskiej. Część I

W artykule poddano analizie współczesne instrukcje wydawnicze i rekomendacje metodyczne dla publikacji źródeł cyrylickich sformułowane w edytorstwie rosyjskim, białoruskim i ukraińskim, oraz wybrane publikacje źródłowe dokumentów cyrylickich z terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego z XVI–XVII w. Wskazane pozycje zostaną przeanalizowane pod kątem ogólnych założeń oddawania tekstu publikowanego źródła oraz konkretnych rozwiązań dotyczących sposobu oddawania w tekście edycji liter wykorzystywanych w oryginalnym dokumencie. Jak wynika z przeprowadzonej analizy, w rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej teorii edytorstwa brak powszechnie przyjętych założeń teoretycznych przy publikacji źródeł cyrylickich z okresu wczesnonowożytnego. Założenia te wahają się od radykalnych propozycji oddawania tekstu źródła w postaci jak najbliższej grafiki i ortografii oryginału do propozycji jego ograniczonej modernizacji. Założenia niektórych z rozpatrywanych rekomendacji mają ponadto skomplikowany i nie zawsze przejrzysty charakter. Większość wydawców analizowanych edycji nie stosuje rozwiązań polegających na ścisłym oddawaniu grafiki i ortografii tekstu, dokonując jego bardziej lub mniej ograniczonej modernizacji, choć od tej reguły spotykane są wyjątki. W zakresie sposobu oddawania liter, które wyszły z użycia, można dostrzec istnienie trzech grup zagadnień: takich, które przez większość teorii i praktyki są rozwiązywane w jednolity sposób (jak kwestia oddawania w tekście digrafu „kr”), takich, dla których zasadniczo spotykane są dwa rozwiązania: oddawanie danej litery lub zamiana jej na odpowiednik ze współczesnego alfabetu cyrylickiego oraz takie, które cechują się szerokim

wachlarzem możliwych i spotykanych rozwiązań. Do ostatniej grupy należą kwestie oddawania w tekście liter „Ѣ” i „ѣ” oraz znaku „’”. Przeprowadzona analiza pozwoliła sformułować wydawcom własne rozwiązania, które są wypadkową dwóch tendencji: uwzględnienia w jednej edycji specyfiki tekstów w językach polskim i ruskim oraz jednoczesnego ujednoczenia zasad wydawniczych. Rozwiązania te przedstawiono w postaci propozycji dla wydawców kolejnych analogicznych edycji źródłowych. W zakresie sposobu oddawania stosowanych w tekście źródła liter, które we współczesnych językach wschodniosłowiańskich wyszły z użytku zaproponowano oddawanie ich przy pomocy liter używanych współcześnie, pozostawienie w edycji dwuznaku „kr” oraz konsekwentne oddawanie znaku „’” jako „u”.

SUMMARY

How to Publish Cyrillic Sejmik Records? Analysis of Russian, Ukrainian and Belarusian Modern Publishing Principles and Selected Editorial Practice.

Part I

The article analyzes contemporary publishing instructions and methodological recommendations for the publication of Cyrillic sources formulated in Russian, Belarusian and Ukrainian editing, as well as selected source publications of Cyrillic documents from the territory of the Grand Duchy of Lithuania from the 16th-17th centuries. The indicated publications will be analyzed from the point of view of the general assumptions of rendering the text of the published source, as well as specific solutions on how to render in the text of the edition the letters used in the original document. As the analysis shows, Russian, Ukrainian and Belarusian editorial theory lacks universally accepted theoretical assumptions when publishing Cyrillic sources from the early modern period. These assumptions range from radical proposals to render the text of the source as close as possible to the graphics and orthography of the original to proposals for its limited modernization. Moreover, the assumptions of some of the recommendations under consideration are complex and not always transparent. Most of the publishers of the analyzed editions do not apply the solution of strict rendering of the graphics and orthography of the text, making its more or less limited modernization, although exceptions to this rule are encountered. In terms of the way of rendering letters that have fallen out of use, one can see the existence of three groups of issues: those that by most of the theory and practice are resolved in a uniform way (such as the issue of rendering the digraph “kr” in the text), those for which, as a rule, two solutions are encountered: rendering a given letter or replacing it with an equivalent from the modern Cyrillic alphabet, and those that are characterized by a wide range of possible and encountered solutions. To the last group belong the issues of rendering the letters “Ѣ” and “ѣ” and the character “’” in the text. The analysis carried out allowed the publishers to formulate their own solutions, which are the resultant of two tendencies: to take into account in

one edition the peculiarities of the texts in two languages, and at the same time to unify the publishing rules. These solutions are presented in the form of proposals for publishers of subsequent analogous source editions. With regard to the way of rendering the letters used in the source text, which have fallen out of use in modern East Slavic languages, it has been proposed to render them using the letters used today, to leave the digraph “κγ” in the edition, and to consistently render the sign “’” as “’”.

Andrzej Rachuba

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla
Polskiej Akademii Nauk
e-mail: andrzejrachuba@wp.pl

ORCID: 0000-0003-2822-6960

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.12

Edycje akt sejmikowych z terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego

ABSTRAKT

Celem artykułu jest przedstawienie dotychczasowego stanu edycji akt sejmikowych z ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego od 1566 do 1794 r. Choć pierwsze wydanie drukiem litewskiej (wileńskiej) uchwały sejmikowej miało miejsce jeszcze w końcu XVIII w., to w przeciwieństwie do ziem Korony Polskiej historycy polscy w późniejszych wiekach w zasadzie mało się nimi interesowali. Stosunkowo dużo akt sejmikowych wydała w XIX w. Wileńska Archeograficzna Komisja, ale należy do tych edycji mieć nadzwyczajny krytycyzm, gdyż miała ona wyraźne zlecenie kształtowania obrazu Rzeczypospolitej (a zwłaszcza Wielkiego Księstwa Litewskiego) przez pryzmat wymagań politycznych i wyznaniowych. Dla polskich badaczy przeszłości ważne były zaś przede wszystkim ziemie polskie i sytuacji nie poprawiło odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 r. Chcę więc zaprezentować poglądy niektórych z owych historyków na potrzebę takich edycji (zwłaszcza na zjeździe historyków w Wilnie w 1935 r.), ich formę i dorobek edycyjny akt sejmikowych w wiekach XIX–XXI z podziałem na tomy *stricte* prezentujące takowe akta (wydawane przez wspomnianą Komisję Archeograficzną), na okazjonalne i przypadkowe ich edycje, na dorobek historiografii rosyjskiej, polskiej, litewskiej i białoruskiej. Jakie są widoczne już efekty istnego wybuchu edycji akt sejmikowych w ostatnim dziesięcioleciu i jakie perspektywy? W jakich ośrodkach naukowych podjęte zostały projekty edycyjne i jak wyglądają zespoły je realizujące?

The Editions of Regional Councils' Records From the Grand Duchy of Lithuania

ABSTRACT

The aim of the article is to present the current state of editing sejmiks' records from the lands of the Grand Duchy of Lithuania from 1566 to 1794. Although the first printed edition of Lithuanian (Vilnius) sejmiks' resolutions took place as late as the end of the 18th century, in contrast to the lands of the Polish Crown, Polish historians took little interest in them in later centuries. A relatively large number of sejmik records were published in the 19th century by Vilnius Archaeographical Commission, but one should be extremely critical of these editions, as it was clearly commissioned to shape the picture of the Commonwealth (and especially the Grand Duchy of Lithuania) through the prism of political and confessional requirements. For Polish scholars of the past, on the other hand, it was primarily the Polish lands that were important and the situation was not improved by Poland's regaining of independence in 1918. Therefore, I would like to present the views of some of these historians on the need for such editions (especially at the historians' congress in Vilnius in 1935), their form and the achievements of editing sejm records in the 19th – 21st centuries, divided into volumes strictly presenting such records (published by the above-mentioned Archaeographical Commission), occasional and incidental editions, and the achievements of Russian, Polish, Lithuanian and Byelorussian historiography. What are the already visible effects of the veritable explosion of editions of sejmik records in the last decade and what are the prospects? In which research centres have editing projects been undertaken and what are the teams carrying them out?

Słowa kluczowe: edycje, sejmiki, Wielkie Księstwo Litewskie, Litwa

Key words: the editions, regional councils, Grand Duchy of Lithuania, Lithuania

Wagę i znaczenie materiałów sejmikowych do dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej dostrzegano już w XIX w., a potrzebę ich publikacji postulowali tej klasy uczeni co Walerian Kalinka, Kazimierz Jarochoński, Ludwik Kubala, Franciszek Kluczycki, Adolf Pawiński, Władysław Konopczyński, Oswald Balzer, Stanisław Kutrzeba, Przemysław Dąbkowski, Stanisław Bodniak, Władysław Czapliński, Włodzimierz Dworzaczek i wielu innych, choć byli i tacy (np. Eugeniusz Barwiński), którzy sceptycznie oceniali możliwość pełnej realizacji takich planów. Efekty owych zamierzeń edytorskich nie są zresztą imponujące, zważywszy na fakt, iż zaczęto ich publikację (w Rosji

zresztą!) w 1861 r., choć w ostatnich latach sytuacja uległa zmianie, głównie dla obszaru Korony Polskiej¹.

Dla Wielkiego Księstwa Litewskiego sytuacja jest dużo gorsza, chociaż też już w XIX w. uczeni rosyjscy rozpoczęli, wybiórczo jednak, pod z góry przyjęte też założenia etniczno-religijne, publikację akt sejmikowych, nie w ramach jednak serii takowych edycji. Niemniej otrzymaliśmy w ten sposób wiele instrukcji sejmikowych. I tak w serii Aktów Wileńskiej Archeograficznej Komisji wydano kilkadziesiąt aktów sejmikowych powiatu brzeskiego (litewskiego)², ponad 20 uchwał sejmiku powiatu grodzieńskiego³, 8 postanowień sejmiku powiatu wileńskiego⁴, 7 powiatu pińskiego⁵, sporadycznie zaś powiatu starodubowskiego⁶, nowogródzkiego⁷, smoleńskiego⁸, brasławskiego⁹, lidzkiego¹⁰ i Księstwa Żmudzkiego¹¹. Ich znaczenie obniża jednak nie tylko fakt niezbyt dokładnego odczytu tekstów przez wydawców, stąd jest w nich dużo błędów, ale i to, iż większość wydanych tekstów zachowała się do dzisiaj w księgach grodzkich. Kilka aktów sejmikowych ze wschodnich ziem Litwy (powiaty orszański, połocki i witebski) wydano też na kartach cennej serii Istoriko-juridyczieskije materiały¹². Należy do tego dodać jeszcze teksty wydane przez rosyjskich historyków w ich monumentalnych, klasycznych już monografiach

¹ L. Łysiak, *W sprawie wydawnictw akt sejmikowych. Uwagi na tle analizy tomu II Akt sejmikowych województwa krakowskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1957, t. 9, z. 1; M. Zwierzykowski, *Wydawanie akt sejmikowych Rzeczypospolitej szlacheckiej – dorobek edytorski oraz refleksje nad klasyfikacją źródeł do dziejów osiemnastowiecznych sejmików*, „Wiek Oświecenia” 2011, nr 27, s. 26-31; K. Łopatecki, *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z. 2, s. 17-30.

² *Акты, издаваемые Археографическою комиссиею высочайше учрежденною въ Вльне*, t. 2: *Акты Брестскаго земскаго суда*, Вильна 1867; *Акты, издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею* (dalej: AWAK), t. 3: *Акты Брестскаго гродскаго суда*, Вильна 1870; t. 4: *Акты Брестскаго гродскаго суда*, Вильна 1870.

³ *Акты, издаваемые комиссиею высочайше учрежденною для разбора древнихъ актовъ въ Вльне*, t. 1: *Акты Гродненскаго земскаго суда*, Вильна 1865; AWAK, t. 7: *Акты Гродненскаго гродскаго суда*, Вильна 1874.

⁴ AWAK, t. 8: *Акты Виленскаго гродскаго суда*, Вильна 1875; t. 13: *Акты Главнаго Литовскаго трибунала*, Вильна 1886.

⁵ AWAK t. 4 i 34.

⁶ AWAK, t. 8 i 13.

⁷ AWAK, t. 13.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem, t. 34.

¹² *Историко-юридические материалы, извлеченные изъ актовыхъ книгъ губерніи Витебской и Могилевской*, t. 13, Витебск 1882, s. 387-389; t. 25, Витебск 1894, s. 386-387; t. 26, Витебск 1895, s. 292-300; t. 27, Витебск 1899, s. 280-285.

i artykułach – np. Iwana Łappę¹³, a także w innych edycjach źródłowych, np. Aktach Moskowskiego Gosudarstwa¹⁴. W sumie nie jest to mało, acz stanowią one ułamek procenta zachowanych aktów, nie mówiąc o wytworzonych, których ilości nie jesteśmy nawet w stanie szacunkowo określić. Trzeba však brać pod uwagę, iż zachowało się stosunkowo niewiele dokumentacji sejmikowej z terenów Wielkiego Księstwa ze względu na ogromne zniszczenia w zasobach ksiąg grodzkich, zwłaszcza dla XVI i XVII w. Stąd zapewne więcej dla tych czasów zachowało się oryginałów instrukcji i laudów niż kopii uwierzytelnionych i aktykowanych w księgach. Generalnie jednak takiej dokumentacji dla XVI w. jest niewiele, dla niektórych powiatów brak w ogóle (np. dla Mozyrza, Mścisławia, Rzeczycy, Witebska), dla niektórych zaś zachowało się ich dość dużo (jak na litewskie standardy).

O ile wielu historyków polskich postulowało w XIX i XX w. edycje akt sejmikowych z ziem Korony Polskiej i wydano zupełnie okazały zespół owych akt, to nie dostrzegali oni długo potrzeby edycji takowych z ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego po 1569 r. Nie znaczy to, że sporadycznie nie wydawano tekstów sejmikowych, jednak bez aparatu krytycznego, zasad edytorskich (takich zresztą jeszcze nie było), niekiedy z usuniętymi fragmentami. Po raz pierwszy takich edycji dokonano już zresztą w końcu XVIII w.¹⁵ W XIX w. wydano przynajmniej kilka laudów. Były to tak „edycje” okazjonalne (przy genealogiach, historii lokalnej, w pamiętnikach)¹⁶, jak i celowe, same w sobie bez

¹³ И.И. Лаппо, *Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия: Литовско-Русский совет и его сеймик*, Юрьев 1911, s. 559-561 (przypis 4); Idem, *Пинский сеймик после отречения Яна Казимира*, „Журнал Министерства народного просвещения”, новая серия, t. 25 (1910, nr 2), отд. 2, s. 284-300.

¹⁴ *Акты Московского государства*, изданные Императорскою академиею наукъ, ред. Н.А. Попов, t. 2: *Разрядный приказъ. Московский столяръ. 1635*, Санкт Петербургъ 1894, nr 967 (laudum sejmiku oszmiańskiego 1657 w tłumaczeniu na rosyjski).

¹⁵ P. Dubiński, *Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu Wilnowi nadanych*, Wilno 1788, s. 233-234 (laudum wileńskie z 7 lipca 1662).

¹⁶ J.K. Wilczyński, *Herbarz starodawnej szlachty podług Heraldyków polskich z dopełnieniem do czasów obecnych*, Paryż ok. 1860, s. 12-15 [Kaszycowie] – instrukcja inflancka, Dyneburg 25 sierpień 1766, bez początku. Instrukcja ta znajduje się w Latvijas Valsts vēstures arhivs, F. 712, nr 111, k. 254-264; E. T[yszkiewicz], *O klasztorach zgromadzeń istniejących obecnie w Dyecezyi Wileńskiej*, „Teki Wileńska”, 1858, nr 4, s. 193-195 (instrukcja trocka 20 sierpień 1720); S. Barącz, *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, t. 2, Lwów 1861, s. 377-380 (fragment laudum trockiego z 20 sierpnia 1720 r.); S.F. Medeksza, *Księga pamiętnicza wydarzeń zaszyłych na Litwie 1654-1668*, wyd. W. Sereidyński, *Scriptores rerum Polonicarum*, t. 3, Kraków 1875, s. 169-175, 465-474 (kowieńskie z 1658 i 1667 r.); C. Jankowski, *Powiat oszmiański. Materiały do dziejów ziemi i ludzi*, t. 1-4, Petersburg 1896-1900 (oszmiańskie). Należy tu wspomnieć, że jeszcze w 1935 r. w monografii Weyssenhoffów opublikowano kilka uchwał sejmików inflanckich – J. Weyssenhoff, *Kronika rodziny Weyssenhoffów*, Wilno 1935.

związku z jakimś zagadnieniem¹⁷. Trudno jednak zrozumieć, dlaczego nawet Ludwik Kubala uważał, że zajmowanie się uchwałami wszystkich sejmików w zasadzie nie jest istotne dla poznania dziejów parlamentaryzmu Rzeczypospolitej, więc radził skupić się na tych najważniejszych powiatach, na Litwie przynajmniej dwu, w tym wileńskim¹⁸. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości ludzie nauki zaprezentowali cele badawcze na najbliższe lata i docelowe. W gronie tym dwaj historycy – Oswald Balzer i Tadeusz Kutrzeba – na łamach „Nauki polskiej” zaprezentowali także potrzeby nauki w zakresie historii prawa, a wśród owych postulatów badawczych znalazły się projekty edytorskie laudów sejmikowych, które uznali za „Wybitnie to ważny materiał, do objaśnienia różnych kierunków politycznego życia ówczesnej Polski, jako też jej stosunków ustrojowych” (Balzer), „Bez nich nie można pisać historii politycznej, jak i historii ustroju i to we wszystkich jej działach, historii poglądów społeczeństwa, jak i historii jego umysłowej kultury” (Kutrzeba). Balzer postulował ponadto, by „podobny sposób zastosować należy do wydawnictwa aktów dawnej Litwy, skupionych głównie w Archiwum centralnym wileńskim”, gdy Kutrzeba ograniczył się do potrzeby edycji jedynie laudów powiatu wileńskiego. Wydaje się, że należy zwrócić też uwagę na inny postulat tego wybitnego historyka prawa, iż

Bardzo jednak pożyteczną byłoby rzeczą zgromadzenie w jednym miejscu odpisów aktów sejmikowych z jak największej liczby województw. Taki zbiór nie tylko mógłby być podstawą do wydawnictw aktów sejmikowych, a także sejmowych, ale wprost umożliwiałby opracowywanie szeregu kwestji, zwłaszcza z zakresu ustroju Polski¹⁹.

Z owych postulatów nic jednak nie wyniknęło, nikt nie podjął się pracy nad sejmikami litewskimi. Eugeniusz Barwiński wydając w 1907 r. diariusze sejmiku 1597 r. zastosował metodę dołączania do tego znanych mu instrukcji sejmikowych poprzedzających ów sejm, przy czym na 19 takich 5 pochodziło z terenów litewskich²⁰. Poparł widocznie ten pomysł Ryszard Mienicki,

¹⁷ Instrukcja posłowi na sejmik partykularny w Oszmianie dnia 27 stycznia r. 1638 przypadający dana, z Warszawy dnia 14 miesiąca grudnia r.p. 1637, [w:] *Zróżdła do dziejów polskich*, wyd. M. Malinowski i A. Przędziecki, t. 2, Wilno 1844, s. 220-229; „Rubon. Pismo zbiorowe poświęcone pożytecznej rozrywce”, wyd. K. Bujnicki, t. 8, Wilno 1847, s. 7-21 (instrukcja połocka 1764); *Wiadomości do dziejów polskich z Archiwum Prowincji Szląskiej*, zebrał A. Mosbach, Wrocław 1860, s. 312-317 (instrukcja wilkomierska z 1646); *Postanowienia na sejmiku wilkijskim w ziemi żmudzkiej roku 1576 marca 28 dnia*, wyd. W. Nowodworski, „Kwartalnik Historyczny” 1902, t. 16, z. 1, s. 457-458.

¹⁸ *Pamiętnik drugiego zjazdu historyków polskich we Lwowie*, t. 2: *Obrady i uchwały*, Lwów 1891, s. 66.

¹⁹ *Nauka polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój*, t. 1, Warszawa 1918, s. 249, 269-271.

²⁰ *Dyariusze sejmowe z roku 1597*, wyd. E. Barwiński, *Scriptores rerum Polonicarum*, t. 20, Kraków 1907, s. 322-423.

bo zastosował go w wydanym w 1928 r. *Diarjusz Walnej Rady Warszawskiej z roku 1710*, dołączając instrukcje dla posłów z 16 sejmików, z czego 6 z nich dotyczyło ziem Wielkiego Księstwa (wraz z Inflantami)²¹.

Wydawało się, że sytuacja ulegnie zmianie, gdy VI Powszechny Zjazd Historyków Polskich w 1935 r. odbył się w Wilnie, który z powodu miejsca obrad powinien był dać nie tylko podsumowanie dotychczasowych badań nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego, ale i podjąć istotne zadania badawcze oraz edytorskie. I choć rzeczywiście bardzo wszechstronnie omówiono stan badań nad dziejami Litwy, zarysowano też dalsze potrzeby badawcze, to w zasadzie nikt nie zajął się postulowaniem edycji akt sejmikowych. Nie zrobił tego wspomniany Ryszard Mienicki, a Władysław Konopczyński jedynie ubolewał nad dokonaniem historiografii rosyjskiej w tym względzie, które jako „niesystematyczne, niekompletne, urzędowo-tendencyjne, raczej zagwoździły niż przyspieszyły tu postęp badań”. Co więcej stwierdził, iż „Ani jedno województwo litewskie nie ma porządnego zbioru laudów”²², co chyba miało go wytłumaczyć z niepodejmowania prób ich wydawania. Generalnie chyba widziano potrzebę wydawania laudów sejmikowych, ale Jan Adamus prezentując potrzebne projekty edytorskie opowiedział się za sposobem ich wydawania na wzór zastosowany przez Barwińskiego, czyli wraz z diariuszami poszczególnych sejmów²³. Jako ostatni w okresie międzywojennym dwie instrukcje sejmikowe – upicką z 1613 r. i żmudzka z 1655 r. – wydał litewski historyk Adolfas Šapoka²⁴, ale był to jedyny wkład Litwinów w akcję edycji tych ważnych źródeł dla litewskiego parlamentaryzmu.

Przez następne dziesięciolecia nikt nie podjął więc trudu edycji laudów i instrukcji sejmikowych z ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wykorzystywano je jednak – tak wydane już, jak pozostające w rękopisach w archiwach i bibliotekach, krajowych i zagranicznych. W Polsce Ludowej początkowo tematyka litewska, białoruska i ukraińska w pracach naukowych nie była dobrze widziana przez tzw. czynniki oficjalne. Sytuacja zmieniła się przynajmniej częściowo po 1956 r., co zaowocowało powstawaniem wielu rozpraw dotyczących owych ziem, początkowo z naciskiem na sprawy społeczne i gospodarcze. Powoli powstawały też artykuły i książki poruszające kwestie polityczne masowo już wykorzystujące dorobek działalności sejmików z ziem Wielkiego Księstwa. Wciąż

²¹ *Diarjusz Walnej Rady Warszawskiej z roku 1710*, wyd. R. Mienicki, Wilno 1928, s. 248-252 (sejmik kowieński), 270-274 (żmudzki), 290-291 (brzeski), 291-297 (mścisławski), 298-307 (miński), 307-310 (inflancki).

²² *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie, 17-20 września 1935 r. t. 1: Referaty*, Wilno 1935, s. 26-36, 43-44.

²³ *Ibidem*, s. 448.

²⁴ A. Šapoka, *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos. Jų valstybinių santykių bruožai*, Kaunas 1938, s. 332-333, 343-348.

jednak nie było impulsu do zajęcia się edycją uchwał sejmików, choć prowadzono takie prace odnośnie do rdzennych ziem polskich (sejmiki krakowskie, wielkopolskie, pruskie, podolskie). Uchwały i instrukcje sejmików litewskich zaczęły się już jednak pojawiać w większej liczbie jako edycje pojedyncze – same w sobie lub w opracowaniach jako dodatek źródłowy. I tak Henryk Lulewicz wydał najstarszą znaną nam instrukcję sejmiku litewskiego – wileńską z 1570 r.²⁵ Andrej Radaman – kilka takowych (nie licząc edycji dużych fragmentów), bo grodzieńską w 1571 r., brzeską z 1589 r., laudum brasławskie z 1600 r., instrukcję słonimską z 1602 r., połocką z 1608 r. (wspólnie z W. Gałubowiczem), a przede wszystkim nowogródzkie z 1587 i 1598 r.²⁶ Wital Gałubowicz dołączył do tego teksty związane z sejmikami połockim z 1608 (wspólnie z A. Radamanem), 1616, 1623, 1632 i 1639 r. oraz mińskim z 1608 i nowogródzkim z 1641 r.²⁷

²⁵ Najstarsza znana instrukcja sejmikowa z Wielkiego Księstwa Litewskiego. *Sejmik wileński przed sejmem warszawskim 1570 roku*, [w:] *Studia historyczno-prawne. Prace dedykowane Profesorowi Janowi Sereyde w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. J. Dorobisz, W. Kaczorowski, Opole 2004, s. 171-180.

²⁶ *Інструкцыя шляхты Гарадзенскага павета паслам на Варшаўскі сойм 1572 г. з агульнаваяводскага сойма Трокскага ваяводства, які адбыўся ў Самілішках 9 снежня 1571 г., падрыхтаваў да друку А. Радаман*, [w:] *Гарадзенскі палімпсест. 2009. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё, XV–XX ст., пад рэд. А. Смаленчука і Н. Сліж, Гародня 2009*, s. 246-251; *Элекцыйныя лісты як крыніца вывучэння дзейнасці соймаў Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага другой паловы XVI – пачатку XVII ст.*, [w:] *Архіварыус: Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў*, Выпуск 2, рэд. А. Галубовіч [і іншыя], Мінск 2004, s. 101-102; *Ухвала перадсоймавага сойма Браслаўскага павета, які адбыўся перад Варшаўскім вальным соймам 1601 г., Браслаў, 19 XII 1600*, падрыхтаваў да друку А. Радаман, [w:] *А. Радаман, Соймакавая ухвала шляхты Браслаўскага павета ад 19 снежня 1600 г. у кантэксце вайны Рэчы Паспалітай абодвух народаў са Швецыяй (1600–1629)*, дадатак, [w:] *Браслаўскія чытанні. Матырыялы VI-й навукова-краязнаўчай канферэнцыі, прысвечанай 150-й гадавіне з дня нараджэння браслаўскага лекара Станіслава Нарбута (1853–1926)*, 7-8 мая 2003 г., [w:] *Браслаўскае музейнае аб'яднанне, Браслаўскае краязнаўчае таварыства імя О. Гедэмана, Браслаў 2003*, s. 85-86; *Інструкцыя слонімскага перадсоймавага сойма, які адбыўся ў Слоніме 11 снежня 1602 г., соймавым паслам на кракаўскі вальны сойм Рэчы Паспалітай 1603 г.*, падрыхтаваў да друку Андрэй Радаман, [w:] *А. Радаман, Паятавоўя соймакі Новагародскага ваяводства Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага напярэдадні кракаўскага ардынарнага сойма Рэчы Паспалітай абодвух народаў 1603 г.*, дадатак, [w:] *Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура*, ч. 1, укладальнікі А. Скеп'ян, рэд. У. Гусакоў [і іншыя], Мінск 2017, s. 237-238, 240-245; *Інструкцыя полацкай шляхты на сойм 1608 г. [s!=1609]*, падрыхтавалі да друку В. Галубовіч, А. Радаман, „*Commentarii Polocenses Historici*”=„*Полацкія гістарычныя запіскі*”, 2006 т. 3, s. 70-72; *Інструкцыя соймакі Новагародскага павета паслам на элекцыйны сойм 1587 г.*, падрыхтаваў да друку А. Радаман, „*Беларускі гістарычны агляд*” 2003, т. 10, з. 1-2 (18-19), s. 163-174; *Інструкцыя Новагародскага соймакі паслам на варшаўскі вальны сойм 1598 г.*, падрыхтаваў да друку А. Радаман, „*Сацыяльна-эканамічныя і прававыя даследаванні*” 2005, нр 2, s. 97-109.

²⁷ *Галубовіч В., Соймакавая інструкцыя менскай шляхты 1608 г.*, [w:] *Мінск і мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 510-годдзя атрымання Менскам магдэбургскага права): Матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф.*, Мінск, 4-5 верасня 2009 г., Мінск 2010, s. 32–37; *Idem, Інструкцыя полацкай шляхты на сойм 1608 г. [s!=1609]*, падрыхтавалі да друку В. Галубовіч, А. Радаман, „*Commentarii Polocenses Historici*”=„*Полацкія гістарычныя запіскі*” 2006, т. 3, s. 70-72;

Wreszcie Henadź Sahanowič wydał instrukcję wileńską z 11 grudnia 1618 r. i oszmiańską z 1632 r.²⁸, a Zinaida Antonowicz i Aleksandr Zaliwako – mińską z 1722 r.²⁹ Wyraźnie więc widać, że publikowanie instrukcji, uchwał (laudów) i innych aktów związanych z sejmikami jest na Białorusi popularne, co niezmiernie cieszy. Nie da się jednak w ten sposób wydać wszystkich zachowanych materiałów sejmikowych.

Pomysł edycji aktów sejmikowych Wielkiego Księstwa Litewskiego z lat 1566–1795 zrodził się na początku XXI w. w naszych rozmyślaniach nad programem badawczym Henryka Lulewicz, który jednak postanowił skoncentrować się na wydaniu aktów zjazdów litewskich jako ważniejszych źródeł do litewskiego parlamentaryzmu, dziejów politycznych Litwy okresu nowożytnego i prawa. W gruncie rzeczy pomysł wciąż ożywiali jednak nasi białoruscy Koledzy i współpracownicy w realizacjach innych projektów badawczych (urzędników, deputatów Trybunału) dotyczących Wielkiego Księstwa – Andrei Macuk i Andrei Radaman. W dyskusjach o tym, jak wyglądać powinien projekt edycji, braliśmy pod uwagę możliwość wydawania aktów z całego Księstwa w układzie chronologicznym (według sejmów) lub kolejnych powiatów od 1566 do 1795 r. Zastanawialiśmy się też, jaki powiat powinien iść w pierwszej kolejności biorąc pod uwagę bogactwo materiału źródłowego – brzeski czy nowogródzki, przy czym za tym drugim zdecydowanie optowali wspomniani wyżej białoruscy Koledzy. Do obu wymienionych powiatów bez wątpienia istnieje (zachowała się) największa dokumentacja sejmikowa, po części zresztą – jak wyżej napisałem – wydana drukiem, a do tego rozpoznana w zasobach rękopiśmiennych w związku z istnieniem (jako praca doktorska) monografii sejmiku brzeskiego autor-

Idem, „Мы, Корсакі Залескія і Бабыніцкія...”: кланавая салідарнасць як элемент шляхецкая культуры Полаччыны ў XVII ст., „Rocznik Centrum Studiów Białoruskich” 2018, R. 4, s. 6-18; Idem, Каралеўскія паслы на соймкі Полацкага ваяводства: часы Жыгімонта і Уладзіслава Вазаў, w: *Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў [Электронны рэсурс]: электрон. зб. навук. арт. IV міжнар. навук. канф. да 50-годдзя Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, Полацк, 19–20 крас. 2018 г., пад агул. рэд. А.І. Корсак, Наваполацк 2018, s. 389; Idem, Інструкцыя полацкай шляхты на элекцыйны сойм 1632 г., [w:] *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: матэрыялы V Міжнароднай навуковай канферэнцыі (24-25 кастрычніка 2007 г.)*, укладальнік Т.А. Джумантаева, Полацк 2009, s. 59-64; Idem, „Пры складанні ніжэйшага наклону”: невядомая інструкцыя Полацкай шляхты на сойм Рэчы Паспалітай 1639 г., „Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А, Гуманитарные науки” 2020, nr 1, s. 45-50; Idem, *Паслы і пасольская інструкцыя наваградскай шляхты на сойм 1641 г.*, [w:] *Людзі і ўлада Наваградчыны: гісторыя ўзаемадзеяння: (да 500-годдзя надання Навагрудку прывілея на магдэбургскае права): Зборнік навуковых артыкулаў*, уклад. А.А. Скеп’ян, В.В. Даніловіч, А.Б. Доўнар, Мінск 2013, s. 178-186.*

²⁸ *Vilniaus seimelio instrukcija pasiuntinams į 1619 metų Abiejų Tautų Respublikos seimą*, “Lietuvos Istorijos Metraštis”, 2008, z. 1, s. 137-144; *Інструкцыя паслам Ашмянскага павеята на канвакацыйны сойм 1632 г.*, „Беларускі Гістарычны Агляд”, t. 14, z. 1-2, 2007, s. 217-219.

²⁹ З. Антановіч, А. Залівака, *Інструкцыя ўраднікаў і абывацеляў Мінскага ваяводства паслам на Вальны сойм 1722 г.*, „Архіварыус. Зборнік навукова-папулярных паведамленняў і артыкулаў”, Выпуск 4, Мінск 2006, s. 25-36.

stwa Diany Koniecznej³⁰. Autorka ta jednak przedtem zajmowała się sejmikiem nowogródzkim³¹, więc była dobrze przygotowana merytorycznie, by wziąć udział także w projekcie dotyczącym tegoż powiatu. Co więcej, Andrej Radaman to autor bez wątplenia największej liczby publikacji dotyczących sejmików nowogródzkich, a to należało też wykorzystać. Nasze sejmikowe plany edytor-skie przyspieszyło z jednej strony wydanie przez Henryka Lulewicza drukiem w 2009 r. drugiego tomu aktów zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego, a z drugiej ukazanie się edycji uchwał sejmikowych z czasów Stanisława Augusta przygotowanej przez białoruskiego historyka Jaugena Aniszczankę³², która wzbudziła nasze ogromne zastrzeżenia nie tylko z powodu ich tłumaczenia (Autor słabo znał język polski, co owo tłumaczenie dodatkowo komplikowało), ale też błędnych zapisów źródłowych odnoszących się do ksiąg, w których owe instrukcje się znajdują! W 2012 r., jako kierownik projektu, złożyłem więc wreszcie stosowny wniosek do Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki na zrealizowanie projektu badawczego pt.: Akta sejmikowe Wielkiego Księstwa Litewskiego 1566–1794. Województwo nowogródzkie. W skład zespołu badawczego weszli Henryk Lulewicz i Andrej Radaman (odpowiadający za lata 1566–1632), Andrzej Rachuba (1633–1668), Diana Konieczna (1669–1696), Przemysław Romaniuk (1697–1732), Andrej Macuk (1733–1763), Adam Danilczyk i Andrzej Haratym (1764–1794). Grant (nr 0057/NPRH2/H11/81/2012), afiliowany w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN, został nam przyznany na 5 lat i zgodnie z harmonogramem został ukończony. Co do zasad edycji to oparliśmy się na założeniach przyjętych przez zespół Michała Zwierzykowski-go w niebywałym tempie wydający akta sejmikowe (województw poznańskiego i kaliskiego oraz bełskiego), ale z pewnymi modyfikacjami, związanymi też m.in. z owymi edycjami, by nie powtarzać dokumentacji wychodzącej z podpisem królewskim, a kierowanej na sejmiki w trakcie kampanii przedsejmowej. Problemem było też to, że nawet w ramach naszego zespołu nie było zgody i jednomyślności co do zasad edycji, co znalazło odbicie w przygotowanych przez poszczególne podzespoły tekstach. Zorganizowana przez nas w tym celu w 2015 r. ogólnopolska konferencja, niezwykle ważna i – moim zdaniem – płodna, nie przyczyniła się jednak do wyjaśnienia wszystkich problemów³³.

³⁰ Praca ukazała się drukiem: *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013.

³¹ Fragment owej pracy magisterskiej Diana Urbanowicz opublikowała pt. *Z problematyki obrad sejmiku nowogródzkiego w czasach Jana III Sobieskiego*, „Prace Historyczne” 2001, t. 31: *Z badań nad Rzeczpospolitą w czasach nowożytnych*, red. K. Matwijowski., s. 95–105.

³² Я.К. Анішчанка, *Збор твораў у 6 т.*, т. 5: *Абывацелі правінцыі: Інструкцыі шляхецкіх сеймікаў беларускіх земляў ВКЛ (Літоўская правінцыя)*. Зб. дакум., Выд. Я.К. Анішчанка, Мінск 2009.

³³ J. Stolicki, *Konferencja „Edycje źródłowe akt sejmikowych. Problemy i perspektywy edytorskie” (Warszawa, 15 października 2015 r.)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2016, t. 143, z. 1, s. 225–228.

Po zebraniu materiału źródłowego i jego opracowaniu nie przystąpiliśmy, niestety, od razu do wydania poszczególnych tomów, a miały być one publikowane w kolejności chronologicznej. Z jednej strony zajęci byliśmy bowiem innymi edycjami³⁴, a z drugiej – zdecydowanie pogarszał się stan zdrowia H. Lulewicza, który miał być redaktorem pierwszego tomu aktów sejmikowych z lat 1566–1632. Jego śmierć 21 maja 2019 r. w gruncie rzeczy sparaliżowała zupełnie prace edycyjne i trudno dziś orzec, kiedy (mamy nadzieję, że w 2023 r.) oddamy wreszcie do druku ten pierwszy tom aktów sejmikowych powiatu nowogrodzkiego.

Ku naszej radości myśl edycji litewskich aktów sejmikowych podjęli też nasi młodszy Koledzy z Warszawy, Torunia i Wilna. Pierwsi byli historycy litewscy – Robertas Jurgaitis, Adam Stankevič i Asta Verbickienė, którzy w 2009 r. przystąpili do prac nad wydaniem instrukcji sejmikowych z terenu Wielkiego Księstwa z lat 1788–1790, a stosowny tom ukazał się drukiem w 2015 r. i był efektem realizacji projektu badawczego finansowanego przez Litewską Radę Naukową (Lietuvos mokslo taryba) w ramach Programu narodowego rozwoju lituanistyki. Publikacja jest pomyślana jako pierwszy tom nowej serii Fontes Historiae Parlamentorum Lituanicorum³⁵.

W 2014 r. grant na 5 lat w ramach programu NPRH (nr 11H 13 0281 82) na projekt pt. „Akta sejmikowe województwa wileńskiego 1566–1655” otrzymał 9-osobowy międzynarodowy zespół kierowany przez Tomasza Kempę z UMK w Toruniu, w skład którego weszli Maksim Makarau, Dzianis Lisiejczyk i Volga Babkova (wszyscy z Białorusi), Eugenijus Savišcevas i Jonas Drungilas (z Litwy) oraz Tomasz Ambroziak, Wioletta Zielecka-Mikołajczyk i Piotr Łabędź (z Polski). Projekt ten został już zrealizowany, a jego efektem jest złożony w Wydawnictwie UMK do druku tom (ss. 1050) pod redakcją Tomasza Kempy i Tomasza Ambroziaka³⁶.

34 *Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo połockie 1667 i 1690 r.*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2018; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. V, Ziemia połocka i województwo połockie XIV–XVIII wiek*, red. H. Lulewicz, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, A. Haratym, A. Macuk, A. Radaman, przy współpracy W. Hańbucy i P.P. Romaniuka, Warszawa 2018; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 9, Województwo mściławskie XVI–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, T. Jaszczółt, A. Radaman, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Macuk, A. Danilczyk i A. Haratym, Warszawa 2019; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. VIII, Ziemia brzeska i Województwo brzeskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, T. Jaszczółt, A. Radaman, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Macuk, A. Danilczyk i A. Haratym, Warszawa 2020.

35 *Lietuvos Džidžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, Vilnius 2015. Zob. też recenzję tej edycji: W. Filipczak, *Instrukcje dla posłów z Wielkiego Księstwa Litewskiego na Sejm Wielki. Uwagi na temat nowego litewskiego wydawnictwa źródłowego*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2017, R. 16, nr 2, s. 302–314.

36 Informacje Prof. Tomasza Kempy, za które gorąco dziękuję.

Jednocześnie niemal, bo w 2015 r., wniosek do NPRH na projekt pt. Edycja akt sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795 złożyła Monika Jusupović z Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN i otrzymała finasowanie na trzy lata (2016–2019, grant nr 2015/19/D/HS3/00716). Pracę wykonała samodzielnie, choć współpracował z nią litewski historyk Liudas Glemža, a konsultacji filologicznej dokonał Aleksander Paroń. Efektem był wydany drukiem tom aktów o swoistej konstrukcji, bo prócz 202 dokumentów wydanych przez sejmik kowieński, bądź do tegoż sejmiku skierowanych (kredensy, instrukcje, lauda, manifestacje i listy), a obrazujących funkcjonowanie sejmiku, załączony został też aneks, w którym zamieszczono akta niewydane przez sejmik, ale istotne dla jego dziejów³⁷. Monika Jusupović nie zadowoliliła się jednak tym dokonaniem, bo w 2021 otrzymała czteroletni grant NPRH (nr NPRH 11H 20 0128 88) na edycję akt sejmiku trockiego z lat 1733–1795. Tym razem jednak prace pod jej kierunkiem miał realizować zespół, w skład którego weszli też Przemysław P. Romaniuk i Michał Gochna, a jego zawartość aktowa ma być podobna do tomu kowieńskiego³⁸.

W latach 2015–2018 zrealizowany też został grant NPRH nr 1bH 15 0199 83, w ramach którego inny zespół toruński, w skład którego weszli Bogusław Dybaś (jako kierownik), Paweł A. Jeziorski i Tomasz Wiśniewski, przygotował do druku tom materiałów z dyneburskich akt grodzkich i ziemskich z lat 1764–1775, zatytułowany *Szlachta polsko-inflancka wobec przełomu*. Zawarte w nim zostały liczne i bardzo różnorodne dokumenty, wśród nich zaś inflanckie akta sejmikowe (instrukcja, lauda, kredensy etc.)³⁹. Nie jest to jednak *stricte* edycja dokumentacji sejmikowej.

Na tym jednak nie kończą się dobre wiadomości o podjętych badaniach nad edycjami aktów sejmikowych, ponieważ w 2022 r. Karol Łopatecki z Wydziału Historii i Stosunków Międzynarodowych otrzymał grant NPRH (nr 11H 20 0318 88) na zrealizowanie w ciągu pięciu lat projektu pt. Akta sejmikowe województwa połockiego (XVI–XVIII wiek). Polsko-białoruski zespół, którym kieruje Karol Łopatecki, liczy siedmiu badaczy. Są to: Wital Gałubowicz, Andrej Macuk, Uładzimir Padaliński, Andrej Radaman, Marta Kupczewska i Janusz Danieluk.

Wymieniony tu wielokrotnie Andrej Macuk jest też kierownikiem i jednym z dwu wykonawców (drugim jest też uczestnik wielu projektów Andrej Radaman) grantu Narodowego Centrum Badań i Rozwoju pt. *Akta sejmikowe powiatu wołkowyskiego z lat 1569–1763*. Ma być on zrealizowany w ciągu 18 miesięcy i mam nadzieję, że nie będzie to ostatnie podejście polskich,

³⁷ *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, wyd. M. Jusupović, Warszawa 2019.

³⁸ Bardzo dziękuję Pani dr Monice Jusupović za przekazanie mi informacji o projekcie trockim.

³⁹ *Szlachta polsko-inflancka wobec przełomu. Materiały z dyneburskich akt grodzkich i ziemskich z lat 1764–1775*, wyd. B. Dybaś, P.A. Jeziorski przy współpracy T. Wiśniewskiego, Toruń 2018.

białoruskich i litewskich kolegów do tego tak ważnego zadania, jakim jest wydawanie dokumentacji sejmikowych z obszaru Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Podsumowując stwierdzić trzeba, że dla obszaru dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego mamy dziś opublikowanych niewiele aktów sejmikowych, choć w ostatnich latach wyraźnie widoczny jest proces swoistego nadrabiania zaległości, wyraźnego zainteresowania historyków polskich, ale też białoruskich i litewskich tego typu edycjami. Wskazuje na to ilość złożonych wniosków grantowych i informacje o pracach w toku lub bliskich ukończenia. Ważna jest tu współpraca lituanistów wymienionych trzech nacji, świadomość potrzeb, ale też ograniczeń, głównie źródłowych, uwarunkowanych jednak także sytuacją geopolityczną. Wydaje się jednak, że trend wzrostu zainteresowania edytorstwem aktów sejmikowych zostanie podtrzymany, co zaowocuje nowymi tomami tych tak ważnych źródeł. Istotny byłby tu jednak bardziej widoczny udział w tych przedsięwzięciach historyków litewskich.

Bibliografia

Źródła drukowane

Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795, wyd. M. Jusupović, Warszawa 2019.

Акты, издаваемые Археографическою комиссиею высочайше учрежденною въ Вльне, t. 2: *Акты Брестскаго земскаго суда, Вильна 1867* // *Акты, издаваемые Археографическою комиссиею высочайше учрежденною въ Вльне*, t. 2: *Акты Брестскаго земскаго суда, Вильна 1867*.

Акты, издаваемые комиссиею высочайше учрежденною для разбора древнихъ актовъ въ Вльне, t. 1: *Акты Гродненскаго земскаго суда, Вильна 1865*, t. 7: *Акты Гродненскаго гродскаго суда, Вильна 1874* // *Акты, издаваемые комиссиею высочайше учрежденною для разбора древнихъ актовъ въ Вльне*, t. 1: *Акты Гродненскаго земскаго суда, Вильна 1865*; t. 7: *Акты Гродненскаго гродскаго суда, Вильна 1870*.

Акты, издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею, t. 3: *Акты Брестскаго гродскаго суда, Вильна 1870*; t. 4: *Акты Брестскаго гродскаго суда, Вильна 1870*; *Акты Виленскаго гродскаго суда, Вильна 1875*; t. 13: *Акты Главнаго Литовскаго трибунала, Вильна 1886*; t. 34: *Акты, относящиеся ко времени войны за Малороссию (1654–1667)*, Вильна 1909 // *Акты, издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею*, t. 3: *Акты Брестскаго гродскаго суда, Вильна 1870*; t. 4: *Акты Брестскаго гродскаго суда, Вильна 1870*; *Акты Виленскаго гродскаго суда, Вильна 1875*; t. 13: *Акты Главнаго Литовскаго трибунала, Вильна 1886*; t. 34: *Акты, относящиеся ко времени войны за Малороссию (1654–1667)*, Вильна 1909.

Акты Московскаго государства, изданные Императорскою академіею наукъ, ред. Н.А. Попов, t. 2: *Разрядный приказъ. Московский столъ. 1635–1659*, Санкт Петербургъ 1894, nr 967 // *Акты Московскаго государства, изданные*

- Imperatorskoû akademieû nauk", red. N.A. Popova, t. 2: *Razrâdnyj prikaz". Moskovskij stol". 1635–1659*, SanktPeterburg", 1894, nr 967.
- Diarjusz Walnej Rady Warszawskiej z roku 1710*, wyd. R. Mienicki, Wilno 1928.
- Dyariusze sejmowe z roku 1597*, wyd. E. Barwiński, *Scriptores rerum Polonicarum*, t. 20, Kraków 1907.
- Историко-юридические материалы, извлеченные изъ актовыхъ книгъ губернии Витебской и Могилевской*, t. 13, Витебск 1882; t. 25, Витебск 1894; t. 26, Витебск 1895; t. 27, Витебск 1899 // *Istoriko-ûridičeskie materialy, izvlečennye iz" aktovyh" knig gubernii Vitebskoj i Mogilevskoj*, t. 13, Vitebsk 1882; t. 25, Vitebsk 1894; t. 26, Vitebsk 1895; t. 27, Vitebsk 1899.
- Lietuvos Džidžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, parengė R. Jurgaitis, A. Stankevič i A. Verbickienė, Vilnius 2015.
- Medeksza S.F., *Księga pamiętnicza wydarzeń zaszytych na Litwie 1654–1668. Scriptores rerum Polonicarum*, t. 3, wyd. W. Seredyński, , Kraków 1875.
- Postanowienia na sejmiku wilkijskim w ziemi żmudzkiej roku 1576 marca 28 dnia*, wyd. W. Nowodworski, „Kwartalnik Historyczny” 1902, t. 16, z. 1.
- „Rubon. Pismo zbiorowe poświęcone pożytecznej rozrywce”, wyd. K. Bujnicki, t. 8, Wilno 1847.
- Szlachta polsko-inflancka wobec przelomu. Materiały z dyneburskich akt grodzkich i ziemskich z lat 1764–1775*, wyd. B. Dybaś, P.A. Jeziorski przy współpracy T. Wiśniewskiego, Toruń 2018.
- Wiadomości do dziejow Polskich z Archiwum Prowincyi Szląskiej*, zebrał A. Mosbach, Wrocław 1860.
- Zródła do dziejów polskich*, t. 2, wyd. M. Malinowski i A. Przędziecki, Wilno 1844.

Opracowania

- Анішчанка Я.К., *Збор твораў у 6 т.*, t. 5: *Абывацелі правінцыі: Інструкцыі шляхецкіх сеймікаў беларускіх земляў ВКЛ (Літоўская правінцыя)*. Зб. дакум., Выд. Я.К. Анішчанка, Мінск 2009 // *Aniščanka Ā.K., Zbor tvoraŭ u 6 t.*, t. 5: *Abyvaceli pravincyi: Instrukcyi šláheckih sejmikaŭ belaruskich zemláŭ VKL (Litoŭskaá pravincyá)*. Zb. dakum., Vyd. Ā.K. Aniščanka, Minsk 2009.
- Barącz S., *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, t. 2, Lwów 1861,
- Dubiński P., *Zbiór praw i przywilejów miasta stołecznego Wilnowi nadanych*, Wilno 1788.
- Jankowski C., *Powiat oszmiański. Materiały do dziejów ziemi i ludzi*, t. 1-4, Petersburg 1896–1900.
- Konieczna D., *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013.
- Lulewicz H., *Najstarsza znana instrukcja sejmikowa z Wielkiego Księstwa Litewskiego. Sejmik wileński przed sejmem warszawskim 1570 roku*, [w:] *Studia historyczno-prawne. Prace dedykowane Profesorowi Janowi Seredyce w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. J. Dorobisz, W. Kaczorowski, Opole 2004.

- Лаппо И.И., *Пинский сеймик после отречения Яна Казимира*, „Журнал Министерства народного просвещения” 1910, т. 25 новая серия, nr 2), отд. 2 // Lappo I.I., *Pinskij sejmik posle otręčeniâ Āna Kazimira*, „Žurnal Ministerstva narodnogo prosvęšeniâ” 1910, t. 25 novaâ seriâ, nr 2), отд. 2.
- Лаппо И.И., *Большое княжество Литовское во второй половине XVI столетия: Литовско-Русский повет и его сеймик*, Юрьев 1911 // Lappo I.I., *Velikoe knâžestvo Litovskoe vo vtoroj polovine XVI stoletîâ: Litovsko-Russkij povet i ego sejmik*, Ūr'ev 1911.
- Łopatecki K., *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z 2.
- Łysiak L., *W sprawie wydawnictw akt sejmikowych. Uwagi na tle analizy tomu II Akt sejmikowych województwa krakowskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1957, t. 9, z. 1.
- Nauka polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój*, t. 1, Warszawa 1918.
- Pamiętnik drugiego zjazdu historyków polskich we Lwowie*, t.2: *Obrady i uchwały*, Lwów 1891
- Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie, 17-20 września 1935 r.* t. 1, Referaty, Wilno 1935.
- Радаман А., *Элекцыйныя лісты як крыніца вывучэння дзейнасці соймакаў Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага другой паловы XVI – пачатку XVII ст.*, [w:] *Архіварыус: Зборнік навуковых наведамленняў і артыкулаў*, Выпуск 2, рэд.: А. Галубовіч і іншыя, Мінск 2004 // Radaman A., *Ėlekcyjnâ listy âk krynica vyvučennâ dzejnasci sojmikaŭ Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga, Ruskaga i Źamojckaga drugoj palovy XVI – pačatku XVII st.*, [w:] *Arhivaryus: Zbornik navukovyh pavedamlennâŭ i artykulaŭ*, Vypusk 2, rēd.: A. Galubovič i inšyâ, Minsk 2004.
- Радаман А., *Інструкцыя Новагародскага соймака паслам на варшаўскі вальны сойм 1598 г.*, падрыхтаваў да друку А. Радаман, „Сацыяльна-эканамічныя і прававыя даследаванні” 2005, nr 2 // Radaman A., *Īnstrukcyâ Novagorodskaga sojmika paslam na varšaŭski val'ny sojm 1598 g.*, padryhtavaŭ da druku A. Radaman, “Sacyâl'na-ėkanamičnyâ i pravavyâ dasledavanni” 2005, nr 2.
- Радаман А., *Інструкцыя полацкай шляхты [1608] на сойм [1609] г.*, падрыхтавалі да друку А. Радаман, В. Галубовіч, „Полацкія гістарычныя запіскі” // „Commentarii Polocenses Historici” 2006, t. 3 // Radaman A., *Īnstrukcyâ polackaj slâhty [1608] na sojm [1609] g.*, padryhtavali da druku A. Radaman, V.Galubovič, “Polackiâ gistoryčnyâ zapiski” // “Commentarii Polocenses Historici” 2006, t. 3.
- Радаман А., *Інструкцыя соймака Новагародскага павета паслам на элекцыйны сойм 1587 г.*, падрыхтаваў да друку А. Радаман, „Беларускі гістарычны агляд” 2003, t. 10, z. 1-2 (18-19) // Radaman A., *Īnstrukcyâ sojmika Novagorodskaga paveta paslam na ėlekcyjny sojm 1587 g.*, padryhtavaŭ da druku A. Radaman, “Belaruski gistoryčny aglâd” 2003, t. 10, z. 1-2 (18-19).

- Радаман А., *Інструкцыя шляхты Гарадзенскага павета паслам на Варшаўскі сойм 1572 г. з агульнаваяводскага сойма Трокскага ваяводства, які адбыўся ў Самілішках 9 снежня 1571 г.*, падрыхтаваў да друку А. Радаман, [w:] *Гарадзенскі палімпсест. 2009. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё, XV–XX ст.*, пад рэд. А. Смаленчука і Н. Сліж, Гародня 2009 // Radaman A., *Instrukcyâ šlâhty Garadzenskaga paveta paslam na Varšaŭskî sojm 1572 g. z agul'navaâvodskaga sojmîka Trokskaga vaâvodstva, âkî adbyŭsâ ŭ Samiliškah 9 snežnâ 1571 g.*, padryhtavaŭ da druku A. Radaman, [w:] *Garadzenskî palimpsest. 2009. Dzâržaiŭnyâ ŭstanovy i palityčnae žyccë, XV–XX st.*, pad rëd. A. Smalenčuka i N. Sliž, Garodnâ 2009.
- Радаман А., *Павятовыя соймкі Новагародскага ваяводства Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага напярэдадні кракаўскага ардынarnaга сойма Рэчы Паспалітай абодвух народаў 1603 г.*, дадатак, [w:] *Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура*, ч. 1, укладальнікі А. Скеп'ян, рэд. У. Гусакоў [і іншыя], Мінск 2017 // Radaman A., *Pavatoŭyâ sojmiki Novagarodskaga vaâvodstva Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga, Ruskaga i Žamojckaga napârëdadnî krakaŭskaga ardynarnaga sojma Rëčy Paspalıtaj abodvuh narodaŭ 1603 g.*, dadatak, [w:] *Vâlikae Knâstva Litoŭskae: palityka, êkanomika, kul'tura*, č. 1, ukladal'nikî: A. Skep`ân, rëd.: U. Gusakoŭ [i inšyâ], Minsk 2017.
- Радаман А., *Соймікавая ухвала шляхты Браслаўскага павета ад 19 снежня 1600 г. у кантэксце вайны Рэчы Паспалітай абодвух народаў са Швецыяй (1600–1629)*, дадатак, w: *Браслаўскія чытанні. Матэрыялы VI-й навукова-краязнаўчай канферэнцыі, прысвечанай 150-й гадавіне з дня нараджэння браслаўскага лекара Станіслава Нарбута (1853–1926)*, 7-8 мая 2003 г., Браслаў 2003 // Radaman A., *Sojmikavaâ uhvala šlâhty Braslaŭskaga paveta ad 19 snežnâ 1600 g. u kantëksce vajny Rëčy Paspalıtaj abodvuh narodaŭ sa Švecyâj (1600–1629)*, dadatak, [w:] *Braslaŭskiâ čytannî. Matyryâly VI-j navukova-kraâznaŭčaj kanferëncyi, prysvečanaj 150-j gadavine z dnâ naradžënnâ braslaŭskaga lekara Stanislava Narbuta (1853–1926)*, 7-8 maâ 2003 g., Braslaŭ 2003.
- Сагановіч Г.М., *Інструкцыя паслам Ашмянскага павета на канвакацыйны сойм 1632 г.*, „Беларускі Гістарычны Агляд” 2007, т. 14, Сш. 1-2 // Saganovič G.M., *Instrukcyâ paslam Ašmânskaga poveta na kanvakacyjny sojm 1632 g.*, „Belaruski Gistaryčny Aglâd” 2007, т. 14, Sš. 1-2.
- Сагановіч Г.М., *Vilniaus seimelio instrukcija pasiuntinams į 1619 metų Abiejų Tautų Respublikos seimą*, „Lietuvos Istorijos Metraštis” 2008, з. 1.
- Stolicki J., *Konferencja „Edycje źródłowe akt sejmikowych. Problemy i perspektywy edytor-skie” (Warszawa, 15 października 2015 r.)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2016, т. 143, з. 1.
- Šapoka A., *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos. Jų valstybinių santykių bruožai*, Kaunas 1938.

- T[yszkiewicz] E., *O klasztorach zgromadzeń istniejących obecnie w Diecezyi Wileńskiej*, „Teki Wileńska” 1858, nr 4.
- Urbanowicz D., *Z problematyki obrad sejmiku nowogródzkiego w czasach Jana III Sobieskiego*, „Prace Historyczne” 2001, t. 31: *Z badań nad Rzeczpospolitą w czasach nowożytnych*, red. K. Matwijowski.
- Weyssenhoff J., *Kronika rodziny Weyssenhoffów*, Wilno 1935.
- Wilczyński J.K., *Herbarz starodawnej szlachty podług Heraldyków polskich z dopełnieniem do czasów obecnych*, Paryż ok. 1860.
- Zwierzkowski M., *Wydawanie akt sejmikowych Rzeczypospolitej szlacheckiej – dorobek edytorski oraz refleksje nad klasyfikacją źródeł do dziejów osiemnastowiecznych sejmików*, „Wiek Oświecenia” 2011, nr 27.

STRESZCZENIE

Edycje akt sejmikowych z terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego

Prezentując dokonania w zakresie edycji akt sejmikowych z ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego należy zwrócić uwagę przede wszystkim na skromny dorobek w stosunku do tego, czym może się pochwalić historiografia pod tym względem odnośnie do ziem Korony Polskiej. Dopiero w II poł. XIX w. w serii edycji źródeł firmowanej przez Wileńską Archeograficzną Komisję, wydanych zostało kilkadziesiąt aktów sejmikowych z różnych powiatów wśród wielu innych źródeł, ale jako specyficzne narzędzie do rusyfikacji ziem białoruskich i litewskich, były one wybierane tendencyjnie, a do tego edycje zawierają liczne błędy w odczytach. Co prawda, wydawano przypadkowe akty sejmikowe także poza wymienioną serią, ale nie było tego wiele i nie była to jakaś zorganizowana, przemyślana akcja. Przez wiele lat żaden z historyków polskich, litewskich i białoruskich nie podjął się jednak zadania edycji aktów sejmikowych z ziem dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, choć już w okresie międzywojennym dostrzegano taką potrzebę. I wtedy jednak nie było to widzenie całościowe, raczej jako edycje wspólne z Koroną Polską w odniesieniu do poszczególnych sejmów. Sytuacja uległa zmianie dopiero w XXI w., przy czym impulsy nadeszły z różnych stron. Powstały więc zespoły międzynarodowe, ale też podjęli się edycji pojedynczy badacze. Efektami ich prac jest: wydany już drukiem tom aktów sejmikowych powiatu kowieńskiego z lat 1733–1795 przygotowany przez Monikę Jusupović; złożony do druku tom aktów sejmikowych województwa wileńskiego z lat 1566–1655, a przygotowany przez międzynarodowy zespół (9 osób) pod kierunkiem Tomasza Kempy; w zaawansowanym stanie tom aktów sejmikowych powiatu nowogródzkiego z lat 1566–1648 opracowywany przez zespół (3 osoby) pod kierownictwem Andrzeja Rachuby. Trwają też prace nad edycjami aktów sejmikowych powiatu wołkowyskiego z lat 1569–1763, województwa połockiego z XVI–XVIII w. i powiatu trockiego z lat 1733–1795. Istnieje więc ogromna szansa na nadrobienie zaległości edycyjnych aktów sejmikowych z ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego w stosunku do Korony Polskiej.

SUMMARY

**The Editions of Regional Councils' Records
From the Grand Duchy of Lithuania**

When presenting the achievements in the field of editing sejmik acts from the lands of the Grand Duchy of Lithuania, attention should be drawn, first of all, to the modest achievements in comparison with what historiography can boast of in this respect with regard to the lands of the Polish Crown. Only in the second half of the 19th century, in a series of editions of sources firmly established by the Vilnius Archaeographical Commission, were dozens of sejmik acts from various districts published among many other sources, but as a specific tool for the Russification of Byelorussian and Lithuanian lands, they were selected in a biased manner, and on top of that the editions contain numerous errors in the readings. It is true that random sejmik acts were also published outside the above-mentioned series, but there were not many of these and it was not some organised, well thought-out action. For many years, however, no Polish, Lithuanian or Byelorussian historian undertook the task of editing sejmik acts from the lands of the former Grand Duchy of Lithuania, although already in the interwar period such a need was perceived. Even then, however, it was not seen holistically, rather as editions in common with the Polish Crown with regard to individual sejmiks. The situation only changed in the 21st century, with impulses coming from various directions. Thus international teams were formed, but also single researchers undertook editing. The results of their work include: a volume of sejmik acts of Kaunas county from the years 1733–1795, edited by Monika Jusupović; a volume of sejmik acts of Vilnius voivodeship from the years 1566–1655, edited by an international team (9 persons) headed by Tomasz Kempa; a volume of sejmik acts of Novogrudok county from the years 1566–1648, edited by a team (3 persons) headed by Andrzej Rachuba, already in advanced condition. Work is also underway on editing the sejmik acts of the Volkovysk district from 1569–1763, the Polotsk voivodeship from the 16th–18th centuries and the Trakai district from 1733–1795. There is thus a great opportunity to catch up on editing sejmik acts from the lands of the former Grand Duchy of Lithuania in relation to the Polish Crown.

Leszek A. Wierzbicki

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
e-mail: l.wierzbicki1@interia.pl

ORCID: 0000-0003-2232-448X

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.13

Edycje akt sejmikowych ziem i województw prowincji małopolskiej

ABSTRAKT

Akta sejmikowe okresu staropolskiego stanowią nieoceniony materiał źródłowy, odnoszący się do wielu aspektów ówczesnego życia codziennego. W prowincji małopolskiej, pomijając sporadycznie odbywający się sejmik generalny w Nowym Mieście Korczynie oraz okazjonalne zjazdy szlachty z niektórych ziem i powiatów, funkcjonowało 17 sejmików. W artykule omówiono najpierw wszystkie edycje uchwał sejmikowych, które dotychczas ukazały się drukiem. Następnie przedstawiono kolejne już tomy tego rodzaju wydawnictw źródłowych, które są przygotowywane do wydania. Przybliżając proces edycji akt sejmikowych zwrócono uwagę na ośrodki naukowe, które zasłużyły się na tymże polu badawczym oraz poszczególnych historyków zaangażowanych w tego rodzaju przedsięwzięcia. W tekście akcentowano także zmiany, jakie następowały w pierwszych dekadach XX w., przy uwzględnianiu przez wydawców różnych kategorii źródeł odnoszących się do funkcjonowania staropolskich sejmików. Wiele miejsca poświęcono również zakresowi kwerend oraz ważniejszym zasobom źródłowym, które były i są wykorzystywane przez edytorów. W zakończeniu dokonano zestawienia wszystkich publikacji oraz planowanych wydawnictw, jakie spodziewane są na tym polu edytorstwa w najbliższych latach.

Editions of Sejmik Records of the Lands and Voivodships of the Małopolska Province

ABSTRACT

The sejmik (dietine) records of the Old Polish period are an invaluable source material concerning almost all aspects of the everyday life of that time. In the Małopolska (Little Poland) province, apart from the general sejmik sporadically held in Nowe Miasto Korczyn and occasional assemblies of the nobility from some lands and districts, there were 17 regular sejmiks. The paper first discusses all the editions of sejmik resolutions that have so far appeared in print. The study then presents the next volumes of this kind of source texts that are under preparation for publication. When describing the process of editing sejmik records, attention was drawn to the research centers that have made contributions to this research field, and to individual historians involved in such undertakings. The text also stresses the changes that took place in the first decades of the 20th century, when publishers took into account various categories of sources concerning the functioning of Old Polish sejmiks. A lot of room is devoted to the scope of library and archival research and to major stores of source materials that were and still are used by editors. The paper closes with a list of all existing and planned publications that are expected to appear in this field in the coming years.

Słowa kluczowe: edycje, akta sejmikowe, ziemie, województwa, prowincja małopolska

Key words: editions, sejmik records, lands, voivodships, Małopolska province

Akta sejmikowe okresu staropolskiego stanowią nieoceniony materiał źródłowy odnoszący się do wielu aspektów ówczesnego życia codziennego. Nic zatem dziwnego, że znajdują się w kanonie źródeł o pierwszorzędym znaczeniu, jeśli chodzi o badania dla czasów Rzeczypospolitej szlacheckiej. Ich rozproszenie po archiwach i zasobach rękopiśmiennych bibliotek powoduje jednak poważne trudności dla badaczy okresu nowożytnego, którzy nie są w stanie dotrzeć do wszystkich tego rodzaju źródeł. Z tego też powodu bardzo cenne stają się edycje akt sejmikowych z lat 1572–1794, które ukazują się sukcesywnie od przeszło 150 lat. Ostatnio stan badań nad tą kategorią źródeł drukowanych przedstawił Karol Łopatecki, który odniósł się do wydawnictw sejmikowych z obszaru całej Rzeczypospolitej¹.

¹ K. Łopatecki, *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – terażniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z. 2, s. 9-43.

Należy zauważyć, że w prowincji małopolskiej funkcjonowało 10 sejmików wojewódzkich, które obejmowały teren całego województwa, przy czym w województwie krakowskim istniał jeszcze partykularny sejmik księstw oświęcimskiego i zatorskiego. Na terenie dwóch innych województw, ruskiego i podlaskiego, funkcjonowały po 3 sejmiiki poszczególnych ziem. W pierwszym z nich zgromadzenia odbywały się w Wiszni, Haliczu i Chełmie, a na Podlasiu zjeżdżano na sejmiiki do Drohiczyzna, Brańska i Mielnika. W sumie więc w prowincji małopolskiej, pomijając sporadycznie odbywający się sejmik generalny w Nowym Mieście Korczynie (do 1669 r.) oraz separatystyczne i okazjonalne zjazdy szlachty z niektórych ziem lub powiatów, funkcjonowało 17 sejmików².

Pierwsze edycje akt sejmikowych odnoszące się do prowincji małopolskiej zostały zapoczątkowane przez historyków rosyjskich w II poł. XIX w. W 1861 r. w Kijowie w ramach serii źródłowej „Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii”, zostały wydane niekompletne akta sejmików z województw: wołyńskiego, kijowskiego, braclawskiego i czernihowskiego, które doprowadzono do połowy XVII wieku³. Kilkanaście lat później ukazała się kontynuacja tychże akt dla tych samych czterech województw, która obejmuje II poł. XVII stulecia⁴. Trzecia część tego wydawnictwa została opublikowana w 1910 r. i zawiera uchwały sejmików z lat 1698–1726. Należy dodać, że w publikacji tej znalazły się także niektóre akta z województwa podolskiego⁵.

Jak zauważył Jarosław Stolicki, ta trzycioma edycja nie tylko nie spełnia wymagań stawianych obecnie podobnym przedsięwzięciom, ale też nie zawiera kompletu materiałów sejmikowych, gdyż wydawcy dokonali wyboru akt⁶. Część z nich została opublikowana jedynie we fragmentach, które w wielu przypadkach odnoszą się do kwestii religijnych. W zamieszczonych tam materiałach źródłowych widoczne są również poważane błędy, które popełnili wydawcy przy odczytywaniu uchwał oblatowanych w księgach. Pomimo tych wad, edycje te są cennymi wydawnictwami źródłowymi i w dalszym ciągu pozostają w obiegu naukowym. Ponadto, co nie mniej istotne, niektóre opublikowane tam uchwały są jedynymi ocalonymi przekazami źródłowymi, gdyż część ksiąg grodzkich odnoszących się do Wołynia, Podola i województw ukraińskich została zniszczona podczas II wojny światowej⁷.

² W. Kriegseisen, *Sejmiiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991, s. 32–33.

³ *Postanowienia dworzanskich prowincjalnych sejmow w Jugozapadnoj Rossii*, „Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii” 1861, t. 1, cz. II, Kijew.

⁴ *Akty dla istorii prowincjalnych sejmikow Jugo-Zapadnawo kraja wo wtoroj połowinie XVII wieku*, „Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii” 1888, t. 2, cz. II, Kijew.

⁵ *Postanowienia prowincjalnych sejmikow Jugo-Zapadnoj Rusi w 1698–1726 gg.*, „Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii” 1910, t. 3, cz. II, Kijew.

⁶ *Akta sejmiku podolskiego in hostico 1672–1698*, wyd. J. Stolicki, Kraków 2002, s. XX.

⁷ *Ibidem*, s. XXI.

Na samym początku XX w. do publikowania tego typu źródeł przystąpili historycy z ośrodka lwowskiego, którzy postawili sobie za cel wydanie akt sejmikowych z terenu całej Rusi Czerwonej. Zadania tego podjął się historyk i archiwista Antoni Prochaska, który od 1909 r. zaczął publikować uchwały sejmikowe województwa ruskiego w ramach ukazującej się we Lwowie serii wydawniczej „Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie”. Pierwszy tom objął akta zgromadzeń szlacheckich trzech ziem: lwowskiej, przemyskiej i sanockiej, które obradowały wspólnie w Wiszni (Sądowej Wiszni). W edycji tej zostały zamieszczone lauda wiszeńskie z lat 1572–1648⁸. W ciągu pięciu kolejnych lat ten sam badacz opublikował dalsze dwa tomy uchwał szlachty województwa ruskiego z tychże trzech ziem. Pierwszy z nich zawiera akta sejmikowe z lat 1648–1673⁹, a drugi obejmuje okres 1673–1732¹⁰. Końcowy czwarty tom laudów wiszeńskich, lwowskich, przemyskich i sanockich z ostatnich dekad istnienia województwa ruskiego, został opublikowany przez Prochaskę dopiero w 1928 r.¹¹

Wydawca tychże akt bazował na materiałach źródłowych znajdujących w księgach grodzkich województwa ruskiego, które zostały zdeponowane w archiwum lwowskim¹². Prochaska tylko w niewielkim stopniu wykorzystał kopie uchwał sejmikowych wiszeńskich, z niektórych bibliotek. W czterotomowej edycji znalazły się przede wszystkim lauda i instrukcje dla posłów na sejm oraz akta konfederacji. Oprócz tego rodzaju dokumentów zamieszczono również uniwersały kierowane na sejmiki, manifestacje, protestacje, instrukcje dla posłów do króla i hetmanów, responsy królewskie dla posłów od ziem i województw, rejestry popisowe pospolitaków oraz wykazy podatkowe. Należy tutaj zaznaczyć, że te ostatnie kategorie źródeł nie są kompletne, gdyż wydawca dokonywał niekiedy ich selekcji, wymieniając w przypisach pominięte przez niego dokumenty.

Po wydaniu akt sejmikowych trzech wiodących ziem województwa ruskiego Prochaska przystąpił do publikowania uchwał sejmiku ziemi halickiej, według tych samych wytycznych, które stosował wcześniej. Tu także wydawca opierał się zasadniczo na materiałach znajdujących się w księgach grodzkich (halickich

⁸ *Lauda sejmikowe*, t. I, *Lauda wiszeńskie 1572–1648 r.*, oprac. A. Prochaska, „Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie” 1909, t. 20, Lwów.

⁹ *Lauda sejmikowe*, t. II, *Lauda wiszeńskie 1648–1673 r.*, oprac. A. Prochaska, „Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie” 1911, t. 21, Lwów.

¹⁰ *Lauda sejmikowe*, t. III, *Lauda wiszeńskie 1673–1732 r.*, oprac. A. Prochaska, „Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie” 1914, t. 22, Lwów.

¹¹ *Lauda sejmikowe wiszeńskie, lwowskie, przemyskie i sanockie 1731–1772*, wyd. A. Prochaska, „Akta grodzkie i ziemskie z archiwum t. z. bernardyńskiego we Lwowie”, 1928, t. 23, Lwów.

¹² Przede wszystkim były to księgi grodzkie lwowskie, przemyskie i sanockie.

i trembowelskich), które umieszczono w archiwum lwowskim. Pierwszy z tomów zawierający lauda sejmikowe halickie z lat 1575–1695¹³ ukazał się rok po śmierci Prochaski. Jego dzieło kontynuował Wojciech Hejnosz, który w 1935 r. wydał uchwały ziemi halickiej z końcowego okresu funkcjonowania tamtejszego sejmiku¹⁴.

Idąc niejako „za ciosem” Hejnosz zdecydował się na edycję akt sejmikowych województwa bełskiego, zostawiając na później lauda ziemi chełmskiej. Uchwały bełskie zostały odpisane głównie z dwóch serii ksiąg grodzkich tego województwa (bełskich i buskich). Wydawca tylko w niewielkim stopniu sięgnął do źródeł rękopiśmiennych z kilku bibliotek. Materiały te miały ukazać się drukiem w dwóch tomach. Pierwszy z nich zawierający *Lauda sejmikowe bełskie 1572–1673* został w większości przygotowany do druku, gdyż skład redaktorski tekstu doprowadzony jest do II poł. 1668 r.¹⁵ Wydanie tego tomu uniemożliwiła jednak II wojna światowa, a po jej zakończeniu Hejnosz zaniechał prac nad edycją, mimo że sporządzone przez niego odpisy akt bełskich szczęśliwie ocalały i trafiły do Biblioteki Ossolińskich we Wrocławiu¹⁶.

Na początku XX w. w proces wydawania akt sejmikowych zaangażowali się również historycy krakowscy. Działania te rozpoczął historyk prawa Stanisław Kutrzeba, który został zachęcony do tego przedsięwzięcia przez Bolesława Ulanowskiego. Wprawdzie większość materiałów została przygotowana do druku jeszcze przed rozpoczęciem I wojny światowej, ale zostały one opublikowane dopiero w 1932 r. Wtedy bowiem ukazał się pierwszy tom akt sejmikowych województwa krakowskiego, który obejmuje lata 1572–1620¹⁷. Kutrzeba zamierzał również wydać uchwały z późniejszego okresu i zgromadził materiały sięgające do 1648 r.¹⁸, ale ostatecznie nie zdołał zrealizować tego zamysłu.

W przeciwieństwie do wydanych przez Prochaskę uchwał wiszeńskich województwa ruskiego, Kutrzeba uwzględnił także inne materiały dotyczące życia sejmikowego województwa krakowskiego. W jego edycji znalazły się bowiem legacje królewskie, diariusze z przebiegu obrad, korespondencja kierowana na sejmiki oraz mowy wygłaszane przez ważniejszych uczestników tychże zgromadzeń. Co więcej wydawca nie ograniczył się do ksiąg grodzkich tego województwa, znajdujących się w archiwum w Krakowie, tylko zamieścił także

¹³ *Lauda sejmikowe halickie 1575–1695*, wyd. A. Prochaska, „Akta grodzkie i ziemskie z archiwum ziemskiego we Lwowie”, 1931 t. 24, Lwów.

¹⁴ *Lauda sejmikowe halickie 1696–1772*, wyd. W. Hejnosz, „Akta grodzkie i ziemskie z archiwum państwowego we Lwowie” 1935, t. 25, Lwów.

¹⁵ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: BOss.), rkps 15964, t. 1, vol. I.

¹⁶ BOss. rkps 15964, t. I, vol. I-II; I t. II, vol. I-II. Jest to tzw. szcztotka części pierwszej (gotowej do druku) oraz rękopis części drugiej.

¹⁷ *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 1: 1572–1620, wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932.

¹⁸ *Ibidem*, s. IV.

uchwały, które znalazły się w zasobach rękopiśmiennych ważniejszych bibliotek krajowych. Ponadto podał informacje o sejmikach, o których wiadomo, że się odbyły, lecz nie zachowały się spisane na nich lauda i instrukcje.

Po zakończeniu II wojny światowej wydawanie uchwał szlachty krakowskiej kontynuował Adam Przyboś, który jeszcze bardziej rozszerzył zakres źródeł odnoszących się do sejmików w Proszowicach i Zatorze. W przygotowanych przez niego edycjach znalazły się również relacje z przebiegu obrad, a także niektóre wykazy podatkowe. Drugi tom akt sejmikowych z lat 1621–1660 ukazał się w I poł. lat 50. XX w. w dwóch częściach¹⁹. Pod koniec tej samej dekady opublikowano materiały z lat 1661–1673²⁰. Czwarty tom, obejmujący jedynie akta z lat 1674–1680, został wydany drukiem w 1963 r.²¹ Dopiero po przeszło dwudziestoletniej przerwie Przyboś wydał jeszcze akta województwa krakowskiego z lat 1681–1696²². W przedmowie wydawca przyznał, że zdecydował się na kontynuację tego przedsięwzięcia „z myślą o uczczeniu trzechsetnej rocznicy wiedeńskiego zwycięstwa i rządów króla Jana III Sobieskiego”²³. Niestety, od tamtego czasu nie znalazł się kolejny historyk krakowski, a jest ich przecież wielu, który podjąłby się kontynuowania serii wydawniczej prowadzonej przez Kutrzebę i Przybosia.

Na początku obecnego stulecia ukazała się kolejna publikacja zawierająca materiały sejmikowe, którą przygotował inny historyk krakowski, Jarosław Stolicki. Stosując zasady wypracowane przez wydawców akt sejmikowych województwa krakowskiego, badacz ten opublikował uchwały województwa podolskiego z lat 1672–1698²⁴. Był to okres, w którym Podolanie obradowali *in hostico*, po zajęciu przez Turków Kamieńca Podolskiego. Wydawca wykorzystał przede wszystkim uchwały wpisane do ksiąg grodzkich lwowskich i halickich, gdyż w tych miastach odbywały się sejmiki egzulantów podolskich. Wspomniane księgi znajdują się w dawnym lwowskim archiwum bernardyńskim, a obecnie jest to Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie.

Wszystko wskazuje jednak na to, że nie dojdzie do wydania akt sejmiku podolskiego z wcześniejszego i późniejszego okresu, czyli z lat 1572–1672 i 1699–1793, gdyż jak pisze Stolicki, „materiałów związanych z [tym] sejmikiem nie

¹⁹ *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 2: wyd. A. Przyboś, cz. I, 1621–1648, Kraków 1953, cz. II, 1648–1660, Wrocław – Kraków 1955.

²⁰ *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 3: 1661–1673, wyd. A. Przyboś, Wrocław – Kraków 1959.

²¹ *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 4: 1674–1680, wyd. A. Przyboś, Wrocław – Kraków 1963.

²² *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 5: 1681–1696, wyd. A. Przyboś, Wrocław – Kraków 1984.

²³ *Ibidem*, s. III.

²⁴ *Akta sejmiku podolskiego in hostico 1672–1698*, wyd. J. Stolicki, Kraków 2002.

ma w księgach sądowych województwa podolskiego”. Zdaniem badacza, nie jest możliwe wydanie drukiem akt sejmiku podolskiego, który obejmowałyby cały okres jego funkcjonowania²⁵.

Ostatnie lata przyniosły wyraźne zainteresowanie edytorstwem akt sejmikowych w Polsce, które zaowocowały kolejnymi wydawnictwami. Znaczne osiągnięcia na tym polu ma tutaj lubelski ośrodek historyczny reprezentowany przez kilkusobową grupę tamtejszych badaczy. Z inicjatywy Henryka Gmiterka, doświadczonego edytora wielu tekstów źródłowych, przystąpiono do wydania akt sejmikowych ziemi chełmskiej. W 2013 r. historyk ten, wraz z Wiesławem Bondyrą i Jerzym Ternesem, opublikowali akta chełmskie z lat 1572–1668²⁶. Wydawcy bazowali przede wszystkim na księgach grodzkich chełmskich i krasnostawskich, które znajdują się w archiwach w Lublinie i w Mińsku²⁷. Ponadto wykorzystali odnalezione po kilkudziesięciu latach odpisy akt chełmskich z Tek Adolfa Pawińskiego²⁸.

Wkrótce potem w Lublinie rozpoczęto prace nad wydaniem akt sejmikowych województwa lubelskiego, odkładając na później publikację dalszych uchwał ziemi chełmskiej. Przedsięwzięcie to ponownie zainicjował H. Gmiterek, nawiązując do niezrealizowanego pomysłu Adama Kerstena, który zamierzał opublikować akta sejmiku lubelskiego. W 2016 r. Gmiterek wydał akta zgromadzeń szlachty lubelskiej z lat 1572–1632²⁹. Pięć lat później ten sam badacz opublikował kolejny tom materiałów sejmikowych województwa lubelskiego obejmujący lata panowania dwóch młodszych Wazów³⁰. Podstawą dla tychże dwu edycji były księgi grodzkie lubelskie zgromadzone w archiwach w Lublinie i w Mińsku oraz odpisy z Tek Pawińskiego, odnoszące się do tego województwa³¹. Cennym uzupełnieniem materiałów źródłowych wykorzystanych w tychże publikacjach były odpisy uchwał województwa lubelskiego z lat 1632–1680 znajdujące się w kopiaruszu podkomorzego lubelskiego Adama Pszonki³².

W ciągu kilku najbliższych lat planowane jest wydanie trzech kolejnych tomów tychże akt, które mają być doprowadzone do 1794 r. Oprócz wspomnianych ksiąg grodzkich lubelskich i kolejnych dwóch tomów Tek

²⁵ Ibidem, s. XXI.

²⁶ *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668*, oprac. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013.

²⁷ Nacyjonalny Gistaryczny Archiū Bielarusi w Mińsku, F. 1740.

²⁸ Archiwum Prowincji Ojców Dominikanów w Krakowie, Extranea 72.

²⁹ *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016.

³⁰ *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1633–1668*, oprac. H. Gmiterek, Lublin – Radom 2021.

³¹ Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (dalej: BPAU-PAN), rkps, 8323, 8324, 8333.

³² BOss. rkps 217.

Pawińskiego³³, wydawcy korzystają z innych źródeł rękopiśmiennych, spośród których wyróżnia się kopiariusz akt sejmikowych lubelskich obejmujący uchwały z lat 1668–1710³⁴. W przedsięwzięcie to zaangażowanych jest jeszcze pięciu innych badaczy. Wspomniani już W. Bondyra i J. Ternes oraz Kamil Jakimowicz, Dariusz Kupisz i Leszek A. Wierzbicki.

W ostatnim czasie zaczęły ukazywać się również akta sejmikowe województwa bełskiego, które, jak już wspomniano, były częściowo przygotowywane do druku przed wybuchem II wojny światowej. Zadania tego podjął się historyk poznański i uznany edytor Michał Zwierzykowski, który już wcześniej opublikował cztery tomy uchwał sejmikowych województw poznańskiego i kaliskiego. Drugim wydawcą jest historyk wrocławski Robert Kołodziej, który od dłuższego czasu kontynuuje współpracę z M. Zwierzykowskim m.in. przy dwóch edycjach wspomnianych akt wielkopolskich. Badacze ci korzystając z odpisów Hejnosza poddali je weryfikacji z podstawami źródłowymi i przeprowadzili kwerendę we wszystkich księgach grodzkich dawnego województwa bełskiego, które znajdują się obecnie w archiwach lwowskim i lubelskim. Ponadto wykorzystali inne materiały zgromadzone w bibliotekach i archiwach krajowych oraz zagranicznych. Efektem ich pracy są dwa tomy uchwał sejmikowych województwa bełskiego, w których znalazło się wiele dokumentów nie uwzględnionych w planowanej edycji Hejnosza. Pierwszy tom obejmujący lata 1572–1655 ukazał się w 2020 r.³⁵, a drugi zawierający akta z lat 1696–1772 został wydany rok później³⁶. Prawdopodobnie w bieżącym roku ukaże się tom trzeci uchwał województwa bełskiego obejmujący lata 1656–1695.

Oprócz prac nad aktami sejmikowymi województw lubelskiego i bełskiego, trwają przygotowania do wydania uchwał szlachty podlaskiej. Przedsięwzięcie to jest realizowane przez troje historyków z Białegostoku: Ewę Dubas-Urwanowicz, Karola Łopateckiego i Jerzego Urwanowicza. Przygotowują oni do druku akta czterech sejmików z terenu Podlasia, czyli ziemi drohiczyńskiej, bielskiej i mielnickiej oraz sejmiku wojewódzkiego, na którym wybierano deputatów do Trybunału Koronnego. Zadanie to jest o tyle trudne, że niemal nie zachowały się księgi grodzkie mielnickie, zaś księgi grodzkie drohiczyńskie i brańskie są niekompletne, w znacznej części uszkodzone i rozproszone. Najwięcej z nich znajduje się w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum w Mińsku, a duża część jest zdeponowana w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Z tego też powodu wydawcy zmuszeni są do poszu-

33 BPAU-PAN, rkps, 8325 i 8326.

34 Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie, Acta Consistorii Lublinensis: Rep. 60 A XXVII.

35 *Akta sejmikowe województwa bełskiego 1572–1655*, wyd. M. Zwierzykowski i R. Kołodziej, Kraków 2020.

36 *Akta sejmikowe województwa bełskiego 1696–1772 (1792)*, wyd. M. Zwierzykowski i R. Kołodziej, Kraków 2021.

kiwania akt sejmikowych w innych archiwach i bibliotekach, tym bardziej, że zachowało się niewiele obszernych kopiariuszy uchwał podlaskich³⁷. Publikacja materiałów obejmujących uchwały z całego Podlasia będzie bardzo cennym wydawnictwem źródłowym, na które oczekują historycy.

W ostatnim czasie z inicjatywy piszącego te słowa zrodził się pomysł wydania akt sejmikowych województwa sandomierskiego z lat 1572–1794. W przeciwieństwie do wymienionych wcześniej ziem i województw prowincji małopolskiej, nie zachowały się niestety, żadne księgi grodzkie z obszaru dawnego województwa sandomierskiego. Uległy one bowiem zniszczeniu podczas II wojny światowej. Uchwały sejmiku opatowskiego, jednego z najważniejszych zgromadzeń szlacheckich w dawnej Rzeczypospolitej, należy jednak wydać mimo braku ksiąg sądowych. Zachowała się bowiem dość bogata, choć rozproszona, spuścizna źródłowa. Są to przede wszystkim 4 tomy kopii uchwał tego sejmiku wchodzących w skład Tek Pawińskiego³⁸ oraz odpisy sporządzone przez Bolesława Ulanowskiego, które zasadniczo odnoszą się do II poł. XVII w.³⁹ Wiele akt sejmikowych województwa sandomierskiego znajduje się także w różnych zespołach archiwalnych oraz rękopisach bibliotek krajowych i zagranicznych⁴⁰.

Wydaje się, że możliwie jest przygotowanie stosunkowo kompletnego zestawienia laudów i instrukcji wytworzonych w Opatowie. Do realizacji tego przedsięwzięcia wstępny akces zgłosiła ośmioosobowa grupa historyków. Są to: Wiesław Bondyra, Kamil Jakimowicz, Dariusz Kupisz i Leszek A. Wierzbicki z Lublina, a także Mariusz Lubczyński, Jacek Pielas i Konrad Szymański z Kielc. W gronie tym znalazła się również Agnieszka Biedrzycka z Krakowa, która od wielu lat gromadzi informacje o uchwałach sandomierskich, a znaczną część z nich zdołała już odpisać. Być może w niedługiej perspektywie czasowej dojdzie do realizacji tego pomysłu, co jednak jest uzależnione od uzyskania odpowiedniego grantu naukowego.

Powyższe zestawienie opublikowanych i realizowanych obecnie edycji akt sejmikowych ziem i województw prowincji małopolskiej wyraźnie wskazuje na znaczne zainteresowanie tą kategorią źródeł wśród historyków polskich. Do chwili obecnej, wliczając trzy tomy uchwał sejmikowych wydanych jeszcze w XIX w. przez historyków rosyjskich, ukazało się w sumie 20 tomów tego rodzaju wydawnictw źródłowych. Dla porównania należy wspomnieć,

³⁷ Kopiariusze takie znajdują się w Archiwum Państwowym w Lublinie, Archiwum Woronieckich z Huszlewa, rkps 63 (kopie uchwał ziemi drohiczyńskiej z lat 1651–1723) i rkps 84 (kopie uchwał ziemi mielnickiej z lat 1647–1723).

³⁸ BPAU-PAN, rkps, 8338, 8339, 8340, 8341.

³⁹ BPAU-PAN, rkps, 8595 (odpisy uchwał z lat 1655–1704).

⁴⁰ Np. zbiór uchwał sandomierskich z lat 1669–1688. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, rkps 3082 oraz zbiór uchwał sandomierskich z lat 1661–1737. Biblioteka Muzeum Narodowego im. Czartoryskich w Krakowie, rkps 11603.

że w przypadku ziem i województw prowincji wielkopolskiej dysponujemy 11 tomami opublikowanych akt sejmikowych.

W ciągu najbliższych kilku lat powinno się jeszcze ukazać około 7 tomów źródłowych odnoszących się do sejmików prowincji małopolskiej. Na dokończenie czekają nadal akta sejmikowe województwa krakowskiego z lat 1697–1794 i ziemi chełmskiej z lat 1669–1794. W sferze wstępnego projektu jest również całość akt sejmikowych województwa sandomierskiego. Pod znakiem zapytania jest natomiast uzupełnienie albo nowe, pełne wydanie uchwał sejmikowych województw południowo-wschodniej Korony, czyli wołyńskiego, kijowskiego, braclawskiego i czernihowskiego. Rzecz jasna, takie przedsięwzięcie wymaga zaangażowania historyków ukraińskich, a ze względu na obecną sytuację w tym kraju, wydaje się to być dość odległa perspektywa czasowa.

Należy podkreślić, że większość wymienionych edycji akt sejmikowych, z wyjątkiem tych, które dotyczą zgromadzeń w Wiszni i Haliczu, obejmuje nie tylko uchwały powstałe na sejmikach, ale również materiały okołosejmikowe. Wydawcy nie ograniczyli się tylko do źródeł zamieszczonych w księgach grodzkich, ale również prowadzili szeroko zakrojone kwerendy archiwalne i biblioteczne. W ostatnich dwóch edycjach sejmikowych, które ukazały się w 2020 i 2021 r., wydawcy (M. Zwierzykowski i R. Kołodziej) zdecydowali się przyjąć metodę rekonstrukcyjną.

Polega ona no objęciu edycją wszystkich zgromadzeń sejmikowych lub takich, podczas których szlachta podejmowała decyzje odnoszące się do całego województwa (...). Uwzględniono w tekście również wszystkie te zjazdy, o których wiadomo, że się odbyły, choć informacji na ich temat nie udało się odnaleźć, oraz te, co do których są wątpliwości, czy rzeczywiście miały miejsce, jednak istnieją dowody na to, że zostały zwołane i odbyć się powinny⁴¹.

Metoda ta była jedynie wybiórczo stosowana przez historyków, którzy opublikowali uchwały województw krakowskiego, lubelskiego i podolskiego oraz ziemi chełmskiej. Wydaje się, że metoda rekonstrukcyjna powinna być uwzględniona przez innych edytorów akt sejmikowych. Oczywiście nie sposób w pełni skompletować wszystkich materiałów do poszczególnych sejmików, ze względu na ich rozproszenie, ale ilość tych pominiętych przez wydawców, jak pokazują chociażby recenzje, jest stosunkowo niewielka. Na koniec wypada jeszcze dodać, że realizowane obecnie edycje uchwał sejmikowych trzech województw (bełskiego, lubelskiego i podlaskiego) są możliwe dzięki grantom naukowym z Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki.

⁴¹ Akta sejmikowe województwa bełskiego 1572–1655, s. IX.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

- Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie, Acta Consistorii Lublinensis, rkps: Rep. 60 A XXVII.
- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, rkps: 3082.
- Archiwum Państwowym w Lublinie, Archiwum Woronieckich z Huszlewa, rkps: 63, 84.
- Archiwum Prowincji Ojców Dominikanów w Krakowie, rkps Extranea 72.
- Biblioteka Muzeum Narodowego im. Czartoryskich w Krakowie, rkps 11603.
- Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rkps: 8323, 8324, 8325, 8326, 8333, 8338, 8339, 8340, 8341, 8595.
- Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, rkps: 217, 15964, t. 1, vol. I-II, t. II, vol. I-II.
- Nacyjonalny Gistaryczny Archiŭ Biełarusi w Mińsku, F. 1740.

Źródła drukowane

- Akta sejmikowe województwa bełskiego 1572–1655*, wyd. M. Zwierzykowski i R. Kołodziej, Kraków 2020.
- Akta sejmikowe województwa bełskiego 1696–1772 (1792)*, wyd. M. Zwierzykowski i R. Kołodziej, Kraków 2021.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. I, 1572–1620, wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. II, wyd. A. Przyboś, cz. I, 1621–1648, Kraków 1953, cz. II, 1648–1660, Wrocław – Kraków 1955.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. III, 1661–1673, wyd. A. Przyboś, Wrocław – Kraków 1959.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. IV, 1674–1680, wyd. A. Przyboś, Wrocław – Kraków 1963.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. V, 1681–1696, wyd. A. Przyboś, Wrocław – Kraków 1984.
- Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016.
- Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1633–1668*, oprac. H. Gmiterek, Lublin – Radom 2021.
- Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668*, oprac. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013.
- Akta sejmiku podolskiego in hostico 1672–1698*, wyd. J. Stolicki, Kraków 2002.
- Akty dla istorii prowincjalnych sejmikow Jugo-Zapadnawo kraja wo wtoroj połowinie XVII wieka*, „Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii” 1888, t. 2, cz. II, Kijew.
- Lauda sejmikowe halickie 1575–1695*, wyd. A. Prochaska, „Akta grodzkie i ziemskie z archiwum ziemskiego we Lwowie” 1931, t. 24, Lwów.

- Lauda sejmikowe halickie 1696–1772*, wyd. W. Hejnosz, „Akta grodzkie i ziemskie z archiwum państwowego we Lwowie” 1935, t. 25, Lwów.
- Lauda sejmikowe*, t. I, *Lauda wiszeńskie 1572–1648 r.*, oprac. A. Prochaska, „Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie” 1909, t. 20, Lwów.
- Lauda sejmikowe*, t. II, *Lauda wiszeńskie 1648–1673 r.*, oprac. A. Prochaska, „Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie” 1911, t. 21, Lwów.
- Lauda sejmikowe*, t. III, *Lauda wiszeńskie 1673–1732 r.*, oprac. A. Prochaska, „Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie” 1914, t. 22, Lwów.
- Lauda sejmikowe wiszeńskie, lwowskie, przemyskie i sanockie 1731–1772*, wyd. A. Prochaska, „Akta grodzkie i ziemskie z archiwum t. z. bernardyńskiego we Lwowie” 1928, t. 23, Lwów.
- Postanowienija dworjanskich prowincjalnych sejmow w Jugo-Zapadnoj Rossii*, „Archiv Jugo-Zapadnoj Rossii” 1861, t. 1, cz. II, Kijew.
- Postanowienija prowincjalnych sejmikow Jugo-Zapadnoj Rossii w 1698–1726 gg.*, „Archiv Jugo-Zapadnoj Rossii” 1910, t. 3, cz. II, Kijew.

Opracowania

- Kriegseisen W., *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991.
- Łopatecki K., *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z. 2, s. 9-43.

STRESZCZENIE

Edycje akt sejmikowych ziem i województw prowincji małopolskiej

Pierwsze edycje uchwał sejmikowych, odnoszących się do prowincji małopolskiej zostały zapoczątkowane przez historyków rosyjskich w II poł. XIX stulecia, ale nie spełniają one kryteriów stawianych innym tego typu publikacjom. Od początku XX w. zaczęły się ukazywać akta sejmikowe opracowane przez historyków polskich, które w większości przygotowano według kryteriów wypracowanych przez Stanisława Kutrzebę. Do chwili obecnej opublikowano w sumie 20 tomów tego rodzaju wydawnictw źródłowych. W ciągu najbliższych kilku lat powinno się jeszcze ukazać około 7 tomów, odnoszących się do sejmików prowincji małopolskiej. Większość edycji akt sejmikowych, z wyjątkiem wydanych w XIX w. oraz tych, które dotyczą zgromadzeń w Wiszni i Haliczu, obejmuje nie tylko uchwały powstałe na sejmikach, ale również materiały okołosejmikowe. Wydawcy nie ograniczyli się tylko do źródeł zamieszczonych w księgach grodzkich, ale również prowadzili szeroko

zakrojone kwerendy archiwalne i biblioteczne. Realizowane obecnie edycje uchwał sejmikowych trzech województw prowincji małopolskiej, czyli lubelskiego, bełskiego i podlaskiego, są możliwe dzięki grantom naukowym z Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki.

SUMMARY

Editions of Sejmik Records of the Lands and Voivodships of the Małopolska Province

The first editions of sejmik resolutions concerning the Małopolska province were begun by Russian historians in the second half of the 19th century, but they do not satisfy the criteria established for other publications of this type. However, from the early 20th century, sejmik records edited by Polish historians began to appear, most of which having been prepared according to the criteria developed by Stanisław Kutrzeba. A total of 20 volumes of source publications of this kind have been published to date. In the coming years seven more volumes should appear which concern the sejmiks of the Małopolska province. The majority of editions of sejmik records, except for those published in the 19th century and those concerning assemblies in Wisznia (Sudova Vishnya) and Halicz (Halych), contain not only sejmik resolutions but also sejmik-related materials. The editors did not confine themselves to the sources contained in town registers but they also carried out large-scale archival and library research. The editions of the sejmik resolutions of three voivodships in the Małopolska province, i.e. those of Lublin, Bełz (Belz) and Podlasie, now under preparation, are made possible thanks to research grants from Narodowy Program Rozwoju Humanistyki (National Program for the Development of Humanities).

Michał Zwierzykowski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
e-mail: michal.zwierzykowski@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0002-6419-3222

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.14

Edycje akt sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej¹

ABSTRAKT

Wydawanie źródeł pozostałych po działalności dawnych sejmików, stanowiących jednocześnie element systemu parlamentarnego Rzeczypospolitej Obojga Narodów i instytucję samorządu terytorialnego, ma już długą tradycję. Historycy polscy zwrócili na nie uwagę w II poł. XIX w. Na I Zjeździe Historyków Polskich w Krakowie, w 1880 r., wybitni luminarze historii i historii prawa wysunęli solidne argumenty, a od 1886 r. rozpoczęli, ze zmiennym szczęściem i zaangażowaniem, ich publikowanie. Do dziś jednak większość sejmików czeka na swoich badaczy i wydawców. Edytorstwo akt sejmikowych przechodziło kilka ważnych przemian, stopniowo rozszerzając ramy klasyfikacji materiałów uwzględnianych przez historyków. Niniejszy artykuł stanowi próbę krótkiego podsumowania dorobku edytorstwa materiałów sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej, funkcjonującej w ramach systemu parlamentarnego Rzeczypospolitej Obojga Narodów, na który składały się sejm, sejmiki generalne oraz sejmiki. Skupiono się na genezie wydawania źródeł do dziejów sejmików (nazywanych od 1932 r. umownie „aktami” sejmikowymi), ich klasyfikacji i stopniowym rozszerzaniu katalogu branych pod uwagę tekstów, a także na wskazaniu poszczególnych etapów działań wydawniczych. Po krótkim przedstawieniu „geografii” sejmikowej prowincji wielkopolskiej, w tekście zebrano nie tylko informacje o powstałych już edycjach, dotyczących kilku sejmików, ale wskazano kierunki prowadzonych obecnie dla prowincji prac zespołów badawczo-edytorskich, a także perspektywy na przyszłość. Od początku XXI w. szczególnie istotną rolę w intensyfikacji

---

¹ Artykuł powstał w ramach realizacji projektu NPRH 11H 18 0011 86.

prac nad wydawaniem tych źródeł oraz budowaniem zespołów wydawców odegrał Narodowy Program Rozwoju Humanistyki, w tekście wykazano szczegółowo zakres tego wsparcia w postaci grantów, a także plany ich pozyskiwania na najbliższe lata.

Editions of Sejmik Records From the Territory of the Province of Greater Poland

ABSTRACT

The publication of sources left over from the activities of the former sejmiks, which were both part of the parliamentary system of the Polish-Lithuanian Commonwealth and an institution of local self-government, has a long tradition. Polish historians turned their attention to them in the second half of the 19th century. At the First Congress of Polish Historians in Krakow, in 1880, prominent luminaries of history and legal history put forward solid arguments, and from 1886 began, with varying fortunes and commitment, to publish them. To this day, however, most of the sejmiks await their researchers and editors. The editing of sejmik records has undergone several important transformations, gradually expanding the framework for classifying materials considered by historians. This article is an attempt to briefly summarize the achievements of editing sejmik materials from the province of Greater Poland, which functioned within the framework of the parliamentary system of the Polish-Lithuanian Commonwealth, which consisted of the sejm, general sejmiks and sejmiks. The focus is on the origins of publishing sources for the history of the sejmiks (conventionally called sejmik "acts" since 1932), their classification and the gradual expansion of the catalog of texts considered, as well as an indication of the various stages of publishing activities. After briefly outlining the sejmik "geography" of the Greater Poland province, the text collects not only information about the editions that have already been published concerning several sejmiks, but also indicates the directions of the research and editing teams' work currently underway for the province, as well as the prospects for the future. Since the beginning of the 21st century, the National Program for the Development of the Humanities has played a particularly important role in intensifying work on the publication of these sources and building teams of publishers; the text shows in detail the extent of this support in the form of grants, as well as plans for their acquisition in the coming years.

Słowa kluczowe: Rzeczypospolita Obojga Narodów, prowincja wielkopolska, sejmiki, edytorstwo źródeł historycznych

Key words: Polish-Lithuanian Commonwealth, Greater Poland province, sejmiki (dietines), editing of historical sources

W 1880 r. na I Zjeździe Historyków Polskich w Krakowie, obradom sekcji historycznej przewodniczył Walerian Kalinka, a jego zastępcą był Kazimierz Jarochoowski – ten ostatni reprezentował środowisko poznańskich historyków. Podczas obrad i dyskusji obaj podnosili konieczność odnalezienia i wydania drukiem zbiorów laudów (uchwał) sejmikowych dawnej Rzeczypospolitej². Tak pisał o tym Jarochoowski we wstępie do pionierskiego artykułu poświęconego analizie wielkopolskich materiałów sejmikowych z okresu panowania Augusta II:

Na zjeździe Długoszowym w Krakowie odezwali się, pośród innych głosów i wniosków niewątpliwej naukowej wagi i pożyteczności, ksiądz Walerian Kalinka i autor niniejszej rozprawy, z projektem zbierania i wydawania tak zwanych laudów ziem i województw dawnej Polski jako jednego z głównych źródeł późniejszych jej mianowicie dziejów³.

Głos ten był tym ważniejszy, że historycy rosyjscy w Kijowie i Wilnie już w latach 60. XIX w. zaczęli wydawać zupełnie selektywnie i w zakresie zgodnym z polityką caratu, zapiski z ksiąg grodzkich i ziemskich Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rusi, w tym również odnajdowane tam akta sejmikowe⁴. Jak to ostatnio dość precyzyjnie wykazał Karol Łopatecki, zainteresowanie polskiego środowiska historycznego, zarówno w Krakowie, we Lwowie, jak i w Warszawie oraz Poznaniu, od dłuższego już czasu kierowało się także ku źródłom proveniencji sejmikowej. Pionierem i niezwykle efektywnym, wytrwałym badaczem i wydawcą na tym polu okazał się Adolf Pawiński, który nie bez powodu uchodzi za „ojca” badań nad sejmikami⁵. Przedmiotem niniejszych rozważań nie jest jednak prezentacja całości tego zagadnienia, a jedynie podsumowanie stanu wydawnictw sejmikowych, dotyczących tzw. prowincji wielkopolskiej dawnej Rzeczypospolitej i ewentualne zarysowanie perspektyw⁶. Warto jednak pamiętać, że faktycznie palma pierwszeństwa w edytorstwie akt sejmikowych, choć

² *Pamiętnik I Zjazdu Historycznego Polskiego imienia Jana Długosza, odbytego w Krakowie w czterechsetną rocznicę jego śmierci*, wyd. M. Bobrzyński, M. Sokołowski, Kraków 1881, s. 46-49.

³ K. Jarochoowski, *Lauda połączonych województw kaliskiego i poznańskiego za panowania Augusta II*, [w:] *Z czasów saskich spraw wewnętrznych, polityki i wojny*, Poznań 1886, s. 1.

⁴ K. Łopatecki, *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” (dalej: MHI) 2015, t. 14, z. 2, s. 17, przyp. 42 i 43 (tam opisy bibliograficzne kolejnych tomów). Szerzej o komisjach wileńskich zob. G. Karczmarsz, M.F. Chartanowicz, *Komisje archeograficzne i archeologiczne wileńskie w latach 1842-1915*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1988, 33, z. 4, s. 959-974.

⁵ K. Łopatecki, op. cit., s. 19 i n.; tam szeroko omówiona geneza wydawania akt sejmikowych oraz jej koleje od XIX do XX w.

⁶ Dorobek ten, opublikowany do początków 2012 r., zebrano w: R. Kołodziej, M. Zwierzykowski, *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Poznań 2012. W niniejszej publikacji przywołałyśmy jedynie niezbędne opracowania problematyki funkcjonowania sejmików w prowincji wielkopolskiej, szerzej zob. w najnowszej monografii sejmików województw wielkopolskich z czasów stanisławowskich: G. Glabisz, *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764-1793*, Poznań 2022.

w niezwykle skromnym zakresie, przypaść powinna poznańskiemu prawnikowi i historykowi Leonowi Wegnerowi⁷, który już w 1863 r. wydał materiały źródłowe do dziejów konfederacji targowickiej w Wielkopolsce – czyli do samego schyłku życia sejmikowego na tym terenie⁸.

Zwyczajowo już przyjęto w historiografii, że badania i edytorstwo akt sejmikowych obejmują chronologicznie okres od 1572 r. do końca obecności poszczególnych terytoriów w granicach Rzeczypospolitej (której kres kładły kolejne rozbiory). Okres przed 1572 r., choć również wówczas, od XV w. działały sejmiki, z uwagi na ich ograniczone ramy funkcjonowania, a przede wszystkim na szczątkowy stan zachowania źródeł, wydzielony został do osobnych badań, które wyróżnia zupełnie inna metodologia. Dlatego w niniejszym opracowaniu nie będziemy się tym okresem zajmować.

Rozpocząć zatem wypada od charakterystyki samego pojęcia „provincia wielkopolska”, które jest kluczowe dla właściwego ustalenia zakresu terytorialnego sejmików i ich wzajemnych współzależności w ramach systemu parlamentarnego Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Podział wewnętrzny Korony Królestwa Polskiego kształtował się już od początków państwowości polskiej, a ugruntowany został przez Kazimierza Wielkiego, który w 1347 r. nadał osobne statuty dwóm głównym prowincjom swego państwa – Wielkopolsce i Małopolsce⁹. Wraz z ukształtowaniem się w XV w. systemu parlamentarnego (obejmującego sejmiki partykularne, zjazdy prowincjonalne oraz sejm – od 1468 r. złożony z trzech stanów sejmujących: króla, senatu i izby poselskiej)¹⁰, podział ten zaczął odgrywać istotną rolę również i tu. System ugruntowany na bez mała dwa stulecia przez postanowienia unii lubelskiej i pierwszego bezkrólewia, dzielił się na trzy prowincje, dla których pierwotnie planowano zachowanie instytucji zjazdów prowincjonalnych (sejmików generalnych), co zapisano w jednym z punktów artykułów henrykowskich w 1573 r. Oprócz określenia obowiązku monarchy do zwoływania sejmu co dwa lata, przypomniano dawny zwyczaj: „a przed takowemi sejmy w Polsce wedle zwyczaju, a w Litwie wedle Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego, sejmiki powiatowe być mają, jako w Kole i w Korczynnie sejmik główny bywa, także w Wołkowysku główny sejmik być

7 D. Pędzińska, *Leon Wegner*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, Warszawa – Poznań 1981.

8 L. Wegner, *Konfederacja województw wielkopolskich poznańskiego, kaliskiego, gnieźnieńskiego i ziemi wschowskiej dnia 20 sierpnia 1792 r. w mieście Środzie zawiązana*, „Rocznik PTPN” 1863, 2, s. 413-716. Edycja materiałów dokonana przez L. Wegnera jest oczywiście jedynie pewnym wyborem, znacznie obszerniejsza dokumentacja działalności wielkopolskiej konfederacji targowickiej znajdzie się w przygotowywanych do druku aktach sejmików Wielkopolski z lat 1764–1793.

9 W. Uruszczak, *Statuty Kazimierza Wielkiego jako źródło prawa*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 1999, t. 3, s. 97-115.

10 W. Uruszczak, *Najstarszy sejm walny koronny „dwuizbowy” w Piotrkowie w 1468 r.*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych*, red. W. Bukowski, T. Jurek, t. 2, Kraków 2012, s. 1033-1058.

ma”¹¹. Chodziło wówczas o sejmiki generalne dla trzech prowincji: Wielkopolski, Małopolski i Litwy. Miały one gromadzić senatorów i posłów wybieranych na sejmikach partykularnych, w celu uzgodnienia wspólnego stanowiska, zanim udadzą się na sejm. Zwoływane były wraz z sejmem i sejmikami na mocy uniwersałów królewskich. Oprócz wyżej wymienionych trzech generałów prowincjonalnych, w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej działały jeszcze trzy inne – o różnym zasięgu i kompetencjach, były to sejmik generalny Prus Królewskich (poprzedzony zgromadzeniami sejmików powiatowych i wojewódzkich), sejmik generalny mazowiecki (na który przybywać mieli posłowie i senatorowie, ale również chętna do tego szlachta z 10 ziem województwa mazowieckiego, czasem również z dwóch pozostałych województw szeroko rozumianego Mazowsza – płockiego i rawskiego, a nawet z Podlasia), wreszcie sejmik generalny ruski. Podczas gdy te trzy ostatnie przetrwały w zasadzie do rozbiorów, właściwe sejmiki generalne, konstytuujące trzy główne prowincje Korony, zaczęły zanikać już w końcu XVI w., aby definitywnie zakończyć swój żywot na początku XVII w.. W okresie późniejszym odbycie generału było pełnym wyjątkiem¹² – nie udało się odrodzić tych instytucji nawet pomimo formalnego ich zwoływania w uniwersałach aż do XVIII w., ani pojawiających się czasem na sejmikach partykularnych postulatów szlacheckich, aby je ożywić. Ich funkcję przejęły znacznie bardziej praktyczne i przede wszystkim tańsze oraz łatwiejsze organizacyjnie rozwiązania pod postacią sesji prowincjonalnych odbywanych podczas obrad sejmów.

Podział na trzy prowincje utrwalił się jednak jako zasada ustrojowa, mająca znaczenie w organizacji funkcjonowania sejmu – według prowincji następowała alternata laski, czyli kolejność piastowania funkcji marszałka sejmu kolejno przez Wielkopolanina, Małopolanina i Litwina, posłowie byli szeregowani hierarchicznie w ramach prowincji, podział ten był ważny również przy ustalaniu, że na mocy konstytucji sejmu 1673 r. co trzeci sejm powinien odbywać się na Litwie¹³. Co interesujące, w okresie znaczącej roli sejmików w systemie ustrojowym państwa, w XVII i I. poł. XVIII w., w ramach prowincji sejmiki starały się utrzymywać kontakt polityczny poprzez wysyłanie do siebie poselstw i listów – z reguły dominował w prowincji wielkopolskiej sejmik górny, którym bez cienia wątpliwości był sejmik dwóch województw, poznańskiego i kaliskiego, obradujący zwyczajowo w królewskim mieście Środzie¹⁴.

¹¹ *Tekst artykułów henrykowskich zaprzysiężony przez Stefana Batorego na sejmie 1576 r.*, [w:] *Volumina Legum* (dalej: VL), t. 2, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859, s. 151.

¹² Ostatni sejmik generalny Wielkopolski w Kole, w zupełnie nadzwyczajnych okolicznościach, odbył się za uniwersałem Augusta II w dniu 30 października 1702 r. (M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2003, s. 180).

¹³ VL, t. 5, s. 67; R. Kołodziej, „*Ostatni wolności naszej klejnot*”. *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014, s. 104.

¹⁴ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy...*, s. 100, 107.

Dla uchwycenia istoty terytorialności poszczególnych sejmików partykularnych, w zależności od zakresu ich terytorium zwanych wojewódzkimi lub ziemskimi, niezbędne jest przypomnienie ugruntowanej już mocno w historiografii (choć czasem wymagającej doprecyzowania) koncepcji Adama Lityńskiego z 1969 r., który niezwykle przekonująco wykazał, że rozróżnić możemy sejmi-ki jako instytucję prawną jedynie pod kątem terytorium, nad którym rozciągała się ich władza¹⁵. W ramach danego terytorium każdy sejmik mógł zbierać się na różnych rodzajach zgromadzeń, w zależności od trybu i celu zwołania – wówczas zgromadzenia te określano mianem przedsejmowych (poselskich), posejmowych (relacyjnych), deputackich (zwoływanych w Koronie od 1578 r., kiedy powołano do istnienia Trybunał Koronny), gospodarskich, z limity, nadzwyczajnych (ekstraordynaryjnych, zwoływanych najczęściej przez królów) oraz elekcyjnych. Uchwalane co pewien czas, bywało, że sprzeczne ze sobą prawa, a także praktyka i zwyczaje regulujące funkcjonowanie poszczególnych sejmików, różny rozkład terytorialny części kompetencji, powodują szereg anomalii w klasyfikacji. Na przykład problem pojawiał się, gdy zakres terytorialny zgromadzeń w systemie parlamentarnym (w obrębie których wybierano posłów na sejmy i słuchano ich relacji) nie pokrywał się z okręgami, dla których zbierano się w celu wyboru deputatów na Trybunał Koronny (od 1578 r.) czy kandydatów na urzędy sądowe ziemskie (te zwane były często dla odróżnienia od sejmiku „elekcjami” – ich opracowaniem, niekoniecznie edycją kompletu materiałów *in extenso*, w przypadku tych sejmików, gdzie nie pokrywały się terytorialnie, należałoby zająć się odrębnie, jest to kwestia niezwykle ważna dla funkcjonowania systemu urzędów ziemskich sądowych dawnej Rzeczypospolitej)¹⁶.

Według podziału terytorialnego w prowincji wielkopolskiej wyróżnić możemy zatem 21 sejmików, w tym obejmujące swoją władzą i kompetencjami terytorium dwóch województw (2), jednego województwa (4), a nawet niewielkie ziemie (15), a także specyficzny sejmik generalny na Mazowszu¹⁷. Były to, według hierarchii ważności i starszeństwa, sejmik: **województw poznańskiego i kaliskiego** (tzw. Wielkopolski właściwej, którego głównym, historycznie utrwalonym miejscem obrad była Środa), **województwa sieradzkiego** (Szadek), **województwa łęczyckiego** (Łęczycza), **województw brzesko-kujawskiego**

¹⁵ A. Lityński, *Z problematyki klasyfikacji sejmików ziemskich*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego” 1969, 5, *Prace Prawnicze* 1, s. 89-105; M. Zwierzykowski, *Klasyfikacja sejmików na przykładzie funkcjonowania sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. I, red. zespół, Białystok – Katowice 2010, s. 589-594.

¹⁶ Problem ten najlepiej widać w przypadku sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego – na jego terytorium funkcjonowało trzech podkomorzych i trzy odrębne składy sądów ziemskich (poznański, kaliski i wschowski). Zob. M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy...*, s. 87.

¹⁷ W. Kriegseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991, s. 27-34.

i inowrocławskiego (Radziejów), **ziemi wieluńskiej** (Wieluń), **ziemi dobrzyńskiej** (Lipno). Do szeroko ujmowanej parlamentarnej prowincji wielkopolskiej zaliczano także terytoria znajdujące się w granicach dawnego Mazowsza, stopniowo od XV w. inkorporowane do Korony, działały tam sejmiki **województwa płockiego** (Raciąż), **województwa rawskiego** (struktura sejmikowa tego województwa była dość skomplikowana: składało się z trzech ziem z odrębnymi sejmikami – **rawskim** w Rawie, **sochaczewskim** w Sochaczewie i **gostynińskim** w Gąbinie, z których każdy wysyłał posłów na sejm, jednocześnie dla całego województwa odbywały się zjazdy sejmikowe generalne w Bolimowie, zajmujące się wyborem deputatów trybunalskich i sprawami skarbowymi województwa)¹⁸ oraz **województwa mazowieckiego** – to ostatnie, jako spadkobierca włączonego do Korony w 1526 r. Księstwa Mazowieckiego zachowało szereg odrębności. Jedną z nich był podział na 10 ziem, z których każda tworzyła odrębny okręg sejmikowy i wybierała swoich posłów na sejm: **ziemia czerska** (Czersk), **ziemia warszawska** (Warszawa), **ziemia wiska** (Wizna), **ziemia wyszogrodzka** (Wyszogród), **ziemia zakroczymska** (Zakroczym), **ziemia ciechanowska** (Ciechanów), **ziemia łomżyńska** (Łomża), **ziemia różańska** (Różan), **ziemia liwska** (Liw), **ziemia nurska** (Nur); całość łączył wspomniany już **sejmik generalny mazowiecki**, zbierający się w Warszawie. Oprócz zadań koordynacji posłów i senatorów województwa, miał również szereg zadań gospodarczych, a także zajmował się wyborem deputatów przypadających na całe województwo, z zastosowaniem alternaty poszczególnych sejmików ziemskich. Co interesujące, w początkowym okresie istnienia tej instytucji na obrady przybywali także czasem posłowie województw rawskiego, płockiego, a nawet podlaskiego, zaliczanego do prowincji małopolskiej¹⁹.

Zupełnie luźno wiązano z prowincją wielkopolską dbające o zachowanie swej odrębności Prusy Królewskie, połączone z Koroną w 1466 r., a bliżej związane ustrojowo dopiero w 1569 r. Była to jedyna część Rzeczypospolitej, w której istniał trójstopniowy system sejmikowy: sejmiki powiatowe, wojewódzkie i sejmik generalny²⁰. Funkcjonowały tam **województwo chełmińskie** (sejmik

¹⁸ Wstęp, [w:] *Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego 1583–1793*, oprac. M. Bąk, M. Borkowski, K. Chłapowski, A. Haratym, T. Płóciennik, Ł. Przybyłek, E. Walczuk, pod red. M. Nagielskiego, Warszawa 2017; W. Filipczak, *Bolimów jako miejsce obrad sejmikowych województwa rawskiego w XVI–XVIII wieku*, „Rocznik Łódzki” 2016, 45, s. 11–35 – tam niezwykle dokładnie omówiono genezę i losy tych sejmików, a także rozmaite próby reformowania ich struktury (zazwyczaj nieudane).

¹⁹ J.A. Gierowski, *Sejmik generalny księstwa mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocław 1948, s. 22 i nn.

²⁰ Z. Naworski, *Sejmik generalny Prus Królewskich 1569–1772*, Toruń 1992, s. 56–57. W zasadzie przez krótki okres, do czasu zaniku zbierania się sejmiku generalnego małopolskiego w Korczynie, trójstopniowy podział istniał również w prowincji małopolskiej, gdzie posłowie wybierani na sejmiku księstwa oświęcimsko-zatorskiego udawali się na sejmik województwa krakowskiego w Proszowicach, a później jeszcze na generał. Podobnie działało się w przypadku sejmiku ziemi halickiej, której posłowie wędrowali przez sejmik w Sądowej Wiszni, a później przez Korczyn na sejm.

w Radzynie, a od 1630 r. w Kowalewie), **województwo malborskie** (sejmik w Sztumie lub Dzierzgoniu, od 1610 r. już tylko w Sztumie) i **województwo pomorskie**. W tym ostatnim od końca XVI w. zaczęły funkcjonować sejmiki powiatowe (ostatecznie ustabilizowane w 1620 r.): **człuchowski** (Chojnice), **mirachowski** (we wsi Strzecz, od 1766 r. w Kościerzynie), **pucki** (Puck), **świecki** (Świecie), **tucholski** (Tuchola) i **kościerzyński** (powstał w 1766 r., obradował wówczas w Kościerzynie wraz z powiatem mirachowskim), powiaty gdański, tczewski i nowski (w latach 1641-1657 także łęborsko-bytowski) gromadziły się bezpośrednio na sejmiku obejmującym całe **województwo pomorskie** (w Starogardzie, gdzie przybywać mieli również posłowie wybrani na sejmikach powiatowych). Z uwagi na odrębność tego terytorium i jego specyfikę ustrojową, nie będziemy się nim tu zajmować²¹. Wspomnieć jedynie wypada, że trwająca od XIX w., zapoczątkowana jeszcze przez historyków niemieckich²² edycja akt stanów Prus Królewskich, a od 1526 r. protokołów sejmików generalnych, powołanych do istnienia na mocy statutu Zygmunta I, nie wykroczyła jak dotąd poza 1542 r.²³ Zasadniczy zręb źródeł do badania parlamentaryzmu Prus Królewskich z okresu XVI-XVIII w. znajduje się obecnie w zasobach Archiwów Państwowych w Gdańsku i Toruniu. Pewną pomocą może służyć badaczom wydany w przez K. Górskiego i M. Biskupa inwentarz akt sejmikowych Prus Królewskich z lat 1600-1764 znajdujących się w Archiwum Państwowym w Toruniu²⁴.

Po wystąpieniach zjazdowych w 1880 r. nie trzeba było długo czekać na efekty. Jak się miało okazać, najszybciej rozpoczęto przedsięwzięcia edytorskie

²¹ Szerzej o funkcjonowaniu tego systemu sejmikowego oraz materiałach do jego dziejów zob. Z. Naworski, *Sejmik generalny...*, Toruń 1992.

²² *Akten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, wyd. M. Teppen, t. 1-5, Lipsk 1878-1886; *Akten der Ständetage Preussens Königlichen Anteils*, wyd. F. Thunert, Gdańsk 1896.

²³ *Akta Stanów Prus Królewskich*, t. 1: 1479-1488, wyd. K. Górski, M. Biskup, Toruń 1955; t. 2: 1489-1492, wyd. K. Górski, M. Biskup, Toruń 1957; t. 3, cz. 1: 1492-1497, wyd. K. Górski, M. Biskup, Toruń 1961; t. 4, cz. I: 1501-1504, wyd. M. Biskup przy współpr. K. Górskiego, Toruń 1966; t. 4, cz. II: 1504-1506, wyd. M. Biskup przy współpr. K. Górskiego, Toruń 1967; t. 5, cz. I: 1506-1508, wyd. M. Biskup, Poznań 1973; t. 5, cz. II: 1506-1511, wyd. M. Biskup, Poznań 1974; t. 5, cz. III: 1511-1512, wyd. M. Biskup, Warszawa 1975; t. 6: 1512-1515, wyd. M. Biskup, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa 1979; t. 7: 1515-1520, wyd. M. Biskup, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa 1986; t. 8: 1520-1526, wyd. M. Biskup, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa - Toruń 1993. *Protokoły Sejmiku Generalnego Prus Królewskich*, t. 1: 1526 - połowa 1528, wyd. M. Biskup, B. Dybaś, J. Tandecki, Toruń 2001; t. 2: lipiec 1528 - październik 1530, wyd. M. Biskup, B. Dybaś, J. Tandecki, Toruń 2005; t. 3: listopad 1530 - październik 1535, wyd. M. Biskup, K. Kopiński, P. Oliński, J. Tandecki, Toruń 2010; t. 4: maj 1536 - wrzesień 1542, wyd. K. Kopiński, J. Tandecki, L. Lewandowska, Toruń 2017. Liczne recenzje tych tomów zob. w: R. Kołodziej, M. Zwierzykowski, *Bibliografia parlamentaryzmu...*, s. 22, 31. Obecnie w opracowaniu jest tom 5 tej edycji, przygotowywany na UMK przez J. Tandeckiego, K. Kopińskiego, K. Mikulskiego i L. Lewandowską.

²⁴ *Inventarium actorum conventualium terrarum Prussiae. Inwentarz aktów sejmikowych Prus Królewskich (1600-1764)*, wyd. K. Górski, t. 1-2, Toruń 1950.

związane z sejmikami właśnie z prowincji wielkopolskiej. W 1886 r. ukazały się drukiem lauda sejmiku ziemi dobrzyńskiej, obejmujące lata 1658–1793, wydane przez Franciszka Kluczyckiego²⁵, wieloletniego bibliotekarza i historyka zatrudnianego przez rodzinę Potockich najpierw w Wilanowie, później w Krzeszowicach, niestrudzonego wydawcę źródeł, przede wszystkim do czasów panowania Jana III Sobieskiego. W niezwykle krótkim wstępie do tej edycji sam wydawca wyjaśnił okoliczności, jakie wpłynęły na podjęcie się edycji spuścizny właśnie tego sejmiku. Otóż PAU w Krakowie otrzymała zapis stosownej kwoty od ziemianina Gustawa Zielińskiego, który przekazał wraz z nim kopiariusz laudów dobrzyńskich wypisanych z grodu bobrownickiego przez urzędników sądowych, niezbyt wprawnych w pracy ze źródłami z odległych wieków (wcześniejsze akta spłonąć miały wraz z księgami grodzkimi bobrownickimi podczas potopu szwedzkiego). Warunkiem spożytkowania pieniędzy było właśnie wydanie owych rękopisów. Kluczycki we wstępie mocno utyskiwał na jakość dostarczonych kopii, które zawierały liczne błędy w odczycie, omyłki pisarskie i inne usterki, co w związku z brakiem możliwości konfrontacji z podstawą stawiło przed wydawcą znaczne problemy. Tylko w części, na drodze intuicyjnych poprawek, udało się je zniwelować, wiele nadal pozostało. Omyłki popełniono również w identyfikacji osób. Wbrew tytułowi edycja objęła 195 tekstów, wśród których oprócz laudów (uchwał) sejmikowych, są również instrukcje dla posłów na sejmy, do króla, manifestacje związane z życiem sejmikowym oraz wyjątkowo inne dokumenty – nie tworzą one w żadnym stopniu pełnego kompletu źródeł do dziejów tego sejmiku. Edycja ta spotkała się ze słusznymi zarzutami i krytyką²⁶ – sceptyczny co do jakości dzieła (niezawinionej przez niego) był już sam wydawca.

Choć Franciszek Kluczycki był pierwszym wydawcą zwartego zbioru dokumentów sejmikowych z prowincji wielkopolskiej, najzaszczytniejsze miejsce, jak już wyżej wspomniano, należy się jako wydawcy Adolfowi Pawińskiemu. Jak to przypomniał K. Łopatecki, jego edycja laudów sejmików województw kujawskich, poprzedzona monumentalną monografią dziejów sejmików dawnej Rzeczypospolitej (na przykładzie kujawskim), została zatwierdzona przez cenzurę już w 1887 r., a wydano ją drukiem w 1888 r. W rzeczywistości jednak prace nad tym wielotomowym dziełem warszawski historyk musiał rozpocząć już wiele lat wcześniej, być może jeszcze przed krakowskim zjazdem. Źródła do

²⁵ *Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1887. Edycja ta była tomem 10 monumentalnej serii źródeł wydawanej pod auspicjami PAU: *Res gestas Poloniae illustrantia*.

²⁶ O. Balzer, *Recenzja z: Laudy sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1887 – „Kwartalnik Historyczny” (dalej: KH) 1887, 1, s. 635–641; na ostatniej stronie tej obszernej recenzji wybitny historyk zapisał: „Tak przedstawia się ta pierwsza, wielce niefortunna próba publikacji laudów sejmikowych. Należałoby sobie życzyć, iżby dalsze były lepsze”.

dziejów sejmiku województw kujawskich zostały pomieszczone w 4 obszernych tomach²⁷.

Po tym znakomitym początku i przygotowaniu solidnej bazy w postaci licznych odpisów źródeł do dziejów wielu innych sejmików, śmierć Adolfa Pawińskiego w 1896 r. na niezwykle długo położyła kres edycjom źródłowym z obszaru prowincji wielkopolskiej – ruszyły za to od 1909 r. edycje z prowincji małopolskiej, dzięki wysiłkom historyków ze środowisk lwowskiego i krakowskiego²⁸. Trzeba tu podkreślić, że właśnie w ramach tych prac w 1932 r. powstało nowatorskie i niezwykle ważne dla wydawania źródeł do dziejów sejmików dzieło – pierwszy tom edycji materiałów sejmiku krakowskiego. To właśnie we wstępie do niego wydawca i wybitny historyk Stanisław Kutrzeba, podążając za inicjatywą z 1907 r. Bolesława Ulanowskiego²⁹, a także za klasyfikacją Władysława Konopczyńskiego z 1916 r.³⁰, wytyczył nowy kierunek, aktualny do dziś. Uzasadnił to następująco:

Sposób ujęcia tego wydawnictwa różni się od tego, jaki przyjęli poprzedni wydawcy (...). W dwóch kierunkach ująłem sprawę wydania inaczej. Chodziło mi o to, by dać w wydawnictwie wszystko, co się tyczy życia sejmikowego w najszerszym tego słowa znaczeniu, więc **akta** [podkr. – M.Z.] wszelkich zjazdów szlacheckich, nie tylko sejmików, o ile się zachowały, nadto także wzmianki o sejmikach i zjazdach, po których nie zachowały się żadne akta. Stąd grupowanie materiału koło sejmików, o których wiadomo, że się odbyły. Nadto obok uniwersałów, laudów, instrukcyj i innych aktów, od sejmików wychodzących, podaję także diariusze obrad sejmikowych, mowy na sejmikach wygłaszane, listy do i od sejmików, protestacje w związku z sejmikami wnoszone i.t.d.³¹.

Drugą różnicą było istotne poszerzenie kwereudy – oprócz ksiąg grodzkich objęła ona także biblioteki i pozostałe zasoby archiwalne.

²⁷ *Dzieje ziemi kujawskiej oraz akta historyczne do nich służące*, t. 1: A. Pawiński, *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*; t. 2: *Lauda i instrukcje 1572–1673*, t. 3: *Lauda i instrukcje 1674–1700*, t. 4: *Lauda i instrukcje 1700–1733*, t. 5: *Lauda i instrukcje 1733–1795*, ogł. A. Pawiński, Warszawa 1888. Tom wstępny doczekał się ponownej reedycji z obszernym wstępem: A. Pawiński, *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*, oprac. i wstępem opatrzył H. Olszewski, Warszawa 1978 (Rec. G. Geilke, „Zeitschrift für Ostforschung” 1979, 28, z. 1, s. 133–135; A. Lityński, KH 1979, 86, nr 1, s. 198–199; J. Maternicki, „Przegląd Humanistyczny” 1978, 22, [druk:] (1979), nr 11, s. 169–174).

²⁸ Z uwagi na ograniczony zakres niniejszego opracowania nie zajmujemy się tu nimi – zob. szerzej: K. Łopatecki, op. cit., s. 27–28.

²⁹ Ibidem, s. 27.

³⁰ W. Konopczyński, *Odezwa w sprawie katalogu aktów do dziejów staropolskiego parlamentaryzmu*, KH 1916, 30, z. 3–4, s. 475–479.

³¹ S. Kutrzeba, *Wstęp*, [w:] *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 1: 1572–1620, wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932.

Różnorodność i specyfika materiału sejmikowego ze schyłku XVI oraz z XVII i XVIII w. powodują, że niezbędne było dokonanie jego klasyfikacji. Klasyfikacja W. Konopczyńskiego z 1916 r., poszerzona nieco później przez Kutrzebę, wydaje się w zasadzie słuszna, ale w oparciu o specyfikę wielkopolskich akt sejmikowych można było ją nieco doprecyzować³².

Pierwsza grupa to dokumenty i materiały docierające do koła sejmikowego z zewnątrz, od osób i instytucji: uniwersały – zarówno zwołujące, potwierdzające lub przesuwające termin sejmiku, jak i uniwersały informacyjne. Przed zgromadzeniami przedsejmowymi zwyczajową praktyką było rozsyłanie przez kancelarię królewską tzw. ekspedycji przedsejmowej (zwanej też legacją), w której oprócz uniwersału były także: instrukcja królewska na sejmiki, kredens (list wierzytelny) dla posła reprezentującego króla na sejmiku wraz z listem zawiadamiającym wybraną osobę, a także listy do senatorów, urzędników i ważniejszej szlachty. Istotne miejsce wśród bieżących materiałów sejmikowych zajmowały listy. Kierowali je do sejmikujących, oprócz monarchów, również najważniejsi ministrowie, sąsiednie sejmiki oraz inni ważni uczestnicy życia politycznego danego terytorium, a także drobniejsza szlachta, duchowni oraz miasta z terenu podlegającego sejmikowi, czasem nawet z odleglejszych ośrodków (np. z Gdańska). Część korespondencji miała charakter indywidualny, wiele jednak to tzw. listy otwarte, rozsyłane w jednakowej treści do wszystkich sejmików koronnych czy litewskich, często jednocześnie do całej Rzeczypospolitej.

Druga grupa dokumentów sejmikowych, długo uznawana przez wydawców źródeł do dziejów sejmików za jedyną godną uwagi, to dokumenty spisywane podczas sejmiku lub bezpośrednio po jego zakończeniu na wyraźne polecenie koła sejmikowego. Wśród nich dominują lauda (uchwały). Najrzadsze są lauda sejmików deputackich. Sejmiki przedsejmowe obok laudum uchwały instrukcje dla posłów na sejm. Instrukcje uchwalano także dla posłów wysyłanych do różnych osób, dla konsyliarzy sejmikowych oraz dla komisarzy do zadań specjalnych. Do rzadkości należą zachowane teksty mów wygłaszanych podczas sejmików – w przeciwieństwie do sejmów, na sejmikach nie przywiązywano wagi do uwieczniania wystąpień nawet ważniejszych mówców. Sejmiki prowadziły również ożywioną niejednokrotnie korespondencję, zarówno odpowiadając na otrzymane listy, jak i wystosowując je w celu załatwienia konkretnej sprawy.

Trzecia grupa dokumentacji sejmikowej to materiały powstające już po sejmiku, często w związku z poleceniami koła. Do tej kategorii zaliczyć należy manifesty polityczne, protestacje zrywające obrady, a czasem powstające

³² Szerzej o tym zagadnieniu poruszono już w: M. Zwierzykowski, *Wydawanie akt sejmikowych Rzeczypospolitej szlacheckiej – dorobek edytorski oraz refleksje nad klasyfikacją źródeł do dziejów osiemnastowiecznych sejmików*, „Wiek Oświecenia” (dalej: WO) 2011, nr 27, s. 26-46.

w odpowiedzi na nie reprotestacje, czy wreszcie manifesty złożone przez komisarzy sejmikowych. Interesujące są manifestacje luźno związane z sejmikiem, ale zawierające informacje o jego obradach. Na podstawie zleceń wydanych przez sejmik lub w trakcie czynności podejmowanych z polecenia sejmiku powstawały uniwersały wydawane przez funkcjonariuszy sejmikowych lub innych wystawców w związku ze sprawami sejmikowymi. Po sejmiku, czasem nawet w wielotygodniowym odstepie, dochodziło do wykonania misji poselskiej delegatów sejmikowych wysłanych do różnych osób. Czasem udaje się odnaleźć kopie tekstów ich mów, znacznie częściej pisemne odpowiedzi na poselstwo z sejmiku.

Czwartą grupę stanowią materiały niebędące już właściwie dokumentacją sejmikową, ale mające fundamentalną wartość poznawczą. Dzięki nim obraz sejmikowego mechanizmu uzyskuje wiele różnorodnych, barwnych wymiarów. Chodzi o informacje o obradach poszczególnych zgromadzeń zawarte w korespondencji prywatnej, w gazetach rękopiśmiennych, w diariuszach prywatnych, od 1729 r. w drukowanym „Kurierze Polskim”, wreszcie wzmianki w innych, oficjalnych dokumentach sejmikowych (np. informacje o zerwaniu obrad). Bardzo nieliczne są, niestety, obszerniejsze relacje z sejmiku czy diariusze. W przypadku zgromadzeń deputackich sejmiku pośrednią informację o pozytywnym zakończeniu dostarczają wykazy deputatów trybunalskich, szeroko kolportowane po kraju i obecne w wielu rękopisach staropolskich³³.

Na koniec wspomnieć wypada, że cechą specyficzną samorządów sejmikowych było funkcjonowanie różnego rodzaju instytucji związanych ze skarbowością. Najbardziej rozwiniętą i długotrwałą z dotychczas opisanych w historiografii jest Komisja Skarbowa Poznańska, organ wykonawczy sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego o rozbudowanych strukturach i kompetencjach, działający w latach 1685–1766. Materiały skarbowe tego typu, z uwagi na ich specyfikę, poza pewnymi wyjątkami, nie są uwzględniane w edycji akt sejmikowych³⁴.

W najnowszych wydanych drukiem i przygotowywanych do wydania edycjach akt z terenu województw wielkopolskich, województwa łęczyckiego oraz bełskiego stosowana jest tzw. metoda rekonstrukcyjna. Wymaga ona podjęcia próby maksymalnie pełnej rekonstrukcji chronologii zgromadzeń, poprzez

33 Tutaj podkreślić trzeba niezwykle ważną rolę w rekonstruowaniu działalności poszczególnych sejmikowych zgromadzeń deputackich, jaką pełni niedawno wydane przez historyków lubelskich kilkutomowe zestawienie deputatów koronnych: *Deputaci Trybunału Koronnego 1578–1794. Spis*, cz. I–V, oprac. H. Gmiterek, D. Kupisz, L. Wierzbicki, W. Bondyra, J. Ternes, Warszawa 2017.

34 Szczegółowy wykaz materiałów zachowanych dla wielkopolskiej komisji skarbowej, noszącej nazwę „Komisja Skarbowa Poznańska” zob. M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowej administracji i sądownictwa skarbowego w Wielkopolsce w XVII i XVIII w.*, Poznań 2003, s. 404–414.

przygotowanie dla wszystkich z nich nagłówków wraz z numerem kolejnym i komentarzem. Wówczas jest szansa, że numeracja uwzględnionych w edycjach zgromadzeń sejmikowych będzie niemal identyczna z tą, jaka miała miejsce faktycznie. Wymaga to czasem żmudnego wczytywania się w posiadane źródła – np. w przypadku zgromadzeń limitowanych, czy wzmianek o terminach zgromadzeń wyznaczanych w inny sposób. Może to być wskazówka o kolejnym zgromadzeniu, które zostało formalnie zwołane i powinno się odbyć. Jeśli się odbyło, uchwały i inne źródła mogły się nie zachować – to szczególnie typowe dla końca XVI i początku XVII w. Nie ma pewności, że szlachta mając termin, wcale nie zjechała na sejmik lub zjazd (z sejmikami przedsejmowymi na pierwszym miejscu). Dlatego wydawcy akt sejmikowych powinni uwzględniać wszelkie informacje. Niestety, część ukazujących się obecnie wydawnictw wciąż obejmuje jedynie te, dla których wydawcy odnaleźli dokumentację – pominięto w ten sposób wiele zgromadzeń, które z całą pewnością się zebrały (tak np. w edycjach akt sejmikowych województwa lubelskiego – pierwszy tom, ziemi chełmskiej czy województwa kowieńskiego z lat 1733–1795³⁵).

Dzieło Kutrzeby, już po II wojnie światowej, w 1953 r. podjął Adam Przyboś, uczeń Władysława Konopczyńskiego – kontynuował on wydawanie akt krakowskich. Równoległe, po ponad 60 latach przerwy, wznowiono wydawanie akt sejmikowych prowincji wielkopolskiej. W latach 1958–1961, wybitny poznański genealog i badacz dziejów Wielkopolski – Włodzimierz Dworzaczek, opublikował w dwóch woluminach tom pierwszy edycji akt województw poznańskiego i kaliskiego, obejmujący lata 1572–1632³⁶. Podążając za wzorcem S. Kutrzeby, kontynuowanym z powodzeniem przez A. Przybosia, również Dworzaczek przyjął znacznie rozszerzony katalog materiałów sejmikowych uwzględnianych w edycji, utrzymał również w tytule określenie „akta”. Poznański historyk przeprowadził wzorcową, żmudną i solidną kwerendę we wszystkich zachowanych księgach grodzkich i ziemskich, wydobywając z nich różnorodne materiały, uwzględnił również znaczną liczbę akt sejmikowych zachowanych w kopiach w rękopisach wielu bibliotek naukowych w kraju. Oczywiście nawet tak solidna praca nie zagwarantowała zebrania kompletu materiałów (co jest zresztą zupełnie niemożliwe do osiągnięcia, biorąc pod uwagę stan zachowania i rozproszenia) – na pewne uzupełnienia wskazywał m.in. Stanisław Płaza,

³⁵ *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572-1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016; *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572-1668*, oprac. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013; *Akta sejmikowe sejmiku kowieńskiego z lat 1733-1795*, wyd. M. Jusupović, Warszawa 2019.

³⁶ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: 1572-1632, cz. I: 1572-1616, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957 (Rec. J. Maciszewski, „Czasopismo Prawno-Historyczne” (dalej: CPH) 1958, 10, s. 197-200; J. Bielecka, „Roczniki Historyczne” (dalej: RH) 1959, 25, z. 1, s. 198-202; A. Przyboś, „Studia Źródłoznawcze” (dalej: SŻ) 1959, 4, s. 195-198); t. 1: 1572-1632, cz. II: 1616-1632, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1962 (Rec. A. Przyboś, SŻ 1966, 11, s. 176-179).

autor opracowanej zresztą głównie na edycji W. Dworzaczka monografii dziejów sejmiku poznańsko-kaliskiego w latach 1572–1632³⁷. Po tej publikacji dalsze prace zostały porzucone, a W. Dworzaczek oddał się bez reszty swej monumentalnej pracy nad zbieraniem materiałów do genealogii szlachty wielkopolskiej (po jego śmierci zostały przekazane jako tzw. Teki Dworzaczka do Biblioteki Kórnickiej, a w 1997 r. wprowadzone do bazy danych, dostępnej dziś na stronie internetowej Biblioteki – jest to nieocenione narzędzie do badań nad genealogią szlachty wielkopolskiej, bezcenne również przy wydawaniu akt sejmikowych). Prace nad edycjami akt z prowincji wielkopolskiej zamarły na kolejne kilkadziesiąt lat, jeśli nie wspomnieć drobnych, przyczynkarskich edycji pojedynczych źródeł³⁸.

W 1996 r. M. Zwierzykowski rozpoczął, z inspiracji promotora pracy magisterskiej, prof. Jerzego Topolskiego, badania nad sejmikiem województw poznańskiego i kaliskiego. W ich wyniku, w 1998 r. obronił pracę poświęconą temu sejmikowi w latach 1696–1702³⁹, a w 2002 r. rozprawę doktorską, w której udało się zrekonstruować i przywrócić do pamięci historycznej zapomniany, działający w latach 1685–1766 organ wykonawczy sejmiku, Komisję Skarbową Poznańską⁴⁰. Pokłosiem tych badań było rozpoczęcie gromadzenia szeroko rozumianych akt sejmikowych z terenu Wielkopolski właściwej. Dzięki uzyskanemu grantowi z Komitetu Badań Naukowych udało się w 2008 r. wydać pierwszy tom z nowej serii „Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732”⁴¹. Był on nawiązaniem do projektu zainicjowanego przez wybitnego poprzednika, W. Dworzaczka, jednak dzięki uzyskanemu finansowaniu

37 S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa – Kraków 1984 (Rec. A. Lityński, *O modelu monografii sejmiku. W związku z książką...*, CPH 1985, 37, z. 1, s. 145–161; R. Łaszewski, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1985, 47, z. 2, s. 365–368; W. Uruszczak, „Revue Historique de Droit Français et Étranger” 1986, t. 64, nr 2, s. 256–258; polem. Z. Naworski, *Uwagi o roli prowincji pruskiej w strukturze federacyjnej Rzeczypospolitej w XVII wieku*, „Zapiski Historyczne” 1988, t. 53, z. 1–2, s. 131–142).

38 *Laudum sejmiku powiatu kościańskiego i ziemi wschowskiej poświęconego wyborowi urzędników urzędów utworzonych na Sejmie Czteroletnim i obradom gospodarskim 14–18 II 1792*, wyd. J. Sobczak, „Rocznik Leszczyński” 1985, t. 7, s. 263–272.

39 Praca ta wydana została drukiem w kilka lat później: M. Zwierzykowski, *Sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1702*, [w:] *Scripta Minora*, red. B. Lapis, Poznań 2006, s. 403–492.

40 Rok później (2003) ukazała się drukiem: M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*.

41 Grant KBN, nr 2 H01G 003 25, „Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego za lata 1696–1732” realizowany w latach 2003–2007; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wydał M. Zwierzykowski, Poznań 2008, Wydawnictwo Poznańskie, s. XVI, 1201, 16 il. (6 recenzji i jedna nota: Rec. Z. Chodyła, RH 2009, 75, s. 206–215; U. Kosińska, KH 2010, t. 117, nr 3, s. 140–146; T. Adamczyk, „Z Dziejów Prawa” 2010, nr 3 (11), s. 201–203; J. Dygdała, WO 2010, 26, s. 126–130; A. Perłakowski, SŻ 2010, 48, s. 188–190; A. Korytko, „Teki Sejmowe” 2010, nr 1, s. 135–138; Nota informacyjna w: „Acta Poloniae Historica” 2010, t. 102, s. 240); edycja ta została nagrodzona w 2009 r. indywidualną nagrodą państwową Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2 stopnia.

i brakowi ograniczeń dostępności do papieru i farby drukarskiej, które mocno redukowały prowadzone w II poł. XX w. edycje, objął znacznie szerszy materiał, wydawany w całości, bez skrótów i regestów. Zgodnie z koncepcją wydawcy, tomowi zawierającemu edycję akt towarzyszyć ma tom monograficzny (podobnie jak w pionierskiej edycji A. Pawińskiego w XIX w.) – w 2010 r. stosowna publikacja została wydana⁴². Prace te były kontynuowane i w 2015 r. ukazał się tom obejmujący lata 1733–1763 – było to możliwe dzięki finansowaniu z grantu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego⁴³. Na podstawie tego tomu, a także uzupełniających badań, przygotował i obronił w 2019 r. swoją rozprawę doktorską Tomasz Kościański, obecnie trwają prace nad jej przygotowaniem do druku⁴⁴.

Znaczące przyspieszenie prac nad przygotowywaniem i wydawaniem akt sejmikowych nastąpiło wraz z powołaniem do istnienia Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki (za co należy się niewątpliwie życzliwa pamięć przyszłych pokoleń dla jego twórców) – dotyczy to zarówno edycji z Małopolski, Wielkopolski, jak i nareszcie Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdzie były największe zaległości badawcze i edytorskie. Jeśli idzie o prowincję wielkopolską, w latach 2012–2017 realizowano projekt zespołowy pod kierunkiem Michała Zwierzykowskiego (w skład zespołu wchodził Robert Kołodziej z Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Andrzej Kamiński z Instytutu Historii im. T. Manteuffla PAN) w ramach którego opracowano akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego z lat 1668–1695. Ukazały się one drukiem w 2018 r.⁴⁵

42 M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy...* (3 recenzje: Rec. W. Kriegseisen, KH 2012, t. 119, nr 1, s. 159-164; Z. Chodyła, RH 2012, t. 78, M. Krzymkowski, CPH 2012, t. 64, nr 2, s. 518-520).

43 Grant Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, nr NN 108 033335, „Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego za lata 1733–1763”, realizowany w latach 2008–2012; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wyd. M. Zwierzykowski, Warszawa 2015, ss. XXI, 985, 20 il. (4 recenzje: Rec. K. Łopatecki, *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość. Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008, s. 1201+XVI; *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wyd. M. Zwierzykowski, Warszawa 2015, s. 986+XXI – MHI 2015, t. 14, z. 2, s. 9-43; M. Mikołajczyk, CPH 2016, t. 68, z. 1, s. 310-313; J. Dygdała, WO 2017, t. 32, s. 283-287; Z. Chodyła, RH 2016, t. 82, s. 268-272); edycja nagrodzona w 2016 r. I Nagrodą „Studiów Źródłoznawczych” im. Profesora Stefana K. Kuczyńskiego za 2015 r. w kategorii edycji źródłowych. W 2018 r. G. Głabisz i M. Zwierzykowski wydali tom zawierający zbiór korespondencji Wielkopolan do Jana Tarty z okresu wojny o sukcesję polską, z lat 1734–1735, w której znajdują się pewne uzupełnienia do obrazu funkcjonowania wielkopolskiego samorządu sejmikowego: *Z dziejów wojny o sukcesję polską. Listy Wielkopolan do Jana Tarty wojewody lubelskiego z lat 1734–1735*, Poznań 2018.

44 T. Kościański, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733–1763*, Poznań 2019 (wydruk komputerowo rozprawy dostępny w Bibliotece UAM).

45 Grant NPRH nr 11H 11 000280, „Edycje źródłowe: Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1669–1695 oraz Akta sejmikowe województwa bełskiego 1572–1772 (ukończenie edycji Wojciecha Hejnosza)”, realizowany w latach 2012–2017). *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wydali M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Poznań 2018, ss. XXI, 674, il.; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*,

W jednym z kolejnych konkursów NPRH, nieco poszerzony zespół, pod kierunkiem Igora Kraszewskiego z UAM, w składzie: Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej i Andrzej Kamiński, w latach 2013–2019 przygotowywał edycję akt sejmikowych poznańsko-kaliskich z lat 1633–1668, a więc stanowiących połączenie wydanych niedawno tomów z XX-wieczną edycją W. Dworzaczka za lata 1572–1632⁴⁶. Ostateczne dokończenie całości edycji akt sejmikowych Wielkopolski właściwej możliwe będzie dzięki grantowi NPRH realizowanemu pod kierunkiem M. Zwierzykowskiego w latach 2015–2022, wraz z zespołem: Robert Kołodziej, Witold Filipczak (z Uniwersytetu Łódzkiego), Dariusz Rolnik (z Uniwersytetu Śląskiego) i Grzegorz Glabisz (z UAM). Grant poświęcono na przygotowanie edycji akt sejmików z terenu Wielkopolski za lata 1764–1793⁴⁷. Co warte podkreślenia w związku z jednym z celów NPRH, jakim jest kształcenie młodej kadry, G. Glabisz został przyjęty do zespołu jeszcze jako wyróżniającego się student 5 roku. W czasie realizacji grantu ukończył studia doktoranckie, prowadząc równoległe badania i ucząc się pod okiem doświadczonych historyków i wydawców źródeł. W 2019 r. obronił z wyróżnieniem doktorat i opublikował na jego podstawie znakomitą monografię dziejów sejmików Wielkopolski w czasach stanisławowskich⁴⁸, stanowiącą pokłosie grantu i jednocześnie wstęp do przyszłego druku dwóch obszernych tomów akt sejmikowych.

Lata 1764–1793 były najsłabiej, jak dotąd, zbadane, a jednocześnie właśnie wówczas życie sejmikowe Rzeczypospolitej przechodziło najgłębsze, wszechstronne przemiany i reformy. Przede wszystkim zaczęło biec sprawniej, dzięki ograniczeniu, a później likwidacji *liberum veto*. Jednocześnie odarte zostało niemal całkowicie z kompetencji samorządowych, zredukowane w zasadzie

---

wydali M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Poznań 2018, s. XXI, 736, il. Obecnie, pod kierunkiem M. Zwierzykowskiego mgr Paweł Dąbrowski prowadzi prace nad rozprawą doktorską na temat: „Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1668–1695”, która powinna powstać w najbliższych latach i niebawem dołączyć jako kolejna monografia do serii „Stanisławski parlamentarizm”.

46 Grant NPRH nr 11H 12 0514 81, „Edycja źródłowa: Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego, Lata 1632–1668 (panowanie Władysława IV i Jana II Kazimierza)”, realizowany w latach 2013–2019. Obecnie trwają prace nad drukiem dwóch tomów powstałych w wyniku ukończenia i rozliczenia tego projektu. Obejmą lata 1633–1655 oraz 1656–1668, koszt druku przewidziany został w kolejnym pozyskanym grantie NPRH – nr 11H 18 0011 86, „Krytyczna edycja diariusza negocjacji pacyfikacyjnych i Sejmu Niemego – 12 VI 1716 – 1 II 1717, autorstwa A.S. Dembowskiego z aneksami oraz korespondencją; druk tomu *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1633–1668*, projekt realizowany w latach 2018–2024.

47 Grant NPRH nr 1aH 15 0046 83, „Edycja źródłowa: Akta sejmikowe województw Wielkopolski właściwej w latach 1764–1793 oraz druk tomu *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1695*, realizowany w latach 2015–2022. Druk dwóch tomów obejmujących czasy stanisławowskiej zostanie sfinalizowany w ramach przyszłego, planowanego projektu NPRH (jeśli zostanie przyjęty do finansowania).

48 G. Glabisz, op. cit. Rozprawa ta zajęła II miejsce i została wyróżniona w Konkursie Polskiego Towarzystwa Badań nad Wiekiem Osiemnastym na najlepszą rozprawę doktorską poświęconą XVIII stuleciu, obronioną w 2019 r.

do funkcji elekcyjnych (jedyną pozostałością były nadal uchwalane instrukcje dla posłów sejmowych, ale ich wpływ na działanie sejmu i podejmowane tam sprawy był w zasadzie od lat siedemdziesiątych żaden). Co więcej, wielokrotnie przeprowadzano głębokie reformy struktury sejmikowej, przesuвано granice okręgów, tworzono nowe, rozbijano stare na mniejsze. Szerzej pisał o tym A. Lityński w swej syntetycznej monografii poświęconej reformom sejmików, a ostatnio bardzo szczegółowo w odniesieniu do Wielkopolski właściwej G. Glabisz, a województwa rawskiego W. Filipczak⁴⁹. W przypadku Wielkopolski właściwej dodatkowe zamieszanie wprowadziło stworzenie w 1768 r. województwa gnieźnieńskiego z części dawnego województwa kaliskiego oraz ubytki terytorialne po I rozbiorze⁵⁰. Prowadzone wówczas reformy życia sejmikowego mocno skomplikowały mapę sejmikową, tworząc nowe terytoria w myśl koncepcji A. Lityńskiego. W związku z tym wszystkie zostaną uwzględnione w jednym wspólnym tomie, pod nieco zmienionym w stosunku do poprzednich tomów tytułem: *Akta sejmikowe Wielkopolski. Lata 1764–1793*.

Wszystkie tomy akt sejmikowych opracowane dla województw wielkopolskich w ramach przedstawionych powyżej projektów, choć wydawane są w różnych wydawnictwach, spaja jednak seria wydawnicza „Staropolski parlamentaryzm”, w jednolitej szacie graficznej oprawy i wnętrza – w serii tej drukowane były już monografie (M. Zwierzykowskiego, R. Kołodzieja i G. Glabisza) oraz wspomniana już wcześniej bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej.

Dużym optymizmem napawa fakt, że w 2018 r. udało się uruchomić kolejne przedsięwzięcie edytorskie dotyczące akt sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej, a mianowicie rozpocząć na Uniwersytecie Wrocławskim, również w ramach finansowania NPRH, edycję akt sejmiku województwa łęczyckiego z lat 1572–1695. Robert Kołodziej jako kierownik zebrał zespół historyków, w którego skład weszli: Michał Zwierzykowski, Sławomir Augustowicz, Igor Kraszewski i Zbigniew Hundert⁵¹. Obecnie prace są już mocno zaawansowane i bardzo owocne, dzięki znakomitemu stanowi zachowania ksiąg grodzkich województwa łęczyckiego i jednocześnie niewielkiemu skomplikowaniu życia sejmikowego tego terenu (działał tu tylko jeden sejmik, wypełniający wszystkie funkcje). W związku z utrudnieniami spowodowanymi epidemią covid, nieco przedłuży się czas ukończenia projektu, początkowo planowany na 2023 r.

⁴⁹ G. Glabisz, op. cit., s. 41–56; W. Filipczak, op. cit., s. 26–32.

⁵⁰ Z. Chodyła, *Utworzenie i początki funkcjonowania województwa gnieźnieńskiego (1768–1774–1776)*, [w:] *Gniezno. Studia i materiały historyczne*, t. 2, Warszawa – Poznań 1987.

⁵¹ Grant NPRH nr 31H 17 0445 8, „Akta sejmikowe województwa łęczyckiego do 1695 r. Druk trzech tomów akt sejmikowych województwa bełskiego z lat 1572–1668, 1669–1717, 1718–1772”, projekt przewidziany do realizacji w latach 2018–2023, planowane jest jego przedłużenie co najmniej o rok w związku z utrudnieniami epidemicznymi.

Druk zebranych i wstępnie opracowanych materiałów, zgodnie z rozwiązaniem sprawdzonym w pracach zespołu wydawców akt poznańsko-kaliskich, przewidziany jest w ramach planowanego przyszłego grantu NPRH. Obecnie trwają przygotowania do złożenia wniosku w kolejnym rozdaniu grantowym w module „Dziedzictwo”, w którym zespół działający tym razem na UAM, pod kierunkiem M. Zwierzykowskiego i przy udziale R. Kołodzieja, W. Filipczaka, G. Glabisza oraz Michała Tomaszewskiego, wyróżniającego się studenta ostatniego roku studiów na Wydziale Historii UAM, piszącego pracę pod kierunkiem M. Zwierzykowskiego, planuje zebrać materiały do ukończenia edycji łęczyckiej za lata 1696–1795 i jednocześnie wydać drukiem tomy przygotowane dla okresu wcześniejszego (1572–1695) oraz tomy opracowane dla Wielkopolski właściwej z lat 1764–1793, które czekają już na publikację.

Na koniec prezentacji dotychczasowego dorobku edytorstwa akt sejmikowych prowincji wielkopolskiej należy wspomnieć o publikacji z 2017 r. pod tytułem *Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego 1583–1793*. Powstała w wyniku kilkuletnich prac badawczych prowadzonych przez zespół pod kierunkiem Mirosława Nagielskiego, w którego skład wchodził: Michał Bąk, Mikołaj Borkowski, Krzysztof Chłapowski, Andrzej Haratym, Tomasz Płociennik, Łukasz Przybyłek i Eugeniusz Walczuk, sfinansowanych z budżetów powiatu rawskiego, miasta Rawy, Samorządowego Stowarzyszenia Rozwoju Ziemi Rawskiej i Stowarzyszenia Wychowanków Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego⁵². Jakkolwiek każdą próbę podjęcia wydawania akt sejmikowych i w ten sposób zabezpieczenia oraz udostępnienia tych ważnych źródeł społeczeństwu i uczynom, należy przyjąć z szacunkiem i wdzięcznością, jednak tym razem końcowe dzieło pozostawia pewien niedosyt i wątpliwości. Jest swego rodzaju nawiązaniem do prapoczątków publikacji materiałów sejmikowych, wydawnictw F. Kluczyckiego i pierwszych tomów akt z XIX i początków XX w., kiedy katalog uwzględnianych (i poszukiwanych) materiałów oraz sposób edycji były zupełnie inne niż te utrwalone po 1932 r. Co prawda, w obronie Wydawców przemawia nadzwyczajnie zły stan zachowania podstawowych materiałów w których znajdowały się materiały sejmikowe – czyli ksiąg grodzkich i ziemskich, jednak sam fakt rezygnacji z bardziej przemyślanego przedsięwzięcia edytorskiego, podzielonego na mniejsze odcinki, być może powiązanego z innym, lepiej zachowanym sejmikiem (bądź sejmikami) mazowieckimi, w ramach finansowania z solidnego grantu, spowodował niemożliwość przeprowadzenia solidnych poszukiwań szerokiego wachlarza źródeł i wzmianek

⁵² *Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego...*, s. 37-38. Z uwagi na finansowanie ze strony samorządów rawskich Wydawcy pominieli próbę wydania innych szczątków akt sejmikowych z terenu województwa rawskiego (ziem sochaczewskiej i gostynińskiej), nie mówiąc już o żmudnych poszukiwaniach wzmianek i informacji o sejmikach w rozproszonych archiwaliach i zasobach bibliotek, poza tymi, które mniej lub bardziej przypadkowo udało się odnaleźć licznym członkom zespołu.

o sejmiku, a przede wszystkim zastosowania metody rekonstrukcyjnej. W konsekwencji uzyskaliśmy jedynie zbiór źródeł do dziejów życia sejmikowego dawnego województwa rawskiego, oparty w sporej mierze na odpisach z Tek Pawińskiego, a nie próbę edycji, rekonstrukcji (nawet w szczątkowej, z konieczności, formie) akt sejmikowych. Gdyby znalazło to odbicie w tytule niezbyt obszernego jak na ramy chronologiczne tomu, zamiast nawiązania do edycji z XIX w., byłoby znacznie lepiej. Dostrzegli to zresztą sami Wydawcy, którzy tak opisali to we wstępie:

Wydawcy są świadomi, że zarówno w polskich, jak zagranicznych archiwach i bibliotekach wciąż znajdują się akta sejmikowe ziemi i województwa rawskiego, które nie znalazły się w niniejszej edycji (...). Mamy świadomość, że edycja nasza nie jest kompletna, stąd myśl o przygotowaniu w przyszłości następnego wydania, poszerzonego o nowo odnalezione lauda i informacje o sejmikach, których dokumenty się nie zachowały⁵³.

Być może jednak warta refleksji powinna być decyzja Wojciecha Hejnosza, który po II wojnie światowej, przenosząc się do Torunia ze Lwowa, miał w swoich rękach niemal gotowy (opracowany już w 1939 r. w szczotce wydawniczej) tom akt sejmikowych województwa bełskiego z lat 1572–1668, znacznie bardziej imponujących niż omawiany tu tom rawski, uznał jednak, że nie jest on doskonały i że zgodnie z obowiązującymi już wówczas wydawców akt sejmikowych zasadami, powinien zostać poprawiony i uzupełniony. Ponieważ nie mógł tego już z wielu względów sam uczynić, świadom wagi decyzji, oddał nieukończony dzieło do Biblioteki Ossolineum, pozostawiając je potomnym. Być może ważne było w tym miejscu przekonanie, że edycja prowizoryczna, częściowa, może w przyszłości utrudnić pozyskanie funduszy na edycję właściwą?

Jak zatem prezentuje się obraz 136 lat prac nad wydawaniem akt sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej (liczony od tomu wydanego przez F. Kluczyckiego)? Otóż historycy mają do dyspozycji 11 wydanych już drukiem tomów, w tym jeden z nich w dwóch woluminach, z których 5 (dobrzyński i kujawski) opracowano według dawnych, niewystarczających już dziś zasad edytorskich, 5 powstało według obowiązujących obecnie wymogów (województwa poznańskie i kaliskie), jeden (fragmenty materiałów z terenu województwa rawskiego) jest w zasadzie wstępną próbą wydania zbioru materiałów do dalszych badań nad życiem sejmikowym województwa rawskiego. W porównaniu z 20 wydanymi już tomami z prowincji małopolskiej, jest to oczywiście wynik skromniejszy. Warto jednak przypomnieć, że do liczby 11 wydanych, można doliczyć również kolejne 6 tomów już wstępnie opracowanych lub prawie opracowanych (dotyczących sejmików Wielkopolski właściwej oraz województwa

⁵³ *Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego...*, s. 35-36.

łęczyckiego). W nieco dalszych perspektywach edytorskich są (zapewne dwa) tomy łęczyckie z XVIII w. Zgodnie z wcześniejszym zastrzeżeniem, nie liczymy tu sporej już serii wydawnictw dotyczących dziejów zjazdów stanów, a później sejmiku generalnego Prus Królewskich, gdyż nie zbliżyły się one nawet do 1572 r., który stanowi swego rodzaju cezurę w edytorstwie akt sejmikowych Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Na swoich badaczy i wydawców czekają nadal sejmiki województwa siedleckiego, ziemi wieluńskiej, województwa płockiego i w zasadzie również województwa rawskiego, a także sejmiki ziemskie i sejmik generalny województwa mazowieckiego. Co więcej, wydaje się, że w pewnym momencie, wraz z postępem prac, należałoby również podjąć decyzję o ponownej edycji (z obszernymi uzupełnieniami) akt dobrzyńskich i kujawskich, z uwzględnieniem szerokiego wachlarza akt sejmikowych. Pewnej rewizji, uzupełnienia o nowe materiały lub wydania pełnych tekstów źródeł uwzględnionych tylko w regescie bądź pod postacią jedynie skrótowych informacji, wymaga również znakomita pod wieloma względami edycja W. Dworzaczka za lata 1572–1632. Z uwagi na rozmiary i metodologię opracowania 8 tomów dla późniejszych okresów, może okazać się to nader pożyteczne. Z całą pewnością jednak w pierwszej kolejności wypada skierować siły na te sejmiki, które nie doczekały się jeszcze publikacji. W przypadku sejmików, których zasadnicza dokumentacja w księgach grodzkich i ziemskich uległa częściowej bądź niemal całkowitej anihilacji (jak w przypadku wielu ziem województwa mazowieckiego czy województwa rawskiego), zasadne byłoby przemyślenie skonstruowania zespołów badawczych i opracowania podzielonych na części fragmentów edycji dotyczących sejmików lepiej udokumentowanych, w których dzięki finansowaniu z solidnego grantu można by równolegle spokojnie, bez pośpiechu poszukiwać najdrobniejszych nawet wzmianek i źródeł umożliwiających pieczołowitą rekonstrukcję słabiej udokumentowanych sejmików. Wartość takiego podejścia wydaje się nie podlegać większym wątpliwościom.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: 1572–1632, cz. I: 1572–1616, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957; t. 1: 1572–1632, cz. II: 1616–1632, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1962.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wydali M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Poznań 2018.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*, wydali M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Poznań 2018.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wydał M. Zwierzykowski, Poznań 2008.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wydał M. Zwierzykowski, Warszawa 2015.
- Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016.
- Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668*, oprac. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013.
- Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, wyd. M. Jusupović, Warszawa 2019.
- Akta Stanów Prus Królewskich*, t. 1: 1479–1488, wyd. K. Górski, M. Biskup, Toruń 1955; t. 2: 1489–1492, wyd. K. Górski, M. Biskup, Toruń 1957; t. 3, cz. I: 1492–1497, wyd. K. Górski, M. Biskup, Toruń 1961; t. 4, cz. I: 1501–1504, wyd. M. Biskup przy współpr. K. Górskiego, Toruń 1966; t. 4, cz. II: 1504–1506, wyd. M. Biskup przy współpr. K. Górskiego, Toruń 1967; t. 5, cz. I: 1506–1508, wyd. M. Biskup, Poznań 1973; t. 5, cz. II: 1506–1511, wyd. M. Biskup, Poznań 1974; t. 5, cz. III: 1511–1512, wyd. M. Biskup, Warszawa 1975; t. 6: 1512–1515, wyd. Marian Biskup, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa 1979; t. 7: 1515–1520, wyd. M. Biskup, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa 1986; t. 8: 1520–1526, wyd. M. Biskup, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa – Toruń 1993. *Protokoły Sejmiku Generalnego Prus Królewskich*, t. 1: 1526 – połowa 1528, wyd. M. Biskup, B. Dybaś, J. Tandecki, Toruń 2001; t. 2: lipiec 1528 – październik 1530, wyd. M. Biskup, B. Dybaś, J. Tandecki, Toruń 2005; t. 3: listopad 1530 – październik 1535, wyd. M. Biskup, K. Kopiński, P. Oliński, J. Tandecki, Toruń 2010; t. 4: maj 1536 – wrzesień 1542, wyd. K. Kopiński, J. Tandecki, L. Lewandowska, Toruń 2017.
- Akten der Ständetage Preussens Königlichen Anteils*, wyd. F. Thunert, Gdańsk 1896.
- Akten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, wyd. M. Tepfen, t. 1-5, Lipsk 1878–1886.
- Dzieje ziemi kujawskiej oraz akta historyczne do nich służące*, t. 2: *Lauda i instrukcje 1572–1673*, t. 3: *Lauda i instrukcje 1674–1700*, t. 4: *Lauda i instrukcje 1700–1733*, t. 5: *Lauda i instrukcje 1733–1795*, ogł. A. Pawiński, Warszawa 1888.
- Inventarium actorum conventualium terrarum Prussiae. Inwentarz aktów sejmikowych Prus Królewskich (1600–1764)*, wyd. K. Górski, t. 1-2, Toruń 1950.

- Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1887.
- Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego 1583–1793*, oprac. M. Bąk, M. Borkowski, K. Chłapowski, A. Haratym, T. Płóciennik, Ł. Przybyłek, E. Walczuk, red. M. Nagielski, Warszawa 2017.
- Laudum sejmiku powiatu kościańskiego i ziemi wschowskiej poświęconego wyborowi urzędników urzędów utworzonych na Sejmie Czteroletnim i obradom gospodarskim 14-18 II 1792*, wyd. J. Sobczak, „Rocznik Leszczyński” 1985, t. 7.
- Volumina Legum*, wyd. J. Ohryzko, t. 2, Petersburg 1859; t. 5, Petersburg 1861.
- Z dziejów wojny o sukcesję polską. Listy Wielkopolan do Jana Tarty wojewody lubelskiego z lat 1734–1735*, wyd. G. Glabisz, M. Zwierzykowski, Poznań 2018.

Opracowania

- Balzer O., *Recenzja z: Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 1887, nr 1.
- Chodyła Z., *Utworkenie i początki funkcjonowania województwa gnieźnieńskiego (1768–1774–1776)*, [w:] *Gniezno. Studia i materiały historyczne*, t. 2, Warszawa – Poznań 1987.
- Deputaci Trybunału Koronnego 1578–1794. Spis*, cz. I–V, oprac. H. Gmiterek, D. Kupisz, L. Wierzbicki, W. Bondyra, J. Ternes, Warszawa 2017.
- Filipczak W., *Bolimów jako miejsce obrad sejmikowych województwa rawskiego w XVI–XVIII wieku*, „Rocznik Łódzki” 2016, t. 45.
- Gierowski J.A., *Sejmik generalny księstwa mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocław 1948.
- Glabisz G., *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793*, Poznań 2022.
- Jarochoński K., *Lauda połączonych województw kaliskiego i poznańskiego za panowania Augusta II*, [w:] *Z czasów saskich spraw wewnętrznych, polityki i wojny*, Poznań 1886.
- Karczmarz G., Chartanowicz M.H., *Komisje archeograficzne i archeologiczne wileńskie w latach 1842–1915*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1988, t. 33, z. 4.
- Kołodziej R., *„Ostatni wolności naszej klejnot”. Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014.
- Kołodziej R., Zwierzykowski M., *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Poznań 2012.
- Konopczyński W., *Odezwa w sprawie katalogu aktów do dziejów staropolskiego parlamentaryzmu*, „Kwartalnik Historyczny” 1916, 30, z. 3–4.
- Kościański T., *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733–1763*, Poznań 2019 (wydruk komputerowy rozprawy dostępny w Bibliotece UAM).
- Kriegseisen W., *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991.

- Kutrzeba S., *Wstęp*, [w:] *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 1: 1572–1620, wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932.
- Lityński A., *Z problematyki klasyfikacji sejmików ziemskich*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego” 1969, t. 5, Prace Prawnicze 1.
- Łopatecki K., *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z. 2.
- Naworski Z., *Sejmik generalny Prus Królewskich 1569–1772*, Toruń 1992.
- Pamiętnik I Zjazdu Historycznego Polskiego imienia Jana Długosza, odbytego w Krakowie w czterechsetną rocznicę jego śmierci*, wyd. M. Bobrzyński, M. Sokołowski, Kraków 1881.
- Pawiński A., *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*, Warszawa 1888.
- Pawiński A., *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*, wyd. 2, oprac. i wstępem opatrzył H. Olszewski, Warszawa 1978.
- Pędzińska D., *Leon Wegner*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, Warszawa – Poznań 1981.
- Plaża S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa-Kraków 1984.
- Uruszczak W., *Statuty Kazimierza Wielkiego jako źródło prawa*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 1999, t. 3.
- Uruszczak W., *Najstarszy sejm walny koronny „dwuzibowy” w Piotrkowie w 1468 r.*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych*, red. W. Bukowski, T. Jurek, t. 2, Kraków 2012.
- Zwierzycowski M., *Klasyfikacja sejmików na przykładzie funkcjonowania sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, t. 1, red. zespół, Białystok – Katowice 2010.
- Zwierzycowski M., *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowej administracji i sądownictwa skarbowego w Wielkopolsce w XVII i XVIII w.*, Poznań 2003.
- Zwierzycowski M., *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2003.
- Zwierzycowski M., *Sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1702*, [w:] *Scripta Minora*, t. 4, red. B. Lapis, Poznań 2006.
- Zwierzycowski M., *Wydawanie akt sejmikowych Rzeczypospolitej szlacheckiej – dorobek edytorski oraz refleksje nad klasyfikacją źródeł do dziejów osiemnastowiecznych sejmików*, „Wiek Oświecenia” 2011, nr 27.

STRESZCZENIE

Edycje akt sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej

Wnioski wypływające z niniejszego artykułu wskazują na wciąż znikomy stan edycji szeroko rozumianych akt sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej. Pomimo prac wielu pokoleń historyków, zainicjowanych w I. poł. XIX w., a faktycznie rozpoczętych w 1886 r., dysponujemy jedynie 11 tomami, dotyczącymi zaledwie 5 z 21 sejmików partykularnych prowincji oraz specyficznego sejmiku generalnego Mazowsza (nie licząc skomplikowanego systemu sejmikowego Prus Królewskich). Jeśli jednak doliczymy kolejne 6 tomów, które są w przygotowaniu do druku na różnych stopniach zaawansowania, wynik ten nie będzie już tak zdecydowanie odbiegać od 20 tomów wydanych dotąd dla prowincji małopolskiej. Trzeba jednak pamiętać, że część z opublikowanych już tomów będzie wymagać w przyszłości uzupełnienia czy poszerzenia – być może wskazana będzie ponowna ich edycja, z dostosowaniem do współczesnych wymogów. Na wyraźne podkreślenie i docenienie zasługuje niezwykle pozytywny wpływ Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki na wzmoczenie edytorstwa źródeł historycznych, w tym również akt sejmikowych. Dzięki niemu powstało już kilka doświadczonych zespołów, które skupiają swe wysiłki na wszystkich prowincjach parlamentarnych dawnej Rzeczypospolitej, co pozwala mieć solidne nadzieje na przyszłość. Zespoły te złożone są z doświadczonych historyków z różnych ośrodków badawczych w kraju – w przypadku sejmików prowincji wielkopolskiej są to obecnie Poznań, Wrocław, Łódź, Katowice i Warszawa, ale również biorą udział w kształceniu młodych kadr. W toku prac zatrudniani są wyróżniający się studenci, którzy gromadzą materiał, zdobywają rozległe doświadczenie, publikują oraz bronią prace doktorskie. Edycje akt sejmikowych są również niezwykle istotne w dydaktyce akademickiej – dzięki nim możliwe jest pisanie prac dyplomowych, poszerzanie spektrum źródeł wykorzystywanych do szczegółowych opracowań i analiz, a także badań prozopograficznych, biograficznych i regionalnych.

SUMMARY

Editions of Sejmik Records From the Territory of the Province of Greater Poland

Conclusions drawn from this article indicate the still negligible state of editions of the broadly defined sejmik records from the Greater Poland province. Despite the work of many generations of historians, initiated in the 1st half of the 19th century, and actually begun in 1886, we have only 11 volumes, dealing with only 5 of the province's 21 particular sejmiks and the specific general sejmik of Mazovia (not counting the complex sejmik system of Royal Prussia). However, if we add another 6 volumes that are in preparation for printing at various stages of advancement, this result is no longer so far from the 20 volumes published so far for the Lesser Poland province.

However, it should be borne in mind that some of the volumes already published will need to be supplemented or expanded in the future – it may be advisable to re-edit them, with adaptation to modern requirements. The extremely positive impact of the National Program for the Development of the Humanities on the intensification of the editing of historical sources, including sejmik records, deserves clear emphasis and appreciation. Thanks to it, several experienced teams have already been formed to focus their efforts on all the parliamentary provinces of the former Republic, which allows us to have solid hopes for the future. These teams bring together experienced historians from various research centers in the country - in the case of the sejmiks of the Greater Poland province, these are currently Poznań, Wrocław, Łódź, Katowice and Warsaw - but they also take part in the training of young cadres. In the course of the work, outstanding students are hired to gather material, gain extensive experience, publish and defend their doctoral theses. Editions of sejmik records are also extremely important in academic didactics – thanks to them it is possible to write numerous dissertations, expand the spectrum of sources used for detailed studies and analysis, as well as prosopographical, biographical and regional research.

Adam Lityński

Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu
e-mail: adamlityn@interia.pl

ORCID: 0000-0003-0899-9130

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.15

O sejmikach XVIII w. uwag kilka

ABSTRAKT

Autor wiele lat badał sejmiki ziemskie. Zna liczne dokumenty sejmików i napisał na temat sejmików sporo prac. Aktualnie ukazały się dwa duże tomy dotyczące sejmików. Jeden to wydane drukiem dokumenty sejmikowe z XVIII w. Drugi to obszerna monografia sejmiku poznańskiego dotycząca lat 1764–1793. W związku z tym autor przekazuje swoje przemyślenia na temat sejmików XVIII w. Stwierdza, że generalnie przeważają prace o sejmikach dotyczące XVII stulecia i ewentualnie początków wieku XVIII. Był to bowiem okres największego znaczenia zgromadzeń ziemskich (sejmików). Okresowi lat 1764–1793 poświęcono mniej uwagi. Tym cenniejsze są przeto dwa wydane ostatnio tomy. Celem artykułu jest konfrontacja dawnych ustaleń autora z treścią obecnie wydanych dwóch tomów dotyczących sejmików XVIII w. W szczególności odnosi się to do monografii sejmiku poznańskiego z lat 1764–1793. Autor podkreślił, że do 1764 r. niewiele było aktów prawnych regulujących ustrój (organizację i funkcjonowanie) sejmików. Zmieniło się to w okresie licznych reform w latach 1764–1793. Autor podkreśla, że liberalizm i demokracja szlacheckiej Rzeczypospolitej realizowały się w znacznym stopniu poprzez zgromadzenia szlacheckie. Toteż sejmiki stanowią kluczowy problem badawczy dawnej Rzeczypospolitej. Autor zwraca uwagę, że to była nie tylko instytucja państwowa, ale też pewna idea polityczna. Sejmiki były ważnym fragmentem polskiej kultury politycznej.

Some Comments About the Noble Parliamentary Assemblies of the 18th Century

ABSTRACT

The author studied noble parliamentary assemblies for many years. He knows a lot of their documents and he wrote a lot of works on noble parliamentary assemblies. Currently, two large volumes on noble parliamentary assemblies have been published. One is printed noble parliamentary assemblies' documents from 18th century. The other is a Poznan noble parliamentary assembly's monograph concerning the years 1764–1793. In connection to this, the author shares his thoughts on 18th century noble parliamentary assemblies. The author states that in general there are more works on 17th and the beginning of 18th century noble parliamentary assemblies. This is because this was the period of the greatest importance of noble parliamentary assemblies. The years 1764–1793 received less attention. Therefore the two volumes published recently are even more valuable. The aim of the article is to confront the author's former findings with the content of the two published volumes regarding the noble parliamentary assemblies of the 18th century; in particular, when it comes to the Poznan noble parliamentary assembly's monograph concerning the years 1764–1793. The author emphasized that until year 1764 there existed not many legal acts regulating the organization and functioning of the assemblies. This changed in the period of numerous reforms between 1764 and 1793. The author points out that liberalism and noble democracy in the Republic (Rzeczpospolita) were mainly realized to a large extent through the noble assemblies. Therefore, the noble parliamentary assemblies are a key research problem of the old Republic. The author points out that it was not only a state institution, but also a political idea. The noble parliamentary assemblies were an important part of the Polish political culture.

Słowa kluczowe: Polska XVIII w., szlachta, liberalizm i demokracja, sejmiki

Key words: Poland of the 18th century, the nobility, the liberalism and democracy, local noble parliamentary assemblies

Dzięki pracom Michała Zwierzykowskiego i skupionych wokół niego badaczy wydawnictwo dokumentów źródłowych oraz pokaźna już literatura naukowa wzbogaciły się ostatnio o kolejne dwie ważne pozycje. Najpierw Michał Zwierzykowski i Robert Kołodziej wydali potężny, blisko tysięcznocytomowy tom zawierający *Akta sejmikowe województwa bełskiego* za lata 1696–1792¹, a wkrótce

¹ *Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1696–1772 (1792)*, wyd. Michał Zwierzykowski i Robert Kołodziej, Kraków 2021, s. 940.

potem ukazała się Grzegorza Glabisza również wielka monografia o sejmikach wielkopolskich w latach 1764–1793².

Pionierskie dzieło Adolfa Pawińskiego, początkujące rozwój tak kluczowych badań nad węzłowym zagadnieniem ustrojowym dawnej Rzeczypospolitej, nadal pozostaje wśród prac najważniejszych. Wśród bogatej literatury naukowej przeważają – wydaje się – prace dotyczące XVII stulecia i ewentualnie początków XVIII w., poświęcone okresowi największego znaczenia zgromadzeń ziemskich, okresowi tzw. rządów sejmikowych. Natomiast czasom Stanisława Augusta poświęcono nieco mniej uwagi. Tym cenniejsze są przeto dwa wydane ostatnio tomy.

Zauważmy, że podstawowa sprawa ustroju sejmików nie doczekała się generalnego unormowania przed 1764 r.; znikomość unormowań prawnych w odniesieniu do fundamentalnej instytucji ustrojowej, jaką był sejmik, dostrzegali ówczesni. Odnosi się to m.in. do składu osobowego sejmików. Nie brakło natomiast w tej materii – w ciągu XVII stulecia – uchwał partykularnych: lauda sejmikowe nieraz rezerwowały prawa wyborcze na sejmikach dla posesjonatów danego województwa względnie ziemi. I nie chodziło tu tylko o *vox activa*, ale w ogóle o uczestnictwo w sejmikowych zgromadzeniach. Nie odróżniano bowiem kwestii, które dzisiaj widzimy jako możliwe do wyodrębnienia: udziału w obradach od prawa głosowania. Szlachecka *aequalitas* była więc mitem, mitem społecznym, do którego się ustawicznie odwoływano, ale była równocześnie utopią, bo wyrażała tęsknotę za instytucją, której nie było, bo była przejawem sposobu myślenia i wyobrażeń o znakomitym ustroju szlacheckiego państwa. Ciekawe i znamienne było nie tylko zanikanie od końca XVII stulecia uchwał sejmikowych o wykluczeniu gołoty z sejmików, ale jednocześnie popadanie takich norm w *desuetudo*³, przy czym usus je derogował wracając do sytuacji dawniejszej. Pewnie taki usus to formalnie *abusus*, ale *via facti* nabierał on cech legalności. Nawet „prawa zyskują moc *ex usu et observantia*, a tracą ją *propter non usum*” – jak to zauważono w XVII wieku⁴. Trzeba przyznać, że utopia była piękna: ustrój był znakomity, bo liberalny i demokratyczny, a jego zabezpieczeniami były *liberum veto* oraz *limitata potestas*. Nic dziwnego, że utopia realizowana w Polsce budziła zachwyt tych filozofów-demokratów, którzy z jakichś przyczyn zadali sobie trud powierzchownego zapoznania się z ustrojem Rzeczypospolitej, jak Tomasz Campanella, a zwłaszcza Rousseau. Utopijna koncepcja Russowskiej „woli powszechnej” miała okazję połączyć się z mitem polskiego *liberum veto*, bo też utopia geneńskiego filozofa wydawała się realizować nad Wisłą i Wilią zanim jeszcze ujrzała światło dzienne *Umowa*

² G. Glabisz, *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793*, Poznań 2022, s. 731.

³ A. Lityński, *O reformach sejmikowania w latach 1764–1793*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1985, t. 37, z. 2, s. 264.

⁴ Reces sejmu z 1638 r. WAP Gdańsk 300/29/121, s. 104, cyt. za: W. Czapliński, *Wiek siedemnasty w Polsce*, [w:] Idem, *O Polsce siedemnastowiecznej. Problemy i sprawy*, Warszawa 1966, s. 44.

społeczna. Tak zbiegły się: nadwiślański mit z nadsekwańską utopią obywatela genewskiego.

Celowe wydaje się rozszerzenie zakresu badań na sferę kultury politycznej sejmiku oraz kultury politycznej w jakiej sejmik tkwił. Wycinkowo ta obszer-na kwestia była podejmowana⁵, po części zaś wynika ona pośrednio z rezultatów badań; w szerszym aspekcie nie stała się jednak przedmiotem obserwacji piszących o sejmikach. Z tym większą satysfakcją należy skonstatować istnienie takiej warstwy badawczej w monografii Grzegorza Głabisza. Chciałoby się widzieć więcej rozpraw na temat sejmików w oczach ówczesnych, sejmików w szlacheckiej doktrynie, szlacheckiej doktryny na szlacheckich sejmikach. A przecież liberalizm i demokracja Rzeczypospolitej realizowały się w znacznym stopniu poprzez zgromadzenia szlacheckie.

Wolność, „złota wolność”, to nie tylko fundamentalna zasada ustrojowa, nie tylko najważniejsze pojęcie polityczne i prawne co najmniej od schyłku XVI stulecia, nie tylko wskazówka wszelkich poczynań, lecz także uzasadnienie dla konserwatywnej myśli politycznej o kategorycznym utrzymaniu *status quo*, a później także dla sarmackiej ideologii w części głoszącej wyższość Rzeczypospolitej Obojga Narodów nad innymi państwami, ustrojami, narodami. „Złota wolność” w XVII stuleciu, a szczególnie w jego drugiej połowie, miała już jednak swoje skonkretyzowane desygnaty. Benedykt Chmielowski np. pisał o trzech jej źrenicach i to było minimum tego, co pisarze polityczni owej doby w pojęciu tym dostrzegali: *aequalitas*, wolna elekcja oraz *libera vox* z biegiem czasu łączona z *ius vetandi*. Zauważmy, że jest to utopijna wizja nie tylko liberalna, lecz także – a może nawet w swoim utopizmie przede wszystkim – demokratyczna. Realizacja szlacheckich wolności następowała w znacznym stopniu poprzez zgromadzenia szlacheckie. Szlachecka *aequalitas* nie gdzie indziej jak na sejmiku miała się ujawniać, gdzie rzekomo na równi stawali obok siebie senatorowie i chudopachołkowie. Równość to tylko abstrakcyjna i nierealna fasada szlacheckiej solidarności, utopijne marzenie tych biedniejszych. Szlachecka *aequalitas* była więc mitem, mitem społecznym, do którego się ustawicznie odwoływano, ale była równocześnie utopią, bo wyrażała tęsknotę za instytucją, której nie było, bo była przejawem sposobu myślenia i wyobrażeń o znakomitym ustroju szlacheckiego państwa. Także na pole elekcyjne na Woli teoretycznie każdemu wstęp był dopuszczony, skoro elekcja była *viritim*, ale dojazd do Warszawy i pobyt tam był drogi, zaś sejmik obradował względnie blisko. Głos wolny, prawo „domawiania się” też najpowszechniej i najłatwiej było zreali-

⁵ Zob. A. Lityński, *Sejmik jako instytucja demokracji szlacheckiej 1764–1793. Tradycje – mity – nowości – utopie*, [w:] *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Prof. Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 1999, s. 71 i n.; Idem, *Problem szlacheckiego prawa zgromadzeń ziemskich w Polsce w XVII i XVIII wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1974, t. 26, z. 1, s. 176 i passim.

zować na sejmikach. Nie tyle na sejmie, co właśnie na sejmikach, na których stanąć mógł każdy. Zgromadzenia szlacheckie, przede wszystkim sejmiki, były więc instytucją realizującą najpowszechniej filary szlacheckiej „złotej wolności”, realizującą utopię ustrojową, prawną, polityczną. Sejmik to „praw i swobód domicilium”, co wynikało z ogólnego pojmowania istoty szlacheckich wolności, liberalnego państwa, w którym wszystko co nie jest zabronione jest dozwolone (dozwolone stanowi szlacheckiemu),

Z co najmniej trzech podstawowych źrenic szlacheckiej złotej wolności (*aequalitas*, wolna elekcja oraz *libera vox* z biegiem czasu łączona z *ius vetandi*) dwie miały się urzeczywistniać głównie na sejmikach. *Złota wolność* w państwie, które było *szlachecką Pospolitą Rzeczą* w znacznym stopniu wspierana była na takim filarze, jak sejmik. Sejmiki były kręgosłupem koncepcji ustrojowych, co już wówczas – w ostatniej ćwierci XVIII stulecia – artykułowano mocno i głośno. Republikanizm w polskiej myśli politycznej stale akcentował suwerenność szlacheckiego narodu, która miała się urzeczywistniać właśnie na sejmikach. To republikanizm zrodził ideę sejmików jako źródła prawodawstwa. To republikanizm zrodził ideę sejmików, które poprzez wiążące instrukcje wyrażają utopijnie pojmowaną wolę narodu. Koncepcje te jakże bliskie były realizacji w dobie Sejmu Czteroletniego. W republikańskiej doktrynie politycznej sejmiki zajmowały miejsce centralne. Z kolei dominowanie republikanizmu w polskiej kulturze politycznej sytuowało sejmiki bardzo wysoko w polskiej myśli politycznej. Sejmiki jako instytucja oraz sejmiki jako pewna idea polityczna, sejmiki jako część ustrojowego mitu i część ustrojowej utopii, były więc ważnym fragmentem polskiej kultury, ważnym zjawiskiem kulturowym. Trzeba przyznać, że utopia była piękna: uwielbienie wolności stawiające na piedestale wolność słowa, obrona praw podmiotowych obywatela, przekonanie o nadrzędności szlacheckiego narodu nad władzą, która początek swój bierze z umowy społecznej (a nie z łaski Bożej). Ustrój był znakomity: liberalny i demokratyczny. Elementami tej konstrukcji i jej zabezpieczeniami („To jest gruntem wolności naszej, które naruszywszy, cała walić by się musiała struktura”⁶) były *liberum veto* oraz *limitata potestas*.

Wysoki stopień decentralizacji państwa w XVII w. i samodzielności województw, samodzielności wyrażającej się w funkcjonowaniu sejmików, zrodził nawet pogląd – nie odosobniony bynajmniej – o federacyjnej strukturze szlacheckiego państwa. Adolf Pawiński pisał:

Przewaga sejmików prowadziła do rozkładu budowy politycznej. Aby ratować jej ściany nachylone do upadku, aby je spoić mocniej i trwalej, trzeba było powściągnąć tę siłę odśrodkową, która tkwiła w nadmiernym wybudaniu władzy

⁶ *Diariusz sejmu walnego ordynaryjnego odprawionego w Warszawie roku 1766*, Warszawa 1767, s. H2.

sejmików, a która rozsadzała wątlą tkaninę całości. Była to zmiana konieczna, nieodzowna, która przesądzała sprawę dalszego istnienia Rzeczypospolitej⁷.

Rzadziej trafiały się głosy odmienne, jak choćby Stanisława Płazy, który wskazywał, że federacyjna struktura państwa bynajmniej nie musi powodować jego słabości⁸. Trzeba przyznać rację Stanisławowi Płazie i tym, którzy myślą podobnie. Wszak nowsze dzieje państw federalnych silnie zdecentralizowanych pokazują, że dla sprawności funkcjonowania państwa i jego siły ważny jest sprawny aparat samorządowy. Ten zaś w Rzeczypospolitej szlacheckiej realizowany był przez sejmiki ziemskie. Samorząd to przecież ważny czynnik demokracji, bowiem w samorządzie realizuje się *demos* i *kratos*. To na sejmikach właśnie miała szanse urzeczywistnić się najpełniej i najwyraźniej szlachecka demokracja i idea szlacheckiej wolności. Pilne baczenie na wolności szlacheckie oraz realizowanie przez sejmiki demokracji bezpośredniej wcale nie musi prowadzić do upadku państwa; nie ma na to żadnych dowodów, ani nawet ku temu wskazówek. Natomiast zwyrodnienie demokracji szlacheckiej, tak jak zwyrodnienie każdej władzy, łatwo do upadku prowadzić może, o czym pouczał już Monteskiusz. Widziała to dobrze szlachta⁹.

Jan Jakub Rousseau był zachwycony wieloma polskimi rozwiązaniami ustrojowymi, a zwłaszcza sejmikami, które uważał za *palladium* wolności. Zachwył autora *Umowy społecznej* oraz *Uwag nad Rządem polskim* nie może dziwić; sejmiki – obok konfederacji szlacheckich – to powszechne zgromadzenia obywateli-szlachty, które realizowały ideę obywatela genewskiego – demokrację bezpośrednią. Pamiętać też warto, że te 10% społeczeństwa uprawnionych do udziału w życiu publicznym kraju to wielkość bardzo znacznie wyprzedzająca inne kraje; nawet po zburzeniu Bastylji liczba obywateli czynnych we Francji niewiele była wyższa¹⁰. Jak już dawno wskazywałem, decentralizacja polskiego

⁷ A. Pawiński, *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*, oprac. i wstęp H. Olszewski, Warszawa 1978, s. 514.

⁸ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa – Kraków 1984, s. 18 i passim.

⁹ Na sejmiku relacyjnym w Belzie 23 lipca 1764 r. poseł Kazimierz Poniatowski składając sprawozdanie mówił: „Ale cóż po sprawiedliwości, co po bogactwach, kiedy nie ma czym tego wszystkiego bronić. Trzeba żołnierza (...) Lecz te wojsko często bardzo, osobliwie od lat 15, co nas miało bronić, dokuczało nam, uciskało nas, prawa i wolności nasze, sejmiki, trybunały podług swojej woli stanowiło, na koniec chciało i sejmem rządzić”, a to dlatego, że nim „rządzili jednowładnie hetmani, których moc większa od królewskiej”. „Poznała to R.P., że w wolnym i rządym narodzie, jeden człowiek tak mocny być nie powinien. Poznała i to z doświadczenia, że byle Król sobie dobrał hetmanów, podskarbach, kanclerzów do upodobania swego i sobie jedynie wiernych, może pod ich imieniem absolutnie i despotycznie rządzić, gnębić, krzywdzić cały naród polski. Więc podzieliła R.P. moc tych ministeriów między kilkanaście osób. Boć trudniej Królowi kilkanaście niż jednego ująć”. *Akta sejmikowe województwa bełskiego...*, s. 734.

¹⁰ A. Lityński, *O reformach sejmikowania w latach 1764–1793*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1985, t. 37, z. 2, s. 261-262.

ustroju państwowego nastąpiła *via facti*, w drodze ewolucji w okresie dziesiętków lat przed datą elekcji ostatniego króla Polski. Ewolucyjne zmiany w drodze praktyki dnia codziennego nie doprowadziły do wypracowania form i precyzyjnych zasad zharmonizowania systemu lokalnych i centralnych władz państwa. Zabrakło w szczególności wyraźnego rozgraniczenia kompetencji organów lokalnych i centralnych oraz określenia sfer odpowiedzialności. W 1717 r. zlikwidowane zostały teoretycznie zdrowe tendencje do tworzenia organów egzekucyjnych zgromadzeń wojewódzkich (komisji/sądów skarbowych), a przecież licznie wielkie zgromadzenia, dorywczo się zbierające, nadawały się wprawdzie do wyrażania „woli powszechnej”, ale zupełnie nie nadawały się do jej wykonywania¹¹. Problemy te weszły na warsztat reformatorów po 1764 r.

Z pierwszego – niedokończonego, bo zahamowanego przez mocarstwa ościenne – etapu polskiej „łagodnej rewolucji” z lat 1764–1768 zostały się ówczesne reformy sejmików. Cała struktura państwa czekała jednak na sanację i tak ważne tradycyjnie ogniwo, jak sejmiki nie mogło być pominięte, gdy zbierał się Sejm, który przejdzie do historii z przymiotnikiem Wielkiego lub Czteroletniego.

Kiedy w listopadzie 1789 r. w prezencie dla króla na 25 rocznicę koronacji Sejm uchwalił dwie ustawy o wojewódzkich komisjach porządkowych cywilno-wojskowych, był to w istocie pierwszy liczący się akt prawny Sejmu w przedmiocie pozytywnego tworzenia nowych struktur władzy państwowej. Nie należy go przeceniać, ale król uważał go za pierwszy krok do reformy ustroju¹². Tendencja do stworzenia ustroju opartego na kompromisie szlachecko-mieszczańskim dała się zaobserwować m.in. w szlachecko-mieszczańskim składzie komisji porządkowych cywilno-wojskowych, stanowiących w pewnym stopniu organ sejmików. Ustawa o miastach królewskich pozwoliła wszak mieszczanom obierać do każdej komisji 3 komisarzy miejskich, mieszczan albo szlachtę, ale w każdym razie posesjonatów miejskich¹³. Zniesione – jak całe dzieło Sejmu Czteroletniego – w czasach konfederacji targowickiej i sejmu grodzieńskiego komisje porządkowe cywilno-wojskowe odrodzą się w nowej postaci – międzystanowych komisji porządkowych – w miesiącach powstania kościuszkowskiego¹⁴.

Zauważmy, że w europejskiej kulturze politycznej myśl stawiająca na piedestale prawa i wolności człowieka pojawiła się w gabinetach filozofów (i nie tylko) dopiero w Oświeceniu, a więc gdy Rzeczpospolita zniknęła z mapy Europy. Wówczas gdy prawnonaturalne koncepcje wychodziły z gabinetów filozofów

¹¹ A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764–1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988, s. 187.

¹² E. Rostworowski, *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*, Warszawa 1966, s. 172; A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764–1793...*, s. 67 i tamże źródła.

¹³ *Volumina Legum*, wyd. Ohryzki, t. 9, s. 217 i zob. s. 292.

¹⁴ A. Lityński, *O reformach sejmikowania...*, s. 262–266.

na ulice i politycy przetwarzali je na język amerykańskiej *Deklaracji niepodległości* oraz francuskiej *Deklaracji praw człowieka i obywatela*, jakże wiele z tych zasad znano i realizowano w Polsce co najmniej od ponad dwustu lat, a niektóre nawet znacznie dłużej (np. *neminem captivabimus*). Gdy porównać postanowienia *Deklaracji* francuskiej z prawem i tradycjami polskimi, efekt wypada zaskakująco dobrze dla Rzeczypospolitej szlacheckiej. Oczywiście tylko szlacheckiej, ale takie ograniczenie podmiotowe ówczesnie było nieuniknione, w czasach nie tylko feudalizmu, ale i istniejącego jeszcze niewolnictwa. Samorząd szlachecki w Polsce nie był traktowany jako wynikający z praw naturalnych; takiej koncepcji nie było. W świadomości prawnej ówczesnych tkwiły podstawowe elementy składające się na uprawnienia samorządowe i miało to miejsce jeszcze zanim niderlandzki filozof opublikował *De iure belli ac pacis libri tres* (1625). Mieściły się one w uznawanym systemie wartości politycznych i prawnych, a w konsekwencji w ustroju Rzeczypospolitej. Liberalizm szlacheckiego państwa korespondował z prawami szlachcica-obywatela, wśród których było prawo do samostanowienia swoimi sprawami.

Wskazywałem kiedyś¹⁵ i dzisiaj przychodzi mi to powtórzyć, że dający udział w sprawowaniu władzy samorząd stanowi strukturę najlepiej rozwijającą się w systemie nowoczesnego państwa liberalnego, kiedy to poddany zmienia się w obywatela ze wszystkimi łączącymi się z tym konsekwencjami. Tę ewolucję polskie społeczeństwo szlacheckie przeszło o kilka wieków wcześniej aniżeli w innych krajach starego kontynentu. Przekształcenie państwa polskiego w rzecz publiczną – publiczną rzeszę stanu szlacheckiego stworzyło możliwości ukształtowania się i rozwoju również szlacheckiego samorządu realizującego się na sejmikach. Zauważyć przy tym warto, że demokracja szlachecka funkcjonowała co najmniej od samego początku XVI stulecia, a można nawet ją postrzegać od połowy wieku poprzedniego. Natomiast pełny, daleko idący rozwój samorządu szlacheckiego miał miejsce znacznie później, bo dopiero w II poł. XVII w. Blokada najważniejszego w demokracji szlacheckiej organu państwa – sejmu – uruchamiała instytucje lokalne; następowało rozszerzanie ich kompetencji oraz form działania. Tą drogą demokracja szlachecka w Rzeczypospolitej Obojga Narodów szeroko otwierała się i wkraczała na płaszczyznę działania samorządu terytorialnego. Konkludując: miało miejsce opóźnienie rozwoju samorządu szlacheckiego w stosunku do narodzin demokracji szlacheckiej w Rzeczypospolitej.

Wyrażałem i podtrzymuję pogląd, iż w dobie reform w czasach stanisławowskich terytorialny samorząd szlachecki (sejmiki) ulegał kolejnym (po 1717 r.) ograniczeniom. W efekcie kurczyła się także demokracja szlachecka w wyniku ograniczeń rzeczowych samorządu szlacheckiego oraz usuwania nieposesjona-

¹⁵ A. Lityński, *Samorząd szlachecki w Polsce XVII–XVIII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1992, z. 4, s. 17 i n.

tów z sejmików, bądź odbieranie im praw wyborczych¹⁶. Paradoksalne, że usuwanie nieposesjonatów (czyli zabieg antydemokratyczny) miało na celu przywrócenie pełnej demokracji i wydaje się, że skutek ten osiągało.

Ową sprzeczność wewnętrzną ówcześni widzieli i poszukiwali uzasadnienia teoretycznoprawnego: konstruowali uzasadnienie cenzusu majątkowego jako „różnicy między polityczną a cywilną wolnością”. W toku długiej i ostrej dyskusji nad *Zasadami do poprawy formy rządu* na forum Sejmu Czteroletniego padały takie wypowiedzi, jak księcia Stanisława Poniatowskiego, podskarbiego wielkiego litewskiego, bratanka króla: „Urodzenie czyni szlachcicem, ale też tego zaprzeczyć mi nikt nie zdoła, że posesja tylko obywatelem czyni”¹⁷. Poseł poznański Franciszek Mielżyński zaś na sesji 25 stycznia 1791 r. mówił:

Daleka jest różnica między polityczną a cywilną szlachcica wolnością. Cywilna ubezpieczająca osobę i majątek wystarcza do uszczęśliwienia człowieka; polityczna temu tylko służyć powinna, kto przez światło i majątek w stanie jest wykonywania onej bez zawisłości od kogożkolwiek. Inaczej też wolność polityczna w ręku ciemnego albo ubogiego, który i w zdaniu i w utrzymywaniu potrzeb życia zawisłym od kogożkolwiek być musi, staje się tylko narzędziem przeciw niemu samemu, narzędziem deptającym współobywatelskie swobody tyranów, narzędziem nieładu i nieszczęścia krajowego¹⁸.

W podobnym duchu wypowiadał się Kołłątaj w swojej słynnej mowie 28 czerwca 1791 r.: dostrzegał uzależnienie wolności m.in. od majątku i jego bezpieczeństwa¹⁹.

¹⁶ Przykładowo: G. Glabisz cytuje, że skonfederowany sejmik województw poznańskiego i kaliskiego 6 listopada 1764 r. podjął decyzję, że będzie sporządzony registr posesjonatów („ziemian”) i „marszałek z obranymi asesorami, przysiężni, każdego szlachcica imię z powiatu i parafii *per alphabetum* ułożonych na rejestrze mający przystępować do zbierania wotów. (...) ten zaś na terażniejszym sejmiku ułożony porządek dla wszystkich elekcjonalnych sejmików ustanowiony mieć chcemy”. G. Glabisz, op. cit., s. 73-74.

¹⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, dział: Archiwum Sejmu Czteroletniego, sygn. 5, k. 376.

¹⁸ *Diariusz sejmu ordynaryjnego pod zwiazkiem konfederacji generalnej Obojga Narodów w podwójnym składzie zgromadzonego w Warszawie od dnia 16 grudnia roku 1790*, wyd. A. Siarczyński, cz. II, Warszawa 1791, s. 214. Poseł nurski Szczepan Zambrzycki wywodził: „Kto się szlachcicem urodził, nie idzie za tym, aby z samego szlachectwa miał prawo obrad; zachodzi różnica mających od nie mających posesje, która bynajmniej wolności i równości nie tyka, ale zarządzania o losie Ojczyzny posesjonatom tylko daje prawo” (ibidem, s. 207). W toku teje dyskusji (24 stycznia 1791 r.) poseł brasławski Tomasz Wawrzecki, przyszły Naczelnik Insurekcji po Kościuszcze, odpowiadając powołującym się na szlachecką *aequalitas* mówił: „Szlachcic nie jest to jedno, co obywatel każdy”; wprawdzie szlachcic w Rzeczypospolitej ma prawo do wolności i równości, ale „obywatelem zaś nie szlachectwo, ale posesja czyni” (ibidem, s. 195-196). Zob. A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764-1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988, s. 119; Idem, *Problem prawa nieposesjonatów do sejmikowania w dyskusji na forum Sejmu Czteroletniego*. [w:] *Cztery lata nadziei. 200 rocznica Sejmu Wielkiego*, red. H. Kocój, Katowice 1988, s. 61 i n.; Idem, *Samorząd szlachecki...*, s. 19-20.

¹⁹ *Kodeks Stanisława Augusta. Zbiór dokumentów*, wyd. S. Borowski, Warszawa 1938, s. 12.

Trudno powiedzieć, czy wykład Mielżyńskiego – szerszy zresztą aniżeli tu cytowany – to świadome nawiązanie do Johna Locke’a, czy – bardziej prawdopodobne – do francuskiej – *Deklaracji praw człowieka i obywatela*, czy też efekt własnych przemyśleń. Charakterystyczne dla oświeceniowej filozofii stwierdzenie o uszczęśliwieniu człowieka, o uszczęśliwieniu przez korzystanie z wolności cywilnej, pozwala w tym pojęciu dopatrywać się całości praw „cywilnych”, czyli prawa sądowego zabezpieczającego osobę i majątek. W każdym razie zakwestionowanie przynależności stanowej jako wyłącznej podstawy posiadania praw politycznych i propozycja cenzusu majątkowego w ramach stanu szlacheckiego to przełamanie tradycyjnego sposobu myślenia. Ale to także zniweczenie utopijnej wizji szlacheckiej równości. Pozostał mit.

Przykład reform sejmików świadczy, że ustroj Polski szlacheckiej był reformowalny i to bardziej aniżeli monarchie absolutyzmu oświeconego.

Obydwa wydane ostatnio tomy stanowią ważne kamienie milowe na drodze lepszego poznawania fundamentalnej instytucji ustrojowej szlacheckiej demokracji w szlacheckiej Pospolitej Rzeczy. Dotyczy to tak edycji źródłowej, jak też monografii sejmiku wielkopolskiego. Wszystkim autorom należą się wyrazy uznania.

Bibliografia

Źródła

Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1696–1772 (1792), wyd. M. Zwierzykowski i R. Kołodziej, Kraków 2021.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, dział: Archiwum Sejmu Czteroletniego, sygn. 5.

Diariusz sejmu ordynaryjnego pod zwiazkiem konfederacji generalnej Obojga Narodów w podwójnym składzie zgromadzonego w Warszawie od dnia 16 grudnia roku 1790, wyd. A. Siarczyński, cz. II, Warszawa 1791.

Diariusz sejmu walnego ordynaryjnego odprawionego w Warszawie roku 1766, Warszawa 1767.

Kodeks Stanisława Augusta. Zbiór dokumentów, wyd. S. Borowski, Warszawa 1938.

Volumina Legum, Kraków 1889, t. 9.

Opracowania

Czapliński W., *Wiek siedemnasty w Polsce*, [w:] W. Czapliński, *O Polsce siedemnastowiecznej. Problemy i sprawy*, Warszawa 1966.

Glabisz G., *Sejmiki Wielkopolski w latach 1794–1793*, Poznań 2022.

- Lityński A., *O reformach sejmikowania w latach 1764–1793*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1985, t. 37, z. 2.
- Lityński A., *Problem prawa nieposesjonatów do sejmikowania w dyskusji na forum Sejmu Czteroletniego*, [w:] *Cztery lata nadziei. 200 rocznica Sejmu Wielkiego*, red. H. Kocój, Katowice 1988.
- Lityński A., *Problem szlacheckiego prawa zgromadzeń ziemskich w Polsce w XVII i XVIII wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1974, t. 26, z. 1.
- Lityński A., *Samorząd szlachecki w Polsce XVII–XVIII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1992, z. 4.
- Lityński A., *Sejmik jako instytucja demokracji szlacheckiej 1764–1793. Tradycje – mity – nowości – utopie*, [w:] *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Prof. Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 1999.
- Lityński A., *Sejmiki ziemskie 1764–1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988.
- Pawiński A., *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*, oprac. i wstęp H. Olszewski, Warszawa 1978.
- Płaza S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa – Kraków 1984.
- Rostworowski E., *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*, Warszawa 1966.

STRESZCZENIE

O sejmikach XVIII w. uwag kilka

Sejmiki ziemskie (wojewódzkie) to podstawowy organ (instytucja) państwa polskiego przez kilkadziesiąt lat niemal do końca XVIII w. Nic dziwnego, że mają już obszerną literaturę naukową. Niedawno ukazały się kolejne dwa ogromne tomy, a mianowicie: 1) tysiącstronicowy tom zawierający *Akta sejmikowe* jednego z województw wschodnich za lata 1669–1792; 2) Grzegorza Glabisza również wielka monografia o sejmikach województw zachodnich w latach 1764–1793. Oba tomy dotyczą więc XVIII w. To jest ważne, gdyż sejmiki XVIII stulecia były mniej zbadane niż sejmiki wcześniejszych okresów. Polska (szlachecka) kultura polityczna była republikańska. Państwo polskie przed 1795 r. było wprawdzie królestwem, ale to państwo nazywało się i było Rzeczą Pospolitą, co na język obcy da się przetłumaczyć tylko jako Republika. I jest to tłumaczenie prawidłowe. Suwerenem w państwie nie był król, tylko był naród=szlachta. Wola tego narodu=szlachty ujawniała się właśnie na sejmikach. Sejmiki były więc źródłem woli narodu. Jean-Jacques Rousseau był zachwycony polskimi sejmikami. Liberalizm i demokracja Rzeczypospolitej realizowały się w znacznym stopniu poprzez sejmiki ziemskie. Ta obszerna kwestia była podejmowana dotychczas tylko wycinkowo. Celowe wydaje się rozszerzenie zakresu badań

na sferę kultury politycznej sejmiku. Były one ważnym zjawiskiem kulturowym, polskiej kultury politycznej. Szlachta uważała, że na sejmikach realizuje się szlachecka „złota wolność”. W istocie „złota wolność” była zarówno utopią, jak i mitem.

SUMMARY

Some Comments About the Noble Parliamentary Assemblies of the 18th Century

The noble parliamentary assemblies were a basic institution of the Polish state for several hundred years, almost until the end of 18th century. It is not a surprise, that they already have an extensive scholarly literature. Recently, two huge volumes have been published: 1) a thousand-page volume containing one of the eastern noble parliamentary assemblies' legal acts from 1696–1792; 2) Grzegorz Głabisz's huge monograph on the western parliamentary assemblies from 1764–1793. Both volumes deal with the 18th century. This is important, because the 18th century assemblies were less studied than those of the earlier periods. Polish (noble) political culture was republican. The Polish state before 1795 was indeed a kingdom, however this state was called and in fact was a Commonwealth, which can only be translated into a foreign language as a Republic. And this is the correct translation. The sovereign in the state was not the king, but the nation = nobility. The will of the nation = nobility was manifested in the assemblies. The assemblies were therefore the source of the will of the nation. Jean-Jacques Rousseau was delighted with the Polish assemblies. The liberalism and democracy of the Republic were realized to a large extent through the noble parliamentary assemblies. This vast issue has so far been addressed only in passing. It seems advisable to broaden the scope of research to the sphere of political culture of the assemblies. The assemblies were an important cultural phenomenon of the Polish political culture. The nobility believed that the nobility's "golden freedom" was realized at the assemblies. In fact, "the golden freedom" was both a utopia and a myth.

Dariusz Kupisz

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
e-mail: dariusz.kupisz@mail.umcs.pl

ORCID: 0000-0002-9912-944x

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.16

Akta sejmikowe jako źródła do historii staropolskiej wojskowości

ABSTRAKT

W ostatnich latach na rynku wydawniczym pojawiło się wiele wydawnictw zawierających akta sejmikowe z XVI–XVIII w., a nad kolejnymi pracują zespoły badawcze z kilku ośrodków naukowych. Instrukcje poselskie na sejm oraz inne uchwały sejmików ziemskich są jednym z podstawowych źródeł dla badania wielu aspektów życia społeczno-politycznego szlacheckiej Rzeczypospolitej. Wykorzystują je także historycy wojskowości, powstaje jednak pytanie czy wydawcy tego typu źródeł zamieszczają cały interesujący ich materiał, związany z działalnością sejmiku. Z drugiej strony, można zadać pytanie, czy ci pierwsi sięgają do akt sejmikowych i potrafią je wykorzystać w badaniach nad staropolską wojskowością. W tym przypadku chodzi o zaprezentowanie wartości publikowanych akt sejmikowych w badaniach nad różnymi aspektami funkcjonowania armii koronnej i litewskiej, i życia żołnierskiego. Ich fundamentalne znaczenie dla ukazania mechanizmów funkcjonowania pospolitego ruszenia wydaje się oczywiste, ale czy warto po nie sięgać, badając problemy związane z funkcjonowaniem wojska kwarcianego lub komputowego? Autor artykułu stara się poddać analizie również zakres materiału zamieszczanego w publikowanych zbiorach akt sejmikowych. Chodzi o próbę oceny, czy źródła powiązane z działalnością sejmiku na polu wojskowości są w nich kompletne, czy też badacze opracowujące owe wydawnictwa pomijają pewne materiały, które mogą być ważne dla badaczy staropolskiej wojskowości.

Sejmik Records as Sources for the History of the Old-Polish Military Science

ABSTRACT

In recent years, many publications presenting the records of sejmiks (regional assemblies in the Polish-Lithuanian Commonwealth) from the sixteenth-eighteenth centuries have appeared on the publishing market, and teams of historians from several research centres are working on new ones. Instructions for deputies to the Sejm and other resolutions of sejmiks are the fundamental sources for studying many aspects of the social and political life of the noble Commonwealth. Also, military historians use this type of source. However, the question arises whether the publishers of such sources include all the material related to the activity of the sejmik that would be of interest to researchers of martial history. On the other hand, a question can be asked whether they reach for sejmik records and can use them in their research into Old-Polish military science. In this case, the aim is to present the value of published sejmik records in studies of various aspects of the functioning of the Crown and Lithuanian armies and soldier life. Their fundamental importance for showing the mechanisms of the functioning of the noble levy (Polish. *pospolite ruszenie*, i.e. mass national conscription) seems obvious, but is it worth using them when researching problems related to the functioning of the so-called quarter army (Polish: *wojsko kwarciane*) or the comput army (Polish: *wojsko komputowe*)? The author also tries to analyse the scope of the material contained in published collections of sejmiks records. The purpose is to assess whether the sources related to the sejmiks' activities in military matters are complete or whether the researchers compiling and editing these publications omit certain materials which may be important to historians of Old-Polish military science.

Słowa kluczowe: sejmik, wojskowość staropolska, edycje źródeł

Key words: sejmik, Old-Polish military science, source editions

Problematyka edycji akt sejmikowych doczekała się już wielu rozpraw, a same edycje wielu recenzji¹. Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na jeden z aspektów szczegółowych tych wydawnictw, tj. na ile publikowane od XIX w. akta sejmikowe mogą być przydatne do badań nad staropolską wojskowością. Warto się również zastanowić nad zakresem materiału źródłowego dotyczącego tych kwestii, zamieszczanego dotąd w zbiorach opracowanych naukowo i wydanych drukiem uchwał sejmikowych. Chodzi o próbę oceny, czy

¹ K. Łopatecki, *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14 z. 2, s. 9-43.

źródła powiązane z działalnością sejmiku na polu wojskowości są w nich kompletne, czy też badacze opracowujący owe wydawnictwa pomijają pewne materiały, uznając je za mało związane z działalnością samorządu szlacheckiego.

Podstawowym rodzajem źródeł w publikowanych aktach sejmików ziemskich są lauda oraz instrukcje poselskie. Te ostatnie, odzwierciedlają m.in. stosunek szlachty do ogólnie rozumianego zagadnienia wojny i pokoju oraz projektów reform wojskowych, toteż wykorzystywano je już w tym zakresie w polskiej historiografii². Sejmiki niejednokrotnie próbowały ingerować w liczebność oraz strukturę armii koronnej, domagając się powiększenia lub pomniejszenia konkretnych formacji. Stałym obiektem zainteresowania szlachty była np. piechota wybraniecka, jej liczebność i wartość bojowa, a w pewnych okresach także liczebność gwardii królewskiej i kozaków zaporoskich. Na ich forum dyskutowano o utrzymaniu artylerii, arsenałów, twierdz, potrzebie budowy fлотy i zasadności zaciągania cudzoziemców do polskiego i litewskiego wojska³.

Zarówno w instrukcjach, jak i w laudach odnajdziemy ponadto wiele informacji o konkretnych jednostkach lub żołnierzach. Są nimi m.in. sprawy wynagrodzenia zasług na polu walki, zrekompensowania strat poniesionych podczas kampanii, wsparcia po powrocie z niewoli. Akta sejmikowe są również punktem wyjścia do badań nad relacjami wojska ze społeczeństwem, zawierającym opinie sejmikujących na temat postawy armii, dowódców, narzekania na konfederacje wojskowe, brak dyscypliny, łupiestwa żołnierskie i inne nadużycia, co również było niejednokrotnie przedmiotem badań⁴. Wszystkie przytoczone

² J. Dziegielewski, *Pokój i wojna w opinii szlachty Rzeczypospolitej czasów Władysława IV*, [w:] *Kultura, polityka, dyplomacja. Studia ofiarowane Profesorowi Jaremi Maciszewskiemu w sześćdziesiątą rocznicę Jego urodzin*, red. A. Bartnicki, Warszawa 1990, s. 131-140; J. Dworzaczkowa, *Sprawy wojska na sejmikach wielkopolskich w latach 1648-1661*, [w:] *Pax et Bellum*, red. K. Olejnik, Poznań 1993, s. 55-64.

³ Niektóre monografie sejmików zawierają rozdział poświęcony wojskowości, gdzie na podstawie akt sejmikowych omawia się stosunek szlachty do zasygnalizowanych tu zagadnień, por. np. M. Ujma, *Sejmik lubelski 1572-1696*, Warszawa 2003, s. 171-174; A. Król, *Sejmiki ziem lwowskiej, przemyskiej i sanockiej w Sądowej Wiszni za panowania Wazów (1587-1668)*, Przemysł 2018, s. 355-364; Przeciw nadmiernej liczbie cudzoziemców w armii z reguły protestowano, por. M. Nagielski, *Opinia szlachecka o gwardii królewskiej w latach 1632-1668*, „Kwartalnik Historyczny” 1985, t. 32, z. 3, s. 549-576; A. Gajewski, *Szlachta koronna wobec autoramentu cudzoziemskiego w świetle dokumentów sejmikowych z lat 1654-1667*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2020, t. 17, nr 2, s. 139-155; B. Staręgowski, *Samorząd szlachecki województw poznańskiego i kaliskiego wobec cudzoziemskich żołnierzy i oficerów w wojsku powiatowym podczas panowania Jana Kazimierza (1648-1668)*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2019, t. 50, z. 3, s. 43-64; E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587-1652: system parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1995, s. 193, 198-199, 208.

⁴ Pisali o tym m.in. T. Srogosz, *Żołnierz swawolny. Z dziejów obyczajów armii koronnej w XVII wieku*, Warszawa 2010; D. Kupisz, *Mieszkańcy województwa lubelskiego a wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej w latach 1702-1717*, [w:] *Spółeczeństwo a wojsko*, red. I. Dacka-Górzyńska, M. Nagielski, A. Karpiński, *Spółeczeństwo staropolskie, Seria Nova*, t. 4, Warszawa 2015, s. 211-240. W obydwu opracowaniach obszerna literatura przedmiotu.

tu informacje, które możemy pozyskać z akt sejmikowych, dotyczą zarówno żołnierzy i dowódców formacji samorządowych, wojska kwarcianego, kompurowego, a także oddziałów prywatnych i wolontarskich (ochotniczych).

Warto również zwrócić uwagę na zamieszczane w publikowanych aktach sejmikowych materiały, związane z kontaktami pomiędzy wojskiem koronnym i litewskim a sejmikującą szlachtą. W laudach znajdziemy informacje o pojawiających się na sejmikach deputatach różnych chorągwi, posłach od hetmanów, od skonfederowanego wojska, itp. Z drugiej strony, odnajdziemy wzmianki o posłach z sejmiku do króla, hetmanów, dowódców niższego szczebla, podskarbach i innych osób, posyłanych w związku ze sprawami wojska⁵.

Z omówionymi powyżej poselstwami, związana była zazwyczaj korespondencja. Mamy tu więc listy posyłane na sejmiki lub z sejmików, a ich adresatami lub nadawcami są król, jako naczelny wódz, hetmani, regimentarze i inni dowódcy, a także marszałkowie konfederacji wojskowych. Jak ważnym źródłem są tu owe listy oraz wszelkie inne materiały związane z działalnością sejmików, wskazuje choćby praca Przemysława Gawrona, poświęcona urzędowi hetmana koronnego. Wzajemnym oddziaływaniom hetmanów i sejmików ziemskich poświęcono tam cały, obszerny rozdział⁶.

Należy również zwrócić uwagę na źródła dotyczące kontaktów sejmików z podskarbimi koronnymi i litewskimi, bowiem koszty utrzymania armii pochłaniały wówczas większą część budżetu państwa. Zresztą, korespondencja związana z działalnością sejmiku, a poruszająca sprawy wojska, mogła być prowadzona ze wszystkimi urzędnikami i dygnitarzami (świeckimi i duchownymi). Wystarczy wspomnieć o częstych pismach i poselstwach z sejmików z prośbą o interwencję chroniącą przed łupiestwami oddziałów wojskowych, posyłanych nie tylko do hetmanów, lecz i biskupów. Trzeba jednak zauważyć, że kwestia zamieszczania owej korespondencji w opracowanych i wydanych drukiem aktach sejmikowych wygląda bardzo różnie. W wielu starszych wydawnictwach pomijano listy posyłane na sejmiki przez dowódców niższego szczebla, np. rotmistrzów, choć równocześnie publikowano listy hetmanów i innych dygnitarzy⁷. Oczywiście zdarza się, że nie znajdziemy w nich także

5 W. Kriegseisen określał to mianem „dyplomacji sejmikowej”, por. Idem, *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669–1717*, Warszawa 1989, s. 91–100.

6 P. Gawron, *Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej w latach 1581–1646*, Warszawa 2010, s. 203–291.

7 Chodzi tu przede wszystkim o wcześniejsze edycje, jak lauda sejmikowe województwa ruskiego. Nie znalazł się w nich np. List rotmistrza tamtejszej chorągwi powiatowej, Konstantego Belzeckiego na sejmik ziemi halickiej, obóz pod Żwańcem 11 października 1653 r., Centralnij Deržavnij Istoričnij Archiv Ukraïni, m. L'viv (dalej: CDIAUL), fond 5, opys 1, sprava 145, s. 1365–1367, por. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie* (dalej: AGZ), t. 24, *Lauda sejmikowe halickie 1575–1695*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1931.

wielu listów ważnych urzędników, co może czasami wynikać z faktu, że ich po prostu nie odnaleziono⁸.

Podatki na utrzymanie armii koronnej i litewskiej były zawsze jedną z najistotniejszych kwestii podejmowanych na obradach sejmików ziemskich⁹. Ważną cezurą jest tu jednak rok 1652, w którym to wprowadzono system repartycji. W jego ramach podskarbiowie wystawiali asygnaty dla jednostek wojskowych, kierujące je po należny żołd wprost do poborców określonych ziem, województw, czy powiatów. W ciągu lat, ustalił się system przydzielania im na stałe pewnych oddziałów, co usankcjonowano ustawą Sejmu Niemego z 1717 r.¹⁰ Z tego tytułu, akta sejmikowe są dla II poł. XVII w. i początków XVIII w. podstawowym źródłem, pozwalającym badać stan opłacania armii. Stosowne uchwały, postulaty deputatów jednostek, itp. odnajdziemy oczywiście również w laudach sejmikowych. Najcenniejszymi dokumentami są tu jednak asygnaty wystawiane oddziałom jazdy i piechoty przez podskarbiów, marszałków sejmikowych, asygnaty i kwity tychże dla poborców oraz kwity dystrybucji podatków uchwalanych na sejmikach i rozliczenia sejmików z państwowymi jednostkami wojskowymi. Pierwsze ze wspomnianych źródeł nie są publikowane w aktach w ogóle, natomiast pozostałe są dopiero od niedawna uwzględniane przez niektórych wydawców akt sejmikowych¹¹, co należy przyjąć z uznaniem.

Kolejnym rodzajem źródeł, publikowanym wraz z laudami oraz instrukcjami sejmikowymi są uniwersały, związane z działalnością samorządu szlacheckiego. Wydawał je zarówno monarcha, jak i wszyscy wymienieni powyżej dygnitarze, urzędnicy i dowódcy, w tym także marszałkowie konfederacji wojskowych¹². Zakres treści związanych z wojskiem w owych uniwersałach jest niezmiernie szeroki, a artykuł nie ma na celu ich prezentacji. Wiele z nich pomija się jednak w wydawnictwach, jak choćby uniwersały do oddziałów wojska koronnego, nakazujące im opuszczenie określonych województw lub dóbr. Tymczasem można odnaleźć ich bardzo wiele w różnych zespołach źródeł z XVI–XVIII w.

⁸ Przykładem jest tu np.: List wojewody krakowskiego na sejmik przedsejmowy w Proszowicach, w Družbaku 22 sierpnia 1639, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, rkps 1317, s. 676-680, pominięty w wydanych aktach sejmikowych województwa krakowskiego, por. *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 2, cz. I: 1621–1648, wyd. A. Przyboś, Kraków 1953.

⁹ I. Kaniewski, *Sejmiki koronne wobec problemów wewnętrznych Rzeczypospolitej za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1669–1673)*, Katowice 2014, s. 496.

¹⁰ J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Oświęcim 2010, s. 247.

¹¹ W aktach sejmikowych województwa krakowskiego zaczęto je umieszczać w zasadzie dopiero w tomie piątym, zob. *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 5, (1681–1696), wyd. A. Przyboś, Wrocław – Warszawa – Kraków 1984, s. 82-83, 143-153. Kwity poborców uwzględniają ostatnio również wydawcy akt sejmiku średzkiego, por. np. *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej i A. Kamiński, Poznań 2018, s. 118-119.

¹² Uniwersał Adama Ostrzyckiego, marszałka związku wojskowego, do województwa krakowskiego z obozu pod Mogiłą 30 lipca 1665 r., *Akta sejmikowe województwa krakowskiego* (dalej: ASWK), t. 3, (1661–1673), wyd. A. Przyboś, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963, s. 109-110.

Z pozoru wydają się one niezwiązane z działalnością sejmików, ale niektóre z nich mogły zostać wyekspediowane jako efekt zabiegów zgromadzonej na sejmiku szlachty. Stwierdzenie tego faktu wymagałoby jednak analizy źródłowej, stąd zapewne nie są one, z nielicznymi wyjątkami, zamieszczane w publikacjach akt sejmikowych¹³. Uniwersały ostrzegające szlachtę o różnego rodzaju niebezpieczeństwach nie są również przedmiotem edycji, podobnie jak wiele podobnych ostrzeżeń, zawiadamiających mieszkańców różnych ziem Rzeczypospolitej o możliwości zwołania pospolitego ruszenia¹⁴. Oczywiście kwestią dyskusyjną jest, czy wszystkie z nich można powiązać z konkretnym sejmikiem.

Materiały związane z działalnością samorządu szlacheckiego są niezbędne przede wszystkim do ukazania wszelkich mechanizmów związanych z formacjami zbrojnymi, organizowanymi na podstawie uchwał sejmiku przez jego funkcjonariuszy: pospolitym ruszeniem, zaciężnym wojskiem powiatowym i wyprawami z dóbr (łanowymi, bądź dymowymi)¹⁵.

Jeśli chodzi o pospolite ruszenie, to należy stwierdzić, że wszystkie wydane dotąd tomy akt sejmikowych zawierają lauda sejmików zwoływanych przed wyprawą, nazwanych ostatnio przez Leszka A. Wierzbickiego mobilizacyjnymi. Integralną częścią akt sejmikowych są również zamieszczane w nich uchwały sejmików, określanych mianem ekspedycyjnych. Organizowano je w trakcie pospolitego ruszenia, przy okazji popisu, oczekiwania na wymarsz do obozu, w obozie lub podczas powrotu szlachty do domów¹⁶. Szczególnie istotne są tu sejmiki mobilizacyjne oraz odbywane przy popisach odprawianych przed wyruszeniem do obozu. Na tego typu zjazdach szlachta podejmowała decyzje związane z organizacją wyprawy, w tym wyborem dowódców, sędziów

¹³ Uniwersał Jana Leszczyńskiego kanclerza wielkiego koronnego..., do wojska znajdującego się w Wielkopolsce z 1676 r., *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695...*, s. 38–39. Leszczyński wydał uniwersał jako odpowiedzialny za bezpieczeństwo prowincji starosta generalny, na prośbę sejmiku, co zapewne wzięli pod uwagę wydawcy źródeł.

¹⁴ Wystarczy skonfrontować akta sejmikowe województwa krakowskiego z księgami grodzkimi krakowskimi. W ASWK, t. 2, cz. I, nie znalazły się np. liczne uniwersały Zygmunta III i pułkownika zaciągów powiatowych Jana Zebrzydowskiego do szlachty wydane w roku 1624, por. Archiwum Narodowe w Krakowie, Księgi Grodzkie Krakowskie, Relacje, sygn. 49, s. 701–702, 929, 1084–1085, 1123, 1296.

¹⁵ Na fundamentalne znaczenie akt sejmikowych w tym zakresie wskazywali: D. Kupisz, *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008, s. 17–18; Idem, *Wyprawy żołnierza łanowego w Koronie w czasach Jana Kazimierza*, Warszawa 2018, s. 9–10; L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie w Polsce w drugiej połowie XVII wieku. Ostatnie wyprawy z lat 1670–1672*, Lublin 2011, s. 311–347; B. Staregowski, *Formacje zbrojne samorządu szlacheckiego województw poznańskiego i kaliskiego w okresie panowania Jana Kazimierza (1648–1668)*, Warszawa – Bellerive-sur-Allier 2022, s. 15–16; K. Hahn, *Pospolite ruszenie wedle uchwał sejmikowych ruskich od XVI do XVIII wieku*, Lwów 1928, s. 3–89.

¹⁶ L.A. Wierzbicki, op. cit., s. 335.

i innych urzędników, porządkiem przemarszu, bezpieczeństwem pozostawianych domów, itp.¹⁷

Nieodzownym źródłem, pozwalającym badać skład i liczebność pospolitego ruszenia są rejestry z popisów, przeprowadzanych po jego zwołaniu. Wydawcom akt sejmikowych województwa ruskiego zdarzało się je czasem pomijać¹⁸. Z zadowoleniem należy więc przyjąć, że obecnie, są one zamieszczane niemal we wszystkich omawianych tu wydawnictwach źródłowych¹⁹. Podobnie wygląda kwestia rejestrów osób, które stawały się na okazowania, czyli przeglądy gotowości bojowej organizowane na mocy konstytucji z 1607 r. w czasach pokoju.

Nieco inaczej wydawcy odnoszą się do wici, bez wydania których nie można było zwołać szlachty na wyprawę. Rozsyłał je król, w okresie bezkrólewia interreks, a w nadzwyczajnych okolicznościach hetmani. W przypadku lokalnego pospolitego ruszenia, stosowne uniwersały wydawali miejscowi urzędnicy. Franciszek Kluczycki w opublikowanych przez siebie laudach ziemi dobrzyńskiej zamieszczał je w całości, natomiast Adolf Pawiński pominął w laudach ziemi kujawskiej wszelkie uniwersały²⁰, a więc także wici na pospolite ruszenie. W publikowanych w okresie międzywojennym laudach sejmikowych województwa ruskiego zamieszczano pełne teksty tych uniwersałów na pospolite ruszenie, które wydali lokalni urzędnicy²¹, pominięto natomiast zupełnie wici królewskie, odnoszące się do *expeditio generalis*. Być może wydawcy uznali, że nie ma takiej potrzeby, bowiem wykaz tych ostatnich znalazł się wśród innych dokumentów, umieszczonych w układzie chronologicznym w dziesiątym tomie *Akt grodzkich i ziemskich*²². Jest to jedynie wykaz bez treści, a nawet streszczeń dokumentów.

¹⁷ Sejmik przed pospolitym ruszeniem w Chełmie 9 maja 1651 r., *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668*, oprac. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013, s. 306–309.

¹⁸ W edycji akt sejmikowych ziemi halickiej odnotowano np. jedynie wzmiankę o rejestrze pospolitaków ziemi halickiej z 27 października 1670 r., AGZ, t. t. 25, *Lauda sejmikowe halickie 1575–1695*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1931, s. 313, podczas gdy w księdze grodzkiej, z której korzystali wydawcy, znajduje się spis wszystkich, którzy stawili się na miejsce popisu, por. CDIAUL, fond 5, opys 1, sprawa 169, s. 1745–1757.

¹⁹ Rejestr pospolitego ruszenia powiatu nakielskiego pod Kraśnikiem z 23 października 1621 r., *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, wyd. W. Dworzaczek, t. 1, cz. I: 1572–1616, Poznań 1957, t. 1, cz. II: 1616–1632, Poznań 196, s. 113–115; *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej i A. Kamiński, Poznań 2018, s. 249–260, tu z kolei rejestry 4 chorągwi pospolitego ruszenia województwa poznańskiego i kaliskiego w obozie pod Łowiczem w 1670 r.

²⁰ *Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1887; *Dzieje ziemi kujawskiej oraz akta historyczne do nich służące*, wyd. A. Pawiński, t. 2, *Lauda i instrukcje 1572–1674*, Warszawa 1888.

²¹ Np. uniwersał pułkownika pospolitego ruszenia ziemi halickiej do szlachty trembowelskiej z 26 maja 1656 r., AGZ, t. t. 25, *Lauda sejmikowe halickie 1575–1695...*, s. 124–125; Uniwersał podkomorzego sanockiego z 18 października 1676 r., ibidem, t. 22, s. 65; Uniwersał królewski, zapowiadający pospolite ruszenie przeciw Moskwie, Warszawa 5 czerwca 1660 r., ibidem, s. 14–15 i zwołujący je z 16 sierpnia 1660, ibidem s. 18–19.

²² Por. Wici Jana Kazimierza z okresu wyprawy zborowskiej, AGZ, t. 10, Lwów 1884, s. 261.

Od czasu wydania pierwszych tomów akt sejmiku województwa krakowskiego, zarówno wici na pospolite ruszenie lokalne jak i generalne, zagościły na stałe na kartach wydawnictw. Nie są one wyróżniane numerami głównymi, jako odrębne pozycje, co praktykowano w laudach ruskich. Umieszcza się je przed tekstami: uchwał sejmików poprzedzających pospolite ruszenie, popisów szlachty zebranej po wydaniu wici lub uchwał zjazdów szlachty w obozie pospolitego ruszenia. W przypadku akt sejmikowych województwa krakowskiego, publikowanych przed i po II wojnie światowej, wici na pospolite ruszenie są podawane niemal w całości. Wydawcy pozbawiali je zazwyczaj standardowych i zbliżonych w swej treści preambuł, a czasem pomijali też końcowe partie tekstu²³. Ten ostatni zabieg, stosowany zresztą do wszelkiego rodzaju uniwersałów, nie jest rozwiązaniem zbyt korzystnym dla badaczy, bowiem może spowodować pominięcie istotnych informacji²⁴.

Bardzo dobrą zasadę przyjęli wydawcy akt sejmiku województwa poznańskiego i kaliskiego oraz bełskiego. Podają podstawowe informacje o uniwersale, tj. miejsce i datę wydania oraz miejsce i datę popisu, pomijając tekst w przypadku gdy był on już drukowany w publikacji innych akt sejmikowych lub innym wydawnictwie źródłowym. Mając zaś do czynienia z nowym, nieznanym wcześniej uniwersalem, zamieszczają go w wydawnictwie w całości²⁵. Jest to optymalne rozwiązanie, pozwalające poznać pełną treść niepublikowanego wcześniej źródła, a zarazem uzyskać informację o miejscu opublikowania pozostałych wici.

Inaczej wygląda to w przypadku materiałów dotyczących działalności sejmiku województwa lubelskiego i chełmskiego. Mamy tu do czynienia przede wszystkim ze streszczeniami wici na pospolite ruszenie, dotyczącym miejsca i daty koncentracji szlachty lub z połączeniem streszczenia z bardzo krótkimi fragmentami tekstu źródłowego. Zabieg ten jest przy tym stosowany niezależnie od tego, czy uniwersał taki był już wcześniej publikowany, czy też nie²⁶.

²³ Por. Zjazd szlachty województwa krakowskiego na pospolitym ruszeniu pod Wyśmierzycami 16 października 1670 r., ASWK, t. 3, s. 331; Zjazd szlachty księstwa zatorskiego i oświęcimskiego na pospolitym ruszeniu pod Skawiną 9 października 1670 r., ibidem, s. 329.

²⁴ Można podać tu przykład uniwersału Jana Kazimierza na sejmiki, wydanego w Warszawie 25 marca 1655 r. Został on opublikowany w ASWK, t. 2, s. 532-533, bez kilku końcowych zdań, na których znalazło się zalecenie formowania przez szlachtę oddziałów piechoty lanowej złożonych w dwóch trzecich z muszkietierów, a w jednej trzeciej z pikinierów, por. ANK, Księgi Grodzkie Sądeckie, Relacje sygn. 127, s. 210-213.

²⁵ Por. uniwersały Jana Kazimierza i wojewody bełskiego przed popisem szlachty bełskiej z 26 lipca 1649 r., *Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572-1655*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, Kraków 2020, s. 575-576.

²⁶ Np. *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572-1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016, s. 291, Zjazd szlachty na pospolite ruszenie między Piaskami i Krasnymstawem 5 sierpnia 1623 r. – tu fragment niepublikowanego nigdzie uniwersału wojewody lubelskiego Mikołaja Oleśnickiego z 26 lipca 1623 r. *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1633-1668*, oprac. H. Gmiterek, Lublin – Radom 2021, s. 230-231, tu fragment publikowanego wcześniej w t. 2 ASWK, uniwersału Jana Kazimierza

Uchwały sejmików są również podstawowym źródłem, pozwalającym na badanie regularnych formacji zbrojnych, formowanych przez funkcjonariuszy sejmików, czyli oddziałów wojska powiatowego oraz wypraw. Te ostatnie organizowano zwykle z określonej ilości łanów, bądź dymów. Obydwie formacje doczekały się już literatury przedmiotu, wystarczy więc przypomnieć, że były tworzone na mocy konstytucji sejmowych, bądź decyzji sejmikującej szlachty. Bez względu na podstawę prawną, ostateczne decyzje podejmował sejmik, wyznaczając rotmistrzów i pułkowników dla poszczególnych jednostek, opisując rodzaj uzbrojenia, stawki żołdu, czas służby, przepisy dyscyplinarne, a nawet zalecenia dotyczące działań militarnych, w tym taktyki (np. patrolowania szlaków, zwalczania band zbrojnych). Odnajdziemy je nie tylko w laudach sejmików posejmowych. W wielu przypadkach decyzje takie podejmowano i przed sejmem, jak choćby w obliczu wybuchu powstania Chmielnickiego. Z decyzjami sejmu nie były też zazwyczaj związane uchwały powołujące oddziały zbrojne dla potrzeb samoobrony danego powiatu, ziemi, bądź województwa²⁷. Należy przy tym pamiętać, że nie wszystkie uchwały były realizowane.

Wspominano już o powszechnym publikowaniu w tomach akt sejmikowych spisów szlachty obecnej na popisach pospolitego ruszenia i okazowaniach. Zachowały się również imienne wykazy zaciężnych żołnierzy powiatowych oraz zmobilizowanych w ramach wypraw łanowych i dymowych. W przypadku wielu wydawnictw, trudno jednak dopatrzeć się konsekwencji wobec tego typu źródeł. W laudach województwa ruskiego pominięto np. rejestr imienny żołnierzy z chorągwi ziemi przemyskiej Franciszka Dedyńskiego, zaciągniętych w 1653 r., w miejsce wyprawy łanowej²⁸. Zamieszczono natomiast popis żołnierza łanowego ziemi sanockiej z tego samego roku, zawierający nazwiska posesjonatów oraz ilość wystawianych przez nich konnych, lub piechurów²⁹. Tendencje te ulegają na szczęście zmianie. Ostatnio, Henryk Gmiterek, opublikował w tomie akt lubelskich zachowany w księgach grodzkich popis 6 chorągwi powiatowych województwa lubelskiego z 9 lipca 1648 r. oraz obszerny rejestr tamtejszych żołnierzy łanowych spisany między 11 a 14 sierpnia 1653 r.³⁰ Pomiął natomiast drugi, jak się zdawało podobny spis żołnierzy łanowych z 20 sierpnia

z 14 lipca 1649 r. Jedyne streszczenie niepublikowanego nigdzie uniwersału kasztelana chełmskiego z 27 lipca 1649 r., por. *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej...*, s. 270.

²⁷ O pierwszoplanowym znaczeniu akt sejmikowych dla badań nad wspomnianymi tu formacjami pisali m.in. D. Kupisz, *Wojska powiatowe...*, s. 17; Z. Hundert, *Wojskowe zaciągi sejmików ziemskich województwa mazowieckiego w latach 1671–1673*, „Res Historica” 2018, t. 46, s. 143; Idem, *Zaciężne wojsko powiatowe sejmiku wiszeńskiego województwa ruskiego w latach 1671–1673 oraz jego rola w działaniach politycznych i wojskowych Jana Sobieskiego*, „Przegląd Historyczny” 2017, t. 508, z. 4, s. 642.

²⁸ CDIAUL, fond 15, opys 1, sprawa 168, s. 1505-1506.

²⁹ AGZ, t. 21, *Lauda sejmikowe wiszeńskie 1648–1673*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1911, s. 132-134.

³⁰ *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1633–1668...*, s. 201-206, 366-379.

tego samego roku. Okazuje się jednak, że przeprowadzony przed samym wyruszeniem do obozu przegląd, wykazuje znaczne różnice z pierwszym³¹.

Wydawcy akt sejmikowych województwa ruskiego pominęli popisy smolaków, czyli formacji policyjnej do zwalczania rozbójnictwa w ziemi sanockiej i przemyskiej³². Jest to tym dziwniejsze, że była ona formowana z polecenia sejmiku i z dochodów sejmiku opłacana, a przeglądy oddziałów odbywały się nierzadko przed komisarzami wyznaczonymi przez sejmik. Podobnie, w aktach województwa krakowskiego nie znajdziemy atestacji, składanych przez rotmistrzów harników (piechurów formacji analogicznej do smolaków), a znajdują się tam informacje o porucznikach, żołnierzach, liczebności i uzbrojeniu owej policji³³.

Nie są również publikowane tzw. kombinacje łańców i dymów dokonywane przez komisarzy sejmików, czyli zestawienia pozwalające zliczyć ilość żołnierzy, jaką dana ziemia powinna wystawić na wyprawę łańową lub dymową³⁴. Niemal wśród wszystkich wydawców akt sejmikowych nie znalazły uznania również rozliczenia dokonywane przez funkcjonariuszy sejmiku z dowódcami chorągwi powiatowych i wyprawnych³⁵. A są to czasem cenne źródła, pozwalające uściślić wielkość zaciągu danego województwa i zmiany, jakie w nim zachodziły w trakcie służby³⁶. Z tego tytułu, z dużym uznaniem należy przyjąć edycję akt sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego, gdzie takie sprawozdania finansowe zostały zamieszczone³⁷.

Ostatnim problemem, który należy poruszyć, jest przydatność akt sejmikowych do badań nad sądownictwem wojskowym. Naturalną kolejną rzeczą, znajdziemy tam przede wszystkim informacje o sądach pospolitego ruszenia

³¹ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Księgi Grodzkie Lubelskie, Relacje, sygn. 81, k. 1212-1221v.

³² Rejestry z popisów owej „milicji” przytacza i omawia D. Kupisz, *Wojska powiatowe...*, s. 211-212.

³³ ANK, Księgi Grodzkie Bieckie, Relacje, sygn. 200, s. 1683; ibidem, sygn. 212, s. 567-568; ibidem, sygn. 215, s. 1042-1043 i wiele innych.

³⁴ Np. Kombinacja łańców ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego z 24 maja 1655 r., APL, Księgi Grodzkie Chełmskie, Relacje sygn. 74, k. 985-988v; Kombinacja łańców ziemi halickiej z 28 lipca 1655 r. (przedstawiona w dniu obrad sejmiku, którego laudum opublikowano), CDIAUL, fond 5, opys 1, sprawa 147, s. 1702-1712.

³⁵ W wydanych drukiem aktach chełmskich nie znalazł się np. „Regestr pieniędzy, których ich. m. panowie obywatele ziemi chełmskiej... pro amore fraterno na zaciąg sta koni żołnierza powiatowego w obozie pospolitego ruszenia za Beresteczkiem die 10 iulii 1651 pożyczali”, APL, Księgi Grodzkie Krasnostawskie, Relacje sygn. 1, k. 813-817v. W cytowanym już tomie akt sejmikowych województwa bełskiego za lata 1572-1655 zabrakło pokwitowania dla tamtejszego poborcy od rotmistrzów powiatowych z czerwca - lipca 1648 r., CDIAUL, fond 1, opys 1, sprawa 235, s. 618-619.

³⁶ Np. w nieopublikowanym w aktach lubelskich rozliczeniu poborcy tegoż województwa z tamtejszymi rotmistrzami, dokonany w Lublinie 18 października 1648 r., APL, Księgi Grodzkie Lubelskie, Relacje sygn. 76, k. 659v-660v.

³⁷ Rozliczenie poborcy województwa poznańskiego przed Komisją Sremską i porachowanie wyprawy z województwa 2 października 1673 r., *akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668-1675...*, s. 475-477.

i formacji zbrojnych, tworzonych przez samorząd szlachecki³⁸. W laudach opisywano sądy, którym mają podlegać ich żołnierze i oficerowie oraz konstytucje i artykuły wojskowe, które powinno się stosować przy procesach. Nieco mniej informacji dostarczą nam akta sejmikowe, jeśli chodzi o jurysdykcję nad żołnierzami zaciąganyymi przez władze centralne, ale i w tym wypadku są wykorzystywane³⁹. Możemy śledzić np. listy hetmanów na sejmiki informujące szlachtę o pozywaniu oddziałów przed sądy wojskowe. Narzekająca na łupiestwa żołnierskie szlachta, domagała się wielokrotnie zaostrezenia przepisów dyscyplinarnych w armii oraz uchwalania kolejnych konstytucji sejmowych w tej mierze. Interesowała się ponadto funkcjonowaniem Trybunału Skarbowego Koronnego⁴⁰, rozstrzygającego spory na tle finansowania wojska, toteż lauda i instrukcje sejmikowe są źródłem poszerzającym wiedzę o jego funkcjonowaniu.

Podsumowując rozważania o znaczeniu publikowanych akt sejmikowych dla badań nad historią staropolskiej wojskowości, należy stwierdzić, że zamieszczany na ich stronach materiał źródłowy jest bez wątpienia pomocny i cenny w badaniach nad dziejami armii koronnej i litewskiej. Dla historyków zajmujących się wojskiem kwarcianym, komputowym oraz zaciągami prywatnymi, są one źródłem pomocniczym. Największe znaczenie mają w tym wypadku dla badania opinii społecznej o wojsku, kwestii relacji wojsko-społeczeństwo i zagadnień związanych z dyscypliną w armii, oraz finansowaniem oddziałów w okresie funkcjonowania wspomnianego systemu repartycji. Dla formacji tworzonych z ramienia samorządu szlacheckiego, a więc pospolitego ruszenia, zaciężnych wojsk powiatowych oraz wypraw z dóbr, akta sejmikowe są źródłem pierwszorzędного znaczenia, od których należy rozpoczynać badania. Ukazanie procesu tworzenia owych formacji, uwarunkowań prawnych ich działalności, składu społecznego, a w dużej mierze i działalności militarnej, nie jest bez akt sejmikowych możliwe. Kwestią nadal otwartą pozostaje natomiast zakres materiału źródłowego, związanego z aktywnością sejmików na polu wojskowości, który wydawcy akt sejmikowych decydują się dołączać do opracowywanych przez siebie edycji. Problem ten dotyczy jednak nie tylko spraw związanych z formacjami zbrojnymi dawnej Rzeczypospolitej.

³⁸ K. Łopatecki, *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)*, Białystok 2018, s. 20; D. Kupisz, *Wojska powiatowe...*, s. 124-130.

³⁹ Idem, „*Disciplina militaris*” w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku, Białystok 2012, s. 21.

⁴⁰ O postulatach szlachty dotyczących dyscypliny i pociągania żołnierzy przed sądy pisał ostatnio obszernie J.J. Sowa, *Dyscyplina i sądownictwo wojskowe w Koronie w dobie wojen tureckich w drugiej połowie XVII wieku*, Białystok 2021, s. 63-120.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie:

Księgi Grodzkie Krakowskie, Relacje, sygn. 49.

Księgi Grodzkie Sądeckie, Relacje sygn. 127.

Księgi Grodzkie Bieckie, Relacje, sygn. 200, 212, 215.

Archiwum Państwowe w Lublinie:

Księgi Grodzkie Chełmskie, Relacje sygn. 74.

Księgi Grodzkie Krasnostawskie, Relacje sygn. 1.

Księgi Grodzkie Lubelskie, Relacje, sygn. 76, 81.

Centralnij Deržavnij Īstoričnij Archiv Ukraïni, m. Lviv:

Fond 1, opys 1, sprava 235.

Fond 5, opys 1, sprava 145, 147, 169.

Fond 15, opys 1, sprava 168.

Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku:

rkps 1317

Źródła drukowane

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. 10, Lwów 1884.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. 21. *Lauda sejmikowe wiszeńskie 1648–1673*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1911.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. 24, *Lauda sejmikowe halickie 1575–1695*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1931.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. 25, *Lauda sejmikowe halickie 1575–1695*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1931.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego, wyd. W. Dworzaczek, t. 1, cz. I: 1572–1616, Poznań 1957.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego, wyd. W. Dworzaczek, t. 1, cz. II: 1616–1632, Poznań 1962.

Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572–1655, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, Kraków 2020.

Akta sejmikowe województwa krakowskiego, t. 2, cz. I: 1621–1648, wyd. A. Przyboś, Kraków 1953.

Akta sejmikowe województwa krakowskiego, t. 3: 1661–1673, wyd. A. Przyboś, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963.

- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 5: 1681–1696, wyd. A. Przyboś, Wrocław – Warszawa – Kraków 1984.
- Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016.
- Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1633–1668*, oprac. H. Gmiterek, Lublin – Radom 2021.
- Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wyd. M. Zwierzkowski, R. Kołodziej i A. Kamiński, Poznań 2018.
- Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*, wyd. M. Zwierzkowski, R. Kołodziej i A. Kamiński, Poznań 2018.
- Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668*, oprac. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013.
- Dzieje ziemi kujawskiej oraz akta historyczne do nich służące*, wyd. A. Pawiński, t. 2: *Lauda i instrukcje 1572–1674*, Warszawa 1888.
- Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1887.

Opracowania

- Dworzaczkowa J., *Sprawy wojska na sejmikach wielkopolskich w latach 1648–1661*, [w:] *Pax et Bellum*, red. K. Olejnik, Poznań 1993.
- Dzięgielewski J., *Pokój i wojna w opinii szlachty Rzeczypospolitej czasów Władysława IV*, [w:] *Kultura, polityka, dyplomacja. Studia ofiarowane Profesorowi Jaremie Maciszewskiemu w sześćdziesiątą rocznicę Jego urodzin*, red. A. Bartnicki, Warszawa 1990.
- Gajewski A., *Szlachta koronna wobec autoramentu cudzoziemskiego w świetle dokumentów sejmikowych z lat 1654–1667*, „*Wschodni Rocznik Humanistyczny*” 2020, t. 17, nr 2.
- Gawron P., *Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej w latach 1581–1646*, Warszawa 2010.
- Hahn K., *Pospolite ruszenie wedle uchwał sejmikowych ruskich od XVI do XVIII wieku*, Lwów 1928.
- Hundert Z., *Wojskowe zaciągi sejmików ziemskich województwa mazowieckiego w latach 1671–1673*, „*Res Historica*” 2018, t. 46.
- Hundert Z., *Zaciężne wojsko powiatowe sejmiku wiszeńskiego województwa ruskiego w latach 1671–1673 oraz jego rola w działaniach politycznych i wojskowych Jana Sobieskiego*, „*Przegląd Historyczny*” 2017, t. 508, z. 4.
- Kaniewski I., *Sejmiki koronne wobec problemów wewnętrznych Rzeczypospolitej za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1669–1673)*, Katowice 2014.
- Kriegseisen W., *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669–1717*, Warszawa 1989.
- Król A., *Sejmiki ziem lwowskiej, przemyskiej i sanockiej w Sądowej Wiszni za panowania Wazów (1587–1668)*, Przemyśl 2018.
- Kupisz D., *Mieszkańcy województwa lubelskiego a wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej w latach 1702–1717*, [w:] *Społeczeństwo a wojsko*, red. I. Dacka-Górznińska, M. Nagielski, A. Karpiński, *Społeczeństwo staropolskie, Seria Nova*, t. 4, Warszawa 2015.

- Kupisz D., *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008.
- Kupisz D., *Wyprawy żołnierza lanowego w Koronie w czasach Jana Kazimierza*, Warszawa 2018.
- Łopatecki K., „*Disciplina militaris*” w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku, Białystok 2012.
- Łopatecki K., *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „*Miscellanea Historico-Iuridica*” 2015, t. 14 z. 2.
- Łopatecki K., *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)*, Białystok 2013.
- Nagielski M., *Opinia szlachecka o gwardii królewskiej w latach 1632–1668*, „*Kwartalnik Historyczny*” 1985, t. 32, z. 3.
- Opaliński E., *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652: system parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1995.
- Sowa J.J., *Dyscyplina i sądownictwo wojskowe w Koronie w dobie wojen tureckich w drugiej połowie XVII wieku*, Białystok 2021.
- Srogosz T., *Żołnierz swawolny. Z dziejów obyczajów armii koronnej w XVII wieku*, Warszawa 2010.
- Staręgowski B., *Formacje zbrojne samorządu szlacheckiego województw poznańskiego i kaliskiego w okresie panowania Jana Kazimierza (1648–1668)*, Warszawa – Bellerive-sur-Allier 2022.
- Staręgowski B., *Samorząd szlachecki województw poznańskiego i kaliskiego wobec cudzoziemskich żołnierzy i oficerów w wojsku powiatowym podczas panowania Jana Kazimierza (1648–1668)*, „*Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*” 2019, t. 50, z. 3.
- Ujma M., *Sejmik lubelski 1572–1696*, Warszawa 2003.
- Wierzbicki L.A., *Pospolite ruszenie w Polsce w drugiej połowie XVII wieku. Ostatnie wyprawy z lat 1670–1672*, Lublin 2011.
- Wimmer J., *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Oświęcim 2013.

STRESZCZENIE

Akta sejmikowe jako źródła do historii staropolskiej wojskowości

Artykuł został poświęcony analizie przydatności publikowanych od XIX w. akt sejmikowych do badań nad historią staropolskiej wojskowości. W pierwszej części zajęto się zagadnieniami ogólnymi, dotyczącymi stosunku sejmikującej szlachty do projektów reform wojskowych i aukcji wojska, dyscypliny wojskowej, zaciągania cudzoziemców pod sztandary królewskie, itp. Akta sejmikowe mogą być cennym źródłem do badania relacji społeczeństwa szlacheckiego z wojskiem, jego stosunku do zasłużonych żołnierzy z jednej, a grabieży i konfederacji wojskowych z drugiej strony. Nie ulega zatem wątpliwości, że materiał źródłowy zamieszczany na stronach opu-

blikowanych już akt sejmikowych jest pomocny i cenny w badaniach nad dziejami armii koronnej i litewskiej. Dla historyków zajmujących się wojskiem kwarciarnym, komputowym oraz zaciągami prywatnymi, są one jednak jedynie źródłem pomocniczym. Dla formacji tworzonych z ramienia samorządu szlacheckiego, a więc pospolitego ruszenia, zaciężnych wojsk powiatowych oraz wypraw z dóbr, akta sejmikowe są źródłem pierwszorzędного znaczenia. Ukazanie procesu tworzenia oraz działalności formacji, jest bez akt sejmikowych niemożliwe. Naświetlają one wiele aspektów związanych nie tylko z procedurą tworzenia owych formacji zbrojnych i prawnymi uwarunkowaniami ich działalności, lecz także stosowaną na służbie taktyką. Kwestią nadal otwartą pozostaje natomiast zakres materiału źródłowego, związanego z aktywnością sejmików na polu wojskowości, który wydawcy akt sejmikowych decydują się dołączać do opracowywanych przez siebie edycji. Chodzi tu przede wszystkim o pomijane w wielu, lub podawane w skrótach uniwersały władców, hetmanów i dowódców niższego szczebla, jak i kierowaną do i od sejmiku korespondencję, dotyczącą kwestii wojskowych. Publikuje się rejestry szlachty na okazowaniach i popisy z pospolitego ruszenia, lecz pomijane są zazwyczaj komputy regularnych wojsk samorządowych. Historycy wojskowości pragnęliby z pewnością, aby materiał ten był jak najszerszy, z drugiej jednak strony, należy uznać raczej wydawców, niechęcych z reguły publikować materiału zbyt odległego chronologicznie od konkretnego zjazdu szlachty.

SUMMARY

Sejmik Records as Sources for the History of the Old-Polish Military Science

The article analyses the usefulness of the records of local assemblies known as sejmiks (sometimes translated as *dietines*), published since the nineteenth century, for research into the history of the Old-Polish military matters. The first part of the text deals with general questions concerning the attitude of the nobility at the sejmik sessions to the projects of military reforms and the increase of troops, military discipline, the enlistment of foreigners to the royal units, etc. Sejmik records can be a valuable source for studying the relationship between the noble society with the military troops, its attitude to meritorious soldiers on the one hand, and looting and military confederations on the other. There is no doubt that the source material included in the already published sejmik records is helpful and valuable in research into the history of the Crown and Lithuanian armies. However, for historians interested in the so-called quarter army (Polish: *wojsko kwarciarne*), comput army (Polish: *wojsko komputowe*), and private armies, they are only an auxiliary source. For the formations created on behalf of the nobility's self-government, i.e. the mass levy (Polish. *pospolite ruszenie*, i.e. mass national conscription), the mercenary country (or poviat) troops, and units made up of the peasants appointed in a number proportionate to the size of arable land, sejmiks records are a source of paramount importance. Without

these documents produced at sejmik sessions, it would be impossible to show the process of their formation and their operations. They reveal many aspects related to establishing these armed formations, the legal provisions of their activity, and the tactics used in service. However, the scope of source material related to the activity of sejmiks in the military field, which the publishers of sejmik records decide to include in their publications, remains an open question. This mainly concerns the universals of rulers, hetmans, and lower-level commanders, which are often omitted or given in the abbreviated form, as well as correspondence on military matters to and from the sejmik. The printed edition of sources include the registers of noblemen participating in military displays (Polish: *okazowanie*), or signature registers of mass levies, but the computes of regular sejmiks' troops are usually omitted. Scholars of military history would certainly like this material to be as broad as possible. On the other hand, we have to acknowledge the publishers' reasons, who usually do not want to publish material chronologically too distant from a specific local assembly of the nobility.

Jarosław Stolicki

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
e-mail: jaroslaw.stolicki@uj.edu.pl

ORCID: 0000-0002-8357-8101

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.17

Materiały do działalności sejmiku kijowskiego z II poł. XVII w. w księgach grodzkich dawnego województwa kijowskiego

ABSTRAKT

W Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie znajdują się księgi grodzkie dawnego województwa kijowskiego. W połowie XIX w. zostały zebrane przez zaborcę i oddane na przechowanie do nowo utworzonego archiwum. Były one prowadzone od 1566 r., kiedy na Litwie przeprowadzono reformy. Pochodzą także z II poł. XVII w., kiedy sejmik województwa odbywał się we Włodzimierzu. Szlachta kijowska dążyła, aby po wojnach z Kozakami i Moskwą księgi grodzkie były zabezpieczone przed zniszczeniem, a następnie została przeprowadzona ich rewizja. Sejmy w 1658 i w 1661 r. uchwaliły w tym celu także konstytucje. Konieczne było również przeprowadzenie zmian, w wyniku których usprawniono sądownictwo, ponieważ Kijów (miejsce sądów) znajdował się w rękach moskiewskich. W artykule zwrócono uwagę na postanowienia sejmików województwa kijowskiego w instrukcjach i laudach dotyczące rewizji ksiąg. Przeprowadzono kwerendę w księgach grodzkich żytomierskich, owruckich i kijowskich z czasów wygnania. Przedstawiono stan ich zachowania na podstawie ówczesnych źródeł. Porównano te zapisy z informacjami ze współczesnego inwentarza i przeprowadzoną przez autora kwerendą (aneks II). Księgi żytomierskie i owruckie częściowo zachowały się. Księgi kijowskie sprzed 1648 r. zostały zagarnięte przez Moskwę. Po roku 1684 zaczęto prowadzić nowe księgi kijowskie, które do dziś znajdują się w zasobie archiwum w Kijowie. Przedstawiono źródła do dziejów sejmiku kijowskiego, które znajdują się w tych księgach.

Materials for the Activities of the Kiev Dietine From the Second Half of the 17th Century in the Town Records of the Former Kievan Palatinate

ABSTRACT

The holdings of the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv include the *castrum* records of the former Kievan palatinate. In the mid-nineteenth century, they were collected by the Russian government and deposited in the newly created archive. Those records have been maintained since 1566, the date of the major legal and political reforms in Lithuania. In particular, they include the records of the second half of the seventeenth century, when the palatinate dietine was held in Włodzimierz. The Kievan nobility prevailed in their desires to preserve the *castrum* records from destruction, and to have a revision carried out after the wars with the Cossacks and Muscovy, in accordance with the constitutions of 1658 and 1661. Judicial reforms have also been necessary, since Kyiv (the traditional seat of the courts) remained in the hands of Muscovy. The article discusses the resolves of the Kievan palatinate dietines regarding the revision of records, and the results of the query of the Żytomierz, Owruć, and Kyiv *castrum* records from the exile period. The state of preservation of those records is presented on the basis of contemporary sources. These records were compared with the information from the contemporary inventory and an archival query conducted by the author /Annex II/. The records of Żytomierz and Owruć are preserved partially. The Kyiv records predating 1648 were seized by Muscovy. After 1684, new Kyiv records collections has been established, which is still kept in the archives in Kyiv. The sources for the history of the sejmik of Kyiv, which can be found in these books, are presented in the article.

Słowa kluczowe: województwo kijowskie, sejmiki, lauda, grody, księgi grodzkie

Key words: Kievan palatinate, sejmiks, lauda, castles, town books

Księgi sądowe pochodzące z prowincji małopolskiej są dziś przechowywane w archiwach w Krakowie i Lublinie oraz na Ukrainie we Lwowie i w Kijowie. Badacze pisali już o tych, które po rozbiorach znalazły się na terenie Imperium Habsburgów¹. Najsłabiej znane w polskiej historiografii są księgi sądów szlacheckich przechowywane w Centralnym Państwowym Archiwum Histo-

¹ Wymienić tu trzeba przede wszystkim studia Przemysława Dąbkowskiego, *Księgi sądowe halickie za czasów polskich*, Lwów 1917; *Palestra i księgi sądowe trembowelskie za czasów polskich*, Lwów 1920; *Zaginione księgi sądowe województwa ruskiego i bełskiego*, Lwów 1921; *Palestra i księgi sądowe ziemskie i grodzkie w dawnej Polsce*, Lwów 1926; *Katalog dawnych aktów sądowych polskich województwa ruskiego i bełskiego przechowywanych w Archiwum Państwowem we Lwowie*, cz. I, Lwów 1937; *Księgi sądowe lwowskie w dawnej Polsce*, Lwów 1937.

rycznym Ukrainy w Kijowie. Zostały one rozpoznane jeszcze w XIX w.², ale w czasach ZSRR możliwość korzystania z nich przez historyków zagranicznych była utrudniona. Są tam przechowywane księgi dawnego województwa wołyńskiego, podolskiego oraz ukraińskich: kijowskiego i braclawskiego. Zbiór ksiąg sądowych dawnego województwa kijowskiego jest całkiem pokaźny. Są to fondy: numer 2, który zawiera księgi grodzkie kijowskie (192 księgi), numer 11 zawierający księgi grodzkie żytomierskie (178 ksiąg) oraz fond numer 15, w którym znajdują się księgi grodzkie owruckie, a liczy on 15 ksiąg³. Pewna część pochodzi z II poł. XVII w. Oprócz nich w archiwum znajdują się księgi ziemskie z tych grodów, ale tych nie ma z interesującego nas okresu. W aneksie I przedstawiono stan ksiąg z tego czasu zgodnie z przeprowadzonymi wówczas rewizjami, o podjęcie których upominały się sejmiki. W aneksie II znajduje się zestawienie ksiąg sporządzone na podstawie inwentarza archiwalnego, który został zweryfikowany przez niżej podpisanego.

W pierwszej połowie XIX w. władze carskie gromadziły w Kijowie dawne księgi sądowe z terenów zagarniętych przez Rosję podczas rozbiorów. Były one dla zaborcy aktami urzędowymi. Najpierw dla ich przechowywania została powołana w 1843 r. Komisja Archeograficzna, którą utworzono w celu przejęcia kontroli nad prowadzonym procesem legitymizacji szlachty⁴. Równocześnie trwały represje popowstaniowe. Działalność naukowa komisji miała skupić się na wykazaniu, że żywioł polski na tych ziemiach był obcy i szkodliwy, a celem było uzasadnienie zaborów Rzeczypospolitej. Na bazie komisji i z inicjatywy jej członków powstało w 1852 r. Centralne Archiwum Dawnych Aktów, którego zadaniem było przyspieszenie procesu gromadzenia ksiąg. Po wstępnym opracowaniu ksiąg dziesięć lat później w latach 1862–1864 zaczęły powstawać pierwsze inwentarze np. Edwarda Stankiewicza, do którego poprawki

² Podczas I Zjazdu Historyków Polskich wspominał o nich Zygmunt Radziwiński, który zwrócił uwagę na dużą ilość cennych ksiąg oraz istniejące już wtedy sumariusze, mogące być pomocne w korzystaniu z nich, *Pamiętnik Pierwszego Zjazdu Historycznego Polskiego imienia Jana Długosza, odbytego w Krakowie w czterechsetną rocznicę jego śmierci*, wyd. M. Bobrzyński, M. Sokołowski, Kraków 1881, s. 42-52, 126-127.

³ W.L. Babkina, *Kolekcja ksiąg wpisów w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy w Kijowie*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1999, t. 10, s. 39-48.

⁴ Podsumowaniem stanu wiedzy w polskiej historiografii na początku XXI w. był artykuł Janusza Kurtyki, *Zapomniane pomniki cywilizacji europejskiej. Zespoły ksiąg sądowych „szlacheckich” i miejskich z czasów I Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.) w Kijowie*, „Rocznik Krakowski” 2005, t. 71, s. 93-114. Tam także przegląd wcześniejszej literatury rosyjskiej, sowieckiej i ukraińskiej. Artykuł ten był oparty na wniosku grantowym przygotowanym przez zespół pod kierunkiem prof. Kurtyki, zakładającym kwerendę w zbiorach ksiąg kijowskich. Efekty działalności zespołu w latach 2006–2012 przedstawiła B. Nykiel, *Kolekcja grodzkich i ziemskich ksiąg sądowych w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie w świetle projektu „Zapomniane pomniki Cywilizacji Europejskiej”*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 6, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2013, s. 59-82.

wprowadził Iwan Kamanin⁵. Kolejny katalog opracowany został w 1929 r. przez Wiktora Romanowskiego. Część ksiąg została prawdopodobnie zniszczona w 1943 r. W 1958 r. sporządzono kolejny przewodnik archiwalny. W nim uwzględniono zniszczenia wojenne i zmieniono sygnatury.

Księgi w dawnym województwie kijowskim były prowadzone w Kijowie, Owruclu i Żytomierzu od 1566 r., kiedy na Litwie przeprowadzono reformy ustrojowe⁶. Przy czym roki grodzkie odbywały się jedynie w stolicy województwa, zaś w pozostałych miastach jedynym zadaniem urzędów było prowadzenie ksiąg. Sejmik województwa zaś odbywał się od czasów Stefana Batorego w Żytomierzu, ponieważ największe skupiska szlachty zamieszkiwały w powiatach owruckim i żytomierskim.

Od początku prowadzenia ksiąg w województwach ukraińskich co jakiś czas ulegały one zniszczeniu. W latach 1607 i 1609 sejm uchwalił konstytucje o odbywaniu sądów ziemskich tylko w stolicy województwa⁷. Postulując tę zmianę szlachta kierowała się troską o bezpieczeństwo ksiąg, które w trakcie przewożenia ulegały zniszczeniu. Straty te powiększyły się podczas powstania Chmielnickiego, kiedy Kozacy opanowali miasta w województwie kijowskim. Księgi nie były wówczas prowadzone. Powrót ziemian na Ukrainę nastąpił w wyniku ugody zborowskiej. Przebiegał on jednak z dużymi trudnościami, na skutek oporu Kozaków. Jan Kazimierz powierzył wojewodzie kijowskiemu Adamowi Kisielowi zadanie doprowadzenia do odzyskania posiadłości przez szlachtę i odbudowy administracji⁸. Dzięki działającym oddziałom powiatowym udało się doprowadzić do otwarcia grodu w Żytomierzu i prowadzenia w nim ksiąg grodzkich. Na sejmie w styczniu 1650 r. doszło do zatwierdzenia ugody zborowskiej i rejestru kozackiego, co dawało nadzieję na stabilizację w relacjach z Kozakami. Podczas sejmiku relacyjnego 7 marca 1650 r. szlachta powołała komisarzy do rewizji ksiąg owruckich i żytomierskich, w celu oszacowania zniszczeń i przedstawienia stanu zachowania⁹. Wyników tej rewizji nie znamy, więc nie wiadomo, jakie były straty w zasobie w początkowym okresie wojen. Napiecia na tych ziemiach nie zakończyły się, a po bitwie pod Batohem nastąpiła

5 Problem przedstawił W. Straszko, *Inwentaryzacja ksiąg wpisów w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy w Kijowie*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1999, t. 10, s. 49-54. Informacje te także w artykułach J. Kurtyki i B. Nykiel.

6 A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569-1763*, Warszawa 2002, rozdz. II.

7 Konstytucja z 1607 r. *O Rokach Ziemskich Kiiowskich*, *Volumina Legum* 1980, t. 2, s. 447 (dalej: VL) została uchwalona na prośbę Kijowian, a została potwierdzona na kolejnym sejmie, ibidem, s. 470, *O Rokach Kiiowskich Ziemskich*.

8 O sytuacji na Ukrainie w tym czasie J. Stolicki J. Sytniewski, *Powrót szlachty polskiej na Ukrainę po ugodzie zborowskiej*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2021, t. 18, s. 139-159.

9 O zainteresowaniu szlachty problemem ksiąg, jej trosce o zabezpieczenie ocalałych oraz przeprowadzenie ich rewizji pisałem w artykule *Księgi województwa kijowskiego w czasie wygnania*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2022, t. 149, z. 2.

powtórna ucieczka ziemian z Ukrainy. Jej powrót nastąpił po zwycięstwach w 1660 r. W 1661 r. Kijowianie odbyli sejmik w Żytomierzu, ale jego postanowienia zostały oblatowane we Włodzimierzu, ponieważ tamtejszy urząd grodzki nie działał¹⁰. Sejm w 1661 r. uchwalił konstytucję, która zapowiadała przeprowadzenie rewizji ksiąg w województwach uwolnionych od wojsk nieprzyjacielskich¹¹.

W wyniku umocnienia wpływów polskich na Prawobrzeżu udało się przywrócić funkcjonowanie grodu w Żytomierzu. W 1664 r. rozpoczęto prowadzenie nowej księgi, w której na początku podstarości Paweł Ziółkowski przedstawił losy ksiąg żytomierskich w czasie powstania Chmielnickiego. Gród nie działał w latach 1652–1664, ale na prośbę szlachty starosta żytomierski Eustachy Jan Tyszkiewicz rozkazał, aby księgi przywieźć z jego rodzinnej posiadłości w Wojsławiczach, gdzie były przechowywane¹². Przywieziono 12 ksiąg. Informacje o zachowanych księgach z II poł. XVII w. znajdujemy w prywatnym dokumencie podsędka kijowskiego Jana Olizara (aneks I, 1). Wynika z niego, że w latach 1649–1652 były prowadzone dwie księgi, a w połowie lat 60. XVII w. jeszcze jedna, do której te dokumenty zostały wpisane. Potem gród w Żytomierzu nie funkcjonował, a księgi żytomierskie wznowiono dopiero pod koniec 1701 r.¹³

W tym czasie nie działał też gród w Owruczu. O księgach mamy informacje, że były przechowywane w tamtejszym zamku. W związku z tym Kijowianie na sejmiku 14 grudnia 1667 r. podjęli decyzję, aby pisarz grodzki owrucki Marcin Suryn ściągnął tamtejsze księgi do Łucka¹⁴. Niespokojna sytuacja na Ukrainie utrzymywała się do zakończenia wojny z Portą. W 1678 r. szlachta kijowska podjęła działania w celu uporządkowania ksiąg owruckich. Nowo powołani urzędnicy grodzcy odebrali je (po pewnych kłopotach) od Marcina Suryna. 12 września 1679 r. podczas sejmiku deputackiego przeprowadzono ich rewizję (aneks I, 2). Przedstawia ona stan ksiąg po zniszczeniach z czasów powstania i późniejszych niepokojach. Na jej podstawie można ocenić, jakie księgi zostały zniszczone później.

Szlachta nie była jednak zadowolona z wyników tej rewizji, zwłaszcza że na Kijowszczyznę powracało coraz więcej ziemian, którzy dążyli do ponownego objęcia swych włości. Posiadali oni zastrzeżenia dotyczące stanu zachowania

¹⁰ Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе (dalej: Archiv), cz. II, t. 2, Акты для истории провинциальных сеймиков Юго-Западного края во второй половине XVII века, Киев 1888, s. 119.

¹¹ „Securitas bonorum, et honorum, Woiewodztw, Kiiowskiego, Braclawskiego, Wołyńskiego, y Czerniechowskiego”, VL, t. 4, s. 338.

¹² Центральний державний історичний архів України, м. Київ (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie (dalej: CDIAUK), f. 11, ks. 15, k. 1v-2.

¹³ O tym w artykule, J. Stolicki, *Księgi województwa kijowskiego...*

¹⁴ CDIAUK, f.28, ks. 107, k. 719-720, J. Stolicki, *Księgi województwa kijowskiego...*

ksiąg oraz dostępu do nich. Należało więc doprowadzić do uregulowania funkcjonowania sądów i prowadzenia ksiąg. Wprawdzie na sejmie w 1658 r. przeprowadzono pewne zmiany, ale pozostały one niezrealizowane¹⁵. Dlatego w 1683 r. została uchwalona kolejna konstytucja¹⁶. Ponieważ Kijów znajdował się w rękach moskiewskich należało doprowadzić do zmian w funkcjonowaniu sądów. Urzędy grodzkie w Owruczu i Żytomierzu otrzymały prawo sprawowania sądów, a sądy grodzkie kijowskie miały się odbywać w dwu pozostałych grodach. Usprawnienie sądownictwa nastąpiło w 1684 r., po tym jak wojewodą kijowskim został Marcin Kątski. Zostali powołani urzędnicy grodzcy kijowscy oraz owrucy, którzy złożyli przysięgę podczas sejmiku 12 września 1684 r. oraz wyznaczono terminy roczków na 5 października. Z powodu drobnych przeszkód zaczęły się one następnego dnia¹⁷. Konsekwencją tych działań było rozpoczęcie prowadzenia ksiąg kijowskich (aneks II)

W międzyczasie były prowadzone prace nad uporządkowaniem ksiąg owruckich. Dalszy ciąg kłopotów z nastąpił w 1684 r., kiedy doszło do pożaru w monasterze, gdzie były przechowywane¹⁸. W jego wyniku najstarsze księgi zostały zniszczone. Przed rozpoczęciem sądów w Owruczu przeprowadzono rewizję tamtejszych ksiąg (aneks I, 3).

Sejmiki województw ukraińnych odbywały się w dalszym ciągu we Włodzimierzu, ponieważ taka była wola dominującej podczas obrad szlachty. Tam były więc oblatowane ich postanowienia oraz dokumenty z nimi związane. Warto więc zwrócić uwagę na kwestię, jaką rolę odgrywały księgi prowadzone w grodach na terenie województwa kijowskiego.

W czasie, kiedy w Żytomierzu były prowadzone księgi (od 5 grudnia 1649 r. do 5 czerwca 1652 r. oraz 5 stycznia 1664 r. do 4 lutego 1666 r.) gród ten odgrywał normalną rolę. W tym pierwszym okresie odbyły się tam wszystkie sejmiki i oblatowano wszystkie znane nam dokumenty z nimi związane. Kijowianie byli bowiem przekonani, że po wojnie z Kozakami przywrócony zostanie porządek sprzed 1648 r. W 1661 r. w Żytomierzu szlachta zgromadziła się dwukrotnie, przed sejmem oraz na elekcji podkomorzego. Postanowienia te zostały wpisane do ksiąg włodzimierskich, ponieważ żytomierskie nie były prowadzone. W latach 1664–1666 zgromadzenia odbywały się we Włodzimierzu, ale część środowiska starała się o ich powrót do Żytomierza. Odbył się tam ponownie sejmik przedsejmowy oraz elekcja podsędka, a wcześniej część szlachty protesto-

¹⁵ „Seymiki y Elekcyje Woiewodztw Ukrainnych”, VL, t. 4, s. 296.

¹⁶ „Integritas Woiewodztwa Kiiowskiego”, VL, t. 5, s. 327. O jej znaczeniu i następstwach pisałem w artykule, *Szlachta województwa kijowskiego wobec problemów sądownictwa w drugiej połowie XVII wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2012, t. 148, z. 1, s. 25.

¹⁷ O tym we wspomnianym artykule, *Szlachta województwa kijowskiego...*, s. 17-31.

¹⁸ Manifestacja pisarza ziemskiego kijowskiego w imieniu obywateli o zgorzenie monasteru i ksiąg grodzkich owruckich, CDIAUK, f. 15, ks. 3, k. 579v-580v. J. Stolicki, *Księgi województwa kijowskiego...*

wała przeciw elekcji sędziego we Włodzimierzu¹⁹. W związku z tym dokumenty z tego okresu znajdujemy w obu grodach, a problem, w którym mieście powinny się odbywać zgromadzenia budził kontrowersje. Gród w Żytomierzu od 1666 r. nie funkcjonował, a w związku z tym do końca wygnania nie prowadzono tam ksiąg. W związku z tym ważną rolę dla Kijowian odgrywały księgi grodzkie owruckie, z których najstarsze uległy spaleni. Owruć nie był miejscem odbywania sejmików ani przed 1648 r., ani w II poł. XVII w., dlatego też miały one inne znaczenie.

W pierwszej księdze owruckiej nie ma jeszcze uniwersałów do województwa kijowskiego oraz postanowień sejmiku. Jedynym dokumentem dotyczącym tej społeczności jest protestacja posła braclawskiego Franciszka Potockiego przeciw konstytucji sejmu grodzieńskiego, zezwalającej na obciążenie dóbr w województwie kijowskim podatkami²⁰. Została ona oblatowana 15 czerwca 1679 r., kiedy powszechna stała się wiedza o uchwałach sejmu. Posłowie kijowscy nie byli obecni w Grodnie²¹. Franciszek Potocki reprezentował w 1678 r. województwo braclawskie, ale pełniąc tę funkcję dziewięciokrotnie cztery razy był wybierany z województwa kijowskiego; był potem też starostą owruckim. Jego związki ze społecznością kijowską były oczywiste, był więc uprawniony do złożenia tej protestacji, zwłaszcza w sytuacji braku posłów kijowskich.

W kolejnej księdze znajduje się laudum sejmiku podatkowego kijowskiego z 5 marca 1682 r.²² oraz uniwersał na ten sejmik²³. Zostało w niej oblatowanych także kilka dokumentów o mniejszym znaczeniu; atestacja przyznana wcześniej szlachlicom Czopowskim, po zerwaniu elekcji deputackiej, publikacja banicji na retentorach podymnego i list egzekucyjny króla do starostów województwa w sprawie gwałtów popełnianych przez niektórych szlachciców²⁴. Z dokumentów niezwiązanych ze zgromadzeniami, ale mających pewne znaczenie w księdze tej znajdują się przywileje m.in. na urzędy, a także testamenty (ale drobnej szlachty).

¹⁹ O tych elekcjach pisałem niedawno, J. Stolicki, *Elekcje na urzędy ziemskie (sejmiki elekcyjne) w województwach ukraińskich w czasie wygnania*, „Kwartalnik Historyczny” 2022, R. 79, nr 1, s. 14-15; J. Stolicki, *Księgi województwa kijowskiego...*

²⁰ CDIAUK, f. 15, ks. 1, k. 148v. „Deklaracje Woiewodztw y Ziem Koronnych”, VL, t. 5, s. 294-295.

²¹ Elekcja deputatów na trybunał z województwa kijowskiego, 11 IX 1679, CDIAUK, f. 28, ks. 123, k.k. 1374-1377. Po wyborze deputatów (jednym z nich był właśnie F. Potocki) Kijowianie zdecydowali o wysłaniu posłów do króla w sprawie tej konstytucji.

²² Laudum województwa kijowskiego, 5 marzec 1682, CDIAUK, f. 15, ks. 2, k. 312-316v. Zostało wydane drukiem w: Archiv, cz. 3, t. 4, s. 6-13.

²³ Uniwersał został wydany 29 grudnia 1681 r., a oblatowany 24 stycznia następnego, CDIAUK, f. 15, ks. 2, k. 248-249.

²⁴ Ten list egzekucyjny został wysłany do wojewody kijowskiego oraz starostów owruckiego i żytomierskiego w odpowiedzi na poselstwo wyprawione do monarchy z sejmiku, na którym ten problem także był poruszony, 29 grudzień 1681 r., ibidem, k. 303-303v.

Więcej materiałów znajduje się w następnej księdze. Są to przede wszystkim lauda sejmików przedsejmowego z 16 grudnia 1682 r.²⁵ oraz z 26 czerwca 1684 r.²⁶ To drugie zostało oblatowane w Owruczu przez wybranych wówczas poborców podymnego. Do ksiąg wpisano także konstytucję sejmu z 1683 r. dotyczącą województwa kijowskiego oraz uniwersał na elekcję sędziego kijowskiego²⁷. Ważne źródła dotyczyły ksiąg owruckich²⁸ i podatków województwa²⁹. W księdze znajduje się lustracja dymów województwa. Sejmik relacyjny z 24 maja 1683 r. powołał łowczego kijowskiego Stanisława Kazimierza Kowalewskiego na administratora szelężnego. Wydał on uniwersał do szlachty w sprawie wydawania tegoż podatku³⁰. W grodzie były oblatowane manifestacje i kwity dotyczące jego wybierania. Jak w innych księgach znajdujemy także dokumenty dotyczące sądów nad retentorami podymnego³¹.

Istotne dokumenty dotyczyły też funkcjonowania sądów. Są to przede wszystkim uniwersał wojewody kijowskiego Marcina Kątskiego zawiadamiający szlachtę o rozpoczęciu sądów kijowskich 28 września 1684 r. oraz wydany przez urzędników grodzkich o ich odłożeniu do 5 października³². I wreszcie warto też zauważyć źródła przydatne dla badań nad wojskowością, które mają związek z sejmikami. Pojawia się bowiem problem ochrony dóbr szlacheckich³³. Ziemiańskie podczas zgromadzeń domagali się ograniczenia działań wojska, a szczególnie ostro występowali przeciw „swawoli kozackiej”³⁴. Przy okazji

25 Laudum województwa kijowskiego na sejmiku przedsejmowym, CDIAUK, f. 15, ks. 3, k. 45v-47v, oblata 3 lutego 1683 r.

26 Laudum województwa kijowskiego, CDIAUK, f. 15, ks. 3, k. 595-599v. Oblata 16 sierpnia.

27 Konstytucja sejmu warszawskiego województwu kijowskiemu służąca, ibidem, k. 180v-181v; Uniwersał wojewody kijowskiego Marcina Kątskiego, 12 sierpnia 1684, ibidem, k. 599v-600.

28 O manifestacji dotyczącej spalenia ksiąg wspomniano powyżej, natomiast stan ksiąg przedstawiono w trzecim dokumencie w aneksie. O tych dokumentach pisałem w artykule *Księgi województwa kijowskiego w czasie wygnania* (w druku).

29 Lustracja dymów województwa kijowskiego, ibidem, k. 733-751. Rozpoczęto ją 25 stycznia 1683, a przeprowadzono zgodnie z uchwałą sejmiku 15 września 1681.

30 Uniwersał łowczego kijowskiego S. K. Kowalewskiego, egzaktora szelężnego do województwa kijowskiego, 22 czerwca 1683, ibidem, k. 180-180v. Informował w nim o decyzji sejmiku uchwalenia tego podatku i powołaniu go na funkcję administratora, Diligencja z manifestacją od Kowalewskiego względem szelężnego, ibidem, k. 238-238v, oblata 24 sierpnia 1683, oraz k. 257-258. Złożył je z powodu sprzeciwu niektórych obywateli na wybieranie tego podatku. Kwit szelężnego od egzaktorów dzierżawcom czarnobyłskim, ibidem, k. 408-408v

31 Manifestacja poborców województwa kijowskiego przeciwko retentorom o nieoddanie podymnego, ibidem, k. 751-751v; Manifestacja Szumlańskich przeciw poborcom 5 podymnego, ibidem, k. 757-758.

32 O nich pisałem w artykule *Szlachta województwa kijowskiego wobec problemów sądownictwa...*, s. 25-27. Uniwersał Kątskiego z 15 lipca 1684, ibidem, k. 612v-613v; uniwersał o odłożeniu roków z 13 września, ibidem, k. 629-630

33 Uniwersał hetmana litewskiego Kazimierza Jana Sapięhy w celu ochrony dóbr Wieleńniki F. Potockiego, CDIAUK, f. 15, ks. 3, k. 744v-745v; Są też liczne protestacje dotyczące postępowania wojskowych.

34 Następstwem tych wezwań były konkretne działania hetmanów, Uniwersał hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jana Jabłonowskiego w sprawie ochrony dóbr województwa, ibidem, k. 631-632.

warto też zwrócić uwagę, że na podstawie niektórych z tych źródeł można poszerzyć naszą wiedzę na temat przygotowania kampanii wojennych i informowania o nich szlachty.

W księdze czwartej źródeł związanych z życiem publicznym znajduje się mniej. Oblatowane zostało laudum sejmiku przedsejmowego z 5 stycznia 1685 r.³⁵ Sporo dokumentów dotyczy problemu zniszczeń wojskowych. Są to (jak w poprzedniej księdze) uniwersały hetmana K.J. Sapiehy do ziemian kijowskich³⁶ i protestacje przeciw łupiestwom żołnierzy litewskich. Jest także uniwersał starosty owruckiego Franciszka Potockiego o wyznaczeniu komisji w Łucku w celu oszacowania szkód spowodowanych przez wojsko litewskie³⁷.

Znajdujemy też stare dokumenty, które prawdopodobnie były wpisywane do ksiąg właśnie po powrocie szlachty do swych dóbr. Należy do nich atestacja łowczego kijowskiego Stanisława Kazimierza Kowalewskiego przyznana nieznanym bliżej Lewkowskim, że brali udział w kołowaniu pod Gołębim³⁸. Na jej podstawie dowiadujemy się, że pospolitacy kijowscy posiadali tam własną chorągiew.

W kolejnej księdze (5) znajduje się uniwersał zwołujący sejmik województwa kijowskiego na 15 stycznia 1686 r.³⁹ oraz laudum sejmiku z 30 maja 1686 r.⁴⁰ Sejmik ten powołał poborców podymnego, którzy 2 lipca wydali uniwersał do obywateli województwa, powiadamiający ich o tej decyzji⁴¹. Ogłosili konieczność zebrania wymaganej sumy i oddania jej poborcom do końca października. Z wybieraniem tego podatku związany jest register juramentów⁴² oraz inne dokumenty o mniejszym znaczeniu, np. kwity⁴³. Z uniwersałów są te wydawane przez hetmana litewskiego K.J. Sapiehę mające chronić przed nadużyciami wojskami dobra starostwa owruckiego. Warto zwrócić uwagę na uniwersał

Relacje między szlachtą a Kozakami przedstawił Jan Perdenia, *Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII–XVIII wieku*, Wrocław 1963. Jakkolwiek autor nie miał możliwości wykorzystania ksiąg w Kijowie, to praca zachowuje aktualność, chociaż niektóre wątki można rozwinąć.

35 Laudum sejmiku przedsejmowego województwa kijowskiego, CDIAUK, f. 15, ks.4, k. 47-49.

36 Uniwersał hetmana wielkiego litewskiego. Kazimierza Jana Sapiehy do wojsk litewskich, Stonim 8 lutego 1685, ibidem, k. 23v-24v; Uniwersał Kazimierza Jana Sapiehy do obywateli województwa kijowskiego, w Żurowicach 9 lutego 1685, ibidem, k. 25-25v.

37 Uniwersał starosty owruckiego do obywateli województwa, Łuck 17 czerwca 1685, ibidem, k. 53

38 Atestacja łowczego kijowskiego Stanisława Kowalewskiego dla panów Lewkowskich, ibidem, k. 130v-131v.

39 Uniwersał Jana III do województwa kijowskiego, 10 grudnia 1685 Żółkiew, CDIAUK, f. 15, ks. 5, k. 51v-52v. Odpis z księgi włodzimierskiej, CDIAUK, f. 28, ks. 131, k. 828-829.

40 Laudum województwa kijowskiego, CDIAUK, f. 15, ks. 5, k. 57-60. Jest to także odpis z księgi włodzimierskiej, CDIAUK, f. 28, ks. 131, k. 1112v-1115v.

41 Uniwersał panów poborców województwa kijowskiego do obywateli, CDIAUK, f. 15, ks. 5, k. 53-54v.

42 CDIAUK, f. 15, ks. 5, k. 89v-92v.

43 Rachunek Konstantego Suszczańskiego Proskury poborcy trojga podymnego przed komisarzem województwa, CDIAUK, f. 15, ks. 5, k. 382-383.

hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jabłonowskiego do Kozaków mieszkających w województwie kijowskim⁴⁴. Hetman upominał starszyznę, aby pomszkoła działania swawolne, ponieważ sejmiki wysyłają do niego posłów ze skargami na nich. I wreszcie znajdujemy też uniwersał urzędników sądowych grodzkich kijowskich z obwieszczeniem, że kadencja sądów rozpocznie się w Owruczu 13 listopada 1687 r.⁴⁵

W następnej księdze 6 nie ma uchwał sejmików. Znajdują się w niej uniwersały: króla, w którym zawiadamiał o zerwaniu sejmu i zwołaniu sejmików po nim⁴⁶ oraz hetmanów wielkich koronnego i litewskiego⁴⁷. Kazimierz J. Sapieha jeszcze podczas sejmu wydał uniwersał z powodu skarg posłów ukraińskich na łupiestwa wojskowe. Stanisław Jabłonowski również przestrzegał wojskowych przed łupiestwami i zapewnił starostę owruckiego o bezpieczeństwie jego dóbr.

W księdze 7 znajduje się kilka ważnych dokumentów, przede wszystkim trzy uniwersały Dymitra Żabokrzyckiego⁴⁸. W pierwszym zawiadamiał on o terminie rozpoczęcia komisji w Warszawie, która miała dokonać podziału sumy przyznanej egzulantom przez cara w 1686 r. i wzywał szlachtę, aby stawiła się na niej z dokumentami potwierdzającymi prawo do odszkodowania. Równocześnie domagał się od ziemian wydania szelężnego według taryfy, przypominając, że sejmik powierzył mu administrację tego podatku na 1691 r. O technicznych problemach dotyczących wydawania szelężnego znajdujemy informacje w innym uniwersale Żabokrzyckiego⁴⁹. W trzecim zawiadamiał szlachtę o ponownym wyborze go na administratora szelężnego, tym razem dokonanym podczas sejmiku podatkowego 9 czerwca 1692 r.⁵⁰ Ważnym dokumentem jest protestacja złożona przez kilka osób, wywodzących się z niewiele

44 Uniwersał hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jabłonowskiego do Kozaków, Lwów 2 czerwca 1687, CDIAUK, f. 15, ks. 5, k. 341v-342v. W tej księdze również jest uniwersał hetmana wielkiego litewskiego Kazimierza Jana Sapiehy na ochronę dóbr starosty owruckiego, w obozie pod Lipowcami 22 września 1687, *ibidem*, k. 381-381v.

45 Uniwersał urzędników sądowych grodzkich kijowskich z obwieszczeniem o roczkach kijowskich, Łuck 20 października 1687, *ibidem*, k. 380-381.

46 Uniwersał Jana III do województwa kijowskiego, Warszawa 18 kwietnia 1689, CDIAUK, f. 15, ks. 6, k. 572-575v.

47 Uniwersał hetmana litewskiego Kazimierza Jana Sapiehy do wojskowych, Grodno 7 marca 1689, *ibidem*, k. 26-26v; Uniwersał hetmana wielkiego koronnego S. Jabłonowskiego do wojskowych, Lwów 12 października 1688, *ibidem*, k. 185-186v; List hetmana wielkiego koronnego S. Jabłonowskiego do starosty owruckiego Franciszka Potockiego, 17 listopada 1688, *ibidem*, k. 186v-188.

48 Uniwersał Dymitra Żabokrzyckiego do szlachty trzech powiatów województwa kijowskiego, we Włodzimierzu 15 grudnia 1690, CDIAUK, f. 15, ks. 7, k. 14-16. Wyjątkowe jest, aby uniwersał był adresowany do trzech powiatów. Żabokrzycki był marszałkiem sejmiku 12 grudnia 1690 r.

49 Uniwersał D. Żabokrzyckiego, podчасzego wilkomirskiego do obywatelów województwa kijowskiego, z Norżyńska 19 marca 1692, *ibidem*, k. 14-16.

50 Uniwersał podчасzego wilkomirskiego D. Żabokrzyckiego do obywatelów województwa kijowskiego, Włodzimierz 10 czerwca 1692, *ibidem*, k. 536-537.

znaczącej szlachty mieszkającej na Polesiu przeciw urzędnikom województwa, zwłaszcza łowczemu Kowalewskiemu, który z kolei protestował przeciw sejmikowi przedsejmowemu z 19 listopada 1692 r.⁵¹. Został on oskarżony o działania na szkodę społeczności, w wyniku których sejmiki są zrywane. Wymusił on siedmioletnią administrację szelężnego i forsował swoje prywatne dążenia w instrukcjach. Kowalewski, mający w województwie kijowskim niewielkie dobra, z innymi obcymi, zakwestionował wynik sejmiku i złożył przeciw niemu protestację w grodzie łuckim. Ta protestacja przynosi dodatkowe informacje na temat owego sejmiku.

W księdze znajduje się więcej niż w poprzednich źródłach związanych z ochroną dóbr szlacheckich, zwłaszcza przed Kozakami. Są to uniwersały hetmana Jabłonowskiego do pułkowników kozackich: Semena Palija, Hryszki, Bazylego Iskrzyckiego, oraz protestacje szlachty z powodu zniszczeń dokonanych przez nich⁵². Niektórzy ziemianie starali się o uzyskanie ordynansów hetmańskich w celu ochrony ich dóbr⁵³.

W kolejnych dwu księgach dominują spotykane już dokumenty: ordynanse, listy i ordynanse wydawane w celu ochrony dóbr. Wyjątkowe jest oblatowane laudum sejmiku przedsejmowego z 10 listopada 1693 r.⁵⁴ W następnej księdze są też źródła dotyczące podatku szelężnego w tym czasie⁵⁵. Poza tym warto wymienić uniwersał na roki grodzkie oraz uniwersał starosty owruckiego Franciszka Potockiego, marszałka sądu kapturowego do szlachty informujący o ich powołaniu⁵⁶.

W następnej księdze znajdują się ważne dokumenty. Wymienić trzeba dwa uniwersały dygnitarzy zwoływających szlachtę na popisy pospolitego ruszenia

⁵¹ Reprotestacja obywateli województwa kijowskiego przeciwko Kowalewskiemu łowczemu kijowskiemu, ibidem, k. 849v-851v. Była to jedna z kilku protestacji, inne znajdują się w księdze grodzkiej włodzimierskiej 137 i łuckiej, f. 25 ks. 432. Więcej na temat tego zgromadzenia w części dotyczącej sejmików przedsejmowych w przygotowanej monografii, *Sejmiki ukraińskie podczas wygnania 1648-1700*.

⁵² Nie zawsze ci pułkownicy stosowali się do zawartych w nich wezwań. W liście namiestnika pułku Palija do starosty owruckiego F. Potockiego znajdują się niedwuznaczne groźby, że jeżeli Kozacy nie uzyskają boroszna to sami przyjdą i wezmą co należy do nich, ibidem, k. 464v-465.

⁵³ Szczególnie zapobiegliwy był podczaszy wilkomirski Dymitr Żabokrzycki. W celu ochrony jego dóbr hetman Jabłonowski wydał uniwersał do pułkownika Iskrzyckiego, Lwów 25 marca 1692, ibidem, k. 500-500v i Lwów 16 kwietnia 1692, ibidem, k. 503-504. Jest też uniwersał hetmana wielkiego litewskiego Kazimierza Sapiehy na ochronę dóbr miasta Norżyńska należących do Żabokrzyckiego, we Lwowie 4 listopada 1692, ibidem, k. 564v-565.

⁵⁴ Laudum sejmiku przedsejmowego województwa kijowskiego, CDIAUK, f. 15, ks. 8, k. 110v-115v.

⁵⁵ List łowczego kijowskiego Stanisława K. Kowalewskiego do podstarościch starego i nowego miasta Narodycz, w Łucku 2 marca 1694, CDIAUK, f. 15, ks. 9, k. 30-31; Manifestacja chorążego żytomirskiego Michała Stawckiego przeciwko Kowalewskiemu, oblata 18 marca 1694, ibidem, k. 174-175.

⁵⁶ Uniwersał na roczki grodzkie województwa kijowskiego, 13 października 1695, ibidem, k. 517v-518v; Uniwersał Franciszka Potockiego, starosty owruckiego, marszałka sądów kapturowych województwa kijowskiego do obywateli województwa, 6 grudnia 1696, ibidem, k. 945v-946v.

w trakcie bezkrólewia⁵⁷, dwie protestacje przeciw niektórym punktom znajdującym się w instrukcjach poselskich⁵⁸ i jedna przeciw konstytucji sejmowej⁵⁹. W tej ostatniej szlachta protestowała przeciwko dwu konstytucjom, uchwalonym podczas ostatniego sejmku, które ograniczały prawa prawosławnych. Ciekawym źródłem jest również atestacja marszałka sejmku Stanisława Szczuki dana posłowi Mikołajowi Dogieł-Cyrynie, że był obecny podczas obrad⁶⁰. Jak w poprzednich księgach znajduje się również sporo uniwersałów hetmana Jabłonowskiego do starszyny kozackiej, przywileje, w tym na urzędy oraz atestacje, ale dotyczące spraw prywatnych. Ostatnia z interesujących nas ksiąg (nr 12) zawiera jedynie uniwersały i ordynanse hetmana Jabłonowskiego oraz regimientarza Balcera Wilgi dotyczące bezpieczeństwa dóbr szlacheckich oraz mniej ważne dokumenty.

Mniejsze znaczenie dla badań nad życiem publicznym posiadają księgi grodzkie kijowskie. Z II poł. XVII w. zachowało się ich sześć (patrz aneks II). W księdze nr 3 znajdują się pozwy oraz publikacje banicji na retentorach. Z innych źródeł, przydatnych do badań nad elitą ziemską wymienić trzeba przywileje. Więcej dokumentów znajduje się w kolejnej księdze. W pierwszej kolejności trzeba wymienić dwie protestacje ziemian kijowskich przeciw sejmikom przedsejmowym. Pierwszą złożyli przedstawiciele drobnej szlachty, a dotyczyła umieszczenia w instrukcji punktu dotyczącego uposażenia monasteru pieczarskiego⁶¹. Ważniejsza protestacja została zgłoszona przeciwko sejmikowi województwa przed kolejnym sejmem, który odbył się 5 listopada 1688 r.⁶² Zgłosiła ją także drobna szlachcka, a poruszono w niej kilka wątków, np. okoliczności, w jakich odbył się ten sejmik. Autorzy jej protestowali przeciw elicie wojewódz-

57 Uniwersał podkomorzego kijowskiego Marcjana Czaplica do obywateli województwa kijowskiego, w Nowodworze 3 marca 1697, CDIAUK, f. 15, ks. 10, k. 32v-33v. Przypomniał, że zgodnie z uchwałą sejmiku 29 grudnia 1696 r. na dzień 20 kwietnia został złożony popis i informował szlachtę o swej nieobecności na nim z powodu złego stanu zdrowia. Uniwersał starosty owruckiego Franciszka Potockiego do obywateli województwa kijowskiego oznajmujący o popisie, 13 marca 1697, ibidem, k. 33v-34v.

58 Manifestacja obywateli województwa kijowskiego przeciwko laudum sejmiku 29 grudnia 1696, ibidem, k. 147-148; Protestacja obywateli województwa kijowskiego przeciwko pewnym punktom umieszczonym w laudum, ibidem, k. 433-434v.

59 Protestacja obywateli województwa kijowskiego i wołyńskiego przeciwko posłom na sejm warszawski i punktom pewnym w konstytucji wyrażonym, ibidem, k. 789v-791.

60 Atestacja referendarza koronnego Stanisława Szczuki, marszałka izby poselskiej pisarzowi braclawskiemu M. Dogieł-Cyrynie, posłowi województwa kijowskiego, że był obecny na sejmie, 9 lipca 1699, ibidem, k. 621-621v.

61 Protestacja obywateli województwa kijowskiego *de nullitate* punktu pewnego w laudum i instrukcję sejmową włożonego, CDIAUK, f. 2, ks. 4, k. 195-195v. Została ona oblatowana 19 listopada 1688 r.

62 Protestacja obywateli województwa kijowskiego przeciwko dygnitarzom i urzędnikom województwa kijowskiego, ibidem, k. 385-387. Oblata 2 marca 1688 r. Przeciw temu sejmikowi protestację złożył też Dymitr Żabokrzycki, oblatowaną w księdze włodziemskiej 133, co spowodowało re-protestację wybranych posłów. Protestacja złożona w Owruczu powstała prawdopodobnie też z jego inspiracji. O tym w przygotowanej monografii, *Sejmiki ukraińskie podczas wrygnania 1648-1700*.

stwa i wybranym posłom, którzy zmonopolizowali życie polityczne środowiska. Zarzucali im, że usiłują doprowadzić do niekorzystnego dla większości podziału sumy przyznanej przez Moskwę w 1686 r. Protestowali również przeciwko bezprawnemu przebiegowi sejmiku i wyborowi posłów. Wpływowi urzędnicy nie poinformowali szlachty o terminie zgromadzenia, ukryli uniwersały, które nie były ogłoszone w żadnym grodzie znajdującym się w województwie (jedynym był ten w Owruczu). Sejmik odbył się w niewielkiej frekwencji, obecni zignorowali protestacje i wybrali czterech posłów zamiast trzech, spośród należących do elity. Jej przedstawiciele bezprawnie usurpują sobie prawo do podejmowania wszystkich decyzji. W protestacji podniesiono także argument, że nie tylko bezprawnie zdominowali życie polityczne Kijowian, ale uniemożliwiają innym dostęp do funkcji sejmikowych, narzucając uboższej szlachcie określone postanowienia. Jako przykład podali, że w instrukcji na sejm grodzieński znalazł się punkt, żeby sejmiki dalej odbywały się we Włodzimierzu, a posłowie sprzeciwiali się ich przeniesieniu do Żytomierza lub Owruca⁶³. Innym źródłem jest atestacja przyznana przez zgromadzonych po elekcji deputackiej w 1685 r. Czopowskim⁶⁴. Przydatność jej polega nie tyle na treści, bowiem jest tam jedynie potwierdzenie, że rodzina zamieszkiwała na Kijowszczyźnie od wielu lat. Natomiast posiadamy informację, że elekcja została zerwana, a ponadto pod dokumentem znajduje się 55 podpisów. Można założyć, że obecnych na elekcji było niewiele więcej. Przynosi więc pewne informacje dotyczące frekwencji podczas zgromadzeń.

Znacznie mniej przydatnych do badań nad życiem publicznym źródeł znajduje się w następnej księdze (5). Są to jedynie protestacje przeciw łupiestwom dokonywanym przez wojsko i testament Jana Chodakowskiego. Był on jednym z sygnatariuszy obu, przedstawionych wyżej, protestacji i należał do owej drobicy, która próbowała włączyć się w życie sejmikowe. W księdze znajduje się też kilka ważnych dokumentów dotyczących sądów województwa, zwłaszcza dwa listy urzędników sądowych dotyczące rozpoczęcia sądów grodzkich w Owruczu⁶⁵.

⁶³ Punkt taki rzeczywiście znajdował się w instrukcji sejmiku z 9 stycznia 1688 r., CDIAUK, f. 28, ks. 133, k. 798-798v.

⁶⁴ Atestacja obywateli województwa kijowskiego, CDIAUK, f. 2, ks. 4, k. 5-6. Niektórzy obecni są podpisani w liczbie mnogiej np. Dydkowscy. Uwagi na temat frekwencji na sejmikach ukraińskich zostały przedstawione w przygotowanej monografii, *Sejmiki ukraińskie podczas wygnania 1648-1700*.

⁶⁵ List urzędników sądowych województwa kijowskiego do obywateli województwa z obwieszczeniem o rozpoczęciu roczków sądowych w Owruczu dnia 27 listopada 1687, Łuck 4 listopada 1687, Opóźnienie sądów nastąpiło w wyniku przechodów wojskowych, CDIAUK, f. 2, ks. 5, ibidem, k. 67-68; List panów urzędników sądowych województwa kijowskiego do obywateli województwa z obwieszczeniem o rozpoczęciu roczków sądowych w Owruczu dnia 19 sierpnia 1688, Łuck 20 lipca 1688, ibidem, k. 120-120v. Problematykę sądów, w tym także analizę tych dokumentów przedstawiłem w artykule, *Szlachta województwa kijowskiego wobec problemów sądownictwa...*, s. 28.

W księdze 6 znajduje się kilka interesujących dokumentów. Najważniejszym jest uniwersał Dymitra Żabokrzyckiego, w którym zawiadamiał on o terminie rozpoczęcia komisji w Warszawie i o podatku szeleżnym (był on przedstawiony przy okazji charakterystyki księgi owruckiej 7, w której się znajduje – patrz przypis 45) został oblatowany też w księgach kijowskich⁶⁶. W związku z tym uniwersałem w księdze znajduje się wiele manifestacji przedstawicieli drobnej szlacheckiej, którzy wyznaczali swoich plenipotentów do reprezentowania ich na tej komisji. Ze źródeł związanych z szeleżnym zachowały się plenipotencja dotycząca wybierania tego podatku udzielona przez D. Żabokrzyckiego Michałowi Skałkowskiemu i manifestacje z nim związane.

Innym jest atestacja łowczego kijowskiego Kowalewskiego przyznana Andrzejowi Moszkowskiemu, że w 1672 r. stawił się na pospolite ruszenie⁶⁷. To drugi taki dokument, brak ich natomiast w księgach włodzimierskich. W księdze został oblatowany list Jana III do senatora, w którym monarcha wyzywa go, aby przybył na sejmik województwa czernihowskiego 5 grudnia 1689 r. i działał tam dla dobra publicznego (czyli popierał interesy monarchy⁶⁸). Nie wiadomo który z senatorów był odbiorcą. Listy takie nie były oblatowane w księgach grodzkich.

W księdze numer 7 znajdują się pojedyncze dokumenty o niewielkim znaczeniu (publikacje banicji, kwit poborcy podymnego oraz przywileje na dobra).

W następnej księdze (8) zostało oblatowane laudum sejmiku 29 grudnia 1696 r.⁶⁹ oraz kilka dokumentów dotyczących życia publicznego Rzeczypospolitej: postanowienia rokoshu i uniwersał prymasa informujący o jego zawiązaniu. Innym źródłem jest rekwizycja uniwersału zwołującego sejmik przedsejmowy kijowski w 1698 r.⁷⁰

W kolejnych dwu księgach znajdują się wprawdzie lauda sejmikowe i protestacje związane z nimi, ale pochodzą już z początków XVIII w. Z czasów wygnania były jeszcze oblatowane stare przywileje i tym podobne dokumenty.

Jak już wspomniano, sejmik kijowski za panowania Jana III odbywał się we Włodzimierzu i tam były oblatowane jego postanowienia oraz większość źródeł z nim związanych (np. uniwersały je zwołujące). Nie zmieniło się to po traktacie w Żórawnie, kiedy do swych dóbr na Kijowszczyźnie zaczęła wracać

⁶⁶ Uniwersał Dymitra Żabokrzyckiego do szlachty trzech powiatów województwa kijowskiego, we Włodzimierzu 15 grudnia 1690, CDIAUK, f. 2, ks. 6, k.1-3v.

⁶⁷ Atestacja łowczego. kijowskiego Stanisława Kowalewskiego, rotmistrza na on czas pospolitego ruszenia województwa kijowskiego wydana Andrzejowi Moszkowskiemu, w obozie pod Lublinem 2 listopada 1672, ibidem, k. 37v-38v

⁶⁸ List był pisany w Żółtkwi 11 listopada 1689, ibidem, k. 36-36v.

⁶⁹ Laudum województwa kijowskiego, CDIAUK, f. 2, ks.8, k. 7-12.

⁷⁰ Rekwizycja obywateli województwa kijowskiego, ibidem, k. 209-210. Została ona oblatowana 20 marca 1698.

szlachta. Widoczny jest rozdźwięk między elitą szlachecką, odgrywającą dominującą rolę na sejmiku a drobnymi ziemianami, którzy nie posiadali związków z Wołyniem⁷¹.

W czasie, kiedy były prowadzone księgi grodzkie owruckie i kijowskie, grody te nie odgrywały więc pierwszoplanowej roli. Przynoszono do nich niewiele dokumentów związanych z życiem publicznym. Były to przede wszystkim lauda, w których uchwalano podatki np. z 5 marca 1682 r. czy 16 grudnia 1682 r. oraz rewizja podymnego. Nie były natomiast wpisywane instrukcje, chociaż pewną wiedzę o zapisach w nich posiadała nawet drobna szlachta.

Do ksiąg tych wpisywano też uniwersały administratorów szeleżnego oraz inne dokumenty związane z wybieraniem podatków. Wynikało to z faktu, że informację o tym powinien mieć każdy szlachcic. Kolejna sfera zagadnień dotyczyła bezpieczeństwa dóbr ziemskich. Konflikty z Kozakami nasiliły się po śmierci hetmana Andrzeja Mohyły w 1689 r., który zgodnie współdziałał nie tylko z polskimi dowódcami, ale i ze szlachtą oraz starał się łagodzić napięcia. Sejmiki kijowskie podejmowały decyzje dotyczące ograniczenia „swawoli kozackiej”, zwłaszcza wybierając posłów do hetmana koronnego Stanisława Jabłonowskiego, a potem też do regimentarzów Stanisława Druszkiewicza i Balcera Wilgi, a nawet do monarchy. Wydawali oni uniwersały, w których zobowiązywali pułkowników kozackich do przestrzegania praw. Zachowały się także listy hetmana litewskiego K.J. Sapiehy, w których zapewniał bezpieczeństwo dobrom szlacheckim. Niektórzy ziemianie, należący do elity starali się samodzielnie załatwić sobie nietykalność ich dóbr, stąd znajdujemy także takie dokumenty.

Ważną rolę odgrywają źródła związane z funkcjonowaniem sądów i prowadzeniem ksiąg województwa. Problemy te były poruszane na sejmikach i udało się je częściowo rozwiązać po 1683 r. Działalność sądów budziła jednak zastrzeżenia szlachty, na co znajdujemy potwierdzenia w kolejnych uchwałach, a zwłaszcza w manifestacjach. Trzeba zauważyć, że położenie szlachty na Kijowszczyźnie było bardzo trudne. Nie toczyły się tam działania wojenne, ale były to ziemie sąsiadujące z terenami, gdzie prowadzono walki, a przechody licznych wojsk utrudniały codzienne funkcjonowanie. Wpływało to na treść dokumentów, które były wpisywane do ksiąg grodzkich województwa kijowskiego. Dominacja na sejmikach średniej i urzędniczej szlachty, związanej z Wołyniem powodowała, że oblatywała ona ważne dla siebie dokumenty we Włodzimierzu. W grodach kijowskich znajdujemy głównie źródła dotyczące drobnicy szlacheckiej.

⁷¹ O problemach tych więcej w przygotowanej monografii, *Sejmiki ukraińskie podczas wygnania 1648–1700*.

ANEKS

Dokumenty przedstawiające stan ksiąg grodzkich żytomirskich i owruckich
na podstawie rewizji deputatów sejmikowych1. Rewizycja ksiąg grodzkich żytomirskich od jm. pana Olizara, podsędka ziemskiego
kijowskiego, f. 11, ks. 15, k. 174v-175v. (oblatowana 9 stycznia 1666)

Przed urzędem i aktami niniejszemi grodzkimi żytomirskimi, przede mną Pawłem Ziółkowskim, podstarościm żytomirskim stanąwszy oczewisto woźny generał województw kijowskiego, wołyńskiego, braclawskiego i czernihowskiego szlachetny Jan Mojsiewicz w moc prawdziwej swojej relacyjy ku zapisaniu do ksiąg niniejszych jawnie i dobrowolnie zeznał temi słowy. Iż on roku terażniejszego 1666 miesiąca januarii siódmego dnia użyty na sprawę i potrzebę ur. jm. pana Jana Olizara Wołczkiewicza podsędka ziemskiego kijowskiego mając przy sobie stronę szlachtę, szlachetnych pana Gabriela Steckiego i pana Macieja Grzymałę, ludzi dobrych, wiary godnych, będąc w kancelaryjy grodzkiej żytomirskiej rekwirował od regenta tamecznego ksiąg grodzkich żytomirskich, prosząc aby było poszukano niektórych pewnych spraw i protestacyi wyż mianowanemu jm. panu podsędkowi ziem kijowskich należących. Które księgi iż przez swawolę chłopską, jedne cale poginęły, drugich ledwie co znajduje się, a mianowicie roku 1649 od dnia 5 miesiąca decembris do dnia 30 tegoż miesiąca sprawy znajdują się; roku 1650 całego roku księgi cale zostają, roku zaś 1651 od dnia wtórego miesiąca januarii, do dnia jedenastego februarii; gdyż na ten czas się była znowu rebelija wszczęła, dla której akta wakowały, od dnia wyż mianowanego aż do dnia 21 augusti, potym od dnia 21 augusti roku pomienionego do dnia 29 miesiąca decembris sprawy susceptowane znajdują się; roku 1652 od dnia 1 januarii do dnia 29 maja, gdyż tego roku jak się ta burza rebelijy kozackiej i swewoli chłopskiej wznieciła w Ukrainie. Zaś gród potym cale aż do roku 1664 wakować musiał, przeto też spraw niektórych, które się w tych księgach pomienionych roków znaleźć mogły ekstrakty otrzymawszy dla weryfikacyjy tego wszystkiego. Pomieniony woźny przerzeczoną szlachtą przy sobie na ten czas będącą oświadczywszy się prosił, aby ta jego rekwizycyja i relacyja do ksiąg niniejszych grodzkich żytomirskich przyjęta i zapisana była. Co za moim urzędowym przyjęciem otrzymał.

2. Rewizyja ksiąg grodzkich przez ichm. panów komisarzów (oblatowana 12 września 1679) F. 28,
ks. 123, k. 708-709v

My niżej na podpisach rąk naszych specyfikowani komisarze, ex laudo publico na elekcyjy deputackiej w roku 1678 o śrzodopościu odprawowanej, do odebrania i zrewidowania ksiąg grodzkich owruckich unaniami consensu obrani, wiadomo czynimy iż według rewizyjej tychże ksiąg przez ichm., pana Jana Steckiego, na potym czesznika kijowskiego, jm. pana Michała Trypolskiego, na on czas podstarościego grodzkiego owruckiego, a potym pisarza ziemskiego kijowskiego zaczęliśmy rewidować od roku 1647 za starostwa wielm. jm. pana Władysława Niemirycza, gdzie ksiąg pięć nieintroligowanych naleźliśmy; w księdze jednej roku 1648, kwietnia pierwszego dnia karta zdarta i druga naddarta, jednak komu i od kogo ten zapis służy, znaczny jest. A potym księgi za starostwa wielm. jm. pana Jana Sapiehy, pisarza polnego koronnego anno 1665, póki nie nastąpiła hostilitas zrewidowaliśmy, w których żadnego mentamentu nie naleźliśmy. Jednak za starostwa tegoż mianowanego jm. pana

Sapiehy starosty owruckiego, pisarza polnego koronnego księga jedna, w której są sprawy anno 1661, anno 1662 i 1663 i 1664 intrologowana. A zaś roku 1655 nie intrologowane i nieskończone, oryginałów różnych oblat in numero dwieście dwadzieścia i siedm, których jest registr i na tymże registrze są inskrypcyje, które są oryginały odebrane.

Którą rewizyją tych ksiąg i oryginałów odprawiwszy, jm. pana Marcina Suryna przeszłego pisarza grodzkiego owruckiego z oddania tych ksiąg i oryginałów kwitujemy. A te księgi według naszej i dawnej rewizyje i oryginały zapisów z regestrami z inskrypcyją naszą do rąk ur. pana Stefana Wyszpolskiego, pisarza grodzkiego owruckiego i pana regenta onego ur. pana Michała Konczakowskiego oddajemy. Działo się we Włodzimirzu dnia 11 miesiąca septembra anno 1679. U tej rewizji podpisy rąk tymi słowy: Jan Wojnarowski łowczy owrucki jako destynowany od braci unaniami consensu komisarz, Konstanty Wyszpolski jako destynowany od braci unaniami consensu komisarz, Adam Korczewski idem ut supra mianowany komisarz.

3. Lokacyja ksiąg gr. owruckich w zamku w Owroczu (oblatowana 4 października 1684 r.) F. 15, ks. 3 k. 694v-696v (nr 203)

Personaliter stanąwszy ur. ichm. panowie Michał Stawecki podstarości, Andrzej Długopolski pisarz urzędniczy grodzcy owrucy i ur. ichm. pan Teodor z Czerniechowa Niemirydz, pan Marcin Suryn, pan Aleksander Kazimierz Czernski, pan Teodor Pawsza, pan Teodor Siennicki dla wpisania do ksiąg niniejszych grodzkich owruckich podali kartę lokowania ksiąg grodzkich owruckich w zamku JKMcI owruckim. Która karta lokacyjnej pomienionych ksiąg temi słowy pisana. Roku 1684, dnia 4 octobris, in praesentia ichm. panów, jm. pana Teodora na Horoszkach Niemirydza podkomorzycza kijowskiego, jm. pana Teodora Pawszę, jm. pana Marcina Suryna, jm. pana Teodora Siennickiego, jm. pana Aleksandra Kazimierza Czernskiego, ichm. panowie Michał Stawecki podstarości, Andrzej Długopolski pisarz, urzędniczy grodzcy owrucy księgi grodzkie owruckie lokowali w zamku owruckim.

Naprzód księga intrologowana, która się poczyna ab anno 1678 dnia 23 maj usque ab anno 1680 dnia 30 decembris; roku 1681 dnia 4 januarii w seksterniach, których seksterni 33, nieintrologowane, tylko zregestrowane i skorygowane do dnia 30 XII 1682; dnia 7 januarii także w seksterniach, których seksterni 30, zregestrowane i skorygowane do dnia 31 decembris roku 1683; dnia 7 januarii także w seksterniach zregestrowane i skorygowane, których seksterni 43, do dnia 31 decembra roku 1684 poczynają się dnia 5 januarii, które dnia wtórego septembra kończą się, znajdują się seksterni 32.

Za jurysdykcją jw. jm. pana Mikołaja Sapiehy wojewody braclawskiego, starosty owruckiego, których ksiąg nie rewidowano tylko prezentowano i one lokowaliśmy w zamku JKMcI owruckim. Dan ut supra Michał Stawecki, podstarości owrucki, Andrzej Długopolski pisarz grodzki owrucki, Teodor z Czerniechowa Niemirydz, Aleksander Kazimierz Czernski, Teodor Siennicki.

ANEKS II

Księgi grodzkie województwa kijowskiego z czasów wygnania 1648-1700 znajdujące się obecnie w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie

Fond 11. Księgi grodzkie żytomierskie

Sygnatura	Data początkowa	Data końcowa	Ilość stron	Stara sygnatura, rodzaj księgi
13	05.12.1649	30.12.1650	675	19, zapisowa, potoczna
14	02.01.1651	05.06.1652	392	20, zapisowa, potoczna
15	05.01.1664	04.02.1666	182	21, zapisowa, potoczna

Fond 15. księgi grodzkie owruckie

Sygnatura	Data początkowa	Data końcowa	Ilość kart	Stara sygnatura, rodzaj księgi
1	23.05.1680	30.12.1680	411	3209, potoczna
2	04.01.1681	31.12.1682	507	3210, zapisowa, potoczna, dekretowa
3	02.01.1683	15.12.1684	750	3211, zapisowa, potoczna. W 1684 r. zmienił się starosta i urzędnicy grodzcy.
4	05.01.1685	18.12.1685	404	3212, zapisowa, potoczna
5	07.01.1686	29.12.1687	607	3213, zapisowa, potoczna
6	02.01.1688	31.12.1689	915	3214, zapisowa, potoczna
7	10.01.1691	31.12.1692	863	3216, zapisowa, potoczna
8	03.01.1693	24.12.1693	432	3217, zapisowa, potoczna
9	07.01.1694	20.12.1696	1230	3218, zapisowa, potoczna
10	02.01.1697	15.12.1699	792	3219, zapisowa, potoczna
12	11.01.1690	30.12.1690	565	3215, zapisowa, potoczna

Fond 2. Księgi grodzkie kijowskie

Wspomniana konstytucja z 1683 r. przewidywała, że dopóki Kijów pozostanie w rękach moskiewskich, sądy urzędników grodzkich kijowskich będą się odbywały w Żytomierzu i Owruczu⁷². Księgi grodzkie kijowskie były prowadzone tylko w Owruczu, ponieważ gród w Żytomierzu nie funkcjonował. Nie są to więc księgi, o zwrot których dopominali się wygnańcy z Kijowszczyzny po zawarciu traktatu Grzymułtowskiego.

⁷² „Integritas Woiewództwa Kiiowskiego”, VL, t. 5, s. 327.

Sygnatura	Data początkowa	Data końcowa	Ilość stron	Stara sygnatura, rodzaj księgi
3	07.10.1684	28.10.1685	268	2, zapisowa, potoczna, dekretowa
4	07.01.1686	31.12.1688	392	3, zapisowa, potoczna
5	08.01.1689	30.12.1690	491	4, zapisowa, potoczna
6	16.01.1691	22.12.1695	669	5, zapisowa, potoczna
7	12.05.1696	22.12.1696	402	6, zapisowa, potoczna, dekretowa
8	02.01.1697	31.12.1699	592	7, zapisowa, potoczna

Bibliografia

Źródła

Центральний державний історичний архів України, м. Київ (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie) // Central'nij deržavnij istoričnij arhiv Ukraïni, m. Kiïv,

fond 2 (księgi grodzkie kijowskie) ks. 4, 5, 6, 7, 8.

fond 11 (księgi grodzkie żytomierskie) ks. 15.

fond 15 (księgi grodzkie owruckie) ks. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12.

fond 25 (księgi grodzkie łuckie) ks. 432.

fond 28 (księgi grodzkie włodzimierskie) ks. 123, 131, 133, 137.

Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе, cz. II, t. 2, Акты для истории провинциальных сеймиков Юго-Западного края во второй половине XVII века, Киев 1888, cz. III, t. 4, Акты относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого, Киев 1914 // *Arhiv Ūgo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj vremennoj komissiej dlâ razbora drevnih aktov, sostoâšej pri Kievskom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatore, cz. II, t. 2, Akty dlâ istorii provincial'nyh sejmikov Ūgo-Zapadnogo kraâ vo vtoroj polovine XVII veka, Kiev 1888, cz. III, t. 4, Akty odnosâšiesâ k èpohe Bogdana Hmel'nickago, Kiev 1914.*

Volumina Legum, t. 2, 4, 5, Warszawa 1980.

Opracowania

Babkina W.L., *Kolekcja ksiąg wpisów w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy w Kijowie, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1999, t. 10.*

Dąbkowski P., *Księgi sądowe halickie za czasów polskich, Lwów 1917.*

Dąbkowski P., *Palestra i księgi sądowe trembowelskie za czasów polskich, Lwów 1920.*

Dąbkowski P., *Zaginione księgi sądowe województwa ruskiego i bełskiego, Lwów 1921.*

Dąbkowski P., *Palestra i księgi sądowe ziemskie i grodzkie w dawnej Polsce, Lwów 1926.*

- Dąbkowski P., *Katalog dawnych aktów sądowych polskich województwa ruskiego i bełzkiego przechowywanych w Archiwum Państwowem we Lwowie*, cz. I, Lwów 1937.
- Dąbkowski P., *Księgi sądowe lwowskie w dawnej Polsce*, Lwów 1937.
- Kurtyka J., *Zapomniane pomniki cywilizacji europejskiej. Zespoły ksiąg sądowych „szlacheckich” i miejskich z czasów I Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.) w Kijowie*, „Rocznik Krakowski” 2005, 71.
- Nykiel B., *Kolekcja grodzkich i ziemskich ksiąg sądowych w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie w świetle projektu „Zapomniane pomniki Cywilizacji Europejskiej”*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 6, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2013.
- Pamiętnik Pierwszego Zjazdu Historycznego Polskiego imienia Jana Długosza, odbytego w Krakowie w czterechsetną rocznicę jego śmierci*, wyd. M. Bobrzyński, M. Sokołowski, Kraków 1881.
- Perdenia J., *Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII–XVIII wieku*, Wrocław 1963.
- Rachuba A., *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002.
- Stolicki J., *Elekcje na urzędy ziemskie (sejmiki elekcyjne) w województwach ukraińskich w czasie wygnania*, „Kwartalnik Historyczny” 2022, R. 79.
- Stolicki J., *Księgi województwa kijowskiego w czasie wygnania*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2022, t. 149, z. 2.
- Stolicki J., *Sejmiki ukraińskie podczas wygnania 1648–1700 (w przygotowaniu)*.
- Stolicki J., *Szlachta województwa kijowskiego wobec problemów sądownictwa w drugiej połowie XVII wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2021, t. 148, z. 1.
- Stolicki J., Sytniewski J., *Powrót szlachty polskiej na Ukrainę po ugodzie zborowskiej*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2021, t. 18.
- Straszko W., *Inwentaryzacja ksiąg wpisów w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy w Kijowie*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1999, t. 10.

STRESZCZENIE

**Materiały do działalności sejmiku kijowskiego z II poł. XVII w.
w księgach grodzkich dawnego województwa kijowskiego**

Księgi żytomierskie były prowadzone w latach 1649–1652 i później w 1664–1666. Potem gród nie funkcjonował, a księgi były przechowywane w Łucku. Wznowiono je jesienią 1701 r. Ich ówczesny stan znany jest z prywatnej rekwizycji, przeprowadzonej w 1666 r. W II poł. XVII w. były prowadzone więc w czasie, kiedy w Żytomierzu odbywały się sejmiki, stąd źródła z nimi związane były w nich oblatywane. Księgi owruckie rewidowano w tym czasie kilkakrotnie, najnowsze rewizje przeprowadzono w latach 1679 i 1684 r. Po porównaniu ich wyników możemy ustalić, które zostały zniszczone w czasie pożaru w 1684 r. Porównując natomiast dokumenty przedstawiające stan zachowania ksiąg żytomierskich z 1666 r. i owruckich z 1684 r. z ich zbiorem znajdującym się dzisiaj w archiwum możemy stwierdzić, że nie uległ on zmianie. Najstarsze księgi owruckie pochodzą z 1678 r. bowiem starsze uległy spaleni. Księgi kijowskie były prowadzone po roku 1684. Na mocy konstytucji z 1683 r. powołano sądy we wszystkich grodach województwa. Kijowskie miały działać w Owruczu i Żytomierzu, ponieważ miasto było zajęte przez Moskwę. 12 września 1684 r. na sejmiku przysięgę złożyli nowo powołani urzędnicy sądowi kijowscy i owrucy. Rewizję ksiąg owruckich oblatowano przed rozpoczęciem sądów. Księgi kijowskie były prowadzone tylko w Owruczu. W księgach owruckich i kijowskich w tym czasie znajduje się niewiele dokumentów związanych z sejmikami. Wpisywano do nich postanowienia szczególnie ważne dla szlachty, która wróciła do swych dóbr na Kijowszczyźnie. Należały do nich niektóre lauda sejmiku, zwłaszcza te, w których znajdowały się informacje dotyczące podatków. Były to odpisy z grodu włodzimierskiego. Nie ma żadnej instrukcji dla posłów na sejm. W księgach oblatowano uniwersały poborców podatkowych, urzędników sądowych oraz hetmanów. Źródła te w zdecydowanej większości nie były wpisywane do grodu we Włodzimierzu. Znajdują się tylko w księgach grodzkich owruckich lub kijowskich. Odnosiły się one do postanowień zapadłych na sejmikach. Dotyczyły przede wszystkim bezpieczeństwa dóbr szlacheckich, ale także zawiadamiano w nich o uchwalonych podatkach (zwłaszcza szelężnym) lub przypadających rokach. Dotyczyły więc problemów ważnych dla funkcjonowania tej szlachty, która wróciła na Kijowszczyznę. Księgi te służyły głównie tej części społeczności, elita ziemska korzystała nadal z grodu włodzimierskiego. W księgach tych znajduje się niewiele dekretów, pełniły one przede wszystkim funkcje urzędów. Sądy odbywały się rzadko, co wynikało głównie z braku bezpieczeństwa na Ukrainie.

SUMMARY

Materials for the Activities of the Kiev Dietine From the Second Half of the 17th Century in the Town Records of the Former Kievan Palatinate

The Żytomierz records have been maintained in the years 1649–1652 and later in 1664–1666. Later, the *castrum* did not function and the records were kept in Łuck. They were resumed in the fall of 1701. Their condition at that time is known from a private *requisition* carried out in 1666. In the second half of the 17th century, dietines have been held in Żytomierz, and the sources related to them were primarily recorded in the *castrum* records. The records of Owruć have been revised several times at that time, with the latest revisions carried out in 1679 and 1684. After comparing their results, we can determine which ones were destroyed during the fire in 1684. By comparing the documents showing the state of preservation of the records of Żytomierz from 1666 and of 1684 with their collection in the archive today, we conclude that it has not changed. The oldest preserved records of Owruć come from 1678, as the older ones were burnt. The Kyiv records have been kept from 1684. Pursuant to the constitution of 1683, courts were established in all towns in the palatinate. Kievan courts were to operate in Owruć and Żytomierz, because the city was annexed by Muscovy. The newly appointed court officials from Kyiv and Owruć have been sworn in at the dietine of September 12, 1684. Revision of the records of Owruć was carried out before the commencement of the courts. The Kyiv records were kept only in Owruć. At that time, there were few documents related to dietines in the Owruć and Kyiv registers. Decisions of particular importance to the nobility who returned to their lands in the Kyiv region were entered into them. These included some of the dietine *lauda*, especially those concerning taxes. These were excerpts from the *castrum* records of Włodzimierz. There are no instructions for deputies to the Diet. The universals of tax collectors, court officials, and hetmans were checked in the books. The vast majority of these sources were not entered into the *castrum* in Włodzimierz. They can be found only in the records of the Owruć or Kiev *castrae*. They related to decisions made at the dietines. They mainly dealt with the security of landed estates, but also with taxes and terms of courts. Thus, they concerned problems important for the proper functioning of the nobility that returned to the Kievan palatinate. These books served mainly this part of the community, the local elite still used the Włodzimierz *castrum*. There are few decrees in these records. The *castrae* were primarily used as offices. Courts were held rarely, mainly due to the lack of security in Ukraine.

Mariusz Sawicki

Uniwersytet Opolski
e-mail: msawicki@uni.opole.pl

ORCID: 0000-0001-5318-7145

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.18

Nieznane dokumenty dotyczące sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego z lat 1701 i 1735 w londyńskich zbiorach archiwalnych. Edycja źródłowa

ABSTRAKT

W ostatnim okresie można zaobserwować zwiększone zainteresowanie badaniami nad dziejami dawnej, szlacheckiej Rzeczypospolitej prowadzonymi w oparciu o analizę zasobów archiwów Europy Zachodniej. Prezentują one obraz Polski i Litwy z innego punktu widzenia, co daje ciekawą perspektywę poznawczą i możliwość zdystansowania się do własnych opinii historiograficznych. Często bowiem fakty powszechnie znane, ale widziane z innej, zewnętrznej perspektywy nabierają nowego i jakże wartościowego wydźwięku. W trakcie badań w The National Archives i The British Library można natrafić na dużą liczbę źródeł dotyczących historii dawnej Rzeczypospolitej, co wynika z faktu czynnego funkcjonowania państwa polsko-litewskiego w zmaganiach politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej, co brano pod uwagę w rozgrywkach dyplomatycznych na zachodzie Starego Kontynentu. Na czoło takich dokumentów wysuwa się korespondencja dyplomatyczna, pisma polityczne, diariusze sejmów, całe lub częściowe. Do tej grupy należą też instrukcje i relacje sejmikowe. Czasem w trakcie badań naukowych można natrafić na zupełnie nieznane polskiej historiografii dokumenty rękopiśmienne, które albo dopełniają znane już fakty, albo prezentują je nieco inaczej. Tego typu materiałem jest instrukcja sejmiku województwa poznańskiego *Points de l'instruction que la Province de la Grande Pologne a donnée à ses Députés, ou Nonces pour la Diète prochain* z 1701 oraz „*Relation de ce qui s'est passé à la Diétine de la Grande Pologne à Szroda par rapport aux Dissidents* z 1735 r. Pierwszy z rękopisów dotyczy sejmiku województw

poznańskiego i kaliskiego, który został zerwany, a mimo to projekt instrukcji został upubliczniony. Natomiast instrukcja odnaleziona w Londynie jest nieco inna niż ta znana z krajowych badań, ale przyczyn takiego stanu rzeczy nie jesteśmy w stanie obecnie rozwikłać. Jeśli chodzi natomiast o drugi z wymienionych dokumentów, czyli relacji z przebiegu sejmiku w 1735 r., choć sama instrukcja z tego zjazdu jest znana, to niewiele wiemy o jego przebiegu, a szczególnie stosunkach panujących w czasie tego zjazdu między dysydentami a katolikami. Odnaleziony rękopis w pewien sposób wyjaśnia tę kwestię.

**Unknown Documents Concerning the Regional Council of the Poznań and
Kalisz Voivodships from 1701 and 1735 in the London Archival Collection.
Source Edition**

ABSTRACT

Recently, we can observe an increased interest in research on the history of the former Polish-Lithuanian Commonwealth based on the analysis of Western European archival resources. They present the image of Poland and Lithuania from a different point of view, which provides an interesting cognitive perspective and an opportunity to distance oneself from one's own historiographical opinions. This is because facts that are commonly known but seen from a different, external perspective often acquire a new and valuable overtone. During the research in the National Archives and the British Library, we can find a large number of sources concerning the history of the former Polish-Lithuanian Commonwealth, which results from the active functioning of the Polish-Lithuanian state in the political struggles in Central and Eastern Europe, which was taken into account in diplomatic games in the west of the Old Continent. At the forefront of such documents are diplomatic correspondence, political writings, diaries of the Parliament, complete or partial. This group also includes instructions and accounts of local councils. Sometimes in the course of scientific research it is possible to come across manuscript documents completely unknown to Polish historiography, which either supplement the already known facts or present them in a slightly different way. This type of material is the instruction of the local council of the Poznań Voivodship "Points de l'instruction que la Province de la Grande Pologne a donnée à ses Députés, ou Nonces pour la Diète prochain" from 1701 and "Relation de ce qui s'est passé à la Diétine de la Grande Pologne à Szroda par rapport aux Dissidents" from 1735. The first manuscript concerns the local council of the Poznań and Kalisz voivodships, which was break off, but the draft instruction was made public. On the other hand, the instruction found in London is slightly different from that known from domestic research, but the reasons for this cannot be resolved at present. As far as the latter document is concerned, i.e. the account of the 1735 local council, although the instruction itself is known, we do not know much about the course of the congress, especially about the relations between dissidents and Catholics during the local council. The found manuscript explains this in some way.

Słowa kluczowe: Wielkopolska, województwa poznańskie i kaliskie, instrukcja poselska, sejmik

Key words: Greater Poland, Poznań and Kalisz voivodeships, parliamentary instruction, regional council

W ostatnim okresie można zaobserwować zwiększone zainteresowanie badaniami nad dziejami dawnej Rzeczypospolitej prowadzone w oparciu o analizę zasobów archiwów zagranicznych. Badaniami objęte są nie tylko tego typu ośrodki na wschodzie Europy, co wydaje się kierunkiem naturalnym, biorąc pod uwagę historię państwa polsko-litewskiego, ale także zachodnie instytucje naukowe. Tylko z pozoru może się wydawać, że tamtejsze archiwa pozbawione są materiałów dotyczących dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej. Oczywiście w pewnym kontekście są to dokumenty jedynie relacjonujące wydarzenia w państwie, pozbawione są często komentarza czy osobistej opinii autora, a więc dla polskich historyków prezentują one informacje raczej znane. Nie można jednak w żaden sposób bagatelizować ich znaczenia naukowego, ponieważ przedstawiają one obraz Polski i Litwy z innej perspektywy – najczęściej ambasadora, rezydenta lub wysłannika obcego dworu. Widział on wydarzenia niejako z zewnątrz, co daje ciekawą perspektywę poznawczą i możliwość zdystansowania się do własnych dziejów prezentowanych przez rodzimą historiografię. Często bowiem fakty powszechnie znane, ale widziane z innej, zewnętrznej perspektywy nabierają nowego i jakże wartościowego wydźwięku. Z drugiej strony analiza materiałów rękopiśmiennych przechowywanych w zagranicznych archiwach wskazuje na rolę państwa polsko-litewskiego w historii Europy, a w szczególności Europy Środkowo-Wschodniej, gdzie stanowiła ona istotny element globalnej rozgrywki politycznej i brana była pod uwagę przez najważniejszych graczy dyplomatycznych tamtych czasów.

W trakcie badań w archiwach brytyjskich, w szczególności w The National Archives i zbiorach rękopiśmiennych The British Library można natrafić na niezwykle dużą liczbę źródeł bądź bezpośrednio, bądź pośrednio dotyczących historii dawnej Rzeczypospolitej¹. Do tej grupy należą bez wątpienia relacje dyplomatyczne, pisma polityczne, korespondencja, a także diariusze, całe lub częściowe, sejmów polskich oraz, choć tu rzadko, relacje i instrukcje sejmikowe. Tego typu dokumentem jest niedatowana instrukcja sejmiku województwa poznańskiego, a raczej punkty, które w trakcie jego obrad uchwalono. Jego tytuł brzmi: *Points de l'instruction que la Province de la Grande Pologne*

¹ Warto w tym przypadku wskazać także na artykuł M. Szkuty, *Katalog starodruków polskich w zbiorach Biblioteki Brytyjskiej (British Library)*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2017 – wydanie specjalne, s. 451-457.

a donnée à ses Députés, ou Nonces pour la Diète prochain, czyli *Punkty instrukcji Prowincji Wielkopolskiej dla jej posłów (deputowanych) na najbliższy sejm*. Żaden z dokumentów poprzedzających ani znajdujących się po tym materiale rękopiśmiennym nie sugeruje możliwej daty jego powstania, choć takie odnośniki bywają równie często zasadne, co i wprowadzające w błąd. Dacę możemy ustalić natomiast po analizie treści, która dotyczy czasu bezpośrednio po wkroczeniu w granice Rzeczypospolitej wojsk szwedzkich Karola XII, więc możemy przypuszczać, że odnosi się do okresu od sierpnia/września 1701 r. Pewne wskazówki daje nam także tytuł, zakładając oczywiście, że został on prawidłowo zapisany przez autora. Zatem wydaje się, że chodzi tu o instrukcję powstałą pomiędzy wrześniem 1701 r., a najbliższym sejmem, który obradował od 22 grudnia 1701 do 6 lutego 1702 r. Sejmiki odbyły się zgodnie z uniwersałem królewskim 10 listopada i właśnie o ten sejmik najprawdopodobniej chodziło osobie notującej powstałe na nim punkty. Drugi analizowany tu dokument nosi nazwę *Relation de ce qui s'est passé à la Diétine de la Grande Pologne à Szroda par rapport aux Dissidents (Relacja o tym, co się działo na sejmiku wielkopolskim w Środzie w stosunku do innowierców)* i pochodzi z 16 sierpnia 1735 r. i jest to relacja z sejmiku szlachty województw poznańskiego i kaliskiego, ale obejmująca jedynie stosunki między katolikami a dysydentami.

Oba opisywane i zamieszczone na końcu dokumenty nie są znane polskiej historiografii. Stanowią one uzupełnienia badań prowadzonych przez zespół pod kierownictwem Michała Zwierzykowskiego, których efektem jest seria wydawnicza obejmująca akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego².

Niezwykle pomocne w ustaleniu daty powstania pierwszego z dokumentów są wspomniane wyżej akta sejmiku poznańskiego i kaliskiego, ale i tu analizując i zestawiając treść londyńskiej instrukcji rękopiśmiennej z dokumentami wydanymi przez Michała Zwierzykowskiego i jego zespół napotykaemy na kolejne trudności. W wymienionym zbiorze dokumentów widnieje pod datą 10 listopada *Projekt instrukcji danej posłom na sejm z sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 10 listopada 1701 r.*, a taki tytuł dokumentu wynika z tego, że wzmiankowany sejmik został zerwany i nie ustalono ostatecznego kształtu instrukcji poselskiej³. W wydanym źródle po obszernej preambule,

² *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2015; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej i A. Kamiński, Poznań 2018; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej i A. Kamiński, Poznań 2018. Ostatnio ukazała się również w tej samej serii wydawniczej monografia sejmiku wielkopolskiego z lat 1764–1793 – G. Głabisz, *Sejmik wielkopolski w latach 1764–1793*, Poznań 2022. O edytorstwie akt sejmikowych szeroko pisał K. Łopatecki, *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z. 2, s. 9–43.

³ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–173...*, s. 250–251.

podziękowaniach i opisie niektórych żądań zgromadzonej szlachty w punktach ustalono, czego posłowie mają się domagać na najbliższym sejmie. Widnieje tam 11 takich odnośników, natomiast w wersji odnalezionej w Londynie aż 19. Analizując także treść punktów instrukcji znajdujących się w materiale drukowanym i rękopisie londyńskim dostrzec można znaczne różnice dotyczące ich zawartości, a przyczyn takiego stanu rzeczy, niestety, nie jesteśmy w stanie ostatecznie rozwikłać. Być może doszło do przekłamania podczas notowania lub może dalszego przepisywania i tłumaczenia pierwotnego tekstu. Wiadomo, że projekt ten mimo zerwania obrad przedostał się do opinii publicznej i był zapewne w różnej formie kolportowany, w tym, jak widać, także za granicę państwa polsko-litewskiego⁴. Niewykluczone jest też, że może w trakcie omawianego sejmiku trwały prace nad inną instrukcją, czego także ostatecznie nie jesteśmy w stanie rozwikłać. Na pewno natomiast analizowany tu dokument jest w jakimś sensie dopełnieniem ustaleń poczynionych dla tego sejmiku i tego okresu przez Michała Zwierzykowskiego⁵.

Pierwszy punkt instrukcji mówił o konieczności wysłania posłów do króla szwedzkiego z pytaniem o powody wkroczenia w granice państwa polsko-litewskiego⁶. Kolejne dwa dotyczyły już bezpośrednio działań wojennych pod Rygą, a szlachta miała przez swoich posłów pytać o tych, którzy doradzali wojnę ze Szwecją i tych, którzy wysłali na nią swoje wojska. W obu przypadkach zalecano wyciągnięcie konsekwencji. Wielkopolanie żądali także ukarania księcia kurlandzkiego Fryderyka Wilhelma Kettlera, którego pośrednio obwinili o spowodowanie wojny. Posłowie odnieśli się także do wydarzeń na Litwie, a mianowicie trwającej tam wojny domowej między Sapiehami a republikanami. Obradujący żądali od króla uspokojenia sytuacji, a w innym punkcie zakazywali Litwinom zasiadania w sejmie, dopóki nie osiągną porozumienia. Kolejne postulaty dotyczyły wydalenia z Rzeczypospolitej obcych rezydentów i doradców, w tym saskich oraz armii saskiej, a jeśli by ta weszła w granice państwa dowódcy polscy (tu zapewne w rozumieniu koronni i litewscy) mają ją powstrzymać oddziałami, którymi dysponują. W dalszej części instrukcji domagano się od króla, aby nie zawierał żadnych sojuszy z obcymi władcami, a jeśli już do tego doszło to powinien je unieważnić. Szlachta wielkopolska dopominała się także, żeby komisarze, którzy negocjowali ze Szwedami bez wiedzy Rzeczypospolitej ponieśli konsekwencje karne⁷. Wreszcie z ważniejszych postulatów wypada wymienić protest przeciw misji Krzysztofa Mikołaja

4 Ibidem.

5 *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732...*, s. 247-252. Na pewno warto tu wspomnieć także o książce M. Zwierzykowskiego, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego 1696–1732*, Poznań 2010.

6 *Points de l'Instruction que la Province de la Grande Pologne a donnée à ses Députés, ou Nonces pour la Diète prochain*, The British Library, Add MS 28944, k. 84-85.

7 Ibidem, k. 84-85.

Towiańskiego, który udał się do Fryderyka I Hohenzollerna z gratulacjami z powodu koronacji na króla Prus. Wielkopolanie zaznaczyli również, że jeśli nie wszyscy posłowie zaprotestowali przeciwko temu aktowi to mają to natychmiast uczynić odpowiednim dokumentem wpisanym do akt⁸.

Analizowana instrukcja powstała w okresie niezwykle trudnym dla państwa polsko-litewskiego. W 1700 r. August II w wyniku porozumienia z carem Piotrem I rozpoczął oblężenie szwedzkiej Rygi licząc na łatwe zwycięstwo nad wojskami młodego króla Karola XII. Oczywiście początkowa faza konfliktu, który przeszedł do historii pod nazwą Wielkiej Wojny Północnej, rozgrywała się na północ od granic Wielkiego Księstwa i bez udziału armii koronnej i litewskiej. W związku z tym nie dotyczył on Rzeczypospolitej, która nie była stroną konfliktu, choć bez wątpienia wydarzenia te były żywo komentowane i obecne w dyskursie politycznym. Po klęsce z republikantami pod Olkienikami Sapiehowie uciekli pod protekcję króla szwedzkiego. Szlachta litewska, zasadniczo potępiała wyprawę wojenną Augusta II, choć jej część, pozytywnie odnosiła się do tych planów wojennych króla, który głosił, że w ten sposób zamierza jej otworzyć większe możliwości handlu, podniesienie dochodów i równie ważne – odzyskanie utraconych prowincji północnych⁹.

Po przegranej bitwie pod Rygą wojska saskie wycofały się do Rzeczypospolitej, a szwedzkie wkroczyły do jej księstw lennych Kurlandii i Semigalii, a od sierpnia i września regularnie już przekraczały granice Księstwa Żmudzkiego operując na północy państwa polsko-litewskiego. Przyczyny podjęcia przez Karola XII takiej decyzji są złożone i wliczyć do nich można chęć detronizacji Augusta II, a także działania Sapiehów i Jakuba Sobieskiego. Faktem jest, że już przed sejmem 1701–1702 wiedziano, że wojska szwedzkie operują w Rzeczypospolitej¹⁰.

Drugi analizowany tu dokument – relacja z sejmiku w Środzie dotycząca kwestii dysydenckich – *Relation de ce qui s'est passé à la Diétine de la Grande Pologne à Szroda [Środa] par rapport aux Dissidents (Relacja o tym, co się działo*

⁸ Ibidem; A. Kamieński, *Uznanie królewskiego statusu Prus przez uczestników pierwszej fazy wojny północnej (1700–1703)*, „Czasy Nowożytne” 2011, nr 24, s. 167–169. Krzysztof Mikołaj Towiański był osobą dobrze znaną w Berlinie od 1696 r., kiedy to udał się do stolicy Brandenburgii z wiadomością o śmierci Jana III Sobieskiego. Z gratulacjami z okazji koronacji udał się on do Królewca, gdzie 20 lutego 1701 r. wręczył notę królowi Prus, w której wzywał do obrony wolności szlacheckich w Polsce i prosił o uniemożliwienie przemarszu oddziałów saskich przez księstwo krośnieńskie do Rzeczypospolitej. Ostrzegwał on także Fryderyka I, że August II jest nie do końca szczerym sojusznikiem i w każdej chwili może zmienić przymierze. Ostatecznie Towiański został wspaniale przyjęty w Królewcu, a w nagrodę otrzymał od króla pruskiego pierścień z diamentem szacowany na 22 tys. skudów.

⁹ J. Staszewski, *August II Mocny*, Wrocław 1998, s. 112–113.

¹⁰ Z. Anusik, *Karol XII*, Wrocław 2006, s. 76–81. Szczegółowo o wkroczeniu wojsk szwedzkich w granice Wielkiego Księstwa Litewskiego D. Wićko, *Początek szwedzkiej interwencji w Wielkim Księstwie Litewskim w końcu 1701 roku*, „Rocznik Lituanistyczny” 2019, t. 5, s. 161–191.

na sejmiku wielkopolskim w Środzie w stosunku do innowierców), powstała 16 sierpnia 1735 r. i dotyczyła sejmiku przedsejmowego szlachty poznańskiej i kaliskiej. W narracji, poza opisem postępowania katolików wobec dysydentów w czasie obrad sejmikowych wymieniono także osoby: „(...) Charles d’Unruh, Holnick, Szowski i Ernest Bojanowski (...)”. Zidentyfikować możemy obu występujących w cytacie, pomiędzy których wkraść się błęd autoru rękopisu. Nie występował w analizowanym czasie nikt o nazwisku „Holnick” ani „Szowski”. W tym przypadku chodzi o stolnika wschowskiego, czyli Karola Unruga, a urząd notujący zapisał błędnie. Wymieniony wywodził się ze znanej w Wielkopolsce szlacheckiej rodziny wyznania ewangelickiego. W tym czasie sprawował funkcję generalnego senatora świeckich luteranów wielkopolskich. Rok przed pojawieniem się analizowanego dokumentu opowiedział się on po stronie Augusta III i na sejmiku nadzwyczajnym w Środzie 23 sierpnia 1734 r. został wybrany konsyliarzem do konfederacji popierającej Wettyna, o czym wspomina także analizowany tu dokument. Karol Unrug zmarł w 1736 r.¹¹ Drugą wymienioną w analizowanym tu fragmencie rękopisu osobą jest Ernest Wilhelm Bojanowski, który także był konsyliarzem konfederacji popierającej Wettyna. Wiadomo także, że w 1733 r., po sejmie konwokacyjnym był on jednym z delegatów dysydentów opracowujących rezolucję, w której podkreślono, że udało się nie dopuścić do uchwalenia ustawy zabraniającej innowiercom obejmowania jakichkolwiek urzędów. Postanowiono także, że przed sejmem elekcyjnym ma dojść do generalnej mobilizacji dysydentów, którzy przy pomocy zebranych 3,5 tys. dukatów mają doprowadzić do odwołania niekorzystnych dla nich postanowień sejmu konwokacyjnego¹². W 1733 r. Bojanowski uchodził podobno za zaufanego człowieka ambasadora cesarskiego w Rzeczypospolitej Heinricha Wilhelma Wilczka, a na pewno był członkiem partii saskiej. Za popieranie kandydatury wettyńskiej miał on rzekomo otrzymać 200 dukatów¹³.

Odnaleziona w zbiorach londyńskich relacja wskazuje na złe, a raczej napięte stosunki między katolikami a dysydentami, których ci pierwsi nazywali heretykami, sekciarzami czy schizmatykami¹⁴. Zresztą przykładem fatalnych

¹¹ A. Kamiński, *Dzieje czterech pokoleń ewangelickiej rodziny Unrugów w Wielkopolsce (1597–1736). Między obroną interesów protestantyzmu a lojalnością wobec Rzeczypospolitej*, „Czas Nowożytny” 2018, t. 31, s. 228, 253.

¹² *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763...*, s. 137–139; W. Kriegseisen, *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej*, Warszawa 1996, s. 246; J. Dygdała, *Kwestia dysydencka w Rzeczypospolitej doby bezkrólewia 1733 roku*, „Zapiski Historyczne” 1997, t. 62, z. 4, s. 53. Szerzej o Ernestie Bojanowskim w: Teki Włodzimierza Dworzaczka, wydanie on-line http://teki.bkpan.poznan.pl/index_monografie.html, (18.06.2022).

¹³ J. Dygdała, *Saskie próby infiltracji środowiska szlacheckiego podczas bezkrólewia 1733 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 2003, R. 110, z. 4, s. 54. 64.

¹⁴ O kwestiach religijnych w polityce sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732 pisał M. Zwierzykowski, *Kwestie religijne w polityce sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, [w:] *Religia i polityka. Kwestie wyznaniowe i konflikty polityczne w Europie w XVIII wieku*, red. L. Harc, G. Wąs, Wrocław 2009.

stosunków między rozróżnionymi w wierze jest sprawa sporu Michała Nieżychowskiego z żoną – protestantką, która finał swój znalazła na sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego. Wspomniany miał za złe Marianie z Zaydliców, że bez jego wiedzy wywiozła córkę do Brandenburgii i tam wychowywała w protestantyzmie, co obradująca szlachta uznała za przykład apostazji i zobowiązała posłów do interwencji u prymasa Teodora Andrzeja Potockiego¹⁵.

Z analizowanego dokumentu rękopiśmiennego wynika, że innowiercy zamierzali wnieść pod obrady sejmiku projekt, w którym domagano się zachowania ich dawnych praw i przywilejów, co spowodowało opór ze strony katolików. Nie chcieli oni oczywiście na to zezwolić nie zwracając uwagi na podnoszone protesty a nawet na opuszczenie obrad przez dysydentów, co oznaczało ich zerwanie. W tym przypadku zostało to podobno zignorowane i zjazd szlachecki trwał nadal. W trakcie dyskusji szlachta katolicka zarzucała przeciwnikom, że nie chcą, aby doszedł do skutkuznaczony przez króla sejm, co w dalszej perspektywie spowodowałoby pozostanie wojsk saskich i rosyjskich w granicach państwa polsko-litewskiego. Powołując się na retrospekcje historyczną katolicy stwierdzili, że poradzają sobie z wypędzeniem jednostek obcych tak samo jak z wypędzeniem arian. W trakcie obrad nie wszyscy jednak aż tak stanowczo przeciwstawiali się innowiercom, co spowodowało radykalizację części szlachty, która współpracujących z dysydentami nazywała wprost – *Tautores Hetericorum*. Ostatecznie zapewne żadne podnoszone postulaty niekatolickich obywateli województwa poznańskiego i kaliskiego nie zostały spełnione.

W 1735 r., a więc w czasie powstania analizowanego w tej części artykułu dokumentu, Rzeczpospolita znajdowała się w nie mniej trudnej sytuacji niż na początku tego stulecia. Trwała tzw. wojna o sukcesję polską, choć Stanisław Leszczyński uciekł już z Rzeczypospolitej, a niedługo po tym wydarzeniu poddał się Gdańsk (lipiec 1734), bastion późniejszego księcia Lotaryngii. Wielu wysokich urzędników państwowych i magnatów popierających dotąd Leszczyńskiego pojednało się z Augustem III. W gruncie rzeczy pozostała jedynie już kwestia pacyfikacji kraju, w tym także prowincji wielkopolskiej. Wprawdzie była ona opanowana przez zwolenników Wettyna, ale poplecznicy Leszczyńskiego nie składali broni i nadal trwały walki między obu stronnictwami. Powoli jednak i drobna szlachta skłaniała się do uznania Augusta III za prawowitego monarchę. Wszyscy także zdawali sobie sprawę ze zniszczeń, które przynosiły przedłużające się działania wojenne. Zmagania stronnictw przynosiły się także na płaszczyznę polityczną widoczną podczas obrad sejmików w latach

¹⁵ G. Glabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie w bezkrólewiu 1733 roku*, [w:] *W podróży przez wiek osiemnasty... Studia i szkice z epoki nowożytnej*, red. A. Perlakowski, M. Wyszymirska i M. Zwierzykowski, Kraków 2013, s. 59.

1734–1735, gdzie wydawałoby się, że zagrożenie dalszą destabilizacją przyniesie współdziałanie różnych środowisk, w tym katolików i dysydentów¹⁶. Niestety analizowany tu dokument pokazuje coś zupełnie innego i widać po jego lekturze niezwykłą wrogość do innowierców. Rok 1735 stał się na terenie Wielkopolski widownią walk bratobójczych między zwolennikami Sasa a konfederatami dzikowskimi, a wraz z ich zakończeniem znacznie uaktywniła się partia zwolenników Augusta III, ale mimo tego obóz Stanisława Leszczyńskiego miał nadal sporą liczbę zwolenników. Finalnie udało się w 1735 r. doprowadzić do względnego uspokojenia prowincji, a zatem ostatecznego uznania Wettyna za króla, choć nadal toczyły się burzliwe dyskusje dotyczące stacjonowania wojsk obcych w Rzeczypospolitej, strat poczynionych w trakcie działań wojennych i odbycia sejmu pacyfikacyjnego, który rozszedł się po 6 tygodniach nie wybrawszy marszałka¹⁷.

Analizowane powyżej dokumenty, odnalezione w obu wymienionych na początku brytyjskich instytucjach archiwalnych stanowią uzupełnienie i w jakimś sensie wzbogacenie naszej wiedzy dotyczącej burzliwych dziejów Rzeczypospolitej XVIII stulecia. Oba pochodzą z okresów wyjątkowo trudnych – pierwszy to Wielka Wojna Północna, a drugi – wojna o sukcesję polską. Oba teksty rękopiśmienne dowodzą także, obok wielu innych interesujących dokumentów dotyczących dziejów państwa polsko-litewskiego przechowywanych w Londynie, że sytuacja w Rzeczypospolitej interesowała rezydentów i dyplomatów obcych dworów.

Podczas edycji źródłowej zastosowano metodologię, która, zdaniem autora, jest konieczna dla lepszego zrozumienia tekstu rękopiśmiennego. Wersja oryginalna została poprawiona gramatycznie pod kątem wymogów współczesnego języka francuskiego (akcenty, uwspółcześnienie niektórych wyrazów i sformułowań), ale z dbałością o zachowanie stylu epoki i oczywiście z zachowaniem rzeczywistego przekazu informacyjnego. Niemniej w takich przypadkach należy wziąć pod uwagę wieloznaczność niektórych wyrazów i sformułowań francuskojęzycznych i w takich przypadkach starano się możliwie w najmniejszy sposób wpływać na oryginalnie przekazywane wiadomości, aby nie utracić ich znaczenia i sensu. Wprowadzone zmiany nie spowodowały zniekształcenia pierwotnego tekstu źródłowego oraz jego sensu i znaczenia. Tłumaczenia w nawiasach kwadratowych są tłumaczeniami własnymi. Kursywą zaznaczono wszystkie obce w stosunku do języka francuskiego wyrazy oraz nazwiska, a także wyrazy nieczytelne. W niektórych przypadkach pozostawiono pisownię pierwotną, a następnie w nawiasie kwadratowym, zdaniem autora, prawidłową i uwspółcześnioną jego wersję.

¹⁶ Szeroko o pacyfikacji Wielkopolski zob. G. Glabisz, *Pacyfikacja województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1734–1735*, „Więki Stare i Nowe” 2016, t. 11 (16), s. 67–95.

¹⁷ Ibidem.

Dokument 1

The British Library, Add MS 28944, k. 84-85.

Points de l'instruction que la Province de la Grande Pologne a donnée à ses Députés, ou Nonces pour la Diète prochain¹⁸

1. Les Députés insisteront à ce qu'il soit envoyé un Ambassadeur à Sa Majesté le Roy de Suède, pour lui demander par quelles raisons Elle a fait invasion sur les terres de la République et pour lui dire qu'elle ait à s'en retirer. [*Deputowani będą nalegać na wysłanie ambasadora do Jego Wysokości Króla Szwecji, aby zapytać go, z jakich powodów najechał ziemie Rzeczypospolitej i powiedzieć mu, że musi się wycofać*].

2. Qu'on fera le procès à ceux qui ont conseillé la guerre contre la Suède et qui se sont trouvez devant Riga avec Sa Majesté. [*Ci, którzy doradzali wojnę przeciwko Szwecji i którzy stanęli pod Rygą z Jej Królewską Mością, zostaną postawieni przed sądem*].

3. Que ceux qui sans *le sçũ* [l'insu] de la République ont levé des Troupes contre la Suède, ou qui en ont fourni seront déclarés infames. [*Ci, którzy bez wiedzy Rzeczypospolitej wystawili wojska przeciwko Szwecji lub którzy je dostarczyli, zostaną uznani za infamisów*].

4. Que Sa Majesté soit remerciée du soin qu'elle a pris pour que l'Armée de la Couronne soit contente et qu'en même temps, Elle sera priée de payer les millions promis et de faire réparer le dommage qu'a fait son Armée. [*Jego Królewskiej Mości należy podziękować za troskę o zadowolenie armii koronnej i jednocześnie zostanie on poproszony o wypłacenie obiecanych milionów i naprawienie szkód wyrządzonych przez jego armię*].

5. Que l'on demande aux Ministères envoyés dans les Cours Étrangères, raison et compte de leurs commissions ; et qu'on ne doit point faire bon les dépenses faites, pour ces Ambassades, a *l'inçũ* [l'insu] de la République. [*Należy zapytać o wysłanników do obcych dworów, mają oni zostać poproszeni o uzasadnienie i rozliczenie swoich misji; wydatki poczynione na tych ambasadorów bez wiedzy Rzeczypospolitej nie mogą być rekompensowane*].

6. Que les Généraux casseront les troupes qui ont été levées à l'insu de la République. [*Generałowie [Hetmani – M.S.] mają skasować (rozwiązać, rozbić) oddziały wojskowe utworzone bez wiedzy Rzeczypospolitej*].

7. Que Sa Majesté sera priée de remédier aux désordres qui sont en Lithuanie. [*Należy zwrócić się do Jego Królewskiej Mości o uspokojenie zaburzeń, które są na Litwie*].

8. Que l'on relèguera les conseillers Saxons et leurs adhérents. [*Sascy doradcy i ich zwolennicy mają być wydalení*].

9. Que l'on interdira à ceux qui ne sont pas de la religion catholique l'exercice public de leur religion. [*Tym, którzy nie są wyznania katolickiego, zakazuje się publicznego wykonywania swoich praktyk religijnych*].

¹⁸ *Points de l'Instruction que la Province de la Grande Pologne a donnée à ses Députés, ou Nonces pour la Diète prochain*, The British Library, Add MS 28944, k. 84-85.

10. Que l'on ne permettra point aux Lithuaniens d'agir dans la chambre de nonces avant que de s'être accordés. [*Litwini nie będą mogli działać w izbie poselskiej, dopóki nie osiągną porozumienia*].

11. Que si les troupes de Saxe reviennent dans le Royaume sans le consentement de la République les généraux s'y opposeront avec les troupes qu'ils ont sous leur commandement. [*Jeśli wojska saskie powrócą do Królestwa bez zgody Rzeczypospolitej, generałowie [Hetmani – M.S.] przeciwstawią się temu z oddziałami, które mają pod swoją komendą*].

12. Qu'on priera Sa Majesté de ne faire aucunes alliances avec des potentats étrangers, sans le insu et le consentement de la République et que si elle en a fait, Elle s'en départira par un écrit ou instrument public. [*Żąda się od Jej Królewskiej Mości, aby nie zawierał żadnych sojuszy z obcymi władcami bez wiedzy i zgody Rzeczypospolitej, a jeśli już je zawarł, aby wycofał się z nich w drodze publicznego dokumentu lub aktu*].

13. Que le Duc de Courlande sera jugé à la Diète comme auteur de la guerre de Suède. [*Książę Kurlandii ma być sądzony na sejmie jako sprawca wojny szwedzkiej*].

14. Qu'en cas que l'on ait fait traiter par commissaires avec Sa Majesté le Roy de Suède, et qu'il se trouve qu'ils aient négocié contre l'intention de la République, ils en pourront être recherchés criminellement. [*W przypadku, gdy komisarze traktowali z Jego Królewską Mością Królem Szwecji i okaże się, że negocjowali oni wbrew intencjom Rzeczypospolitej, to mogą zostać pociągnięci do odpowiedzialności karnej*].

15. Que les nonces demandent pourquoi et par ordre de qui l'Échanson de la Couronne Towiansky [Towiański]¹⁹ a félicité l'Électeur de Brandebourg sur son couronnement. [*Niech posłowie zapytają, dlaczego i z czyjego polecenia chorąży Towiański pogratulował elektorowi brandenburskiemu koronacji*].

16. Qu'en cas que quelques nonces n'aient pas en être protesté contre ce couronnement, ils aient à le faire, et à en donner acte. [*Jeśli niektórzy posłowie nie protestowali przeciwko tej koronacji, to powinni to uczynić i dać na to akt*].

17. Qu'ils n'approuveront en façon quelconque le traité d'Elbing. [*W żaden sposób nie zaakceptują traktatu elbląskiego*].

18. Qu'il ne faut donner à personne de droit de naturalisation ou de Noblesse. [*Nikt nie powinien otrzymać prawa do indygenatu i szlachectwa*].

19. Que l'on éloignera d'ici les résidents des Princes étrangers. [*Aby usunięto rezydentów obcych książąt*].

Dokument 2

The National Archives (Kew) London, State Paper 88/116, k. 235

Relation de ce qui s'est passé à la Diétine de la Grande Pologne à Szroda [Środa] par rapport aux Dissidents²⁰

1. Les Dissidents ayant présenté un projet, suivant lequel Ils ont prie d'être conservés dans leur anciens Droits, privilèges, et Confédérations, Les Catholiques en

¹⁹ W tym przypadku chodzi o podczeszego koronnego Krzysztofa Mikołaja Towiańskiego (*Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992, nr 600).

²⁰ *Relation de ce qui s'est passé à la Diétine de la Grande Pologne à Szroda [Środa] par rapport aux Dissidents*, The National Archives (Kew) London, State Paper 88/116, k. 235.

ont d'abord irrités, et ont répondu, Voulez-vous ravoir ce que Vous après perdu une fois? Il n'en sera rien; et Ils n'ont pas voulu accepter le Projet. [*Gdy dysydenci przedstawili plan, zgodnie z którym domagali się zachowania dawnych praw, przywilejów i konfederacji, katolicy początkowo odnieśli się do niego z niechęcią (irytacją) i odpowiedzieli: Czy chcecie odzyskać to, co kiedyś utraciliście? Tak się nie stanie, a oni nie chcieli zaakceptować projektu*].

2. Là-dessus les Dissidents s'étant servis dû moyen ordinaire, et interpose le Liberum Veto [podkreślenie w oryginale], et dit que pareillement ils ne consentiraient à rien, Les Catholiques n'y ont fait aucune attention, ayant dit, Nous voulons nonobstant la contradiction des Dissidents continuer la Diétine, et que l'on ne leur accorderont plus de Voix; Et nonobstant que quelques-uns sont sortis du Kolo [podkreślenie i duża litera w oryginale], ou assemblée, et qu'ils sont même partis, le Catholiques n'y ont pas eu le moindre égard, et ont continué la Diétine. [*Na to, gdy innowiercy użyli zwyczajnych środków i wnieśli liberum veto, i powiedzieli, że również na nic się nie zgodzą, katolicy nie zwrócili na to uwagi, mówiąc: chcemy, pomimo sprzeciwu innowierców, kontynuować sejmik i nie dawać im więcej głosu; i chociaż niektórzy z nich opuścili koło, czyli zgromadzenie, katolicy nie zwrócili na to uwagi i kontynuowali sejmik*].

3. Quelques Catholiques ont même dit, La place ici dans l'Église est trop petite, allons sur le limetier, et là Nous pouvons plutôt expéditeur les Dissidents. [*Niektórzy katolicy mówili nawet: „Miejsca w kościele jest za mało, chodźmy na cmentarz i tam będziemy mogli później rozprawić się z dysydentami”*].

4. Ensuite les Catholiques ont reproché aux Dissidents, qu'ils voudraient apparemment que la Diétine ne subsistât point, afin que les Russes et les Saxons pussent avoir quelque raison de rester plus longtemps en Pologne, mais qu'ils trouveraient bien moyen de chasser les Saxons aussi bien qu'eux hors do pais comme ils en avoient fait avec les ariens. [*Wtedy katolicy zarzucili innowiercom, że widocznie chcieliby, aby sejm nie doszedł do skutku, aby Rosjanie i Szwedzi mieli jakiś pretekst do pozostania dłużej w Rzeczypospolitej, ale oni znajdują sposób, aby wypędzić Sasów poza granice kraju, tak jak to zrobili z arianami*].

5. Dans leurs suffrages les Catholiques n'ont pas nommé les Dissidents autrement que des Hérétiques, Sectaires, et Schismatiques, et ont continuellement allégué la Constitution de Krozyn²¹ [duże litery w oryginale], qui ne regarde aucunement les Dissidents, cette Constitution ayant été faite avant leur temps, et ayant été annulée ensuite. [*W swoich wypowiedziach katolicy nie nazwali innowierców inaczej niż herezykami, sekciarzami i schizmatykami, i ciągle powoływali się na konstytucję korczyńską, która w żaden sposób nie dotyczy innowierców, gdyż została uchwalona przed ich czasami, a następnie unieważniona*].

6. Ils se sont emportés pareillement ensuite contre ceux des Catholiques qui ont pris le parti de Dissidents, et les ont nommés Tautores Hereticorum [podkreślenie w oryginale], ou Fauteurs et Protecteurs des Hérétiques. [*Zdenerwowali się [katolicy] także na tych katolików, którzy stawali po stronie dysydentów, i nazywali ich Tautores Hereticorum, czyli poplecznikami i obrońcami heretyków*].

²¹ W tym przypadku chodzi o Korczyn [Nowe Miasto Korczyn]. Nie było w nim jednak nigdy żadnego sejmu, z którego mogłaby pochodzić konstytucja. Obradował tam sejmik generalny małopolski, ale chyba nie o jego uchwały w tym przypadku chodziło. W tekście autor rękopisu powołuje się bowiem na czasy poprzedzające pojawienie się protestantów.

7. Les Catholiques ayant absolument refusé d'accepter le projet, les Dissidents ont prié qu'ils voulussent au moins élire quelques-uns d'eux, Nonces à la Diète; que Sa Majesté avait serment à eux, aussi bien qu'à toute la République; que la République avait aussi réadmis les Dissidents à l'activité, puisque à la dernière Confédération General ils avoient désigné Mess[ie]rs Charles d'Unruh, Holnick, Szowski²², et Ernest Bojanowski comme Résidents ad Latus Regium et qu'elle les autorise en même temps de faire à la Diète du couronnement la fonction de Nonces, mais cela leur aussi été refuse par les Catholiques, qui ont dit qu'alors on y avait été obligé à cause qu'il avait peu de Nonces. [*Ponieważ katolicy absolutnie odmówili przyjęcia tego projektu, dysydenci prosili, aby przynajmniej wybrali niektórych z nich na posłów na sejm; Jego Wysokość przysiągł im to tak samo jak całej Rzeczypospolitej, że Rzeczpospolita przywróciła do działalności także innowierców, gdyż na ostatniej konfederacji generalnej mianowała panów Karola Unruhga, Holnicka, Szowskiego [stolnik wschowski – M. S.] i Ernesta Bojanowskiego rezydentami ad Latus Regium, a jednocześnie upoważniła ich do pełnienia funkcji poselskich na sejmie koronacyjnym, czego jednak odmówili im także katolicy, twierdząc, że byli do tego zmuszeni, gdyż posłów było niewielu*].

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

The British Library, Add MS 28944

The National Archives (Kew) London, State Paper 88/116, k. 235.

Źródła drukowane

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2015.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej i A. Kamiński, Poznań 2018

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej i A. Kamiński, Poznań 2018.

Opracowania

Anusik Z., *Karol XII*, Wrocław 2006.

Dygdała J., *Kwestia dysydencka w Rzeczypospolitej doby bezkrólewia 1733 roku*, „Zapiski Historyczne” 1997, nr , z. 4.

Dygdała J., *Saskie próby infiltracji środowiska szlacheckiego podczas bezkrólewia 1733 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 2003, R. 110, z. 4.

²² Tu błędnie zapisana nazwa urzędu – stolnik wschowski, co zostało wyjaśnione w innym miejscu.

- Glabisz G., *Pacyfikacja województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1734–1735*, „Wiek Stare i Nowe” 2016, t. 11 (16).
- Glabisz G., *Sejmik wielkopolski w latach 1764–1793*, Poznań 2022.
- Glabisz G., *Województwa poznańskie i kaliskie w bezkrólewiu 1733 roku*, [w:] *W podróży przez wiek osiemnasty... Studia i szkice z epoki nowożytnej*, red. A. Perłakowski, M. Wyszomirska, M. Zwierzykowski, Kraków 2013.
- Kamieński A., *Dzieje czterech pokoleń ewangelickiej rodziny Unrugów w Wielkopolsce (1597–1736). Między obroną interesów protestantyzmu a lojalnością wobec Rzeczypospolitej*, „Czasy Nowożytne” 2018, t. 31.
- Kamieński A., *Uznanie królewskiego statusu Prus przez uczestników pierwszej fazy wojny północnej (1700–1703)*, „Czasy Nowożytne” 2011, nr 24.
- Kriegseisen W., *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej*, Warszawa 1996.
- Łopatecki K., *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z. 2.
- Staszewski J., *August II Mocny*, Wrocław 1998.
- Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992.
- Wićko D., *Początek szwedzkiej interwencji w Wielkim Księstwie Litewskim w końcu 1701 roku*, „Rocznik Lituanistyczny” 2019, t. 5.
- Zwierzykowski M., *Kwestie religijne w polityce sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, w: *Religia i polityka. Kwestie wyznaniowe i konflikty polityczne w Europie w XVIII wieku*, red. L. Harc, G. Wąs, Wrocław 2009.
- Zwierzykowski M., *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego 1696–1732*, Poznań 2010.

Netografia

http://teki.bkpan.poznan.pl/index_monografie.html, (18.06.2022).

STRESZCZENIE

Nieznane dokumenty dotyczące sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego z 1701 i 1735 r. w londyńskich zbiorach archiwalnych. Edycja źródłowa

Odnalezione w londyńskich instytucjach naukowych rękopiśmienne dokumenty związane są z niezwykle burzliwymi okresami w dziejach szlacheckiej Rzeczypospolitej. Instrukcja, a w zasadzie punkty z sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego z 1701 r. są związane z początkową fazą Wielkiej Wojny Północnej, która zmieniła układ sił w Europie Środkowo-Wschodniej. Analizowany sejmik został zerwany, a mimo to upubliczniono wyniki jego prac właśnie w formie punktów. Znany polskim historykom dokument nieco odbiega od tego, który znajduje się w londyńskich

zbiorach, a różnic, na tym etapie badań, nie jesteśmy w stanie wyjaśnić. Drugi dokument dotyczy tego samego sejmiku, ale z 1735 r., okresu równie burzliwego jak poprzedni. Ty razem była to tzw. wojna o sukcesję polską. Choć sama instrukcja z tego zjazdu szlacheckiego jest znana to mało wiadomo o przebiegu samego sejmiku. Odnaleziona relacja dotyczy jego obrad, a bardziej szczegółowo, stosunków między dysydentami a katolikami. Z rękopiśmiennej relacji wynika, że w trakcie sejmiku doszło do ostrej wymiany zdań między zwalczającymi się obozami religijnymi, a innowiercy zagrozili nawet zerwaniem sejmiku i rzeczywiście wyszli z obrad, co jednak nie spowodowało zaprzestania obrad zjazdu szlacheckiego. Oba analizowane dokumenty nie są znane polskiej historiografii i na pewno wzbogacą naszą dotychczasową wiedzę dotyczącą funkcjonowania sejmików w Wielkopolsce. Edycja odnalezionych dokumentów jest także dopełnieniem prowadzonych badań nad dziejami sejmiku poznańskiego i kaliskiego w XVIII w.

SUMMARY

Unknown Documents Concerning the Regional Council of the Poznań and Kalisz Voivodships from 1701 and 1735 in the London Archival Collection. Source Edition

Manuscripts documents found in London scientific institutions are connected with extremely turbulent periods in the history of the Republic of Poland. The instructions, or in fact the points from the 1701 local council of the Poznań and Kalisz provinces, are related to the initial phase of the Great Northern War, which changed the balance of power in Central and Eastern Europe. The analyzed local council was break off, but its results were made public precisely in the form of points. The document known to Polish historians differs slightly from the one in the London collection, and the differences, at this stage of research, we are not able to explain. The second document concerns the same local council, but from 1735, a period as turbulent as the previous one. This time it was the so-called War of the Polish Succession. Although the instructions of this convention of noblemen are known, little is known about the course of the meeting itself. The found account concerns its proceedings, and more specifically, the relations between dissidents and Catholics. The manuscript account shows that in the course of the local council there were sharp exchanges between the opposing religious camps, and the dissenters even threatened to break off the meeting and indeed walked out of the proceedings, which, however, did not cause the cessation of the council. Both analysed documents are unknown to Polish historiography and will certainly enrich our current knowledge on the functioning of local councils in Wielkopolska. The edition of the discovered documents also complements the research carried out into the history of the local councils of Poznań and Kalisz in the 18th century.

III

VARIA

Andrzej Gaca

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
e-mail: agaca@umk.pl

ORCID: 0000-0001-5051-3486

Hubert Bąk

Akademia Kujawsko-Pomorska w Bydgoszczy
email: h.bak@kpsw.edu.pl

ORCID: 0000-0003-4269-5528

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.19

Władza królewska ze szczególnym uwzględnieniem uprawnień prawodawczych monarchy w Królestwie Danii epoki Waldemarów. Analiza na podstawie wybranych źródeł prawa z I poł. XIII w.

ABSTRAKT

Okres w dziejach Danii zapoczątkowany objęciem władzy przez Waldemara I w 1157 r., a zakończony śmiercią jego najmłodszego syna Waldemara II (1241) zwanego przez potomnych Zwycięzcą lub Prawodawcą uznawany jest w historiografii duńskiej za czas znaczących zmian społecznych, politycznych oraz prawnych. Niekiedy jest on wręcz określany mianem złotego okresu dziejów Królestwa w średniowieczu tzw. epoki Waldemarów. Po latach wewnętrznych walk o władzę, faktycznego rozbitcia dzielnicowego i uznania zwierzchności lennej cesarza, blisko 100-letnie panowanie Waldemara I i jego dwóch synów przyniosło ponowną konsolidację państwa, z którą wiązało się poszerzenie władzy królewskiej, w tym prawodawczych uprawnień władców. Procesowi temu towarzyszyła współpraca na linii państwo – Kościół, którego wsparcie i aprobatą doprowadziły nie tylko do szeregu podbojów terytorialnych, uporządkowania skarbowości i aparatu administracyjnego, ale także do spisania obowiązujących praw. Należy podkreślić, że począwszy od wydania w 1200 r. Prawa króla Kanuta o zabójstwach, monarcha zaczyna występować jako samodzielny prawodawca, co mając na uwadze zwyczajowe uprawnienia prawodawcze, przysługujące wiecom dzielnicowym (*ting*), stanowi istotne *novum*. Za zwieńczenie

wzmoczonej działalności legislacyjnej władców „epoki Waldemarów” uznać należy „danie” w 1241 pierwszego w dziejach Danii spisu praw dzielnicy Jutlandii – *Jyske Lov*, które opatrzone zostało sankcją królewską. Prawo to poprzedzone jest przedmową, którą uznać można za *sui generis* ustawę zasadniczą wskazującą m.in. zakres praw i obowiązków monarchy, w tym uprawnień prawodawczych króla. Analiza wybranych rozporządzeń królewskich z I poł. XIII w., w tym przede wszystkim przedmowy do *Jyske Lov* pozwoli, przy uwzględnieniu tła politycznego, przybliżyć zakres władzy królewskiej władców „epoki Waldemarów”, ze szczególnym uwzględnieniem uprawnień prawodawczych monarchy.

Royal Power with Particular Reference to the Legislative Powers of the Monarch in the Kingdom of Denmark of the Valdemar Era. The Analysis on the Basis of Chosen Sources of Law from the First Half of the 13th Century

ABSTRACT

The period in Danish history which began with the accession of power by Valdemar I in 1157 and ended with the death of his youngest son, Valdemar II (1241), known by posterity as the Victorious or the Lawgiver, is considered in Danish historiography as a time of significant social, political and legal changes. It is sometimes even named as the golden period of the Kingdom's history in the Middle Ages, the so-called "Valdemar Era". After years of internal struggles for power, real feudal fragmentation, and recognition of the emperor's fief sovereignty, the nearly 100-year reign of Valdemar I and his two sons brought a re-consolidation of the state that included an expansion of royal authority, including the legislative powers of the rulers. This process was accompanied by cooperation between the state and the Church, whose support and approval led not only to a series of territorial conquests, the ordering of the treasury and the administrative apparatus, but also to the writing of the laws in force. It should be noted that beginning with the issuance of King Canute's Law of Murder in 1200, the monarch begins to act as an independent legislator, which, given the customary legislative powers vested in the district councils (*ting*), is a significant innovation. As a culmination of the increased legislative activity of the rulers of the „Valdemar Era”, in 1241, the first Danish law on the Jutland district, *Jyske Lov*, was „given” with royal sanction. This law is preceded by a prologue, which can be regarded as a *sui generis* fundamental statute indicating, among other things, the scope of the monarch's rights and duties, including the king's legislative powers. The analysis of selected royal decrees from the first half of the 13th century, including especially the prologue to *Jyske Lov*, will allow, taking into account the political background, to present the scope of royal authority of the rulers of the «Valdemar Era», with particular emphasis on the monarch's legislative powers.

Słowa kluczowe: władza królewska, władza prawodawcza, prawodawstwo królewskie, Prawo Jutlandzkie, przedmowa do Prawa Jutlandzkiego, epoka Waldemarów

Key words: royal power, legislative power, royal legislation, the Law of Jutland, prologue to the Law of Jutland, Valdemar Era

W 2021 r. upłynęła 780. rocznica nadania sankcji królewskiej pierwszemu w dziejach Danii oficjalnemu zbiorowi prawa dzielnicowego – *Jyske Lov* (JL). Do spisania praw w obrębie ówczesnego Królestwa doszło, co prawda, już na początku XIII w., kiedy powstały prywatne księgi prawne¹, będące zbiorami norm prawnych Zelandii i pozostałych wysp duńskich², a także Skanii³, jednak przyjmuje się, że nadanie przez króla Waldemara II (1202–1241) Prawa Jutlandzkiego, wyznacza w dziejach historii i ustroju Danii moment o charakterze przełomowym.

Jyske Lov uważa się, obok *Liber Augustalis* z 1231, za jeden z najstarszych oficjalnych zbiorów prawa w Europie opatrzonej sankcją monarszą, a także miłowy pomnik ustawodawstwa świeckiego epoki feudalizmu. Kodeks ten nie tylko zajmował szczególne miejsce wśród praw partykularnych na Północy spisanych w okresie XII i XIII w. ale był zarazem jednym z najdłuższych obowiązujących na naszym kontynencie.

Przyjęcie Prawa Jutlandzkiego doprowadziło nie tylko do uporządkowania i spisania obowiązujących na terenie Jutlandii praw, ale przede wszystkim do

¹ Obecnie coraz powszechniej przyjmuje się, że spisanie prawa Skanii i Zelandii nie było prywatną inicjatywą, gdyż analiza treści kodeksów wskazuje na wpływy prawa kanonicznego oraz działalności monarszej. Ponadto język użyty w obu spisach wskazuje na znajomość języka prawnego, a co za tym idzie wykształcenie uniwersyteckie, zob. H. Vogt, *Jyske Lov*, Aarhus 2019, s. 51-53; *The Danish Medieval Laws. The laws of Scania, Zealand and Jutland*, red. D. Tamm, H. Vogt, London 2016, s. 12; <https://denstoredanske.lex.dk/landskabslove>, (18.02.2022).

² *Valdemars Sjællandske Lov* jest najstarszą prywatną księgą prawną, obejmującą prawa Zelandii i innych wysp duńskich. Zachowała się ona w trzech redakcjach, z których najstarsza została spisana prawdopodobnie przed 1200 r. Dwie pozostałe wersje pochodzą z I poł. XIII w. Obok *Valdemars Sjællandske Lov* funkcjonował drugi nieoficjalny kodeks, pochodzący z poł. XIII w. *Eriks Sjællandske Lov*, który prawdopodobnie stanowił uzupełnienie *Valdemars Sjællandske Lov* i jak się wydaje pomyślany był pierwotnie jako suplement do wspomnianej księgi. *Valdemars Sjællandske Lov* ukazało się drukiem w 1505 r., zaś obie księgi przestały być stosowane w praktyce w 1683 r. wraz z wejściem w życie Kodeksu Duńskiego króla Chrystiana V, zob. H. Vogt, *Jyske Lov*, s. 50-55.

³ Najstarsza zachowana wersja *Skånske Lov* spisana została w języku duńskim w latach 1202–1215. Obok wersji duńskiej funkcjonowała łacińska wersja Prawa Skanii, której autorstwo przypisywano arcybiskupowi Lund Andersowi Sunesenowi, powszechnie nazywana *Liber regis Scaniae* bądź *Anders Sunesens Parafraze*. Ta redakcja prawa skańskiego sporządzona została uczynym językiem i zawierała wiele definicji terminów prawnych oraz komentarzy. Przyjmuje się, że mogła zostać stworzona dla celów edukacyjnych, jako podręcznik dla adeptów szkoły przykatedralnej w Lund. Prawo Skanii ukazało się w 1505 r. i przestało być stosowane w praktyce 1683 r. wraz z wejściem w życie Kodeksu Duńskiego króla Chrystiana V, https://denstoredanske.lex.dk/Skånske_Lov, (18.02.2022).

ujednoczenia praktyki sądowej, a także stopniowej eliminacji prawa zwyczajowego. Przyjmuje się bowiem, że ze względu na oficjalny charakter kodeksu, mógł on stanowić podstawę do orzekania także w pozostałych dzielnicach.

Uwadze nie może ująć, iż wydanie *Jyske Lov* z inicjatywy panującego monarchy było elementem szerszego, charakterystycznego dla tzw. epoki Waldemarów (1157–1241) procesu, a mianowicie wzmożonej działalności prawodawczej monarchów duńskich, która pokryła się ze wzrostem władzy królewskiej. Ten etap dziejów Danii poprzedzony był jednak latami walk wewnętrznych pomiędzy kolejnymi pretendencjami do tronu duńskiego, którym towarzyszyło rozbięcie dzielnicowe i słabość władców duńskich.

Dopiero królowi Waldemarowi I Wielkiemu (1157–1182) udało się ponownie zjednoczyć i odrodzić Królestwo. W 1157 r. wyszedł on zwycięsko ze sporu trzech pretendencji do tronu, zabezpieczając swój sukces poprzez obietnicę, a następnie złożenie cesarzowi przysięgi lennej (1162). Wkrótce po objęciu władzy rozszerzył granice państwa przez zajęcie Rugii (około 1168) i uzyskał wpływy na Pomorzu Zachodnim, co zapoczątkowało politykę opanowywania przez Danię, we współdziałaniu z książętami niemieckimi, ziem nadbałtyckich zamieszkałych przez Słowian⁴.

Temu wybitnemu władcy, którego wstąpienie na tron rozpoczęło, jak to określił w ślad za wieloma skandynawskimi historykami Karol Górski, złoty okres dziejów Danii w średniowieczu, zwany „czasami Waldemarów”, przypisuje się przekształcenie dotychczasowego, osłabionego królestwa epoki Wikinów w scentralizowaną monarchię wczesnofeudalną.

Pierworodny syn Waldemara Wielkiego, Kanut (duń. Knud) VI (1180-1202), który wstąpił na tron po śmierci swego poprzednika bez elekcji, jeszcze za życia ojca⁵, odmówił złożenia hołdu lennego cesarzowi niemieckiemu Fryderykowi Barbarossie, po czy sam przejściowo zhołdował Pomorze Nadodrzańskie (1184) i część Meklemburgii (1185), przyjmując tytuł króla Duńczyków i Wendów⁶.

4 K. Jordan, *Heinrich der Löwe und Dänmark*, [w:] *Geschichtliche Kräfte und Entscheidungen, Festschrift zum 65. Geb. von Otto Becker*, Wiesbaden 1954, s. 16-29.

5 Król Waldemar Wielki, dążąc do wprowadzenia monarchii dziedzicznej w Danii w zasadzie *de facto* osiągnął to, doprowadzając w 1170 r., a więc na 12 lat przed śmiercią, do koronacji swego syna Kanuta VI przez arcybiskupa, po wcześniejszym uznaniu go królem przez możnowładców. Podobna sytuacja miała miejsce za życia brata i następcy Kanuta VI – Waldemara II (1202–1241), który skłonił możnych do złożenia przysięgi wierności swemu najstarszemu synowi – Waldemarowi Młodemu (1215) i doprowadził do jego wyboru na króla (1218), utrwalając przez to panowanie dynastii i jej sakralną legitymację; H. Koch., *Danmarks Historie*, bd. 3: *Kongemagt og Kirke 1060–1241*, red. J. Danstrup, H. Koch, København 1963, s. 415, 420; por. J.Q. Hansen, *Regnum et sacerdotium. Forholdet mellem Stat og Kirke i Danmark 1157–70*, [w:] *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen*, red. T.E. Christensen, København 1966, s. 57-76; A.E. Christensen, *Kongemagt og aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk statsopfattelse indtil unionstiden*, København 1968, s. 40 i n.

6 Zwierzchnictwo Duńczyków nad ziemiami nadbałtyckimi, zamieszkałymi przez Słowian utrzymano się aż do lat 1223–1227, kiedy zmierzch przewagi duńskiej na Bałtyku spowodował także

Umacnianiu panowania duńskiego w południowej strefie Bałtyku sprzyjało również zamieszanie wokół niemieckiego tronu a także, co należy podkreślić, poparcie rodzimego Kościoła i jego hierarchów oraz papieża.

Dzieło wzmocnienia państwa i dalszego rozszerzania jego granic kontynuował jego młodszy brat Waldemar II zwany Zwycięzcą lub Prawodawcą, który opanowując całe południowe wybrzeże Morza Bałtyckiego, zhołdował Lubekę⁷, podbił Holsztyn i uczynił hrabstwo Schwerinu lennem duńskim⁸, zajął Meklemburgię, północną część Estonii, utrzymując zarazem zwierzchność nad Pomorzem Zachodnim i zmuszając księcia Pomorza Gdańskiego Mściwoja I do złożenia mu hołdu (1210)⁹. Mieszal się również w sprawy wewnętrzne Niemiec, m.in. popierając najpierw Ottona IV, a następnie Fryderyka II w ich walce o tron cesarski¹⁰.

Dalszą ekspansję Duńczyków powstrzymało najpierw wzięcie do niewoli ich władcy przez Henryka, hrabiego Schwerinu (1223 r.)¹¹, a następnie klęska wojsk Waldemara II pod Bornhöved w Holsztynie, zadana mu przez koalicję połączonych wojsk północnoniemieckich książąt i miast, która zmusiła go zarazem do rezygnacji ze znacznej części dotychczasowych zdobyczy, położonych nad Bałtykiem¹². Klęska ta przypieczętowała załamanie się duńskiego panowania w tym akwenie, kładąc w zasadzie kres wielkiej polityce Waldemara II w Europie Północnej, zapoczątkowanej przez jego poprzedników¹³. Władca musiał zrezygnować prawie całkowicie z aktywnych działań w polityce zagranicznej poświęcając się głównie wewnętrznemu umacnianiu swojego państwa. Przede

wyzwolenie Pomorza Zachodniego; *Historia Polski*, t. 1, cz. 1, red. H. Łowmiański, T. Manteuffel, L. Grosfeld, B. Leśnodorski, Warszawa 1955, s. 281.

⁷ *Schultz Danmarkshistorie*, bd. 1, red. A. Friis, A. Linvald, M. Mackeprang, København 1949, s. 673; por. J. Plesner, *Lübeck og Danmark ved Aar 1200*, „Scandia” 1936, bd. 9, s. 131 i n.

⁸ W. Lammers, *Verzicht auf Reichsgebiet. Friederichs II. Urkunde von Metz 1214* [w:] *Geschichte und Verfassungsfüge, Frankfurter Festgabe für Walter Schlesinger*, Frankfurt am Mein, 1973, s. 67 i n., s. 79 i n., s. 84 i n.; por. N.G. Heine, *Valdemar II.s Udenrigspolitik*, [w:] *Østerproblemer omkring 1200*, Aarhus – København 1941, s. 61.

⁹ W. Czaplinski, K. Górski, *Historia Danii*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965, s. 74.

¹⁰ K. Górski, *Polska w zlewisku Bałtyku*, Gdańsk–Bydgoszcz–Szczecin 1947, s. 50-51; por. P. Lauring, *Valdemarerne*, København 1974, s. 194.

¹¹ Do ostatecznego porozumienia Waldemara II z hrabią Henrykiem, zgodnie z którym król miał zostać uwolniony, doszło 17 listopada 1225 r. Henryk zażądał 45 tysięcy marek srebra okupu, wszystkich klejnotów królowej z wyjątkiem korony, 100 koni i zbroi dla 100 rycerzy. Duńczycy musieli zrezygnować z obszarów między rzekami Ejderą i Elbą i zobowiązać się do nieudzielenia pomocy hrabiemu Albrechtowi w powrocie do Holsztynu. Ze zdobyczy wendyjskich Dania zatrzymała tylko wyspę Rugię; *Schulz Danmarkshistorie...*, s. 680.

¹² H. Koch, op. cit., s. 463 i n.; *Schultz Danmarkshistorie...*, s. 679.

¹³ Państwo Waldemarów – podobnie jak wcześniej imperium Kanuta Wielkiego – okazało się budowlą dość słabo zespoloną. Dlatego m.in. okres znacznej aktywności Danii, jeżeli chodzi o politykę zagraniczną, przypadający na lata 1158–1227, bywa określany w literaturze duńskiej jako czas tzw. karkołomnego imperializmu; J. Danstrup, *Træk af den politiske Kamp 1132–82*, [w:] *Festskrift til Erik Arup*, Den 22. November 1946, red. A. Friis, A. Olsen, København 1946 s. 85.

wszystkim chodziło teraz o rozwiązanie poważnych problemów ekonomicznych, głównie ratowanie „pustego” skarbu.

Niepowodzenia militarne, utrata większości zajętych wcześniej obszarów i poważne trudności finansowe Królestwa spowodowały, że król Waldemar II ostatnie lata swojego życia, jak wspomniano, rezygnując nieomal całkowicie z ambitnych przedsięwzięć w polityce zagranicznej, poświęcił uporządkowaniu wewnętrznych stosunków państwa, wyniszczonego wojnami i konsekwentnemu umacnianiu władzy monarszej¹⁴. Przede wszystkim podjął energiczne działania, mające na celu znaczny wzrost dochodów skarbowych oraz stabilizację wartości pieniądza. Sprzyjającą okolicznością było to, że ciągle trwał w Danii zapoczątkowany w XII w. rozwój rolnictwa związany m.in. z rosnącymi cenami zboża. Powstawały nowe wsie i stale wzrastał obszar ziemi uprawnej, co stwarzało możliwość znacznego zwiększenia przychodów Korony¹⁵.

Poza koniecznością znalezienia sposobów wyjścia z trudnej sytuacji ekonomicznej i militarnej, w jakiej znalazło się Królestwo w trakcie rządów Waldemara II i związanym z tym usprawnieniem duńskiej administracji, kolejnym ważnym problemem, który należało rozwiązać była sprawa następstwa tronu¹⁶. Należy podkreślić, że ani uwięzienie króla, ani nawet jego klęska w 1227 r. nie spowodowały w istocie osłabienia pozycji króla w samej Danii. Nie pojawił się żaden pretendent do tronu, a możnowładztwo nie podjęło jakichkolwiek prób, by ograniczyć władzę monarszą. Waldemar II nawiązując do wcześniejszej, jak się wydaje już utrwalonej tradycji, jeszcze w 1218 r. doprowadził za zgodą duńskich wielmożów i zgromadzeń wiecowych do koronacji swego następcy Waldemara Młodszego¹⁷. Po jego bezpotomnej śmierci w 1231 r. na króla wyznaczony został i koronowany starszy syn Waldemara II z drugiego małżeństwa, Eryk¹⁸.

Warto podkreślić, że polityka wewnętrzna Waldemara II i przeprowadzone przez niego reformy cieszyły się pełnym poparciem Kościoła i jego hierarchów. Król ze swej strony uznawał dotychczasowe prawa i przywileje wydane dla duchowieństwa, ponadto dokonywał szeregu nadań ziemskich na rzecz Kościoła, zwalniając ponadto biskupstwa, kapituły, klasztory i wreszcie niektóre probostwa od większości podatków. Bezkonfliktowo układała się również współpraca Waldemara II z Kościołem w zakresie obsadzania biskupstw i innych ważnych urzędów kościelnych¹⁹.

¹⁴ N.G. Heine, op. cit., s. 63.

¹⁵ P. Lauring, op. cit., s. 206.

¹⁶ H. Koch, op. cit., s. 415.; W. Czapliński, K. Górski, op. cit., s. 71.

¹⁷ W ten sposób w praktyce utrwałała się stopniowo w Danii zasada dziedziczenia tronu królewskiego w obrębie panującego rodu.

¹⁸ H. Koch, op. cit., s. 420; por. W. Czapliński, K. Górski, op. cit., s. 78.

¹⁹ *Schultz Danmarkshistorie...*, s. 691 i n.; por. W. Czapliński, K. Górski, op. cit., s. 76.

Na to jednak, że pozycja i zakres władzy króla Waldemara II były tak duże, iż trudno jest porównywać go z jakimkolwiek innym duńskim monarchą do czasów wprowadzenia absolutyzmu w Danii w początkach II poł. XVII w., wydaje się, że znaczny wpływ miały przede wszystkim jego działania związane z dążeniem do uporządkowania prawa i jego stanowieniem²⁰. Wprawdzie, według P.Johs. Jørgensena, już od około 1200 r. władcy duńscy rościli sobie prawo do samodzielnej władzy ustawodawczej, lecz jak dalece te pretensje były zgodne ze stanem faktycznym, jest do dzisiaj kwestią sporną²¹.

Największym bez wątpienia osiągnięciem Waldemara II w zakresie prawodawstwa, stanowiącym zarazem monumentalne zakończenie politycznej działalności tego wybitnego monarchy, było oficjalne wydanie przez niego w marcu 1241 r. Prawa Jutlandzkiego. Ukazanie się *Jyske Lov* można uznać za szczytowy moment legislacji monarszej w Danii okresu średniowiecza, a także cezurę wyznaczającą nowy etap w zakresie stanowienia prawa i imperium władcy. Po śmierci Waldemara II w 1241 r. inicjatywy prawodawcze kolejnych królów spotykały się ze zdecydowanym oporem możnych, dążących kosztem monarchy do zwiększenia swojego udziału w rządach i ujęcia władzy królewskiej w ramy prawne.

Pierwsze zachowane prawo królewskie²² datowane jest na 28 grudnia 1200 r.²³ Ustanowione zostało dla Skanii przez Kanuta VI (1182–1202), choć przypuszcza się, że podobne prawa mogły obowiązywać również w pozostałych prowincjach²⁴. Część normatywna rozporządzenia została inkorporowana do Prawa Skanii i w ten sposób zachowała się do dzisiaj w trzech manuskryptach –

²⁰ W czasach przedchrześcijańskich tworzenie prawa, podobnie jak sądownictwo w Danii, były domeną wieców (*ting*), na których wszyscy dorośli mężczyźni mieli prawo, a pierwotnie również obojętne, uczestnictwa. Król początkowo nie posiadał formalnie większego niż pozostali uczestnicy wiecu udziału w tej władzy, ale często w praktyce mógł, wykorzystując swoją pozycję i autorytet, oddziaływać zarówno na sądownictwo, jak i prawodawstwo. Dopiero w okresie Waldemarów (1157–1241), kiedy władza królewska uległa znacznemu wzmocnieniu, panujący zaczęli podejmować próby osiągnięcia większego wpływu na proces prawotwórczy. Również Kościół zainteresowany był wzrostem wpływu króla na prawodawstwo, wspierając konsekwentnie dążenia duńskich władców w tym zakresie. Dotyczy to zwłaszcza okresu panowania Waldemara II.; P.J. Jørgensen, *Dansk Retshistorie*, København 1969, s. 34; por. S. Iuul, *Lov og Ret i Danmark*, København 1969, s. 15-16.

²¹ Niewątpliwym osiągnięciem Waldemara II było to, że jego udział w stanowieniu prawa uznany został za niezbędny, co zostało wyrażone w przedmowie JL : „nikt nie może sądzić wbrew prawu, które król nadaje, a kraj (tj. odpowiedni *landsting*) zatwierdza”; P.J. Jørgensen, op. cit., s. 34 i n.; por. O.Fenger, *Gammeldansk ret. Dansk rets historie i oldtid og middelalder*, Aarhus 1983, s. 62 i n., s. 76 i n., s. 83 i n.

²² Źródła pośrednie, w tym przede wszystkim kroniki i hagiografie, wspominają o prawodawczych uprawnieniach monarchów duńskich, datujące je już na XI w.; zob. A.E. Christensen, *Kongemagt og aristokrati...*, s. 24-25.

²³ Aarsb. fra Geh. V nr 1 (*Samling af Danske Forordninger indtil 1500*, [w:] *Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv*, udg. C.F. Wegener, bd V, Kjöbenhavn 1875).

²⁴ M. Kjær, H. Vogt, *En dansk retshistorie fra middelalder til grundlov*, København 2020, s. 74, por. P. Andersen, *Legal Procedure and Practice in Medieval Denmark*, Leiden – Boston 2011, s. 141-142.

dwóch łacińskich i jednym sporządzonym w języku staroduńskim. Zakłada się, że Prawo króla Kanuta VI o zabójstwach zostało zredagowane przez arcybiskupa Lund Absalona²⁵, bądź jego następcę, a ówczesnego kanclerza – Andersa Sunesena²⁶. Jak wynika z arengi dokumentu, powodem jego wystawienia była plaga zabójstw, na jaką skarżyli się mieszkańcy prowincji, postępowanie sprawców, którzy nie uiszczali zebranej od własnych krewnych głów szczyzny przez co narażali ich na zemstę rodową, a ponadto bezprawne dopominanie się udziału w kompensacji od osób spoza grona rodziny²⁷.

Zabójca zobowiązany był bowiem zapłacić rodzinie osoby, którą pozbawił życia karę grzywny, określaną jako *mandebod*, którą dzielono na trzy części – do zapłaty 1/3 zobligowany był sprawca, resztę pokrywali jego krewni ze strony ojca i matki (po 1/3). Tę część głów szczyzny zwano *ættebod*. Wpierw jednak swoją część zadośćuczynienia musiał uiścić z własnego majątku sprawca zabójstwa, który wcześniej nie mógł żądać od własnych krewnych sum niezbędnych do pokrycia grzywny²⁸. Rozporządzenie nie uchylało więc odpowiedzialności rodziny sprawcy, a jedynie ograniczało ją – ustalając udział, do zapłaty którego krewni byłiby zobowiązani na wypadek kompensacji zabójstwa. W przypadku odmowy zapłaty własnego udziału głów szczyzny przez któregokolwiek z członków rodu, prawo odbierało zabójcy możliwość konfiskaty majątku krewnego (*nam*) bądź innych siłowych rozwiązań. Sposobność taką zachowali jednak inni członkowie rodu, którzy samodzielnie, bądź z pomocą urzędników królewskich, mogli wyegzekwować należną część *ættebod*. Złamanie przez sprawcę zabójstwa zakazu królewskiego obwarowane zostało sankcją w postaci kary grzywny – 3 marek dla monarchy za popełnienie przestępstwa grabieży oraz 3 marek dla pokrzywdzonego²⁹. Co istotne, Prawo króla Kanuta VI wprowa-

²⁵ N. Damsholt, *Kingship in the Arengas of Danish Royal Diplomas 1140–1223*, „Mediaeval Scandinavia” 1970, nr 3, s. 88–89.

²⁶ E. Arup, *Danmarks Historie*, b. 1: *Land og Folk til 1282*, København 1925, s. 268.

²⁷ P. Andersen, *Studier i dansk proceshistorie. Tiden indtil Danske Lov 1683*, København 2010, s. 65; O. Fenger, *Fejde og mandebod. Studier over slægtsasvaret i germansk og gammeldansk ret*, København 1971, s. 363.; M. Kjær, H. Vogt, op. cit., s. 91. Jak wskazuje Dietlev Tamm rozwiązanie to miało głównie chronić przed zatrzymaniem *ættebod* przez sprawcę i zemstą rodową, zob. D. Tamm, J.U. Jørgensen, *Dansk retshistorie i hovedpunkter fra Landskabslovene til Ørsted*. bd. II *Oversigt over retsudviklingen*, København 1978, s. 36.

²⁸ Dopiero po uiszczeniu 1/3 grzywny przez sprawcę zwoływano spotkanie krewnych linii męskiej, którzy wraz z zabójcą ustalali, kto w jakiej części będzie partycypował w pokryciu *ættebod*. Po zebraniu odpowiedniej sumy od członków rodu, kwota ta pozostawała w ich posiadaniu do momentu, w którym sprawca wpłacił swoją część głów szczyzny. Wówczas krewni męscy przekazywali należną część grzywny kompensacyjnej rodzinie zabitego. Podobny zabieg miał miejsce w przypadku *ættebod* należnego od krewnych linii żeńskiej zabójcy. Jak stanowiło prawo, zabieg taki zastosowano aby zabójca nie zatrzymał głów szczyzny należnej od własnego rodu dla siebie, bądź nie zbiegł z nią, co narażałoby jego krewnych na zemstę ze strony rodu zabitego, zob. D. Tamm, J.U. Jørgensen, op. cit., s. 36.

²⁹ W przypadku, gdy sprawca zostałby złapany w trakcie grabieży prowadzonej „ukradkiem”, wówczas miał być potraktowany jako złodziej, doprowadzony przez sąd i skazany na karę powieszenia.

dziło zasadę, zgodnie z którą w przypadku popełnienia przestępstwa, krewni sprawcy byli zobowiązani do zapłaty grzywny kompensacyjnej jedynie w przypadku zabójstwa³⁰. Rozporządzeniem uregulowano także szereg kwestii procesowych³¹ oraz zaostrzono odpowiedzialność za wybrane przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu³², a ponadto uregulowano system grzywien publicznych oraz prywatnych³³. Wprowadzono wreszcie karę nieodwracalnego wyjęcia spod prawa i utraty całego majątku ruchomego, której podlegać miał sprawca zabójstwa dokonanego po uiszczeniu grzywien kompensacyjnych³⁴.

Prawo króla Kanuta VI jest doskonałym przykładem prawodawczych aspiracji monarchów duńskich „epoki Waldemarów”³⁵ oraz ich rosnących ambicji w zakresie poszerzania prerogatyw królewskich, do czego służyły m.in. instytucje zaczerpnięte z prawa rzymskiego, a także nomenklatura charakterystyczna dla dokumentów kościelnych. Już w arendzie dokumentu odnaleźć można wymowny zabieg językowy, który w świetle treści dyplomów królewskich pochodzących z przełomu XII i XIII w. oraz ówczesnej sytuacji politycznej wydaje się być celowy. W zdecydowanej większości listów królewskich wspomnianej epoki termin urząd (w rozumieniu świeckim), w tym ten sprawowany przez monarchę, określany był bowiem łacińskim rzeczownikiem *officium*³⁶. W prawie o zabójstwach użyto natomiast słowa *ministerium* charakterystycznego raczej

³⁰ Aarsb. fra Geh. V nr 1.

³¹ Jako środek dowodowy w sprawach osób znajdujących się w grupie, w której popełniono zabójstwo, wprowadzono przysięgę kumpurgacyjną. Aby wykazać swoją niewinność, oskarżony musiał oczyścić się za pomocą złożenia przysięgi w przedmiocie swojej niewinności, która następnie potwierdzana była przez jedenastu mężów z danej ziemi (*tylftered*). Prawo stanowiło ponadto, iż oskarżony, który działając w grupie dopuściłby się pomocy w zranieniu innego męża, który następnie poniósłby śmierć od tak zadanych ran, mógł udowodnić swoją niewinność poprzez poddanie się próbie żelaza. Oskarżenie musiało być poparte świadectwem dwóch mężczyzn, w przeciwnym razie sprawca mógł oczyścić się poprzez złożenie potrójnej przysięgi kumpurgacyjnej (*trenne tylftered*). W przypadku zranienia, środek dowodowy służący wykazaniu niewinności oskarżonego, uzależniony został od rodzaju rany, i tak dla rany ciętej przewidziano przysięgę kumpurgacyjną dwunastu mężów (*tylftered*), zaś dla klutej naruszającej mózg, żołądek bądź inne organy – podwójną przysięgę oczyszczającą, zob. Aarsb. fra Geh. V nr 1.

³² Sprawca, który dopuściłby się gwałtu publicznego (*hærværk*), a więc napaści na innego męża w jego własnym domu, na polu bądź w gościnie – po odłożeniu przez pokrzywdzonego włóczni lub tarczy, miał być traktowany na równi z zabójcą. Prawo przewidywało jednak w tym przypadku inną sankcję, a mianowicie 40 marek grzywny dla pokrzywdzonego oraz 40 dla króla, co stanowiło szczególnie surowy wymiar kary. Oskarżenie następowało poprzez złożenie świadectwa przez dwóch mężów, zaś środkiem służącym oczyszczeniu – próba rozgrzanego żelaza, zob. Aarsb. fra Geh. V nr 1.

³³ Prawo króla Kanuta VI statuowało system grzywien należnych pokrzywdzonemu, a także królowi. Grzywna prywatna miała charakter kompensacyjny i nakładana była w celach odszkodowawczych bądź, by zadośćuczynić pokrzywdzonemu lub członkom jego rodu. Grzywna publiczna (królewska) była natomiast karą za nieprzestrzeganie porządku prawnego, i poza funkcją prewencyjną spełniała ona pobocznie rolę fiskalną, zob. Aarsb. fra Geh. V nr 1.

³⁴ Aarsb. fra Geh. V nr 1.

³⁵ N. Hybel, *The Nature of Kingship c. 800–1300*, Leiden – Boston 2018, s. 162–163.

³⁶ N. Damsholt, op. cit., s. 87.

dla oficjów kościelnych. Nanna Damsholt po dokonaniu analizy ówczesnej myśli politycznej oraz treści duńskich dyplomów królewskich wskazała – o czym była mowa wcześniej – że Prawo o zabójstwach powstało przy udziale duńskiego środowiska duchownego, którego przedstawiciele mieli zapewne wpływ na redakcję rozporządzenia³⁷. Zdaniem Damsholt, aby usprawiedliwić królewską próbę uzurpowania sobie władzy prawodawczej, celowo posłużono się bardziej doniosłym i mającym sakralne znaczenie terminem *ministerium*, który w świetle jednej z ówczesnych koncepcji państwa, wyrażonej w XII-wiecznym traktacie Jana z Salisbury – *Policraticus*, czynił króla ziemskim sługą i namiestnikiem Boga, zgodnie z teorią organiczną – głową „ciała politycznego”, jakim była zarządzana przez władcę monarchia³⁸.

Stąd też m.in. ma płynąć prawo króla duńskiego, aby *crimine legem hanc auctoritate regia decernimus promulgare*³⁹. Urząd królewski w średniowieczu postrzegany był jednak raczej jako sędziowski, a nie prawodawczy – król miał zachowywać, a nie tworzyć prawo⁴⁰. Wynikała z tego dająca się również zauważyć w Prawie króla Kanuta VI swoista ostrożność w zakresie legislacji – monarchowie przedstawiali swoje działania jako odnowienie zapomnianych lub sanację zepsutych starych zwyczajów⁴¹. Stąd też po części słusznie podkreśla Per Andersen, iż prawodawcza rola Kanuta VI ograniczała się do naprawy i zmiany dawnych praw, a także do ich spisowania i publikowania, a nie do „dawania” nowych⁴². Wniosek taki płynie bezpośrednio z treści rozporządzenia, wedle którego choć król może stanowić i zmieniać prawa (*leges condere vel mutare*), Prawo o zabójstwach nie zostało dane „na nowo”, a jedynie „przypomniane”, gdyż normy ustanowione w dawnych czasach zostały zapomniane z powodu upływu czasu⁴³.

Nie sposób jednak pominąć, na co wskazywał Ole Fenger, iż odwołanie do dawnych praw i obyczajów służyło często legitymizacji nowo stanowionego prawa, bowiem o jego wartości decydować miało powołanie się na dawność⁴⁴. Ten sam autor korzystając z metody komparatystycznej wywiódł ponadto, iż jednym ze źródeł dla Prawa króla Kanuta VI mogły być rozwiązania zaczerpnięte z prawa kanonicznego, a pośrednio również ze świeckich landfrydów znanych

37 Ibidem, s. 88-89.

38 Ibidem, s. 88; P. Andersen, *Rex imperator in regno suo. Dansk kongemagt og rigslovgivning i 1200-tallets Europa*, Odense 2005, s. 55; J. Baszkiewicz, *Myśl polityczna wieków średnich*, Warszawa 1970, s. 49; A.E. Christensen, *Ret og magt i dansk middelalder*, København 1978, s. 31.

39 Aarsb. fra Geh. V nr 1.

40 J. Baszkiewicz, op. cit., s. 153.

41 Ibidem, s. 125; P. Andersen, *Rex imperator...*, s. 56; Idem, *Fra mund til skrift – når rettens tilgængelighed afpersonaliseres*, [w:] *Om rettens tilgængelighed*, red. P. Andersen, Århus 2008, s. 9.

42 Ibidem, s. 56.

43 Aarsb. fra Geh. V nr 1.

44 O. Fenger, *Fejde og mandebod...*, s. 365; J. Baszkiewicz, op. cit., s. 150-153.

z terenów Francji oraz Rzeszy, które były następstwem objęcia pokojem Bożym całego Kościoła katolickiego na mocy kanonu *De treugis servandis* dodanego do prawa kanonicznego dekretem Grzegorz IX *De treuga et pace*⁴⁵. W rzeczywistości więc monarcha nie tyle zmieniał prawo, co stanowił je w pewien sposób na nowo, dodając – do opartych na zwyczaju norm prawa świeckiego – rozwiązania znane z innego porządku prawnego, jakim było niewątpliwie prawo kanoniczne czy też szeroko rozumiane prawo kościelne. Działo się to przy koniecznym wsparciu wyższego duchowieństwa, które czyniąc króla ziemskim namiestnikiem Boga dawało mu władzę stanowienia prawa i wyjmowało go niejako spod jurysdykcji prawa ziemskiego, pozostawiając jednak monarchę w służbie Kościoła⁴⁶. Słusznie zauważył O. Fenger, iż monarcha jest raczej narzędziem, przy pomocy którego Kościół stanowi prawo, niż samodzielny prawodawcą⁴⁷. Nie da się jednoznacznie rozstrzygnąć, na co wskazywał Poul Johannes Jørgensen, jakie były efekty królewskich roszczeń w zakresie legislacji, jednak pewnym jest, że musiały one spotkać się z oporem możliwych świeckich, dla których stanowienie prawa za zgodą i przy współudziale *meliores regni* było fundamentem podmiotowości politycznej⁴⁸. Ponadto samo wsparcie duchowieństwa nie równało się z akceptacją królewskich roszczeń do samodzielnego wydawania rozporządzeń, gdyż te musiały pozostawać zgodne z nauką i doktryną Kościoła⁴⁹.

Prawo króla Kanuta VI zawiera w sobie jeszcze jeden istotny element, a mianowicie wprowadzenie recypowanej z prawa rzymskiego zbrodni obrazy majestatu (*crimen laesae maiestatis*). Rozporządzenie stanowiło, iż „...gdyby ktoś powodowany lekkomyślnością chciał się naszemu prawu przeciwstawić, niech zostanie ukarany słusznie za to, że nie wahał się godzić w królewski majestat...” [tłum. własne]. Z przytoczonego fragmentu wynika, że naruszenie królewskich zakazów i nakazów stanowiło odrębny delikt. Sprawca łamiąc „królewskie” prawo znieważał majestat monarchy, co powodowało, że ponosił on dodatkową karę. Analogicznych rozwiązań trudno szukać w duńskich prawach dzielnicowych⁵⁰, które przewidywały jednak przestępstwo tzw. odwróconej tarczy

45 O. Fenger, *Fejde og mandebod...*, s. 366-368, por. D. Tamm, *Dansk retshistorie*, udg. 2, København 1996, s. 36; A.E. Christensen, *Kongemagt...*, s. 26.

46 P.J. Jørgensen, op. cit., s. 35; N. Damsholt, op. cit., s. 89; P. Andersen, *Rex imperator...*, s. 55.

47 O. Fenger, *Gammeldansk ret...*, s. 85-86.

48 P.P. Jørgensen, op. cit., s. 34-35. Więcej na temat wzajemnych relacji pomiędzy władzą monarszą a reprezentacją stanową w ujęciu ogólnoeuropejskim zob. D. Boucoyannis, *Kings as Judges: Power, Justice, and the Origins of Parliaments*, New York 2021, ss. 386.

49 O. Fenger, *Gammeldansk ret...*, s. 87; A. Hoff, *Lov og Landskab. Landskabslovenes bidrag til forståelsen af landbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca. 900-1250*, Aarhus 1997, s. 25.

50 Zaznaczyć należy jednak, że w Danii epoki Waldemarów, opracowane i spisane zostało Prawo Drużyny Królewskiej – *Vederlov*, którego rzekomym źródłem było dawne Prawo króla Kanuta Wielkiego z I poł. XI w.. Za zgodą króla Kanuta VI, biskup Absalon, będący prawą ręką monarchy, przystosował stare przepisy do nowych warunków. Z racji tego, że dawna drużyna królewska

(*avighskjold*), a więc szeroko pojętej zdrady, co skutkowało konfiskatą całego majątku⁵¹. Nieposłuszeństwo prawu „danemu” przez króla-prawodawcę obwarowane zostało odrębną sankcją, a także potraktowane jako szczególnego rodzaju przestępstwo. *Crimen laesae maiestatis* służyła również kolejnym monarchom duńskim, którzy poszerzając katalog czynów karalnych oraz zaostrzając sankcje i przepisy proceduralne, nie tylko dawali wyraz swoim legislacyjnym i politycznym ambicjom, ale także w mniej lub bardziej zręczny sposób – poprzez konfiskatę dóbr sprawców – osiągnęli własne cele fiskalne.

Po śmierci Kanuta VI nowym władcą Danii został Waldemar II zwany przez potomnych Zwycięzcą lub Prawodawcą. Jedną z pierwszych inicjatyw prawodawczych nowego monarchy było zmodyfikowanie Prawa o zabójstwach, tak by obowiązek uiszczenia kompensacji na rzecz krewnych zabitego spoczywał co do zasady w całości na sprawcy przestępstwa⁵². Dokładna data wydania prawa nie jest znana, a sam tekst został inkorporowany do Prawa Skanii, stanowiąc aneks do *Liber regis Scaniae*⁵³. Przypuszcza się, że językiem oryginału była łacina, jednak do dzisiejszych czasów zachowały się jedynie manuskrypty sporządzone w języku staroduńskim, z których najstarszy pochodzi z I poł. XIV w.⁵⁴

Jak wspomniano, nowe rozporządzenie królewskie zaostrzyło odpowiedzialność majątkową sprawcy przestępstwa zabójstwa. Odmienne niż w Prawie króla Kanuta VI miał on bowiem pokryć całość grzywien kompensacyjnych z własnego majątku, zaś członkowie rodu mieli już nie obowiązek, a dobrowolne prawo do finansowego wsparcia pobratymcy⁵⁵. Dopiero, gdy zabójca odmawiał rekompensaty z własnego majątku, powinność ta przechodziła na męską i żeńską linię jego krewnych, przy czym zobowiązani oni byli do zapłaty 2/3 głów szczyzny, tak jak stanowiło to Prawo króla Kanuta VI z 1200 r.

---

zanikła, pojawiła się potrzeba powiązania rodzącego się możnowładztwa świeckiego z królem. Na mocy przepisów *Vederlov* wielcy feudałowie zobowiązani zostali pod przysięgą do służby i wierności królowi. Na podstawie przekazów zawartych w kronice *Gesta Danorum* Saxo Grammaticusa oraz najstarszych, pochodzących z lat 80. XII w. redakcji Prawa Drużyny Królewskiej, wiemy że *Vederlov* obowiązywało także prywatne drużyny możnych. Stąd też obowiązek służby i wierności, jaki spoczywał na członkach drużyny nie ograniczał się jedynie do króla, ale również do pana, który posiadał swoją własną drużynę. Zdrada, zwana czynem judaszowym, karana była śmiercią oraz utratą wszystkich należących do winnego nieruchomości. Za czyn taki uznawano: słuzenie królowi złą radą bądź zdradę króla lub kraju; A. Gaca, *Kodeks Duński króla Chrystiana V z roku 1683*, Toruń 1992, s. 19-20.

51 H. Vogt, *Jyske Lov...*, s. 15.

52 *The Danish Medieval Laws...*, s. 101.

53 *The Liber Legis Scaniae. The Latin Text with Introduction, Translation and Commentaries*, red. D. Tamm, London 2017, s. 61.

54 *Ibidem*, s. 101.

55 Aarsb. fra Geh. V nr 2; H. Vogt, *The kin's collective responsibility for the payment of man's compensation in medieval Denmark*, [w:] *Wergild, Compensation and Penance. The Monetary Logic of Early Medieval Conflict Resolution*, red. L. Bothe, S. Esders, H. Nijdam, Leiden 2021, s. 282.

Nowe rozporządzenie wprost stanowiło, iż na skutek naruszenia nakazu królewskiego, sprawca zostawał wyjęty spod prawa oraz musiał opuścić Królestwo⁵⁶. Sankcja ta zdaje się tłumaczyć rzeczywisty cel wydania prawa – miało być ono raczej emanacją, nośnikiem władzy i autorytetu królewskiego niż rzeczywistą reformą systemu główszczyzny, o czym wspomina w swoich badaniach Helle Vogt⁵⁷. Ta sama autorka w sposób oryginalny zauważa, że rozporządzenia dane przez Kanuta VI oraz Waldemara II sprawiły, iż potencjalny sprawca – w przypadku nieuiszczenia główszczyzny – obawiał się bardziej gniewu królewskiego niż krwawej zemsty ze strony krewnych zabitego⁵⁸. Tak więc ingerencja króla we władzę prawodawczą, przysługującą dotąd wiecom dzielnicowym, odbywała się stopniowo i dotyczyła zmian aprobowanych i inicjowanych przez społeczeństwo, a przede wszystkim Kościół. Wprowadzenie rozporządzeniami królewskimi przestępstw karanych wyjęciem spod prawa oraz niepodlegających rekompensacie doprowadziło do zastąpienia lęku przed zemstą rodową obawą obrazy majestatu monarchy i popadnięcia w niełaskę władcy, co zwiększało skuteczność egzekucji główszczyzny. Okoliczności te mogły prowadzić do afirmowania w społeczeństwie prawodawczej działalności królów, co mogło stanowić asumpt do dalszego poszerzania monarszych kompetencji w procesie legislacji, do czego, jak wspomniano, niezbędne było wsparcie Kościoła.

Efektom współpracy Waldemara II z duchowieństwem duńskim w zakresie legislacji było wydanie kolejnego rozporządzenia królewskiego tj. Prawa o zniesieniu próby żelaza, które ukazało się najprawdopodobniej na przełomie 1215 i 1216 r., nie później jednak niż w 1223 r.⁵⁹ Prawo zostało dane, co znamienne, wyłącznie dla prowincji Skania, w której jak wspomniano – w mieście Lund – siedzibę miało arcybiskupstwo. Z tenoru dokumentu wynika, iż w pracach nad rozwiązaniami mającymi zastąpić ordalia innym środkiem dowodowym udział brali najlepsi mężowie Królestwa, którzy służyć mieli władcy swoją radą, zaś sama inicjatywa prawodawcza związana była z zakazem uczestnictwa duchownych w przeprowadzaniu dowodu z próby żelaza wprowadzonym przez papieża Innocentego III⁶⁰. Ostatecznie jednak rozporządzenie uzyskało sankcję królewską, a sam władca występuje w nim ponownie jako samodzielny prawodawca⁶¹, co wynika bezpośrednio z tenoru dokumentu cytowanego

⁵⁶ Aarsb. fra Geh. V nr 2.

⁵⁷ H. Vogt, *The kin's collective...*, s. 282.

⁵⁸ Ibidem, s. 290.

⁵⁹ Wydanie rozporządzenia było następstwem uchwalenia w 1215 r. przez Sobór Laterański IV zakazu udziału duchowieństwa w sądach Bożych. Stąd też prace nad rozporządzeniem musiały rozpocząć się po zakończeniu Soboru (30 listopada 1215 r.) oraz powrocie arcybiskupa Sunesena do Danii w 1216 r., zaś zakończyć nie później niż w momencie odejścia z urzędu wspomnianego duchownego; zob. *The Danish Medieval Laws...*, s. 102-103, por. P. Andersen, *Rex imperator...*, s. 57-58.

⁶⁰ Aarsb. fra Geh. V nr 3.

⁶¹ Mogący skorzystać z rady i doświadczenia najlepszych mężów Królestwa.

„...meth gothra manna etlan oc ware radhe hawum wi thesse logh swa sat”⁶². Przeciwnie zdanie w swojej pracy wyraża Annette Hoff, która uważa, iż udział w pracach prawodawczych możliwych, którzy wspólnie z królem radzili, jaki środek dowodowy wprowadzić w miejsce próby żelaza, wiązał się z faktem, iż tym razem w dyplomie nie odwoływano się do dawnego, zapomnianego prawa i obyczaju, które należało wydobyć z niepamięci, a wprowadzano nowe przepisy procesowe, stąd też obok króla prawodawcą byli najlepsi mężowie Królestwa⁶³.

Hipoteza ta wydaje się błędna z kilku powodów. Po pierwsze, jak już wspomniano, odwołanie się do dawnych praw i zwyczajów nie przesądzało o tym, czy dane rozporządzenie rzeczywiście zawierało w sobie element dawności czy nie. Zabieg ten miał bowiem służyć legitymizacji prawa i nadania mu odpowiedniej rangi, stąd też nie da się jednoznacznie przesądzić, kiedy sankcja możnowładcza przy stanowieniu prawa była bezwzględnie wymagalna ze względu na element „nowości”. Po drugie, dowód w postaci świadectwa przysięgłych⁶⁴, który zastąpił próbę żelaza, znany był z Prawa Skanii oraz Prawa kościelnego tejże prowincji, co może wskazywać na jego kościelny rodowód, a przez dawność nawiązuje do świeckiej instytucji, jaką była przysięga kompurgacyjna. Wreszcie, jak wynika z XIII-wiecznych praw i rozporządzeń królew-

⁶² Aarsb. fra Geh. V nr 3.

⁶³ A. Hoff, op. cit., s. 25.

⁶⁴ W miejsce próby żelaza wprowadzono świadectwo przysięgłych (*nævn*), których zadaniem było nie tylko złożenie przysięgi sankcjonującej prawdziwość zeznań oskarżonego, ale także uprzednie zbadanie sprawy na podstawie przedstawionych dowodów, co następowało na wiecu danego okręgu (*herredsting*). W przypadku kradzieży oskarżony powinien być postawiony przed oblicze *herredsting*, w trakcie którego oskarżający wyznaczał piętnastu przysięgłych z danego okręgu, z których oskarżony eliminował trzech. Tak wyznaczeni przysięgli (*nævninger*) mogli potwierdzić jedynie te fakty, co do których mieli absolutną pewność. Przysięgano więc co do faktów, a nie prawdziwości przysięgi oskarżonego. Werdykt ogłaszany był zwykłą większością głosów. W przypadku równości głosów powoływano kolejnych sześciu przysięgłych, których głosy miały zdecydować o wyniku sprawy. Trzykrotne skazanie za kradzież skutkowało skazaniem na karę powieszenia. W przypadku przestępstwa zranienia, przysięgli mieli być wyznaczeni z danej parafii, a dodatkowo na wiec wzywano dwóch świadków. Gdy idzie o przestępstwo zabójstwa, zadaniem przysięgłych było ustalenie, czy czyn został popełniony bez przyczyny, czy też dla słusznej zemsty. W pierwszym przypadku sprawca zostawał wyjęty spod prawa, w drugim zobowiązany był do zapłaty głów szczyzny. Przysięgli mogli również uznać oskarżonego za niewinnego zarzucanego mu czynu. O jedno zabójstwo można było oskarżyć kolejno najwyżej trzy osoby, innymi słowy, gdyby przysięgli uznali, że trzech kolejnych oskarżonych jest niewinnych, oskarżyciel nie miał możliwości skierować ponownie sprawy przed oblicze *herredsting*. Zabójca, nawet jeśli nie znano jego tożsamości, zostawał w takim przypadku obłożony ekskomuniką. W przypadku przestępstw dokonanych wobec kobiet, kwalifikowanych jako gwałt publiczny (*hærværk*), przysięgli w liczbie dwunastu, powoływani byli spośród krewnych oskarżonego, w przypadku popełnienia gwałtu publicznego na każdej innej osobie, przysięgłych powoływano z danej parafii. Każdy inny spór powstały w trakcie wiecu rozstrzygany był przez dwunastu przysięgłych powołanych przez urzędnika królewskiego, chyba że sprawa dotyczyła bezpośrednio jego, wówczas przysięgli powoływani byli przez najzaciejszego spośród uczestników wiecu zob. Aarsb. fra Geh. V nr 3; N. Hybel, op. cit, s. 165-168.

skich, możni brali udział w procesie legislacji w trakcie wieców, co potwierdzają koroboracje dyplomów królewskich, których analiza, przy zastosowaniu metody prozopograficznej, pozwala z pewną dozą prawdopodobieństwa ustalić skład organów prawodawczych i roli, jaką w trakcie legislacji pełnił monarcha. Żadne ze wspomnianych praw nie wymagało dodatkowego uwierzytelnienia poza sankcją królewską, a jedynymi wymienionymi z imienia dostojnikami byli abp Lund Absalon oraz królewski urzędnik (*gælkær*) Peder, którzy obok możnych prowincji Skania mieli być obecni przy wystawieniu Prawa króla Kanuta VI – pierwszego z rozporządzeń, w którym prawo monarchy do dawania i zmieniania prawa zostało wyartykułowane wprost.

Sam fakt, iż Prawo o zniesieniu próby żelaza zostało dane za radą możnych, nie oznacza, iż posiadali oni status prawodawcy obok panującego monarchy. Ukazanie się rozporządzenia jest następstwem zmian przyjętych w trakcie Soboru Laterańskiego IV, zaś wprowadzone rozwiązania i zasięg terytorialny obowiązywania prawa sugerują, iż zostało ono opracowane w kręgach kościelnych. Tak więc, podobnie jak w przypadku dwóch wcześniej wymienionych rozporządzeń królewskich, przyjąć można, iż Waldemar II występował i w tym przypadku jako samodzielny prawodawca, którego moc sprawcza i autorytet legislacyjny gwarantowane były przez miejscowe wyższe duchowieństwo. Odwołanie się zaś do rady możnych Królestwa, podobnie jak w przypadku odwołania do dawności i zwyczaju, mogło legitymizować nowo wydane rozporządzenie. Co ciekawe, dowód z próby żelaza nie był znany w Prawie Jutlandzkim, a sporadycznie występował w Prawie Zelandzkim, najbardziej rozpowszechniony był zaś w Prawie Skańskim, a więc w obrębie prowincji, w której znajdowała się siedziba metropolity duńskiego.

Najistotniejszym źródłem poznania zakresu władzy monarszej w „epoce Waldemarów” jest bez wątpienia przedmowa do „danego” w 1241 r. Prawa Jutlandzkiego, w której wprost wyartykułowano zakres i charakter władzy monarszej. Co szczególnie istotne, formułuje ona zasadę budowy państwa na fundamentach i w granicach prawa, a fraza „Med Lov skal Land bygges” stanowi do dziś podstawową zasadę duńskiego wymiaru sprawiedliwości. Królowa duńska Małgorzata we wstępie do *Księgi pamiątkowej* wydanej z okazji 750-lecia JL stwierdziła, „że ze wszystkiego co napisane zostało po duńsku, nic nie jest tak powszechnie znane jak słowa rozpoczynające JL: «Med Lov skal Land bygges». Słowa te mogące oznaczać, że kraj ma być rządzony zgodnie z prawem”, bądź, że „prawo winno rządzić państwem”, zachowały swoją siłę i aktualność przez stulecie. I dzisiaj bowiem trudno uznać za anachroniczne to, co zawiera owo lapidarne zdanie – uznanie porządku prawnego za fundament społeczeństwa i podstawę jego funkcjonowania. Dlatego nie dziwi fakt, że właśnie słowa zawierające to przesłanie, dające początek Prawu Jutlandzkiemu, znajdujemy umieszczone na frontach wielu duńskich gmachów publicznych, pochodzących z różnych, często późniejszych okresów.

Warto zauważyć, że przedmowa takiej nie zawierała żadna z pozostałych ksiąg prawnych poszczególnych prowincji. Co dla naszych rozważań szczególnie istotne – została ona zredagowana w okresie, w którym wpływ władzy królewskiej na ustawodawstwo – będące wcześniej w znacznym stopniu domeną wieców (*ting*), które uchwałyły nowe prawa i wydawały wyroki – był już faktycznie znaczny. Przedmowa do JL niejako sankcjonuje decydujący wpływ króla na stanowienie prawa pod koniec trwania duńskiej monarchii wczesnofeudalnej.

Przedmowa do JL nie jest zapożyczona z żadnego starszego źródła. O wadze, jaką do niej przykładano i autorytecie, którym cieszyła się ona przez następne setki lat, świadczyć może fakt, że znaleźć ją możemy również poza *Jyske Lov*, zarówno w zelandzkich, jak i skańskich rękopisach zbiorów praw tych dzielnic, pochodzących z różnych okresów⁶⁵. Jej długie fragmenty zostały również przejęte prawie dosłownie do przedmowy *Danske Lov* – XVII-wiecznej kodyfikacji prawa duńskiego⁶⁶. Świadczy to bez wątpienia, że nawet wprowadzenie absolutyzmu w Danii w połowie XVII w. nie spowodowało rezygnacji z wielu tych prawnych pryncypiów, które znajdujemy we wstępie do *Jyske Lov*.

We wprowadzeniu do *Księgi jubileuszowej* wydanej w Danii z okazji 700-lecia *Jyske Lov* podkreślono, że wprawdzie do naszych czasów niewiele postanowień JL zachowało swoją ważność, zaś co do większości zasad, które znajdujemy w Prawie Jutlandzkim, to ich czas przeminął, ale „czas nigdy nie minął i nie mija dla ducha przedmowy JL, a zawarte w niej przesłania i idee są ponadczasowe”⁶⁷. Na zakończenie tego wprowadzenia jego autor stwierdza: „Przedmowa stanowi ciągle wyzwanie dla terażniejszości i przyszłości, by budowały społeczeństwo w ten sam sposób i stanowiły prawa zgodnie z pryncypiami ustanowionymi pewnego marcowego dnia 700 lat temu”⁶⁸.

Pogląd ten z pewnością odnieść można, zwłaszcza do tych fragmentów przedmowy, które stanowią, że prawo ma być sprawiedliwe, umiarkowane, zgodne ze zwyczajami kraju oraz

tak jasne by wszyscy wiedzieli i rozumieli co ono stanowi. I nie może być stanowione lub spisane dla czyjejs szczególnej korzyści, lecz dla pożytku i korzyści tych wszystkich, którzy kraj zamieszkują. Nie może również nikt sądzić wbrew temu prawu, które król nadaje, a kraj zatwierdza; lecz zgodnie z tym prawem kraj ma być rządzony a wyroki wydawane⁶⁹.

⁶⁵ Zdaniem S. Iuula, żaden ze średniowiecznych tekstów duńskich nie był tak często odpisywany i cytowany, jak właśnie przedmowa *Jyske Lov*; zob. S. Iuul, op. cit., s. 17, por. A. Gaca, *Prawo Jutlandzkie Waldemara II (Jyske Lov) z 1241 roku*, Toruń 2007 s. 113-114.

⁶⁶ D. Tamm, *Jydske Lov i Danske Lov*, [w:] *Jydske Lov 750 år*, red. O. Fenger, Chr.R. Jansen, Viborg 1991, s. 220; por. S. Jørgensen, *Jydske Lov i europæisk sammenhæng*, [w:] *Jydske Lov 750 år*, red. O. Fenger, Chr.R. Jansen, Viborg 1991 s. 19.

⁶⁷ *Med Lov skal Land bygges*, red. E. Reitzel-Nielsen, København 1941, s. 18.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 18.

⁶⁹ *Skaanske Lov og Jyske Lov*, udg., E. Kroman, S. Iuul, København 1956, s. 101.

Treść poszczególnych fragmentów przedmowy zawiera nie tylko kilka powszechnych zasad odnoszących się do prawa sądowego, ale także szereg podstawowych zasad ówczesnego, duńskiego prawa państwowego. Już w II poł. XIX w. wybitny duński historyk prawa Ludwigo Holberg podkreślił, że przedmowa JL, formułując podstawowe zasady funkcjonowania Królestwa, może być uznana za swego rodzaju akt konstytucyjny i używa w odniesieniu do niej konsekwentnie takiego terminu (duń. *Grundlov* – ustawa zasadnicza)⁷⁰. Również w późniejszym okresie często spotykamy pogląd, że stanowiła ona pierwszą spisana duńską „konstytucję”, będąc zarazem politycznym testamentem zostawionym potomności przez ciągle silną władzę królewską u schyłku panowania Waldemara II Prawodawcy⁷¹.

Analizując szczegółowo pojedyncze słowa i fragmenty przedmowy odnosiśmy wrażenie, że jej autorzy z całą świadomością dążyli do określenia zakresu władzy królewskiej, wymieniając zarówno jej zadania i obowiązki jak i prerogatywy. Interesujące jest jednak w szczególności to, że określając zakres władzy monarszej w XIII-wiecznej Danii, twórcy tej, *sui generis* bardzo lakonicznej „ustawy zasadniczej”, jeśli można użyć tego określenia w odniesieniu do okresu monarchii wczesnofeudalnej, dzielą ją wyraźnie na prawodawczą, wykonawczą i sądowniczą.

W przedmowie zauważyć można, wyraźnie wyrażoną tendencję, która w innych krajach europejskich pojawiła się znacznie wcześniej. Król występował w nich jeszcze przed połową XIII w. jako osoba zapewniająca powszechny pokój w państwie. Wydaje się, że początkowo uważano to za główne zadanie władcy, który zarazem stawał się współtwórcą lub twórcą prawa i porządku prawnego oraz jego najważniejszym obrońcą. Nie była to jednak nowa myśl – pojawiła się ona już w prawie rzymskim i w zasadach głoszonych przez Kościół – które przenikać zaczęły do społeczeństw barbarzyńskich. Rodzi się wówczas pojęcie obowiązku posłuszeństwa poddanych wobec króla, które wcześniej u Germanów występowało tylko w przypadku wojny. Przyczyniła się do tego niewątpliwie w znacznym stopniu ich chrystianizacja. Król musiał jednak sprawować swoją władzę zgodnie z zasadami głoszonymi przez Kościół zapewniając pokój wszystkim swoim poddanym oraz szczególną ochronę wszelkim ludziom pozbawionym opieki. To z kolei wiązało się ze stopniowym przejmowaniem władzy sądowniczej, która wcześniej należała wyłącznie do ludu zebranego na wiecach (*tingach*). Na przejmowanie to niemały wpływ miały również rzeczywiste możliwości egzekwowania prawa przez władców.

Jednym z najbardziej charakterystycznych punktów przedmowy jest to, że nie traktuje ona o wyborze króla przez lud. Władca jest tam wymieniany

⁷⁰ L. Holberg, *Leges Valdemari Regis. Kong Valdemars Lov*, København 1896, s. 85, s. 88.

⁷¹ Zob. E. Ulsig, *Valdemars Sejrs Kongemagt*, [w:] *Jydske Lov 750 år*, Viborg 1991, s. 65

wyłącznie jako „sługa Boga”⁷² z czym związane są przysługujące mu prawo karania za naruszenie jego nakazów⁷³ oraz obowiązek obrony kraju⁷⁴. Jest to zatem idea świeckiej, choć wspartej Boskim autorytetem, władzy królewskiej, jako urzędu pochodzącego od samego Stwórcy, a zatem nieopierającej się na jej przekazaniu przez tych, którzy tej władzy podlegali ani ich przedstawicieli. Pełnia władzy oddawana jest królowi przez samego Boga („którą Bóg dał im do rąk na tym świecie”)⁷⁵, przy czym jest to, jak wynika *a contrario* z samej przedmowy, przekazanie jej bez jakichkolwiek innych pośredników, a więc również, jak należy rozumieć, bez udziału papieża. Wręcz przeciwnie – król „umiejscowiony” jest w stosunku do Boga w takiej samej relacji jak papież – „ponieważ, tak jak Kościół święty rządzony i chroniony jest przez papieża, tak każda dzielnicą Królestwa rządzona jest przez króla i jego urzędników”⁷⁶.

W dalszym fragmencie przedmowy zapisano, że Bóg dał królowi władzę m.in. po to, by chronił Kościół⁷⁷. Jest to jednak tylko jedno z zadań króla. Jako „lennik” i przedstawiciel Boga na ziemi odpowiadać będzie przed nim wyłącznie „w dniu Sądu Ostatecznego”⁷⁸. Nie ma w przedmowie żadnej sugestii o jakiegokolwiek odpowiedzialności wobec papieża. Duński władca nie jest tutaj również wymieniony jako pozostający w zależności od cesarza.

Wydaje się jednak, że w późniejszej praktyce ustrojowej taka interpretacja, w niewielkim stopniu ograniczonej władzy królewskiej, została w poważnym stopniu skorygowana. Nie udało się bowiem, mimo wcześniej podejmowanych prób i usilnych dążeń poprzedników i następców Waldemara II, definitywnie wyeliminować zasady elekcyjności tronu w Królestwie, zniesionej ostatecznie w Danii dopiero w październiku 1660 r.⁷⁹ Ze stwierdzenia zawartego w przedmowie do JL mówiącego o pochodzeniu władzy królewskiej od Boga nie można zatem, jak się wydaje, wyciągać zbyt daleko idących wniosków, jeśli chodzi o realizację tej zasady w praktyce. Zresztą, być może, uznanie Boskiego pochodzenia tej władzy nie musiało w istocie oznaczać w rozumieniu autorów wstępu do JL braku innych jej ograniczeń, których nie wymienia sama przedmowa.

⁷² Potwierdzają to liczne źródła, że Waldemar II koronując za życia najstarszego syna Waldemara Młodszego (1218), a swego następcę, dokonał tego, zabiegając jeszcze o zgodę możnych i zatwierdzenie zgromadzeń wiecowych.

⁷³ *Skaanske...*, s. 102.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 102.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ Potwierdza to nie tylko fakt utrzymania się nadal w Danii zasady wyboru jej władców aż do początku II poł. XVII w. ale także treść związanych z nią swego rodzaju kapitulacji wyborczych czyli tzw. *håndfæstninger*, występujących w Królestwie do 1660 r.

Wprawdzie z jednej strony, przedmowa, jak wcześniej podkreślono, nie stanowi nic o wyborze króla przez lud, z drugiej jednak strony, wyraźnie określa granice królewskiej władzy w zakresie nadawania i zmiany lub znoszenia obowiązującego prawa. Sam król jest nim również związany – „zgodnie z tym prawem kraj ma być rządzony”⁸⁰ – a zastąpienie go nowym nie może nastąpić bez współdziałania z mieszkańcami dzielnicy, chyba że „prawo takie pozostaje w jawnej sprzeczności z prawem Boskim”⁸¹.

Można powiedzieć, opierając się na słowach przedmowy, że JL było pierwszym zbiorem prawa dzielnicowego, który wyraźnie podkreśla istotny udział władzy królewskiej w działalności ustawodawczej. Oprócz przedmowy również III księga Prawa Jutlandzkiego zawiera nowe zasady dotyczące zakresu władzy królewskiej, w tym również władzy prawodawczej i jej sprawowania⁸². Wcześniej należała ona tylko i wyłącznie do wieców. Nowe zasady prawne nie wymagały sankcji króla, aby osiągnąć ważność. Warto zaznaczyć, że we wcześniej spisanych prawach dzielnicowych można znaleźć tylko nikłe, pojedyncze ślady wpływu króla na prawodawstwo.

Informację o oficjalnym charakterze JL zawierają już pierwsze słowa tego zbioru praw: „Tak oto rozpoczyna się przedmowa do Prawa Jutlandzkiego, które król Waldemar nadał, a Duńczycy zatwierdzili”⁸³. Potwierdza to także środkowy fragment przedmowy: „Nie może również żaden człowiek sądów sprawować wbrew temu prawu, które król nadaje a kraj zatwierdza”⁸⁴ i fragment jej zakończenia: „Wszyscy, którzy tę księgę ujrzą, wiedzieć mają, że król Waldemar, drugi syn Waldemara, który był synem św. Kanuta,... spisać nakazał tę księgę i nadał to prawo... w Vordinborg”⁸⁵. To oficjalne wydanie Prawa Jutlandzkiego było wyraźną manifestacją istotnej zmiany, jeżeli chodzi o to, komu w pierwszym rzędzie przysługuje sprawowanie władzy ustawodawczej w Królestwie.

Wspomniany wcześniej L. Holberg jako pierwszy zwrócił uwagę na to, że przedmowa podkreśla także wyraźnie, co dzisiaj nazwalibyśmy władzą wykonawczą przysługującą królowi⁸⁶. Oprócz udziału monarchy w stanowieniu prawa, czyli działalności ustawodawczej, powinien on według przedmowy wszystkim poddanym w zamian za oddanie i posłuszeństwo, zapewnić pokój, występować przeciwko naruszeniom prawa oraz „karać i zabijać przestępców,

⁸⁰ *Skaanske...*, s. 101.

⁸¹ *Ibidem*, s. 101; Interesujące rozważania dotyczące takiej możliwości zmiany obowiązującego prawa przez samego króla znaleźć możemy w dziele J.E. Larsena, *Retshistoriske Afhandlinger og Foredrag. Samlede Skrifter*, I. Afdeling, Bd. 1, København 1857–1861, s. 81.

⁸² JL III – 1 do 20; por. L. Holberg, *Dansk og fremmed Ret*, København 1891, s. 25 i n.

⁸³ *Skaanske...*, s. 101.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 101.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 102.

⁸⁶ L. Holberg, *Leges Valdemari...*, s. 88, s. 114 i n.

czyniąc to jako sługa Boga i obrońca kraju⁸⁷. Nadzorując przestrzeganie prawa winien on chronić w szczególności tych, którzy narażeni są na przemoc: „wtedy, dzieci bez opieki, pielgrzymów i obcokrajowców – ich to przede wszystkim najczęściej gwałt (niesprawiedliwość) dosięga – i nie pozwalać, by nieuczciwi ludzie, którzy nie chcą postępować zgodnie z prawem, w jego kraju mieszkali⁸⁸. Król z podległymi mu urzędnikami „powinien tak rządzić krajem, jak papiież ze swoimi biskupami rządzi świętym Kościołem⁸⁹”.

Jest więcej niż prawdopodobne, że autorzy przedmowy wyszli z założenia, że król posiada – lub przynajmniej powinien posiadać – znaczący udział we władzy sądowniczej. Można, jak się wydaje, przyjąć takie założenie, jako że gdyby udziału owego przynajmniej w dotychczasowej praktyce, już faktycznie nie miał, to w okresie, kiedy wydane zostało Prawo Jutlandzkie Waldemara II, szeregu ciężących na nim powinności nie byłby w stanie skutecznie wypełniać. Dotyczy to nie tylko tych obowiązków, które nakładała na niego sama przedmowa, ale również tych, które wynikały z licznych, szczegółowych postanowień, w zawartych po niej trzech księgach JL. Jeżeli zatem król miał zapewnić wszystkim pokój i skuteczną ochronę osobom pozbawionym opieki oraz dążyć do tego, by każde bezprawie zostało ukarane, a prawo i sprawiedliwość były w Królestwie przestrzegane⁹⁰ – musiał bez wątpienia posiadać istotny wpływ na władzę sądowniczą i nie chodziło tutaj z pewnością tylko o sam nadzór nad sądami i egzekucję wyroków.

Wydanie *Jyske Lov* było prawdopodobnie jednym z ostatnich działań starego króla, po śmierci którego nastąpił okres rozbicia dzielnicowego w Królestwie. JL powstało, kiedy krótkotrwała rola Danii jako europejskiego mocarstwa na Północy była już przeszłością. Wydanie Prawa Jutlandzkiego jest niejako zwieńczeniem czasów wielkości państwa rządzonego przez Waldemarów (1157–1241), stanowiąc zarazem wyraz tego, jakie zmiany dokonały się w tym okresie zarówno jeżeli chodzi o ustrój polityczny, jak i społeczny Królestwa Duńskiego⁹¹. Nieprzypadkowo w przyszłości królowi temu nadano przymiotnik Prawodawcy.

Zdaniem niektórych badaczy, przedmowa, przedstawiając pozycje króla pod koniec I poł. XIII w. odzwierciedla zarazem panujący w Danii system monarchii autokratycznej, w którym silnie podkreślone jest poddaństwo wszystkich wobec króla i nie ma śladu drabiny lenne⁹².

87 *Skaanske...*, s. 102.

88 *Ibidem*, s. 102.

89 *Ibidem*.

90 *Ibidem*, s. 101

91 Zob. *Skaanske...*, s. III; S. Iuul, *Jyske Lov 1241–1941*, „Juristen” 1941, s. 161.

92 W. Czaplński, K. Górski, op. cit., s. 78; por. O. Fenger, *Gammeldansk ret...*s. 124; A.E. Christensen, *Kongemagt og aristokrati...*, s. 60 i n.

Kodeks Jutlandzki Waldemara II z 1241 r. nie tylko zajmował szczególne miejsce wśród praw partykularnych na Północy spisanych w okresie XII i XIII w., ale należał zarazem do najdłużej obowiązujących zbiorów praw na naszym kontynencie. Warto dodać, że Prawo Jutlandzkie było jednym z głównych źródeł wydanego w 1683 r. Kodeksu Duńskiego króla Chrystiana V (*Danske Lov* – DL), będącego zwieńczeniem procesu rewizji i kodyfikacji prawa na terenie Królestwa Danii, a także likwidacji partykularyzmu prawnego. Dzięki temu znaczna część postanowień JL przejętych przez DL miała za jego pośrednictwem jeszcze w okresie nowożytnym szerokie zastosowanie w praktyce sądów duńskich, a niektóre z nich obowiązują w Danii i Norwegii nadal.

Nie należy również zapominać, że część przepisów autoryzowanego niemieckiego przekładu duńskiego wydania JL z 1592 r. stosowano w Południowej Jutlandii (Szlezwik) do 1 stycznia 1900 r., kiedy dopiero zastąpiono je odpowiednimi postanowieniami BGB⁹³.

Bibliografia

- Andersen N.K., *Kanonisk Rets Indflydelse paa Jyske Lov*, [w:] *Med Lov skal Land bygges*, red. E. Reitzel-Nielsen, København 1941.
- Andersen P., *Fra mund til skrift – når rettens tilgængelighed afpersonaliseres*, [w:] *Om rettens tilgængelighed*, red. P. Andersen, Århus 2008.
- Andersen P., *Legal Procedure and Practice in Medieval Denmark*, Leiden–Boston 2011.
- Andersen P., *Rex imperator in regno suo. Dansk kongemagt og rigslovgivning i 1200-tallets Europa*, Odense 2005.
- Andersen P., *Studier i dansk proceshistorie. Tiden indtil Danske Lov 1683*, København 2010.
- Arup E., *Danmarks Historie*, bd. 1: *Land og Folk til 1282*, København 1925.
- Baszkiewicz J., *Mysł polityczna wieków średnich*, Warszawa 1970.
- Boucoyannis D., *Kings as Judges. Power, Justice, and the Origins of Parliaments*, New York 2021.
- Christensen A.E., *Kongemagt og aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk statsopfattelse indtil unionstiden*, København 1968.
- Christensen A.E., *Ret og magt i dansk middelalder*, København 1978.
- Czapliński W., *Dzieje Danii nowożytnej (1500–1975)*, Warszawa 1982.
- Czapliński W., Górski K., *Historia Danii*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1965.

⁹³ Niektóre jego postanowienia w odniesieniu do praw majątkowych małżeństw, które zostały zawarte przed 1 stycznia 1900 r. miały zastosowanie jeszcze w pierwszych dekadach XX w. Oznacza to, że niemal przez siedemset lat, przynajmniej część przepisów JL, ciągle miała zastosowanie w praktyce; *Das jütsche Recht*, übersetz K. von See, Weimar 1960, s. 5.

- Damsholt N., *Kingship in the Arengas of Danish Royal Diplomas 1140–1223*, „Mediaeval Scandinavia” 1970, nr 3.
- Danstrup, J., *Træk af den politiske Kamp 1132-82*, [w:] *Festskrift til Erik Arup. Den 22. November 1946*, red. A. Friis, A. Olsen, København 1946.
- Das jütsche Recht*, übersetzt K. von See, Weimar 1960.
- Fenger O., *En anledning*, [w:] *Jydske Lov 750 år*, red. O. Fenger, Chr.R. Jansen, København 1991.
- Fenger O., *Fejde og mandebod. Studier over slægtsasvaret i germansk og gammeldansk ret*, København 1971.
- Fenger O., *Gammeldansk ret. Dansk rets historie i oldtid og middelalder*, Aarhus 1983.
- Gaca A., *Baltic Slavs fighting at sea from the ninth to twelfth century: the phenomenon of over a hundred years of Slavic domination over the Baltic Sea.*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2019, t. 24.
- Gaca A., *Prawo Jutlandzkie Waldemara II (Jyske Lov) z 1241 roku*, Toruń 2007.
- Gaca A., *Kodeks Duński króla Chrystiana V z roku 1683*, Toruń 1992.
- Górski K., *Polska w zlewisku Bałtyku*, Gdańsk – Bydgoszcz – Szczecin 1947.
- Hansen J.Q., *Regnum et sacerdotium. Forholdet mellem stat og Kirke i Danmark 115–1170*, [w:] *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen*, red. T.E. Christensen, København 1966.
- Heine N.G., *Valdemar II.s Undenrigspolitik*, [w:] *Østerproblemer omkring 1200*, Aarhus – København 1941.
- Historia Polski*, t. 1, cz. I, red. H. Łowmiański, T. Manteuffel, L. Grosfeld, B. Leśnodorski, Warszawa 1955.
- Hoff A., *Lov og Landskab. Landskabslovenes bidrag til forståelsen af landbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca. 900–1250*, Aarhus 1997.
- Holberg L., *Dansk og fremmed Ret*, København 1891.
- Holberg L., *Leges Valdemari Regis. Kong Valdemars Lov*, København 1896.
- <https://denstoredanske.lex.dk/landskabslove>, (dostęp: 18.02.2022).
- https://denstoredanske.lex.dk/Skånske_Lov, (dostęp: 18.02.2022).
- Hybel N., *The Nature of Kingship c. 800–1300*, Leiden – Boston 2018.
- Iuul S., *Jyske Lov 1241–1941*, „Juristen” 1941.
- Iuul S., *Lov og Ret i Danmark*, København 1969.
- Jordan K., *Heinrich der Löwe und Dänmark*, [w:] *Geschichtliche Kräfte und Entscheidungen, Festschrift zum 65. Geb. von Otto Becker*, Wiesbaden, 1954.
- Jørgensen P.J., *Dansk Retshistorie*, København 1969.
- Jørgensen S., *Jydske Lov i europæisk sammenhæng*, [w:] *Jydske Lov 750 år*, Viborg 1991.
- Kjær M., Vogt H., *En dansk retshistorie fra middelalder til grundlov*, København 2020.
- Koch. H., *Danmarks Historie*, bd. 3: *Kongemagt og Kirke 1060–1241*, red. J. Danstrup, H. Koch, København 1963.

- Lammers W., *Verzicht auf Reichsgebiet. Friederichs II. Urkunde von Metz 1214*, [w:] *Geschichte und Verfassungsfüge, Frankfurter Festgabe für Walter Schlesinger*, Frankfurt am Mein 1973.
- Larsen J.E., *Retshistoriske Afhandlinger og Foredrag. Samlede Skrifter*, I. Afdeling, Bd. 1, København 1857–1861.
- Lauring P., *Valdemarerne*, København 1974.
- Małłek J., *Historia Norwegii*, Toruń 2019.
- Matthiesen H., *Byer og bybebyggelse* [w:] *Nordisk kultur, XVIII*, Stockholm – Oslo – København 1933,
- Med. Lov skal Land bygges*, red. E. Reitzel-Nielsen, København 1941.
- Morawiec J., *Dania*, Poznań 2019.
- Plesner J., *Lübeck og Danmark ved Aar 1200*, “Scandia” 1936, bd. 9.
- Samling af Danske Forordninger indtil 1500*, [w:] *Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv*, udg. C.F. Wegener, bd V, Kjöbenhavn 1875.
- Schultz Danmarkshistorie*, bd. 1, red. A. Friis, A. Linvald, M. Mackeprang, København 1949.
- Skaanske Lov og Jyske Lov*, udg. E. Kroman, S. Iuul, København 1956.
- Tamm D., *Dansk retshistorie*, København 1996.
- Tamm D., Jørgensen J.U., *Dansk retshistorie i hovedpunkter fra Landskabslovene til Ørsted*. bd. II *Oversigt over retsudviklingen*, København 1978.
- Tamm D., *Jydske Lov i Danske Lov*, [w:] *Jydske Lov 750 år*, red. O. Fenger, Chr.R. Jansen, Viborg 1991.
- The Danish Medieval Laws. The laws of Scania, Zealand and Jutland*, red. D. Tamm, H. Vogt, London 2016.
- The Liber Legis Scaniae. The Latin Text with Introduction, Translation and Commentaries*, red. D. Tamm, London 2017.
- Ulsig E., *Valdemars Sejrs Kongemagt*, [w:] *Jydske Lov 750 år*, Viborg 1991.
- Vogt H., *Jyske Lov*, Aarhus 2019.
- Vogt H., *The kin's collective responsibility for the payment of man's compensation in medieval Denmark*, [w:] *Wergild, Compensation and Penance. The Monetary Logic of Early Medieval Conflict Resolution*, red. L. Bothe, S. Esders, H. Nijdam, Leiden 2021.

STRESZCZENIE

Władza królewska ze szczególnym uwzględnieniem uprawnień prawodawczych monarchy w Królestwie Danii epoki Waldemarów. Analiza na podstawie wybranych źródeł prawa z I poł. XIII w.

Analiza wybranych rozporządzeń królewskich „epoki Waldemarów”, a przede wszystkim przedmowy do Prawa Jutlandzkiego, pozwala przyjąć, iż w I. poł. XIII w. królowie duńscy, przy wsparciu miejscowego Kościoła, podjęli istotne próby do uzurpowania sobie władzy prawodawczej, która przysługiwała dotąd wiecom dzielnicowym. Prawo do stanowienia i zmiany prawa przez władcę, o którym mowa m.in. w Rozporządzeniu króla Kanuta z 1200 r. stanowiło i po dziś dzień stanowi istotny problem badawczy duńskiej historii prawa i ustroju. Sporne jest, czy król w rzeczywistości mógł samodzielnie dawać prawa, czy jego inicjatywa wymagała uprzedniej rady „najlepszych mężów Królestwa”, a następnie akceptacji przez poszczególne wiece dzielnicowe. Istotne jest to, iż każde z opisanych rozporządzeń królewskich obowiązywało jedynie na terenie Skanii, a na redakcję praw bez wątpienia zdecydowany wpływ mieli dostojnicy miejscowej archidiecezji. Również analiza przedmowy do *Jyske Lov* wskazuje na istotny wpływ prawa kanonicznego na jej treść. Powyższe pozwala wysnuć tezę, iż opisane w tekście akty prawne tworzone były z inicjatywy Kościoła, który posługując się własną doktryną, przedstawiał króla jako ziemskiego sługę Boga, a pośrednio i Kościoła. Zabieg taki możliwy był jedynie w okolicznościach bliskiej współpracy państwa z duchowieństwem. Spór na linii Kościół – państwo, jaki rozgorzał po śmierci Waldemara II zniweczył dążenia monarchów do powiększania zakresu własnej władzy, w tym prawodawczej. Kolejne rozporządzenia, w tym przede wszystkim te dotyczące poszerzenia czynów karanych jako *crimen maiestatis* spotykały się z oporem możnych świeckich i duchownych, zaś próby sprawowania władzy bez udziału miejscowej arystokracji doprowadziły do wewnętrznego buntu, który zmusił króla Eryka V do wystawienia wielkiego przywileju będącego pierwowzorem przyszłych kapitulacji wyborczych.

SUMMARY

Royal Power with Particular Reference to the Legislative Powers of the Monarch in the Kingdom of Denmark of the Valdemar Era. The Analysis on the Basis of Chosen Sources of Law from the First Half of the 13th Century

The analysis of selected royal decrees of the „Waldemar Era”, and above all the prologue to the Law of Jutland, allows us to assume that in the first half of the 13th century the danish kings, with the support of the local Church, made significant attempts to usurp the legislative power, which until then had been vested in the district assembly. The right of the ruler to make and amend laws, as mentioned, among others, in King Canute's Ordinance of 1200, has been, and still is today, an important research problem in danish legal and political history. It is disputed whether the king could in fact give

laws on his own, or whether his initiative required the prior advice of the „best men of the kingdom” and then the approval of the various district assemblies. The important point is that each of the described royal decrees was valid only within Skåne, and the drafting of the laws was undoubtedly strongly influenced by the dignitaries of the local archdiocese. Also an analysis of the prologue to Jyske Lov indicates a significant influence of canon law on its content. The above allows the hypothesis that the legal acts described in the text were created on the initiative of the Church, which, using its own doctrine, presented the king as an earthly servant of God, and indirectly of the Church. Such a procedure was only possible in circumstances of close cooperation between the state and the clergy. The dispute between the Church and the State, which broke out after the death of Valdemar II, thwarted the monarchs’ efforts to expand the scope of their own power, including their legislative power. Subsequent ordinances, especially those concerning the extension of acts punishable as *crimen maiestatis*, met with resistance from both the secular and the clergy, while attempts to exercise power without the participation of the local aristocracy led to an internal revolt that forced King Eric V to issue a great privilege that was a prototype for future electoral capitulations.

Николай Волков (Mikola Volkau)

Европейский гуманитарный университет
(European Humanities University, Lithuania)
e-mail: mikola.volkau@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1840-4145

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.20

Сотенная организация в городах Великого княжества Литовского¹

Sotnya's in the Cities of the Grand Duchy of Lithuania

ABSTRACT

Sotnya's (hundreds) in the cities of the Grand Duchy of Lithuania in the early New Age are a unique phenomenon in which Belarusian historians see traditions of the ancient Rus. However, in the sources of the 15th–18th centuries there are no mentions of continuity with the urban tradition of the previous era, and the spread of hundreds and tens in the cities on the border of the Grand Duchy of Lithuania was caused by the military confrontation with the Moscow State and the Crimean Khanate. They may have originated on the basis of local traditions of the organization of the infantry, which has its roots in times of ancient Rus, at the same time on their formation could have a significant influence the pattern of organization of the Polish infantry. Hundreds and tens remained of military importance until the middle of the 17th century, but from their appearance until the 18th century, they were equally effective fiscal and administrative units and influenced local government.

Key words: city, sotnya, militia, self-government, the Grand Duchy of Lithuania

---

¹ Статья подготовлена в рамках работы по гранту Г21-036 Белорусского республиканского фонда фундаментальных исследований. Авторы выражает благодарность за консультации и помощь в поиске материалов Нагалье Билоус, Валентину Голубеву, Александру Довнару, Игорю Кондратьеву, Максиму Макарову, Сергею Полехову, Айвасу Рагаускасу, Андрею Рычкову.

Наличие в городах Великого княжества Литовского в раннее Новое время сотенной, или десятичной организации мещанства является достаточно известным фактом. Судя по источникам XVI–XVIII вв., сотни и десятки выполняли военную функцию, то есть мы имеем дело с системой мобилизации мещан для защиты городов. Вместе с тем они были удобным инструментом фискальной практики, а в определенной степени также элементом самоуправления. Наиболее выразительно последнее проявилось в Могилеве, в привилее 1561 г., в котором значилось: «Тые сотники, вместо лавников, всяких справ войту допомагати и к нему во всем послушенство чинити мают. Ведьже войты некоторых справ меских, без спольное намовы з сотниками и з иншыми мещаны головнейшими, в Речи Посполитой места того становити и оправовати не мають»². В этой статье мы обратим внимание на генезис и эволюцию сотенной организации, ее функции и роль в самоуправлении городов.

Проблема сотенной организации мещанства наиболее серьезно разработана в белорусской советской историографии, поскольку практически все случаи существования сотен и десятков имели место именно в белорусских городах. При этом специалистами по этому вопросу, З. Копыским, А. Грицкевичем и В. Мелешко, был единодушно принят тезис о происхождении сотенной организации со времен Древней Руси, а ее наличие в белорусских городах времен ВКЛ характеризовалось как элемент традиционного местного самоуправления, который в дальнейшем был вытеснен магдебургским правом³. Для верификации этого тезиса имеет смысл обратиться к проблеме генезиса сотенной организации.

Деление на десятки и сотни появилось у славян, германцев, скандинавов и других народов на раннем этапе образования государств и первоначально имело ярко выраженный военный характер⁴. В дальнейшем начинали превалировать судебные-административные и фискальные функции, а военная составляющая уменьшалась. Ее полное отмирание связывают с процессами феодализации, появлением частной собственности

² *Белорусский архив древних грамот*, ч. 1, Москва 1824, с. 26.

³ А. Hryckiewicz, *Milicje miast magnackich na Bialorusi i Litwie w XVI–XVIII w.*, „Kwartalnik Historyczny” 1970, nr 1, s. 51; А.П. Грицкевич, *Частновладельческие города Белоруссии в XVI–XVIII вв. (социально-экономическое исследование истории городов)*, Минск 1975, с. 218, 222–226; З.Ю. Копыский, *Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в.*, Минск 1975, с. 73, 77–78; В.И. Мелешко, *Могилев в XVI – середине XVII в.*, Минск 1988, с. 177, 192.

⁴ И.А. Линниченко, *Черты из истории сословий в Юго-Западной Галицкой (Руси) XIV–XV вв.*, Москва 1894, с. 110–111; Б.Д. Греков, *Киевская Русь*, Москва 1953, с. 315–317; Ю.В. Бромлей, *К вопросу о сотне, как общественной ячейке у восточных и южных славян в средние века*, [в:] *История, фольклор, искусство славянских народов. Доклады советской делегации. V Международный съезд славистов (София, сентябрь 1963)*, Москва 1963, с. 73–75.

и перераспределением земли, но эти процессы имели разную скорость и характер в отдельных регионах. Рудименты сотенной организации в Германии фиксируются уже в X–XI вв. В Хорватии военную функцию сотники утратили в XII в., но в XIII–XVI вв. они выполняли функции представителей сельских общин⁵. В X–XIII вв. сотники и десятники существовали и в Польше, однако сведения о них крайне фрагментарны⁶.

В дискуссиях о сотенной организации в Древней Руси представлены две позиции: с одной стороны, подчеркивается ее связь с военным делом, с другой – ее территориальность. При этом отмечается тенденция, что военная составляющая со временем отходила на второй план⁷. Рудименты сотенной организации, которые с определенной уверенностью можно связывать с наследием Древней Руси, сохранялись на землях в Юго-Западной и Северо-Восточной Руси до начала XVI в.⁸ Это дает основания воспринимать свидетельства о сотнях и десятках в ВКЛ в конце XV–XVI вв., как элемент предыдущей эпохи, о чем одним из первых написал М. Любавский⁹. В этом с ними согласны современные белорусские историки, вместе с тем А. Груша отметил, что десятников можно найти и на этнических литовских землях, что свидетельствует о развитии данной системы¹⁰.

При изучении сотенной организации в городах ВКЛ важным является тот факт, что мы не имеем свидетельств о ее преимуществах со времен Древней Руси. В XII–XIII вв. соцкие (сотские) и тысяцкие упоминаются в Киеве, Новгороде, Пскове, Чернигове, Смоленске и других городах, то есть это была общепринятая система организации городского населения¹¹. Однако уже к концу XIII в. в городах о ней забывают. Так, в Берестыи в это время городское население отчетливо противопоставлялось сотням в волостях¹². Последнее упоминание о соцких в Новгороде

5 Ю.В. Бромлей, *op. cit.*, с. 73-74, 80-84, 88.

6 D. Poppe, *Ludność dziesiętnicza w Polsce wczesnośredniowiecznej: (z dziejów kształtowania się klasy chłopskiej feudalnie zależnej)*, „Kwartalnik Historyczny” 1957, t. 64, nr 1, s. 3-31.

7 О. Васюта, *Засади функціонування та час виникнення «тисяч» у давній Русі*, «Сіверянський літопис» 2009, с. 23-35; П. П. Толочко, *Власть в Древней Руси X–XIII вв.*, Санкт-Петербург 2011, с. 107-130

8 И.А. Линниченко, *op. cit.*, с. 110-116; Ю.В. Бромлей, *op. cit.*, с. 77-78; В.А. Кучкин, *Десятские и сотские Древней Руси*, [в:] *Древняя Русь: очерки политического и социального строя*, Москва 2008, с. 270-425.

9 М.К. Любавский, *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого литовского статута*, Москва 1892, с. 424-432.

10 А. Груша, *Рэтраспектыўны метады ў даследаванні гісторыі Вялікага княства Літоўскага*, [в:] *Вялікае княства Літоўскае: Метадалогія і метады даследавання*, Санкт-Петербург 2003, с. 107-108, 113-114; В.Ф. Голубеў, *Сельская абшчына ў Беларусі XVI–XVIII стст.*, Мінск 2008, с. 126-127.

11 О. Васюта, *op. cit.*, с. 124-126.

12 И.А. Линниченко, *op. cit.*, с. 110.

датируется 1264 г., хотя в волостях они существовали до конца XV в.¹³ Одной из причин разложения данной системы могло стать выделение части городских земель боярству, которые формировали независимые от сотен районы¹⁴. Интересно, что позднее в Новгороде появились т. н. купеческие сотни, близкие по существу западноевропейским гильдиям¹⁵. В похожей форме, как объединения ремесленников, сотни фигурировали в первой половине XVI в. в Гродно, поэтому их можно рассматривать как местный прообраз цехов¹⁶.

3. Копысский в поисках древнерусских корней сотенной организации в белорусских городах опирался на примеры Мстиславля и Полоцка XV в.¹⁷ Однако они оба неверны. В грамоте мстиславского князя Юрия Лынгвеньевича 1452/53 гг. речь идет о «владычных десятинника городских»¹⁸, то есть имеется в виду категория населения, платившая десятину в пользу церкви. О десятниках упоминается в декрете Казимира Ягеллончика Полоцку 1486 г., но, как ранее отметил М. Макаров, согласно этому документу великий князь нарушал «старину», поскольку ввел данную должность¹⁹. Этот источник интересен тем, что в нем упоминаются двое подвойских, которых как раз заменили десятниками²⁰. Таким образом именно подвойских следует считать более архаичным элементом военного управления²¹. Появление десятников в Полоцке, по всей види-

13 А.С. Хорошев, *Сотские (соцкие) новгородские*, [в:] *Великий Новгород. История и культура IX–XVII веков. Энциклопедический словарь*, ред. В.Л. Янин, Санкт-Петербург 2007, с. 443.

14 В.Л. Янин, *Очерки истории средневекового Новгорода*, Москва 2008, с. 379.

15 Б.А. Рыбаков, *Деление Новгородской земли на сотни в XIII в.*, «Исторические записки» 1938, т. 2, с. 150.

16 З.Ю. Копысский, *Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в.* Наука и техника, Минск 1966, с. 88.

17 Ibidem, с. 77.

18 В.А. Варонін, *Князь Юрый Лынгвеневіч Мсціслаўскі: гістарычны партрэт*, Мінск 2010, с. 52–54.

19 М. Макараў, *Ад пасада да магдэбургіі: Правое становішча месцаў Беларускага Падзвіння ў XIV – першай палове XVII ст.*, Мінск 2008, с. 45

20 *Полоцкие грамоты XIII – начала XVI в.*, подгот. А.Л. Хорошкевич и др., т. 2, Москва 2015, с. 111.

21 Примечательно, что войские/подвойские и сотенная организации, как правило, не упоминаются в одних и тех же городах, что указывает на разную природу этих институтов. В 1534 г. в привилее берестейскому войскому значится, что он «яко и иншии войские на замкахъ нашихъ» выполнял функции военного руководителей в отсутствие старосты. См. М.К. Любавский, *Литовско-русский сейм: опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешней жизнью государства*, Москва 1900, с. 161. Подвойские имелись в Смоленске, который ВКЛ утратило в 1514 г. А.С. Грушевский, *Города Великого княжества Литовского в XIV–XVI вв.: старина и борьба за старину*, Киев 1918, с. 9. В 1570 г. войский упоминается в Мозыре. См. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далее: НГАБ), ф. КМФ-18, спр. 267, арк. 315–315 адв. (Благодарим Германа Брегера за указание на данный источник). В 1571 г. подвойский был у полоцкого архиепископа, подданные

мости, было вызвано стремлением центральной власти реформировать военную организацию города в связи с возрастанием военной опасности. После захвата в 1478 г. Новгорода великий князь московский подчинил так же Великие Луки и Ржев и заявил о претензиях на Полоцк, Витебск и Смоленск. А зимой 1483/84 гг. Казимир Ягеллончик даже высылал войска в Смоленск, опасаясь нападения²².

Поскольку на примере Полоцка мы имеем дело с нововведением, важным является вопрос о его корнях. Однако точный ответ на него найти сложно. Сотенная, или десятичная система являлась распространенной формой военной организации, чаще всего пехоты²³, у многих народов как в Средневековье, так и в раннее Новое время. При этом из-за отсутствия источников мы не имеем представления об организации военных сил на присоединенных к Литве землях Руси. Вероятно, что элементы сотенной организации войск, в частности пеших, сохранялись тут с древнерусских времен, но отступили на второй план в связи с трансформацией городов и возрастанием роли конницы. В этом плане интересен пример более

которого могли формировать отдельные военные соединения. См. *Памятники истории Восточной Европы*, т. 3: *Документы Ливонской войны (подлинное делопроизводство приказов и воевод) 1571–1580 гг.*, сост. Иероним Граля и др., Москва – Варшава 1998, с. 34. Подвойский в 1577 г. имелся в Старом Шклове, при этом в новом городе, перенесенном на берег Днепра, по всей видимости, уже в то время была внедрена сотенная система. См. М.А. Ткачоў, *Замкі і людзі*, Мінск 1991, с. 139. В конце XVI – середине XVII в. подвойский, исполнявший роль городского слуги, имелся в Киеве. См. Н. Білоус, *Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування*, Київ 2008, с. 129-131. В 1619 г. уряд подвойского упоминается в Тетерина, а в 1622 г. – в Давид-Городке. См. VUB RS, f. 4, nr 34508 (A1966), l. 92-92v; AGAD, AR, dz. II Supplement, sygn. 372(2). В 1648 г. войский был в Черикове, а в начале XVIII в. там упоминается сотенная система, что может свидетельствовать о ее появлении в середине – второй половине XVII в. См. *Wojna przeciwko Kozakom Zaporoskim w latach 1648 i 1649 przez Alberta Wijuk Kojalowicza. Tłumaczenie z rękopisu łacińskiego z Archiwum ks.ks. Radziwiłłów w Nieświerzcu Edward Kotłubaj*, Połomnia – Zabrze – Tarpowskie Góry 2020, s. 22; С.П. Стрэнкоўскі, *Гарадское самакіраванне на тэрыторыі Беларусі ў канцы XIV–XVIII ст.*, ч. 1, Мінск 2013, с. 350. В 1727 г. подвойский в качестве представителя администрации, ответственного за исполнение повинностей, имелся в Глуске. См. НГАБ, ф. 694, воп. 7, спр. 220, арк. 3 адв.

²² В.М. Цемушаў, *На ўсходняй мяжы Вялікага Княства Літоўскага (сярэдня XIV – першая палова XVI ст.)*, Смаленск 2014, с. 186-187; С.В. Полехов, *Смоленские послания середины XV – начала XVI века*, [в:] *Sub specie aeternitatis. Сборник научных статей к 60-летию Вадима Борисовича Крысько*, Москва 2021, с. 720.

²³ Стройное деление на десятки, сотни и тысячи имела монгольская конница. Однако в Центральной и Восточной Европе, где со времен высокого Средневековья конница формировалась на основе феодального рыцарского ополчения, до появления наемной армии соблюдать данный принцип было сложно. Интересным примером является организация сотен во главе с сотниками на основе посполитого рушения Новогрудского повета в конце XVI в. См. К. Łopatecki, *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu*, Białystok 2018, s. 503-504. Однако сложно сказать, насколько распространенной данная практика была в ВКЛ.

позднего времени. Так, в середине XVI в. в волостях Пинском княжестве упоминаются десятники, как элемент управления низшего ранга²⁴. Позже о их существовании неизвестно. А в 1648 г., когда на Украине вспыхнуло восстание по предводительством Богдана Хмельницкого, мещане и крестьяне Пинского повета «на казацкий манер» выбрали полковников и сотников²⁵. В источниках не удалось найти информацию о существовании сотенной организации в Пинске, однако удивляет, как быстро пинские мещане смогли организовать защиту города от регулярной армии. С одной стороны, отчетливо указывается на влияние внешнего образца, с другой, это не исключает возможность существования в регионе представлений о самоорганизации в случае военной опасности. Так же нет ясности на счет Полоцка в конце XV в. и генезиса сотен в городах ВКЛ в целом, опирались ли он на местные образцы или имело место внешнее влияние. С определенной уверенностью можно утверждать лишь то, что расцвет сотенной системой системы в XVI–XVII вв. был вызван военной опасностью.

Весьма вероятно, что на реорганизацию ополчения в городах ВКЛ могли повлиять внешние импульсы. Согласно военным артикулам 1413 г. чешского короля Вацлава IV, которые должны были улучшить организацию и управление войсками, в структуре их управления присутствовали сотники, пятидесятники и ротмистры²⁶. Позже в войсках гуситов, известных высоким уровнем военного мастерства, был широко распространен принцип деления на десятки и сотни. Боевые повозки, которые являлись основной организационной единицей у гуситов, объединялись в десятки во главе с десятниками. Иные пехотинцы, не входившие в их состав, возглавлялись петидесятниками или ротмистрами, а в битвах могли объединяться под управлением сотников²⁷. Во время Тринадцатилетней войны (1454–1466 гг.) в Польском королевстве существенно возросла роль пехоты. Основной пешей тактической единицей являлась рота, подразделявшаяся на прапорцы, в которые входили по 5 десятков во главе с десятниками. По подсчетам А. Болдырева в 1501–1548 гг. в среднем на роты приходилось по 142–143 порций. При этом без учета т. н. слепых порций в 1522–1547 гг. реальное количество солдат составляло в среднем 100–101, возрастая в военное время и уменьшаясь в мирное²⁸. То есть

²⁴ Писцовая книга Пинского и Клецкого княжеств, составленная Пинским старостой Станиславом Хвальчевским в 1552–1555 г., пред. К. Снитко, Вильна 1884, с. XXI.

²⁵ З.Ю. Копыцкий, *Экономическое развитие...*, с. 49.

²⁶ К. Łopatecki, *op. cit.*, s. 29–30.

²⁷ J. Sikorski, *Zarys historii wojskowości powszechnej do końca wieku XIX*, Warszawa 1975, s. 231.

²⁸ A. Böldyrew, *Piechota zaciężna w Polsce w pierwszej połowie XVI wieku*, Warszawa 2011, s. 55, 83–87.

в номинальном выражении пешая рота и являлась сотней. Интересно, что более 60% всей наемной пехоты комплектовалась из мещан, причем среди них за всю первую половину XVI в. историк смог идентифицировать 208 уроженцев ВКЛ²⁹. То есть в это время мещане Великого княжества имели достаточно ясное представление об устройстве польской пехоты, которая впрочем в указанный период действовала и на литовском военном театре. Введение десятников в Полоцке в конце XV в. может свидетельствовать о том, что Казимир Ягеллончик предпринимал попытки расширить свои военные реформы и на города ВКЛ с целью укрепления их обороноспособности. То есть, примером могла послужить организация польской пехоты, которая отражает более широкий процесс реорганизации военного дела в Восточной Европе. В XVI в. на основе десятков и сотен была так же организована стрелецкая пехота в Московском государстве.

Деление на десятки было распространеной практикой в ВКЛ в XVI в. при комплектования посполитого рушения, хоть и не доминировало полностью. В 1502 г. на съезде в Новогрудке было решено, что земляне должны выставлять 1 пахолка с 10 служб. Согласно уставам 1544 и 1551 гг., 9 крестьян должны были комплектовать и отправлять служить десятого. На виленском сойме 1563 г. устанавливалась норма: 1 всадник – с 10 служб, 1 пеший – с 20³⁰. Тогда же была принята норма для городов и местечек: «мещане тамошних местечок наших, выбравши межи собою з девети чоловек десятого», хотя роль последних сводилась к обеспечению войск. В 1566 г. необходимость отправлять 1 пехотинца с 10 дымов была наложена также на частновладельческие города³¹. То есть деление на десятки было удобно не только для организации обороны городов, но и для исполнения военной повинности. Вместе с тем, организация людей в десятки была распространена не только в военной сфере. Так, в середине XVII в. на десятки во главе с десятниками делились копачи, насыпавшие земляные укрепления в Слуцке³². То же имело место среди осочников, которые организовывали охоты в королевских пуцах. При этом показательно, что десятичная организация слабо

²⁹ Ibidem, s. 144, 149-150.

³⁰ J. Gerlach, *Chłopi w obronie Rzeczypospolitej: studium o piechocie wybranieckiej*, Lwów 1939, s. 29, 36-37.

³¹ A. Tyla, *Visuotinio šaukimo prievolė Lietuvos miestams XVI a. pabaigoje – XVII a.*, „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai“ 1981, A serija, t. 1 (70), s. 50-51.

³² М. А. Волкаў, *Арганізацыя і забеспячэнне будаўніцтва фартыфікацый у Слуцку пры Багуславе Радзівіле (1654–1669 гг.)*, «Исследования по истории Восточной Европы // Studia Historica Europae Orientalis» 2012, вып 5, с. 195; А.М. Карпачев, *Русские переписные книги как источник для демографического изучения городов Белоруссии второй половины XVII в.*, [в:] *Вопросы архивоведения и источниковедения в БССР*, Минск 1971, с. 321-322.

проявилась среди охотников, служба которых не предполагала коллективного действия³³.

В середине XVI в. встречаются первые упоминания о сотенной системе в городах ВКЛ. При этом сотни и десятки фиксируются в разных регионах: Кременец (Волянь), Могилев (Верхнее Поднепровье) и Полоцк (Подвинье). Это позволяет утверждать, что мы имеем дело с общегосударственной системой. Однако в XVII в. упоминания о сотнях относятся только к белорусским городам (Бельнич, Витебск, Копысь, Кричев, Могилев, Орша, Полоцк, Слуцк, Чериков, Шклов), кроме того десятки упоминаются в ряде белорусских и литовских городов (Биржы, Дисна, Кейданы, Несвиж, Петриков). Каждый из этих случаев по-своему интересен и ниже мы их рассмотрим подробно.

В ревизии Кременца 1552 г. значится, что 376 домов мещан под магдебургским правом были разделены на 31 десяток (в среднем по 12–13 домов на десяток). При этом была четко обозначена их первичная функция: «для обороны в часу потребы на замьку и въ месте». Кроме того отдельно были упомянуты 55 домов христиан и 48 домов евреев³⁴. Таким образом, десятичная система не охватывала всех жителей, а лишь части города одной юрисдикции. Недалеко от Кременца, но уже в границах Польского королевства, находился Бар, который согласно инвентарю 1565 г. был разделен на три части: русскую (124 дома), польскую (102 дома) и черемискую (50 домов). При этом русская и польская части были в одной юрисдикции, но только первая была разделена на десятки. Всего их было 13, причем поименно упоминались 12 десятников³⁵. Эта деталь показывает, что для польской модели устройства городов данная система была чуждой. В 1562 г. десятник упоминается также в Киеве, однако это единичное упоминание не дает представления об организации киевских мещан³⁶. После присоединения украинских воеводств к Польше в 1569 г. мы больше не встречаем упоминаний о сотнях и десятках в городах Украины.

33 *Ординация королевских пуц в лестничествах бывшего великого княжества Литовского, составленные по инструкции короля Владислава IV, комиссарами Виленским каноником и королевским секретарем Петром Далматом Исайковским и Упитским маршалком Христофором Белозором в 1641 г.*, Вильна 1871, с. VIII, 34, 37, 55, 64, 74, 77, 78, 171.

34 *Архив Юго-Западной России*, ч. 7, т. 2, Киев 1890, с. 30.

35 *Ibidem*, s. 128–133. М. Грушевский считал наличие десятников характерным только для волости, поэтому сделал вывод о доминировании сельскохозяйственных занятий среди жителей русского города в Баре. См.: М.С. Грушевский, *Барское староство: исторические очерки (XV–XVIII в.)*, Киев 1894, с. 303.

36 *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 44 (1559–1566): Кніга запісаў 44*, падрыхт. А.І. Груша, Мінск 2001, № 52, с. 62–63.

В 1552 г. в Полоцке были упомянуты несколько десятников и сотников³⁷. Сотенная организация продолжала существовать там до XVIII вв., однако сведения о ней скудны³⁸. После занятия Полоцка московским войском в 1654 г. была проведена ревизия городского населения. В ней участвовали 4 «сотцких», хотя сотен должно было быть больше, поскольку во всем городе в это время насчитали 782 жилых и 910 пустых дворов³⁹. В 1656 г. было принято постановление, чтобы сотники, пятидесятники и десятники избирались каждый год, а их основной функцией был контроль за сбором податей⁴⁰. Следует отметить, что у нас нет данных о пятидесятниках в Полоцке в другие периоды, также не выявлено свидетельств о них в других городах ВКЛ. При этом во время московской оккупации 1563–1579 гг. в городе стоял многочисленный гарнизон, состоящий из стрельцов и казаков, в структуре управления которых имелись десятники, пятидесятники и сотники⁴¹. То есть появление пятидесятников в структуре сотенной организации Полоцка, вероятно, было связано с московскими порядками. После войны 1654–1667 гг. население города существенно сократилось, поэтому в 1676 г. упомянуты лишь 5 сотен: Венцовая, Ильинская, Плигавская, Заполоцкая и Задвинская (Зарецкая)⁴². По всей видимости, полоцкими мещанами похожая организационная структура была создана в Дисне, основанной после захвата Полоцка московскими войсками в 1563 г. В частности известно, что там существовали десятники⁴³.

Больше информации имеется о сотенной организации в Витебске. Впервые сотники были там упомянуты в связи с событиями 1632 г.: двое на Заручевском посаде и один на Задунавском. Сотни подразделялись на десятки, и в них входили мещане всех юридик⁴⁴. Включение в сотенную организацию всех мещан, в том числе евреев, являлось общим правилом для белорусских городов в XVII в., что отличает их от упомянутых выше украинских примеров середины XVI в. Как нам кажется, это является не

37 Полоцкая ревизия 1552 года, сост. И.И. Лаппо, Москва 1905, с. 1-2, 6.

38 *Księga magistratu miasta Połocka z 1676 roku*, oprac. M. Makarau, Dz. Liseichykau, A. Latushkin, red. T. Kempa, Toruń 2020, s. 177, 330, 354, 363-365, 403, 509, 522, 527; *Книга магистрата міста Полацка 1727 г.*, падрыхт. А.М. Латушкін, М.Дз. Макараў, Вільня – Беласток 2012, с. 268, 279.

39 А.М. Карпачев, *Русские переписные книги как источник для демографического изучения городов Белоруссии второй половины XVII в.*, [в:] *Вопросы архивоведения и источниковедения в БССР*, Минск 1971, с. 321-322.

40 Полоцк, ред. О.Н. Левко, Минск 2012, с. 545.

41 *Памятники истории Восточной Европы*, с. 13, 25, 27, 30, 39.

42 *Księga magistratu miasta Połocka z 1676 roku*, с. 177, 354.

43 А. С. Грушевский, *op. cit.*, с. 213.

44 НГАБ, ф. КМФ–18, воп. 1, спр. 310, арк. 195–196 адв. Данный ценный источник был выявлен М. Макаровым, которому высказываем признательность за возможность с ним ознакомиться.

столько региональной особенностью, сколько свидетельством важности сотенной организации в жизни пограничных городов и ее способности адаптироваться к изменениям в структуре городского населения. После сдачи Витебска московским войскам в 1655 г. была проведена перепись, согласно которой в городе насчитывалось 8 сотен, причем лишь одна была названа – сотня Нижнего замка. В них входили 128 шляхтичей и 783 мещанина⁴⁵. То есть в среднем на сотню приходилось по 97–98 домов. В 1665 г. витебские мещане были снова переписаны по сотням, семь из которых были названы: Подвинская, Взгорская, Владыцкая, Задунавская, Заручевская, сотня Верхнего посада и сотня Русского посада⁴⁶. Отдельно были упомянуты: Верхний замок, Слобода за Слиским ручьем и пушкари. Выделение районов и наименование сотен по частям города свидетельствуют о их постепенной эволюции в сторону территориальных объединений и уменьшению значения как военизированных формирований. Ниже мы обратимся к примерам Слуцка и Шклова, где сотни, а часто и полки, назывались по именам их руководителей и имели четкую структуру, что характеризует их как сильные социальные институты.

Пример Витебска позволяет обратить внимание на интересный момент. Так, в 1618 г. тут насчитывалось 10 действующих церквей (соборная Успения Пресвятой Богородицы, Св. Иоанна Богослова, две церкви Воскресения Христова, Св. Пятницы, Благовещения Пресвятой Богородицы, Сошествия Св. Духа, Св. Ивана⁴⁷ Крестителя, Св. Симеона Столпника и Свв. Петра и Павла) и 2 описанные как «опавшие» (Св. Троицы, Св. Микола)⁴⁸. Два из действующих храмов стояли на Заручевском посаде, где, как упоминалось выше, имелись 2 сотни. А в 1655 г. в городе насчитывалось 8 сотен. Корреляция количества сотен и православных храмов позволяет выдвинуть гипотезу о формировании сотнями отдельных приходов. Хотя у нас нет прямых сведений, это наблюдение подтверждается и на других примерах, к которым обратимся ниже. Упоминание в Витебске в 1618 г. двух заброшенных церквей, по всей видимости, свидетельствует о демографическом упадке, что могло привести к сокращению количества сотен, в результате чего храмы и остались без опеки.

45 А.М. Карпачев, *op. cit.*, с. 322. М.А. Ткачев с опорой на тот же источник приводит другие цифры: 144 шляхтичей и 1336 мужчин-мещан. Видимо, во втором случае имеется ввиду количество взрослых мужчин. См.: М.А. Ткачев, *Белорусский феодальный город XIV–XVIII веков (структура и организация обороны)*. Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук, Гродно 1985, с. 143.

46 *Ibidem*, с. 324.

47 Названия храмов тут и далее приводятся согласно тому, как они упоминаются в источниках.

48 *Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской* (далее: *ИЮМ*), вып. 29, Витебск 1901, с. 4, 6–7.

В свое время С. Выслоух отметил, что в подвинских городах было значительное количество шляхетских и церковных юридик: в Полоцке в 1552 г. из 1487 домов под управлением магистрата находилось всего 404 (27%), а в Витебске в 1641 г. из 990 домов – 384 (39%)⁴⁹. Это влияло на значение сотенной организации в системе управления города и эффективность их использования в военное время. Показательными являются события в Витебске в декабре 1632 г., когда часть витеблян, напуганных нападением московских войск на соседний Сураж, попыталась выехать из Нижнего замка, игнорируя обязанность по его защите. В результате возник конфликт с сотником Заручевского посада, ответственным за организацию обороны. Последний жаловался, что ему сложно управлять своей сотней, в которой много юридик и только 6 «королевских» мещан⁵⁰.

От подвинских городов существенно отличался Могилев, который имел сильную систему самоуправления благодаря малому количеству юридик⁵¹. А пограничное положение привело к формированию стройной сотенной организации, оказывавшей большое значение на жизнь города. Согласно привилею на магдебургское право 1561 г., система самоуправления в Могилеве основывалась на взаимодействии войта и 4 сотников, представлявших мещан. Это дает возможность предположить, что город в то время был разделен на 4 сотни. Сотники должны были информировать магистрат о проблемах вверенных им мещан, в военное время организовывать их для обороны замка, а в мирное – для выполнения разного рода повинностей. За это сотники освобождались от податей с половины волоки земли⁵². Одной из главных целей привилея 1561 г., как отметил Т. Степанов, было проведение волочной померы и отделение города от волости, чтобы стимулировать его развитие⁵³. При этом из жалобы крестьян 1535 г. известно, что могилевские старосты вводили в систему управления волостью десятников⁵⁴. Исходя из этого, весьма вероятно, что деление на десятки и сотни существовало в Могилеве уже в первой половине XVI в. В 1588 г. привилей на магдебургское право городу был подтвержден Сигизмундом III, после чего были проведены выборы в магистрат в присутствии 12 сотников и 117 десятников⁵⁵. Таким образом, количество

49 S. Wyslouch, *Uwagi o przyczynach rozwoju Mohylewa w XVI i XVII wieku*, „Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego” 1938, t. 1, s. 347-364.

50 НГАБ, ф. КМФ–18, воп. 1, спр. 310, арк. 195–196 адв.

51 S. Wyslouch, *op. cit.*, s. 356-358.

52 *Белорусский архив древних грамот*, № 11, с. 20-26.

53 Ц. Съцяпанаў, *Гісторыя места Магілёва да наданьня яму майдэборскага права (1577 г.)*, «Запіскі аддзелу гуманітарных навук. Кн. 3. Працы клясы гісторыі» 1928, т. 2, с. 324.

54 М.В. Довнар-Запольский, *Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI веке*, Киев 1905, № 10, с. 20-24.

55 *Белорусский архив древних грамот*, № 23, с. 60-61.

сотен существенно возросло, и они далее представляли интересы мещан. Следует отметить, что в магистрат не вошел ни один сотник или десятник, то есть эти должности не совмещались. Соотношение количества сотников и десятников свидетельствует, что практически все сотни были полными (по 10 десятков) и лишь некоторые находились на стадии комплектования.

До середины XVII в. население Могилева росло быстрыми темпами. По подсчетам Г. Ловмянского, в 1577 г. в городе насчитывалось 1261 домов, а в 1604 г. – 2073 жилых плацов, на которых проживало 2250 семей⁵⁶. Согласно ревизии 1661 г. в Могилеве насчитывалось 2940 домов христиан⁵⁷, хотя из-за войны не все из них могли быть жилыми. Соответственно должно было вырасти и количество сотен. Так, в 1611 г. упоминается о 17 сотниках⁵⁸. Однако первый полный реестр могилевских сотен мы имеем только за 1746 г. В это время их было 15: Острожская, Папинская, Косковская, Триснинская, Выгонская, Добросоловская, Лебедская, Нагорская, Курденевская, Гривлянская, Перехристинская, Слободская, Береская, Троицкая и Луполовская⁵⁹. Можно с уверенностью утверждать, что если не все, то большинство из них сформировались во время бурного роста города во второй половине XVI – первой половине XVII в. Так, Косковская сотня упоминается в 1673 г., а Острожская – в 1695 г.⁶⁰ Кроме них в Могилеве так же существовали сотни, которые формировались из подданных замковой юрисдикции. В середине – второй половине XVII в. на ее территории упоминаются 2 сотника⁶¹, а в середине XVIII в. – 1⁶². Судя по названиям, в 1746 г. сотни уже были территориальными объединениями. Об этом же свидетельствует и их численный состав. Натуральные демографические процессы привели к росту одних и уменьшению других. В Луполовской насчитывалось 332 дома, в Острожской сотне – 177, еще в четырех – от 60 до 101, в семи – от 28 до 50, а в Слободской – всего 21. Следует также упомянуть, что в сотенную организацию также входили евреи, которых, впрочем, на то время в Могилеве было немного.

В первой половине и середине XVII в. в Могилеве упоминаются 15 действующих церквей: две Воскресенские, Спасская, Братская, Покровская, Микольская, Успенская, Пятницкая, Глеbobорисовская, Троицкая,

⁵⁶ Н. Łowmiański, *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Poznań 1983, s. 470-471.

⁵⁷ *ИЮМ*, вып. 17, с. 128-129.

⁵⁸ В.И. Мелешко, *op. cit.*, с. 193.

⁵⁹ *Ibidem*, с. 160-321.

⁶⁰ *ИЮМ*, вып. 10, с. 95; *ИЮМ*, вып. 12, с. 520

⁶¹ *ИЮМ*, вып. 12, с. 208-209; *ИЮМ*, вып. 14, Витебск 1883, с. 109; Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (далее: BOss), rkps 243/II, s. 8, 11.

⁶² Archiwum Główne Akt Dawnych (далее: AGAD), Archiwum Kameralne, sygn. III.240, s. 13.

Василианская, Ильинская, Пречистенская, Юрьевская и Кузьмодемьянская⁶³. Это позволяет говорить о корреляции количества храмов и сотен. При это следует учитывать, что в условиях быстрого роста города жители наиболее «молодых» его частей могли некоторое время не иметь своих храмов.

Вероятно, по образцу Могилева система самоуправления была создана в Орше, где согласно грамоте 1593 г. устанавливался войт и 4 сотника при нем. Позже это было закреплено в привилее на магдебургское право 1620 г.⁶⁴ А в 1633 г. по примеру Орши магдебургское право было дано Кричеву. При этом в привилее не упоминаются сотники, как элемент городского самоуправления⁶⁵. Видимо, в этом можно видеть общую тенденцию по утрате сотенной организацией в первой половине XVII в. влияния на систему самоуправления в белорусских городах. Пример Кричева интересен тем, что каждая из 5 сотен (Бочкова, Латынская, Забельшинская, Погоранская и Подбереская), о которых упоминается во второй половине XVII – первой половине XVIII вв., была разделена на 2 части: магдебургскую и замковую⁶⁶. Сюда же входили немногочисленные евреи. Судя по описанию 1676 г., сотенная организация Кричева сохраняла все еще черты стройности. Всего имелось 465 плацов, а на каждую сотню приходилось от 81 до 109⁶⁷. При этом не учитывались плацы, принадлежавшие шляхте.

Во второй половине XVII в., в Кричеве имелось 8 церквей (Воскресенская, Ильинская, Пречистенская, Пятницкая, Рождественская, Микольская, Юрьевская, Спасская)⁶⁸. Это может свидетельствовать о значительном демографическом упадке в сравнении с первой половиной XVII в., а сотни, по всей вероятности, были сформированы после разрушительной войны 1654–1667 гг. Упадок Кричева продолжался и во второй половине XVII в., и в 1694 г. в городе насчитывалось 372 дыма. При этом численность сотен изменилась неравномерно – к примеру, в Подбереской сотне осталось всего 46 дымов⁶⁹. Последний раз полностью по сотням город был описан

⁶³ Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius (далее: VUB RS), f. 4, nr 38058(A4914), s. 22, 28, 51; «Абрысы розныя»: малюнкi і чарцяжы гетмана Януша Радзівіла, уклад. М.А. Волкаў; аўт. тэксту: М.А. Волкаў, К. І. Карлюк, Мінск 2020, с. 139-140.

⁶⁴ С.П. Стрэнкоўскі, *Гарадское самакіраванне*, ч. 1, с. 163; Ibidem, ч. 2, с. 480-481.

⁶⁵ AGAD, Archiwum Radziwiłłów (далее: AR), dz. 25, sygn. 1928, s. 12.

⁶⁶ А.А. Мяцельскі, *Старадаўні Крычаў: гісторыка-археалагічныя нарысы горада ад старажытных часоў да канца XVIII ст.*, Мінск 2003, с. 100; Idem, *Мсціслаўскае княства і ваяводства ў XII–XVIII стст.*, Мінск 2010, с. 450-451.

⁶⁷ AGAD, AR, dz. 25, sygn. 1924, s. 1-17a; AGAD, AR, dz. 25, sygn. 1928, s. 31-32.

⁶⁸ AGAD, AR, dz. 25, sygn. 1925, s. 5-18.

⁶⁹ AGAD, AR, dz. 25, sygn. 1928, s. 20-30.

в 1727 г., а в инвентаре 1747 г. они упоминались лишь при описании сеножателей⁷⁰. Свою роль в ликвидации этой традиционной формы организации мещан должна была отыграть модернизация фискальной политики, инициированная кричевским старостой Иеронимом Флорианом Радзивиллов и приведшая к известному восстанию⁷¹.

Видимо, по примеру Могилева сотни были организованы в близких Бельничаях и Черикове. В 1619–1620 гг. в Бельничаях упоминается один сотник и десятники. В тех же документах упоминается «пушкарская волока», а так же некий «перекоп» у местечка⁷². Если в случае последнего сложно утверждать, что имелся ввиду ров или его остатки, то наличие пушкаря указывает на определенный военный потенциал Бельничей, элементом которого была сотенная организация. О сотниках и десятниках в Черикове упоминается в 1701 г.⁷³ При этом как и само местечко они появились достаточно поздно – городские права Чериков получил только в 1633 г.⁷⁴ В начале XVIII ст. сотники и десятники упоминаются в связи с исполнением ими фискальных функций, однако известно, что местечко выросло под охраной замка, который, по всей видимости, мещане должны были защищать в случае нападения.

Наиболее ярко сотенная организация мещанства проявилась в городах, выросших в значительные центры ремесла и торговли в XVI–XVII вв. Кроме Могилева к таким относятся частновладельческие Шклов и Слуцк. При этом следует учитывать проблему сохранности источников. Даже на XVII в. у нас нет информации о многих значительных королевских городах, как, к примеру, Мстиславль и Гомель, так и о частных, как Быхов и Друя (Сапежин). А в случае Шклова в нашем распоряжении имеется лишь один инвентарь 1643 г., в котором описаны сотни⁷⁵. Однако, этот источник очень ценный для понимания сотенной организации, поэтому рассмотрим его более подробно.

Всего в Шклове в 1643 г. было 10 сотен: 4 – в укрепленном городе, 2 – в Рышковском предместье, 4 – за Днепром. Как и в других городах, они имели характер территориальных объединений и включали юридики, которых, однако, было немного. Так, во второй рышковской сотне 20 домов было передано монастырю доминиканцев, еще 6 принадлежали свободным боярам. В них входили и евреи. Сотни обязательно комплектовались

⁷⁰ AGAD, AR, dz. 25, sygn. 1934, s. 9-25; AGAD, AR, dz. 25, sygn. 1935, s. 19-40; AGAD, AR, dz. 25, sygn. 1936, s. 53.

⁷¹ M.J. Lech, *Powstanie chłopów białoruskich w starostwie krzyczewskim (1740 r.)*, „Przegląd. Historyczny” 1960, t. 51, nr 2, s. 314-317, 323.

⁷² VUB RS, f. 4, nr 34508(A1966), l. 49, 62, 74–74v.

⁷³ С.П. Стрэнкоўскі, *Гарадское самакіраванне*, ч. 1, с. 350.

⁷⁴ AGAD, AR, dz. 10, sygn. 514, s. 1.

⁷⁵ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie (далее: BCzart), rkps 9233, k. 6-50v.

до 10 десятков, а в случае проблем с обеспечением земель в определенном районе они доукомплектовывались. К примеру, в четвертой городской сотне было 3 десятка в укрепленном городе и 7 десятков – «за перекопом». Та же ситуация была с первой рышковской сотней, разделенной речкой Язоной. Неполными были лишь две сотни: вторая рышковская (6 десятков) и четвертая заднепровская (2 десятка). В этих районах город прирастал. На уровне десятков структура выглядит не такой стройной, что объясняется постоянным процессом деления или объединения отдельных участков. Из 84 десятков⁷⁶ в 59 было по 10 участков (70%), в 13 – по 11 (15%), еще в нескольких случаях – по 8, 9, 12–14 и 16. При этом в случае 16 участков мы имеем дело с последним десятком четвертой городской сотни, то есть за счет него сотня прирастала. Так же имело место доукомплектование десятков. Так, в той же четвертой городской сотне в третьем десятке в укрепленной части города находилось 7 участков, а в четвертом в предместье – 13. Поэтому 3 участка из четвертого десятка были приписаны к третьему. Таким образом, в середине XVII в. сотенная организация в Шклове сохраняла свою эластичность и могла трансформироваться в процессе демографических изменений в городе.

Кроме распределения свободной земли в предместьях рост городского населения происходил за счет подселения семей на уже существовавшие участки, которые, однако, не делились, и структура десятков сохранялась. Новые семьи фигурировали как «подсуседки» («*podsusiedki*»). В 1643 г. к сотням относились около 910 семей⁷⁷, при них насчитывалось 138 «подсуседков», или 13% от общего числа семей⁷⁸. То есть учитывая обе категории мещан в сотнях, в Шклове в среднем было по 105 семей. Само существование данной категории мещан объясняется именно наличием сотенной системы, для которой было важно сохранение четкой структуры. При этом в 6 сотнях (без учета 2 неполных и 2, данные о которых частично утрачены) насчитывалось 99–108 семей владельцев участков, а с «подсуседками» – 110–136. Эти подсчеты свидетельствуют о стройности сотенной организации.

⁷⁶ Всего было 88 десятков, но из-за повреждения рукописи (утрачен лист) реестры двух полностью отсутствуют, а еще двух – неполные.

⁷⁷ Реестры двух десятков утрачены полностью, еще двух – частично, поэтому к 881 участку мы посчитали необходимым прибавить еще около 30, при этом данную цифру следуем считать условной.

⁷⁸ Кроме того, в городе находилось 25 шляхетских дворов, среди которых был 1 «подсуседок», См. Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, гкпс 9234. По нашим подсчетам, в городе проживало в общей сложности более 1070 семей. Для сравнения, по подсчетам М.Б. Топольской, в 1643 г. в Шклове было 1105 домов. См.: М.Б. Topolska, *Szklów i jego rola w gospodarce Białorusi Wschodniej w XVII i XVIII wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1969, t. 30, s. 9.

При анализе земельных владений в Шклове в 1643 г. видно несколько интересных закономерностей. Так, первая и третья городские сотни занимали практические равную площадь – чуть больше 320 прутов. Реестр второй сотни частично утрачен, хотя видно, что она была чуть больше первой и третьей, а от четвертой сотни в границах укрепленного города находились только 3 десятка. При этом все остальные сотни на предместьях занимали большую площадь. Это позволяет допустить, что во время локации города, в середине – третьей четверти XVI в.⁷⁹, когда производилось распределение земельных участков, были одновременно сформированы и первые сотни. К сожалению, у нас нет информации о их роли в системе управления Шклова и их взаимодействии с магистратом. Также отсутствует информация о дальнейшей судьбе сотенной организации в Шклове, а в инвентарных описаниях конца XVII – середины XVIII в. лишь упоминаются две сотни (Сенюковская и Ходуловская) как территориальные единицы на предместьях⁸⁰.

Несмотря на значительные размеры в Шклове в середине XVII в. были всего 4 церкви (Воскресенская, Пречистенская, Вознесенская и Троицкая)⁸¹. По всей видимости, данная ситуация сложилась из-за стремления владельцев города перевести мещан в униатство, в связи с чем на строительство православных храмов могли быть наложены ограничения. Поэтому шкловские мещане стремились к подтверждению своих прав на управление церквями, чего добились в частности в привилегии 1661 г.⁸²

Наиболее значительный комплекс источников о сотенной организации во второй половине XVII – начале XVIII в. мы имеем по Слуцку, на что в свое время обратил внимание А. Грицкевич. Опираясь на его исследования и источники, которыми пользовался историк, мы вместе с тем более детально сосредоточимся на отдельных важных аспектах эволюции сотенной организации, которые помогают раскрыть именно слуцкие материалы.

Первые сведения о сотнях и десятках в Слуцке относятся к началу 1620-х гг.⁸³ В 1655 г., в преддверии подхода к городу московских и казацких войск была проведена ревизия военнообязанного мещанства.

79 Впервые «Новый Шклов» упоминается в 1551 г., а в 1574 г. он получает магдебургское право. См.: В.Ф. Голубеў, *Старонка з жыцця насельніцтва Шклоўскага графства сярэдзіны XVI ст.*, «Беларускі гістарычны часопіс» 2015, № 5, с. 4, 15; А. Б. Доўнар, *Гарадское самакіраванне Шклова XVI–XVIII ст.*, [в:] *Шклоў і Шклоўскі раён*, уклад А.Б. Доўнар, Мінск 2020, с. 80.

80 ВСzart, rkps 9249, к. 114, 116; ВСzart, rkps 9251, к. 73v; ВОss, rkps 5168/II, к. 7-7v.

81 «Абрысы розныя»..., с. 137-138.

82 *ИЮМ*, вып. 14, с. 247-249.

83 А. П. Грицкевич, *op. cit.*, с. 223, 234.

В городе насчитывалось 18 сотен, которые были объединены в 4 полка. Полк войта Базыля Тышевича включал 5 сотен из города и 1 сотню из предместья Тройчаны, полк Яна Стрельниковича – 4 сотни и 2 сотни «люзных» („*lužni*”) людей, Новомеский полк – 4 сотни, Островский – 3 сотни и 1 сотню «люзных» людей⁸⁴. Данные по демографии Слуцка позволяют утверждать, что в 15 сотнях в среднем было по 100 и более семей⁸⁵. Так, еще в начале 1620-х гг. в Слуцке насчитывалось около 1200 домов⁸⁶. Согласно инвентарю 1641 г. в городе насчитывалось 1307 плацов, занятых христианами, и 61 – евреями (4%). Эти данные не соответствуют количеству семей, но в данном случае мы видим, что еврейского населения было немного, как и «подсуседков» всех вероисповеданий, которых, судя по сумме денежных податей, насчитывалось от 100 до 200 семей⁸⁷. Это способствовало сохранению четкой структуры сотенной организации.

Военные события, попытки штурма Слуцка московскими и казацкими войсками в 1655 г. и последовавший за этим экономический регресс привел к уменьшению населения города. При этом мы видим, как сотенная организация приспосабливалась к изменениям. В преддверии штурма из людей, прибывших в город из-за военной опасности, были сформированы 3 новые сотни, которые позже исчезли. А в дальнейшем, из-за сожжения предместья Остров был упразднен и соответствующий полк. Поэтому в 1661 г. в Слуцке остались 3 полка: 2 в Старом месте (по 3 и 4 сотни) и 1 в Новом (3 сотни). В них насчитывалось 760 хозяев⁸⁸ и 259 «подсуседков» (25%). На сотню в среднем приходилось по 102 семьи. При этом сотни были примерно равные – от 80 до 129. Таким образом они оставались достаточно однородными по численности и боеспособности единицами. Вместе с тем, значительно возросло количество «подсуседков».

Деление на 3 полка сохранялось до начала XVIII в., но следующие по хронологии реестры и инвентари показывают на существенные изменения. Важнейшим из них было возрастание количества еврейских семей, которые начали выделять при описаниях в отдельные списки, что свидетельствует о тенденции к их постепенному отделению⁸⁹. В 1681 г. было

⁸⁴ Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka (далее: LMAVB), f. 40, nr 889, s. 49-52.

⁸⁵ Того же мнения придерживался А. Грицкевич, *op. cit.*, с. 222.

⁸⁶ AGAD, AR, dz. 23, t. 137, pl. 3, s. 42.

⁸⁷ НГАБ, ф. 146, воп. 3, спр. 24, арк. 305 адв.

⁸⁸ AGAD, AR, dz. 23, t. 137, pl. 4, s. 27. Данный реестр был подготовлен во время генеральной ревизии, поэтому учитывались не дома, а семьи, выставившие мужчин, способных носить оружие (без учета вдов).

⁸⁹ НГАБ, ф. 1825, воп. 1, спр. 8, арк. 17 адв.; AGAD, AR, dz. 23, t. 154, pl. 5, s. 91.

1095 домов, из них еврейских – 173 (16%)⁹⁰. Однако еврейского населения было больше за счет значительного количества семей, проживавших на их участках. Согласно переписи 1682 г. на 172 участках, принадлежавших евреям, насчитывалось около 190 семей хозяев и около 100 семей «подсуседков» (35%)⁹¹. В 1689 г. в трех слуцких полках проживала 1161 семья христиан, из которых 224 «подсуседков» (19%), и 700 еврейских семей, из них 389 «подсуседков» (56%). При это в Новомеском полку была упразднена 1 сотня, а на каждую из оставшихся 9 приходилось по 207 семей⁹². Таким образом, доля еврейских семей достигла 38%. Согласно, инвентарю 1699 г., христианских семей насчитывалось 1173, из них 176 «подсуседков» (15%), еврейских – 493, из них 270 «подсуседков» (56%)⁹³. Неясно, чем было вызвано снижение численности еврейского населения, однако хорошо видна высокая плотность заселения их участков. События Великой Северной войны привели к новым потрясениям. В итоге в 1712 г. в трех слуцких полках насчитывалось 1263 семей, из них 609 еврейских (48%). При этом сотни стали очень разными по количественному составу: от 87 до 193 семей. Наибольшими были те, в которых жили евреи. Все эти подсчеты дают нам возможность увидеть ход трансформации сотенной организации Слуцка. Если в середине XVII в. мы видим достаточно стройную систему, способную адаптироваться к демографическим изменениям, то к началу XVIII в. сотни все больше превращались в территориальные структуры. На примере Слуцка видно, что важную роль в этом отыграло возрастание роли еврейского населения, которое в дальнейшем отделилось от сотен.

Во второй половине XVII – начале XVIII в. в Слуцке постепенно возрастало значение цехов. Результат этих процессов демонстрирует инвентарь 1777 г. Во-первых, налоги собирались отдельно с христиан и евреев, во-вторых, цехи, в которых насчитывалось 350 домов, платили денежные подати отдельно от сотен. Мещане, не входившие в них, были учтены по сотням, которых в то время насчитывалось шесть (Барилевича, Циприка, Кулешы, Полазника, Буталича и Демьяна Паулюковича). По всей видимости, цеховые ремесленники так же входили в эти сотни для выполнения повинностей другого рода, а общее число дымов в них составляло 486 (в среднем 81 на сотню)⁹⁴. Тот факт, что сотни назывались по именам возглавляв-

⁹⁰ AGAD, AR, dz. 23, t. 133, s. 365. В источнике первоначально написано 153 еврейских дома, позже дописано прописью – 173.

⁹¹ AGAD, AR, dz. 23, t. 137, pl. 4, s. 453-465.

⁹² AGAD, AR, dz. 25, sygn. 3835/1, s. 134. Всего, по подсчетам А. Грицкевича, в городе было 1293 дома и 1648 семей. См.: А. Грицкевич, *op. cit.*, с. 55, 127.

⁹³ НГАБ, ф. 146, воп. 3, спр. 21, арк. 2518–2571.

⁹⁴ AGAD, AR, dz. 23, t. 154, pl. 5, s. 614-619. А. Грицкевич пишет о 5 сотнях, что, по всей видимости, является неточностью. См.: А. Gryckiewicz, *op. cit.*, s. 51.

ших их мещан, свидетельствует, что они имели характер не столько территориальных объединений, сколько социальных институтов. При этом отделение евреев и уменьшение количества сотен позволяет допустить, что сотенная организация Слуцка в XVIII в. была реформирована. Похожие примеры мы увидим позже в некоторых других частновладельческих городах.

На примере Слуцка так же видна корреляция количества сотен и церквей, причем по районам города. Так, в 1655 г. полк войта Базыля Тышевича включал 5 сотен, а на его территории находилось 1 церковь (Микольская) и 2 монастыря (Спасский и Ильинский). В полку Яна Стрельниковича, который от полка войта отделяла Еврейская улица, насчитывалась 4 сотни и 3 церкви (Успенская, Воскресенская, Варваринская), в Новом месте – 4 сотни и 4 церкви (Юрьевская, Ивановская, Симеоновская и Крестовоздвиженская), в Острове – 3 сотни и 3 церкви (Рождественская, Михайловская и Кузьминская), в Тройчанах – 1 сотня, 1 церковь (Стефановская) и 1 монастырь (Троицкий)⁹⁵. Наиболее очевидное соответствие наблюдается в более «молодых» районах города. В случае Старого места следует учитывать, что на территории монастырей могло быть несколько храмов.

В первой половине XVIII в. десятки упомянуты в Петрикове, который находился на территории Слуцкого княжества и в организации мещанства, по всей видимости, ориентировался на Слуцк. При этом характер десятков в упомянутый период свидетельствует, что они сложились намного раньше. Так, в 1712 г. имелись 3 десятка: в Хмелевском было 63 дома, в Сычовом – 57, в десятке Тимоха – 46⁹⁶. К середине XVIII в. они еще более выросли: в 1742 г. в тех же 3 десятках было соответственно: 102, 81 и 81 домов⁹⁷, а в 1749 г.: 103, 86 и 85⁹⁸. Такая структура, вероятно, сложилась после разрушительных войн середины XVII в., когда население Петрикова значительно сократилось, а в дальнейшем в связи с утратой десятками военных функций они не изменялись, превратившись в территориальные структуры.

Значительным частновладельческим городом являлась Копысь, где в 1635 г. насчитывалось 5 сотен, названные по именам сотников. При этом город был разделен между двумя владельцами именно по сотням: одна принадлежала Ломским, четыре – биржанским Радзивиллам, во владении которых находился и Слуцк⁹⁹. В 1651 г. в Копыси было 450 домов, в сотне

⁹⁵ М.А. Волкаў, *Слуцк на старых планах*, Мінск 2017, с. 63-64, 88-94, 116-118, 123-127, 139, 144.

⁹⁶ Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, sygn. 2461, s. 19-27. Благодарим Анастасию Скепьян за указание данного источника.

⁹⁷ Ibidem, с. 91-94.

⁹⁸ Ibidem, с. 120-122.

⁹⁹ А.П. Грицкевич, *op. cit.*, с. 222; AGAD, AR, dz. 23, t. 27, pl. 5, s. 16-17, 30.

Ломских – 79 домов, в остальных в среднем – по 92–93¹⁰⁰. В середине XVII в. в городе насчитывалось по меньшей мере 4 церкви (Пятницкая, Свято-духовская, Василианская и Спасская)¹⁰¹.

Поскольку сотенная организация наиболее ярко проявилась в городах «русских» земель Великого княжества Литовского, историками был выдвинут тезис о преимуществах древнерусских традиций в том числе вечевых¹⁰². При этом различались представления о роли магдебургского права. С одной стороны, оно противопоставлялось сотенной организации и рассматривалось как прогрессивный шаг по модернизации и замене архаичных правовых норм¹⁰³. С другой стороны, многими исследователями сотенная организация рассматривалась, как натуральная часть системы магдебургского самоуправления в ВКЛ¹⁰⁴. Наиболее обоснованным, как нам кажется, является мнение А. Грицкевича, который, как упоминалось выше, наиболее подробно изучал проблему сотен в частновладельческих городах и в своих публикациях не связывал ее с магдебургским правом. То есть мы имеем дело с институтами, которые существовали параллельно и в обстоятельствах случаях по-разному взаимодействовали.

Важным для понимания природы сотенной организации является тот факт, что она выступает в пограничных городах ВКЛ. Случаи упоминания сотен в центральных регионах государства и в том числе на этнических литовских землях редки, поэтому А. Тыла, рассматривая военные повинности городов Литвы, обошел этот вопрос стороной¹⁰⁵. Тут вводились классические для Европы и Польши (откуда в наибольшей степени заимствовались) образцы городского самоуправления, формы организации городской жизни на основе цехов, которые в том числе являлись основой вооруженного ополчения мещан¹⁰⁶. Наиболее хорошо значение цехов как военных организаций видно на примере Вильны¹⁰⁷. В качестве примеров можно привести так же Берестье и Менск¹⁰⁸. В привилеях

¹⁰⁰ AGAD, AR, dz. 25, sygn. 1766/1, s. 49.

¹⁰¹ «Абрысы розныя»..., с. 137–138; AGAD, AR, dz. 25, sygn. 1782/1, s. 334, 344, 351, 353, 354, 358.

¹⁰² З.Ю. Копыцкий, *Социально-политическое развитие...*, с. 76–77, 106.

¹⁰³ *Ibidem*, с. 3, 76, 82, 106; В.И. Мелешко, *op. cit.*, с. 192.

¹⁰⁴ М.А. Ткачев, *Белорусский феодальный город...*, с. 67; М.А. Ткачоў, *op. cit.*, с. 140; А.А. Мяцельскі, *Старадаўні Крычаў...*, с. 100. М.А. Ткачев утверждал, что сотни существовали также в Гродно. См.: М.А. Ткачев, *Белорусский феодальный город...*, с. 67. При этом он ссылаясь текст привилея на магдебургское право городу 1496 г., в котором упоминания о сотнях отсутствуют. См.: *Акты Виленской археографической комиссии*, т. 7, № 1, Вильна 1874, с. 59–61; НГАБ, ф. 1755, воп. 1, спр. 81, арк. 171–175 адв.

¹⁰⁵ А. Тыла, *op. cit.*, с. 45–58.

¹⁰⁶ W. Szczygielski, *Obowiązki i powinności wojskowe miast i mieszczaństwa w Polsce od XIII do połowy XV wieku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1960, s. 450–451.

¹⁰⁷ А. Тыла, *op. cit.*, с. 55–56.

¹⁰⁸ С.П. Стрэнкоўскі, *Гарадское самакіраванне*, ч. 1, с. 446–447.

цехам в городах, где существовали сотни, так же упоминалось о обязанностях по защите городских укреплений¹⁰⁹. Однако эти требования, по всей видимости, первоначально оставались формальными. Только во второй половине XVII в., параллельно с трансформацией сотен в территориальные структуры, стало увеличиваться военное значение цехов. Известно, к примеру, что в 1697 г. в Могилеве стражу к воротам выставляли уже и сотни, и цехи¹¹⁰. В XVIII в. роль последних еще более выросла. Поэтому цехи можно рассматривать, как один из факторов разложения сотенной организации.

Имеются свидетельства о существовании десятков в том числе в литовских землях. Так, в середине XVII в. для защиты города на десятки были разделены мещане Кейдан¹¹¹. То же имело место в Биржах, где в 1673 г. из 139 мещан были сформированы 14 десятков¹¹²⁷. При этом следует учитывать, что Биржи являлись пограничной крепостью, а оба эти города принадлежали Радзивиллам биржанской линии, которые придавали большое значение военному потенциалу своих резиденций¹¹³. Интересным является пример Несвижа, в котором был замок и сильные городские укрепления. В 1654 г. евреям, переселявшимся в Несвиж, предписывалось вместе с мещанами участвовать в обороне города и строительстве фортификаций¹¹⁴. При этом в достаточно обширном комплексе источников по истории Несвижа нам удалось выявить лишь одно упоминание о 3 десятниках в предместье Казимир, которые в 1651 г. были задействованы в собирании податей¹¹⁵. По всей видимости, военная организация горожан в центральных регионах ВКЛ в случае отсутствия развитой цеховой организации так же опиралась на деление на десятки, однако в отдалении от границ и военной угрозы эта система имела значительно меньшее влияние на жизнь городов и поэтому слабо проявилась в источниках.

Таким образом, существование сотен и их влияние на жизни городов зависели от фактора военной опасности. В малых населенных пунктах, где количество домов не превышало двух сотен, следовало ограничиваться объединением мещан в десятки. Сотни формировались в городах, где насчитывалось несколько сотен домов. В Слуцке в 1655 г. в помощь

¹⁰⁹ З.Ю. Копыцкий, *Экономическое развитие...*, с. 77, 114; В.И. Мелешко, *op. cit.*, с. 59; С.П. Стрэнкоўскі, *op. cit.*, с. 220, 232, 444.

¹¹⁰ *ИЮМ*, вып. 11, с. 123.

¹¹¹ А. Тула, *op. cit.*, s. 57.

¹¹² А. Нгускiewicz, *op. cit.*, s. 48-49; А. П. Грицкевич, *op. cit.*, с. 223.

¹¹³ М.А. Волкаў, *Замкі і фартэцыі Радзівілаў на беларускіх землях у XVI – пачатку XVIII ст.*, Мінск 2020, с. 190.

¹¹⁴ А.П. Грицкевич, *op. cit.*, с. 233-234.

¹¹⁵ AGAD, AR, dz. 15, t. 8, pl. 1, s. 518.

сотникам придавались подсотничие, причем в некоторых сотнях их могло быть до трех человек, а в других – не быть вовсе. В крупных городах сотни могли объединяться в полки, которые являются формированиями военного характера. Они хорошо известны в Слуцке. Во главе полков стояли полковники, которым помогали и в случае надобности замещали поручники. Руководство полков и сотен в Слуцке избиралось магистратом¹¹⁶. При этом, однако, влияние на это имел губернатор, то есть высший представитель владельца в Слуцке и Слуцком княжестве. Так, в 1666 г. Базыль Тышевич обращался к губернатору с просьбой освободить его от должности полковника из-за старости, однако получил отказ¹¹⁷. Судя по всему, ротация глав десятков, сотен и полков была достаточно редким явлением, и их занимали наиболее авторитетные лица фактически до старости. В частности, в инвентаре Шклова 1643 г. во главе десятков упоминаются даже вдовы. Решение полоцкого магистрата 1656 г. указывало на необходимость ротации людей на этих должностях каждый год, о чем упоминалось выше. При этом следует учитывать, что оно принималось в условиях московского господства – функции сотников, пятидесятников и десятников сводились к исправному сбору податей, а о военных обязанностях не упоминалось¹¹⁸. Обновление на этих должностях могло стимулировать обострение военной опасности, что имело место в Слуцке в 1655 г. Как упоминалось выше, в Могилеве сотники еще в XVI в. были освобождены от податей с половины волоки земли. Определенной компенсации за выполнение своих обязанностей пытались во второй половине XVII в. добиться и слуцкие сотники¹¹⁹. Полки в Слуцке имели хоругви¹²⁰. Видимо, в отсутствие полков хоругви могли иметь и сотни, что подтверждается в материалах XVIII в.¹²¹

В случае военной опасности сотни и полки подчинялись военному коменданту. Для проверки количественного состава сотен и вооружения мещан проводились «пописы». В Слуцке могли проходить как генеральные «пописы», так и по отдельным полкам. Поводом для них могла становиться военная опасность. Неявка каралась денежным штрафом либо работами на валу. Во второй половине XVII в. смотр слуцкого ополчения проводился перед цитаделью, или Новым замком, где имелась широкая эспланада. Для контроля боеготовности и вооружения мещан комендант

¹¹⁶ LMAVB, f. 40, nr 889, p. 49-52; А. П. Грицкевич, *op. cit.*, с. 225-227.

¹¹⁷ НГАБ, ф. 1825, воп. 1, спр. 14, арк. 19.

¹¹⁸ *Полоцк*, с. 545.

¹¹⁹ А.П. Грицкевич, *op. cit.*, с. 224; AGAD, AR, dz. 23, t. 154, pl. 5, s. 134, 135.

¹²⁰ НГАБ, ф. 1825, воп. 1, спр. 8, арк. 7 адв.; AGAD, AR, dz. 23, t. 154, pl. 5, s. 149.

¹²¹ НГАБ, ф. 694, воп. 7, спр. 220, арк. 15 адв.; I.T. Baranowski, *Epigon feudalizmu na Białej Rusi*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1909, t. 3, s. 81.

мог посылать офицеров или солдат. Во время «пописов» в Слуцке проводились стрельбы, а лучшие стрелки получали вознаграждение¹²².

Участвовать в пописах и защите города должны были главы семей, проживавшие в городе, а также «подсуседки» и приезжие. Сохранился реестр слуцкого «пописа» 7 июня 1661 г., согласно которому в 10 сотнях насчитывалось 1019 военнообязанных мещан. Половина из них имели огнестрельное оружие (532 единицы, или 52%), и три четверти – холодное (766 единицы, или 75%)¹²³. В случае военной опасности для защиты укреплений могли привлекать всех взрослых мужчин, как было в Слуцке в 1655 г.¹²⁴ Насколько могло возрасти ополчение в таких условиях, показывает пример Витебска, население которого дважды переписали московские власти. В 1655 г. там насчитывалось 783 мещанских дворов, в которых проживало 1336 мужчин (170% от количества дворов), а в 1665 г. соответственно 688 и 1475 (214%)¹²⁵. То есть при всеобщей мобилизации количество защитников в городах могло возрасти в два раза.

Ополчение мещан не могло сравниться по своим боевым характеристикам с профессиональными солдатами, тем не менее города с хорошо развитой сотенной организацией представляли собой сильные крепости. Об этом свидетельствуют события войны 1654–1667 гг. В 1654 г. Витебск более трех месяцев держал оборону против московских войск, не имея сколько-нибудь значимого профессионального гарнизона¹²⁶. В сентябре 1655 г. вместе с полком немецкой пехоты на городские валы Слуцка дважды выходили мещане, хотя неприятель в итоге отказался от прямого штурма¹²⁷. Шклов в 1654 г., не имея надежды на помощь, сдался через десять дней, но в 1660 г. город выдержал осаду московских войск¹²⁸. В соседнем Могилеве мещане вместе с московским гарнизоном зимой 1654/1655 гг. сдерживали штурмы сильной армии ВКЛ. А в 1661 г. мещане подняли восстание и смогли сами справиться с московским гарнизоном, который насчитывал 960 солдат¹²⁹.

¹²² LMAVB, f. 40, nr 889, p. 20, 197; AGAD, AR, dz. 23, t. 134, pl. 2, s. 242; AGAD, AR, dz. 23, t. 154, pl. 5, s. 65, 68, 87, 93, 99, 102, 105, 131, 150, 153; НГАБ, ф. 1825, воп. 1, спр. 8, арк. 4; НГАБ, ф. 1825, воп. 1, спр. 14, арк. 8 адв., 18 адв., 65, 68, 70.

¹²³ AGAD, AR, dz. 23, t. 137, pl. 4, s. 27; А. Нрыцкiewicz, op. cit., s. 50, 54.

¹²⁴ LMAVB, f. 40, nr 889, s. 49.

¹²⁵ А.М. Карпачев, op. cit., с. 322-323; М. А. Ткачев, *Белорусский феодальный город...*, с. 143.

¹²⁶ К. Бабятыньскі, *Ад Смаленску да Вільні. Вайна Рэчы Паспалітай з Масковіяй (1654–1655 гг.)*, Вільня 2011, с. 88-89.

¹²⁷ LMAVB, f. 40, nr 889, s. 59-66.

¹²⁸ М.А. Ткачоў, op. cit., с. 141-142, 145.

¹²⁹ *Путешествие в Московію барона Августина Майерберга и Горация Вильгельма Кальвуччи, послов Августейшего Римского Императора Леопольда к Царю и Великому Князю Алексею Михайловичу в 1661 году, описанное самим бароном Майербергом*, Москва 1874, с. 204.

Определенная демократичность сотенной организации позволяла использовать ее как инструмент представления интересов широких масс мещан и городской общины в целом. В Могилеве и Орше в XVI – начале XVII в., а возможно и в других городах, сотники и десятники даже участвовали в выборе магистрата и управлении городом¹³⁰. В 1654 г. войт и сотники Копыси, как представители города, сдали город московским войскам¹³¹. От имени городской общины сотники часто выступали в Слуцке. В 1678 г. в присутствии сотников и цехмистров передавались регалии войту, а в 1695 и 1701 гг. «сотники, подсотничие и мещане» приносили присягу монархам и владельцам города¹³². Торжество в честь коронации Станислава Августа Понятовского в Витебске отметили парадом сотен¹³³.

Важной обязанностью мещан было строительство укреплений, которое наиболее хорошо можно изучить на примере Слуцка. Оно велось либо сотнями, либо они собирали «валовые деньги» и нанимали работников. В случае возрастания опасности, когда требовалось ускорить возведение укреплений, мещане сами выходили на работы. В Слуцке в сентябре 1655 г. в ожидании подхода московских войск мещане собрались на одном из бастионов и приняли решение выходить на строительство все, работая три дня в неделю по сотням, между которыми был разделен периметр укреплений. Руководили работами сотники, которые получали денежное вознаграждение¹³⁴. В 1656 г. постановили выходить на работу по одной сотне каждый день¹³⁵. Однако интенсивное участие в строительных работах было обременительным для мещан и в более спокойное время переходили к найму работников¹³⁶. В 1672 г. на вести о военных тревогах на южных границах Речи Посполитой было снова предложено выходить на работу сотнями либо увеличить денежные сборы на строительство укреплений¹³⁷. В конце 1670-х – начале 1680-х гг. слуцкие мещане снова сотнями работали на валах, однако, видимо, в более легком режиме, при этом делая перерывы во время весенних и осенних полевых работ¹³⁸. Кроме того полковники и сотники делали разверстку квот между мещанами при заготовке строительных материалов, рубании льда

¹³⁰ С.П. Стрэнкоўскі, *Гарадское самакіраванне*, ч. 1, с. 335-338.

¹³¹ М.А. Ткачоў, *op. cit.*, с. 61.

¹³² AGAD, AR, dz. 23, t. 133, s. 54-55, 57-58; AGAD, AR, dz. 23, t. 154, pl. 5, s. 62.

¹³³ *ИЮМ*, вып. 19, с. 186, 190.

¹³⁴ LMAVB, f. 40, nr 889, s. 63, 67.

¹³⁵ *Ibidem*, s. 108, 116.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 69, 70, 72, 103; НГАБ, ф. 1825, воп. 1, спр. 14, арк. 7 адв.

¹³⁷ НГАБ, ф. 1825, воп. 1, спр. 8, арк. 4.

¹³⁸ AGAD, AR, dz. 23, t. 154, pl. 5, s. 64, 69, 102, 103, 125, 138.

зимой, мощении улиц и других строительных работах¹³⁹. Так же по сотням возводили городские укрепления в Могилеве, причем данная повинность упоминается еще в 1748 г.¹⁴⁰

Еще А. Грицкевич справедливо отметил, что к концу XVIII в. сотни потеряли военный характер и превратились административные и фискальные единицы¹⁴¹. Этот процесс хорошо виден по источникам. Важная роль сотников и десятников при распределении податей среди мещан видна в Могилеве уже в конце XVI – начале XVII в., причем на этой почве возникали конфликты с магистратом¹⁴². В книгах записей протоколов сессий магистрата Слуцка второй половины XVII в. сотники чаще всего упоминались именно в связи с вопросами по распределению квот и сбору разного рода податей. В случае необходимости могли так же привлекаться полковники, десятники и старшие еврейской общины. Как правило, сотники составляли реестры с учетом малоимущих, которых нуждались в льготах, и представляли их в магистрат, а позже собирали подати. С начала 1670 г. на сотников так же была возложена обязанность по сбору провианта с мещан в городской провиантхауз¹⁴³. Лишь в связи с вопросами о сборе податей сотники упоминаются в книге полоцкого магистрата 1676 г.¹⁴⁴

Во второй половине XVII в. в Слуцке и Могилеве сотники и подсотничие были ответственны за расстановку стражи на городских воротах, причем обращалось внимание, чтобы привлекались грамотные люди для составления реестров приезжих. К примеру, в 1675 г. в Новомеском полку в Слуцке было 120 сторожей, которые выходили на стражу по 10 человек. В дальнейшем эту повинность стали также заменять денежным сбором¹⁴⁵. Важную роль сотенная организация отыгрывала в поддержании мер пожарной безопасности. Все необходимые инструменты для тушения пожаров (крюки, лестницы, ведра и др.) распределялись по сотням

¹³⁹ LMAVB, f. 40, nr 889, p. 48, 53, 87, 97, 193, 195, 228, 253; НГАБ, ф. 1825, воп. 1, спр. 14, арк. 25, 51.

¹⁴⁰ ИЮМ, вып. 6, с. 87; ИЮМ, вып. 10, с. 539; ИЮМ, вып. 15, с. 204.

¹⁴¹ А.П. Грицкевич, *op. cit.*, с. 241.

¹⁴² В.И. Мелешко, *op. cit.*, с. 192-193, 203-204; С.П. Стрэнкоўскі, *Гарадское самакіраванне*, ч. 1, с. 341, 349.

¹⁴³ LMAVB, f. 40, nr 889, s. 216, 220, 227, 237; НГАБ, ф. 1825, воп. 1, спр. 8, арк. 7 адв., 8, 8 адв., 9, 20, 34-34 адв., 35, 36; НГАБ, ф. 1825, воп. 1, спр. 14, арк. 9, 26, 29, адв., 33 адв., 34 адв., 35, 35 адв., 36 адв., 38а адв., 39, 42 адв., 44, 47, 53 адв., 55, 55 адв., 62, 66, 66 адв., 67; AGAD, AR, dz. 23, t. 154, pl. 5, s. 86, 101, 115, 122, 132, 133, 137, 138, 139, 149, 150, 153, 157.

¹⁴⁴ *Księga magistratu miasta Połocka z 1676 roku*, s. 176-177, 330, 354, 403.

¹⁴⁵ НГАБ, ф. 1825, воп. 1, спр. 8, арк. 22 адв.; НГАБ, ф. 1825, воп. 1, спр. 14, арк. 43, 44, 57 адв.; AGAD, AR, dz. 23, t. 154, pl. 5, s. 98, 99; ИЮМ, вып. 11, с. 123; ИЮМ, вып. 12, с. 34; ИЮМ, вып. 13, с. 46.

и десяткам. Под руководством полковников, сотников и десятников мещане должны были действовать во время возгорания. В 1670-е гг. в Слуцке на полковников, сотников и подсотничих возлагалась обязанность проверки дымоходов, покрытия крыш, наличия вблизи домов бань и амбаров, которые легко возгорались и несли большую опасность жилой застройке. Для строгого исполнения предписаний им могли придаваться солдаты. Для повышения бдительности мещан в теплое время года сотники каждый месяц должны были собирать вверенных им мещан и зачитывать правила пожарной безопасности, переданные им магистратом. В 1680-е гг. в Слуцке полковники собирали деньги и нанимали ночную пожарную стражу, в каждом полку по два человека¹⁴⁶.

Городские власти использовали сотенную организацию для контроля и выполнения некоторых полицейских функций. В 1657–1658 гг. слуцкий магистрат обязывал сотников и десятников следить за мещанами и солдатами, которые хотели покинуть город, чтобы предотвратить это¹⁴⁷. Летом 1668 г. был зафиксирован конфликт между сотником Василем Хлебниковичем и пильников Яском Старуговичем, который не только отказывался исполнять повинности, но также сквернословил и на одном из парадов в состоянии опьянения шумел, а на замечания сотника ударил его бердышом¹⁴⁸. С целью избежать конфликтов с солдатами, которые вошли в Слуцк в 1675 г., воит обязал полковников и сотников придерживаться максимальной осторожности в городе¹⁴⁹.

Сотенная организация мещан продолжала существовать в XVIII в., причем имели место попытки реформирования и внедрения сотен и десятков в новых местах, как удобного инструмента организации городской жизни. В частности, известно, что в 1727 г. 3 сотни, разделенные каждая на 10 десятков, были сформированы в Глуске. Возглавлять все ополчение должен был полковник¹⁵⁰. Похожая устава в 1758 г. была дана Быхову¹⁵¹. Судя по всему, сотенная организация не была чуждой мещанам этих городов и существовала там ранее, но для улучшения функционирования она была реформирована, как это было в Слуцке в XVIII в.¹⁵² В сотни

¹⁴⁶ LMAVB, f. 40, nr 889, p. 33, 58; НГАБ, ф. 1825, воп. 1, спр. 8, арк. 20, 20 адв., 21, 22, 24 адв., 28 адв., 33, 33 адв., 34 адв., 35; НГАБ, ф. 1825, воп. 1, спр. 14, арк. 35, 66; AGAD, AR, dz. 23, t. 154, pl. 5, s. 99, 101, 124, 137, 152.

¹⁴⁷ LMAVB, f. 40, nr 889, s. 133, 173.

¹⁴⁸ НГАБ, ф. 1825, воп. 1, спр. 14, арк. 43 адв.

¹⁴⁹ Ibidem, арк. 22 адв.

¹⁵⁰ М.А. Ткачоў, op. cit., с. 119; НГАБ, ф. 694, воп. 7, спр. 220, арк. 15 адв.–16.

¹⁵¹ I.T. Baranowski, op. cit., s. 81-82; Idem, *Trzy hrabstwa białoruskie, [w:] Wieś i folwark. Studya z dziejów agrarnych Polski*, Warszawa 1914, s. 267-268.

¹⁵² А.П. Грицкевич писал про существование сотенной организации в Быхове в начале XVIII в., ссылаясь на И.Т. Барановского, однако последний писал о уставе 1758 г. См.: А.П. Грицкевич, op. cit., с. 222.

объединялись мещане всех вероисповеданий. При этом в Глуске десятиники и сотники должны были быть христианами, «пописы» проводились три раза в год. Каждому сотнику полагалось иметь хоругвь, барабан и мушкет, а полковнику – буздыган, саблю и пару пистолетов. Хоругви так же должны были иметь быховские сотни. Одной из важнейших была военная функция: мещане должны были иметь оружие и практиковаться в его использовании, а в Быхове на городское ополчение так же возлагалась задача охраны границ графства. На быховские сотни возлагалась обязанность по насыпанию вала, важными, как и ранее, были фискальная и пожарная функции. Однако следует понимать, что в условиях развития военного дела в XVIII в. такие формирования не имели сколько-нибудь существенного значения при подходе регулярной армии. Вооруженные сотни стоит расценивать как инструмент охраны города или имения на случай гражданских волнений или внутривнутриполитических конфликтов.

В первой половине XVIII в. 3 сотника упоминаются в Друе¹⁵³. Согласно инвентарю 1757 г. на 6 десятков был разделен Свержень. Всего в местечке насчитывалось 167 дымов, а в десятках было от 20 до 34 христианских и иудейских дымов, причем к первому десятку, который включал 24 дыма, были дополнительно приписаны еще 20¹⁵⁴. Оформление десятичной организации в Сверже должно было произойти где-то в 1720–1730-е гг., поскольку в 1737 г. в местечке насчитывалось 64 дыма¹⁵⁵. При этом в случае такого небольшого местечка в центральном регионе ВКЛ вряд ли имела место военная составляющая, скорее деление на десятки рассматривалось как удобный инструмент фискальной политики и организации мещан. Необходимость этой реформы могла быть вызвана тем, что в 1706 г. шведы целиком сожгли местечко, и оно долго восстанавливалось¹⁵⁶. В 1780-х гг. сотники были введены во всех городах и местечках Шавельской королевской экономии (Груздзе, Жагоры, Радзивилишки, Шавли и Янишки)¹⁵⁷. Десятники в XVIII в. упоминаются также в Минске¹⁵⁸. А в Бресте сотников и десятников приказало ввести в 1790-е гг. российское военное командование для обеспечения пожарной безопасности и контроля за передвижением населения¹⁵⁹.

¹⁵³ С.П. Стрэнкоўскі, *Гарадское самакіраванне*, ч. 1, с. 320.

¹⁵⁴ AGAD, AR, dz. 25, sygn. 2675/1, s. 74-78; AGAD, AR, dz. 25, sygn. 2675/2, s. 72-76.

¹⁵⁵ НГАБ, ф. 694, воп. 2, спр. 4468, арк. 29 адв.

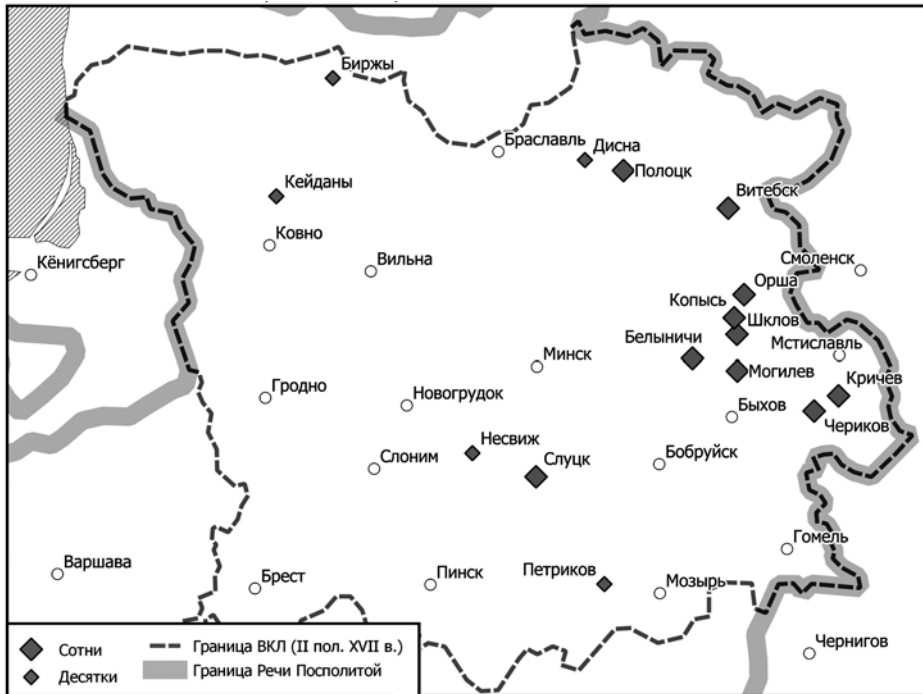
¹⁵⁶ М.А. Волкаў, *Нясвіжскі замак у Вялікай Паўночнай вайне*, [в:] *Вялікае Княства Літоўскае: Права. Вайна. Дыпламатыя*, рэд. С.Ф. Сокал, А.М. Янушкевіч, Мінск 2012, с. 226.

¹⁵⁷ AGAD, Archiwum Tyzenhauzów, dz. 4, sygn. D1, s. 607-786.

¹⁵⁸ НГАБ, ф. 1816, воп. 1, спр. 25, арк. 51–51 адв. Автор благодарит А. Довнара за указание данного источника.

¹⁵⁹ С.П. Стрэнкоўскі, *Гарадское самакіраванне*, ч. 1, с. 407-408.

Сотенная организация в городах Великого княжества Литовского в XVII в.

Источник: собственная разработка автора.

Таким образом, обстоятельное изучение сотенной организации в городах Великого княжества Литовского с конца XV до XVIII вв. позволяет сделать ряд выводов. Поскольку деление на десятки и сотни было распространено в пограничных областях в эпоху обострения военного противостояния с Московским государством и Крымским ханством, их следует рассматривать как проявление милитаризации жизни пограничных городов с целью усиления их обороноспособности. Сложно однозначно утверждать, имело ли место внешнее влияние (образец польской пехоты), или в ВКЛ сохранялась древнерусская практика организации пешего войска на основе десятков и сотен. Тот факт, что до Люблинской унии десятки встречаются как в белорусских, так и в украинских городах, позволяет утверждать, что это явление имело для ВКЛ общегосударственный характер. Судя по источникам и логике трансформации сотен и десятков в XVII–XVIII вв., это были достаточно динамичные структуры, которым была свойственна постепенная утрата первоначального строя в связи с постоянными социальными изменениями, перераспределением земельных участков и демографическими колебаниями на микро- и макроуровнях. Для сохранения четкой структуры и эффективного

функционирования как системы военной мобилизации мещан сотни и десятки могли реформировать. Наиболее ярко сотенная организация проявилась в городах, выросших в значительные центры ремесла и торговли в XVI–XVII вв., где она оказывала значительное влияние на систему самоуправления, в то время в старых городских центрах ее введение было осложнено наличием множества церковных и шляхетских юридик. До середины XVII в. сотни и десятки сохраняли важность как военные единицы, однако в дальнейшем они трансформировались в территориальные объединения, а на первый план вышли фискальная, административная, пожарная и другие функции. Причиной этого было размывание их количественной и этнической структуры в итоге военных катаклизмов и натуральных демографических процессов. Принципиальное значение имело развитие военного искусства и становление регулярных армий, вследствие чего городское ополчение утратило военное значение. Корреляция количества сотен и православных храмов указывает на то, что в период своего расцвета сотни могли формировать церковные приходы в городах.

Библиография // Bibliografia

Архивные источники // Arhivnye istočniki

Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD).

Archiwum Kameralne, sygn. III. 240.

Archiwum Radziwiłłów (AR), dz. II, Supplement, sygn. 372(2).

AR, dz. 10, sygn. 514.

AR, dz. 15, t. 8, pl. 1.

AR, dz. 23, t. 133; t. 134, pl. 2; t. 137, pl. 3, 4; t. 154, pl. 5.

AR, dz. 25, sygn. 1924, 1925, 1928, 1934, 1935, 1936, 2675/1, 2675/2, 3835/1.

Archiwum Tyzenhauzów, dz. 4, sygn. D1.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, sygn. 2461.

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie (BCzart)

Rkps 9233, 9234, 9249, 9251.

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (BOss)

Rkps 243/II, 5168/II.

Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka (LMAVB)

F. 40, nr 889.

Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius (VUB RS)

F. 4, nr 34508 (A1966).

F. 4, nr 38058 (A4914).

Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ) // Nacyânal'ny gistoryčny arhiŭ Belarusi (NGAB)

Ф. 146, воп. 3, спр. 21, 24 // F. 146, vor. 3, spr. 21, 24 // F. 694, vor. 2, spr. 4468; vor. 7, spr. 220.

Ф. 694, воп. 2, спр. 4468; воп. 7, спр. 220.

Ф. 1816, воп. 1, спр. 25 // F. 1816, vor. 1, spr. 25.

Ф. 1825, воп. 1, спр. 8, 14 // F. 1825, vor. 1, spr. 8, 14.

Ф. КМФ-18, спр. 267, арк. 315–315 адв // F. KMF-18, spr. 267, ark. 315–315 adv.

Ф. КМФ-18, воп. 1, спр. 310 // F. KMF-18, vor. 1, spr. 310.

Опубликованные источники // Opublikovannye istočniki

Księga magistratu miasta Połocka z 1676 roku, oprac. M. Makarau, Dz. Liseichykau, A. Latushkin, red. T. Kempa, Toruń 2020.

Акты Виленской археографической комиссии, т. 7, № 1, Вильна 1874 // *Akty Vilen-skaj arheografičeskoj komissii*, t. 7, nr 1, Vil'na 1874.

Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, Киев 1890 // *Arhiv Ūgo-Zapadnoj Rossii*, č. 7, t. 2, Kiev 1890.

Белорусский архив древних грамот, ч. 1, Москва 1824 // *Belorusskij arhiv drevnih gramot*, č. 1, Moskva 1824.

Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской (ИЮМ), вып. 6, Витебск 1875 // *Istoriko-ŭridičeskie materialy, izvlečennye iz aktovyh knjig gubernij Vitebskoj i Mogil'evskoj (IUM)*, vup. 6, Vitebsk 1875.

ИЮМ, вып. 10, Витебск 1879 // *IŪM*, vup. 10, Vitebsk 1879.

ИЮМ, вып. 11, Витебск 1880 // *IŪM*, vup. 11, Vitebsk 1880.

ИЮМ, вып. 12, Витебск 1881 // *IŪM*, vup. 12, Vitebsk 1881.

ИЮМ, вып. 13, Витебск 1882 // *IŪM*, vup. 13, Vitebsk 1882.

ИЮМ, вып. 14, Витебск 1883 // *IŪM*, vup. 14, Vitebsk 1883.

ИЮМ, вып. 15, Витебск 1884 // *IŪM*, vup. 15, Vitebsk 1884.

ИЮМ, вып. 19, Витебск 1889 // *IŪM*, vup. 19, Vitebsk 1889.

ИЮМ, вып. 29, Витебск 1901 // *IŪM*, vup. 29, Vitebsk 1901.

Кніга магістрата места Полацка 1727 г., падрыхт. А.М. Латушкін, М.Дз. Макараў, Вільня–Беласток 2012 // *Knìga magistrata mesta Polacka 1727 g.*, padryht. A.M. Latushkin, M. Dz. Makaraŭ, Vil'nâ – Belastok 2012.

Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 44 (1559–1566): Кніга запісаў 44, падрыхт. А.І. Груша, Мінск 2001 // *Metryka Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga. Knìga 44 (1559–1566): Knìga zapisaŭ 44*, padryht. A.Ī. Gruša, Minsk 2001.

Ординация королевских пуц в лестничествах бывшего великого княжества Литовского, составленные по инструкции короля Владислава IV, комиссарами Виленским каноником и королевским секретарем Петром Далматом Исайковским и Упитским маршалком Христофором Белозором в 1641 г., Вильна 1871 // Ordinaciâ korolevskih puš v lestničestvah byvšego velikogo knâžestva Litovskogo, sostavlennye po instrukcii korolâ Vladislava IV, Komissarami Vilenskim kanonikom i korolevskim sekretarem Petrom Dalmatom Isajkovskim i Upitskim maršalkom Hristoforom Belozorom v 1641 g., Vil'na 1871.

Писцовая книга Пинского и Клецкого княжеств, составленная Пинским старостою Станиславом Хвальчевским в 1552–1555 г., пред. К. Снитко, Вильна 1884 // Piscovaâ kniga Pinskogo i Kleckogo knâžestv, sostavlennââ Pinskim starostou Stanislavom Hval'čevskim v 1552–1555 g., pred. K. Snitko, Vil'na 1884.

Полоцкая ревизия 1552 года, сост. И.И. Лаппо, Москва 1905 // Polockaâ reviziâ 1552 goda, sost. I.I. Lappo, Moskva 1905.

Полоцкие грамоты XIII – начала XVI в., подгот. А.Л. Хорошкевич, С.В. Полехов, В.А. Воронин, А.И. Груша, А.А. Жлутко, Е.Р. Сквайрс, А.Г. Тюльпинт, т. 2, Москва 2015 // Polockie gramoty XIII – načala XVI v., podgot. A.L. Horoškevič, S.V. Polehov, V.A. Voronin, A.I. Gruša, A.A. Žlutko, E.R. Skvajrs, A.G. Tûl'pint, t. 2, Moskva 2015.

Путешествие в Московию барона Августина Майерберга и Горация Вильгельма Кальвуччи, послов Августейшего Римского Императора Леопольда к Царю и Великому Князю Алексею Михайловичу в 1661 году, описанное самим бароном Майербергом, Москва 1874 // Putešestvie v Moskoviiu barona Avgustina Majerberga i Goraciâ Vil'gel'ma Kal'vučči, poslov Avgustejšego Rimskogo Imperatora Leopold'a k Caru i Velikomu Knâzu Alekseiu Mihajloviču v 1661 godu, opisannoe samim baronom Majerbergom, Moskva 1874.

Литература // Literatura

- Baranowski I.T., *Epigon feudalizmu na Białej Rusi*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1909, t. 3.
- Baranowski I.T., *Trzy hrabstwa białoruskie*, [w:] *Wieś i folwark. Studya z dziejów agrarnych Polski*, Warszawa 1914.
- Bołdyrew A., *Piechota zaciężna w Polsce w pierwszej połowie XVI wieku*, Warszawa 2011.
- Gerlach J., *Chłopi w obronie Rzeczypospolitej: studium o piechocie wybranieckiej*, Lwów 1939.
- Hryckiewicz A., *Milicje miast magnackich na Białorusi i Litwie w XVI–XVIII w.*, „Kwartalnik Historyczny” 1970, nr 1.
- Lech M.J., *Powstanie chłopów białoruskich w starostwie krzyczewskim (1740 r.)*, „Przegląd Historyczny” 1960, t. 51, nr 2.
- Łopatecki K., *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu*, Białystok 2018.

- Poppe D., *Ludność dziesiętnicza w Polsce wczesnośredniowiecznej: (z dziejów kształtowania się klasy chłopskiej feudalnie zależnej)*, „Kwartalnik Historyczny” 1957, t. 64, nr 1.
- Szczygielski W., *Obowiązki i powinności wojskowe miast i mieszczaństwa w Polsce od XIII do połowy XV wieku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1960.
- Topolska M.B., *Szklów i jego rola w gospodarce Białorusi Wschodniej w XVII i XVIII wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1960, t. 30.
- Tyla A., *Visuotinio šaukimo prieveilė Lietuvos miestams XVI a. pabaigoje – XVII a.*, „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai” 1981, A serija, t. 1 (70).
- Wojna przeciwko Kozakom Zaporoskim w latach 1648 i 1649 przez Alberta Wijuk Kojalowicza. Tłumaczenie z rękopisu łacińskiego z Archiwum ks.ks. Radziwiłłów w Nieświerzcu Edward Kottubaj, Połomnia – Zabrze – Tarnowskie Góry 2020.*
- Wysłouch S., *Uwagi o przyczynach rozwoju Mohylewa w XVI i XVII wieku*, „Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego” 1938, t. 1.
- «Абрысы розныя»: малюнкi і чарцяжы гетмана Януша Радзівіла, уклад. М.А. Волкаў, аўт. тэксту М.А. Волкаў, К.І. Карлюк, Мінск 2020 // „Abrysy roznyâ”: malûnkî i čarcâžy getmana Anuša Radzivila, uklad. M.A. Volkaû, aût. tĕkstu M.A. Volkaû, K.Ī. Karlûk, Minsk 2020.
- Бабятыньскі К., *Ад Смаленску да Вільні. Вайна Рэчы Паспалітай з Масковіяй (1654–1655 гг.)*, Вільня 2011 // Babâtyń’ski K., *Ad Smalensku da Vil’ni. Vajna Rĕčy Paspalıtaj z Maskoviâj (1654–1655 gg.)*, Vil’nâ 2011.
- Білоус Н., *Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування*, Київ 2008 // Bilous N., *Kiïv naprikinčî XV – u peršij polovini XVII stolittâ. Mis’ka vlada i samovrâduvannâ*, Kiïv 2008.
- Бромлей Ю.В., *К вопросу о сотне, как общественной ячейке у восточных и южных славян в средние века*, [в:] *История, фольклор, искусство славянских народов. Доклады советской делегации. V Международный съезд славистов (София, сентябрь 1963)*, Москва 1963 // Bromlej Ū.V., *K voprosu o sotne, kak obšestvennoj âcejke u vostočnyh i ûžnyh slavân v srednie veka*, [v:] *Istoriâ, fol’klor, iskusstvo slavânskikh narodov. Doklady sovetskoj delegacii. V Meždunarodnyj s’ezd slavistov (Sofiâ, sentâbr’ 1963)*, Moskva 1963.
- Варонін В.А., *Князь Юрий Лынгвеневи́ч Мсціслаўскі: гістарычны партрэт*, Мінск 2010 // Varonin V.A., *Knâz’ Ūryj Lyngvenevič Mscislaŭski: gîstaryčny partrĕt*, Minsk 2010.
- Васюта О., *Засади функціонування та час виникнення «тисяч» у давній Русі, «Сіверянський літопис» 2009* // Vasûta O., *Zasadi funkcionuvannâ ta čas viniknennâ „tisâč” u davnij Rusi*, „Siverâns’kij litopis” 2009.
- Волкаў М.А., *Арганізацыя і забеспячэнне будаўніцтва фартыфікацый у Слуцку пры Багуславе Радзівіле (1654–1669 гг.)*, «Исследования по истории Восточной Европы = Studia Historica Europae Orientalis» 2012, вып. 5 // Volkaû M.A., *Arganizacyâ i zabespâčĕnne budaŭnictva fartyfikacyj u Slucku pry Baguslave Radzivila (1654–1669 gg.)*, „Issledovaniâ po istorii Vostočnoj Evropy = Studia Historica Europae Orientalis” 2012, vyp. 5.

- Волкаў М.А., *Замкі і фартэцыі Радзівілаў на беларускіх землях у XVI – пачатку XVIII ст.*, Мінск 2020 // Volkaŭ M.A., *Zamki i fartëcyi Radzivilaŭ na belaruskich zemlâhu XVI – pačatku XVIII st.*, Minsk 2020.
- Волкаў М.А., *Нясвіжскі замак у Вялікай Паўночнай вайне*, [в:] *Вялікае Княства Літоўскае: Права. Вайна. Дыпламатыя*, рэд. С.Ф. Сокал, А.М. Янушкевіч, Мінск 2012 // Volkaŭ M.A., *Näsvižski zamak u Vâlikaj Paŭnočnaj vajne*, [v:] *Vâlikae Knâstva Litoŭskae: Prava. Vajna. Dyplamatyâ*, rëd. S.F. Sokal, A.M. Änuškevič, Minsk 2012.
- Волкаў М.А., *Слуцк на старых планах*, Мінск 2017 // Volkaŭ M.A., *Sluck na staryh planah*, Minsk 2017.
- Голубеў В.Ф., *Сельская абшчына ў Беларусі XVI–XVIII стст.*, Мінск 2008 // Golubeŭ V.F., *Sel'skaâ abščyna ŭ Belarusi XVI–XVIII stst.*, Minsk 2008.
- Голубеў В.Ф., *Старонка з жыцця насельніцтва Шклоўскага графства сярэдыны XVI ст.*, «Беларускі гістарычны часопіс» 2015, № 5 // Golubeŭ V.F., *Staronka z žyccâ nasel'nictva Škloŭskaga grafstva sârëdziny XVI st.*, „Belaruskі гістарычны часопіс” 2015, nr 5.
- Греков Б.Д., *Киевская Русь*, Москва 1953 // Grekov B.D., *Kievskâ Rus'*, Moskva 1953.
- Грицкевич А.П., *Частновладельческие города Белоруссии в XVI–XVIII вв. (социально-экономическое исследование истории городов)*, Минск 1975 // Grickevič A.P., *Častnovladel'českie goroda Belorussii v XVI–XVIII vv. (social'no-ëkonomičeskoe issledovanie istorii gorodov)*, Minsk 1975.
- Груша А., *Рэтраспектыўны метад у даследаванні гісторыі Вялікага княства Літоўскага*, [в:] *Вялікае княства Літоўскае: Метадалогія і метады даследавання*, Санкт-Пetersбург 2003 // Gruša A., *Rëtraspektyŭny metad u dasledavannі гісторыі Vâlikaga knâstva Litoŭskaga*, [v:] *Vâlikae knâstva Litoŭskae: Metadalogiâ i metady dasledavannâ*, Sankt-Peterburg 2003.
- Грушевский А.С., *Города Великого княжества Литовского в XIV–XVI вв.: старина и борьба за старину*, Киев 1918 // Gruševskij A.S., *Goroda Velikogo knâžestva Litovskogo v XIV–XVI vv.: starina i bor'ba za starinu*, Kiev 1918.
- Грушевский М.С., *Барское староство: исторические очерки (XV–XVIII в.)*, Киев 1894 // Gruševskij M.S., *Barskoe starostvo: istoričesije očerki XV–XVIII vv.*, Kiev 1984.
- Довнар-Запольский М.В., *Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI веке*, Киев 1905 // Dovnar-Zapol'skij M.V., *Očerki po organizacji zapadnorusskogo krest'ânstva v XVI veke*, Kiev 1905.
- Доўнар А.Б., *Гарадское самакіраванне Шклова XVI–XVIII ст.*, [в:] *Шклоў і Шклоўскі раён*, уклад. А.Б. Доўнар, Мінск 2020 // Doŭnar A.B., *Garadskoe samakiravanne Šklova XVI–XVIII st.*, [v:] *Škloŭ i Škloŭskі raën*, уклад. А.Б. Доўнар, Мінск 2020.
- Карпачев А.М., *Русские переписные книги как источник для демографического изучения городов Белоруссии второй половины XVII в.*, [в:] *Вопросы архивоведения и источниковедения в БССР*, Минск 1971 // Karpačev A.M., *Russkie perepisnye knigi kak istočnik dlâ demografičeskogo*

- izučeniâ gorodov Belorussi vtoroj poloviny XVII v.*, [v:] *Voprosy arhivovedeniâ i istočnikovovedeniâ v BSSR*, Minsk 1971.
- Копыцкий З.Ю., *Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в.*, Минск 1975 // Копыцкий З.Ю., *Social'no-političeskoe razvitie gorodov Belorussii v XVI – pervoj polovine XVII v.*, Minsk 1975.
- Копыцкий З.Ю., *Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в.* Наука и техника, Минск 1966 // Копыцкий З.Ю., *Ėkonomičeskoe razvitie gorodov Belorussii v XVI – pervoj polovine XVII v.* Nauka i tehnika, Minsk 1966.
- Кучкин В.А., *Десятские и сотские Древней Руси*, [в:] *Древняя Русь: очерки политического и социального строя*, Москва 2008 // Kučkin V.A., *Desâtskie i sotskie Drevnej Rusi*, [v:] *Drevnââ Rus': očerki političeskogo i social'nogo stroâ*, Moskva 2008.
- Линниченко И.А., *Черты из истории сословий в Юго-Западной Галицкой (Руси) XIV–XV в.*, Москва 1894 // Linničenko I.A., *Čerty iz istorii soslovij v Ūgo-Zapadnoj Galickoj (Rusi) XIV–XV v.*, Moskva 1894.
- Любавский М.К., *Литовско-русский сейм : Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешней жизнью государства*, Москва 1900 // Lûbavskij M.K., *Litovsko-russkij sejm: Opyt po istorii učreždeniâ v svâzi s vnutrennim stroem i vnešnej žizn'û gosudarstva*, Moskva 1900.
- Любавский М.К., *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого литовского статута*, Москва 1892 // Lûbavskij M.K., *Oblastnoe delenie i mestnoe upravlenie Litovsko-Russkogo gosudarstva ko vremeni izdaniâ pervogo litovskogo statuta*, Moskva 1892.
- Макараў М., *Ад пасада да магдэбургіі: Прававое становішча месцаў Беларускага Падзвіння ў XIV – першай палове XVII ст.*, Мінск 2008 // Makaraŭ M., *Ad pasada da magdëburgii: Pravavoe stanovišča mestaŭ Belaruskaga Padzvinná ŭ XIV – peršaj palove XVII st.*, Minsk 2008.
- Мелешко В.И., *Могилев в XVI – середине XVII в.*, Минск 1988 // Meleško V.I., *Mogilev v XVI – seredine XVII v.*, Minsk 1988.
- Мяцельскі А.А., *Мсціслаўскае княства і ваяводства ў XII–XVIII стст.*, Мінск 2010 // Mâcel'ski A.A., *Mscislaŭskae knâstva i vaâvodstva ŭ XII–XVIII stst.*, Minsk 2010.
- Мяцельскі А.А., *Старадаўні Крычаў: гісторыка-археалагічны нарыс горада ад старажытных часоў да канца XVIII ст.*, Мінск 2003 // Mâcel'ski A.A., *Staradaŭni Kryčai: ġistoryka-arhealagičny narys gorada ad staražytnyh časoi da kanca XVIII st.*, Minsk 2003.
- Полехов С.В., *Смоленские послания середины XV – начала XVI века*, [в:] *Sub specie aeternitatis. Сборник научных статей к 60-летию Вадима Борисовича Крысько*, Москва 2021 // Polehov S.V., *Smolenskie poslaniâ serediny XV – načala XVI veka*, [v:] *Sub specie aeternitatis. Sbornik naučnyh statej k 60-letiu Vadima Borisoviča Krysko*, Moskva 2021.

- Памятники истории Восточной Европы*, т. 3: *Документы Ливонской войны (подлинное делопроизводство приказов и воевод) 1571–1580 гг.*, сост. И. Граля и др., Москва – Варшава 1998 // *Pamâtniki istorii Vostočnoj Evropy*, t. 3: *Dokumenty Livonskoj vojny (podlinnoe deloproizvodstvo prikazov i voevod) 1571–1580 gg.*, sost. I. Gralâ i dr., Moskva – Varšava 1998.
- Рыбаков Б.А., *Деление Новгородской земли на сотни в XIII в.*, «Исторические записки» 1938, т. 2 // Rybakov B.A., *Delenie Novgorodskoj zemli na sotni v XIII v.*, „Istoričeskie zapiski” 1938, t. 2.
- Стрэнкоўскі С.П., *Гарадское самакіраванне на тэрыторыі Беларусі ў канцы XIV–XVIII ст.*, ч. 1–2, Мінск 2013 // Strënkoŭski S.P., *Garadskoe samakiravanne na terytoryi Belarusi ŭ kancy XIV–XVIII st.*, č. 1–2, Minsk 2013.
- Сьцяпанаў Ц., *Гісторыя места Магілёва да надання яму майдэборскага права (1577 г.)*, «Запіскі аддзелу гуманітарных навук. Кн. 3. Працы клясы гісторыі» 1928, т. 2 // S'câpanaŭ C., *Gistoryâ mesta Magilëva da nadan'nâ âtu majdëborskaga prava (1577 g.)*, „Zapiski addzelu gumanitarnyh navuk. Kn. 3. Pracy klâsy gistoryi” 1928, t. 2.
- Ткачев М.А., *Белорусский феодальный город XIV–XVIII веков (структура и организация обороны)*. Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук, Гродно 1985 // Tkačev M.A., *Belorusskij feodal'nyj gorod XIV–XVIII vekov (struktura i organizaciâ oborony)*. Dissertaciâ na soiskanie učenoj stepeni doktora istoričeskikh nauk, Grodno 1985.
- Ткачоў М.А., *Замкі і людзі*, Мінск 1991 // Tkačoŭ M.A., *Zamki i lŭdzi*, Minsk 1991.
- Толочко П.П., *Власть в Древней Руси X–XIII вв.*, Санкт-Петербург 2011 // Toločko P.P., *Vlast' v Drevnej Rusi X–XIII vv.*, Sankt-Peterburg 2011.
- Хорошев А.С., *Сотские (соцкие) новгородские*, [в:] *Великий Новгород. История и культура IX–XVII веков. Энциклопедический словарь*, ред. В.Л. Янин, Санкт-Петербург 2007 // Horošev A.S., *Sotskie (sockie) novgorodskie*, [v:] *Velikij Novgorod. Istoriâ i kul'tura IX–XVII vekov. Ėnciklopedičeskij slovar'*, red. V.L. Ānin, Sankt-Peterburg 2007.
- Цемушаў В.М., *На ўсходняй мяжы Вялікага Княства Літоўскага (сярэдзіна XIV – першая палова XVI ст.)*, Смаленск 2014 // Semušaŭ V.M., *Na ŭshodnâj tâžy Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga (sârëdzina XIV – peršaâ palova XVI st.)*, Smalensk 2014.
- Янин В.Л., *Очерки истории средневекового Новгорода*, Москва 2008 // Ānin V.L., *Očerki istorii srednevekovogo Novgoroda*, Moskva 2008.

SUMMARY**Sotnya's in the Cities of the Grand Duchy of Lithuania**

The division into hundreds (sotnya's) and tens and spread in the border areas of the Grand Duchy of Lithuania in the era of aggravated military confrontation with the Moscow State and the Crimean Khanate, so it should be considered as a manifestation of the militarization of the life of border cities in order to strengthen their defense capability. They may have originated on the basis of local traditions of the organization of the infantry, which has its roots in times of ancient Rus, at the same time on their formation could have a significant influence the pattern of organization of the Polish infantry. The fact that before the Union of Lublin tens were found in Belarusian and Ukrainian cities suggests that this phenomenon was common to the GDL. Historical sources and logic of the transformation of hundreds and tens in the 17th–18th centuries shows that these were dynamic structures, which were characterized by a gradual loss of their original harmony due to constant social changes, land redistribution and demographic fluctuations at the micro and macro levels. To maintain a clear structure and effective functioning as a system of military mobilization of the burghers, hundreds and tens could be reformed. Sotnya's most clearly manifested itself in cities that grew into significant centers of crafts and trade in the 16th–17th centuries, where it had a significant impact on the self-government system, while in the old city centers its introduction was complicated by the presence of many church and gentry lawyers. Until the middle of the 17th century hundreds and tens retained their importance as military units of city militia, but later they were transformed into territorial associations, and fiscal, administrative and other functions came to the fore. The reason for this was the erosion of their quantitative and ethnic structure as a result of military cataclysms and natural demographic processes. Of fundamental importance was the development of military affairs and the formation of regular armies, as a result of which the city militia lost its military potential. The correlation between the number of hundreds and Orthodox churches indicates that during their heyday, hundreds could form church parishes in cities.

IV

SPRAWOZDANIA

Magdalena Stulgis

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: magdast1990@o2.pl

ORCID: 0000-0002-8601-3632

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.21

VI Ogólnopolska konferencja naukowa „Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku. Wobec sejmików”, Ciechanowiec 24-27 maja 2022 r.

W dniach 24-27 maja 2022 r. w Ciechanowcu odbyła się szósta edycja konferencji naukowych „Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku”. Cykl tych konferencji został zapoczątkowany w 2002 r. w Białymstoku przez prof. dr hab. Ewę Dubas-Urwanowicz oraz dr. hab. Jerzego Urwanowicza. Już od początku cieszyły się one dużym zainteresowaniem, a każda była zwieńczona wydaniem publikacji pokonferencyjnej. Ukazały się następujące tomy: *Władza i prestiż* (2003), *Patron i dwór* (2006), *Fundator i mecenas* (2011), *Wobec króla i Rzeczypospolitej* (2012). Ostatnie spotkanie z tego cyklu miało miejsce we wrześniu 2015 r. w Augustowie. Podobnie jak w poprzednich latach i tym razem ukazało się wydanie pokonferencyjne: *Honestas et turpitudine* (2019). Badania nad magnaterią są wciąż aktualne. Nadal aktywna na tym obszarze jest działalność prof. dr hab. Ewy Dubas-Urwanowicz oraz dr. hab. Jerzego Urwanowicza. Tematyka ta jest również podejmowana przez młode pokolenia badaczy. Duże zainteresowanie środowiska tą problematyką było bodźcem do zorganizowania kolejnej konferencji. Organizatorami tego wydarzenia w 2022 r. był Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu w Białymstoku oraz Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu i Zespół Szkół Ogólnokształcących i Zawodowych w Ciechanowcu. Tym razem motyw przewodni nosił tytuł „Wobec sejmików”. Wybór tematyki był podyktowany m.in. aktualną pracą prof. dr hab. Ewy Dubas-Urwanowicz, dr. hab. Jerzego Urwanowicza oraz dr. hab. Karola Łopateckiego, prof. UwB nad

sejmikami podlaskimi i połockimi. Śladem poprzednich edycji również tegoroczna cieszyła się dużym odzewem ze strony środowiska naukowego. W trakcie obrad wygłoszono 44 referaty, a uczestnicy reprezentowali aż 21 ośrodków naukowych. Każdy dzień rozpoczynały obrady plenarne, natomiast dalsza część odbywała się w dwóch równoległych sekcjach.

Uczestnicy konferencji przed Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu, 25 maja 2022 r.
Fot. Artur Warchala

Na zdjęciu: pierwszy rząd od lewej: dr hab. Barbara Krysztopa-Czupryńska, dr Ewa Matuszczyk, prof. dr hab. Ewa Dubas-Urwanowicz, mgr Dorota Łapiak, dr hab. Jerzy Urwanowicz, mgr Beata Sawicka, prof. dr hab. Edward Opaliński, mgr Marta Kupczewska, mgr Justyna Gałuszka, dr hab. Karol Łopatecki, prof. UWb; drugi rząd od lewej: mgr Łukasz Godlewski, dr Monika Jusupović, Radosław Wasiak, mgr Kornelia Wasiak, mgr Beata Gryko-Adrejuk, prof. dr hab. Andrzej Stroynowski, prof. dr hab. Teresa Chynczewska-Hennel, dr Iwona Dacka-Górzyńska, prof. dr hab. Michał Zwierzykowski; trzeci rząd od lewej: dr Zbigniew Hundert, mgr Magdalena Stulgis, dr Maria Czeppe, dr Łukasz Gołaszewski, dr Aleksandra Ziober, prof. dr hab. Andrzej Rachuba; czwarty rząd od lewej: dr hab. Radosław Lolo, prof. AFiB, prof. dr hab. Marian Wolski, dr Emil Kalinowski, prof. dr hab. Jolanta M. Marszalska, dr hab. Dariusz Rolnik, prof. UŚ, dr hab. Mariusz Sawicki, prof. UO; piąty rząd od lewej: mgr Andrei Radaman, dr Paweł Krokosz, dr hab. Andrzej Korytko, prof. UWM, dr Przemysław Gawron, prof. dr hab. Jan Dziegielewski, dr hab. Robert Kołodziej, prof. UWri, dr hab. Mariusz Drozdowski; ostatni rząd od lewej: mgr Janusz Danieluk, dr Jan Jerzy Sowa, dr hab. Andrei Macuk, dr hab. Konrad Bobiatyński, dr Kamil Jakimowicz, dr Grzegorz Glabisz, Bogumiła Dziegielewska, prof. dr hab. Andrzej Zakrzewski, dr hab. Witold Filipczak, prof. UŁ, prof. dr hab. Maciej Franz, dr hab. Dariusz Makiła, prof. AE-H, dr hab. Andrzej Hennel, prof. UW, dr hab. Tomasz Ciesielski prof. UO;

24 maja był dniem poświęconym na zakwaterowanie i rejestrację licznie przybywających uczestników. Uroczyste otwarcie konferencji nastąpiło 25 maja, po czym rozpoczęły się obrady plenarne. Jako pierwszy referat swój wygłosił prof. dr hab. Andrzej Rachuba, w którym przedstawił tematykę wpływu na sejmiki i podejmowane na nich decyzje czołowych rodów magnackich na Litwie. Kolejny wystąpił prof. dr hab. Andrzej Zakrzewski. W swoich rozważaniach skupił się na postulatach szlachty na sejmikach Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII–XVIII w., które były zgodne z interesami magnaterii oraz tymi, które stały z nimi w sprzeczności. Następnie swój referat wygłosił prof. dr hab. Michał Zwierzykowski. W swoim wystąpieniu przedstawił rolę senatorów w funkcjonowaniu sejmików województw poznańskiego i kaliskiego w epoce saskiej. Jako ostatni podczas pierwszych obrad plenarnych swój referat przedstawił prof. dr hab. Adam Kaźmierczyk, podejmując interesującą tematykę roli magnaterii w kształtowaniu samorządu terytorialnego Żydów w Koronie po 1648 r. Po zakończeniu wystąpień rozpoczęła się żywiołowa dyskusja, podczas której uczestnicy mieli wiele pytań i spostrzeżeń do przedstawionych tematów. Obrady plenarne każdego dnia konferencji cieszyły się dużym zainteresowaniem, ponieważ brali w nich również udział przedstawiciele instytucji kultury, lokalni pasjonaci historii oraz licznie zebrani uczniowie Zespołu Szkół Ogólnokształcących i Zawodowych w Ciechanowcu.

Od godziny 12.00 przewidziane były obrady w dwóch równoległych sekcjach. Obrady w sekcji pierwszej rozpoczęła mgr Justyna Gałaszka wygłaszając referat, który dotyczył postaci Stanisława Stadnickiego i jego roli jako działacza sejmikowego na przełomie XVI i XVII w. Następnie wystąpił mgr Andrei Radaman przedstawiając postać Aleksandra Chodkiewicza i jego działalność na zjazdach i sejmikach województwa nowogródzkiego. Jako kolejny swój referat przedstawił dr hab. Radosław Lolo, prof. AFiB, analizując w nim budowanie przez mazowiecki ród Krasińskich swojej pozycji na sejmiku ciechanowskim w XVII w. Następnie swoje wystąpienie wygłosił dr hab. Konrad Bobiatyński, w którym skupił się na analizie sejmiku oszmiańskiego w II poł. XVII w. jako miejsca walki politycznej między dominującym rodem Sapiechów a miejscową szlachtą. Jako ostatnia w tej części sekcji pierwszej referat wygłosiła prof. dr hab. Jolanta M. Marszalska. W swoim wystąpieniu zajęła się tematyką cenzury ksiąg drukowanych podejmowaną na sejmikach ziemskich w XVII w. Po ostatnim wystąpieniu w części pierwszej rozpoczęła się dyskusja. W sesji popołudniowej jako pierwszy swoje wystąpienie miał dr Łukasz Gołaszewski, w którym omówił na podstawie analizy instrukcji sejmików ziemi bielskiej wpływ magnaterii na funkcjonowanie tegoż sejmiku na przełomie XVI i XVII w. Następnie swój referat wygłosił ks. prof. dr hab. Waldemar Graczyk, w którym przedstawił postać biskupa płockiego Stanisława Łubieńskiego i jego wpływ na sejmiki

mazowieckie oraz działalność na rzecz dworu królewskiego w I poł. XVII w. Kolejną referentką była mgr Marta Kupczewska, która przedstawiła geografię wpływów politycznych wojewody kijowskiego Tomasza Zamoyskiego na sejmikach szlacheckich do 1628 r. Następny referat wygłosił dr Artur Goszczyński. W swoim wystąpieniu skupił się na stosunku poszczególnych sejmików do konfliktów Jeremiego Wiśniowieckiego z innymi magnatami oraz na analizie jego listów do szlachty i środków retorycznych, jakich w nich używał. Obrady sekcji pierwszej zamknął referat dr. Jana Jerzego Sowy, w którym skupił się na analizie listów hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jabłonowskiego na sejmiki koronne. Po tym wystąpieniu rozpoczęła się dyskusja.

Obrady sekcji drugiej rozpoczął dr hab. Robert Kołodziej, prof. UW. referatem dotyczącym działalności sejmikowej Jana Chryzostoma Pieniążka w okresie panowania Jana III Sobieskiego oraz budowania jego pozycji politycznej w Rzeczypospolitej. Następnie wystąpił dr Grzegorz Glabisz, którego referat dotyczył działalności stronników Jerzego Augusta Mniszcha w latach 1764–1768 na sejmikach województw poznańskiego i kaliskiego. Jako kolejny wystąpił dr Kamil Jakimowicz. Autor skupił się na analizie działalności stronnictwa regalistycznego na sejmikach krakowskim i sandomierskim w 1782 r. Kolejnym referentem był dr hab. Witold Filipczak, prof. UŁ. Autor przedstawił wpływy antykrólewskiej opozycji magnackiej na sejmikach ziemi chełmskiej w latach 1778–1786. Pierwszą część obrad sekcji drugiej zamykał referat dr. hab. Dariusza Rolnika, prof. UŚ. Dotyczył on pozycji magnatów litewskich na sejmikach w województwie mińskim w latach 1778–1788. Autor podjął próbę odpowiedzi na pytanie, na ile lokalne elity mogły wpływać na sejmiki tego okresu. Po wygłoszeniu ostatniego referatu rozpoczęła się dyskusja. Sesja popołudniowa sekcji drugiej rozpoczęła się referatem dr. hab. Karola Łopateckiego, prof. UwB, który dotyczył roli magnaterii w elekcji i nominacji sędziów i podsędków ziemskich w Rzeczypospolitej. Jako kolejny wystąpił dr Zbigniew Hundert, który w swoim referacie zajął się problematyką prób oddziaływania magnaterii na sejmiki województwa mazowieckiego w okresie panowania Jana III Sobieskiego. Następnym referentem był dr hab. Tomasz Ciesielski, prof. UO, który w interesujący sposób przedstawił przygotowania Józefa Kantego Ossolińskiego do sejmiku przedkonwokacyjnego w 1764 r. Kolejny referat wygłosiła dr Monika Jusupović, zajmując się w nim tematyką wpływów rodu Tyszkiewiczów na sejmiku wileńskim w okresie panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego. Ostatnie wystąpienie dr. hab. Adama Kucharskiego, prof. UMK odczytał w jego imieniu dr hab. Karol Łopatecki, prof. UwB. Dotyczyło ono wpływów rodów magnackich na sejmiki z perspektywy prasy rękopiśmiennej w drugiej połowie XVIII w. Popołudniowa część obrad sekcji drugiej zakończyła się dyskusją.

Po zakończeniu obrad w sekcjach uczestnicy udali się na odpoczynek. Wieczór zakończyła uroczysta kolacja w Hotelu Nowodwory w Ciechanowcu.

Kolejny dzień, tj. 26 maja również rozpoczął się od obrad plenarnych, w czasie których wygłoszone zostały cztery referaty. Jako pierwszy wystąpił dr hab. Mariusz Sawicki, prof. UO z referatem dotyczącym postawy sejmików litewskich 1695 r. wobec klątwy rzuconej na ród Sapiehów. Następnie swoje wystąpienie wygłosił dr hab. Dariusz Makilla, prof. AE-H, które dotyczyło mechanizmów funkcjonowania sejmików w XVII–XVIII w. oraz roli magnaterii w czasie ich działania. Kolejnym autorem był dr Przemysław Gawron. Jego referat dotyczył form kontaktu hetmanów koronnych ze szlachtą w czasach pierwszych Wazów. Następnie swój referat wygłosił prof. dr hab. Edward Opaliński, który omówił aktywność magnaterii na sejmikach w okresie rokoszu Zebrzydowskiego. Obrady plenarne zakończyło wystąpienie dr. hab. Jerzego Urwanowicza, które dotyczyło postawy Jana Klemensa Branickiego wobec sejmików w latach 1729–1767. Po obradach plenarnych rozpoczęła się dyskusja, podczas której, podobnie jak w dniu poprzednim, pojawiło się wiele pytań i spostrzeżeń.

Od godziny 12.10 rozpoczęły się obrady w sekcjach. Sekcja pierwsza rozpoczęła się referatem mgr Anny Podleckiej, który dotyczył stosunku szlachty do kandydatury francuskiej w bezkrólewiu po śmierci Zygmunta Augusta. Wystąpienie było próbą odpowiedzi na pytanie, jaki na to wpływ miała działalność Jana Dymitra Solikowskiego. Jako kolejny wystąpił mgr Łukasz Godlewski, który omówił postawę magnaterii wobec egzekucji dóbr w Koronie na sejmach koronnych w latach 1562–1566. Następnie swój referat wygłosiła mgr Kornelia Wasiak. Autorka skupiła się w nim na analizie instrukcji na zjazd korczyński z 1578 r. oraz jej wpływie na decyzje polityczne szlachty krakowskiej i sandomierskiej. Obrady sekcji pierwszej zamykało wystąpienie dr. Pawła Krokosza, które dotyczyło działalności rodu Stroganowów na prowincji państwa rosyjskiego w XVI–XVIII w. Po wygłoszeniu ostatniego referatu rozpoczęła się dyskusja.

W drugiej sekcji jako pierwszy swoje wystąpienie miał prof. dr hab. Maciej Franz, który w interesujący sposób przedstawił badania tzw. młodej szkoły lwowskiej na temat roli magnaterii w państwie polsko-litewskim. Następnie referat wygłosiła dr Iwona Dacka-Górzyńska, która analizując oratorstwo sejmikowe przedstawiła liczne odniesienia w nich do herbów szlacheckich. Jako kolejny wystąpił prof. dr hab. Andrzej Stroynowski. Referat był próbą odpowiedzi na pytanie, czy wybitne umiejętności oratorskie szły w parze z osiągnięciami na forum sejmikowym. Podstawą do rozważań była działalność Adama Kazimierza Czartoryskiego oraz Kazimierza Nestora Sapiehy – wybitnych mówców Sejmu Czteroletniego. Obrady w sekcji drugiej zamykał referat dr. hab. Mariusza Drozdowskiego, prof. UwB, który przedstawił stanowisko Jerzego Ossolińskiego

wobec kwestii kozackiej przed 1648 r. oraz na sejmach w latach 1648–1650. Po ostatnim wystąpieniu rozpoczęła się dyskusja.

Drugi dzień obrad został zwieńczony ponadtrzygodzinnym zwiedzaniem z przewodnikiem Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu oraz skansenu. Na końcu na zwiedzających czekała degustacja lokalnych wyrobów i potraw.

Ostatni dzień obrad, tj. 27 maja stał pod znakiem obrad plenarnych. W sesji porannej jako pierwszy swoje wystąpienie miał dr Emil Kalinowski dotyczyło ono Mikołaja Kiszki i sejmików podlaskich w latach 1569–1587. Następnie referat wygłosił dr Adam Moniuszko, który odnosił się do postawy i możliwości wpływów lokalnej magnaterii na sejmiki płocki, ciechanowski oraz wyszogrodzki w czasach panowania Zygmunta III Wazy. Kolejnym referentem był dr hab. Andrzej Korytko, prof. UWM, którego wystąpienie dotyczyło postawy senatorów wobec sejmików w czasach Władysława IV Wazy. Jako następna wystąpiła prof. dr hab. Ewa Dubas-Urwanowicz, która przedstawiła udział synów magnackich w izbie poselskiej w XVII w. Kolejną autorką, której referat kończył pierwszą część obrad plenarnych, była prof. dr hab. Teresa Chynczewska-Hennel. W swoim wystąpieniu przedstawiła postrzeganie sejmów i sejmików I Rzeczypospolitej w relacjach dyplomatów włoskich. Po zakończeniu pierwszej części obrad rozpoczęła się dyskusja.

Drugą część obrad plenarnych ostatniego dnia konferencji rozpoczął referat dr hab. Barbary Krysztopy-Czupryńskiej. Dotyczył on tego, jak postrzegany był system parlamentarny w Rzeczypospolitej oraz jakie informacje przekazywane były do Londynu przez brytyjskich dyplomatów. Jako kolejna wystąpiła dr Maria Czeppe z referatem dotyczącym planowania kampanii sejmikowych przez środowisko dworskie pod koniec panowania Augusta III. Ostatnim referentem był dr hab. Andrei Macuk. W swoim wystąpieniu przedstawił udział magnatów w sejmikach litewskich w latach 1735–1763.

Po wygłoszeniu ostatniego referatu nastąpiło podsumowanie obrad. Uroczyste ich zamknięcia dokonali prof. dr hab. Ewa Dubas-Urwanowicz, dr hab. Jerzy Urwanowicz oraz dr hab. Karol Łopatecki, prof. UwB. Podziękowania skierowano do współorganizatorów oraz licznie zebranych uczestników konferencji. Wyrazy wdzięczności złożone zostały również Państwu Urwanowiczom za ich zaangażowanie i ogromną pracę na rzecz cyklu konferencji. Zaproponowana przez nich 20 lat temu tematyka do dziś cieszy się dużym zainteresowaniem, co stanowi o potrzebie organizowania tego typu spotkań.

Szósta edycja konferencji „Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku” zakończyła się dużym sukcesem. Liczne referaty wygłoszone w czasie obrad stanowiły wysoki poziom merytoryczny. Przedstawione zostały różne ujęcia postaw magnaterii wobec sejmików. Wiele z nich dotyczyło postaci konkret-

nego magnata i jego działalności na sejmikach. Duża część referentów przyjęła w swoich wystąpieniach ramy geograficzne, tj. na przykładzie sejmików z konkretnych województw przedstawiono udział magnatów w ich funkcjonowaniu i ich wpływ na nie. Odnosząc się do ram chronologicznych większość referatów dotyczyła XVII i XVIII w. Jedyne niewielka część odnosiła się do XVI w., co pokazuje, że na tym obszarze jest jeszcze wiele do zbadania. Ogólnie rzecz ujmując, kolejna konferencja z cyklu ukazała aktualną odśłonę badań nad magnaterią. Różnorodne podejście do zaproponowanej w 2022 r. tematyki pokazuje, jak obszerne jest to pole do analiz naukowych. Podobnie jak w przypadku poprzednich edycji, tym razem jest planowana publikacja pokonferencyjna, która będzie stanowić kolejny zbiór interesujących badań nad magnaterią Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w. Są one niezwykle cenne i stale potrzebne. Pozwalają zrozumieć mechanizmy funkcjonowania I Rzeczypospolitej oraz jej strukturę społeczną w omawianym okresie.

MISCELLANEA HISTORICO-IURIDICA

vol. 21, issue 1

Chief Editor: Piotr Fiedorczyk

Issue Editor: Karol Łopatecki

University of Białystok

Faculty of Law

Białystok 2022

Contents

From the Editorial Board	9
Code of Ethics of the Polish Historical Society	11

I

STUDIES ON REGIONAL PARLIAMENTARY ASSEMBLIES (SEJMIKS) OF THE NOBILITY

Emil Kalinowski

The Statement of the Envoys of Podlasie Concerning the Case of Polish-Lithuanian Union at the Sejm of Brześć in 1566.....	21
---	----

Jerzy Urwanowicz

Resolution of the Assembly of the Podlasie Province of Drohiczyn, 9 September 1577.....	51
---	----

Andrzej Radaman

Places of Debates of Dietines (Sejmiks) and Other Noble Assemblies of the Nowogródek Poviát	75
---	----

Karol Łopatecki

Specifics of the Sejmik Activity of the Polotsk Voivodeship.....	117
--	-----

Robert Kozyrski

Sejmiks of the Provinces of Lesser Poland in 1572–1648 – State of Research, Organization, Sejmik Specifics, Research Proposals.....	153
---	-----

Kacper Górski

Suspension of Jurisdiction of Castrensial Courts of Law in Kraków Due to Sejmik or Sejm in the Light of Their Praxis at the Turn of 17th Century..... 201

Andrei Macuk

Protestations Against Nowogródek Sejmiiks During August III's Reign (1736–1763)..... 231

Tomasz Ciesielski

About Józef Kanty Ossoliński, Wine and the Turbulent Course of the Pre-convocation Sejmik in Lutsk in the Winter of 1764..... 263

Monika Jusupović

Dietines of Prienai (1791–1794) 287

Adam Lityński

Professor Stanisław Płaza – Researcher of Noble Parliamentary Assemblies. About the Master 305

II

ON EDITIONS OF THE REGIONAL PARLIAMENTARY
ASSEMBLIES (SEJMIKS) RECORDS

Tomasz Ambroziak

How to Publish Cyrillic Sejmik Records? Analysis of Russian, Ukrainian and Belarusian Modern Publishing Principles and Selected Editorial Practice. Part I 321

Andrzej Rachuba

The Editions of Regional Councils' Records From the Grand Duchy of Lithuania 347

Leszek A. Wierzbicki

Editions of Sejmik Records of the Lands and Voivodships of the Małopolska Province 365

Michał Zwierzykowski

Editions of Sejmik Records From the Territory of the Province of Greater Poland..... 379

Adam Lityński

Some Comments About the Noble Parliamentary Assemblies of the 18th Century..... 405

Dariusz Kupisz

Sejmik Records as Sources for the History of the Old-Polish Military Science 417

Jarosław Stolicki

Materials for the Activities of the Kiev Dietine From the Second Half
of the 17th Century in the Town Records of the Former Kievan Palatinate..... 433

Mariusz Sawicki

Unknown Documents Concerning the Regional Council of the Poznań
and Kalisz Voivodships from 1701 and 1735 in the London Archival
Collection. Source Edition..... 455

III VARIA

Andrzej Gaca, Hubert Bąk

Royal Power with Particular Reference to the Legislative Powers
of the Monarch in the Kingdom of Denmark of the Valdemar Era.
The Analysis on the Basis of Chosen Sources of Law from the
First Half of the 13th Century..... 473

Николай Волков (Mikola Volkau)

Sotnya's in the Cities of the Grand Duchy of Lithuania 499

IV REPORTS

Magdalena Stulgis

VI National Scientific Conference "Aristocracy (Magnateria) of the Polish-
-Lithuanian Commonwealth in the 16th–18th Centuries. Towards Regional
Parliamentary Assemblies (Sejmiks)", Ciechanowiec, May 24-27, 2022..... 537

Contents 545

„MISCELLANEA HISTORICO-IURIDICA”

INSTRUKCJE DLA AUTORÓW

ZAKRES TEMATYCZNY CZASOPISMA

Czasopismo „Miscellanea Historico-Iuridica” (MHI) przygotowywane jest przez historyków prawa z Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku. Publikowane teksty dotyczą historii prawa i prawa współczesnego z wyraźnym kontekstem historycznym. Periodyk wydawany jest jako półrocznik w formie elektronicznej pod adresem: <http://miscellanea.uwb.edu.pl>.

ZASADY WYDAWNICZE I INFORMACJE OGÓLNE

PRZYJMOWANIE PUBLIKACJI DO DRUKU

Propozycję tekstu należy wysłać Redakcji poprzez platformę Open Journal Systems (OJS) na stronie czasopisma, co możliwe jest po rejestracji (dostępna pod adresem: <http://miscellanea.uwb.edu.pl/user/register>) oraz zalogowaniu się na powstałe w ten sposób osobiste konto użytkownika. Wszelkie pytania lub trudności w przesłaniu tekstu można zgłaszać Redakcji drogą mailową na adres: miscellanea@uwb.edu.pl. Rękopis powinien zawierać dane Autorów, w tym ich afiliację, oraz mieć dołączone pisemne oświadczenie Autora/Autorów o tym, że żadna podobna publikacja Autora/Autorów nie została i nie zostanie opublikowana w innym miejscu. Ponadto Autorzy winni oświadczyć, iż zgadzają się na publikację tekstu w MHI. W razie przyjęcia publikacji do druku Autor/Autorzy zostaną poproszeni o przekazanie praw autorskich do publikacji na rzecz wydawcy, tj. Wydawnictwa Uniwersytetu w Białymstoku.

PROCES RECENZYJNY

Wszystkie złożone publikacje zostaną poddane procesowi recenzyjnemu. Wszystkie teksty (tj. artykuły, artykuły recenzyjne oraz dokumenty archiwalne) będą recenzowane przez dwóch niezależnych ekspertów pochodzących z zewnętrznej placówki naukowej. W przypadku tekstów powstałych w języku obcym, co najmniej jeden z recenzentów będzie afiliowany w instytucji zagranicznej innej niż narodowość Autora pracy. Jako zasada wprowadzony został model, w którym Autor/Autorzy i recenzenci nie znają swoich tożsamości (tzw. double-blind review process). Jednakże w niektórych przypadkach wydawcy mogą nie zastosować tej procedury. Wówczas recenzent zostanie poproszony o podpisanie oświadczenia o niewystępowaniu konfliktu interesów pomiędzy nim a Autorem publikacji. Recenzja będzie miała formę pisemną i kończyć się będzie jednoznacznym wnioskiem co do dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia. Gdy decyzja zostanie podjęta, Autor publikacji zostanie o niej zawiadomiony, włącznie z treścią uwag recenzentów (bez podania ich nazwisk). Wydawcy podejmą działania w celu ochrony MHI przed przypadkami ghostwriting i guest authorship. Wszystkie tego typu przypadki będą upubliczniane poprzez informowanie o nich odpowiednich placówek naukowych. Lista recenzentów będzie publikowana w każdym tomie.

KRYTERIA RECENZJI

Kryteria oceny artykułu złożonego do Redakcji „Miscellanea Historico-Iuridica” obejmują:

1. wstępną charakterystykę artykułu – czy ma on wymiar teoretycznoprawny, prawnoporównawczy, historycznoprawny
2. czy tytuł odpowiada treści artykułu
3. czy jasno i poprawnie określone zostały cel i założenia artykułu
4. czy cel artykułu został osiągnięty
5. ocenę wartości naukowej artykułu
6. ocenę zastosowanej metody badawczej
7. ocenę i celowość zastosowania metody statystycznej
8. ocenę wykorzystania literatury naukowej
9. ocenę poprawności wniosków końcowych
10. ocenę językową i stylistyczną

Każda recenzja powinna się kończyć jednoznaczną rekomendacją do druku lub innymi wnioskami.

ZGODA NA PUBLIKACJĘ

Materiały kopiowane z innych źródeł muszą być zaopatrzone w publiczne oświadczenie autora i wydawnictwa, zawierające zgodę na publikację przez Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. Uzyskanie takiej zgody obciąża Autora/ Autorów.

PRZYGOTOWANIE PUBLIKACJI DO DRUKU

Artykuły powinny być napisane w języku polskim lub angielskim, francuskim, niemieckim, włoskim, hiszpańskim lub rosyjskim. Redakcja może również dopuścić tekst w innym języku niż wymienione. Strona tytułowa powinna zawierać:

1. Imię (imiona), nazwisko i afiliację Autora (Autorów).
2. Dane kontaktowe Autora (Autorów) – adres (do wiadomości redakcji), e-mail.
3. Identyfikator ORCID Autora (Autorów) – Open Researcher and Contributor ID – kod alfanumeryczny stworzony dla unikalnego identyfikowania autorów i współautorów publikacji naukowych i akademickich; rejestracja dostępna na <https://orcid.org/register>.
4. Pełny tytuł artykułu w języku złożonego tekstu.
5. Abstrakt (zapowiedź artykułu do 1200 znaków) w języku złożonego tekstu.
6. Pełny tytuł artykułu w języku angielskim.
7. Abstrakt w języku angielskim.
8. Słowa lub frazy kluczowe w języku złożonego tekstu (od 3 do 6).
9. Słowa lub frazy kluczowe w języku angielskim (od 3 do 7).

Na końcu artykułu należy umieścić:

1. Wykaz bibliograficzny zawierający wszystkie wykorzystane w artykule źródła, literaturę w porządku alfabetycznym, orzecznictwo, strony internetowe itp.
2. Streszczenie artykułu w języku złożonego tekstu.
3. Streszczenie artykułu w języku angielskim.

Ważne: 1. Abstrakt powinien być zapowiedzią artykułu mającą od 200 do 400 słów i znajdować się na początku artykułu. Powinien zawierać syntetyczny opis celu badawczego i wprowadzenie do tematyki tekstu, opis wykorzystanych źródeł i zastosowanych metod. Powinien zachęcić czytelnika do przeczytania artykułu.

2. Streszczenie powinno znajdować się na końcu i być syntezą całego tekstu, jego skrótem. Powinno zawierać elementy niewystępujące bądź jedynie zarysowane w abstrakcie, w szczególności otrzymane wyniki badań i końcową konkluzję. Powinno zawierać od 200 do 500 słów. Powinno podsumować i ułożyć wiedzę zdobytą podczas lektury artykułu.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW TEKSTÓW

INFORMACJE OGÓLNE

1. Objętość tekstu nie powinna przekraczać 25 stron przygotowanych według wskazanych zasad. Tekst główny powinien być napisany czcionką Times New Roman 12 pkt, wyrównany do lewej i prawej (wyjustowany), interlinia 1,5 wiersza. Dopuszcza się stosowanie wyróżnień w tekście, np. pogrubienie tekstu (w nagłówkach) i kursywę (cytaty, terminy, zwroty i sentencje łacińskie). Cytaty należy umieszczać w cudzysłowie „...”. Redakcja nie weryfikuje stosowanych w tekstach cytatów ani ich tłumaczeń. Redakcja zastrzega sobie prawo do usuwania usterek stylistycznych i ujednolicania tekstu zgodnie z przyjętymi zasadami, bez porozumienia z Autorem.
2. Jeżeli zachodzi potrzeba, w tekście należy konsekwentnie stosować wyliczenia punktowe: 1), 2), 3) itd., lub a), b), c) itd. Nie należy stosować wyliczeń w innej postaci (np. • czy <).
3. Na końcu tekstu powinien być sporządzony wykaz bibliograficzny zawierający wszystkie wykorzystane w artykule źródła, literaturę w porządku alfabetycznym, orzecznictwo, strony internetowe itp.
4. Wszystkie strony powinny zawierać ciągłą numerację.
5. W tekście należy stosować następujące łacińskie skróty:

eadem	– też, teźe
idem	– tenże
ibidem	– tamże
op. cit.	– dzieło cytowane
passim	– tu i ówdzie, wszędzie.

ZASADY SPORZĄDZANIA PRZYPISÓW

1. Przypisy należy sporządzić czcionką Times New Roman 10 pkt, tekst powinien być wyrównany do lewej i prawej (wyjustowany), interlinia 1,0 z odnośnikami w indeksie górnym. Należy stosować ciągłą numerację przypisów.
2. W tekście numer przypisu należy umieszczać bez spacji po wyrazie, przed przecinkiem lub kropką kończącą zdanie, np. W dalszej części swojego wystąpienia nawiązał do tradycji nauczania prawa rzymskiego w Wilnie¹, przypominając postać hiszpańskiego humanisty i romanisty Petrusa Roysiusa² (Pedro Ruiz de Moroz 1505–1571), znanego w naszym kraju pod nazwiskiem Roizjusz³.
3. Przypis należy traktować jak zdanie, dlatego też powinien zaczynać się wielką literą, a kończyć kropką.
4. Dzieło autora, które jest powoływane po raz pierwszy, należy cytować w następujący sposób: inicjał imienia autora z kropką, nazwisko, po przecinku tytuł dzieła kursywą, miejsce wydania i rok, strony, np. J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997, s. 174-178; kolejne wydanie należy zaznaczyć w następujący sposób: J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, wyd. 2, Kraków 2001, s. 266.
5. Dzieło cytowane po raz pierwszy z czasopisma naukowego należy cytować, podając kolejno: inicjał imienia autora z kropką, nazwisko, tytuł artykułu kursywą, tytuł czasopisma w cudzysłowie i jeśli dalej będzie przywoływane w tekście, to jego skrót w nawiasie, cyframi arabskimi rok wydania, numer (zeszyt), cytowane strony, np. I. Koschembahr-Łyskowski, *O pojęciu własności, zarazem jako przyczynek do nauki o źródłach prawa*, „Przegląd Prawa i Administracji” (dalej: PPIA) 1902, z. 6, s. 385-410. Publikację cytowaną po raz kolejny z tego samego czasopisma naukowego należy podawać w skrócie, np. I. Koschembahr-Łyskowski, *Dwa nowe opracowania rzymskiego prawa prywatnego*, PPIA 1908, z. 5, s. 329-353.
6. Tylko jedno dzieło (np. monografia, artykuł) tego samego autora przywoływane po raz kolejny należy cytować w następujący sposób: inicjał imienia autora z kropką, nazwisko, skrót op. cit., numer strony oraz ewentualnie przypis, np. J. Sondel, op. cit., s. 185.
7. Jeśli w tekście cytowanych jest kilka opracowań tego samego autora, to należy wówczas w przypisach (z wyjątkiem pierwszego przypisu do danego opracowania) wprowadzić jednoznaczny skrót tytułu, który pozwoli odróżnić te opracowania, następnie należy postawić po nim trzy kropki z przecinkiem ..., oraz podać numer strony, np. F. Bossowski, *Ze studiów nad rzeczami wyjętymi z obiegu wedle prawa rzymskiego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1923, nr 30, s. 257-260; F. Bossowski, *Znalezienie skarbu wedle prawa rzymskiego*, Kraków 1925, s. 38 – w dalszych przypisach należy cytować (jeśli opracowania tego samego autora znajdują się w tym samym przypisie): F. Bossowski, *Ze studiów nad rzeczami...*, s. 258; idem, *Znalezienie skarbu...*, s. 45.
8. Jeśli w tekście artykułu znajdują się obok siebie w kolejnych przypisach dwa odniesienia do tego samego opracowania autora, należy stosować skrót ibidem, np. R. Taubenschlag, *Die materna potestas im gräko-ägyptischen Recht*, „Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung” 1929, nr 49, s. 115-128; kolejny przypis: Ibidem, s. 120.
9. Artykuł z publikacji zbiorowej cytuje się, podając kolejno: inicjał imienia autora z kropką, nazwisko, tytuł artykułu kursywą, przecinek, następnie [w:] tytuł publikacji zbiorowej kursywą, inicjał imienia redaktora (redaktorów) z kropką, nazwisko, tom, miejsce wydania i rok, strony, np. F. Bossowski, *Nowela Justyniana 115-Statut Litewski I R. IV. Art. 13 (14), Statut Litewski II i III R. VIII. Art. 7.-T. X. cz. 1 Art. 167*, [w:] *Księga pamiątkowa ku*

uczczeniu czterechsetnej rocznicy zoydania Pierwszego Statutu Litewskiego, red. S. Ehrenkreutz, Wilno 1935, s. 107-121; G. Bałtruszajtys, *History of the Roman Law Department at the Warsaw University*, [w:] *Au-delà des frontières. Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz*, red. M. Zabłocka, J. Krzynówek, J. Urbanik, Z. Służewska, t. 1, Varsovie 2000, s. 35-36.

10. Hasło encyklopedyczne cytuje się, podając kolejno: inicjał imienia autora z kropką, nazwisko, tytuł hasła kursywą, przecinek, następnie [w:] tytuł publikacji zbiorowej kursywą, inicjał imienia redaktora (redaktorów) z kropką, nazwisko, tom, miejsce wydania i strony (szpalty), np. R. Taubenschlag, *Münzverbrechen*, [w:] *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, red. A. Pauly, G. Wissowa, t. XVI (1), Stuttgart 1933, szp. 455–457.
11. Artykuł z gazety codziennej cytuje się, podając kolejno: inicjał imienia autora z kropką, nazwisko, tytuł artykułu kursywą, tytuł gazety w cudzysłowie, datę wydania, np. Ł. Zalewski, *Brak zgody to równy podział na dziecko*, „Dziennik Gazeta Prawna” z 4 listopada 2013, s. B3.
12. Recenzję należy cytować w następujący sposób: skrót rec., inicjał imienia autora recenzji z kropką, nazwisko, tytuł czasopisma w cudzysłowie cyframi arabskimi rok wydania, numer (zeszyt), cytowane strony, przecinek, następnie [z:] inicjał imienia autora recenzowanej pracy z kropką, nazwisko, tytuł pracy, miejsce i rok wydania, np. Zob. rec. A. Berger, „Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft” 1925, nr 21, s. 191-195, [z:] U. Willamowitz-Moellendorff, *Staat und Gesellschaft der Griechen und Römer bis zum Ausgang des Mittelalters*, Leipzig – Berlin 1923.
13. Orzeczenia sądów lub trybunałów cytuje się, podając kolejno: nazwę orzeczenia, nazwę organu, który je wydał, datę wydania, sygnaturę akt oraz, jeśli orzeczenie było publikowane – miejsce publikacji i numery stron, np. Orzeczenie SN z 13 stycznia 1965 r., I CR 464/64, OSNCP 1965, nr 10, poz. 171.
14. Akty prawne cytuje się w następujący sposób: Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. nr 16, poz. 93 z późn. zm.); Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (t.j. Dz.U. 2010 nr 243, poz. 1623 z późn. zm.).
15. Stronę internetową należy podawać w następujący sposób: <http://www.ms.gov.pl>, (25.09.2013).

“MISCELLANEA HISTORICO-IURIDICA” INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

SCOPE

The journal „Miscellanea Historico-Iuridica” (MHI) is prepared by historians of law from the Faculty of Law of the University of Białystok. The published texts concern the history of law and modern law with a clear historical context. The periodical is published as an electronic biannual at: <http://miscellanea.uwb.edu.pl>.

EDITORIAL POLICY AND GENERAL INFORMATION

SUBMISSION OF MANUSCRIPTS

The proposed text should be sent to the Editorial Board via the Open Journal Systems (OJS) platform on the journal’s website, which is possible after registration (available at: <http://miscellanea.uwb.edu.pl/user/register>) and logging in to the personal user account. Any questions or difficulties in submitting the text can be reported to the Editorial Board by e-mail to the following address: miscellanea@uwb.edu.pl. The manuscript must be accompanied by a written statement of corresponding Author that no similar paper has been or will be submitted for publication elsewhere as well as all Authors listed on a manuscript have agreed to its submission. Upon acceptance of the manuscript, the Author(s) will be asked to transfer the copyright to the publisher (i.e. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku).

REVIEW PROCESS

All submitted manuscripts (i.e. studies, archive documents, book reviews – articles) will be subject to review by two independent experts from the outside unit for the scientific evaluation. If the text is written in foreign language, at least one of the reviewers should be affiliated in the foreign institution other than the nationality of the Author(s). The “double-blind review process” is introduced as a rule. However, in some cases the editors may not introduce this procedure and the they may ask the reviewer to sign a statement of no conflict of interest existing between the reviewer and the Author. The review must contain clear declaration that the reviewed text should be published or withdrawn. When a decision is reached, a decision will be sent to the Authors, including the comments of the referees (not showing his name). The editors will take the measures to protect the MHI from “ghostwriting” and “guest authorship” cases. All these kind of cases will be exposed, by informing relevant scientific units about such cases. A list of reviewers will be published in each volume.

REVIEW CRITERIA

The criteria of reviewing an article submitted for publishing in “Miscellanea Historico-Iuridica” include:

1. the initial characteristics of the article – if it has theoretical, legal comparative, historical and legal dimension
2. does the title correspond with the content of the article
3. has the purpose and the concept of work been clearly and correctly defined
4. has the purpose of the article been achieved
5. the scientific value of the article
6. the correctness of the method of research
7. the necessity of using the statistical method
8. the value of bibliography used
9. the correctness of final conclusions
10. the style and linguistic value of the text

Every review should have a clear recommendation for publishing the text or include other conclusions.

PERMISSIONS

Materials copied from other sources must be accompanied by a written statement from both the author and publisher giving permission to Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku for reproduction. It is the author's responsibility to ensure that such permissions are obtained.

PREPARATION OF MANUSCRIPTS

Articles should be written in Polish or English, German, French, Italian, Spanish or Russian. The editors may also accept the text in other language than listed above.

The title page should include:

1. Name (names), surname and affiliation of the Author(s).
2. Contact details of the Author(s) – address, e-mail.
3. ORCID number of the Author(s) – Open Researcher and Contributor ID – alphanumeric code to uniquely identify scientific and other academic authors and contributors; registration available at <https://orcid.org/register>.
4. Full title of the article in the language of the submitted text.
5. Abstract in Polish (only if the article is in Polish).
6. Full title of the article in English.
7. Abstract in English.
8. Key words in Polish (from 3 to 7, only if the article is in Polish).
9. Key words in English.

On the end of the article the Author should attach:

1. A list of references (full bibliography) in alphabetical order including all of the sources used throughout the text: publications, original sources, case law, internet sites, etc.
2. Summary of the article in the language of the submitted text.
3. Summary of the article in English.

Important: 1. The abstract should be the announcement of the article with 200 to 400 words and it should be at the beginning of the article. It should contain a synthetic description of the research objective and an introduction to the subject of the text, a description of the sources and methods used. It should encourage the reader to read the article.

2. The summary should be at the end of the article and should be a synthesis of the entire text, its abbreviation. It should contain elements that are absent or only outlined in the abstract, in particular the obtained research results and the final conclusion. It should be between 200 and 500 words. It should summarize and organize the knowledge gained while reading the article.

GUIDELINES FOR AUTHORS GENERAL INFORMATION

1. The length of the text should not exceed 25 pages formatted according to the rules given below. The main text should be typed in 12-point Times New Roman, with full justification, 1.5 line spacing. Bolding is allowed in headlines, italics while using citations, terms, phrases and sentences in Latin. Quotation marks are requested for citations. The Editorial Board of Miscellanea does not verify citations and their translations used in submitted papers. The Board reserves the right to remove stylistic mistakes and to standardize the text according to accepted rules, without consulting the Author.
2. When necessary, consistent enumeration should be used: 1), 2), 3) etc., or a), b), c) etc. No other types (such as • or <) should be used.
3. A list of references in alphabetical order should be attached at the end of the submitted paper including all of the sources used throughout the text: publications, original sources, case law, internet sites, etc.
4. Consistent enumeration of all pages should be included at the bottom of each page.

5. The following Latin abbreviations should be used:

- eadem, idem – the same (the former refers to a lady, the latter to a man)
- ibidem – the same place
- op. cit. – in the work cited
- passim – here and there, everywhere.

CITATION GUIDE

1. Footnotes (in 10-point Times New Roman, with full justification, 1,0 line spacing with footnote symbols in the upper index) should be consistently enumerated.
2. In the main text the footnote symbol should be inserted after the word (no space) and before a coma or period ending the sentence. For example: In the next part of his presentation, tradition of teaching Roman law in Vilnius was recalled¹, accompanied by the note of Spanish humanist Petrus Roysius² (Pedro Ruiz de Moroz 1505–1571), known as Roizjus³.
3. A footnote should be formatted as a sentence, starting with a capital letter and ending with period.
4. Publication used for the first time should be cited as follows: initial of the author's name followed by period, last name of the author, title of the work in italics, place and year of publication, pages. For example: J. Sondel, *Latin-Polish dictionary for Lawyers*, Kraków 1997, pp. 174-178; Later edition should be indicated as follows: J. Sondel, *Latin-Polish dictionary for Lawyers*, ed. 2, Krakow 2001, p. 266.
5. First citation of a paper published in a scientific periodical/journal should include: the initial of the author's name followed by period, last name of the author, title of the work in italics, title of the periodical/journal in quotation marks and, if it is to be cited again, its abbreviation in parenthesis, publication year, volume (issue), cited pages. For example: I. Koschembahr-Lyskowski, *On the history of property law*, "Journal of Law and Administration" (hereinafter: JoLA) 1902, vol. 6, pp. 385-410. A further publication from the same periodical should be cited with abbreviation. For example: I. Koschembahr-Lyskowski, *Two new reviews of the Roman law*, JoLA 1908, vol. 5, pp. 329-353.
6. Only one other work of the same author referred to again should be cited as follows: initial of the author's name followed by period, last name of the author, op. cit., pages (or footnote number). For example: J. Sondel, op. cit., p. 185.
7. If several works of the same author are used, a clear abbreviation should be selected to identify each work followed by ellipsis, coma and page number. For example: F. Bossowski, *Roman law issues*, "Judicial Gazette of Warsaw" 1923, nr 30, pp. 257-260; F. Bossowski, *Property law problems*, Krakow 1925, p. 38 – should be further cited (in the same footnote) as: F. Bossowski, *Roman law...*, p. 258; idem, *Property law...*, p. 45.
8. If two references to the same work are made next to each other in the text, the Ibidem term should be used in footnotes. For example: R. Taubenschlag, *Die materna potestas im gräko-ägyptischen Recht*, „Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung" 1929, nr 49, pp. 115-128; followed by: Ibidem, p. 120.
9. Article from a group publication should be cited as follows: initial of the author's name followed by period, last name of the author, title of the article in italics, [in:] title of the group publication in italics, initial of the name of the editor/s followed by period, last name of the editor/s, volume, place and year of publication pages. For example: F. Bossowski, *Justynia's novels*, [in:] *Anniversary book for the First Lithuanian Statute*, ed. S. Ehrenkreutz, Vilnius 1935, pp. 107-121; G. Bałtruszajtys, *History of the Roman Law Department at the Warsaw University*, [in:] *Au-delà des frontières. Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz*, édités par M. Zablocka et J. Krzynówek, J. Urbanik, Z. Służewska, vol. 1, Varsovie 2000, pp. 35-36.
10. Encyclopedia entry reference should include the following: initial of the author's name followed by period, last name of the author, title of the entry in italics, [in:] title of the publication in italics, initial of the name of the editor/s followed by period, last name of

the editor/s, volume, place and date of publication, pages. For example: R. Taubenschlag, *Münzverbrechen*, [in:] *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, eds. A. Pauly, G. Wissowa, vol. XVI (1), Stuttgart 1933, pp. 455-457.

11. Article from a newspaper should be cited as follows: initial of the author's name followed by period, last name of the author, title of the article in italics, title of the newspaper in quotation marks, day date of the publication, page. For example: Ł. Zalewski, *Lack of consensus on custody*, "Legal Paper", 4 November 2013, p. B3.
12. Review should be cited as follows: abbreviation rev., initial of the author's name followed by period, last name of the author, title of the periodical in quotation marks, year of publication, volume (issue), cited pages, [from:] initial of the name of the reviewed author, last name of that author, title of work, place and date of publication. For example: See rev. A. Berger, "Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft" 1925, nr 21, pp. 191-195, [from:] U. Willamowitz-Moellendorff, *Staat und Gesellschaft der Griechen und Römer bis zum Ausgang des Mittelalters*, Leipzig – Berlin 1923.
13. Judgments of the courts and tribunals should be cited as follows: title of the case, name of the organ issuing the judgment, date of the judgment, reference symbols, and, if the judgment was published – indication of the place of publication and pages. For example: Judgment of the Supreme Court of Poland of 13 January 1965, CR 464/64, OSNCP 1965, nr 10, pos. 171.
14. Polish legal acts reference: Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. nr 16, poz. 93 z późn. zm.); Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (t.j. Dz.U. 2010 nr 243, poz. 1623 z późn. zm.).
15. Website reference: <http://www.ms.gov.pl>, (23.05.2022).

